

รายงานการวิจัย

เรื่อง

นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา

Directories of Personal Names in Buddhism

โดย

พระครูศรีปัญญาวิกรม, ผศ.ดร.

พระมหาพจน์ สุวโจ, ผศ.ดร.

ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

๒๕๖๐

ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760

เรื่อง

นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา

Directories of Personal Names in Buddhism

โดย

พระครูศรีปัญญาวิกรม, ผศ.ดร.

พระมหาพจน์ สุวโจ, ผศ.ดร.

ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

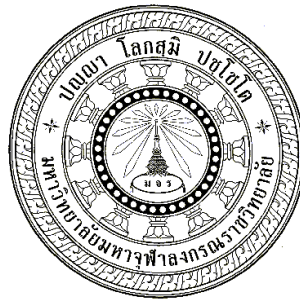
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

๒๕๖๐

ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Directories of Personal Names in Buddhism

By

PhrakruSripanyavikrom,Dr.

Phramaha Poj Suwajo.Dr.

Dr.Chayaporn Sukprasert

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buriram Buddhist College

B.E. 2560

Research Project Founded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610760

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา
ผู้วิจัย:	พระครูศรีปัญญาวิกรม, ผศ.ดร. พระมหาพจน์ สุวโจ, ผศ.ดร. และ ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อสืบค้นชื่อบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อจัดคำอธิบายเกี่ยวกับบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยการจัดลำดับตามตัวอักษร ผู้วิจัยได้ดำเนินการระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผลการดำเนินการสรุปได้ดังนี้

๑. รายชื่อบุคคลที่ได้จากการสืบค้นดัชนีท้ายเล่มพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตัดส่วนที่ซ้ำออกไปแล้ว คัดเฉพาะรายชื่อที่จะได้จัดทำคำอธิบาย จำนวนทั้งสิ้น ๑,๐๘๕ รายชื่อ

๒. ได้จัดทำคำอธิบาย โดยเรียงตามหมวดพยัญชนะวรรค ๔ หมวด คือ ก ข ค ฉ ง, จ ฉ ฌ ญ, ฎ ฐ ฑ ฒ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, และพยัญชนะอวรรค ได้แก่ ย ร ล ว ส ห ฬ อ ตามลำดับ ส่วนลำดับสระ ก็เรียงตามรูปสระ อ อา อิ อี เอ โอ ตามลำดับ การจัดทำคำอธิบายได้ใช้หลักฐานจากคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก คำอธิบายนามานุกรมจะประกอบไปด้วยสาระสำคัญ ๒ ส่วน ได้แก่ ชาติภูมิ และผลงานสำคัญ

อนึ่ง สังคมอินเดียสมัยพุทธกาล นิยมตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด สิ่งแวดล้อม อาชีพหรือการงาน บุคคลในครอบครัว เช่น บุตรกับบุตร บุตรกับบิดามารดา การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอุปนิสัย หรือพฤติกรรม สัมพันธ์กับโคตร และการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับชะตาชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่มักเปลี่ยนรายให้กลายเป็นดี

ด้วยข้อจำกัดด้านระยะเวลา การจัดทำนามานุกรมครั้งนี้ อาศัยเพียงฐานข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเป็นหลัก ทำให้ต้องละชื่อบุคคลในคัมภีร์อรรถกถา และชื่อบุคคลร่วมสมัยที่มีความสำคัญทั้งชาวไทย และต่างประเทศ จึงเสนอแนะไว้เพื่อการจัดทำในอนาคตต่อไป

Research Title: Directories of Personal Names In Buddhism
Researcher: Phrakrusripanyawikrom, Phramaha Poj Suwajo, and
 Dr.Chayaporn Sukprasert
Department: Mahachulalongkornrajvidyalaya University, Buriram Buddhist
 College
Fiscal Year: 2107
Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajvidyalaya University

ABSTRACT

The main proposes of Research title ‘Directories of Personal Names in Buddhism’ were (1) to search the personal names in Buddhist Canon (2) to make an explanation on the personal names by means of Directory and qualitative research methodology.

The result of research can be summarized as follow:

1. The personal names were collected form Index of Tripitaka Thai version of Mahachulalongkornrajvidyalaya University are 1,085 person for preparing explanation by means of Directory
2. The names were explained in accordance with groups of Pali alphabets and vowels: - k kh g gh n, c ch j jh ñ, ṭ ṭh ḍ ḍh ṇ, t th d dh n, p ph b bh m, y r l v s h ḷ and a ä I î u ü e o. To make an explanation, Tripitaka and commentaries were used as the main Texts

Further, in Indian Paranormal Society, Naming is related to the nature of the environment, occupation or occupation, family members such as children with children and parents. Naming refers to the character or relationship with the descent, and naming in relation to destiny. Most of them turn bad to good.

With a limitation of time, this Directory based only on the Thai version of Tripitaka. The name of the person in the others texts and the names of contemporary people, both Thai and abroad, are important to collect for making explanation. So it is recommended to prepare for the next opportunity.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้โอกาสแก่ผู้วิจัยได้ทำวิจัยเรื่องนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสอ่านบททวนคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาซ้ำอีกรอบ ทำให้สัมผัสกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล และหลังพุทธกาลซึ่งได้รับการจารึกไว้เป็นหลักฐานโดยอรรถกถาจารย์ ซึ่งทุกครั้งที่อ่านสำรวจข้อมูล ผู้วิจัยมักจะได้ประสบการณ์ใหม่เพิ่มขึ้นทุกครั้ง

ประการต่อมา ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่ทำหน้าที่ตรวจสอบผลงาน พร้อมทั้งข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ ทำให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ขอขอบคุณเพื่อนร่วมงานในสาขาวิชาพระพุทธศาสนาที่บางครั้ง ได้ช่วยแบ่งเบาภาระงานประจำที่ผู้วิจัยรับผิดชอบอยู่แทน เพื่อให้ได้มีเวลาในการทุ่มเทงานให้สำเร็จลุล่วงตามกรอบระยะเวลาที่กำหนด สุดท้ายขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สำนักงานวิจัยพุทธศาสตร์ทุกท่าน ที่เกื้อกูล และใส่ใจรายละเอียดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทำให้งานเป็นไปด้วยดี ความดีใด ๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยขอยกให้แก่โยมพ่อผู้เป็นแบบอย่างชีวิตในวัยเด็ก พร้อมอุทิศส่วนกุศลแก่โยมแม่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

พระครูศรีปัญญาวิกรม, ผศ.ดร. และคณะ

๔ เมษายน ๒๕๖๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พ.ศ.๒๕๓๙ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มา / เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๖๖/๕๕๑ หมายถึง วินัยปิฎก ปริวาร ภาษาไทย เล่มที่ ๘ ข้อ ๓๖๖ หน้า ๕๕๑ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		
๑-๒	วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๔-๕	วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๖-๗	วิ.จุ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
๘	วิ.ป. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)
พระสุตตันตปิฎก					
๙	ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสกั (ภาษาไทย)
๑๙	สั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)
พระอภิธรรมปิฎก					
๓๔	อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อรรถกถา					

อรรถกถา ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยสัญลักษณ์และคำย่อตามพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ส่วนตัวเลขอนุวัติให้เป็นไปตามพระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เช่น ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๑๕ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค อรรถกถา เล่ม ๑ ภาค ๑ หน้า ๔๑๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๒๕

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา	
	วิ.มหา.อ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก		สมันตปาสาทิกามหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
	วิ.จุ.อ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก		สมันตปาสาทิกา จุฬวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
	วิ.ป.อ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก		สมันตปาสาทิกา ปริวารวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก						
	ที.สี.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย		สมุ้งควลีสานี สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
	ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย		สมุ้งควลีสานี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
	ที.ปา.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย		สมุ้งควลีสานี ปาฎีกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ม.ม.อ. (ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มูลปัณณาสกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มัชฌิมปัณณาสกอรรถกถา(ภาษาไทย)
ม.อ.อ. (ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	อุปริปัณณาสกัอรรถกถา (ภาษาไทย)
ส.สหา.อ. (ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	สหายนววรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง. สตตก.อ. (ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	สัตตกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
สตตก.อ. (ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	สัตตกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ช
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย.....	๕
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๕
๑.๔ กรอบคิดโครงการวิจัย.....	๖
๑.๕ ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	๖
๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย.....	๘
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๙
บทที่ ๒ ระบบการสืบค้นและความสำคัญของคัมภีร์.....	๑๐
๒.๑ ระบบการสืบค้น.....	๑๐
๒.๑.๑ แนวคิดและทฤษฎีการสืบค้นทั่วไป.....	๑๐
๒.๑.๒ ระบบการสืบค้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา.....	๑๒
๒.๒ ความสำคัญของคัมภีร์.....	๑๘
๒.๓ การจัดทำนิตยสารนุกรมบุคคลพุทธศาสน์.....	๒๑
บทที่ ๓ การจัดทำคำอธิบายชื่อบุคคลในคัมภีร์.....	๓๒
๓.๑ วรรค ก.....	๓๒
ก.....	๓๒
ข.....	๘๔
ค.....	๙๑
ฅ.....	๑๐๐
๓.๒ วรรค จ.....	๑๐๒
จ.....	๑๐๒
ฉ.....	๑๑๗
ช.....	๑๒๒
๓.๓ วรรค ต.....	๑๒๙
ต.....	๑๒๙
ถ.....	๑๔๐

ท	๑๔๑
ธ	๑๕๓
น	๑๕๙
๓.๔ วรรณคดี.....	๑๗๔
บ	๑๖๙
ป	๑๗๖
ผ	๒๐๘
พ	๒๑๐
ภ	๒๑๙
ม	๒๓๑
๓.๕ อวรรณคดี.....	๒๗๑
ย	๒๗๑
ร	๒๗๕
ล	๒๘๔
ว	๒๙๑
ส	๓๐๙
ห	๓๑๘
อ	๓๔๑

บทที่ ๔	วิเคราะห์คตินิยมการตั้งชื่อบุคคลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา.....	๔๓๒
๔.๑	แนวคิดและทฤษฎีการตั้งชื่อบุคคล.....	๔๓๒
๔.๑.๑	แนวคิดทั่วไป.....	๔๓๒
๔.๑.๒	แนวคิดในคัมภีร์พระพุทธศาสนา.....	๔๓๔
๔.๑.๓	แนวคิดตามหลักทักขณาปกรณ.....	๔๓๕
๔.๒	วิเคราะห์คตินิยมการตั้งชื่อบุคคลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา.....	๔๓๙
๔.๒.๑	การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด.....	๔๓๙
๔.๒.๒	การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะแวดล้อม.....	๔๓๙
๔.๒.๓	การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอาชีพ หรือการงาน.....	๔๔๐
๔.๒.๔	การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับบุตรในครอบครัว.....	๔๔๐
๔.๒.๕	การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอุปนิสัย หรือพฤติกรรม.....	๔๔๑
๔.๒.๖	การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับนามบิดา มารดา ตระกูล หรือโคตร.....	๔๔๒
๔.๒.๗	การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับการเปลี่ยนชะตาชีวิต.....	๔๔๒
๔.๓	สรุปท้ายบท.....	๔๔๓
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ.....	๔๔๔
๕.๑	สรุปผลการวิจัย.....	๔๔๔

๕.๒ อภิปรายผล.....	๔๔๖
๕.๒ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย.....	๔๔๗
บรรณานุกรม.....	๔๔๘
ภาคผนวก ก.....	๔๔๙
ภาคผนวก ข.....	๔๖๐
ภาคผนวก ค.....	๔๖๕
ภาคผนวก ง.....	๔๖๙
ประวัติผู้วิจัย.....	๔๗๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บรรดาพระสูตรและพระวินัยเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นวังกส์ตฤศาสน์ ดั่งนัยแห่งพระบาลีว่า “เราได้เล่าเรียนพระสูตรและพระวินัยอันเป็นนวังกส์ตฤศาสน์ ทั้งปวงแล้ว ช่วยประกาศศาสนาของพระชินเจ้าให้รุ่งเรือง”^๑

นวังกส์ตฤศาสน์ แปลว่า คำสอนของศาสดามีองค์ ๙ ที่ทรงแสดงแก่พระสาวกทั้งหลาย ประกอบด้วย สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อัฏฐุทธธรรม และเวทัลละ^๒ คัมภีร์อรรถกถา^๓ ได้อธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมไว้ดังนี้

๑. สุตตะ ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ชันธกะปริวาร พระสูตรในสุดตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ หรือสุตตันตะ

๒. เคยยะ ได้แก่ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรค ในสังยุตตนิกาय

๓. เวยยาकरणะ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายถึงเอาอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ข้อที่เหลือ

๔. คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วนหมายถึงเอาธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุดตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

๕. อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระทัยอันสหรรคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร ๘๒ สูตร

๖. อิติวุตตกะ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตรที่ตรัสโดยนัยว่า “วุตต์ เหต์ ภควตา”

๗. ชาตกะ ได้แก่ ชาตก ๕๕๐ เรื่องมีอปณณชาตก เป็นต้น

๘. อัฏฐุทธธรรม ได้แก่ พระสูตรที่วาดด้วยเหตุอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏทุกสูตร เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้มีอยู่ในอานนท” ดังนี้ เป็นต้น

๙. เวทัลละ ได้แก่พระสูตรแบบถามตอบซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ ถามต่อ ๆ ไป เช่น จุฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น

การจัดคำสอนของพระศาสดาเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะดังกล่าว ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดหมวดหมู่คำสอนแบบกว้างๆ แต่ก็สามารถให้รายละเอียดลักษณะคำสอนของพระศาสดาทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้ได้เป็นอย่างดี ทำให้เราได้ทราบวาทะ คำสอนพระศาสดา แม้จะหลากหลาย ตรัส

^๑ ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๔๘.

^๒ คู วิ.ม.(ไทย) ๑/๑๙/๑๑, ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒, อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๖/๑๐ เป็นต้น.

^๓ อง.จตุกก.อ.๒/๖/๒๘๒,วิ.อ. ๑/๒๖.

ไว้ในสถานที่ วัน เวลา และโอกาสที่แตกต่างกันออกไป แต่ก็ประมวลอยู่ในหมวดหมู่ดังกล่าว และถือเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดลำดับคำสอนให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อสะดวกในการศึกษา

นามานุกรม มาจากคำว่า นาม แปลว่าชื่อ และ อุนุกรม แปลว่า การจัดลำดับ รวมความว่าการจัดลำดับชื่อ โดยเนื้อหาเป็นหนังสืออ้างอิงประเภทหนึ่งที่มีการเรียบเรียงและการจัดคำตามลำดับอักษรโดยใช้วิสามานุกรมหรือชื่อเฉพาะมาตั้งเป็นคำศัพท์ แล้วอธิบายหรือให้ข้อมูลรายละเอียดมากพอที่ผู้ค้นคว้าจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ทำเนียบนาม

นามานุกรมอาจรวบรวมรายชื่อของบุคคล สถาบัน สมาคม หน่วยงานต่างๆ เรียงตามลำดับอักษรของชื่อนั้นๆ หรือจัดเรียงลำดับรายชื่อเป็นหมวดหมู่ พร้อมทั้งให้เรื่องราวเกี่ยวกับความสำคัญของชื่อนั้น พร้อมทั้งตำบลที่อยู่หรือที่ตั้งของชื่อนั้นๆ จัดเป็นหนังสืออ้างอิงประเภทให้คำตอบทันที (Ready Reference)^๔ ซึ่งหนังสือในกลุ่มนี้จะประกอบไปด้วย

๑. พจนานุกรม (Dictionaries)
๒. สารานุกรม (Encyclopedias)
๓. หนังสือรายปี (Yearbooks)
๔. หนังสือคู่มือ (Handbook)
๕. นามานุกรม (Directories)
๖. อักขรานุกรมชีวประวัติ (Biographical Dictionaries)
๗. หนังสืออ้างอิงภูมิศาสตร์ (Geographical Sources)
๘. สิ่งตีพิมพ์รัฐบาล (Government Publications)^๕

หนังสืออ้างอิงประเภทให้คำตอบทันที (Ready Reference) แต่ละประเภทยังมีรายละเอียดและวัตถุประสงค์แตกต่างกันอย่างไรขอยกไว้ ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะหนังสืออ้างอิงประเภทนามานุกรม (Directories) เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

พิมลวรรณ ประเสริฐวงษ์ ได้จำแนกนามานุกรมไว้เป็น ๕ ประเภท^๖ ได้แก่

๑. **นามานุกรมท้องถิ่น** (Local Directories) เป็นนามานุกรมที่จัดทำขึ้นในท้องถิ่นต่างๆ เช่น สมุดโทรศัพท์ของเมืองนั้นๆ ของจังหวัด ของรัฐ หรือของภาค ทำเนียบนามโรงเรียนในท้องถิ่นในจังหวัด เขตการศึกษา เป็นต้น

๒. **นามานุกรมสถาบัน** (Institutional Directories) เป็นนามานุกรมที่รวบรวมรายชื่อของสถาบัน สมาคม มูลนิธิ โรงพยาบาล พิพิธภัณฑ์ หอสมุด และองค์การ เช่น ทำเนียบวัดแห่งประเทศไทย รวม ๗๖ จังหวัด

๓. **นามานุกรมรัฐบาล** (Government Directories) เป็นนามานุกรมที่รวบรวมรายชื่อที่อยู่ของหน่วยงานของรัฐบาล เช่น ทำเนียบข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ

^๔ หนังสืออ้างอิงอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่หนังสืออ้างอิงประเภทบอกแหล่งค้นคว้า เช่น บรรณานุกรมดัชนี ผู้ต้องการคำตอบทันทีจะค้นหาข้อมูลจากหนังสือประเภทนี้ไม่ได้ เนื่องจากหนังสืออ้างอิงประเภทนี้ จะระบุเพียงรายชื่อหนังสือ ผู้แต่ง ผู้จัดพิมพ์ หรือรายการวารสารที่สามารถจะพบบทความที่ต้องการค้นคว้าได้ตามที่ระบุไว้ ผู้ใช้หนังสือต้องไปค้นหาคำตอบตามที่ระบุไว้เอง

^๕ “หนังสืออ้างอิง” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/440947> (๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐).

^๖ “นามานุกรม” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://guru.sanook.com/2330/> (๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐).

๔. **นามานุกรมบุคคลในอาชีพใดอาชีพหนึ่ง** (Professional Directories) เป็นนามานุกรมที่รวบรวมรายชื่อบุคคลในอาชีพต่างๆ นามานุกรมแต่ละเล่มมักกรวบรวมรายชื่อบุคคลในอาชีพใดอาชีพหนึ่งโดยเฉพาะในอาชีพใดอาชีพหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น ทำเนียบสมาชิกสมาคมแพทย์ ทำเนียบนามนักวิจัยการศึกษา

๕. **นามานุกรมด้านธุรกิจการค้า** (Trade and Business Directories) เป็นนามานุกรมด้านธุรกิจการค้า เป็นนามานุกรมที่รวบรวมรายชื่อบริษัทโรงงานอุตสาหกรรม นามานุกรมเป็นคู่มือให้สามารถค้นหาข้อเท็จจริงในเรื่องดังต่อไปนี้^๗

๑. ชื่อบุคคลและสถานที่อยู่
๒. ชีวประวัติที่ทันสมัย เช่น ตำแหน่งหน้าที่ในปัจจุบัน
๓. ชื่อหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ และสถานที่ตั้ง
๔. เรื่องราวเกี่ยวข้องกับหน่วยงาน องค์กรนั้น ๆ เช่น ปีที่จัดตั้ง จำนวนสมาชิก จำนวนบุคลากรของหน่วยงาน วัตถุประสงค์ และหน้าที่กิจกรรมและสถิติในด้านต่าง ๆ

๕. ใช้ประโยชน์ในการคัดเลือกและรวบรวมรายชื่อห้างร้าน บริษัท หน่วยงาน สมาคม ฯลฯ พร้อมทั้งสถานที่ตั้ง เพื่อการติดต่อ งานธุรกิจการค้าหรือการติดต่อเพื่อจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง

จะเห็นได้ว่า นามานุกรมเป็นแหล่งข้อมูลที่มีประโยชน์ต่อการติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวันของบุคคลทุกคน และของหน่วยงานทุกหน่วยงาน ทั้งที่เป็นของรัฐบาลและของเอกชน ปัจจุบันจึงมีการจัดทำหนังสือประเภทนามานุกรมไว้หลายประเภท

เช่น นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย^๘ จัดทำโดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, นามานุกรมมงคล ผลงานของโกวิท ตั้งตรงจิตร จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์คำ เป็นหนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการตั้งชื่อ หลักการคือ ก่อนที่จะพิจารณาตั้งชื่อ จำเป็นจะต้องสำรวจดูจากแผนภูมิตามหลักทักษาปกรณ์ให้ละเอียดก่อนว่า อักษรตัวไหนเป็น เดช ตัวไหนเป็น ศรี ตัวไหนเป็น กาลกิณี ซึ่งต้องพิถีพิถันในเรื่องนี้ก่อนประเด็นอื่น หากตั้งชื่อที่เป็นสิริมงคล ย่อมจะทำให้ชีวิตของบุคคลนั้นประสบความสำเร็จรุ่งเรือง แต่หากตั้งชื่อไม่ดี มีตัวกาลกิณีอยู่ร่วมด้วย ก็อาจจะนำความเสื่อมเสียหรือภัยพิบัติมาสู่เจ้าของชื่อได้

นามานุกรมนักเขียน-นักแปล^๙ ของอรอนงค์ ซาคร จัดพิมพ์ในนามโครงการวิชาการด้านวรรณศิลป์ สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม, นามานุกรมรามเกียรติ์^{๑๐} ผลงานของรีนฤทัย สัจจพันธุ์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สถาพร ปรับปรุงใหม่ล่าสุด ปี ๒๕๕๔ เป็นงานที่รวบรวมความเป็นมาของตัวละคร สถานที่ พิธี และอาวุธในเรื่องรามเกียรติ์ไว้อย่างละเอียด ถือเป็นหลักสำหรับการค้นคว้าข้อมูลเรื่องรามเกียรติ์ได้ทั้งหมด, นามานุกรมนวัตกรรมท้องถิ่นไทย^{๑๑} ผลงานของจรัส สุวรรณมาลา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย จัดพิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ.๒๕๕๘, นามานุกรมวรรณคดีไทย^{๑๒} ผู้จัดทำแบ่งออกเป็น ๓ ชุด ชุดที่ ๑ ว่าด้วย ชื่อวรรณคดี ชุดที่ ๒ ว่าด้วย ชื่อผู้แต่ง และชุดที่ ๒ ว่าด้วย ตัวละคร ชื่อสถานที่ และชื่อปภินชณะ, นามานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย^{๑๓} เป็นหนังสือที่รวบรวมรายชื่อและรายละเอียดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย โดยภัณฑารักษ์และ

^๗ “นามานุกรม” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://wachum.com/eBook/1630101/directory.html/> (๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐).

นักวิชาการของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติทุกแห่งทั้งของราชการและเอกชน ซึ่งมีพิพิธภัณฑ์สถานทั้งสิ้น ๔๘๖ แห่ง จาก ๗๖ จังหวัด เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่อยู่ในแวดวงพิพิธภัณฑ์สถาน ผู้ที่เกี่ยวข้อง และผู้สนใจทั่วไป,

นามานุกรมขุนช้าง-ขุนแผน^{๑๔} ผู้แต่งคือ ประจักษ์ ประภาพิตยากร ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก โดยสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช พ.ศ.๒๕๐๘, นามานุกรมศิลปินเพลงไทย^{๑๕} ผู้แต่งคือ พูนพิศ อมาตยกุล ได้รวบรวมศิลปินเพลงไทยในรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๒, นามานุกรมพระเครื่อง^{๑๖} ผลงานของพินัย ศักดิ์เสนีย์ ให้ความรู้เกี่ยวกับพระเครื่องต่าง ๆ สารระสำคัญมีความเกี่ยวข้องกับศิลปะและพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่ายิ่ง, ภูมินามานุกรม^{๑๗} ของสมบัติ จำปาเงิน จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สุภาพใจ เป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์ในการเขียนชื่อประเทศ เมืองหลวง ทวีป เขต รัฐ ดินแดนต่างๆ ให้ถูกต้อง โดยยึดประกาศของราชบัณฑิตยสถาน, นามานุกรมเอดส์ และเพศศึกษา^{๑๘} เป็นหนังสือที่รวบรวมรายชื่อหนังสือ/เอกสารด้านเอดส์ และเพศศึกษา ที่มีอยู่ในศูนย์ข้อมูลข่าวสารด้านเอดส์ ซึ่งปัจจุบันนี้อยู่ในมุมหนึ่งของห้องสมุดสถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน เพื่อส่งเสริมการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของผู้ใช้บริการทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ, นามานุกรมเครื่องจักรสาน^{๑๙} ผลงานของวิบูลย์ ลี้สุวรรณ รวมคำศัพท์เกี่ยวกับเครื่องจักรสานมากกว่า ๑,๐๐๐ คำ สำพิมพ์เมืองโบราณจัดพิมพ์ ๒๕๕๓ เป็นต้น

^{๑๔} มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๔), ๒๖๔ หน้า.

^{๑๕} อรองค์ ชาคร และคณะ, นามานุกรมนักเขียน-นักแปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), ๒๖๒ หน้า.

^{๑๖} รื่นฤทัย สัจจพันธ์, นามานุกรมรามเกียรติ์ ฉบับปรับปรุงใหม่, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สถาพรบุ๊คส์, ๒๕๕๔), ๒๓๔ หน้า.

^{๑๗} จรัส สุวรรณมาลา และคณะ, นามานุกรมนวัตกรรมท้องถิ่นไทย : ประจำปี พ.ศ.๒๕๕๗, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๘), ๒๙๑ หน้า.

^{๑๘} มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑-๒-๓, พิมพ์เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๕๐ พรรษา ๒ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๑๙} กรมศิลปากร, นามานุกรมพิพิธภัณฑ์สถานในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, ๒๕๔๙), ๔๐๐ หน้า.

^{๑๔} ประจักษ์ ประภาพิตยากร, นามานุกรมขุนช้าง-ขุนแผน, (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๘), ๓๒๘ หน้า.

^{๑๕} พูนพิศ อมาตยกุล และคณะ, นามานุกรมศิลปินเพลงไทยรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์: รายงานผลการวิจัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

^{๑๖} พินัย ศักดิ์เสนีย์, นามานุกรมพระเครื่อง, (พระนคร: สำนักพิมพ์ดุสิตศึกษา, ๒๕๐๒), ๗๘๘ หน้า.

^{๑๗} สมบัติ จำปาเงิน, ภูมินามานุกรม, (กรุงเทพฯ: สำนักสุภาพใจ, ๒๕๔๕), ๒๙๖ หน้า.

^{๑๘} ศศิมา ทองคำ และคณะ, นามานุกรมเอดส์และเพศศึกษา, (นครปฐม: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), ๓๓๘ หน้า.

^{๑๙} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, นามานุกรมเครื่องจักรสาน, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๓), ๓๖๘ หน้า.

จากรายละเอียดข้างต้นจะเห็นว่า นามานุกรม เป็นหนังสือที่มีประโยชน์ เพราะสามารถใช้เป็นฐานข้อมูลในการค้นหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคลด้านต่าง ๆ ได้โดยง่าย จึงมีการจัดทำนามานุกรมบุคคลออกมาเผยแพร่กันอย่างแพร่หลาย

อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาในวงการพระพุทธศาสนา หนังสืออ้างอิงลักษณะดังกล่าวนี้ ยังมีน้อย และส่วนใหญ่เป็นผลงานของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในอดีต เช่น คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา^{๒๐} งานนิพนธ์พระมหาโมคคัลลานะ พระเถระชาวศรีลังกา, สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส^{๒๑} เป็นต้น ที่เป็นผลงานร่วมสมัยก็พอมืออยู่บ้าง เช่น พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์^{๒๒} ฉบับประมวลธรรม^{๒๓} และกาลานุกรม^{๒๔} ซึ่งเป็นงานนิพนธ์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)

ผู้วิจัยมีความเห็นคัมภีร์พระไตรปิฎก มีชื่อบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก พิจารณาได้จากดัชนีท้ายเล่มของพระไตรปิฎกแต่ละเล่ม บางชื่อปรากฏซ้ำกันในหลายเล่ม ส่วนที่ซ้ำมีเนื้อหาซ้ำกันก็มี มีเนื้อหาแตกต่างกันออกไปก็มี หากมีการนำมาเรียง และจัดทำคำอธิบายโดยใช้หลักวิชาการสมัยใหม่เข้ามาช่วยในรูปของนามานุกรม จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อวงการศึกษพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม ทั้งสะดวก และกระชับในการสืบค้นข้อมูล

การเรียนรู้ประวัติบุคคลพุทธศาสน์ ก็เหมือนกับการได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในมิติต่าง ๆ ไปด้วย เพราะศัพท์บุคคลแต่ละคนที่ถูกเก็บนำมาเขียนคำอธิบาย ล้วนมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งย่อมจะมีความสำคัญ และเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม เท่ากับได้รวบรวมความหลากหลายมารวมอยู่ในหมวดหมู่เดียวกัน

นามานุกรมพุทธศาสน์ จึงน่าจะเป็นงานอีกชิ้นหนึ่งที่มีความจำเป็น และมีความสำคัญ เพราะเมื่อกล่าวถึงพระพุทธศาสนา มีเนื้อหา และขอบเขตกว้างขวางมาก แม้ขอบเขตที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลเพียงอย่างเดียว ก็น่าจะเป็นเรื่องใหญ่ และเป็นงานที่ทำหายความวิริยะอุตสาหะอยู่พอสมควร เพราะเหตุว่า บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มีทั้งส่วนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา นี้ยังไม่นับบุคคลร่วมสมัยที่มีบทบาทสำคัญต่อวงการพระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก การจัดทำนามานุกรมพุทธศาสตร์จึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง

อาศัยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเสนอโครงการวิจัยเรื่อง นามานุกรมพุทธศาสน์ เสนอต่อสถาบันวิจัย เพื่อของบประมาณสนับสนุน พร้อมทั้งดำเนินการให้เป็นรูปธรรมสืบต่อไป

^{๒๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดีศรีวิวัฒน์ ทรงแปล. พระคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), ๕๒๐ หน้า.

^{๒๑} สุขเขวาร์น พลอยชุม, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), ๗๙๓ หน้า.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๘), ๖๐๐ หน้า.

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๓, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๘), ๓๘๙ หน้า.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๕), ๒๗๕ หน้า.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อสืบค้นชื่อบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อจัดคำอธิบายเกี่ยวกับบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยการจัดลำดับตามตัวอักษร

๑.๓ ขอบเขตของโครงการวิจัย

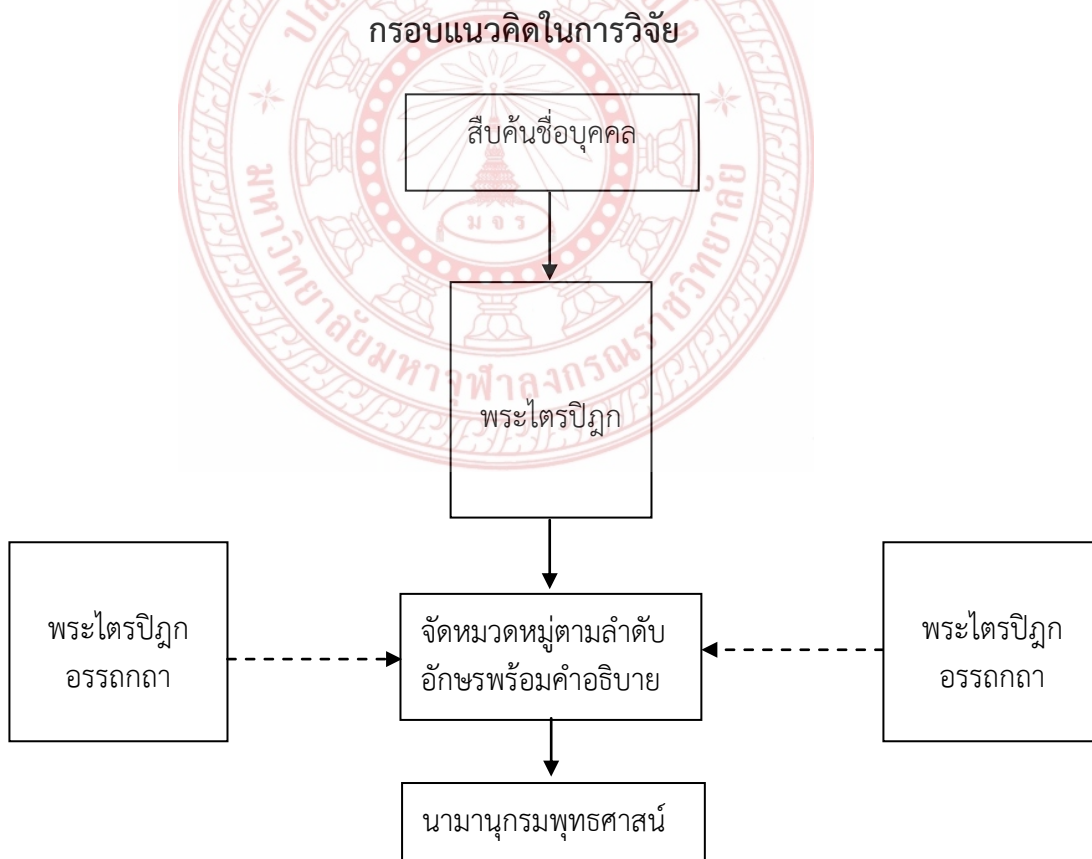
๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

จัดทำนามานุกรมพุทธศาสน์ โดยการคัดเลือกชื่อที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเรียงตามลำดับตัวอักษร โดยเริ่มจากพยัญชนะ วรรณค ต่อด้วยพยัญชนะ อวรรณค พร้อมกับจัดทำคำอธิบายประกอบโดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์อรรถกถาประกอบ

๑.๓.๒ ขอบเขตของคัมภีร์

ในระยะที่ ๑ นี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ๔๕ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นหลัก ส่วนคำอธิบายประกอบ จะใช้คัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก

๑.๔. กรอบแนวคิดของโครงการวิจัย

๑.๕. ทบทวนวรรณกรรม/กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ สังคឹตสูตร ตัวอย่างการจัดหมวดหมู่คำสอนในพระไตรปิฎก

สังคีตสูตร มาในพระไตรปิฎกที่ขนิทาย ปาฎิกวรรค^{๒๕} เนื้อความแห่งพระสูตรมีเรื่องราวเกี่ยวกับการจัดหมวดหมู่คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก โดยปรารภเงื่อนไขของการแตกกันของพวกนิกครนธ์ภายหลังศาสดาถึงแก่กรรมแล้ว เหตุมิได้มีการรวบรวมคำสอนของศาสดาไว้เป็นหมวดหมู่ พระสารีบุตรได้เทียบเคียงเหตุการณ์ดังกล่าว เกรงว่าจะเกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนา จึงได้ปรารภกับเหล่าภิกษุทั้งหลาย จากนั้นก็ได้ร้อยกรองหมวดหมู่ธรรมขึ้นเป็นครั้งแรก โดยการใช้จ่ายจำนวนข้อธรรมที่ทรงแสดงเป็นตัวกำหนดหมวดหมู่ของธรรม กล่าวคือ ธรรมะเหล่าใดที่ทรงแสดงมีเพียงหัวข้อเดียว ก็จัดเป็นหมวด ๑, มีหัวข้อธรรม ๒ ข้อ ก็จัดเป็นหมวด ๒ มีหัวข้อธรรม ๓ ข้อ ก็จัดเป็นหมวด ๓, มีหัวข้อธรรม ๔ ข้อ ก็จัดเป็นหมวด ๔, ดังนี้เรื่อยไปกระทั่งถึงหมวด ๑๐ ภายหลังจากพระสารีบุตรแสดงแนวทางการจัดการหมวดธรรมสิ้นสุดลง พระพุทธเจ้าทรงพอพระทัย และเหล่าภิกษุทั้งหลายก็ได้กล่าวชื่นชมเป็นอนุเคราะห์ การจัดหมวดหมู่ธรรมในลักษณะดังกล่าวนี้ ต่อมาคณะสงฆ์ก็ได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดข้อธรรมในหลักสูตรการเรียนการสอนของพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

๑.๕.๒ คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา งานนิพนธ์พระมหาโมคคัลลานะ พระเถระชาวศรีลังกา

คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา^{๒๖} ถือเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นนามบัญญัติที่จารึกอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกาไว้อย่างสมบูรณ์ รจนาขึ้นโดยพระมหาโมคคัลลานะ มหาเถระผู้เป็นปราชญ์ชาวศรีลังกา โดยอาศัยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าปรักรมพาทูที่ ๑ และได้อาศัยนัยจากคัมภีร์อมรโกสะ โดยแบ่งศัพท์ออกเป็น ๓ หมวด เรียกว่า กัณท์ ได้แก่

๑) สักคกัณท์ แสดงศัพท์ที่มีความหมายว่า พระพุทธเจ้า นิพพาน พระอรหันต์ สวรรค์ เทวดา และอสูร โดยจัดคำที่มีความหมายเหมือนกันไว้ด้วยกัน

๒) ภูกัณท์ แบ่งเป็น ๗ วรรคย่อย ได้แก่ ภูมิวรรค แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับแผ่นดิน, ปุรววรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับเมืองและประเทศ, นรวรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับมนุษย์, จตูปพวรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับสี่, อรัญญวรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับป่าไม้, เสลวรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับภูเขา, ปาตาลวรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับโลกบาดาล

๓) สามัญญกัณท์ แบ่งเป็น ๔ วรรคย่อย ได้แก่ วิเสสยาธินวรรค แสดง ศัพท์ โวหารที่เป็นบทวิเสสสนะอันเกี่ยวข้องกับลึงค์ทั้ง ๓, สังกัณวรรค แสดงศัพท์ โวหารเบ็ดเตล็ดทั่วไป, อนนัตถวรรค แสดงบทที่มีเนื้อความหลายอย่าง, อพิยวรรค แสดงอรรถของบทอุปสัค และบทนิบาต

๑.๕.๓ สารานุกรมพระพุทธศาสนา

สารานุกรมพระพุทธศาสนา^{๒๗} เป็นหนังสืออ้างอิงทางวิชาการเกี่ยวกับคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกเล่มหนึ่ง สุเชาว์ พลอยชุม ได้เรียบเรียงจากงานนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส โดยใช้การจัดลำดับหมวดหมู่ศัพท์ตามตัวอักษรตั้งแต่ ก-ฮ แล้วอธิบายขยายความตามลำดับหมวดหมู่อักษร คำอธิบายได้อิงอาศัยแนวทางแห่งคำอธิบายใน

^{๒๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๖/๒๔๗.

^{๒๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดีวิวัฒน์ ทรงแปล. **พระคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา**, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), ๕๒๐ หน้า.

^{๒๗} สุเชาว์ พลอยชุม, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), ๗๙๓ หน้า.

พระไตรปิฎก อรรถกถา ถือเป็นแบบแผนของการจัดทำหนังสือประเภทสารานุกรมพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกเล่มหนึ่ง

๑.๕.๔ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์และฉบับประมวลธรรม

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์^{๒๘} และประมวลธรรม^{๒๙} ถือเป็นผลงานที่สำคัญอีกเล่มหนึ่งในแวดวงวิชาการพระพุทธศาสนา ผลงานนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แบ่งเป็น ๒ ชุดตามลักษณะของเนื้อหา กล่าวคือ ฉบับประมวลศัพท์ เป็นการเก็บศัพท์สำคัญในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอธิบาย โดยการจัดลำดับตามตัวอักษร ขณะที่ประมวลธรรม ได้จัดหมวดหมู่ธรรมหมวดธรรม และอธิบายเป็นหมวด ๆ ไป คล้ายกับแนวที่จัดในสังคีตสูตร ปัจจุบันหนังสือทั้ง ๒ เล่ม ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างกว้างขวาง และได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่หลายครั้ง

๑.๕.๕ กาลานุกรม งานนิพนธ์ของพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

กาลานุกรม: พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก^{๓๐} ถือเป็นหนังสืออ้างอิงเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกเล่มหนึ่ง หนังสือนี้ได้อาศัยช่วงระยะเวลาจัดลำดับในการอธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันกับพระพุทธศาสนา โดยเทียบเคียงกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอารยธรรมโลก นอกจากจะทำให้เห็นภาพของพระพุทธศาสนาโดยภาพรวมแล้ว ยังสามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอารยธรรมโลกไปพร้อม ๆ กันด้วย

๑.๕.๖ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔^{๓๑} ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๖ แต่ก็ใช้ชื่อ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ทั้งนี้ด้วยประสงค์ต้องการให้เป็นการเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ การจัดหมวดศัพท์ในพจนานุกรมฉบับนี้ ตัวพยัญชนะจัดเรียงตามลำดับตัวอักษร ก-ฮ ส่วนสระ จัดเรียงตามลำดับเสียง ไม่ใช่เรียงตามลำดับรูป ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดในการจัดลำดับพยัญชนะและสระของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. ๒๕๕๔ นี้เป็นแนวในการจัดลำดับอักษรในงานวิจัย

๑.๖. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการตามลำดับดังต่อไปนี้

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๘), ๖๐๐ หน้า.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๓, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๘), ๓๘๙ หน้า.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๕), ๒๗๕ หน้า.

^{๓๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์, ๒๕๕๖), ๑๕๔๔ หน้า.

๑.๖.๑ สืบค้นหาชื่อบุคคลที่ปรากฏอยู่ในดัชนีท้ายเล่มพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับตีพิมพ์พุทธศักราช ๒๕๓๕ คัดชื่อที่ซ้ำ และชื่อที่ไม่ใช่บุคคล เช่น เทวดา คนธรรพ์ นาค เป็นต้น ออกเสีย

๑.๖.๒ นำชื่อบุคคลเหล่านั้นมาจัดเรียงลำดับตามตัวอักษร ยึดตามแบบแผนที่บูรพาจารย์ได้กำหนดไว้แล้ว คือ หมวด ก วรรณค ประกอบด้วย ก ข ค ฉ ง, หมวด จ วรรณค ประกอบด้วย จ ฉ ช ฌ ญ, หมวด ฎ วรรณค ประกอบด้วย ฎ ฐ ฑ ฒ ณ, หมวด ต วรรณค ประกอบด้วย ต ถ ท ธ น, หมวด ป วรรณค ประกอบด้วย ป ผ พ ภ ม, หมวด อ วรรณค ประกอบด้วย ย ร ล ว ส ห ฬ อ ส่วนหมวดสระ เรียงลำดับดังนี้ อ อ อ อ อ อ อ อ อ อ อ

๑.๖.๓ เขียนคำอธิบายประกอบ โดยใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลักในการจัดทำคำอธิบาย

๑.๖.๓ จัดเขียนรายงานฉบับร่างส่งให้ผู้ส่งคุณวุฒิตรวจสอบความถูกต้อง พร้อมทั้งแก้ไขตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ

๑.๖.๔ จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์เสนอต่อสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๑.๖.๕ จัดพิมพ์หรือเผยแพร่ผลงานวิจัยต่อสาธารณชนตามเกณฑ์มาตรฐานสืบต่อไป

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับบุคคลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์

๑.๗.๒ ได้หนังสืออ้างอิงประเภทมานุกรมพุทธศาสน์ จำนวน ๑ ชุด

อนึ่ง หากผลงานวิจัยนี้ได้รับการตีพิมพ์ และเผยแพร่ออกไปในวงกว้าง จะอำนวยประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธานุศาสตร์ทุกระดับ

บทที่ ๒

ระบบการสืบค้น และความสำคัญของคัมภีร์

๒.๑ ระบบการสืบค้น

๒.๑.๑ แนวคิดและทฤษฎีระบบการสืบค้นทั่วไป

การสืบค้น ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Retrieval หมายถึง การสืบเสาะ ค้นหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งอาจจะได้รับคำตอบในรูปของ ต้นฉบับเอกสาร บรรณานุกรม คำตอบที่เฉพาะเจาะจง ตัวเลข หรือข้อความของเรื่องนั้น^{๓๒} English Oxford Living Dictionaries จึงนิยามความหมายไว้ว่า “The process of getting something back from somewhere”^{๓๓} อันหมายถึง “กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลบางอย่างจากที่บางแห่ง”

การสืบค้นข้อมูล (Information Retrieval) เป็นคำที่ใช้ในวงการห้องสมุดและสารสนเทศ หมายถึง กระบวนการค้นหาสารสนเทศที่ต้องการ ซึ่งก็คือ “การค้นหาข้อมูล” นั่นเอง แต่มีความหมายเน้นหนักไปทางด้านการค้นหาข้อมูลโดยใช้เครื่องมือช่วยค้นประเภทที่เป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น ระบบฐานข้อมูลคอมพิวเตอร์ของห้องสมุด ฐานข้อมูลออนไลน์ และ search engine ต่าง ๆ

การค้นหาข้อมูลให้ได้รวดเร็ว ถูกต้องแม่นยำ และตรงตามความต้องการ จำเป็นต้องอาศัยทักษะและพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับการสืบค้นข้อมูล เช่น วิธีการใช้เครื่องมือช่วยค้นแต่ละชนิด การใช้คำหรือวลี (keyword) ให้สอดคล้องกับเรื่องที่กำลังค้นหา การเลือกรูปแบบการค้นให้เหมาะสม การใช้คำเชื่อม เพื่อกำหนดขอบเขตการค้นให้มีความเฉพาะเจาะจงมากขึ้น ซึ่งจะทำให้ได้ผลการค้นหรือรายการข้อมูล ที่ถูกต้องตรงตามความต้องการมากที่สุด

การสืบค้นสารสนเทศ แบ่งออกเป็น ๒ วิธี คือ^{๓๔}

๑. การสืบค้นสารสนเทศด้วยระบบมือ (Manual system) การสืบค้นสารสนเทศด้วยระบบมือ สามารถกระทำได้โดยผ่านเครื่องมือหลายประเภท เช่น บัตรรายการ บัตรบรรณานุกรม บรรณานุกรม เป็นต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะบัตรรายการและ บัตรบรรณานุกรมเท่านั้น

๒. การสืบค้นสารสนเทศด้วยระบบคอมพิวเตอร์ (Computer system) การสืบค้นสารสนเทศด้วยระบบคอมพิวเตอร์ สามารถกระทำได้โดยผ่านอุปกรณ์คอมพิวเตอร์ในการค้นหาข้อมูลจากฐานข้อมูลต่าง ๆ ได้แก่

๒.๑ ฐานข้อมูลโอเพ็ก (OPAC- Online Public Access Catalog) มี ๓ ลักษณะ ได้แก่ (๑) การสืบค้นแบบทั่วไป (Browse Search) เป็นการสืบค้นฐานข้อมูลทรัพยากรสารสนเทศ

^{๓๒} “การสืบค้น”, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [https://lrckm.wordpress.com/2012/05/24/\(๒๒\) ธันวาคม ๒๕๖๐](https://lrckm.wordpress.com/2012/05/24/(๒๒) ธันวาคม ๒๕๖๐)).

^{๓๓} “English Oxford Living Dictionaries”, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/retrieval> (๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐).

^{๓๔} “การสืบค้น”, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.khaochamao.com/webboard-show_36405 (๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐).

ต่างๆ ไป ซึ่งจัดกลุ่มตามหมวดหมู่เลขเรียกหนังสือ (Call Number), ปี (Year), รูปแบบทรัพยากรสารสนเทศ (Format), หัวเรื่อง (topic) เป็นต้น (๒) การสืบค้นแบบง่าย (Basic Search) การสืบค้นทรัพยากรสารสนเทศแบบง่าย สามารถสืบค้นได้เพียง ๑ เขตข้อมูล เช่น ค้นด้วยเขตข้อมูลชื่อเรื่อง (Title) เขตข้อมูลผู้แต่ง (Author) และเขตข้อมูลหัวเรื่อง (Subject) เป็นต้น โดยกำหนดค่าค้นลงในช่องสืบค้นและเลือกเขตข้อมูลที่เหมาะสมในการค้นหา และ (๓) การสืบค้นแบบขั้นสูง (Advance Search) การสืบค้นทรัพยากรสารสนเทศแบบขั้นสูง สามารถใช้สืบค้นทรัพยากรสารสนเทศได้ครั้งละหลายเขตข้อมูล หมายความว่าสามารถใช้คำค้นได้มากกว่า ๑ คำ หรือต้องการระบุการค้นที่มีความเฉพาะเจาะจง เช่น ใช้คำค้นได้มากกว่า ๑ คำ, ใช้เขตข้อมูลสืบค้นได้ครั้งละหลายเขตข้อมูล เช่น ใช้เขตข้อมูลชื่อเรื่องและชื่อผู้แต่งในการค้นหาทรัพยากรสารสนเทศ, ใช้เพื่อจำกัดการสืบค้นข้อมูล เช่น จำกัดการสืบค้นด้วย เลขเรียกหนังสือ รูปแบบทรัพยากรสารสนเทศ ปี และหัวเรื่อง หรือเลือกช่วงเวลาการสืบค้น เช่น ปี ๒๐๑๐-๒๐๑๒ เป็นต้น^{๓๕}

๒.๒ ฐานข้อมูลซีดีรอม

ซีดีรอมสามารถบันทึกข้อมูลได้จำนวนมากในลักษณะสื่อประสม และมีการจัดระบบการค้นให้ค้นคืนได้รวดเร็ว และสามารถเชื่อมโยงการค้นไปยังเครือข่ายข้อมูลอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันได้เพื่อขยายขอบเขตการค้นได้มากขึ้น ทั้งยังสามารถจัดทำออกได้รวดเร็วกว่าสิ่งพิมพ์ การสืบค้นข้อมูลในซีดีรอมจึงมีความทันสมัยมากกว่าสิ่งพิมพ์

ฐานข้อมูลในรูปแบบซีดีรอม มี ๓ ประเภท คือ ฐานข้อมูลบรรณานุกรมหรือดรรชนี ฐานข้อมูลฉบับเต็ม และฐานข้อมูลมัลติมีเดีย ปัจจุบัน การจัดทำฐานข้อมูลซีดีรอมลดน้อยลง มักจัดทำในลักษณะฐานข้อมูลออนไลน์

๒.๓ ฐานข้อมูลออนไลน์

มาจากภาษาอังกฤษว่า database หมายถึงแหล่งสะสมเท็จจริงต่าง ๆ โดยรวบรวมข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กันไว้ด้วยกัน และมีโปรแกรมการจัดเก็บฐานข้อมูล (Database Management System-DBMS) มาช่วยในการจัดเก็บ จัดเรียง และสืบค้นสารสนเทศ รวมถึงปรับปรุงข้อมูลให้ทันสมัยอยู่เสมอ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทตามฐานข้อมูล คือ^{๓๖} ๑) ฐานข้อมูลบรรณานุกรม (Bibliographic Database) หมายถึง ฐานข้อมูลที่ให้ข้อมูลทางบรรณานุกรม เช่น ชื่อผู้แต่ง ชื่อเรื่อง หัวเรื่อง อาจมีสาระสังเขปเพื่อแนะนำผู้ค้นคว้าให้ไปอ่านรายละเอียดจากต้นฉบับจริง และ ๒) ฐานข้อมูลเนื้อหาฉบับเต็ม (Full-Text Database) หมายถึงฐานข้อมูลที่ให้สารสนเทศครบถ้วน เช่นเดียวกับต้นฉบับ

๒.๔ ฐานข้อมูลบนอินเทอร์เน็ต

ปัจจุบันมีระบบฐานข้อมูลหลายอย่างที่ได้รับการพัฒนาเพื่อรองรับการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เช่น ระบบฐานข้อมูล MS ACCESS, ระบบฐานข้อมูล MYSQL ระบบฐานข้อมูล

^{๓๕} “การสืบค้น”, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [https://kmutt-lm.lib.kmutt.ac.th/opac/\(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐\)](https://kmutt-lm.lib.kmutt.ac.th/opac/(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐)).

^{๓๖} “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการจัดทำฐานข้อมูลออนไลน์และฐานข้อมูลฟรีออนไลน์”, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [https://library.kku.ac.th/free-database/index.php?option=com_content&view=article&id=204&Itemid=7\(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐\)](https://library.kku.ac.th/free-database/index.php?option=com_content&view=article&id=204&Itemid=7(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐)).

MSSQL เป็นต้น ซึ่งอำนวยความสะดวก สามารถนำมาใช้งานได้อย่างสะดวก รวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ เชื่อมโยงผ่านระบบทางอินเทอร์เน็ตได้อย่างกว้างขวาง ไร้ขีดจำกัด ทำให้ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ในทุกที่ และทุกเวลาตามที่ต้องการ จึงเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย

๒.๑.๒ ระบบการสืบค้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

นับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีพระสาวก และบรรดานักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา ได้พยายามจัดทำระบบการสืบค้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่ออำนวยความสะดวก และสนองความต้องการผู้ใช้งานให้มากยิ่งขึ้น ได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้ามาตามลำดับ บางระบบเป็นที่รู้จัก และใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ดังจะได้นำมากล่าวพอสังเขป

(๑) **สังคีตสูตร**, พระไตรปิฎกที่ขนิภาย ปาฎิกวรรค ถือเป็นตัวอย่างการจัดหมวดหมู่คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก โดยปรารภเงื่อนไขของการแตกกันของพวกนิครนถ์ภายหลังศาสดาถึงแก่กรรมแล้ว เหตุมิได้มีการรวบรวมคำสอนของศาสดาไว้เป็นหมวดหมู่ พระสารีบุตรได้เทียบเคียงเหตุการณ์ดังกล่าว เกรงว่าจะเกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนา จึงได้ปรารภกับเหล่าภิกษุทั้งหลาย จากนั้นก็ได้รับรองหมวดหมู่ธรรมขึ้นเป็นครั้งแรก โดยการใช้จ่ายจำนวนข้อธรรมที่ทรงแสดงเป็นตัวกำหนดหมวดหมู่ของธรรม กล่าวคือ ธรรมะเหล่าใดที่ทรงแสดงมีเพียงหัวข้อเดียว ก็จัดเป็นหมวด ๑, มีหัวข้อธรรม ๒ ข้อ ก็จัดเป็นหมวด ๒ มีหัวข้อธรรม ๓ ข้อ ก็จัดเป็นหมวด ๓, มีหัวข้อธรรม ๔ ข้อ ก็จัดเป็นหมวด ๔, ดังนี้เรื่อยไปกระทั่งถึงหมวด ๑๐ ภายหลังจากพระสารีบุตรแสดงแนวทางการจัดการหมวดธรรมสิ้นสุดลง พระพุทธเจ้าทรงพอพระทัย ภิกษุทั้งหลายก็ได้กล่าวชื่นชมเป็นอนุเคราะห์ การจัดหมวดหมู่ธรรมในลักษณะดังกล่าวนี้ ต่อมาคณะสงฆ์ก็ได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดข้อธรรมในหลักสูตรการเรียนการสอนของพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

ตัวอย่างแนวทางในการจัดหมวดหมู่ธรรมในสังคีตสูตร

หมวด ๑

สัตว์ทั้งหลาย ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร

สัตว์ทั้งหลาย ดำรงอยู่ได้ด้วยสังขาร

หมวด ๒

(๑) นาม-รูป

(๒) อวิชา-ภวตัณหา

(๓) ภาวทัญญู-วิภาวทัญญู

(๔) อหิริกะ-อโนตตปปะ

(๕) หิริ-โอตตปปะ

ฯลฯ

หมวด ๓

อกุศลมูล ๓

กุศลมูล ๓

ทุจจริต ๓

สุจจริต ๓

อกุศลวิตก ๓

กุศลวิตก ๓

ฯลฯ

หมวด ๔

สติปัญญา ๔

สัมมัตตปัญญา ๔

อิทธิบาท ๔

ฉันท ๔

สมาธิภาวนา ๔

อัปปมัญญา ๔

ฯลฯ

(๒) พระมหาโมคคัลลานะ, แต่งคัมภีร์อิถานันปิทีปิกา ถือเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นนามบัญญัติที่จารึกอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกาไว้อย่างสมบูรณ์ รจนาขึ้นโดยพระมหาโมคคัลลานะ มหาเถระผู้เป็นปราชญ์ชาวศรีลังกา โดยอาศัยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าปรักรมพาหุที่ ๑ และได้อาศัยนัยจากคัมภีร์อมรโกสะ โดยแบ่งศัพท์ออกเป็น ๓ หมวด เรียกว่า กัณฑ์ ได้แก่ (๑) สัตตกัณฑ์ แสดงศัพท์ที่มีความหมายว่า พระพุทธเจ้า นิพพาน พระอรหันต์ สวรรค์ เทวดา และอสูร โดยจัดคำที่มีความหมายเหมือนกันไว้ด้วยกัน, (๒) ฎีกัณฑ์ แบ่งเป็น ๗ วรรคย่อย ได้แก่ ฎีมิวรรค แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับแผ่นดิน, ปุรวรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับเมืองและประเทศ, นรวรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับมนุษย์, จตุพพวรวรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับสี่, อรัญญววรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับป่าไม้, เสลววรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับภูเขา, ปาตาลววรรค แสดงศัพท์เกี่ยวกับโลกบาดาล, (๓) สามัญญกัณฑ์ แบ่งเป็น ๔ วรรคย่อย ได้แก่ วิเสสยาธินววรรค แสดง ศัพท์ โวหาร ที่เป็นบทวิเสสนะอันเกี่ยวข้องกับลิงค์ทั้ง ๓, สังกัณณววรรค แสดงศัพท์ โวหารเบ็ดเตล็ดทั่วไป, อนเนกัตถววรรค แสดงบทที่มีเนื้อความหลายอย่าง, อัปยววรรค แสดงอรรถของบทอุปสัค และบทนิบาต

ตัวอย่างการเก็บศัพท์แสดงความหมายว่าพระพุทธเจ้า

พุทธโธ. ทสพโธ. สตุถา.

สพพณณ. ทิปทุมตโม.

มุนินโธ. ภควา. นาโธ.

จกขุมา. -งศิริโส. มุณี.

โลกนาโธ. -นธิวโร.

มเหสี. (จ) วินายโก.

สมนตจกขุ. สุกโต.

ภูริปณโณ. (จ) มารชิ.

นรสีโธ. นรวโร.

ธมมราชา. มหามุณี.

เทวเทโว. โลกครุ.

ธมมสุสามี. ตถาคโต.

สยมภู. สมมาสมพุทโธ

วรปณโณ. (จ) นายโก.

(๓) พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), ได้เขียนหนังสือชุด พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด “คำวัด” ปกแข็งจำนวน ๑,๔๕๒ หน้า จัดพิมพ์โดย ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม พ.ศ.๒๕๕๑ เป็นหนังสือที่รวมคำศัพท์ที่ใช้พูดและเขียนทาง พระพุทธศาสนา เพื่อความเข้าใจในความหมายและใช้ได้อย่างถูกต้อง เรียบเรียงไว้ตามลำดับอักษร ง่ายสำหรับค้นหาทำความเข้าใจ

หลักการเรียงคำศัพท์ในพจนานุกรมนี้ เรียงตามลำดับอักษรในแต่ละวรรค คือ วรรค ก, วรรค จ, วรรค ฉ, วรรค ช, วรรค ฌ, วรรค ฎ, วรรค ฏ, วรรค ฐ, วรรค ฑ, พยัญชนะ อวรรค ได้แก่ ย ร ล ว ส ห พ อ ส่วนสระ ก็เรียง ตามลำดับรูป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กฎแห่งกรรม

กฐิน

กฐินโจร

กฐินตกค้าง

กฐินตัน

กฐินทาน

กฐินราษฎร์

กฐินหลวง

กตัญญู กตเวที

กตัตตากรรม

กถา

กถามรรค

กัณฐิก

กบิลพัสดุ์

กรรม ๑

กรรม ๒

กรรมฐาน

กรรมบถ

ฯลฯ

(๔) พระอุตรคณาธิการ และศ.พิเศษ ดร.จำลอง สारพัตติก, ได้จัดทำหนังสือ พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนิสิต-นักศึกษา นอกจากนี้ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการศึกษาภาษา บาลีให้ยิ่งขึ้น เพราะภาษาบาลีนั้นเป็นภาษาที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา วรรณกรรมทาง พระพุทธศาสนาสายเถรวาท ได้รับการบันทึกด้วยภาษาบาลี การศึกษาภาษาบาลี จึงเท่ากับเป็น การศึกษาพระพุทธศาสนา หากภาษาบาลีได้รับความสนใจอย่างจริงจังแล้ว ก็เป็นอันหวังได้ว่า พระพุทธศาสนาก็จะเจริญตามไปด้วย

(๕) ธรรมสภา, ได้เรียบเรียงหนังสือ “พจนานุกรมธรรม ฉบับพุทธทาส” สถาบัน บันลือธรรม จัดพิมพ์เผยแพร่ฉลอง ๑๐๕ ปี ชาตกาลพุทธทาส พ.ศ.๒๕๕๔ หนังสือเล่มนี้ถือเป็นการ พยายามถ่ายทอดคำสอนของหลวงพ่พุทธทาส โดยการประมวลมาจากหนังสือต่าง ๆ ที่เป็นงาน นิพนธ์ของท่านหลายสิบเล่ม ในหนังสือเล่มนี้ แบ่งศัพท์บาลีออกเป็น ๓ ส่วน คือ ได้แก่ ศัพท์บาลีที่รู้จัก

อยู่แล้ว, ศัพท์บาลีที่พุทธทาสภิกขุคิดขึ้นสอน, และศัพท์ภาษาไทยที่พุทธทาสใช้สอนเป็นประจำ แต่ดัดแปลงให้มีความหมายเป็นธรรมะ เช่น คำว่า กิน กินเวลา กินเหยื่อ การเมือง การหัวเราะ การฟุ้งเฟ้อ การงาน ความจริง ความเข้าใจ เคล็ด เถรส่องบาตร ทำบุญต่ออายุ ล้ออายุ เป็นต้น มีการเรียงลำดับหมวดอักษรไว้ ๓๐ ตัว เริ่มตั้งแต่ ก-อ ตามหลักของการจัดทำหนังสือพจนานุกรม

(๖) **สุเขารั พลอยขุม ได้รวบรวม และจัดทำ สารานุกรมพระพุทธศาสนา** โดยประมวลจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นหนังสืออ้างอิงทางวิชาการเกี่ยวกับคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกเล่มหนึ่ง ทรงนิพนธ์เอาไว้ โดยการใช้การจัดลำดับหมวดหมู่ศัพท์ตามตัวอักษรเริ่มจากสระ คือ อ, อา, อิ, อี, เอ, โอ, และ ก-ห แล้วอธิบายขยายความตามลำดับหมวดหมู่อักษร

ตัวอย่างการเก็บศัพท์ และการอธิบาย และการอ้างอิง

อกนิฏฐา

อกรณียะ

อกรณียกิจ

อกิริยทิฏฐิ

อกุปปธรรม

อกุศล

อกุศลกรรมบถ

อกุศลเจตสิกธรรม

อกุศลมูล รากเหง้าของอกุศล เรียกว่า อกุศลมูล มี ๓ อย่าง คือ โลภะ ออยากได้, โทสะ

คิด

ประทุษร้ายเขา, โมหะ หลงไม่รู้จริง.เมื่ออกุศลมูลเหล่านี้มีอยู่แล้ว อกุศลอื่น

ที่ยัง

ไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญมากขึ้น เหตุนั้น ควรละเสีย (นวก.

๓๓)

อกุศลวิตก

อกุศลสังขาร

อโกวิท

อคติ ความลำเอียง มี ๔ อย่าง คือ ๑.ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน, เรียก ฉันทาคติ

๒.

ลำเอียงเพราะไม่ชอบพอกัน เรียก โทสาคติ ๓. ลำเอียงเพราะขลาด เรียก โม

หา

คติ ๔. ลำเอียงเพราะกลัว เรียก ภยาคติ อคติ ๔ อย่างนี้ ไม่ควรประพฤติ.

(นวก.๓๖)

อโคจร

องค์อุโบสถ

องค์แห่งธรรมกถึก

องค์แห่งภิกษุผู้บวชใหม่

อจิตตกะ
 อเจลกะ
 อชपालนิโครธ
 ฯลฯ

(๗) สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ได้มีพจนธ์ “ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา” รัฐบาลจัดพิมพ์ถวายในงานฉลองพระชันษา ๙๖ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๒ เนื้อหาประมวลศัพท์จากหนังสือคำสอน ๗ เรื่อง คือ ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า , สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตร, ทศบารมี, ทศพิธราชธรรม, ธรรมโมเวท, ทศพลญาณธรรมเทศนา, ลักษณะพระพุทธศาสนา, และทศพิธราชธรรมและหลักพระพุทธศาสนา มีจำนวน ๓๔ หมวดอักษร คือตั้งแต่ ก-อ

ตัวอย่างการเก็บศัพท์ เรียงลำดับอักษร ดังนี้

กกระ,ไม้
 กฎความจริง
 กฎธรรมดา
 กฐิน
 กตญาณ
 กตัตตากรรม
 กถาวัตถุ
 กถาวัตถุ ๑๐
 กบิลพัสดุ์
 กรรณิการ์
 กรรม
 กรรม ๑๒
 กรรมกิเลส
 กรรมฐาน
 กรรมนิमित
 กรรมบถ
 กรรมภาพ
 กรรมวิภูษะ
 ฯลฯ
 อกนิฐฐา
 อกริยทิฎฐิ
 อกุศล
 อกุศลกรรม
 อกุศลกรรมบถ
 อกุศลจิต
 อกุศลเจตสิก

อกุศลมูล
 อกติ ๔
 อังคุลิมาล
 ฯลฯ
 โอวาทปาติโมกข์
 โลกุตตรจิต

(๘) **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)** ได้จัดทำพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ และฉบับประมวลธรรม ถือเป็นผลงานที่สำคัญอีกเล่มหนึ่งในแวดวงวิชาการพระพุทธศาสนา ผลงานแบ่งเป็น ๒ ชุดตามลักษณะของเนื้อหา กล่าวคือ (๑) **ฉบับประมวลศัพท์** ผลงานเล่มนี้เริ่มดำเนินการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒ เป็นการเก็บศัพท์สำคัญในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มาอธิบาย โดยการจัดลำดับตามตัวอักษร (๒) **ประมวลธรรม** เริ่มดำเนินการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ และตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๘ โดยได้จัดหมวดหมู่ธรรมหมวดธรรม และอธิบายเป็นหมวด ๆ ไป คล้ายกับแนวที่จัดในสังคีตสูตร ปัจจุบันหนังสือทั้ง ๒ เล่ม ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างกว้างขวาง และได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่หลายครั้ง

พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม จัดเรียงคำตามลำดับเลขจำนวน รวมหมวดธรรมที่มีจำนวนเท่ากันเข้าไว้ในกลุ่มเดียวกัน จากนั้นไปหาตามลำดับ เช่น หมวด ๑, หมวด ๒, หมวด ๓, หมวด ๔ ตามลำดับ ส่วนหมวดเลขเดียวกัน ก็เรียงลำดับตามตัวอักษรตามอักขรวิธีในภาษาไทย เช่น

พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์ จัดเรียงคำตามลำดับหมวดพยัญชนะ คำอธิบายของคำจำนวนมากในหนังสือเล่มนี้ ไม่ใช่แสดงเพียงความหมายของศัพท์เท่านั้น แต่ยังให้ความรู้ที่ควรทราบเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ อีกด้วย เช่น จำนวน ข้อย่อ ประวัตีย่อ สถานที่ และเหตุการณ์แวดล้อม เป็นต้น เข้าลักษณะสารานุกรม แต่จำกัดขอบเขตเอาไว้ให้ต่างจากสารานุกรม

(๑๐) **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)**, ได้จัดทำกาลานุกรม: พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ วิสาขบูชา ปี ๒๕๕๒ ถือเป็นหนังสืออ้างอิงเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกเล่มหนึ่ง หนังสือนี้ได้อาศัยช่วงระยะเวลาจัดลำดับในการอธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยเทียบเคียงกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอารยธรรมโลก นอกจากจะทำให้เห็นภาพของพระพุทธศาสนาโดยภาพรวมแล้ว ยังสามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอารยธรรมโลกไปพร้อม ๆ กันด้วย ดังตัวอย่างต่อไป

ก่อนพุทธกาล
 พุทธกาล
 หลังพุทธกาล สังคายนาครั้งที่ ๑
 พุทธศาสนายุครุ่งเรือง ยุคที่ ๑
 ทมิฬกั ถิ่นอินเดียใต้
 พุทธศาสนายุครุ่งเรือง ยุคที่ ๒
 ฮั่น-ฮินดู ทำลายพุทธ
 หลังพุทธกาล ภัยนอกภัยใน จนมลายสูญสิ้น
 พุทธศาสนารุ่งเรือง ยุคที่ ๓
 ฯลฯ

นานาทวีป: ศาสนา-ศาสนิก

เหตุการณ์สำคัญต่อจากกลางปี ๒๕๕๓

(๑๑) BUDSIR เป็นพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์^{๓๗} ได้รับการพัฒนาขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อวันวิสาขบูชา ปีพุทธศักราช ๒๕๓๑ โดยมหาวิทยาลัยมหิดล มีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) เป็นที่ปรึกษา ถือเป็นพระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ฉบับแรกของประเทศไทย และของโลก บรรจุเนื้อหาพระไตรปิฎกจำนวน ๒๕ ล้านตัวอักษร ผู้ใช้สามารถสืบค้นค่าต่าง ๆ ได้อย่างสะดวก และรวดเร็ว

BUDSIR ได้รับการพัฒนามาโดยลำดับ นับตั้งแต่ BUDSIR I (เปิดตัวครั้งแรก ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๓๑), BUDSIR II (เปิดตัวครั้งแรก ๑๓ ธันวาคม ๒๕๓๑) , BUDSIR III (เปิดตัวครั้งแรก ๑๕ เมษายน ๒๕๓๓) , BUDSIR IV (เปิดตัวเมื่อ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๓๗), BUDSIR IV for Windows (เปิดตัวครั้งแรก ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๓๙), BUDSIR/TT (เปิดตัวครั้งแรก ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑) BUDSIR/TT V1, BUDSIR/TT V2 (เปิดตัว ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๔๓), BUDSIR/TT V3 (เปิดตัว ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๔๘), BUDSIR V for Windows (เปิดตัว ๔ พฤษภาคม ๒๕๔๙), BUDSIR VI for Windows (เปิดตัว ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๐), BUDSIR VII for Windows เป็นต้น ในการพัฒนาแต่ละครั้ง ผู้พัฒนาระบบได้เพิ่มเติมข้อมูล หรือขยายขอบเขตเนื้อหาเพิ่มขึ้นตามลำดับ กระทั่งสามารถสืบค้นได้ถึงงานระดับบรรณคดี และงานสำคัญอื่นนอกเหนือจากพระไตรปิฎก

ปัจจุบันมีระบบการสืบค้นพระไตรปิฎกฉบับออนไลน์ ข้อมูลที่ใช้ในการอ้างอิง มาจากพระไตรปิฎกฉบับซีดี-รอม ที่จัดทำโดยมหาวิทยาลัยมหิดลบ้าง ได้จากไฟล์ข้อมูลที่จัดทำขึ้นใหม่โดยสำนักพิมพ์ต่าง ๆ บ้าง มีแฟ้มพระไตรปิฎกให้เลือก ๓ แบบ ได้แก่ ๑) แบบ HTM file, ๒) แบบ TXT file และ ๓) แบบ ZIP file ผู้ใช้สามารถเข้าถึงผ่านอินเทอร์เน็ต มีหลากหลายให้เลือกใช้ตรง หรือเหมาะสมตามความต้องการ เช่น <http://www.tipitaka.com/>, <http://www.84000.org/>, tripitaka-online, <http://pratripitaka.com/tripitaka-mp3/> เป็นต้น

๒.๒ ความสำคัญของคัมภีร์

พระไตรปิฎกนับเป็นหลักฐานชั้นปฐมภูมิ บันทึกหลักฐานต่าง ๆ ที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่เหตุการณ์ก่อนการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า กระทั่งถึงเสด็จออกผนวช แสวงหาโมกขธรรม การบำเพ็ญเพียร กระทั่งถึงการตรัสรู้สูตรสัมมาสัมโพธิญาณ จากนั้นก็ได้ออกเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนตั้งแต่พรรษาแรก กระทั่งถึงคราวพุทธปรินิพพาน หลังพุทธปรินิพพานแล้ว ก็ยังมีเรื่องราวการทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัยบันทึกเป็นหลักฐาน โดยหลักการหลักฐานบันทึกคำสอนเหล่านี้ จึงเปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ซึ่งชาวพุทธทั่วไปใช้เป็นหลักฐานสำหรับการอ้างอิง ทั้งในส่วนปริยัติ และปฏิบัติ

อนึ่ง พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวถึงความสำคัญของพระไตรปิฎกไว้ในผลงานชื่อ เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก^{๓๘} สรุปความได้ดังนี้

^{๓๗} เรียบเรียงข้อมูลโดยผู้วิจัยจาก [https://www.facebook.com/budsir/\(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐\)](https://www.facebook.com/budsir/(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐)).

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗-๔๔.

พระพุทธศาสนา คือคำสอนของพระพุทธเจ้า การที่เรานับถือพระพุทธศาสนา ก็คือนับถือคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าออกประกาศพระศาสนา ท่านทั้งหลายที่มาเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า ต้องการมาฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะเหตุที่ต้องการฟังคำสั่งสอน ก็จึงเป็นผู้ฟังที่เราเรียกว่าเป็นสาวก คำว่าสาวก แปลว่าผู้ฟัง เมื่อฟังแล้ว ก็ไปปฏิบัติตาม การฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติตามนั้น ก็เป็นพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงมีความหมายทั้งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้น

ต่อมาก็มีการจัดตั้งเป็นชุมชน เป็นสถาบัน เป็นองค์กรเป็นจำนวนมาก ก็ต้องมีการจัดสรรดูแลต่างๆ เพื่อให้คนทั้งหลายที่มาอยู่รวมกันเพื่อวัตถุประสงค์อย่างนี้ ได้เรียนได้ฟัง แล้วก็ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างได้ผล การจัดสรรดูแลให้มีการเล่าเรียน สดับฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็เรียกว่าเป็นพระพุทธศาสนาด้วย ความหมายของพระพุทธศาสนาก็เลยกว้างขวางออกไป

พอถึงขั้นจัดตั้ง การดูแลให้มีการเล่าเรียนและปฏิบัติ ก็เลยรวมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นมาเป็นชุมชน เป็นองค์กร เป็นสถาบันหรืออะไรๆ ที่กว้างขวางออกไป ความหมายของพระพุทธศาสนาก็ขยายออกไป เป็นอย่างที่เราเข้าใจในปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้น ตัวพระพุทธศาสนาก็อยู่ที่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

เมื่อเราต้องการคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าเป็นสมัยพุทธกาล จะทำอย่างไร เราก็ไปฟังพระพุทธเจ้า ถ้าอยู่ในวัดเดียวกับพระองค์ ก็ไปหาไปเฝ้าพระองค์ ไปที่ธรรมสภาที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรม ไปฟังพระองค์ หรือซักถามพระองค์ ทูลถามปัญหาต่าง ๆ ให้พระองค์ตรัสตอบให้ ถ้าอยู่ไกลก็เดินทางมา บางคนมาจากต่างประเทศ ซิมา หรือว่านั่งเกวียน เดินทางกันมาเป็นวัน เป็นเดือน ก็เพียงเพื่อมาฟังพระพุทธเจ้าสั่งสอน

ต่อมา พระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระองค์จากไปแล้ว ถ้าต้องการพระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เราจะเอาจากที่ไหน พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ถ้าไม่มีการรวบรวมบันทึกคำสั่งสอนของพระองค์ไว้ พระพุทธศาสนาก็เป็นอันว่าหมดสิ้น ฉะนั้น เรื่องการรวบรวมและบันทึกจารึกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้จึงเป็นเรื่องสำคัญมาก

แม้แต่เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระพุทธเจ้าเองและพระสาวกองค์สำคัญ โดยเฉพาะพระสารีบุตร ก็ได้คำนึงเรื่องนี้ไว้แล้วว่าเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ถ้าไม่มีการรวบรวมประมวลคำสั่งสอนของพระองค์ไว้ พระพุทธศาสนาก็จะสูญสิ้น ดังนั้น ทั้งๆที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ก็ได้มีการริเริ่ม เป็นการนำทางไว้ให้เป็นตัวอย่างแก่คนรุ่นหลังว่า ให้มีการรวบรวมคำสั่งสอนของพระองค์ ซึ่งเราเรียกว่าสังคายนา สังคายนา ก็คือการรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ แล้วทรงจำไว้เป็นแบบแผนอันเดียวกัน คือรวบรวมไว้เป็นหลัก และทรงจำถ่ายทอดสืบมาเป็นอย่างเดียวกัน

ตอนปลายพุทธกาลแล้ว นิครนถ์นาฏบุตรผู้เป็นศาสตาของศาสนาเซนได้สิ้นชีวิตลง สาวกของท่านไม่ได้รวบรวมคำสั่งสอนไว้ และไม่ได้ตกลงกันไว้ให้ชัดเจน ปรากฏว่าเมื่อศาสดาของศาสนาเซนสิ้นชีวิตไปแล้ว สาวกลูกศิษย์ลูกหาก็แตกแยกทะเลาะวิวาทกันว่า ศาสดาของตนสอนว่าอย่างไร ครั้งนั้นท่านพระจุนทะได้นำขานี้มากราบทูลแต่พระพุทธเจ้า และพระองค์ได้ตรัสแนะนำให้พระสงฆ์ทั้งปวงร่วมกันสังคายนาธรรมทั้งหลายไว้เพื่อให้พระศาสดาดำรงอยู่ยั่งยืนเพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน

เวลานั้น พระสารีบุตรอัครสาวกยังมีชีวิตอยู่ ท่านปรารภเรื่องนี้แล้วก็กล่าวว่า ปัญหาของศาสนาเซนนั้น เกิดขึ้นเพราะว่าไม่ได้รวบรวมร้อยกรองคำสั่งสอนไว้ เพราะฉะนั้นพระสาวกทั้งหลายทั้ง

ปวงของพระพุทธเจ้าของเราเนี่ย ควรจะได้ทำการสังคายนา คือรวบรวมร้อยกรองประมวลคำสอนของพระองค์ไว้ให้เป็นหลักเป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน

เมื่อปรารภเช่นนี้แล้วพระสารีบุตรก็ได้แสดงวิธีการสังคายนาไว้เป็นตัวอย่าง โดยท่านได้รวบรวมคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นข้อธรรมต่างๆ มาแสดงตามลำดับหมวด ตั้งแต่หมวดหนึ่ง ไปจนถึงหมวดสิบ คือเป็นธรรมหมวด ๑ ธรรมหมวด ๒ ธรรมหมวด ๓ ไปจนถึงธรรมหมวด ๑๐ เมื่อพระสารีบุตรแสดงจบแล้ว พระพุทธเจ้าก็ได้ประทานสาธุการ

หลักธรรมที่พระสารีบุตรได้แสดงไว้เนี่ย จัดเป็นพระสูตรหนึ่งเรียกว่าสังคีติสูตร แปลว่าพระสูตรว่าด้วยการสังคายนา ถือเป็นตัวอย่างที่พระสารีบุตรได้กระทำไว้ แต่พระสารีบุตรได้ปรินิพพานก่อนพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระซึ่งเป็นพระสาวกผู้ใหญ่ มีอายุพรรษามากที่สุดเวลานั้น ได้เริ่มงานรักษาพระพุทธศาสนาทันที โดยได้ชักชวนพระเถระผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นพระอรหันต์ทั้งหลายที่มีอยู่สมัยนั้น ซึ่งล้วนทันเห็นพระพุทธเจ้า ได้ฟังคำสอนของพระองค์มาโดยตรง เป็นผู้รู้คำสอนของพระพุทธเจ้า และได้อยู่ในหมู่สาวกที่เคยสนทนาตรวจสอบกันอยู่เสมอ รู้ว่าอะไรเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ชวนให้มาประชุมกัน มาช่วยกันแสดง ถ่ายทอด รวบรวม ประมวลคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ถือเป็นการทำงานสังคายนาครั้งแรกนับแต่พุทธปรินิพพาน

พระพุทธศาสนาซึ่งถือตามหลักที่ได้สังคายนาครั้งแรกดังกล่าวมานี้ เรียกว่าเถรวาท หมายความว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือพระธรรมวินัย ทั้งถ้อยคำและเนื้อความอย่างไรที่ท่านสังคายนากันไว้ ก็ทรงจำกันมาอย่างนั้น ถือตามนั้นโดยเคร่งครัด เพราะฉะนั้นจึงต้องรักษาแม้แต่ตัวภาษาเดิมด้วย หมายความว่ารักษาของแท้ของจริง ภาษาที่ใช้รักษาพระธรรมวินัยไว้เนี่ย เรียกว่าภาษาบาลี เพราะฉะนั้น คำสอนของเถรวาทก็รักษาไว้ในภาษาบาลีตามเดิมคงไว้อย่างที่ท่านสังคายนา

ธรรมวินัย หรือหลักคำสอนที่สังคายนาไว้เนี่ย เป็นตัวพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนาก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เรานับถือพระพุทธศาสนา ก็คือเรานับถือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วปฏิบัติไปตามคำสั่งสอนนั้น พร้อมทั้งดูแลจัดสรรทำการต่างๆ เพื่อให้ชาวพุทธทั้งหลายได้เรียนรู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น

การปฏิบัติอย่างนี้ เป็นไปตามที่พระพุทธเจ้าเองได้ตรัสไว้ คือเมื่อพระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสไว้เองว่า ธรรมแลวินัยที่ได้แสดงแล้ว และบัญญัติแล้วนั้นแหละ จักเป็นศาสดาในเมื่อพระองค์ล่วงลับไป ดังนั้น ถ้าเคารพพระพุทธเจ้า ก็ต้องรักษาพระธรรมวินัย เพราะการรักษามะธรรมวินัยก็คือรักษาพระศาสดาของเราไว้ คือรักษาพระพุทธเจ้าไว้นั่นเอง ตัวพระไตรปิฎกที่รวบรวมพระธรรมวินัย คือคำสั่งสอน จึงเท่ากับศาสดาของชาวพุทธทั้งหลาย ซึ่งจะต้องรักษา แล้วก็เล่าเรียน และปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระไตรปิฎกนี้

พร้อมกันนั้นก็ใช้คำสั่งสอน คือพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกนี้แหละ เป็นหลักเป็นเกณฑ์มาตรฐานในการตัดสินความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายว่า เป็นพระพุทธศาสนาหรือไม่ ถ้าไม่เป็นไปตามที่ได้รวบรวมประมวลสังคายนาและรักษาสืบต่อไว้ในพระไตรปิฎก หรือคลาดเคลื่อนจากนั้น ก็ไม่ใช่พระพุทธศาสนา ถ้าถูกต้องตามนั้นก็เป็นพระพุทธศาสนา

สิ่งที่เราเล่าเรียนปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นด้านวินัยของพระภิกษุสงฆ์ เช่น การบวช การมีโบสถ์ การสร้างกุฏิ การกรานกฐิน และสังฆกรรมต่างๆ การใช้ไตรจีวรของพระภิกษุ การที่พระภิกษุทำอะไรได้หรือไม่ได้ การที่จะต้องอาบัติต่างๆ มีปาราชิกเป็นต้น หรือการที่ชาวบ้านจะทำบุญทำทาน คำว่า

ทานก็ดี คำว่าบุญก็ดี เรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญาไตรสิกขา ภาวนาต่างๆ ชั้น ๕ ไตรลักษณ์ อริยสัจ ตลอดจนพระนิพพาน ก็ล้วนมาจากพระไตรปิฎกทั้งนั้น ถ้าไม่มีพระไตรปิฎก เราก็ไม่รู้จัก ถ้อยคำเหล่านี้เลย และพระภิกษุก็ไม่มีมาตรฐานที่จะวัดว่าตัวประพฤติปฏิบัติอย่างไรถูกต้อง อยากรู้ผิดอะไรเป็นอาบัติปาราชิก อะไรเป็นอาบัติสังฆาทิเสส ฤกษ์ลัจฉัย ปาจิตตีย์ ไม่มีพระไตรปิฎกเสียอย่างเดียว เป็นอันหมดสิ้น คือหมดสิ้นพระพุทธศาสนานั่นเอง

เป็นอันว่าเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ เราก็ฟังคำสั่งสอนของพระองค์จากพระพุทธเจ้าโดยตรง แต่เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เราต้องการพระพุทธศาสนา คือ ต้องการคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เราจะไปเอาจากที่ไหน ก็ต้องไปเอาจากที่ท่านรวบรวมประมวลไว้ ซึ่งถ่ายทอดสืบต่อกันมาในพระไตรปิฎก เพราะพระไตรปิฎกเป็นที่รักษาสืบทอดพระพุทธศาสนาไว้ หรือรักษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้

๒.๓ การจัดทำนามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้ดำเนินการในการจัดทำนามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา โดยยึดแนวทางในการดำเนินการตามวิธีการจัดทำพจนานุกรม สารานุกรมทั่วไป เรียงตามลำดับ กล่าวคือ (๑) การค้นหาศัพท์ (๒) การเรียงศัพท์ (๓) การเลือกศัพท์ (๔) การจัดทำคำอธิบาย และ (๕) การตรวจสอบความถูกต้อง ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๓.๑ การค้นหาศัพท์

ศัพท์ที่ได้จากการจัดทำนามานุกรมพุทธศาสนา ได้มาจาก ๒ ส่วน คือ ส่วนที่คัดมาจากดัชนีพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้ง ๔๕ เล่ม และศัพท์ที่พิจารณาคัดเลือกเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่จากหนังสือพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทั้ง ๔๕ เล่ม การพิจารณาคัดเลือกเพิ่มใหม่นี้ กระทำไปพร้อมกับการทำคำอธิบายประกอบแต่ลำดับศัพท์ เหตุผลเพราะช่วงทำคำอธิบายประกอบ เป็นช่วงที่ได้อ่านเนื้อหาโดยละเอียดเพิ่มขึ้น อาจพบศัพท์ที่ไม่ได้ถูกเก็บในดัชนีท้ายเล่ม และควรเก็บมาอธิบายเพิ่มเติม ขณะเดียวกัน คำที่เก็บจากดัชนีท้ายเล่มบางคำ อาจไม่สำคัญ หรือไม่มีหลักฐานเพียงพอสำหรับการจัดทำคำอธิบาย ก็อาจพิจารณาตัดออกไปพร้อมๆ กับกระบวนการค้นหาศัพท์ด้วย

(๒) การเรียงศัพท์

การเรียงศัพท์ในนามานุกรมพุทธศาสนา ได้จัดเรียงตามลำดับหมวดอักษร ยึดตามแบบแผนที่บูรพาจารย์ได้กำหนดไว้แล้ว คือ

หมวด ก วรรณค	เรียงลำดับดังนี้	ก ข ค ฌ ง
หมวด จ วรรณค	เรียงลำดับดังนี้	จ ฉ ช ฌ ญ
หมวด ฎ วรรณค	เรียงลำดับดังนี้	ฎ ฐ ฑ ฒ ณ
หมวด ต วรรณค	เรียงลำดับดังนี้	ต ถ ท ธ น
หมวด ป วรรณค	เรียงลำดับดังนี้	ป ผ พ ภ ม
หมวด อ วรรณค	เรียงลำดับดังนี้	ย ร ล ว ส ห ฬ อ
หมวดสระ	เรียงลำดับดังนี้	อ อ อิ อี อุ อู เอ โอ

การเรียงลำดับคำ และการวิธีการเก็บคำ ยึดตามแนวพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งมีการเรียงคำศัพท์ สรุปได้ดังนี้

๒.๓.๑ **ตัวพยัญชนะเรียงตามลำดับตัวอักษร** คือ ก ข ค ฆ ง ฯลฯ ไม่ได้เรียงตามลำดับเสียง เช่น จะค้นหาคำว่า ทราบ ต้องค้นหาจากหมวดอักษร ท จะค้นหาคำว่า เหม่า ต้องไปค้นหาในหมวด ห ส่วน ฤ ฎา เรียงลำดับไว้หลังตัว ร ฤ ฎา ลำดับไว้หลังตัว ล

๒.๓.๒ **ตัวสระเรียงตามลำดับรูป** ไม่ได้เรียงตามลำดับเสียง คือ กะ กั ก่า กิ กี้ กี่ กุ กู เ
แ โก ไ ู รูปสระที่ผสมกันหลายรูป จะจัดเรียงตามลำดับสระที่อยู่ก่อน และสระหลังตามลำดับข้างต้น
ดังรายละเอียดต่อไปนี้

อะ

อั

อา

อำ

อิ

อี

อุ

อู

เอ

เอะ

เอา

เอาะ

เอ็

เอีย

เอียะ

เอือ

แอะ

แอะ

โอ

โอะ

โ

โอะ

ไอ

ไอ

ไอ

การเรียงลำดับอักษรตามรูปที่ปรากฏลักษณะเช่นนี้ ถือเอาตามเกณฑ์ที่ราชบัณฑิตยสถาน
ได้ถือปฏิบัติในการจัดทำพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน และพจนานุกรมประเภทอื่น ๆ

อย่างไรก็ตามในการเรียงรูปพยัญชนะจริง จะมีเฉพาะรูปสระที่มีในภาษาบาลี ๖ ตัวเท่านั้น
คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โ

(๓) การเลือกศัพท์

การจัดทำนามานุกรมพุทธศาสน์ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกจากดัชนีท้ายเล่ม ซึ่งมีหลายประเภท นับตั้งแต่ชื่อบุคคล สถานที่ สัตว์ ต้นไม้ สิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ เป็นต้น แต่คัดเลือกเอาเฉพาะ ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคล โดยเรียงตามลำดับพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑-๔๕

ตัวอย่างการคัดเลือกชื่อบุคคลในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑ ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ผู้วิจัยสำรวจดัชนีท้ายเล่มพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑ ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เก็บศัพท์เรียงลำดับอักษร จำนวนทั้งสิ้น ๓๓๕ ศัพท์ เรียงตามลำดับอักษร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กกุสันธะ, พระพุทธเจ้า

กกุโฆระกตีสสกะ, ภิกษุ

กปิละ, ภิกษุ

กถันทคาม, หมู่บ้าน

กัณณกุชชะ, เมือง

กัสสปะ, พระพุทธเจ้า

กายทุจจริต

กายมนุชย์

กาลิงคะ, พระราชา

กายสังขาร

ฯลฯ

อุบลวรรณา, ภิกษุณี

อุบาลี, ภิกษุ

อุเบกขา

อุโบสถ

อุปะจารบ้าน

อุปะชฌาย์

อุปะภูธาก

อุปะทวะ

อุโกโตพยัญชนก

เมื่อเปิดดัชนีท้ายเล่มพระไตรปิฎกแล้ว ดำเนินการคัดเอาเฉพาะศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคล ส่วนศัพท์อื่นที่ไม่เกี่ยวข้องก็ตัดทิ้ง คงเหลือเฉพาะชื่อบุคคลที่จะนำไปจัดทำนามานุกรมพุทธศาสน์ ในส่วนของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑ จำนวนทั้งสิ้น ๔๖ ชื่อ เขียนเรียงลำดับ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กกุสันธะ, พระพุทธเจ้า

กกุโฆระกตีสสกะ, ภิกษุ

กปิละ, ภิกษุ

กัสสปะ, พระพุทธเจ้า

กาลิงคะ, พระราชา

โกกาลิกะ, ภิกษุ

โกนาคมนะ, พระพุทธเจ้า
 ชัณฑเทวีบุตร, ภิกษุ

ฯลฯ

อชชุกะ, ภิกษุ
 อัสสชิ, ภิกษุ
 อานนท์, ภิกษุ
 อุทายี, ภิกษุ
 อุบลวรรณา, ภิกษุณี
 อุบาสี, ภิกษุ

แม้พระไตรปิฎกที่เหลือ ก็ดำเนินการโดยวิธีการอย่างนี้ จากนั้นจึงนำมาประมวลรวมกัน
 จัดหมวดหมู่กันใหม่ในภาพรวมทั้ง ๔๕ เล่ม

ผลการดำเนินการเลือกศัพท์ ได้ศัพท์ที่จะนำมาจัดทำานุกรมบุคคลพุทธศาสนาจาก
 พระไตรปิฎกแต่ละเล่ม ตัดส่วนที่ซ้ำออกแล้ว คงเหลือคำที่เก็บดังต่อไปนี้

เล่มที่	ศัพท์ที่เก็บ	รวม
๑	กกุสันธะ, กุโณรมรคตีสสกะ, กปิละ, กัสสปะ, กาลิงคะ, โกกาลิกะ, โกนาคมนะ, ชัณฑเทวีบุตร, ฉันนะ, ฉัพพัคคีย์ภิกษุ, ถุลลนันทา, ทัพพมัลลบุตร, ทังหิกะ, ทามริกะ, เทวทัต, ธนัญญุมภการบุตร, ปิณินทวัจจะ, ปุณัพพสุกะ, พิมพิสาร, ภูมมชกะ, มหากัสสปะ, มหาโมคคัลลานะ, เมตติยะ, เมตติยา, ลักขณะ, วัชชีบุตร, วัสสการพราหมณ์, วิปัสสี, วิสาขา, เวรัญชพราหมณ์, เวสสภู, สมุททัต, สัตตธรรมาวัคคีย์, สารีบุตร, สีขี, สุทิน, สุนทร, เสยยะ, โสภิตะ, อนาถปิณฑิกะ, อชชุกะ, อัสสชิ, อานนท์, อุทายี, อุบลวรรณา, และอุบาสี	๔๖ ศัพท์
๒	กัณฐกะ, กาณา, กุลวัตถกะ, จูฬปันถก, ฉัพพัคคีย์ภิกษุณี, ธนัญญุกะ, มหากัจจายนะ, มหากัปปินะ, มหาโกฏิฐิตะ, มหาจุนทะ, มหานามะ, มหาปชาบดีโคตรมี, ราหุล, เรวตะ, เวฬุฑฐิสสะ, สวิญญุกะ, สาครตะ, หัตถกศากยบุตร, อนรุทธะ, อริญญะ, อวักถณกะ, อุปันนทศากยะ, และอุปเสนวังคันตบุตร	๒๓ ศัพท์
๓	กัปปิตะ, นันทวัต, นันทา, ปเสนทิโกศล, ภัททกาปิลาณี, ลิจฉวี, สาหะ, สุนทรินันทา, และอาโรหิตะ	๙ ศัพท์
๔	กัณฐกั, กุมารกัสสปะ, โภณฑัญญะ, คยากัสสปะ, คัมปติ, คัคคะ, ชีวกโกมารภัจ, ตปุสสะ, นทีกัสสปะ, นันทะ, ปัญจวัคคีย์, ภัททวัคคีย์, ภัททียะ, ภัลลิกะ, ยสะ, วิมลละ, สุทโธทนะ, สุพาหุ, หุหุชชาติ, องคุลิมาล, อุเทน, อุปกะ, และอุรุเวลกัสสปะ	๒๒ ศัพท์
๕	กัชชาเรวตะ, กัสสปโคตร, กัสสปถาษี, กากะ, กาสี, กิมพิละ, โคปกะ, ทีฆาวุ, ทีฆีตีโกศล, นันทียะ, นีลวาสี, ปาญญะ, ผลิกสันทานะ, พรหมทัต, เพลัญญุกัจจายนะ, เพลัญญุสสะ, ภค, ภารทวาชะ, เมณฑกคหบดี, ยมตักคิ, ยโสชะ, วามกะ, วามเทวะ, วาเสฏฐะ, เวสสามิตตะ, สาณวาสี, สาลาวตี, สุนีระ, สุปปิยะ, สุปปิยา, โสณ	๔๐ ศัพท์

	กฤทิณณะ, โสณโกฬิวีสะ, โสณะ, อภัยราชกุมาร, อังคีรส, อัญญกะ, อัมพปาลี, อา กาสโคตร, อีสิทาส, และอิสิตภัต	
๖	ป้อนทุกโลहितกะ, สยัมภูอัครบุคค, สุธรรม, และอุปวาพะ	๔ ศััพท์
๗	กุกุธโกฬิยบุตร, โกกุณฐะ, นิครนถ์นาฏบุตร, ปุกุถักจายนะ, ปิณโฑลภารทวาชะ, ปุราณะ, ปุรณกัสสปะ, พรหมทัตมานพ, โพธิราชกุมาร, มณีจุกกะ, มกขลิโคสาล , มัลละ, เมฏฐะ, ยสกาถกชกบุตร, วัฒนทลิจฉวี, วาสกคามิกะ, สญชัยเวลัฏฐบุตร , สญชีกาบุตร, สัพพกามี, สัมภูตสาณวาสี, สุภัททะ, สุนนะ, อชาตศัตรุ, อชิตเกส กัมพล, อชิตะ, อัชฌกาสิ, อุชชโสภิตะ, และอุตตระ	๒๘ ศััพท์
๘	กาฬสมณะ, เขมะ, จันทกาลิ, จุฬนาคะ, จุฬาเทวะ, ติสสเถระ, ติสสทัตตบัณชิต, ทีฆเถระ, ทีฆสมณบัณชิต, เทวเถระ, ธัมมปาติตะ, นาคเถระ, ปุสสเทวะ, พุทธ รักชิตะ, ภัททบัณชิต, มหานาคะ, มหาปทุมะ, มหาสีวะ, โมคคัลลบุตร, เวลัฏฐ สีสะ, สัมพละ, สีคควะ, โสณกะ, อภยะ, อัญญิกะ, และอุตตยะ	๒๖ ศััพท์
๙	กรกัณฐราชกุมาร, กัณหะ, กุณ्हันตะ, จังกีพราหมณ, ฉันโทกพราหมณ, ชาลีย ปริพพาชก, ตารุกขพราหมณ, ติตติริยพราหมณ, โตทยยพราหมณ, นิโครธปริพ พาชก, โปกขรสาดิพราหมณ, โปฏฐปาทปริพพาชก, พวหาริชณพราหมณ, มหา วิชิตราช, มัทธูปี, มัลลิกา, สินีปุรราชกุมาร, สีหะสามเณร, สุนักขัตตะ, โสณทัณช พราหมณ, ทัตถินิกราชกุมาร, ทัตถิสารีบุตร, อเจลกัสสปะ, อัคคิเวสนะ, อังคก माणพ, อัมพภูฏมาณพ, อุกกามุขราชกุมาร, โอกกากราช, และโอกุฏทอิฉฉวี	๒๙ ศััพท์
๑๐	กุกุชอุบาสก, กัสสปะ (พระกุมาร/สมณกุมาร), การพิมกะ, กิงกี, เขมังก, โควิน ทะ, ทิสัมบดี, ธนวัตติพราหมณ, พระนางปภาวดี, พระนางพันธุมาดี, พระนางมายา เทวี, พระนางยสวดีเทวี, พระนางสุภัททาเทวี, พระนาคะ, พระภียโยสะ, พระ มหาวีระ, พระวีระ, พระอภิภู, ภูฏะอุบาสก, ภัททาสุริยวัจฉสา, พันธุมา, นิกกุ อุบาสก, ภรตตะ, ยัญญูทัต, วุชฌิขิกษุ, สันตภูฏะ, สัพพมิตตะ, สัปโปสนชิกะ, สัตตภู, สุชาดา, สุปติตตะ, สุตตะ, สุนิระ, สุกุฏะ, สุกัททปริพพาชก, โสกะ, โสติ ชะ, อโสภิกษุ, อรุณะ, อาฬารดาบส, อุตตรา, อุปสันตะ	๔๒ ศััพท์
๑๑	กฬารมชณกะ, จันทกัมมารบุตร, ดินทุกขานุปริพพาชก, ทัณชมาณพ, ทัฬหเนมิ, ภักควโคตรปริพพาชก, ภารทวาชสามเณร, มหาปนาทะ, สิงคาลกะ, อชิต เสนาบดี, และอุทกดาบส	๑๑ ศััพท์
๑๒	กิมิละ, ชาณุสโสสี, ทุมมุขะ, ธัมมทินนา, นาคะสมาละ, ปิงคลโกจฉะ, ปุณณมันตานี บุตร, วิสาขอุบาสก, สญชีวะ, สาดิ, และสุนทรภิกษุภารทวาชะ	๑๑ ศััพท์
๑๓	กฬารชนก, กัณฑระ, กาบทิกะ, กิกิ, โคลิสสานิ, ฆฎิการะ, ฆฎุมุขะ, ไซติपालะ, ทสมคหบดี, ทีฆการายนะ, ทีฆตปัสสี, ฌัญชานิ, ฌัญชานี, นาฬิขังฆะ, ปัญจ คะ, ปุณณะ, ปุณณิกา, ปุราณะ, เปสสะ, โปตลียคหบดี, พรหมายู, พระเจ้าไกรัพพ ยะ, พระเจ้ามฆเทวะ, พระเจ้ามธุระ, พระเจ้านิมิ, พระเจ้าอังคะ, พระนาง वासภชัตติยา, พระรัฐบาล, ภัททาลิ, มันทานี, มาคัณทียะ, มาลุงกยบุตร, วัชรี, วิฑูทกะ, เวชณสปริพพาชก, สกุลา, สกุลาหยา, สมณมุนชีกาบุตร, สังการวะ, สันทกะ, สิริวัณน์, เสนียะ, เสละ, โสมา, อันทนการะ, อัสนายนะ, อีสิทันตะ, อุค	๕๐ ศััพท์

	คาหมานะ, พระอุทาน, และเอสุการี	
๑๔	ภาพเขมกศากยะ, โคปกโมคคัลลานพราหมณ์, ฆฎายศากยะ, ชัยเสน, ตโปทะ, นันทกะ, ปาราสิริยพราหมณ์, ปุกกุสาติ, โปตลบุตร, ตครสิขี, พักกุละ, สภิกัจจจา นะ, ภัคคะ, โลมสกังคิยะ, และอัคคะเวสณะ	๑๕ ศััพท์
๑๕	กสิการทวาชพราหมณ์, โกกนทา, ชันทเทวะ, โคธิกะ, จุฬโกกนทา, ชฎาการทว ชะ, ตัครสิขี, นาคทัตตะ, นิโครธกัปปะ, ปัจฉนีกสาตพราหมณ์, ผลคัณฑภิกษุ, พหุทัตตี, พิลังคิกการทวาชพราหมณ์, การทวาชภิกษุ, มานัตถัทพราหมณ์, โรหิตตัสสฤาษี, วังคีสภิกษุ, วิชยาภิกษุณี, สมิตธิภิกษุ, สาณูสามเณร, สิงคิยภิกษุ, สีสุปจาลาภิกษุณี, สุนทริกการทวาชภิกษุ, อรุณราชา, อสุรินทการทวาชชะ, อหิ งสกการทวาชชะ, อัคโกสกการทวาชชะ, อัคคิกการทวาชชะ, อัญชนวัน, อุปจาลา ภิกษุณี, และอุปวาณะ	๓๑ ศััพท์
๑๖	กพารชัตติยะ, กัจจานโคตร, กัปปินะ, โกฎฐิตะ, โกลิตะ, ชุชชุตตรา, เขมา, ติม พรุกชะ, ฤลลตัสสะ, เถรนามกะ, ทสารหะ, นันทมารดา, นารทะ, ปวิญฐะ, ภูมิชะ, มุสิละ, โมลियัคคุนะ, ลกุกณุกกัททิยะ, วิสาขปัญจาลบุตร, สุชาติ, ทัตถกอพวกะ , และอเจลกัสสปะ	๒๑ ศััพท์
๑๗	เขมกะ, ทาสกะ, ปุณณมันตานีบุตร, มหากัจจานะ, ราธะ, ยมกะ, วัคคิ, วัจจ โคตรปริพาชก, สุจิมุขี, สุราธะ, โสณะ, และหลิททกานี	๑๒ ศััพท์
๑๘	กามภู, กิมมิละ, คันธกะ, โคทัตตะ, จันฑะ, จิรวาสี, ตาลบุตร, นันทโคบาล, ปาฏลียะ, พาหิยะ, มณิจูหะ, มหะ, มาลุงกยบุตร, มิคชालะ, โมฬิยสีวะกะ, โยธาชีวะ, ราสิยะ, โลหิจจพราหมณ์, เวรทัณยานิโคตร, สภิกัจจายณะ, สมิตธิ, ทัตถาโรหะ, อนุราธะ, อสิพันธกบุตร, อัสนาโรหะ, และอสิทัตตะ	๒๖ ศััพท์
๑๙	กกุฏอุบาสก, กฐิสสหอุบาสก, กพภอุบาสก, กภาพิโคธา, กุณชลียปริพาชก, ควัม ปติ, โคธา, จุนทสมณูทเทส, โชติยคหบดี, ทัชมาวูกุมาร, นันทกมหาอำมาตย์, ภัท ทะ, มานทินนะ, โลมสกังคิยะ, สรณานิ, และสิริวัฑฒะ	๑๖ ศััพท์
๒๐	กัณทรายณะ, กาดิยานี, กาลีอุบาสิกา, กาทุทายี, กุณชธานะ, ธรรมทินนา, นกุล ปีตาคหบดี, นกุลมาตาคหบดี, ปเจตนะ, ปฎาจารย์, เปชุนิยเศรษฐี, ภัททากัจจ านา, ภัททากุณชลเกสา, ภัททิกายาพิโคธายบุตร, โมฆราช, เรวตขทิวณิยะ, วังคี สสะ, เวฬุกัณฐกัณนทมาตา, สวิญฐะ, สามาวดี, สุปวาสาโกลียธิดา, สุภูติ, สุร อัมพัฏฐะ, โสณา, อารามทัณชะ, อุคคคหบดี, อุคคคคหบดี, และอุตตรานันท มาตา	๒๗ ศััพท์
๒๑	โปตลียะ, มันทธาตุ, ภัณญปริพาชก, วรรณปริพาชก, วรรณปริพาชก, วัปปศากยะ, วัสสปริพาชก, สกุกุทายีปริพาชก, อันนการปริพาชก, เอเพยยะ	๑๐ ศััพท์
๒๒	กุกทาลกะ, โคตมกะ, จิตตทัตติสารีบุตร, จุนที, จุนทราชกุมาร, ชฎิลกดาบส, เตคัณฑิกะ, ทารุกัมมิกะ, เทวธัมมิกะ, โทณพราหมณ์, ธัมมิภิกษุ, นาคิตะ, ปิงคิ ยานีพราหมณ์, ฝัคคุนะ, ภัททชิ, มิคศาลาอุบาสิกา, มิคารมาตาอุบาสิกา, มุณท ราชา, มุคปักกะ, สุนตตะ, สุนนาราชกุมาร, โสการักชะ, ทัตติपालะ, อรณมิ, อา รุทธกะ, และอุปวาณะ	๒๖ ศััพท์

๒๓	กัททาละ, จันทิกาบุตร, ปุณณิยะ, โพชฌาอุบาสิกา, เมฆิยะ, สัจฉปริพาชก, สุตวาปริพาชก, อุคคตสรีรพราหมณ์, และอุชชยพราหมณ์	๙ ศััพท์
๒๔	กภูิสสหะ, กฬิมภะ, กักกภูะ, คิริมานนท, นิกภูะ, ปาละ, วาหุณะ, สันธะ, และอุปปาละ	๙ ศััพท์
๒๕	กาลเถระ, กัปปมาณพ, กุกกุฏมิตตะ, กุณฑลเกสี, กุมภโฆสก, โภกะ, โภณฑธานเถระ, ครหทินัน, จักขุบาล,จันทาภะ, จัญจมาณวิกา,จิตตหัตถเถระ, จุลกาล , จูฬปันถก, จูฬเสฏฐิก, จูฬสารี, จูฬอนุคคหัตถิต, ฉัตตปาณิ, ชตุกัณณิ, ชัมพูกะ, ติสสมตเตยยะ, โตทยยมานพ, เทวहितพราหมณ์, นาคสมาละ, ปิงคิยามานพ, ปุณณกมาณพ, โปสาลมาณพ, ภัททิกายาโคธาบุตร, นิคมวาสีติสสเถระ,บัณทิตสามเณร, ปติปุชีกา, ปธานิกติสสะ, ปธานกัมมิกติสสะ, ปีโลตติกติสสะ, ปูตติคตตติสสะ, เปสการธิดา, โปฐิลเถระ, พหุปุตติกาเถรี, พิฬารปทกเศรษฐี, เพฬุฐีเสสเถระ, ภัทราวุธ, มหากาล, มัญญุกุณฑล,เมตตคุ, สังกิจจสามเณร,สันตกายเถระ, สันตติมหาอำมาตย์, สัปปทาสเถระ, สัมมชชนเถระ, สิริคุตต์, สิริมา, สุขสามเณร, สุนทรสมุทธเถระ, สุปปพุททะ,สุธัมมเถระ, สุนนมาลาการ, สุนทรีปริพาชีกา, เสยยสเถระ, โสปากสามเณร, เหมกมาณพ, อชิตมาณพ, อดุลอุบาสก, อนิตถิคันธกุมาร, อริยะ, อัตตหัตถเถระ, อานันทเศรษฐี, आयुวัชฒนกุมาร, อุคคเสนะ, อุชฌมานสญญี, รูปันนทาเถรี, โรหิณี, และโลลูทายี	๗๒ ศััพท์
๒๖	กัปปิตกภิกษุ, กุฎีวิหารเถระ, ชุชชโสภิตะ, คัคกระ, จาลสามเณร, จันฑาลี, ฉัตตมาณพ, ทสันนราช, ธนपालเศรษฐี, นันทราช, นันทิสเน, ติสสา, ทุมะ, ปนาทะ, ปันทรสโคตร, ปันทเกตุ,ภัททิตถีกา, ภัทรา, มหาวีระ, มิสสเถรี, มุทวาทีน, มุสิละ, โมกขา,เรวดี, ลขุมาอุบาสิกา, วาสุเทพ, วีณา, วีระเถระ, เวภาระ, สีสุปจาลสามเณร, อุปจาลสามเณร, สินธูมาณพ, สุจิมหิตา, สุขัมบดี, สุขชาติกุมาร, สุผัสสา, สุขังคละ, โสณทินนา, อธิมุตตเถระ, อลัมพูสา, อลัทยเศรษฐี, อังกุร, อันธกเวณฑู, อุคเขปกตวัจจณเถระ, อุพพีเทวี, และเอณิปีสสา	๔๖ ศััพท์
๒๗	กลาพุ, กภูาหกะ, กรัณทกะ, กลัณทกะ, กากวดี, การันทียะ, กาลิงคพราหมณ์, กาทเทวิลดาบส, กาทกัณณิ, กังสะ, กัณหะ, กัปปดาบส, กาทเทวิลดาบส, เกวัฏฐปุโรหิต, เกสวดาบส, โกมาริยบุตร, โกรัพพยุธิฐีลละ, โกรัพพะ, โกลิยพราหมณ์, โกลิยเศรษฐี, โกลิยายัน, คามณิ, คิริทตต์, ฆตบัณทิต, จิตตบัณทิต, จิตตฤาษี, ฉัตตฤาษี, ฉัพภิพราหมณ์, ชนสันธะ, ชุณหะ, ตีริฎวัจจดาบส, ทุโยธนะ, นิลิยะ, ปาสริยพราหมณ์, ปาสาริยะ, ปัพพตดาบส, ปุกกุสบัณทิต, ปุญญลักขณาเทวี, โปริสสารทดาบส, พระเจ้าตัมพะ, พระเจ้าทศธร, พระเจ้าทิวาหนะ, พระเจ้าทัณฑก, พระเจ้าทัฬหธรรม,พระเจ้าทุภิสเน, พระเจ้าทุมมุขะ, พระเจ้าธัญชัย,พระเจ้านักคช,พระเจ้านาฬีกีระ, พระเจ้านิโครธ, พระเจ้านิมิราช, พระเจ้าปัญจาละ,พระเจ้าพัลลิกะ,พระเจ้าพาวรี, พระเจ้ามหาปตาปะ, พระเจ้ามันตธาตุ, พระเจ้ายุธิฐีลละ,พระเจ้าเรณู,พระเจ้าวิสสะเสนะ, พระเจ้าสรรมิตร, พระเจ้าสังวร, พระเจ้าสรรรพทต, พระเจ้าสีพี, พระเจ้าสุตโสม, พระเจ้าสุสีมะ, พระเจ้าสุรุจิ, พระเจ้าเสนกะ, พระเจ้าอลินจิต, พระเจ้าอชชุนนะ, พระเจ้าอัสสะกะ,	๑๑๓ ศััพท์

	พระเจ้าอัครเสนา, พระเจ้าอุทัย, พระเจ้าอุสินนระ, พระเจ้าเอกราช, พระนางจันทวดี, พระนางทราบดี, พระนางนันทาทาเทวี, พระนางปิงคิยานี, พระนางมุกข์ลักขณา, พระนางสัมพลา, พระนางสัมพหลาราชบุตรี, พระนางสุเมธา, พระนางสุสันธิ, พระนางอสีตาทู, พราหมวาเสฏฐโคตร, ตูณทิลโพธิสัตว์, ภัลลาติยราชา, โมโหสธบัณฑิต, พรหมทุดกุมาร, ยูธัญชัยกุมาร, รุทกปุโรหิต, วิธูรบบัณฑิต, เวตตรุณ, วัจฉนชะ, สาธินราชา, สามา, สีวิกะ, สัมพพลา, สัมมิลลหาสินี, สุขวัจฉนมาณพ, สุลสา, สัตตูกะ, สุจีระตะ, สุตโสสม, โสมทัต, โสมนัส, อาหารวิเทหบุตร, อัญญากราชา, อัญญาเสนะ, อุทัญจนี, อุปสาพหกพราหมณ์, อุปโชติยะ, และอุปชฌายะ	
๒๘	กัณหา, กัณหาที่ปายนถาษี, กัปปสคณาชีก, กาลปุรกกชิตถาษี, กิณนรี, กีสวัจฉนถาษี, กุรุคเทวี, เกวัฏฐพราหมณ์โกสิยโคตร, ชัณฑทาละ, เจตบุตร, จันทกุมาร, ชเนตตี, ชาลิกุมาร, ชูชก, เตมีย์, โตเสนต์, นพินิกา, พระเจ้าพาวริยะ, พระเจ้าภักธิระ, พระเจ้ามันโชนะ, พระเจ้ามันจฉะ, พระเจ้ามันชฉะ, พระเจ้ามันททะ, พระเจ้าวิเทหะ, พระเจ้าสัจญมณะ, พระเจ้าสาคระ, พระเจ้าอรินทมะ, พระเจ้าอังคตี, พระเจ้าอังคโคลมบาท, พระนางมันทรี, พระนางมุสสตี, พระนางรุจา, พระนางวิชยา, พระนางวิมลลา, พระนางสัทธาเทวี, พระนางหิริเทวี, พระภุริทัตต์, ประภาวดี, ปัญจตปาวิ, ปัญจาลฉฉนพราหมณ์, ปุณฑรณะ, เวสสันดร, สุริยกุมาร, โสณดาบส, โสณบัณฑิต, โสถถียพราหมณ์, โสณทินนะ, อนุมาณพ, อมิตตดา, และอุมมาทนต์	๕๐ ศััพท์
๒๙	มาคันทียะ, เมตเตยยะ, สภียะ, สมณมุนตีกา, และอัทธมาสก	๕ ศััพท์
๓๐	ปรากฏเฉพาะศัพท์ธรรม และศัพท์อื่น ส่วนที่ปรากฏชื่อบุคคลซ้ำจากที่เก็บแล้ว	-
๓๑	ปรากฏเฉพาะศัพท์ธรรม และศัพท์อื่น ส่วนที่ปรากฏชื่อบุคคลซ้ำจากที่เก็บแล้ว	-
๓๒	กัญชรเกสระ, ชัณฑะ, เขมราชา, คติปัจฉนทะ, คันทียะ, คิริสาระ, โคสุชาตะ, ฆฎาสนะ, จันทติตตะ, จันทสมมะ, จัมพกะ, จิรัปะยะ, เจฬะ, ชลสิชะ, ชลันธระ, ชลุตตมะ, ชิตเสนะ, ตโมนุทะ, ตารณะ, ญุปสิชะ, ทมละ, ทัณฑเสนะ, ทิปาธาบตี, ทีฆาย, ทุชชัย, ทูตีเทพ, เทพอุตตระ, เทพคันทะ, เทวคัชชะ, เทวละ, ธรณิรุหะ, ฐุมเกตุ, นรุตตมะ, นัชชูปะมะ, นิมมิตะ, เนมิสัมมิตะ, เนสาทะ, ปฏิกัชคะ, ปฏิสังขาระ, ปฐวีทุนทุภี, ปทวิกมณะ, ปทุมะ, ปทุมภาส, ปทุมมิสสระ, ปทุมุตระ, ปภัสสระ, ปรีวาระ, ปรีสุทะ, ปาทปาวระ, ปิยาลินะ, ปุณณกะ, ปุผลนทนิยะ, ปุบพะ, ปุปผิยะ, ปุพินปุปผิยะ, ผุสิตะ, พระโสณโกฏิวิสะ, พลเสนะ, พลคคตะ, พักกุละ, พุทะ, ภาวนิมมิตะ, ภิมรส, ภุริปัญญา, มณีปภา, มัททณะ, มหาทุนทุภี, มหานิโฆชะ, มหาเนละ, มหาปตาปะ, มหาปุลินะ, มหามัลลชนะ, มหารถ, มหารทะ, มหาราม, มหารูจิ, มหาโรหิตะ, มหิติกะ, มหิสมันตะ, มาตละ, มิคเกตุ, มิตตฆาตกะ, มิตตสัมมิตะ, มุทุสิตละ, เมฆัมภะ, ยทัตถิยะ, ยโสธระ, รเถสภะ, รัตนปชชละ, รามะ, เรณู, โรมสะ, วรทัสสนะ, วรุณะ, วาตสมมะ, วาหณะ, วิกตานันทะ, วิชิตชัย, วิโรจนะ, วิลามาลา, วิโลกนะ, วิหตาภาส, วิตมละ, เวการะ, สดจักขุ, สดรังสี, สมณุปัญญา, สมลังกตะ, สมันตจักขุ, สมันตฉนทะ, สมันตธรรณะ, สมันตเนมิ, สมันตปาสาทิกะ, สมันตวรรณะ, สมันตาโถนนะ, สมิตนันทนะ,	๒๐๘ ศััพท์

	สมิตะ, สมุคคตะ, สมุตตมะ, สมุททกัปปะ, โสมกขรณะ, โสมคตะ, สโมตถกะ, สโมทกะ, สยัมปะกะ, สรณะ, สริตัจเจทนะ, สหัสสราช, สหัสสสาระ, สังวลิตะ, สัตตปิตตะ, สัตตุดตมะ, สันนิพพาทกะ, สัพโพทวะ, สัมปัสสนะ, สัมโพสธะ, สัมมุขาทวิกะ, สามุทธระ, สีนธวสันทนะ, สิริธระ, สุกันธะ, สุจาทัสสนะ, สุจินตียะ, สุเจละ, สุเจฬะ, สุจฉวี, สุชาตะ, สุทัสสนะ, สุทายกะ, สุนันทะ, สุนะละ, สุปติภูฏิตะ, สุปปพุททะ, สุปปสันนะ, สุปัชชิตะ, สุปุผิตะ, สุพพตะ, สุพุททะ, สุขเมขลียะ, สุขเมฆณะ, สุขยานะ, สุขภสम्मตะ, สุวรรณาภะ, สุขัญญิตะ, สุริยสมะ, โสณณาภะ, โสมเทพ, หัตถียะ, อตุลยะ, อนันตขลิ, อนันตยสะ, อนอมทัสสี, อปเสลา, อปัสเสนะ, อภิกุ, อภิวัสสี, อภิสามะ, อรณัญชหะ, อรัญญะสัตตะ, อรินทมะ, อรุณปาละ, อรุณสะ, อสมะ, อสัญญสัตตะ, อัคคิตะ, อัคคินิพพาทนะ, อัคคิสิขิ, อังคีรสมหานาค, อัญชสะ, อัญญโคปานสี, อัถถทัสสี, อัมพรังสะ, อัมพัญญชัย, อาเทยยะ, อุทกเสจนะ, อุปะเจฬะ, อุปนันทะ, อุประจิ, อุปสาลทกะ, เอกจินติตะ, เอกมุสสิตะ, เอกอัญชลิกะ, เอกัชณะ, เอกาทัสสิตะ, เอกิสสระ, และโอภาส	
๓๓	กฬิสสา, กัญชาเวฬะ, เขมังกร, จันทนปทุมมา, จันทนะ, จันทาเถรี, จันทวดี, พราหมณี, จันทมิตตาเถรี, จาลาอุบาสิกา, จาลาเถรี, เจตราช, ชัชชียะ, ชัยทิต, ชิตมิตต, ตปีติวัจณะ, ติสสนามเถระ, ติสสาเถรี, ติริฏิวัจฉะ, ทาฐาตุเถระ, ทิวากร, พุทธเจ้า, เทวิลเถระ, ทัพพเสน, ธรรมะ, ธรรมทัสสี, นกุลเถรี, นาคาสมา, นาทาเถรี, นันทิวัทธอุบาสก, นันทุตตระ, นิสภเถระ, กุมภทาสี, ปัญจทีปา, ปุญญวัฑฒนะ, ปุณณา, ปุณัพพสมิตตอุบาสก, ปุณัพพะ, ปุสสะ, ผัคคินีเถรี, ผุสสะ, พรหมเทพ, พุทธิชะ, ภัททราหุล, ภัททสาละ, ภาวัตตเถระ, ภิกขุทาสีกา, มัททราช, มันทาตุ, มณฑัพพะ, วิชิตาวิ, สมณีกุตตา, สังฆทาสีกา, สังฆพราหมณ์, สัจจนามาเถรี, สัญชีวนามเถระ, สันตเถระ, พาหิระ, สัพพกามเถระ, สัพพทัสสี, เถระ, สิริราช, สุเทวะเถระ, สุธรรมาเถรี, สุรักขิตเถรี, สุราธาเถรี, สุรามาเถรี, โสณาเถรี, อสมเถระ, อสมาเถรี, อโสกาเถรี, อัถถทัสสี, อุปริฏฐะ, อุปสันตะ, อุปโสณาเถรี, อรุเวลาเถรี, และอาลัมพานพราหมณ์	๓๔ ศัพท์
๓๔	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
๓๕	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
๓๖	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
๓๗	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
๓๘	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
๓๙	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
๔๐	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
๔๑	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
๔๒	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
๔๓	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
๔๔	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-

๔๕	ไม่ปรากฏชื่อบุคคล สถานที่ ปรากฏเฉพาะปรมัตถธรรมเท่านั้น	-
รวมศัพท์บุคคลทั้งสิ้น		๑,๐๘๕ ศัพท์

อนึ่ง ในบรรดาจำนวนศัพท์ ๑,๐๘๕ ศัพท์นี้ บางศัพท์มีข้อมูลน้อย ไม่เป็นที่รู้จัก เนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีลักษณะเพียงแค่ว่าเป็นการถูกเอ่ย หรือพาดพิงถึง ปรากฏเพียง ๑ ครั้ง หรือ ๒ ครั้ง ห้วงเวลาที่อ้างถึงบุคคลดังกล่าว บางครั้งก็นับอดีตถอยหลังเป็นกัป หรือหลายๆ กัป ซึ่งแม้ตามไปตรวจสอบคัมภีร์อรรถกถาแล้ว ก็ไม่มีรายละเอียดเพิ่มเติม ผู้วิจัยก็ตัดสินใจตัดออกไปก่อน ด้วยยังไม่มีเวลามากพอในการตรวจสอบหลักฐานชั้นฎีกา อนุฎีกา หรือหนังสือรุ่นหลังอื่น ๆ

(๔) การจัดทำคำอธิบายศัพท์

นามานุกรมศัพท์พุทธศาสนา จัดทำคำอธิบายโดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก และอาศัยคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก การดำเนินการได้ใช้โปรแกรมพระไตรปิฎก ๒ ชุด ได้แก่ โปรแกรมพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๑.๐ และเป็นตัวช่วยในการสืบค้นหาคำแต่ละคำที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ จากนั้นประมวลจัดทำคำอธิบายประกอบ ยกตัวอย่าง เช่น สารีบุตร, พระ มีกระบวนการจัดทำคำอธิบายดังนี้

๑. นำศัพท์ สารีบุตร, พระ ป้อนลงในโปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๑.๐ ว่า มีคำนี้ปรากฏอยู่ที่ครั้งในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม ซึ่งจากการค้นหา โปรแกรมได้รายงานพบทั้งสิ้น ๑,๕๙๑ ครั้ง

๒. ตรวจสอบเนื้อหาตามหลักฐานที่ค้นพบแต่ละครั้ง เพื่อจัดทำคำอธิบาย โดยตัดส่วนที่ไม่เกี่ยวข้อง ไม่จำเป็น หรือมีเนื้อหาซ้ำออก เทียบเคียงเนื้อหาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งจัดทำเชิงอรรถประกอบสำหรับการสืบค้น หรือตรวจสอบความถูกต้องทางวิชาการ

๓. ตรวจสอบเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเพิ่มจากคัมภีร์อรรถกถา ๔๘ เล่ม โดยใช้โปรแกรมพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑ ฉบับเรียนพระไตรปิฎก ในการสืบค้นคำที่กำหนดไว้แล้ว จากนั้นนำเนื้อหาที่ค้นพบมาอธิบายเพิ่มเติม ตัดส่วนที่มีเนื้อหาซ้ำออก คงเหลือไว้เฉพาะส่วนเนื้อหาที่ไม่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเท่านั้น จากนั้นเทียบเคียงคัมภีร์อรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อจัดทำเชิงอรรถประกอบสำหรับการสืบค้น หรือตรวจสอบความถูกต้องทางวิชาการ

เมื่อได้ตรวจสอบเนื้อหาจากคัมภีร์ครบถ้วน สมบูรณ์พอสมควรแล้ว ก็นำเนื้อหามาเรียบเรียง และลำดับเหตุการณ์ให้สอดคล้องกับข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคลนั้น ๆ

๓.๒.๓ ชั้นวิเคราะห์ และตรวจสอบข้อมูล เป็นขั้นตอนของการตรวจสอบคำอธิบายที่ได้ร่างเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ผู้รับผิดชอบหลักยังคงเป็นคณะผู้วิจัย ขณะเดียวกันหากมีข้อสงสัยเกี่ยวกับข้อมูล หลักฐาน ก็จะปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งคัดเลือกจากผู้มีความเชี่ยวชาญทางด้านภาษาบาลี และเป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยค

อนึ่ง ในการวิเคราะห์ ตรวจสอบข้อมูล หากคณะผู้วิจัยเห็นว่า ศัพท์ที่คัดเลือกมาจากขั้นตอนแรกมีเนื้อหาคำอธิบายน้อย และเป็นคำที่ไม่ใคร่สำคัญ ตัดออกแล้วก็ไม่กระทบเนื้อหาสาระโดยภาพรวมของนามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา ก็อาจจะพิจารณาตัดทิ้ง เช่น นามบุคคลที่เป็นเรื่องของ

ตำนานับระยะเวลาไกลออกไปนับเป็นอสงไขย และในคัมภีร์พระไตรปิฎก หรืออรรถกถาไม่มีรายละเอียดประกอบคำอธิบาย

ในขั้นตอนนี้ จะรวมไปถึงการจัดการทำคำย่อเครื่องหมายคัมภีร์ และการนำเสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์แต่งตั้งขึ้นมาตรวจสอบ ทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย ทั้งนี้รวมถึงข้อเสนอแนะที่ได้จากการนำเสนอในเวทีวิชาการแล้ว ผู้วิจัยนำมาปรับปรุงแก้ไขประกอบการจัดทำฉบับสมบูรณ์เพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ต่อไป

๓.๓ การตรวจสอบและปรับแก้ไข

การตรวจสอบและแก้ไข เป็นกระบวนการตรวจสอบความถูกต้อง ความสมบูรณ์ของเนื้อหาคำอธิบาย การเรียงลำดับเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้น ๆ รวมถึงแหล่งอ้างอิงที่ใช้ว่าตรงตามหลักฐานจริงหรือไม่

การดำเนินการตรวจสอบ จะกระทำโดย

๓.๓.๑ คณะผู้วิจัย

๓.๓.๒ ผู้ทรงคุณวุฒิที่คณะผู้วิจัยพิจารณา และเรียนเชิญมาเป็นกรณีพิเศษ มีค่าตอบแทนตามความเหมาะสมของปริมาณงานที่ขอรับค่าปรึกษา

๓.๓.๓ คณะกรรมการที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์แต่งตั้ง

๓.๔ ลำดับขั้นสุดท้าย

ขั้นตอนสุดท้ายของการจัดทำมานุกรมบุคคลพุทธศาสน์ คือการดำเนินการตามข้อ ๙ และ ๑๐ ของแผนการดำเนินงาน คือ การปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะผู้ทรงคุณวุฒิ และการจัดทำฉบับสมบูรณ์เพื่อขออนุมัติ รวมถึงการนำเสนอผลงานวิจัย ซึ่งคณะผู้วิจัยวางแผนการดำเนินการเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ ตรวจสอบข้อมูล รูปเล่มของต้นฉบับ

๓.๔.๒ ตรวจสอบข้อมูลการเรียงลำดับอักษรในแต่ละหมวด และในแต่ละพยัญชนะให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่กำหนด

๓.๔.๓ ตรวจสอบเช็คคำศัพท์ และคำอธิบายโดยภาพรวมเพื่อให้ถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด

๓.๔.๔ ดำเนินการจัดทำรูปเล่มตามรูปแบบที่กำหนด

๓.๔.๕ ส่งโครงร่างฉบับสมบูรณ์ให้สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์พิจารณา

๓.๔.๖ ปรับแก้ไขตามที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เสนอแนะ

๓.๔.๗ จัดทำบทความวิจัย และนำเสนอฉบับสมบูรณ์เพื่อขออนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๓.๔.๘ นำเสนอผลงานในเวทีวิชาการ/ตีพิมพ์ผลงานวิจัยเผยแพร่ในวารสาร TCI ฐาน ๒ เป็นอย่างน้อย

บทที่ ๓

การจัดทำคำอธิบายชื่อบุคคลในคัมภีร์

วรรค ก

ก

กฤณะ, อุบาสก

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พบชื่อกฤณะอยู่ ๒ แห่ง แห่งแรกระบุเป็นชื่อของอุบาสก แห่งที่ ๒ ระบุเป็นชื่อของเทพบุตร เข้าใจว่า น่าจะเป็นคนเดียวกัน แต่กล่าวถึงต่างสถานะ กล่าวคือ สถานะแรก กล่าวถึงในฐานะเป็นอุบาสกผู้ปฏิบัติบูชาพระมหาโมคคัลลานะ ส่วนสถานะหลังกล่าวถึงชีวิตหลังจากตายแล้วไปบังเกิดในเทวโลก

กฤณะ เป็นบุตรเจ้าโกลิยะ ในพระบาลีจึงปรากฏชื่อว่า กฤโกลิยะบุตร มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ตามประวัติเล่าว่าเป็นอุปัฏฐากของพระมหาโมคคัลลานะ ต่อมาสิ้นชีพตักษัย ได้เข้าถึงชั้นกามโนมัย (พรหมชั้นสุทธาวาสที่มีกายสำเร็จด้วยกำลังฌาน ไม่กลับมาเกิดอีก และจะปรินิพพานในอภัพแห่งพรหมนั้น) ท่านมีความหวังโยในพระพุทธศาสนา จึงได้เข้าไปเรียนพระมหาโมคคัลลานะให้ทราบ ว่า พระเทวทัตถูกลาภสักการะครอบงำ ปรารถนาจะปกครองสงฆ์แทนพระพุทธเจ้า

พระมหาโมคคัลลานะ ได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ เมื่อทรงทราบแล้ว ก็ตรัสย้ำเตือนให้พระเถระคอยดูเหตุการณ์ภายนอกหน้า จากนั้นจึงตรัสถึงศาสดา ๕ จำพวก ได้แก่ ๑) ศาสดาที่มีศีลไม่บริสุทธิ์ แต่ปฏิญญาว่ามีศีลบริสุทธิ์ ๒) ศาสดาที่เลียงชีวิตไม่บริสุทธิ์ แต่ปฏิญญาว่าเลียงชีพบริสุทธิ์ ๓) ศาสดาที่มีธรรมเทศนาไม่บริสุทธิ์ แต่ปฏิญญาว่าธรรมเทศนาบริสุทธิ์ ๔) ศาสดาที่มีเวยยาकरणะไม่บริสุทธิ์ แต่ปฏิญญาว่ามีเวยยาकरणะบริสุทธิ์ และ ๕) ศาสดาที่มีญาณทัสนะไม่บริสุทธิ์ แต่ปฏิญญาว่ามีญาณทัสนะที่บริสุทธิ์^{๓๙} พระองค์ตรัสย้ำอีกว่า เทวทัตแม้จะได้ลาภสักการะจากพระเจ้าอชาตศัตรู แต่สักการะย่อมฆ่าคนชั่ว เหมือนต้นกล้วยออกปลีเพื่อฆ่าตนเอง^{๔๐}

อนึ่ง ในกฤตสูต^{๔๑} เล่าถึงเทพบุตรคนหนึ่ง เข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ทรงยินดีอยู่หรือ พระพุทธเจ้าจึงทรงย้อนถามไปว่า เราได้อะไรหรือ ? เทวบุตรจึงเปลี่ยนคำถามว่า ถ้าอย่างนั้นทรงเศร้าโศกอยู่หรือ ก็ทรงย้อนถามอีกว่า เราเสื่อมอะไรหรือ ? เทวบุตรจึงสรุปว่า ถ้าอย่างนั้น แสดงพระองค์ไม่ทรงยินดี และก็ไม่เศร้าโศก พระองค์จึงได้ตรัสยืนยันเช่นนั้น

กฤษณะ, พระพุทธเจ้า

เป็นอดีตพระพุทธเจ้า อุบัติขึ้นในภัทรกัป (ภัทรกัปมีพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ประกอบด้วย พระกฤษณะ, พระโกนาคม, และพระกัสสปะ) พุทธบิดาทรงพระนามว่า อัคคิทัตตพราหมณ์ พุทธมารดาทรงพระนามว่า วิสาขา มีพระวรกายสูง ๔๐ ศอก พระรัศมีเปล่งออกดั่งทองคำ มีพระอัคร

^{๓๙} วิ.จุพ. (ไทย) ๗/๓๓๔/๑๗๖.

^{๔๐} วิ.จุพ. (ไทย) ๗/๓๓๕/๑๗๗.

^{๔๑} ส.สคา. (ไทย) ๑๕/๙๙/๑๐๔.

สาวกชื่อวิรุระและสัณฐีชีวะ มีพระพุทฺธิชะเป็นพุทฺธอุปัฏฐาก^{๔๒} พระนามของพระองค์นั้นเรียกตามพระโคตร^{๔๓} ทรงครองฆราวาสอยู่ ๔,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ (คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ) เสด็จออกผนวช ใช้เวลาบำเพ็ญสมณธรรม ๘ เดือน จึงได้บรรลุพระโพธิญาณภายใต้ต้นชีก

พระพุทฺธเจ้าพระนามว่ากุกสันธะ อุบัติขึ้นในหมู่มนุษย์เผ่าติวรา (อ่านว่า ตี-วะ-รา) มนุษย์เผ่านี้มีอายุชั้ย ๔ หมื่นปี^{๔๔} ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อปทานระบุว่า ทรงเป็นเผ่าพันธุ์ของพราหมณ์มาก่อน^{๔๕}

อนึ่ง ในพระบาลีได้กล่าวถึงพระพุทฺธเจ้า ๗ พระองค์ ประกอบด้วย พระพุทฺธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี, พระนามว่าพระสิขี, พระนามว่าพระเวสสภู, พระนามว่าพระกุกสันธะ, พระนามว่าพระโกนาคมนะ, พระนามว่าพระกัสสปะ, และพระพุทฺธเจ้าพระนามว่าโคตมะ^{๔๖}

กฎโมรกตีสสกะ,ภิกษุ

พระกฎโมรกตีสสกะ เป็น ๑ ในคณะพระภิกษุที่อยู่ในฝักฝ่ายของพระเทวทัต ประกอบด้วย พระโกกาลิกะ, พระกฎโมรกตีสสกะ, พระขันชเทวีบุตร, และพระสมุทททัต ทั้งหมดได้สมคบกันทำลายสงฆ์ ทำลายจักรในศาสนาของพระพุทฺธเจ้าด้วยการแสดงวัตถุ ๕ ประการ คือ ๑) ให้ภิกษุอยู่ป่าเป็นวัตร ห้ามภิกษุเข้าบ้าน ๒) ให้ภิกษุเที่ยววิมขบาทตลอดชีวิต รับกิณนิมตมีโทษ ๓) ให้ใช้ผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ใช้จีวรมีผู้ถวายมีโทษ ๔) ให้อยู่โคนต้นไม้ตลอดชีวิต อยู่ในกุฎมีที่มุงที่บังมีโทษ และ ๕) ห้ามฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต รูปใดฉันมีโทษ

พระพุทฺธเจ้าไม่ทรงอนุญาตเงื่อนไขทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ และก็ไม่มีทรงห้าม แต่ทรงโปรดให้ถือปฏิบัติได้ตามความสมัครใจ พระเทวทัตและพวกอาศัยเหตุดังกล่าวนี้จึงแยกคณะสงฆ์ออกไปอยู่ต่างหาก^{๔๗}

กฏิสสหะ,อุบาสก

กฏิสสหะ เป็นชื่ออุบาสกท่านหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทฺธเจ้าว่า ละจากอภัพแล้ว ได้ไปบังเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาส ซึ่งจะได้บรรลุธรรมชั้นสูง ประณีตในพรหมชั้นสุทธาวาส ไม่กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก

รายนามผู้ที่ได้รับการพยากรณ์ในลักษณะนี้ ประกอบด้วย ภิกษุณีนันทา, สุทัตตะอุบาสก, สุชาตาอุบาสก, กฤชอุบาสก, การพัมมะอุบาสก, นิกฎะอุบาสก, กฏิสสหะอุบาสก, ตุมภูระอุบาสก, สันตุมภูระอุบาสก, ภาฏะอุบาสก, และสุภฏะอุบาสก^{๔๘} ส่วนที่ไม่ระบุชื่อยังมีอีกมาก

กรกัณฐุ,ราชกุมาร

^{๔๒} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๐/๗๐๕.

^{๔๓} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑/๗๐๑.

^{๔๔} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๒/๓๔๑.

^{๔๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๓/๒๓๐.

^{๔๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔/๑๐.

^{๔๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๐๘/๔๔๑.

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๑.

กรกัณฐราชกุมาร เป็น ๑ ในพระราชโอรสของพระเจ้าโศกกากราช ประกอบด้วย อุกกามุขราชกุมาร, กรกัณฐราชกุมาร, หัตถนิกรราชกุมาร, และสินีปุรราชกุมาร ทั้ง ๔ พระองค์นี้ได้ถูกเนรเทศออกจากเมืองพร้อมด้วยพระราชธิดาอีก ๕ พระองค์ อาศัยอยู่ที่ราวป่าสักใหญ่ ริมฝั่งสระโบกขรณี เชิงภูเขาหิมพานต์ ทรงอยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยา เพราะไม่ต้องการให้พระชาติปนกับผู้อื่น^{๔๙}

เรื่องราวของพระราชกุมารและพระราชธิดาของพระเจ้าโศกกากราชนี้ นับเป็นจุดกำเนิดศากยวงศ์ และโกถิยะวงศ์ ต้นตระกูล และพระญาติของพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย

กรัณทกะ, พระราชา

เป็นพระนามของพระเจ้าแผ่นดินในแคว้นกาลิงคะ ในกุ่มภการชาตค^{๕๐} อรรถกถาขยายความเพิ่มเติมว่า พระเจ้ากรัณทกะ วันหนึ่งครั้งเสร็จราชการกิจแล้ว ได้เสด็จบนคอช้างประพาสุอุทยาน ระหว่างทางพบต้นมะม่วงในพระราชอุทยานกำลังมีผลดก จึงใช้พระหัตถ์เด็ดมาเสวย เมื่อพระราชาทรงเก็บมะม่วงแล้ว ชนที่เหลือก็พากันเก็บเหมือนกัน พวกอำมาตย์ พราหมณ์ และคหบดีทั้งหลายพากันเขย่าผลมะม่วงให้หล่นแล้วก็รับประทาน คนที่มาทีหลัง ๆ ก็ใช้ไม้ค้อนฟาดให้กิ่งหัก แม้แต่ผลดิบ ๆ ก็ไม่เหลือ

ฝ่ายพระเจ้ากรัณทกะ ทรงกรีธาในพระราชอุทยานตลอดทั้งวัน ตกเย็นเมื่อเสด็จกลับพระนคร ผ่านต้นมะม่วงที่เก็บเสวยเมื่อเช้า ก็ทรงดำหริว่า ในตอนเช้ามะม่วงต้นนี้ เต็มไปด้วยผลเป็นพวงส่งางาม ทำความอึดตาแก่ผู้พบเห็น แต่บัดนี้กิ่งหักรุ่งริ่ง ถึงความย่อยยับเพราะผล ต่างจากต้นไม้ไม่มีผลเหลืออื่น ทรงทำต้นมะม่วงให้เป็นอารมณ์ เจริญวิปัสสนายังพระปัจเจกโพธิญาณให้เกิดขึ้น

ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายเห็นพระราชทอดพระเนตรต้นมะม่วงอยู่นานก็ทูลเตือนให้ทรงกลับพระนคร พระเจ้ากรัณทกะก็ตรัสตอบว่า เราไม่ใช่พระราชา เราเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พวกอำมาตย์กราบทูลว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่แต่งพระองค์อย่างนี้ พระเจ้ากรัณทกะจึงได้ยกพระหัตถ์ลูบพระเกศา ทันทันนั้นเพศแห่งคฤหัสถ์ได้หายไป เพศสมณะปรากฏขึ้น จากนั้นทรงประทับบนอากาศ ประทานโอวาทแก่มหาชนแล้วก็เสด็จประทับที่เงื่อมเขาแห่งหนึ่ง

กถัณฑกะ, ทาส

กถัณฑกะ เป็นชื่อของทาสผู้หนึ่ง ปรากฏในกถัณฑกชาตค คัมภีร์ชุกทกนิกาย ชาตค^{๕๑} สาระสำคัญกล่าวถึง นายกถัณฑกะว่าเป็นทาสของเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี แต่ได้แอบหนีไปแต่งงานกับธิดาของปัจฉิมตเศรษฐี พาราณสีเศรษฐีตามหาไม่เจอ จึงส่งนกแขกเต้าโพธิสัตว์ไปสืบและตามหา และก็ได้พบที่แม่น้ำแห่งหนึ่ง นกแขกเต้าโพธิสัตว์จึงได้กล่าวเตือนนายกถัณฑกะไม่ให้ประมาทในชีวิต

คัมภีร์อรรถกถาขยายความต่อไปอีกว่า กถัณฑกะ ได้แสดงพฤติกรรมต่ำช้าตามวิสัยทาส ด้วยการจะบ้วนนมสดในปากรดศีรษะธิดาของปัจฉิมตเศรษฐี ขณะนั้นนกแขกเต้าโพธิสัตว์กำลังจับอยู่ที่กิ่งไม้มะเดื่อ เห็นพฤติกรรมนั้น จึงได้กล่าวเตือนขอให้สำนึกถึงชาติกำเนิด พื้นเพของตนบ้างเถิด ธิดา

^{๔๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๖๗/๙๒.

^{๕๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙๐/๒๗๑.

^{๕๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒๗/๕๒.

ของเศรษฐีสมบูรณ์ด้วยชาติสกุล จำเริญด้วยความสุข แต่กลับไม่รู้ประมาณหรือฐานะของตนเอง^{๕๒} จากนั้นจึงกล่าวสอน พร้อมทั้งสั่งให้ตีมนมสดนั้น ไม่ให้บัวนอกมา

ฝ่ายกัลณทุกะ เห็นนกแขกเต้าพระโพธิสัตว์จำตนเองได้ ก็เกิดความร้อใจ เกรงความลับ จะเปิดเผย ได้หาทางกำจัด โดยทำที่พุดตักับนกแขกเต้า และเชิญให้ลงมา จะได้ต้อนรับ แต่นกแขกเต้า รู้ทัน จึงบินกลับไปรายงานให้พาราณสีเศรษฐีทราบ เศรษฐีทราบความเป็นไปทั้งปวงแล้ว จึงได้ส่ง กำลังคนไปจับ และนำกลับมาเป็นทาสดังเดิม

กลาพุ, พระราชา

กลาพุ เป็นพระนามกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ปรากฏชื่อในสรภังคชาดก เป็น ๑ ในพระราชาที่ กระทำกรรมหยาบช้า ประทุษร้ายบรรพชิต และได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า จะต้องตกนรก อเวจี ได้รับทุกขเวทนาอันแผดร้อน^{๕๓}

คัมภีร์อรรถกถาชาดก^{๕๔} ได้ขยายความเพิ่มเติมว่า พระเจ้ากลาพุ ได้ประทุษร้ายชนดิวาที่ ตาบสด้วยการเขี่ยด้วยหวายพันครั้ง แล้วให้จับมวยผมคร่ำมาให้นอนคว่ำลง ได้ทรงใช้สันพระบาท กระตีบหลัง ทำให้ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส ท้ายที่สุดได้รับสั่งให้ตัดมือ เท้า ไบหู และจมูก รับสั่งให้ ตัดเป็นชิ้น ๆ โดยที่ชนดิวาที่ตาบสไม่ได้มีความผิดใด ๆ

กพิมภะ, พระ

พระกพิมภะ ปรากฏชื่ออยู่ในกัณฐกสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต แต่ไม่ปรากฏ รายละเอียดอย่างอื่น เนื้อหาปรากฏแต่เพียงว่า “พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ปามหาวัน พร้อมกับพระเถระผู้มีชื่อเสียงหลายรูป เช่น พระปาละ พระอุปปาละ พระกักกภูชะ พระกพิมภะ พระ นิกภูชะ และพระกภูิสสหะ”^{๕๕} ซึ่งพอสันนิษฐานได้ว่า ท่านเป็นพระที่มีความสำคัญอีกรูปหนึ่ง แม้จะไม่ จัดอยู่ในกลุ่มอสีติมหาสาวกก็ตาม

กปิละ, ภิกษุ

พระกปิละ เป็นภิกษุชาวเมืองโกสัมพี มีเพื่อนรูปหนึ่งชื่อพระปณทุกะ ฟานักอยู่ในวัดใกล้ หมู่บ้านแห่งหนึ่งนอกเมือง วันหนึ่งเพื่อนรูปนี้เดินทางเข้าเมืองโกสัมพี ระหว่างทางได้เก็บเปลวมันขี้คนที่ คนทำตกไว้ด้วยคิดว่าจะคืนเจ้าของ แต่ถูกเจ้าของกล่าวหาว่า “ขาดจากความเป็นพระแล้ว” ต่อจากนั้น หลิงเลี้ยงโคคนหนึ่งพบท่านระหว่างทาง จึงชวนเสพเมถุน ท่านคิดว่า โดยปกติตนก็ขาด จากความเป็นภิกษุแล้ว จึงได้เสพเมถุนกับหลิงเลี้ยงโคนั้น

เมื่อถึงเมืองโกสัมพี จึงได้เล่าเรื่องให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ภิกษุจึงได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้ พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระพุทธเจ้าตรัสวินิจฉัยว่า ภิกษุปณทุกะ ไม่เป็นปาราชิกเพราะถือเอาของที่ เจ้าของไม่ได้ให้ แต่ปาราชิกเพราะเสพเมถุนกับหลิงเลี้ยงโค^{๕๖}

^{๕๒} ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๒/๒๙๗.

^{๕๓} ขุ.ชา.จตตาสี. (ไทย) ๒๗/๗๓/๖๐๗.

^{๕๔} ขุ.ชา.จตตาสี.อ. (ไทย) ๗/๔๑๔.

^{๕๕} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๘.

^{๕๖} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๖๐/๑๓๒.

กสิการทวาชะ, พราหมณ์

กสิการทวาชพราหมณ์ มีภูมิลำเนาอยู่ที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกนาลา ทักขิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ ประกอบอาชีพกสิกรรม เรื่องราวของกสิการทวาชพราหมณ์ปรากฏในกสิการทวาชสูตร คัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรค และขุททกนิกาย สุตตนิบาต เนื้อหาในพระสูตรมีรายละเอียดดังนี้

วันหนึ่ง ช่วงฤดูลงนา ขณะที่กสิการทวาชพราหมณ์พร้อมด้วยบริวารไถนาเสร็จ และพักรับประทานอาหารอยู่ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับยืน ณ ที่สมควร พราหมณ์มองเห็นพระพุทธเจ้าก็ เปรยขึ้นว่า พวกข้าพระองค์ไถและหว่าน ไถหว่านแล้วจึงบริโภคน้ำ แม้พระองค์ก็ควรไถและหว่าน ครั้นไถ หว่านแล้วก็จงบริโภคน้ำ พระพุทธเจ้าได้สดับถ้อยคำของพราหมณ์เช่นนั้น ก็ตรัสตอบไปว่า แม้เราก็ไถและ หว่าน ครั้นไถหว่านแล้วก็บริโภคน้ำ พราหมณ์ได้ยินเช่นนั้นก็กราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่เห็นแอก ไถ ฆาล ประตัก หรือโคของพระองค์ เหตุไฉนพระองค์จึงยังตรัสว่า แม้เราก็ไถและหว่าน ครั้นไถ หว่านแล้วก็ บริโภคน้ำ^{๕๗}

พระพุทธเจ้าทรงยืนยันกับพราหมณ์กสิการทวาชว่า พระองค์เป็นชาวนา โดยตรัสว่า พระองค์มีศรัทธาเป็นพืช มีความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ หิริเป็นหงอน ใจเป็นเชือก สติ เป็นฆาลและปลัก พระองค์คุ้มครองกาย คุ้มครองวาจาได้แล้ว สำรวมในการบริโภคอาหาร ดายัญญา (วาจาสับปลับ) ด้วยคำสัตย์ โสรัจจะช่วยทำให้งานสำเร็จ ความเพียรช่วยนำอรรถะให้ไปถึงแดนเกษมจาก โยคะ ไม่ถอยกลับมาเศร้าโศกอีก^{๕๘}

กสิการทวาชพราหมณ์ได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าในครั้งนั้น เกิดความเลื่อมใส และได้ แสดงตนเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

เนื้อความในขุททกนิกาย สุตตนิบาต ก็นัยเดียวกันนี้

กพารชัตติยะ, พระ

พระกพารชัตติยะ ปรากฏในกพารสูตร แห่งกพารชัตติยวรรค พระบาลีสังยุตตนิกาย นิทานวรรค เนื้อความปรากฏว่า พระกพารชัตติยะ ได้เข้าไปถามปัญหาแก่พระสารีบุตรเรื่องการลาสิกขาของท่านโมลียภคคฺว่า คงเป็นเพราะไม่ได้ความพอใจในพระธรรมวินัยนี้กระมัง พระสารีบุตรไม่ได้ ตอบปัญหาโดยตรง พูดแต่เพียงว่า ตนเองไม่สงสัย เมื่อถูกถามว่า ไม่สงสัยหรือ ก็ตอบไปว่า ถึงต่อไปก็ ไม่ลังเล ซึ่งการตอบปัญหาเช่นนี้ ทำให้พระกพารชัตติยะเข้าใจผิด จึงได้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า พระสารีบุตรนั้นอวดอุตตรมนุสสธรรม พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้เรียกพระสารีบุตรมาสอบถาม ข้อเท็จจริง พระสารีบุตรได้กราบทูลตามความเป็นจริงว่า ไม่ได้มีเจตนาเช่นนั้น^{๕๙}

ในคัมภีร์อรรถกถา ได้อธิบายที่มาของชื่อกพารชัตติยะว่า เป็นเพราะพินของท่านมีสีดำแดง และมีสีฐานไม่เสมอกัน^{๖๐}

กพารมัชฌกะ, ซีเปลือย

^{๕๗} ส.สคา. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๓.

^{๕๘} ส.สคา. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๔.

^{๕๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๒/๖๓.

^{๖๐} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๓๒/๙๕.

กพาระ เป็นนักบวชชีเปลือย อาศัยอยู่ในวัดชีคาม เขตเมืองเวสาลี ถึงความเป็นผู้เลิศด้วย
ลาภ ยศ เพราะประพฤติวิดับท ๗ ประการ ได้แก่ ๑) ไม่นุ่งผ้าตลอดชีวิต ๒) ไม่เสพเมณฑลตลอดชีวิต ๓)
ดำรงชีวิตด้วยสุราและเนื้อสัตว์ ไม่กินข้าวและขนมสดตลอดชีวิต ๔) ไม่ล่วงเกินอุเทนเจดีย์ ซึ่งอยู่ทาง
ทิศตะวันออกเมืองเวสาลี ๕) ไม่ล่วงเกินโคตมเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้เมืองเวสาลี ๖) ไม่ล่วงเกินตัมพ
เจดีย์ ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเมืองเวสาลี และ ๗) ไม่ล่วงเกินพหุุตตกเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือเมืองเว
สาลี^{๖๑}

กพารมัทธกะ ได้เคยถูกสุนัขขี้ต๊ะ ไล่ฉวนวีบุตรถามปัญหา เมื่อไม่สามารถพยากรณ์ได้อย่าง
ถูกต้อง จึงแสดงอาการโกรธเคือง ทำให้เกิดความไม่สบายใจว่า ตนเองได้รู้กรรมพระอรหันต์ขั้นดีแล้ว
และได้แต่ภาวนาว่า อย่าให้เกิดความเดือดร้อน หรือเกิดความทุกข์ใด ๆ เลย ด้วยความไม่สบายใจ จึง
ได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อให้ทรงช่วยจัดความไม่สบายใจนั้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับสุนัขขี้ต๊ะว่า โมฆบุรุษ เธอยังเข้าใจว่ากพารมัทธกะเป็นพระ
อรหันต์อยู่หรือ คอยดูเอาเถอะ กพารมัทธกะที่เธอเข้าใจว่าเป็นพระอรหันต์นี้ ไม่นานก็จะกลับไปนุ่งผ้า
มีภรรยา กินข้าว และขนมสด ล่วงเกินเจดีย์ที่มีทั่วเมืองเวสาลี กลายเป็นคนเสื่อมยศและตายไปในที่สุด
ซึ่งต่อมากพารมัทธกะก็ประสบชะตากรรมเหมือนอย่างพุทธพยากรณ์ทุกประการ

กักกภูชะ, พระ

พระกักกภูชะ ปรากฏชื่ออยู่ในกัมมกสูตร อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ความตอนหนึ่งว่า
“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวันพร้อมพระสาวกผู้เป็นเถระที่มี
ชื่อเสียงหลายรูป คือ พระปาละ พระอุปปาละ พระกักกภูชะ พระกฬิมภะ พระนิกภูชะ และพระกสิส
หะ”^{๖๒} จากหลักฐานในคัมภีร์แสดงให้เห็นว่า พระกักกภูชะเป็นพระเถระผู้มีชื่อเสียงรูปหนึ่ง

เนื้อหาในพระสูตรพรรณนาไว้ว่า พระกักกภูชะ พร้อมด้วยพระเถระเหล่านี้ ยินดีในการปลีก
วิเวก ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะทรงประทับอยู่ที่ป่ามหาวัน ขณะประทับอยู่ในที่แห่งนั้นเอง พระ
ผู้มีพระภาคได้ตรัสปฏิบัติกัฏฐกรรม คือธรรมที่เป็นปฏิบัติกันต่อกัน ๑๐ ประการ คือ (๑) ความยินดีด้วยหมู่
เป็นปฏิบัติต่อการผู้ยินดีในความสงัด (๒) การเจริญสุกนิมิต เป็นปฏิบัติต่อการเจริญสุกนิมิต (๓)
การคุมหระสพที่เป็นข้าศึก เป็นปฏิบัติต่อคัมภีร์ครองทวารอินทรี (๔) ความใกล้ชิดกับมาตุคาม เป็น
ปฏิบัติต่อพรหมจรรย์ (๕) เสียงเป็นปฏิบัติต่อปฐมฌาน (๖) วิตกวิจารณ์เป็นปฏิบัติต่อทุติยฌาน (๗)
ปีติเป็นปฏิบัติต่อตติยฌาน (๘) ลมอัสสาสะเป็นปฏิบัติต่อจตุตถฌาน (๙) สัญญาและเวทนา เป็น
ปฏิบัติต่อสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ และ (๑๐) รากะ โทสะ โมหะ เป็นปฏิบัติกัฏฐกรรม^{๖๓} จากนั้นจึง
ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายทำตัวไม่ให้มีปฏิบัติ

กังขาเรวตะ, พระ

พระเถระผู้ปรากฏนามว่า “เรวตะ” มีด้วยกัน ๒ องค์ คือ (๑) พระขทิวรณียเรวตะ (๒)
พระกังขาเรวตะ องค์แรกเป็นน้องชายของพระสารีบุตร ผู้เป็นอัครเสนาบดีฝ่ายขวาของพระพุทธเจ้า

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑/๑๐.

^{๖๒} อจ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๘.

^{๖๓} อจ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๙.

ส่วนองค์หลังเป็นพระเถระผู้มากไปด้วยความสงสัย^{๖๔} ท่านเกิดในตระกูลมีทรัพย์ เป็นชาวเมืองสาวัตถี ได้ยืมพึงธรรมทำยบริษัท เกิดความเลื่อมใส จึงได้ขออุปสมบท ครั้นอุปสมบทแล้วให้อาจารย์แนะนำสั่งสอนเรื่องกัมมัญฐาน ทำบริกรรมจาน เป็นผู้ได้จาน ทำจานให้เป็นบาท แล้วบรรลุพระอรหัตตผล โดยมากท่านจะเข้าสมาบัติที่พระทศพลทรงเข้า ได้เป็นผู้มีความชำนาญที่สั่งสมแล้วในจานทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืน พระผู้มีพระภาคจึงแต่งตั้งท่านไว้ในตำแหน่งภิกษุผู้ยินดีในจาน^{๖๕}

คัมภีร์พระไตรปิฎกพรรณนาถึงความเป็นผู้มากด้วยข้อสงสัยไว้ตอนหนึ่งว่า ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถีตามพระอัยยาศัยแล้ว เสด็จไปกรุงราชคฤห์ ะหว่างทาง พระกัฆาเรวตะวะเข้าโรงทำน้้างบ้อย เห็นเขาผสมแ่งบ้าง แ่้าบ้าง ลงในน้ำอ้อย เกิดความสงสัยว่า น้้างบ้อย เจือด้วยามิสเป็นของไม่ควรรฉันในเวลาวิกาล พร้อมด้วยบริษัทก็ไม่ยอมฉันน้้างบ้อย แม้ภิกษุที่เชื่อฟัง ถ้อยคำของท่านก็ไม่ฉันงบน้ำอ้อยด้วย ภิกษุจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระพุทเจ้าทรงทราบ พระพุทเจ้าจึงตรัสถามว่า ชาวบ้านเขาแ่งบ้าง แ่้าบ้างลงในน้ำอ้อยเพื่อจุดประสงคืใด ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า เพื่อให้น้ำอ้อยเกาะแน่น พระพุทเจ้าจึงตรัสว่า ถ้าเขาผสมเพื่อจุดประสงคืให้น้ำอ้อยเกาะแน่น น้ำอ้อยงบนั้นก็ยังคงเป็นน้ำอ้อยงบเหมือนเดิม เราอนุญาตให้ฉันน้ำอ้อยงบตามสบาย^{๖๖}

อีกกรณีหนึ่ง ท่านพระกัฆาเรวตะเห็นถ้วเขียวงอกขึ้นที่กองอุจจาระระหว่างทาง ก็สงสัยว่า ถ้วเขียวไม่ควรรฉัน เพราะขนาดต็มแล้วก็ยังงอกขึ้นได้ ท่านจึงไม่ยอมฉันถ้วเขียว แม้ภิกษุที่เชื่อฟังท่านก็ไม่ยอมฉันถ้วเขียว ภิกษุทั้งหลายก็นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทเจ้า พระพุทเจ้าตรัสว่า ถ้วเขียวแม่ที่ ต็มสุกแล้วแต่ยังงอกได้เราอนุญาตให้ฉันตามสบาย^{๖๗}

ในกัฆาเรวตสูตร คัมภีร์ขุททกนิกาย ได้พรรณนาถึงพระกัฆาเรวตะว่า ได้นั่งคู้บรรลั้งกั พิจารณา กัฆาวิตรณวิสุทธิของตนอยู่ไม่ไกลจากที่ประทับของพระศาสดา พระพุทเจ้าทอดพระเนตร เห็นแล้วจึงทรงเปล่งอุทานว่า “ความสงสัยเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่มีในอัทภานนี้หรืออัทภานอื่น ที่มีใน ความรู้ของตนหรือความรู้ของผู้อื่น บุคคลผู้เฟ่งพินิจ มีความเพียร ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ ย่อมละ ความสงสัยนั้นทั้งหมดได้”^{๖๘}

ในคัมภีร์อังคตตรนิกายระบุไว้ว่า พระกัฆาเรวตะ ได้รับการยกย่องจากพระพุทเจ้าใน ตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นผู้ยินดีในจาน^{๖๙} สำนวนอรธกถาใช้คำว่า บรรดาสาวกของเราผู้มีจาน กัฆาเรวตะเป็นเลิศ^{๗๐} นอกจากนี้ ในอรธกถาขุททกนิกาย เถรคาถา มีเนื้อความพรรณนาถึงอดีตชาติ ของท่านว่า เคยเป็นพราหมณ์มหาศาลในเมืองหงสาวดี ได้ยืมพึงธรรมทำยบริษัท ได้เห็นพระพุทเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระตั้งพระสาวกรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะผู้เลิศด้วยจาน จึงได้ทำความ ปรรธนาเช่นนั้น^{๗๑}

^{๖๔} ม.มู.อ. (ไทย) ๒/๒๐๖.

^{๖๕} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/๕๗, ม.มู.อ. (ไทย) ๒/๒๐๖.

^{๖๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๓๒/๖๙.

^{๖๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๓๒/๖๙.

^{๖๘} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๗/๒๗๔.

^{๖๙} อจ.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๐๔/๒๗.

^{๗๐} ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๗/๓๙๐.

^{๗๑} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/๕๖.

กังสะ, พระราชา

กังสะ เป็นพระนามพระราชพระองค์หนึ่ง ปรากฏอยู่ในเทศกฤษณชาติก แห่งขุททกนิกาย ชาตก ครองราชย์อยู่ในเมืองพาราณสี^{๗๒} คัมภีร์อรรถกถาพรรณนาไว้ว่า พระองค์ไม่มีพระราชโอรส หรือพระราชธิดาแม้พระองค์เดียว วันหนึ่งขณะประพาสอุทยาน ได้ทรงพบรังนก จึงให้อำมาตย์ขึ้นไป ตรวจตราว่าเป็นนกอะไร อำมาตย์รายงานว่ามีไข่นกอยู่ ๓ ฟอง แต่ไม่ทราบว่าเป็นไข่นกประเภทไหน จึงรับสั่งให้หานายพรานมาพิจารณา จึงทรงทราบว่าไข่นกชุก นกสาธิกา และนกแขกเต้า จากนั้น ทรงรับสั่งให้อำมาตย์ดูแล ครั้นถึงกำหนดฟักไข่ ก็ทรงรับนกทั้ง ๓ ชนิดไว้เป็นพระราชโอรส และ พระธิดา ทรงขนานพระนามเวสสันดร, กุณฑลีนี, และชัมพูกะตามลำดับ

ฝ่ายพวกอำมาตย์ เห็นพระราชร้องเรียนกว่าบุตรของเรา ธิดาของเรา ก็พากันยิ้มเยาะว่า ท่านทั้งหลายจงดูพระราชของเรา ร้องเรียนสัตว์เดรัจฉานว่าบุตรของเรา ธิดาของเรา พระราชาลำดับ เช่นนั้นก็ทรงดำริว่า พวกอำมาตย์เหล่านี้ยังไม่รู้จักปัญญาสัมปทาแห่งบุตรของเรา จึงทรงวางแผนทำ เรื่องนี้ให้ปรากฏ

พระเจ้ากังสะจึงสั่งให้อำมาตย์คนหนึ่งเข้าไปหาเจ้าเวสสันดรแจ้งข่าวว่า พระราชาบิดา ประสงค์จะถามปัญหา อำมาตย์ได้เข้าไปหานกเวสสันดรแล้ว ก็แจ้งกระแสพระราชดำรัสให้ทราบ นก เวสสันดรครั้นปรึกษาอำมาตย์ผู้เลี้ยงดูตนเสร็จแล้ว ก็แจ้งข่าวให้อำมาตย์กลับไปรายงานว่า ในวันที่ ๗ นับแต่นั้นไปแล้วให้พระราชาเสด็จมาถามปัญหาได้ ครั้นครบ ๗ วัน พระราชาก็รับสั่งให้ตีกองประกาศ ให้ทราบโดยทั่วกัน จากนั้นก็เสด็จไปยังที่อยู่ของนกเวสสันดร ทรงได้รับการต้อนรับจากนกเวสสันดร ด้วยสักการะใหญ่อย่างสมพระเกียรติ จากนั้นจึงเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ รับสั่งให้ทามณฑปที่พระ ลานหลวง ให้เทียบตีกองประกาศบอกมหาชน และทรงส่งสาส์นไปบอกให้นำนกเวสสันดรมา

นกเวสสันดรเมื่อมาถึงแล้ว ก็ได้ถวายปฏิสันถารแก่พระราชา เมื่อได้โอกาสสนทนาแล้ว พระราชาได้ตรัสถามราชธรรมกับนกเวสสันดรใจความว่า “ก็จะอะไรที่ผู้ประสงค์เสวยราชสมบัติกระทำ แล้ว เป็นกิจอันประเสริฐ^{๗๓} นกเวสสันดรได้กราบทูลราชธรรมถวายแด่พระราชาทั้งสิ้น ๑๗ พระคาถา ความเป็นต้นว่า ธรรมดาพระราชานั้นควรห้ามมุสาวาท ความโกรธ ความร่าเริงก่อนเป็นเบื้องต้น จากนั้นจึงควรทำราชกิจทั้งหลาย กรรมใดที่ทรงกระทำแล้วทำให้เดือดร้อน ควรละเว้นกรรมนั้น บำรุง แวนแคว้นด้วยความไม่ประมาท ขยันหมั่นเพียร ไม่มีความอิจฉาริษยา^{๗๔} ถัดจากนั้นอีก ๒-๓ วัน พระราชาได้เสด็จไปยังสำนักของนกสาธิกา และนกแขกเต้าตามลำดับ ทรงตั้งคำถามลักษณะเดียวกัน และได้รับการพยากรณ์ปัญหาในราชธรรมโดยนัยต่าง ๆ

กัจจานโคตร, พระ

พระกัจจานโคตร ปรากฏเรื่องราวอยู่ในกัจจานโคตรสูตร แห่งสังยุตตนิกาย นิทานวรรค^{๗๕} ความโดยสังเขปว่า พระกัจจานโคตร ได้เข้าไปถามพระผู้มีพระภาคถึงความหมายของสัมมาทิฐิ ซึ่ง ได้รับการพยากรณ์จากสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า โดยมากโลกนี้อาศัยที่สุด ๒ อย่างคือ ความมี และ ความไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความไม่มีในโลก

^{๗๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒/๕๙๕.

^{๗๓} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๗/๕๔๙.

^{๗๔} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๕๕๐.

^{๗๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔.

ก็ไม่มี และเมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความมีในโลก ก็ไม่มี โดยมากโลกนี้ยังพัวพันอยู่ด้วยอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่อง แต่อริยสาวกไม่เข้าไปถือมั่นอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องว่า ‘อัตตาของเรา’ ไม่เคลื่อนแคลงไม่สงสัยว่า ‘ทุกข์นั้นแล เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับ ย่อมดับไป’ อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย

กัจจายนะ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น จัดว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ

ที่สุตอย่างที่ ๑ นี้ คือ สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ที่สุตอย่างที่ ๒ นี้ คือ สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่ ตลาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า ‘เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ในฉันทนสูตรแห่งสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค^{๗๖} ก็ปรากฏเรื่องราวของพระอานนทีได้ สันทนากับพระฉันทะ ถึงเรื่องราวที่พระกัจจายนโคตรเข้าไปถามถึงความหมายของสัมมาทิฏฐิ และมีฉันททิฏฐิกับพระผู้มีพระภาค ซึ่งมีเนื้อหาโดยนัยเดียวกับที่แสดงไว้แล้วข้างต้น

กัจจายนะ, พระ

พระกัจจายนะ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าพระมหากัจจายนะ ในมหากัจจายนเถราปทาน^{๗๗} เนื้อความพรรณนาถึงอดีตชาติของท่านไว้ว่า เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระอุบัติขึ้นในโลก ท่านเป็นดาบสอยู่ที่ภูเขาคิณนิพพานต์ ครั้งหนึ่งออกจากป่าเข้าเมืองทางอากาศ ได้เห็นพระชินเจ้า จึงได้เข้าเฝ้าและได้ฟังธรรม ได้ฟังคำสรรเสริญของพระชินเจ้าผู้กำลังสรรเสริญพระสาวกองค์หนึ่งผู้มีความสามารถในการแสดงธรรมโดยย่อให้พิสดาร จึงได้นำดอกไม้มาบูชา และกระทำความปรารถนา เช่นนั้นบ้าง ด้วยอำนาจแห่งการบูชาท่าน เวียนวายตายเกิดในตระกูลกษัตริย์ และพราหมณ์อยู่ในชาติ ชาติสุดท้ายได้เกิดเป็นพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าจันทปัชโชติในกรุงอุชเชนี บิดาของท่านคือตปิตรีจฉณะ มารดาชื่อจันทนปทุมมา ส่วนท่านได้นามว่า กัจจายนะ เพราะมีผิวพรรณสวยงาม

อนึ่ง ในอรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบท^{๗๘} ระบุว่า พระมหากัจจายนะ ท่านจะมีรูปร่างสง่างาม เป็นที่ขบใจไม่เฉพาแก่หญิงทั้งหลายเท่านั้น แม้บุรุษเพศ เห็นท่านแล้วก็ยังเกิดความกำหนัด ด้วยเหตุนี้บุตรเศรษฐีชาวเมืองโสเรยยะ เห็นท่านเข้า เกิดความกำหนัด คิดไปว่า พระเถระน่าจะเป็นภรรยาตน หรือภรรยาตนได้ผิวพรรณเหมือนพระเถระก็คงดี เพียงแค่นี้คิด ทำให้บุตรเศรษฐีนั้นกลับเพศเป็นหญิง และด้วยความละอาย จึงหนีออกจากบ้าน ไปอยู่ต่างเมือง ได้มาสามีอยู่กินกระทั่งมีลูกด้วยกัน ๒ คน จึงได้มีโอกาสพบพระเถระ และขอขมาโทษ จนได้กลับเพศเป็นชายตามเดิม

ประวัติการออกบวชของท่าน มีพรรณนาไว้ว่า ท่านถูกพระเจ้าจันทปัชโชติส่งไปสืบข่าวการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า ได้พบพระพุทธเจ้า และฟังธรรมจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ จึงได้กราบทูลลาอุปสมบท ความที่ท่านเป็นผู้แตกฉานนัยแห่งอุเทศต่าง ๆ สามารถแสดงธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแล้วโดยย่อให้พิสดารได้ ท่านจึงได้รับการแต่งตั้งในตำแหน่งเอตทัคคะอริยธรรมโดยย่อให้พิสดาร

^{๗๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๐/๑๗๓.

^{๗๗} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑/๒๓๗.

^{๗๘} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๑/๒๔๐.

^{๗๙} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๔๔๕.

และด้วยคุณสมบัตินี้เอง ท่านจึงเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้จากคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา มีเรื่องราวภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา ตลอดจนบริพารเข้าไปถามปัญหา หรือขอให้ท่านอธิบายพระพุทธพจน์ที่แสดงไว้ในโอกาสต่าง ๆ

ตัวอย่าง

ในมหากัจจายนสูตร^{๘๐} มีเนื้อความพรรณนาไว้ว่า ท่านพระมหากัจจายนะเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว พรรณนาถึงอานุภาพของพระพุทธเจ้าว่า น่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาก่อน เพราะพระพุทธเจ้านั้นทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง รู้วิธีบรรลุษช่องว่างในโอกาสอันแคบ (หมายถึงหลุดพ้นจากกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) คืออนุสติ ๖ ประการ คือ พุทธานุสติ อัมมานุสติ, สังฆานุสติ, ศีลानุสติ, จาคานุสติ, และเทวตานุสติ

ในมาคันทียสูตร^{๘๑} ทาลินทกานิกหบดีได้เข้าไปถามปัญหาธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้โดยย่อกะพระมหากัจจายนะว่า “บุคคลละที่อาศัยแล้ว ไม่เที่ยวชานไปหาที่อาศัย มุนีไม่ทำความเยื่อใยในกาม วางจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหมายอรรถภาพต่อไป ไม่พึงกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน” มีความพิสดารว่าอย่างไร

พระมหากัจจายนะได้ขยายความให้พิสดารว่า รูปธาตุเป็นต้น เป็นที่อาศัยแห่งวิญญาน วิญญานที่ผูกพันไว้ด้วยราคะในรูปธาตุ ตรัสเรียกว่า การเที่ยวชานไปหาที่อาศัย, ความพอใจ ความกำหนด ความเพติดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่น อันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องแห่งรูปธาตุ พระตถาคต ทรงละได้เด็ดขาดแล้ว ตั้ดรกถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรกถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ฉะนั้น บัณฑิตจึงเรียกพระตถาคตว่า “ผู้ไม่ทรงเที่ยวชานไปหาที่อาศัย” ดังนี้เป็นต้น

ในโลหิจจุสูตร^{๘๒} พรรณนาเรื่องราวของมาณพผู้หาพินซึ่งเป็นศิษย์ของโลหิจจุพราหมณ์จำนวนมาก ได้เข้าไปหาพระมหากัจจายนะ ขณะที่ท่านพักอยู่ที่กุฎีป่า เขตเมืองมัททกรกฏะ แคว้นอวันตี ครั้นไปถึงแล้ว ต่างก็ไม่แสดงอาการเคารพ เข้าพูดดูถูกเหยียดหยามว่าพวกสมณะโล้นเป็นคนรับใช้วรรณะต่ำ เกิดจากบาทมหารพรม พระมหากัจจายนะได้ออกมาห้ามปรามให้สงบเสียง จากนั้นก็ได้แสดงสารธรรมต่าง ๆ มีนัยเป็นต้นว่า เป็นพราหมณ์ก็ควรระลึกถึงธรรมดั้งเดิมของคน ควรคุ้มครองรักษาตนให้ดี ไม่ให้ความโกรธครอบงำ ยินดีในธรรมและฌาน ไม่ประพฤติผิดในสัตว์ทั้งหลาย เพียงแค่การสมาทานวัตรไม่กิน นอนบนพื้นดิน อาบน้ำเวลาเช้า นุ่งหนังสือที่หยาบ ไม่ชำระพิน แต่ไม่คุ้มครองทวาร ก็ย่อมไร้ผล เหมือนกับเป็นการหลอกลวงผู้อื่นเป็นอยู่

มาณพเหล่านั้น ได้ยินพระมหากัจจายนะพูดเช่นนั้นก็ไม่พอใจ ได้กลับไปปรายงานให้อาจารย์ของตนทราบว่ามีพระเถระข้อนขอ ค้านมนตรีของพราหมณ์ ทำให้โลหิจจุพราหมณ์พลอยโกรธเคือง ไม่พอใจตามไปด้วย จากนั้นก็เข้าไปสอบถามเอาเรื่อง พระมหากัจจายนะก็ได้เล่าให้ฟังตามความเป็นจริง พราหมณ์จึงได้ซักถามเรื่องการไม่คุ้มครองทวาร

พระมหากัจจายนะได้แสดงความหมายว่า การไม่คุ้มครองทวาร ก็คือการไม่คุ้มครองตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ปล่อยให้เกิดการยินดี ยินร้ายเมื่ออารมณ์มากระทบทางทวารต่าง ๆ ทำให้เกิด

^{๘๐} อ.จ.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๒๖/๔๕๙.

^{๘๑} ข.ม.หา.(ไทย) ๒๙/๗๙/๒๓๓.

^{๘๒} ส.ส.พ.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๐.

ความยึดมั่นถือมั่น ส่วนผู้คุมครองทวารตีแล้ว เมื่ออารมณ์มากระทบก็ไม่หวั่นไหว บาปกรรมทั้งหลายไม่สามารถเกิดขึ้นได้

จบพระสูตร พราหมณ์เกิดความเลื่อมใส ได้ขอร้องพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ เป็นที่พึ่งตลอดชีวิต

ในกาลีสสูตร^{๘๓} พรรณนาถึงอุบาสิกาชื่อกาลี เข้าไปหาพระมหากัจจายนะ ขณะที่ท่านพักอยู่ที่ ปวัตตบรรพต เขตกรุงกุรุขระ แคว้นอวันตีชนบท ได้ขอร้องให้ช่วยอธิบายพระพุทธพจน์เรื่องการบรรลุประโยชน์ที่เป็นเหตุให้เกิดความสงบใจ ชนมารและเสนาได้

พระมหากัจจายนะได้แสดงธรรมโดยนัยเป็นต้นว่า การบรรลุประโยชน์ชั้นยอด ก็คือสมาบัติที่มีปฐวิกลิน อาโปกลิน วาโยกลิน เป็นต้น เป็นอารมณ์แล้ว ได้เห็นเบื้องต้น (สมุทัย) โทษ (ทุกขสัจ) ธรรมเป็นเครื่องสลัดออก (นิโรธสัจ) และมีคัมภีร์คณญาณทัสสนะ (มัคคสัจ) ย่อมบรรลุประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสได้

ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า พระมหากัจจายนะ มีชีวิตอยู่ภายหลังพุทธปรินิพพานไปแล้ว ดังข้อความว่า “เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานแล้ว พร้อมด้วย การแบ่งพระบรมธาตุแล้ว สถาปนาพระสถูปสำหรับพระศาสดาไว้ในที่นั้นๆ เมื่อพระสาวกที่ได้คัดเลือกเพื่อส่งกายนาพระธรรม มีพระมหากัสสปเถระเป็นประมุข อยู่ในที่นั้นๆ กับบริษัทของตนๆ ด้วยเห็นแก่เวไนยสัตว์ จนถึงวันเข้าพรรษา ท่านพระมหากัจจายนะอยู่ในเขตป่าแห่งหนึ่งในปัจฉิมตชนบท”^{๘๔}

พระมหากัจจายนะ มีบทบาทสำคัญในการกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าผ่อนผันการปฏิบัติ ตามสิกขาบทบางประการ เนื่องจากบริบท หรือสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน เช่น ขอให้พระพุทธเจ้าทรงผ่อนผันการอนุญาตให้สงฆ์บัญญัติประกอบสังฆกรรมให้อุปสมบททุกบุตรในปัจฉิมตชนบทได้ การอยู่ประจำ การลาดแผ่นหนัง การสวมรองเท้า การไม่อยู่ปราศจากจีวร^{๘๕} เป็นต้น

หลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา ไม่พบว่าท่านปรินิพพานที่ไหน อย่างไร ทราบแต่เพียงนัยว่า ท่านนิพพานหลังพุทธปรินิพพาน ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

กัณฑารายนะ, พราหมณ์

กัณฑารายนพราหมณ์ ปรากฏชื่ออยู่ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต^{๘๖} เนื้อความพรรณนาไว้ว่า กัณฑารายนพราหมณ์ได้เข้าไปหาพระมหากัจจายนะซึ่งพักอยู่ที่ป่าคูนทาวัน เขตเมืองมธุรา ดำเนินพระมหากัจจายนะว่าเป็นไม่มีสัมมาคารวะ ไม่รู้จักต้อนรับพราหมณ์ผู้เป็นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นการไม่สมควรเลย

พระมหากัจจายนะจึงกล่าวตอบแก่พราหมณ์ว่า ภูมิสำหรับคนแก่ และคนหนุ่มพระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วว่า บุคคลแม้จะมีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี ถ้ายังบริโศคกามอยู่ อยู่ท่ามกลางกาม ถูกความร้อนเพราะกามแผดเผา ถูกกามวิตกกัดกิน ยังเป็นผู้ชวนชวยแสงหากาม เขาย่อมถึงการนับว่าเป็นหนุ่ม ไม่ใช่ผู้ใหญ่แท้ ส่วนผู้แม่เป็นเด็ก มีผมดำสนิท ยังหนุ่มแน่น อยู่ในปฐมวัย หากแต่ไม่บริโศค

^{๘๓} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๖/๕๗.

^{๘๔} ขุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๕๐๓.

^{๘๕} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๓/๑๓๓.

^{๘๖} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๙/๘๕.

กาม ไม่อยู่ท่ามกลางกาม ไม่ถูกกามแผดเผาให้เร่าร้อน ไม่ถูกกามวิตกกัดกิน ไม่ชวนชวายเป็นแสวงหา กาม เขาย่อมถึงการนับว่าเป็นบัณฑิต เป็นผู้ใหญ่แท้

เมื่อพระมหากัจจានะกล่าวจบ กัณทรายนพราหมณ์ได้ลุกจากที่นั่ง ห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง กราบลงที่เท้าของภิกษุหนุ่ม ๑๐๐ รูป ด้วยเศียรเกล้า พร้อมกับกล่าวว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ใหญ่ ตั้งอยู่ในภุมิของผู้ใหญ่ แต่ข้าพเจ้าเป็นเด็ก ตั้งอยู่ในภุมิของเด็ก จากนั้นก็กล่าวชื่นชมภักษิตของพระมหากัจจานะว่าไพเราะยิ่งนัก จากนั้นได้แสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

กัณฎกะ, สามเณร

สามเณรกัณฎกะ เป็นสามเณรอุปัฏฐากของพระอุปนันทศากยะ คู่กับสามเณรมหกะ ทั้งสองรูปชอบรังแกกัน และมักก่ออธิกรรมขึ้น เป็นสาเหตุให้ได้รับติเตียน และมีเรื่องถูกนำไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบบ่อยครั้ง เป็นต้นเหตุแห่งการบัญญัติพระวินัยหลายสิกขาบท เช่น ข้อบัญญัติห้ามภิกษุมีสามเณรอุปัฏฐากเกิน ๒ รูป รูปใดมีต้องอาบัติทุกกฏ^{๘๗} ข้อบัญญัติให้ทำนาสนะ ๓ อย่างคือ สังวาสนาสนะ ได้แก่ ไม่ให้ร่วมกิจกรรม, ลิงคานาสนะ ได้แก่ ให้สีก, และทณทกรรม ได้แก่ การลงโทษอย่างใดอย่างหนึ่งแก่สามเณรผู้ละเมิดทำความผิด ๑๐ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ถูเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ (๓) ประพฤติกรรมที่ไม่ใช่พรหมจรรย์ (๔) พุดเท็จ (๕) ดื่มน้ำเมา (๖) ติเตียนพระพุทธเจ้า (๗) ติเตียนพระธรรม (๘) ติเตียนพระสงฆ์ (๙) มีความเห็นผิด และ (๑๐) ประทุษร้ายนางภิกษุณี^{๘๘}

กัณฎกี, ภิกษุณี

กัณฎกี เป็นชื่อของนางภิกษุณีรูปหนึ่ง ปรากฏในมหาวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๘๙} ความเนื่องด้วยสามเณรกัณฎกะ ได้ประทุษร้ายนาง เป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าวางบัญญัติให้ภิกษุทำนาสนะ ได้แก่ การลงโทษสามเณรผู้ประกอบด้วยความผิด ๑๐ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง (ดู กัณฎกะ, สามเณร)

กัณหะ, นาย

กัณหะ เป็นบุตรของนางทิสา หญิงรับใช้ของพระเจ้าโศกกากราช คัมภีร์ที่ขนิภายพรรณนาไว้ว่า นายกัณหะตัวดำเหมือนปศุจ ครั้นคลอตออกจากกรรมมารดาที่พุดเลย และประโยคแรกที่นายกัณหะพุดก็คือ “แม่จ้งล้างฉัน แม่จ้งให้ฉันอาบ จงปลดเปลื้องฉันจากสิ่งโสโครกนี้ ฉันเกิดมาเพื่อประโยชน์แก่แม่”^{๙๐} นายกัณหะนี้ต่อมาได้กลายเป็นบรรพบุรุษของพวกกัณหายณะ

ต่อมานายกัณหะได้ไปบวชเป็นฤาษี เรียนมนต์ชื่อพรหมมันตระ เป็นผู้มึชื่อเสียง จึงได้เดินทางไปขอนางมัทธรูปี ซึ่งเป็นพระธิดาของพระเจ้าโศกกากราช เป็นเหตุให้พระเจ้าโศกกากราชทรงพิโรธมาก ด้วยรู้ว่ากัณหะฤาษีนั้นเป็นบุตรของทาสคนรับใช้ จึงได้ด่าด้วยความกริ้ว พร้อมกับหีบพระแสงศรเตรียมยิงกัณหะฤาษี แต่ไม่สามารถแผลงศร และไม่อาจลดศรลงได้ ทรงยืนหวาดหวั่นด้วยความกลัว อำมาตย์ทั้งหลายจึงได้เข้าไปหาฤาษีกัณหะแล้วถามอุบายเพื่อจะได้ช่วยเปลื้องทุกข์ของพระราช

^{๘๗} วิ.มทา. (ไทย) ๔/๑๐๑/๑๕๖.

^{๘๘} วิ.มทา. (ไทย) ๔/๑๐๘/๑๗๒.

^{๘๙} วิ.มทา. (ไทย) ๔/๑๐๘/๑๗๒.

^{๙๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๖๗/๙๓.

กัณหะฤๅษีได้บอกอุบายไปว่า ถ้าพระราชอาณัติพลสงครามต่ำ แผ่นดินก็จะทรุดทั่วพระราชอาณาเขต ถ้าพลสงครามสูง ฝนก็จะไม่ตกเป็นระยะเวลา ๗ ปี เพื่อความปลอดภัยของบ้านเมือง ให้พระราชอาณัติพลสงครามไว้ที่พระราชกุมารองค์ใหญ่ พระราชาได้ทำตามคำแนะนำของกัณหะฤๅษีทุกประการ จากนั้นจึงทรงมอบพระนางมัทรีไปแก่กัณหะฤๅษีไป^{๙๑}

ในกัณหะชาดก มีเรื่องเล่าว่า ท้าวสักกะไม่พอใจกัณหะฤๅษี จึงได้กล่าวคาถาว่า “ชายผู้นี้ ผิดตำหนอ บริโภคอาหารสีดำ อยู่ในภูมิภาคสีดำ เราไม่ชอบใจเลย” ฤๅษีกัณหะได้ยินเช่นนั้นจึงกล่าวตอบว่า “ผิวไม่นับเป็นคนดำ เพราะพราหมณ์มีความดีเป็นแก่นภายใน ผู้มีกรรมชั่วนั้นแหละ เป็นคนดำแท้”^{๙๒} ท้าวสักกะได้สติเช่นนั้นชอบใจ จึงให้พรแก่ฤๅษีกัณหะ ท่านจึงได้ขอพร ๔ ประการ ดังนี้ (๑) อย่าให้เป็นคนมีความโกรธ (๒) อย่าให้เป็นคนมีโทสะ (๓) อย่าให้เป็นคนมีความโลภ (๔) อย่าให้มีความเสนาหา โดยให้เหตุผลว่า เพราะมองเห็นภัยของความโกรธ โทสะ โลภะ และความเสนาหา

กัณหะ, ปรีพพาชก

กัณหะปรีพพาชก ปรากฏเรื่องราวอยู่กัณหะสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก ความว่า พร้อมด้วยบุตรความชู้ชื้อเปสสะ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะทรงประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีชื่อว่าคัคครา เขตเมืองจำปา

กัณหะปรีพพาชกได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ยินอยู่ ณ ที่สมควร มองดูเหล่าภิกษุสงฆ์ผู้นั่งสงบนิ่งอยู่ จึงกราบทูลว่า น้าอัศจรรย์ เพียงแค่นี้ก็พระองค์ก็ได้ชื้อว่าแนะนำให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบแล้ว แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต ก็ได้ทรงแนะนำให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบได้ถึงเพียงนี้^{๙๓} จากนั้นก็ทรงยืนยันว่า พระสาวกของพระผู้มีพระภาคนั้นเป็นพระอรหันตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว และในภิกษุเหล่านี้ มีจำนวนมากอีกเช่นกันที่ยังเป็นพระเสขะ มีปกติสงบ มีความเป็นอยู่สงบ มีปัญญา มีความเป็นอยู่ด้วยปัญญา มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัญญา ๔ นี้^{๙๔}

อนึ่ง ในอรรถกถาปัญญาสูตรนี้ ได้อธิบายความหมายที่มาของชื้อ กัณหะว่า เพราะเป็นปรีพพาชกผู้นั่งผ้า^{๙๕}

กัปปะ, ดาบส

กัปปดาบสมีชื่อปรากฏอยู่ในเกสวชาดกแห่งขุททกนิกาย ชาดก^{๙๖} เนื้อความปรากฏแต่เพียงว่า เกสวดาบสได้ละพระเจ้ากรุงพาราณสีผู้เป็นจอมมนุษย์ ผู้ยังความสำเร็จทั้งให้สมประสงค์ได้ แต่กลับมายินดีในอาศรมของกัปปดาบส เหตุผลเพียงเพราะถ้อยคำอันเป็นสุภาสิต และความคุ้นเคยที่มีต่อกัปปดาบสนั้นน่ายินดีกว่า

^{๙๑} ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๔/๙๖.

^{๙๒} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒/๓๒๒.

^{๙๓} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑/๒.

^{๙๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒/๓.

^{๙๕} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๑๘.

^{๙๖} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๘๑/๑๙๔.

อรรถกถาชาดก ขยายความเพิ่มเติมว่า ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ มารดาบิดาตั้งชื่อว่า กัปปกุมาร ครั้นเจริญวัยแล้ว ได้ศึกษาศิลปวิทยาที่เมืองตักกสิลา ต่อมาได้บวชเป็นฤาษี

ครั้งนั้น เกสวดาบสห้อมล้อมด้วยดาบส ๕๐๐ รูป เป็นครูของคณะอยู่ในหิมวันตประเทศ กัปปดาบสได้เข้าไปเป็นอันเตวาสิกผู้ใหญ่แห่งอันเตวาสิก ๕๐๐ รูปเหล่านั้น ทำให้พระโพธิสัตว์มีความคุ้นเคยกับเกสวดาบสเป็นอย่างดี ต่อมาเกสวดาบสมีความประสงค์จะเสพรสเปรี้ยวและรสเค็ม จึงได้พาบริวารไปยังเมืองพาราณสี พักอยู่ในพระราชอุทยาน รุ่งเช้าก็เข้าไปบิณฑบาตในพระนครเพื่อภิกษาจาร พระราชาทอดเห็นหมู่ดาบสเหล่านั้น ก็นิมนต์มาฉันในพระราชนิเวศน์ ครั้นล่วงถึงกาลฤดูฝน เกสวดาบสก็ทูลลาพระราชา

พระราชาได้ตรัสกับเกสวดาบสว่า ท่านชราภาพมากแล้ว ขอให้ส่งแต่ดาบสหนุ่มกลับไปเกิดส่วนท่านพักอยู่ในพระราชนิเวศน์ พระองค์จะเป็นผู้ดูแลอุปฐากเอง เกสวดาบสรับว่าดีแล้ว จึงส่งดาบสที่เหลือทั้งหมดกลับไปยังหิมวันตประเทศ ตนเองผู้เดียวเท่านั้นยังอยู่เฝ้าอยู่ในพระราชอุทยาน

เมื่อกัปปดาบส และดาบสที่เหลือกลับไปหมดแล้วไม่นาน เกสวดาบสก็เกิดความรำคาญใจใคร่จะเห็นกัปปดาบสแต่ก็ไม่ได้เห็น ทำให้นอนไม่หลับ อาหารที่ฉันไปก็ย่อยไม่ดี ทำให้เกิดอาพาธได้รับความทุกข์ทรมานอย่างหนัก แม้พระราชาจะส่งหมอหลวงมาดูแลรักษาอย่างดี อาการก็หาทุเลาไม่ เกสวดาบสจึงทูลถามว่า มหาบพิตรปรารถนาให้อาตมภาพตาย หรือปรารถนาให้หายจากโรค พระราชาตรัสตอบว่า ปรารถนาให้หายจากโรคของท่านผู้เจริญ เกสวดาบสจึงทูลว่า ถ้าอย่างนั้น ขอให้พระองค์ส่งอาตมภาพกลับไปยังหิมวันตประเทศ พระราชาตรัสว่า ดีละ ดังนี้แล้ว ก็รับให้นารถอำมาตย์ พร้อมด้วยนายพรานผู้ชำนาญทาง นำเกสวดาบสกลับไปยังหิมวันตประเทศ

เกสวดาบสได้พบกับกัปปดาบสแล้ว โรคทางใจก็สงบ ความกระสันรำคาญก็ระงับ เมื่อกัปปดาบสนำข้าวยาคุที่หุงด้วยข้าวฟ่าง ผสมลูกเดือย พร้อมด้วยผักที่ราดด้วยน้ำเปล่า ไม่เค็ม ไม่ได้อบแก่เกสวดาบส โรคของเกสวดาบสก็ระงับ ซึ่งเป็นที่มาของภชาิตที่ว่า ความคุ้นเคย เป็นรสอย่างยิ่ง^{๙๗}

กัปปะ, มานพ

กัปปมาณพ ปรากฏในกัปปมาณวกปัญหาแห่งขุททกนิกาย สุตตนิบาต และปรากฏในจุฬนิเทศ เนื้อความคล้ายกัน ความสังเขปว่า กัปปมาณพได้ทูลถามให้พระพุทธเจ้าตรัสบอกที่พึงให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายผู้อยู่ท่ามกลางสระคือสังสารวัฏ ผู้ถูกขราและมัจจุราชครอบงำ^{๙๘} พระพุทธเจ้าได้พยากรณ์ปัญหาว่า นอกจากนิพพานแล้ว ไม่มีที่พึงอื่นสำหรับสรรพสัตว์ทั้งหลาย นิพพานเป็นที่สิ้นไปแห่งขราและมัจจุ ชนเหล่าใดมีสติรู้นิพพานนั้นแล้ว เห็นธรรม ดับกิเลสได้แล้ว ชนเหล่านั้นจึงจะไม่เป็นไปตามอำนาจของมาร ไม่ไปบำรุงมาร^{๙๙}

กัปปิตกะ, ภิกษุ

พระกัปปิตกะ ปรากฏในภิกขุณีวิภังค์แห่งพระวินัยปิฎก มีเนื้อความสังเขปว่า พระกัปปิตกะเป็นอุปัชฌาย์ของพระอุบาลี พักอาศัยอยู่ในป่าช้า วันหนึ่งภิกษุณีผู้เป็นฝึกฝนของภิกษุณีฉัพพัคคีย์รูป

^{๙๗} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๖๘๖.

^{๙๘} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙๙/๗๖๕.

^{๙๙} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๐๑/๗๖๕.

หนึ่งมรณภาพ พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์จึงนำศพไปเผา ก่อสตูปไว้ในที่ไม่วางที่อยู่ของพระกับปิตกะนั้น แล้วร่ำไห้ที่สตูปนั้นเนื่อง ๆ พระกับปิตกะรำคาญเสียงร่ำไห้นั้น จึงได้ไปทำลายสตูปนั้นจนแหลกละเอียด

พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ได้ปรึกษากันว่า พระกับปิตกะได้ทำลายสตูปแม่เจ้าของพวกเรา มาเถิด พวกเราจะฆ่าพระกับปิตกะเสีย ภิกษุณีรูปหนึ่งทราบความนั้น จึงได้นำความลับไปบอกพระอุบาลี พระอุบาลีได้นำเรื่องนั้นไปบอกแก่พระอุปัชฌาย์ของตน พระกับปิตกะจึงหนีออกจากกุฏิไปซ่อนตัวอยู่ที่อื่น ฝ่ายภิกษุณีฉัพพัคคีย์ได้พากันไปที่กุฏิของพระกับปิตกะ ช่วยกันเอาก้อนหินและก้อนดินขว้างปาทับที่อยู่ของพระกับปิตกะ จากนั้นก็จากไปด้วยคิดว่า พระกับปิตกะมรณภาพแล้ว

ครั้นเวลารุ่งเช้า พระกับปิตกะก็เดินออกมารับบิณฑบาตที่เมืองเวสาลีแต่เช้าตรู่ พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์เห็นเข้าก็คิดว่า พระกับปิตกะยังมีชีวิตอยู่ ใครเป็นคนนำความลับไปบอก ครั้นสืบความได้ว่า เป็นพระอุบาลี จึงได้ตำพระอุบาลีด้วยประการต่าง ๆ

ภิกษุณีผู้มักน้อยทราบเช่นนั้น จึงพากันตำหนิภิกษุณีฉัพพัคคีย์ว่าทำไมตำพระอุบาลีเช่นนั้น จึงได้นำเรื่องไปบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายได้นำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้เรียกประชุม และทรงทำการสอบสวน ได้ความแล้วจึงทรงตำหนิภิกษุณีฉัพพัคคีย์ จากนั้นจึงทรงบัญญัติพระวินัย ห้ามภิกษุณีตำภิกษุ รูปใดตำต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๐๐}

กัปปิณะ,พระ

ในมหากัปปิณนเถราปทาน^{๑๐๑} พรรณนาถึงประวัติของท่านความสังเขปว่า ในอดีตชาติเป็นผู้พิพากษาในเมืองหงสาวดี ได้ฟังธรรมจากสำนักของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เห็นพระพุทธเจ้าตั้งพระสาวกองค์หนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เกิดความเลื่อมใส จึงกราบทูลพระพุทธเจ้าพร้อมพระสาวกไปฉันในเรือน และได้กระทำความปรารถนาในตำแหน่งเช่นนั้นบ้าง ครั้นละจากอัตภาพนั้นก็ไปบังเกิดในตระกูลช่างทอหูก ในหมู่บ้านใกล้กรุงพาราณสี ได้ทำการบำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ครั้นละจากอัตภาพนั้นก็บังเกิดเป็นพระราชาในกุกกภูบุรี, อรรถกถาระบุพระราชาอาณาจักรของพระนครประมาณได้ ๓๐๐ โยชน์^{๑๐๒}, ประกอบด้วยอิสริยยศใหญ่ มีความสุขในราชสมบัติ ได้ฟังข่าวว่าพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลก สละราชสมบัติ ออกผนวชพร้อมด้วยเสนาใหญ่ ข้ามแม่น้ำมหาจินทา, คัมภีร์อรรถกถาสงยุตตนิกายว่า ข้ามแม่น้ำคงคาก่อน จากนั้นก็ข้ามแม่น้ำสายที่ ๒ และสายที่สามจึงข้ามแม่น้ำจินทาคา^{๑๐๓} ขณะที่อรรถกถาธรรมบทว่าแม่น้ำสายแรกชื่ออารวปัจฉานที่สายที่ ๒ ชื่อนิลวาหนานที และสายที่ ๓ ชื่อจินทาคานที^{๑๐๔} ด้วยพลังอำนาจแห่งการระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคซึ่งเสด็จมาต้อนรับริมฝั่งแม่น้ำจินทาคาสันระยะทาง ๑๒๐^{๑๐๕} ได้ฟังธรรม และได้ดวงตาเห็นธรรม ครั้นแล้วได้ทูลขออุปสมบทในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่อมาไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (คัมภีร์อรรถกถาระบุว่าได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วยบริวาร และทูล

^{๑๐๐} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๒๙/๒๖๙.

^{๑๐๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖๖/๒๔๖.

^{๑๐๒} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๗๘๔.

^{๑๐๓} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๗๘๗.

^{๑๐๔} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๓๐๙.

^{๑๐๕} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๕๒๖.

ขออุปสมบทในวันนั้น จากนั้นก็พาเหาะไปพระเชตะวัน) และด้วยผลานิสงส์ที่ได้บำเพ็ญไว้ในอดีต ท่านก็ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ให้โอวาทแก่ภิกษุ

ก่อนหน้าที่จะได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งเอตทัคคะ ท่านเป็นผู้ชวนชวายน้อย ไม่ได้สั่งสอนศิษย์ตามสมควรแก่ธรรม กระทั่งถูกร้อนเรียน พระผู้มีพระภาคทราบความแล้ว จึงตรัสเรียกมาสอบถาม ได้ความจริงอย่างนั้น จึงทรงตักเตือนพระมหากัปปินะว่าอย่างทำอย่างนั้น ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ขอให้แสดงธรรมแก่อันเตวาสิกทั้งหลาย พระมหากัปปินะรับสนองพระดำรัสแล้ว ได้สั่งสอนอันเตวาสิกให้บรรลुพระอรหัตผลในวันนั้นนั่นเอง เมื่อเธอพาอันเตวาสิกมาเฝ้าพระพระพุทธเจ้า จึงได้รับการแต่งตั้งในตำแหน่งเอตทัคคะ^{๑๐๖}

เรื่องราวของพระมหากัปปินะ ปรากฏอีกหลายแห่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งล้วนแล้วแต่สะท้อนให้เห็นถึงปฏิบัติ และคุณลักษณะพิเศษที่พระพุทธเจ้ายกย่อง นำมาแสดงพอบเป็นตัวอย่างประกอบพอสังเขปดังนี้

ในมหากัปปินสูตร แห่งสังยุตตนิกาย นิทานวรรค^{๑๐๗} ได้พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงรูปร่างสัณฐานของพระมหากัปปินะไว้ว่า “ชาว โปรง จมูกโด่ง” และตรัสถึงคุณสมบัติอีกว่า “มีฤทธานุภาพสมบัติที่เธอไม่เคยเข้าก็เข้าได้โดยง่าย เธอกระทำให้แจ้งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยอดเยี่ยม”

ในมหากัปปินวัตถุ แห่งวินัยปิฎก มหาวรรค^{๑๐๘} ได้พรรณนาถึงพระมหากัปปินะปลีกวิเวกอยู่ที่มัททกัจฉิมฤคทายวัน และมีความคิดว่า ตนเองอยู่จบพรหมจรรย์ เป็นผู้บริสุทธ์ด้วยความบริสุทธ์อย่างยิ่งแล้ว ยังจะต้องทำอุโบสถสังฆกรรมอยู่อีกหรือ พระผู้มีพระภาคได้ทราบความดำหริ่นั้น จึงหายพระองค์ไปปรากฏต่อหน้าพระมหากัปปินะเพื่อคลายทิฐิตั้งกล่าวนั้น โดยตรัสว่า “ถ้าเธอไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชาอุโบสถแล้ว ใครเล่าจักสักการะ เคารพ นับถือ บูชา” จากนั้นก็ทรงแนะนำให้พระมหากัปปินะไปร่วมทำอุโบสถสังฆกรรม

ในมหากัปปินสูตร แห่งสังยุตตนิกาย มหาวรรค^{๑๐๙} พรรณนาเรื่องราวของพระมหากัปปินะขณะอยู่ที่เมืองสาวัตถี ได้นั่งสมาธิในที่ไม่ไกลจากพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเห็นท่านนั่งตัวตรง ดำรงสติมั่น กายไม่หวั่นไหว จึงเรียกภิกษุมามากว่า เห็นพระมหากัปปินะนั่งตัวตรง กายไม่เอนไทรนั้นไหม ภิกษุเหล่านั้นก็กราบทูลว่า ทุกครั้งที่เห็นพระมหากัปปินะนั่ง ไม่ว่าจะในที่ไหน ก็จะเป็นอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเสริมว่า “การที่กายไม่ไหวหรือเอนเอียง หรือการที่จิตไม่ไหวหรือดิ้นรน เพราะสมาธิใดที่ภิกษุเจริญอยู่ ทำให้มากแล้ว สมาธินั้นภิกษุได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก”

พระมหากัปปินะ เมื่อบวชแล้ว ทำเวลาให้ล่วงไปด้วยสุขอันเกิดแต่ฌาน อยู่โคนต้นไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี มักเปล่งอุทานว่า สุขหนอ สุขหนอ (อโห สุขิ, อโห สุขิ) ทำให้เหล่าภิกษุเข้าใจผิดคิดว่า

^{๑๐๖} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๙๐.

^{๑๐๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๕/๓๓๘.

^{๑๐๘} วิ.มทา.(ไทย) ๔/๑๓๗/๒๑๔.

^{๑๐๙} ส.มทา.(ไทย) ๑๙/๙๘๓/๔๕๙.

ท่านปรารถนาสุขในราชสมบัติ จึงได้นำเรื่องไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า “กับปิณะบุตรเรา ปรารถนาสุขในมรรค สุขในผล”^{๑๑๐}

กัสสปะ, พระพุทธเจ้า

เป็นอดีตพระพุทธเจ้า อุตฺติขึ้นในตระกูลพราหมณ์ในภัทรกัปเช่นเดียวกันกับพระพุทธเจ้า พระนามว่ากกุสันธะ และโกนาคมนะ

ในพุทธวงศ์^{๑๑๑} ระบุว่าทรงมีพระวรกายสูง ๒๐ ศอก อุตฺติในโลกที่มีมนุษย์มีอายุขัย ๒๐,๐๐๐ ปี มีพระตีสสะเถระและพระภารทวาชะเป็นอัครสาวก มีพระสรรมิตตะเป็นพุทธอุปัฏฐาก มีพระอนุลาเถรีและอรุเวลาเถรีเป็นอัครสาวิกา ทรงตรัสรู้ภายใต้ต้นไทร

ในอรรถกถาที่ขนิทาย มหาวรรค พรณนาและลำดับการอุตฺติขึ้นของพระพุทธเจ้าในอดีต ดังนี้

พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์คือ พระตณ्हังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระทีปังกรทรงอุตฺติแล้วในกัปเดียว ในส่วนที่เหนือขึ้นไปของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ได้ว่างเปล่าพระพุทธเจ้าไปถึงหนึ่งอสงไขยทีเดียว ในที่สุดอสงไขยกัป พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะพระองค์เดียวเท่านั้น ทรงอุตฺติขึ้นในกัปหนึ่ง แม้จากนั้นก็ว่างเปล่าพระพุทธเจ้าไปอีกหนึ่งอสงไขย ในที่สุดอสงไขยกัป พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระสมุ้มงคละ พระสมุณะ พระเรวตะ พระโสภิตะ ทรงอุตฺติขึ้นในกัปหนึ่ง แม้จากนั้นก็ว่างเปล่าพระพุทธเจ้าไปอีกหนึ่งอสงไขย ในที่สุดอสงไขยกัป ต่อไปอีก อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระอโนมทัสสี พระปทุมะ พระนารทะทรงอุตฺติขึ้นในกัปหนึ่ง แม้จากนั้นก็ว่างเปล่าพระพุทธเจ้าไปอีกหนึ่งอสงไขย ในที่สุดอสงไขยกัป ต่อไปอีกแสนกัป พระผู้มีพระภาคพระนามว่า พระปทุมุตตระ พระองค์เดียวเท่านั้น ทรงอุตฺติขึ้นในกัปหนึ่ง ต่อจากนั้น ไปอีกสามหมื่นกัป พระพุทธเจ้าสองพระองค์คือ พระสุเมธะ พระสุชาตะทรงอุตฺติขึ้นในกัปหนึ่ง ในส่วนที่เหนือออกไปจากนั้น ต่อไปอีก ๑๘,๐๐๐ กัป พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระปิยทัสสี พระอัทธทัสสี พระธัมมทัสสี ทรงอุตฺติขึ้นในกัปหนึ่ง ต่อจากนั้นไป ๙๘ กัป พระพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธิตะ ทรงอุตฺติขึ้น ในกัปหนึ่ง ต่อจากนั้นไป ๙๒ กัป พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระตีสสะ พระปุสสะ ทรงอุตฺติขึ้นในกัปหนึ่ง ต่อจากนั้นไป ๙๑ กัป พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสีทรงอุตฺติขึ้น ต่อจากนั้น ๓๑ กัป พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระสิขี พระเวสสภู ทรงอุตฺติขึ้น ในภัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายทรงอุตฺติขึ้น พระเมตเตยยะจักทรงอุตฺติขึ้นภายหลัง^{๑๑๒} พระพุทธเจ้าในอดีต ๒๗ พระองค์ รวมกับพระพุทธเจ้าของเราในปัจจุบันเป็น ๒๘ พระองค์

กัสสปะ, พระกุมาร

ในกุมารกัสสปเถรานุปทาน พระกุมารกัสสปะ ได้เล่าประวัติของตนเองไว้ว่า ท่านเกิดในตระกูลเศรษฐี มารดาของท่านตั้งครรภ์ และบวชเป็นบรรพชิต ภิกษุณีทั้งหลายรู้อย่างนางมีครรภ์ก็นำไปให้พระเทวทัตตัดสิน พระเทวทัตตัดสินว่านางละเมียดศีล จึงให้ลาสิกขาเสีย แต่นางไม่ยินยอม จึงได้ร้อง

^{๑๑๐} อ.เจก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๘๙.

^{๑๑๑} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๓๘/๗๑๖.

^{๑๑๒} ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๗๔.

ขอความเป็นธรรม กระทั่งพระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งคณะกรรมการชำระคดีใหม่ ผลสรุปได้ว่า นางมีกรรมมาก่อนบวช จึงได้รับอนุญาตให้อยู่ในสำนักของนางภิกษุณีกระทั่งตลอด ครั้นตลอดแล้ว ก็ได้รับการอนุบาลเลี้ยงดูจากพระเจ้าโกศล เพื่อไม่ให้เข้ากับชื่อพระมหาเถระนามว่ากัสสปะ ท่านจึงมีสร้อยนามเพิ่มว่า กุมารกัสสปะ ส่วนพระมหาเถระนามว่ากัสสปะมีสร้อยนามว่า พระมหากัสสปะ^{๑๑๓} ท่านได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์เพราะฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าด้วยอุปกายนี้เป็นเช่นจอมปลวก

พระกุมารกัสสปะ เป็นปฐมเหตุของการบัญญัติให้บวชอายุ ๒๐ ปี รวมทั้งอยู่ในครุภุมารดาด้วยเป็นอายุครบอุปสมบท^{๑๑๔} โดยเกณฑ์ในการบวชนั้นให้เริ่มตั้งแต่จุดจิตเกิดในครุภุมารดาครั้งแรก^{๑๑๕}

พระกุมารกัสสปะ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้แสดงธรรมได้วิจิตร^{๑๑๖} ตำแหน่งนี้ได้มาเพราะเหตุว่า ท่านได้แสดงธรรมทรมานพระเจ้าปายาสี^{๑๑๗}

กัสสปโคตร, พระ

พระกัสสปโคตร คัมภีร์ระบุไว้แต่เพียงว่า อยู่ประจำในอาวาส วาสกคาม ส่วนประวัติเกี่ยวกับชาติภูมิ การศึกษาไม่พบ

อย่างไรก็ตามในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา มีเรื่องราวพรรณนาถึงท่านหลายลักษณะ นำมากล่าวโดยสังเขปได้ดังต่อไปนี้

ในกัสสปโคตตภิกขุวัตถุ มหาวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๑๑๘} พรรณนาไว้ว่า พระกัสสปโคตรคิดหาอุบายทำอย่างไรจะทำให้ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักจะมา ที่มาแล้วจะอยู่เป็นสุข และอาวาสจะเจริญงอกงามไพบุลย์ได้ เห็นภิกษุจาริกมาแต่ไกล ก็จัดแจงต้อนรับเป็นอย่างดี ภิกษุอาคันตุกะต่างประทับใจ มีความประสงค์จะอยู่ในवासกคามนั่นเอง

พระกัสสปโคตร เมื่อเห็นว่าอาคันตุกะเหล่านั้นไม่ลำบากแล้ว ทั้งทางบิณฑบาตก็ชำนาญคล่องแคล่วแล้ว ถ้าจะต้องจัดแจงทุกอย่างเหมือนอย่างก่อนก็จะเป็นการลำบาก รบกวนชาวบ้านบ่อย ๆ ทั้งการออกปากขอก็ก้อมไม่เป็นที่รัก ทางที่ควรงดการจัดแจงเหมือนดังแต่ก่อน ดั่งนี้แล้วก็เลิกจัดแจงข้าวต้ม และของเคี้ยว เป็นต้น

ฝ่ายภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้น ได้พาปรึกษากันว่า แต่ก่อนนี้ภิกษุผู้อยู่ประจำได้จัดแจงน้ำสรง ข้าวต้ม ของเคี้ยว ภัตตาหารให้ แต่บัดนี้ไม่ได้จัดแจงแล้ว ภิกษุผู้อยู่ประจำนี้ไม่ดีเสียแล้ว เอาเถอะ พวกเราพึงลงอุกเขปนียกรรม ดั่งนี้แล้ว ก็พากันลงอุกเขปนียกรรมแก่พระกัสสปโคตรนั้น

พระกัสสปโคตรเมื่อถูกภิกษุอาคันตุกะลงอุกเขปนียกรรมเช่นนั้น ก็สงสัยว่า ภิกษุอาคันตุกะทำถูกต้องหรือไม่ จึงได้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งขณะนั้นทรงประทับอยู่ที่เมืองจำปา ครั้นไปถึงแล้วก็ถวายอภิวาท และนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง จากนั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามความเป็นอยู่ตามธรรมเนียม

^{๑๑๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๓/๒๖๑.

^{๑๑๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๔/๑๙๑.

^{๑๑๕} วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๑/๓๕๕.

^{๑๑๖} อง.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๑๗/๒๘.

^{๑๑๗} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๔/๒๖๑.

^{๑๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๘๐/๒๖๐.

พระกัสสปโคตรได้กราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบ เมื่อทรงทราบแล้ว พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสวินิจฉัยว่า สิ่งที่ทำนั้นไม่เป็นอาบัติ เธอจึงไม่มีอาบัติ อุกเขปนียกรรมที่ทำถือเป็นการกระทำที่ไม่ชอบด้วยพระวินัย ไม่ถูกต้อง ไม่ควรแก่เหตุ เธอจึงกลับไป และอยู่ในवासภคามนั้นแหละ เธอทราบความจริงเช่นนั้น ก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค และกลับไปยังवासภคามดังเดิม

ฝ่ายภิกษุอาคันตุกะ เห็นพระกัสสปโคตรกลับมา ก็พากันกังวลใจอยู่ว่า พวกตนทำสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ลงอุกเขปนียกรรมภิกษุผู้บริสุทธิ์ ไม่ต้องอาบัติเพราะเรื่องที่ไม่สมควร ไม่สมควรแก่เหตุ ดังนี้ แล้วจึงตกลงใจร่วมกันไปแสดงโทษที่ล่วงเกินในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นปรึกษากันแล้วก็ออกเดินทางเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แสดงโทษที่ล่วงเกินพระกัสสปโคตรต่อพระพักตร์

ในกัสสปโคตรสูตร^{๑๑๙} ได้พรรณนาถึงพระกัสสปโคตรอาศัยอยู่ที่ราวป่าแห่งหนึ่ง ในแคว้นโกศล ท่านได้ทำการแสดงธรรมโปรดนายพรานเนื้อคนหนึ่ง เทวดาเห็นพฤติกรรมของท่านและของนายพรานแล้วก็สลดใจ จึงได้เข้าไปเตือนด้วยความหวังดีว่า นายพรานมีปัญญาน้อย ไม่รู้อะไรควร ไม่ควร ถึงสอนไปก็ไม่เข้าใจ เหมือนคนตาบอด เอาประทีปไปให้ถึง ๑๐ ดวง เขาก็คงมองไม่เห็นแสงสว่างอยู่ดี

ในคัมภีร์อรรถกถาได้ขยายความเพิ่มเติมว่า พระเถระมีวแต่ศาลจะสั่งสอนให้นายพรานเลิกทำปาณาติบาต ขณะที่นายพรานใจคิดแต่เรื่องที่จะล่าสัตว์ แม้จะฟังเทศนาของพระเถระแต่ก็ฟังด้วยความเกรงใจ หาได้ใส่ใจนำไปปฏิบัติไม่ เทวดามองเห็นว่า การกระทำเช่นนั้น ทำให้นายพรานก็เสียประโยชน์ ทั้งตัวพระเถระก็เสียประโยชน์ จึงได้ไปกล่าวตักเตือน^{๑๒๐}

ในปังกธาสูตร^{๑๒๑} มีพรรณนาถึงพระกัสสปโคตรความตอนหนึ่งว่า พระกัสสปโคตรได้ฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคตรัสสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย ก็มีความรู้สึกขัดใจ ไม่ยินดีว่า พระพุทธเจ้าซึ่งขัดเกลายิ่งนัก แต่ครั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปแล้วก็เกิดความเดือดร้อน ไม่สบายใจที่คิดเช่นนั้น จึงได้ออกเดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค และกราบทูลให้ทรงอดโทษให้ พระพุทธเจ้าจึงทรงตักเตือนเธอว่า ถ้าภิกษุผู้เป็นพระเถระ มีขมิ้ม นวกะไม่ใคร่ต่อการศึกษา ไม่สรรเสริญต่อการศึกษา ไม่ชักชวนภิกษุให้ได้รับการศึกษา พระองค์ก็จะไม่ทรงสรรเสริญภิกษุผู้เช่นนั้น เมื่อไม่สรรเสริญ ภิกษุเหล่านี้ก็จะไม่จะคบหา ซ่อนนัยยอมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เป็นไปเพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน

กาละ, ทาส

นายกาละ เป็นทาสของพระเจ้าปชโชต ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีเรื่องเล่าแต่เพียงว่า อาศัยเกิดกับอมมนุษย์ เดินทางได้วันละ ๖๐ โยชน์^{๑๒๒} ด้วยความที่มีฝีเท้าเร็ว นายกาละผู้นี้จึงได้รับคำสั่งให้ไปตามตัวหมอสิวโกมารภัจมาลงโทษ ฐานล่วงใช้นายไปประกอบเป็นตัวยาให้พระเจ้าปชโชตเสวย ทั้งนี้เพราะทรงเกลียดเนยใสมาก อย่างไรก็ตามแม้ว่านายกาละจะสามารถตามหมอสิวโกมารภัจทัน แต่ก็ถูกหมอสิวโกใช้อุบายหลอกให้ทานผลมะขามป้อมซึ่งวางยาไว้ ทำให้ท้องร่วงอย่างหนัก ไม่สามารถติดตามหมอสิวโกต่อไปได้

^{๑๑๙} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๒๒๓/๓๒๕.

^{๑๒๐} ส.สคา.อ.(ไทย) ๑/๒/๓๕๙.

^{๑๒๑} อจ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๙๒/๓๒๐.

^{๑๒๒} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๔/๑๙๒.

กาวดี, พระนาง

พระนางกาวดี ปรากฏในกาวดีชาดก^{๑๒๓} ความในคัมภีร์อรรถกถาพรรณนาไว้ดังนี้ พระนางเป็นมเหสีของพระโพธิสัตว์ผู้ครองราชย์อยู่ในเมืองพาราณสี พระนางมีพระโหมงดงามดุจเทพอัปสร พญาครุฑตนหนึ่งแปลงเพศมาเล่นสกากับพระราชา เกิดมีจิตปฏิพัทธ์กับพระนาง จึงพาพระนางไปสุบรรณภพ แล้วก็ร่วมอภิรมย์กับพระนางนั้น พระราชาเมื่อไม่พบเห็นพระเทวี ก็รับสั่งให้คนธรรพ์ชื่อนกกุเวรออกสืบตามหา คนธรรพ์ได้ตั้งข้อสงสัยกับพญาครุฑ จึงได้คอยสะกดรอย โดยไปแอบนอนซุ่มอยู่ที่ตงตะไคร้ในสระแห่งหนึ่ง ในเวลาที่ครุฑไปจากสระน้ำนั้น ก็อาศัยเกาะปีกติดติดตามไปที่สุบรรณภพด้วย แล้วออกจากปีกมาทำการเคล้าคลึงด้วยลิเนหากับพระเทวี เมื่อกระทำการเสร็จแล้วก็อาศัยเกาะปีกพญาครุฑกลับมาอีก

ต่อมาพญาครุฑทราบความ จึงได้กล่าวตำหนิตนเองว่าตัวโตเสียเปล่า แต่ไม่มีสมอง เพราะตนเองแท้ ๆ ที่นำคนธรรพ์ไปเล่นซู้ถึงสุบรรณภพ และเพราะตนแท้ ๆ ที่เป็นผู้นำคนธรรพ์กลับมาตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พญาครุฑก็นำพระนางกาวดีกลับมาคืนพระราชา และไม่มาเล่นสกาอีกเลย^{๑๒๔}

กาณา, นาง

นางกาณาเป็นบุตรของอุบาสิกาผู้หนึ่งในเมืองสาวัตถี ครั้นเจริญวัยแล้ว ก็ได้แต่งงานกับชายหนุ่มผู้หนึ่งในหมู่บ้าน นางเป็นต้นเหตุของการบัญญัติสิกขาบท ห้ามภิกษุรับบิณฑบาตเกิน ๓ บาตร เกินกว่านั้นปรับอาบัติปาจิตตีย์ ครั้นเมื่อรับเกิน ๓ บาตรแล้ว ออกจากเรือนตระกูลนั้นไป ต้องบอกแก่ภิกษุอื่นให้ทราบ ว่า ห้ามไปรับในตระกูลนั้นอีก ถ้าไม่บอกต้องอาบัติทุกกฎ^{๑๒๕}

คัมภีร์อรรถกถาได้พรรณนาถึงรูปร่างหน้าตาของนางกาณาไว้ว่า “รูปร่างน่าชม...พวกชนใด ๆ เห็นนาง พวกชนนั้น ๆ กลายเป็นคนตาบอด เพราะความกำหนัด คือเป็นผู้มีดีเพราะราคะ เพราะเหตุนั้น นางจึงได้ปรากฏชื่อว่า กาณา เพราะกระทำชนเหล่านั้นให้เป็นผู้บอด”^{๑๒๖}

ความในคัมภีร์พรรณนาไว้ว่า นางกาณาได้กลับไปบ้านมารดาด้วยฐานะบางอย่าง ฝ่ายสามีของนางได้ส่งข่าวมาบอกให้กลับบ้าน มารดาของนางกาณาคิดว่า ถ้าจะปล่อยให้ลูกสาวกลับบ้านมีอุปสรรค คงไม่เหมาะ จึงบอกให้นางกาณาคอยก่อน จากนั้นนางจึงได้ทอดขนมเป็นของฝาก แต่พอขนมสุก ได้มีภิกษุรูปหนึ่งเดินบิณฑบาตผ่านมา มารดาของนางกาณาจึงให้อาชนมนั้นถวายภิกษุ ฝ่ายภิกษุรูปนั้น ครั้นรับบิณฑบาตขนมที่บ้านมารดานางกาณาแล้วก็กลับไปบอกภิกษุอีกรูปหนึ่ง และภิกษุรูปนั้นก็ไปบอกต่ออีก ทำให้มารดาของนางกาณาต้องสาละวนอยู่กับการทำขนมถวายภิกษุ และไม่มีขนมเหลือไว้สำหรับฝากตามความตั้งใจเดิม

ฝ่ายสามีของนางกาณาเมื่อเห็นว่านางยังไม่กลับ ก็ส่งข่าวมาบอกให้นางกลับบ้านเป็นครั้งที่ ๒ แม้มารดาของนางก็บอกให้นางยับยั้งก่อน เพราะคิดว่า จะปล่อยให้ลูกสาวกลับไปโดยไม่มีของฝาก ไม่สมควร จึงได้ทำขนม ครั้นทำเสร็จ ได้มีภิกษุรูปหนึ่งมาบิณฑบาตเหมือนคราวก่อน ครั้นรับบิณฑบาตแล้วก็กลับไปบอกต่อ ๆ กัน จนขนมที่จะฝากหมด

^{๑๒๓} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๑๐๕/๑๗๘.

^{๑๒๔} พ.ช.อ. (ไทย) ๓/๔/๕๖๔.

^{๑๒๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๓๒/๓๙๐.

^{๑๒๖} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๒๙๔.

สามีเห็นว่านางกานายังไม่กลับบ้าน ก็ส่งข่าวไปเป็นครั้งที่ ๓ แต่ครั้งนี้ได้ฝากบอกกว่า หากไม่กลับมา จะนำหญิงอื่นมาเป็นภรรยา ฝ่ายมารดาของนางกานาก็ทำขนมฝากเตรียมให้ลูกสาว แม้ครั้งที่ ๓ ก็มีภิกษุมาบิณฑบาต นางก็นำขนมนั้นถวาย ภิกษุแม่นี้ รับบิณฑบาตแล้วก็กลับไปบอกต่อ ๆ กันอีก ทำให้นางกานาล่าช้า และไม่ได้ขนมไปฝาก และครั้งนี้ ทำให้สามีของนางนำหญิงอื่นมาเป็นภรรยาตามที่ขู่ไว้แต่ต้น นางเสียใจมาก จึงได้แต่ยืนร้องไห้

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทระบುವ่า^{๑๒๗} มารดาของนางกานาถวายขนมติดต่อกันถึงรูป ทำให้นางกานาไม่พอใจ ถึงกับตำหนิภิกษุว่า “การครองเรือนของเรา อันภิกษุเหล่านี้ให้ฉิบหายแล้ว” ทำให้ภิกษุทั้งหลายไม่อาจเดินบิณฑบาตในถนนนั้นได้อีก

พระผู้มีพระภาคเจ้าทราบเรื่องนั้น จึงได้เสด็จไปที่เรือนของมารดานางกานา ประทับนั่งบนอาสนะที่เข้าจัดไว้แล้ว ได้ทรงชี้แจงให้มารดาของนางกานาเห็นชัด ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก้มวล้า ปล่อยขโลมใจให้เข้มขึ้นด้วยธรรมิกถา แล้วลุกจากอาสนะเสด็จไป^{๑๒๘} อรรถกถาอธิบายความว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงปรับความเข้าใจกับนางกานาว่า พระสาวกของพระองค์นั้น ไม่ได้ถือเอาสิ่งที่เจ้าของไม่ได้ให้ ถือเอาเฉพาะสิ่งที่เขาถวายแล้วเท่านั้น จึงไม่มีความผิด นางจึงขอให้พระพุทธเจ้าอดโทษ จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงอนุปุพพิกาให้นางกานาฟังกระทั่งได้บรรลุโสดาบัน แม้พระราชาทราบข่าว ก็ทรงตั้งนางกานาไว้ในตำแหน่งธิดา และทรงประกาศหาผู้ที่จะสามารถเลี้ยงดูนาง นางจึงได้รับเลี้ยงดูจากอำมาตย์ผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง^{๑๒๙}

ส่วนคัมภีร์อรรถกถาวิญญูปัญญาความว่า นางกานาได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่มารดา ได้บรรลุโสดาบัน แม้สามีของนาง ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปเรือนของมารดาของนาง กานาก็ให้นำนางกานามาตั้งไว้ในตำแหน่งเดิม^{๑๓๐}

อนึ่ง เรื่องราวของนางกานายังปรากฏในอรรถกถาพิพพชาดก^{๑๓๑} เนื้อความอย่างเดียวกัน จึงละไว้ ไม่นำมากล่าวอีก

กาดิยานี,นาง

พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี ในกัจจანიชาดก ใช้ทั้งคำว่า กาดิยานี และ กัจจანი พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยจึงใช้ทั้งคำว่า กาดิยานี และ กัจจანი ตามไปด้วย สะกดแตกต่างกัน แต่เป็นคนเดียวกัน

ในอรรถกถาชาดก^{๑๓๒} ได้พรรณนาถึงนางกาดิยานีว่า เดิมทีเตียวนางอาศัยอยู่กับบุตร ต่อมานางเห็นว่า บุตรชายได้ปฏิบัติด้วยความกตัญญู ปรรณาสงเคราะห์ให้บุตรชายให้มีคู่ครอง จึงได้นำหญิงสาวคนหนึ่งมามอบให้แก่ลูกชาย ต่อมานางได้ถูกลูกชายและลูกสะใภ้ไล่ออกจากเรือน เมื่อนางออกจากเรือน ลูกสะใภ้ก็ตั้งครรรค์ลอบบุตรชาย ยิ่งเป็นช่องทางให้หญิงสะใภ้ได้ที ถึงกับพูดว่า ตั้งแต่เมื่อออกจากเรือน ดิฉันก็ตั้งครรรค์ลอบบุตร แสดงว่าแม่เป็นหญิงกาลกิณี

^{๑๒๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๓๔๓.

^{๑๒๘} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๐/๓๘๘.

^{๑๒๙} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๓๔๖.

^{๑๓๐} วิ.มหา.(ไทย) ๑.๒/๒๕๕.

^{๑๓๑} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๒/๕๔๑.

^{๑๓๒} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๔๕๗.

ฝ่ายนางกาตียานี ทราบข่าวว่าหญิงสะใภ้ตั้งครรภ์คลอดบุตร ก็คิดว่า ธรรมดาผู้ที่โบายดี มารดาแล้วขับออกจากเรือนไม่ควรได้บุตร ไม่ควรเป็นอยู่สบาย ธรรมะคงจะตายไปแล้ว จึงคิดจะถวามตกภัตต์แต่ธรรม วันหนึ่งได้ถือเอางา แป้ง ข้าวสาร ถาดสำหรับหนึ่ง และทัพพีไปป่าช้า เอาศรีษะมนุษย์ มาทำเตา ก่อไฟขึ้นแล้ว ลงน้ำสระหัว บ้วนปากเสร็จแล้วก็มาที่เตา สยายผมแล้วก็เริ่มชวข้าว

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะ เห็นเหตุการณ์นั้นก็ดำริว่า เราจักแสดง อานุภาพของตน และสงเคราะห์หญิงชรา นี้ จึงได้แปลงเพศเป็นพราหมณ์ทำที่เดินไปตามทางที่นาง กำลังทำพิธีอยู่ พร้อมกับเอ่ยถามว่า คุณแม่ ธรรมดาเขาไม่หุงข้าวกันในป่าช้า แต่แม่เอาข้าวสุกคลุกงา หุงอยู่ในป่าช้านี้เพื่ออะไรกัน นางกาตียานีได้ยินดังนั้นก็กล่าวตอบว่า ไม่ได้หุงบริโภคเอง หากแต่ธรรม คือความอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ และสุจริตธรรม ๓ ประการ ได้ตายแล้วจากโลกนี้ บัดนี้ ดิฉันจึงทำมตกภัตต์ แต่ธรรมนั้น ท้าวสักกะได้ขอให้นางทบทวน และคิดให้ดีกว่า เหตุไฉนจึงว่าธรรมนี้ตายไปแล้ว

นางกาตียานีได้เล่าเรื่องราวของตนให้ฟังว่า ตนถูกบุตรชายและสะใภ้ไล่ออกจากเรือน แต่คนที่ทำบาปกรรมเช่นนี้ก็ยังมีความสุข แต่เดิมนางเป็นหมัน ครั้นไล่ดิฉันออกจากเรือนแล้ว นางกลับ ได้บุตรชาย และตอนนี้นางเป็นใหญ่ในเรือน ขณะที่ดิฉันถูกทอดทิ้ง ไม่มีที่พึ่ง อยู่คนเดียว ท้าวสักกะได้ ยินเช่นนั้นก็แสดงตนเป็นท้าวสักกะ และมาที่นี้ก็เพื่อประโยชน์แก่นาง พร้อมกับกล่าวว่า ธรรมะยังไม่ ตาย เอาเถอะ ถ้าแม่ปรารถนาจะให้คนทำชั่วได้รับกรรม ฉันก็จะจัดการให้ ฉันจะทำให้หญิงสะใภ้พร้อม บุตรพินาศย่อยยับเดี๋ยวนี้

นางกาตียานีได้ยินเช่นนั้นก็ตกใจ นึกตำหนิตนเองที่พลังปากพูดไป จึงได้ขอร้องท้าวสักกะ ว่า อย่าทำเช่นนั้น นางไม่ต้องการให้หญิงสะใภ้และหลานพินาศย่อยยับ แต่ต้องการให้บุตร สะใภ้ และ หลานอยู่ร่วมกันด้วยความสุข ท้าวสักกะได้ยินเช่นนั้นก็แสดงความชื่นชมนางกาตียานีว่า ถึงแม้จะถูก ปฏิบัติด้วยความไม่เป็นธรรม แต่นางก็ยังไม่มีเมตตา ไม่ทิ้งธรรม จึงให้พรตามที่นางขอ จากนั้นก็กล่าว ปลอบโยนว่า อย่าวิตกไปเลย บุตรชายและสะใภ้จะมาขอโทษ และนำนางกลับไปบ้าน ปฏิบัติต่อนาง ด้วยความไม่ประมาทดังเดิม จากนั้นพระองค์กับเสด็จกลับวิมาน

ภายหลังท้าวสักกะเสด็จกลับไม่นาน บุตรและสะใภ้ก็ระลึกถึงคุณมารดา สำนึกผิด ได้ออก ติดตามมาพบที่ป่าช้า ขอให้มารดายกโทษให้ จากนั้นก็นำกลับไปยังเรือน ได้ทำการบำรุงมารดาด้วยความไม่ประมาท

กาปतिकะ, มานพ

กาปतिकะ, มานพ เป็น ๑ ในคณะของจังกีพราหมณ์ที่เดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าขณะ เสด็จถึงบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะ และทรงพักอยู่ที่ป่าสาละชื่อเทพวัน ทางทิศเหนือหมู่บ้าน เวลานั้น กาปतिकะ, มานพมีอายุได้ ๑๖ ปี เรียนจบไตรเพท พร้อมทั้งนิฆันตศาสตร์ เกฏศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เป็นผู้เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตศาสตร์ และลักษณะมหา บุรุษ

คัมภีร์พรรณนาไว้ว่า ขณะที่พราหมณ์ผู้ใหญ่กำลังสนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้า กาปติกะ, มานพได้พูดแทรก กระทั่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือน กังกีพราหมณ์จึงได้กล่าวเชิงแนะนำว่า พระองค์ อย่าทรงห้ามกาปติกะ, มานพนี้เลย เขาเป็นคนมีสกุล เป็นพหูสูต เป็นบัณฑิต เจรจาถ้อยคำไพเราะ และสามารถโต้ตอบกับสมณโคดมได้

ฝ่ายกาปทิกมาณพ เห็นว่าพระพุทธเจ้าสนพระทัยตนเอง จึงคิดในใจว่า ถ้าพระพุทธเจ้า สบตาเมื่อไหร่ จะถามปัญหาเกี่ยวกับพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงความคาริณนั้น จึงได้สบพระเนตรกับมาณพ ลำดับนั้นมาณพจึงได้ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าว่า ในมนต์อันเป็นของเก่าของพราหมณ์ที่สืบทอด มาถึงปัจจุบัน มีข้อตกลงชัดเจนว่า นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง ในเรื่องนี้ พระองค์ตรัสอย่างไร

พระพุทธเจ้าได้ย้อนตรัสถามกาปทิกมาณพว่า บรรดาพราหมณ์ทั้งหลาย พราหมณ์ที่กล่าวว่า เรารู้ว่านี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง มีอยู่หรือ มาณพได้ทูลว่า ไม่มี พระพุทธเจ้าตรัสถามโดยนัยนี้ ถึง ๗ ชั่วโมงอาจารย์ของมาณพที่ยืนยันว่าตนรู้อันนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงว่า มีอยู่หรือไม่ ซึ่งก็ได้รับการยืนยันจากมาณพเช่นเดิมว่า ไม่มี พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอุปมาเหมือนคนตาบอดเกาะหลังเรียง แถว คนหัวแถว กลางแถว ปลายแถว ต่างก็มองไม่เห็นกันและกัน แสดงว่าความเชื่อของพราหมณ์ก็หา มূলไม่ได้

กาปทิกมาณพ เหมือนจะไม่ยอมรับข้อสรุปของพระพุทธเจ้า จึงได้กล่าวตอบว่า นี่ไม่ใช่แค่ เล่าเรียนมาด้วยความเชื่ออย่างเดียว แต่เล่าเรียนมาด้วยการฟังตามกันมาด้วย พระพุทธเจ้าได้ตรัสย้อน อีกว่า แต่ก่อนท่านอ้างถึงความเชื่อ บัดนี้กลับอ้างถึงการได้ฟังตามกันมา แต่อย่างไรก็ตาม มีเรื่อง ๕ อย่างที่เมื่อว่าโดยที่สุดแล้วมีบทสรุปแค่ ๒ อย่าง นั่นคือ ความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามกันมา คิด เอาตามอาการ และความเข้ากันได้กับที่คิดไว้ บทสรุป ๒ ประการได้แก่ ไม่ (๑) จริง ก็ (๒) เท็จ เช่น สิ่งที่เราเชื่อตามกันมาอย่างดี แต่สิ่งนั้นว่างเปล่า เป็นเท็จก็มี สิ่งที่เราไม่เชื่อ สิ่งนั้นก็กลับเป็นจริงก็มี คน ฉลาดเมื่อจะตามรักษาสิ่งจะ จึงไม่ควรตกลงใจข้อนั้นอย่างเด็ดขาดว่า นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง

กามภุ, พระ

พระกามภุ มีปรากฏหลายแห่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก ๓ พระสูตร ได้แก่ กามภุสูตร^{๑๓๓} ปฐมกามภุสูตร^{๑๓๔} และทุติยกามภุสูตร^{๑๓๕} รายละเอียดประวัติส่วนตัวของท่านพบในคัมภีร์อรรถกถา แต่เพียงว่า “ชาว บอบบาง จมูกโด่ง”^{๑๓๖} ส่วนในพระสูตรที่อ้างถึง มีเนื้อหาเกี่ยวกับท่านสรุปได้ดังนี้

ในกามภุสูตร ขณะพำนักอยู่ที่โฆสิตาราม เขตโกสัมพี ท่านได้เข้าไปหาพระอานนท์ แล้ว ถามปัญหาในหมวดอายตนะว่า ตาเกี่ยวข้องกับรูป รูปเกี่ยวข้องกับตา หูเกี่ยวข้องกับเสียง เสียง เกี่ยวข้องกับหู หรือ เป็นต้น ในกรณีนี้ พระอานนท์ตอบว่า ตาไม่ได้เกี่ยวข้องกับรูป รูปไม่ได้เกี่ยวข้องกับ ตา เสียงไม่ได้เกี่ยวข้องกับหู หูไม่ได้เกี่ยวข้องกับเสียง แต่เพราะอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้น ฉันทรา คะจึงเกิดขึ้น ตาและรูปจึงเกี่ยวข้องกับฉันทราคะนั้น แม้ในเสียง กลิ่น รส ผัสสะ และธรรมารมณ์ก็นัย เดียวกัน ท่านอุปมาเหมือนโคดำกับโคขาว ผูกเชือกเส้นเดียวกัน จะบอกว่าโคดำเนื่องด้วยโคขาว หรือ โคขาวเนื่องด้วยโคดำก็ไม่ถูก ที่ถูกต้องพูดว่า โคทั้งสองถูกผูกด้วยเชือกเส้นเดียวกัน หรือเชือกนั้นเนื่อง ด้วยโคทั้งสอง

ในปฐมกามภุสูตร พรรณนาไว้ว่า พระกามภุ ขณะพำนักอยู่ที่อัมพพากวัน เขตเมืองมัจฉิกา สันต์ ได้ถามปัญหาเกี่ยวกับจิตตคหบดีว่า พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ว่า เธอจงดูรถที่มีส่วนประกอบไม่มีโทษ มี หลังคาขาว เพลาเดียว ไม่มีทุ๊กซ์ เล่นไปถึงที่หมาย ตัดกระแส ไม่มีเครื่องผูก ข้อนี้หมายความว่า

^{๑๓๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๓/๒๒๗.

^{๑๓๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๗/๓๘๐.

^{๑๓๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๑.

^{๑๓๖} ส.สพ.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๔๘.

อย่างไร จิตตคหบดีนั่งสงบนิ่งครู่หนึ่งแล้วจึงตอบว่า ส่วนประกอบไม่มีโทษ หมายถึง คีล, หลังกาขาว หมายถึง วิมุตติ, เพลาเดียว หมายถึง สติ, แล่นไป หมายถึงการก้าวไปและการถอยกลับ ส่วนวรรค หมายถึง ร่างกายอันประกอบด้วยธาตุ ๔ อาศัยบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด อาศัยอาหาร มีอันแตกกระจายไปเป็นธรรมดา รากะ โทสะ โมหะ เป็นทุกข์ เมื่อละได้แล้วจึงชื่อว่าไม่มีทุกข์

ส่วนในทศติยาภุมสูตร พรรณนาถึงจิตตคหบดี ได้ถามปัญหาพระกามภุ ๓ ประเด็น ประเด็นแรกว่า สังขารมีเท่าไร ประเด็นแรกนี้ท่านตอบ มี ๓ ประการ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และ จิตตสังขาร ประเด็นที่สอง สังขารเป็นอย่างไร ท่านตอบว่า ลมหายใจเข้าออกเป็นกายสังขาร วิตก วิจารณ์ เป็นวจีสังขาร เวทนา สัญญา เป็นจิตตสังขาร และประเด็นที่สาม เพราะเหตุไรลมหายใจเข้าออก จึงชื่อว่ากายสังขาร วิตกวิจารณ์จึงชื่อว่าวจีสังขาร และสัญญา เวทนา จึงชื่อว่าจิตตสังขาร ประเด็นนี้ท่านตอบว่า ลมหายใจเข้าออกเป็นไปในกาย เนื่องด้วยกาย จึงชื่อว่ากายสังขาร คนตรีกตรองแล้วจึงเปล่ง วาจา วิตกวิจารณ์จึงชื่อว่าวจีสังขาร สัญญา เวทนาเป็นไปทางจิต เนื่องด้วยจิต ดังนั้นจึงชื่อว่า จิตตสังขาร

จิตตคหบดี ได้ถามปัญหาเกี่ยวกับพระกามภุในเชิงปฏิบัติอีกหลายคำถาม สังเกตคำถามจะลึกลงตามลำดับ ๆ เช่น สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติมีได้อย่างไร เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ สังขารใดดับก่อน คนตายกับคนเข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติแตกต่างกันอย่างไร การออกจากสัญญาเวทิตนโรธมีได้อย่างไร เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทิตนโรธ สังขารใดเกิดก่อน อะไรมีอุปการะแก่สัญญาเวทิตนโรธ เป็นต้น

การหิมะ, อุบาสก

การหิมะ เป็นชื่ออุบาสกท่านหนึ่ง ปรากฏในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรคแต่เพียงว่า เขาอยู่ในกลุ่มอุบาสกท่านหนึ่งที่ได้รับการพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าว่า ภายหลังกมรกรรม เป็นโอปปาติกะ เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการได้ จักปรินิพพาน ไม่หวนกลับมาบนโลกนี้อีก^{๑๓๗} อุบาสก และ อุบาสิกาที่ได้รับการพยากรณ์ในลักษณะนี้ ที่สำคัญ ๆ เช่น นางสุชาดา ภิกษุณีนันทา สุทัตตอุบาสก กกุฏอุบาสก สันตภูฏอุบาสก เป็นต้น

การันทียะ, พรหมณ์

การันทียพรหมณ์ ปรากฏในการันทียชาดก ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดก^{๑๓๘} ได้บำเพ็ญเพียรในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ พยายามสอนอาจารย์ของตนด้วยการนำก้อนหิน และก้อนดินไปทิ้งลงในตามชอกเขาต่าง ๆ ในป่า จุดประสงค์เพื่อต้องการเตือนการกระทำที่เลววิสัยของอาจารย์

เนื้อความในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๓๙} ขยายความเพิ่มเติมดังนี้

การันทียะ เกิดในตระกูลพรหมณ์ เจริญวัยแล้วได้เป็นอาจารย์ที่สาปาโมกข์ในเมืองตักกสิลา

กาลเถระ อาจารย์ของท่านให้ศิษย์คนที่พบเห็นไปทั่ว โดยไม่คำนึงว่า เขาเต็มใจหรือไม่เต็มใจ คนที่ไม่เต็มใจ ก็รับพอเป็นพิธี ครั้นรับแล้วก็ไม่ได้ใส่ใจนำไปปฏิบัติ อันตวาลิกของท่านได้มาเรียนให้ทราบ ว่า ควรให้เฉพาะคนที่ขอเท่านั้น ใครไม่ขอก็ไม่ควรให้ อาจารย์ได้อย่างนั้นก็ไม่มีสบายใจ แต่ก็ยังคงปฏิบัติ

^{๑๓๗} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๒.

^{๑๓๘} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๔/๒๐๕.

^{๑๓๙} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๗๕๑.

เหมือนเดิม ต่อมาได้มีกนิมณฑ์พราหมณ์ในบ้าน อาจารย์ได้มอบหมายให้การันทียพราหมณ์เป็นหัวหน้าไป การันทีย พราหมณ์ได้ปฏิบัติหน้าที่แทนอาจารย์เสร็จแล้ว ระหว่างทางก็หาอุบายจะทำให้ อาจารย์ให้ศีลเฉพาะคนที่ขอเท่านั้น ขณะที่แะพัก ก็ได้เดินไปที่ซอกเขา เอาก้อนหินโยนลงไปครึ่งแล้ว ครึ่งเล่า แม้ถูกถามก็ไม่พูดอะไร กระทั่งศิษย์ทั้งหลายได้นำเรื่องนั้นไปเรียนอาจารย์

เมื่ออาจารย์มาถึง ได้เข้าไปเจรจาถามว่า ทำไมทำอย่างนั้น ก็ได้รับคำตอบว่า ประสงค์จะทำแผ่นดินให้เรียบเสมอกันทั้งหมด อาจารย์ได้ยินอย่างนั้นจึงกล่าวสอนว่า การันทียะ คน ๆ เดียว ไม่สามารถทำให้แผ่นดินกว้างใหญ่ขนาดนั้นเสมอกันหมดได้หรอก ถึงพยายามก็คงตายเปล่า การันทียพราหมณ์ได้ยินอาจารย์พูดอย่างนั้นก็ย้อนกลับไปว่า คน ๆ เดียวไม่สามารถทำให้แผ่นดินกว้างใหญ่เสมอเป็นอันเดียวกันได้ฉันใด ท่านคน ๆ เดียว ก็ไม่สามารถทำให้ทิวภูมิของคนเป็นอันเดียวกันได้ อาจารย์ได้ยินการันทียะพูดอย่างนั้นก็คิดได้ จึงกล่าวชมเชยการันทียพราหมณ์ และเลิกพฤติกรรมที่เคยทำมา ตั้งแต่บัดนั้น

กาลิงคะ, พระราชา

กาลิงคะ เป็นแคว้น ๆ หนึ่ง มีเมืองหลวงชื่อทนต์ปุระ พระราชาผู้ปกครองแคว้นจึงได้รับการถวายพระนามว่า กาลิงคะราชา ตามไปด้วย ทำนองเดียวกับที่ต่างชาติเรียกพระเจ้าแผ่นดินของไทยสมัยก่อนว่า พระเจ้ากรุงสยาม

หลักฐานชั้นบาลี มีเอ่ยถึงพระนามพระเจ้ากาลิงคะพระองค์เดียว คือ พระเจ้ากรัณทกะ^{๑๔๐} นอกนั้นใช้คำว่า พระเจ้ากาลิงคะทั้งหมด

ในกาลิงคโพรธิชาตก ได้พรรณนาถึงพระเจ้ากาลิงคะว่า ทรงศพิชราชธรรม ได้ทรงกระทำการบูชาสถานที่ที่เคยเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในอดีต ด้วยดอกไม้ ๖ หมื่นเล่มเกวียนทุกวัน^{๑๔๑} ตอนทำยอรรถกถาชาตกเรื่องนี้ได้ขมวดสรุปไว้ว่า พระเจ้ากาลิงคะพระองค์นี้ ได้กลับชาติมาเป็นพระอานนท์^{๑๔๒} ขณะที่เวสสันดรชาตก ระบุว่า พราหมณ์ชุกก็เป็นชาวแคว้นกาลิงคะด้วยเช่นกัน^{๑๔๓}

ในอรรถกถาธรรมบท มีพรรณนาถึงเรื่องราวครั้งหนึ่งเกิดฝนแล้งในแคว้นกาลิงคะ พระเจ้ากาลิงคะได้ส่งทูตไปขอช้างมงคลจากเมืองอินทปัตต์ แคว้นกุรุ แต่ฝนก็ยังไม่ตก ต่อเมื่อส่งทูตไปขอจารีกกุรุธรรม (ศีล ๕) มาสมาทานและปฏิบัติแล้ว ฝนจึงตกต้องตามฤดูกาล^{๑๔๔}

ในอรรถกถาขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ได้พรรณนาถึงพระเจ้ากาลิงคะพระองค์หนึ่ง ล่วงเกินบรรพชิตผู้สำรวม ผู้ไม่ประทุษร้าย ด้วยผลแห่งกรรมนั้น ทำให้พระองค์ถูกสุนัขรุมกัด^{๑๔๕}

กาลิ, สาวใช้

^{๑๔๐} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๙๔/๒๗๒.

^{๑๔๑} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๖๗/๔๐๗.

^{๑๔๒} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๖/๒๗๙.

^{๑๔๓} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๙๑๔/๔๘๔.

^{๑๔๔} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๓๔๙.

^{๑๔๕} ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๔๙๓.

นางกาลิเป็นหญิงรับใช้นางเวเททิกา ในเมืองสาวัตถี นางเวเททิกาได้รับการยกย่องว่าเป็นคนเรียบร้อย เจียมตน ใจเย็น ขณะที่นางกาลิก็ได้รับการยกย่องว่า เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้าน จัดการงานดี^{๑๔๖}

อยู่มาวันหนึ่ง นางกาลิประสงค์จะทดลองนายหญิงของตนว่าเป็นอย่างไรบ้าง จึงทำที่นอนตื่นสาย นางเวเททิกาเห็นสาวใช้ตื่นสายก็เกิดความไม่พอใจ จึงได้ทวาดใส่ว่า อีชาติชั่ว เป็นอะไร ทำไมนอนตื่นสาย เมื่อนางกาลิล่าว่าไม่ได้เป็นอะไร ก็ทวาดใส่อีกว่า ไม่ได้เป็นอะไรแล้วทำไมนอนตื่นสาย พุดกลางแสดงอาการโกรธ ไม่พอใจ นางเห็นเช่นนั้นจึงคิดว่า นายหญิงของเรามีความโกรธ เพียงแต่ไม่แสดงออกเท่านั้น เพื่อจะทดสอบให้ยิ่งขึ้นไป วันต่อมานางก็แกล้งนอนตื่นสายอีก นางเวเททิกายังแสดงอาการโกรธหนักกว่าเดิม

นางกาลิเห็นดังนั้นก็คิดว่า ที่นายหญิงของเราไม่โกรธเป็นเพราะเราจัดแจงการงานดี ไม่ใช่ นางไม่มีความโกรธ ทางที่ดีเราจะทดลองให้ยิ่งกว่าแต่ก่อน วันหลังต่อมาจึงแกล้งตื่นสายยิ่งกว่าทุกวัน คราวนี้นางเวเททิกาแสดงอาการโกรธหนักยิ่งกว่าเดิม ถึงขนาดลืมนิ้วตัวว่าลืมนิ้วประคองไปที่ศีรษะของนางกาลิจนเลือดอาบ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา กิตติศัพท์ความโหดร้ายของนางเวเททิกาก็ปรากฏไปทั่วว่าเป็นคนดุร้าย ไม่เจียมตัว ใจร้อน

พระพุทธเจ้ายกเรื่องนางกาลิมาเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง เพื่อเตือนภิกษุทั้งหลายว่า บางรูปก็มีนิสัยเหมือนนางเวเททิกา คือทำตัวเป็นคนเรียบร้อย สำรวม เจียมตน ใจเย็น แต่ก็เพียงแค่ว่ารับทำ ยังไม่ถูกกระทบด้วยถ้อยคำที่ไม่เป็นที่พอใจเท่านั้น จากนั้นจึงทรงแนะนำอุบายระงับความโกรธ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) รู้จักเลือกพูดในเวลาอันเหมาะสม (๒) พูดแต่เรื่องจริง ไม่พูดเรื่องไม่จริง (๓) พูดแต่คำอ่อนหวาน ไม่พูดคำหยาบคาย (๔) เลือกพูดแต่คำที่มีประโยชน์ ไม่พูดคำที่ไม่มีประโยชน์ และ (๕) พูดด้วยจิตเมตตา ไม่พูดด้วยโทสะ

กาลิ, อุบาสิกา

กาลิอุบาสิกา มาในกาลิสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๔๗} เนื้อความพรรณนาถึงอุบาสิกาชื่อกาลิว่าเป็นชาวเมืองกุรุขระ ได้เข้าไปขอให้พระมหากัจจายนะอธิบายขยายเนื้อความในกุมาริปัญหาว่า “การบรรลุประโยชน์เป็นความสงบแห่งหทัย เราชนะเสนาที่มีรูปเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจแล้ว เป็นผู้เดียวเพ่งอยู่ ได้ตรัสรู้ความรู้โดยลำดับ เพราะฉะนั้น เราจึงไม่ต้องอ่างบุคคลเป็นพยาน การอ้างอิงใคร ๆ เป็นพยานจึงไม่มีสำหรับเรา” ข้อนี้ความพิสดารเป็นอย่างไร

อนึ่ง ประโยชน์ในที่นี้ พระมหากัจจายนะได้ขยายความว่า หมายเอาการเจริญสมาบัติมีปฏิวิกิจเป็นอารมณ์แล้วเห็นเบื้องต้น โทษ ธรรมเครื่องสลัดออก มีคัมภีร์คณฺฑาทิสสนะ ซึ่งเหล่านี้จะเป็นปัจจัยแห่งการบรรลุประโยชน์คือความเป็นอรหัตตผล

กาลิ, พระราชา

พระเจ้ากาลิ เป็นพระนามเรียกพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองแคว้นกาลิ บางแห่งระบุพระนามตรง ๆ เช่น พระเจ้ากรุงกาลิพระนามว่า กิกิ^{๑๔๘}

^{๑๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๓๗.

^{๑๔๗} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๖/๕๗.

^{๑๔๘} ข.อุป. (ไทย) ๓๓/๑๕/๔๕๘.

พระเจ้ากาสิ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง เป็นทั้งบุคคลร่วมสมัยพุทธกาล และก่อนพุทธกาลอันไกลพัน

ในฐานะเป็นบุคคลร่วมสมัย มีพรรณนาไว้ในที่ต่าง ๆ เช่น ในหมวดที่ว่าด้วยการทรงอนุญาตผ้ากำพล พระเจ้ากาสิได้เคยทรงผ้ากำพลไปพระราชทานแก่หมอชีวกโกมารภัจ แต่หมอชีวกได้นำไปถวายแต่พระพุทธเจ้า เพื่อต้องการสงเคราะห์หมอชีวกโกมารภัจ พระพุทธเจ้าจึงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายรับผ้ากำพลได้^{๑๔๙}

ในขุททกปิฎก พรรณนาเรื่องราวของพระเจ้ากิกิก็ได้เสด็จทรงเยี่ยมพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ พร้อมกับนั้นก็ไ้กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยหมู่พระภิกษุสงฆ์ ฉันทดาหารในพระราชวัง ครั้นแล้วก็กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าให้ประทับจำพรรษาในแคว้นแคว้นของพระองค์ แต่ได้รับการปฏิเสธจากพระพุทธองค์ เนื่องจากมีผู้นิมนต์ไว้ก่อนหน้านั้นแล้ว ทำให้พระเจ้ากิกิทรงเสียพระทัย และผิดหวัง เมื่อทูลถามว่า พระพุทธองค์รับนิมนต์ใครไว้ ก็ทรงได้รับคำตอบว่า พระพุทธเจ้าได้รับนิมนต์จากนายช่างหม้อไว้แล้ว เมื่อจะทรงเตือนสติพระราชานามว่ากิกิ จึงได้ทรงสรรเสริญคุณของนายช่างหม้อโดยประการต่าง ๆ เสมือนประหนึ่งจะสอนให้พระราชารู้จักวางพระทัยให้ถูกต้อง จะได้ไม่เป็นทุกข์เหมือนกับนายช่างหม้อ

กาฬกัณณี, นาย

กาฬกัณณี เป็นสหายของอนาถปิณฑิกะ ปรากฏในกาฬกัณณีชาดก^{๑๕๐} ความในอรรถกถา มีพรรณนาไว้ดังนี้

กาฬกัณณีเป็นสหายร่วมเล่นฟุตบอลกับอนาถปิณฑิกะ เรียนในสำนักอาจารย์เดียวกัน แต่ต่อมาเกิดประสบเคราะห์กรรม ต้องลำบากยากไร้ ไม่อาจเลี้ยงชีวิตได้ จึงได้ไปยังเรือนของอนาถปิณฑิกะเพื่อขอพึ่งพาอาศัย ท่านเศรษฐีได้ปลอบโยน พร้อมทั้งอุปการะให้ข้าว ให้น้ำ มอบเสปียงของตนให้ไปทุกครั้ง แม้กาฬกัณณี เมื่อมาสู่เรือนของอนาถปิณฑิกะ ก็ได้ทำกิจทุกอย่าง กระทั่งคนในเรือนต้องห้ามปรามว่าหยุดเถอะกาฬกัณณี นังเถอะกาฬกัณณี กินเถอะกาฬกัณณี

ต่อมาหมู่มิตรของอนาถปิณฑิกะกลุ่มหนึ่ง ได้เข้ามาหาเศรษฐี พร้อมกับกล่าวเชิงห้ามปรามเศรษฐีว่า อย่าไว้ใจกาฬกัณณีให้มากนัก หรือทำนองว่า เลี้ยงคน ๆ นี้ไว้ทำไม ชื่อก็ไม่เป็นมงคล ท่านเศรษฐีได้ฟังก็หาได้ใส่ใจไม่ ยังคงเคารพและให้เกียรติกาฬกัณณีเหมือนเดิม

คราวหนึ่ง เมื่อเศรษฐีไม่อยู่บ้าน ได้มอบให้กาฬกัณณีผู้นี้เป็นผู้ดูแลรักษาเรือนแทน โจรทราบข่าวจึงพากันวางแผนปล้นเรือนเศรษฐี ต่างถืออาวุธมาล้อมบ้านไว้ ฝ่ายกาฬกัณณีได้เตรียมตัวไม่ประมาทอยู่แล้ว เมื่อรู้ว่าโจรมาล้อมบ้าน เพื่อจะปลุกคนในเรือน ก็สั่งให้เป่าสังข์ ตีกลอง ทำเหมือนมีมหรสพใหญ่ พวกโจรได้ยินเสียงอีกทีก็ในบ้านก็คิดว่า ใครบอกว่าในเรือนเศรษฐีไม่มีใครอยู่ การข่าวของเราล้มเหลว ดังนั้นแล้วก็พากันทิ้งก้อนหินและไม้พลองเป็นต้นจากไป

รุ่งเช้าคนของเศรษฐีมาเห็นก้อนหินและไม้พลองถูกทิ้งไว้อย่างนั้น ก็พากันสลดใจคิดว่า ถ้าไม่ได้คนรักษาเรือนผู้มีความรู้ช้อย่างนายกาฬกัณณีเช่นนี้ ปานนี้เรือนของเศรษฐีคงเสียหาย ถูกโจร

^{๑๔๙} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๘/๒๐๐.

^{๑๕๐} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘๓/๓๔.

ปล้นไปหมดเป็นแน่ เพราะอาศัยมิตรผู้มั่งคั่งผู้นี้ ความเจริญจึงบังเกิดมีแก่เศรษฐี พวกนักกล่าวสรรเสริญ นายกาฬภินณโดยประการต่าง ๆ และเมื่อเศรษฐีกลับมา ก็ได้เล่าเรื่องราวทั้งหมดให้ทราบ เศรษฐีจึงได้ กล่าวเตือนบริวารของตนว่า ถ้าเราไล่เขาออกจากเรือนเหมือนที่พวกท่านแนะนำแต่ต้นแล้ว วันนี้ ทรัพย์สินของเราจะไม่มีเหลือเลย ชื่อไม่เป็นประมาณ จิตที่เกื้อกูลกันต่างหาก เป็นประมาณ^{๑๕๑}

กาฬโคธา, พระนาง

กาฬโคธา เป็นพระนามของพระนางศากิยามิพระองค์หนึ่ง ปรากฏในกาฬโคธสูตรแห่งสังยุตตนิกาย มหาวรรค^{๑๕๒} ความสังเขปว่า คราวหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังพระราชานิเวศน์ของพระนางกาฬโคธา พระนางทราบข่าวจึงได้เสด็จออกมาต้อนรับ ถวายอภิเษกแล้ว ได้นั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระนางว่า โคธา อริยสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จโพธิญาณภายในภาคหน้า

องค์ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ และ (๔) ปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะ ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการให้

พระนางกาฬโคธา ได้สดับพระดำรัสของพระพุทธเจ้าเช่นนั้น ก็กราบทูลว่า คุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนั้น พระนางก็มีพร้อมทุกประการ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรรเสริญว่า เป็นลาภของเธอ เธอได้ดีแล้ว โสดาปัตติผลเธอก็ทำให้แจ้งแล้ว

กาฬเขมกะ, ศากยะ

กาฬเขมกะ ปรากฏในมหาสุญญตสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย อุपरินิชาดก ความในคัมภีร์พรรณนาไว้แต่เพียงว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในนิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นศากยะ วันหนึ่งเสด็จออกบิณฑบาต เสด็จพระกระยาหารเสร็จแล้ว ก็ได้เสด็จเข้าไปที่วิหารของกาฬเขมกะศากยะ เพื่อทรงพักผ่อนในเวลากลางวัน เวลานั้นเสนาสนะในวิหารของกาฬเขมกะมีมาก และมีภิกษุอยู่มาก พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงทรงปรารภว่า การคลุกคลีด้วยหมู่คณะนั้นไม่ดี เพราะได้เนกขัมมสุข ปวีเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุขโดยยาก ส่วนผู้หลีกเลี่ยงจากหมู่คณะ ยินดีในการอยู่แต่เพียงผู้เดียว ย่อมสามารถบรรลุเจโตวิมุตติ หรือโลกุตตรมรรคได้^{๑๕๓}

ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายความเพิ่มเติมว่า วิหารของกาฬเขมกะศากยะนั้น ได้รับการสร้างไว้ในนิโครธารามนั่นเอง ซึ่งในคัมภีร์ระบุไว้ว่า นอกจากวิหารของกาฬเขมกะศากยะแล้ว ยังมีวิหารของภิกษุศากยะ เวลานั้นในวิหารมีภิกษุอยู่รวมกันถึง ๑๐ รูป ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน จึงทรงปรารภเพื่อเตือนสติภิกษุทั้งหลายว่า ไม่ควรคลุกคลีอยู่ด้วยหมู่คณะเช่นนั้น ทรงยกตัวอย่างว่า ตอนพระองค์อยู่กับปัญจวัคคีย์ก็ไม่สามารถตรัสรู้ได้^{๑๕๔}

อนึ่ง กาฬเขมกะศากยะ ได้ชื่ออย่างนั้นเพราะเหตุว่า เป็นผู้มิมีवाद้า^{๑๕๕}

^{๑๕๑} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๒/๒๘๕.

^{๑๕๒} ส.มหา.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๕/๕๕๕.

^{๑๕๓} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๑๘๕/๒๒๓.

^{๑๕๔} ม.อุปริ.อ.(ไทย) ๓/๒/๓๐.

^{๑๕๕} ม.อุปริ.อ.(ไทย) ๓/๒/๒๖.

ภาพเทวิล, ฤาษี

ภาพเทวิลฤาษี ปรากฏในอินทริยชาดก แห่งขุททกนิกาย^{๑๕๖} ในคัมภีร์อรรถกถาให้ข้อมูลเสริมว่า ภาพเทวิลดาบสนั้น เป็น ๑ ใน ๗ ศิษย์ชั้นหัวหน้าของโชติपालฤาษี ซึ่งประกอบด้วย (๑) สาลิสสรฤาษี ตั้งสำนักอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำสาโตทกา สุรัฎฐชนบท มีบริวารฤาษีหลายพันองค์ (๒) เมณฑิสสรฤาษี ตั้งสำนักอยู่ที่ตำบลกลัมพมูลกะ ในแคว้นของพระเจ้าปโชตกราช มีบริวารหลายพันองค์ (๓) บรรพตติสสรฤาษี ตั้งสำนักอยู่ที่ภูวีชนบท มีบริวารหลายพันองค์ (๔) ภาพเทวิลฤาษี ตั้งสำนักอยู่ที่โชตศิลาแห่งหนึ่ง ณ ทักษิณาชนบท แคว้นอวันตี มีฤาษีหลายพันเป็นบริวาร (๕) กิสวัจฉฤาษี อาศัยนครกุมภวดีของพระเจ้าทัณฑกั อยู่องค์เดียวในพระราชอุทยาน (๖) อนุสิสสตาบส เป็นอุปัฏฐากอยู่กับโชติपालฤาษีผู้เป็นโพธิสัตว์ (๗) นารทฤาษี เป็นน้องชายของภาพเทวิลฤาษี อยู่ที่ถ้ำแห่งหนึ่ง ภายในภูเขาอัญจนคีรี ในมัจฉิมประเทศแต่องค์เดียว

ที่ไม่ไกลจากอัญจนคีรี มีนิคมตั้งอยู่ และระหว่างภูเขาอัญจนคีรีและนิคมนั้น มีแม่น้ำใหญ่พวกมนุษย์มักมาชุมนุมที่แม่น้ำแห่งนั้น พวกนางวรรณาสาธูรงามทั้งหลาย เมื่อจะเล่าโลมผู้ชายก็มักจะมานั่งที่ริมฝั่งแม่น้ำนั้น นารทฤาษีเห็นเข้า เกิดมีจิตปฏิพัทธ์กับนางวรรณาสาคนหนึ่ง เสื่อมจากฉานชูปหอมด้วยอำนาจกิเลส นอนอดอาหารเป็นเวลา ๗ วัน

ภาพเทวิลฤาษีทราบเรื่อง จึงเหาะมาหานารทฤาษี เพื่อเยียวยา แต่ก็ถูกนารทฤาษีพูดจาข่มด้วยมุสาวาท ภาพเทวิลฤาษีไม่ละความพยายาม จึงได้นำดาบสอีก ๓ องค์ ประกอบด้วย สาลิสสรฤาษี เมณฑิสสรฤาษี บรรพตติสสรฤาษี มาเพื่อเกลี้ยกล่อม แต่ก็ยังถูกนารทฤาษีพูดข่มด้วยมุสาวาท ภาพเทวิลฤาษีจึงได้เหาะไปเชิญสร้งคฤาษีมา สร้งคฤาษีมาเห็นก็รู้ว่า นารทฤาษีตกอยู่ในอำนาจอินทรี จึงได้กล่าวเตือนว่า ผู้ตกอยู่ในอำนาจอินทรีเช่นนั้น เมื่อตายไปก็จักบังเกิดในนรก แม้มีชีวิตอยู่ที่ชูปชิต

นารทฤาษีได้กล่าวโต้แย้งว่า การเสพกามนั้นเป็นความสุข ไฉนท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า เป็นความทุกข์เล่า สร้งคฤาษีได้กล่าวตอบว่า ทุกข์เกิดในลำดับแห่งสุข สุขเกิดในลำดับแห่งทุกข์ คำว่าทุกข์เกิดในลำดับแห่งสุข หมายความว่า ทุกข์ในนรกย่อมเกิดย่อมเกิดในลำดับแห่งกามสุข ส่วนสุขเกิดในลำดับแห่งทุกข์ หมายความว่า สุขอันเป็นทิพย์ สุขมนุษย์ และสุขคือพระนิพพาน เกิดในลำดับแห่งความลำบาก เช่น ต้องรักษาศีล ต้องเจริญวิปัสสนา ต้องอดทน อดกลั้น จึงจะสามารถพ้นทุกข์ได้

ฝ่ายภาพเทวิลฤาษี ก็ได้กล่าวสั่งสอนนารทฤาษีผู้เป็นน้องชายโดยประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า ความขยันของคหบดีผู้ครองเรือนดีชั้น ๑, การแบ่งปันโภคทรัพย์ให้แก่สมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมแล้วบริโภคด้วยตน ดีชั้นที่ ๒, เมื่อได้ประโยชน์แล้วก็ไม่ระเริงใจด้วยความมัวเมา ดีชั้นที่ ๓, เมื่อเวลาเสื่อมประโยชน์ ไม่มีความลำบากใจ ดีชั้นที่ ๔^{๑๕๗} ต่อแต่นั้นสร้งคฤาษีได้เรียกนารทฤาษีมา พร้อมกับเตือนโดยประการต่าง ๆ อีก ทำให้นารทฤาษีเกิดความสลดใจ กลับทำบริกรรมกสิณให้ฉานบังเกิดขึ้นดังเดิม สร้งคฤาษีไม่ยอมให้นารทฤาษีอยู่ในที่นั้นอีกต่อไป จึงได้นำกลับอาศรมของตน

ภาพสุมณะ, พระ

พระภาพสุมณะ ปรากฏชื่อในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในฐานะเป็น ๑ ในพระเถระผู้ทำหน้าที่เป็นทรงจำพระวินัยปิฎกสืบต่อกันมาตั้งแต่พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ และ

^{๑๕๖} ข.ชา.(ไทย) ๒๗/๖๐/๒๙๔.

^{๑๕๗} ข.ชา.(ไทย) อ.๓/๕/๕๖๔.

พระโมคคัลลีบุตร ในชมพูทวีป, พระมหินทะ พระอัญญาญะ พระอุตติยะ พระสัมพะละ และพระภัทท บัณทิต เดินทางจากชมพูทวีปมาที่เกาะตามปณณิ, ต่อมาถึงรุ่นพระอริฏฐะ พระติสสทัตตบัณทิต พระ กาทสุมณะ พระทีฆเถระ พระทีฆสมณบัณทิต เป็นต้น

ในพระบาลี หลักฐานเกี่ยวข้องกับพระกาฬสุมณะ ปรากฏแต่เพียงว่า ผู้เชี่ยวชาญ^{๑๕๘} ซึ่งใน บริบทนี้คงหมายถึงผู้เชี่ยวชาญในพระวินัย ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมแต่เพียงว่า เป็น ผู้อาจ^{๑๕๙} ข้อมูลอื่นนอกเหนือจากนี้ ไม่ปรากฏ

กาฬทายี,พระ

พระกาฬทายี เป็นสาวกชั้นผู้ใหญ่ และได้รับเอตทัคคะผู้ยิ่งสกุลให้เลื่อมใส^{๑๖๐} เพราะท่านมี บทบาทสำคัญในการทำให้ตระกูลศากยะมีความเลื่อมใสศรัทธา และออกบวชตามพระพุทธเจ้าเป็น จำนวนมาก

ในกาฬทายีเถราปทาน^{๑๖๑} พระกาฬทายี ได้เล่าประวัติของตนประมวลมาพอสังเขปดังนี้

ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระกาฬทายี ได้เคยถวายดอกบัว ดอกมะลิ ซ้อน และถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้า จากนั้นจึงได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระว่า จักได้ครองเทวสมบัติ ๑๘ ชาติ พระเจ้าจักรพรรดิ ๑๕ ชาติ พระเจ้าแผ่นดิน ๕๐๐ ชาติ ชาติสุดท้ายจักได้ออกบวช เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม และจักได้รับการสถาปนา ในตำแหน่งอันเลิศ

ในคัมภีร์อรรถกถามีประวัติพรรณนาเพิ่มเติมดังนี้

พระกาฬทายี ถือเป็น ๑ ในสหชาติ (เกิดพร้อมพระพุทธเจ้า) ทั้ง ๗ ประกอบด้วย พระ มารดาของราหุล พระอานนท์ พระฉันทะ ม้ากัณฐกะ หม้อขุมทรัพย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และพระกาฬ ทายี^{๑๖๒} เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สดตสหชาติ เพราะเกิดวันเดียวกันกับพระโพธิสัตว์^{๑๖๓} อรรถกถาขุททก นิทาย เถรคาถาระบุสหชาติต่างออกไปดังนี้ พระมารดาของราหุล ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ช้างตระกูลอาโรหนิ ยะ ม้ากัณฐกะ นายฉันทะ และกาฬทายี^{๑๖๔}

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย พรรณนาที่มาของชื่ออุทายีว่า เป็นเพราะวันที่เขาถือกำเนิดมานั้น ชาวเมืองกำลังมีจิตใจฟูขึ้น และเขามีชีวิตดำเนินดีหน่อย จึงได้ชื่อว่า กาฬทายี ขณะที่อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถาระบุว่า ชาวเมืองกำลังมีจิตใจรื่นเริงเบิกบาน

พระกาฬทายี ก่อนหน้าที่จะอุปสมบท ได้รับราชการเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อพระพุทธเจ้าออกผนวช ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ก็ได้รับบัญชาจากพระเจ้าสุทโธ ทนะให้ไปทูลเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากลับเมืองกบิลพัสดุ์ กาฬทายีอำมาตย์รับพระบัญชา แต่ก็ขอ พระราชานุญาตลาบวชด้วย เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว ก็ออกจากเมืองไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค

^{๑๕๘} วิ.ป.(ไทย) ๘/๗/๑๓.

^{๑๕๙} อจ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๒๕/๒๙.

^{๑๖๐} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘/๑๕๖.

^{๑๖๑} ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๙๒.

^{๑๖๒} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๖๑.

^{๑๖๓} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๓/๓๒๒.

^{๑๖๔} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๖๔.

ได้ฟังธรรม บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาแล้ว ก็ได้กราบทูลให้พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพุทธบิดา

ระหว่างเสด็จกลับเมืองกบิลพัสดุ์ พระกาฬุทายี ได้เหาะไปแจ้งข่าวให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ ทำให้พระเจ้าสุทโธทนะ และชาวเมืองกบิลพัสดุ์เกิดความเลื่อมใสทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้เห็นพระศาสดาเลย^{๑๖๕}

อรรถกถาธรรมบทระบุว่า พระกาฬุทายี ได้กราบทูลพระศาสดาเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์โดยบทประพันธ์ประกอบด้วย ๖๐ คาถา พรรณนาหนทาง นำเสด็จพระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยพระสงฆ์หมู่ใหญ่สองหมื่นองค์ล้วนพระชีนาสพ^{๑๖๖}

ในกาฬุทายีเถรคาถา^{๑๖๗} ปรากฏคาถาพรรณนาหนทาง เนื้อความขึ้นต้นคาถาแรกว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ หมูไม่มีตอกและใบสีแดงดั่งถ่านเพลิง ผลัดใบเก่าทิ้ง ผลิดอกออกผลหมู่มั้เหล่านั้ สว่างไสวดังเปลวเพลิง ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้มีส่วนแห่งอรรณรสเป็นต้นเวลานั้เป็นเวลาสมควรอนุเคราะห์หมู่พระญาติ”

กิกิ, พระราชา

พระเจ้ากิกิ เป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นกาสิ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ในขุฎติการสูตร มีเนื้อความพรรณนาไว้ว่า พระเจ้ากิกิ มีพระประสงค์จะถวายภัตตาหารเช้าแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ จึงได้กราบทูลอาราธนา ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้ารับนิมนต์ และเสด็จไปฉันภัตตาหารที่พระราชานิเวศน์เสร็จแล้ว ก็ได้กราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จประทับจำพรรษาที่เมืองพาราณสี เพื่อพระองค์จะได้อุปฐากบำรุงให้ยิ่ง ๆ ขึ้น แต่ถูกพระพุทธเจ้าปฏิเสธ เนื่องจากทรงรับนิมนต์ข้างหม้อชื่อขุฎติการะที่นิคมเวฬุคังคะไว้ก่อนแล้ว ทำให้พระเจ้ากิกิทรงรู้สึกเสียพระทัย

อย่างไรก็ตาม เพื่อจะทำทรงผ่อนคลายความเสียพระทัยของพระเจ้ากิกิ และเพื่อทำคุณของช่างหม้อให้ปรากฏ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสรรเสริญคุณของช่างหม้อเป็นอนุเคราะห์การ เป็นต้นว่า ขุฎติการะ ปราศจากความเศร้าโศกเสียใจ เพราะถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอกุศลนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิฉฉาจาร เป็นต้น นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังพรรณนาถึงความที่ขุฎติการะมีความคั่นเคยกับังค์เป็นอย่างดี เช่นครั้งหนึ่งหลังคากุฎติการะพระพุทธเจ้ารั้ว ทรงรับสั่งให้ไปรื้อเอาหลังคาเรือนขณะที่นายขุฎติการะไม่อยู่ และถึงกระนั้น นายขุฎติการะก็ไม่แสดงอาการโกรธเคือง กลับแสดงความยินดี และถือเป็นลาภอันประเสริฐ

พระเจ้ากิกิได้ทรงสดับพระดำรัสของพระพุทธเจ้าเช่นนั้น ก็ทรงละความเสียใจ พลอยอนุโมทนายินดีกับช่างหม้อ พร้อมกันนั้น ก็ได้ทรงส่งเสบียง ข้าวสาร เครื่องแกงไปพระราชทานแก่นายช่างหม้อเป็นจำนวนมาก แต่ขุฎติการะก็ขอพระราชทานให้เป็นของหลวงคืนด้วยเห็นว่า พระราชานั้มีราชกิจมาก^{๑๖๘}

^{๑๖๕} วิ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๐๙.

^{๑๖๖} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๑๕๕.

^{๑๖๗} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๒๗/๔๓๒.

^{๑๖๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๙๒/๓๔๘.

กิงกี, พระราชา

พระเจ้ากิงกี เป็นพระราชาปกครองเมืองพาราณสี ในสมัยแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ^{๑๖๙} เนื้อความในพระบาลีปรากฏเพียงเท่านี้ แม้ความในอรรถกถา ก็ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับพระองค์

กิมพิละ, พระ

พระกิมพิละ เป็น ๑ ใน ๖ เจ้าศากยะที่ออกผนวชตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกัน ประกอบด้วย พระภัททิยะ พระอนุรุทธะ พระอานนท์ พระภคุ พระกิมพิละ และพระเทวทัต นับ ๗ กับทั้งพระอุบาลีผู้เคยเป็นช่างกลบ^{๑๗๐}

ในกิมพิลสูตร พระกิมพิละได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะทรงประทับอยู่ที่ป่าไผ่ เขตเมืองกิมมิลา พร้อมกันนี้ได้ทูลถามถึงสาเหตุที่ทำให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ได้ไม่นาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า สาเหตุที่จะทำให้พระสัทธรรมอยู่ไม่ได้ยาวนานเพราะ พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา (๑) อยู่อย่างไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา (๒) อยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรงในพระธรรม (๓) อยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรงในสงฆ์ (๔) อยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรงในสิกขา (๕) อยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรงกันและกัน^{๑๗๑}

อนึ่ง สาวกของพระพุทธเจ้าจำแนกเป็น ๓ กลุ่ม ประกอบด้วย พระอัครสาวก พระมหาสาวก และปกติสาวก^{๑๗๒} พระกิมพิละจัดอยู่ในกลุ่มพระอัครสาวก อย่างไรก็ตาม ชื่อเสียงของพระกิมพิละไม่ค่อยปรากฏมากนัก ทั้งในบาลี และอรรถกถา

กิมิละ, พระ

พระกิมิละปรากฏในพระสูตรว่า พร้อมด้วยพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ พักอยู่ที่ป่าโคสิงคสาลวัน วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปเยี่ยม คนผู้รักษาป่าเห็นพระองค์เสด็จพระดำเนินบริเวณนั้น ด้วยความที่คนรักษาป่าไม่รู้จักพระพุทธเจ้า จึงได้ร้องห้ามว่าอย่าเข้ามารบกวนพระเถระ ๓ รูป ซึ่งกำลังพักอยู่ที่ป่าแห่งนี้ พระอนุรุทธะได้ยื่นเข้าจึงได้เข้าไปเตือนว่า พระองค์เป็นศาสดาของพวกเรา จากนั้นจึงได้รับไปบอกพระนันทิยะ และพระกิมิละเพื่อถวายเป็นการต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอบถามความเป็นอยู่ของพระสาวกทั้ง ๓ รูป พระเถระ ๓ รูปก็กราบทูลทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายยังพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ มอแกนด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่ พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า พวกเธอปฏิบัติอย่างไร ทุกรูปก็กราบทูลในลักษณะเดียวกันว่า ต่างก็ตั้งอยู่ในเมตตาทายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เก็บความนึกคิดของตน ปฏิบัติตามความนึกคิดของท่านเหล่านั้น กายของข้าพระองค์ต่างก็จริง แต่ความนึกคิดดูเป็นเหมือนอันเดียวกัน^{๑๗๓}

^{๑๖๙} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๖.

^{๑๗๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๐.

^{๑๗๑} อ.ป.ญจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓.

^{๑๗๒} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๔/๕๖๐.

^{๑๗๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๒๖/๓๕๘.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามพระกิมิละ และพระอนรุทธะ พระนันทียะต่อไปอีกว่า เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่หรือ เมื่อทรงได้รับคำตอบว่า ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ก็ทรงถามต่อไปอีกว่า ทำอย่างไร พระอนรุทธะกราบทูลว่า ในบรรดาข้าพระองค์ทั้งหลาย รูปใดกลับจากบิณฑบาตก่อน รูปนั้นก็ปูลาดอาสนะ ตั้งน้ำฉัน ตั้งถาดสำหรับไว้ ส่วนผู้กลับทีหลัง ก็เก็บกวาด ถ้าเหลือวิสัย ก็กวักมือเรียกกองค์ที่ ๒ ช่วย โดยไม่ต้องใช้วาจา และทุก ๆ ๕ วัน ก็จะนั่งสนทนาธรรมตลอดคืนยันรุ่ง^{๑๗๔} พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามต่อว่า พวกเธอเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุคุณวิเศษอะไรบ้างหรือไม่? พระอนรุทธะ ได้ทำหน้าที่กราบทูลความก้าวหน้าในการปฏิบัติจนได้บรรลุคุณวิเศษ ซึ่งไม่มีธรรมใดยิ่งไปกว่านี้อีกแล้ว

ในพระสูตรพรรณนาไว้ว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับที่ประทับแล้ว เหล่ายักษ์ ภูมิตเวดา เทวดาชั้นจาตุมหาราช และเทวดาชั้นอื่น ๆ ก็เข้าไปเฝ้า และกราบทูลตามลำดับ ๆ ว่า เป็นลาภอันประเสริฐของชาววัชชีที่พระพุทธเจ้า พระอนรุทธะ พระนันทียะ และพระกิมิละได้มาพักอยู่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรับรองว่า การปฏิบัติของพระสงฆ์นั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน ดูตัวอย่างแต่พระ อนรุทธะ พระนันทียะ และพระกิมิละ เพียงครูเดียวเกียรติคุณก็กระฉ่อนไปในหมู่มนุษย์ และเทวดาทั้งหลาย^{๑๗๕}

ในกิมิลสูตร^{๑๗๖} ขณะทรงประทับอยู่ที่ป่าไผ่ เขตเมืองกิมิละ พระพุทธเจ้าได้รับสั่งให้เรียกพระกิมิละมาแล้วตรัสถามเรื่องการเจริญอานาปานสติว่าทำอย่างไรจึงจะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ทรงตรัสย้ำถามถึง ๓ ครั้ง แต่พระกิมิละก็ยังนิ่งเฉย เป็นเหตุให้พระอานนท์ได้ตรัสว่า ถึงเวลาแล้วที่พระพุทธเจ้าจะได้ตรัสสอนวิธีการเจริญอานาปานสติ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่บริษัททั้งหลาย

ในกิมิลสูตรอีกพระสูตรหนึ่ง^{๑๗๗} ปรากฏเรื่องราวคล้าย ๆ กับกิมิลสูตร กล่าวคือ พระกิมิละได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้กราบทูลถึงสาเหตุที่ทำให้พระศาสนาดำรงอยู่ได้ไม่นาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า สาเหตุที่จะทำให้พระสังฆธรรมอยู่ไม่ได้นานเพราะ พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา (๑) อยู่อย่างไม่เคารพยำเกรงในพระศาสนา (๒) อยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรงในพระธรรม (๓) อยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรงในสงฆ์ (๔) อยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรงในสิกขา (๕) อยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรงในสมาธิ (๖) อยู่อย่างไม่มีความยำเกรงในความไม่ประมาท และ (๗) อยู่อย่างไม่มีความยำเกรงในการปฏิสันถาร

กิมิละ, พระ

พระกิมิละปรากฏชื่อในพระไตรปิฎก ๒ แห่ง แห่งแรก ในทุติยทารุทกขันโธปมสูตร แห่งสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค^{๑๗๘} แห่งที่ ๒ ใน กิมิลสูตรอังคตตรนิกาย ฉักกนิบาต^{๑๗๙}

พระสูตรแรกพรรณนาไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตเมืองกิมิละ ได้ทอดพระเนตรเห็นขอนไม้ใหญ่กำลังลอยตามกระแสน้ำ จึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าเห็น

^{๑๗๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๒๗/๓๕๙.

^{๑๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๑/๓๖๕.

^{๑๗๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๖/๔๖๕.

^{๑๗๗} อ.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๕๙/๑๑๔.

^{๑๗๘} ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๒๔๒/๒๔๕.

^{๑๗๙} อ.จ.ก.ก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๑.

หรือไม่ ภิคุทั้งหลายรับพระดำรัสว่า เห็นพระเจ้าข้า ในช่วงระหว่างนั้น พระกิมมิละได้กราบทูลถาม ปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อะไรคือความเนาภายใน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ภิคุตั้งอาบัติ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว การออกจากอาบัตินั้นยังไม่ปรากฏ นี้เรียกว่า “เนาภายใน”

ส่วนพระสูตรที่ ๒ พรรณนาเนื้อความพระกิมมิละได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะทรงประทับ อยู่ที่ป่าไผ่ เขตเมืองกิมมิลา และได้กราบทูลถามถึงปัญหาที่ทำให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ไม่ได้นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า สาเหตุที่ทำให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ไม่ได้นานเพราะ ในอนาคต ภิคุ ภิคุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ (๑) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มี ความยำเกรงในพระศาสนา (๒) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มี ความยำเกรงในพระธรรม (๓) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มี ความยำเกรงในสงฆ์ (๔) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มี ความยำเกรงในสิกขา (๕) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มี ความยำเกรงในความไม่ประมาท และ (๖) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มี ความยำเกรงในปฏิสันถาร

ต่อคำทูลถามถึงสาเหตุแห่งการดำรงอยู่นานแห่งพระสัทธรรม พระพุทธเจ้าได้แสดงแก่พระกิมมิละโดยนัยตรงกันข้ามดังกล่าวข้างต้น

กุมารกัสสปะ, พระ

พระกุมารกัสสปะเป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้า และนับเนื่องในกลุ่มอสีติมหาสาวกองค์สำคัญในสมัยพุทธกาล^{๑๘๐}

บิดาและมารดาไม่ปรากฏชื่อ ทราบแต่เพียงว่า เป็นชาวเมืองสาวตถิ มารดาของท่าน ศรัทธาจะบวชตั้งแต่ยังไม่ได้แต่งงาน แต่บิดาและมารดาไม่อนุญาต หลังจากแต่งงานแล้วขออนุญาตสามีออกบวช เมื่อสามีอนุญาตให้บวชแล้ว นางจึงบวชเป็นภิกษุณีโดยไม่รู้ตัวว่าตั้งครรภ์ ครั้นอยู่มาครรภ์ได้ใหญ่ขึ้น ภิกษุณีทั้งหลายรังเกียจเธอ จึงนำไปให้พระเทวทัตตัดสิน พระเทวทัตตัดสินว่า เธอศีลขาด แม้เธอจะชี้แจงเหตุผลอย่างไรก็ไม่ยอมรับฟัง ภิกษุณีทั้งหลายจึงพาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคได้ทรงมอบหมายให้พระอุบาลีเถระตัดสิน พระอุบาลีเถระเชยฺยตระกูลใหญ่ๆ ชาวสาวตถิ และนางวิสาขามาพิสูจน์ได้ความจริงว่า นางตั้งครรภ์มาก่อนบวช ศีลของนางบริสุทธิ์ นางจึงได้อยู่ในสมณเพศกระทั่งตลอดกุมารกัสสปะ

วันหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าไปในอาราม ได้ยินเสียงทารกร้อง สอบถามได้ความ จึงได้นำพระกุมารมาเลี้ยงดูในวัง กัสสปะ เมื่อเติบโตใหญ่ ท่านได้ทราบความว่า มารดาของท่านบวชเป็นภิกษุณี ท่านได้คลอดในสำนักนางภิกษุณี และถูกนำมาเลี้ยงในราชสำนัก เกิดความสลดใจ จึงได้กราบทูลพระเจ้า ปเสนทิโกศลขอบรรพชา เมื่อได้บรรพชาแล้ว ชื่อของท่านไปพ้องกับพระมหากัสสปะ พระพุทธเจ้าจึงเต็มสรวลเยาะเย้ยว่า กุมารกัสสปะ^{๑๘๑} ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

พระกุมารกัสสปะเป็นต้นบัญญัติพุทธานุญาตให้รับอายุอุปสมบท ๒๐ ปีบริบูรณ์รวมทั้งอยู่ในครุภุมารดาด้วย^{๑๘๒}

ในปายาสีสูตร^{๑๘๓} มีเรื่องราวพรรณนาถึงพระเจ้าปายาสี ซึ่งมีทิฐิวว่า โลกอื่นไม่มี ผลวิบากกรรมที่ทำความดีและชั่วก็ไม่มี ทราบข่าวว่าพระกุมารกัสสปะ พร้อมด้วยหมู่สงฆ์ ๕๐๐ รูป พักอยู่ที่ป่า

^{๑๘๐} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๔/๕๖๑.

^{๑๘๑} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๒/๑๙๑.

^{๑๘๒} วิ.มทา. (ไทย) ๔/๑๒๔/๑๙๑.

^{๑๘๓} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๖/๓๔๑.

สี่เสียด จึงได้เข้าไปถามปัญหาเกี่ยวกับทิวติงกล่าว พระกุมารกัสสปะเริ่มซักถามพระเจ้าปายาสีด้วย คำถามง่าย ๆ เชิงประจักษ์ก่อนว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่มองเห็นนี้มีในโลกนี้ หรือมีในโลกอื่น เมื่อพระเจ้าปายาสีตรัสตอบว่ามีในโลกอื่น ก็ย้อนถามว่า เมื่อมีในโลกอื่น ทำไมพระองค์จึงตรัสว่า โลกอื่นไม่มี

เมื่อพระกุมารกัสสปะถามถึงเหตุผล พระเจ้าปายาสีได้ยืนยันเหตุผลว่า ที่ทรงยืนยันว่าโลกอื่นไม่มีก็เพราะทรงเคยสังฆมิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิตของพระองค์ผู้เคยฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ ตายไป ถ้าไปเกิดในอบาย นรก เปรต อสุรกาย เป็นต้น ก็ขอให้กลับมาบอก จะได้พิสูจน์คำสอนของพวกสมณพราหมณ์ทั้งหลาย แต่จวบจนบัดนี้ ไม่เคยเห็นมิตร อำมาตย์ ญาติที่ตายไปแล้วคนไหนเลยกลับมาบอก แล้วจะให้เชื่อว่าโลกอื่นมี วิบากกรรมที่ทำดีและชั่ว มีจริงได้อย่างไร

พระกุมารกัสสปะได้ชี้แจงโดยการเปรียบเทียบว่า นักโทษทำความผิดร้ายแรง ถูกจับได้ และได้รับการพิพากษาลงโทษประหารชีวิต เมื่อถูกราชบุรุษนำไปสู่แดนประหาร เตรียมจะประหารชีวิตแล้ว ถ้าเขาขอร้องพระองค์ว่า อย่าเพิ่งประหาร ขอกลับไปบอกญาติพี่น้องก่อน ถามว่าพระองค์จะอนุญาตไหม คำตอบคือไม่อนุญาต ซึ่งก็ทำนองเดียวกัน แม้คนที่ทำความดี ขึ้นสวรรค์ เหตุที่เขาไม่กลับมาบอกก็เปรียบเสมือนคนที่จมอยู่ในหลุมอุจจาระ เมื่อพ้นจากหลุมแล้ว ได้อาบน้ำสะอาด แต่งตัวด้วยอาภรณ์งดงาม ผู้นั้นยังจะปรารถนาที่ลงไปอยู่ในหลุมอุจจาระอีกหรือไม่

แม้จะได้รับการชี้แจงอย่างนี้ พระเจ้าปายาสีก็ยังคงตรัสบอกว่า ไม่เชื่อ ทำให้พระกุมารกัสสปะต้องยกอุปมาอีกหลายประการมาชี้แจง นับตั้งแต่อุปมาเรื่องอายุของเทวดากับมนุษย์ไม่เท่ากัน อุปมาคนตาบอดมาแต่กำเนิด อุปมาเหมือนหญิงมีครรภ์ต้องการพิสูจน์ว่าลูกในครรภ์เป็นบุตรหรือธิดา ด้วยการใช้นิ้วตำที่ท้องออกมาดู อุปมาด้วยการหลับแล้วฝัน เป็นต้น ทั้งบงกเพียงเพื่อทดสอบสติปัญญาของพระเถระเท่านั้น ความจริงแล้ว พระเจ้าปายาสีทรงพอพระทัยเชื่อในเหตุผลที่พระกุมารกัสสปะยกมาแต่แรกแล้ว ดังนั้นเมื่อเห็นปฏิภาณของพระเถระที่ได้พยายามชี้แจงต่าง ๆ นานา ก็ทรงเลื่อมใส และได้แสดงตนเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

ในวันมิกสูตร^{๑๘๔} ขณะที่พระกุมารกัสสปะพักอยู่ที่ป่าอันธวัน เทวดาผู้เคยเป็นสหายปรารถนาให้พระกุมารกัสสปะบรรลुพระอรหันต์ จึงได้เข้าไปฝากปัญหา ๑๕ ข้อ ให้พระกุมารกัสสปะเข้าไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้า โดยผูกเป็นอุปมาเกี่ยวกับจอมปลวกมีลักษณะกลางคืนเป็นควีนกลางวันเป็นไฟ อาจารย์ใช้ให้ศิษย์ชุดดูพบลิมสลัก อึ่ง ทางสองแพร่ง หม้อกรองน้ำ เต่า เชียงหันเนื้อ ขึ้นเนื้อ และนาค ซึ่งได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า จอมปลวกเปรียบได้กับร่างกาย กลางคืนเป็นควีนกลางวันเป็นไฟเปรียบได้กับการขบคิดเรื่องราวต่างในกลางคืน ตอนกลางวันก็ทำงานต่อ เป็นต้น พระกุมารกัสสปะได้เรียนปัญหาธรรมจากพระผู้มีพระภาคไม่นาน บำเพ็ญวิปัสสนา ก็ได้บรรลुเป็นพระอรหันต์^{๑๘๕}

พระกุมารกัสสปะ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะผู้แสดงธรรมได้อย่างวิจิตร^{๑๘๖}

^{๑๘๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๙/๒๖๗.

^{๑๘๕} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๒/๑๙๑.

^{๑๘๖} อจ.เอก.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๙๓.

กุกกุกกุกกุก, นายพราน

นายกุกกุกกุกกุก มีอาชีพเป็นนายพราน ปรากฏชื่ออยู่ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท พรรณนาความประกอบพระคาถาว่า “หากที่ฝ่ามือไม่มีแผล บุคคลก็ใช้ฝ่ามือนำยาพิษไปได้ เพราะยาพิษจะไม่ซึมเข้าไปยังฝ่ามือที่ไม่มีแผล เหมือนบาปไม่มีแก่ผู้ไม่ทำบาป ฉะนั้น”^{๑๘๗}

อรรถกถา^{๑๘๘} มีเนื้อความพรรณนาเพิ่มเติมว่า วันหนึ่งขณะที่นายกุกกุกกุกกุกกำลังออกไปขายเนื้อในเมือง ธิดาเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ผู้หนึ่งเห็นเข้า เกิดมีจิตปฏิพัทธ์ จึงให้คนใช้นำเครื่องบรรณาการไปมอบให้ พร้อมกับให้สอบถามเวลาออกเดินทาง ครั้นทราบเวลาแล้ว นางก็ถือเสื้อผ้าอาภรณ์ แต่งกายด้วยเสื้อผ้าเก่า ปลอมตัวออกไปพร้อมกับนางทาสีทั้งหลาย จากนั้นก็ไปยืนดักรอที่หนทางมาของนายพรานนั้น ครั้นเห็นคาราวานเกวียนของนายพรานออกมา นางก็เดินตามไป เมื่อถูกนายพรานห้าม นางก็ได้แจ้งความประสงค์ให้ทราบ

นายพรานกุกกุกกุกกุกทราบว่านางมาเพื่อตน ก็อุ้มนางขึ้นเกวียน นำกลับไปยังบ้าน และได้ยกไว้ในฐานะภรรยา ฝ่ายมารดาทราบข่าวธิดาหายตัวไปก็ให้คนติดตาม แม้หลายวันผ่านไปก็ไม่พบจึงเข้าใจว่าธิดาเสียชีวิตไปแล้ว จึงได้แต่ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย แม้ธิดาของเศรษฐีอาศัยอยู่กับนายพรานตลอดบุตร ๗ คน โดยลำดับ ครั้นเมื่อบุตรเติบโตใหญ่แล้ว ก็ได้จัดหาภรรยาให้ อาศัยอยู่ในเรือน มีความสุขตามอัธยาศัยเรื่อยมา

ภายหลังวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยแห่งความเป็นพระอรหันต์ของนายพรานกุกกุกกุกกุกพร้อมบุตร-สะใภ้ จึงได้เสด็จไปยังที่ดักบ่วง พร้อมกับแสดงรอยพระบาทไว้บริเวณนั้นแล้วก็เสด็จไปประทับอยู่ที่ใต้ร่มไม้แห่งหนึ่งในที่ไม่ไกล

นายพรานกุกกุกกุกกุกก็ถือธนูออกไปตรวจบ่วงแต่เช้าตรู่ ไม่เห็นสัตว์แม้แต่ตัวเดียวติดบ่วง ครั้นเห็นรอยพระบาทก็สงสัยว่า คงจะมีใครมาปล่อยสัตว์ติดบ่วงของตนไป ตรวจดูบริเวณรอบๆ ก็เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่ที่เข้าใจว่าคงจะเป็นสมณะรูปนี้แหละ เกิดความโกรธ จึงได้ขึ้นคันศรเตรียมยิง

พระพุทธเจ้าอนุญาตให้นายพรานเหนี่ยวลูกศรได้ แต่ไม่อนุญาตให้ปล่อยลูกศรด้วยพุทธานุภาพ นายพรานจึงยืนเหนี่ยวลูกศรไว้อย่างนั้น ไม่อาจปล่อยลูกศรออกไปได้ สีข้างทั้ง ๒ เหมือนจะแตกล้ำลายไหลออกจากปาก เหนื่อยล้า ได้แต่ยืนถือลูกศรเหนี่ยวอยู่อย่างนั้น ไม่อาจแม้จะวางลง

ฝ่ายภรรยาเห็นสามีหายไปนาน เกรงว่าจะเกิดอันตรายก็ส่งบุตรตามไปดู บุตรทั้ง ๗ ไปถึงเห็นบิดายืนเหนี่ยวลูกศรใส่พระพุทธเจ้าอยู่อย่างนั้น ก็เข้าใจผิดคิดว่า เป็นศัตรูของบิดา จึงได้พากันเหนี่ยวลูกศรเตรียมยิงเช่นกัน แต่ทั้งหมดก็ไม่สามารถปล่อยลูกศรออกไปได้ คงยืนเหนี่ยวลูกศรอยู่อย่างนั้น ได้รับทุกข์เวทนาเหมือนบิดา ครั้นเมื่อบุตรทั้ง ๗ ยังชักช้าอยู่ ก็เกิดความสงสัย จึงพร้อมด้วยสะใภ้ทั้ง ๗ ออกจากเรือนตามไปยังที่ดักบ่วง พอเห็นสามีและบุตรทั้งหมดเหนี่ยวลูกศรใส่พระพุทธเจ้าเช่นนั้น นางก็ตกใจ ร้องปรามขึ้นด้วยเสียงอันดังว่า อย่าทำร้ายคุณพ่อเรา ๆ

นายพรานกุกกุกกุกกุก พร้อมด้วยบุตรได้ยินเช่นนั้นก็ตกใจ คิดว่าเป็นพ่อตา จึงพากันทิ้งธนู ครั้นทราบความจริงแล้ว จึงกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงอดโทษ ครั้นเมื่อทรงอดโทษให้แล้ว ก็พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอนุพุทโธภาแก่นายพราน พร้อมบุตร-สะใภ้ กระทั่งได้บรรลุโสดาบัน วางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

^{๑๘๗} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๔/๗๐.

^{๑๘๘} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๖.

กณทธานะ, พระ

พระกณทธานะ ปรากฏในกณทธานวรรคแห่งขุททกนิกาย อปทาน^{๑๘๙} ในอรรถกถาธรรมบทปรากฏชื่อว่า โกณทธานเถระ^{๑๙๐} เนื้อความอย่างเดียวกัน

พระกณทธานะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ในเมืองสาวัตถี เดิมชื่อว่า ธานะ เจริญวัย ได้เรียนคัมภีร์พระเวท ๓ ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าในเวลาแก่เฒ่า เกิดความเลื่อมใส ได้บวชในพระศาสนา นับตั้งแต่นั้นได้เข้ามาบวชแล้ว รูปหญิงผู้หนึ่งได้ปรากฏติดตามท่านไปทุกแห่ง กระทั่งพระภิกษุสามเณรเกิดความเข้าใจผิดคิดว่า ท่านเป็นพระทศิล กระทั่งกลายเป็นเรื่องใหญ่โต มีการฟ้องร้องให้ขับไล่ท่านออกจากวัด^{๑๙๑} สุดท้ายจึงได้มีการสอบสวนต่อหน้าพระพักตร์เรื่องจึงยุติ

อรรถกถาได้พรรณานาบุพกรรมของท่านเพิ่มว่า ในอดีตชาติท่านบังเกิดในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ได้ถวายกล้วยหวีใหญ่แก่พระพุทธเจ้าผู้ออกจากนิโรธสมาบัติ ด้วยอาณิสสแห่งกรรมนั้น ได้เสวยเทวราชสมบัติในหมู่เทพ ๑๑ ครั้ง เป็นเจ้าจักรพรรดิ ๒๔ ครั้ง ครั้นสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ได้บังเกิดเป็นภุมเทวดา ได้แกลังภิกษุผู้เป็นสหาย ๒ รูปให้แตกกันด้วยเพศแห่งสตรี ทำให้เกิดความเข้าใจผิดคิดว่าเพื่อนทศิล ละเมียดพรหมจรรย์ จึงไม่ยอมทำอุโบสถร่วม ครั้นเห็นว่าเรื่องจะบานปลาย ท่านจึงเข้าไปสารภาพ ขอให้อดโทษ พระเถระได้ออดโทษให้ และได้กลับคืนดีกันดังเดิม ด้วยผลแห่งกรรมนั้น ภุมเทวดาก็ไม่พ้นจากอบายตลอด ๑ พุทธันตร ด้วยเศษวิบากกรรมที่เหลือ ท่านจึงได้รับวิบากกรรม ปรากฏตัวที่ไหน มักมีรูปสตรีอยู่ข้าง ๆ ทำให้คนเข้าใจผิด และเกิดความรังเกียจ ภิกษุสามเณรพากันเหยียดหยันท่านทำนองเป็นพระหทัย (ชั่ว) ท่านจึงปรากฏนามว่า กณทธานะ^{๑๙๒}

อนึ่ง พระกณทธานะ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศในทางจับสลากได้ก่อนใครๆ^{๑๙๓} ทั้งนี้เพราะเหตุว่า เมื่อมีสลากเกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ ท่านมักจะจับสลากได้เป็นคนแรก

กณทลียะ,ปริพพาชก

กณทลียปริพพาชก ปรากฏชื่อในกณทลียสูตร แห่งสังยุตตนิกาย มหาวรรค^{๑๙๔} ความพรรณนาไว้ว่า เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอัญชันวัน เมืองสาเกต กณทลียปริพพาชกได้เข้าเฝ้าทูลถามปัญหาว่า พวกสมณพราหมณ์ส่วนใหญ่ถือการได้วาหะและการเปลื้องวาหะเป็นอาณิสส แล้วพระองค์มีอะไรเป็นอาณิสส พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า ตถาคตมีวิชาและวิมุตติเป็นผลานิสส

กณทลียปริพพาชกกราบทูลถามต่อว่า ทำอย่างไรจึงจะทำให้วิชาและวิมุตติสมบูรณ์ พระพุทธเจ้าได้วิสัชนาว่า โภชณงค์ ๗ ที่บุคคลเจริญแล้ว ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้สมบูรณ์ ต่อคำถามว่า ทำอย่างไรโภชณงค์จึงจะเจริญ ทรงวิสัชนาว่า สติปัญญา ๔ ที่บุคคลเจริญแล้ว ย่อมทำให้โภชณงค์เจริญ ต่อคำถามว่า ทำอย่างไรสติปัญญา ๔ จึงจะเจริญ ทรงวิสัชนาว่า สุจริต ๓ ที่บุคคลเจริญ ทำให้

^{๑๘๙} ขุ.อป. (ไทย) ๒๔/๑/๑๕๐.

^{๑๙๐} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๔๙.

^{๑๙๑} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๑.

^{๑๙๒} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๖๙.

^{๑๙๓} อจ.เอก. (ไทย) ๑๒/๒๑๑/๒๘.

^{๑๙๔} สัม.มหา. (ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๐.

มากแล้ว ย่อมทำให้สติปัญญา ๔ เจริญ ต่อคำถามว่า ทำอย่างไรสุจริต ๓ จึงเจริญ ทรงวิสัชนาว่า อินทรีย์สังวรที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้สุจริตเจริญ

หลังจากตรัสตอบคำถามกุณฑลียปริพาชกเสร็จแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายวิธีการเจริญองค์ธรรมแต่ละข้อ ๆ นับตั้งแต่การเจริญอินทรีย์สังวร สุจริต ๓ สติปัญญา ๔ โพชฌงค์ ๗ โดยลำดับ สันนิษฐานของพระผู้มีพระภาคเจ้า กุณฑลียปริพาชกเกิดความเลื่อมใส กล่าวชื่นชมภักดี ประกาศตนเข้าถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

กุณฑลเกสี, นาง

นางกุณฑลเกสี มาในขุททิกาย ธรรมบท^{๑๕๕} และขุททิกาย อปทาน^{๑๕๖} พรรณนาในรูป ร้อยกรอง คัมภีร์แรกปรารภทธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงนาง ส่วนคัมภีร์ที่ ๒ กล่าวถึงอดีตชีวิต ประวัตินี้

ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๕๗} มีเนื้อความพรรณนาประวัติโดยสังเขปดังนี้

กุณฑลเกสี เป็นธิดาของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ มีอายุ ๑๖ ปี รูปสวย เป็นที่ที่ศนาแก่ผู้พบเห็น บิดามารดาให้อยู่บนปราสาทชั้น ๗ มีทาสีเพียงคนเดียวเท่านั้นที่ได้รับอนุญาตให้เป็นผู้บำรุงดูแล วันหนึ่งราชบุรุษจับโจรผู้ร้ายได้ ใช้เชือกมัดมือโพล่หลัง แห่งประจานรอบเมือง ก่อนเตรียมนำไปประหารชีวิตบนตะแลงแกง

นางกุณฑลเกสีชะงักดูทางหน้าต่าง เห็นหน้าโจรเข้า เกิดมีจิตปฏิพัทธ์อย่างแรงกล้า ได้เข้าไปหาบิดาผู้เป็นเศรษฐีพร้อมกับบอกว่า ปรารถนาจะได้โจรผู้นี้เป็นสามี แม้จะถูกบิดาและมารดาห้าม ก็อ่อนวอนครั่งแล้วครั่งเล่า ยืนคำขาดว่า หากไม่ได้จะขอตาย บิดาเห็นว่า ทำอย่างไรดีก็ไม่ยอม ก็เลยส่งคนไปพร้อมหอกหาปณะด้วยคำพูดว่า จงให้โจรนั้นแก่ฉัน แล้วเอากหาปณะนี้ไป ราชบุรุษรับคำแล้วมอบโจรให้แก่เศรษฐี และฆ่าบุรุษอื่นแทน ส่งรายงานไปยังราชสำนักว่า ได้ประหารชีวิตโจรแล้ว ฝ่ายเศรษฐีก็ได้มอบโจรนั้นให้แก่ธิดา บำเรอโจรนั้นด้วยประการต่าง ๆ ด้วยหวังจะให้ยินดี

ครั้นต่อมา ๓ วัน โจรก็วางแผนฆ่าชิงทรัพย์หนีไป จึงได้ทำอุบายแกล้งเป็นไม่สบาย นอนอยู่บนเตียง เมื่อนางกุณฑลเกสีสอบถาม ก็แกล้งเล่าความเท็จว่า รู้สึกไม่สบายใจ ได้เคยบนบานต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนเขาภูหนึ่งว่า ถ้าพ้นโทษตาย จะมาเช่นสังเวย บัดนี้ พ้นจากโทษนั้นแล้ว ยังไม่ได้กระทำตามที่เอ่ยปากไว้ จึงมีความทุกข์ใจ นางกุณฑลเกสีได้ยินเช่นนั้นก็รับปากจะดำเนินการให้ตามประสงค์ และขอให้กำหนดวันเวลา จะได้เตรียมการ

ครั้นได้เวลานัดหมาย โจรได้ขอให้นางกุณฑลเกสีประดับประดาด้วยอาภรณ์ และสิ่งของที่มีค่า จากนั้นก็ออกเดินทางไปยังภูเขาลูกหนึ่ง พอมาถึงเชิงเขา ก็ได้ออกอุบายให้บริวารทั้งหมดอยู่ข้างล่าง จะไปบนเขาเฉพาะตนกับนางกุณฑลเกสีเท่านั้น แม้นางก็ไม่ได้ขัดใจ ได้ดำเนินการตามถ้อยคำทุกประการ พอถึงยอดเขาก็บอกให้สามีทำพิธีกรรม โจรไม่ได้ต้องการทำพิธีกรรม ได้บอกความประสงค์ว่า แท้จริงแล้ว ต้องการลวงนางมาฆ่า แล้วชิงเอาทรัพย์สมบัติไป แม้นางจะอ่อนวอนอย่างไรก็หายินยอมไม่

^{๑๕๕} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๒/๖๒.

^{๑๕๖} ขุ.อป.(ไทย) ๒๕/๑๖๑/๔๕๖.

^{๑๕๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๖๐๘.

นางกมลกลสีเห็นเช่นนั้นก็เกิดสลดใจ พลังคิดว่า ปัญญาเขาไม่ได้มีไว้แกงกินเมื่อไหร่ จึงได้วางแผนด้วยการขอร้องว่า ไหน ๆ จะตายแล้ว ก็ขอให้ได้มีโอกาสไหว้ลาเป็นครั้งสุดท้าย เมื่อโจรอนุญาตแล้ว นางก็ทำประทักษิณ ๓ ครั้ง ไหว้ในทิศทั้ง ๔ แล้วก็ทำท่าทางร้ายรำ สวมกอด ครั้นได้จังหวะก็ผลักโจรตกลงเหวตาย

เมื่อโจรตายแล้ว นางก็คิดว่า หากกลับเรือนก็จะถูกตำหนิลงโทษ จึงได้ตัดสินใจไปบวชในสำนักของปริพาชกา เรียนเอาลัทธิของคณาจารย์ ได้กลายเป็นนักโศกโศกที่สำคัญ เชื่อเสียงปรากฏเป็นที่เกรงขาม ไม่มีใครสามารถโต้ว่าทักกับนางได้ นางได้เดินทางจาริกไปตามเมืองต่าง ๆ เพื่อหาคู่ปรับวาทะที่คู่ควร โดยใช้กิ้งไม้หว้าปากไว้เป็นสัญลักษณ์ หากใครปรารถนาจะโต้ว่าทักกับนางก็ให้เหยียบกิ้งหว้านั้น หากกิ้งไม้เหยียบแล้วไม่มีใครเหยียบ นางก็จะที่อื่น

วันหนึ่ง พระสารีบุตรเดินบิณฑบาตแล้ว ออกจากเมืองมา เห็นเด็กยืนล้อมกิ้งหว้า ถามทราบความแล้ว จึงสั่งให้เด็กเหยียบกิ้งหว้านั้น จากนั้นจึงได้แสดงตัวขอโต้ว่าทักด้วย นางกมลกลสีได้ขอเป็นฝ่ายถามคำถามก่อน นางถามว่าทัก ๑,๐๐๐ กับพระเถระ แม้พระเถระก็แก้ปัญหาที่นางถามแล้ว ๆ เมื่อเห็นว่าหมดปัญหาแล้ว พระสารีบุตรจึงได้ขอถามคำถามบ้าง

นางกมลกลสีไม่อาจตอบถามแรกของพระเถระที่ว่า “อะไรชื่อว่าเป็นหนึ่ง” ได้ จึงได้ขอเรียนด้วย แต่พระเถระก็ปฏิเสธ โดยบอกไปว่า จะสอนให้ก็เฉพาะผู้ที่ถ่มบวชอย่างท่านเท่านั้น และด้วยความประสงค์จะเรียนมนต์ นางจึงได้ขอบรรพชาอุปสมบท ครั้นต่อมา ๒-๓ วัน นางก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา

กุกุททาละ,ครู

ครูกุกุททาละ เป็น ๑ ในครูทั้ง ๗ ที่พระพุทธเจ้าปรารภถึง ได้แก่ ครูสุนนต์, ครูมุคปากชะ, ครูอรณมิ, ครูกุกุททาละ, ครูหัตถิปาละ, ครูโชติปาละ, และครูอรกะ โดยครูทั้ง ๗ นี้ถือเป็นเจ้าลัทธิที่ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย และมีลูกศิษย์หลายร้อยคน ในคัมภีร์ระบุว่า ใครมีจิตประกอบด้วยโทสะ ด่าบริภาษครูทั้ง ๗ นี้ ย่อมประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก อย่างไรก็ตาม ทรงเปรียบเทียบต่อไปอีกว่า คนที่มีจิตประกอบด้วยโทสะ ด่าบริภาษอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น ย่อมประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญมากกว่าการด่าบริภาษครูทั้ง ๗ ข้อนี้เป็นเพราะเท่ากับเป็นการขุดโค่นคุณความดีของตนทั้งหมด

พระพุทธเจ้ายกอุทาหรณ์เรื่องนี้ขึ้นมาเพื่อเตือนให้ภิกษุระมัดระวังไม่ให้มีจิตประทุษร้ายในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย^{๑๙๘}

อนึ่ง ในอังกุตตรนิกาย ฉีกกนิบาต มีคาถาพรรณนาถึงคุณธรรมของครูทั้ง ๗ ไว้ว่า เป็นผู้หมดกลิ่นสาบ (ความโกรธ) มุ่งมั่นในกรุณา ล่วงพ้นกามสังโยชน์ คลายกามราคะเสียได้ เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก ทั้งลูกศิษย์ก็มีคุณสมบัติเดียวกับอาจารย์^{๑๙๙}

กุมภไสสก,นาย

^{๑๙๘} อจ.สตตก. (ไทย) ๑๕/๗๓/๑๖๗.

^{๑๙๙} อจ.ฉก. (ไทย) ๑๔/๕๔/๕๓๑.

นายกุมภโฆสก ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท พระพุทธเจ้าปรารภถึงเพื่อเป็นอุทาหรณ์ ประกอบพระคาถาว่า “ยศ ย่อมเจริญ ย่อมเจริญแก่บุคคลที่มีความขยันหมั่นเพียร มีสติ มีการงาน สะอาด ใคร่ครวญก่อนทำ สำรวม ดำรงชีวิตโดยธรรม และไม่ประมาท”^{๒๐๐}

ในอรรถกถาธรรมบท^{๒๐๑} มีเนื้อความพรรณนาไว้ว่า กุมภโฆสก เกิดในตระกูลเศรษฐีชาวเมือง ราชคฤห์ แต่ต่อมาเกิดโรคระบาด จึงได้หนีไปอยู่เมืองอื่น โดยก่อนไป บิดามารดาได้สั่งเสียว่า หากมีชีวิตอยู่ก็ให้กลับมา และขุดเอาทรัพย์ ๔๐ โกฎิที่ฝังเอาไว้เลี้ยงชีวิต

กุมภโฆสกหนีออกจากบ้านไปอาศัยที่ภูเขาแห่งหนึ่งเป็นระยะเวลา ๑๒ ปี ครั้นเมื่อโรคสงบแล้ว เขาจึงกลับมาบ้านอีกครั้ง แต่มาในสภาพที่ไม่มีใครจำเขาได้อีกต่อไป เพราะมีผม และหนวดรุงรัง ผิดจากเดิม เมื่อกลับมาถึงบ้าน ก็ได้ตรวจดูทรัพย์สมบัติตามเครื่องหมายที่ทำเอาไว้ เมื่อเห็นว่าอยู่ครบก็คิดว่า เวลานี้ไม่มีใครจำเราได้ ถ้าหากขุดเอาทรัพย์สมบัตินี้มาทั้งหมด ก็อาจมีคนเข้าใจผิด หาเรื่องเอาได้ คิดดังนั้นก็เปลี่ยนความตั้งใจ ได้ไปสมัครเป็นคณงานรับจ้างในเรือนของคหบดีท่านหนึ่ง โดยทำหน้าที่ปลุกคณงานให้ลุกขึ้นทำงาน

เช้าวันหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงสดับเสียงของกุมภโฆสกก็ตรัสขึ้นว่า นี่เป็นเสียงของคนมี ทรัพย์มาก นางสนมคนหนึ่งได้ยื่นพระคำรัสเช่นนั้นก็คิดว่า ในหลวงคงจะไม่ตรัสเหลวไหล จึงให้คนไป สืบ ได้ความแต่เพียงว่า เป็นคนกำพร้า ทำงานรับจ้างเลี้ยงชีวิต แต่พระเจ้าพิมพิสารก็หาทรงเชื่อไม่ โดย ๒-๓ วัน เมื่อได้ยินเสียงของกุมภโฆสกอีก ก็ตรัสย้ำเหมือนเดิม

นางสนมได้ยื่นพระคำรัสของพระเจ้าพิมพิสารเช่นนั้นก็คิดว่า เราให้คนไปสืบ ได้ความ และทูล ให้ทรงทราบไปแล้ว แต่วันนี้ยังตรัสเหมือนเดิม ไม่ทรงเชื่อตามที่กราบทูล ข้อนี้นี้ต้องมีเหตุ คิดดังนั้นจึง ขอพระราชทานทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะ พาธิดาไปสืบข้อเท็จจริง และนำทรัพย์ที่มีอยู่ทั้งหมดของกุม ภโฆสกมาพระราชทานให้จึงได้ พระเจ้าพิมพิสารได้พระราชทานทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะเพื่อ ดำเนินการตามประสงค์

นางสนมรับพระราชทานทรัพย์แล้ว ให้ธิดานุ่งผ้าเก่าผืนหนึ่ง ออกจากพระราชมณเฑียรพร้อม ธิดานั้น ทำที่เหมือนคนเดินทางไกล ได้เข้าไปยังถนนซึ่งกุมภโฆสกอาศัยอยู่ อ้อนวอนขอพักแรม ๑ คืน แม้ถูกห้าม ก็รับเร้าอยู่บ่อย ๆ กระทั่งได้พัก แม้กุมภโฆสกจะไม่ค่อยพอใจนักก็ตาม

วันรุ่งขึ้น เมื่อกุมภโฆสกจะเข้าป่า นางก็เข้าไปขอให้กุมภโฆสกมอบค่าอาหาร โดยอาสาจะ ทำกับข้าวให้ ครั้นถูกห้าม ก็รับเร้ากระทั่งสำเร็จ เมื่อได้ทรัพย์มาแล้วก็แอบเก็บไว้ นำกหาปณะส่วนที่ ได้รับพระราชทานมาจัดแจงอาหาร นางได้จัดแจงอาหารเป็นอย่างดี เมื่อเห็นว่ากุมภโฆสกพอใจแล้วก็ บอกว่า ยังเหนื่อยล้าอยู่ ขอพักอีกสัก ๒ วัน

นางสนมได้ดำเนินการตามแผนทุกประการ ท้ายที่สุดสามารถจัดการให้ลูกสาวแต่งงานกับ กุมภโฆสก และนำทรัพย์ที่กุมภโฆสกขุดมาแต่ละครั้งไปทูลเกล้าถวายพระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตร และโปรดให้มีรับสั่งเรียกกุมภโฆสกเข้าเฝ้า จึงมีพระราชโองการให้พวกราชบุรุษไปถนนที่กุมภโฆสก อาศัยอยู่ และให้คุมตัวกุมภโฆสกมา

^{๒๐๐} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๓๒.

^{๒๐๑} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒๑๙.

เมื่อกุมภโฆสกเดินทางมาถึงราชสำนักแล้ว พระเจ้าพิมพิสารก็ตรัสถามถึงทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ว่า ทำไมไม่นำมาใช้สอย กุมภโฆสกได้ปฏิเสธอย่างแข็งขันว่าไม่เคยมีทรัพย์ ตนเองเป็นคนกำพร้า ไร้ญาติ เลี้ยงชีวิตไปวัน ๆ พระเจ้าพิมพิสารจึงนำกหาปณะที่นางสนมใช้อุบายนำมาแสดงให้เขาดู

กุมภโฆสกเห็นเช่นนั้นก็ตกใจ นึกสงสัยว่า กหาปณะของตนมาอยู่ในพระหัตถ์ของพระราชาได้อย่างไร หันไปมองรอบๆ ก็เห็นนางสนมพร้อมบุตรสาวยืนอยู่ที่ริมประตู ก็ยอมจำนน เมื่อถูกตรัสถามว่า ทำไมทำอย่างนี้ ก็กราบทูลไปตามความเป็นจริงตั้งแต่ต้น พร้อมกราบทูลว่า ถ้าได้พระองค์เป็นที่พึ่ง ก็จะเป็นการดี พระเจ้าพิมพิสารได้สดับเช่นนั้นก็ทรงรับเป็นที่พึ่ง ทรงรังสั่งให้ราชบุรุษนำเกวียนหลายเล่มไปบรรทุกทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ทั้ง ๔๐ โกฏิมากองที่พระลานหลวง ทรงตั้งกุมภโฆสกไว้ในตำแหน่ง เศรษฐี พระราชทานบุตรของนางสนมให้เป็นภรรยา ครั้นจัดแจงทุกอย่างแล้วก็เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมกับกราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบ ทรงชมเชยการดำเนินชีวิตของกุมภโฆสกว่าเป็นผู้มี ความขยันหมั่นเพียร มีสติ มีภาระงานสะอาด ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ สำรวม ดำรงชีวิตอยู่โดยธรรม และไม่ประมาท^{๒๐๒}

กุลวัฑฒกะ, นาย

กุลวัฑฒกะ ปรากฏในพระวินัยปิฎก ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติส่วนตัวแต่ใด ๆ ใน คัมภีร์พรรณนาไว้แต่เพียงว่า เป็น ๑ ใน ๕ ชื่อเลว ประกอบด้วย อวกัณณะ, ชวกัณณะ, ธนัญญกะ, สวิญญกะ, และกุลวัฑฒกะ^{๒๐๓} อรรถกถาขยายความว่า ทั้งหมดเป็นชื่อของทาส ถือเป็นคนชั้นต่ำ^{๒๐๔} ถ้าภิกษุใดนำชื่อทั้ง ๕ ชื่อเหล่านี้ไปกล่าวเสียดสีอุปสมบันด้วยหวังจะด่า สบประมาท ทำให้เก้อเขินอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องปรับอาบัติปาจิตตีย์บ้าง^{๒๐๕} ต้องอาบัติทุกกฏบ้าง^{๒๐๖}

จากหลักฐานที่อ้าง อนุมานได้ว่า กุลวัฑฒกะ น่าจะมีพฤติกรรมที่น่ารังเกียจของคนทั่วไป และพฤติกรรมน่ารังเกียจนี้ เป็นที่รู้จักแพร่หลาย ซื่อนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของ “คนเลว” การนำชื่อมาเปรียบเปรยกับภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จึงเป็นการไม่บังควร ถึงกำหนดโทษทางพระวินัยเอาไว้เช่นนั้น

กฏทันตะ, พราหมณ์

กฏทันตพราหมณ์ ปรากฏในกฏทันตสูตรแห่งที่ขนิกาย สีลขันธวรรค^{๒๐๗} ความพรรณนาไว้ว่า กฏทันตพราหมณ์ ปกครองอยู่ที่บ้านขานุมัตตะ ซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ถือเป็นหมู่บ้านที่พระเจ้าพิมพิสารปูนบำเหน็จให้เป็นกรณีพิเศษ

วันหนึ่งกฏทันตพราหมณ์สั่งให้คนเตรียมบูชาถวายด้วยโคเพศผู้ ลูกโคเพศผู้ โคตัวเมีย แพะ และแกะ อย่างละ ๗๐๐ ตัว โดยทั้งหมดถูกนำไปผูกไว้ที่หลักเตรียมฆ่าเพื่อบูชาถวาย ซึ่งเวลานั้น พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาพักแรมอยู่ที่สวนอัมพลัญญิกา ใกล้หมู่บ้านขานุมัตตะ พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป ชาวบ้านทราบข่าวจึงได้พากันไปเฝ้าเป็นจำนวนมาก ขณะนั้นกฏทันตพราหมณ์พักผ่อนอยู่ปราสาทชั้น

^{๒๐๒} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒๒๗.

^{๒๐๓} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๒.

^{๒๐๔} วิ.อ. (ไทย) ๒/๑๕/๒๕๗.

^{๒๐๕} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๗/๒๐๖.

^{๒๐๖} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๗/๒๑๔.

^{๒๐๗} ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๓/๑๒๕.

บน มองเห็นมหาชนกำลังเดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ประสงค์จะไปด้วย จึงให้ชลอการประกอบพิธีกรรมไว้ก่อน ลึก ๆ คือต้องการทูลถามวิธีการบูชาโยถุจะทำให้อาณิสสงส์มาก เพราะกฎทนต์พราหมณ์เองก็ทราบมาก่อนว่า พระพุทธเจ้ามีความรู้เรื่องโยถุพิธี ๑๖ ประการเป็นอย่างดี ขณะที่ตนเองไม่รู้

พราหมณ์ในหมู่บ้านชาณุมัตตะ ทราบข่าวว่า กฎทนต์พราหมณ์จะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ก็พากันคัดค้าน ไม่เห็นด้วย เนื่องจากเห็นว่า กฎทนต์พราหมณ์นั้นเป็นพราหมณ์ชั้นผู้ใหญ่ มีชื่อเสียง มีคนเคารพนับถือมาก มีชาติตระกูลบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายบิดาและมารดา ขณะที่พระพุทธเจ้ายังเป็นนักบวชหนุ่มครวที่พระพุทธเจ้าจะเข้ามาหากฎทนต์พราหมณ์มากกว่า

กฎทนต์พราหมณ์ได้ยินเช่นนั้นก็คัดค้าน ไม่เห็นด้วย และได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าโดยประการต่าง ๆ พระพุทธเจ้าอยู่ในฐานะประเสริฐกว่า ไม่ว่าจะโดยพระชาติ โดยศีล โดยวิชา และจรณะ พระองค์ทรงเป็นศาสดาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย ดังนั้น ตนนั้นแหละควรเป็นผู้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า

เมื่อกฎทนต์พราหมณ์ได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้กราบทูลถามถึงวิธีการบูชาโยถุที่จะผลานิสงส์มาก ในเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเป็นแนวทางไว้ โดยยกเรื่องราวการบูชาโยถุของพระเจ้ามหาวชิตราชในอดีต ๓ ประการ ประกอบด้วย ๑) การพระราชทานพันธุ์พืชและอาหารแก่พลเมืองผู้ขะมักะเม้นในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ ๒) การพระราชทานต้นทุนแก่พลเมืองผู้ขะมักะเม้นในพาณิชยกรรม ๓) การพระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ยันชั้นแข็ง เมื่อทำเช่นนั้น พลเมืองก็จะยันชั้นแข็งในหน้าที่ของตน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ส่งผลให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ทรงกระทำการบูชาโยถุโดยไม่ต้องเบียดเบียนบุคคลอื่น สัตว์อื่นให้เดือดร้อน แม้ผู้รับวัตถุสิ่งของในพิธีบูชาโยถุก็ให้เฉยเฉพาะผู้ประกอบด้วยศีลอันเป็นที่รัก ยิ่งเป็นพระอริยบุคคลผู้หมดกิเลสแล้ว ยิ่งทำให้โยถุนั้นมีผลานิสงส์อย่างยิ่ง

เกวัญภูษะ,บุโรหิต

เกวัญภูษะ,บุโรหิต ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดก ความโดยสังเขปว่า ท่านเป็นผู้ฉลาดในนิมิตต่าง ๆ รู้สำเนียงของสัตว์ทั้งปวง เชี่ยวชาญในคัมภีร์พระเวท เชี่ยวชาญในลางบอกเหตุ ในความฝัน ชำนาญในการหาฤกษ์หายาม ในการเคลื่อนพลและการเข้าประชิด สามารถรู้โทษและคุณในภาคพื้นดินและอากาศ ฉลาดในคลองแห่งนักษัตร^{๒๐๘} (ขุ.ชา.๒๗/๒๔๔/๕๗๕) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาไม่มีเนื้อหาพรรณานอกเหนือจากนี้

เกวัญภูษะ,บุตรคหบดี

เกวัญภูษะ เป็นบุตรคหบดีท่านหนึ่งในเมืองนาลันทา ความพรรณนาไว้ในเกวัญภูษะสูตรแห่งทีฆนิกาย สีลขันธวรรค^{๒๐๙} มีเนื้อความโดยสังเขปว่า เกวัญภูษะคหบดีบุตร ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าขณะประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี เขตเมืองนาลันทา ทูลเสนอแนะให้พระพุทธเจ้าอนุญาตให้พระภิกษุรูปหนึ่งแสดงปาฏิหาริย์เพื่อยังครุฑาชาวเมืองให้เจริญยิ่ง ๆ

^{๒๐๘} ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๓/๑๒๕.

^{๒๐๙} ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๑/๑๑๓.

แก้วกฐะ ได้กราบทูลอย่างนี้ถึงครั้งที่ ๓ ก็ได้รับการปฏิเสธจากพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยืนยันว่า พระองค์แสดงธรรม มิได้มีจุดประสงค์เพื่อให้ภิกษุสงฆ์อวดอุตริมนุสสรธรรมแก่คฤหัสถ์ผู้มุ่งชาวห่มขาว และทรงยืนยันว่า พระองค์นั้นรู้แจ้งในปาฏิหาริย์ ๓ ประการ ได้แก่ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนียปาฏิหาริย์ แต่ทรงมองเห็นโทษ จึงไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุแสดงปาฏิหาริย์

เกสวะ, ดาบส

เกสวาดาบส มาในเกสวชาดก แห่งขุททกนิกาย^{๒๑๐} บรรยายพระธรรมที่ว่า รสทั้งหลายมีความคั่นเคยเป็นอย่างยิ่ง

อรรถกถาชาดก ขยายความเพิ่มเติมว่า ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าพรหมทัตตครองกรุงพาราณสี เกสวาดาบสหอมล้อมด้วยดาบส ๕๐๐ รูป เป็นครูของคณะอยู่ในหิมวันตประเทศ มีอันตเวาสีกสำคัญผู้หนึ่งได้แก่กัปปดาบส ทำให้มีความคั่นเคยเป็นอย่างยิ่ง ต่อมาเกสวาดาบสมีความประสงค์จะเสพรสเปรี้ยวและรสเค็ม จึงได้พาบริวารไปยังเมืองพาราณสี พักอยู่ในพระราชอุทยาน รุ่งเช้าก็เข้าไปบิณฑบาตในพระนครเพื่อภิกษาจาร พระราชาทอดเห็นหมู่ดาบสเหล่านั้น ก็นิมนต์มาฉันในพระราชนิเวศน์ ครั้นล่วงถึงกาลฤดูฝน เกสवादาสก็ทูลลาพระราชา

พระราชาได้ตรัสกับเกสवादาบสว่า ท่านชราภาพมากแล้ว ส่งแต่ดาบสหนุ่มกลับไปเถิด ส่วนท่านพักอยู่ในพระราชนิเวศน์ พระองค์จะเป็นผู้ดูแลอุปัฏฐากเอง เกสवादาบสรับว่าดีแล้ว จึงส่งดาบสที่เหลือทั้งหมดกลับไปยังหิมวันตประเทศ ตนเองผู้เดียวเท่านั้นยับยั้งอยู่

เมื่อกัปปดาบส และดาบสที่เหลือกลับไปหมดแล้วไม่นาน เกสवादาบสก็เกิดความรำคาญใจใคร่จะเห็นกัปปดาบสแต่ก็ไม่ได้เห็น ทำให้นอนไม่หลับ อาหารที่ฉันไปก็ย่อยไม่ดี ทำให้เกิดอาพาธได้รับความทุกข์ทรมานอย่างหนัก แม้พระราชาจะส่งหมอหลวงมาดูแลรักษาอย่างดี อาการก็หาทุเลาไม่ เกสवादาบสจึงทูลถามว่า มหาบพิตรปรารถนาให้ข้าพระองค์ตาย หรือปรารถนาให้หายจากโรค พระราชาตรัสตอบว่า ปรารถนาให้หายจากโรคซิท่านผู้เจริญ เกสवादาบสจึงทูลว่า ถ้าอย่างนั้น ขอให้พระองค์ส่งอาตมาพักกลับไปยังหิมวันตประเทศ พระราชาตรัสว่า ดีละ ดังนี้แล้วก็รับให้นารทอำมาตย์ พร้อมด้วยนายพรานผู้ชำนาญทาง นำเกสवादาบสกลับไปยังหิมวันตประเทศ

เกสवादาบสได้พบกับกัปปดาบสแล้ว โรคทางใจก็สงบ ความกระสันรำคาญก็ระงับ เมื่อกัปปดาบสนำข้าวยาคุที่หุงด้วยข้าวฟ่าง ผสมลูกเดือย พร้อมด้วยผักที่ราดด้วยน้ำเปล่า ไม่เค็ม ไม่ได้อบแก่เกสवादาบส โรคของเกสवादาบสก็ระงับ จึงเป็นที่มาของภชาดที่ชื่อว่า ความคั่นเคย เป็นรสอย่างยิ่ง^{๒๑๑}

โกกะ, นายพราน

นายโกกะเป็นพรานล่าเนื้อ พระผู้มีพระภาคเจ้าปรารถนาเพื่อประกอบพระคาถาว่า “ผู้ใดประทุษร้ายต่อคนผู้ไม่ประทุษร้าย เป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเพียงตั้งเนิ่น บาปย่อมกลับมาถึงบุคคลนั้น

^{๒๑๐} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๘๑/๑๙๓.

^{๒๑๑} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๖๘๖.

ซึ่งเป็นคนพาลอย่างแน่แท้ ดุจผงรุสอันละเอียดที่บุคคลชดไปทวนลม ฉะนั้น”^{๒๑๒} ความในคัมภีร์อรรถ
ถา^{๒๑๓} สรุปพอสังเขปได้ดังนี้

ได้ยินว่า เช้าวันหนึ่ง นายโกกะถือนุ มีสุนัขห้อมล้อมออกไปป่า พบภิกษุถือบิณฑบาตเป็น
วัตรรูปหนึ่ง กำลังเที่ยวบิณฑบาตในระหว่างทาง โกรธแล้ว พลังคิดว่า "เราพบคนกาลกรณณ์ วันนี้จัก
ไม่ได้สิ่งอะไรเลย" ดังนี้ จึงหลีกไป ฝ่ายพระเถระเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้าน ทำภตกิจแล้วจึงกลับไปสู่
วิหารอีก ฝ่ายนายพรานนอกนี้ เที่ยวไปในป่าไม่ได้อะไร เมื่อกลับมา ก็พบพระเถระอีก จึงคิดว่า วันนี้
เราพบคนกาลกรณณ์นี้อีกแล้ว ไปป่าจึงไม่ได้อะไรๆ บัดนี้ เธอได้มาเผชิญหน้าของเราแม้อีก เราจักให้
สุนัขทั้งหลายกัดพระรูปนั้นเสีย ดังนี้แล้ว จึงให้สัญญาปล่อยสุนัขไปรุมกัดพระเถระ

พระเถระรีบขึ้นต้นไม้ต้นหนึ่งโดยเร็ว นิ่งในที่สูงชั่วบุรุษหนึ่ง สุนัขทั้งหลายก็พากันล้อม
ต้นไม้ไว้ นายโกกะไปแล้วร้องบอกว่า "แม่ขึ้นต้นไม้ก็ไม่มีทางพ้น" ดังนี้แล้ว จึงแทงพื้นเท้าของพระเถระ
ด้วยปลายลูกศร พระเถระได้แต่อ่อนวอนว่าอย่าทำอย่างนั้น แต่นายโกกะก็ไม่คำนึงถึง กลับแทง
กระหน่ำใหญ่ พระเถระ เมื่อพื้นเท้าข้างหนึ่งถูกแทงอยู่ จึงยกเท้าขึ้น หย่อนเท้าที่ ๒ ลง แม่เมื่อเท้า
ที่ ๒ นั้นถูกแทงอยู่ จึงยกเท้าขึ้นขึ้นเสีย, ท่านได้รับทุกขเวทนาอย่างหนักไม่สามารถจะคุมสติไว้ได้
กระทั่งจิวรหลุดจากตัว ตกลงมาคลุ้มนายโกกะตั้งแต่ศีรษะทีเดียว

เหล่าสุนัขกรูเข้าไปในระหว่างจิวร ด้วยสำคัญว่า "พระเถระตกลงมา" ดังนี้แล้ว ก็รุมกันกัด
กินเจ้าของของตน กระทั่งเหลือแต่กระดูก ครั้นแล้วก็ออกมาจากระหว่างจิวรได้ยืนอยู่ ณ ภายนอก ที่
นั้น พระเถระจึงหักกิ่งไม้แห้งกิ่งหนึ่งขว้างสุนัขเหล่านั้น เหล่าสุนัขเห็นพระเถระแล้ว รู้ว่าได้กัดกินเจ้า
ตัวเอง จึงหนีเข้าป่า เป็นที่มาของพุทธภาษิตที่ว่า "ผู้ใดประทุษร้ายต่อคนผู้ไม่ประทุษร้าย เป็นผู้บริสุทธิ์
ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน บาปย่อมกลับมาถึงบุคคลนั้น ซึ่งเป็นคนพาลอย่างแน่แท้ ดุจผงรุสอันละเอียดที่
บุคคลชดไปทวนลม" ดังกล่าวแล้วข้างต้น

โกกนทา, พระธิดา

พระนางโกกนทา ปรากฏในปฐมปิณฑุสสุตแห่งสังยุตตนิกาย สคาถวรรค^{๒๑๔} ความ
พรรณนาไว้ว่า พระนางเป็นธิดาของพระเจ้าปัชชนนะ มีวรรณงดงาม ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ขณะทรงประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ปามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ได้กล่าวคาถาในสำนักพระผู้มีพระภาค
เจ้าว่า “ชนเหล่าใดมีปัญญาทราม เทียวติเตียนธรรมอันประเสริฐ ชนเหล่านั้นย่อมบังเกิดในนรกชื่อโรรุ
วะอันทารุณ เสวยทุกข์ตลอดกาลนาน ชนเหล่าใดมีความอดทน และมีความสงบ เข้าถึงธรรมอัน
ประเสริฐ ชนเหล่านั้นละร่างกายอันเป็นของมนุษย์แล้ว จักบังเกิดเป็นเทวดาโดยสมบูรณ์”

ในทุติยปิณฑุสสุตแห่งสังยุตตนิกาย มีเนื้อความพรรณนาคัลยกัน พระนางได้เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าขณะทรงประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ปามหาวัน เขตกรุงเวสาลีเช่นกัน และได้
กล่าวคาถาในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ธรรมมีประมาณเท่าใดที่หม่อมฉันศึกษาแล้วด้วยใจ หม่อม
ฉันจักกล่าวอรรถแห่งธรรมประมาณเท่านั้นโดยย่อ บุคคลไม่ควรทำกรรมชั่วอะไร ๆ ทางกาย ทาง

^{๒๑๒} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๕/๗๐.

^{๒๑๓} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๒๙.

^{๒๑๔} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๓๙/๕๔.

วาจา หรือทางใจในโลกทั้งปวง บุคคลมีสติสัมปชัญญะ ละกามทั้งหลายได้แล้ว ไม่พึงประสบทุกข์ ซึ่งประกอบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์”^{๒๑๕}

โกกาลิกะ, ภิกษุ

โกกาลิกะภิกษุ เป็นภิกษุร่วมคิดกับพระเทวทัตในการทำลายสงฆ์ และมีผู้ร่วมก่อการอีก ๓ ท่าน ได้แก่ พระกฏโมรคตีสสกะ, พระขันทเทวีบุตร, และพระสมุทททัต

ตามประวัติพรรณนาไว้ว่า ท่านเป็นบุตรของโกกาลิกเศรษฐี ในนครโกกาลิกะ รัฐโกกาลิกะ บวชอยู่ในวิหารที่บิดาสั่งเอาไว้ และเป็นศิษย์ของพระเทวทัต^{๒๑๖}

เมื่อแรกเริ่มดำเนินการ พระเทวทัตได้ไปชวน พระโกกาลิกะได้ถามกลับไปว่า พระพุทธเจ้ามีฤทธานุกาพมากอย่างนั้น เราจะทำอย่างไรจึงจะประสบผลสำเร็จ พระเทวทัตจึงเอ่ยถึงวัตถุ ๕ ประการ ว่าจะเป็นเงื่อนไขสำคัญเพื่อดึงภิกษุผู้มีความเห็นคล้ายกันออกมาจากสำนักของพระพุทธเจ้า^{๒๑๗} ซึ่งก็ใช้ได้ผล เพราะหลังจากนั้นไม่นาน ก็มีภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป คล้อยตาม และแยกตัวออกมาจากสำนักของพระพุทธเจ้ามาอยู่กับพระเทวทัต

เหตุการณ์ครั้งนี้ พระพุทธเจ้าได้ส่งพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเข้าไปแก้ไขสถานการณ์ พาพระภิกษุเหล่านั้นกลับคืนมาทั้งหมด ทำให้พระเทวทัตถึงกับกระอักเลือด^{๒๑๘}

ในโกกาลิกสูตร พรรณนาไว้ว่า พระโกกาลิกะนี้เคยเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งกราบทูลพฤติกรรมของพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะว่า เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว ตกอยู่ในอำนาจของความปรารถนาชั่ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนว่าอย่างกล่าวเช่นนั้น ขอให้พระโกกาลิกะทำความเลื่อมใสในพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเถิด แต่พระโกกาลิกะก็หาได้ฟังคำเตือนไม่

ในคัมภีร์เล่าต่อไปอีกว่า หลังจากกล่าวหาพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะแล้ว ท่านก็อาพาธ มีตุ่มเล็ก ๆ ผุดเต็มตัว จากนั้นตุ่มเหล่านั้นก็ค่อยโตขึ้นจนกระทั่งแตกออก ทำให้ทั้งตัวเต็มไปด้วยหนองและเลือด ต่อมาท่านก็มรณภาพด้วยอาพาธนั้นไปเกิดในปทุมนรก^{๒๑๙}

โกกฏฐะ, พระ

พระโกกฏฐะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นพี่น้องกับพระเมฆฐะ ซึ่งทั้ง ๒ รูป เป็นต้นเหตุของการบัญญัติห้ามยกพระพุทธพจน์เป็นภาษาสันสกฤต ความในพระสูตรมีพรรณนาไว้ว่า ทั้งสองได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลขอให้พระพุทธเจ้ากำหนดให้พระภิกษุยกพระพุทธพจน์เป็นภาษาสันสกฤตอย่างเดียวนั้น โดยให้เหตุผลว่า ภิกษุทั้งหลายบวชมาจากตระกูลที่แตกต่างกัน อาจจะทำให้พระพุทธพจน์ผิดเพี้ยนไปด้วยภาษาของตน ๆ จึงควรกำหนดให้ยกเป็นภาษาสันสกฤตเพียงภาษาเดียว พระพุทธเจ้าทรงดำหนิ พร้อมกับบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุยกพระพุทธพจน์เป็นภาษาสันสกฤตรูปใดละเมิดปรับอาบัติทุกกฏ^{๒๒๐}

^{๒๑๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๐/๕๖.

^{๒๑๖} อ.ทสก.อ. (ไทย) ๕/๒๘๒.

^{๒๑๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๐๙/๔๔๑.

^{๒๑๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๕/๒๐๗.

^{๒๑๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๔๘, อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๐, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๖๒/๖๕๕.

^{๒๒๐} วิ.จุฬ. (ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑.

โกฏิฐิตะ, พระ

พระโกฏิฐิตะ เป็นบุตรของอัสสลายนพราหมณ์และจันทวีพราหมณ์ในเมืองสาวัตถี เรียนจบไตรเพท เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจาริกตามบ้านและนิคม มาถึงหมู่บ้านที่อัสสลายนพราหมณ์อาศัยอยู่ ได้ทรมานพราหมณ์จนกลายเป็นทาส และหันมานับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต แม้โกฏิฐิตะเมื่อเห็นบิดาหันมานับถือพระรัตนตรัยก็หันมานับถือตาม ครั้นได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดความเลื่อมใส ได้ขอบรรพชาอุปสมบท โดยมีพระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์ พระมหาโมคคัลลานะเป็นอาจารย์ ได้บรรลुरुธรรมขณะเปลี่ยนผ้านุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์มาเป็นผ้ากาสาเว นอกจากนี้พระโกฏิฐิตะยังเป็นพระมหาเถระผู้มีชื่อเสียงอีกรูปหนึ่ง ในบรรดาสาวกของพระพุทธเจ้า^{๒๒๑}

เรื่องราวของพระโกฏิฐิตะ ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในโกฏิฐิตสูตร พรรณนาถึงพระสารีบุตรได้ถามปัญหาแก่พระโกฏิฐิตะว่า อวิชาเป็นอย่างไร ทำไมคนจึงตกอยู่ในอวิชา พระโกฏิฐิตะตอบว่า เพราะไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงในคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เรียกว่า อวิชา^{๒๒๒} ในสัลวันตสูตร พรรณนาความท้อแท้เข้าไปหาพระสารีบุตร ได้เรียนถามปัญหาว่า ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการธรรมใด ได้รับคำตอบว่า ควรมนสิการอุปาทานชั้นที่ ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคร เป็นดุจหัวผี ดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา^{๒๒๓} เป็นต้น ความส่วนใหญ่มักเกี่ยวข้องกับการสนทนา หรือถาม-ตอบปัญหา กับพระสารีบุตร บางปัญหา เป็นปัญหาสำคัญที่ถกเถียงกันมากในสมัยพุทธกาล เช่น ปัญหาเรื่องการตายแล้วเกิด หรือว่าตายแล้วสูญ^{๒๒๔} เป็นต้น

พระโกฏิฐิตะ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา^{๒๒๕}

โกณฑธานเถระ, พระ

ดู พระกุนฑธานเถระ

พระโกณฑธานเถระปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท พระพุทธเจ้าปรารภถึงเพื่อตรัสพระคาถาสั่งสอนใจความว่า ไม่ควรกล่าวคำหยาบต่อใคร ๆ การโต้เถียงกันเป็นทุกข์ นำมาซึ่งการทำร้ายโต้ตอบ ควรทำตนให้หนึ่งเหมือนก้างสดาที่ตัดขอบปากออกแล้ว จึงจะสามารถบรรลุนิพพานได้ การโต้เถียงก็จะหมดไป^{๒๒๖} ความในอรรถกถาธรรมบท พรรณนาเพิ่มเติม สรุปใจความโดยสังเขปดังต่อไปนี้

ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในพระนครสาวัตถี เดิมชื่อว่า ธานมาณพ เมื่อเจริญเติบโตแล้ว ได้เข้าศึกษาวิทยาตามธรรมเนียมของพวกพราหมณ์จนจบไตรเพท

ต่อมาได้รับการบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่วันที่ท่านได้อุปสมบท ก็ปรากฏว่ามีมหาชนได้พบเห็นรูปหญิงสาวรูปหนึ่งเที่ยวติดตามไปข้างหลังของท่าน แต่ตัวท่านเองมองไม่เห็นรูป

^{๒๒๑} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๑๔๔/๑๘๓.

^{๒๒๒} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๘/๒๒๗.

^{๒๒๓} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕.

^{๒๒๔} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๔๑๓/๔๘๐.

^{๒๒๕} อจ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๑๘/๒๘.

^{๒๒๖} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๓/๗๓.

นั้น ครั้นท่านเข้าไปบิณฑบาตในบ้าน ชาวบ้านได้ถวายภิกษาแก่ท่านสองส่วนแล้วพูดว่า ส่วนนี้ถวายท่าน สำหรับส่วนนี้ให้หญิงสาวสวยของท่าน ตั้งแต่นั้นมาพวกมनुษย์จึงพากันเรียกท่านว่า โภณฑธานะ ภิกษุผู้ไม่รู้จักความจริงเมื่อเห็นอาการเช่นนั้นก็เกิดความรังเกียจ กลัวความเสียหายจะเกิดแก่พวกตนด้วย จึงแจ้งให้อนาถปิณฑกเศรษฐิขับไล่ท่านออกจากวัดไปเสีย เมื่ออนาถปิณฑกเศรษฐิไม่ขับก็บอกแก่นางวิสาขา แม้นางวิสาขาก็ไม่ขับไล่เช่นกัน พวกภิกษุเหล่านั้นจึงถวายพระพรให้พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบ และดำเนินการขับไล่ท่านออกไปเสียจากแคว้น

พระเจ้าปเสนทิโกศลทราบเรื่อง จึงเสด็จไปสู่พระวิหารด้วยพระองค์เองทรงพิสูจน์จนทราบว่า หญิงสาวที่มองเห็นนั้นเป็นเพียงภาพลวงตาเท่านั้น ไม่ใช่คน จึงเกิดความเลื่อมใส รับสั่งให้ท่านเข้าไปบิณฑบาตในพระราชวัง และบำรุงด้วยปัจจัยสี่ พวกภิกษุเห็นดังนั้นก็กลับตีเียนทั้งพระราชากับพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระโภณฑธานะโกรธจึงกล่าวโต้ตอบพวกภิกษุเหล่านั้นบ้าง ความทราบถึงพระบรมศาสดา พระองค์จึงทรงดำหนิแล้ว ทรงห้ามมิให้พวกภิกษุกล่าวตอบโต้กันและกัน และทรงแสดงเรื่องรูปของหญิงสาวนั้นให้พวกภิกษุได้ทราบความจริง แล้วได้แสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนด้วยคาถาสองคาถาดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ในเวลาจบเทศนาท่านพระโภณฑธานะตั้งอยู่ในโอวาทที่พระบรมศาสดาตรัสสอน ตั้งใจบำเพ็ญความเพียรจนได้บรรลุพระอรหัตตผล^{๒๒๗}

ต่อมาพระบรมศาสดาทรงยกย่องท่านว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้จับสลากเป็นปฐม^{๒๒๘} ครั้นท่านพระโภณฑธานะละมีชีวิตอยู่อยู่โดยสมควรแก่กาลแล้วก็ดับขันธปรินิพพาน

โภณฑธานะ, พระ

พระโภณฑธานะ เป็นบุตรพราหมณ์มหาศาล เกิดที่บ้านพราหมณ์ชื่อโหมวัดฤ อยู่ไม่ห่างจากกรุงกบิลพัสดุ์ การศึกษา เรียนจบไตรเพท และรู้ตำราทำนายลักษณะ เป็น ๑ ในพราหมณ์ ๘ คนที่ได้รับเชิญมาทำนายลักษณะ โดยท่านได้ทำนายเพียงคดีเดียวคือ พระกุมารจะออกผนวช และได้เป็นศาสดาเอกในโลก ขณะที่พราหมณ์ ๗ คนที่เหลือมีทำนายเพิ่มอีกคดีหนึ่งคือ ถ้าอยู่ครองเรือนจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

ต่อมาเมื่อทราบพระราชกุมารเสด็จออกผนวชและบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ จึงได้ชักชวนพราหมณ์อีก ๔ คน คือ ๑) วัปปะ ๒) ภัททิยะ ๓) มหานามะ และ ๔) อัสสชิ ซึ่งเป็นบุตรของพราหมณ์ในจำนวน ๑๐๘ คน ที่ได้รับเชิญไปเลี้ยงอาหารในพระราชพิธีทำนายพระลักษณะ รวมเป็น ๕ คนด้วยกัน เรียกว่า ปัญจวัคคีย์ ได้ออกบวชติดตามรับใช้ใกล้ชิดด้วยคิดว่า ถ้าพระองค์ได้บรรลุธรรมวิเศษแล้ว จะได้เทศนาสั่งสอนตนให้ได้บรรลุธรรมนั้นบ้าง

ความโดยละเอียดมาในปัญจวัคคีย์กถาแห่งวินัยปิฎก มหาวรรค (วิ.มหา. ๔/๑๐/๑๕) ความสังเขปดังต่อไปนี้

ภายหลังทรงเลิกบำเพ็ญทุกกรกิริยา หันมาบำเพ็ญเพียรทางจิต โภณฑธานะหมดความเลื่อมใสเพราะเข้าใจว่า กลับมาเป็นคนมักมาก จึงได้ชวนเพื่อนหนีไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ทั้งพระพุทธเจ้าไว้ลำพังเพียงพระองค์เดียว ครั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัม

^{๒๒๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๗๖.

^{๒๒๘} อัง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๐๖.

พุทธเจ้าแล้ว ทรงตัดสินพระทัยที่จะแสดงพระธรรมเทศนา อันดับแรกทรงคิดถึงอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร แต่ท่านทั้งสองได้ถึงแก่กรรมแล้ว จึงทรงคิดถึงปัญจวัคคีย์ จึงได้เสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อแสดงธรรมโปรด

ฝ่ายปัญจวัคคีย์ ครั้นเห็นพระพุทธองค์เสด็จมาแต่ไกล คิดว่าคงจะมาหาคนอุปฐากา จึงนัดหมายกันว่า จะไม่ไหว ไม่ต้อนรับ ไม่รับบาตรและจีวรของพระองค์แต่ได้ปูอาสนะเอาไว้ แต่พอพระพุทธองค์เสด็จไปถึง กลับสืบทัดกาที่ไต่ทำกันไว้ เพราะความเคารพที่เคยมีต่อพระองค์ ทั้งหมดได้ลุกขึ้นต้อนรับและทำสามีจิกรรม เหมือนที่เคยปฏิบัติมา แต่ยังสนทนากับพระองค์ด้วยถ้อยคำอันไม่เคารพ โดยการออกพระนาม และใช้คำว่า อาวุโส พระพุทธองค์ทรงห้ามไม่ให้ใช้คำพูดอย่างนั้น และตรัสบอกว่า พระองค์ได้บรรลุอมตธรรมแล้ว ขอให้ปัญจวัคคีย์ทั้งหลายตั้งใจฟัง และปฏิบัติตามที่พระองค์สอน ไม่ช้าจะได้บรรลุอมตธรรมนั้น

ปัญจวัคคีย์ได้ปฏิเสธพระพุทธองค์ถึง ๓ ครั้งว่า พระองค์เลิกความเพียรแล้วจะบรรลุอมตธรรมได้อย่างไร พระพุทธองค์จึงได้ทรงเตือนสติพวกเขาว่า เมื่อก่อนนี้ท่านทั้งหลายเคยได้ฟังคำที่เราพูดนี้บ้างไหม ทำให้พวกเขาระลึกได้ว่า พระวาจาเช่นนี้ พระองค์ไม่เคยตรัสมาก่อนเลย จึงยอมฟังพระธรรมเทศนา พระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา ชื่อ อัมมจักกัปปวัตตนสูตรอันเป็นปฐมเทศนาแก่พวกเขา

ในเวลาจบพระธรรมเทศนา โภณทัณฺฑะเกิดธรรมจักขุ คือดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๒๒๙} ท่านได้บรรลุโสดาปัตติผล เพราะเกิดธรรมจักขุนี้ พระพุทธองค์ทรงทราบ จึงทรงเปล่งอุทานว่า โภณทัณฺฑะรู้แล้วหนอ ๆ ท่านจึงได้ชื่อว่า อัญญาโณภณทัณฺฑะ ตั้งแต่บัดนั้น^{๒๓๐}

เมื่อโณภณทัณฺฑะได้เห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรมหมดความสงสัยในคำสอนของพระศาสดาแล้ว จึงได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวไว้ดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด การอุปสมบทอย่างนี้เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา ท่านได้เป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา

ครั้นพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนปัญจวัคคีย์อีก ๔ ท่านให้ได้ดวงตาเห็นธรรม คือบรรลุโสดาบันแล้ว ทรงประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาเช่นเดียวกัน วันหนึ่ง ตรัสเรียกทั้ง ๕ รูป มาตรัสสอนว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอนัตตาไม่ใช่เป็นอัตตา เพราะถ้า เป็นอัตตา แล้วไซ้ ก็จะไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ (เจ็บป่วย) และต้องได้ตามปรารถนาว่า ของเป็นอย่างไร จงอย่าเป็นอย่างนั้น แต่เพราะทั้ง ๕ นั้น เป็นอนัตตา ใคร ๆ จึงไม่ได้ตามปรารถนาของตนว่า ของเป็นอย่างนี้ จงอย่าเป็นอย่างนั้น ทั้ง ๕ รูปได้เห็นด้วยปัญญาตามความเป็นจริงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ทุกชนิดไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่สิ่งนั้น และสิ่งนั้นก็ไม่ใช่ตัวของเรา จึงเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อหน่ายย่อมหมดกำหนด ครั้นหมดกำหนด ย่อม

^{๒๒๙} วิ.มทา.(ไทย) ๔/๑๖/๒๔.

^{๒๓๐} วิ.มทา.(ไทย) ๔/๑๗/๒๕.

หลุดพ้น สิ้นพระธรรมเทศนา ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ รูปจึงได้บรรลุอรหัตตผล พระธรรมเทศนานี้ชื่อ อนัตตลักษณะสูตร^{๒๓๑}

พระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นกำลังสำคัญรูปหนึ่งในการช่วยประกาศพระศาสนา เพราะท่านเป็นหนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ ๖๐ รูป ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงส่งไปประกาศพระศาสนาครั้งแรก ด้วยพระพุทธดำรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๒๓๒}

ผลงานที่สำคัญของท่านคือ ทำให้นายปุณณะ บุตรของนางมันตานี ผู้เป็นหลานชายได้บวชในพระพุทธศาสนา^{๒๓๓} ซึ่งต่อมาได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยประกาศพระศาสนา มีกุลบุตรบวชในสำนักของท่านจำนวนมาก

พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้รับยกย่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้รัตตัญญู^{๒๓๔} อรรถกถาขยายความว่า หมายถึง รู้ราตรีนาน คือบวช รู้แจ้งธรรม และเป็นพระชีนาสพก่อนพระสาวกทั้งหลาย^{๒๓๕}

อนึ่ง ในสมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ พระอัญญาโกณฑัญญะได้เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้รัตตัญญูรู้แจ้งธรรมก่อนใคร ๆ จึงปรารถนาฐานันดรนั้น แล้วได้ทำบุญมีทาน เป็นต้น พระปทุมุตตรศาสดาทรงเห็นว่า ความปรารถนาของเขาจะสำเร็จแน่นอน จึงได้พยากรณ์วิบากสมบัติของเขา จนมาถึงศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า วิปัสสี เขาได้เกิดเป็นกุกุมพี ชื่อว่า มหากาล ได้ถวายทานอันเลิศ ๙ ครั้ง ด้วยบุญญาธิการดังกล่าว จึงได้รับเอตทัคคะนี้จากพระบรมศาสดา

พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ช่วยพระบรมศาสดาประกาศพระศาสนาอยู่ระยะหนึ่ง บั้นปลายชีวิต ได้ทูลลาเข้าไปอยู่ในป่าหิมวันต์ จำพรรษาอยู่ที่ฝั่งสระฉัททันต์ ๑๒ พรรษา เมื่อกาลจะปรินิพพาน ใกล้เข้ามา จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ขอให้ทรงอนุญาตการปรินิพพาน แล้วกลับไปยังที่นั้น ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ

โกนาคมนะ, พระพุทธเจ้า

เป็นอดีตพระพุทธเจ้า อุบัติขึ้นในตระกูลพราหมณ์ในภัทรกัป พระบิดาทรงพระนามว่า ยัญญทัตตพราหมณ์ พระมารดาทรงพระนามว่า อุตตรา อุบัติขึ้นในเมืองโสภวัต มีพระราชาทรงพระนามว่า โสภะ^{๒๓๖} เป็นพระพุทธเจ้าอีกพระองค์หนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงว่า พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์นี้ตั้งอยู่นาน ได้แก่ พระกุกสันธะ และพระโกนาคมนะ เพราะพระพุทธเจ้าทั้ง

^{๒๓๑} วิ.มหา.(ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

^{๒๓๒} วิ.มหา.(ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๒๓๓} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๓๓๐.

^{๒๓๔} อจ.เอกก. ๒๐/๑๘๘/๒๕.

^{๒๓๕} อจ.เอกก.อ.(ไทย) ๑/๑๘๘/๑๒๒.

^{๒๓๖} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๗๐๙.

สองพระองค์นี้ไม่วางพระทัยในการสั่งสอน ทรงหมั่นตรวจสอบวาระจิตของภิกษุทั้งหลาย ทั้งทรงบัญญัติพระวินัย แสดงพระปาฏิโมกข์อย่างมั่นคง^{๒๓๗}

ในคัมภีร์พุทธวงศ์ ได้พรรณนาไว้อีกว่า ทรงครองเรือนอยู่ ๓,๐๐๐ ปี มีพระมเหสีชื่ออรุจิตัตตา มีพระโอรสชื่อสัตถวาทะ ครั้นต่อมาทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ ได้เสด็จออกผนวช บำเพ็ญสมณธรรม ๖ เดือน ได้บรรลุปะณิพพิตยธรรมเจ้าที่ใต้ต้นมะเดื่อ มีพระภิกษุโยสเถระและพระอุตรเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระโสติสชะเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระวรกายสูง ๓๐ ศอก อายุขัย ๓๐,๐๐๐ ปี^{๒๓๘}

โกมาริบุตร, ฤาษีโพธิสัตว์

โกมาริบุตร มาในโกมาริยชาติก แห่งชุตทกนิกาย ชาติก^{๒๓๙} สาเหตุที่ตรัสชาติกเรื่องนี้ มาจากการเล่นคึกคะนองของภิกษุกลุ่มหนึ่ง ความในอรรถกถา^{๒๔๐} พรรณนาไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประทับบนปราสาทชั้นบน ภิกษุเหล่านั้น นั่งอยู่บนปราสาทชั้นบาท ต่างนำเรื่องที่ตนเห็น หรือได้ยิน มาแล้วมาเล่าตลกคะนอง หัวเราะเฮฮา พระผู้มีพระภาคทรงได้ยิน มีพระประสงค์จะให้ภิกษุเหล่านั้น สลดใจ จึงรับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานะไปจัดการ

พระมหาโมคคัลลานะเหาะขึ้นไปบนยอดปราสาท เอาปลายนิ้วแม่เท้ากระทบยอดปราสาท ทำให้ปราสาทสั่นสะเทือนเหมือนแผ่นดินไหว ภิกษุเหล่านั้นมีความเกรงกลัว จึงได้ออกมายืนอยู่นอกปราสาท ทำให้เป็นที่โจทษ์ขานถึงพฤติกรรมการเล่นตลกคะนองของ อาศัยเหตุดังกล่าว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสชาติก ปรารภพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นโกมาริบุตร ได้ออกบวชเป็นฤาษีบำเพ็ญภาวนาอยู่ในป่าหิมวันตประเทศ

ครั้งนั้นพวกดาบสมักคะนองพวกหนึ่งอาศัยอยู่ในหิมวันตประเทศนั้น ดาบสเหล่านั้น วัน ๆ ไม่ได้บำเพ็ญภาวนา สาละวนอยู่กับการหาผลไม้ ได้มาก็เคี้ยวกิน หัวเราะ สนุกสนาน ในสำนักของดาบสเหล่านั้นมีลิงตัวหนึ่ง แม้ลิงนั้นก็เล่นคึกคะนองเหมือนอย่างดาบสเหล่านั้น

วันหนึ่ง ดาบสเหล่านั้นได้เข้าเมืองเพื่อเสพรสเปรี้ยวและรสเค็ม พระโพธิสัตว์จึงได้มาอาศัยที่ดาบสเหล่านั้นเคยอยู่ ลิงเห็นพระโพธิสัตว์ก็แสดงอาการคึกคะนองเหมือนแสดงแก่ดาบสเหล่านั้น พระโพธิสัตว์เห็นเช่นนั้นก็ตีดนิ้ว ให้โอวาทแก่ลิงว่า ธรรมดาผู้อยู่ในสำนักบรรพชิต ควรสำรวมระมัดระวัง อาจารย์ สำรวมกาย วาจา ขวนขวายในการบำเพ็ญภาวนา ตั้งแต่นั้นมา ลิงก็ได้อยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์

โกมาริบุตรฤาษีโพธิสัตว์ พักแรมอยู่พอสมควรแล้วก็จากไป ต่อมาดาบสผู้คึกคะนองได้กลับมาอยู่ที่นั้น ลิงเห็นไม่ได้แสดงอาการเคารพเหมือนอย่างก่อน ดาบสเหล่านั้นสงสัย จึงได้ถามว่า ทำไมไม่ทำเหมือนอย่างแต่ก่อน ลิงได้เล่าความจริงทั้งหมดตั้งต้นแต่โกมาริบุตรได้มาพักแรมที่นี่ ได้สั่งสอนมารยาทที่ติงาม ให้ตั้งอยู่ในฉาน

ดาบสเหล่านั้นได้ยินลิงกล่าวเช่นนั้นก็เอ๋ยขึ้นเชิงตำหนิ และเหยียดหยามว่า คนหว่านพืชบนก้อนศิลา ต่อให้ฝนตกลงมา พืชก็ไม่เจริญงอกงาม ความหมจดแห่งฉานถึงเจ้าจะฟังมา เจ้าก็ยังไม่ไกลจากภูมิฉานมากนัก

^{๒๓๗} วิ.ม.(ไทย) ๑/๑๘/๑๐.

^{๒๓๘} พุ.พุทธ.(ไทย) ๒๒/๒๖/๗๑๐.

^{๒๓๙} พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๔๙๖/๑๒๕.

^{๒๔๐} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๓๕๙.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแสดงชาตกจบ ก็ประมวลสรุปว่า ดาบสผู้ศึกษาคณะองในครั้งนั้นก็คือภิกษุผู้ศึกษาคณะองเหล่านี้ ส่วนโกมาริยบุตร ก็คือพระองค์เอง^{๒๔๑}

โกธัพพะ, พระเจ้า

พระเจ้าโกธัพพะ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง พระไตรปิฎก และอรรถกถา ภาษาไทยบางแห่งเขียนว่า โกธัพพะ ก็มี เนื้อหาในคัมภีร์มีทั้งที่เป็นบุคคลร่วมสมัยพุทธกาล และโพ้นสมัย เช่น พระเจ้าโกธัพพะผู้เป็นบิดาของพระโพธิสัตว์ ครองเมืองอินทปัตถ์ แคว้นกुरु ในอรรถกถา มหาสุตโสมจริยา^{๒๔๒} พระเจ้าโกธัพพะผู้เคยเป็นอดีตชาติของพระอานนท์ ในอรรถกถาธัมมการิชาตก^{๒๔๓}

ประวัติพระเจ้าโกธัพพะที่เป็นบุคคลร่วมสมัยพุทธกาล ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับพระองค์มากนัก พระราชประวัติในรัฐฐบาลสูตร^{๒๔๔} ปรากฏแต่เพียงว่า พระองค์มีความประสงค์จะพักผ่อนที่พระราชอุทยานมิกจีระ จึงรับสั่งให้นายมิกวะไปทำความสะอาด นายมิกวะหลังจากทำความสะอาดเสร็จแล้วก็ได้กลับมากราบทูลรายงานให้ทรงทราบ ว่าพระราชอุทยานสะอาดเรียบร้อยแล้ว และเวลานี้พระรัฐฐบาลได้มาพักผ่อนในพระราชอุทยาน

พระเจ้าโกธัพพะทรงรู้จักพระรัฐฐบาลเป็นการส่วนพระองค์ และเคยตรัสชื่นชมเนื่อง ๆ เมื่อทราบว่ายานออกบวช และมาพักผ่อนที่พระราชอุทยานเช่นนั้น จึงรับสั่งให้เตรียมของเคี้ยวของบริโภค จากนั้นจึงเสด็จไปยังพระราชอุทยาน เมื่อเสด็จไปถึงแล้วก็ทรงรับสั่งให้ลาดเครื่องลาด นิมนต์ให้พระรัฐฐบาลนั่ง แต่พระรัฐฐบาลก็ปฏิเสธ โดยให้เหตุผลว่า ตนเองนั่งที่เหมาะสมแล้ว จากนั้นก็เชื่อเชิญให้พระเจ้าโกธัพพะประทับนั่งตามพระราชอัธยาศัย

พระเจ้าโกธัพพะครั้นประทับนั่งแล้ว ก็ตรัสกับพระรัฐฐบาลว่า โดยปกติ คนที่ออกบวชเท่าที่ทรงทราบมักจะมีสาเหตุ ๑) มีอายุมาก ทำมาหากินลำบากแล้ว ๒) เจ็บไข้ได้ป่วย ทำมาหากินลำบากแล้ว ๓) เสื่อมจากทรัพย์สมบัติ และ ๔) เสื่อมจากญาติพี่น้อง ไม่มีใครดูแล ส่วนพระองค์เจ้ายังหนุ่มแน่นสุขภาพก็แข็งแรง ทั้งเกิดในตระกูลคหบดีมีทรัพย์มาก แม้ญาติพี่น้องก็มีมาก แต่เหตุไฉนจึงได้สละกองโภคทรัพย์เหล่านั้นออกบวช

พระรัฐฐบาลได้ถวายพระพรไปว่า สาเหตุที่ได้ออกบวช เป็นเพราะได้ฟังธรรมเทศ ๔ ประการ จากพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แก่ ๑) โลกถูกขรณานำไป ไม่ยั่งยืน ๒) โลกไม่มีผู้ต้านทาน ไม่เป็นอิสระ ๓) โลกนี้ไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องสละสิ่งนั้นไป และ ๔) โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่มเป็นทาสแห่งตัณหา^{๒๔๕}

พระเจ้าโกธัพพะทรงสดับธรรมเทศ ๔ ประการแล้ว ก็ทรงซักถามรายละเอียดแต่ละข้อ ๆ กระทั่งเป็นที่พอพระทัยแล้วก็ชื่นชม และทรงอนุโมทนากับพระรัฐฐบาล ทั้งทรงสรรเสริญพระรัตนตรัยสมควรแก่เวลา ก็เสด็จพระราชดำเนินกลับ

^{๒๔๑} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๓๖๓.

^{๒๔๒} ขุ.จริยา. (ไทย) ๙/๓/๕๐๘.

^{๒๔๓} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๕/๓/๔๐๘.

^{๒๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๓/๓๖๐.

^{๒๔๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๕/๓๖๔.

โกลิตะ, มาณพ

โกลิตะ เป็นชื่อของพระมหาโมคคัลลานะ (ดูรายละเอียดในพระมหาโมคคัลลานะ)

โกลิยะ,พราหมณ์

โกลิยะพราหมณ์มาในสาภิเกทราชคฤห์แห่งชุตตนิทาย ชาตก^{๒๔๖} คัมภีร์อรรถกถามีเนื้อความพรรณนาโดยสังเขปดังต่อไปนี้^{๒๔๗}

ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้ากรุงมคธครองราชสมบัติในพระนครราชคฤห์ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือพระนครมีหมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อสาลินทียะ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านนั้น เป็นไร่ของโกลิยะพราหมณ์ เนื้อที่ประมาณ ๑,๐๐๐ ไร่ หว่านข้าวสาลีเอาไว้ และมอบหมายให้คนเฝ้าดูแลประจำคนละ ๕๐ ไร่ บ้าง ๖๐ ไร่ บ้าง โดยปลูกกระท่อมไว้ให้ในทีนั้น ๆ ทำหน้าที่เฝ้าดูแลทั้งกลางวันและกลางคืน

ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของไร่ มีป่าจิวอยู่ที่ภูเขามียอดราบแห่งหนึ่ง นกแขกเต้าหลายร้อยตัวอาศัยอยู่ที่ป่าจิวนั้น

พระโพธิสัตว์ บังเกิดเป็นลูกพญานกแขกเต้าในฝูงนกแขกเต้าานั้น เมื่อเติบโตใหญ่มีรูปร่างงดงาม มีกำลังมาก เมื่อบิดาแก่เฒ่า ได้มอบความเป็นใหญ่ให้พระโพธิสัตว์นั้น ครั้นเมื่อถึงเวลาออกหาเหยื่อ พระโพธิสัตว์ให้บิดาผู้แก่เฒ่าพักอยู่ที่ป่า ตนพร้อมด้วยบริวารก็ออกหาเหยื่อ เมื่อกินเสร็จแล้วก็จะคาบเหยื่อมาป้อนบิดาเป็นประจำ

คนเฝ้าไร่สังเกตเห็นเช่นนั้น จึงได้นำความไปแจ้งโกลิยะพราหมณ์ว่า มีฝูงนกแขกเต้าจำนวนมากมากินข้าวสาลีเสียหาย ซ้ำมีนกแขกเต้าตัวหนึ่ง กินด้วยตัวเองยังไม่พอ ยังคาบเมล็ดข้าวสาลีเต็มปากบินไปอีกด้วย สร้างความเสียหาย ยากที่จะป้องกัน

โกลิยะพราหมณ์ได้ยินเช่นนั้น จึงสั่งให้คนงานทำเร็วตัด

วันนั้นนกแขกเต้าโพธิสัตว์ทราบวาท่าตนเองถูกบ่วง แต่ก็ไม่ได้เอะอะโวยวายให้ลูกฝูงทราบ ให้นกแขกเต้าทุกตัวกินอิ่มแล้ว ก็ทำสัญญาณ ๓ ครั้งให้รู้ว่าตนติดบ่วงแล้ว นกแขกเต้าที่เหลือได้บินหนีทั้งหมด พญานกแขกเต้าโพธิสัตว์ได้รำพึงในใจว่า บรรดานกแขกเต้า ไม่มีแม้ตัวเดียวที่หันกลับมาเหลียวดูเรา คงจะเป็นบาปเป็นกรรมของเรา

คนเฝ้าสวนได้ยินเสียงเอะอะของนกแขกเต้าที่กำลังบินขึ้น และพญานกแขกเต้าที่กำลังดิ้นเพราะติดบ่วง ก็รีบมาดู เห็นพญานกแขกเต้าโพธิสัตว์นอนติดบ่วงอยู่ จึงได้จับ และปลดบ่วง นำไปมอบให้โกลิยะพราหมณ์

โกลิยะพราหมณ์เห็นนกแขกเต้าโพธิสัตว์แล้วก็เกิดความเมตตา จึงได้ถามว่า ทำไมจึงกินข้าวในไร่แล้วยังไม่พอ ยังจะคาบเต็มปากเอาไปอีก เจ้าเป็นศัตรู หรือมีเวรต่อเราหรืออย่างไร ? นกแขกเต้าโพธิสัตว์ได้ยินเช่นนั้นก็ตอบว่า ไม่ได้เป็นศัตรูหรือมีเวรกับท่านหรอก แต่เอาไปใช้หนี้เก่า ให้เขากู้หนี้ใหม่ และฝังขุมทรัพย์ไว้ที่ป่าจิวนั้น โกลิยะพราหมณ์ได้ยินเช่นนั้นก็สงสัย จึงได้ถามความหมาย

นกแขกเต้าได้ชี้แจงว่า ที่บอกให้นำไปใช้หนี้เก่า นั้น หมายความว่า เอาไปเลี้ยงดูบิดามารดาที่แก่ชราแล้ว เอาไปให้เขากู้หนี้ใหม่ หมายความว่า ลูกน้อยของตน ปักยังไม่ขึ้น ไม่สามารถหาอาหาร

^{๒๔๖} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๗/๔๒๕.

^{๒๔๗} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๖/๓๕๒.

เองได้ จึงต้องเลี้ยงดู ส่วนฝั่งชุมทรัพย์ไว้ หมายความว่า ที่ป่าจึงมีนกทุกพลาภาพ มีปีกร่วง ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ข้าพเจ้าปรารถนาบุญ จึงได้นำไปให้แก่กเหล่านั้น

โกสีย์พราหมณ์ได้ยินเช่นนั้น เกิดความเลื่อมใส จึงได้มอบไร่สาละ ๑,๐๐๐ ไร่ ให้แก่ก แยกเต้าโพธิสัตว์พร้อมบริวาร แต่พระโพธิสัตว์ได้มอบคืนทั้งหมด ไร่ไว้เพียง ๘ ไร่เท่านั้น โกสีย์พราหมณ์ได้ทำหลักจารึกปักเขตไว้ บูชาพระโพธิสัตว์แล้วก็ปล่อยไป

นกแยกเต้าโพธิสัตว์ได้กลับมาที่ป่าจึง แจงเรื่องราวทั้งหมดให้บิดามารดาทราบ ดำรงชีวิตอยู่ตามอัตภาพตราบจนสิ้นอายุขัย

โกสีย์ะ, เศรษฐี

โกสีย์เศรษฐี ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๒๔๘} พระพุทธเจ้าตรัสปรารภพระคาถาธรรมบทว่า “ภมรไม่ทำลายดอก สี และกลิ่น ดูดแต่น้ำหวานไป ฉันทิ มณี พิงเที่ยวไปในหมู่บ้านฉะนั้น” ความในอรรถกถา^{๒๔๙} พรรณนาไว้โดยสังเขปดังนี้

โกสีย์เศรษฐี อาศัยอยู่ที่ตำบลสักกระ ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์ มีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ แต่เป็นคนตระหนี่มาก ไม่เคยให้อะไรแก่ใคร ๆ โดยที่สุดแม้ น้ำมันหยดเดียว เขาไม่ทิ้งบริโภคเอง และไม่ยืมทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์แก่คนอื่น

วันหนึ่ง เขากลับมาจากการบำรุงพระราชาในราชสำนัก ระหว่างทางได้เห็นชาวบ้านผู้หนึ่ง กำลังทอดขนมเบื้อง ครั้นกลับมาเรือนก็ไม่กล้าบอกใคร ด้วยเกรงว่า เมื่อคนอื่นรู้ ก็จะมากินอยากกินกับตน และต้องสิ้นเปลืองเงินทองหาถั่ว งา ข้าวสาร เนยใส และน้ำอ้อย จึงได้แต่ข้มความอยากเอาไว้ เมื่อเวลาผ่านไปก็ซุบผอม กระนั้นก็ยังไม่กล้าบอกให้ใครทราบ เข้าไปในห้องนอนทุกซอก

ภรรยาทราบข่าว จึงเข้าไปลูบหลังแล้วถามว่า ไม่สบายหรือ ก็ได้รับคำตอบว่า ไม่ใช่ ครั้นสอบถามไปมา ก็ได้ความว่า สามียากทานขนมเบื้อง ภรรยาถึงกับย่นถามด้วยความไม่แน่ใจ เพราะไม่คิดว่า เรื่องเล็กน้อยอย่างนี้ จะทำให้สามีถึงกับนอนขดบนเตียงอยู่หลายวัน เมื่อทราบความจริงแล้ว ภรรยาก็ปรารถนาขึ้นว่า ไม่ต้องห่วง แค่นมเบื้อง จะทำเลี้ยงหมดทั้งหมู่บ้าน

โกสีย์เศรษฐีได้ยินอย่างนั้นก็ไม่พอใจ จึงพูดขัดไปว่า ทำไมต้องเลี้ยงพวกนั้นด้วย เขาทำงานของเขา เขาก็ควรกินของเขา ภรรยาได้ยินก็ผอนเสียงลงว่า ถ้าอย่างนั้น จะทำให้พอกินเฉพาะในซอยเดียวกัน เศรษฐีได้ยินก็พูดขัดอีกว่า รวยนักหรือ ? ภรรยาได้ยินก็เอ่ยขึ้นอีกว่า ถ้าเช่นนั้นก็เอาแค่เฉพาะบ้านใกล้ ๆ เศรษฐีได้ยินก็พูดขึ้นอีกว่า เขารู้หรือว่าเป็นคนใจกว้าง สรุบไม่ว่าภรรยาจะพยายามลดจำนวนลง เศรษฐีก็ยังคงไม่พอใจ สุดท้ายจึงเหลือแค่ทำให้เศรษฐีรับประทานคนเดียว เมื่อได้ช้อยุติเช่นนั้น ในวันทำขนมเบื้อง เศรษฐีก็สั่งทาสีนำอุปกรณ์ไปทำขนมเบื้องที่ปราสาทชั้น ๗ จากนั้นก็ไล่ลงปราสาททั้งหมด ปิดประตู ลงกลอน เหลือไว้เพียงตนกับภรรยาเท่านั้น ฝ่ายภรรยาก็เตรียมจัดแจงทอดขนมเบื้องให้เศรษฐี

ในวันที่ภรรยาเศรษฐีทำขนมเบื้อง พระพุทธเจ้าได้ตรวจดูอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ เห็นเศรษฐีและภรรยาอยู่ในข่ายแห่งพระญาณ จึงได้มอบหมายให้พระมหาโมคคัลลานะไปทรมานเศรษฐีให้

^{๒๔๘} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๙/๔๒.

^{๒๔๙} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๔๙.

สิ้นพยศ นำขนมเบื้องมาถวายพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูปที่วัด พระมหาโมคคัลลานะรับพระดำรัสแล้ว ก็เหาะไปปรากฏอยู่ที่ช่องทางต่างปราสาทชั้น ๗

โกสิยเศรษฐีเห็นเช่นนั้นก็ไม่พอใจ พุดประชดไปว่า ต่อให้ท่านเดินจงกรมไปมาบนอากาศ ท่านก็จะไม่ได้อะไร พระเถระได้เดินจงกรมไปมาอยู่ เศรษฐีเห็นก็พุดไปอีกว่า ต่อให้นั่งบนบัลลังก์ก็จะไม่ได้อะไรเหมือนกัน พระเถระก็นั่งบนบัลลังก์ เศรษฐีเห็นก็พุดต่อไปอีกว่า ต่อให้มายืนบนธรรณีหน้าต่าง ก็จะได้ทำอะไร พระเถระก็ทำอย่างนั้น เมื่อเศรษฐีพุดต่อไปว่า ต่อให้บังหวนควัน ก็จะได้ทำอะไร พระเถระก็บังหวนควัน เศรษฐีไม่กล้าพุดต่อว่า ต่อให้ทำไฟให้โพลงก็จะไม่ได้อะไร เพราะกลัวไฟไหม้เรือน ถูกควันเสียดแทงนัยน์ตา ได้รับความทุกข์ทรมาน คิดว่า หากพระเถระไม่ได้ทำอะไร ก็คงไม่หยุด จึงบอกให้ภรรยาทอดขนมเบื้องถวายพระเถระชิ้นเล็ก ๆ สักชิ้น แบ่งที่นางหยิบใส่กระทะแม่ชนิดเดียว ได้กลายเป็นแผ่นขนมเบื้องใหญ่ เศรษฐีสงสัย จึงตักใส่เอง แผ่นขนมเบื้องกลายเป็นใหญ่กว่าเดิม เมื่อโกสิยเศรษฐีจึงสั่งให้ภรรยาหยิบแผ่นเล็ก ๆ ถวายพระเถระ ขนมเบื้องก็ติดเป็นแผ่นเดียวกัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ แม้จะช่วยกันดึง ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เศรษฐีหมดความอดทน ได้พุดกับภรรยา ถวายพระเถระไปทั้งหมดเถิด เราไม่ต้องการขนมเบื้องแล้ว ภรรยาจึงได้นำขนมเบื้องถวายพระเถระ พระเถระได้แสดงธรรมให้เศรษฐี และภรรยาฟัง ทำให้เศรษฐีเกิดความเลื่อมใส ได้นิมนต์ให้พระเถระเข้าไปนั่งฉันในบ้าน พระเถระได้บอกเศรษฐีไปว่า เวลานี้ พระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป รออยู่ที่พระเชตะวัน ให้นำขนมเบื้องไปถวายพระองค์เถิด

พระมหาโมคคัลลานะได้นำเศรษฐี พร้อมด้วยภรรยา ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ ได้ถวายขนมเบื้องแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูปในโรงฉัน พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงทำภักติกสำเร็จแล้ว ก็ได้แสดงธรรมให้เศรษฐีและภรรยาฟัง กระทั่งได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน สละความตระหนี่ ยังทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

โกสิยายณี,นาง

นางโกสิยายณี ปรากฏในราชชาดก ขุททกนิกาย^{๒๕๐} อรรถกถาพรรณนาคความในคัมภีร์ปรารภพระภิกษุรูปหนึ่งกระสันอยากสึก เพราะถูกภรรยาเก่าเล่าโลมให้สึก จึงทรงตรัสสอนให้เข้าใจถึงธรรมชาติของหญิง จากนั้นก็ยกอดีตชาติของภิกษุนั้นเมื่อยังเสวยชาติเป็นพราหมณ์พ่อค้า มีภรรยาโกสิยายณี ซึ่งแม้จะทำการป้องกัน แต่ไม่สามารถป้องกันไม่นางประพฤตินอกใจได้^{๒๕๑} ความสังเขปดังนี้

นางโกสิยายณี เป็นภรรยาของพราหมณ์พ่อค้าผู้หนึ่ง นางเป็นคนชั่ว ไม่มีมารยาท ประพฤตินอกใจสามี

เวลานั้นพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นนกแขกเต้าชื่อโปฏฐปาทะ อาศัยอยู่ในเรือนของพราหมณ์นั้นกับนกผู้น้องชายชื่อราธะ เมื่อพราหมณ์ออกเดินทางไปค้าขายต่างถิ่น ได้ฝากฝังให้นกแขกเต้าทั้งสองคอยดูแล และตักเตือนนางพราหมณีหากเห็นนางประพฤตินอกใจ

เมื่อพราหมณ์ออกไปนอกบ้านแล้ว นางพราหมณีโกสิยายณีก็ประพฤตินอกใจ นำผู้ชายเข้าบ้าน ไม่เว้นแต่ละวัน นกธาระเห็นพฤติกรรมเช่นนั้นก็ปรึกษากับนกโปฏฐปาทะผู้เป็นพี่ว่า ควรจะได้

^{๒๕๐} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๔๕/๕๙.

^{๒๕๑} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๒/๕๗๘.

ตกเดือนตามคำของพราหมณ์ แต่นกโปกฐฐปาหผู้เป็นพี่ได้กล่าวห้ามไว้ ด้วยเห็นว่าไม่เหมาะสม และจะเป็นอันตราย จึงได้ปล่อยเลยตามเลย รอจนกระทั่งพราหมณ์กลับมา จึงได้เล่าความจริงให้ฟังทั้งหมด

ครั้นเล่าความจริงให้พราหมณ์ฟังหมดแล้ว นกแขกเต้าโพธิสัตว์กับน้องก็อำลาจากไป ด้วยเกรงจะไม่ปลอดภัยสำหรับชีวิต

บ

ขทิรวนนิยเรวตะ,พระ

พระขทิรวนนิยเรวตะ ชื่อเดิมคือ เรวตะ เป็นบุตรของวังคันทพราหมณ์ กับนางสารีพราหมณี มีศักดิ์เป็นน้องร่วมอุทรกับพระสารีบุตร^{๒๕๒} ได้ชื่อว่าขทิรวนนิยเรวตะ เพราะท่านอาศัยอยู่ในป่าสะแกมีหนามขาว (ขทะเล แปลว่าไม้ตะเคียนก็มี) และได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่าเป็นวัตร^{๒๕๓}

อรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบทพรรณนาไว้ว่า นับตั้งแต่พระสารีบุตรพาน้องชาย และน้องหญิงไปบวช เหลือเพียงเรวตะผู้เดียว นางสารีพราหมณีก็ไม่ค่อยวางใจ เกรงว่า พระสารีบุตรจะพาน้องชายคนสุดท้ายไปบวชอีก จึงได้จับแต่งงานตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ วันส่งตัวบ้านเจ้าสาว ญาติได้ทำพิธีและอวยพรทำนองให้ถือไม้เท้ายอดทอง กระบองยอดเพชรเหมือนคุณยาย เรวตะก็ถามว่า คนไหนเป็นยาย ญาติก็ชี้ไปที่หญิงชราวัย ๑๒๐ ปี ซึ่งเป็นยายของเจ้าสาว เกิดความเบื่อหน่าย นึกถึงพระสารีบุตรผู้เป็นพี่ชายว่า คงจะเห็นเหตุนี้กระมังจึงได้ออกบวช จึงได้ออกอุบายหนีไปบวชกับพระกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในป่าซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตรผู้เป็นพี่ชาย หลังจากบวชแล้ว ก็เกรงว่าญาติ ๆ จะตามค้นหาพบ จึงได้เรียนกัมมัญฐานจากพระเถระในป่านั้นแล้วก็ปลีกตัวไปอยู่ที่ป่าสะแก ห่างออกไป ๓๐ โยชน์

สามเณรเรวตะได้ทำความเพียร และภายในพรรษานั้นเองก็ได้บรรลुพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภทา

ฝ่ายพระสารีบุตร เมื่อทราบว่าน้องชายออกบวชแล้ว ก็มีความประสงค์จะไปเยี่ยม แต่ได้ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้ายับยั้งไว้ เพราะมีพระประสงค์จะเยี่ยมเช่นกัน ครั้นออกพรรษาปวารณาแล้ว จึงได้เสด็จออกไปเยี่ยมสามเณรเรวตะ พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป

สามเณรเรวตะ ทราบข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาเยี่ยม ก็เนรมิตพระคันธกุฎีสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า เนรมิตเรือนยอดที่จงกรม ที่พักกลางวัน และที่พักกลางคืนรับรองสำหรับเหล่าภิกษุ ๕๐๐ รูป พระศาสดาได้ประทับอยู่ที่ป่าสะแกสิ้นระยะเวลากึ่งเดือน

บรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูป ภิกษุแก่ ๒ รูป ในเวลาที่พระศาสดาเสด็จเข้าสู่ป่าไม้สะแก ก็เกิดความคิดว่า เรวตะสร้างสิ่งก่อสร้างมากมายอย่างนี้ จะมีเวลาบำเพ็ญสมณธรรมที่ไหน ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาก็เป็นเพราะทรงเห็นว่าเป็นน้องพระสารีบุตร มิเช่นนั้นก็คงไม่เสด็จมา พระศาสดาทราบความดำริของภิกษุ ๒ รูป ในเวลาเดินทางกลับ จึงทรงอธิฐานให้เธอทั้งสองลืมนิมิต เพื่อจะได้กลับไปเห็นสภาพป่าหลังจากที่สามเณรเรวตะคลายฤทธิ์แล้ว ส่วนภิกษุ ๒ รูป เมื่อกลับเข้ามาอีกครั้ง ก็พบแต่ป่าไม้สะแก และเห็นสัมภาระของตนห้อยอยู่บนกิ่งไม้

^{๒๕๒} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๘๕.

^{๒๕๓} อจ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๐๓/๒๗.

หลังจากออกจากที่พักของสามเณรเวรตะแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าก็พาภิกษุทั้งออกเดินทางสิ้นระยะทางอีกกึ่งเดือนก็เสด็จถึงบุพพาราม อารามที่นางวิสาขาสร้างถวาย ทรงประทับอยู่ในบุพพารามนั้น โดยได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากนางวิสาขาเป็นอย่างดี

นางวิสาขาครั้นได้สอบถามถึงที่อยู่ของเวรตะ กลุ่มหนึ่งก็บอกว่า ที่อยู่ของเวรตะนั้นมีแต่หนาม เหมือนที่อยู่ของเปรต ขณะที่ภิกษุอีกกลุ่มหนึ่งบอกว่า ที่ของเวรตะเหมือนทิพยวิมาน ที่ตกแต่งด้วยฤทธิ์ ไม่อาจพรรณนาได้ เกิดความสงสัย จึงได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าอีกครั้ง เพราะปรารถนาเรื่องนี้เป็นเหตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรุปว่า พระอรหันต์อยู่ในสถานที่ใด จะเป็นบ้าน ป่า ที่ลุ่ม ที่ดอนก็ตาม ที่นั้นย่อมเป็นรมณีสถาน^{๒๕๔}

อนึ่ง ในมหาโคสิงคสูตร มีปรารถนาเรื่องทศนะของพระมหาเถระที่มีต่อป่าโคสิงควันในยามราตรีจันทร์กระจ่างเช่นนี้งามเหมือนอะไร ? พระเวรตะได้แสดงทศนะไว้ว่า “งามเหมือนภิกษุผู้หลีกเลี่ยงหมันประกอบความเพียรเครื่องระงับจิต ไม่เห็นห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรื่อว่างอยู่^{๒๕๕}

ขันตทเวาะ, พระ

พระขันตทเวาะ ปรากฏเพียงแห่งเดียวในขุททกสมุทราสังคหะแห่งสังยุตตนิกาย สคาถวรรค พระคาถาพรรณนาถึงพระขันตทเวาะว่าเป็น ๑ ในบรรดาพระเถระที่รับการพยากรณ์ว่า หลังจากละอัตภาพนี้ไปแล้ว ได้ก้าวล่วงโภคะอันเป็นทิพย์^{๒๕๖}

รายนามพระเถระที่กล่าวถึงในคานานี้ประกอบด้วย ท่านอุปกะ, ท่านผลคณณะ, ท่านปุ๊กกุสาตี, ท่านภัททิสะ, ท่านขันตทเวาะ, ท่านพหุทัตตี, และท่านสังคิยะ

ขันตทเทวีบุตร, ภิกษุ

เป็น ๑ ในพระภิกษุที่อยู่ในฝักฝ่ายของพระเทวทัต ประกอบด้วย พระโกกาลิกะ, พระกฏโฆรติสสกะ, พระขันตทเทวีบุตร, และพระสมุทททัต

หลักฐานชั้นบาลี และอรรถกถา ชื่อของท่านปรากฏอยู่ในฐานะผู้ร่วมก่อการทำสังฆเภท แต่ไม่ได้ระบุบทบาทใด ๆ เป็นการเฉพาะไว้

ขุชชุตตรา, นาง

นางขุชชุตตรา เป็นลูกสาวของหญิงแม่มนในเรือนโฆสกเศรษฐี ในกรุงโกสัมพี เป็นหญิงพิการหลังค่อม ต่อมาเมื่อโฆสกเศรษฐีได้ยกนางสาวมาตีผู้เป็นหญิงกำพร้าให้อยู่ในฐานะเป็นธิดาของตนแล้ว ได้มอบหญิง ๕๐๐ คนให้เป็นบริวารของนางด้วย และนางขุชชุตตราก็ได้เป็นบริวารของนางด้วยเช่นกัน เมื่อนางสาวมาตีได้รับการอภิเษกเป็นมเหสีของพระเจ้าอุเทนแห่งเมืองโกสัมพี หญิงบริวารทั้งหมดก็ได้ติดตามเข้าไปรับใช้นางในพระราชนิเวศน์ด้วย และพระเจ้าอุเทนได้พระราชทานทรัพย์ ๘

^{๒๕๔} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๙๐.

^{๒๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๔/๓๖๘.

^{๒๕๖} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๕๐/๖๔.

กหาปณะ แก่นางชุชชุตตราเพื่อจัดซื้อดอกไม้ให้แก่นางสามาวดีทุกวัน นางชุชชุตตรา รับกหาปณะแล้วก็ไปยังเรือนของนายมาลาการ รับดอกไม้มาบำรุงนางสามาวดีเป็นประจำ

วันหนึ่งนายมาลาการมีภารกิจเลี้ยงพระ มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประธาน จึงได้ร้องขอให้นางชุชชุตตราช่วยจัดแจงการงานของตนก่อนแล้วค่อยเอาดอกไม้ไป ทำให้นางได้มีโอกาสฟังธรรมจากพระพุทธรูป และได้รับบรรลุโสดาบัน

วันอื่นๆ นางชุชชุตตราได้ทรัพย์มา ๘ กหาปณะ แต่ซื้อดอกไม้เพียง ๔ กหาปณะเท่านั้น ส่วนอีก ๔ กหาปณะ นางก็แอบเก็บไว้ แต่วันนี้ นางบรรลุโสดาบัน เกิดความละอาย ไม่ละเมียดลือกต่อไป ได้ซื้อดอกไม้ทั้ง ๘ กหาปณะ นำส่งมอบให้นางสามาวดี ทำให้นางสามาวดีเกิดความแปลกใจ จึงได้สอบถามว่า พระราชาเพิ่มค่าดอกไม้ให้หรืออย่างไร นางชุชชุตตราได้แจ้งตามความเป็นจริงว่า วันก่อนๆ ตนได้โกงเงินค่าดอกไม้ไปวันละ ๔ กหาปณะ แต่วันนี้ได้ฟังธรรมจากพระศาสดาแล้วบรรลุธรรม

นางสามาวดี ได้ยินดังนั้น ก็ไม่ได้ตำหนินางชุชชุตตราแต่อย่างใด แต่กลับสนใจอยากจะได้ฟังธรรมเหมือนอย่างให้นางชุชชุตตราได้ฟัง จึงขอร้องให้นางแสดงธรรมให้แก่ตนฟังบ้าง นางชุชชุตตราจึงขออนุญาตนางสามาวดีอาบน้ำก่อน หลังจากอาบน้ำเสร็จแล้ว นางสามาวดีก็ได้ประทานผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยง ๒ ผืน ให้นางนุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง ให้นั่งบนอาสนะ ให้น้ำพัดอันหนึ่ง นั่งบนอาสน จับพัดอันวิจิตร เรียกมาตุคาม ๕๐๐ คนมาแล้ว แสดงธรรมแก่หญิงเหล่านั้น โดยทำนองที่พระศาสดาแสดงแล้ว หญิงแม่เหล่านั้นก็ได้บรรลุโสดาบัน หญิงแม่ทั้งปวงเหล่านั้นไหว้นางชุชชุตตราแล้ว ก็กล่าวว่า จำเดิมแต่นี้ ท่านอย่าได้ทำการงานรับใช้อีกต่อไป จงดำรงอยู่ในฐานะแห่งมารดา และอาจารย์ ไปยังสำนักของพระศาสดา ฟังธรรมที่พระศาสดาแสดงแล้ว จงนำมากล่าวแก่พวกเรา นางชุชชุตตราได้ทำปฏิบัติอย่างนั้น ต่อมาได้กลายเป็นผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก

ต่อมาพระศาสดาได้ทรงตั้งนางชุชชุตตราไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่าบรรดาอุบาสิกาทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึก^{๒๕๗}

อนึ่ง หญิง ๕๐๐ เหล่านั้น เมื่อได้บรรลุโสดาบันแล้ว ก็ปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระศาสดา จึงได้ขอร้องให้นางชุชชุตตราพาเข้าเฝ้า แต่นางชุชชุตตราเกรงว่าจะมีภัยแก่ตน จึงไม่สามารถสนองเจตนาได้ ทำได้เพียงแค่นำให้เจาะฝาห้องให้พอน้ำของหอม และระเบียบดอกไม้ถวายพระพุทธรูปซึ่งเสด็จพระดำเนินผ่านเท่านั้น ซึ่งต่อมาเหตุการณ์ดังกล่าวก็กลายเป็นช่องทางให้นางมาค้นพินัยกรรมให้ร้ายนางสามาวดีต่อพระเจ้าอุเทนว่าประพฤตินอกใจ และกลายเป็นเรื่องบานปลายกระทั่งเป็นที่มาของการลอบวางเพลิงฆ่านางสามาวดีพร้อมด้วยบริวารทั้ง ๕๐๐ ในเวลาต่อมา

ในอรรถกถาธรรมบทยังระบุต่อไปอีกว่า สาเหตุที่นางชุชชุตตราเกิดเป็นหญิงหลังค่อม เพราะในอดีตชาติเคยล้อเลียนพระปัจเจกพุทธรูปเจ้าหลังค่อมองค์หนึ่ง และที่ต้องมาเกิดเป็นหญิงรับใช้ เพราะอดีตชาติเคยใช้นางภิกษุณีผู้เป็นพระอรหันต์ให้หญิงของให้ และในส่วนที่นางได้บรรลุธรรม ทรงพระไตรปิฎก มีปัญญามาก เพราะบุพกรรมที่ได้เคยถวายวลัยรองบาตรแก่พระปัจเจกพุทธรูปเจ้าพระองค์หนึ่ง^{๒๕๘}

เขมา, ภิกษุณี

^{๒๕๗} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๙๙.

^{๒๕๘} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๑๔.

พระเขมาภิษุณีบังเกิดในราชสกุล ตระกูลกษัตริย์ พระบิดา พระนามว่า พระเจ้ามัททราช กรุงสาละ แคว้นมัททะ มีพระนาม ว่า พระนางเขมา ทรงมีวรรณะดั่งทอง มีพระฉวีเสมือนทอง

พระนางเจริญวัยเป็นราชกุมารีแล้ว ก็ไปเป็นพระเทวีของพระเจ้าพิมพิสาร ครั้งเมื่อพระศาสดาประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันก็ยังเป็นผู้มีวามในพระรูปพระโฉม ทรงเกรงว่าพระศาสดาจะทรงแสดงโทษในรูป จึงไม่เสด็จไปเฝ้าพระศาสดา.

พระราชโอรสสั่งให้ผู้คนทั้งหลายเที่ยวประกาศพรรณนาพระเวฬุวัน ทำให้พระเทวีทรงเกิดความคิดที่จะไปชมพระวิหาร พระนางไม่ปรารถนาพบพระพุทธเจ้า แต่ก็ได้ เข้าไปเฝ้าพระศาสดาจนได้ พระศาสดาทรงเห็นพระเทวีนั้นกำลังเสด็จมา ทรงเนรมิตหญิงคล้ายนางเทพอัปสรด้วยฤทธิ์ ทำให้ลือพัดใบตาลถวายงานพัด และนิมิตให้เห็นหญิงนั้น พันหัก ผมหงอก หนึ่งเที่ยว ล้มกลิ้งลงพร้อมกับพัดใบตาล พระนางพิจารณาตามแล้ว ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล

หลังจากนั้นทรงขอให้พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุญาตแล้ว ทรงผนวชได้ ๗ เดือนแล้วบรรลุพระอรหัต เป็นผู้ชำนาญในฤทธิ์ในทิพโสตราตและเจโตปริยญาณ รู้ชัดปุพเพนิวาสญาณชำระทิพจักขุให้บริสุทธิ์ มีอาสวะทั้งปวงหมดสิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสถาปนาพระเถรี ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเพราะเป็นผู้มีปัญญามากกว่า และเป็นอัครสาวกเบื้องขวา คำสั่งสอนของพระศาสดา.

ขุชชโสภิตะ, พระ

พระขุชชโสภิตเถระ ในคัมภีร์ระบุไว้แต่เพียงว่าเป็นชาวเมืองปาฏลีบุตร เป็นผู้กล่าวธรรมได้อย่างวิจิตร และเป็นพหูสูต^{๒๕๙} ในอรรถกถาขยายความอีกว่า อดีตชาติท่านเกิดในคฤหาสน์ของผู้มีสกุล เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เกิดความเลื่อมใส จึงได้กล่าวชมเชยด้วยคาถา ๑๐ คาถา ด้วยอาณิสสแห่งกรรมนั้น ได้เวียนว่ายตายเกิดในเทวโลกและมนุษย์โลก ครั้นพระพุทธเจ้าของเราอุบัติขึ้นแล้ว ได้บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในเมืองปาฏลีบุตร มีนามว่า โสภิตะ ด้วยความที่หลังค่อมเล็กน้อย จึงได้นามว่า ขุชชโสภิตะ ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้บวชในสำนักของพระอานนท์ ได้บรรลุอภิญญา ๖^{๒๖๐}

ความในอรรถกถายังพรรณนาต่อไปอีกว่า เมื่อคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๑ พระขุชชโสภิตเถระ ได้รับบัญชาจากสงฆ์ได้ไปนิมนต์พระอานนท์เถระเข้าร่วมประชุมสังคายนา ท่านได้ดำเนินลงไปโผล่ขึ้นเบื้องหน้าพระอานนท์เถระ กราบเรียนให้ท่านทราบแล้ว ก็ล้วงหน้ามาโผล่ที่ถ้าสัตตบรรณคูหา^{๒๖๑}

เขมา

^{๒๕๙} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓๔/๓๗๖.

^{๒๖๐} ขุ.เถร.อ.(ไทย)๒/๓/๒/๒๕๘.

^{๒๖๑} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๒/๒๖๐.

เขมะ ปรากฏชื่อหลายแห่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีชีวิตอยู่ก่อนพุทธกาลก็มี ร่วมสมัยพุทธกาลก็มี หลังพุทธกาลก็มี

ก่อนพุทธกาล

ปรากฏชื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระนามว่าพระเจ้าเขมะ ในสมัยแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระกกุสันธะ ครองราชย์อยู่ในเมืองเขมวดี^{๒๖๒} ในพุทธวงศ์ระบุว่า พระเจ้าเขมะพระองค์นี้ ก็คือพระพุทธเจ้าของเราในปัจจุบันนี้เอง^{๒๖๓}

ร่วมสมัยพุทธกาล

ปรากฏชื่อในเขมสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต พระเขมะและพระสุนนะ พักอยู่ที่ป่าอันธวัน เขตเมืองสาวัตถี ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ประราถธรรมกับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ผู้เป็นพระชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์โดยลำดับแล้ว ลึ้นภวสังโยชน์ เพราะรู้ชอบด้วยตนเองแล้ว ย่อมไม่มีความคิดว่า ผู้ที่ประเสริฐกว่าเรามีอยู่ ผู้เสมอเรามีอยู่ หรือผู้ที่ด้อยกว่าเรามีอยู่^{๒๖๔} ครั้นกราบทูลอย่างนั้น ทราบว่าพระผู้มีพระภาคทางพอพระทัยแล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะ อภิวัต กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป

ครั้นพระเขมะหลีกไปแล้ว พระพุทธเจ้าก็ยกตัวอย่างมาปรารภกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรทั้งหลายพยากรณ์พระอรหันต์ผลอย่างนี้ กล่าวแต่เนื้อความ และไม่ยอมตนเข้าไปหา ส่วนโมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ เหมือนจะเรีงรำกล่าวคำพยากรณ์พระอรหันต์ผลอยู่ เขาเหล่านั้นยอมถึงความคับแค้นใจภายหลัง^{๒๖๕}

หลังพุทธกาล

ปรากฏชื่อในคัมภีร์ปริวารระบุเป็นศิษย์ของพระธรรมปาละ เป็นผู้มีความมาก ทรงจำพระไตรปิฎก ชื่อเสียงของท่านรุ่งเรือง ปรากฏอยู่ในเกาะลังกา^{๒๖๖} ท่านได้ชื่อว่าเป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่ทรงจำพระไตรปิฎกในสายพระวินัย ซึ่งสืบทอดมาตั้งพระอุบาลี

เขมะกะ, พระ

พระเขมะกะ ปรากฏในเขมกสูตร สังยุตตนิกาย ชันธวรรค^{๒๖๗} ความสังเขปว่า พระเขมะกะ อาพาธหนักอยู่ที่พริกการาม พระเถระผู้อาศัยอยู่ในโฆสิตาราม เขตเมืองโกสัมพีทราบข่าว จึงได้มอบหมายให้พระทาสกะไปเยี่ยมถามอาการในตอนเย็นวันหนึ่ง ครั้นทราบอาการแล้ว พระเถระก็มอบหมายให้พระทาสกะไปถามปัญหาเรื่องอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ว่าได้พิจารณาเห็นอตฺตา หรือสิ่งทีเนื่องด้วยอตฺตาอะไรบ้าง เมื่อได้รับคำตอบว่า พระเขมะกะไม่ได้พิจารณาเห็นอตฺตา หรือสิ่งทีเนื่องด้วยอตฺตาอะไรๆ ในอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ประการนี้ พระทาสกะก็กลับไปเรียนพระเถระทั้งหลายอีก

พระเถระทั้งหลายก็ส่งพระทาสกะไปถามพระเขมะกะอีกว่า หากพระเขมะกะไม่พิจารณาเห็นอตฺตา หรือสิ่งทีเนื่องด้วยอตฺตาอะไรๆ ในอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้เลย ถ้าเช่นนั้น พระเขมะกะก็เป็น

^{๒๖๒} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

^{๒๖๓} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๘/๗๐๒.

^{๒๖๔} อัง.ฉกก.(ไทย) ๒๒/๔๙/๕๑๗.

^{๒๖๕} อัง.ฉกก.(ไทย) ๒๒/๔๙/๕๑๘.

^{๒๖๖} วิ.ปริ.(ไทย) ๘/๓/๖.

^{๒๖๗} สั.ข.(ไทย) ๑๗/๘๙/๑๖๖.

พระอรหันต์ชีณาสพ พระทาสกะได้กลับไปถามพระเชมกะตามคำของพระเถระทั้งหลาย พระเชมกะก็ตอบว่า ตนเองไม่ได้เป็นพระอรหันต์ชีณาสพ แต่ตนเองเข้าใจว่า “เรามี” ในอุปาทานชั้น ๕ ประการ และตนเองก็ไม่ได้พิจารณาเห็นว่า “เราเป็นอย่างนี้”

ความในพระบาลีพรรณานว่า พระทาสกะ ได้กลับไปกลับมาหลายครั้ง กระทั่งพระเชมกะห้ามว่า ไม่ต้องกลับไปกลับมาอีกแล้ว ตนจะไปหาพระเถระทั้งหลายเอง กล่าวเช่นนั้นแล้ว ก็ให้พระทาสกะหิบบไม้เท้าให้ จากนั้นก็ยันไม้เท้าเดินไปหาพระเถระทั้งหลายถึงที่อยู่ ครั้นไปถึงแล้วก็สนทนาปราศรัย ครั้นสนทนาปราศรัยพอสมควรแล้ว พระเถระทั้งหลายก็ถามพระเชมกะว่า ที่พูดว่า “เรามี” นั้นคืออย่างไร ที่พูดว่า “เรามีรูป”, “เรามีนอกจากรูป” คืออย่างไร

พระเชมกะปฏิเสธว่าไม่ได้พูดอย่างนั้น แต่มีความเข้าใจว่า “เรามี” ในอุปาทานชั้น ๕ ประการ เปรียบเหมือนกลิ้งดอกกุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก ถ้ามีคนพูดว่า กลิ้งของใบ กลิ้งของสี กลิ้งของเกสร ย่อมเป็นการไม่ถูกต้อง ที่ถูกต้องต้องตอบว่า กลิ้งของดอก

อนึ่ง เมื่อพระเชมกะกล่าวภาษิตนี้อยู่ จิตของพระเถระประมาณ ๖๐ รูป และตัวท่านเองก็ได้หลุดพ้นจากอาสวะ

เขมา, ภิกษุณี

พระนางเขมา ชาตัญญิเกิดในราชสกุล กรุงสาครละ แคว้นมัททะ พระประยูรญาติถวายพระนามว่า เขมา เพราะตั้งแต่พระนางประสูติมา พระนครมีแต่ความเกษมสำราญ^{๒๖๘} ขณะที่คัมภีร์อรรถกถาให้เหตุผลว่า เพราะเป็นผู้มีผิวพรรณเลื่อมเรื่อต้งสีน้ำทอง^{๒๖๙} ครั้นเจริญพระชันษาแล้วก็ได้อภิเษกเป็นมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร

ความที่พระนางรูปงาม ทำให้พระนางหลงมัวเมาอยู่แต่ในรูปโฉม ทำให้พระเจ้าพิมพิสารไม่ใคร่พอพระทัยนัก เพราะพระองค์เป็นพุทธมามกะ แต่พระมเหสีตรงกันข้าม วัตไม่เข้า ไม่เคยได้ฟังธรรมจากพระศาสดา พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงหาอุบายให้พวกนักกวีประพันธ์พรรณานาความงดงามของพระวิหาร แล้วนำไปขับใกล้ๆ ที่พระนางประทับ พระนางได้สดับคำพรรณานาพระวิหารเวฬุวันแล้ว มีพระประสงค์เสด็จไปชม จึงขอพระบรมราชานุญาต ครั้นได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว ก็เสด็จไป

พระนางเสด็จพระราชดำเนินชมพระเวฬุวันตลอดทั้งวัน ครั้นจะเสด็จกลับ พวกราชบุรุษทั้งหลายก็ทูลเชิญเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้ง ๆ ที่พระนางไม่มีความประสงค์ และไม่เป็นที่พอพระทัยนัก เพราะทรงทราบว่า พระพุทธเจ้าทรงดำหนิเรื่องรูปโฉมภายนอก

พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นพระนางกำลังเสด็จมา จึงทรงเนรมิตรนางเทพอัปสรยืนถวายงานพัดให้พระองค์ พระนางทอดพระเนตรเห็นเทพอัปสรนั้นแล้วก็ทรงดำริว่า หญิงผู้นี้งดงามยิ่งนัก ส่วนตัวเรา แม้เป็นหญิงรับใช้ของนางก็ยังไม่คู่ควร โฉนจึงมาหลงมัวเมาอยู่ในรูปโฉมของตนได้ถึงเพียงนี้

ขณะที่พระนางกำลังทอดพระเนตรนางเทพอัปสรอยู่นั้นเอง พระศาสดาได้อธิษฐานให้สรีระค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ พระนางได้พิจารณาโดยตลอด จึงทรงดำริว่า สรีระงดงามถึงเพียงนี้ ยังถึงความวิบัติได้ แม้สรีระของเราก็คงจะมีคติเป็นไปอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงทราบอัธยาศัย

^{๒๖๘} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๕/๔๓๐.

^{๒๖๙} อัง.เอก.อ. (ไทย) ๑/๒/๙.

ของพระนาง จึงได้ตรัสภาษิตสอนพระนาง ครั้นจบภาษิตแล้ว พระนางเขมาก็ได้บรรลุประอรหันต์ผล^{๒๗๐} พระเจ้าพิมพิสารเมื่อทราบข่าวพระนางเขมาบรรลุประอรหันต์ผลแล้ว ก็ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้พระนางผนวชเป็นภิกษุณี เพราะเพศคฤหัสถ์ไม่สามารถรองรับความบริสุทธิ์แห่งอรหันต์ผลได้^{๒๗๑} ครั้นผนวชแล้ว พระนางก็ได้รับยกย่องจากพระศากดาในตำแหน่งเอตทัคคะมีปัญญาเป็นเลิศ^{๒๗๒}

ในเขมาสูตร^{๒๗๓} พรรณนาเรื่องราวพระเจ้าปเสนทิโกศล ได้เสด็จเข้าไปทูลถามปัญหากับพระนางเขมาภิกษุณีเรื่องชีวิตหลังจากความตายว่า ตายแล้วเกิดอีก หรือตายแล้วไม่เกิดอีก พระนางได้ทูลแก้ปัญหาทูลถามของพระเจ้าปเสนทิโกศลจนเป็นที่พอพระทัย จากนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปทูลถามปัญหาเดียวกันนี้กะสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้รับการพยากรณ์เช่นเดียวกัน สร้างความอัศจรรย์แก่พระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นอย่างมาก เพราะคำพยากรณ์ที่ได้รับจากสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า และที่พระองค์ได้จากสำนักเขมาภิกษุณีเข้ากันได้ทั้งอรรถและพยัญชนะ

อนึ่ง ในประวัติของพระเขมาเถรีไม่มีการกล่าวถึงการนิพพานของพระนางเลย และก็ไม่มีปรากฏในอรรถกถาสวนอื่นๆ ด้วย มีแต่ความตอนหนึ่งมาจากขุททกนิกาย อปทาน อยู่ในประวัติของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี^{๒๗๔} ความสังเขปว่า พระนางเขมาภิกษุณีผู้เป็นบริวาร ได้เกิดความปริวิตกว่าพระนางมหาปชาบดีจะปรินิพพาน มีความประสงค์จะปรินิพพานพร้อมด้วย จึงได้เข้าไปทูลแจ้งความประสงค์ และกราบทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อปรินิพพานพร้อมกับพระนางปชาบดี

เขมังกร, พระ

พระเขมังกร เป็นภิกษุผู้ปฏิบัติพระพุทธานุชาตเจ้าพระนามว่าสิขี^{๒๗๕} ประวัติของท่านปรากฏเพียงเท่านี้

ครหทินน์, นาย

นายครหทินน์ มีชื่อปรากฏอยู่ในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๒๗๖} ในคัมภีร์อรรถกถามีประวัติพรรณนาเพิ่มเติมว่า เป็นสาวกของนิครนถ์ และเป็นสหายของนายสิริคุตต์ ซึ่งเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า^{๒๗๗}

นายครหทินน์ได้รับการแนะนำจากพวกนิครนถ์ให้ชวนนายสิริคุตต์มาเป็นสาวก เนื่องจากเห็นว่าเป็นคนมีฐานะ หากหันมาเลื่อมใส ก็จะกลายเป็นกำลังสำคัญของนิครนถ์ เขาจึงพูดชักชวนนายสิริคุตต์ทุกครั้งที่มีโอกาสว่า เข้าไปหาสมณะโคตมแล้วได้อะไร ทำไมไม่เข้าไปหาอาจารย์ของตนดูบ้าง

^{๒๗๐} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๒๙๘.

^{๒๗๑} อจ.เอก.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๑.

^{๒๗๒} อจ.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๓๖/๓๐.

^{๒๗๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๖.

^{๒๗๔} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๐๙/๔๐๐.

^{๒๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

^{๒๗๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๔๕.

^{๒๗๗} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๐๕.

พร้อมกันนี้ก็พยายามไต่ถามคุณสมบัติอาจารย์ของตนเองว่า เป็นผู้ล่วงรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง รู้ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต กายกรรม วชิกรรม มโนกรรมทั้งหมด เหตุควร ไม่ควร

สิริคุตต์ได้ฟังคำของครหทินน์บ่อยๆ ก็เกิดความรำคาญ ได้ทำที่เป็นเลื่อมใส และแสดงความประสงค์จะถวายไทยธรรมแก่นิครนถ์ทั้งหลาย จึงได้มอบหมายให้ครหทินน์นิมนต์นิครนถ์ทั้งหลายไปฉันในเรือนของตน ขณะเดียวกันก็วางแผนทดสอบสิ่งที่ครหทินน์ได้พูดเอาไว้ โดยการขุดหลุมพราง หลอกให้ดูเหมือนว่ามีการเตรียมการเพื่อการบุญใหญ่โต ครั้นถึงเวลาอาหาร นิครนถ์ทั้งหลายมาถึง ก่อนเชื่อเชิญเข้าบ้าน ก็อธิษฐานจิตว่า ถ้านิครนถ์เป็นผู้มีญาณหยั่งรู้จริงก็ขอย่าได้เข้าไปในบ้าน เพราะในบ้านไม่ได้เตรียมอาหารใดๆ ไว้เลย ด้านล่างที่นั่งซึ่งเตรียมต้อนรับนิครนถ์ ก็เต็มไปด้วยคุด ถูกวางกลเอาไว้ สามารถชักเชือกข้างหนึ่งให้นิครนถ์เหล่านั้นตกลงไปในหลุมคุดได้

ฝ่ายนิครนถ์ทั้งหลายไม่ทราบเหตุทั้งปวง ด้วยตนไม่มีญาณหยั่งรู้จริง เมื่อได้รับคำเชิญจากสิริคุตต์ก็พากันเข้าไปประจำที่อาสนะของตน ๆ เมื่อนั่งพร้อมแล้ว สิริคุตต์ก็ให้สัญญาณบริวารของตนดึงเชือกข้างหนึ่ง ทำให้นิครนถ์ไหลลื่นตกลงไปในหลุมคุด จากนั้นก็สั่งให้บริวารตีสังข์สอน ทำให้นิครนถ์ได้รับความอับอายอย่างมาก กระทั่งมีการฟ้องร้องขึ้นโรงขึ้นศาล แต่ครหทินน์ก็ได้รับการตัดสินให้แพคดี ยิ่งสร้างความคับแค้นใจ ขณะเดียวกันก็ถูกต่อว่าจากนิครนถ์ทั้งหลายจนเข้าหน้ากันไม่ติด ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ครั้นนานวันเข้า ครหทินน์ก็กลับคิดว่า หากปล่อยสถานการณ์ให้เป็นไปเช่นนี้ ไม่เป็นผลดีกับตนและนิครนถ์ทั้งหลาย จึงได้ทำที่เข้าไปตีสนิทกับสิริคุตต์ผู้เป็นสหายอีกครั้ง เมื่อเห็นว่าสถานการณ์กลับเข้าสู่ภาวะปกติ ก็ได้วางแผนเตรียมล้างแค้นให้นิครนถ์ผู้เป็นอาจารย์ของตน โดยทำที่ว่ามีเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า และปรารถนาจะถวายภัตตาหารเช้า ขอให้สิริคุตต์เป็นภระนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยเหล่าพระภิกษุสงฆ์เพื่อฉันภัตตาหารเช้าที่เรือนของตน

ฝ่ายสิริคุตต์เมื่อรับปากครหทินน์แล้วก็ได้เข้าเฝ้า กราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทราบ พร้อมทั้งขอกังวลต่าง ๆ ที่คิดไว้ว่า อาจเป็นแผนการของครหทินน์เตรียมล้างแค้นตนที่ได้เคยทำกับนิครนถ์ทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องราวโดยตลอดว่าจะเกิดอะไรขึ้น แต่ก็ทรงรับนิมนต์ ด้วยทรงพิจารณาเห็นประโยชน์จะเกิดขึ้นในสมาคมแห่งนั้น

ฝ่ายครหทินน์เล่า เมื่อทราบว่าพระพุทธเจ้ารับนิมนต์แล้ว ก็วางแผนการเช่นเดียวกันที่สิริคุตต์ได้เคยทำเอาไว้ จะต่างก็ตรงที่เปลี่ยนหลุมคุดให้เป็นหลุมถ่านเพลิง เป้าหมายคือชีวิตของพระพุทธเจ้าและเหล่าภิกษุสงฆ์ ไม่ใช่เพียงแค่สังข์สอนให้เข็ดหลาบเหมือนอย่างที่สิริคุตต์ได้เคยทำเอาไว้กับอาจารย์ของตนเท่านั้น

ครั้นรุ่งเช้าได้เวลาภัตตกิจ พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยเหล่าพระภิกษุสงฆ์ก็ไปถึงเรือนรับรองของครหทินน์ ได้รับการต้อนรับจากครหทินน์เหมือนดั่งนัยที่สิริคุตต์ต้อนรับนิครนถ์ทั้งหลายก่อนหน้านี้ โดยก่อนการอัญเชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ครหทินน์ได้อธิษฐานในใจว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มีญาณหยั่งรู้จริงก็ขอย่าได้เข้าไปในบ้าน เพราะในบ้านไม่ได้เตรียมอาหารใดๆ ไว้เลย ด้านล่างที่นั่งซึ่งเตรียมต้อนรับพระองค์และเหล่าภิกษุสงฆ์ ก็เต็มไปด้วยถ่านเพลิง ถูกวางกลเอาไว้ สามารถชักเชือกข้างหนึ่งให้พระองค์และเหล่าภิกษุสงฆ์ตกลงไปในหลุมถ่านเพลิงได้

พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ทราบเหตุการณ์ทั้งปวง แต่ก็เสด็จพระดำเนินไปยังที่รับรองตามปกติ เสือล่าแพนที่นิครนถ์ปลูลาดไว้ ทันทีที่พระพุทธเจ้าพระบาทเหยียบไปเท่านั้นก็อันตรธาน

หายไป ดอกบัวประมาณเท่าล้อฝุดขึ้นมาทำลายหลุมถ่านเพลิง พระผู้มีพระภาคทรงเหยียบกลีบดอกบัวเสด็จไปประทับบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้อย่างนั้น แม้อภิกษุทั้งหลายก็เข้าไปนั่งบนอาสนะอย่างนั้น

ครททินน์เห็นเช่นนั้นก็เกิดความเดือดร้อน กังวลใจ ด้วยตนเองไม่ได้เตรียมอาหารไว้แต่อย่างใด จึงได้วิ่งไปหาสิริคุตต์ และเล่าความเป็นจริง และความเดือดร้อนใจให้ฟัง พร้อมทั้งขอให้ช่วยเป็นที่พึ่งให้ด้วย จากนั้นสิริคุตต์จึงได้แนะนำให้ครททินไปตรวจดูหม้อ ตุ่ม ภาชนะต่าง ๆ ที่ได้ตระเตรียมไว้ แม้จะรู้ว่าไม่มีอาหารที่ตระเตรียมไว้แต่ต้น แต่ก็เชื่อในพุทธานุภาพ

ครททินน์เกิดความลังเลชั่วขณะ เพราะรู้ว่า ตนไม่ได้ตระเตรียมอาหารใด ๆ ไว้แต่ต้น แต่เมื่อไม่เห็นที่พึ่งอื่น ก็ได้ไปตรวจดูภาชนะต่าง ๆ ตามคำแนะนำของสิริคุตต์ผู้เป็นสหาย ซึ่งก็เกิดความอัศจรรย์ใจ เพราะภาชนะเหล่านั้น ต่างเต็มไปด้วยอาหารหลากหลายชนิด เกิดความปีติยินดี ให้บริวารตักไปอังกาสพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ด้วยความศรัทธาเลื่อมใส ครั้นเสร็จภัตกิจ ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งอยู่ในโสตปาตติผลพร้อมกับสิริคุตต์ผู้เป็นสหาย

คยาภิสสปะ, พระ

คยาภิสสปะ เป็น ๑ ในชฎิล ๓ พี่น้องซึ่งถือลัทธิบูชาไฟ ตั้งอาศรมอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ถือกำเนิดในสกุลพราหมณ์กัสสปโคตร เรียนจบไตรเพทตามลัทธิของอาจารย์จนมีความชำนาญ และมีชื่อเสียงโด่งดัง มีบริวาร ๒๐๐ คน ครั้นต่อมาพิจารณาเห็นลัทธิของตนว่าไม่มีแก่นสาร จึงได้ออกบวชเป็นชฎิล บำเพ็ญพรตด้วยการบูชาไฟ พร้อมด้วยพี่ชาย ๒ คน คืออรุเวลกัสสปะ และนทีกัสสปะ ที่ได้ชื่อว่า คยาภิสสปะเพราะตั้งอาศรมอยู่ที่ตำบลคยาสิสสะ^{๒๗๘} อรรถกถาระบุว่า เพราะท่านอยู่ในคยาประเทศ^{๒๗๙}

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้รัตนตรัยสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มีพระประสงค์จะวางรากฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธ จึงได้เสด็จไปโปรดชฎิลทั้ง ๓ ทรงทรมานด้วยวิธีการต่าง ๆ ร่วม ๓,๕๐๐ วิธี^{๒๘๐} จนชฎิลเกิดความเลื่อมใส ละทิ้งลัทธิเดิม ขอบวชในพระพุทธศาสนา ต่อแต่นั้นก็ทรงแสดงอาทิตปริยายสูตรโปรด คยาภิสสปะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมกับชฎิลที่เหลือ^{๒๘๑} (วิ.มหา.๔/๕๔/๖๕)

ควัมปติ, พระ

พระควัมปติ อยู่ในกลุ่มสหายของพระยสะที่ออกบวชพร้อมกัน ๔ รูป ได้แก่ พระวิมลละ พระสุพาหุ พระปุลณชิ และพระควัมปติ^{๒๘๒} ในอดีต ทั้งหมดเป็นบุตรของตระกูลเศรษฐีในกรุงพาราณสี เมื่อทราบข่าวว่า ยสะผู้เป็นสหายออกบวช ต่างก็พากันคิดว่า “ยสกุลบุตรโกณณมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว ธรรมวินัยและบรรพชาที่ยสกุลบุตรโกณณมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตนั้น คงจะไม่ตำราเป็นแน่” จึงได้ออกบวชตาม ต่อมาได้ฟังอนุปุพพิกกาจากพระพุทธเจ้าได้ดวงตาเห็นธรรม ครั้นต่อมาไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

^{๒๗๘} ขุ.อป.(ไทย) ๒๕/๒๘๗/๒๗๗.

^{๒๗๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๐/๓๗.

^{๒๘๐} ขุ.อป.(ไทย) ๒๕/๒๘๗/๒๗๗.

^{๒๘๑} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๓/๑๐๓.

^{๒๘๒} วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๔๘.

คัคคะ, พระ

พระคัคคะปรากฏชื่อในอุมมัตตกสมมติ ระบุว่า เป็นภิกษุวิกลจริต^{๒๘๓} จึงได้รับการยกเว้นไม่ต้องมาประชุมทำสังฆกรรม และทรงมีพุทธานุญาตให้อุมพหวินัยกรรมล่วงละเมิดสิกขาบทขณะวิกลจริต มีจิตแปรปรวน^{๒๘๔}

คันธกะ, นาย

นายคันธกะ ปรากฏในคันธกาสูตฺร ระบุตำแหน่งว่าเป็นผู้ใหญ่บ้าน และได้เข้าเฝ้าสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคเจ้าประเด็นเรื่องเหตุเกิดและความดับทุกข์ ก่อนวิสัชนาปัญหาแก่นายคันธกะ พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภขึ้นว่า ถ้าพระองค์แสดงเหตุเกิดทุกข์และความดับทุกข์โดยอ้างอดีต หรืออนาคต ก็จะทำให้เกิดความเคลือบแคลงสงสัย เพราะฉะนั้นจะไม่ทรงทำเช่นนั้น แต่จะแสดงเหตุเกิดทุกข์และความดับทุกข์เฉพาะหน้าเวลานี้เท่านั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามความรู้สึกของผู้ใหญ่บ้านคันธกะว่า มีบ้างไหม เวลามีคนในหมู่บ้านถูกดำเนินคดี และตัดสินลงโทษประหารบ้าง จองจำบ้าง ปรับไหม หรือถูกดำเนินโทษบ้าง แล้วเกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสะ เมื่อนายคันธกะกราบทูลว่า มี ก็ทรงตรัสถามต่อไปอีกว่า แล้วมีบ้างไหม เวลามีคนในหมู่บ้านถูกดำเนินคดี และตัดสินลงโทษประหารบ้าง จองจำบ้าง ปรับไหม หรือถูกดำเนินโทษบ้าง แล้วไม่เกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสะ นายคันธกะก็กราบทูลถามตามความเป็นจริงว่า มี เมื่อนายคันธกะกราบทูลเช่นนั้น ก็ทรงตรัสถามต่อไปว่า เพราะเหตุไรจึงเป็นเช่นนั้น

นายคันธกะได้กราบทูลตามความเป็นจริงว่า ที่เป็นเช่นนั้นเพราะฉันทราคะ ถ้าฉันทราคะมี โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะก็มี ถ้าฉันทราคะไม่มี โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะก็ไม่มี เมื่อนายคันธกะกราบทูลเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเสริมว่า ขอให้ท่านทรงจำไว้อย่างนั้น ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นแล้ว หรือกำลังจะเกิดขึ้น ย่อมมีรากเหง้าจากฉันทะ มีฉันทะเป็นเหตุ ฉันทะเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์^{๒๘๕}

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามเทียบเคียงโดยนัยเดียวกันนี้กับบุตร ภรรยา ซึ่งก็ได้รับการยืนยันโดยนัยเดียวกัน และพระองค์ก็ตรัสสรุปให้นายคันธกะได้เห็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ และความดับแห่งทุกข์โดยไม่ต้องอ้างเหตุในอดีต หรืออนาคต แต่อย่างไร

คามณิกุมาร

คามณิกุมาร ปรากฏในคามณิชาดกแห่งขุททกนิกาย ชาดก^{๒๘๖} ความในอรรถกถาระบุว่า คามณิกุมารนั้นได้รับการสถาปนาเป็นพระราช ครอบครองราชสมบัติโดยธรรม แม้จะเป็นน้องคนเล็ก แต่ก็มีพี่ชาย ๑๐๐ คนแวดล้อม ท้ายชาดกได้สรุปเรื่องราว คามณิกุมารในอดีตชาตินั้น บัดนี้ก็คือภิกษุผู้สละความเพียร^{๒๘๗} ในอรรถกถาสังวรชาดก มีเนื้อความพรรณนาเพิ่มเติมว่า เดิมภิกษุรูปนี้เป็น

^{๒๘๓} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖๗/๒๕๑.

^{๒๘๔} วิ.จ. (ไทย) ๖/๑๙๖/๓๑๐.

^{๒๘๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๐/๓๖๓/๔๑๘.

^{๒๘๖} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘/๔.

^{๒๘๗} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒๐๙.

ชาวเมืองสาวดี มีศรัทธาเลื่อมใส ออกบวช ทรงจำปาติโมกข์ ครั้นมีพรรษาครบ ๕ แล้ว ก็เรียนกัมมัฏฐานจากสำนักอาจารย์เข้าป่า แต่เมื่อไม่สามารถยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้น ก็เกิดความท้อแท้ ออกจากป่าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เชตวัน พระพุทธเจ้าทราบความนั้นก็ตรัสถามว่า ทำไมถึงละทิ้งความเพียรในอดีตเธอเป็นคนอดทนต่อโอวาทอาจารย์ แม้จะเป็นน้องคนเล็ก แต่ก็สามารถครองเสวตฉัตตมีพีชาย ๑๐๐ คน เป็นบริวารมิใช่หรือ^{๒๘๘} จากนั้นก็ทรงเล่าเรื่องความฉุนเฉียวความสังเขปว่า (เทียบเคียงกับสังวรกุมาร เนื้อหาคล้ายกัน ต่างกันแต่เพียงพระคาถาเท่านั้น)

ความฉุนเฉียวนั้น เป็นพระราชโอรสองค์เล็กสุด แต่มีพระโพธิสัตว์เป็นอาจารย์ วันหนึ่งได้ปรึกษากับอาจารย์ของตนว่า หากบิดาจะยกชนบทให้ดูแลปกครอง จะทำอย่างไร ผู้เป็นอาจารย์ได้ให้คำแนะนำว่า อย่ารีบ ให้กราบทูลว่า พระองค์เป็นพระราชบุตรองค์เล็กสุด ถ้าไปอยู่ชนบทแล้ว ก็ไม่มีใครคอยรับใช้เบื้องพระยุคลบาท ให้พระองค์อาสาเสนอตัวอยู่เพื่อคอยรับใช้เบื้องพระยุคลบาท ต่อมาเมื่อพระราชามอบชนบทให้ดูแล พระกุมารก็กราบทูลเหมือนอย่างที่อาจารย์ได้แนะนำไว้ ทำให้พระราชาทรงประทับใจอยู่น้อย

ในกาลต่อมาอีก พระราชกุมารก็ถามอาจารย์จะให้ทำอย่างไรต่อ ทรงได้รับคำแนะนำว่า ให้ทูลขอพระราชทานอุทยานแก่แห่งหนึ่ง พระราชกุมารจึงกราบทูลขอพระราชทานอุทยานแก่แห่งหนึ่ง ซึ่งก็ได้รับพระราชทาน จากนั้นก็ทรงใช้ผลที่เกิดขึ้นในอุทยานนั้น เป็นต้นว่า ดอกไม้ ผลไม้ต่าง ๆ สงเคราะห์ประชาชน

พระโพธิสัตว์ได้บอกอุปมาแนะนำความฉุนเฉียวโดยประการยิ่ง ๆ ขึ้นนับตั้งแต่ขอให้ทรงพระราชทานเบี้ยเลี้ยงภายในเมือง พระราชทานที่พักแก่ทูต พระราชทานยกเว้นภาษีแก่พวกพ่อค้า ทรงทำกิจที่ควรทำจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และเมื่อคราวจะสวรรคต ก็ได้ทรงยกราชสมบัติให้แก่ความฉุนเฉียว

คามณิจันท์,พราหมณ์

คามณิจันท์พราหมณ์ ปรากฏในคามณิจันท์ชาดก^{๒๘๙} ความในอรรถกถาพรรณนาเนื้อความเพิ่มเติมว่า^{๒๙๐} เดิมเป็นข้าละอองธุลีพระบาทรัชสมัยของพระเจ้าชนสันธนะ เมื่อเปลี่ยนรัชกาล เห็นพระราชองค์ใหม่ยังเป็นเด็กอยู่ก็ไม่ยอมรับราชการ จึงได้ลาออกจากราชสำนักไปพักอาศัยอยู่นอกพระนครห่างออกไป ๓ โยชน์ ประกอบอาชีพกสิกรรม ครั้นถึงฤดูฝนก็ไปยืมโค ๒ ตัวจากเพื่อนบ้าน ไถนาตลอดวันยังค่ำ เสร็จแล้วจัดให้โคกินหญ้า ส่วนตนไปบ้านเพื่อคินโคให้กับเจ้าของ ในขณะนั้นเจ้าของโคพร้อมด้วยภรรยา กำลังรับประทานอาหารอยู่ ฝ่ายโคทั้ง ๒ ตัวก็เดินเข้าบ้านด้วยความเคยชิน เมื่อโคเข้าคอกแล้ว เป็นเวลาที่เขาบริโภคอาหารเสร็จพอดี ภรรยาจึงยกสำรับไปเก็บ นายคามณิจันท์ได้แต่มองตาม ใจก็ปรารถนาให้เขาเชิญบริโภค จึงไม่ได้มอบหมายคินโคแล้วก็กลับไป

คืนวันนั้น พวกโจรได้เข้าไปลักโค เจ้าของโคลุกขึ้นในเวลาเช้าไม่เห็นโค แม้ทราบจะถูกโจรลักไป ก็คิดจะไปปรับสินไหมแก่นายคามณิจันท์ จึงได้นำเรื่องไปฟ้องร้องพระราชานำเพื่อตัดสินพิจารณา คดีให้นายคามณิจันท์คินโค ๒ ตัว นายคามณิจันท์จึงต้องออกเดินทางไปวังหลวงเพื่อรับการพิจารณา

^{๒๘๘} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๖/๕๙.

^{๒๘๙} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙/๑๒๔.

^{๒๙๐} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๔/๓๔.

คดี ระหว่างทางเขารู้สึกหิวข้าวมาก จึงได้ขออนุญาตเจ้าของโคขอไปกินข้าวที่บ้านเพื่อนก่อน จากนั้นจึงได้ไปบ้านของเพื่อนคนหนึ่ง แต่ขณะนั้นเพื่อนไม่อยู่ คงอยู่เฉพาะภรรยาเท่านั้น

ภรรยาของเพื่อนเห็นนายคามณีจันทน์ก็ต้อนรับ แต่ก็บอกว่า ข้าวสุกไม่มี ให้รอสักครู่จะหุงให้เดี๋ยวนี้แหละ แล้วก็กระวีกระวาดปิ่นขึ้นบันไดยั้งฉาง พลัดตกลงมาแท้งลูกที่ตั้งครรภ์ได้ ๗ เดือน เมื่อสามีนางกลับมา ก็กล่าวโทษว่านายคามณีจันทน์ทำร้ายภรรยาจนแท้งลูก ทำให้ได้คดีความเพิ่มอีก ๑ เรื่อง

ระหว่างที่ถูกคุมตัวไปยังพระลานหลวง คนเลี้ยงม้าคนหนึ่ง ไม่สามารถบังคับม้าให้กลับได้ จึงได้วานให้นายคามณีจันทน์ช่วยไล่ให้หน่อย นายคามณีจันทน์ได้ใช้ก้อนหินขว้างใส่ม้า ถูกขาม้าหักเจ้าของม้าจึงกล่าวโทษ และขอดำเนินคดีกับนายคามณีจันทน์อีกเช่นกัน

นายคามณีจันทน์เดินคอตก ได้แต่ปลงชีวิต ในใจก็คิดไปว่า จะเอาปัญญาที่ไหนไปชดใช้ความเสียหายที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้ได้ แคโค ๒ ตัวก็หมดปัญญาแล้ว ไม่ต้องพูดถึงภรรยาของเพื่อนที่แท้งลูก ไม่ต้องพูดถึงม้า คิดไปคิดมาก็หาหนทางจบชีวิตด้วยการโดดเขาตาย จึงได้วางแผนให้โจทก์ทั้ง ๓ คนรอสักครู่หนึ่งก่อน ตนจะไปถ่ายอุจจาระ แต่ครั้นพ้นสายตาไปแล้ว ก็ได้ไปที่เจ็อมผาแห่งหนึ่ง ตัดสินใจกระโดดลงไป จังหวะนั้นเองในช่างสานพร้อมลูกชายกำลังนั่งทอเสื่อลำแพนอยู่ นายคามณีจันทน์ตกลงไปทับนายช่างสานถึงแก่ความตาย สุดท้ายก็ถูกลูกชายของนายช่างสานฟ้องร้องเพิ่มอีกคดีหนึ่ง อรรถกถาพรรณนาความว่า ในระหว่างทาง นายคามณีจันทน์ได้รับการฝากปัญหาไปทูลถามพระราชาหลายคำถาม แต่ประเด็นนั้นขอยกไว้ คงนำมากล่าวเพียง ๔ ปัญหาที่เป็นคดีความเท่านั้น

คดีแรก เรื่องโค ๒ ตัว พระราชาได้เริ่มพิจารณาคดี โดยการทรงซักถามนายคามณีจันทน์ว่า ตอนเอาวัวไปคืนให้เจ้าของนั้น ได้กล่าวมอบโคคืนไหม นายคามณีจันทน์ก็กราบทูลตามความเป็นจริงว่า ไม่ได้กล่าวมอบ จากนั้นก็ทรงหันไปถามเจ้าของโคว่า ได้เห็นวัวตอนเข้าคอกไหม เจ้าของวัวไม่เห็นอยู่ แต่ก็กราบทูลเท็จว่า ไม่เห็น พระราชาจึงทรงใช้อุบายจนยอมรับความจริง จากนั้นก็ทรงตัดสินคดีว่า นายคามณีจันทน์ยืมวัวไปใช้แล้ว ตอนคืนไม่ได้ส่งมอบ ถือว่ามีความผิดให้ปรับสินไหม ๒๖ กหาปณะเป็นค่าโค ๒ ตัว ส่วนเจ้าของวัวและภรรยา เห็นวัวตอนเข้าคอกอยู่ แต่โกหกว่า ไม่เห็น ถือว่ามีความผิด ให้ควักดวงตาของเขาและภรรยาเสีย สิ้นคำพิพากษา เจ้าของโคก็ตกใจ เห็นว่าเรื่องจะบานปลาย จึงขอเจรจา ขอโทษ และถอนฟ้อง ไม่ติดใจเอาความอีกต่อไป

คดีที่ ๒ พระราชาเริ่มไต่สวนนายคามณีจันทน์ว่า ได้ทูลติภรรยาของเพื่อนจนแท้งลูกจริงหรือไม่ นายคามณีจันทน์ได้ปฏิเสธ พร้อมกับกราบทูลเล่าเรื่องราวให้ทรงทราบตั้งแต่ต้น พระราชาได้หันไปถามคู่กรณีว่า ภรรยาของท่านแท้งลูกแล้ว จะทำอย่างไรเล่า สหายของนายคามณีจันทน์ก็ยืนยันว่า ตนควรได้ลูกคืน เมื่อเป็นเช่นนั้น พระราชจึงตัดสินว่า ถ้าอย่างนั้น ให้นายคามณีจันทน์ชังภรรยาของผู้นี้ไว้ในเรือน เมื่อใดเกิดบุตรแล้ว จงนำบุตรไปมอบให้ท่านผู้นี้ สหายของนายคามณีจันทน์ได้ยินคำพิพากษาเช่นนั้น ก็คุกเข่าขออภัยโทษ ไม่ติดใจเอาคดีความอีก

คดีที่ ๓ พระราชาทรงเริ่มซักถาม นายคามณีจันทน์ที่ได้กราบทูลตามความเป็นจริง จากนั้นจึงทรงหันไปถามเจ้าของม้าว่า จริงไหมที่เป็นคนบอกให้นายคามณีจันทน์ขว้างม้าให้กลับ ซึ่งตอนแรกได้กราบทูลปฏิเสธ แต่พอคาดคั้นไปมาก็รับสารภาพว่าจริง จึงทรงตัดสินว่า เจ้าของม้าพูดโกหก ให้ตัดลิ้นเสีย ส่วนค้าม้า พระองค์จะเป็นผู้ใช้ให้เอง เจ้าของม้าได้ฟังคำตัดสินเช่นนั้น ก็เกิดความกลัว จึงไม่ติดใจเอาความ

คดีที่ ๔ ทรงตัดสินคล้าย ๆ กับคดีที่ ๒ คือเมื่อทรงสอบสวนทราบความเป็นจริงแล้ว ก็ให้บุตรช่างसानเอาแม่ของตนเองมาไว้ในเรือนของนายคามณีจันท์ แล้วให้นายคามณีจันท์เป็นพ่อ บุตรช่างसानได้ฟังคำพิพากษาเช่นนั้นร้องขอว่า อย่าให้ทำเช่นนั้นเลย จากนั้นก็กราบทูลไม่ติดใจเอาความ นายคามณีจันท์อีกต่อไป เป็นอันยุติทั้ง ๔ คดี^{๒๙๑}

ศิริทัตต์, คนเลี้ยงม้า

นายศิริทัตต์ มีอาชีพเลี้ยงม้า มีประวัติปรากฏในอรรถกถาชาดก^{๒๙๒} พุทธประสงค์ในการตรัสเรื่องของนายศิริทัตต์ เพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า การคบหาสมาคมกับคนประพฤตินิด ย่อมพลอยประพฤตินิดตามไปด้วย ดังเช่นกรณีของนายศิริทัตต์

นายศิริทัตต์เป็นคนพิการซากะแผลก ได้รับการมอบหมายจากพระราชินีเป็นผู้ดูแลม้า มงคลชื่อปณทวะ เวลานั้นนายศิริทัตต์จึงม้าเดินนำหน้าไป ม้าก็เข้าใจว่า นายศิริทัตต์สอนให้ตนเดินอย่างนั้น จึงเดินซากะแผลกตาม กระทั่งกลายเป็นม้าซากะแผลก พระราชินีทราบความนั้นก็รับสั่งให้หมอไปตรวจสอบ ไม่เห็นความผิดปกติอย่างอื่น จึงทรงมอบหมายให้พระโภธิสัตว์ไปพิจารณา ได้ความจริงว่าเป็นเช่นนั้นเพราะม้าเลียนแบบพฤติกรรมของนายศิริทัตต์ จึงทรงกราบทูลขอเท็จจริงให้ทรงทราบ และขอให้เปลี่ยนคนเลี้ยงม้าใหม่

หลังจากทรงเปลี่ยนคนเลี้ยงม้าใหม่ไม่นาน ม้าก็กลับไปเดินปกติดังเดิม

ศิริมานนท์, พระ

พระศิริมานนท์ ตามประวัติระบุว่าเป็นบุตรชายบุโรหิตท่านหนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร ครั้นบรรลุนิติภาวะแล้วได้เห็นอานุภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อคราวเสด็จจรุงราชคฤห์ มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บำเพ็ญสมณธรรมที่วัดใกล้บ้าน ๒-๓ วัน ก็ได้ไปยังเมืองราชคฤห์เพื่อเฝ้าพระศาสดา ระหว่างทาง พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าว จึงได้นิมนต์ให้อยู่จำพรรษาในเมือง แต่ด้วยพระราชกรณียกิจมีมาก ทำให้พระองค์ละเลย ไม่ได้ดูแลหรือปฏิบัติพระเถระเต็มที

วันหนึ่งท่านอยู่กลางแจ้ง ฝนตกหนัก เทวดาจึงห้ามฝนไม่ให้ตก พระราชาทรงพิจารณาเหตุที่ฝนไม่ตก ทราบเหตุแล้วจึงสร้างกุฏิถวายพระเถระหลังหนึ่ง ท่านได้กุฏิที่พักแล้ว มีความตั้งใจมั่นบำเพ็ญสมณธรรมไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๒๙๓}

ในพระบาลี พบประวัติท่านในศิริมานนทสูตร^{๒๙๔} พรรณาเหตุการณ์ตอนที่ท่านอาพาธหนัก พระอานนท์ทราบข่าวจึงได้กราบทูลเชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงเยี่ยมอาการ แต่พระพุทธเจ้าได้มอบหมายให้พระอานนท์ไปแทน พร้อมทั้งให้สาธยายสัญญา ๑๐ ประการให้พระศิริมานนท์ฟัง

สัญญา ๑๐ ประการ ประกอบด้วย (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนัตตสัญญา (๓) อสุภสัญญา (๔) อาทีนวสัญญา (๕) ปหานสัญญา (๖) วิราคสัญญา (๗) นิโรธสัญญา (๘) สัพพะโลเก อนภิตตสัญญา (๙) สังขารesu อนิจจสัญญา และ (๑๐) อานาปานสติ

^{๒๙๑} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๔/๓๙-๔๐.

^{๒๙๒} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๑๑๕.

^{๒๙๓} ขุ.อป.อ.(ไทย) ๒/๓๐๗.

^{๒๙๔} อจ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘.

อาการอาพาธของพระศิริมานนที่ได้ส่งบระจับ เพราะฟังสาธยายสัญญา ๑๐ ประการนี้

โคธา, เจ้าศากยะ

เจ้าศากยะพระนามว่า โคธา ปราภฏโนโคธสัฏกสูตร สังยุตตนิกาย มหาวรรค^{๒๙๕} เนื้อความพรรณนาถึงการสนทนากันระหว่างเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามกับเจ้าศากยะพระนามว่าโคธา โดยเริ่มต้นบทสนทนา เจ้ามหานามได้ตรัสถามเจ้าโคธาศากยะว่า รู้จักธรรมที่เป็นเหตุทำให้บุคคลเป็นพระโสดาบัน แล้วไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่สำเร็จสัมโพธิในภายภาคหน้าหรือไม่

เจ้าโคธาได้เฉลยไปว่า ทรงทราบอยู่ ต่อแต่นั้นจึงได้แจกแจงถวายไปว่า ผู้ใดก็ตาม (๑) ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระศาสดา (๒) ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม และ (๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ธรรมเหล่านี้ย่อมเป็นเหตุทำให้บุคคลเป็นพระโสดาบัน แล้วไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่สำเร็จสัมโพธิในภายภาคหน้า

โคทัตตะ, พระ

พระโคทัตตะมาในโคทัตตสูตรแห่งสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค^{๒๙๖} ความพรรณนาไว้ว่า พระโคทัตตะพักอยู่ที่อัมพวาภูวัน เขตเมืองมัจฉิกาสน์ ครั้งนั้นจิตตคหบดีได้เข้าไปหาท่าน ท่านจึงได้ถามว่า อัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ สุญญตาเจโตวิมุตติ และอนิมิตตาเจโตวิมุตติ มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

จิตตคหบดีได้ตอบว่า ที่มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกันก็มี ที่มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะก็มี

ที่มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน เพราะอัปปมาณาเจโตวิมุตติเป็นเรื่องของเมตตาคจิตที่แผ่ไปไม่มีประมาณ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ เป็นเรื่องของฌานที่ก้าวล่วงวิญญาณ์ญายตนะ กระทั่งเข้าถึงภาวะว่า ไม่มีอะไร สุญญตาเจโตวิมุตติ เป็นเรื่องของฌานที่เห็นความหลุดพ้นว่า สิ่งนี้ว่างจากอตตะ หรือสิ่งนี้เนื่องด้วยอตตะ ส่วนอนิมิตตาเจโตวิมุตติ เป็นเรื่องของฌานที่ไม่มีการกำหนดนิมิตใด ๆ

ที่มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น มีอธิบายไว้เป็นต้นว่า เจโตวิมุตติทั้ง ๔ ประการนั้น ตตฺราคะ โทสะ และโมหะเหมือนกัน จึงได้ชื่อว่ามีอรรถอย่างเดียวกัน ส่วนที่มีพยัญชนะต่างกัน มีคำอธิบายว่า เจโตวิมุตติที่ไม่กำเร็บ เลิศกว่าอัปปมาณาเจโตวิมุตติ เจโตวิมุตติอันไม่กำเร็บนั้นว่างจากราคะ โทสะ โมหะ อันเป็นกิเลสเครื่องกังวล พระชินาสพละได้หมดแล้ว ตตฺรากลอนโคณ ทำให้มี ทำให้เกิดขึ้นต่อไม่ได้

เจโตวิมุตติที่ไม่กำเร็บ เลิศกว่าอากิญจัญญาเจโตวิมุตติเหล่านั้น เจโตวิมุตติอันไม่กำเร็บนั้นว่างจากราคะ โทสะ โมหะ อันเป็นกิเลสเครื่องกระทำนิมิต พระชินาสพละได้หมดแล้ว ตตฺรากลอนโคณ ทำให้มี ทำให้เกิดขึ้นต่อไม่ได้

โคธิกะ, พระ

^{๒๙๕} ส.มทา. (ไทย) ๑๙/๑๐๑๙/๕๒๔.

^{๒๙๖} ส.สพทา. (ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๔๙.

พระโคธิกะ มาในโคธิกสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค^{๒๙๗} ในพระสูตรพรรณนาความไว้ว่า พระโคธิกะอยู่ที่วิหารกาฬศิลา ข้างภูเขาอิสสิลิลี ท่านเป็นผู้มีความเพียร อุทิกายและใจอยู่ ได้บรรลุเจโตวิมุตติชั่วคราว ภายหลังเสื่อมจากเจโตวิมุตตินั้น ท่านพยายามอยู่หลายครั้ง ก็ได้ๆ เสื่อม ๆ กระทั่งเกิดความท้อแท้ คิดฆ่าตัวตาย

มารทราบความดำริของพระโคธิกะ จึงได้เข้าไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปห้าม แต่ได้รับการปฏิเสธ เพราะทรงทราบว่า พระโคธิกะจะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในช่วงขณะเวลานั้น เมื่อทรงทราบว่า พระโคธิกะปรินิพพานแล้ว ก็เสด็จไปยังกาฬศิลา พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย ทอดพระเนตรเห็นพระโคธิกะนอนคอบิดอยู่บนเตียง ได้ทรงพยากรณ์ท่ามกลางภิกษุทั้งหลายว่า “โคธิกะกุหลุตรไม่มีวิญญานสถิตอยู่ ปรินิพพานแล้ว”^{๒๙๘}

โคปกะ, พระ

พระโคปกะ มีชื่อปรากฏในมหาวรรคแห่งพระวินัยปิฎก ตอนว่าด้วยการถวายผ้าจีวรเป็นการสงฆ์ แต่มีภิกษุอยู่ไม่ครบสงฆ์ จะมีวิธีการปฏิบัติอย่างไร ในคัมภีร์ระบุว่าท่านเป็นพระเถระ พักอยู่ในกุฎกุฎาราม เขตกรุงปาตลีบุตรร่วมกับพระเถระอีกหลายรูป เช่น พระนิลวาสี พระสาณวาสี พระภคฺ พระผลิกสันทานะ ส่วนภิกษุผู้เป็นมูลเหตุของเรื่องนี้ พักอยู่จำพรรษาในเขตกรุงราชคฤห์มีจำนวน ๓ รูป ท่านทั้ง ๓ รูปนี้จึงเดินทางไปสอบถามพระเถระทั้ง ๔ รูปในกรุงปาตลีบุตร ซึ่งก็ได้รับคำตอบว่า จีวรยังเป็นของท่านทั้ง ๓ รูปเท่านั้นจนถึงคราวเดาะกฐิน^{๒๙๙}

โคปกโมคคัลลานะ, พราหมณ์

โคปกโมคคัลลานะเป็นพราหมณ์อาศัยอยู่ในเมืองราชคฤห์ เรื่องราวของท่านมีพรรณนาไว้ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก^{๓๐๐} เนื้อความมีพอสังเขปว่า พระอานนท์เถระเมื่อคราวออกบิณฑบาตวันหนึ่ง เห็นว่าเวลายังเช้าอยู่ จึงได้แวะเข้าไปสนทนากับโคปกโมคคัลลานพราหมณ์

โคปกโมคคัลลานพราหมณ์ได้ถามปัญหาข้อหนึ่งกะพระอานนท์ว่า มีภิกษุสักรูปหนึ่งไหมที่มีคุณธรรมครบทุกประการเหมือนอย่างพระพุทธเจ้า ซึ่งก็ได้รับคำตอบจากพระอานนท์ว่า ไม่มี เหตุผลคือ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ยังมรรคที่ยังไม่อุบัติให้อุบัติ ยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิด ตรัสบอกมรรคที่ไม่มีใครบอกได้ ทรงทราบชัดมรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ทรงฉลาดในมรรค ส่วนสาวกทั้งหลายเป็นเพียงแต่ผู้ดำเนินตามเท่านั้น

โคลิสธานี, ภิกษุ

พระโคลิสธานี มาในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก^{๓๐๑} ระบุไว้ว่า ท่านเป็นพระผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร มีมารยาท มีความเคารพยำเกรงในเพื่อนพรหมจารี ได้รับการยกย่องจากพระสารีบุตร ยกเป็นตัวอย่างในท่ามกลางภิกษุทั้งหลาย

^{๒๙๗} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๕๙/๒๐๕.

^{๒๙๘} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๕๙/๒๐๗.

^{๒๙๙} วิ.มหา.(ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖.

^{๓๐๐} ม.อุปปริ.(ไทย) ๑๔/๗๙/๘๕.

^{๓๐๑} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗๓/๑๙๕.

ในโอกาสนี้ พระสารีบุตรได้แสดงคุณสมบัติของภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรควรปฏิบัติ ๑๘ ประการ ประกอบด้วย (๑) มีความยำเกรงในเพื่อนพรหมจรรย์ (๒) มีความเข้าใจลำดับอาสนะของตน (๓) มีความรู้ในอภิสมจาริกรรม (๔) ไม่ควรเข้าบ้านสำนัก ไม่ควรกลับมาสายนัก (๕) ไม่ควรเที่ยวไปในสกุลทั้งหลาย (๖) ไม่ควรคะนองกาย วาจา (๗) ไม่ควรเป็นผู้มีปากกล้า ไม่ควรเป็นผู้มีวาจาจัดจ้าน (๘) ควรเป็นผู้ว่าง่าย เป็นกัลยาณมิตร (๙) ควรเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย (๑๐) ควรเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร (๑๑) ควรเป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องตั้งอย่างต่อเนื่อง (๑๒) ควรเป็นผู้เคารพความเพียร (๑๓) ควรเป็นผู้มีสติตั้งมั่น (๑๔) ควรเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น (๑๕) ควรเป็นผู้มีปัญญา (๑๖) ควรทำความเพียรในอภิธรรมและในอภิวินัย (๑๗) ควรเป็นผู้ทำความเพียรในสันตวิโมกข์ และ (๑๘) ควรทำความเพียรในอุตตรินุสสธรรม

โควินทะ, พราหมณ์

คำว่า โควินทะ เป็นชื่อตำแหน่งที่ถวายคำปรึกษาอรรถคดีต่าง ๆ ในพระราชวังของพระเจ้าทิสัมบดี ผู้ที่ได้รับตำแหน่งนี้จึงมักถูกเรียกเป็นสรรพนามแทนบุคคลด้วย ดังเช่นกรณีของโควินทพราหมณ์

โควินทพราหมณ์ มีพรรณนาไว้หลายแห่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก เฉพาะอย่างยิ่งในมหาโควินทสูตร ที่ขนิทาย มหาวรรค^{๓๐๒} ความเล่าถึงเรื่องเคยมีมาแล้วว่า โควินทพราหมณ์ดำรงตำแหน่งเป็นปุโรหิตของพระเจ้าทิสัมบดี และมีบุตรผู้หนึ่งชื่อโชติपालะ ต่อมาเมื่อโควินทพราหมณ์ถึงแก่กรรมแล้ว จึงได้มอบตำแหน่งโควินทะแทนบิดา

ความที่โชติपालมีความเฉลียวฉลาด เป็นอภิชาติบุตร จึงได้รับการยกย่องจากชาวบ้าน ให้สมัญญานามว่า มหาโควินทะ และจากสติปัญญาเฉลียวฉลาดนี้เอง ได้ทรงช่วยให้สนับสนุนให้พระราชบุตรเรณูได้สืบราชสมบัติจากพระเจ้าทิสัมบดีผู้เป็นพระราชบิดา และทำให้พระเจ้าเรณูแบ่งราชสมบัติให้ราชกุมารผู้เป็นสหายอีก ๖ พระองค์ ดำรงฐานะเป็นผู้ให้คำปรึกษาแก่กษัตริย์ ๗ พระองค์ กระทั่งมหาชนเลื่องลือว่ามหาโควินทะสามารถมองเห็นพระพรหมได้ สามารถสนทนากับพระพรหมได้

มหาโควินทะพิจารณาแล้วว่าตนเองไม่ได้มีความสามารถเช่นนั้น จึงได้กราบทูลลากษัตริย์ทั้งหมดปลีกวิเวกเป็นระยะเวลา ๔ เดือนเพื่อฝึกฝนให้สามารถสนทนากับพรหมได้ ตามความเชื่อที่อาจารย์รุ่นก่อน ๆ ได้เล่าไว้ จากนั้นจึงได้ไปสร้างอาคารทางด้านทิศตะวันออกของเมือง หลีกเร้นแต่เพียงผู้เดียวบำเพ็ญภาวนาอยู่ตลอด ๔ เดือน แต่ก็ไม่สามารถบรรลุเจตนาที่ตั้งใจไว้ได้ กระทั่งความทราบถึงสนังกุมารพรหม จึงได้เสด็จมาหาพร้อมทั้งให้โอกาสในการถามคำถามข้อหนึ่ง

มหาโควินทะได้ถามคำถามว่า สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรมอะไร ศึกษาธรรมอะไรอยู่ จึงจะถึงพรหมโลกอันเป็นอมตะได้ สนังกุมารพรหมได้พยากรณ์ว่า สัตว์ผู้ละความยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นผู้อยู่ผู้เดียว น้อมใจไปในกรุณา ผู้ไม่มีกลิ่นชั่วร้าย เว้นจากเมถุน สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมนี้ ศึกษาธรรมนี้ ย่อมถึงพรหมโลกอันเป็นอมตะได้^{๓๐๓}

มหาโควินทะ ได้ฟังคำของสนังกุมารพรหมก็เกิดความดำริว่า ธรรมเหล่านี้ หากอยู่ครองเรือน ย่อมไม่อาจทำได้โดยง่าย จึงได้แสดงความประสงค์ของลาบวช จากนั้นจึงได้ไปกราบทูลลาพระ

^{๓๐๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๔/๒๓๘.

^{๓๐๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑๙/๒๔๗.

เจ้าเรณูออกบวช แรก ๆ พระเจ้าเรณูก็ทรงห้าม แต่ครั้งได้รับคำชี้แจง ก็ปรารถนาจะเสด็จออกผนวชด้วย แม้มัชฌิมี พรหมมณมหาศาลที่เหลือก้ออกผนวช และออกบวชตามมหาโควินทนะ กระทำมานับถึงบัดนี้ เข้าถึงพรหมโลกด้วยอาการอย่างนี้

หมวด ข

ฃบัตติ

ฃบัตติปรากฏในขุททกนิกาย ชาตค ^{๓๐๔} ในอรรถกถาชาตค ^{๓๐๕} มีพรรณนาความเพิ่มเติมว่า ฃบัตติได้ใช้อุบายสอนให้พระราชารู้เสียพระราชโอรสผู้เป็นที่รักยิ่งให้คลายจากความทุกข์ ด้วยการแกล้งเป็นบ้า เดินร้องไห้อย่างได้กระต่าย พระราชาทอดพระเนตรเห็นจึงเรียกว่ามาถามว่าอยากได้กระต่ายแบบไหน จะเอามาให้

ฃบัตติกราบทูลว่า อยากได้กระต่ายในดวงจันทร์ พระราชาจึงทรงดำหนิว่า ปรารถนาในสิ่งที่ไม่ควรปรารถนา ใครจะไปเอากระต่ายในดวงจันทร์มาให้ได้ ฃบัตติได้โอกาสจึงกราบทูลว่า พระองค์ก็แต่สอนคนอื่น พระราชโอรสของพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้ว พระองค์ก็ยังทรงเศร้าโศกอาลัยอาวรณ์หาให้พระชนม์คืนมาทราบเท่าทุกวันนี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นไปได้ พระราชาจึงทรงได้สติและหายเศร้าโศกตั้งแต่นั้น

ฃบายศากยะ

เจ้าศากยะพระนามว่า ฃบายะ ปรากฏพระนามในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก ^{๓๐๖} เนื้อหาพรรณนาไว้แต่เพียงว่า พระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุจำนวนมาก ไปอาศัยอยู่ที่วิหารของเจ้าฃบายศากยะเพื่อทำจีวร ก่อนหน้านั้นพระพุทเจ้าเสด็จพักผ่อนที่วิหารของเจ้าศากยะพระนามว่ากาฬเชมกะ เห็นเสนาสนะที่ถูกจัดไว้เป็นจำนวนมาก ครั้นออกจากวิหารของเจ้ากาฬเชมกะ เสด็จมาที่วิหารของเจ้าฃบายศากยะ เห็นพระอานนท์อยู่กับพระภิกษุจำนวนมาก จึงทรงดำหนิว่า การคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ชอบคณะ ยินดีคณะ บันเทิงอยู่ในคณะ ไม่งามเลย เพราะโอกาสจะได้เนกขัมมสุข ปวีเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุขนั้นยาก

ฃฎิการะ, ช่างหม้อ

ฃฎิการะ เป็นช่างหม้ออาศัยอยู่ในเวคหิงคนิคม เป็นอุปฐากของพระพุทเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ^{๓๐๗} เขามีเพื่อนรักคนหนึ่งชื่อโชติपालะ แต่ไม่มีศรัทธาในพระพุทศาสนา ฃฎิการะจึงพยายามชักชวนไปเฝ้าพระพุทเจ้าอยู่เนือง ๆ และทุกครั้งก็ชวนก็ถูกปฏิเสธ แต่เขาก็หาหน็ดความพยายามไม่ บางครั้งถึงกับจับผ้าลากไป

^{๓๐๔} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๖๕/๓๕๐.

^{๓๐๕} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๕/๕๓๔.

^{๓๐๖} ม.อุปปริ.(ไทย) ๑๔/๑๘๖/๒๒๒.

^{๓๐๗} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๓/๓๓๘.

มีอยู่วันหนึ่ง ขณะเล่นน้ำอยู่ที่ไม่ไกลสำนักของพระผู้มีพระภาค ฆฎิการะได้จับผมดึงเชิญชวนไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงคราวนี้เขาอุกคิตขึ้นว่า นายฆฎิการะมีสกุลรุ่มชาติต่ำ แต่บังอาจจับผมของตนจะนำไปเฝ้าพระพุทธเจ้าให้ได้ การเฝ้าพระผู้มีพระภาคน่าจะไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย จึงยอมไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากับนายฆฎิการะ หลังจากเข้าเฝ้า และได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะแล้ว โขติปาละก็เกิดความเลื่อมใส และชวนฆฎิการะบวช แต่ฆฎิการะยังห่วงบิดามารดาที่ตาบอดและชราภาพมากต้องดูแล ทำให้โขติปาละออกบวชคนเดียว

ฆฎิการะ แม้จะมีฐานะยากจน แต่ก็ได้รับความเมตตาจากพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากครั้งหนึ่ง พระราชามีความเลื่อมใส ได้ทูลให้จำพรรษาในเมืองพาราณสี พร้อมด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ แต่ก็ได้รับการปฏิเสธ แม้จะพยายามทูลเชิญถึง ๓ ครั้ง ก็ได้รับการปฏิเสธทั้ง ๓ ครั้ง เหตุผลเพียงเพราะทรงรับนิมนต์จากนายฆฎิการะไว้แล้ว จากนั้นเพื่อยกย่องเกียรติคุณนายฆฎิการ จึงได้ทรงเล่าเรื่องราวต่างๆ ระหว่างพระองค์กับนายฆฎิการให้พระเจ้าแผ่นดินสดับ พระเจ้าราชาทรงเลื่อมใสในคุณของนายฆฎิการะ และได้จัดส่งสิ่งของไปช่วยเหลือเป็นจำนวนมาก

โฆฏุมุขะ, พราหมณ์

โฆฏุมุขะ เป็นชื่อพราหมณ์ผู้หนึ่ง เรื่องราวของท่านปรากฏในโฆฏุมุขสูตรแห่งมัชฌิมนิคาย มัชฌิมปิณฑาสก^{๓๐๘} พระสูตรพรรณนาเรื่องราวพราหมณ์เดินทางไปสู่พระในเมืองพาราณสี จึงได้แวะเข้าไปเยี่ยมพระอุเทน ณ เขมียัมพวัน หัวข้อของการสนทนา โฆฏุมุขะแสดงความไม่เห็นด้วยในการบรรพชาของพระอุเทน เพราะถึงแม้บวชมาแล้ว พระอุเทนก็ยังไม่เห็นธรรม เมื่อโฆฏุมุขะ กล่าวเช่นนั้น พระอุเทนก็ได้ลงจากที่จงกรม และชวนโฆฏุมุขะนั่งสนทนาธรรม ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง จากนั้นก็เอ่ยขึ้นว่า ถ้าท่านยอมรับคำที่ควรยอมรับ คัดคัดคำที่ควรคัดค้าน อะไรไม่เข้าใจ ก็ควรซักถามให้เข้าใจ เช่นนี้เราทั้งสองจึงจะสนทนากันต่อไปได้

เมื่อโฆฏุมุขะรับคำพระเถระแล้ว พระเถระจึงได้ย้อนถามโฆฏุมุขะว่า ในคน ๔ จำพวกนี้ ท่านชอบใจพวกไหน (๑) ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นทำตนให้เดือดร้อน (๒) ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน หมั่นทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน (๓) ผู้ทำให้ตนเดือดร้อน หมั่นตนให้เดือดร้อน และทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน หมั่นทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน และ (๔) ผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่หมั่นทำตนให้เดือดร้อน และไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่หมั่นทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน^{๓๐๙} โฆฏุมุขะตอบว่า ไม่ชอบใจ ๓ พวกแรก ชอบใจพวกที่ ๔ เหตุผลเพราะบุคคลผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนนั้น เป็นผู้ไม่หิว ดับร้อน เย็นใจ มีตนอันประเสริฐ เสวยสุขอยู่ในปัจจุบัน

เมื่อพระอุเทนถามถึงเหตุผลที่ไม่ชอบใจบุคคล ๓ จำพวกแรก พราหมณ์ก็ให้เหตุผลว่า คนที่ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน ชื่อว่าทำตนซึ่งรักสุขเกลียดทุกข์ให้เดือดร้อน ให้อารมณ์ ส่วนบุคคลผู้ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ชื่อว่าทำผู้อื่นซึ่งรักสุข เกลียดทุกข์ให้เดือดร้อน ให้อารมณ์ แม้บุคคลที่ทั้งชอบทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน ชื่อว่าทำทั้งตนเองและผู้อื่นซึ่งรักสุขเกลียดทุกข์ให้เดือดร้อน ให้อารมณ์ เหตุนี้ตนจึงไม่ชอบใจบุคคล ๓ จำพวกนี้

^{๓๐๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๒/๕๑๕.

^{๓๐๙} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๓/๕๑๗.

เมื่อโหมงมุขพราหมณ์ให้เหตุผลเช่นนั้น พระอุเทนก็กล่าวถึงบริษัท ๒ ประเภท คือ ประเภทแรก คือ ผู้มีความกำหนดยินดี ประการหลังคือผู้ไม่มีความกำหนดยินดี พวกแรกยอมแสวงหาบุตรภรรยา ทรัพย์ ทาสชายหญิง ไร่ นา สวน เงิน และทอง ส่วนพวกหลังละทิ้งการแสวงหาบุตร ภรรยา ทรัพย์ ทาสชายหญิง ไร่ นา สวน เงินและทอง ออกบวชจากเรือนเป็นบรรพชิต บุคคล ๒ ประเภทนี้ไครยอมทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อนมากกว่ากัน

พราหมณ์ได้ยอมรับถ้อยคำของพระเถระว่า บริษัทจำพวกแรก ย่อมทำตนให้เดือดร้อน และหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อนมากกว่า สุตท้ายก็ยอมรับว่า การบวชที่ถูกต้องนั้นมีจริง

หมวด ง

วรรค จ

จ

จักขุบาล, พระ

จักขุบาล มาในยมกวรรค แห่งคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท^{๓๑๐} และขุททกนิกาย เถรคาถา^{๓๑๑} อรรถกถา ได้ขยายความเพิ่มเติม สรุปลงความพอสังเขปดังนี้

มหาสุวรรณ เป็นกุฎุมพิมิทรัพย์มาก แต่ไม่มีบุตร วันหนึ่งได้ไปบวงสรวงขอบุตรกับรุกขเทวดาไว้ และต่อมาภรรยาที่ตั้งครรภ์ คลอดบุตรคนแรก ได้ตั้งชื่อว่า ปาละ เมื่อคลอดบุตรคนที่ ๒ อีกก็ขนานนามว่า มหาปาละ ส่วนบุตรคนเล็กขนานนามว่า จุลปาละ ทั้ง ๒ ได้รับเลี้ยงดูเป็นอย่างดี เมื่อบิดามารดาล่วงลับไป เขาทั้งสองก็ได้ครอบครองทรัพย์ทั้งหมด

อยู่มาวันหนึ่งมหาปาละ เห็นมหาชนไปฟังธรรมที่เชตวัน ก็ได้ไปพร้อมกับมหาชน ยืนฟังธรรมอยู่ท้ายบริษัท เกิดความเลื่อมใส เกิดความสังเวชใจว่า ทรัพย์สมบัติก็ดี บุตรธิดาก็ดี พี่น้องชายก็ดี ไม่สามารถติดตามตัวไปยังปรโลกได้ แม้ร่างกายก็ต้องละทิ้งไป ตัดสินใจทิ้งสมบัติ และน้องชาย ลาบวช เพื่อแสวงหาทางหลุดพ้น

ครั้นบวชแล้ว ก็ตั้งใจบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก ปฏิญญาไม่ยอมเอนหลังนอน กระทั่งมีปัญหาเรื่องสายตา ลมเสียดแทงตา แม้ให้หมอมารักษา ก็ไม่สามารถเยียวยาได้ เพราะท่านไม่ยอมนอนหยอดตาตามคำสั่งของหมอ ท่านแม้ถูกหมอบอกเลิกรักษา ก็ไม่ละความเพียรพยายาม บำเพ็ญเพียรตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน สุตท้ายก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พร้อมกับนัยต์ตาทั้ง ๒ ข้างบอดสนิท ท่านจึงปรากฏนามต่อมาว่า จักขุบาล

คัมภีร์อรรถกถาพรรณนาไว้ว่า สาเหตุที่ท่านตาบอด เนื่องเพราะกรรมเก่าที่ท่านได้เคยกระทำต่อหญิงชราคนหนึ่ง ซึ่งมีปัญหาเรื่องสายตา ท่านอาสารักษาให้ แต่เมื่อรักษาหายแล้ว หญิงชราท่านนั้นกลับใช้อุบายป้ายเปียงเป็นอื่น ด้วยหวังจะไม่ยอมจ่ายค่ารักษา ด้วยความไม่พอใจ จึงได้วางยาทำให้หญิงชรานั้นตาบอด^{๓๑๒}

จังกิ, พราหมณ์

^{๓๑๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๓๑๑} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๙๕/๓๓๘.

^{๓๑๒} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๒.

จังกีพราหมณ์ เป็นพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง เป็นผู้ปกครองบ้านพราหมณ์แห่งหนึ่งชื่อโอปาสาทะ ในแคว้นโกศล ถือเป็นหมู่บ้านที่ได้รับพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทยจากพระเจ้าปเสนทิโกศล^{๓๑๓} ในวาเสฏฐสูตรมีข้อความระบุว่า เป็นหนึ่งในพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียง^{๓๑๔} ในเวทวิชสูตรระบุเป็น ๑ ในพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงในสมัยนั้น ประกอบด้วย จังกีพราหมณ์ (บ้านโอปาสาทะ) ตารุกขพราหมณ์ (บ้านอิจาฉังคละ) โปกขรชาติพราหมณ์ (เมืองอูกักฐะ) ชานุสโสสีพราหมณ์ (เมืองสาวัตถิ) โตเทยพราหมณ์ (บ้านตุทิ)^{๓๑๕} เรียนจบไตรเพท พร้อมทั้งนิพนธ์ศาสตร์ เกฏศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายาศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ เป็นผู้มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก ดุจพรหม มีกายดุจพรหม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก เป็นผู้มีศีล มีศีลที่เจริญ ประกอบด้วยศีลที่เจริญ มีวาจาไพเราะสุภาพ ประกอบด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน อย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย เป็นอาจารย์ และปาจารย์ของหมู่บ้าน สอนมนต์แก่มาณพ ๓๐๐ คน เป็นผู้ที่พระเจ้า ปเสนทิโกศลสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม^{๓๑๖}

ในจังกีสสูตร^{๓๑๗} พรรณนาความไว้ว่า จังกีพราหมณ์เห็นมหาชนเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะทรงประทับอยู่ที่ป่าไม้สาละชื่อเทพวัน ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านโอปาสาทะ มีความประสงค์จะเข้าเฝ้าด้วย จึงได้ลงจากประสาธเตรียมออกเดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับมหาชน

ฝ่ายพราหมณ์ ๕๐๐ คนที่อยู่ในเมืองทราบข่าวว่า จังกีพราหมณ์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่างก็ออกมาคัดค้านว่า เป็นการไม่เหมาะสมที่พราหมณ์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคต่างหากควรเป็นฝ่ายที่ต้องมาหาจังกีพราหมณ์ ไม่ใช่จังกีพราหมณ์เป็นฝ่ายเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ก็ได้รับการคัดค้านจากจังกีพราหมณ์ว่า ตนเป็นฝ่ายเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเป็นการสมควรแล้ว ไม่เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะให้พระพุทธเจ้ามาหาตน จากนั้นก็อธิบายเหตุผลเป็นต้นว่า พระพุทธเจ้าทรงปฏิสนธิบริสุทธิทั้งฝ่ายพระชนนีและพระชนกตลอด ๗ ชั่วบรรพบุรุษ ทรงสละเงินทองมากมายออกผนวช ทรงกำจัดราคะ โทสะ โมหะให้สิ้นแล้ว เป็นพระอรหันต์ มหาชนเคารพ นับถือ มอภกายถวายชีวิต จากนั้นก็ได้ไปกับมหาชนเพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อถึงแล้วก็สนทนาปราศรัยเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วก็นั่ง ณ ที่สมควร

ระหว่างที่พราหมณ์กับพระพุทธเจ้าสนทนากันอยู่นั้น กาบทิกมาณพนั่งอยู่ในสมาคมนั้นด้วย ได้พูดสอดขึ้นในระหว่างนั้น กระทั่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสห้าม จังกีพราหมณ์ได้กราบทูลว่า มาณพผู้นี้เป็นบุตรของผู้มีสกุล จบไตรเพท เป็นพหูสูต เป็นบัณฑิต สามารถเจรจาโต้ตอบได้ ขอพระผู้มีพระภาคอนุญาตให้เขาพูดเถิด มาณพได้ขบคิดอยู่ว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคสบพระเนตรตนเมื่อไร ก็จะได้โอกาสถามปัญหาเมื่อนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงทราบวาระจิตของเธอ จึงได้สบพระเนตร กาบทิกมาณพทราบโดยนัยนั้น จึงได้กราบทูลถามปัญหาเรื่องทัศนะของพราหมณ์ทั้งหลายที่มีกียันยันทิฐิของตนเท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง ข้อนั้นพระองค์จะตรัสอย่างไร

^{๓๑๓} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๒/๕๓๐.

^{๓๑๔} ข.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๘๑/๓๓๗.

^{๓๑๕} ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๙/๒๓๐.

^{๓๑๖} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๔/๕๓๓.

^{๓๑๗} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๒/๕๓๐.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสย้อนถามไปว่า เคยเห็นพรหมณ์ท่านไหนบ้างที่ยืนยันว่า เรารู้สิ่งนี้ เราเห็นสิ่งนี้ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง มาณพกราบทูลว่า ไม่เคยเห็น ส่วนใหญ่มีแต่พูดสืบๆ กันมา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสรุปในเรื่องนี้ว่าเหมือนคนตาบอดเข้าแถวเกาะหลังกัน คนอยู่หัวแถว กลางแถว ปลายแถว ต่างมองไม่เห็นกัน สุดท้ายก็เข้าหลัก ๕ ประการคือ อาศัยความเชื่อ ความชอบใจ ฟังตามกันมา นึกเอาตามอาการ และเห็นว่าเข้ากันได้กับทฤษฎีที่คิดเอาไว้แล้ว หลักการ ๕ ประการนี้ มีผลเป็น ๒ อย่างเท่านั้นในปัจจุบัน คือ เท็จก็มี จริงก็มี คนฉลาด เมื่อจะตามรักษาสิ่งจะ จึงไม่ควรตกลงใจ ซ่อนอย่างเด็ดขาดว่า นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง

อนึ่ง พระสูตรนี้ ผู้ที่ได้รับประโยชน์สูงสุดแทนที่จะเป็นจังกิพรหมณ์ กลับเป็นกาปทิก มาณพผู้เป็นศิษย์ของจังกิพรหมณ์ ถึงกับแสดงความเลื่อมใส ประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตั้งแต่บัดนั้น

จันทะ, นาย

นายจันทะ ปรากฏในจันทสูตร คามณิสัญยุตแห่งสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค^{๓๑๘} สถานะทางสังคมดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ด้วยความเป็นคนดुर้าย จึงได้ชื่อว่า จันทะ ในพระสูตรพรรณนาความว่า ท่านได้เข้าไปทูลถามต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ด้วยเหตุเพียงไร บุคคลในโลกนี้จึงได้รับการเรียกขานว่า เป็นคนดुर้าย

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า ที่เรียกว่า ดुर้าย เพราะเหตุยังละระคาะไม่ได้ เหตุยังละโทสะไม่ได้ เหตุยังละโมหะไม่ได้ ผู้ละระคาะ โทสะ และโมหะได้แล้ว ย่อมได้ชื่อว่าเป็นคนสงบเสงี่ยม ไม่เป็นคนดुर้าย

จันทาลี, นาง

นางจันทาลี มีปรากฏประวัติเพียงเล็กน้อยในขุททกนิกาย วิมานวัตถุ^{๓๑๙} ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ นางจะมีอายุวันนี้เป็นวันสุดท้าย มีพระประสงค์จะอนุเคราะห์ จึงได้เสด็จไปพร้อมด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ประทับยืนเฉพาะหน้า พระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวเตือนนาง นางเกิดความสลดใจ และเกิดความเลื่อมใสในพระศาสนา จึงได้ประคองอัญชลีด้วยความเคารพ เมื่อพระพุทเจ้าละสายตาไม่นาน แมโคลูกอ่อนได้ชีวิตนางถึงแก่ชีวิต ด้วยทั้งจิตเลื่อมใสนั่นเอง นางได้ไปบังเกิดเป็นเทพธิดา เสวยสุขอยู่ในจันทาลีวิมาน

ในอรรถกถาพรรณนาความเพิ่มเติมว่า ในเวลาใกล้รุ่งวันหนึ่ง ขณะที่พระพุทเจ้าประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์ ทรงตรวจดูสัตว์โลก ทรงเห็นหญิงจันทาลีผู้หนึ่ง ในจันทาลีคาม จะสิ้นอายุขัยในวันนั้น และกรรมที่นางทำจะนำนางไปสู่นรกปรากฏชัด อาศัยความกรุณา มีพระประสงค์จะให้นางได้ทำกรรมอันจะนำไปสู่สวรรค์ จึงได้สงเคราะห์ด้วยการเสด็จออกจากพระนครพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ แม้นางก็ถือไม้ออกจากนคร พบพระพุทเจ้าประทับยืนอยู่เฉพาะหน้า พระมหาโมคคัลลานะทราบความประสงค์ของพระศาสนา จึงกล่าวเตือนนางว่า วันนี้เป็นวันสุดท้ายที่นางจะมีชีวิตอยู่ นางได้ฟังเช่นนั้นก็

^{๓๑๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๓/๓๕๔.

^{๓๑๙} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๙๕/๓๔.

เกิดความสลดใจ มีใจเลื่อมใสในพระศาสดา จึงถวายอภิวาทด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ประคองอัญชลีนมัสการอยู่ ได้มีใจยินดีเป็นสมาธิ มีปีติแผ่นซ่านไปในพุทธคุณ^{๓๒๐}

จันทกาลี, ภิกษุณี

นางจันทกาลีภิกษุณี ปรากฏชื่อในพระไตรปิฎกหลายแห่ง

ในกุ่มารีกุตวรรค สิกขาบทที่ ๖ นางประสงค์จะเป็นอุปัชฌาย์ให้การอุปสมบทแก่กุลธิดา จึงขออนุญาตต่อภิกษุณีสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์พิจารณาแล้วเห็นว่ายังไม่เหมาะสม จึงไม่อนุญาต นางน้อยรับ แต่ต่อมาภายหลังภิกษุณีสงฆ์สมมติการให้อุปสมบทแก่ภิกษุณีอื่น ทำให้นางจันทกาลีไม่พอใจ ตำหนักการกระทำของภิกษุณีสงฆ์ว่าไม่ยุติธรรม เป็นเหตุเพ่งโทษ ตีเตียน และโพนทนา กระทั่งทราบเรื่องถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า จนเป็นที่มาของการบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุณีตำหนิตสังฆ์ที่ตนยอมรับว่าดีแล้ว^{๓๒๑}

ในกุ่มารีกุตวรรค สิกขาบทที่ ๙ ระบุว่า ผู้ที่เป็นอุปัชฌาย์บวชให้นางฝ่ายภิกษุณีสงฆ์คือนางอุลลันันทาภิกษุณี^{๓๒๒} การบวชครั้งนั้น ได้รับการตำหนิจากภิกษุณีผู้มกน้อย สันโดษพอสมควร ด้วยประวัติของนางจันทกาลีนั้นไม่ค่อยดีนัก โดยเฉพาะเรื่องผู้ชาย ซึ่งก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่มีการบัญญัติสิกขาบทห้ามให้อุปสมบทแก่สิกขมานาผู้เกี่ยวข้องกับบุรุษ คลุกคลีด้วยบุรุษ

ในสังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๘ ระบุว่า นางถูกตัดสินให้แพคดีในอธิกรณ์ แสดงอาการโกรธ ไม่พอใจ กล่าวตำหนิภิกษุณีผู้ตัดสินว่า ลำเอียงเพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลง เพราะกลัว บรรดาภิกษุณีผู้มกน้อย สันโดษ พากันตำหนิ โพนทนา และนำเรื่องไปบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องไปกราบทูลพระพุทธเจ้า และเป็นมูลเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท^{๓๒๓}

ในอันธการวรรค สิกขาบทที่ ๙ ระบุว่า นางถูกภิกษุณีด้วยกันถามหาของที่หาย แสดงความไม่พอใจ พุดเชิงประชดประชันว่า ดิฉันนี้แหละเป็นคนขโมย เป็นคนไม่มีความละอาย พวกแม่เจ้าทั้งหลาย ทำของหาย แต่กลับมามีถามหากับดิฉัน ถ้าดิฉันขโมยจริง ก็ขอให้ขาดจากสมณะ ขอให้ตกนรก ส่วนพวกที่กล่าวหาดิฉัน ก็ขอให้เคลื่อนจากพรหมจรรย์ จงบังเกิดในนรกเช่นกัน สุดท้ายเกิดฟ้องร้องเรื่องไปถึงพระกรรมของพระพุทธเจ้า อันเป็นเหตุให้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุสาปแช่งตนเอง หรือผู้อื่นด้วยนรกหรือพรหมจรรย์^{๓๒๔}

จันทาภะ, พระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจันทาภะ เป็นพระนามพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพละทานมาก และเป็นอดีตชาติของพระเอกที่ปิยเถระ ได้ดำรงความเป็นจักรพรรดิ ๔ ชาติ ด้วยอานิสงส์ของการบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าปทุมุตระด้วยประทีป ชาติสุดท้ายได้ออกบวช และบรรลุพระอรหันต์ มีชื่อปรากฏในคัมภีร์อุปทานว่า พระเอกที่ปิยเถระ^{๓๒๕}

^{๓๒๐} ขุ.วิ.อ.(ไทย) ๑๒๐-๑๒๔.

^{๓๒๑} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๔๒๐/๒๕๖.

^{๓๒๒} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๒๔๙/๒๖๒.

^{๓๒๓} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๗๑๖/๕๙.

^{๓๒๔} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๘๗๕/๑๗๙.

^{๓๒๕} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๐/๓๔๓, ขุ.อป.อ. ๒/๒๖๕.

จันทิกาบุตร, พระ

พระจันทิกาบุตร ปรากฏในสิลายูปสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย นวกนิบาต เนื้อหาพรรณนาความถึงพระจันทิกาบุตร และพระสารีบุตร ขณะพักอยู่ที่พระเวฬุวันกถกนิวาปสถาน เขตกรุงราชคฤห์ ได้ปรารภถึงพระเทวทัตแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใดภิกษุอบรมจิตด้วยจิต เมื่อนั้น จึงจะสมควรที่จะพยากรณ์ได้ว่า สามารถถึงความสิ้นชาติ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่ต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก พระสารีบุตรได้ยืนยันเช่นกันก็กล่าวคัดค้านว่า พระเทวทัตไม่ได้แสดงธรรมอย่างนั้นหรอก แต่พระเทวทัตพูดว่า เมื่อใดภิกษุอบรมจิตดีด้วยจิต... ต่างหาก

พระจันทิกาบุตรก็ยังยืนยันถึง ๓ ครั้ง ว่า พระเทวทัตพูดว่า “อบรมจิตด้วยจิต” ขณะที่พระสารีบุตรก็ยืนยันทั้ง ๓ ครั้งเช่นกันว่า พระเทวทัตพูดว่า “อบรมจิตดีด้วยจิต” จากนั้นท่านจึงได้ขยายความเรื่องการอบรมจิตดีด้วยจิตว่า หมายถึงการที่ถูกอารมณ์มากระทบทางทวารทั้ง ๖ แล้ว จิตมันคง ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่มากระทบนั้น^{๓๒๖}

จालะ, สามเณร

จาลสามเณร มีชื่อปรากฏอยู่ในขทิวรนิยเถรคาถา^{๓๒๗} เนื้อความแห่งคาถาพรรณนาถึงพระขทิวรนิยเถระ ได้เตือนสามเณร ๓ รูป คือ สามเณรจาละ สามเณรอุปะจาละ และสามเณรสีสุปะจาละเรื่องการคุ้มครองสติให้มั่นคง

สามเณรจาละ มีศักดิ์เป็นหลานของพระสารีบุตร

จิรวาสี

จิรวาสี เป็นบุตรของผู้ใหญ่บ้านชื่อ คันธกะ ชื่อถูกกล่าวถึงในคันธกะสูตรในฐานะเป็นเหตุปรารภถึงความห่วงใยของคันธกะผู้เป็นบิดา

คันธกะ ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงได้กราบทูลถึงเหตุแห่งทุกข์ และความดับแห่งทุกข์ พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะให้คันธกะเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง จึงได้ยกเหตุปัจจุบัน คือความห่วงใยในบุตร ภรรยาที่คันธกะมีนั้นแหละ เป็นเหตุแห่งทุกข์ โสกะ ปรีทเว^{๓๒๘}

ประวัตินอกเหนือจากนี้ ไม่มีปรากฏ

จิฎจมาณวิกา,ปริพาชกา

จิฎจมาณวิกา เป็นชาวเมืองสาวัตถี คัมภีร์อรรถกถา ธรรมบท^{๓๒๙} ระบุว่า นางเป็นผู้ทรงรูปอันเลอโฉม ถึงความเลิศด้วยความงาม เหมือนนางเทพอัปสรฉะนั้น รัศมียอมเปล่งออกจากสรีระของนาง

^{๓๒๖} อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๖/๔๘๕.

^{๓๒๗} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๒/๓๑๘.

^{๓๒๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๓/๔๑๖.

^{๓๒๙} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๖๙.

พระพุทธเจ้าได้ปรารภถึงนางจัญจมาณวิกาในคัมภีร์ชุททกนิกาย ธรรมบท^{๓๓๐} แล้วทรงตรัสพระคาถาใจมีความสำคัญว่า หากบุคคลไร้สัจจะ ก็มักจะกล่าวเท็จ ปฏิเสธปรโลก และที่จะไม่ทำบาปเห็นจะไม่มี

ความในคัมภีร์อรรถกถา มีรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้

ในช่วงปฐมโพธิกาล เมื่อสาวกของพระศัพทลมีมาก หาประมาณมิได้ เมื่อพวกเขาและมนุษย์หยั่งลงสู่อริยภูมิ พระคุณของพระศาสดาแผ่ไปแล้ว ลากสักการะเป็นอันมากก็เกิดขึ้น พวกเดียรถีย์จึงตกอยู่ในฐานะลำบาก เพราะลากสักการะได้เสื่อมถอยลง อุปมาเหมือนแสงหึ่งห้อยในยามพระอาทิตย์อุทัย พวกเดียรถีย์เหล่านั้น ยืนในระหว่างถนน แม้ให้พวกมนุษย์ประกาศอยู่อย่างนี้ว่า พระสมณโคดมเท่านั้นหรือ เป็นพระพุทธเจ้า แม้พวกเราก็เป็นพระพุทธเจ้า ทานที่ให้แก่พระสมณโคดมนั้นเท่านั้นหรือมีผลมาก ทานที่ให้แล้วแม้แก่เราทั้งหลายก็มีผลมากเหมือนกัน ทานทั้งหลายจึงให้ จงทำแก่เราทั้งหลายบ้าง กระนั้นก็ไม่ได้ลากสักการะ จึงประชุมคิดกันในที่ลับและวางแผนใส่ร้ายพระพุทธเจ้าให้เสื่อมเสีย โดยการใช้นางจัญจมาณวิกาเป็นเครื่องมือ

วิธีการคือให้นางจัญจมาณวิกาทำที่ไปวัดกับมหาชน โดยเมื่อมหาชนฟังธรรม ออกจากวิหารแล้ว ก็ให้นางทำที่ถือดอกไม้ของหอมเดินเข้าไปในวัด เมื่อถูกถามว่า จะไปไหนเวลานี้ ก็ให้นางพูดปิดว่า ไม่ใช่ธุระอะไรที่ท่านจะต้องรู้ เมื่อมหาชนไปแล้ว ก็ให้นางกลับไปแวะที่สำนักเดียรถีย์ใกล้วิหาร ครั้นรุ่งเช้ามหาชนมาวัด ก็ให้นางทำที่ออกจากวิหาร ปฏิบัติอย่างนี้ประมาณ ๑-๒ เดือน ภายหลังก็เริ่มแสดงนัยว่า ตนพักอยู่ในวิหารกับพระพุทธเจ้า เพื่อให้คนเริ่มสงสัย

ผ่านไป ๒-๓ เดือน นางจัญจมาณวิกาก็ทำอุบายเป็นคนท้อ โดยเอาผ้าผูกไว้หน้าห้องให้ดูเหมือนว่ากำลังตั้งครุฑ กระทั่งผ่านไป ๘-๙ เดือน ผูกไม้กลมไว้ที่ห้อง ห่มผ้าทับข้างบน ให้ทุบหลังมือและเท้าด้วยไม้คางโค แสดงอาการบวมขึ้น มีอินทรียบอบซ้ำ เมื่อพระพุทธเจ้าประทับนั่งแสดงธรรมบนธรรมาสน์ที่ประดับแล้วในเวลาเย็น ไปสู่ธรรมสภา ยืนตรงพระพักตร์ของพระตถาคตแล้ว กล่าวว่า พระองค์ดีแต่แสดงธรรมสอนชาวบ้าน เสียงของพระองค์ไพเราะ พระโอษฐ์ของพระองค์สนิท ส่วนหม่อมฉันอาศัยพระองค์ได้เกิดมีครุฑครบกกำหนดแล้ว พระองค์กลับไม่สนใจใยดี จัดแจง หรือรับสั่งให้จัดแจงเตรียมการใด ๆ

เมื่อพระพุทธเจ้าสดับถ้อยคำของนางจัญจมาณวิกาเช่นนั้น ทรงตรัสธรรมกถาแล้ว ตรัสว่า "น้องหญิง ความที่เจ้ากล่าวแล้วจะจริงหรือไม่ เราและเจ้าเท่านั้น ย่อมรู้" นางจัญจมาณวิกาพูดเหมือนได้ทีว่า อย่างนั้น มหาสมณะ เรื่องแบบนี้มีแต่ท่านและดิฉันเท่านั้นที่รู้

ขณะนั้น อาสนะของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน ท้าวเธอทรงใคร่ครวญอยู่ ก็ทราบว่ นางจัญจมาณวิกา แต่งเรื่องใส่ร้ายพระตถาคตด้วยคำไม่เป็นจริง จึงทรงดำริว่า "เราจักชำระเรื่องนี้ให้หมดจด" ดังนี้แล้วก็เสด็จมาพบกับเทพบุตร ๔ องค์ เทพบุตรทั้งหลายแปลงเป็นลูกหนูกัดเชือกที่ผูกท่อนไม้กลม ด้วยอันแทะที่เดียวเท่านั้น ลมพัดเวกผ้าห่มขึ้น ไม้กลมพลัดตกลงบนหลังเท้าของนางจัญจมาณวิกานั้น ปลายเท้าทั้ง ๒ ข้างแตกแล้ว

มนุษย์ทั้งหลายทราบความจริงจึงโพนทนา ตำหนิ และพากันถ่มน้ำลายลงบนศีรษะ ถือก้อนดินและท่อนไม้ ฉุดลากออกจากพระเชตวัน ครั้นในเวลานางล่วงคลองพระเนตรของพระตถาคต

^{๓๓๐} ข.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๖/๘๘.

ไปเท่านั้น แผ่นดินใหญ่แตกแยกช่องให้แล้ว เพลวไฟตั้งขึ้นจากอเวจี นางจิญจมาณวิกาขึ้นไปเกิดในอเวจี^{๓๓๑}

จิตตบัณฑิต, โพธิสัตว์

จิตตบัณฑิต ปรากฏในจิตตสัมภุตชาดก คัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดก^{๓๓๒} อรรถกถาชาดก^{๓๓๓} ได้พรรณนาไว้ว่า

ในอดีตกาล พระพุทธเจ้าถือกำเนิดในหมู่บ้านคนจัณฑาลตำบลหนึ่ง ในกรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี มีชื่อว่า จิตตกุมาร และมีสหายคูใจคนหนึ่งเป็นบุตรนำสาวชื่อ สัมภุตกุมาร โดยทั้ง ๒ ได้เรียนศิลปศาสตร์ชื่อว่า จัณฑาลวงส์โธวณะ ใช้วิชาศิลปะศาสตร์ดังกล่าวหาเลี้ยงชีวิต

วันหนึ่งชักชวนกันไปแสดงศิลปศาสตร์ที่ใกล้ประตูพระนครอุชเชนี โดยตกลงกันว่า คนหนึ่งแสดงศิลปะที่ประตูด้านทิศเหนือ อีกคนหนึ่งแสดงศิลปะที่ประตูด้านทิศใต้ ในระหว่างที่แสดงอยู่นั้น มีธิดาของปุโรหิตาจารย์ ๒ คน ได้ให้บริวารชน ถือเอาของขบเคี้ยวและของบริโภคนั้น ทั้งระเบียบดอกไม้และของหอมเป็นต้นเป็นอันมากไป ด้วยคิดว่า จักเล่นในอุทยาน คนหนึ่งออกทางประตูด้านทิศเหนือ อีกคนหนึ่งออกทางประตูด้านทิศใต้

ธิดาทั้งสองนั้น เห็นบุตรของคนจัณฑาลสองพี่น้องแสดงศิลปะอยู่ ถามทราบความแล้วก็คิดว่า เราทั้งหลายได้เห็นบุคคลที่ไม่สมควรเห็น แล้วเอาน้ำหอมล้างตาพากันกลับ มหาชนที่ไปด้วยพากันโกรธ ด่าทอ เพราะเป็นสาเหตุไม่ได้ดีมีสุรา และกับแก้มที่ไม่ต้องซื้อหา จึงพากันรุมทุบตีจิตตกุมาร และสัมภุตกุมารถึงความบอบช้ำย่อยยับ ครั้นได้สติฟื้นขึ้นมา จึงลุกขึ้นเดินไปยังสำนักของกันและกันมาพร้อมกัน ณ สถานที่แห่งหนึ่ง แล้วบอกเล่าความทุกข์ที่เกิดขึ้นนั้นสู่กันฟัง ต่างร้องไห้คร่ำครวญปรึกษากันว่า เพราะอาศัยชาติกำเนิด ความทุกข์นี้จึงเกิดแก่เราทั้งสอง จึงตกลงกันที่จะปกปิดชาติกำเนิดแล้ว ปลอมแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาฉพ ไปเรียนศิลปวิทยาที่เมืองตักกศิลา

ในพี่น้องทั้งสองคนนั้น จิตตบัณฑิตเล่าเรียนศิลปศาสตร์สำเร็จ แต่สัมภุตกุมารยังเรียนไม่สำเร็จ อยู่มาวันหนึ่ง พราหมณ์ชาวบ้านผู้หนึ่ง มาเชิญอาจารย์ทศปาโมกข์ไปในงานพิธีมงคล แต่ในคืนวันนั้นฝนตกหนักน้ำท่วมชอกชอย ไม่สะดวกในการเดินทาง อาจารย์จึงมอบหมายให้จิตตบัณฑิตไปแทน

จิตตบัณฑิตรับคำอาจารย์แล้วพามาฉพไป คนทั้งหลายคดข้าวปายาสตั้งเอาไว้ สัมภุตมาณพเป็นคนมีนิสัยละโมภ เห็นอาหารก็รีบตักก้อนข้าวปายาสใส่ปาก ด้วยสำคัญว่าเย็นดีแล้ว ภูควรร้อนของอาหารลวกปาก ถึงกับสะบัดหน้าสั่นไปทั้งร่าง ตั้งสติไม่อยู่ มองดูจิตตบัณฑิต และเปลอกกล่าวเป็นภาษาจัณฑาลไปว่า "ขลุ ขลุ" ฝ่ายจิตตบัณฑิตก็ตั้งสติไว้ไม่ได้เหมือนกัน ส่งภาษาจัณฑาลตอบไปว่า "นิคคละ นิคคละ" สร้างความสงสัย และกลายเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ กระทั่งเหตุการณ์บานปลายมีการด่าทอว่าจิตตบัณฑิต และสัมภุตกุมาร พร้อมทั้งทุบตี ขับไล่ออกจากหมู่

ลำดับนั้น สัตบุรุษผู้หนึ่งได้เข้าไปห้ามปราม ทั้งแนะนำให้จิตตบัณฑิต และสัมภุตกุมารหลีกเลี่ยงไป พร้อมกับพูดว่า นี่เป็นโทษแห่งชาติกำเนิดของท่านทั้งสอง จงพากันไปบวชเลี้ยงชีพที่แห่งใดแห่ง

^{๓๓๑} พ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๑๖๙-๑๗๑.

^{๓๓๒} พ.ช.อ.(ไทย) ๒๗/๒๔/๔๗๓.

^{๓๓๓} พ.ช.อ.(ไทย) ๗/๒๑-๒๖.

หนึ่งเกิดจากนั้นมาพอทั้งสองก็เข้าป่า บวชเป็นฤๅษี ต่อมาไม่นานนัก ก็จุดจากอัฐภาพนั้นไปบังเกิดในท้องของแม่เนื้อ ไกลฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา จำเดิมแต่คลอดจากท้องแม่เนื้อแล้ว เนื้อทั้งสองพี่น้องก็เที่ยวไปด้วยกัน ไม่อาจพรางจากกันได้ วันหนึ่ง นายพรานผู้หนึ่งมาเห็นเนื้อทั้งสอง คาบเหยื่อกลับมา แล้วยื่นเอาหัวต่อหัว เอาเขาคือเอา เขาคือปากต่อปากจรดติดชิดกัน ยืนขนชัน ตั้งอยู่ ณ ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง จึงพุ่งหอกไปที่สัตว์ทั้งสองทำให้สิ้นชีวิตพร้อมกันทันที ทั้งคู่จุดจากอัฐภาพนั้นแล้วไปบังเกิดในกำเนิดนกเขาอยู่ที่ริมฝั่งน้ำริมทานที

แม้ในอัฐภาพนั้น ก็มีนายพรานดักนกผู้หนึ่งมาเห็นลูกนกเขาทั้งสองเหล่านั้นซึ่งเจริญวัยแล้ว ไปเที่ยวคาบเหยื่อ แล้วมายื่นเอาหัวชนหัว เอาจะงอยปากต่อจะงอยปากแนบสนิทชิดเรียงยืนเคียงกัน จึงเอาขาคอครอบฆ่าตายไปพร้อมกัน หลังจากจุดจากอัฐภาพนั้นแล้ว จิตตบัณฑิตเกิดเป็นบุตรของบุโรหิตในพระนครโกสัมพี สัมภูตบัณฑิตไปเกิดเป็นโอรสของพระเจ้าอุตรปัญญาจลาธราช

จำเดิมแต่กาลที่ถึงวันขนานนาม สัมภูตบัณฑิตราชกุมารไม่สามารถระลึกชาติในระหว่างได้ คงระลึกได้เฉพาะชาติที่ ๔ ซึ่งเกิดเป็นคนจัญทาลเท่านั้น ส่วนจิตตบัณฑิตกุมารระลึกได้ตลอด ๔ ชาติ โดยลำดับ เมื่ออายุได้ ๑๖ ปี จิตตบัณฑิตออกจากเรือนเข้าไปสู่หิมวันตประเทศ บวชเป็นฤๅษี ยังฆานและอภิญาให้เกิดแล้ว ขณะที่สัมภูตราชกุมาร เมื่อพระชนกสวรรคตแล้ว ให้ยกเศวตฉัตรขึ้นเสวยราชสมบัติแทน ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถาด้วยความเบิกบานพระราชหฤทัย กระทำให้เป็นเพลงขับเฉลิมฉลองมงคลท่ามกลางมหาชน ในวันเฉลิมฉัตรมงคลนั่นเอง

นางสนมกำนัลก็ดี นักพ่อนรำทั้งหลายก็ดี ได้สดับคาถาเพลงขับนั้นแล้ว คิดว่า ได้ยินว่าเป็นเพลงขับเฉลิมฉลองเนื่องในวันมงคลของพระราชาราชของเราทั้งหลาย จึงพากันขับร้องบทเพลงพระราชนิพนธ์นั้นทั่วกัน ประชาชนชาวพระนครแม่ทั้งหมดทราบว่าเป็นที่โปรดปราน พอพระราชหฤทัยของพระราชาก็พากันขับร้องบทพระราชนิพนธ์นั้นแหละต่อๆ กันไปโดยลำดับ

ฝ่ายพระจิตตบัณฑิตดาบสอยู่ในหิมวันตประเทศ พิจารณาเห็นว่า สัมภูตบัณฑิตผู้น้องชาย ได้ครอบครองราชสมบัติแล้ว ได้พิจารณาต่อก็ทราบความจริงอีกว่า บัดนี้ยังไม่สามารถจะไปสั่งสอนพระราชาราชซึ่งได้เสวยราชสมบัติใหม่ ให้ทรงรู้แจ้งซึ่งธรรมวิเศษได้ก่อน จะเข้าไปหาท้าวเธอในเวลาทีทรงพระชราภาพ กล่าวธรรมกถา แล้วชักนำไปบรรพชา ด้วยเหตุนี้จึงมิได้ไปเยี่ยมพระราชาราชตลอดระยะเวลา ๕๐ ปี

ในเวลาทีพระราชาราชทรงเจริญด้วยพระโอรสและพระธิดาแล้ว จึงเหาะมาทางอากาศด้วยฤทธาภาพ ลงที่พระราชอุทยาน นั่งพักอยู่บนแท่นมณฑลศิลาอาสน์ราวกับพระปฏิมาทองคำ ขณะนั้นมีเด็กคนหนึ่งขับเพลงบทพระราชนิพนธ์ เก็บพินอยู่ จิตตบัณฑิตดาบสเรียกเด็กนั้นมา เด็กก็มาไหว้พระดาบสแล้วยืนอยู่ ที่นั่นพระจิตตบัณฑิตดาบส จึงกล่าวกะเด็กนั้นว่า ตั้งแต่เข้ามา ขับเพลงขับบทเดียวนี้เท่านั้น ไม่รู้จักเพลงอย่างอื่นบ้างเลยหรือ

เด็กตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมรู้บทเพลงแต่อย่างอื่นเป็นอันมาก แต่บทเพลงทั้งสองบทนี้ เป็นบททีพระราชาราชโปรดปราน พอพระราชหฤทัย เพราะฉะนั้น กระผมจึงขับร้องเฉพาะเพลงบทนี้เท่านั้น พระดาบสถามต่อไปว่า มีใครขับร้องเพลงขับตอบบทพระราชนิพนธ์บ้างหรือไม่? เด็กตอบว่า ไม่มีเลยขอรับ พระดาบสจึงกล่าวว่า ก็เจ้าเล่าจักสามารถเพื่อจะขับบทเพลงตอบอยู่หรือ? เด็กตอบว่า เมื่อกระผมรู้จักก็สามารถ ดาบสจึงให้เรียนเพลงขับบทที่สาม พร้อมกับสั่งว่า เจ้าไปขับร้องในสำนักของพระราชาราช พระราชาราชทรงเลื่อมใสจักพระราชทานยศยิ่งใหญ่แก่เจ้า เด็กนั้นรีบไป

ยังสำนักของมารดาให้ช่วยประดับตกแต่งตนแล้ว ไปยังประตูพระราชนิเวศน์ เพื่อขับเพลงตอบพระราช

การตอบเพลงขับครั้งนี้ ทำให้พระราชอาหวนระลึกถึงจิตตบัณฑิต และไต่ถามกับเด็กหนุ่มเก็บพินชายถึงที่พัก จากนั้นจึงได้เสด็จพระราชดำเนินไปหา ทรงปราบปลื้มโสมนัสเป็นอย่างมาก หลังจากได้ทรงปฏิสนธิการพอสสมควรแล้ว จิตตบัณฑิตได้แสดงธรรมกถาเตือนพระราชอาโดยประการต่างๆ นับตั้งแต่ชี้ให้ทรงเห็นผลแห่งสุจริต และทุจริตที่สั่งสมไว้แล้ว ชี้ให้ทรงเห็นชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้น้อยนัก อยู่ได้ไม่เกินร้อยปี สุดท้ายก็ย่อมจะเหือดแห้งไป เหมือนไม้้อที่ถูกตัดแล้ว มีแต่จะเหี่ยวแห้งไปฉะนั้น ในช่วงชีวิตอันจะต้องเหือดแห้งไปนั้น จะมัวเพลิดเพลินไปใย จะมัวเล่นคึกคะนองไปทำไม ความยินดีจะเป็นประโยชน์อะไร ประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหาทรัพย์ จะมีประโยชน์อะไรด้วยบุตรและภรรยา เป็นต้น จากนั้นก็เล่าถึงอดีตชาติ เพื่อทบทวน และตักเตือนให้เห็นภัยจากการเกิด

พระราชอาได้ทรงเห็นจริงดังนั้น จึงได้สละราชสมบัติให้พระโอรสองค์ใหญ่ ส่วนพระองค์ได้ออกบวชบำเพ็ญฌานและอภิญญาให้บังเกิดแล้ว เข้าถึงพรหมโลก

จิตตหัตถเถระ

พระจิตตหัตถเถระ ปรากฏในคัมภีร์ชุททกนิกาย ธรรมบท^{๓๓๔} อรรถกถาธรรมบท^{๓๓๕} พรรณนารายละเอียดไว้ดังนี้

จิตตหัตถเถระ เดิมเป็นชาวเมืองสาวัตถี ประกอบอาชีพเกษตรกรรม

วันหนึ่ง วัวเกิดหายเข้าไปในป่า เขาจึงออกติดตามกระทั่งเวลาจวนจะเที่ยงจึงได้พบ ด้วยความที่ยังไม่ได้ทานข้าวเช้า ทำให้รู้สึกอ่อนเพลียอย่างมาก หลังจากปล่อยวัวเข้าฝูงแล้ว ก็เดินตรงไปยังวิหารด้วยหวังจะได้อะไรทานบ้าง เมื่อถึงสำนักของภิกษุทั้งหลาย ไหว้แล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง

ภิกษุทั้งหลายเห็นอาการที่เขาถูกความหิวครอบงำ บอกให้ไปเอาอาหารที่เหลือมาทาน เขาเห็นอาหารเหลือมากมาย เกิดความสงสัย จึงได้เฝ้าถามว่า วันนี้มีกัจฉินมต์หรือ จึงมีอาหารเหลือมากมายอย่างนี้ ได้รับคำตอบว่า ทุกวันก็มีอาหารอย่างนี้แหละ ไม่ได้มีกัจฉินมต์แต่อย่างใด

นายจิตตหัตถเถระคิดว่า ตนเองลุกขึ้นทำงานแต่เช้าตรู่ ทำงานตลอดคืนและวัน ก็ยังไม่ได้อาหารและกับข้าวอร่อยมากมายอย่างนี้ แต่ภิกษุเหล่านี้ยอมได้อาหารฉนอย่างนี้เนื่อง ๆ เราจะต้องการอะไรด้วยความเป็นคฤหัสถ์ เราจักเป็นภิกษุ จึงเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายขอบวช

พระจิตตหัตถเถระ ได้รับการบรรพชาอุปสมบทได้ไม่นาน อาศัยลาภที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย กลายเป็นผู้มีสรีระอ้วนท้วนสมบูรณ์ ต่อมาก็คิดอยากสึก แต่สึกได้ไม่นาน งานจบซบพอมก็ปรารถนาจะบวชอีก ได้ไปอ้อนวอนให้ภิกษুবวชให้อีก เขาบวช ๆ สึก ๆ อยู่อย่างนี้ถึง ๖ ครั้ง กระทั่งภิกษุขนานนามให้ว่า จิตตหัตถเถระ หมายถึง ผู้ตกอยู่ในอำนาจของจิต

เมื่อจิตตหัตถเถระนั้นเที่ยวไปๆ มาๆ อยู่อย่างนี้ ภริยาได้ตั้งครุฑแล้ว ในวาระที่ ๗ เขาแบกเครื่องไถจากป่าไปเรื่อน วางเครื่องใช้ไว้แล้ว เข้าห้องด้วยประสงค์ว่า “จักหยิบผ้ากาสาของตน” ในขณะที่นั้น ภริยาของเขากำลังนอนหลับ ผ้าที่หล่อนุ่งหลดลุ่ม น้ำลายไหลออกปาก จมูกก็กรนดังครี๊ดๆ ปากอ้า กัดพืด หล่อนปรากฏแก่เขาประจวบสรีระที่พองขึ้น เขาคิดว่า สรีระนี้ไม่เที่ยงเป็นทุกข์

^{๓๓๔} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๓๗.

^{๓๓๕} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒๘๘-๒๘๙.

เราบวชตลอดกาลประมาณเท่านี้แล้ว อาศัยสรีระนี้ จึงไม่สามารถดำรงอยู่ในภิกษุภาวะได้ ดังนี้แล้ว ก็ฉวยผ้ากาสาวะพันห้อง พलगออกจากเรือน

ขณะนั้น แม่ยายของเขายืนอยู่ที่เรือนติดต่อกัน เห็นเขากำลังเดินไปด้วยอาการอย่างนั้น สงสัยว่า เจ้านี้กลับไปอีกแล้ว เขามาจากป่าเตี้ยวันนี้เอง พันผ้ากาสาวะที่ห้อง ออกเดินบ่าหน้าตรงไปวิหาร เกิดเหตุอะไรกันหนอ? จึงเข้าเรือนเห็นลูกสาวหลับอยู่ รู้ว่าเขาเห็นลูกสาวแล้ว มีความรำคาญหนีไป จึงตีลูกสาว พร้อมกับกล่าวตำหนิ ขณะที่ลูกสาวหาได้ทุกซักร้อนไม่ คิดว่า สามีนี้อัปบวช เตี้ยวก็คงสึกกลับมาอีกเหมือนเดิม

ฝ่ายจิตตหัตถะ ได้เดินออกจากบ้าน พलगบ่นไปว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันระหว่างทางนั่นเอง ครั้นถึงวิหารแล้วก็ขอบรรพชาอุปสมบทอีกครั้ง ครั้งแรกภิกษุทั้งหลายได้ปฏิเสธ ด้วยเห็นว่าเขาบวช ๆ สึก ๆ มาหลายรอบแล้ว แต่เมื่อทนอ่อนหวานไม่ไหว ด้วยอำนาจอุปการะ จึงได้ให้เขาบวชอีกครั้ง ครั้นบวชได้ ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภทา

จิตตหัตถิสารีบุตร, พระ

พระจิตตหัตถิสารีบุตร มาในหัตถิสารีปุตตสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต^{๓๓๖} ความสังเขปดังต่อไปนี้

ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี พระภิกษุจำนวนมากนั้นสนทนาเกี่ยวกับภริชธรรมในโรงฉัน ขณะนั้นพระจิตตหัตถิสารีบุตรได้พูดสอดขึ้นในระหว่าง พระมหาโกณฑัญญะจึงได้กล่าวห้าม ทำให้อันตเตวาสิกของพระจิตตหัตถิสารีบุตรไม่พอใจ กล่าวทักท้วงเช่นกันว่า แม้พระมหาโกณฑัญญะก็อย่ารุกรานพระจิตตหัตถิสารีบุตร ๆ ก็เป็นบัณฑิตสามารถกล่าวภริชธรรมกับภิกษุผู้เป็นพระเถระได้

พระมหาโกณฑัญญะได้ยืนอย่างนั้นก็เอ่ยขึ้นว่า ผู้ที่ไม่ทราบวาระจิตของบุคคลอื่น ย่อมไม่รู้ (๑) ผู้มีอาการสงบเสงี่ยมของบุคคลบางคนเฉพาะเวลาที่อยู่ต่อหน้าครู หรือต่อหน้าศาสดา (๒) ผู้สงัดจากกามและอกุศลได้บรรลุปฐมฌาน แต่ยังคงคลุกคลีด้วยหมู่คณะอยู่ (๓) ผู้มีวิตกวิจารณ์ระงับไป ได้บรรลุทุติยฌานแล้ว แต่ยังคงคลุกคลีด้วยหมู่คณะอยู่ (๔) ผู้มีปีติจางหายไป อยู่ด้วยอุเบกขา ได้บรรลุตติยฌานแล้ว แต่ยังคงคลุกคลีด้วยหมู่คณะ (๕) ผู้ละทุกข์และสุขได้แล้ว บรรลุจตุตถฌานแล้ว แต่ยังคงคลุกคลีด้วยหมู่คณะ (๖) ผู้ไม่มีมนสิการในนิमितทั้งปวง เข้าถึงเจโตสมาธิแล้ว แต่ยังคงคลุกคลีด้วยหมู่คณะอยู่

ความหมายของพระมหาโกณฑัญญะก็คือ ถ้ายังอยู่ในภาวะอย่างนี้ ก็ยังเอาแน่นอนไม่ได้ นัยหนึ่งเท่ากับเป็นการปรามอันตเตวาสิกของพระจิตตหัตถิสารีบุตร ซึ่งก็จริงดังนั้น เพราะหลังจากนั้นไม่นาน พระจิตตหัตถิสารีบุตร ก็ลาสิกขาคืนสู่ความเป็นคฤหัสถ์ ทำให้อันตเตวาสิกของพระจิตตหัตถิสารีบุตรแปลกใจ ได้เข้าไปถามพระมหาโกณฑัญญะว่ารู้วาระจิตของพระจิตตหัตถิสารีบุตร หรือว่าเทวดามาได้มาแจ้งข่าวให้ทราบ พระมหาโกณฑัญญะได้บอกว่า ทั้งรู้เอง และเทวดาก็มาบอกเนื้อความนี้ด้วย

ต่อมาภิกษุเหล่านั้นก็ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลเรื่องราวที่พระจิตตหัตถิสารีบุตรลาสิกขาให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้าทราบเรื่องแล้ว ก็ทรงตรัสว่า อีกไม่นาน พระจิตตหัตถิสารีบุตรก็จะระลึกถึงคุณของเนกขัมมะ และกลับมาบรรพชาอุปสมบทอีกครั้ง ซึ่งก็เป็นจริงอย่างนั้น

^{๓๓๖} อ.จ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๐/๕๕๔.

เพราะหลังจากนั้นไม่นาน พระจิตตหัตถิสาริบุตรก็ได้กลับมาบวชอีกครั้ง คราวนี้ท่านไม่ประมาท หลีกออกจากหมู่ บำเพ็ญสมณธรรม ได้เข้าบรรลุประอรหันต์ในที่สุด

จุนทกัมมารบุตร,

จุนทกัมมารบุตร เป็นบุตรนายช่างทอง ชาวเมืองปาวา ในอรรถกถามีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า บุตรนายช่างทองนั้นเป็นคนมั่งคั่ง เป็นกุกุมพีใหญ่ เป็นพระโสดาบันโดยการเห็นพระพุทธรูปเจ้าครั้งแรก ก่อนหน้านั้นได้เคยสร้างวิหาร มอบถวายแต่สงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุขที่สวนอัมพวันของตน^{๓๓๓๗} เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จเมืองกุสินาราเพื่อปรินิพพาน จึงได้ทรงแหวะที่สวนของนายจุนทะอีกครั้ง

ชีวประวัติของท่านมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเจ้าในฐานะเป็นผู้ถวายอาหารบิณฑบาต มีอสุตท้าย ความปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร^{๓๓๓๘} และจุนทสูตร^{๓๓๓๙}

ความสังเขปในมหาปรินิพพานสูตรพรรณนาถึงคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเมืองกุสินาราเพื่อปรินิพพาน ได้เสด็จผ่านเมืองปาวา และประทับพักแรมที่สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร ครั้งนั้นนายจุนทกัมมารบุตรได้ถวายการต้อนรับ และถวายสุกรมัททวะ ผลจากการเสวยพระกระยาหารที่นายจุนทะถวายในครั้งนั้น ทำให้พระองค์มีอาการอาพาธลงพระบังคลหนักเป็นโลหิต ทรงมีทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส จวนเจียนจะปรินิพพาน แต่ก็ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นเวทนา และเสด็จพระดำเนินพร้อมภิกษุสงฆ์จนถึงเมืองกุสินารา^{๓๓๔๐}

ในจุนทสูตร มีบันทึกบทสนทนาระหว่างนายจุนทกัมมารบุตรกับพระพุทธรูปเจ้า ความตอนหนึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามความเห็นของนายจุนทะว่า ชอบใจความสะอาดของใคร นายจุนทะได้กราบทูลว่า ชอบใจความสะอาดของพราหมณ์ จากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้แสดงความสะอาดในอริยวินัย ๓ ประการ ได้แก่ สะอาดกาย ด้วยการไม่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤตินิดในการ สะอาดวาจา ด้วยการไม่พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ และสะอาดใจ ด้วยการไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ไม่มีจิตพยาบาท มีจิตเป็นสัมมาทิฐิ ไม่วิปริตจากทำนองคลองธรรม

จุนทะ,พระ

พระจุนทะ มีศักดิ์เป็นน้องชายของพระสาริบุตร ท่านเกิดในสกุลพราหมณ์ในบ้านอุปติสสคาม มารดาชื่อนางสาริพราหมณี บิดาชื่อวังคันทพราหมณ์ มีพี่ชายร่วมท้อง ๒ คน คืออุปติสสะ และอุปเสนะ มีน้องชาย ๑ คน คือเรวตะ น้องสาว ๓ คน คือนางจาลา อุปจาลา และนางสีสุปจาลา ซึ่งทั้งหมดออกบวชในพระพุทธศาสนาตามพี่ชายคือพระสาริบุตร

ท่านได้รับการบรรพชาเป็นสามเณร และได้บรรลุประอรหันต์ขณะเป็นสามเณร^{๓๓๔๑} ในคัมภีร์ระบุไว้ว่า เมื่อครั้งปฐมโพธิกาล ยังไม่มีผู้ทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐากประจำ ท่านก็ได้ทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐากองค์หนึ่งด้วย ซึ่งเวลานั้นมีระบุงชื่อพระที่ทำหน้าที่ผลัดเปลี่ยนเป็นพุทธอุปัฏฐากหลาย

^{๓๓๓๗} ขุ.อ.อ.(ไทย) ๑/๓/๗๓๗.

^{๓๓๓๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๙/๑๓๗.

^{๓๓๓๙} อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๑๙, ขุ.อ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๕.

^{๓๓๔๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๐/๑๓๙.

^{๓๓๔๑} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๘/๑๘๖.

รูป ประกอบด้วย พระนาคสมาละ พระนาคิตะ พระอุวาณะ พระสุนักข์ตตะ พระสาคตะ พระเมฆิยะ^{๓๔๒}

พระจุนทะนอกจากจะเคยทำหน้าที่พุทธอุปัฏฐากแล้ว ท่านยังมีบทบาทสำคัญในการปรารภให้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัย โดยในช่วงที่ท่านจำพรรษาอยู่ที่กรุงปาวา ท่านได้เข้าไปหาพระอานนท์ ปรารภเหตุสาวกของนิครนถ์นาฏบุตร เมื่อศาสดาดับขันธแล้ว เกิดการแตกแยกเป็น ๒ พวก เกรงว่าเหตุการณ์เช่นนี้จะเกิดขึ้นกับพระธรรมวินัยขององค์พระศาสดาด้วย จึงได้ชวนพระอานนท์เข้าเฝ้า กราบทูลเหตุการณ์ที่ประสบให้ทรงทราบ^{๓๔๓}

จุนที,ราชกุมารี

พระนางจุนที เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าพิมพิสาร ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ระบุว่า ในชมพูทวีป มีเพียงกุมารี ๓ นางเท่านั้นที่มีรถเป็นพาหนะถึง ๕๐๐ คัน ได้แก่ พระนางจุนทีราชกุมารี พระธิดาของพระเจ้าพิมพิสาร นางวิสาขา ธิดาของธัญชัยเศรษฐี และพระนางสุนนาราชกุมารี^{๓๔๔}

ในจุนทีสูตร มีเนื้อความพรรณนาถึงพระนางว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นพระนางจุนทีราชกุมารี มีรถ ๕๐๐ คัน และกุมารี ๕๐๐ คน แวดล้อม เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงกรณีที่พระภาคดาของพระนางกล่าวว่า หญิงหรือชายก็ตาม ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในการ พูดเท็จ และเว้นขาดจากการเสพของมีนเมา หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติอย่างเดียว ไม่เกิดในทุคติ จึงขอลูกถามพระองค์ว่า เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม และในพระสงฆ์เช่นไร^{๓๔๕}

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้พยากรณ์แก่พระนางว่า เลื่อมใสในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เลื่อมใสในพระธรรมอันนำไปเพื่อกำจัดความเมา ดับความกระหาย ถอนอาลัย ตัดวิภวชน ให้ถึงซึ่งความสิ้นตัณหา คลายกำหนด ถึงซึ่งความดับทุกข์คือพระนิพพาน เลื่อมใสในพระสงฆ์สาวก ๔ คู่ ๘ จำพวก มีพระผู้เข้าถึงโสดาปัตติมรรค พระผู้เข้าถึงโสดาปัตติผล เป็นต้น

จูปกาล,พระ

พระจูปกาลเถระ ภูมิลำเนาเดิมเป็นชาวเสตัพยนคร มีพี่น้องร่วมท้องกัน ๓ คน ประกอบด้วย จูปกาล, มัชฌิมกาล, และมหากาล เดิมมีอาชีพค้าขาย โดยจูปกาล และมหากาลทำหน้าที่รับซื้อของบรรพตุมมา ๕๐๐ เล่มเกวียน ส่วนมัชฌิมกาล ทำหน้าที่ขายสิ่งของที่ทั้ง ๒ นั้นหามา ใน

^{๓๔๒} เจริงอรรถ ที.สี.(ไทย) ๑๐/๓๖๐/๑๕๑.

^{๓๔๓} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๐/๑๓๙.

^{๓๔๔} อจ.ปญจก.อ.(ไทย) ๓/๓๑/๑๔.

^{๓๔๕} อจ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๔๘.

คัมภีร์อรรถกถาระบุว่า จุฬกาลนั้นมีภรรยา ๒ คน มัชฌิมกาลมีภรรยา ๔ ส่วนมหากาลนั้นมีภรรยา ๘ คน^{๓๔๖}

วันหนึ่งมหากาลได้ฟังธรรม เกิดความเลื่อมใส ประสงค์จะลาบวช จึงได้กลับมาล่าน้องชายทั้งสอง พร้อมกับมอบทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ทั้งหมดให้น้องชายดูแล สวณตนเองก็ไปยังสำนักพระศาสนาเพื่อทูลขออุปสมบท ฝ่ายจุฬกาลไม่ประสงค์จะให้พี่ชายบวช ได้คัดค้านด้วยประการต่าง ๆ แต่เมื่อเห็นว่าไม่สำเร็จ จึงได้ออกบวชตามด้วยตั้งใจว่า จะทำให้พี่ชายสึกให้ได้

ฝ่ายมหากาล เมื่อได้อุปสมบทแล้ว เรียนกัมมัฏฐานจากสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปอาศัยอยู่ในป่าช้าแห่งหนึ่ง อาศัยหญิงเฝ้าป่าช้าแห่งหนึ่งบำรุง บำเพ็ญเพียรด้วยความไม่ประมาท ไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ขณะที่จุฬกาลผุดลุกผุดนั่ง หวนระลึกถึงการครองเรือน ระลึกถึงบุตรและภรรยา ต่อมาก็ถูกภรรยาช่วยกันจับเปลี่ยนเสื้อผ้าลาสิกขาไปในที่สุด

จุฬนาคะ, พระ

พระจุฬนาคะ ปรากฏในคัมภีร์วินัยปิฎกหลายแห่ง เนื้อหาระบุว่าเป็น ๑ ในบรรดาพระมหาเถระที่ทรงและสืบพระวินัยสืบต่อ ๆ กันมา คัมภีร์บริวารระบุว่าเป็นพหูสูตร ดุจช้างข้ามัน^{๓๔๗} ในอรรถกถาอ้างขยยสูตรระบุว่าเป็นอันเตวสิกของพระสุมนเถระ^{๓๔๘}

ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย มีข้อความระบุถึงท่านเพิ่มเติมว่า ท่านเป็นชาวบ้านโสพนคร มีพี่น้องที่บวชพร้อมกันอีก ๑ ท่าน คือพระมหานาคเถระ ทั้ง ๒ บวชและพำนักอยู่ที่จิตตลบรรพตตลอด ๓๐ ปี ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๒ องค์^{๓๔๙}

ในอรรถกถาพระวินัย มีข้อความระบุถึงพระจุฬนาคะ ได้เคยวินิจฉัยประเด็นปัญหาเรื่องการรับบิณฑบาตเกิน หรือล้นบาตรว่า ยาคูกัถิ ภัตกัถิ ขาทนียะกัถิ ก้อนแบ่งกัถิ ไม่ชำระฟันกัถิ ด้ายชายผ้ากัถิ ชื่อว่าบิณฑบาต แมื่อด้ายชายผ้าทำให้พูนเป็นยอดสถูป ก็ไม่ควร^{๓๕๐} คำวินิจฉัยของพระจุฬนาคะ ถูกภิกษุทั้งหลายนำไปร้องเรียนพระจุฬสุมนเถระ ๆ ได้แสดงความไม่เห็นด้วย และตนเองเป็นผู้สอนพระวินัยพระจุฬนาคะมาถึง ๗ ครั้ง ก็ไม่เคยกล่าวอย่างนั้น พระจุฬนาคะได้ข้อความนี้มาจากไหน เมื่อภิกษุทั้งหลายขอความเห็นว่าจะกำหนดด้วยอะไร พระจุฬสุมนเถระจึงบอกไปว่า ควรกำหนดด้วยยาวกาลิก และบาตรที่อธิษฐานเท่านั้น ส่วนบาตรนอกเหนือจากนี้ รับเกินขอบปากได้ ส่วนยามกาลิก สัตตาทกาลิก และยาวชีวิก แม้รับเกินขอบบาตรที่อธิษฐานก็ควร^{๓๕๑}

จุฬป็นถก, พระ

พระจุฬป็นถกเถระ เป็นชาวเมืองราชคฤห์ มารดาเป็นธิดาธัญชัยเศรษฐี แต่เนื่องจากมารดาของท่านได้เสียกับทาสในเรือน ด้วยความกลัวจะถูกลงโทษ จึงได้พากันหนีไปตั้งครอบครัวอยู่ที่แห่งหนึ่งนอกเมือง เมื่อมารดาตั้งครรภ์ มีประสงค์จะไปคลอดที่บ้านเกิดเมืองนอน แต่ได้คลอดเสียใน

^{๓๔๖} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๖๙.

^{๓๔๗} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓,๘,๒๒/๖,๑๓,๒๖.

^{๓๔๘} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๑๐.

^{๓๔๙} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๕๕๔.

^{๓๕๐} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๙๕๖.

^{๓๕๑} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๙๕๗.

ระหว่างทาง มารดาจึงได้ตั้งชื่อว่า ปันถะ และเมื่อตั้งครรภ์ที่สอง นางก็คลอดบุตรในระหว่างทาง เช่นเดียวกัน จึงได้ตั้งชื่อบุตรคนแรกว่า มหาปันถะ บุตรที่เกิดทีหลังว่า จุฬปันถะ^{๓๕๒}

เมื่อเจริญวัยพอรู้เดียงสา เด็กทั้งสองก็เริ่มเรียนรู้ และตั้งคำถามกับมารดาถึงปู่ ย่า ตา ยาย ตลอดจนญาติอื่น ๆ แม้นางจะพยายามบ่ย้าง แต่ก็ไม่เป็นผล บุตรทั้งสองรบเร้าให้พาไปเยี่ยมบ้านปู่ บ้านย่า

วันหนึ่ง นางพร้อมสามีได้พาเด็กๆ ไปบ้าน เมื่อไปถึงเมืองราชคฤห์ พักอยู่ที่ศาลาหลังหนึ่ง ได้ส่งเด็กทั้งสองไปแล้วสั่งบอกความที่ตนมาแก่มารดาบิดา

มารดาบิดาททั้งสองทราบข่าวนั้น นึกถึงความผิดที่มารดาของเด็กกระทำ ไม่อาจจะมองหน้า ลูกสาวและลูกเขยได้ จึงได้มอบคนไปแจ้งข่าวว่า จะรับหลานทั้งสองไว้เลี้ยงดูเอง ส่วนพ่อแม่เด็กมารับเอา ทรัพย์แล้วก็ไปหาเลี้ยงชีพตามปรารถนา

หลานทั้งสองเมื่ออยู่กับตายาย โดยเฉพาะมหาปันถะ ได้มีโอกาสไปฟังธรรมของพระ ศาสดาภิฑาหลายครั้ง ได้มีจิตน้อมไปในบรรพชา จึงได้ขออนุญาตบรรพชา ฌณูชัยเศรษฐีผู้เป็นมี ความยินดีเป็นอย่างนัก ได้นำไปขอบรรพชาในสำนักของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มอบให้ภิกษุเป็นผู้บวชให้ ครั้นบวชแล้ว ได้ฟังตัจปัญจกกรรมฐาน และเรียนพระพุทธรพจน์เป็นอันมาก ครั้นมีอายุครบอุปสมบท ก็ได้รับการอุปสมบท เรียนกัมมัฏฐาน บำเพ็ญสมณธรรมไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ กลายเป็นคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียง

กาลเวลาเวลาผ่านไป ท่านได้ระลึกถึงน้องชายคือจุฬปันถะ อยากให้ได้รับความสุขจากรส พระธรรมเหมือนที่ท่านได้ จึงได้ไปสู่นักของเศรษฐีผู้เป็นตา และขออนุญาตให้น้องชายได้บวช เช่นเดียวกันตน ซึ่งก็ได้รับอนุญาต เหตุผลส่วนหนึ่งท่านก็นึกละอาย ที่ต้องตอบคำถามเมื่อคนถามเด็ก คนนี้ลูกใคร

พระจุฬปันถะบวชแล้วตั้งอยู่ในศีล แต่เป็นคนโง่เขลา แม้พี่ชายสอนให้ท่องคาถา คาถา เดียว ใช้เวลา ๔ เดือน ก็ไม่สามารถจำได้ ทั้งนี้เป็นเพราะบุพกรรมของท่านที่เคยหัวเราะเยาะภิกษุรูป หนึ่ง ท่านได้คำตำหนิจากมหาปันถะว่า แคคาถาเดียว ใช้เวลา ๔ เดือน ไม่สามารถเรียนได้ จะทำที่สุด แห่งทุกข์ได้อย่างไร ต่อมาได้ถูกพระมหาปันถะผู้เป็นพี่ชายขับออกจากวิหาร ท่านเกิดความน้อยใจ จึง ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าเพื่อลาสิกขา แต่เธอได้รับการปลอบโยนจากพระศาสดา และแนะนำให้มาอยู่ ในสำนักของพระองค์ จากนั้นก็ทรงแนะนำให้เธอบำเพ็ญโลหิตกสิณ โดยมอบผ้าสีแดง ให้นั่งกลาง กลางแจ้งหน้าพระคันธกุฎี หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ลูบคลำผ้าสีแดง พร้อมบริกรรมว่า ชโรหรณั รโชรณั

ผ้าที่ถูกพระจุฬปันถะลูบไปมาอยู่เช่นนั้น ได้มีสีเส้รำหมองตามลำดับ เธอได้ยักจิตขึ้นสู่วิปัสสนา ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตาทั้งหลาย

วันที่ท่านได้บรรลุพระอรหันต์ มีกนิมนต์ในบ้านหอมอชิวโกโกมารภัจจ พระมหาปันถะ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ทั้งหมด ยกเว้นพระจุฬปันถะผู้เป็นน้องชาย ครั้นถึงเวลากัด หอมอชิวโกโกมารภัจจ ได้นอนน้ำทักษิณทกไปถวาย พระศาสดาทรงปิดบาตรไว้ พร้อมกับบอกว่า ในวิหารมีภิกษุเหลืออยู่รูป หนึ่ง หอมอชิวโกโกมารภัจจได้มอบหมายให้คนไปตรวจสอบ แต่เมื่อไปถึงก็พบว่าไม่มีภิกษุอยู่เต็มวัด บางรูป

กึ่งสมาธิ บางรูปก็เดินจงกรม บางพวกก็ข้อมจีวร บางพวกก็สาธยายมนต์ จึงได้กลับมาราบถูให้ ทรงทราบ

พระพุทธเจ้าได้ทรงบอกอุบาย เมื่อไปถึงให้เรียกชื่อคุณ ใช้หอมชิวก็ดำเนินการตาม แต่พอเรียนถามว่าใครชื่อจุกุฬป็นถก ภิกษุทั้งหมดเหล่านั้นก็อ้างว่าตนชื่อจุกุฬป็นถกทั้งหมด คนใช้กลับมารายงานอีก สุตท้ายพระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกอุบายว่า รูปไหนพูดขึ้นก่อนให้จับมือรูปนั้น รูปที่เหลือก็จะอันตรธานไปเอง คนใช้ของหอมชิวได้ทำตามตามที่ทรงแนะนำ นำพระจุกุฬป็นถกมายังเรือนของหอมชิวโกมารักจัจ ครั้นเสร็จภักติกิจแล้ว ทรงมอบหมายให้พระจุกุฬป็นถกเป็นผู้กระทำอนุโมทนาแทนพระองค์

เรื่องของพระจุกุฬป็นถกได้กลายเป็นเรื่องเล่าขานถึงพระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้า เพราะสามารถทำให้พระจุกุฬป็นถกบรรลุประอรหันต์ภายในเวลาชั่วภักติเดียว ขณะที่พระมหาป็นถกผู้เป็นพี่ชายได้พยายามถึง ๔ เดือน คาถาเพียงบทเดียว ไม่สามารถให้เรียนได้

จุกุฬนุคคหบัณฑิต

จุกุฬนุคคหบัณฑิต เป็นเรื่องราวบุพกรรมของพระภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งบวชในพระธรรมวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เธอกระสันอยากจะสึกด้วยมีหญิงสาวผู้หนึ่งมาหลงรัก ความทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงให้เรียกมาเข้าเฝ้า จากนั้นก็ทรงตรัสถามสาเหตุ เธอได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคตามความเป็นจริงว่า เพราะมีหญิงสาวมาพูดทำนองเชยชวนให้ลาสิกขาว่า นางอยู่ตัวคนเดียว ทรัพย์สมบัติมีพร้อมแล้ว ขาดแต่คนดูแลจัดแจง

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับเช่นนั้นก็ย้อนอดีตชาติให้ฟังว่า เรื่องนี้ไม่น่าอัศจรรย์ เพราะชาติที่แล้ว เธอเป็นจุกุฬนุคคหบัณฑิต ได้ถูกภรรยาแท้ ๆ ยืนดาบให้โจรฆ่าสามีของตน เพราะหลงรักโจรซึ่งเพิ่งเคยเห็นเป็นครั้งแรก จากนั้นจึงทรงประทานโอวาทว่า "หญิงนั้นปลงบัณฑิตผู้เลิศในชมพูทวีปทั้งสิ้น จากชีวิต เพราะความสเนหาในชายคนหนึ่งซึ่งตนเห็นครู่เดียวนั้นอย่างนี้ ภิกษุเธอจงตัดตัณหาของเธอ อันปรารถนาหญิงนั้นเกิดขึ้นเสีย"^{๓๕๓}

จุกุฬเทวะ, พระ

พระจุกุฬเทวะ มีชื่อปรากฏในพระวินัยปิฎกในฐานะเป็นผู้มีปัญญาและเชี่ยวชาญพระวินัย^{๓๕๔} ในคัมภีร์นี้ได้แสดงรายนามพระมหาเถระทรงจำพระวินัยสืบต่อกันมา นับตั้งแต่พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคคะ (ชมพูทวี), พระมหินทะ พระอัญญิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ และพระภักทบัณฑิต (ผู้เดินทางจากชมพูทวีปมาเกาะลังกา) สอนนิกาย ๕ และปรภรณ์ทั้ง ๗, พระอริน္ณฐะผู้มีปัญญา พระติสสทัตตบัณฑิต พระกาฬสมณะ พระทีฆเถระ พระทีฆสมณบัณฑิต พระกาฬสมณะ พระนาคเถระ พระพุทธรักขิตะ พระติสสเถระ พระเทวเถระ เป็นต้น เรื่อยมากระทั่งถึงพระจุกุฬเทวะ และพระสิวะเถระ โดยคัมภีร์ได้พรรณนาคุณสมบัตินี้ไว้ในลักษณะที่คล้ายกันคือ เป็นผู้ที่มีปัญญามาก เรียนรู้พระวินัย ฉลาดในมรรค ได้ประกาศพระวินัยปิฎกในเกาะตามพปณณิ^{๓๕๕}

จุกุฬสาฎก, พราหมณ์

^{๓๕๓} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๕๐๔.

^{๓๕๔} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖.

^{๓๕๕} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓/๗.

พราหมณ์จูเฟกสาฎก เป็นชาวเมืองสาวัตถิ มีฐานะยากจน คัมภีร์อรรถกถาพรรณนาไว้ว่า พราหมณ์และนางพราหมณ์มีผ้านุ่งเพียงผืนเดียวเท่านั้น เวลาออกไปข้างนอก สามารถไปได้เพียงคนเดียว ส่วนอีกคนต้องอยู่ในบ้าน

วันหนึ่งพราหมณ์ได้ยินเสียงประกาศเชิญชวนไปฟังธรรม มีความประสงค์จะไปฟังธรรม ด้วย จึงได้ตกลงกันว่า ให้ภรรยาไปกลางวัน ส่วนตนจะไปตอนกลางคืน ช่วงที่ภรรยาไป พราหมณ์ก็อยู่เฝ้าบ้านตลอดทั้งวัน ครั้นถึงเวลากลางคืนพราหมณ์จึงได้ไปนั่งฟังธรรม ได้ฟังธรรมจากพระศาสดา เกิดปีติอย่างแรงกล้า ประรณานาจะบูชาพระศาสดาด้วยผ้าสาฎกผืนที่นุ่งอยู่ แต่ก็ขังใจว่าจะถวายดีหรือไม่ดี เพราะถ้าถวาย ตนและนางพราหมณ์ก็จะไม่มีผ้านุ่งห่ม จึงได้แต่ยบยั้งใจ ไม่ได้ถวายในช่วงปฐมยาม ครั้นถึงมัชฌิมยามก็เกิดความคิดจะถวายอีก แต่พอนึกถึงภรรยาก็หวั่นว่า มีผ้าเพียงผืนเดียว นางจะได้อะไรนุ่งห่ม ก็ยบยั้งใจที่จะไม่ถวายอีก กระทั่งถึงปัจฉิมยาม จึงเกิดความสังเวชสลดใจตัวเองว่า เรายากจนถึงเพียงนี้ ก็เพราะมัจฉริยจิตครอบงำ กระทั่งบัดนี้ก็ยังไม่สามารถโง่ศีรษะขึ้นได้ พิจารณาดังนั้นจึงตัดสินใจน้อมผ้าสาฎกวางแหบบาทมูลพระศาสดา พร้อมกับเปล่งวาจาว่า “ข้าพเจ้าชนะแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้ว”

ขณะนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลกำลังทรงฟังธรรมอยู่ ได้สดับเสียงนั้น เกิดความสงสัย จึงรับสั่งให้สอบถาม ได้ความ เกิดความคิดว่า พราหมณ์ผู้นี้ทำสิ่งที่ทำได้ยาก เราจะทำการสงเคราะห์เขา ดังนี้แล้วจึงทรงรับสั่งให้พระราชทานผ้าสาฎก ๑ คู่

พราหมณ์จูเฟกสาฎกรับพระราชทานผ้าจากพระราชาแล้ว ก็นำผ้าผืนนั้นไปถวายพระพุทธเจ้า แม้พระราชาที่ทรงพระราชทานผ้าคู่นี้ใหม่อีก โดยนัยนี้ พราหมณ์ได้ผ้าจากพระราชาถึง ๓๒ คู่ โดยเขารับไว้เพียง ๒ คู่ คือเพื่อตนคู่หนึ่ง และเพื่อภรรยาคู่หนึ่ง การกระทำของพราหมณ์สร้างความเลื่อมใสให้แก่พระราชาเป็นอย่างมาก ถึงกับทรงพระราชทานผ้ากัมพลมีค่าแสนหนึ่งแก่พราหมณ์ แต่พราหมณ์ก็หาได้นำมาใช้เพื่อตนไม่ แต่ได้ให้นำไปซึ่งเป็นเพดานเบื้องบนที่ประทับของพระศาสดา อีกผืนหนึ่งนำไปซึ่งไว้เป็นเพดานเบื้องบนที่ทำภักติกิจของภิกษุผู้ฉันในเรือนของตน

ภายหลังต่อมาพระราชาเสด็จไปเฝ้าพระศาสดา ทอดพระเนตรเห็นผ้ากัมพล ทรงจำได้ว่าเป็นของพระราชทานให้แก่พราหมณ์ จึงได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงทราบความแล้ว ก็เกิดความเลื่อมใสว่า พราหมณ์ผู้นี้เลื่อมในฐานะเดียวกันกับเรา จึงทรงรับสั่งให้พระราชทานหมวด ๔ แห่ง วัตถุทุกอย่างแก่พราหมณ์ คือ ช้าง ๔ ตัว ม้า ๔ ตัว กหาปณะ ๔ พัน สตรี ๔ นาง ทาส ๔ นาย บุรุษ ๔ นาย และบ้านสวย ๔ ตำบล

ผลทานที่พราหมณ์จูเฟกสาฎกได้รับในวันนั้น เป็นที่กล่าวขานกันว่าเป็นเรื่องอัศจรรย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความนั้น จึงได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพราหมณ์จูเฟกสาฎกนี้จักได้อาจเพื่อถวายแก่เราในปฐมยามไซ้ร้ เขาจักได้สรรพวัตถุอย่างละ ๑๖, ถ้าจักได้อาจถวายในมัชฌิมยามไซ้ร้ เขาจักได้สรรพวัตถุอย่างละ ๘, แต่เพราะถวาย ในเวลาจวนใกล้รุ่ง เขาจึงได้สรรพวัตถุอย่างละ ๔, แท้จริง กรรมงามอันบุคคลผู้เมื่อกระทำ ไม่ให้จิตที่เกิดขึ้นเลื่อมเสีย ควรทำในทันทีนั่นเอง, ด้วยว่า กุศลที่บุคคลทำซ้ำ เมื่อให้สมบัติ ย่อมให้ซ้ำเหมือนกัน เพราะฉะนั้น พึงทำกรรมงามในลำดับแห่งจิตตูปบาททีเดียว"^{๓๕๖}

^{๓๕๖} พ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๔.

จุฬาสรี, พระ

พระจุฬาสรี มาในจุฬาสาริกขุวัตตฤแห่งขุททิกาย^{๓๕๗} ความในพระบาลีระบุว่า พระจุฬาสรี ได้ปรุรงยาให้ชาวบ้านเพื่อแลกกับโภชนะ พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงได้ตรัสตำหนิเป็นพระคาถาว่า ผู้ไม่มีความละอาย กล้าเหมือนดังกา ชอบทำลายคนอื่น ชอบเอาหน้า มีความคะนอง มีพฤติกรรมสกปรก เป็นอยู่สบาย ส่วนผู้มีความละอาย แสวงหาความบริสุทธิ์เป็นนิตย์ ไม่เกียจคร้าน ไม่มีความคะนอง มีอาชีพบริสุทธิ์ และมีปัญญา เป็นอยู่ลำบาก

อรรถกถา ธรรมบท^{๓๕๘} มีเนื้อความพรรณนาเพิ่มเติมว่า พระจุฬาสรีทำเวชกรรมได้โภชนะอันประณีตแล้วถือเดินออกไป พบพระเถระในระหว่างทาง จึงเรียนถวายว่า โภชนะนี้ตนได้มาจากการทำเวชกรรม พระเถระจะไม่ได้อาหารเช่นนี้ในที่อื่น ขอให้ฉันโภชนะนี้ ตนทำเวชกรรมแล้วจะนำมาถวายตลอดไป ฝ่ายพระเถระฟังคำนั้นแล้วก็นิ่งไม่โต้ตอบ ครั้นหลีกเลี่ยงไปแล้วก็นำเรื่องนั้นไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ พระศาสดาทรงทราบความนั้นแล้วจึงตรัสตำหนิดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

ฉ

ฉันนะ, ภิกษุ (ผู้ว่ายาก)

พระฉันนะ เป็นชาวเมืองกบิลพัสดุ์ จัดอยู่ในกลุ่ม “สหชาติ” คือ เกิดพร้อมกับพระพุทธเจ้า มี ๗ อย่าง ได้แก่ นางพิมพา, อานนท์, ฉันนะ, กาฬุทายีอำมาตย์, ม้ากัณฐกะ, ต้นศรีมหาโพธิ์, และ ขุมทรัพย์ทั้ง ๔

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว เสด็จกลับเมืองกบิลพัสดุ์ พระฉันนะมีความเลื่อมใสขอบวชตามเสด็จด้วยตั้งแต่บัดนั้น

พระฉันนะเมื่อบวชแล้ว ได้กลายเป็นผู้ว่ายากสอนยาก ถูกภิกษุอื่นว่ากล่าวตักเตือน และสั่งสอนหลายครั้ง ก็ไม่ฟังตาม ทั้งยังรุกรานเพื่อนภิกษุที่ว่ากล่าวตักเตือน ครั้งหนึ่งท่านถึงกับเอยกับภิกษุที่กล่าวตักเตือนท่านว่า “ท่านคิดว่าผมเป็นผู้ที่ท่านควรกล่าวตักเตือนหรือ ผมต่างหากที่ เป็นผู้ควรกล่าวตักเตือนท่าน พระพุทธเจ้าเป็นของผม พระธรรมก็เป็นของผม พระธรรมอันพระลูกเจ้าของผมตรัสรู้แล้ว”^{๓๕๙}

ในพระวินัยปิฎกพรรณนาว่า พระฉันนะได้รับการอุปถัมภ์จากเศรษฐีท่านหนึ่ง สร้างวิหารถวายเป็นการส่วนตัว ท่านจึงสั่งให้คนแผ้วถางสถานที่สำหรับการสร้างวิหาร ใช้คนตัดต้นไม้เป็นเจดีย์ที่ชาวบ้านเคารพนับถือต้นหนึ่ง ทำให้ชาวบ้านไม่พอใจ กลายเป็นเรื่องราวฟ้องร้องถึงพระพุทธเจ้า และเป็นสาเหตุของการบัญญัติสังฆาติเสสสิกขาบทที่ว่าด้วยการต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้ก่อนดำเนินการก่อสร้าง^{๓๖๐}

ความเป็นผู้ว่ายากสอนยากของพระฉันนะเริ่มหนักขึ้นเรื่อย ๆ ในคัมภีร์จึงมีเรื่องราวพรรณนาความเป็นผู้ว่ายากสอนยากของท่านปรากฏอยู่ทั่วไป ท่านจึงเป็นต้นบัญญัติสิกขาบทที่ว่าด้วยภิกษุว่ายากหลายสิกขาบท เช่น สังฆาติเสสสิกขาบทที่ ๑๒^{๓๖๑} สิกขาบทที่ ๒ ภูตคามวรรค แห่ง

^{๓๕๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔๔/๑๐๘.

^{๓๕๘} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๓๒๘.

^{๓๕๙} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๔๒๔/๔๕๔.

^{๓๖๐} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๖๖/๔๐๓.

^{๓๖๑} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๔๒๕/๔๕๕.

ปาจิตตีย์^{๓๖๒} สิกขาบทที่ ๙ ภูตคามวรรค แห่งปาจิตตีย์^{๓๖๓} สิกขาบทที่ ๔ สุราปานวรรค แห่งปาจิตตีย์ ว่าด้วยการประพฤติไม่เอื้อเฟื้อต่อพระธรรมวินัย^{๓๖๔} สิกขาบทที่ ๑ สหธรรมิกวรรค แห่งปาจิตตีย์ ว่าด้วยพระฉันทะประพฤติอนาจาร ถูกกล่าวตักเตือนก็ไม่ฟัง อ้างว่าต้องถามผู้รู้วินัยก่อน^{๓๖๕} เป็นต้น

ความเป็นผู้ว่ายากของพระฉันทะ แม้จะถูกสงฆ์ และพระพุทธเจ้าตักเตือนหลายครั้ง แต่ก็หาปฏิบัติตามไม่ สุดท้ายก่อนพุทธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าจึงสั่งให้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันทะ^{๓๖๖}

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระอานนท์จึงได้ประชุมสงฆ์ ๕๐๐ ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันทะ พระฉันทะเมื่อถูกสงฆ์ลงพรหมทัณฑ์ ด้วยการไม่กล่าว ไม่ตักเตือน ไม่พร่ำสอนแล้ว ต่อมาก็สำนึกตน ได้ละออกจากหมู่คณะ และบำเพ็ญสมณธรรมจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ครั้นได้บรรลุธรรมแล้วก็กลับมาขอให้สงฆ์ยกเลิกพรหมทัณฑ์ แต่ก็ได้รับการชี้แจงจากพระอานนท์ว่า ทันทิที่^{๓๖๗}ได้บรรลุพระอรหันต์ พรหมทัณฑ์ก็เป็นอันยกเลิกไปโดยปริยายด้วย^{๓๖๗}

ฉันทะ, ภิกษุ (ผู้ว่าง่าย)

ฉันทะรูปนี้ อดีตเคยเป็นพุทธอุปัฏฐากมาก่อน มีกล่าวถึงในพระสูตรหลายพระสูตร เนื้อความสอดคล้องกันทั้งหมดกล่าวคือ ท่านอาพาธหนัก และประสงค์จะปลงชีวิตตนเอง

ในฉันทะโนวาทสูตรเล่าถึงพระสารีบุตรและพระจุนทะเข้าไปเยี่ยมไข้และสอบถามอาการ พระฉันทะได้พรรณานาทุกเขวทนาให้ฟังโดยประการต่าง ๆ พร้อมกับทั้งทำยว่าอยากฆ่าตัวตาย พระสารีบุตรและพระจุนทะได้ปลอบโยนให้ท่านสบายใจ ด้วยการสนทนาธรรมในหมวดว่าด้วยการถอนอัตตวาทุปาทาน

เมื่อสมควรแก่เวลาพระสารีบุตรและพระจุนทะจึงลุกจากอาสนะจากไป หลังจากพระเถระทั้งสองจากไปไม่นาน พระฉันทะก็ได้ฆ่าตัวตาย

พระสารีบุตร ได้เข้าเฝ้ากราบทูลรายงานเรื่องที่เกิดขึ้นไปเยี่ยมพระฉันทะมา พร้อมกับทูลถามคดีของพระฉันทะว่าเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าได้ตรัสย้อนถามว่า เรื่องนี้ พระฉันทะบอกเธอแล้วมิใช่หรือว่า การฆ่าตัวตายครั้งนี้ไม่ควรได้รับการติเตียน^{๓๖๘}

แม้ในฉันทะสูตร แห่งคัมภีร์สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ก็มีเนื้อความทำนองเดียวกัน^{๓๖๙}

ฉัตตปาณิ, อุบาสก

^{๓๖๒} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๔/๒๘๑.

^{๓๖๓} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๓๔/๓๐๙.

^{๓๖๔} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๔๐/๔๗๓.

^{๓๖๕} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๓๔/๕๔๕.

^{๓๖๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕..

^{๓๖๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๖.

^{๓๖๘} ม.อุปรี.(ไทย) ๑๔/๓๘๙/๔๔๒.

^{๓๖๙} สั.สพ.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๐.

ฉัตตปาณิอุบาสกปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท^{๓๗๐} ในอรรถกถา มีเนื้อความพรรณนาเพิ่มเติมว่า ฉัตตปาณิ เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก เป็นอนาคามี เป็นผู้รักษาอุโบสถ เวลาเช้าตรู่ได้ไปที่บารุงของพระศาสดา^{๓๗๑}

ขณะที่บารุงพระศาสดาอยู่นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จเข้าไปสู่ที่บารุงพระศาสดาด้วย ฉัตตปาณิอุบาสกเห็นเช่นนั้นก็คิดว่า ถ้าตนลุกรับพระราชาก็จะเป็นการแสดงความไม่เคารพต่อพระศาสดา จึงไม่ได้ลุกขึ้นต้อนรับ ทำให้พระราชารู้สึกไม่พอพระทัย

พระศาสดาทรงทราบว่พระราชาก็ไม่พอพระทัย จึงได้ตรัสพรรณาคุณของอุบาสกว่า มหาบพิตร ฉัตตปาณิอุบาสกนี้เป็นบัณฑิต มีธรรมเห็นแล้ว ทรงพระไตรปิฎก ฉลาดในประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ พระราชาเมื่อได้สดับคุณของอุบาสกจากพระศาสดา ก็มีพระหฤทัยอ่อนลง

วันหนึ่งพระราชาก็ประทับอยู่บนปราสาท ทอดพระเนตรเห็นฉัตตปาณิอุบาสกกำลังเดินไปพระลานหลวง จึงรับสั่งให้ราชบุรุษเรียกมา อุบาสกนั้นหุ่บ่มและถอดรองเท้าแล้ว เข้าไปเฝ้าพระราชากวายบังคมแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

พระราชาทอดพระเนตรเห็นอาการดั่งนั้นก็ตรัสถามเหตุผลว่า ทำไมตอนอยู่ในสำนักพระศาสดาจึงไม่ได้แสดงความเคารพ ต่างจากตอนนี้ ฉัตตปาณิได้กราบทูลให้ทราบตามความเป็นจริง พระราชาไม่ทรงถือเอาความ แต่ได้ทรงมีรับสั่งให้ฉัตตปาณิอุบาสกทำหน้าที่บอกธรรมภายในวัง แต่ฉัตตปาณิก็ไม่อาจรับสั่ง ด้วยมองเห็นอันตรายหลายอย่างอันอาจเกิดขึ้นในอนาคตได้ จึงได้กราบทูลขอให้ทรงปรึกษาพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลขอให้พระองค์พระราชทานพระภิกษุรูปหนึ่งปฏิบัติหน้าที่นี้ ซึ่งหลังจากกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงมอบหมายให้พระอานนทรับหน้าที่แสดงธรรมในพระราชวังตั้งแต่นั้น

ฉัตตะ, มานพ

ฉัตตมานพ ปรากฏในฉัตตมานพวิมาน แห่งคัมภีร์ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ^{๓๗๒} เนื้อความในคัมภีร์ระบุถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงวิธีการเข้าถึงไตรสรณคมน์แก่ฉัตตมานพเป็นต้นว่า ให้มานพถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประเสริฐสุด เป็นศากยมุณี จำแนกธรรม สำเร็จกิจทั้งปวง ถึงฝั่งพระนิพพานแล้ว กับทั้งพระธรรมที่เป็นเหตุสาร์อกราคะ และพระอริยสงฆ์ผู้เห็นธรรม ผู้บริสุทธิ์ เป็นที่พึ่งที่ระลึก

ในคัมภีร์พรรณนาต่อไปอีกว่า ฉัตตมานพได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ดำรงตนอยู่ในศีล ๕ แต่อยู่มาวันหนึ่งมีภาระเดินทางไกล ได้ถูกโจรตัดปล้นฆ่าชิงทรัพย์ไป ก่อนตายได้ระลึกถึงกุศลกรรมต่าง ๆ ที่ได้บำเพ็ญมา จึงได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๓๗๓}

^{๓๗๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๑/๔๓.

^{๓๗๑} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓๕๕.

^{๓๗๒} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๘๖/๑๐๕.

^{๓๗๓} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๐๓/๑๐๘.

ในคัมภีร์อรรถกถา มีเนื้อความพรรณนาถึงประวัติชีวิตมาจนพบว่า เป็นบุตรของพราหมณ์ชาวเสพยนคร เมื่อเจริญวัยแล้วถูกส่งไปเรียนมนต์และวิชาทั้งหลายในสำนักพราหมณ์โปกขรชาติที่เมืองอูกักฎฐนคร เมื่อเรียนสำเร็จแล้ว ก็ได้กลับไปเอาทรัพย์ ๑ พันกหาปณะเพื่อบูชาครู โจรทราบเรื่องราว จึงได้รอดักปล้นในระหว่างทาง

พระผู้มีพระภาคทราบเรื่องทั้งปวงด้วยพระญาณ จึงได้เสด็จไปดักในระหว่างทาง ประทับนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง มาจนพเห็นเข้าจึงได้เข้าไปเฝ้ายืนอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถาม ก็กราบทูลตามความจริง จากนั้นพระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสให้มาณพเข้าถึงไตรสรณคมน์และรับศีล ๕ ต่อแต่นั้นจึงได้ออกเดินทางไปยังสำนักของอาจารย์ และถูกโจรฆ่าตายในระหว่างทางนั้น^{๓๗๔}

ฉันทโกกะ, พราหมณ์

ฉันทโกพราหมณ์ เป็นหนึ่งในบรรดาพราหมณ์ผู้ใหญ่ เป็นเจ้าลัทธิที่บัญญัติทางไปสู่พรหมซึ่งในคัมภีร์ภีร์พระพุทธศาสนาระบุถึงพร้อมกับพราหมณ์อีกหลายท่าน เช่น อธิกริยพราหมณ์ ติตติริยพราหมณ์ พวหาริยพราหมณ์^{๓๗๕} อรรถกถาเตวีชชสูตร ระบุชื่อพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงอีกหลายท่าน เช่น วังกีพราหมณ์แห่งบ้านโอบสาทะ ตารุกขพราหมณ์แห่งบ้านอิจฉานังคละ โปกขรชาติพราหมณ์แห่งบ้านอูกักฎฐนคร ชาณุโสณิแห่งเมืองสาวัตถิ และโตเทยพราหมณ์แห่งตูกคาม^{๓๗๖}

ฉัพพิ, พราหมณ์

ฉัพพิพราหมณ์ปรากฏในทกรักขชาดก^{๓๗๗} ความสังเขปในอรรถกถามีดังต่อไปนี้

ฉัพพิพราหมณ์ได้แอบมีชู้กับพระนางสลากเทวี ผู้เป็นพระมเหสีของพระเจ้ามหาจุลณี จากนั้นได้วางแผนปลงพระชนม์พระเจ้ามหาจุลณี ยึดเอาราชสมบัติมาครอง หลังจากได้ครองราชย์สมบัติแล้ว ก็วางแผนปลงพระชนม์จุลณีกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาจุลณี ด้วยเกรงว่าหากปล่อยไว้ ก็จะเป็นอันตรายต่อราชบัลลังก์ เพราะทรงเห็นว่า พระกุมารเป็นคนฉลาด จึงได้นำเรื่องนี้ไปปรึกษาพระนางสลากเทวี ๆ ทรงทำที่เห็นชอบด้วย แต่พระนางก็วางแผนช่วยเหลือพระราชกุมาร โดยได้รับความช่วยเหลือจากพ่อครัวคนสนิท พาหนีไปอาศัยพระเจ้ามัททราชแห่งสาถลนคร ในมัททรัฐ ซึ่งต่อมาภายหลังพระราชกุมารก็ได้อภิเษกกับพระธิดาของพระเจ้ามัททราช^{๓๗๘}

ฉัพพัคคีย์, ภิกษุ

ฉัพพัคคีย์ เป็นศัพท์บัญญัติเรียกภิกษุกลุ่มหนึ่ง มีจำนวน ๖ รูป ประกอบด้วย พระปณทกะ, พระโลหิตกะ, พระเมตตियะ, พระกุมมชกะ พระอัสสชิ, และพระปุนัพพสุกะ

ตามประวัติเล่าว่า ทั้ง ๖ รูปนี้เป็นชาวเมืองสาวัตถิ เคยเป็นสหายร่วมกันมาตั้งแต่สมัยยังไม่ได้บวช ต่อมาทั้งหมดบวชในสำนักของพระอัครสาวกทั้งสอง เรียนมาติกาจนคล่อง ครั้นมีพรรษา

^{๓๗๔} ชุ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๑/๔๔๖.

^{๓๗๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๒๒/๓๒๑.

^{๓๗๖} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๗๕.

^{๓๗๗} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒๔/๕๗๒.

^{๓๗๘} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๕๕.

ครบ ๕ แล้ว จึงปรึกษากันว่า ธรรมดาชนบท บางครั้งก็สมบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ บางครั้งก็ผิดเคือง ถ้าอยู่รวมกันทั้งหมด จะลำบาก จึงได้แยกกันอยู่ ๓ แห่ง ๆ ละ ๒ รูป

ทั้ง ๖ รูปวางแผนร่วมกันว่า เมืองสาวัตถีนั้นมอบให้พระปิ่นทุกะและพระโลหิตกะ ดูแลจัดการ ให้นโยบายไปว่า เมืองสาวัตถีมีห้าล้านเจ็ดแสนตระกูล เป็นปากทางแห่งความเจริญ ให้ไปสร้างสำนักที่นั่น แล้วปลูกผลไม้ต่าง ๆ มีขนุน มะม่วง มะพร้าว เป็นต้น สงเคราะห์สกุลด้วยผลไม้เหล่านั้น ให้พวกเด็กหนุ่มของตระกูลเหล่านั้นบวช ขยายบริษัทให้ยิ่งใหญ่

พระเมตติยะกับพระภุมมชกะ ให้ไปอยู่เมืองราชคฤห์ เมืองนี้มีคนอยู่ ๑๘ โกฏิ ทำในลักษณะเดียวกันคือ สร้างสำนักอยู่ใกล้ ๆ เมืองราชคฤห์ ปลูกผลไม้ต่าง ๆ สงเคราะห์ชาวเมืองด้วยผลไม้เหล่านั้น ให้พวกเด็กหนุ่มของตระกูลบวช ขยายบริษัทให้ยิ่งใหญ่

ส่วนท่านอัสสชิและปุนัปปสุกะ ให้ไปอยู่กัฏฐาสิริชนบท เมืองนี้มี ๒ ฤดู ปีหนึ่งทำนาได้ ๓ ครั้ง ก็ให้ไปสร้างสำนักใกล้ ๆ เมือง ปลูกไม้ดอกไม้ผล สงเคราะห์ชาวเมืองด้วยไม้ดอกไม้ผลเหล่านั้น ให้กุลบุตรของตระกูลบวช ขยายบริษัทให้ยิ่งใหญ่

ด้วยวิธีการดังกล่าว ทำให้บริษัทของภิกษุวัคคีย์ขยายออกอย่างรวดเร็ว แต่ละกลุ่มมีบริวารรูปละ ๕๐๐ ร้อย

ในบรรดาภิกษุวัคคีย์เหล่านั้น กลุ่มพระปิ่นทุกะและพระโลหิตกะ พร้อมด้วยบริวาร เป็นผู้มีศีล ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะที่ ๒ กลุ่มที่เหลือเป็นอลัชชี ได้ก่ออธิกรณ์ ขึ้นในพระพุทธศาสนาอยู่เนื่อง ๆ ^{๓๗๙}

กรณีตัวอย่างอธิกรณ์ที่กลุ่มภิกษุวัคคีย์ก่อขึ้น เช่น อุบาสกคนหนึ่งอาพาธ ภรรยาของอุบาสกผู้นี้มีรูปร่างงาม ภิกษุวัคคีย์แอบชอบนาง จึงปรึกษากันว่า ถ้าอุบาสกนี้ยังมีชีวิตอยู่พวกเขาก็จะไม่ได้นาง จึงพากันเข้าไปหาอุบาสก พรรณนาคุณสมบัติของความตายว่า อุบาสก ท่านเป็นผู้มีบุญ ทำความดีไว้มาก จะมัวมาทนทุกข์จากโรคทำไม ท่านตายแล้วพ้นจากทุกข์ ไปเสวยสุขในโลกสวรรค์จะมีดีกว่าหรือ

อุบาสกเชื่อคำของภิกษุวัคคีย์ จึงไม่ยอมทานยา ทั้งยังแอบกินของแสลง จนอาการกำเริบหนัก และเสียชีวิตในที่สุด ภายหลังภรรยาทราบเรื่องจึงตำหนิ และมีการฟ้องร้อง จนเป็นที่มาของอนุบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ ^{๓๘๐}

นอกจากนี้ ภิกษุวัคคีย์เป็นต้นเหตุของการบัญญัติสิกขาบทหลายเรื่อง เช่น การบัญญัติสิกขาบทห้ามทรงอติเรกจีวร ^{๓๘๑} การบัญญัติสิกขาบทรับจีวรแล้วไม่ยอมสละคืนแก่เจ้าของ ^{๓๘๒} การบัญญัติสิกขาบทห้ามเอ่ยปากขอจีวรกับคฤหัสถ์ ^{๓๘๓} การบัญญัติสิกขาบทห้ามเอ่ยปากขอบาตร ^{๓๘๔} การบัญญัติสิกขาบทห้ามเอ่ยปากขอถ้วย ^{๓๘๕} การบัญญัติสิกขาบทห้ามดูการขับร้องฟ้อนรำ ^{๓๘๖} การ

^{๓๗๙} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๓/๖๓๑.

^{๓๘๐} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๘/๑๓๙.

^{๓๘๑} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๕๙/๑.

^{๓๘๒} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๐/๗.

^{๓๘๓} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๒๒/๔๖.

^{๓๘๔} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๑๑/๑๒๙.

^{๓๘๕} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๓๖/๑๕๖.

บัญญัติสิกขาบทห้ามใช้เครื่องประดับของสตรี^{๓๘๗} การบัญญัติสิกขาบทห้ามถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะลง
แม่น้ำ ลำคลอง^{๓๘๘} เป็นต้น

ฉัพพัคคีย์, ภิกษุณี

ภิกษุณีฉัพพัคคีย์ เป็นชื่อกลุ่มนางภิกษุณีผู้ก่อการและก่ออธิกรณ์หลายประการ เช่นเดียวกับกลุ่มภิกษุฉัพพัคคีย์ เป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยหลายสิกขาบทที่ เกี่ยวข้องกับนางภิกษุณี เช่น พระบัญญัติห้ามภิกษุณียืนบังการในตระกูลที่รับนิมนต์ให้จัดแจง อาหาร^{๓๘๙} พระบัญญัติห้ามนางภิกษุณีก่อเหตุแห่งปาราชิก ๘ ประการ ประกอบด้วย (๑) ยินดีในการ จับมือ (๒) ยินดีการจับมุ่มสังฆาฏิ (๓) ยินดีเคียงคู่ (๔) สนทนากัน (๕) ไปในที่นัดหมาย (๖) ยินดีที่เขามาหา (๗) เดินตามเข้าไปสู่ที่ลับ และ (๘) น้อมกายเข้าไปเพื่อเสพอสังฆกรรมกับชายผู้กำหนด^{๓๙๐} พระ บัญญัติห้ามภิกษุณีสะสมบาตร^{๓๙๑} พระบัญญัติห้ามภิกษุณีนอนบนในที่แคบ เปลือยการอาบน้ำทำ เดียวกันกับหญิงแพศยา^{๓๙๒} เป็นต้น

ภิกษุณีฉัพพัคคีย์ มีพวก ๖ รูป ประกอบด้วย นางกุลนันทาภิกษุณี, นางสุนทรินันทา ภิกษุณี, นางนันทาภิกษุณี, นางภัททกาปิลาณีภิกษุณี, นางนันทาภิกษุณี, และนางจันทากาลีภิกษุณี

ช

ชฎาภการทวาชะ, พระ

พระชฎาภการทวาชะปรากฏชื่อในชฎาสูตฺรแห่งสังยุตตนิกาย สคาถวรรค^{๓๙๓} ความในพระ สุตฺรพรรณนาไว้ว่า ชฎาภการทวาชะพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระ ผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำถาว่า “หมู่สัตว์ยุ่งทั้งภายใน ยุ่งทั้งภายนอก ถูกความยุ่งพาให้ยุ่งนี้ ใครจะ สามารถแก้ความยุ่งนี้ได้”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า (๑) นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร พึงแก้ความยุ่งนี้ได้ (๒) บุคคลใดกำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้ บุคคลเหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ พวกเขาแก้ความยุ่งได้แล้ว (๓) นามก็ดี รูปก็ดี ปฏิสัณญาก็ดี รูปสัณญาก็ดี ดับไม่เหลือในที่ใด ความยุ่งนั้นก็ย่อมขาดหายไปในที่นั้น

พระชฎาภการทวาชะ ได้รับการรับรองจากพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๓๙๔}

^{๓๘๖} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๘๓๓/๑๕๒.

^{๓๘๗} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๙๔/๓๖๖.

^{๓๘๘} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๒๔๑/๓๙๗.

^{๓๘๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๕๘/๖๓๒.

^{๓๙๐} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๖๗๕/๒๑.

^{๓๙๑} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๗๓๔/๗๘.

^{๓๙๒} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๗๙๙/๑๓๑.

^{๓๙๓} ส.สคา. (ไทย) ๑๕/๑๙๒/๒๗๑.

^{๓๙๔} ส.สคา. (ไทย) ๑๕/๑๙๒/๒๗๒.

ชนชั้นระ,พระราชธา

พระเจ้าชนชั้นระ ปรากฏในคามาณิจันทชาดก แห่งคัมภีร์ขุททกิกาย ชาดก^{๓๙๕} และชนชั้นธชาดก^{๓๙๖} และในติสสพุทธวงศ์ ว่าด้วยพระประวัติของพระติสสพุทธเจ้า^{๓๙๗} ความสังเขปต่อไปนี้

ในคามาณิจันทชาดก มีเนื้อความเกี่ยวโยงบุรุษผู้หนึ่งชื่อคามาณิจันท์ ทำงานรับใช้ในรัชสมัยของพระเจ้าชนชั้นระ ต่อมาเมื่อสิ้นรัชกาลของพระเจ้าชนชั้นระ พระราชโอรสพระองค์เล็กได้ขึ้นครองราชสมบัติแทน นายคามาณิจันท์จึงได้ลาออกจากราชสำนัก ไปประกอบอาชีพกสิกรรมเลี้ยงชีวิตอยู่ในชนบท ด้วยเห็นว่า พระราชายังเยาว์วัยเกินไป ส่วนตนเองมีอายุมากแล้ว ไม่เหมาะที่จะบำรุง

ในคัมภีร์อรรถกถา ระบุว่า เหตุที่พระราชได้พระนามว่า พระเจ้าชนชั้นระ เพราะทรงสงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ บางครั้งก็เรียกว่า พระเจ้าทศรถ เพราะทรงทำกิจที่พึงกระทำด้วยรถ ๑๐ คัน ด้วยรถของพระองค์เพียงคันเดียวเท่านั้น^{๓๙๘}

ส่วนในอรรถกถาชนชั้นธชาดก พรรณนาไว้ว่า เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในครรภ์ของพระอัครมเหสีพระเจ้าพรหมทัต พระญาติทั้งหลายได้ถวายพระนามว่า ชนชั้นธกุมาร เมื่อเจริญวัยได้ศึกษาศิลปวิทยา ต่อมาได้รับการสถาปนาไว้ในตำแหน่งอุปราช และเมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว ก็ได้ครองราชย์สมบัติสืบต่อมา พระองค์สร้างโรงงาน ๖ แห่ง บริจาคทรัพย์วันและหกแสน บำเพ็ญมหาทานจนลือกระฉ่อนไปทั่วชมพูทวีป ให้เคาะระฆังป่าวร้องมาฟังธรรม ทรงสงเคราะห์โลกด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ รักษาศีล ๕ อยู่จำอุโบสถ ครองราชย์สมบัติโดยธรรม^{๓๙๙}

ส่วนในอรรถกถาขุททกิกาย พุทธวงศ์ ระบุว่า พระเจ้าชนชั้นระนั้นเป็นพระราชบิดาของพระพุทเจ้าพระนามว่าติสสะ ครองราชย์สมบัติอยู่ในพระนครชื่อว่าเขมกะ มีพระมเหสีทรงพระนามว่า ปทุมมา^{๔๐๐}

ชตุกัณณิ,มาณพ

ชตุกัณณิมาณพ มาในชตุกัณณิมาณพปัญหา แห่งขุททกิกาย สุตตนิบาต^{๔๐๑} ขุททกิกาย จูฬนิเทศ^{๔๐๒} และในชตุกัณณิมาณพปัญหานิทเทศ แห่งขุททกิกาย^{๔๐๓} ความพรรณนาสรุปพอสังเขปดังนี้

^{๓๙๕} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๐/๑๒๔.

^{๓๙๖} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๔๙/๓๘๒.

^{๓๙๗} ขุ.พุทธ.(ไทย).๓๓/๑๖/๖๗๘.

^{๓๙๘} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๓/๔/๕๖.

^{๓๙๙} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๖/๑๖๒.

^{๔๐๐} ขุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๙/๒/๕๗๐.

^{๔๐๑} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๐๓/๗๖๖.

^{๔๐๒} ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๑/๒๘.

^{๔๐๓} ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๕/๒๔๕.

ชตุกัณณิมาณพ ได้เข้าไปกราบพูลถามเรื่อง (๑) สันติบท (๒) ธรรมเป็นเครื่องละชาติ ขรา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า (๑) ให้กำจัดความติดใจในกาม (๒) เห็นเนกขัมมะโดยความเป็น ธรรมเกษม (๓) สลัดกิเลสเครื่องกังวล (๔) ไม่ถือเอาสังขารในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดไว้

ขัมพุกะ, อาชีวก

ขัมพุกะ มาในขัมพุกาชีวกวัตถุแห่งคัมภีร์ชุตถนิกาย ธรรมบท ปรรณพระคาถาที่ พระพุทธเจ้ายกขึ้นแสดงแก่มหาชนชาวแคว้นอังคะ และมคร ที่ว่า คนพาลถึงใช้ปลายหญ้าคาจิ้ม อาหารกินทุก ๆ เดือน เขาก็ไม่ได้รับผลของการปฏิบัติเช่นนั้น เท่าเสียที่ ๑๖ ของผู้มีธรรมอันนับได้ แล้ว^{๔๐๔} ความในอรรถกถา มีพรรณนารายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

ขัมพุกะ เป็นตัวอย่างของผู้มีอุปนิสัยแห่งความเป็นพระอรหันต์ แต่ด้วยเศษวิบากกรรมที่ใ้ บริภาษพระอรหันต์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ในสมัยแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนาม ว่า โคดม แม้จะเกิดในครอบครัวที่มีฐานะ แต่ก็มีพฤติกรรมที่น่ารังเกียจ กระทั่งถูกนำไปปล่อยให้ใช้ชีวิตตามยถากรรม

ในคัมภีร์พรรณนาไว้ว่า พฤติกรรมของขัมพุกะที่ไม่เหมือนมนุษย์คนอื่นคือ นอนบนเตียง หรือตั้งไม้ได้ เวลานอนต้องนอนบนดิน เสื้อผ้าก็นุ่งห่มไม่ได้ ใส่แล้วจะเกิดอาการคัน ระคายเคืองจนต้อง ถอดออก กลายเป็นคนไม่นุ่งเสื้อผ้าตั้งแต่เด็ก และก็ชอบกินอุจจาระของตนเอง มารดาบิดาเห็น พฤติกรรมดังนั้น ก็คิดว่า เด็กคนนี้ประพฤติดัวไม่เหมาะสมกับตระกูล จึงได้นำไปมอบให้บวชในสำนัก ของอาชีวก

ขัมพุกะครั้งบวชแล้ว ก็ถูกนำไปวางในหลุมประมาณเพียงคอ พวกอาชีวกนำไม้กระดาน แผ่นเรียบไปวางรอบแล้วพากันนั่งถอนผมจากแปรงตาล เสริมพิธีแล้ว รุ่งขึ้นก็รับนิมนต์ไปฉันในบ้าน ของบิดามารดาพร้อมด้วยอาชีวกทั้งหลาย แต่พอถึงเวลาก็ไม่ยอมไปกับพวกอาชีวกทั้งหลาย หลบอยู่ แต่ผู้เดียว เปิดประตูเวจกุฎี ลงไปกินคูถ แม้พวกอาชีวกนำอาหารมาจากที่นิมนต์มาให้ก็ไม่ปรารณา บอกแต่เพียงว่า ตนบริโภคอาหารแล้ว กระทั่งเป็นที่สงสัย

ต่อมาอาชีวกทั้งหลายก็วางแผนสังเกตพฤติกรรมของขัมพุกาชีวก ครั้นทราบความเป็นไป แล้ว ก็ปรึกษากันว่า คงจะให้อยู่ในสำนักต่อไปอีกไม่ได้ ด้วยเกรงจะเสื่อมเสียชื่อเสียง จึงได้ขับออกจาก สำนัก

ขัมพุกชีวกครั้งถูกขับออกจากสำนักแล้ว ก็ไปอาศัยเงื่อมผาแห่งหนึ่ง บนผานั้นมีหินดาด ก้อนหนึ่งที่เขาลาดไว้เพื่อเป็นที่ถ่ายอุจจาระของมหาชน เขาไปในที่นั้นเวลากลางคืน ในเวลาที่มหาชน มาเพื่อถ่ายอุจจาระ เขาก็เหนียวก้อนหินด้วยมือข้างหนึ่ง ยกเท้าข้างหนึ่งตั้งไว้บนเขา เงยหน้าอ้าปาก อยู่ เป็นที่ฉงนใจของมหาชนที่ผ่านไปผ่านมา เมื่อถูกถามก็พูดไปทำนองว่า ตนเองมีลมเป็นรักษา มี ตบะแก่กล้า ยืนทั้งสองขาไม่ได้ แผ่นดินจะถล่มเพราะรับน้ำหนักไม่ได้

พฤติกรรมของขัมพุกะ กลายเป็นที่เล่าขาน และเลื่อมใสของมหาชนในแคว้นอังคะและ มคร ต่างพากันนำสักการะไปบูชาทุกเดือน มหาชนต่างอ้อนวอนให้ขัมพุกะบริโภคอาหารของตนบ้าง เพื่อความเป็นสิริมงคล แต่เขาก็ไม่ปรารณา เมื่อถูกรบเร้าหนักเข้า ก็อาศัยหญ้าคาวางที่ปลายลิ้นแตะ อาหารที่มหาชนนำมา ปฏิบัติตนอย่างนี้เป็นระยะเวลา ๕๕ ปี

^{๔๐๔} พ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗๐/๔๙.

เมื่อกำลังแห่งกุศลกรรมในอดีตตกเดือน พระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นอุบิสิยแห่งพระอรหันต์ จึงได้เสด็จไปโปรด โดยอาศัยช่วงจังหวะเสด็จกลับจากบิณฑบาต แวะไปยังสำนักของชัมพูกาชิวกแต่เพียงพระองค์เดียว ครั้นเสด็จไปถึงก็เรียกตรัสเรียกชื่อ ชัมพูกะได้ยินเสียงเรียกก็ไม่สู้พอใจนัก ด้วยไม่เคยมีใครร้องเรียกชื่อ “ชัมพูกะ” เช่นนี้มาก่อน

เมื่อชัมพูกะออกมา พระพุทธเจ้าก็ได้ทำทีว่าขอที่พักแรมสักคืน แรกทีเดียวชัมพูกะปฏิเสธ แต่เมื่อพระพุทธเจ้าอ้างว่า พวกเราเป็นนักบวชด้วยกัน ถ้าไม่อาศัยซึ่งกันและกันแล้ว จะไปให้ไปอาศัยใครได้เล่า

เมื่อพระพุทธเจ้าพำนักอยู่ที่เงื่อมผาใกล้ ๆ กับที่พักของชัมพูกะ ในเวลาปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม ได้มีแสงสว่างแปลก ๆ สร้างความสงสัยให้แก่ชัมพูกะเป็นอย่างมาก เพราะไม่เคยเห็นแสงสว่างลักษณะนี้มาก่อน รุ่งเช้าจึงได้เข้าไปถาม เมื่อทราบว่ามีท้าวสักกะบ้าง ท้าวมหาพรหมบ้าง ท้าวมหาราชทั้ง ๔ บ้าง มาเฝ้าพระพุทธเจ้า ชัมพูกาชิวกก็ตั้งคำถามขึ้นว่า พระพุทธเจ้าเป็นใหญ่กว่าเทวดาเหล่านี้หรือ พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์เป็นใหญ่กว่าเทวดาเหล่านี้ เทวดาเหล่านี้เป็นเช่นเดียวกับสามเณรอุปัฏฐากองค์หนึ่งเท่านั้น

ชัมพูกะได้ยินพระพุทธเจ้าตรัสเช่นนั้นก็เอ่ยขึ้นว่า ตนเองบำเพ็ญตบะ มีลมเป็นภักษา ยืนอย่างเดียวตลอดระยะเวลา ๕๕ ปี ไม่เคยมีเทวดาองค์ใดมาหาเลย พระผู้มีพระภาคได้สดับเช่นนั้นก็ตรัสเตือนว่า ชัมพูกะ เธอหลงโลกแล้ว ยังจะมาหลงเรอีก เธอกินकुณ นอนบนแผ่นดิน เปลือยกายเที่ยวไป ถอนผมด้วยแปรงตาลสิ้นระยะเวลา ๕๕ ปี มิใช่หรือ ในกาลก่อนเธออาศัยที่ภูธินันลามก จึงได้เสวยกรรมเช่นนี้ มาบัดนี้ เธอยังถือที่ภูธินันลามกเที่ยวไปอยู่อีกหรือ จากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงแสดงบุพกรรมให้ชัมพูกะฟังว่า ในอดีต ได้เคยประพฤติดิตต่อพระอรหันต์องค์หนึ่งไว้ ด้วยการด่า บริภาษด้วยวาหะเป็นต้นว่า ท่านกลืนกินคุณยงคิกว่ากลืนกินอาหารที่ชาวบ้านถวายด้วยศรัทธา ท่านถอนผมด้วยแปรงตาลยังดีกว่าใช้มีดโกน

สิ้นพระดำรัส ชัมพูกะเกิดความสังเวชสลดใจ หิริโหดตบะปรากฏขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้โยนผ้าผืนหนึ่งให้ เขานุ่งผ้าแล้ว นั่งลงที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้ฟังอนุพุทพิกจากพระผู้มีพระภาคเจ้า บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ทูลขอบรรพชาอุปสมบท เป็นเหมือนพระมหาเถระ ๖๐ พรรษา แม้มหาชนที่เคยนับถือชัมพูกะมาก่อน เมื่อทราบข่าว ได้รับการยืนยันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันต์ และเป็นครูของชัมพูกาชิวก ต่างก็หันไปนับถือพระผู้มีพระภาคเจ้าตั้งแต่นั้น

ชัยเสน, พระราชา

พระเจ้าชัยเสน ปรากฏในโสภิตพุทธวงศ์ ว่าด้วยพระประวัติของพระโสภิตพุทธเจ้า^{๔๐๕} คัมภีร์พรรณนาไว้ว่า พระเจ้าชัยเสนได้สร้างพระอารามแห่งหนึ่งน้อมถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะนั่น

ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า ทรงเป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่า โสภิตะด้วย^{๔๐๖} และในคัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์เช่นกัน ได้พรรณนาถึงพระประวัติของพระพุทธเจ้าพระนามว่า

^{๔๐๕} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๑๘.

^{๔๐๖} ขุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๙/๒/๔๐๕.

ปุสสะว่า ทรงมีพระนครชื่อว่ากาสิ พระชนกพระนามว่าพระเจ้าชัยเสน พระชนนีพระนามว่าพระนางสิริมา^{๔๐๗}

ขานุสโสณิ,พราหมณ์

ขานุสโสณิพราหมณ์ เป็นหนึ่งในพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง ในคัมภีร์อรรถกถาระบุรายชื่อไว้ประกอบด้วย จังกิพราหมณ์แห่งหมู่บ้านโอปาสาทะ, ตารุกขพราหมณ์แห่งหมู่บ้านอิจฉานังคละ, โปกขรชาติพราหมณ์แห่งเมืองอูกักฐะ, ขานุสโสณิพราหมณ์แห่งเมืองสาวตถิ และโตเทยพราหมณ์แห่งบ้านตุทิ โดยทั้งหมดเป็นบุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล^{๔๐๘}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีเรื่องราวเกี่ยวกับขานุสโสณิอยู่หลายแห่ง ความสังเขปดังต่อไปนี้

ในนิพพุตสูตร พรรณนาถึงพราหมณ์ขานุสโสณิได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลถามถึงสภาวะของพระนิพพานว่าเป็นสภาวะที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นได้ด้วยตนเองว่าเป็นเพราะเหตุใด เพราะเหตุใดพระนิพพานจึงไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า บุคคลผู้มีราคะ ฏุการาคะครอบงำ มีจิตถูกราคะ โทสะ โมหะกลุ้มรุม ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อทั้งเบียดเบียนตนและผู้อื่นบ้าง เสวยทุกขโทมนัส เมื่อละราคะ ละโทสะ และละโมหะได้แล้ว ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น ไม่เสวยทุกขโทมนัสทางใจ นิพพานจึงชื่อว่า เป็นสภาวะที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง^{๔๐๙}

ในขานุสโสณิสสูตร พรรณนาพราหมณ์ขานุสโสณิได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ กราบทูลเสนอประเด็นเรื่องพราหมณ์ผู้ได้วิชา ๓ ว่า หมายถึงพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ ประกอบด้วย (๑) ชาตีกาเนตติทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา ปฏิสนธิบริสุทธิตลอด ๗ ชั่วโมง (๒) คงแก่เรียน ทรงจำมนต์ (๓) รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิษัณธุศาสตร์ เกฏฐศาสตร์ อักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบท และไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์ และลักษณะมหาบุรุษ^{๔๑๐}

ประเด็นเดียวกันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงผู้ได้วิชา ๓ ในอริยวินัยว่า หมายถึงผู้ที่บรรลุมานพฐมมาน ทุตติมาน ตติยมาน จตุตถมาน จิตเป็นสมาธิบริสุทธิผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสปราศจากความเศร้าหมอง เหมาะแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวแล้ว ย่อมน้อมไปในปุพเพนิวาสานุสสติญาณบ้าง จตูปปาตญาณบ้าง อาสาวักขยญาณบ้าง จิตหลุดพ้นจากกามาสวะ ภาวาสวะ และอวิชชาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์

ในอภัยสูตรพรรณนาเรื่องราวพราหมณ์ขานุสโสณิได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ กราบทูลถามความเห็นของตนเองว่า สัตว์ที่มีความตายเป็นธรรมดา ที่ชื่อว่าไม่กลัวความตาย ไม่สะดุ้งต่อความตาย ไม่มี แต่พระพุทธเจ้ากลับแย้งว่า สัตว์ที่มีความตายเป็นธรรมดา แต่ไม่กลัวความตาย ไม่สะดุ้งต่อความตายนั้น มีอยู่ จากนั้นจึงทรงแสดงเหล่าสัตว์ที่มีความตายเป็นธรรมดา ทั้งกลัว

^{๔๐๗} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๙/๒/๕๘๗.

^{๔๐๘} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๕๑๙/๓๓๒.

^{๔๐๙} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๖/๒๑๙.

^{๔๑๐} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๐/๒๒๙.

ต่อความตาย สะดุ้งต่อความตาย และเหล่าสัตว์ที่มีความตายเป็นธรรมดา แต่ไม่กลัวต่อความตาย และไม่สะดุ้งต่อความตาย^{๔๑๑}

ชาลียะ,ปริพพาชก

ชาลียปริพพาชก เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะ (นักบวชผู้นิยมใช้บาตรไม้) วันหนึ่ง พร้อมกับภิกษุมณฑิยปริพพาชก ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าขณะทรงประทับอยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพีนคร ทูลถามปัญหาเรื่องชีวะกับสรีระเป็นอย่างไรเหมือนกันหรือเป็นคนละอย่างกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า พระองค์ไม่ตรัสว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างไรเหมือนกัน หรือว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน^{๔๑๒}

ในอรรถกถาชาลียสูตร พรรณนาความเพิ่มเติมว่า สาเหตุที่ชาลียปริพพาชกยกวาทะขึ้นทูลถามพระพุทธรเจ้าเช่นนั้นด้วยประสงค์ว่า หากพระพุทธรเจ้าตรัสว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างไรเหมือนกัน วาทะของพระองค์ก็จะเป็นอุจเฉททิฏฐิ ถ้าทรงตอบว่า เป็นคนละอย่างกัน วาทะของพระองค์ก็จะเป็นสัสตทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความดำรินั้น จึงแสดงด้วยหลักมัชฌิมาปฏิปทา ทรงดัดใช้คำว่า “หรือ” เพราะคำนี้บ่งบอกถึง ความไม่รู้แจ้งตามความจริง พระองค์จึงตรัสว่า ผู้รู้ตามความเป็นย่อมไม่พูดว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างไรเหมือนกัน หรือเป็นคนละอย่างกัน

ชีวกโกมารภัจ

หมอชีวกโกมารภัจ เป็นบุตรของนางสาลาวดี นครโสภณีประจำเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ในสมัยนั้นตำแหน่งนี้มีเกียรติยศต่างจากในสมัยนี้ นางสาลาวดีตั้งครรภ์โดยบังเอิญ เมื่อคลอดบุตร ชายออกมาจึงสั่งให้สาวใช้นำไปทิ้ง แต่อภัยราชกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสารไปพบเข้า จึงนำมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม

ชื่อ ชีวก ตั้งขึ้นตามคำกราบทูลตอบคำถามของอภัยราชกุมารที่ตรัสถามว่า เด็กยังมีชีวิตอยู่หรือเปล่า มหาตเล็กกราบทูลว่า ยังมีชีวิตอยู่ (ชีวก) ส่วนคำว่า โกมารภัจ แปลว่า กุมารที่ได้รับการเลี้ยงดู หรือ กุมารในราชสำนัก หมายถึง บุตรบุญธรรม นั่นเอง

เมื่อเติบโตขึ้นชีวกโกมารภัจก็ถูกพวกเด็ก ๆ ในวังล้อเลียนว่า เจ้าลูกไม่มีพ่อ ด้วยความมานะ จึงหนีพระบิดาไปเรียนศิลปวิทยาที่เมืองตักสิลา เพื่อเอาชนะคำดูหมิ่น วิชาที่เลือกเรียนคือวิชาแพทย์ แต่เนื่องจากไม่มีค่าเล่าเรียน จึงอาสารับใช้อาจารย์เป็นการตอบแทน ได้เล่าเรียนเป็นระยะเวลา ๗ ปี จึงขอลาอาจารย์กลับบ้าน ระหว่างนั้น อาจารย์ได้ทดสอบความรู้ ด้วยการให้ไปหาต้นไม้มัที่ทำยาไม่ได้ให้เก็บตัวอย่างมาให้ดู ปรากฏว่าชีวกโกมารภัจก็กลับมาเมื่อเปล่า เพราะต้นไม้มัทุกต้นใช้ทำยาได้ทั้งหมด อาจารย์บอกว่าเขาได้เรียนจบแล้ว จึงอนุญาตให้กลับได้ หลังจากกลับถึงเมืองแล้ว ได้รักษาพระเจ้าพิมพิสารให้หายขาดจากโรคริดสีดวงทวาร ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหมอหลวง และได้รับพระราชทานสวนมะม่วง แต่ต่อมาหมอชีวกก็ได้ถวายสวนนี้ให้พระพุทธรเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย และได้ถวายตัวเป็นแพทย์ประจำพระองค์อีกด้วย

ด้วยความที่เป็นคนบำเพ็ญแต่สิ่งที่ดีงาม ช่วยเหลือผู้เจ็บป่วย ไม่เลือกฐานะ จึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธรเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะ ในด้านเป็นที่รักของปวงชน

^{๔๑๑} อภ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๘๔/๓๖๑.

^{๔๑๒} ที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๙/๑๕๙.

ในวงการแพทย์แผนโบราณในปัจจุบันนี้ ถือว่าหมอชีวกโกมารภัจจ์เป็น บรมครูแห่งการแพทย์แผนโบราณ เป็นที่เคารพของประชาชนทั่วไป

ขุนหะ, พระราชา

พระเจ้าขุนหะ มาในขุนหะชาตคแห่งขุททิกาย ชาตค^{๔๑๓} อรรถกถามีเนื้อความพรรณนาเพิ่มเติมดังนี้

พระเจ้าขุนหะ เป็นพระโพธิสัตว์ กำเนิดเป็นพระราชาโอรสของพระเจ้าพรหมทัต ผู้ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี เมื่อเจริญวัยได้ทรงศึกษาศิลปะในกรุงตักกศิลา วันหนึ่งได้ทำตุ้มของพราหมณ์ผู้หนึ่งแตก จึงถูกเรียกค่าเสียหาย แต่ไม่มีเงินชดใช้ จึงได้บอกไปว่า ตนเองเป็นมกุฎราชกุมาร ได้ครองราชย์สมบัติเมื่อใด ขอให้ไปปรับทรัพย์ค่าเสียหายนี้ได้

ต่อมาเมื่อขุนหะกุมารได้ครองราชย์สมบัติ พราหมณ์ทราบเรื่อง จึงได้ออกเดินทางไปยังเมืองพาราณสีเพื่อเรียกร้องค่าเสียหายตามที่ได้ตกลงกันไว้ พราหมณ์ได้เรียกร้องหลายประการนับตั้งแต่บ้านส่วย ทาสี โค ทองเนื้อดี และภรรยา ซึ่งก็ได้รับพระราชทานจากพระเจ้าขุนหะตามความประสงค์ทุกประการ^{๔๑๔}

โชติपालะ, มานพ

โชติपालะ ปรากฏชื่อหลายแห่งในพระไตรปิฎก

ในที่ขนิทาย มหาวรรค ระบุเป็นบุตรของโควินทพราหมณ์ เป็นสหายกับโชติपालมานพ และกษัตริย์อีก ๖ พระองค์^{๔๑๕}

ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสกั พรรณนาถึงสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ โชติपालมานพเป็นสหายกับนายช่างหม้อชื่อขุฎิการะ วันหนึ่งขุฎิการะได้ชวนโชติपालมานพเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ โชติपालมานพไม่ได้นับถือ จึงตอบปฏิเสธไปทุกครั้ง ภายหลังถูกรบเร้าถึงขนาดจับเส้นผมดึงชวนไป ทำให้โชติपालมานพบังเกิดความคิดว่า ขุฎิการะเกิดในตระกูลต่ำ แต่บังอาจจับผมตนเองชวนไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า น่าจะไม่ใช้เรื่องเล็กน้อย คิดดังนั้น จึงยอมไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ^{๔๑๖}

โชติपालมานพได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ได้ฟังธรรม เกิดความเลื่อมใส จึงได้ทูลขออุปสมบท ขณะที่ขุฎิการะ แม้ปรารถนาจะบวช แต่ด้วยความที่ต้องเลี้ยงดูบิดามารดาซึ่งตาบอด จึงไม่สามารถตัดใจลาบวชได้

ในอรรถกถาพุทธวงศ์ระบุว่า โชติपालมานพเป็นพระโพธิสัตว์ เรียนจบไตรเพท มีชื่อเสียงในการทาลักษณะพื้นดิน และลักษณะอากาศ เป็นสหายของขุฎิการะ ผู้เป็นช่างหม้อ ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดความเลื่อมใส ออกบวช ยังพระศาสนาให้คงงามด้วยการปฏิบัติข้อวัตรน้อยใหญ่^{๔๑๗}

^{๔๑๓} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๓/๓๕๖.

^{๔๑๔} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๖/๒๒.

^{๔๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๔/๒๓๘.

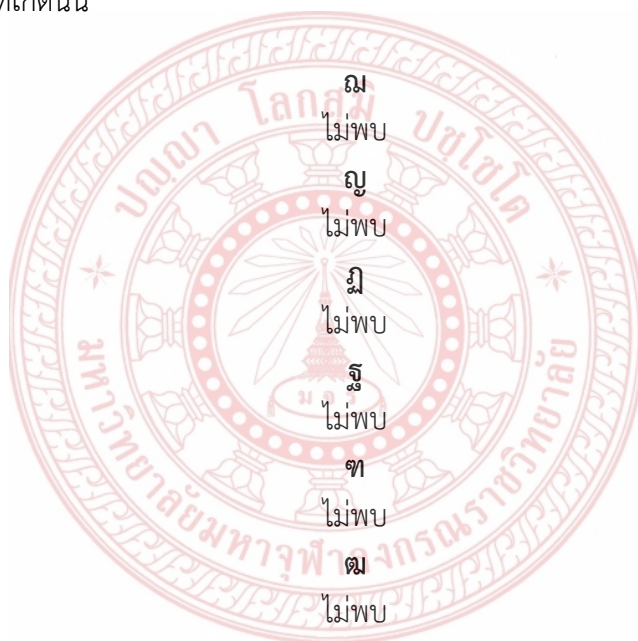
^{๔๑๖} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๔/๓๔๐.

^{๔๑๗} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๙/๒/๖๗๙.

ในอังคุตตรนิกาย ปราภฏชื่อโชติปาละ เป็นครู หรือเจ้าลัทธิหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสถึง ประกอบด้วย ครูสุเนตตะ ครูมุคปิกกะ ครูอรณมิ ครูกุกทาลกะ ครูหัตถิปาละ ครูโชติปาละ เป็นผู้แสดงธรรมเพื่อความเกิดในพรหมโลก^{๔๑๘}

โชติยะ, คหบดี

โชติยคหบดี ปราภฏในทีฆาวุอุปาสกสูตรแห่งสังยุตตนิกาย มหาวรรค^{๔๑๙} ความพรรณนาไว้ว่า โชติยคหบดีเป็นบิดาของทีฆาวุอุปาสก วันหนึ่งที่ฆาวุอุปาสกป่วยหนัก ได้ขอร้องให้พ่อไปนิมนต์ให้พระพุทธเจ้ามาโปรดที่เรือน พระพุทธเจ้าทรงอนุเคราะห์ที่ฆาวุอุปาสกตามคำกราบทูลอาราธนาของโชติยคหบดีผู้เป็นบิดา โดยได้เสด็จมายังเรือน ตรัสถามอาการแล้ว ทรงแสดงคุณเครื่องแห่งการบรรลุโสดาบันแก่ทีฆาวุอุปาสก หลังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจากไปไม่นาน ทีฆาวุอุปาสกถึงแก่กรรมพร้อมกับได้รับการพยากรณ์จากพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ทีฆาวุอุปาสกไม่กลับมาสู่โลกนี้อีก จักได้บรรลุพระอรหันต์ในภพที่เกิดนั้น

ณ
ไม่พบ

วรรค ต

ต

ตครสิขี, พระปัจเจกพุทธเจ้า

ตครสิขี เป็นพระนามของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ในคัมภีร์พรรณนาไว้ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์นี้อาศัยอยู่ที่ภูเขาสีลิลี นอกจากพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์นี้ ยังมีพระปัจเจกพุทธเจ้าอีกหลายพระองค์ที่พระผู้มีพระภาคทรงระบุถึงว่าเป็นผู้อาศัยอยู่ที่ภูเขาสีลิลี

^{๔๑๘} อจ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๙.

^{๔๑๙} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๙/๔๙๑.

เช่นเดียวกัน ประกอบด้วย พระอริฏฐะ, พระตครสิขี, พระยัสสสี, พระปิยทัสสี, พระคันธาระ, พระปิณโฑลละ, พระอุปาสะกะ, พระนิณะ, พระสุตวา, พระภาวิตตตะ^{๔๒๐}

ในหุติยอพุทธกสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสปรารภถึงคบดีท่านหนึ่งในอดีตชาติ ได้สั่งให้คนจัดเตรียมอาหารถวายบิณฑบาตถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขี แต่ต่อมาภายหลังเกิดความเสียดายว่า อาหารนี้ถ้าให้ทาสหรือกรรมกรบริโภคน่าจะดีกว่า และคบดีท่านนี้ ต่อมาได้ฆ่าบุตรของพี่ชายเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ด้วยผลกรรมดังกล่าว ในชาตินี้จึงเป็นคนไม่มีบุตร ตายไปแล้ว ทรัพย์สมบัติจึงถูกยึดเข้าคลังหลวง^{๔๒๑}

ในขุททกนิกาย อุทาน^{๔๒๒} พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอดีตชาติของชายโรคเรื้อนชื่อสุปปพุทธะว่า ในอดีตชาติเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ว่า เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขี กำลังเดินบิณฑบาต เกิดความไม่พอใจ ตำหนิในใจว่า พวกชีเรื้อน นุ่งผ้าสกปรกเกี่ยวข้องกับขอทาน จากนั้นก็ถ่มน้ำลายเดินแซงท่านไป ด้วยผลกรรมนั้น จึงตกนรกหลายพันปี เพราะเศษกรรมที่เหลือ จึงเกิดเป็นชายโรคเรื้อน กำพรวด และเป็นคนยากไร้ อาศัยอยู่ในเรื่องราชคฤห์

ตปุสสะ, พ่อค้า

ตปุสสะ เป็นพ่อค้าเดินทางไกลมาจากอุกกลชนบท คู่กับภัลลิกะ เป็นผู้ถวายสัตตุงและสัตตูก่อนปรุ่งด้วยน้ำผึ้งแด่พระพุทธเจ้า ภายหลังการตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุข และเป็นบุคคลแรกที่เข้าถึงพระรัตนตรัย ๒ คือพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ เรียกว่า เทววาจิกอุปาสะก^{๔๒๓}

ตาลบุตร, นาย

นายตาลบุตร มาในตาลปุตตสูตรแห่งสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค^{๔๒๔} ความพรรณนาไว้ว่า นายตาลบุตรได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลถามปัญหาที่มีอาจารย์ท่านหนึ่งสอนไว้ว่า นักแสดงคนใดก็ตามที่สามารถทำให้บุคคลอื่นหัวเราะ รื่นเริง ด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง ผู้นั้นเมื่อชีวิตหาไม่แล้ว จะได้ไปบังเกิดเป็นสหายของเทวดาผู้รื่นเริง ข้อนี้เท็จจริงเป็นประการใด

พระพุทธเจ้าปฏิเสธที่จะไม่ตอบหลายครั้ง แต่นายตาลบุตรก็ยังคงร้องขอ จึงตรัสตอบตามความเป็นจริงว่า โดยปกติ สัตว์ทั้งหลายก็ถูกกิเลสมีราคะ โทสะ โมหะครอบงำอยู่แล้ว นักเต็นรำทั้งหลายยังจะไปเพิ่มกิเลสมีราคะ โทสะ และโมหะอีก ตนเองมีความประมาทเป็นปกติอยู่แล้ว กลับส่งเสริมให้คนอื่นประมาทตามด้วย นักเต็นรำเหล่านี้เมื่อตายไป ย่อมมีคติเพียง ๒ ประการเท่านั้น คือ นรกหรือกำเนิดเดียรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง

นายตาลบุตรได้ฟังพระดำรัสเช่นนั้นก็เกิดความเสียใจ ด้วยตนเองถูกอาจารย์หลอกมาเป็นระยะเวลายาวนาน แต่พระดำรัสวันนี้กระจ่างแจ้งยิ่งนัก จากนั้นจึงขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ และทูลขอบรรพชาอุปสมบท ครั้นได้บรรพชาอุปสมบทได้ไม่นาน หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจแน่วแน่ ดำรงอยู่ในความเป็นพระอรหันต์

^{๔๒๐} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๑๓๔/๑๗๑.

^{๔๒๑} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๕๘.

^{๔๒๒} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๘.

^{๔๒๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖/๑๐.

^{๔๒๔} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๕๘๘/๓๑๔.

ตารุกขะ, พราหมณ์

ตารุกขพราหมณ์ อาศัยอยู่ที่หมู่บ้านอิจฉานังคละ ถือเป็นพราหมณ์ผู้ใหญ่ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งในบรรดาพราหมณ์ทั้งหลาย ความเป็นคนมีชื่อเสียง จึงมักมีผู้นำเรื่องของท่านมากล่าวถึง เช่น ในเทวิซสุตตร^{๔๒๕} วาเสฏฐมาณพ (ศิษย์ของโปกขรสาติ) กับภาร์ทวาชมาณพ (ศิษย์ของตารุกขพราหมณ์) เกิดการโต้เถียงกันเรื่องทางและมิใช่ทาง วาเสฏฐมาณพเห็นว่า ทางที่โปกขรสาติพราหมณ์บอกท่านนั้นเป็นทางตรง เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปสู่ความเป็นอยู่ร่วมกับพรหมได้ ขณะที่ภาร์ทวาชะแย้งว่า ทางที่ตารุกขพราหมณ์บอกต่างหาก เป็นทางตรง เป็นทางนำออก นำผู้เดินสู่ความเป็นพรหมได้ ทั้งสองไม่สามารถให้กันและกันยินยอมได้ จึงไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตัดสิน

ในวาเสฏฐสุตตร^{๔๒๖} ได้พรรณนาถึงศิษย์ของตารุกขพราหมณ์ (ภาร์ทวาชมาณพ) และศิษย์ของโปกขรสาติพราหมณ์ (วาเสฏฐมาณพ) ได้ยกปัญหาเรื่องพราหมณ์ว่า เป็นโดยสายเลือดหรือว่าเป็นโดยกรรมคือการกระทำ เมื่อไม่สามารถให้กันและกันยินยอมได้ ก็ได้เข้าไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตัดสิน

ดินทุกขาณู, ปริพพาชก

ดินทุกขาณูปริพพาชกปรากฏในคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค^{๔๒๗} รายละเอียดเนื้อหามีแต่เพียงว่า พวกเจ้าลิจฉวี พราหมณ์มหาศาล คหบดี และพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ ทราบข่าวว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปที่สำนักของนักบวชชีเปลือยปาฏิกบุตร จึงพากันเดินทางไปที่สำนักของปาฏิกบุตร ทั้งนี้ด้วยประสงค์จะเห็นการโต้ว่าระหว่างพระพุทธเจ้ากับนักบวชชีเปลือยปาฏิกบุตร

ฝ่ายนักบวชชีเปลือยปาฏิกบุตร ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จมาที่สำนักก็รู้สึกกลัวตัวสั่น ไม่กล้าที่จะอยู่เผชิญหน้า จึงหนีไปที่อารามของดินทุกขาณูปริพพาชก

ความที่เกี่ยวข้องกับดินทุกขาณูปริพพาชกในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีเพียงเท่านี้

ติมพรุกขะ, ปริพพาชก

ติมพรุกขปริพพาชก มาในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค^{๔๒๘} เนื้อความพรรณนาว่า พราหมณ์เข้าไปเฝ้าและทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ขณะประทับอยู่ที่เขตกรุงสาวัตถี ปัญหาที่ทูลถามต้องการให้พระพุทธเจ้ายืนยันลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น

สุขและทุกข์เป็นที่สิ่งตนเองกระทำเองทำใช้ไหม

สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้

สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนเองกระทำด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย

สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ตนเองกระทำด้วย และไม่เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนั้น พระพุทธเจ้าตรัสห้ามทั้งหมดว่า “อย่ากล่าวอย่างนั้น” ทรงหลีกเลี่ยงการตอบปัญหาที่นำไปสู่ความสุดโต่ง ๒ ทาง ทรงตอบโดยอาศัยหลักทางสายกลาง “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขาร

^{๔๒๕} ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๘/๒๓๐.

^{๔๒๖} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๖๐/๖๔๔.

^{๔๒๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑/๑๗.

^{๔๒๘} สี่.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘/๓๐.

ทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วย ประการฉะนี้”^{๔๒๙}

ติสสเถระ, พระ

ติสสเถระ ปรากฏชื่อหลายแห่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก จำแนกตัวบุคคลและสถานะแตกต่างกันดังนี้

(๑) พระติสสเถระผู้ทรงพระวินัย

พระติสสเถระ ในฐานะพระเถระผู้ทรงพระวินัย^{๔๓๐} ซึ่งถูกได้รับการระบุชื่อเป็นทอด ๆ นับตั้งแต่ ในชมพูทวีป ๕ รูป ประกอบด้วย พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคคะ และพระโมคคัลลีบุตร อีก ๕ ท่าน ประกอบด้วย พระมหินทะ พระอิฎฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต เดินทางมาจากชมพูทวีปสู่เกาะลังกา ซึ่งต่อมาก็มีผู้รับช่วงสืบทอด ประกอบด้วย พระอรวิฐฐะ พระติสสทัตตะ พระกาฬสมณะ พระทีฆะ ต่อมาก็มีพระกาฬสมณะ พระนาคะ พระพุทธรักขิตะ พระติสสเถระผู้มีปัญญา และพระเทวเถระผู้เป็นบัณฑิต

นับลำดับต่อมาได้แก่ พระสมณะ พระจุฬนาคะ พระธัมมปาละ พระธัมมปาละ พระอุปติสสะ พระปุสสเทวะผู้เป็นมหาธรรมกถึก

ต่อมา พระสมณะผู้มีปัญญา พระมหาปทุมะผู้เป็นพหูสูต พระมหาสีวะผู้เป็นมหาธรรมกถึก ฉลาดในพระไตรปิฎกทั้งหมด

ต่อมา พระอุบาลีผู้มีปัญญา เชี่ยวชาญในพระวินัย พระมหานาคะผู้มีปัญญา ฉลาดในวงศ์พระสังฆกรรม

ต่อมา พระอภยะผู้มีปัญญา ฉลาดในพระไตรปิฎกทั้งหมด พระติสสเถระ ผู้มีปัญญา เชี่ยวชาญในพระวินัย พระสมณะ ผู้มีปัญญา มาก ผู้เป็นศิษย์ของพระติสสเถระนั้น เป็นพหูสูต รักษาพระศาสนาต่อกันมาอยู่ในชมพูทวีป

พระจุฬนาคะผู้มีปัญญา และเชี่ยวชาญในพระวินัย พระติสสเถระ ผู้มีปัญญา ฉลาดในวงศ์พระสังฆกรรม พระจุฬเทวะผู้มีปัญญา และเชี่ยวชาญในพระวินัย พระสีวะเถระผู้มีปัญญา ฉลาดในพระวินัยทั้งหมด

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น สันนิษฐานได้ว่า มีพระเถระชื่อติสสเถระผู้ทรงพระวินัย และทำหน้าที่สืบต่อพระวินัย มากกว่า ๑ รูป ทั้งเกิดในยุคสมัยที่แตกต่างกันด้วย

(๒) พระติสสเถระ ผู้ว่ายาก

พระติสสเถระผู้นี้ ปรากฏอยู่ในติสสเถรวัตถุ แห่งยมกวรรค ขุททนิกาย ขุททกปาฐะ^{๔๓๑} มีเนื้อความพรรณนาไว้ในอรรถกถาธรรมบท^{๔๓๒} โดยสังเขป ดังนี้

พระติสสเถระ เป็นพระโอรสพระปัจจุฉน (ลุง) ของพระพุทธเจ้า บวชตอนแก่ บริโภคลาภสักการะที่เกิดในพระศาสนา ทำให้ร่างกายอ้วนพี นุ่งห่มจีวรเรียบริ้วย และชอบไปนั่งอยู่ที่ศาลาโรงฉันกลางวิหาร พวกภิกษุอาคันตุกะมาเฝ้าพระศาสดา เห็นพระติสสเถระเข้าใจผิดคิดว่าเป็นพระเถระผู้ใหญ่ จึง

^{๔๒๙} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘/๓๑.

^{๔๓๐} วิ.ปริ.(ไทย) ๘/๓/๕.

^{๔๓๑} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓/๒๔.

^{๔๓๒} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๓๘.

ได้เข้าไปหา และถามถึงวัตรต่าง ๆ แต่เธอกลับนิ่ง พวกภิกษุอาคันตุกะจึงได้สอบถามว่า มีพระราชาเท่าไร แล้ว ครั้นทราบความจริงว่า เพิ่งบวชใหม่ ยังไม่มีพระราชา ก็ตำหนิพระติสสะว่า หลงตาแก่ฝึกยาก ไม่รู้จักฐานะของตนเอง เห็นพระเถระผู้ใหญ่แล้ว ก็ยังไม่ทำวัตรแม้สักว่าสามีจิกรรม

พระติสสะเกิดขัดขี้มานะ แสดงอาการไม่พอใจ และตั้งใจจะเอาเรื่องพระอาคันตุกะเหล่านั้นให้ถึงที่สุด จึงไปเฝ้าพระศาสดา เพื่อให้ทรงจัดการเรื่องนี้ แม้ภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้นก็ตามไปด้วยเกรงว่า พระติสสะจะไปใส่ความให้เสียหาย

เมื่ออยู่พร้อมพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็ทรงไต่สวนทวนถาม ครั้นทราบความจริงทั้งหมดแล้ว ทรงเห็นว่า พระติสสะทำไม่ถูกต้อง จึงรับสั่งให้ขอโทษต่อพระอาคันตุกะ แต่พระติสสะก็ไม่ยอมขอโทษ โดยยืนยันว่า พระอาคันตุกะด่าตนก่อน แม้จะได้รับการเตือนจากพระพุทธรเจ้า แต่เธอก็ไม่ปฏิบัติตาม กลายเป็นคนว่ายาก และพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ปรารภความเป็นผู้ว่ายากของพระติสสะว่า มิใช่เป็นแต่ชาตินี้เท่านั้น ชาติก่อนเธอก็เป็นคนว่ายากแบบนี้เหมือนกัน

(๓) พระติสสะเถระผู้อยู่ในนิคม

พระติสสะเถระรูปนี้ อยู่ในนิคม เรียกชื่อตามที่อยู่ว่า “นิคมวาสีติสสะเถระ” เป็นตัวอย่างของพระผู้ยินดีในความไม่ประมาท มีปกติเห็นภัยในความประมาท^{๔๓๓} มีเนื้อความพรรณนาไว้ในอรรถกถาธรรมบทโดยสังเขป^{๔๓๔} ดังนี้

พระติสสะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ในเมืองสาวัตถี และผู้อุปฐากของพระสารีบุตร ตอนตั้งครรภ์มารดาแพ้ท้อง ปรารถนานามนตร์พระ ๕๐๐ รูป มีพระสารีบุตรเป็นประธานให้นั่งในเรือน ถวายปายาสเจือด้วยน้ำนมล้วน ส่วนตนเองนั่งห่มผ้ากาสาอะ ถือชั้นทอง นั่งทำยาสนะ แล้วบริโภคน้ำปายาสอันเป็นเดนของภิกษุทั้งหลาย เมื่อได้ญาติ ๆ จัดแจงดำเนินการให้ อาการแพ้ท้องก็สงบ

ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในครรภ์ มารดาได้บำเพ็ญกุศลเนื่อง ๆ แม้ในเวลาคลอดแล้ว ญาติทั้งหลายก็ได้ถวายข้าวปายาสมีน้ำน้อยแก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป มีพระสารีบุตรเป็นประธาน และในวันนั้น ทารกน้อยได้ถวายผ้ากัมพลที่ติดมือไปแก่พระเถระ พระเถระจึงได้ถามชื่อเด็ก ญาติทั้งหลายก็บอกว่า ชื่อเหมือนพระผู้เป็นเจ้าของ พระสารีบุตรจึงตั้งชื่อให้ว่า ติสสะ

ติสสะเมื่อเจริญวัยได้ ๗ ขวบ ก็ปรารถนาจะบวช จึงได้ขออนุญาตมารดาบวชในสำนักพระสารีบุตร มารดาจึงได้นำไปถวายพระเถระในเวลาเย็นวันหนึ่ง พระเถระได้จัดแจงให้บรรพชาเป็นสามเณรตั้งแต่บัดนั้น

สามเณรติสสะครั้งบวชแล้ว ได้มีลาภสักการะมาก ด้วยผลทานที่ตนได้บำเพ็ญมาแล้วในอดีต วันแรกที่ออกบิณฑบาต สามเณรได้บิณฑบาตพันหนึ่ง ผ้าสาฎกพันหนึ่ง และได้ถวายบิณฑบาตและผ้าสาฎกเหล่านั้นแก่ภิกษุสงฆ์ทั้งหมด ภิกษุทั้งหลายจึงขนานนามสามเณรว่า “บิณฑบาตทายกติสสะ” ถึงฤดูหนาว สามเณรได้อาศัยบารมีของตน ถวายผ้ากัมพลแก่ภิกษุทั้งหลาย ๕๐๐ รูป จึงได้นำเพิ่มอีกว่า “กัมพลทายกติสสะ”

ครั้นต่อมาอีก สามเณรเบื่อหน่ายกับการคลุกคลีในหมู่คณะ จึงได้เรียนกัมมัฏฐานจากสำนักพระศาสดา เดินทางไกล ๑๒๐ โยชน์ อาศัยอุบาสกผู้หนึ่ง อยู่ที่ป่าบำเพ็ญสมณธรรม เวลาผ่านไป ๓ เดือน ก็ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภทา ได้รับสมัญญานามใหม่เพิ่มอีกว่า “วนวาสีติสสะ”

^{๔๓๓} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒/๓๔.

^{๔๓๔} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๔๙๐-๕๐๘.

ครั้นปวารณาออกพรรษาแล้ว พระสารีบุตรพร้อมด้วยพระมหาสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ พระอุบาลีเถระ พระปุลณเถระ เป็นต้น ได้เดินทางไปเยี่ยมสามเณรพร้อมด้วยภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป สร้างความปลาบปลื้มยินดีแก่อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายเป็นอย่างมาก ต่างก็ชวนขวาย บำรุงพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เนื่องจากวันนั้นเป็นวันนั้นเป็นวันธรรมสวนะ พระเถระจึงมอบหมายให้สามเณรแสดงธรรม

ทันทีที่พระเถระบอกให้สามเณรแสดงธรรม อุบาสกทั้งหลายก็ลุกขึ้น พร้อมกับพูดว่า ตลอดเวลาที่ผ่านมา สามเณรก็แสดงธรรม ๒ บทเท่านั้นคือ ขอให้ท่านทั้งหลายมีความสุข จงพ้นจากความทุกข์ สามเณรหาธรรมอื่นไม่ ขอได้โปรดมอบหมายให้พระธรรมกถึกรูปอื่นแสดงธรรมเถิด

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา สามเณรแม้จะได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมปฏิสัมภทา แต่ก็ไม่เคยกล่าวธรรมกถาแก่อุปัฏฐากเหล่านั้นเลย ครั้นอุปัชฌาย์มอบหมายให้แสดงธรรม จึงได้ปรารภเหตุผลนำมาอธิบายเหตุให้เกิดสุข และเหตุให้พ้นจากทุกข์จากนิกายทั้ง ๕ จำแนกชั้น ธาตุ อายตนะ และโพธิปักขิยธรรมคจุมหาเมฆตั้งขึ้นใน ๔ ทวีปยังลูกเห็บให้ตกอยู่

เมื่อสามเณรแสดงธรรมจบ มหาชนได้แตกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งโกรธสามเณร อีกพวกหนึ่งยินดีที่ได้ฟังธรรมอันวิจิตรที่ไม่เคยได้ยินมาก่อนจากสามเณร พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยของอุปัฏฐากเหล่านั้น รุ่งขึ้น จึงได้เสด็จไปเยี่ยมสามเณร และแสดงคุณของสามเณรในท่ามกลางบริษัทเหล่านั้น โดยนัยเป็นต้นว่า การที่ได้เห็นอสีตมหาสาวก มีพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นต้น ก็เพราะอาศัยสามเณร แม้พระองค์เสด็จมานี้ ก็เพราะอาศัยสามเณร

มนุษย์ทั้งหลายได้ยินดังนั้น ที่โกรธอยู่ก็มีความยินดี ที่ยินดีแล้วก็ยินดียิ่งขึ้น ในเวลาจบอนุโมทนา ชนเป็นอันมากได้บรรลุอริยผล มีโสดาปัตติผลเป็นต้น

(๔) พระติสสเถระผู้มีร่างกายเน่าเปื่อย

พระติสสเถระรูปนี้ เป็นโรคเรื้อรัง ร่างกายของท่านเน่าเปื่อย ไม่มีผู้ดูแลรักษา กระทั่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปอนุเคราะห์เป็นการส่วนพระองค์ พร้อมทั้งตรัสเตือนสติด้วยพระคาถาว่า อีกไม่นาน ร่างกายนี้จักปราศจากวิญญูณ ถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ไม่มีประโยชน์^{๔๓๕} ความพรรณนาไว้ในอรรถกถาธรรมบท^{๔๓๖} โดยสังเขป ดังนี้

พระติสสเถระ เดิมเป็นชาวเมืองสาวัตถี ไม่ปรากฏชื่อบิดามารดา คัมภีร์พรรณนาไว้แต่เพียงว่า วันหนึ่งได้ฟังธรรมกถาจากสำนักของพระศาสดา ถวายชีวิตบวชในพระศาสนา แต่ต่อมาเกิดโรคพุพอง ร่างกายเต็มไปด้วยน้ำเหลือง ลูกกลมไปถึงกระดูก ไม่สามารถลุกไปไหนได้ นุ่งผ้าถุงและผ้าห่มเปื้อนด้วยหนองและเลือด แม้มีสัทธิวิหาริก ก็ไม่สามารถดูแลปฏิบัติได้ ต่างทิ้งให้ท่านนอนรอความตายอยู่เพียงลำพัง เป็นที่เวทนา

พระศาสดาได้ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ด้วยพระญาณอันเป็นทิพย์ มีพระประสงค์จะอนุเคราะห์ จึงได้เสด็จไปยังสำนักของพระเถระ ครั้นเสด็จไปถึงแล้วก็ทรงจัดแจงล้างหม้อใส่น้ำ ยกตั้งบนเตา ประทับยืนรอให้น้ำร้อน ครั้นทรงทราบว่าน้ำร้อนแล้ว ก็เสด็จไปจับปลายเตียงที่พระติสสนอน

ภิกษุทั้งหลายเห็นเช่นนั้น จึงได้เข้าไป กราบพูลขอให้ทรงหลีกไป จะช่วยกันจัดแจงเอง

^{๔๓๕} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘.

^{๔๓๖} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๓๐๐-๓๐๔.

พระศาสดารับสั่งให้นำรางมา เหน้ร้อนใส่แล้ว รับสั่งให้ภิกษุเหล่านั้นเปลื้องผ้าห่ม ให้ขยำด้วยน้ำร้อน แล้วให้ผึ่งแดด ทรงประทับยืนอยู่ในที่ใกล้ ทรงรดสรีระพระตีสสะด้วยน้ำอุ่น ทรงลูสรีระของเธอ ให้เธออาบน้ำแล้ว เมื่อผ้าแห้งแล้ว ก็ทรงช่วยให้เธอนุ่งห่ม ให้นอนบนเตียง เมื่อเห็นว่าเธอมีจิตเป็นอารมณ์หนึ่ง ได้ทรงตรัสเตือนสติว่า ร่างกายนี้ เมื่อวิญญูณไปปราศแล้ว หาอุปการะมิได้ จักนอนบนแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้

ในเวลาจบเทศนา พระพุทิตตตีสสะได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตาพร้อมทั้งปรินิพพาน พระศาสดาโปรดให้ทำสรีริกกิจของท่าน ทรงเก็บอัฐิ แล้วโปรดให้ทำเจดีย์บรรจุไว้

หลังจากทำสรีริกกิจ บรรจ้อัฐิพระตีสสะเสร็จแล้ว ก็ทรงคลายข้อสงสัยของภิกษุว่า ทำไมร่างกายของพระเถระผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์จึงเป็นเช่นนี้ โดยทรงยกบุพกรรมที่ได้เคยทำไว้สมัยเป็นนายพรานนก ได้เคยจับนกหักกระดูกแข็ง กระดุกปีกไม่ให้บินได้ กองเอาไว้ รุ่งขึ้นก็เอาไปขายบ้าง กินบ้าง ดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาการอย่างนี้

วันหนึ่งได้เห็นพระชีนาสรูปหนึ่งเที่ยวบิณฑบาต เกิดความเลื่อมใส จึงได้ถวายอาหารบิณฑบาต แล้วไหว้พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์ พร้อมทั้งเปล่งวาจาว่า ขอให้ได้เข้าถึงธรรมที่พระคุณท่านถึงแล้ว พระเถระได้อนุโมทนาขอให้เป็นอย่างนั้น

ด้วยบุพกรรมที่เคยจับนก และกุศลที่ได้ถวายอาหารบิณฑบาต เกิดในชาตินี้ จึงมีโรคเกิดขึ้นที่สรีระเป็นที่รังเกียจ และวาระสุดท้ายชีวิต ก็ได้บรรลุพระอรหันต์

(๕) พระตีสสะเถระชาวเมืองโกสัมพี

พระตีสสะเถระรูปนี้ เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งตามที่อยู่ของท่านว่า “โกสัมพีวาสีตีสสะเถระ” ได้รับการพรรณนาไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงปรารภถึงสามเณรผู้เป็นอุปัฏฐากของพระเถระ และได้ตรัสพระคาถาแก่พระเถระใจความสำคัญว่า ผู้หลุดพ้นเพราะรู้ชอบ ผู้สงบ ผู้คงที่ ย่อมมีมโนกรรมที่สงบ วจกรรมที่สงบ กายกรรมที่สงบ^{๔๓๗} ความพรรณนาไว้ในอรรถกถาธรรมบทโดยสังเขป ดังนี้

พระตีสสะรูปนี้ อาศัยอยู่จำพรรษาในเมืองโกสัมพี ครั้นออกพรรษาแล้ว อุปัฏฐากได้นำผ้าไตรจีวร เนยใส และน้ำอ้อยมาถวาย พระเถระไม่รับ ด้วยเหตุว่า ตนไม่มีสามเณรผู้เป็นกบิณฑการกอุปัฏฐากท่านจึงได้มอบบุตรชายให้บวชเป็นสามเณรในสำนักของพระเถระ

สามเณรเป็นผู้มีอุปนิสัยแห่งความเป็นพระอรหันต์ เพียงแค่ปลงผมเสร็จก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ครั้นอยู่ได้กึ่งเดือน ก็นำสามเณรไปเฝ้าพระศาสดา ระหว่างทางก็ได้พักอยู่ที่วิหารแห่งหนึ่ง

สามเณรมัวแต่จัดแจงอาสนะเพื่อพระเถระ ทำให้ไม่มีเวลาสำหรับการจัดการอาสนะเพื่อตน กลางคืนจึงได้อนุญาตให้สามเณรอยู่ในห้องเดียวกันกับตน

พระเถระเป็นปุถุชน ได้เวลานอนก็นอนหลับไปไม่มีสติ ขณะที่สามเณรคิดว่า วันนี้เป็นวันที่ ๓ ที่นอนในที่นอนเดียวกับอุปัชฌาย์ ถ้าตนนอนหลับ พระอุปัชฌาย์ก็ต้องอาบัติ จึงได้นั่งสมาธิ ยิ่งราตรีให้ผ่านไป

พระเถระลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง ประสงค์จะให้สามเณรออกไป จึงคว่ำตามพดยกขึ้นเพื่อตีเสื่อให้สามเณรรู้สึกตัว แต่ตามพดได้ถูกตาสามเณรแตก สามเณรแม้ตาแตกก็ไม่ปริปากพูด มือข้างหนึ่ง

^{๔๓๗} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๖/๕๙.

กุมตาไว้ ออกไปข้างนอก ทำกิจวัตรทุกอย่างด้วยมือข้างเดียว พระเถระตำหนิสามเณรที่ทำอย่างนั้น เพราะถือว่าเป็นอาจาระที่ไม่สมควร สามเณรจึงได้กราบเรียนพระเถระตามความเป็นจริง

พระเถระทราบเรื่อง เกิดความเดือดร้อนใจ ตำหนิตัวเองว่าทำกรรมหนัก เกิดความสลดใจ ประคองอัญชลีขอให้สามเณรอดโทษให้ สามเณรได้กล่าวปลอบใจพระเถระ ให้ถือว่าเป็นกรรมของวิญญู แต่พระเถระก็หาได้เบาใจไม่ ถือเอาภักษะของสามเณร พาไปยังสำนักของพระศาสดา พร้อมทั้งกราบทูลเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดให้ทรงทราบ

พระศาสดาได้ยกเรื่องนี้เป็นเหตุ ทรงแสดงธรรมแก่พระเถระ ในเวลาสิ้นพระธรรมเทศนา พระเถระได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา

อุทาหรณ์จากเรื่องพระติสสะผู้มีปกติอยู่ในเมืองโกสัมพี สะท้อนถึงสภาวะจิตของพระอรหันต์ว่ามีความมั่นคงหนักแน่น ไม่โกรธ เป็นผู้มีอินทรีย์สงบ และไม่ประทุษร้ายผู้ใด

(๖) พระติสสะเถระผู้เข้าถึงตระกูลช่างแก้ว

พระติสสะเถระ ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท^{๔๓๘} ความในอรรถกถา ไม่ปรากฏว่า บิดามารดาของท่านเป็นใคร แต่มีเนื้อความพรรณนาไว้พอสังเขป^{๔๓๙} ดังต่อไปนี้

พระติสสะ ฉันในตระกูลของนายช่างแก้วผู้หนึ่งตลอดระยะเวลา ๑๒ ปี

วันหนึ่งขณะที่พระเถระนั่งในเรือน ได้รับการบำรุงอุปฐากจากสองสามีภรรยาอยู่ ขณะที่สามีกำลังนั่งหันเนื้ออยู่ ราชบุรุษของพระเจ้าปเสนทิโกศลได้นำแก้วมณีมาให้เจียรนัย จึงได้หยิบแก้วมณีทั้งที่มีมือที่ยังเปื้อนเลือด แล้วนำไปวางไว้บนเขียง จากนั้นก็เข้าไปล้างมือ นกกระเรียนที่นายช่างเลี้ยงไว้ ได้กลืนควาเลือด เห็นแก้วมณีวางอยู่เข้าใจว่าเป็นก้อนเนื้อ จึงได้กลืนกินไป พระเถระเห็นเหตุการณ์ตลอด แต่ก็ไม่ได้พูดอะไร

เมื่อนายช่างออกมาไม่เห็นแก้วมณีก็ถามทุกคนในบ้าน แต่ไม่มีใครทราบเรื่อง สุดท้ายก็เกิดความสงสัยพระเถระ แม้พระเถระก็ปฏิเสธว่าไม่ได้เอาไป

ด้วยความกลัวต่ออาญา จึงได้พยายามคาดคั้นเอาแก้วกับพระเถระ แม้ท่านจะยืนยันว่าไม่ได้เอาไป ก็ยังคงคาดคั้น เท่านั้นยังไม่พอ นายช่างแก้วได้จับพระเถระมัดมือมัดเท้า เอาเชือกพันศีรษะ ชันด้วยท่อนไม้ เลือดไหลออกจากศีรษะ หู และจมูกของพระเถระ นัยน์ตาทั้ง ๒ ข้างถึงอาการทะลักออกได้รับความเจ็บปวดกระทั่งล้มสลบลง

ขณะนั้น นกกระเรียนที่นายช่างเลี้ยงไว้ได้กลืนเลือด ก็ออกมา ช่วงขณะนั้น นายช่างกำลังโกรธอยู่ จึงได้เตะนกกระเรียนล้มกลิ้งตายทันที พระเถระเห็นก็ร้องขอให้เพื่อนเชือกก่อน ให้นายช่างไปดูว่านกกระเรียนตายหรือยัง เมื่อรู้ว่านกกระเรียนตายแล้วก็บอกความจริงให้ฟัง นายช่างได้ผ่าท้องนกกระเรียน และเห็นแก้วมณีตามที่พระเถระบอก เกิดความเดือดร้อนใจ ได้กราบแทบเท้า ขอให้พระเถระได้อดโทษ

พระเถระได้ออดโทษให้ พร้อมทั้งปลอบใจว่า อย่าทุกข์ร้อนใจไปเลย นี่เป็นกรรมของวิญญู และตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ท่านก็สมาทานอุตงค์ถือเทียวบิณฑบาตเป็นวัตร ไม่รับอาหารในเรือนสกุลอีกต่อไป อย่างไรก็ตาม ครั้นต่อมาไม่นาน ท่านก็มรณภาพด้วยบาดแผลที่เกิดจากการทรมานของนายช่างมณีนั่น

^{๔๓๘} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๖/๗๐.

^{๔๓๙} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๓๓-๓๕.

(๓) พระติสสเถระ

พระติสสเถระ มาในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๔๔๐} บรรยายเหตุพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาว่า “สนิมเกิดจากเหล็ก ครั้นเกิดขึ้นแล้ว ย่อมกัดเหล็กนั่นเอง ฉนฺได กรรมทั้งหลายของตน ย่อมนำบุคคลผู้ประพฤติล่วงโทษไปสู่มฤตยู ฉะนั้น” ความในอรรถกถา มีพรรณนารายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

พระติสสเถระ ชาตัญญิมเดิมเป็นบุตรชาวกรุงสาวัตถีคนหนึ่ง ต่อมาได้บรรพชาอุปสมบท อยู่จำพรรษา ณ วิหารใกล้ชนบท ได้ผ้าสาฎกเนื้อหยาบประมาณ ๘ ศอก ครั้นปวารณาออกพรรษาแล้ว ได้นำผ้านั้นไปมอบให้พี่สาวเก็บไว้

ฝ่ายพี่สาวเห็นผ้าแล้วก็คิดว่า ผ้าสาฎกนี้ไม่สมควรแก่น้องชาย จึงได้จัดแจงตัดให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่ โขลกในครกแล้วล้าง ตัด กรอบ ปั่นให้เป็นด้ายละเอียด แล้วให้ทอเป็นผ้าสาฎก มอบให้พระน้องชายคืนเมื่อคราวทำจีวร

พระติสสเถระ รับผ้ามาแล้วก็นำกลับมามอบให้ภิกษุและสามเณรช่วยกันจัดแจงทำจีวร โดยมีพี่สาวจัดแจงชว้ายาคูและกัตเป็นต้นถวาย ในวันที่จีวรเสร็จ พี่สาวได้ทำสักการะมากมาย ท่านมองดูจีวรแล้วเกิดความเยื่อใยในจีวร คิดว่า พຽຽນนี้จักห่มจีวรผืนนี้ พัดพาตไ้ที่สายระเบียง ในคืนนั้นเอง ท่านไม่สามารถให้อาหารที่ฉันแล้วให้ย่อยได้ มรณภาพแล้วเกิดเป็นเส้นที่จีวรนั้น

ต่อมาเมื่อพวกภิกษุทำสรริกิจของท่านแล้วก็พูดขึ้นว่า พระติสสเถระไม่มีอุปฐาก จีวรย่อมตกเป็นของสงฆ์ พวกเราจักให้แบ่งจีวรนั้น ให้นำจีวรนั้นออกมาแล้ว เส้นนั้นวิ่งร้องไปข้างโน้นข้างนี้ว่า ภิกษุแย่งจีวรของเราๆ

พระศาสดาประทับยืนอยู่ณพระคันธกุฎี ทรงสดับเสียงนั้นด้วยโสตธาตุเพียงดังทิพย์ จึงตรัสให้พระอานนท์ไปบอกพวกภิกษุอย่าเพิ่งแบ่งจีวรจนกว่าจะครบ ๗ วัน พระเถระก็ได้ทำตามรับสั่ง แม้เส้นนั้น ในวันที่ ๗ ก็เกิดในวิมานชั้นดุสิต ในวันที่ ๘ พระศาสดาจึงรับสั่งให้แบ่งจีวร ภิกษุทั้งหลายก็ทำอย่างนั้น แต่ก็ด้วยความสงสัย จึงได้กราบทูลถามเหตุผล

พระศาสดาได้ตรัสว่า หากพวกเธอแบ่งจีวรในขณะนั้น จะทำให้เส้นเกิดความขัดเคือง และจักไปบังเกิดในนรก แต่บัดนี้เธอไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตแล้ว จึงอนุญาตให้แบ่งจีวร จากนั้นก็ทรงปรารภถึงภัยของตัณหาว่าเปรียบเสมือนกับสนิม สนิมเกิดจากเหล็ก ย่อมกัดกินเหล็กให้เสียหาย^{๔๔๑}

(๔) พระติสสเถระ ผู้มีปีกติดอยู่ที่เงื่อมเขา

พระติสสเถระรูปนี้ มาในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๔๔๒} บรรยายเหตุพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาว่า “ผู้ไม่คลุกคลีกับคน ๒ จำพวก คือ คฤหัสถ์และบรรพชิต ไม่มีความอาลัยเที่ยวไป มีความปรารถนาน้อย เราเรียกว่า พราหมณ์” ความในอรรถกถาธรรมบท^{๔๔๓} มีพรรณนาโดยสังเขปดังนี้

พระติสสเถระ เรียนกัมมัญฐานจากสำนักของพระศาสดาแล้ว ได้เข้าไปอยู่ในเงื่อมเขาแห่งหนึ่ง ด้วยคิดว่า จะอาศัยที่แห่งนี้เป็นที่บำเพ็ญสมณธรรมเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ เทวดาผู้อาศัยอยู่ในถ้ำ

^{๔๔๐} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๐/๑๐๗.

^{๔๔๑} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๒๔๐/๓๒๒.

^{๔๔๒} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๔/๑๖๑.

^{๔๔๓} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๖๐๕-๖๐๘.

เห็นพระเถระมาก็คิดว่า การอยู่ในที่เดียวกันกับผู้ที่มีศีล ย่อมลำบาก หวังอยู่ว่าท่านคงจะพักอาศัยอยู่แค่ วันเดียวเท่านั้น

ฝ่ายพระเถระครั้นถึงรุ่งเช้าก็ออกไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน อุบาสิกาท่านหนึ่งพบท่านเข้า เกิดความรักเพียงดังบุตร จึงนิมนต์ให้อยู่ตลอดระยะเวลา ๓ เดือน แม้ท่านก็รับปากด้วยคิดว่า จักอาศัย อุบาสิกาท่านนี้ ทำการสละออกจากภพได้ จึงได้กลับไปยังถ้ำ เทพยดาเห็นท่านเดินกลับมาก็คิดว่า คงจะมีใครนิมนต์พระเถระไว้เป็นแน่

กาลเวลาผ่านไปครึ่งเดือน เมื่อเห็นว่าพระเถระยังไม่ไปก็คิดว่า ท่านคงจักอยู่ในที่ตลอดฤดู ฝน จึงได้วางแผนทำให้พระเถระผิดศีล เริ่มต้นด้วยการเข้าสิงบุตรของอุบาสิกาที่บำรุงท่านนั่นเอง บิด คอ นัยน์ตาทั้งสองเหลือก น้ำลายออกจากปาก พร้อมกับบอกว่า ถ้าอยากให้อาการบุตรหายเป็นปกติ ก็ให้ไปขอชะเอมเครื่องกับพระเถระ ได้ชะเอมเครื่องมาแล้ว ให้ทอดน้ำมันแล้วให้บุตรนั้นตัญญา

ฝ่ายอุบาสิกาได้ยินเทวดาพูดอย่างนั้นก็ยืนยันจะไม่ยอมทำตาม ต่อให้บุตรตายก็ตาม เทวดาจึงแนะนำใหม่ ให้เอาน้ำล้างเท้าพระเถระมารดศีลระเด็ก อุบาสิกาเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่ผิดวินัย จึงได้นิมนต์พระเถระมาที่บ้าน ถวายภัตตาหารเสร็จแล้ว ก็กราบเรียนให้พระเถระทราบ พร้อมทั้งขอน้ำ ล้างเท้ามารดศีลระบุตรของตน อาการจึงกลับปกติ

เมื่อพระเถระกระทำภารกิจเสร็จแล้ว กลับเข้าถ้ำ เทวดาได้ยืนอยู่ที่หน้าถ้ำ พร้อมทั้งยก เหตุผลเรื่องการทำเวชกรรม และไม่ยอมให้พระเถระเข้าไปอยู่อาศัยในถ้ำอีก พระเถระได้พิจารณา ความต่างพร้อยแห่งศีลของตน ตั้งแต่อุปสมบท เกิดความปิติยินดีว่า ตนได้ตั้งตนไว้ชอบ ประพฤติ สมควรแก่พระศาสนา แม้เทวดาก็ไม่ได้มองเห็นความเศร้าหมองแห่งศีล อาศัยเพียงเหตุเอาน้ำล้างเท้า รดศีลระ ข่มปิติ บรรลุพระอรหัตผลในขณะนั้นนั่นเอง

ติสสทัตตบัณชิต, พระ

พระติสสทัตตบัณชิต เป็นหนึ่งในพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบต่อกันมาในเกาะ ตามปัลลันที นับตั้งต้นแต่พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ พระโมคคัลลิตบุตร เป็นต้น กระทั่งถึงพระจูฬภักยะ พระติสสเถระ พระจูฬเทวะ และพระสิวะเถระเป็นที่สุด^{๔๔๔}

ติสสเมตเตยยะ, พระ

พระติสสเมตเตยยะ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในติสสเมตเตยยสูตร แห่ง ขุททกนิกาย สุตตนิบาต^{๔๔๕} ติสสเมตเตยยสูตรนิตเทส แห่งขุททกนิกาย มหานิทเทส^{๔๔๖} และ ติสสเมตเตยยมาณวปัญา แห่งขุททกนิกาย จูฬนิเทศ^{๔๔๗} เป็นต้น เป็น ๑ ในศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ๑๖ คน ที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทูลถามปัญหาตามคำของอาจารย์

ปัญหาที่พระติสสเมตเตยยะตั้งขึ้นเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าคือ ขอให้ทรงตรัสบอก ความคับแค้นของบุคคลผู้ประกอบเมถุนธรรมเนื่อง ๆ ซึ่งได้รับการพยากรณ์จากพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

^{๔๔๔} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕-๗.

^{๔๔๕} ขุ.ส.(ไทย) ๒๕/๘๒๑/๖๙๗.

^{๔๔๖} ขุ.นิ. (ไทย) ๒๙/๔๙/๑๖๘.

^{๔๔๗} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๕/๑๓.

ผู้ประกอบเมถุนธรรมเนื่อง ๆ ย่อมเลอะเลือน และเป็นเหตุให้ปฏิบัติผิด^{๔๔๘} ส่วนในติสสเมตเตยยามานวปัญหา ท่านได้ตั้งปัญหาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษในโลกนี้ ใครไม่มีความหวั่นไหว ใครรู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน ใครไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยมันทา ใครเรียกว่ามหาบุรุษ ใครล่วงพ้นเครื่องร้อยรัดในโลกนี้ได้

ต่อปัญหานี้ พระพุทธเจ้าทรงวิสัชนาว่า ภิกษุเป็นผู้มีพรหมจรรย์เพราะเห็นโทษในกามทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ ผู้คลายตัณหาแล้ว มีสติทุกเมื่อ รู้ธรรมทั้งหลายแล้ว ดับกิเลสได้ ชื่อว่าไม่มีความหวั่นไหว ชื่อว่ารู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้านแล้ว ไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยมันทา ชื่อว่าเป็นมหาบุรุษ และชื่อว่าล่วงเครื่องร้อยรัดในโลกนี้ได้^{๔๔๙}

ติสสา

ชื่อติสสา ปรากฏหลายแห่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก จากบริบทของเรื่อง น่าจะมีบุคคลชื่อนี้หลายคน ดำรงสถานะแตกต่างกันออกไป ดังรายละเอียดจะกล่าวต่อไป

ติสสา เป็นชื่อของอุบาสิกา มีปรากฏอยู่หลายแห่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่น ในสามัมมัญญวรรคแห่งอังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต^{๔๕๐} ระบุรายชื่ออุบาสิกา ๒๖ ท่าน ที่มีธรรมเสมอกัน ๑ ในนั้นคือนางติสสาอุบาสิกา

มัตติกาเปตวิตถุ แห่งขุททกนิกาย เปตวิตถุ พรรณนาถึงนางติสสาตามปรตตนหนึ่ง มีร่างกายชুবผอม เปลือยกาย มีผิวพรรณน่าน่าเกลียดน่ากลัว มีร่างกายสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น ว่าเป็นใคร ทำไมจึงมายืนอยู่อย่างเช่นนี้ นางปรตตนนั้นได้เล่าให้ฟังว่า เดิมทีเดิยวตนก็เป็นหญิงร่วมสามีกับนางติสสานั้นเอง แต่ได้ทำกรรมชั่วไว้ ตายไปจึงบังเกิดเป็นปรต^{๔๕๑}

ติสสา เป็นชื่อของภิกษุณีรูปหนึ่ง ปรากฏในขุททกนิกาย เถรีคาถา^{๔๕๒} พรรณนาถึงพระติสสาเถรี รับโอวาทจากพระศาสดาแล้ว ได้กล่าวภาชิตสอนตนเองว่า ติสสา เธอจงศึกษาในไตรสิกขา โยคกิเลสทั้งหลายอย่าได้ครอบงำเธอเลย เธอจงปราศจากกิเลสโยคะทั้งหมด ท่องเที่ยวไปในโลกอย่างไม่มีอาสวะเกิดขึ้น

ติสสา เป็นชื่อของภิกษุณีอีกรูปหนึ่ง ปรากฏในอัญญาตราติสสาเถรีคาถา^{๔๕๓} ความว่า พระติสสาเถรีอีกรูปหนึ่งรับโอวาทจากพระศาสดาแล้ว ได้กล่าวสอนตนเองว่า ติสสา เธอจงประกอบธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น ฆณะอย่าได้ล่วงเลยเธอไป เพราะผู้มีฆณะล่วงเลยไปแล้ว จะต้องเศร้าโศกแอด้อยู่ในนรก

เตคัณทิกะ, นิครนถ์

เตคัณทิกะ เป็นชื่อนิครนถ์ผู้หนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นเหตุให้ดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ธรรม ๕ ประการ ได้แก่ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นผู้

^{๔๔๘} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๒๒/๖๙๗.

^{๔๔๙} ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๕/๑๓.

^{๔๕๐} อ.อฎฐก.(ไทย) ๒๓/๙๑/๔๒๑.

^{๔๕๑} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๓๕/๑๙๐.

^{๔๕๒} ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔/๕๕๒.

^{๔๕๓} ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕/๕๕๒.

ลักทรัพย์ เป็นผู้ประพฤติดิฉิดพรหมจรรย์ เป็นผู้พูดเท็จ และเป็นผู้เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท^{๔๕๔}

โตทยยพราหมณ์

โตทยยพราหมณ์ อาศัยอยู่ที่หมู่บ้านตุทิ เขตกรุงสรวตถิ^{๔๕๕} เป็นหนึ่งในพราหมณ์ผู้ใหญ่มีชื่อเสียงที่พระพุทธเจ้าตรัสถึง ประกอบด้วย จังกิพราหมณ์ โปกขรสาดิพราหมณ์ ชาณุสโสณิพราหมณ์ โตทยยพราหมณ์

ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า ที่ได้ชื่อโตทยยะ เพราะเป็นคนใหญ่คนโตในบ้านตุทิกาม มีทรัพย์สมบัติ ๔๕ โภกฏี แต่เป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เคยหยิบยื่นอะไร ๆ ให้แก่ใคร ๆ พราหมณ์มักจะสอนบุตรว่า คนฉลาด ควรดูความหมดไปของยาหยอดตา และควรดูตัวอย่างปลวกสร้างรัง หรือฝั่งสะสมน้ำ ด้วยความตระหนี่ถี่เหนียว หลังจากตายไป โตทยยพราหมณ์ก็ไปบังเกิดเป็นสุนัขในเรือนนั่นเอง สุกมาณพผู้เป็นบุตรชายรักสุนัขตัวนี้มาก เลี้ยงดูเหมือนบุตรคนหนึ่ง

อยู่มาวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปบิณฑบาตผ่านเรือน สุนัขเห็นเข้าก็เห่าไล่ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสตอบไปว่า โตทยยะ เมื่อก่อนเจ้าดูหมิ่นเรา จึงมาเกิดเป็นสุนัข มาคราวนี้ยังเห่าเราอีก ต่อไปจักบังเกิดในอเวจีมหานรก สุนัขได้ยินดังนั้นก็เกิดความเดือดร้อน จึงหนีไปนอนคลุกขี้เถ้า ไม่มีใครสามารถอุ้มไปนอนที่เดิมได้ เมื่อสุกมาณพกลับมาเห็นเข้า ได้สอบถามว่า ใครทำอะไรสุนัขของตน คนในบ้านก็เล่าความจริงให้ฟังตั้งแต่ต้น

สุกมาณพได้ยินดังนั้นก็ไม่พอใจ จึงได้พาบริวารไปที่วัดเพื่อต่อว่าพระพุทธเจ้า ครั้นไปถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสถามถึงทรัพย์สมบัติ และเพื่อที่จะพิสูจน์ ก็ได้บอกอุบายให้สุกมาณพเลี้ยงดูสุนัขให้ดี จากนั้นก็ให้นอน ครั้นสุนัขหลับแล้วก็ให้ถามถึงสมบัติที่ฝังไว้ในที่ต่าง ๆ เขาได้ดำเนินการตามทุกประการ ทราบความจริงว่า สุนัขเป็นบิดาของตนจริง ๆ ได้ทูลถามปัญหา ๑๔ ข้อกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นจบการวิสัชนา เกิดความเลื่อมใส ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต^{๔๕๖}

โตทยยมาณพ

โตทยยมาณพ เป็นหนึ่งในมาณพ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ได้ผูกปัญหาไปถามพระพุทธเจ้าว่า กามทั้งหลายไม่อยู่ในบุคคลใด ตณหาไม่มีแก่บุคคลใด และบุคคลใดข้ามพ้นความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของบุคคลนั้นเป็นเช่นไร^{๔๕๗} ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาค ผู้ใดไม่มีกาม ตณหา และข้ามความสงสัยได้แล้ว ความพ้นวิเศษของบุคคลนั้นไม่มี

ถ

เถรนามกะ,

^{๔๕๔} อจ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๒๙๔/๔๐๖.

^{๔๕๕} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒/๒๒๓.

^{๔๕๖} ที.สี.อ.(ไทย) ๔๔๔/๔๖๔.

^{๔๕๗} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙๕/๗๖๓.

พระเถรนามกะ มาในเถรนามกสูตร แห่งสังยุตตนิกาย นิทานวรรค^{๔๕๘} เนื้อความพรรณนาถึงคุณสมบัติของพระเถระไว้ว่า เป็นผู้มิปกตಿಯู่ผู้เดียว มีปกตีกถาสรรเสริญการอยู่ผู้เดียว เข้าหมู่บ้าน บิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อธิษฐานจงกรมผู้เดียว

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเช่นนั้น จึงได้รับสั่งให้เรียกพระเถรนามกะมาเข้าเฝ้า ตรัสถามถึงการประพฤติอยู่ผู้เดียวของเธอ จากนั้น ทรงตรัสแสดงการอยู่ผู้เดียวแบบสมบูรณ์อย่างแท้จริง กล่าวคือ อะไรก็ตามที่ล่วงไปแล้ว ก็ล่วงไปแล้ว อะไรที่ยังไม่มาถึง ก็ยังไม่มาถึง สลัดออกเสียทั้งหมด ดำรงอยู่ในแต่ในปัจจุบันเท่านั้น จึงจะเรียกว่า อยู่ผู้เดียวแท้

กุลนันทา, ภิกษุณี

กุลนันทาภิกษุณี มีพี่น้องร่วมกัน ๔ คน ประกอบด้วย นันทา, นันทวดี, สุนทรินันทา, และกุลนันทา ทั้งหมดบวชในสำนักของนางภิกษุณีตั้งแต่เยาว์วัย

หลักฐานชั้นบาลีระบุว่า กุลนันทาภิกษุณีนี้นั้น เป็นพหูสูต เป็นนักพูด แก่กล้า สามารถกล่าวธรรมีกถา กระทั่งพระเจ้าปัสเสนทิโกศลเลื่อมใส^{๔๕๙}

กุลนันทาภิกษุณี เป็นต้นบัญญัติสิกขาบทของนางภิกษุณีหลายข้อ เธอได้ก่ออธิกรรมขึ้นในภิกษุณีสงฆ์อยู่เนื่อง ๆ ในพระวินัยปิฎกจึงปรากฏข้อบ่อยครั้ง เช่น ก่อคดีฟ้องร้องกับบุตรชายอุบาสกคนหนึ่ง ที่ถวายโรงเก็บของ เป็นเหตุให้พระพุทธรูปเจ้าบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุณีฟ้องร้องกับคหบดี บุตรคหบดี ทาส หรือกรรมกร โดยที่สุดแม้สมณปริพาชก^{๔๖๐}, เป็นอุปชฌาย์บวชให้สตรีผู้เป็นโจร^{๔๖๑} แลกเปลี่ยนจีวรกับภิกษุณีอื่นแล้วแย่งชิงกลับมา^{๔๖๒} จงใจก่อความรำคาญแก่ภิกษุณีอื่น^{๔๖๓} ให้ที่พักแก่นางภิกษุณีอื่นแล้ว ไม่พอใจ อดกระชากออกจากห้อง^{๔๖๔} เป็นต้น

ท

ทสมคหบดี,

ทสมคหบดี เป็นชาวอัญญกนคร^{๔๖๕} พระสุตตรพรรณนาความคหบดีเข้าไปถามปัญหาเกี่ยวกับพระอานนท์ที่เวฬุคาม เขตกรุงเวสาลี ถึงธรรมอันเอกที่เป็นเหตุให้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย พระอานนท์ได้แจกแจงธรรมอันเอก นับตั้งแต่รูปฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปฌาน ๓ ทำให้ทสมคหบดีเกิดความเลื่อมใส กล่าวชมเชยพระอานนท์ว่า ตนเองถามถึงธรรมอันเอกเพียงประการเดียว แต่พระอานนท์แจกแจงถึง ๑๑ ประการ

ครั้งนั้น ทสมคหบดี ได้นิมนต์ภิกษุสงฆ์ชาวเมืองปาตลีบุตรและเชียวชาวเมืองเวสาลีให้ประชุมกัน แล้วอังกาสภิกษุสงฆ์นั้นให้อธิษฐานสำราญด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยตนเอง

^{๔๕๘} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๔/๓๓๖.

^{๔๕๙} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๗๘๓/๑๑๘.

^{๔๖๐} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๖๗๙/๒๗.

^{๔๖๑} วิ.ภิกษุณี (ไทย) ๓/๖๘๓/๓๑.

^{๔๖๒} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๗๔๔/๘๗.

^{๔๖๓} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๙๑๔/๒๑๗.

^{๔๖๔} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๙๕๐/๒๒๒.

^{๔๖๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗/๑๙.

นิมนต์ภิกษุให้ครองผ้ารูปละ ๑ คู่ นิมนต์ท่านพระอานนท์ให้ครองไตรจีวร และได้ให้สร้างวิหาร ๕๐๐ หลังถวายท่านพระอานนท์

ทสันนราช, พระราชา

พระเจ้าทสันนราช ปรากฏชื่ออยู่ในธนपालเสกฐิเปตวัตถุ ขุททกนิกาย เปตวัตถุ^{๔๖๖} ทรงปกครองพระนครเอรภัจฉะ เหตุปรารถนาลาเปรต อดีตเคยเป็นเศรษฐี แม้จะมีทรัพย์มากถึง ๘๐ เล่ม เกวียน และทรัพย์สินอื่นๆ อีกมากมาย แต่ก็เป็นคนตระหนี่ ไม่เคยให้ทาน นอกจากนั้นยังตำหนิที่ให้ทาน ทำบุญ ห้ามไม่ให้คนทำบุญด้วยคำพูดต่าง ๆ เป็นต้นว่า ผลแห่งทานไม่มี คนให้ทานเหมือนทำลายสระน้ำ บ่อน้ำที่เขาขุดเอาไว้ ด้วยผลกรรมดังกล่าว ละโลกนี้ไปแล้ว บังเกิดเป็นเปรต อดข้าวและน้ำ เป็นระยะเวลา ๕๐ ปี

ทสารหะ, กษัตริย์

ทสารหะ ได้รับการตรัสถึงในอาถิสสูตร ขณะพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในเขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารถนาเรื่องเคยมีมาแล้ว การตรัสครั้งนี้ เป็นการเปรียบเทียบการณีในอนาคตว่าต่อไปภิกษุจะไม่สนใจฟังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ลึกซึ้ง เป็นโลกุตระธรรม ประกอบด้วยความว่าง แต่จะหันไปสนใจงานประเภทบทกวี มีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตร เป็นเรื่องนอกพระพุทธศาสนา เหมือนกรณีพวกกษัตริย์พระนามว่าทสารหะ เมื่อตะโพนชื่ออานกะแตก ก็ตอกลิ้มอื่นลงไป ต่อมาโครงไม้เท้าของตะโพนหายก็ ก็เหลือแต่โครงลิ้ม

ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า กษัตริย์พระองค์นี้ทรงถือเอา ๑๐ ส่วนจากข้าวกล้า จึงปรากฏพระนามว่า ทสารหา^{๔๖๗}

ทัฬพมัลลบุตร, พระ

เป็นโอรสของเจ้ามัลลราช ในอนุปิยนคม แคว้นมัลละ นามเดิมคือ ทัฬพราชกุมาร เรียกชื่อตามนามพระบิดาว่า ทัฬพมัลลบุตร^{๔๖๘}

ตามประวัติเล่าว่า ก่อนประสูติ พระมารดาของพระองค์ได้สวรรคต และได้ถูกนำไปถวายพระเพลิงบนเชิงตะกอน ขณะเพลิงกำลังลุกไหม้อยู่ที่นั่น พระครรภ์ได้แยกออกเป็น ๒ ส่วน ทำให้ทารกหลุดกระเด็นตกลงบนเสาไม้ แต่ก็ไม่ได้รับอันตรายใดๆ เจ้าพนักงานจึงอุ้มทารกนั้นไปมอบให้พระอัยยิกา และพระอัยยิกาได้ตั้งชื่อให้ว่า ทัฬพะ เพราะความที่ท่านกระเด็นไปตกบนเสาไม้^{๔๖๙} ท่านการเลี้ยงดูจากพระอัยยิกาจจนกระทั่งอายุได้ ๗ ขวบ

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอนุปิยนคม พระอัยยิกาได้พาทัฬพกุมารไปด้วย พระกุมารเห็นพระพุทธเจ้าแล้ว เกิดความเลื่อมใส น้อมพระทัยไปในบรรพชา จึงขออนุญาตลาผนวช พระพุทธเจ้าได้มอบหมายให้ภิกษุรูปหนึ่งทำหน้าที่เป็นอุปัชฌาย์ผนวชให้ ตามเรื่องบอกว่า ท่านได้บรรลุโสดาบันขณะปลงผมปอยแรก ปอยที่ ๓ ได้สำเร็จจนคามิผล ครั้นปลงเสร็จก็ได้บรรลุพระอรหันต์^{๔๗๐}

^{๔๖๖} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๓๐/๒๐๕.

^{๔๖๗} สั.นิ.อ.(ไทย) ๒/๗๓๘.

^{๔๖๘} วิ.มหา.อ.(ไทย) ๑/๓/๔๗๗.

^{๔๖๙} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๒๕.

^{๔๗๐} อจ.เอก.(ไทย) ๑/๑/๔๒๕.

ครั้นบวชแล้วก็มานั่งพิจารณาว่า ตนสำเร็จกิจพรหมจรรย์แล้ว ควรจะได้อนุเคราะห์แบ่งเบาภารกิจของสงฆ์บ้าง จึงเข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้าทรงทราบ เมื่อทรงทราบแล้วก็ตรัสอนุโมทนา พร้อมกับมอบหมายให้ท่านทำหน้าที่เป็นผู้จัดแจงเสนาสนะและแจกภัตตาหารแก่สงฆ์^{๔๗๑}

ท่านพระทัฬหฬลบุตร ได้ปฏิบัติหน้าที่จัดแจงเสนาสนะและแจกภัตตาหารด้วยความเป็นธรรม แต่ถึงกระนั้นก็มีผู้เสียผลประโยชน์พยายามหาเรื่อง กลั่นแกล้ง ฟ้องร้อง เพื่อให้ท่านมีความผิด ในพระวินัยปิฎกจึงมีเรื่องราวของท่านปรากฏอยู่ทั่วไป เช่น ท่านเมตตยาภิกษุณีใส่ความว่ากระทำการข่มขืน แต่เมื่อสอบสวนแล้วก็พบความจริงว่า มีผู้อยู่เบื้องหลังคือพระเมตตียะและพระภุมมชกะประสงศ์ใส่ความท่าน^{๔๗๒}

พระทัฬหฬลบุตร เมื่อได้พิจารณาอายุขัยของตนเองแล้ว ก็เข้าไปกราบทูลถวายบังคมลาปรินิพพาน เมื่อได้รับพระบรมพุทธานุญาตแล้ว จึงได้ถวายอภิวัต กระทบระตักฉินแล้ว ก็เหาะขึ้นไปบนอากาศ เข้าเตโชกสิณ ไฟเตโชกสิณได้เผาไหม้ร่างกายของท่าน ไม่มีเถ้า เหม่าควันเลย^{๔๗๓}

ทัฬหณี, พระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ทัฬหณี ปรากฏในจกัถวัตตีสสูตร^{๔๗๔} พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ยกขึ้นแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายในฐานะเป็นผู้ปกครองในอุดมคติ เพราะทรงทศพิธราชธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้ศัสตรา

พระสูตรพรรณนารายละเอียดต่อไปอีกว่า พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นี้ มีจักรแก้วคู่บารมี และคู่ราชบัลลังก์ เพราะหากจักรแก้วนี้เคลื่อนจากที่เมื่อใด ก็จะมีทรงแสรราชสมบัติออกผนวช ครั้นออกผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์นี้ก็อันตรธานหายไป

กษัตริย์องค์ต่อๆ หากปรารถนาจะให้จักรแก้วอันเป็นทิพย์นี้ปรากฏในรัชสมัยของพระองค์ ก็ต้องบำเพ็ญทศพิธราชธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่^{๔๗๕}

ทัฬหิกะ, พระ

พระทัฬหิกะ มีประวัติปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพียงแห่งเดียวเท่านั้น คือในมหาวิงค์แห่งพระวินัยปิฎก ความพรรณนาไว้ว่า สัทธวิหาริกของท่าน ปรารถนาจะลาสิกขา จึงไปลักผ้าโพกศีรษะในตลาดเพื่อให้ขาดจากความเป็นพระ เมื่อลักแล้วก็ไปบอกพระทัฬหิกะว่า ตนขาดจากความ เป็นพระแล้วจะขอลาสิกขา

พระทัฬหิกะ ได้ทำการสอบสวน เอาผ้าที่ลักมาตีราคา ปรากฏว่า ได้ราคาไม่ถึง ๕ มาสก จึงตัดสินไม่ต้องปาราชิก^{๔๗๖}

^{๔๗๑} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๐/๔๑๒.

^{๔๗๒} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๓/๔๑๗.

^{๔๗๓} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๙/๓๔๑.

^{๔๗๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐.

^{๔๗๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๔๗๖} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๑/๑๓๓.

ทามริกะ, โจร

ทามริกะ ปรากฏประวัติแต่เพียงว่าเป็นโจรอยู่ในเมืองราชคฤห์ ต่อมาได้ถูกเพชรฆาตฆ่าตาย

คำว่า ทามริกะ แปลว่า ผู้ดุร้าย เป็นศัพท์ที่ใช้เรียกโจรดุร้ายปล้นชายแดนบ้าน นิคมบ้าง ชนบทบ้าง มักอาศัยอยู่ป่าภูเขา^{๔๗๗} เพื่อป้องกันอันตรายจากโจรประเภทนี้ พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุให้อาหารบิณฑบาตที่ไม่เป็นเดนได้ ไม่เป็นอาบัติ แม้จะปรุงยาให้ ก็ไม่นับเนื่องในเวชกรรม^{๔๗๘}

ทารุกัมมิกะ,

ทารุกัมมิคคหบดี มาในทารุกัมมิคสูตร อังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต^{๔๗๙} ความสังเขปว่า ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ คิณชกาฬสธาราม ทารุกัมมิกะ ได้เข้าเฝ้าถึงที่ประทับ ถูกพระผู้มีพระภาคตรัสถามถึงทานประจำตระกูลอย่างคงรักษาต่อเนื่องอยู่หรือไม่

ทารุกัมมิกะ ได้กราบทูลว่า ทานประจำตระกูลยังคงให้อยู่ ทั้งให้ในภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์หรือบรรลอรหัตมรรค ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เทียวบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร พระผู้มีพระภาคได้สดับเช่นนั้น จึงได้ตรัสเตือนว่า คนบริโศกคาม อยู่ครองเรือน จะรู้ว่าเหล่านี้คือพระอรหันต์เหล่านี้คือผู้บรรลอรหัตมรรค ย่อมเป็นไปได้ยาก

ทาสกะ, พระ

พระทาสกะ ปรากฏชื่อในฐานะเป็น ๑ ในพระเถระผู้สืบทอดพระวินัยในชมพูทวีป ประกอบด้วย พระอุบาลี, พระทาสกะ, พระโสณกะ, พระสิคควะ, และพระโมคคัลลีบุตร^{๔๘๐} ในสังยุตตนิกาย^{๔๘๑} มีเรื่องพรรณนาเกี่ยวกับท่านว่า ได้รับมอบหมายจากคณะสงฆ์ให้ไปเยี่ยมอาการอาพาธพระเชมกะที่พริกการาม ครั้นไปถึงได้สอบถามอาการทราบข่าวตามความเป็นจริงแล้ว ได้นำข่าวกลับไปบอกคณะสงฆ์ให้ทราบ

พระเถระทั้งหลาย เมื่อทราบข่าวแล้ว ก็ชวนท่านพระทาสกะไปสอบถามพระเชมกะอีกว่า อุปาทานชั้นที่ ๕ พระเชมกะได้พิจารณาเห็นอัตตา หรือสิ่งเนื่องด้วยอัตตาใดๆ ในอุปาทานชั้นที่ ๕ ประการนี้หรือไม่อย่างไร ท่านพระทาสกะก็รับคำพระเถระ ไปสอบถามพระเชมกะอีก กลับมาแล้วก็นำเรียนให้พระเถระทราบ และก็ถูกพระเถระส่งไปสอบถามเรื่องราวต่างๆ ซ้ำแล้วซ้ำเล่า กระทั่งพระเชมกะได้ห้ามว่าไม่ต้องมาอีกแล้ว ตนจะไปหาพระเถระทั้งหลายเอง จากนั้นท่านก็ยันไม้เท้าไปหาพระเถระถึงที่อยู่ ได้สนทนากับพระเถระทั้งหลายกระทั่งตัวท่านและพระเถระทั้งหลายเหล่านั้นบรรลุพระอรหันต์

ทิสัมบดี, พระราชา

^{๔๗๗} ม.อุปรี.อ.(ไทย) ๓/๑/๓๐๒.

^{๔๗๘} ขุ.มทา.อ.(ไทย) ๕/๒/๔๑๓.

^{๔๗๙} อจ.ฉกก. (ไทย) ๒๒/๕๙/๕๕๒.

^{๔๘๐} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕.

^{๔๘๑} สั.ข. (ไทย) ๑๗/๘๙/๑๖๖.

พระราชทานนามว่าทิสัมบดี ปรากฏพระนามในมหาโควินทสูตร^{๔๘๒} ทรงมีบุโรหิตประจำราชสำนักชื่อโควินทะ แต่โควินทะผู้นี้ รับตำแหน่งบุโรหิตได้แค่ข้ามคืนก็สิ้นชีวิต ทำให้พระเจ้า ทิสัมบดี ทรงเสียพระทัยเป็นอย่างมาก

พระเจ้าทิสัมบดีทรงมีพระราชโอรส ๗ พระองค์ ในพระราชโอรสเหล่านั้น พระราชโอรส พระนามว่าเรณู เห็นพระราชบิดาเสียพระทัยมากเช่นนั้น ก็ได้ถวายคำแนะนำว่า บุตรของโควินทะชื่อ โขติपालะเฉลียวฉลาดมาก ทำไมพระองค์ไม่แต่งตั้งให้โขติपालะดำรงตำแหน่งแทนบิดา พระเจ้าทิสัมบดีจึงได้แต่งตั้งโขติपालะไว้ในตำแหน่งบุโรหิตแทนโควินทะผู้เป็นบิดา และโขติपालะก็ได้สนองพระราชกิจต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดียิ่งกว่าที่บิดาได้เคยทำเอาไว้ ทำให้เป็นที่เลื่องลือ และได้สมญานามว่า มหาโควินทะ

เมื่อพระเจ้าทิสัมบดีสวรรคต มหาโควินทะได้ทำหน้าที่แบ่งประเทศออกเป็น ๗ อาณาจักรเท่า ๆ กัน จากนั้นให้ สร้างเมืองหลวงไว้ ๗ แห่ง^{๔๘๓} ประกอบไปด้วย กรุงเทพมหานคร แห่งรัฐกาลิงคะ, กรุงโพนทะแห่งรัฐอัสสะกะ, กรุงมาหิสสตี แห่งรัฐวันตี, กรุงโรรุกะ แห่งรัฐโสวีรานะ, กรุงมิถิลา แห่งรัฐวิเทหะ, กรุงจำปา แห่งรัฐอังคะ, และกรุงพาราณสี แห่งรัฐกาสิ มอบให้แก่พระราชโอรสทั้ง ๗ พระองค์ คือ พระเจ้าสัตตภู ได้ครองเมืองทันตปุระ, พระเจ้าพรหมทัต ได้ครองเมืองโพนทะ, พระเจ้าเวสสภูได้ครองเมืองมาหิสสตี, พระเจ้าภระตะได้ครองเมืองโรรุกะ, พระเจ้าเรณูได้ครองเมืองมิถิลา, พระเจ้าธรรฐได้ครองเมืองจำปา, และพระเจ้าธรรฐได้ครองเมืองพาราณสี

ทีฆเถระ,

พระทีฆเถระ เป็น ๑ ในพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบต่อกันมา ในคัมภีร์ปรีวาร ได้แจกแจงรายชื่อพระเถระที่สืบต่อพระวินัยนับตั้งแต่ในชมพูทวีป กระทั่งถึงในศรีลังกา เริ่มตั้งแต่พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคคะ พระโมคคัลลิตบุตร พระมหินทะ พระอัญญิยะ พระอุตติยะ พระสัมพะละ พระภัททบัณฑิต พระติสสิทัตตบัณฑิต พระกาฬสมณะ พระทีฆเถระ พระทีฆสมณบัณฑิต ฯลฯ พระจุฬารักษ์ พระติสสเถระ พระจุฬเทวะ และพระสิวะเถระ^{๔๘๔}

ทีฆการายณะ,เสนาบดี

ทีฆการายณะ เป็นเสนาบดีของพระเจ้าปเสนทิโกศล เนื้อความสังเขปปรากฏในธรรมเจดีย์สูตรว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล ขณะประทับพักผ่อนสำราญในพระราชอุทยาน มีพระประสงค์จะเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งขณะนั้นได้ประทับอยู่ที่นิคมของเจ้าศากยะพระนามว่าเมทพุปะ ในแคว้นสั๊กกะ จึงได้รับสั่งให้ทีฆการายณะจัดเตรียมพาหนะนำเสด็จพระราชดำเนิน ทีฆการายณะ ได้จัดแจงตามพระประสงค์ทุกประการ

ทีฆการายณะ ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายความว่า เป็นหลานของพันธุละเสนาบดี ซึ่งถูกพระเจ้า ปเสนทิโกศลลงโทษด้วยความเข้าใจผิดคิดว่าพันธุละเสนาบดีจะทำการกบฏ^{๔๘๕} ขณะที่พระเจ้า

^{๔๘๒} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๔/๒๓๘.

^{๔๘๓} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๔/๒๔๒.

^{๔๘๔} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖.

^{๔๘๕} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/๒๐๔.

เสนทโกศลเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่นั้น ได้ทรงมอบเครื่องราชกุฎภัณฑ์ไว้ในมือของทีฆการายนะอำมาตย์ ด้วยความเคารพในพระพุทธเจ้า

ทีฆการายนะ มีความแค้นเป็นการส่วนกับพระเจ้าปเสนทโกศลอยู่แล้ว จึงได้อาศัยจังหวะนั้นเอง ร่วมมือกับวิฑูทกะยึดอำนาจจากพระเจ้าปเสนทโกศล โดยทิ้งม้า และนางสนมคนเดียวเท่านั้นไว้ พร้อมกับสั่งว่า ถ้าพระเจ้าปเสนทโกศลอยากมีพระชนม์อยู่ก็อย่าได้ตามไป หลังจากนั้นก็พากันเข้าเมือง และได้ยกเสวตฉัตรให้แก่วิฑูทกะได้ครอบครองสืบไป

ทีฆการายนะ,อำมาตย์

ทีฆการายนะอำมาตย์เชื้อชาติพราหมณ์ เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าภคิราธิราช เป็นผู้ได้รับพระบัญชาให้มารงับการวิวาทะระหว่างพระเถระสำนักมหาวิหารและอภัยคีรีวิหาร กรณีการตีความหมายบาลีพระวินัยผิด ตกลงกันไม่ได้ เนื่องจากทรงจำพระวินัยไม่ตรงกัน กล่าวคือ สำนักมหาวิหารทรงจำมาว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น พวกเธอจงให้นางภิกษุณีเมตตยาสิกเสีย” ขณะที่สำนักอภัยคีรีวิหารทรงจำมาว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น พวกเธอจงให้นางภิกษุณีเมตตยาสิกเสีย ด้วยการปฏิญาณของตน”^{๔๘๖}

ทีฆตปัสสี, นิครนถ์

ทีฆตปัสสินิครนถ์ ได้ชื่ออย่างนั้นเพราะเป็นนิครนถ์ที่บำเพ็ญตบะมาเป็นระยะเวลาานาน^{๔๘๗} ปรากฏในอุปาสิทวาสุตฺร เนื้อความพรรณนาถึงทีฆตปัสสีเที่ยวออกบิณฑบาตในเมืองนาลันทา กลับจากเที่ยวหาอาหารภายหลังเวลาอาหารแล้วจึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงปาวาริกัมพวัน ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่พอเป็นที่บันเทิงใจแล้ว ได้รับการเชิญชวนจากพระพุทธองค์ให้ที่นั่งที่สมควร จากนั้นพระพุทธองค์จึงได้ตรัสถามถึงคำสอนสำคัญของทีฆตปัสสี

ทีฆตปัสสินิครนถ์ได้กราบทูลถึงทัณฑะ ๓ ประการ เทียบกับกรรม ๓ ประการ ได้แก่ กายทัณฑะ, วจีทัณฑะ และมโนทัณฑะ ตามแนวคิดของนิครนถ์ถือว่า ในบรรดากรรมทั้ง ๓ ประการนี้ กายทัณฑะมีโทษหนักสุด โดยให้เหตุผลว่า เมื่อบุคคลทำกรรมใด ๆ ทางทวารใด ๆ ก็ตาม สุดท้ายผู้ที่ต้องรับโทษก็คือกาย

การพบกันระหว่างทีฆตปัสสินิครนถ์กับพระพุทธเจ้าครั้งนี้ ได้นำไปสู่การโต้วาทะระหว่างศิษย์นิครนถ์นามว่าอุบาสิกกับพระพุทธเจ้าอีกครั้งในเวลาต่อมา ด้วยเหตุว่า อุบาสิกนิครนถ์ผู้นี้ ต้องการชี้ให้เห็นว่าคำสอนของนิครนถ์ที่ยืนยันเรื่องกายทัณฑะว่ามีโทษมากกว่า เป็นการถูกต้องแล้ว แต่สุดท้ายเมื่อมีการโต้วาทะขึ้นจริง พระผู้มีพระภาคก็สามารถทำให้อุบาสิกยอมรับโดยดุษฎีว่า มโนกรรมมีโทษมากกว่า ทั้งนี้ด้วยเหตุผลว่า ๓ ประการที่พระผู้มีพระภาคยกขึ้นมาคัดค้าน

๑. กรณีตัวอย่างนิครนถ์ที่กำลังเจ็บป่วย มีทุกข์ เป็นไข้หนัก ถูกห้ามใช้น้ำเย็น ใช้น้ำร้อน เมื่อไม่ได้ใช้น้ำเย็นเขาก็จะต้องตาย และเมื่อเขาตายแล้วก็ได้ไปบังเกิดในหมู่เทพ ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีใจผูกพันตายไป^{๔๘๘}

^{๔๘๖} วิ.มหา.อ.(ไทย) ๑/๓/๔๙๐.

^{๔๘๗} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๕๖/๓๙.

^{๔๘๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๑/๕๙.

๒. กรณีตัวอย่างนิครนถ์ผู้สำรวจด้วยอาการ ๔ อย่างคือ (๑) เว้นน้ำดิบ (๒) เว้นบาปทุกอย่าง (๓) ล้างบาปทุกอย่าง และ (๔) รับผิดชอบทุกอย่างโดยไม่ให้เกิดบาป แต่เวลาเดินไปเดินมา ทำสัตว์เล็ก ๆ ตายไปเป็นอันมาก หากไม่มีเจตนา นิครนถ์ทั้งหลายก็ถือว่า ไม่มีโทษเพราะขาดเจตนา^{๔๘๙}

๓. กรณีตัวอย่างการกระทำทางกายของบุคคลธรรมดา เปรียบเทียบกับการกระทำของบุคคลผู้มีฤทธิ์ทางใจว่า ใครสามารถทำให้เกิดความเสียหายได้มากกว่ากัน ซึ่งประเด็นนี้ ทางนิครนถ์ก็ยืนยันเช่นกันว่า การกระทำของผู้มีฤทธิ์ทางใจว่าสามารถทำความเสียหายได้มากกว่า^{๔๙๐}

ที่ฆาวุ, อุบาสก

ที่ฆาวุอุบาสก เป็นบุตรของโชติยคหบดี ชาวเมืองราชคฤห์ เนื้อหาโดยสังเขปมาในที่ฆาวุอุบาสกสูตรแห่งสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค^{๔๙๑} ความสรุปได้ว่า ที่ฆาวุอุบาสก มีอาการอาพาธอย่างหนัก ได้รับทุกขเวทนา จึงร้องขอให้บิดาไปกราบทูลเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จมาเยี่ยมอนุเคราะห์

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงอนุเคราะห์ตามคำของบิดา เสด็จไปยังเรือนของที่ฆาวุอุบาสก จากนั้นจึงทรงแสดงองค์ธรรมเครื่องบรรลุให้บรรลุโสดาบันแก่ที่ฆาวุอุบาสก มีพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ และสี่สถานุสสติ เป็นต้น ต่อแต่นั้นได้ทรงเตือนให้ระลึกเห็นสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีหมายรู้ในการละ ในการคลายออก ในความดับ ที่ฆาวุอุบาสกได้กราบทูลว่า ธรรมหมัดนี้มีอยู่ในตนเองแล้ว ตนเองได้แทงตลอดธรรมเหล่านั้นแล้ว

หลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสนทนากับที่ฆาวุอุบาสกพอสมควรแล้วก็เสด็จกลับไป ครั้นทรงกลับไปไม่นาน ที่ฆาวุอุบาสกก็ได้ถึงแก่กรรม ครั้นถึงแก่กรรมแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็ได้เข้าเฝ้ากราบทูลคดีของที่ฆาวุอุบาสก

พระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ว่า ที่ฆาวุอุบาสกเป็นบัณฑิต พุทฺธความจริงถูกต้องตามธรรม ทั้งไม่เบียดเบียนเราเพราะเหตุแห่งธรรม ละสังโยชน์เบื้องต้นได้แล้ว จักปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก

ที่ฆาวุกุมาร

ที่ฆาวุกุมาร มาในที่ฆาวุวัตถุแห่งวินัยปิฎกมหารวรรค^{๔๙๒} ที่ขีติโกศลชาดก แห่งขุททกนิกายชาดก^{๔๙๓} โสณกชาดก แห่งขุททกนิกายชาดก^{๔๙๔} ความสังเขปดังต่อไปนี้

ที่ฆาวุกุมาร เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าขีติแห่งแคว้นโกศล ทรงถือกำเนิดมาในช่วงที่พระราชบิดากำลังเผชิญกับปัญหาถูกพระเจ้ากาสีราชยกทัพมาชิงเอาราชสมบัติ ด้วยความมีกำลังน้อยกว่า เสียเปรียบทุกด้าน จึงจำต้องปลอมพระองค์เป็นปริพาชกไปอาศัยอยู่ในเรือนนายช่างหม้อซึ่งอยู่ชายแดนกรุงพาราณสี พร้อมกับบมเหสี และต่อมาพระนางก็ทรงครรภ์ที่ฆาวุกุมาร

^{๔๘๙} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๓/๖๐.

^{๔๙๐} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๔/๖๑.

^{๔๙๑} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๙/๔๙๑.

^{๔๙๒} วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๘/๓๔๓.

^{๔๙๓} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๐/๒๒๐.

^{๔๙๔} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๓๘/๔๐.

ช่วงที่พระมารดาตั้งครรภ์ที่ฆาฎกุมาร พระนางเกิดอาการแพ้พระครรภ์ ปรารถนาจะดูทหารเกราะในสนามรบ และได้เสวยน้ำล้างพระแสงขรรค์ แรกเริ่มก็สร้างความกังวลพระทัยแก่พระเจ้าที่ซิติเป็นอย่างมาก ด้วยสถานการณ์เวลานี้ คงไม่่ง่ายนักที่จะทำเช่นนั้น แต่ด้วยอาศัยทรงมีพระสหายเป็นบุโรหิตของพระเจ้ากาสิ จึงได้ไปขอความช่วยเหลืออย่างลับๆ ซึ่งก็ได้รับความช่วยเหลือจนสำเร็จตามพระประสงค์ ต่อมาเมื่อพระครรภ์แก่รอบ พระนางก็ประสูติที่ฆาฎกุมาร

เมื่อที่ฆาฎกุมารเจริญวัยขึ้น พระเจ้าที่ซิติทรงเกรงว่าพระเจ้ากาสิจะล่วงรู้ความลับ จึงได้ส่งพระกุมารไปอยู่นอกเมือง และให้ศึกษาศิลปวิทยาทุกอย่างจนสำเร็จ ส่วนพระองค์กับพระมเหสีต่อมาก็ถูกจับได้ และถูกนำไปกลั่นแอม แห่งประจานรอบเมืองแล้วนำไปสำเร็จโทษโดยการให้บันร่างออกเป็น ๔ ท่อน ผิงแยกกัน ๔ หลุมทางทิศใต้ของเมือง

ในช่วงที่ถูกนำแห่รอบเมือง พระเจ้าที่ซิติได้ตรัสสอนที่ฆาฎกุมาร ซึ่งปลอมพระองค์มาเยี่ยม เป็นครั้งสุดท้ายว่า เจ้าอย่าเห็นแก่ยาว อย่าเห็นแก่สั้น เวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่ระงับได้ด้วยการไม่จองเวร โดยตรัสอย่างนี้ซ้ำ ๆ กันถึง ๓ ครั้ง กระทั่งพวกเจ้าพนักงานเข้าใจผิดคิดว่าพระองค์เสียดิไปแล้ว จึงบ่นเพื่ออย่างนั้น แต่พระองค์ก็ทรงปฏิเสธว่าไม่ได้เสียดิ ไม่ได้เพื่อ มีแต่ผู้รู้เท่านั้น จะเข้าใจ

ที่ฆาฎกุมาร เมื่อพระราชบิดาและพระราชมารดาถูกนำไปผิงแยกร้างแล้ว ก็หาอุบายเลี้ยงเหล่าพวกอยู่ยามจนมา จากนั้นก็ทรงขุดร่างของพระราชบิดาและพระราชมารดามาถวายพระเพลิง ประนมพระหัตถ์กระทำประทักษิณ ๓ รอบแล้ว ก็จากไป

นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ที่ฆาฎกุมารก็เริ่มวางแผนยึดคืนราชสมบัติด้วยการไปสมัครเป็นศิษย์ของนายหัตถาจารย์ของพระเจ้ากรุงพาราณสี เรียนศิลปวิทยาจนสำเร็จ และวางแผนกระทั้งได้เข้าไปอยู่ในพระราชวังของพระเจ้ากาสิในฐานะมหาดเล็กคนสนิท

อยู่มาวันหนึ่งได้โอกาส ขณะที่พระเจ้ากาสิกับที่ฆาฎกุมารประทับอยู่ด้วยกันเพียงลำพัง ที่ฆาฎกุมารได้โอกาส ขณะที่พระเจ้ากาสิบรรทมหลับอยู่ข้างด้วยความเหน็ดเหนื่อย ได้ระลึกถึงพระราชบิดาและพระราชมารดาว่า ได้เคยถูกพระเจ้ากาสิรับสั่งให้กลั่นแอมพระเกศา แห่งประจาน และนำไปตัดเป็นท่อน ๆ ผิงแยกร้าง เกิดความแค้นขึ้นมา จึงทรงหยิบพระขรรค์แสงออกมาเตรียมปลงพระชนม์พระเจ้ากาสิ ทรงชักเข้าชักออกอยู่ถึง ๓ ครั้ง ด้วยลึงเลพระทัย ทรงระลึกถึงพระดำรัสของพระราชบิดาว่า จงอย่าเห็นแก่ยาว อย่าเห็นแก่สั้น เวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่ระงับได้ด้วยการไม่จองเวร ถ้าจะละเมียดพระดำรัสก็ไม่เป็นการสมควร

ช่วงจังหวะนั่นเอง พระเจ้ากาสิทรงสะดุ้งตื่น และทรงเล่าให้ฟังว่า ทรงสุบินนิมิตร้ายว่า ถูกที่ฆาฎกุมารโอรสของพระเจ้าที่ซิติฟันด้วยพระแสงขรรค์ ที่ฆาฎกุมารจึงได้แสดงตน พร้อมทั้งจับเสียดิ พระเจ้ากาสิด้วยพระหัตถ์ซ้าย ชักพระแสงขรรค์ด้วยพระหัตถ์ขวา พร้อมกับขู่พระเจ้ากาสิว่า เป็นผู้ทำลายแคว้นโกศล ซึ่งราชสมบัติ ทั้งยังปลงชีวิตพระชนกชนนี คราวนี้ถึงเวลาของตนเองบ้าง

พระเจ้ากาสิตกพระทัย ชบพระเสียดิแหบบาทของที่ฆาฎกุมาร อ้อนวอนขอชีวิต ที่ฆาฎกุมารจึงกราบทูลว่า ไม่สามารถถวายชีวิตแต่พระเจ้ากาสิได้ พระเจ้ากาสิต่างหากควรพระราชทานชีวิตแก่ข้าพระองค์ พระเจ้ากาสิได้ขอให้ที่ฆาฎกุมารไว้ชีวิต และพระองค์ก็ได้ประทานชีวิตแก่ที่ฆาฎกุมาร ทั้ง ๒ พระองค์สาบานว่าจะไม่ทำร้ายกันตลอดชีวิต จากนั้นก็ให้ที่ฆาฎกุมารเทียมรถ และเสด็จกลับพระราชวัง

พระเจ้ากาสิเมื่อกลับถึงพระราชวังแล้ว ก็รับสั่งให้เรียกประชุมเสนาอำมาตย์ปรึกษาว่า ถ้าพบที่ฆาตุกรรม โอรสของพระเจ้าทีฆิติจะอย่างไร พวกอำมาตย์ทั้งหลายต่างเสนอให้ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดหู ตัดจมูกบ้าง ตัดศีรษะบ้าง จากนั้นพระเจ้ากาสิจึงได้ขึ้นไปอยู่ที่ฆาตุกรรม พร้อมทั้งตรัสบอกว่า ที่ฆาตุกรรมเป็นผู้ให้ชีวิตแก่พระองค์ ใครจะทำร้ายเขาไม่ได้

พระเจ้ากาสิให้ขอให้ที่ฆาตุกรรมอธิบายสิ่งที่พระชนกได้สอนเอาไว้ก่อนก่อนนำไปประหาร ซึ่งที่ฆาตุกรรมก็ได้ถวายคำอธิบายว่า คำว่าอย่าเห็นแก่ยาว หมายความว่า อย่าได้จองเวรให้ยึดเยื้อ อย่าเห็นแก่สั้น หมายความว่า อย่าแตกร้างจากมิตรเรว้นัก ส่วนเวรไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่ย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร หมายความว่า พระชนกชนนีของของข้าพระองค์ถูกพระองค์ปลงพระชนม์ชีพแล้ว ถ้าข้าพระองค์ปลงพระชนม์ชีพพระองค์บ้าง คนของพระองค์ก็จะฆ่าข้าพระองค์ และคนของข้าพระองค์ก็จะฆ่าคนของพระองค์เช่นกัน

พระเจ้ากาสิได้สดับคำของที่ฆาตุกรรมแล้ว ทรงเลื่อมใสยิ่งนัก จึงได้โปรดพระราชทานคืนราชสมบัติของพระชนกชนนี พร้อมกับพระราชทานพระธิดาให้อภิเษกสมรสด้วย ที่ฆาตุกรรมจึงได้ครองราชสมบัติในแคว้นโกศลสืบต่อมา

ทีฆิติโกศล, พระราชา

พระเจ้าทีฆิติโกศล ได้รับการพรรณนาไว้ในที่ฆาตุวิตถุ^{๔๙๕} ว่า ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ขัดสน มีทรัพย์สินน้อย มีโภคสมบัติน้อย มีกำลังพลน้อย มีพาหนะน้อย มีอาณาจักรไม่กว้างใหญ่ มีภักทาคารห้องเก็บของมีค่าและคลังพืชพันธุ์ธัญญาหารไม่อุดมสมบูรณ์

เวลาต่อมาแผ่นดินของพระเจ้าทีฆิติโกศล ก็ถูกโจมตีโดยพระเจ้าพรหมทัตกาสิราช พระเจ้าทีฆิติโกศลประเมินกำลังแล้ว เห็นว่าไม่สามารถต้านทัพบพระเจ้าพรหมทัตได้ จึงได้หลบหนีออกจากเมืองพร้อมกับมเหสีไปอาศัยอยู่ที่บ้านช่างหม้อในเขตชายแดนกรุงพาราณสี และต่อมาได้ให้กำเนิดพระโอรสพระนามว่า ที่ฆาตุกรรม ส่วนพระองค์พร้อมด้วยพระมเหสีถูกตามจับได้ในเวลาต่อมา และถูกนำไปประหารชีวิต คงอยู่แต่ที่ฆาตุกรรม ซึ่งต่อมาได้รับการอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของพระเจ้าพรหมทัต และได้ครองแผ่นดินโกศลสืบแทนพระราชบิดา

ดูรายละเอียดในที่ฆาตุกรรม

ทุมะ, นาง

นางทุมะ หรืออีกนามหนึ่งคือ อัมพาลี^{๔๙๖}

นางทุมะ เป็นนางสนมลับผู้หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งต่อมาได้กำเนิดโอรสร่วมกันองค์หนึ่งชื่อว่า วิมล ต่อมาภายหลังปรากฏนามว่า วิมลโกณฑัญญะ เขาเจริญวัยแล้ว เห็นพุทธานุภาพในคราวเสด็จพระนครไพศาลี มีจิตเลื่อมใส ได้ขอบรรพชา ทำบุพกิจแล้ว เริ่มวิปัสสนา บรรลุพระอรหันต์ต่อกาลไม่นาน^{๔๙๗}

^{๔๙๕} วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๘/๓๔๓.

^{๔๙๖} ขุ.อิตติ.อ.(ไทย) ๖๔/๒๒๗.

^{๔๙๗} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๒/๑/๓๒๔.

ทุโยธนะ, พระราชา

ทุโยธนะ ปรากฏในสังขปาลชาดก อรรถกถา^{๔๙๘} ขยายความเพิ่มเติมว่า ในอดีตกาล พระเจ้าแผ่นดินมคธเสวยราชสมบัติในพระนครราชคฤห์ พระโพธิสัตว์ได้บังเกิดในพระครรภ์แห่งอัครมเหสีของพระราชนั้น พระชนกชนนีทรงขนานพระนามว่า ทุโยธนะกุมาร

ทุโยธนะกุมารครั้งเติบโตใหญ่ ได้ศึกษาศิลปวิทยาในเมืองตักศิลา สำเร็จกลับมาได้ได้รับการอภิเษกไว้ในราชสมบัติ ส่วนพระราชบิดาก็ผนวชเป็นฤาษี ต่อมาลาภสักการะเกิดขึ้นมาก ทำให้ไม่สามารถบริกรรมกลืนได้ เพราะความกังวลในสักการะนั้น จึงได้หนีไปอาศัยอยู่ที่จันทกบรรพตโดยไม่แจ้งให้พระราชโอรสทราบ ทำกลืนบริกรรม ยังฉานและอภิญญาให้บังเกิดแล้ว พญานาคชื่อสังขปาละออกจากกัณณเวณณานทีพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก เข้าไปหาพระราชฤาษีนั้นเป็นครั้งคราว พระราชาฤาษีก็แสดงธรรมแก่พญานาคสังขปาละนั้น

ต่อมาทุโยธนะราชา ได้โปรดให้ออกติดตาม ทราบข่าวแล้วจึงได้เสด็จไป ณ ที่นั้น พร้อมด้วยข้าราชการบริวารมากมาย ขณะนั้นสังขปาลนาคราชกำลังนั่งฟังธรรมอยู่ พร้อมด้วยบริวาร เห็นพระราชเสด็จมา จึงได้ไหว้ฤาษีแล้วลุกขึ้นจากอาสนะหลีกไป พระราชาถวายบังคมพระบิดา ทรงทำปฏิสันถาร ประทับนั่งแล้วทูลถามสังขปาลนาคราช เกิดความโลภในสมบัติของพญานาคนั้น ครั้นกลับถึงพระราชวังก็รับสั่งให้ตั้งโรงทานไว้ ๔ ทิศ ทรงบริจาคทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถปรารธนานาคภพ ครั้นสิ้นพระชนม์แล้วก็บังเกิดเป็นพญานาคสังขปาลนาคราช ต่อมาเกิดความเบื่อหน่ายในนาคภพ ได้รักษาอุโบสถศีลปรารธนาบังเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้ง แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะล่วงละเมิดศีลก่อน จึงได้ทรมาณตัวเองด้วยการไปนอนขดวงล้อมจอมปลวกแห่งหนึ่งไม่ห่างจากแม่น้ำ อธิษฐานอุโบสถ สละตนว่า หากใครต้องการเนื้อหนัง ก็เอาไปเถิด จากนั้นก็นอนอยู่บนยอดจอมปลวก บำเพ็ญสมณธรรม รักษาอุโบสถในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ แล้วไปสู่สำนักพิภพ

วันหนึ่งชาวปัจจันตคาม ๑๖ คนได้เข้าป่าหาเนื้อ แต่ไม่ได้อะไร เมื่อกลับออกมาเห็นพญานาคราชนอนอยู่บนจอมปลวก ก็พากันวางแผนจะจับเอาไปเป็นอาหาร พญานาคเห็นชนเหล่านั้นดำหริว่า ความปรารถนาของตนสำเร็จแล้ววันนี้ ได้อธิษฐานความเพียร ไม่ลืมตา ปล่อยให้ชนเหล่านั้นกระทำตามความปรารถนา ชนเหล่านั้น ได้จับหางพญานาค กระชากให้ตกลงจากจอมปลวก เอาหลาวแทงที่ขند สอดหวายดำมีหนามเข้าไปตามช่องที่แทง เอาคานสอดแล้วพากันแบกไปที่หนทางใหญ่

ต่อมาภูมพิชชี้อาหาระ ชาวเมืองมิลิธา เห็นชนทั้ง ๑๖ คนกำลังหามพระโพธิสัตว์ไปอยู่อย่างนั้น ได้ขอร้องให้ปล่อยตัวพญานาค โดยแลกกับทอง โคพาหนะ ๑๖ ตัว ฝานุ่ง ฝ้าห่ม เครื่องประดับ พญานาคเมื่อได้รับอิสระแล้วก็กลับไปยังนาคพิภพ และได้เชิญภูมพิชชี้นั้นไปยังนาคพิภพ ประทานยศใหญ่ให้ บำรุงบำเรอด้วยกามอันเป็นทิพย์ ผ่านไป ๑ ปี จึงได้ออกบวชอยู่ในหิมวันตประเทศสิ้นกาลนาน

เทวทัต, พระ

^{๔๙๘} พ.ชา.อ.(ไทย) ๒/๗/๖๖๙.

พระเทวทัต สถานะเดิมเป็นเจ้าของชายเมืองโกถียวงค์ เป็นพระโอรสของพระเจ้าสุปปพุทธะ กับพระนางอมิตา มีฐานะเป็นพระเชษฐาของพระนางยโสธรา หรือพิมพา พระชายาของเจ้าชายสิทธัตถะ

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทิ้งราชสมบัติเสด็จออกผนวช และได้บรรลุปะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ขณะทรงประทับอยู่ที่อนุปิยัมพวัน นิคมของพวกชาวมัลลกะศัตรี พระเทวทัตก็ได้ออกผนวชตาม พร้อมด้วยเจ้าศากยะอีก ๕ พระองค์ ได้แก่ พระภัททิยะ, พระอนุรุทธะ, พระอานนท์, พระภค, พระกิมพิละ และช่างตัดผมอีก ๑ คือ อุบาลี เฉพาะพระเทวทัตรูปเดียวได้บรรลุปะเพียงฉานโลกิยะ ส่วนทั้ง ๖ รูปที่เหลือ ได้บรรลุปะอรหันต์^{๔๙๙}

เมื่อพระพุทเจ้าประทับอยู่ที่เมืองโกสัมพี ลากและสักการะเกิดขึ้นมาก ชาวเมืองไปสู่วิหาร ถามหาพระศาสดาบ้าง พระสารีบุตรบ้าง พระมหาโมคคัลลณะบ้าง พระมหากัสสปะบ้าง พระภัททิยะบ้าง พระอนุรุทธะบ้างบ้าง พระอานนท์บ้าง พระภคบ้าง พระกิมพิละบ้าง แต่ไม่มีใครถามหาพระเทวทัตเลย ทำให้พระเทวทัตน้อยใจ และหันไปสมคบกับพระเจ้าอชาตศัตรู ด้วยการแสดงฤทธิ์ให้ทรงเลื่อมใส ยิ่งลากและสักการะให้เกิดขึ้นเป็นอันมาก

พระเทวทัตเมื่อมีกำลังมากขึ้น ก็เริ่มตะเกียกตะกายทำลายสงฆ์ โดยเข้าไปชักชวนพระโกกาลิกะ พระกฏุมโรกตีสสกะ พระชันชเทวีบุตร และพระสมุททัต

เงื่อนไขที่พระเทวทัตใช้เป็นข้ออ้างในการดำเนินการก็คือ การทูลขอพุทธานุญาตพิเศษ คือ วัตถุ ๕ ประการ คือ ๑) ให้ภิกษุอยู่ป่าเป็นวัตร ห้ามภิกษุเข้าบ้าน ๒) ให้ภิกษุเที่ยววิณฑชบาตตลอดชีวิต ๓) ให้ใช้ผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ใช้จีวรมีผู้ถวายมีโทษ ๔) ให้อยู่โคนต้นไม้ตลอดชีวิต อยู่ในกุฎมีที่มุงที่บังมีโทษ และ ๕) ห้ามฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต รูปใดฉันมีโทษ

เมื่อพระพุทเจ้าปฏิเสธเงื่อนไขทั้ง ๕ ประการ พระเทวทัตก็ได้ใช้เป็นข้ออ้างในการเชิญชวนภิกษุผู้หวังปฏิบัติเคร่งครัดให้เข้าพวกตน โดยเฉพาะภิกษุผู้บวชไม่นาน หลงเชื่อ และเข้าพวกกับพระเทวทัตจำนวน ๕๐๐ รูป

ความปรารถนาของพระเทวทัตไม่ได้หยุดอยู่แค่นั้น แต่ยังมีความปรารถนาจะปกครองภิกษุสงฆ์แทนพระพุทเจ้า ซึ่งจากความปรารถนาตัวเอง ทำให้ท่านเสื่อมจากฉานโลกิยะ^{๕๐๐} ท่านได้ขอให้พระพุทเจ้ามอบความเป็นใหญ่ในสงฆ์ให้ท่าน แต่ก็ถูกพระผู้มีพระภาคตรัสปฏิเสธไปว่า “เทวทัต แม้แต่สารีบุตรและโมคคัลลณะเรายังไม่มอบภิกษุสงฆ์ให้ เราจะมอบภิกษุสงฆ์ให้เธอซึ่งเป็นคนต่ำช้า บริโภคปัจจัยดุจกลืนน้ำลายได้อย่างไรเล่า”^{๕๐๑} ซึ่งสร้างความไม่พอใจแก่พระเทวทัตเป็นอย่างมาก และถือเป็นที่จุดเริ่มต้นที่พระเทวทัตเริ่มผูกอาฆาตในพระพุทเจ้า

พระเทวทัตได้ก่อกรรมหนักขึ้นด้วยการวางแผนปลงพระชนม์พระพุทเจ้า กระทำหลายครั้ง เริ่มตั้งแต่จ้างนายขมังธนู กลิ้งศิลาให้ตกทับ ปล่อยช้างนาฬาคีรีให้เหยียบ แต่ก็ไม่สำเร็จ สุดท้ายก็ทำลายสงฆ์ แยกตน แยกคณะออกจากพระพุทเจ้า พระพุทเจ้าได้มอบหมายให้พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลณะไปชี้แจงข้อเท็จจริงให้ภิกษุที่หลงผิดได้รับทราบ และกลับใจ นำมายังสำนักของพระผู้มีพระภาคดั้งเดิม

^{๔๙๙} พ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๑๘๑.

^{๕๐๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๓/๑๗๔.

^{๕๐๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๖/๑๘๑.

เมื่อกรรมชั่วเริ่มปรากฏชัด มหาชนก็โจทก์จัน และตำหนิพระเจ้าอชาตศัตรูว่าคบกับคนลามกเห็นปานนี้ได้อย่างไร พระเจ้าอชาตศัตรูสดับคำของมหาชนเช่นนั้น ก็รับสั่งให้งดบำรุงพระเทวทัต ทำให้พระเทวทัตตกอยู่ในสถานการณ์ลำบาก เสื่อมทั้งจากลาภและสักการะทั้งปวง

บั้นปลายชีวิต พระเทวทัตประสบวิบากกรรม อาพาธหนัก เกิดสำนึกในความผิดที่ตนได้กระทำลงไป ประสงค์ขอให้พระพุทธเจ้าทรงอดโทษ จึงให้ลูกศิษย์หามไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอขมาโทษ แต่ไม่ทันได้เข้าเฝ้า ถูกธรณีสูบที่ใกล้ประตูพระเชตะวัน^{๕๐๒} ไปบังเกิดในอเวจีมหานรก

เทวธัมมิกะ, นิครนถ์

เทวธัมมิก เป็น ๑ ใน ๕ นิครนถ์ที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ไว้ในพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องของนิครนถ์^{๕๐๓} ว่า ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ เหตุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ได้แก่ ๑) เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ๒) เป็นผู้ลักทรัพย์ ๓) เป็นผู้ประพฤติดิฉัตรหมัจจระย ๔) เป็นผู้พูดเท็จ และ ๕) เป็นผู้เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

เทวเถระ, พระ

พระเทวเถระ เป็น ๑ ในพระเถระที่ได้รับการระบุไว้ในพระวินัยว่า เป็นผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมาในศรีลังกา ในพระบาลีระบุว่า พระเทวเถระผู้เป็นบัณฑิต^{๕๐๔}

เทวหิตะ, พราหมณ์

เทวหิตพราหมณ์ ปรากฏในเทวหิตสูตร^{๕๐๕} ความสังเขปว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระเชตะวัน ทรงประชวรด้วยโรคลม จึงรับสั่งให้พระอุปัชฌายะซึ่งทำหน้าที่อุปฐาก ไปหาน้ำร้อน พระเถระรับพระดำรัสแล้ว ก็ครองอินทรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังที่อยู่ของเทวหิตพราหมณ์ แล้วก็ยืนนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร พราหมณ์เห็นเข้าก็ถามว่าปรารถนาอะไร พระเถระก็ได้แจ้งความประสงค์ให้ทราบ

เทวหิตพราหมณ์ทราบความประสงค์แล้ว จึงให้คนถือเอากาน้ำร้อน และหอน้ำอ้อยตามไปถวายพระเถระ พระอุปัชฌายะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับแล้ว ให้ทรงसन และใช้น้ำร้อน และลายน้ำอ้อยถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคได้ทรงหายจากอาการประชวร พราหมณ์ได้เข้าเฝ้าสอบถามพระอาการ จากนั้นจึงกราบทูลถามถึงไทยธรรมที่บุคคลให้แล้ว ณ ที่ไหนมีผลมาก

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า เป็นพระคาถา สรุปลความ ทานที่ให้แล้วในมุนีผู้บรรลุนิยญาอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุนิยญาสันชาติ^{๕๐๖} พราหมณ์ได้ฟังพระพุทธภาษิตแล้วเกิดความเลื่อมใสยิ่งนัก จึงได้ประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

ในคัมภีร์ธรรมบท ระบุเรื่องราวเทวหิตพราหมณ์ ได้กราบทูลถามว่า บุคคลเช่นไร ทรงเรียกว่าพราหมณ์ ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ผู้ระลึกอดีตชาติได้ เห็นสวรรค์และอบาย

^{๕๐๒} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๑๙๘.

^{๕๐๓} อ.ญ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๒๙๔/๔๐๖.

^{๕๐๔} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕.

^{๕๐๕} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๗.

^{๕๐๖} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๘.

บรรลุมภาวะที่สิ้นสุดการเกิด หมดถาระ เพราะรู้ยิ่ง เป็นมุนีอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทรงเรียกว่า พราหมณ์^{๕๐๗}

ทุมมุขะ

ทุมมุขะ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ๒ ชื่อ ชื่อแรกปรากฏในจุฬาสัจจกสูตร^{๕๐๘} เป็นนามของเจ้าลิจฉวีพระองค์หนึ่งทอดพระเนตรเห็นสัจจกะนิครนถ์แพ้ได้ว่าทะพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้นั่งนิ่ง เก้อเขิน คอดก ก้มหน้า ขบเซา หมดปฏิภาณ จึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อเสนออุปมาถวายเป็นว่า สัจจกะนิครนถ์เวลานี้ ไม่ต่างอะไรกับปูที่ถูกพวกเด็กจับวางบนบก ครั้นพอชุก้ามไปทางใด เด็กเหล่านั้นก็ใช้ไม้ทุบตีจนก้ามหักหมดเกลี้ยง ไม่สามารถกลับลงน้ำได้อีก

ชื่อที่ ๒ ปรากฏในชุกทกนิกาย ชาดก^{๕๐๙} เป็นพระนามของพระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นปัญจาละ ซึ่งหมดความกังวล ละทิ้งแคว้น แสด็จออกผนวชในเวลาต่อมา ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายถึงสาเหตุของการออกผนวชไว้ว่า วันหนึ่ง ได้ประทับยืนทอดพระเนตรเห็นโคกถักตัวหนึ่ง มีความหึ่งหวงเห็นแก่ตัว ได้ขวิดโคผู้อีกตัวหนึ่งที่ระหว่างขา ไล่ของโคที่โดนขวิดนั้นทะลักออกมาจากปากแผล และได้ถึงความสิ้นไปแห่งชีวิตในเวลาต่อมา เกิดความสังเวชสลดพระทัยในอำนาจของกิเลสในสรรพสัตว์ทั้งหลาย จึงได้น้อมไปในบรรพชา^{๕๑๐}

โทณะ, พราหมณ์

โทณพราหมณ์ปรากฏชื่อในพระไตรปิฎกหลายแห่งในฐานะเป็นพราหมณ์ผู้หนึ่งที่ทำหน้าที่ห้ามศึกที่กำลังจะเกิดขึ้นจากการแย่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ภายหลังพุทธปรินิพพาน และเป็นผู้มีความคุ้นเคย มีโอกาสสนทนากับพระพุทธเจ้าหลายครั้ง การที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกเมืองกุสินาราเป็นที่ปรินิพพาน เพราะทรงมองเห็นว่า ถ้าพระองค์ปรินิพพานที่เมืองอื่น ก็จะมีการนองเลือดในเวลาแจกพระธาตุ แต่ที่เมืองกุสินารานี้มีโทณพราหมณ์ผู้สามารถระงับเหตุดังกล่าวได้^{๕๑๑}

ในอรรถกถาที่ขนิทาย มีข้อความระบุถึงโทณพราหมณ์ว่า ในภาคพื้นชมพูทวีป คนที่เกิดในเรือนตระกูลโดยไม้มาก ชื่อว่าไม่เป็นศิษย์ของโทณพราหมณ์นั้นไม่มีเลย^{๕๑๒} แสดงให้เห็นชื่อเสียงหรือสถานะทางสังคม ซึ่งถือเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้โทณพราหมณ์อยู่ในฐานะเป็นที่ยอมรับกระทั่งสามารถคลี่คลายสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการแย่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต^{๕๑๓} ระบุว่า โทณพราหมณ์ ชำนาญในไตรเพท ลูกขึ้นแต่เข่าตัวเสร็จแล้ว นุ่งผ้าค่านับ ๑๐๐ ใช้ของมีค่าราคา ๕๐๐ คล้องด้ายยัญญ สวมรองเท้าสายแดง สอนศิลปะพวกมาณพ ๕๐๐ มีมาณพ ๕๐๐ แวดล้อม

^{๕๐๗} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๒๓/๑๖๘.

^{๕๐๘} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๓๖๐/๓๙๗.

^{๕๐๙} พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๙๔/๒๗๒.

^{๕๑๐} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๓๕๒.

^{๕๑๑} ที.ม.(ไทย) อ.๒/๑/๔๑๖.

^{๕๑๒} ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๔๖๑.

^{๕๑๓} อจ.จตุกก.อ.(ไทย) ๒/๑๓๙.

โทณพราหมณ์ ได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุในวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗^{๕๑๔} โดยแบ่งออกเป็น ๘ ส่วน ๆ ละ ๒ ทะนานเท่ากัน ครั้นแบ่งเสร็จแล้ว ก็ได้ขอทะนานที่ใช้สำหรับแบ่ง และนำไปทำเป็นพระสถูป และทำการฉลอง^{๕๑๕} ในคัมภีร์อรรถกถายังระบุต่อไปอีกว่า ในช่วงที่เจ้าเมืองต่าง ๆ เผลอโทณพราหมณ์ได้ฉวยพระเกี้ยวแก้วเบื้องขวาเก็บไว้ในระหว่างผ้าโพกก่อนแล้ว จึงได้แบ่ง แต่อย่างไรก็ตาม ส่วนที่โทณพราหมณ์ไว้ ก็ถูกท้าวสักกะถือเอา แล้วนำไปประดิษฐาน ณ พระจุฬามณีเจดีย์ในเทวโลก^{๕๑๖}

ในโทณสูตร^{๕๑๗} พรรณนาความไว้ว่า ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ในช่วงระหว่างเสด็จทางไกลระหว่างเมืองอุทกกุฎฐะกับเมืองเสตัพพะยะ โทณพราหมณ์ได้สังเกตเห็นรอยพระพุทธรูป ซึ่งตนเองไม่เคยรอยเท้าที่มีลักษณะอย่างนี้มาก่อน จึงได้ติดตามสังเกต กระทั่งไปพบพระผู้มีพระภาค จึงได้กราบทูลถามว่าพระองค์เป็นใคร เป็นเทวดา คนธรรพ์ ยักษ์ หรือว่าเป็นมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธคำถามทั้งหมด เหตุทรงละกิลเลสที่ทำให้พระองค์เป็นเทวดา คนธรรพ์ ยักษ์ หรือว่ามนุษย์หมดแล้ว พระองค์ไม่แปดเปื้อนด้วยกิเลสใด ๆ ดังนั้นจึงขอให้ทรงจำพระองค์ไว้ว่า ทรงเป็นพระพุทธเจ้า^{๕๑๘} จากพระสูตรนี้ วิเคราะห์ได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นที่โทณพราหมณ์พบพระพุทธเจ้า และได้หันมาสนใจพระพุทธศาสนา

ในโทณพราหมณ์สูตร^{๕๑๙} พรรณนาความถึงโทณพราหมณ์ ได้เข้าไปสนทนากับพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งกราบทูลเสนอแนะกรณีพระพุทธองค์ไม่ไหว ไม่ลุกรับ ไม่เชื่อเชิญพราหมณ์ผู้แก่ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ว่าเป็นเรื่องไม่ดี ขอให้พระองค์ได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเช่นนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแก้ข้อปัญหาของโทณพราหมณ์ด้วยการตรัสถึงพราหมณ์ ๕ ประเภท ประกอบด้วย พราหมณ์เสมอด้วยพรหม เสมอด้วยเทวดา พราหมณ์ประพฤดีดี พราหมณ์ทั้งประพฤดีดีและชั่ว พราหมณ์ผู้เป็นจันฑาล พร้อมทั้งทรงแจกแจงคุณลักษณะพราหมณ์แต่ละประเภท จากนั้นก็ตรัสถามว่า โทณพราหมณ์จัดอยู่ในกลุ่มพราหมณ์ประเภทใด

โทณพราหมณ์ได้กราบทูลว่า ถ้าพิจารณาจากคุณลักษณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมา แม้แต่พราหมณ์ผู้เป็นจันฑาล ตนเองก็ยังไม่สามารถเป็นได้บริบูรณ์เลย ภาชิตของพระองค์ช่างชัดเจนไพเราะยิ่งนัก จากนั้นจึงได้ประกาศตนเป็นอุบาสกเข้าถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต^{๕๒๐}

๖

ธนปาละ, เศรษฐี

^{๕๑๔} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑/๗๖.

^{๕๑๕} ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๓๓๓.

^{๕๑๖} ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๔๖๓.

^{๕๑๗} อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘.

^{๕๑๘} อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๙.

^{๕๑๙} อจ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๖.

^{๕๒๐} อจ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๒๔.

ธนपालะ เป็นชื่อของเศรษฐี แต่ปรากฏอยู่ในเปตวัตถุ^{๕๒๑} พรรณนาความถึงสถานะของเปรตตนเองหนึ่ง ร่างเปลือย มีผิวพรรณและรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว ซุบผอม มีร่างกายสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น มีซี่โครงผุดขึ้น

ความได้พรรณนาถึงสถานะของเปรตตนนี้ต่อไปอีกว่า เดิมเป็นเศรษฐีอยู่ในเอร์กัจจะ มีเงิน ๘๐ เล่มเกวียน ทองคำ แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์มากมาย แต่เป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว ปิดประตูเรือนแล้วจึงบริโภคอาหาร เป็นคนกระด้าง ต่ำพวกให้ทาน ห้ามคนทำบุญ เชื่อว่า ผลแห่งทานไม่มี ไม่ได้ทำความดี ทำแต่ความชั่ว ละจากโลกมนุษย์แล้ว จึงบังเกิดเป็นเปรต มีแต่ความหิวกระหาย ตลอดระยะเวลา ๕๐ ปีตั้งแต่ตายไม่เคยได้กินข้าวและน้ำดื่มเลย^{๕๒๒}

อรรถกถา^{๕๒๓} อธิบายความเพิ่มเติมอีกว่า ธนपालเศรษฐีทำกาละแล้วเกิดเป็นเปรตในกัณดารทะเลทราย เขามีร่างกายประมาณเท่าต้นตาล มีผิวหนังปูดขึ้นหยาบ มีผมยุ่งเหยิง นำสะพรั่งกลัว มีรูปพรรณ น่าเกลียด มีรูปชี้เหร่พิลึก เห็นเข้านำสะพรั่งกลัว เขาไม่ได้เมล็ดข้าว หรือหยาดน้ำตลอด ๕๕ ปี มีคอ ริมฝีปาก และลิ้นแห้งผาก ถูกความหิวกระหายครอบงำ เทียวรุ่งน่านไปทางโน้นทางนี้

ธรวดี, พราหมณ์

นางธรวดีพราหมณ์ มีชื่อปรากฏในมหาปทานสูตร ที่ฉนิกาย มหาวรรค^{๕๒๔} ในฐานะเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิดพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ส่วนพระบิดาคือพรหมทัตตพราหมณ์ย้อนอดีตกลับไปในรัชสมัยของพระราชาชพระนามว่ากิงกี แห่งเมืองพาราณสี

ธัญชัย

ธัญชัยปรากฏชื่อในพระไตรปิฎกประมวลสรุปได้ ๓ สถาน ได้แก่ ๑) ธัญชัยอุบาสก ๒) ธัญชัยเศรษฐี และ ๓) ธัญชัยราชา

ธัญชัยอุบาสก ปรากฏชื่อในปุสสพทวงค์ ในฐานะอุบาสกผู้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ ในคัมภีร์ระบุไว้ว่า มีพระสุรักขิตะ และพระเสนเถระเป็นพระอัครสาวก พระสภียะเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระจาลาและพระอุปจาลาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ธัญชัยอุบาสกและวิสาขอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก^{๕๒๕}

ธัญชัยเศรษฐี ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นผู้มีบุญมาก ๕ คน ประกอบด้วย ๑) เมณฑกเศรษฐี ๒) จันทปทุมมา ภรรยาของเมณฑกเศรษฐี ๓) ธัญชัยเศรษฐี บุตรของเมณฑกเศรษฐี ๔) สุมนาเทวี ภรรยาของธัญชัยเศรษฐี และ ๕) นายปุณณะ ทาสของเมณฑกเศรษฐี^{๕๒๖}

ชาตัญญูเป็นชาวภัททียนคร แคว้นอังคะ มีธิดาคนหนึ่งซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อพระพุทธศาสนา มาก นั่นก็คือนางวิสาขามหาอุบาสิกา จากหลักฐานข้อมูลในคัมภีร์อรรถกถาสรุปได้ว่า

^{๕๒๑} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๒๗/๒๐๔.

^{๕๒๒} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๓๖/๒๐๕.

^{๕๒๓} ขุ.เปต.อ.(ไทย) ๒/๒/๒๑๒.

^{๕๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒/๖.

^{๕๒๕} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๘-๒๑/๖๘๔.

^{๕๒๖} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๘๗.

ครอบครัวของธัญชัยเศรษฐี มีความมั่นคงต่อพระพุทธศาสนา เห็นได้จากเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จ ภัททियนคร เมณฑกเศรษฐีได้เรียกภริยา ซึ่งขณะนั้นยังอยู่ในวัยเด็ก ให้ทำหน้าที่ถวายการต้อนรับ พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยบริวารเด็กหญิง ๕๐๐ คน ทาสี ๕๐๐ นาง การได้มีโอกาสถวายการต้อนรับ พระผู้มีพระภาคครั้งนี้ ทำให้ภริยาได้ฟังธรรม และบรรลุเป็นพระโสดาบันตั้งแต่วัยเยาว์

ภายหลังจากต่อมา ธัญชัยเศรษฐี ได้ถูกส่งตัวให้ไปประจำอยู่ที่เมืองสาเกตุ ตามคำร้องขอ ของพระเจ้าโกศล ที่มีพระประสงค์ให้พระราชอาณาจักรของพระองค์มีสกุลที่มีโภคสมบัติมากอาศัยอยู่ จึงได้ส่งสาสน์ไปถึงพระเจ้าพิมพิสารเพื่อขอพระราชทาน

ธัญชัยราชา ปรากฏในกาฬพาทุชาดก^{๕๒๗} ความพรรณนาถึงลิงชื่อกาฬพาทุ (ลิงลอก เจ้า) อรรถกถามีเนื้อความสังเขปว่า^{๕๒๘} พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ปรารภพระเทวทัตผู้เสื่อมลาภสักการะ จึงได้ตรัสชาดก ยกอดีตกาลเมื่อครั้งพระเจ้าธัญชัยครองราชย์สมบัติในเมืองพาราณสี ส่วนพระ โพธิสัตว์เป็นวานรเผือกชื่อราชะ และมีน้องผู้หนึ่งชื่อโปกฺกฐุปาทะ ต่อมาทั้ง ๒ ถูกนายพรานจับได้ จึง นำไปถวายพระเจ้าธัญชัยผู้เป็นพระราช ราชารับสั่งให้ใส่วานรทั้งสองไว้ในกรงทองเลี้ยงดูเป็น อย่างดี

ต่อมา นายพรานได้จับวานรตัวใหญ่อีกตัวหนึ่งชื่อกาฬพาทุ จึงได้นำมาถวายพระเจ้า แผ่นดินอีก กาฬพาทุวานรมาทีหลัง จึงมีลาภสักการะมากกว่า ลาภสักการะของวานรเผือกทั้ง ๒ ก็ เสื่อมถอยไป แต่วานรโพธิสัตว์ก็ไม่ได้พูดอะไรเลย เพราะประกอบด้วยลักษณะผู้คงที่ แต่วานรผู้เป็น น้อง อดรนทนไม่ได้ จึงได้ชวนวานรผู้พี่กลับเข้าป่าดั้งเดิม แต่ก็ได้รับการทัดทานให้ใจเย็น ๆ เพราะรู้ว่า ไม่นาน กาฬพาทุวานรจะแสดงพฤติกรรมไม่สมควร ถูกขับไล่ออกไปเอง ซึ่งก็เป็นจริงตามนั้น เพราะ เพียง ๒-๓ วันเท่านั้น วานรตัวก็แสดงพฤติกรรมไม่เหมาะสมต่อหน้าพระกุมารทั้งหลาย และถูกขับไล่ออกไปในที่สุด

ธัญชานิ,พราหมณ์

ธัญชานิพราหมณ์ ปรากฏชื่อในธัญชานิสูตฺร^{๕๒๙} ซึ่งเป็นพระสูตรที่พรรณนาถึง พราหมณ์ชื่อธัญชานิเป็นการเฉพาะ ความในพระสูตรมีดังนี้

ธัญชานิพราหมณ์ เป็นชาวเมืองราชคฤห์ เรือนของพราหมณ์ตั้งอยู่ใกล้ประตูเมืองชื่อ ตัณฑุละปาลี ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาประตูเมืองขนาดเล็ก ๖๔ ประตู ประตูใหญ่อีก ๓๒ ประตู ภรรยา คนแรกของพราหมณ์เป็นคนมีศรัทธา ต่อมาได้เสียชีวิตลง พราหมณ์จึงได้แต่งงานใหม่ แต่ภรรยาใหม่ ของเขาเป็นคนไม่มีศรัทธา

ธัญชานิพราหมณ์เป็นคนประมาท อาศัยพระราชชาติเยวเปียดบังประโยชน์ของพราหมณ์ และคบตีมาเป็นประโยชน์ของตน และอาศัยพราหมณ์ คหบดีเปียดบังเอาประโยชน์ของรัฐ ข้าวทราบ ไปถึงพระสารีบุตร ท่านจึงได้ออกเดินทางจากทักขิณาคีรีชนบทจาริกไปยังเมืองราชคฤห์ โดยมี จุดมุ่งหมายเพื่อกล่าวตักเตือน

^{๕๒๗} พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๓/๑๗๙.

^{๕๒๘} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๕๗๘.

^{๕๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๕/๕๕๗.

รุ่งเช้าวันหนึ่ง พระสารีบุตรได้ออกบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยาตราหมณ์ใช้ให้คนริตนมโคอยู่นอกเมืองพอดี ครั้นกลับจากบิณฑบาต ได้ทำภัตกิจเสร็จเรียบร้อย จึงได้หาจังหวะเข้าไปพบธัญชาณีพราหมณ์ถึงที่อยู่ พราหมณ์เห็นพระสารีบุตร ได้เชื้อเชิญ และนิมนต์ดื่มนมสด พระสารีบุตรปฏิเสธ พร้อมกับนัดให้พราหมณ์ไปหาช่วงสายที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ธัญชาณีพราหมณ์ ได้เข้าไปหาพระ สารีบุตรตามที่นัดแนะไว้ทุกประการ

พระสารีบุตรได้ซักถามถึงความประพฤติตามที่ได้ยินได้ฟังมา ซึ่งพราหมณ์ก็สารภาพตามความเป็นจริง ว่าที่ต้องทำอย่างนั้นเพราะต้องเลี้ยงดูบิดามารดา เลี้ยงดูบุตรภรรยา เลี้ยงทาสมรรณกร ต้องทำกิจอีกหลายประการแก่พวกมิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต พระสารีบุตรจึงได้ย้อนถามว่า คนที่ทำความชั่วเพราะเหตุแห่งบิดามารดา บุตรภรรยา ทาส มรรณกร เป็นต้น เวลาตกนรก จะร้องขอต่อนายนิรยบาลได้หรือไม่ว่า อย่าได้ลงโทษ อย่าฉุดคร่าไปยังนรก

ธัญชาณีพราหมณ์ได้ตอบตามความเป็นจริงว่า ไม่ได้ แท้จริงแล้ว แม้จะอ่อนวอนสักปานใด นายนิรยบาลก็ยังคงฉุดคร่าผู้ทำความชั่วอยู่นั่นเอง จะอ้างเหตุเพื่อบิดา มารดา บุตร ภรรยา ทาส มรรณกร หาได้ไม่

หลังจากสนทนาจนเป็นที่เข้าใจชัดเจนแล้ว พระสารีบุตรได้ตักเตือนให้พราหมณ์ได้ตระหนักว่า การงานที่ประกอบด้วยธรรม ซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลสามารถเลี้ยงบิดามารดา ไม่เป็นบาปกรรม ก็มีอยู่ ทำไม่ไม่เลือกทำสิ่งที่ประเสริฐกว่าเล่า

ธัญชาณีพราหมณ์ได้ชื่นชมภักดีของพระสารีบุตร ลุกจากที่นั่งแล้วจากไป ต่อมาไม่นาน พราหมณ์ป่วยหนัก จึงให้คนไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ และให้ไปกราบเรียนพระสารีบุตรให้ทราบ พร้อมทั้งขอร้องให้พระสารีบุตรได้ไปอนุเคราะห์ที่เรือนอีกครั้ง แม้พระเถระทราบข่าวก็ได้ไปยังเรือนของพราหมณ์ตามคำนิมนต์ทุกประการ

เวลานั้นพราหมณ์ประสบทุกข์เข่นหาอย่างหนัก มีอาการปวดศีรษะอย่างรุนแรง เหมือนถูกชนด้วยเชือก พระสารีบุตรจึงได้ใช้อุบายชวนพราหมณ์สนทนา ด้วยการตั้งคำถามว่า ระหว่างกำเนิด เจริญฉานกับนรก อันไหนดีกว่า พราหมณ์ก็ตอบไปว่า กำเนิดเจริญฉานดีกว่า พระเถระได้ถามต่อไปอีกว่า ระหว่างกำเนิดเจริญฉานกับเปรตวิสัย อย่างไหนดีกว่า พราหมณ์ตอบว่า เปรตวิสัยดีกว่า พระเถระถามต่อว่า ระหว่างเปรตวิสัยกับมนุษย์ อย่างไหนดีกว่า พราหมณ์ตอบไปอีกว่า มนุษย์ดีกว่า และโดยนัยนี้ พระเถระได้ซักจูงจิตของพราหมณ์ไปถึงการกำเนิดในพรหมโลก ด้วยการให้พราหมณ์อบรมจิตให้อยู่ในเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งต่อมา หลังจากพระเถระจากไปไม่นาน พราหมณ์ก็ได้ถึงแก่กรรม และเข้าถึงพรหมโลก

ธัญชาณี, พราหมณ์

นางธัญชาณี เป็นนางพราหมณ์ของพราหมณ์การทวาชโคตร แต่มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เวลาทำกิจใดๆ ก็ตาม ก็มักจะเปล่งวาจาอนุโมทนาพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นางจึงมักถูกตำหนิ ด่าทอจากพราหมณ์บ่อย ๆ ว่า หลงง่าย แต่นางก็หาได้ใส่ใจไม่ ยังคงกล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัยอยู่เนื่อง ๆ ซึ่งจะยิ่งสร้างความไม่พอใจแก่พราหมณ์ วันหนึ่ง จึงได้ประกาศต่อหน้านางพราหมณ์ว่าจะยกวาเทพระสมณะโคดมให้จงได้ นางพราหมณ์ทำทนายว่า ในโลกนี้ ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ สมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ไม่มีใครยกวาเทพระองค์ได้ ท่านไปแล้วจะรู้เอง

พราหมณ์ภารทวาชโคตร ได้ยินเช่นนั้นก็ยิ่งเกิดความไม่พอใจ จึงได้เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า จากนั้นก็ตั้งปัญหาถามพระผู้มีพระภาคว่า คนกำจัดอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข ไม่เศร้าโศก พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า บุคคลกำจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข ไม่เศร้าโศก พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญการกำจัดความโกรธซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวาน^{๕๓๐}

ในคัมภีร์อรรถกถา มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า ธัญยานี เป็นชื่อสกุล และเป็นสกุลสูง เพราะพราหมณ์พวกอื่นนั้นเกิดแต่ปากของพรหม แต่สกุลธัญยานีนี้นั้นทำลายกระหม่อมออกมา^{๕๓๑} นางเกิดในตระกูลสัมมาทิฐิ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นโสดาบัน แต่ได้สามีเป็นมิชฉาทิฐิ วันเกิดเหตุที่ทำให้พราหมณ์นั้นไม่พอใจอย่างรุนแรง เนื่องเพราะพราหมณ์ได้เชิญพราหมณ์ ๕๐๐ คน มาบริโภคในเรือน และได้ขอร้อง พร้อมทั้งขู่จะฆ่า หากนางพราหมณ์เอ่ยชื่อพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ต่อหน้าพราหมณ์เหล่านั้น แต่ครั้นถึงเวลาอังกาสพวกพราหมณ์ นางลั่นลงที่กองไม้ที่เขาก็บไว้ไม่เรียบบร้อย ทำให้ประสบทุกขเวทนา เวลานั้นนางระลึกถึงพระทศพล จึงได้น้อมจิต เปล่งอุทานออกไป ทำให้พราหมณ์โกรธ และไม่พอใจเป็นอย่างมาก แต่ก็ไม่อาจทำอะไรนางพราหมณ์ได้

ธัญญุมภการบุตร, พระ

พระธัญญะ บิดาเป็นนายช่างหม้อ จึงได้ชื่อว่า ธัญญุมภการบุตร ท่านเป็นต้นเหตุของการบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ เพราะเอาไม้หลวงมาสร้างกุฏิโดยไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต

ในพระวินัยพรรณนารายละเอียดไว้ว่า เมื่อคราวที่พระธัญญะจำพรรษาอยู่ที่ภูเขาสิสิคิลิกับภิกษุผู้เป็นสหายกัน ครั้นออกพรรษาแล้ว เพื่อนเหล่านั้นต่างก็รื้อกุฏิ เก็บหญ้าคาและตัวไม้ไว้แล้วก็หลีกไป ส่วนพระธัญญะยังคงอยู่ต่อเพียงรูปเดียว

วันหนึ่งเมื่อท่านไปบิณฑบาต ชาวบ้านได้มารื้อเอาหญ้าคาและกุฏิท่าน ท่านก็ได้ไปหาหญ้าคาและไม้มาทำกุฏิอีก แต่เมื่อท่านเข้าไปบิณฑบาตก็ถูกรื้อเอาหญ้าคาและไม้อีกเป็นครั้งที่ ๒ และ ๓

เมื่อไม่มีไม้ ท่านจึงเปลี่ยนมาใช้ดินเหนียวทำกุฏิแทน โดยรวบรวมเศษไม้ หญ้าคา และขี้วัวมาผสมโบกทำเป็นกุฏิแล้วเผาให้สุก กุฏินั้นงดงามน่าชม

ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จผ่านมาทรงเห็นเข้า ครั้นตรัสถามทราบความแล้ว จึงตำหนิ และรับสั่งให้ทุบกุฏิดินของท่านเสีย พร้อมกับบัญญัติพระวินัยห้ามทำภิกษุทำกุฏิด้วยดินล้วน

พระธัญญะกลับมาจากบิณฑบาต เห็นภิกษุทำลายกุฏิท่านก็สอบถาม ได้ความว่า เป็นพุทธอาณัติ ท่านก็ไม่ได้ว่าอะไร แต่ก็ยังชวนขวยแสงหาไม้มาทำกุฏิอยู่นั่นเอง

เมื่อไม่เห็นช่องทางจะหาไม้มาทำกุฏิอีก พระธัญญะจึงเข้าไปหาเจ้าพนักงานป่าไม้ที่ขอบพอกัน พร้อมกับขอบิณฑบาตไม้หลวงโดยอาศัยพระบรมราชานุญาตที่เคยตรัสไว้เมื่อคราวพระเจ้าแผ่นดินขึ้นครองราชย์

เจ้าพนักงานป่าไม้ไม่อาจขัดท่านได้ จึงมอบไม้ไปให้จำนวนหนึ่ง ครั้นต่อมาเมื่อมีพระราชประสงค์ต้องการใช้ไม้ซ่อมแซมพระราชนิเวศน์ ทำให้พระเจ้าแผ่นดินว่า มีการแอบอ้างพระบรมราชโองการนำไม้ไปใช้ จึงทรงรับสั่งให้มีการสอบสวน และนำคนผิดมาลงโทษ

^{๕๓๐} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๔.

^{๕๓๑} ส.สค.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๘๗.

พระธนิยะถูกนำตัวมาสอบสวน ท่านก็ยืนยันความบริสุทธิ์โดยการอ้างพระบรมราชานุญาตที่พระราชทานอนุญาตไว้เมื่อครั้งขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ ประกอบที่ถือเพศเป็นสมณะ ครองผ้ากาสาขาวัสตุ อันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ จึงทำให้ไม่สามารถลงโทษได้

ประชาชนเมื่อทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้น ต่างก็พากันตำหนิพระธนิยะต่าง ๆ นานา พระพุทธเจ้าอาศัยเรื่องนี้เป็นเหตุจึงได้ประชุมสงฆ์ ตรัสสอบสวนข้อเท็จจริง และทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ห้ามมิให้ภิกษุถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ มีราคาตั้งแต่ ๕ มาสกขึ้นไป^{๕๓๒}

ธนิฎฐกะ, ทาส

ธนิฎฐกะ เป็นหนึ่งในชื่อที่ถือกันว่าเป็นชื่อเลว ประกอบด้วยชื่อ อวกัณณกะ, ขวกัณณกะ, ธนิฎฐกะ,, สวิฎฐกะ, และกุลวัชฌกะ ชื่อเหล่านี้เป็นที่เขาเหยียหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่เป็นที่นับถือในท้องถิ่น ๆ นั้น ๆ จัดเป็นชื่อเลว

การกล่าวเสียดสีภิกษุด้วยกันด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ (๑) ขาดิกำหนด (๒) ชื่อ (๓) ตระกูล (๔) หน้าที่การงาน (๕) ศิลปวิทยา (๖) ความเจ็บไข้ (๗) รูปลักษณ์ (๘) กิเลส (๙) อาบัติ (๑๐) คำคำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๕๓๓}

ธัมมทินนา, ภิกษุณี

นางธัมมทินนาภิกษุณี เป็นผู้มิบุญอันกระทำไว้แล้วตั้งแต่ครั้งสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมมุตตระ ครั้งนั้น นางได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศในการแสดงธรรม จึงได้ตั้งความปรารถนาในฐานะเช่นนั้น นางเวียนว่ายอยู่ในมนุษยสมบัติ สวรรค์สมบัติอีกหลายภพหลายชาติ ภพสุดท้ายได้มาบังเกิดในสมัยแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคดม

คัมภีร์อุปทานพรรณาไว้ว่า นางธัมมทินนาเกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ ครั้นถึงวัยอันสมควร ได้แต่งงานในสกุลที่ประกอบด้วยธรรม สามีนางชื่อวิสาขเศรษฐี และเป็นสหายของพระเจ้าพิมพิสาร^{๕๓๔} เป็นผู้มีความรู้ดี ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า สดับธรรมเทศนาแล้วได้บรรลุอนาคามีผล ส่วนนางได้ขออนุญาตสามีออกบวชเป็นบรรพชิต ต่อมาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันตผล^{๕๓๕} และได้รับแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะผู้เป็นพระธรรมภิกษุ^{๕๓๖} นางได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นนักปราชญ์^{๕๓๗}

ความที่นางธัมมทินนาภิกษุณีเป็นผู้เลิศในการแสดงธรรม ในคัมภีร์พระไตรปิฎกจึงมักพบเรื่องราวที่นางได้แสดงธรรมแก่บุคคลต่าง ๆ ที่เข้าไปหา เช่น ในจูฬเวทัลลสูตร พรรณาเรื่องราวของ

^{๕๓๒} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๔/๗๔.

^{๕๓๓} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔/๒๐๑.

^{๕๓๔} ขุ.เอก.(ไทย) ๑/๒/๒๙.

^{๕๓๕} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๐/๔๗๑.

^{๕๓๖} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๔๗๑.

^{๕๓๗} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๓/๔๗๑.

อุบาสกชื่อวิสาขะ ได้เข้าไปนางแล้วถามปัญหาเรื่อง สักกายะ คืออะไร ซึ่งนางก็ได้เฉลยว่า ที่เรียกว่า สักกายะ พระผู้มีพระภาคเจ้าหมายเอาความยึดมั่นในชั้นทั้ง ๕^{๕๓๘}

คัมภีร์อรรถกถาระบุว่า เมื่อนางธัมมทินนาเถรีได้บรรลุที่สุดพรหมจรรย์แล้ว ก็มีความดำริ จะกลับไปจำพรรษาที่เมืองราชคฤห์บ้านเกิด ด้วยหวังจะเป็นสะพานบุญให้กับญาติ ๆ ของตน จึงได้พากันกลุ่มหนึ่งไปสู่พระนคร วิสาขเศรษฐีทราบข่าวการมาของนางก็คิดว่า นางคงกระสันอยาก สึก จึงได้เข้าไปถามปัญหาเรื่องสักกายะดังกล่าวข้างต้น

ธัมมปาติเต, พระ

พระธัมมปาติเตเถระ เป็นหนึ่งในบรรดาพระเถระที่ได้รับการจารึกไว้ว่า เป็นผู้เชี่ยวชาญด้าน พระวินัย และได้ทำหน้าที่สืบทอดพระวินัยมาตราบเท่าถึงปัจจุบัน ในพระวินัยระบุว่า ท่านมีศิษย์ผู้หนึ่ง ชื่อ พระเขมะ เป็นผู้มีความประพฤติดี ทรงจำพระไตรปิฎก ได้รุ่งเรืองอยู่ในเกาะลังกาคด้วยปัญญาเหมือนดวง จันทร์^{๕๓๙}

ธัมมิกะ, พระ

พระธัมมิกะ ในคัมภีร์ระบุว่า เป็นเจ้าอาวาส อยู่ในอาวาส ๗ แห่ง ในชาติภูมิชนบท แต่ด้วยความเป็นคนปากจัด จึงมักด่า บริภาษ เบียดเบียน ทิ่มแทง เสียตสีพวกภิกษุอาคันตุกะเป็นประจำ เป็นเหตุให้ภิกษุเหล่านั้น แม้จะได้รับอุปัฏฐากบำรุงจากอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายเป็นอย่างดี แต่ก็ไม่มีใครปรารถนาจะอยู่ในอาวาส^{๕๔๐} ทำให้อุบาสก-อุบาสิกาทั้งหลายเกิดความไม่พอใจ และขับไล่พระธัมมิกะ ออกจากอาวาส พระธัมมิกะ เมื่อถูกขับไล่ ก็หนีไปอยู่อาวาสอีกแห่งหนึ่ง แต่ก็ก่อเรื่องลักษณะดังกล่าว และถูกขับไล่ออกจากอาวาสถึง ๗ ครั้ง

ครั้งหลังสุดเกิดความคิดว่า ตนเองถูกขับไล่ออกจากอาวาสถึง ๗ ครั้ง คราวนี้ ควรจะไปเข้า เฝ้าพระศาสดา จึงได้ถือบาตรจีวรออกเดินทางไปยังกรุงราชคฤห์และภูเขาคิชฌกูฏโดยลำดับ เข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ จากนั้นก็กราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ทรงแนะนำให้พระธัมมิกะอย่าด่าตอบบุคคลที่ด่าอยู่ ไม่เสียตสีบุคคลที่เสียตสีอยู่ ไม่ประหารตอบบุคคล ผู้ประหารอยู่ ควรดำรงอยู่ในสมณธรรมอย่างนี้^{๕๔๑}

น

นกุลปิตา, คหบดี

จากหลักฐานในคัมภีร์สันนิษฐานได้ว่า นกุลปิตาคหบดี เป็นชาวเมืองสูงสูมารศีระ แคว้น ภัคคะ เพราะเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาที่ ๘ ในเมืองหลวงแห่งนี้ ได้เคยเสด็จไปยังนิเวศน์ของ คหบดีหลายครั้ง ภรรยาของคหบดีชื่อนางนกุลมาตาคหปตานี โดยทั้งสองได้แต่งงาน ครองรักกันมา เป็นเวลายาวนาน และไม่เคยนอกใจกันเลย กระทั่งเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคเจ้ายกขึ้นมาปรารภเป็น

^{๕๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๐/๕๐๐.

^{๕๓๙} วิ.ปริ. (ไทย) ๘/๓/๖.

^{๕๔๐} อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๕.

^{๕๔๑} อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๘.

ตัวอย่างว่า ถ้าสามีและภรรยา มีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีจาคะเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน ย่อมมีความเจริญรุ่งเรือง มีความผาสุก หากปรารถนาจะได้พบกันอีกในชาติหน้า ก็ย่อมได้พบกัน^{๕๔๒}

นกุลปีตาคหบดี ปรากฏในหมวดว่าด้วยนกุลปีตาคหบดี^{๕๔๓} พรรณนาถึงคหบดีได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าขณะประทับอยู่กรุงสุมาสิริระ แคว้นภัคคะ เวลานั้นคหบดีมีอายุมากแล้ว ในคัมภีร์จึงระบุว่า “ข้าพระองค์เป็นผู้ชรา สูงอายุ เป็นผู้เฒ่า ล่วงกาลมามาก ผ่านวัยมามาก มีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยประจำ” ซึ่งก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ไม่ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ตลอดถึงพระภิกษุทั้งหลาย เมื่อได้มีโอกาสเข้าเฝ้าครั้งนี้ คหบดีจึงได้กราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงมีพระดำรัสสักอย่างเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชีวิตในบั้นปลาย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่นกุลปีตาคหบดีว่า ร่างกายของเราก็ไม่ต่างอะไรกับไขที่มีเปลือกหุ้มไว้ ต่อให้ประทับประคองดีขนาดไหน ก็ดีได้แค่ชั่วคราวครั้งชั่วคราว สำคัญสุดควรวางจิตของตนไว้ว่า เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตจักไม่กระสับกระส่าย^{๕๔๔}

ในนกุลปีตาสุตระ อังคตตรนิกาย ฉกนิบาต^{๕๔๕} พรรณนาเรื่อง นางนกุลมาตาคหปตานีผู้เป็นภรรยาได้กล่าวเตือนคหบดีขณะอาพาธหนักว่า อย่าได้ตายทั้งที่ยังมีความห่วงใย เพราะการตายขณะที่ยังห่วงใยนั้น เป็นทุกข์ และพระพุทธเจ้าก็ทรงติเตียน การตักเตือนครั้งนี้ ได้ทำให้นกุลปีตาคหบดีหายจากอาการอาพาธ หลังจากหายจากอาการอาพาธแล้ว คหบดีก็ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบ

นกุลปีตาคหบดี ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย^{๕๔๖}

นกุลมาตา, คหปตานี

นางนกุลมาตาคหปตานี เป็นภรรยาของนกุลปีตาคหบดี อาศัยอยู่ในเมืองสุมาสิริระ แคว้นภัคคะ ในคัมภีร์ระบุว่า ทั้งสองครองรักกันตั้งแต่ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาว กระทั่งแก่ชรา ไม่เคยประพฤติผิดใจกัน ทั้งนี้ด้วยเหตุมีธรรม ๔ ประการเสมอกัน คือ ศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา

เมื่อครั้งนั้นนกุลปีตาคหบดีป่วยหนัก นางได้กล่าวเตือนไม่ให้ห่วง เพราะการตายของผู้ที่ยังห่วงอยู่ เป็นทุกข์ และพระพุทธเจ้าทรงติเตียน นางได้พูดเตือนไม่ให้สามีห่วงหลายประการ เช่น อย่าห่วงว่าถ้าตายไปแล้ว นางจะไม่สามารถเลี้ยงดูลูก หรือครองเรือนอยู่ได้, อย่าห่วงว่า ภรรยาจะมีสามีใหม่, อย่าห่วงว่า ภรรยาจะละทิ้งการดูแลพระพุทธเจ้า และพระภิกษุทั้งหลาย, อย่าห่วงว่า ภรรยาจะละทิ้งไม่รักษาศีลให้สมบูรณ์, อย่าห่วงว่า ภรรยาจะไม่สามารถทำใจให้สงบได้ เป็นต้น^{๕๔๗}

ในนกุลมาตาคหปตานีสุตระ ขณะประทับอยู่ ณ เภสภพิกทายวัน เขตกรุงสุมาสิริระ แคว้นภัคคะ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสธรรม ๘ ประการแก่นางนกุลมาตา เนื้อความพรรณนาเหตุหลังจากตายไปแล้ว ได้ไปบังเกิดร่วมกับเทวดาเหล่า มนุสยาธิกา ธรรม ๘ ประการ ได้แก่ (๑) ตื่นก่อน นอนที

^{๕๔๒} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๙๔.

^{๕๔๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๑.

^{๕๔๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๒.

^{๕๔๕} อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๖/๔๓๖.

^{๕๔๖} อจ.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๕๗/๓๒.

^{๕๔๗} อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๖/๔๓๖.

หลังสามี่ (๒) เคารพคนที่เป็นที่เคารพของสามี่ (๓) ขยันไม่เกียจคร้าน (๔) รู้จักจัดแจงการทำงานในเรื่องสามี่ (๕) คุ่มครองรักษาทรัพย์ที่สามี่หามาได้ (๖) เป็นอุบาสิกานับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ (๗) มีศีลเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น และ (๘) มีจาคะ ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว^{๕๔๘}

นางนกุลมาตาคหปตานี ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเลิศกว่าอุบาสิกาทิ้งหลายผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย^{๕๔๙}

นทีกัสสปะ, ชฎิล

นทีกัสสปะเป็น ๑ ในชฎิล ๓ พี่น้อง ซึ่งต้องอาศัยกรรมอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ประกอบด้วย อุรุเวลกัสสปะ มีบริวาร ๕๐๐ คน นทีกัสสปะ มีบริวาร ๓๐๐ คน และคยากัสสปะ มีบริวาร ๒๐๐ คน ทั้ง ๓ ได้รับการพรรณนาในคัมภีร์ว่า เป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึก เป็นผู้เลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล^{๕๕๐} ได้ชื่อว่านทีกัสสปะ เพราะอยู่ใกล้แม่น้ำ^{๕๕๑} ในอรรถกถาขยายความเพิ่มว่า ท่านบวชอยู่ที่ทางโค้งแม่น้ำคงคา^{๕๕๒} นอกจากนี้ยังจัดอยู่ในกลุ่มอัสติมหาสาวก คือ เป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยอภินิหารมาก บรรลุธรรมอันเลิศ ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ^{๕๕๓}

นทีกัสสปะต่อมาได้ออกบวชตามพี่ชาย (อุรุเวลกัสสปะ) ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระพุทธเจ้า ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา จัดอยู่ในพระอรหันต์กลุ่มแรกที่เดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้าในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ โดยมีได้นัดหมาย เป็นที่รู้จักในปัจจุบันว่า วันจาตุรงคสันนิบาต หรือวันมาฆบูชา

นันทะ, พระ

พระนันทะตามประวัติเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางปชาบดีโคตรมี ท่านจึงมีสถานะเป็นพระภาค (น้องชาย) ต่างมารดาของพระพุทธเจ้า ท่านออกผนวชขณะพระญาติกำลังประกอบพิธีวิวาห์มงคลกับนางชนบทกัลยาณีสากิยานี^{๕๕๔} เหตุผลเพราะความเกรงใจต่อพระผู้มีพระภาค ครั้นบวชแล้ว ก็ระลึกถึงแต่นางชนบทกัลยาณี ไม่ประสงค์จะประพฤติพรหมจรรย์ ความทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้รับสั่งให้ภิกษุไปเรียกมาเข้าเฝ้า จากนั้นจึงได้ทรงนำไปเที่ยวสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระนันทะเห็นนางอัปสร ๕๐๐ องค์ กำลังปรนนิบัติท้าวสักกะจอมเทพ ก็อดนึกเปรียบเทียบกับนางชนบทกัลยาณีไม่ได้ พระผู้มีพระภาคทราบอภัยคัยคงเธอ จึงทรงถามว่า นางอัปสรเหล่านี้ กับนางชนบทกัลยาณีใครสวยกว่า นำดูกว่า พระนันทะก็กราบทูลตามความเป็นจริงว่า นางชนบทกัลยาณีหากเปรียบเทียบกับนางอัปสรเหล่านี้ ก็มีต่างอะไรกับลึงรุ่นถูกไฟไหม้อ้วยวะ หูวัน จมูก

^{๕๔๘} อจ.อภฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๘/๓๒๓.

^{๕๔๙} อจ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๕๕/๓๓.

^{๕๕๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

^{๕๕๑} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘๗/๒๗๗.

^{๕๕๒} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๑/๓๐๘.

^{๕๕๓} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๔/๕๖๑.

^{๕๕๔} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๑.

แหวง พระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสรับรองว่า หากเธอตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ พระองค์จะทรงรับรองเพื่อได้นางอัปสร

หลังจากกลับจากเทวโลกแล้ว พระนันทะก็ตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ ขณะเดียวกันก็ถูกเพื่อนภิกษุพูดล้อเลียนอยู่เนือง ๆ ว่า พระนันทะประพฤติพรหมจรรย์เพราะเหตุนางอัปสร ๕๐๐ นาง เป็นเหตุให้ท่านเกิดความละอาย ปลีกตัวออกจากหมู่ อยู่แต่เพียงผู้เดียว ต่อมาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์^{๕๕๕} ต่อมาได้รับการแต่งตั้งจากพระผู้มีพระภาคไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย^{๕๕๖}

ตามหลักฐานในชั้นอรรถกถา พระนันทะมีรูปโฉมเป็นที่ต้องตาต้องใจ และน่าจะมีรูปร่างคล้ายกับพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่น้อย ต่างเพียงต่ำกว่าพระพุทธเจ้า ๔ องคุลีเท่านั้น เหตุนี้ คราวที่ท่านทรงจีวรพระสุคต ภิกษุทั้งหลายเห็นท่านเดินมาแต่ไกล เกิดความเข้าใจผิดคิดว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา จึงพากันลูกรับ ครั้นท่านเข้ามาใกล้จึงจำได้ และพากันตำหนิพระนันทะว่า ทำไมจึงทรงจีวรเท่าจีวรของพระสุคต ซึ่งต่อมาเป็นสาเหตุของการบัญญัติพระวินัย ห้ามภิกษุทำจีวรให้มีประมาณเท่าสุคตจีวร (ขนาด ยาว ๙ คืบ กว้าง ๖ คืบสุคต) หรือยิ่งกว่า รูปใดทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๕๕๗}

นันทะ, โคบาล

ในปฐมทวารุชฌิมสูตร ได้พรรณนาเกี่ยวกับนายนันทโคบาลไว้ว่า ขณะที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเปรียบเทียบขอนไม้ลอยตามกระแสกับปฏิบัติของภิกษุ นายนันทโคบาลซึ่งยืนอยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ฟังอุปมาดังกล่าว เกิดความเลื่อมใส จึงได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบท ครั้นได้อุปสมบทแล้วไม่นาน ก็หลีกออกจากหมู่ บำเพ็ญสมณธรรม ได้บรรลุพระอรหันต์ กระทำที่สุดแห่งพรหมจรรย์ให้ถึงพร้อม^{๕๕๘}

ความในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท พรรณนาต่างกันเล็กน้อยว่า นายนันทโคบาล เป็นชาวเมืองสาวัตถี เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก ด้วยความที่ไม่อยากถูกบีบคั้นจากพระราชาด้วยเรื่องทรัพย์สมบัติ จึงได้หลบไปเป็นคนเลี้ยงโคของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี

ครั้นต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงทอดพระเนตรอุปนิสัยแห่งมรรค จึงได้เสด็จไปโปรด เขาได้ อังคาสพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานตลอด ๗ วัน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงอนุ ปุพพิกา ให้นายนันทะตั้งอยู่ในโสตาปัตติผลในวันที่ ๗ นายนันทโคบาลตามส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ระหว่างเดินทางกลับ ได้ถูกนายพรานผู้หนึ่งแทงเสียชีวิต^{๕๕๙}

ภิกษุทั้งหลายทราบการตายของนายนันทโคบาล ต่างก็วิพากษ์วิจารณ์ว่า ที่เป็นเช่นนั้น เพราะการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคเจ้า หากพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จมา นายนันทโคบาลก็คงไม่

^{๕๕๕} ขุ.อ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๒.

^{๕๕๖} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๔๑.

^{๕๕๗} วิ.มหา.อ.(ไทย) ๒/๘๕๐.

^{๕๕๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๑/๒๓๕.

^{๕๕๙} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๔๔๒.

ตาย ความทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสว่า พระองค์จะมาหรือไม่มา นายนั้นทโคบาลก็ไม่พ้นจากความตาย

เป็นที่น่าสังเกตว่า

๑. ภิกษุทั้งหลายไม่ได้ทูลถามถึงบุพกรรมของนายนั้นทโคบาล จึงไม่มีรายละเอียดในเรื่องนี้

๒. เนื้อความในคัมภีร์อรรถกถา ต่างจากเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ตรงที่ในพระไตรปิฎกนายนั้นทโคบาลได้ฟังธรรมเกิดความเลื่อมใส และขอบวช บำเพ็ญสมณธรรมกระทั่งได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ขณะที่อรรถกถาระบุว่า ได้บรรลุโสดาบัน และถูกนายพรานแทงเสียชีวิตระหว่างเดินทางกลับจากการส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

นันทะ, มารดา

นางนันทมารดา เป็นชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งของอูตตรา ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย จึงเรียกสร้อยนามว่า นางอูตตรานันทมารดา^{๕๖๐} นางเป็นธิดาของปุณณเศรษฐี และได้บรรลุโสดาบันเช่นเดียวกับบิดามารดา ต่อมาได้แต่งงานกับบุตรเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ ครั้นแต่งงานแล้ว นางไม่ได้โอกาสเพื่อสมათานศิลาอุโบสถเหมือนอย่างที่เคยปฏิบัติ จึงได้ส่งข่าวไปยังบิดามารดา เล่าสภาวะความเป็นอยู่ให้ฟัง พร้อมทั้งขอเงินจำนวน ๑๕,๐๐๐ กหาปณะ หลังจากบิดามารดาส่งเงินมาให้แล้ว นางก็ไปจ้างหญิงนครโสภณีนี้อธิมา ให้มาทำหน้าที่ปฏิบัติสามีแทนตน ส่วนตนเองขอปฏิบัติพระภิกษุสงฆ์เป็นระยะเวลา ๑๕ วันทีเหลือก่อนที่จะออกพรรษา ซึ่งก็ได้รับอนุญาตจากสามี

ตลอดระยะเวลาที่เหลืออยู่ ๑๕ วันก่อนออกพรรษา นางได้มอบหมายให้นางสิริมาปฏิบัติหน้าที่ปรนเปรอสามี ส่วนนางได้ปฏิบัติพระภิกษุสงฆ์ พร้อมด้วยบริวารช่วยกันจัดแจงอาหารบิณฑบาตถวายเป็นประจำ แต่ละวันคลุกอยู่แต่ในโรงครัว

วันหนึ่งสามีของนางยืนอยู่บนปราสาท เห็นนางกำลังสาละวนอยู่ ก็นึกตำหนิอยู่ในใจว่านางช่างโง่เขลา มีทรัพย์แล้วกลับไม่แสวงหาความสุขให้กับชีวิต ขณะที่นางเห็นสามียืนมองอยู่ที่หน้าต่างก็นึกในใจว่า สามีเราโง่เขลา คิดว่าสมบัติเหล่านี้จะสามารถเป็นที่พึ่งของตนได้ตลอดไป ขณะมองสามีอยู่นางก็ยิ้มไปด้วย ทำให้นางสิริมาสังเกตเห็น และเกิดความหึงหวง สำคัญผิดคิดว่าตนเป็นใหญ่ในเรือน จึงได้ตักน้ำมันเดือดตรงไปจะทำร้ายนางอูตตรา แต่ถูกบริวารของนางอูตตราจับเอาไว้ พร้อมทั้งข่มขู่ และเตรียมจะลงโทษ

นางสิริมาสำนึกผิด ได้ขอให้นางอูตตราอดโทษให้ โดยบอกว่า ตนเป็นลูกพระพุทเจ้า หากจะให้อดโทษ ต้องให้พระพุทเจ้าเป็นผู้ทรงอดโทษให้ เมื่อพระพุทเจ้าเสด็จมายังเรือนของนางอูตตรา นางสิริมาก็ได้กราบแทบพระบาท ทูลขอให้พระพุทเจ้าทรงอดโทษให้ พระพุทเจ้าได้ทรงอดโทษ พร้อมทั้งแสดงธรรมให้ฟัง สิ้นพระธรรมเทศนา นางสิริมาก็ได้บรรลุโสดาบัน

นางอูตตรานันทมารดา ได้รับการยกย่องจากพระพุทเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายผู้ยินดีในฉาน^{๕๖๑}

นันทะ, พระ

^{๕๖๐} อจ.เอก.อ. (ไทย) ๑/๒๖๒/๔๔๖.

^{๕๖๑} อจ.เอก.อ. (ไทย) ๑/๒๖๒/๔๕๒.

พระนันทกะ ปรากฏในนันทโกวาทสูตร^{๕๖๒} ความว่า พระนันทกะไม่ได้ให้อโวกาทภิกษุณี ตามลำดับวาระ ในพระสูตรนี้พระนันทกะได้รับพุทธานุญาติให้อโวกาทสั่งสอนภิกษุณีทั้งหลายติดต่อกัน เป็นเหตุให้ภิกษุณีทั้งหลายได้บรรลุคุณธรรมมีโสคาบันเป็นอย่างต่ำ ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิวันข้างหน้า

ในสาฬหสูตร^{๕๖๓} พรรณนาเรื่องราวพระนันทกะขณะอยู่ที่ประสาทของวิสาขาเคศิครมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี แสดงหลักความเชื่อ ๑๐ ประการ แก่สาฬหมิคารนัตตา และนายโรหณะ ผู้เป็นหลานของเปุณณิยเศรษฐี

ในนันทกสูตร^{๕๖๔} พรรณนาเนื้อความพระนันทกะได้ชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ขวนใจ ให้อโยกรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกลวกกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาในหอ ฉันทน์ กระทั่งถึงเวลาเย็น พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปที่หอฉันทน์ รอกระทั่งพระนันทกะแสดงธรรมจบ จึงทรง กระแอมแล้วเคาะที่บานประตู พร้อมกับตรัสว่า ธรรมบรรยายที่แสดงแก่ภิกษุยาวจริงนะ แม้เราคอย ฟังที่ซุ้มประตูด้านนอกจนจบกถา ก็ยังรู้สึกเมื่อยหลัง เมื่อทรงเห็นว่า พระนันทกะรู้สึกกระดากใจ จึง ได้ตรัสชมเชยว่า เป็นการดีแล้ว^{๕๖๕}

อนึ่ง พระนันทกะ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุ ทั้งหลายผู้กล่าวสอนนางภิกษุณี^{๕๖๖}

นันทกะ, มหาอำมาตย์

นันทกมหาอำมาตย์ เป็นมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวี ปรากฏในนันทกสิขสูตร^{๕๖๗} ครั้ง หนึ่ง ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ปามหาวัน พระผู้มีพระภาคได้ยก ธรรม ๔ ประการที่เป็นเหตุให้บรรลุพระโสคาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิใน วันข้างหน้า

ธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ๑) มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ๒) มีความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในพระธรรม ๓) มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ๔) ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบ ใจ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้ ชื่อว่าประกอบด้วยอายุทั้งที่เป็นที่ทิพย์ ทั้งที่เป็นของ มนุษย์ ประกอบด้วยวรรณะทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ประกอบด้วยสุขทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็น ของมนุษย์ ประกอบด้วยยศทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์

นันทวัตติ, ภิกษุณี

^{๕๖๒} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๓๙๘/๔๕๒.

^{๕๖๓} อจ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๔.

^{๕๖๔} อจ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔/๔๓๔.

^{๕๖๕} อจ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔/๔๓๕.

^{๕๖๖} อจ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๒๙/๒๙.

^{๕๖๗} สัม.มหา.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๖/๕๔๖.

นันทดี เป็น ๑ ใน ๔ ภิกษุณีที่เป็นพี่น้องกัน ออกบวชอยู่ในสำนักของภิกษุณี ประกอบด้วยนางนันทาภิกษุณี นางนันทดีภิกษุณี นางสุนทรินันทาภิกษุณี และนางอุลลันทาภิกษุณี^{๕๖๘}

นันทราช, พระราชา

พระเจ้านันทราช ในคัมภีร์อรรถกถาระบุไว้ว่า ทรงเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองพาราณสีในอดีตกาลเมื่อครั้งมณุษย์มีอายุชั้ย ๑๐,๐๐๐ ปี พระราชาองค์นี้ทรงเป็นผู้มีบุญญาธิการ เพราะได้เคยถวายผ้าห่มของตนแก่พระปัจเจกพุทธเจ้ามาก่อน แม้จะเกิดในตระกูลอำมาตย์ แต่ด้วยอำนาจแห่งบุญที่ได้ทำมา จึงได้อภิเษกสมรสกับพระราชธิดาพระเจ้ากรุงพาราณสี และได้ครองราชสมบัติสืบต่อมา

พระเจ้านันทราชนี้เอง ได้บำเพ็ญกุศลตลอดรัชกาลของพระองค์ ครั้นต่อมาในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ได้จุติกลับมาบังเกิดเป็นพระมหากัสสปะ เป็นพระมหาสาวกแห่งพระบรมศาสดา ส่วนพระมเหสีก็ได้กลับชาติมาเป็นนางภัททกาปิลานี^{๕๖๙}

นันทา

นันทา ปรากฏชื่อในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง และหลายสถานะ ประมวลสรุปได้ดังนี้

นางนันทา เป็นอดีตภรรยาของท่านนันทิเสน ถึงแก่กรรมแล้วอุบัติเป็นเปรต เพราะบุพกรรมที่ทำไว้ในอดีต^{๕๗๐} คัมภีร์ระบุไว้ว่า นางมีผิวดำ รูปร่างน่าเกลียด ผิพรรณหยาบกร้าน มองดูน่ากลัว ตาเหลือง มีเขี้ยวสีน้ำตาลแก่ สาเหตุที่ต้องเป็นเปรตเพราะเป็นหญิงดูร้าย หยาบคาย ไม่เคารพสามี กล่าวคำขู่หยาบกับสามี^{๕๗๑}

พระนางนันทา เป็นพระธิดาของพระเจ้าสุทโธทนะ^{๕๗๒} ในคัมภีร์พรรณนาความงามของพระนางไว้โดยประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า เป็นผู้ที่มีรูปสมบัติอันใคร ๆ ไม่นินทา มีรูปงามดังดวงอาทิตย์ มีรูปลักษณะที่งดงาม ประเสริฐ งามกว่านางยวนารีทุกคนในกรุงกบิลพัสดุ์ มีผิวน้ำดังดอกบัว

พระนางนันทา เป็นพระธิดาของพระเจ้าเขมกะแห่งศากยะ ในกรุงกบิลพัสดุ์ ในคัมภีร์ระบุว่า^{๕๗๓} เป็นหญิงถึงพร้อมด้วยรูปงาม น่าชม พวกเจ้าศากยะเกิดวิวาทกันใหญ่โตเพราะแย่งตัวพระนาง พระบิดาเห็นจะเป็นปัญหาใหญ่โต จึงให้พระนางบวช ครั้นบวชแล้วก็ไม่กล้าเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วยทราบบว่า พระผู้มีพระภาคทรงดีเตียนรูป แต่ต่อมาพระองค์ก็ทรงให้นางเข้าเฝ้าด้วยอุบายอย่างหนึ่ง

เมื่อนางนันทาเข้าเฝ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงเนรมิตหญิง ๓ คน ด้วยฤทธิ์ คือ (๑) หญิงสาวสวยเหมือนเทพอัปสร (๒) หญิงชรา และ (๓) หญิงตายแล้ว เป็นเหตุให้นางเกิดความสลดใจ เบื่อหน่ายในภพ ได้อบรมจิตให้เป็นสมาธิ ไม่ประมาท มีจิตไม่เกาะเกี่ยว และได้บรรลุอรหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา^{๕๗๔}

^{๕๖๘} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๒.

^{๕๖๙} ขุ.เปต.อ.(ไทย) ๒/๒/๑๕๑.

^{๕๗๐} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๖๘/๑๙๔.

^{๕๗๑} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๗๑/๑๙๕.

^{๕๗๒} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๕/๔๘๐.

^{๕๗๓} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๒/๕๔๐.

^{๕๗๔} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๓/๕๔๑.

นันทิเสน

นันทิเสนเป็นสามีนางนันทา ภายหลังต่อมานางนันทาทำกालแล้วได้ไปบังเกิดเป็นเปรต คัมภีร์ระบุไว้ว่า นางมีผิวดำ รูปร่างน่าเกลียด ผิวดุพรรณหยาบกร้าน มองดูน่ากลัว ตาเหลือง มีเขี้ยวสี น้ำตาลแก่ สาเหตุที่ต้องเป็นเปรตเพราะเป็นหญิงชั่วร้าย หยาบคาย ไม่เคารพสามี กล่าวคำขู่หยาบกับสามี^{๕๗๕}

นันทิเสนทราบความ จึงได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ นางได้รับอานิสงส์จากอุทิศให้ของสามี ทำให้มีผิวดุพรรณผ่องใส นุ่งห่มด้วยผ้าเนื้อดี มีเครื่องประดับงดงามแล้ว จึงได้เข้าไปหาสามี พร้อมกับเล่าความจริงให้ฟังว่า สมบัติที่ได้ทั้งหมดนี้ เพราะผลแห่งทานที่สามีเป็นผู้อุทิศให้ จากนั้นนางก็ได้ให้พรแก่สามีพร้อมหม่อมญาติว่า ขอให้เป็นผู้มีอายุยืน เข้าถึงสถานที่ที่ไม่มีความเศร้าโศก ปราศจากภูลี้ มีความสำราญ ไม่มีใครตำหนิตีเดียได้^{๕๗๖}

นันทิยะ

ชื่อ นันทิยะ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง และมีหลายสถานภาพ ประมวลสรุปได้ดังนี้

(๑) พระนันทิยะ

ปรากฏชื่อร่วมกับพระเถระ ๓ รูปอยู่เนื่อง ๆ ประกอบด้วย พระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมพิละ ทั้งหมดอาศัยอยู่ร่วมกันที่ป่าจันทรวังสหายวัน^{๕๗๗} คัมภีร์พรรณนาความสังเขปว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเคยเสด็จไปเยี่ยมทั้ง ๓ รูปถึงที่พัก แต่ถูกคนเฝ้าสวนห้าม เพราะความเข้าใจผิด และในที่นี้เอง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามวิธีการที่ทำให้เกิดความรัก ความสามัคคี

เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นหลังจากที่ทรงปลีกออกเมืองโกสัมพี เพราะทรงเอื่อมระอา กับภิกษุทะเลาะกัน หลังจากตรัสถาม และชี้แจงแก่พระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมพิละแล้ว ก็ทรงปลีกออกไปอยู่ที่ป่าปารีโลยกะแต่เพียงลำพัง^{๕๗๘}

ในจุฬโคตสังคสูตร^{๕๗๙} พรรณนาความถึงพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมพิละ อาศัยอยู่ในป่าโคตสังคสาวัน ซึ่งครั้งนั้นเช่นกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้เสด็จมาเยี่ยม และถูกคนรักษาป่าห้ามเข้าไปปรบวงพระเถระทั้ง ๓ รูป ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามถึงเหตุที่ทำให้ ๓ รูปอยู่ด้วยกันได้ด้วยความรัก และความสามัคคี พระเถระทั้ง ๓ รูปก็ได้กราบทูลเรื่องเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรมทั้งต่อหน้า ลับหลัง

(๒) นันทิยะปริพาชก

ปรากฏในนันทิยสูตร ว่าด้วยเรื่องนันทิยะปริพาชก^{๕๘๐} ความโดยสังเขปนันทิยะปริพาชก เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะทรงประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี ได้กราบทูลถามธรรมที่เป็นเหตุให้ถึง

^{๕๗๕} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๓๑/๑๙๕.

^{๕๗๖} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๘๔/๑๙๗.

^{๕๗๗} วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๖/๓๕๖.

^{๕๗๘} วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๗/๓๕๙.

^{๕๗๙} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๓๒๕/๓๕๗.

^{๕๘๐} สัม.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐/๑๔.

พระนิพพาน มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบโดยยกธรรม ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้น มีสัมมาสมาธิเป็นที่สุด

(๓) เจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ

ปรากฏในนันทิยสังกสูตร^{๕๘๑} ความโดยสังเขป เจ้านันทิยะได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ที่นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ได้ทูลถามองค์เครื่องบรรลู่โสดา ๔ ประการ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบโดยยกข้อธรรม ๔ ประการ ประกอบด้วย ๑) ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ๒) ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม ๓) ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ๔) ผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยชอบใจ

ในนันทิยสูตร^{๕๘๒} พรรณนาความว่า เจ้านันทิยะทราบข่าวว่าพระผู้มีพระภาคจะเสด็จไปจำพรรษาที่กรุงสาวัตถี ตนเองก็มีความประสงค์จะติดตาม ทำงานไปด้วย หาโอกาสเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคตามเวลาอันสมควรไปด้วย จึงได้ออกติดตามพระผู้มีพระภาคไปที่เมืองสาวัตถี เมื่อมีโอกาสก็กราบทูลถามถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แสดงธรรมเป็นเครื่องอยู่แก่เจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะว่า ๑) ผู้มีศรัทธา ประสบความสำเร็จ ผู้ไม่มีศรัทธาไม่ประสบความสำเร็จ ๒) ผู้มีศีล ประสบความสำเร็จ ผู้ทุศีล ไม่ประสบความสำเร็จ ๓) ผู้มีความเพียร ประสบความสำเร็จ ผู้เกียจคร้านไม่ประสบความสำเร็จ ๔) ผู้มีสติตั้งมั่น ประสบความสำเร็จ ผู้หลงลืมสติไม่ประสบความสำเร็จ ๕) ผู้มีจิตตั้งมั่น ประสบความสำเร็จ ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นไม่ประสบความสำเร็จ ๖) ผู้มีปัญญา ประสบความสำเร็จ ผู้มีปัญญาทราวมไม่ประสบความสำเร็จ^{๕๘๓}

(๔) นันทิยะอุบาสก

ปรากฏในเรวัตวิมาน^{๕๘๔} ความปรากฏแต่เพียงว่า นันทิยะอุบาสก เป็นอดีตสามีของนางเรวัต เมื่อสิ้นอายุขัยแล้ว ได้ไปบังเกิดในวิมาน พระผู้มีพระภาคอาศัยเหตุนี้ จึงได้ตรัสอุปมาบุญกุศลที่บุคคลทำแล้ว ย่อมต้อนรับบุคคลนั้นผู้ไปสู่ปรโลก เหมือนญาติมิตรต้อนรับบุคคลผู้ร้างแรมไปนานด้วยความยินดี

นันทิยะอุบาสก เป็นชาวเมืองพาราณสี เป็นคนไม่ตระหนี่ เป็นทานบติ รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ขณะที่ภรรยาของเขา เป็นหญิงชั่วร้าย เป็นคนตระหนี่ มักโกรธ มีบาปธรรม ย่อมไม่ได้เกิดร่วมกับสามี ถูกนำไปยังคุณนรก

นาคเถระ, พระ

พระนาคเถระ เป็นหนึ่งในพระมหาเถระที่ทรงจำพระวินัยสืบๆ ต่อกันมาในศรีลังกา ในคัมภีร์ระบุว่าเป็นผู้สอนนิกาย ๕ และปรกณ์ทั้ง ๗ ด้วย โดยระบุชื่อพระมหาเถระอีกหลายรูป เช่น พระ

^{๕๘๑} ส.ม.(ไทย) (ไทย) ๑๙/๑๐๓๖/๕๕๖.

^{๕๘๒} อจ.เอกาทศก.๒๔/๑๓/๔๑๗.

^{๕๘๓} อจ.เอกาทศก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๔๑๘.

^{๕๘๔} ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๖๑/๑๐๑.

อริฏฐะ พระติสสะ พระกาฬสมณะ พระทีฆเถระ พระทีฆสมณะ พระนาคเถระ พระพุทธรักขิตะ พระติสสเถระ และพระเทวเถระ เป็นต้น^{๕๘๕}

นาคสมालะ, พระ

พระนาคสมาละ ปรากฏเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่ได้ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าในช่วงปฐมโพธิกาล ซึ่งยังไม่มีพระพุทธรูปประจำ ครั้งนั้นมีรายนามพระเถระที่ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย พระนาคิตะ พระอุปวาณะ พระสุนักขัตตะ สามเณรจุนทะ และพระเมฆิยะ^{๕๘๖}

ในมหาสีหนาทสูตร ปรากฏชื่อของพระนาคสมาละเถระว่า ท่านได้ยืนถวายงานพัดอยู่เบื้องพระปฐมปางค์ของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสธรรมบรรยายชื่อโลมหังสนบรรยายจบ ท่านเกิดความรู้สึกลุกซุน ไม่เคยปรากฏมาก่อน จึงได้กราบทูลถาม และแสดงความชื่นชมในธรรมบรรยายนั้น^{๕๘๗}

ในทวิธาปถสูตร^{๕๘๘} พระผู้มีพระภาคขณะเสด็จพุทธดำเนินไปแคว้นโกศล มีท่านนาคสมาละเป็นปัจฉาสมณะ ครั้นถึงทางสองแพร่ง ท่านได้กราบทูลให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางหนึ่ง แต่พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์ที่จะเสด็จไปอีกทางหนึ่งถึง ๓ ครั้ง เมื่อเห็นว่าพระผู้มีพระภาคไม่เสด็จไปตามทางที่ท่านแนะนำ ท่านก็วางบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้ที่พื้นดิน แล้วก็เดินไปตามทางที่ท่านกราบทูลแต่ต้น

ท่านนาคสมาละเดินไปได้ไม่นาน ก็ถูกโจรข่มอยู่ระหว่างทางรุมทำร้ายได้รับบาดเจ็บ บาดแผลแตก จีวรฉีกขาด และได้หวนกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า และกราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ พระพุทธผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องแล้วก็เปล่งอุทานว่า บุคคลผู้จบเวท ถึงจะเที่ยวไปด้วยกัน อยู่ร่วมกัน ปะปนกับคนอื่น รู้แจ้ง ย่อมละคนชั่วไปได้ เหมือนนกกระเรียนวันน้ำดื่มแต่น้ำนมฉะนั้น^{๕๘๙}

อนึ่ง ในนาคสมาลวรรค^{๕๙๐} ได้พรรณนาถึงอดีตชาติของพระนาคสมาละไว้ประมวลสรุปโดยสังเขปดังนี้

ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ท่านได้เก็บดอกแคฝอยบูชาพระสฤปที่มหาชนสร้างไว้ที่หนทางใหญ่โดยเอื้อเพื่อ ผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุกคติภูมิเลยตลอด ๓๑ กัป ในกัปที่ ๑๕ ท่านได้บังเกิดเป็นเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปุပ္ผิยะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ในกาลในพระพุทธเจ้านี้ ท่านได้บรรลุคุณวิเศษคือปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖

นาคทัตตะ, พระ

พระนาคทัตตะ ปรากฏในนาคทัตตสูตร^{๕๙๑} พรรณนาความพระนาคทัตตะอยู่ที่ราวป่าแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล ท่านเข้าไปยังหมู่บ้านแต่เช้าตรู่ กว่าจะกลับมาก็หลังเที่ยง เทวดาที่สิงสถิตอยู่ในป่า

^{๕๘๕} วิ.ป.(ไทย) ๘/๒/๕.

^{๕๘๖} ดูเชิงอรรถ ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๐/๑๕๑, วิ.อ.(ไทย) ๑/๑๖/๑๘๑.

^{๕๘๗} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๖๒/๑๖๕.

^{๕๘๘} ขุ.อ.(ไทย) ๒๕/๗๗/๓๓๘.

^{๕๘๙} ขุ.อ.(ไทย) ๒๕/๗๗/๓๓๙.

^{๕๙๐} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๑๕.

นั้นมีความอนุเคราะห์หวังดีต่อท่าน จึงได้กล่าวตักเตือนด้วยคาถา สรุปลงความได้ว่า การที่พระนาคทัตตะเข้าไปบ้านแต่เช้า กลับมาตอนเที่ยงวัน เทียวไปกินเวลา คลุกคลีอยู่กับภคินี พลอยร่วมทุกข์ร่วมสุขกับเขา พัวพันในตระกูลทั้งหลาย จะเป็นเหตุให้ท่านตกอยู่ในอำนาจของมัจจุ ไม่สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

พระนาคทัตตะได้ฟังคำตักเตือนของเทวดาแล้วก็เกิดความสลดใจ

คัมภีร์อรรถกถาระบุพฤติกรรมของพระนาคทัตตะเพิ่มเติมว่า พระนาคทัตตะนอนหลับตลอดคืน ในเวลาใกล้รุ่งก็เอาปลายไม้กวาดปิดกวาดหน้าหนึ่ง ล้างหน้าแล้วเข้าไปขอข้าวต้มแต่เช้า รับเข้าต้มไปโรงฉันต้มแล้วกินนอนหลับในที่แห่งหนึ่ง เมื่อใกล้เที่ยงก็ลุกขึ้นเอาเครื่องกรองน้ำตักน้ำล้างตา แล้วก็ไปฉันอาหารตามความต้องการ ครั้นเลยเวลาเที่ยงแล้วก็หลับไป พฤติกรรมดังกล่าวนี้ เทวดาเห็นว่าท่านประมาท จึงได้กล่าวตักเตือน^{๕๙๒}

นาคิตะ, พระ

พระนาคิตะ เป็นหนึ่งในพุทธอุปัฏฐากในช่วงปฐมโพธิกาลซึ่งยังไม่มีพุทธอุปัฏฐากประจำในพระสูตรต่าง ๆ จึงมีร่องรอยบันทึกเรื่องราวของพระนาคิตะในฐานะเป็นพุทธอุปัฏฐาก ทำหน้าที่คอยรับใช้พระพุทธเจ้าในสถานที่ต่าง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในมหาลิสสูตร^{๕๙๓} มีข้อความพรรณนาถึงพราหมณ์ทูตชาวโกศลและชาวอมรคณจำนวนมากเดินทางมาธรรมา และพักอยู่ที่เมืองเวสาลี ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ก็ได้เข้าไปหาพระนาคิตะผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากเวลานั้น เพื่อนำความกราบทูลให้ทรงทราบ เพื่อขอพุทธอนุญาตเข้าเฝ้า แต่ได้รับการทัดทานไว้ด้วยเหตุเวลานั้นพระพุทธเจ้ากำลังประทับปลีภิภิเวกอยู่ ทำให้พราหมณ์ทูตเหล่านั้นต้องนั่งรอทำนองเดียวกันกับเจ้าโอรุทลิจฉวีพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่ซึ่งเสด็จมาขอเข้าเฝ้าถัดจากนั้นไม่นาน กระทั่งสามเณรสีหะซึ่งเป็นหลานได้เข้าไปทักท้วง และขอให้ นำความกราบทูลขอพุทธอนุญาตนำพราหมณ์ทูต และเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นเข้าเฝ้า

ในนาคิตสูตร^{๕๙๔} พรรณนาเรื่องราวขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ราวป่าอิจฉานังคละแคว้นโกศล พวกพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านอิจฉานังคละทราบข่าวการเสด็จมา ต่างก็พากันออกมาเพื่อเข้าเฝ้า ก่อให้เกิดเสียงดังที่ซุ้มประตูด้านนอก กระทั่งทรงเรียกพระนาคิตะไปสอบถาม จากนั้นก็ตรัสกับพระนาคิตะว่า พระองค์ไม่ติดยศ และยศก็ไม่ติดพระองค์

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถามีเนื้อความพรรณนาถึงรูปร่างลักษณะของพระนาคิตะไว้ว่า “พระเถระนี้อ้วน ในการที่จะลุกหรือนั่งเป็นต้นก็อุ้ยอ้ายอืดอาด เพราะมีร่างกายหนัก จึงดูราวจะว่าไม่ค่อยจะเคลื่อนไหวได้”^{๕๙๕} อย่างไรก็ตาม พระนาคิตะก็จัดอยู่ในกลุ่มพระอสีติมหาสาวก^{๕๙๖}

นารทะ

^{๕๙๑} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๒๒๗/๓๒๙.

^{๕๙๒} ส.สคา.(ไทย) ๑/๒/๓๖๘.

^{๕๙๓} ที.ที.(ไทย) ๙/๓๕๙/๑๕๑.

^{๕๙๔} อ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๑.

^{๕๙๕} ที.ที.อ.(ไทย) ๑/๒/๑๐๔.

^{๕๙๖} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๔/๕๖๑.

ชื่อ นารทะ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง และมีหลายสถานภาพ ประมวลสรุป
ได้ดังนี้

(๑) พระนารทะ

พระนารทะพักอยู่ที่กุฎกุฎาราม เขตกรุงปาตลีบุตร ในพระบาลีพรรณนากิตติศัพท์ของท่าน
ว่า “เป็นบัณฑิต เป็นผู้ฉลาด เป็นนักปราชญ์ เป็นพหูสูต กล่าวถ้อยคำไพเราะ มีปฏิภาณดี เป็นพระ
ผู้ใหญ่ และเป็นพระอรหันต์”^{๕๙๗}

ในโกสัมพิสสูตร^{๕๙๘} มีบันทึกเรื่องราวการสนทนาธรรมระหว่างพระนารทะกับพระปวิภูริ
ประเด็นเรื่องวจรแห่งปัจจุสมุบาทแต่ละช่วง ซึ่งพระนารทะก็ได้ตอบตามความเป็นจริงว่า ตนเห็น
ตามความเป็นจริงอย่างนั้น ทั้งนี้โดยไม่ต้องอาศัยความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามกันมา การคิด
ตรองตามเหตุผล หรือการเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้วว่าเป็นอย่างไร

ในนารทสูตร^{๕๙๙} พรรณนาเรื่องราวพระมหะสีของพระเจ้ามุนทะพระนามว่าภัททราชาเทวี
สวรรคต ทำให้พระเจ้ามุนทะเศร้าโศกพระทัย ไม่เสวยพระกระยาหาร ไม่ทรงประกอบราชกิจ ทรงชบ
อยู่ที่ศพของพระนางตลอดคืนวัน อำมาตย์ผู้ใกล้ชิดเห็นเช่นนั้น เกรงจะเสียราชกิจ จึงได้ไปนิมนต์พระ
นารทะมาช่วยแสดงธรรมโปรดเพื่อให้ทรงคลายจากความทุกข์

ครั้งนี้พระนารทะได้แสดงฐานะ ๕ ประการที่ใคร ๆ ในโลกนี้ไม่พึงได้ กล่าวคือ ๑) สิ่งที่มี
ความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่ ๒) สิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้ ๓) สิ่งที่มีความตายเป็น
ธรรมดา อย่าตาย ๔) สิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไป และ ๕) สิ่งที่มีความฉิบหายเป็นธรรม
อย่าฉิบหาย ได้ถอนความโศกของพระราชา กระทั่งทรงรับสั่งให้ถวายพระเพลิงพระศพพระนางภัททา
ราชเทวีแล้วทำสกุป์ไว้ และตั้งแต่บัดนั้นไป ก็ทรงสนาน แต่งพระองค์ เสวยพระกระยาหาร ประกอบ
ราชกิจเหมือนดังเดิมทุกประการ

นอกจากนั้นในขุททกนิกาย เปตวัตถุ^{๖๐๐} มีบันทึกเรื่องราวพระนารทะได้สนทนากับเปรต ๓
ตนว่าได้กรรมใดไว้ จึงได้เกิดเป็นเปรตมีลักษณะดังกล่าว เปรตปากหมูได้เรียนท่านว่า เพราะไม่สำรวม
วาจา ทำบาปด้วยปาก ส่วนเปรตปากเน่า มีหนอนขนไซ ได้เรียนท่านว่า อดีตเป็นสมณะลามก มีวาจา
ชั่วหยาบ ไม่สำรวมปาก เปรตผู้พิพากษา ได้เรียนท่านว่า เพราะประพฤติดุจริตด้วยการพูดส่อเสียด พูด
เท็จ และด้วยการอำพราง เมื่อถึงเวลาพูดความจริงก็ละเหตุผลเสีย^{๖๐๑}

(๒) นารทดาบส

นารทดาบสปรากฏอยู่ในอินทรียชาดก^{๖๐๒} พรรณนาคำสั่งสอนของสรภังคดาบสต่อนารท
ดาบส เรื่องผู้ตกอยู่ในอำนาจอินทรีเพราะความใคร่ ย่อมบังเกิดในอบาย แม้มีชีวิตอยู่ก็ย่อมประสบ
ทุกข์เป็นอันมาก และคำกล่าวของกาฬเทวิลดาบสต่อนารทดาบสเรื่องการครองเรือนเป็นต้นว่า ผู้ครอง
เรือนมีความขยัน แบ่งปันกันกิน เป็นการดี เมื่อได้สิ่งที่ต้องการก็ไม่ระเริง เมื่อเสื่อมจากสิ่งที่ต้องการก็

^{๕๙๗} อจ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๘๓.

^{๕๙๘} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘.

^{๕๙๙} อจ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๘๒.

^{๖๐๐} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔/๑๖๘.

^{๖๐๑} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๐๔/๒๔๗.

^{๖๐๒} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๖๐/๒๙๔.

ไม่เดือดร้อน พร้อมกับยำเตือนกับนารถดาบสว่า ไม่มีอะไรเลวร้ายไปกว่าการตกอยู่ในอำนาจแห่ง อินทรีย์ทั้งหลาย^{๖๐๓}

(๓) พระพุทธเจ้าพระนามว่านารถ

ในนพาคาริกเถราปทาน^{๖๐๔} ได้พรรณนาถึงพระนพาคาริกเถระในอดีตว่า ได้เคยสร้างเรือนไม้ อ้อ มุงด้วยหญ้า แผ้วถางที่จรงกรมถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่านารถ ด้วยผลแห่งกรรมนั้น จึงได้ รื่นเริงในเทวโลก ๗๔ ชาติ ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๗ ชาติ และเป็นพระเจ้าประเทศราชซ้อน ไพบูลย์นับชาติไม่ถ้วน ชาติสุดท้ายได้ออกบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม บำเพ็ญ เพียร ได้บรรลุพระอรหันต์ เข้าถึงที่สิ้นสุดแห่งทุกข์ทั้งปวง

ในขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ได้พรรณนาถึงพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ประกอบด้วย พระพุทธเจ้าพระนามว่าอนมทัสสี พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ และพระพุทธเจ้าพระนามว่า นารถ ทั้ง ๓ พระองค์นี้ ทรงเป็นผู้นำ เป็นมุนี ทำที่สุดแห่งความมีได้ เสด็จอุบัติขึ้นในกัปเดียวกัน^{๖๐๕}

(๔) นารถเป็นผู้เป็นพุทธอุปัฏฐาก

พระนารถปรากฏในขุททกนิกาย พุทธวงศ์ว่า เป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระ นามว่าสุชาตะ^{๖๐๖}

นาฬิขังฆะ, พรหมณ์

นาฬิขังฆพรหมณ์ เป็นพรหมณ์ในราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล ปรากฏชื่อในปิย ชาตีกสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย^{๖๐๗} พรรณนาความสงสัยของพระเจ้าปเสนทิโกศลที่มีต่อพระดำรัสของ พระพุทธเจ้า ประเด็นเรื่องความโศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เกิดจากสิ่งที่เป็นที่รัก มีจาก สิ่งที่เป็นที่รักจริงหรือไม่

เพื่อจะคลายความสงสัยดังกล่าวนี้ พระนางมัลลิกาเทวีจึงรับสั่งให้นาฬิขังฆพรหมณ์ไปเฝ้า พระพุทธเจ้า ให้ไปทูลถามปัญหาข้อสงสัยของพระเจ้าปเสนทิโกศลกะพระพุทธเจ้า แล้วนำมากราบทูล ตามความเป็นจริง

นาฬิขังฆพรหมณ์รับพระราชเสาวนีย์แล้วก็เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลขอพุทธ วินิจฉัยข้อสงสัยของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระพุทธเจ้าได้ตรัสยืนยันตามความเป็นจริงว่า ความรักเป็น เหตุนำมาซึ่งความโศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส โดยยกเรื่องราวต่าง ๆ เช่น หญิงผู้หนึ่งเป็น บ้าเพราะสามี จิตใจเหม่อลอยเดินตามตรอกซอกซอยเที่ยวตามหาสามีของนางที่ตายไป ชายคนหนึ่ง เป็นบ้าเพราะมารดาตาย เที่ยวเดินร้องไห้ตามหามารดาที่ตายไปแล้ว เป็นต้น

นาฬิขังฆพรหมณ์ได้ฟังเรื่องราวทั้งหมดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้กลับมากราบทูล ถวายรายงานพระนางมัลลิกาเทวี และพระเจ้าปเสนทิโกศลทุกประการ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ระลึก ตามคำบอกเล่าของพรหมณ์ได้ทรงเห็นจริงตามนั้นทุกประการ จึงได้ทรงลุกขึ้นจากที่ประทับ ทรงห่ม

^{๖๐๓} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๖๕/๒๙๕.

^{๖๐๔} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๕๒๖.

^{๖๐๕} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๗/๗๒๒.

^{๖๐๖} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๕๔.

^{๖๐๗} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๕/๔๓๖.

พระภูษาเฉวียงป่า ประนมหัตถ์ไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ เปล่งอุทานขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ๓ ครั้ง

นิกฺฺษะ, อุบาสก

นิกฺฺษะอุบาสก ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่ง^{๖๐๘} เนื้อความพรรณนาถึงพระอานนท์ ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าขณะทรงประทับอยู่ที่นาทิกคามว่า คติของอุบาสกชื่อนิกฺฺษะเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า อุบาสกนิกฺฺษะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไปแล้ว ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก

นิครนถ์นาฏบุตร,เจ้าลัทธิติ

นิครนถ์นาฏบุตร เป็นหนึ่งในเจ้าลัทธิติทั้ง ๖ ที่มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล มีลูกศิษย์ที่เป็นผู้ใหญ่ในบ้านในเมืองหลายท่าน เช่น สีหเสนาบดี^{๖๐๙} อุบาสลิตหบดี^{๖๑๐} เป็นต้น หลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎกพรรณนาถึงว่า “เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้ที่มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิติ คนจำนวนมากยกย่องว่าเป็นคนดี มีประสพการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก”^{๖๑๑} เหตุที่ได้ชื่อนิครนถ์เพราะมักกล่าวว่า ตนไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด ส่วนคำว่านาฏบุตร เพราะอดีตเป็นบุตรของนักฟ้อน^{๖๑๒}

หลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎกระบุว่า^{๖๑๓} นิครนถ์นาฏบุตรนั้นถึงแก่กรรมที่เมืองปาวา และหลังจากถึงแก่กรรมไม่นาน พวกนิครนถ์ก็แตกออกเป็น ๒ พวก เป็นเหตุให้พระจุนทะนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า และกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทำสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน จะได้ไม่มีปัญหาทะเลาะกันภายหลังของเหล่าพระสาวก เหมือนกรณีที่เกิดขึ้นกับพวกนิครนถ์

หลักคำสอนสำคัญ

นิครนถ์นาฏบุตรบัญญัติทัศนะในการทำความชั่วไว้ ๓ ประการ ได้แก่ กายทัศนะ วจีทัศนะ และมโนทัศนะ โดยในบรรดาทัศนะทั้ง ๓ ประการนี้ นาฏบุตรบัญญัติว่ากายทัศนะมีโทษมากกว่าวจีทัศนะ และมโนทัศนะ ทั้งนี้เพราะเหตุว่า เมื่อบุคคลทำความชั่ว กายเท่านั้นถูกลงโทษ^{๖๑๔}

นอกจากนี้ นิครนถ์ทั้งหลายถือสำรวมในวัตร ๔ ประการ คือ ๑) เว้นน้ำดิบทุกอย่าง ๒) ประกอบกิจที่เว้นจากบาปทุกอย่าง ๓) ล้างบาปทุกอย่าง และ ๔) รับสัมผัสทุกอย่างโดยไม่ให้เกิดบาป^{๖๑๕}

นิคมวาสีติสสเถระ, พระ

^{๖๐๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑.

^{๖๐๙} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๐/๑๐๘.

^{๖๑๐} ม.ม.๑๓/๕๖/๕๓.

^{๖๑๑} ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๖/๕๐.

^{๖๑๒} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๑๓๒.

^{๖๑๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๔/๑๒๕.

^{๖๑๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕.

^{๖๑๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๓/๖๐.

พระนิคมวาสีตีสสเถระ ชื่อเดิมคือ พระตีสสะ แต่เนื่องจากมีพระเถระชื่อนี้หลายองค์ จึงมีสร้อยนาม เพื่อให้เกิดความแตกต่างกัน พระตีสสะเถระรูปนี้ อยู่ในนิคม เรียกสร้อยนามตามที่อยู่ของท่านว่า “นิคมวาสีตีสสเถระ” เป็นตัวอย่างของพระผู้ยินดีในความไม่ประมาท มีปกติเห็นภัยในความประมาท^{๖๑๖} มีเนื้อความพรรณนาไว้ในอรรถกถาธรรมบทโดยสังเขป^{๖๑๗} ดังนี้

พระตีสสะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ในเมืองสาวัตถี และผู้อุปฐากของพระสารีบุตร ตอนตั้งครุฑมารดาแพ้ท้อง ปรารถนานามนตร์พระ ๕๐๐ รูป มีพระสารีบุตรเป็นประธานให้นั่งในเรือน ถวายปายาสเจือด้วยน้ำมันล้วน ส่วนตนเองนั่งห่มผ้ากาสาเว ถือชั้นทอง นั่งท่ายอาสนะ แล้วบริโภคข้าวปายาสอันเป็นแดนของภิกษุทั้งหลาย เมื่อได้ญาติ ๆ จัดแจงดำเนินการให้ อาการแพ้ท้องก็สงบ

ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในครรภ์ มารดาได้บำเพ็ญกุศลเนื่อง ๆ แม้ในเวลาคลอดแล้ว ญาติทั้งหลายก็ได้ถวายข้าวปายาสมีน้ำมันน้อยแก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป มีพระสารีบุตรเป็นประธาน และในวันนั้น ทารกน้อยได้ถวายผ้ากัมพลที่ติดมือไปแก่พระเถระ พระเถระจึงได้ถามชื่อเด็ก ญาติทั้งหลายก็บอกว่า ชื่อเหมือนพระผู้เป็นเจ้าของ เจ้า พระสารีบุตรจึงตั้งชื่อให้ว่า ตีสสะ

ตีสสะเมื่อเจริญวัยได้ ๗ ขวบ ก็ปรารถนาจะบวช จึงได้ขออนุญาตมารดาบวชในสำนักพระสารีบุตร มารดาจึงได้นำไปถวายพระเถระในเวลาเย็นวันหนึ่ง พระเถระได้จัดแจงให้บรรพชาเป็นสามเณรตั้งแต่บัดนั้น

สามเณรตีสสะครั้งบวชแล้ว ได้มีลาภสักการะมาก ด้วยผลทานที่ตนได้บำเพ็ญมาแล้วในอดีต วันแรกที่ย่างก้าวบิณฑบาต สามเณรได้บิณฑบาตพันหนึ่ง ผ้าสาฎกพันหนึ่ง และได้ถวายบิณฑบาตและผ้าสาฎกเหล่านั้นแก่ภิกษุสงฆ์ทั้งหมด ภิกษุทั้งหลายจึงขนานนามสามเณรว่า “บิณฑบาตทายกตีสสะ” ถึงฤดูหนาว สามเณรได้อาศัยบารมีของตน ถวายผ้ากัมพลแก่ภิกษุทั้งหลาย ๕๐๐ รูป จึงได้นำมเพิ่มอีกว่า “กัมพลทายกตีสสะ”

ครั้งต่อมาอีก สามเณรเบื่อหน่ายกับการคลุกคลีในหมู่คณะ จึงได้เรียนกัมมัฏฐานจากสำนักพระศาสดา เดินทางไกล ๑๒๐ โยชน์ อาศัยอุบาสกผู้หนึ่ง อยู่ที่ป่าบำเพ็ญสมณธรรม เวลาผ่านไป ๓ เดือน ก็ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ได้รับสมัญญานามใหม่เพิ่มอีกว่า “วนวาสีตีสสะ”

ครั้งปวารณาออกพรรษาแล้ว พระสารีบุตรพร้อมด้วยพระมหาสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ พระอุบาลีเถระ พระปุณณเถระ เป็นต้น ได้เดินทางไปเยี่ยมสามเณรพร้อมด้วยภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป สร้างความปลาบปลื้มยินดีแก่อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายเป็นอย่างมาก ต่างก็ชวนขวย บำรุงพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เนื่องจากวันนั้นเป็นวันนั้นเป็นวันธรรมสวนะ พระเถระจึงมอบหมายให้สามเณรแสดงธรรม

ทันทีที่พระเถระบอกให้สามเณรแสดงธรรม อุบาสกทั้งหลายก็ลุกขึ้น พร้อมกับพูดว่า ตลอดเวลาที่ผ่านมา สามเณรก็แสดงธรรม ๒ บทเท่านั้นคือ ขอให้ท่านทั้งหลายมีความสุข จงพ้นจากความทุกข์ สามเณรหาธุระอื่นไม่ ขอได้โปรดมอบหมายให้พระธรรมกถึกรูปอื่นแสดงธรรมเถิด

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา สามเณรแม้จะได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมปฏิสัมภิทา แต่ก็ไม่เคยกล่าวธรรมกถาแก่ผู้อุปฐากเหล่านั้นเลย ครั้งอุปชฌาย์มอบหมายให้แสดงธรรม จึงได้ปรารถนาเหตุผล

^{๖๑๖} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒/๓๔.

^{๖๑๗} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๙๐-๕๐๘.

นำมาอธิบายเหตุให้เกิดสุข และเหตุให้พ้นจากทุกข์จากนิยายทั้ง ๕ จำแนกชั้น ธาตุ อายตนะ และโพธิปักชยธรรมคุณมหาเมฆตั้งขึ้นใน ๔ ทวีปยังลูกเห็บให้ตกอยู่

เมื่อสามเณรแสดงธรรมจบ มหาชนได้แตกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งโกรธสามเณร อีกพวกหนึ่งยินดีที่ได้ฟังธรรมอันวิจิตรที่ไม่เคยได้ยินมาก่อนจากสามเณร พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยของอุปัฏฐากเหล่านั้น รุ่งขึ้น จึงได้เสด็จไปเยี่ยมสามเณร และแสดงคุณของสามเณรในท่ามกลางบริษัทเหล่านั้น โดยนัยเป็นต้นว่า การที่ได้เห็นอสิตมหาสาวก มีพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นต้น ก็เพราะอาศัยสามเณร แม้พระองค์เสด็จมานี้ ก็เพราะอาศัยสามเณร

มนุษย์ทั้งหลายได้ยินดังนั้น ที่โกรธอยู่ก็มีความยินดี ที่ยินดีแล้วก็ยินดียิ่งขึ้น ในเวลาจบอนุโมทนา ชนเป็นอันมากได้บรรลุอริยผล มีโสดาปัตติผลเป็นต้น

นิโครธกัปปะ, พระ

พระนิโครธกัปปะ ปรากฏในนิกขันตสูตร วัคคีสังยุต^{๖๑๘} และอรตีสสูตร^{๖๑๙} และเปสลาติมัญญาสูตร ความคล้ายกันคือ ระบุว่า เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระวัคคีสะ และท่านพำนักอยู่ที่อัครคาวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี ในวัคคีสูตรระบุว่า ท่านปรินิพพานที่อัครคาวเจดีย์^{๖๒๐}ชาติกำเนิดเดิมเป็นพราหมณ์ นามเดิมคือ กัปปะ เรียกต่อมาเป็น นิโครธกัปปะ เพราะเหตุที่ท่านอาศัยอยู่ที่โคนต้นไทร^{๖๒๑} ขณะที่รรถกถาขุททกนิยาย ระบุว่า ที่เรียกอย่างนั้นเพราะท่านบรรลุพระอรหันต์ที่โคนต้นนิโครธ^{๖๒๒}

ในอรรถกถาระบุว่า วัคคีสะประสงค์จะเรียนมนต์จากพระพุทธเจ้า แต่เมื่อทรงวางเงื่อนไขว่าจะไม่ทรงประทานมนต์ให้แก่ผู้ที่ไม่ได้บวช วัคคีสะจึงเรียกลูกศิษย์มาสั่งว่า พระสมณโคดมรู้ศิลปะมากมาย ตนจักบวชในสำนักของพระสมณโคดมเพื่อเรียนศิลปะทั้งหลาย แต่นั้นจักไม่มีใครรู้ศิลปะมากกว่าตน พวกท่านอย่าเป็นห่วง จงอยู่กันจนกว่าตนจะกลับมา ดั่งนี้ก็ส่งลูกศิษย์ไป ส่วนตนเองก็เข้าไปขออุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงมอบหมายให้พระนิโครธกัปปะเป็นอุปัชฌาย์อุปสมบทให้^{๖๒๓}

นิมิ, พระราชา

พระเจ้านิมิเป็นพระราชาองค์สุดท้ายแห่งราชบรรพชิตนั้น เป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา เป็นมหาราชผู้ตั้งมั่นในธรรม ทรงประพฤติธรรมในพราหมณ์ และคหบดี ในชาวนิคมและชาวชนบท และทรงรักษาอุโบสถทุกวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และวัน ๘ คำแห่งปักช^{๖๒๔} ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงในอดีต และสืบเชื้อสายของพระเจ้ามฆะเทวะต่อมา ๘๔,๐๐๐ พระองค์ โดยทั้งหมดได้ปลงพระเกศาและพระมัสสุ นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดร์เสด็จออกบวชเป็นบรรพชิต

^{๖๑๘} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๒๐๙/๓๐๓.

^{๖๑๙} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๒๑๐/๓๐๔.

^{๖๒๐} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๔๕/๕๘๐.

^{๖๒๑} ส.สคา.อ.(ไทย) ๑/๒/๓๐๕.

^{๖๒๒} ขุ.สุ.อ.(ไทย) ๑/๖/๓๑๔.

^{๖๒๓} ส.สคา.อ.(ไทย) ๑/๒/๓๕๑.

^{๖๒๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๒/๓๗๗.

ตามคัมภีร์ระบุว่า พระเจ้านิมิ ทรงเป็นกษัตริย์ครองเมืองวิเทหะ ทรงเป็นกษัตริย์ที่ได้รับ
เชิญจากท้าวสักกะให้เสด็จไปเยี่ยมขมนรก-สวรรค์ โดยมีมาตลีเทพบุตร ทำหน้าที่เทียมน้ำอาชาไนย
๑,๐๐๐ ตัว เบื้องต้นมาตลีเทพบุตรได้แสดงมหานรก ๑๕ ขุม ด้วยอำนาจของตน จากนั้นจึงนำเสด็จ
ขึ้นไปยัง เทวโลก ทรงได้รับการเชื้อเชิญจากท้าวสักกะให้พระองค์ทรงอภิรมย์อยู่ในหมู่เทพทั้งหลาย
แต่ทรงปฏิเสธ เพราะมีความประสงค์จะประพาศิธรรม

พระเจ้านิมิ ครั้นต่อมา เมื่อพระเกศาหงอกปรากฏบนพระเศียร ก็ทรงสละราชสมบัติให้
พระราชโอรสองค์ใหญ่ ทรงสั่งสอนให้พระราชโอรสยึดมั่นในแนวทางที่พระองค์ และบูรพมหากษัตริย์
พระองค์ก่อนๆ ได้นำเนินมาแล้ว ส่วนพระองค์ก็ออกผนวช บำเพ็ญพรตจนจรรยา สวรรคตแล้วก็เข้าถึง
พรหมโลก^{๖๒๕}

นิลียะ, นายพราน

นายพรานชื่อนิลียะ ปรากฏในมาตุโปสกคิฆฆชาดก เป็นชาดกพรรณนาถึงพญาแร้ง
โพธิสัตว์เลี้ยงมารดา^{๖๒๖} ความในอรรถกถา มีเนื้อความสรุปพอสังเขปว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาแร้ง
อาศัยอยู่ที่ถ้ำคิฆฆภูมิลี้งดูพ่อแม่ผู้แก่เฒ่าตาเสื่อม ต่อมาได้ติดบ่วง ไม่ได้นึกถึงตนเอง นึกถึงแต่พ่อแม่
ตาบอดว่าจักอยู่อย่างไรถ้าไม่มีตนเอง นายพรานนิลียะเห็นพญาแร้งโพธิสัตว์โอดครวญเพื่อพ่อแม่ของ
ตนอยู่เช่นนั้น ก็เกิดความรัก จึงได้ปล่อยพญาแร้งไป^{๖๒๗}

นิลวาสี, พระ

พระนิลวาสี เป็นหนึ่งในพระมหาเถระที่อาศัยอยู่ในกุฎกุฎาราม เขตกรุงปาตลีบุตร ในพระ
บาลีระบุชื่อหลายรูป ประกอบด้วย พระนิลวาสี พระสาณวาสี พระโคปกะ พระภค และพระผลิกสันทา
นะ เนื้อหาพรรณนาถึงภิกษุ ๓ รูป จำพรรษาอยู่ในเมืองราชคฤห์ เมื่อถึงคราววัชกริณ เกิดปัญหาข้อ
สงสัยว่าจะปฏิบัติอย่างไร จึงได้เดินทางไปถามพระเถระที่อาศัยอยู่ในเมืองปาตลีบุตรเหล่านั้น พระ
เถระเหล่านั้นวินิจฉัยโดยอาศัยแนวพระพุทธวินิจฉัย กล่าวคือ แม้จะถวายเป็นการสงฆ์ แต่จิวรนั้นก็เป็น
ของพวกเธอเพียง ๓ รูป เท่านั้น^{๖๒๘}

วรรค ป

บ

บัณฑิต, สามเณร

บัณฑิตสามเณรปรากฏชื่อในขุททกนิกาย ธรรมบท พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปรารภพระ
คากาว่า “คนไข่น้ำ ย่อมไข่น้ำ ช่างศร ย่อมตัดลูกศร ช่างไม้ ย่อมถากไม้ บัณฑิตย่อมฝึกตน” อรรถกถา
มีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้^{๖๒๙}

^{๖๒๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๕/๓๘๑.

^{๖๒๖} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๒/๒๕๘.

^{๖๒๗} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๒๓๙.

^{๖๒๘} วิ.มหา.(ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖.

^{๖๒๙} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๓๑๘.

สามเณรบัณฑิต เกิดในตระกูลอุปัฏฐากของพระสารีบุตร มารดาของท่านแพ่ทองอยากจะถวายอาหารแด่พระสารีบุตรพร้อมทั้งพระภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป เมื่อได้กระทำตามนั้นแล้วอาการแพ่ทองก็หายไป

เมื่ออายุ ๗ ขวบ ได้บรรพชาเป็นสามเณรโดยมีพระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์ หลังจากบรรพชาแล้วได้ไปบิณฑบาตกับพระสารีบุตร ระหว่างทางเห็นคนชกน้ำจากเหมืองเกิดสงสัย จึงถามว่า "น้ำมีจิตใจหรือไม่" พระเถระตอบว่า "น้ำไม่มีจิตใจ" สามเณรเกิดความคิดว่า เมื่อคนสามารถชกน้ำซึ่งไม่มีจิตใจไปสู่ที่ตนเองต้องการได้ แต่เหตุใดจึงไม่สามารถบังคับจิตใจให้อยู่ในอำนาจได้

สามเณรเดินต่อไปได้เห็นคนกำลังถากไม้ทำเกวียนอยู่ จึงถามว่า "ไม้นั้นมีจิตใจหรือไม่" เมื่อพระเถระตอบว่า "ไม้ไม่มีจิตใจ" สามเณรก็เกิดความคิดอีกว่า คนสามารถนำเอาท่อนไม้ที่ไม่มีจิตใจมาทำเป็นล้อได้ แต่ทำไมไม่สามารถบังคับจิตใจได้

เดินต่อไปได้เห็นคนกำลังใช้พลนลูกศรเพื่อจะตัดให้ตรง จึงถามว่า "ลูกศรนั้นมีจิตใจหรือไม่" เมื่อพระเถระตอบว่า "ลูกศรไม่มีจิตใจ" สามเณรก็เกิดความคิดต่อไปอีกว่า คนสามารถตัดลูกศรให้ตรงได้ แต่ไม่สามารถบังคับจิตใจให้อยู่ในอำนาจได้

ทันใดนั้น สามเณรได้เกิดความคิดที่จะปฏิบัติธรรมขึ้น จึงได้ขอให้พระเถระนำอาหารมาฝากตนด้วย พระเถระได้รับปากและมอบลูกตาลให้พร้อมกับสั่งให้ไปปฏิบัติธรรมในห้องของท่าน สามเณรก็ได้ทำตามทุกอย่างและก็เริ่มบำเพ็ญสมณธรรม

เมื่อสามเณรบัณฑิตเริ่มบำเพ็ญสมณธรรม ท้าวสักกะตรัสเรียกท้าวมหาราชทั้ง ๔ ให้ห้ามพระอาทิตย์ไม่ให้หมุน ส่วนพระองค์ได้อารักขาที่สายยูเพื่อไม่ให้เกิดเสียงดัง ระหว่างที่สามเณรนั้นบำเพ็ญเพียรอยู่นั้น ภายในวัดจึงมีแต่ความสงบ จิตของท่านจึงมีอารมณ์แน่วแน่และได้บรรลุอนาคามีผล

ฝ่ายพระสารีบุตรเมื่อบิณฑบาตได้อาหารแล้ว ก็หวังจะนำอาหารไปให้สามเณร พระพุทธเจ้าทรงทราบเหตุการณ์ทุกอย่างด้วยพระญาณ จึงดำริว่าหากพระองค์ไม่เสด็จไปอารักขา สามเณรบัณฑิตจะไม่สามารถบรรลุพระอรหันต์ได้ จึงเสด็จไปอารักขาที่ซุ้มประตูวัด เมื่อพระสารีบุตรมาถึงตรัสถามปัญหา ๔ ข้อระหว่างที่พระพุทธเจ้าตรัสถามปัญหากับพระสารีบุตรนั้น สามเณรได้บำเพ็ญสมณธรรม และได้บรรลุพระอรหันต์ผล จากนั้นจึงตรัสสั่งให้พระสารีบุตรนำอาหารไปให้สามเณร เมื่อสามเณรฉันภัตตาหารเช้าเสร็จ และนำบาตรไปล้าง บรรดาเทพดาทั้งหลาย จึงหยุดการอารักขาพระอาทิตย์ ได้เคลื่อนไปเป็นเวลาบ่าย

ภิกษุทั้งหลายโพนทนาว่า เวลาล่วงเลยไปบ่ายโมงกว่าแล้ว, ดวงอาทิตย์ก็เพิ่งเคลื่อนไปบ่ายคล้อย, ขณะที่สามเณรฉันเสร็จเดี๋ยวนี้เอง, นี้เรื่องอะไรกันหนอ? พระศาสดาทรงทราบความเป็นไปนั้นแล้วเสด็จมา ตรัสถามว่าพวกอะไรกัน

ภิกษุทั้งหลายได้กราบทูลตามความเป็นจริง พระศาสดาตรัสเสริมว่า อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย เวลาคนมีบุญทำสมณธรรม จันทเทพบุตรอุดมมงคลพระจันทร์รังไว้, สุริยเทพบุตรอุดมมงคลพระอาทิตย์รังไว้, ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ถือนารักขาทั้ง ๔ ทิศในป่าไถลวิหาร, ท้าวสักกเทวราชเสด็จมายึดอารักขาที่สายยู, ถึงเราผู้มีความขวนขวายน้อยด้วยนึกเสียว่า 'เป็นพระพุทธเจ้า' ก็ไม่ได้เพื่อจะนั่งอยู่ได้ ยังได้ไปยึดอารักขาเพื่อบุตรของเรา ที่ซุ้มประตู จากนั้นจึงได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นว่า พวกบัณฑิตเห็นคนไข่น้ำกำลังไข่น้ำไปจากเหมือง ช่างครกำลังตัดลูกศรให้ตรง และช่างถากกำลังถากไม้แล้ว ถือน้ำเอาเหตุเท่านั้น ให้เป็นอารมณ์ทรมานตนแล้ว ย่อมยึดเอาพระอรหันต์ไว้ได้ทีเดียว

ป

ปฤกษ์จายนะ,ครู

ปฤกษ์จายนะ เป็น ๑ ในเจ้าลัทธิทั้ง ๖ สมัยพุทธกาล (ประกอบด้วย ปุณณกัสสปะ, มักขลิโคศล, อชิตเกสกัมพล, ปฤกษ์จายนะ, สัญชัยเวลัฏฐบุตร, และนิครนถ์นาฏบุตร) ลัทธินี้มีที่ศนะว่า สภาวะ ๗ กอง ได้แก่ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ ชีวะ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคงดุษยอดเขา ดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่ผันแปร ไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กัน ในสภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีผู้ฆ่า ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่มีผู้ฟัง ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฟัง ไม่มีผู้รู้ ไม่มีผู้ทำให้คนอื่นรู้ ใครก็ตามเอาศีลศตราคมตัดศีระชะใคร ก็ไม่เชื่อว่าปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็นเพียงศีลศตราแทรกผ่านไปในระหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้น^{๖๓๐} ที่ศนะดังกล่าวนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นัตถิกวาท หมายถึงลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย

อนึ่ง คำว่า ปฤช เป็นชื่อตัว ส่วนคำว่า กัจจายนะ เป็นชื่อโคตร เรียกรวมทั้งชื่อตัวและโคตรว่า ปฤกษ์จายนะ^{๖๓๑} ในอรรถกถาัมขณิกาย มูลปณณาสกัให้รายละเอียดเพิ่มเติมอีกว่า ปฤกษ์จายนะเป็นเจ้าลัทธิห้ามน้ำเย็น แม้จะถ่ายอุจจาระก็ไม่ใช้น้ำ ได้นำร้อนหรือน้ำข้าวจึงใช้ เขาเดินผ่านแม่น้ำ หรือน้ำในทางก็คิดว่า เราศีลขาดแล้ว ก่อทรายเป็นสนูปอิชฐานศีลเดินต่อไป^{๖๓๒}

ปฎาจารย์,ภิกษุณี

นางปฎาจารย์ เป็นหญิงผู้มีบุญอันกระทำไว้แล้วแทบบาทพระพุทเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ ปรรณาดำแหน่งเอตทัคคะ บำเพ็ญกุศลให้ยิ่งยวด แม้ในสมัยแห่งพระพุทเจ้าพระนามว่ากัสสปะ นางก็ได้สร้างบริเวณถวายภิกษุสงฆ์ บังเกิดในเทวโลก เสวยสมบัติอยู่พุทธรันดรหนึ่ง ภพสุดท้ายนางบังเกิดในตระกูลเศรษฐีมีทรัพย์มากในกรุงสาวัตถี เมื่อเข้าสู่วัยสาว เกิดหลงรักบุรุษชาวบ้านนอกคนหนึ่ง คัมภีร์อรรถกถาระบุว่า นางได้แอบลักลอบได้เสียกับลูกจ้างในบ้าน ต่อมาเกรงความผิด จึงได้พากันหนีออกจากบ้านไปอยู่กินกับบุรุษผู้นั้น^{๖๓๓} กระทั่งมีบุตรด้วยกัน ๒ คน

อรรถกถาธรรมบทระบุว่า นางเป็นธิดาของเศรษฐีผู้มีสมบัติ ๔๐ โภก ในกรุงสาวัตถี นางเป็นหญิงมีรูปงาม เมื่อนางมีอายุได้ ๑๖ ปี บิดามารดาต้องการรักษา และป้องกัน จึงให้อยู่บนปราสาท ๗ ชั้น ถึงกระนั้น นางก็ได้สมคบกับคนรับใช้คนหนึ่ง เมื่อบิดามารดาตายนางให้กับชายหนุ่มผู้มีชาติเสมอกัน นางจึงได้หนีออกจากบ้านไปอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ดำรงชีวิตตามยถากรรม^{๖๓๔}

ตอนนางตั้งครรรค์ นางมีความประสงค์จะไปเยี่ยมบิดามารดา ได้ออกจากเรือนไปโดยไม่ได้บอกสามี ภายหลังสามีได้ออกติดตามทันระหว่างทาง ซึ่งเป็นช่วงจังหวะที่นางเกิดเจ็บครรภ์ใกล้คลอด ผ่นวกกับฝนก็ตกอย่างหนัก สามีของนางไปแสวงหาเครื่องกำบังกายให้ก็ถูกงูกัดตาย นางประสบทุกขเวทนาเพราะการคลอด หมดที่พึง เดินทางกลับบ้านเพียงลำพัง ระหว่างทางพบแม่น้ำมีน้ำหลาก จึงอุ้มลูกข้ามไปไว้ฝั่ง ให้คนเล็กที่มโนมจันแล้วข้ามกลับไปเพื่อนำลูกอีกคน เยี่ยวตัวหนึ่งโอบลูกคนเล็ก ขณะที่ลูกคนโตถูกกระแสน้ำพัดจมหายไป นางได้ประสบความโศกเศร้าเหลือประมาณ จึงออก

^{๖๓๐} ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๔/๕๘.

^{๖๓๑} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑๕๕/๑๓๒.

^{๖๓๒} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๒/๕๖๙.

^{๖๓๓} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๒๔.

^{๖๓๔} ข.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๔๘๙.

เดินทางต่อไปยังเมืองสาวัตถี ต่อมาก็ทราบข่าวอีกว่า บิดามารดา ตลอดจนคนในเรือนทั้งหมดประสบ
อัคคีภัย ถูกไฟคลอกตายหมดทั้งบ้าน ประสบความทุกข์อย่างใหญ่หลวง ไม่อาจดำรงสติไว้ได้ เดินบ่น
เพื่อไปกระทั่งได้พบพระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคได้ทรงให้นางกลับสติด้วยพุทธานุภาพ ทรงแสดงพระคาถาโปรดมีนัยเป็น
ต้นว่า บุตรไม่มีเพื่อการต้านทาน แม้อบิดาและพวกพ้องก็ไม่มีเพื่อการต้านทาน เมื่อหมู่สัตว์ถูกมัจจุ
ครอบงำ ย่อมไม่มีการต้านทานในหมู่ญาติทั้งหลาย จบพระคาถา นางได้บรรลुโสตาบัน และทูลขอ
อุปสมบท พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงมอบหมายให้บวชในสำนักภิกษุณี ครั้นบวชแล้วไม่นานก็บรรลु
พระอรหันต์ เรียนพุทธวจนะ เป็นผู้ชำนาญในพระวินัยปิฎก

อรรถกถาธรรมบทระบุการบรรลุธรรมของนางไว้ว่า วันหนึ่ง นางกำลังเอาหม้อต้มน้ำล้าง
เท้า เทน้ำลง น้ำนั้นไหลไปหน่อยหนึ่งแล้วก็ขาด ครั้งที่ ๒ น้ำที่นางเทลงได้ไหลไปไกลกว่านั้น ครั้งที่ ๓
ที่นางเทลง ได้ไปไกลกว่านั้นอีก ด้วยอาการอย่างนี้ นางถือเอาน้ำเป็นอารมณ์ กำหนดด้วยทั้ง ๓ ว่า สัตว์
บางเหล่าตายในปฐมยามก็มี เหมือนน้ำเทครั้งแรก มัชฌิมยามก็มี เหมือนน้ำเทครั้งที่ ๒ ปัจฉิมยามก็มี
เหมือนน้ำเทครั้งที่ ๓ พระพุทธเจ้าประทับในพระคันธกุฎี ทราบอภัยสาครนาง จึงได้แผ่พระรัศมีปรากฏ
ต่อหน้านางแสดงพระธรรมเทศนาตามสมควรแก่อุปนิสัยนั้น^{๖๓๕}

นางปญฺญาจาราได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ทรงวินัย^{๖๓๖}

อนึ่ง นางปญฺญาจารา เป็นชื่อที่ปรากฏภายหลังเมื่อนางเสียดิจจากการสูญเสียบุคคลผู้เป็นที่
รัก นับตั้งแต่สามี ลูกชาย บิดา มารดา เป็นต้น นางเดินแก้ผ้า แม้มีคนอื่นเอาเสื้อผ้ามาให้ นางก็ฉีกทิ้ง แม้
มีผู้คนห้อมล้อมนางในที่พบเห็น นางก็ไม่มีความละอาย คนทั้งหลายจึงขนานนามว่า ปญฺญาจารา มี
ความหมายว่า มีอาจารย์อันตกลไปแล้ว^{๖๓๗}

ปภาวดี, พระนาง

พระนางปภาวดี เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ในคัมภีร์ทีฆนิกาย
มหาวรรคระบุไว้แต่เพียงว่า พระนางเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอรุณะ ครองราชย์สมบัติอยู่ในเมือง
อรุณวดี^{๖๓๘} รายละเอียดนอกจากนี้ ไม่ปรากฏ

ปเจตนะ, พระราชา

พระเจ้าปเจตนะ ปรากฏพระนามในปเจตนะสูตร^{๖๓๙} พระผู้มีพระภาคยกเรื่องพระองค์มา
เป็นอุทาหรณ์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย ความพรรณนาโดยสังเขปว่า พระเจ้าปเจตนะ มีพระประสงค์ให้
ทำรตสิกเพื่อใช้ในการรบ ทรงมีเวลา ๖ เดือน จึงได้ไปปรึกษาช่าง พร้อมทั้งแจ้งพระประสงค์ให้ทราบ

นายช่างใช้เวลา ๕ เดือน ๒๔ วัน ทำล้อได้เพียงข้างเดียว พระราชาทราบข่าวก็ร้อนพระทัย
เพราะเหลือ ๖ วันเท่านั้นก็จะทรงออกศึก จึงได้เร่งนายช่างทำล้ออีกข้างให้เสร็จ นางช่างก็ได้รับสนอง
พระราชโองการกระทั้้งแล้วเสร็จภายใน ๖ วัน แล้วนำไปถวายพระเจ้าปเจตนะ

^{๖๓๕} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๔๙๗.

^{๖๓๖} อจ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๓๘/๓๐.

^{๖๓๗} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๒๗.

^{๖๓๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๕.

^{๖๓๙} อจ.ทก.(ไทย) ๒๐/๑๕/๑๕๖.

พระเจ้าปดุงเห็นพระเนตรเห็นล้อก็ทรงประหลาดพระทัย ด้วยไม่สามารถแยกออกได้ว่า ระหว่างล้อที่ใช้ระยะเวลา ๕ เดือน ๒๔ วัน กับล้อที่ใช้ระยะเวลาทำเพียง ๖ วัน ต่างกันอย่างไร จึงได้ตรัสถามนายช่างถึงความแตกต่างของล้อคู่ดังกล่าว เพื่อจะแสดงให้เห็นถึงความแตกต่าง นายช่างได้ทดสอบเพื่อทอดพระเนตร ด้วยการหมุนล้อที่สร้างเสร็จภายใน ๖ วัน ล้อนั้นเมื่อนายช่างหมุนก็หมุนไปได้เท่าที่กำลังนายช่างหมุน สุดกำลังก็เวียนล้นลงที่พื้นดิน ส่วนล้อที่ใช้เวลา ๕ เดือน ๒๔ วัน เมื่อนายช่างออกแรงหมุน ก็หมุนไปตามปกติ เมื่อสุดกำลังที่หมุนก็ตั้งอยู่ได้ไม่ล้นลงเหมือนตั้งอยู่ในเพล

“ขอเดชะ กง กำ และคุมของล้อข้างที่ทำสำเร็จโดยใช้เวลา ๕ เดือน ๒๔ วัน ไม่คุด ไม่มีปุมปม ไม่มีแก่นและกระพี้ที่มียาง เพราะกง กำ และคุม ไม่คุด ไม่มีปุมปม ไม่มีแก่นและกระพี้ที่มียาง ล้อนั้นเมื่อข้าพระองค์หมุนจึงหมุนไปได้เท่าที่ข้าพระองค์หมุนแล้วตั้งอยู่ได้เหมือนอยู่ในเพล”

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรุปพระภิกษุหรือภิกษุณีผู้ละความคุดของกาย โทษของกาย และละมลทินของกาย ละความคุดของวาจา โทษของวาจา และมลทินของวาจา ละความคุดของใจ และละมลทินของใจ ชื่อว่าดำรงมั่นอยู่ในธรรมวินัยนี้ เหมือนล้อข้างที่ทำสำเร็จโดยใช้เวลา ๕ เดือน ๒๔ วัน จากนั้นก็ทรงสั่งสอนให้ภิกษุทั้งหลายละความคุด โทษ และมลทินของกาย วาจา และใจ

ปติปฐกิกา, นาง

นางปติปฐกิกา พบในปติปฐกิวัดถุ ขุททกนิกาย ธรรมบท^{๖๔๐} พระผู้มีพระภาคตรัสปรารภพระคาถาว่า “มฤตยูย้อมทำคนที่มีจิตใจติดข้องอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ผู้มีวแต่เลือกเก็บดอกไม้ไม่อยู่ ผู้ไม่อิมในกามทั้งหลายให้ตกอยู่ในอำนาจ” ความในอรรถกถา มีพรรณนารายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

มาลาภารีเทพบุตร ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แวดล้อมด้วยนางอัปสรพันหนึ่ง เข้าไปสู่สวนเทพธิดา ๕๐๐ ขึ้นไปบนต้นไม้แล้วเขย่าให้ดอกกร่วง ส่วนเทพธิดา ๕๐๐ พากันเก็บเอาดอกไม้ที่ตกแล้วแล้วประดับเทพบุตร ขณะนั้นเทพธิดาองค์หนึ่ง จุดบินกิ้งกิ้งนั้นแล สรีระดับไป ดุจเปลวประทีป นางถือปฏิสนธิในตระกูลหนึ่ง ในกรุงสาวัตถี

จำเดิมแต่เกิดมา นางระลึกชาติได้ว่า “เราเป็นภริยาของมาลาภารีเทพบุตร” มีปรารถนาที่จะได้เกิดเฉพาะในสำนักสามี แม้เมื่อถึงวัยอันควร ได้แต่งงานมีสามีแล้วก็ตาม แต่เวลาถวายสลากภัต ปักขิกภัต และวัสสวาลิกภัต เป็นต้นแล้ว ก็ยังกล่าวว่า “ขอส่วนบุญนี้ จงเป็นปัจจัยให้ได้บังเกิดในสำนักสามี” กระทั่งกลายเป็นที่เล่าขานของภิกษุทั้งหลายว่า หญิงผู้นี้ ปรารถนาแต่สามี

นางอาศัยอยู่บนโลกมนุษย์กระทั่งมีบุตร ๔ คน ต่อมาได้ถึงแก่กรรมด้วยอาพาธบางอย่าง และ ก็ได้ไปบังเกิดในสำนักของมาลาภารีเทพบุตรตามที่ปรารถนาทุกประการ ซึ่งเวลานั้น เทพบุตรและเทพธิดาเหล่านั้นยังบังเกิดอยู่ในอุทยาน เทพบุตรเห็นนางเข้าก็แปลกใจจึงได้สอบถามว่า หายไปไหนมา

นางปติปฐกิกาได้เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟังตั้งแต่ต้น เทพบุตรได้ฟังเช่นนั้นก็สงสัย จึงได้สอบถามถึงอายุขัยของมนุษย์ เมื่อทราบว่ามีอายุขัยประมาณ ๑๐๐ ปี ก็สอบถามว่า มนุษย์มีอายุน้อยขนาดนี้ ดำรงชีวิตอยู่อย่างไรบ้าง นางได้เล่าตามความเป็นจริงว่า มนุษย์แม้จะมีอายุน้อย แต่ก็มีความประมาท ปล่อยเวลาให้ล่วงไปอย่างเปล่าประโยชน์ประหนึ่งว่าจะไม่ตาย

ปธานกัมมิกิตสสะ, พระ

^{๖๔๐} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๘/๔๒.

พระปธานกัมมิกตีสสเถระ ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท ขณะพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันโดยทรงยกขึ้นปรารภพระคาถาว่า “คนที่ไม่ขยันในเวลาที่เหมาะสม ทั้งที่ยังหนุ่มสาว มีกำลัง แต่กลับเกียจคร้าน มีความคิดใฝ่ต่ำ ปราศจากความเพียร เกียจคร้านมาก ย่อมไม่ประสบทางด้วยปัญญา”^{๖๔๑} ความในคัมภีร์อรรถกถา^{๖๔๒} มีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า

ครั้งหนึ่ง มีชายหนุ่ม ๕๐๐ คน ในกรุงสาวัตถี ได้รับการอุปสมบทจากพระศาสดา หลังจากที่ได้เรียนพระกัมมัฏฐานจากพระศาสดาแล้ว ได้เข้าป่า มุ่งหน้าปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ กลับมาถวายบังคมพระศาสดา ได้รับการต้อนรับจากพระศาสดา และทรงแสดงความยินดีด้วย

ฝ่ายพระปธานกัมมิกตีสสเถระ อยากได้รับการต้อนรับ และการชื่นชมจากพระศาสดาบ้าง จึงเริ่มทำความเพียรอย่างหนัก จงกรมตลอดทั้งคืนยันรุ่ง กระทั่งเป็นลมล้มลง ขาหักคาแผ่นดินที่ใช้จงกรมนั่นเอง พระภิกษุรูปอื่นที่เป็นพระอรหันต์ ได้ยินเสียงร้อง ก็พากันเข้ามาช่วยเหลือ ทำให้พลาดโอกาสในการไปฉันภัตตาหารเช้าที่บ้านอุบาสกคนหนึ่ง พระศาสดาทรงทราบเรื่องเข้า ได้ตรัสว่า ภิกษุนั้น ทำอันตรายลาภของพวกเธอในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในกาลก่อนเธอก็ทำลายลาภของพวกเธอเหมือนกัน จากนั้นทรงนำเรื่องวรุณชาติมาตรัสให้ฟัง แล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใด ไม่ควรทำความขยัน ในกาลควรขยัน เป็นผู้มีความดำริอันจมแล้ว เป็นผู้เกียจคร้าน บุคคลนั้น ย่อมไม่บรรลุคุณวิเศษต่าง ๆ มีนิมาน เป็นต้น

ปธานิกตีสสเถระ พระ

พระปธานิกตีสสเถระ ได้รับการปรารภขึ้นจากพระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะทรงประทับอยู่ที่พระเชตวัน ด้วยประสงค์จะตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลพราสาทสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น ผู้ฝึกตนดีแล้ว จึงควรฝึกผู้อื่น เพราะตนนั้นแลฝึกได้ยากยิ่ง^{๖๔๓} ในคัมภีร์อรรถกถา^{๖๔๔} มีพรรณนาเนื้อความสังเขปดังนี้

พระปธานิกตีสสเถระนั้นเรียนพระกัมมัฏฐานในสำนักของพระศาสดาแล้ว พาภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปไปจำพรรษาในป่า กล่าวสอนว่า พวกท่านเรียนพระกัมมัฏฐานในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระชนม์อยู่ จงเป็นผู้ไม่ประมาท ทำสมณธรรมเถิด ดังนี้แล้ว ส่วนตนเองก็หลบไปนอน

เหล่าภิกษุทั้งหลายจงกรมในปฐมยามแล้ว เข้าไปสู่วิหารในมัชฌิมยาม พระเถระนั้นนอนอ้อมแล้ว ได้ไปสำนักของภิกษุเหล่านั้น แล้วก็ดำหนิว่า จะพากันมาหลับมานอนหรือ จากนั้นก็ไล่ให้ภิกษุเหล่านั้นออกไปบำเพ็ญสมณธรรม ส่วนตนเองก็หลบไปพักผ่อนอีก

ภิกษุเหล่านั้นก็ออกไปเดินจงกรมกระทั่งมัชฌิมยามผ่านไป ครั้นถึงปัจฉิมยามก็เข้าไปสู่วิหารเพื่อพักผ่อน แต่พักผ่อนได้สักพักหนึ่ง ก็ถูกพระปธานิกตีสสเถระมาปลุกให้ออกไปบำเพ็ญสมณธรรมอีก เป็นอยู่อย่างนี้ ไม่เป็นอันหลับอันนอน และไม่เป็นอันปฏิบัติสมณธรรม ได้รับความลำบาก ไม่สามารถยังคุณวิเศษใด ๆ ให้เกิดขึ้นได้

^{๖๔๑} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๘/๑๑๙.

^{๖๔๒} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๓๗๖.

^{๖๔๓} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๙/๘๒.

^{๖๔๔} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๑๓๓.

วันหนึ่งได้ปรึกษา และวางแผนดูพฤติกรรมของอาจารย์ เพราะมีความสงสัยว่า ทำไมอาจารย์ถึงมีความขยันหมั่นเพียรถึงเพียงนี้ ครั้นเห็นพฤติกรรมของอาจารย์แล้วก็พากันตำหนิ เมื่อออกพรรษาแล้วก็พากันไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบ พระศาสดาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ได้ทำอันตรายแก่พวกเธอไม่ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น, แม้ในกาลก่อน ภิกษุนั้นก็ได้ทำอันตรายแก่พวกเธอเหมือนกัน" จากนั้นก็ตรัสเรื่องไถ่ขันไม่ตรงเวลาให้ภิกษุทั้งหลายฟัง

ปนาทะ, พระราชา

พระเจ้าปนาทะ ปรากฏในภัททชิเถรคาถา ขุททกนิกาย เถรคาถา^{๖๔๕} พรรณนาถึงพระภัททชิเถรเสริฐปุราสาททองที่ตนเคยครอบครองในอดีตชาติว่า พระราชาทรงพระนามว่าปนาทะ มีประสาททองกว้างและสูงประมาณ ๑๖ โยชน์ คนทั้งหลายกล่าวว่าสูงประมาณ ๑,๐๐๐ โยชน์ มีชั้นพื่นชั้น ร้อยยอด สะพรั่งไปด้วยธง พร่าวไปด้วยแก้วสีเขียว ในปราสาทนั้นมีนักพ่อนหกพัน แบ่งเป็น ๗ กลุ่ม พากันพ่อนร่ายอยู่

ในอรรถกถาขยายความเพิ่มเติมดังนี้

พระราชาพระองค์นี้มีพระชนม์อยู่ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ บางครั้งก็เรียกว่าพระเจ้ามหาปนาทะ เพราะมีพระราชานุภาพมาก และเพราะเป็นผู้ประกอบด้วยกิตติศัพท์อันเกรียงไกร^{๖๔๖}

ปเสนทิโกศล, พระราชา

พระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาโกศลแห่งเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล มีพระภคินีนามว่า เวเทหิ ซึ่งต่อมาได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เมื่อเจริญวัยได้ศึกษาศิลปวิทยาที่เมืองตักกสิลา กับเจ้าชายผู้เป็นพระสหายอีก ๒ พระองค์ คือ เจ้าชายมหาลี เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี และเจ้าชายพันธุละ เมืองกุสินารา แคว้นมัลละ เมื่อศึกษาศิลปวิทยาสำเร็จแล้วก็เสด็จกลับมา และได้แสดงศิลปวิทยาให้พระประยูรญาติได้ชมกันทั่วหน้า พระเจ้ามหาโกศลผู้เป็นพระราชบิดาจึงมอบราชบัลลังก์ให้ในเวลาต่อมา

พระเจ้าปเสนทิโกศลเดิมนับถือนิครนถ์ และเชื่อถือในการบูชาญูของพราหมณ์ ต่อมาเกิดกรณีพระสุบินนิมิตรร้าย ทำให้พระองค์สั่งเตรียมฆ่าสัตว์อย่างละ ๗๐๐ ตัวบูชาญู เพื่อแก้เหตุตามคำแนะนำของพราหมณ์บุโรหิตทั้งหลาย พระนางมัลลิกาได้อาศัยเหตุดังกล่าวนี้ ทรงใช้อุบายทำให้พระเจ้า ปเสนทิโกศลได้พบพระพุทธเจ้า และเป็นจุดเปลี่ยนทำให้พระองค์ทรงหันมานับถือพระรัตนตรัย และกลายเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

บทบาทของพระเจ้าปเสนทิโกศลต่อพระพุทธศาสนา พบอยู่โดยทั่วไปในคัมภีร์พระไตรปิฎก ประมวลมาพอเป็นตัวอย่างดังนี้

๑. **ด้านการบัญญัติพระวินัย** พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงห้วงโยอาจารย์ของสงฆ์ เมื่อเห็นว่าสิ่งใดไม่งาม ก็จะทำโอกาสกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ เพื่อทรงแก้ไขปัญหา ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ดังตัวอย่าง

^{๖๔๕} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๓/๓๕๗.

^{๖๔๖} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๒/๑๐๘.

๑.๑ ในหัตถ์สธัมมสิกขาบท^{๖๔๗} ภิกษุสัตตรสวัคคีย์เล่นน้ำในแม่น้ำอจิรวดี พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่บนปราสาทกับพระนางมัลลิกาเทวี ได้ทอดพระเนตรเห็น ทรงเห็นว่าเป็นกิริยาที่ไม่งาม เห็นควรกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ เมื่อภิกษุเหล่านั้นขึ้นจากน้ำแล้ว รับสั่งให้นิมนต์มาแล้วถวายน้ำอ้อยฝากนำไปทูลถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำให้ทรงทราบเรื่องราวทั้งหมด และได้ทรงยกเรื่องนี้ขึ้นเป็นเหตุ บัญญัติสิกขาบทว่า ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะเล่นน้ำ^{๖๔๘}

๑.๒ พระอานนท์ได้รับมอบหมายจากพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ไปสอนธรรมในพระตำหนักวันหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่ในห้องบรรทมกับพระนางมัลลิกาเทวี พระนางทอดพระเนตรเห็นแต่ไกล จึงรีบลุกขึ้น พระภุชชาติทรงเลื่อนหลุด พระอานนท์เห็นก็หันหลังกลับไปสู่อารามแล้วแจ้งเรื่องทั้งหมดให้ภิกษุทั้งหลายทราบ ทำให้ภิกษุทั้งหลายตำหนิพระอานนท์และนำเรื่องไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคยกเรื่องนี้เป็นเหตุ ตรัสตำหนิพระอานนท์ พร้อมกับทรงแสดงโทษของการเข้าเขตพระราชฐานชั้นใน จากนั้นจึงทรงบัญญัติสิกขาบท ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้เข้าไปยังเขตพระตำหนักที่บรรทมของพระราชินีโดยไม่ได้แจ้งให้ทรงทราบล่วงหน้า^{๖๔๙}

๑.๓ ในสังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๒ พระชายาของเจ้าลิจฉวีประพุดินอกใจสามี ต่อมาเจ้าลิจฉวีท่านนั้นได้ขออำนาจในที่ประชุมเพื่อจัดการลงโทษกับนาง ฝ่ายพระชายนั้นทราบเรื่องก็เก็บข้าวของมีค่าหนีไปเมืองสาวัตถี และได้ไปขอบวชในสำนักของภิกษุณี เจ้าลิจฉวีตามสืบจนรู้ความเป็นไปทั้งหมด จึงได้นำเรื่องไปกราบทูลพระเจ้าปเสนทิโกศลเพื่อขอพระราชานุญาตจับนางไปดำเนินคดี แต่ไม่ได้รับอนุญาต เพราะทรงเห็นว่า ถ้านางได้บวชแล้ว ใคร ๆ ก็ทำอะไรไม่ได้ ธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ขอให้นางได้ประพุดิพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์เถิด

เจ้าลิจฉวีไม่พอใจ จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า ทำไมพวกภิกษุณีจึงบวชให้สตรีผู้เป็นโจร ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินก็นำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคได้ยกเรื่องนี้เป็นเหตุ ทรงบัญญัติห้ามภิกษุณีบวชให้แก่สตรีผู้เป็นโจร ซึ่งเป็นที่รู้จักกันว่าต้องโทษประหาร เว้นแต่สตรีที่สมควร^{๖๕๐}

๑.๔ ในปัตตวรรค สิกขาบทที่ ๑๑ สมัยนั้นเป็นฤดูหนาว ภิกษุณีอุลลันทา ได้กล่าวธรรมกถาถวายพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงเลื่อมใส จึงตรัสกับภิกษุณีอุลลันทาว่า “แม่เจ้าปรารถนาสิ่งใดก็โปรดได้บอกเถิด” นางได้ทูลขอพระราชทานผ้ากัมพล พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ได้พระราชทานผ้ากัมพลผืนที่ทรงนั้นแก่นางภิกษุณีอุลลันทา ต่อมานางได้ถูกตำหนิจากชาวบ้านว่าเป็นคนมักมาก ไม่สันโดษ ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินก็กล่าวตำหนิ และนำเรื่องกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคยกเรื่องนี้เป็นเหตุ ได้ทรงบัญญัติพระวินัยห้ามภิกษุณีขอผ้าห่มหนา และมีราคาเกิน ๑๖ กหาปณะ ถ้าเกินกว่านี้ ปรับอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์^{๖๕๑}

^{๖๔๗} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๓๕/๔๗๐.

^{๖๔๘} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๓๖/๔๗๑.

^{๖๔๙} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๙๘/๕๙๐.

^{๖๕๐} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๖๘๓/๓๑.

^{๖๕๑} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๗๘๔/๑๑๙.

๑.๕ ในปัตตวรรค สิกขาบทที่ ๑๒ สมัยนั้นเป็นฤดูร้อน นางภิกษุณีอุลลันทา ได้รับพรจาก พระเจ้าปเสนทิโกศลทำนองเดียวกัน แต่ครั้งนี้ นางได้ขอพระราชทานเครื่องทรงที่เป็นผ้าเปลือกไม้ และก็ได้รับพระราชทาน ครั้งนี้ก็ได้รับการตำหนิ ถูกยกเป็นต้นเหตุของการบัญญัติสิกขาบท ห้ามนาง ภิกษุณีขอผ้าห่มบางมีราคาเกิน ๘ กหาปณะครั้ง ถ้าเกินกว่านั้นต้องอาบัตินิสสัยปาจิตติย^{๖๕๒}

๑.๖ ในปฏิสสวทุกกฏาปัตติ ว่าด้วยการต้องอาบัติทุกกฏเพราะรับคำ พระอุปัชฌาย์ทศากย บุตร รับคำกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่าจะจำพรรษาที่อวาสาแห่งหนึ่ง แต่เธอรับคำแล้วไม่ปฏิบัติตาม กลับไปจำพรรษาอีกอวาสาหนึ่ง ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลตำหนิ และเป็นที่มาของการบัญญัติพระ วินัยเรื่องภิกษุต้องอาบัติทุกกฏเพราะรับคำแล้วไม่ปฏิบัติตาม^{๖๕๓}

๒. ทรงศึกษา ปฏิบัติ และอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา

พระเจ้าปเสนทิโกศล มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก ได้บำเพ็ญพระราชกรณียกิจ หลายประการที่เกื้อกูลต่อพระพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ ทรงปฏิบัติพระองค์ใน ฐานะเป็นพุทธมามกะตลอดพระชนม์ชีพ ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคัมภีร์ต่อไปนี้

๒.๑ ในพาหิติกสูตร พรรณนาถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแสดงความเลื่อมใสภักดีของ พระอานนท์ ถึงกับทรงพระราชทานผ้าทอจากต่างแคว้นเพื่อเป็นการบูชาธรรม^{๖๕๔} แม้ในพระวินัย ก็พบเรื่องราวพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จสนทนาธรรมกับนางภิกษุณีอุลลันทา^{๖๕๕} ทรงกราบทูลขอให้ พระผู้มีพระภาคเจ้าส่งพระภิกษุไปแสดงธรรมที่พระราชวังเป็นประจำ^{๖๕๖}

๒.๒ ครั้งหนึ่งทรงยกทัพไปเพื่อจัดการกับองคคูลิมาล ซึ่งก่อกวนชาวบ้านให้ได้รับความ เดือดร้อน เช่น ชำนาญแล้วตัดเอาไม้ร้อยเป็นพวงมาลัยสวมไว้ ระหว่างทางทรงแวะเข้าเฝ้าพระผู้มี พระภาคเจ้า กราบทูลเรื่องราวขององคคูลิมาลให้ทรงทราบ เสมือนประหนึ่งเตือนให้ทรงระมัดระวังใน การเสด็จตามที่ต่าง ๆ เพราะองคคูลิมาลฆ่าคนไม่เลือก แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคได้แสดงองคคูลิมาล ซึ่งอยู่ ในเพศบรรพชิต สำเร็จกิจในพระศาสนาแล้ว ก็ทรงอนุโมทนา ไม่ทรงเอาโทษอาญาแผ่นดินอีกต่อไป^{๖๕๗}

๒.๓ ในธรรมเจติยสูตร พรรณนาการเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะทรงประทับอยู่ที่ นิคมของเจ้าศากยะชื่อเมทพุสะ แคว้นสักกะ คราวนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามพระเจ้าปเสนทิ โกศลว่า เพราะเหตุใดพระองค์จึงทรงแสดงความเคารพนบถถึงเพียงนี้ ทรงให้เหตุผลว่า เป็นเพราะ คล้อยตามธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว สงฆ์สาวกของพระองค์ก็ปฏิบัติดีแล้ว^{๖๕๘}

อนึ่ง พระนางมัลลิกา ผู้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ได้บรรลู่โสดาบันตั้งแต่อายุ ยังน้อย มีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย ย่อมมีอิทธิพลต่อความเชื่อของพระราชสวามี ดังจะเห็น ภายหลังต่อมา พระเจ้าปเสนทิโกศลได้หันมานับถือ ทรงถวายความอุปถัมภ์ ดูแลพระพุทธเจ้า และ พระภิกษุสงฆ์อย่างดี พระองค์เองเสด็จเข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลถามปัญหาธรรมและฟังพระพุทธโอวาทอยู่ เสมอ

^{๖๕๒} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๗๘๙/๑๒๓.

^{๖๕๓} วิ.มหา.(ไทย) ๔/๒๐๖/๓๒๓.

^{๖๕๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๒/๔๘๘.

^{๖๕๕} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๗๘๓/๑๑๘.

^{๖๕๖} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๙๕/๕๘๗.

^{๖๕๗} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๐/๔๒๕.

^{๖๕๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๗/๔๕๒.

อย่างไรก็ตาม ต่อมาภายหลัง พระเจ้าปเสนทิโกศลต้องการเป็นญาติทางสายโลหิตกับ พระพุทธเจ้า จึงได้ส่งทูตไปของเจ้าหญิงเชื้อสายศากยะมาเป็นพระชายา แต่ถูกพวกเจ้าศากยะหลอก พระราชทานนางวาสภขัตติยาซึ่งเกิดในท้องของนางทาสี^{๖๕๙} และกลายเป็นปัญหาบาดหมางระหว่าง ประเทศ นำไปสู่สงครามล้างโคตรในหมู่ศากยะในเวลาต่อมา

แม้พระเจ้าปเสนทิโกศลเอง ภายหลังก็ถูกที่ฆมารายนอำมาตย์กับพระเจ้าวิฑูทกะยึด อำนาจขณะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เมทพุนนิคม ดินแดนของพวกศากยะนั่นเอง เมื่อออกจากพระ คันธกุฎิแล้ว จึงทรงป่วยพระพักตร์ไปกรุงราชคฤห์เพื่อขอกำลังสนับสนุนจากพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้เป็น พระราชนัดดา แต่เนื่องด้วยทรงพระชราและทรงเหน็ดเหนื่อยในการเดินทาง จึงสิ้นพระชนม์อยู่นอก ประตูเมือง ราชคฤห์ในราตรีที่เสด็จไปถึงนั่นเอง

ปวิภูฐะ, พระ

พระปวิภูฐะ ปรากฏในชื่อในโกสัมพิสูตร^{๖๖๐} ความว่า สมัยหนึ่งท่านพระปวิภูฐะ กับ สหธรรมิกประกอบด้วยพระมุสิละ พระนารทะ และพระอานนท์ พักอยู่ที่โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ทั้งหมดนั่งปฐมา-วิสันาธรรมว่าด้วยความรู้เกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท โดยพระปวิภูฐะเป็นฝ่ายถาม พระ มุสิละเป็นฝ่ายตอบ

จุดประสงค์ของการถามตอบเหมือนต้องการเช็คภูมิธรรม ดังจะเห็นได้จากเมื่อถามไปโดย ลำดับเกี่ยวกับการมีความรู้เฉพาะในปฏิจจสมุปบาทแล้ว พระมุสิละก็ยืนยันว่าตนมีความรู้ จากนั้น พระปวิภูฐะก็สรุปว่า “ถ้าเช่นนั้น ท่านมุสิละก็เป็นพระอรหันตชีนาสพละสี?” เมื่อพระมุสิละไม่ตอบ ท่านนารทะก็ขอให้พระปวิภูฐะถามตนบ้าง จากนั้นพระปวิภูฐะก็ถามพระนารทะโดยนัยเดียวกัน

ในคัมภีร์อรรถกถา ไม่ได้พรรณนาประวัติใด ๆ อื่นนอกเหนือจากนี้

ปาฏลียะ, ผู้ใหญ่บ้าน

ปาฏลียะ ปรากฏชื่อในปาฏลียสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๖๖๑} พรรณนาเรื่องราวเมื่อครั้งพระผู้ พระภาคประทับอยู่ที่นิคมของชาวโกฬิยะ แคว้นโกฬิยะ โดยครั้งนั้นผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลียะ ได้เข้าเฝ้า ทูลถามเรื่องที่เคยได้ยินได้ฟังมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ารู้มารยา ข้อเท็จจริงเป็นประการใด

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยืนยันว่า พระองค์รู้จักมารยา ผลของมารยา และข้อปฏิบัติที่เป็น เหตุให้บุคคลผู้มีมารยาหลังจากตายไปแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก จากนั้นทรงแจกแจง อุกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ พร้อมทั้งทิวของศาสดาต่าง ๆ ว่ามีข้อบกพร่องอย่างไร

ปาฐุยะ, ภิกษุ

ปาฐุยะ เป็นชื่อเมือง แต่ใช้เรียกภิกษุกลุ่มหนึ่งจำนวน ๓๐ รูปว่า ภิกษุชาวเมืองปาฐุยะ หนึ่ง ภิกษุกลุ่มนี้เดินทางมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าช่วงก่อนเข้าพรรษา แต่ไม่สามารถเข้า เฝ้าได้ทัน ด้วยเหลือระยะทางอีก ๖ โยชน์ จึงต้องอธิษฐานอยู่จำพรรษาที่เมืองสาเกต ครั้นออกพรรษา

^{๖๕๙} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๓๒๕.

^{๖๖๐} ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘.

^{๖๖๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๐.

แล้ว จึงพากันเดินทางมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้ง ๆ ที่ฝนยังตกชุกอยู่ ทำให้เข้าเฝ้าทั้งที่เปียกปอน เพราะไม่มีจีวรผลัดเปลี่ยน

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงยกเรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐะยะ ๓๐ รูปนี้เป็นเหตุ บัญญัติให้ภิกษุผู้ อยู่จำพรรษาแล้วกรานกฐินได้ และเมื่อได้กรานกฐินแล้ว จะได้อานิสงส์ ๕ ประการ คือ ๑) เทียวไปโดยไม่ต้องบอกลา ๒) ไม่ต้องถือไตรจีวรไปครบสำหรับ ๓) ฉนคณโกชนะได้ ๔) ทรงอธิเรกจีวรได้ตามความต้องการ และ ๕) ได้จีวรที่เกิดขึ้นในที่นั้น^{๖๖๒}

ปาราสิริยะ,พราหมณ์

ปาราสิริยะพราหมณ์ ปรากฏในอินทริยภาวนาสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย^{๖๖๓} ปาราสิริยะเรื่องราว ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สวนไผ่ กัซชังกลานิคมว่า มีอุตตรมาณพ ศิษย์ปาราสิริยะพราหมณ์ ได้เข้าเฝ้าเพื่อสนทนาแลกเปลี่ยนเรื่องการเจริญอินทริย โดยพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามว่า ปาราสิริยะพราหมณ์สอนเรื่องการเจริญอินทริยอย่างไรบ้าง

อุตตรมาณพศิษย์ของปาราสิริยะพราหมณ์กราบทูลว่า อาจารย์ของตนสอนอย่าให้ดูรูป อย่าให้ฟังเสียง ดังนี้ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่า ถ้าสอนอย่างนั้นก็แสดงว่า ศิษย์ของปาราสิริยะพราหมณ์เป็นคนตาบอด หูหนวก เพราะคนตาบอดย่อมไม่เห็นรูปทางตา คนหูหนวกก็ไม่ได้ยินเสียงทางหู อุตตรมาณพถูกย้อนถามอย่างนี้ก็ไม่สามารรถแก้ปัญหาได้ นั่งก้มหน้า คอดก ซบเซา หมด ปฏิภาณ

พระผู้มีพระภาคอาศัยเรื่องนี้เป็นเหตุ จึงได้ทรงแสดงการเจริญอินทริยในธรรมวินัยของพระองค์ หลักการสำคัญคือ เมื่อเห็นรูปทาง ฟังเสียง ลิ้มรส ถูกต้องผัสสะ เป็นต้น หากเกิดความพอใจ ไม่พอใจ ก็ให้กำหนดรู้ว่าพอใจ ไม่พอใจ กำหนดรู้เหตุ ปัจจัยปรุงแต่งที่ทำให้เกิดความพอใจ ไม่พอใจ กระทั่งอุเบกขาเกิดขึ้น และดำรงมั่น ความพอใจ ไม่พอใจดับไป

ปัจจนิกาสตพราหมณ์

ปัจจนิกาสตพราหมณ์ ปรากฏในปัจจนิกาสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๖๖๔} ความพรรณนา โดยสังเขปดังนี้

เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เขตวัน เขตกรุงสาวัตถี พราหมณ์ชื่อปัจจนิกาสต ได้เข้าเฝ้าโดยมีวัตถุประสงค์ว่า ถ้าพระพุทธเจ้าตรัสคำใด ๆ ตนก็จะคัดค้านคำนั้น ๆ ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจรกรรมอยู่ในที่กลางแจ้ง พราหมณ์ก็เดินตาม พร้อมทั้งขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสมณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง

พระผู้มีพระภาค ทรงทราบความประสงค์ของพราหมณ์ตั้งแต่ต้น จึงตรัสไปว่า คนที่ตั้งใจจะคัดค้าน มีจิตเศร้าหมอง มากไปด้วยความแข็งดี ไม่รู้ซัดคำสุภาษิต ส่วนบุคคลใดกำจัดความแข็งดี ความไม่มีจิตเลื่อมใส และถอนความอาฆาตออกแล้วฟังอยู่ บุคคลนั้นจึงจะรู้คำสุภาษิตได้

ปัจจนิกาสตพราหมณ์ได้ฟังพระดำรัสเช่นนั้น ก็เกิดความเลื่อมใส แสดงตนเป็นอุบาสก เข้าถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

^{๖๖๒} วิ.มหา.(ไทย) ๕/๓๐๖/๑๔๖.

^{๖๖๓} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๔๕๓/๕๐๔.

^{๖๖๔} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๒๐๒/๒๙๓.

ปัญญาจิวคีย์,ภิกษุ

ปัญญาจิวคีย์ เป็นชื่อกลุ่มภิกษุ ๕ รูป ประกอบไปด้วย พระโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ ทั้งหมดเป็นชาวเมืองกบิลพัสดุ์ และได้ออกบวชติดตามปรณนิบัติพระพุทธเจ้าด้วยประสงค์ว่า เมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จะได้ตรัสรู้ตามด้วย โดยเฉพาะโกณฑัญญะ ได้รับเชิญเป็น ๑ ในพราหมณ์ ๘ คน เพื่อทำนายลักษณะของพระกุมาร และก็ได้พยากรณ์ไว้เพียงน้อยเดียวว่า เจ้าชายสิทธัตถะ จะต้องออกบวช และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ด้วยความเชื่อมั่นดังกล่าว เมื่อทราบข่าวการเสด็จออกผนวช จึงได้ชวนเพื่อนออกบวชตามด้วย

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ก็ทรงดำริว่า จะแสดงธรรมแก่ใครก่อน ใครจะสามารถรู้ธรรมนี้ได้ฉบับปล้น เบื้องต้นเห็นอาหารดาบส และอุทกดาบส ผู้เป็นอาจารย์ แต่ทั้งสองได้ทำกาละไปในระยะไล่เลี่ยกันคือ อาหารดาบสทำกาละไปได้ ๗ วัน ส่วนอุทกดาบสทำกาละไปได้ ๑ วันก่อนการตรัสรู้^{๖๖๕} จึงทรงดำริถึงปัญญาจิวคีย์ ซึ่งขณะนั้นได้ปลีกตนออกไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี

แรกเริ่ม ปัญญาจิวคีย์เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ก็ได้ตั้งกติกาไว้ว่า “สมณโคดมเล็ก บำเพ็ญทุกกรกิริยา คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมกมากแล้ว พวกเราจะไม่ลุกรับ ไม่กราบไหว้ ไม่พึงรับบาตรและจีวร แต่จัดอาสนะไว้ ถ้าพระองค์ปรารถนาก็จักประทับนั่ง” แต่ครั้งเสด็จมาถึง ปัญญาจิวคีย์ไม่อาจตั้งอยู่ในกติกาได้ ต่างลุกรับ รูปหนึ่งรับบาตร รูปหนึ่งปูอาสนะ รูปหนึ่งจัดหาน้ำล้างเท้า รูปหนึ่งจัดตั้งรองพระบาท รูปหนึ่งนำกระเบื้องเช็ดพระบาทไปวาง แต่ก็ยังร้องเรียกพระผู้มีพระภาคโดยออกพระนาม และใช้คำว่า อาวุโส

พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้าม พร้อมกับเตือนว่า พระองค์ได้ตรัสรู้เองโดยชอบแล้ว ขอให้ปัญญาจิวคีย์เงี้ยวเสตสดีบอมตธรรม เบื้องต้น ปัญญาจิวคีย์หาได้เชื่อฟังไม่ แต่ครั้งทรงเตือนให้ระลึกว่า เคยได้ยินพระองค์ตรัสแบบนี้ก่อนหน้านั้นหรือไม่ ปัญญาจิวคีย์ระลึกได้ว่า ไม่เคยได้ยินพระองค์ตรัสอย่างนี้มาก่อน จึงได้ยินยอม จากนั้นจึงทรงแสดงธรรมจักรกับปวัตินสูตร พรรณนาถึงที่สุดโต่งสองทางที่บรรพชิตไม่ควรเสพ และมีขมิมาปฏิบัติทา

สิ้นกระแสพระธรรมเทศนา โกณฑัญญะได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน ขออุปสมบทในพระธรรมวินัย และกลายเป็นปฐมสาวก เหตุการณ์ดังกล่าว ตรงกับขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปัจจุบันเรียกวันดังกล่าวนี้ว่า วันอาสาฬหบูชา ถัดจากนั้นอีกปัญญาจิวคีย์ที่เหลือก็ได้บรรลุธรรมตามลำดับคือ วัปปะ ภัททิยะ ได้บรรลุในวันถัดมา และมหานามะกับอัสสชิได้บรรลุในวันถัดมาอีก^{๖๖๖} เมื่อได้บรรลุโสดาบันหมดแล้ว ต่อแต่นั้นได้ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรโปรดภิกษุปัญญาจิวคีย์กระทั่งได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ครั้งนั้นมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖ รูป^{๖๖๗}

อนึ่ง คัมภีร์อรรถกถาให้รายละเอียดการบรรลุธรรมของปัญญาจิวคีย์ที่เหลือ ๔ รูป ไว้ดังนี้ วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ วัปปะได้ดวงตาเห็นธรรม, วันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ ภัททิยะได้ดวงตาเห็นธรรม,

^{๖๖๕} วิ.มท.(ไทย) ๔/๑๐/๑๕.

^{๖๖๖} วิ.มท.(ไทย) ๔/๑๙/๒๖.

^{๖๖๗} วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๔/๓๑.

วันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๘ มหามาระ ได้ดวงตาเห็นธรรม, และวันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๘ อัสสชิ ได้ดวงตาเห็นธรรม ครั้นถึงวันแรม ๕ ค่ำ ปัญจวัคคีย์ทั้งหมดก็ได้บรรลुพระอรหันต์^{๖๖๘}

ปัญจกัณเฑาะ,ช่างไม้

นายปัญจกัณเฑาะ เป็นช่างไม้ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า เหตุที่ชื่อปัญจกัณเฑาะ เพราะนายช่างไม้ผู้นี้มีเครื่องมือในการประกอบอาชีพช่างไม้ของตนเองที่สำคัญอยู่ ๕ ชิ้น ได้แก่ มีด ขวาน สิ่ว ค้อน กระปุกเส้นด้ายบรรทัด^{๖๖๙} ในคัมภีร์ระบุไว้ว่า นายปัญจกัณเฑาะนี้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า นุ่งขาวห่มขาว อาศัยอยู่ในเมืองสาวัตถี^{๖๗๐} เป็นหัวหน้าช่างไม้^{๖๗๑}

ในพหุเวทนิยสูตร^{๖๗๒} และในปัญจกัณเฑาะสูตร^{๖๗๓} พรรณนาเรื่องราวนายปัญจกัณเฑาะได้เข้าไปหาพระอุทายี สอบถามปัญหาเรื่องเวทนา พระอุทายีบอกว่า พระพุทธเจ้าตรัสเวทนา ๓ ขณะที่น่าายปัญจกัณเฑาะบอกว่า พระพุทธเจ้าตรัสเวทนา ๒ เท่านั้น ส่วนนอกทุกขมสุขเวทนานั้น ทรงตรัสไว้ที่สุขเวทนา แต่เป็นสุขที่สงบประณีต ทำให้เกิดการโต้เถียง และไม่มีใครสามารถให้ใครยินยอมได้

อาณนทีได้ยื่นคำสนทนาของนายช่างไม้ชื่อปัญจกัณเฑาะกับพระอุทายีก็นำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าจึงแสดงรับรองว่า พระองค์ตรัสเวทนา ๒ ก็มี เวทนา ๓ ก็มี เวทนา ๕ ก็มี เวทนา ๖ ก็มี เวทนา ๑๘ ก็มี เวทนา ๓๖ ก็มี และบางครั้งตรัสเวทนา ๑๐๘ ก็มี คนที่ไม่ฉลาดในปริยายต่าง ๆ จึงทะเลาะกัน วิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่^{๖๗๔}

ในสมณมมฺถกสูตร^{๖๗๕} พรรณนาเรื่องราวนายปัญจกัณเฑาะได้แวะเข้าไปหาอัคคาหมานะปริพพาชกที่เอกศालา อารามของพระนางมัลลิกาเทวี ก่อนที่จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้สนทนาถึงลัทธิความเชื่อของปริพพาชกที่เชื่อว่า ๑) คนที่ไม่ทำความชั่วทางกาย ๒) ไม่กล่าวชั่วทางวาจา ๓) ไม่ดำริชั่ว และ ๔) ไม่ประกอบอาชีพชั่ว ถือเป็นผู้มีกุศลเพียบพร้อม มีกุศลยอดเยี่ยม เป็นสมณะผู้บรรลุธรรมชั้นสูงที่ควรบรรลु นายปัญจกัณเฑาะได้นำความเชื่อนี้ไปกราบทูลถามว่าทรงเห็นอย่างไร

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าวัดกันเพียงเท่านี้ เด็กทารกเกิดใหม่ก็เข้าข่ายเป็นผู้มีกุศลเพียบพร้อม มีกุศลยอดเยี่ยม เป็นสมณะผู้บรรลุธรรมชั้นสูงที่ควรบรรลุ เพราะเด็กเกิดใหม่ยังไม่ได้ทำกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ไม่ต้องกล่าวถึงการประกอบอาชีพ

ในอนรุทธสูตร^{๖๗๖} พรรณนาเรื่องราวนายช่างไม้ชื่อปัญจกัณเฑาะ ได้ให้คนไปนิมนต์พระอนรุทธะ พร้อมด้วยภิกษุอีก ๓ รูป มาฉันภัตตาหารในบ้าน จากนั้นก็ได้สอบถามเรื่องเจโตวิมุตติอันหาประมาณมิได้ กับเจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะว่ามีคามแตกต่างกันอย่างไร โดยเบื้องต้นนายช่างไม้บอกว่า

^{๖๖๘} วิ.ม.(ไทย) อ.๔/๑/๖๑.

^{๖๖๙} ส.สหา.อ.(ไทย) ๓/๒๖๗/๑๔๑.

^{๖๗๐} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๐/๓๐๘.

^{๖๗๑} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๒๒๑.

^{๖๗๒} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๘/๙๐.

^{๖๗๓} ส.สหา. (ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๙๓.

^{๖๗๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๘/๙๑.

^{๖๗๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๐/๓๐๗.

^{๖๗๖} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๒๒๙/๒๖๘.

มีอรรถอันเดียวกัน แต่ต่างกันโดยพยัญชนะเท่านั้น ขณะที่พระอนุรุทธะแสดงว่า มีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน

จากหลักฐานในคัมภีร์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า นายปัญจกังคะ เป็นสาวกมีภูมิธรรม แม้ในคัมภีร์จะไม่มีระบุว่าได้บรรลุธรรมขั้นใด แต่จากการสนทนาโต้ตอบกับพระสาวกองค์สำคัญๆ ก็สามารถยืนยันได้ เฉพาะอย่างยิ่ง การสนทนากับพระอนุรุทธะในเรื่องของความแตกต่างระหว่างเจโตวิมุตติที่หาประมาณมิได้ กับเจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ ซึ่งถือเป็นสภาวะจิตชั้นสูง

ปณฺฑรสโคตร, ฤาษี

ปณฺฑรสโคตร เป็นชื่อของฤาษี ปรากฏอยู่ในปุสฺสเถรคาถา^{๖๗๗} ความระบุว่า ฤาษีปณฺฑรสโคตร ได้พบเห็นภิกษุมารูป ผู้นำเลื่อมใส อบรมตน สำรวมดีแล้ว ได้สอบถามพระปุสฺสเถระว่า ในกาลภายหน้า ภิกษุทั้งหลายในพระศาสนา นี้ จะมีความพอใจอย่างไร มีความประสงค์อย่างไร มีอาภักิริยาอย่างไร

พระปุสฺสเถระได้กล่าวพยากรณ์ไว้แก่ฤาษีว่า ภายภาคหน้า ภิกษุส่วนมาก จะเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ลบลู่คุณท่าน หัวดี อี้อวด ริษยา และมีวาทะขัดแย้งกัน มีความสำคัญในสัทธรรมที่ยังไม่รู้ไม่เห็น ว่า รู้ว่าเห็น มีความคิดในธรรมที่ลึกซึ้งว่าตื่น เป็นคนเบา ไม่หนักแน่นในธรรม ไม่เคารพกันและกัน ภายภาคหน้า โทษเป็นอันมากจะเกิดขึ้นในสัตว์โลก ภิกษุทั้งหลายผู้ไร้ความคิด จะทำกรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้วนี้ให้มัวหมอง ทั้งจะเสื่อมจากคุณธรรม กล่าวพูดในท่ามกลางสงฆ์ มีพวกมาก ปากจัด ไม่ยอมรับฟัง ฝ่ายพวกที่มีคุณธรรม พูดในท่ามกลางสงฆ์ตามความเป็นจริง ละอายใจ ไม่ต้องการผลประโยชน์จักมีพวกน้อย

ในกาลภายหน้า ภิกษุทั้งหลายจะมีปัญญาทึบ พวกกันยินดี เงิน ทอง ไร่นา สวน แพะ แกะ และคนใช้ชายหญิง จะเป็นคนอันธพาล ชอบมุ่งแต่ดีเตียน ไม่ตั้งมั่นในศีล ถือตัวจัด โหดร้าย เทียวไป ชอบก่อการทะเลาะวิวาท มีจิตใจฟุ้งซ่าน นุ่งแต่จีวรสีเขียว เทียวทำตัวดังพระอริยะ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป พระปุสฺสเถระ ได้แสดงภัยอย่างใหญ่หลวงที่ยังไม่มาถึง จะมาถึงในกาลข้างหน้า คือหลังจากตติยสังคายนานี้ผ่านไป^{๖๗๘}

ปณฺฑุก, ภิกษุ

พระปณฺฑุกะ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ รูป รูปหนึ่งอยู่ในกลุ่มของพระฉัพพัคคีย์ เป็นชาวเมืองสาวัตถี ส่วนอีกรูปหนึ่งเป็นภิกษุผู้เป็นสหายของพระกปิละ อยู่ใกล้เมืองโกสัมพี

วันหนึ่งพระปณฺฑุกะไปธุระบางอย่างในเมืองโกสัมพี ระหว่างทางข้ามแม่น้ำ เปลมันชั้นที่หลุดจากมือของพวกคนฆ่าหมูลอยมาติดที่เท้า เธอจึงเก็บไว้ด้วยตั้งใจว่าจะให้คืนแก่เจ้าของ พวกเจ้าของเข้าใจผิด จึงกล่าวหาพระปณฺฑุกะว่า “ไม่เป็นพระ” หญิงเลี้ยงโคคนหนึ่งพบท่านข้ามน้ำจึงได้ชวนท่านเสพเมถุน ท่านคิดว่า แม้ตามปกติเราก็ไม่เป็นพระอยู่แล้ว จึงเสพเมถุนธรรมกับหญิงเลี้ยงโค

เมื่อเดินทางถึงกรุงโกสัมพี ก็ได้เล่าเรื่องนั้นให้ภิกษุทั้งหลายฟัง พวกภิกษุจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นไม่ต้องอาบัติปาราชิกเพราะถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ แต่ต้องอาบัติปาราชิกเพราะเสพเมถุนธรรม”^{๖๗๙}

^{๖๗๗} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๔๙/๔๙๖.

^{๖๗๘} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๗๗/๔๙๙.

ปีพตดาบส,

ปีพตดาบส เป็นอดีตชาติของพระอนรุทธะ ปรากฏในขุททนิกาย ชาดก^{๖๘๐} ความในคัมภีร์อรรถกถา มีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

ปีพตดาบส เป็น ๑ ใน ๗ ของอันเตวาสิกฤทธิโชติปาละผู้เป็นพระโพธิสัตว์ กล่าวคือ ๑) สาลิสสระ ๒) เมณฑิสสระ ๓) ปีพตตะ ๔) กาลเทวละ ๕) กีสวัจนะ ๖) อนูลิสสระ และ ๗) นารทะ ทั้งหมดตั้งอาศรมอยู่ในปฏิภวัน ต่อมาเมื่อบริวารมีมาก โชติปาละฤทธิผู้เป็นอาจารย์จึงสังคายน์แยกย้ายไปตั้งอาศรมอยู่ตามสถานที่ต่างๆ รวมถึงปีพตดาบสด้วย โดยในส่วนของปีพตดาบสให้ไปอาศัยอยู่ในอัญชนบรรพต

ความเกี่ยวกับปีพตดาบสในคัมภีร์อรรถกถามีเพียงเท่านี้

ปิลินทวัจนะ, พระ

พระปิลินทวัจนะ เกิดในตระกูลพราหมณ์วัจจนโคตร เจริญวัยแล้ว ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใส ได้ทูลขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ไม่ประมาท ตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรม ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ท่านได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านเป็นที่รักของเทวดา^{๖๘๑}

ท่านปิลินทวัจนะ เมื่อเจรจากับภิกษุก็ตาม คฤหัสถ์ก็ตาม มักใช้วาจาว่า “คนถ้อย” ทั้งนี้เพราะท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ และเสพคุ่นกับค่านิยมติดต่อกันมา ๕๐๐ ชาต^{๖๘๒} แต่ถึงจะปากไม่ดี จิตใจหาเป็นเช่นนั้นไม่ ตรงกันข้าม ท่านเป็นพระที่ไม่มีมายา ไม่มีมานะ ลิ่นราคะ โทสะ โมหะแล้ว ทั้งยังมีวาจาศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพศรัทธาทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

คราวหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารเสด็จเข้าไปหาท่าน เห็นท่านกำลังทำความสะอาดเงื่อมเขา มีความประสงค์อยากจะช่วย จึงได้เอยพระดำรัสว่าจะพระราชทานคนวัดมาให้ แต่ตรัสแล้วก็ลืม ด้วยมีราชกิจมาก ครั้นนึกได้ก็ล่วงไป ๕๐๐ วัน พระองค์จึงได้พระราชทานคนวัดไป ๕๐๐ คน และคนวัดเหล่านี้ ได้ตั้งเป็นหมู่บ้านหนึ่ง มีหน้าที่บำรุงดูแลพระปิลินทวัจนะ^{๖๘๓}

พระปิลินทวัจนะเป็นพระที่มีวาจาศักดิ์สิทธิ์ คราวหนึ่งในหมู่บ้านมีงาน ผู้คนต่างประดับประดาไปเที่ยวงาน เด็กหญิงคนหนึ่งหมู่บ้านอุปลุกฐากไม่มีเครื่องประดับ ท่านบิณฑบาตผ่านไปเห็นเข้า จึงได้หยิบเสวียนหญ้าแล้วให้ไปสวมที่ศีรษะเด็ก เสวียนหญ้าได้กลายเป็นทองคำ ครั้นเด็กหญิงสวมเข้าไปในงานก็ทำให้คนเข้าใจผิด หว่านเป็นขโมย จึงถูกทางการจับไปขังคุก

พระปิลินทวัจนะ ทราบเรื่อง จึงได้เข้าไปยังพระราชนิเวศน์ สอบถามความเป็นไปกับพระเจ้าพิมพิสาร ครั้นทราบเหตุแล้ว ท่านจึงอธิษฐานให้พระราชวังเป็นทองคำ แล้วก็ถามพระเจ้าพิมพิสารว่า ทองคำเหล่านี้มาจากไหน พระเจ้าพิมพิสารเข้าใจเรื่องราวทั้งหมดว่าเกิดขึ้นจากอานุภาพของพระเถระ จึงรับสั่งให้ปล่อยเด็กหญิงนั้นไป^{๖๘๔}

^{๖๗๙} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๐/๑๓๓.

^{๖๘๐} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๙๓/๖๑๑.

^{๖๘๑} อจ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๑๕/๒๘.

^{๖๘๒} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๒๒๐.

^{๖๘๓} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๐/๖๕.

^{๖๘๔} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๑/๑๔๑, วิ.ม.๕/๒๗๑/๖๗.

ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต มีเรื่องเล่าถึงวาจาศกดีสิทธิ์ไว้ว่า วันหนึ่งท่านเดินไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ ระหว่างทางเห็นเด็กหนุ่มคนหนึ่งถือดีปสีมาเต็มถาม จึงถามว่า “ได้อะไรเจ้าคนถ้อย” เด็กหนุ่มคนนั้นคิดว่า เราได้อินถ้อยคำไม่เป็นมงคลแต่เช้า จึงตอบกลับด้วยวาจาที่ไม่ไพเราะว่า “ได้ชี้หนู” พระเถระจึงตอบกลับว่า “เจ้าถ้อย มันต้องเป็นอย่างนั้น”

เมื่อพระเถระคล้อยหลังไป ดีปสีได้กลายเป็นชี้หนูตามคำของพระเถระ ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อเด็กหนุ่มกลับไปเที่ยวที่เวียงน ดีปสีทั้งหมดกลายเป็นชี้หนูตามไปด้วย จึงคิดว่า เรื่องนี้ต้องเป็นมาจากพระเถระแน่นอน แต่ด้วยความไม่รู้จะแก้ไขอย่างไรก็ได้แต่เดินไปเดินมาด้วยความกลุ้มใจ

คนในตระกูลอุปัฏฐากคนหนึ่งของพระเถระคนหนึ่งมาพบกับเด็กหนุ่มนี้เข้า ถามทราบความ จึงได้บอกอุบายว่า ไม่ต้องห่วง วันพรุ่งนี้ท่านมาบิณฑบาต เจอท่านอีก ถ้าท่านถามก็ให้ตอบว่าเป็นดีปสี ทุกอย่างก็กลับคืนมา เด็กหนุ่มได้ปฏิบัติตาม ขึ้นกัทั้งหมดก็กลายเป็นดีปสีเหมือนเดิม^{๖๘๕}

คราวหนึ่ง ตระกูลอุปัฏฐากของท่านถูกโจรปล้น และจับเด็ก ๒ คนไป ท่านได้อาศัยฤทธิ์ช่วยนำเด็กกลับบ้านอย่างปลอดภัย ทำให้ชาวบ้านเกิดความเลื่อมใส^{๖๘๖}

ปิโสดิกตีสเถระ, พระ

พระปิโสดิกตีสเถระ ปราภฏในชุกทกนิกาย ธรรมบท^{๖๘๗} และอรรถกถาจารย์ได้ขยายความเพิ่มเติม^{๖๘๘} มีเนื้อหาพอสังเขปว่า พระเถระรูปนี้เดิมเป็นเด็กกำพร้า นุ่งผ้าเก่า เทียวขอทาน พระอานนท์เถระเห็นเข้าเกิดความเวทนาสงสาร จึงชักชวนให้มาบวชเป็นสามเณร โดยท่านเป็นผู้บวชให้ หลังจากบวชเสร็จแล้ว พระอานนท์ได้อาหารนุ่งและกระเบื้องขอทานของสามเณรไปแขวนไว้ที่กิ่งไม้ต้นหนึ่ง เพราะเห็นว่าไม่สามารถใช้การได้แล้ว

ภายหลังต่อมาสามเณรมีอายุครบบวช ได้รับการอุปสมบท ปราภฏนามว่า ปิโสดิกตีสสะ ท่านฉันอาหารที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้ร่างกายอ้วนท้วนสมบูรณ์ มีความรู้สึกทางเพศขึ้นมา ไม่ต้องการอยู่ในสมณเพศอีกต่อไป จึงไปที่ต้นไม้ที่พระอานนท์แขวนผ้าเก่าไว้ เอามือลูบคลำผ้าเก่า ทำผ้านั้นให้เป็นอารมณ์กัมมัญฐาน เตือนตนด้วยตนว่า เจ้าผู้ไม่มีหิริ หมดยายอายุ เจ้ายังปรารถนาเพื่อจะละทิ้งผ้าเก่าห่มดี ๆ กลับไปนุ่งท่อนผ้าเก่านี้ มีมือถือกระเบื้องเทียวขอทานอีกหรือ

เมื่อท่านโอวาทตนอยู่ จิตก็ผ่องใส ท่านจึงเก็บผ้าเก่าแขวนไว้ตามเดิมแล้วก็กลับวัด และเมื่อใดท่านปรารถนาจะลาสิกขาขึ้นมาอีก ท่านก็จะไปที่ต้นไม้ เอามือลูบคลำผ้าเก่า กล่าวสอนตนเองเหมือนนัยข้างต้น ท่านไป ๆ มา ๆ อย่างนี้หลายครั้ง เมื่อถูกเพื่อนภิกษุด้วยกันถามว่าไปไหน ก็ตอบว่าไปสำนักของอาจารย์ กระทั่งสุดท้ายท่านได้บรรลุพระอรหันต์ จึงเลิกไปทางนั้นอีก ต่อมาเพื่อนภิกษุเกิดความสงสัย เพราะไม่เห็นท่านไปทางนั้นอีก จึงได้ถามว่า ไม่ไปสำนักอาจารย์อีกแล้วหรือ พระเถระตอบว่า แต่ก่อนตนยังความเกี่ยวข้องในอาจารย์ จึงไป แต่บัดนี้ ตนได้ตัดความเกี่ยวข้องได้แล้ว จึงไม่ไป

ภิกษุทั้งหลายได้ยินเช่นนั้น จึงนำเรื่องไปกราบทูลพระศาสดา กล่าวหาว่า พระปิโสดิกตีสสะอวดอ้างตนว่าบรรลุพระอรหันต์ พระศาสดาได้ตรัสรับรองการบรรลุพระอรหันต์ผลของพระปิโสดิกตีสเถระอย่างนั้น

^{๖๘๕} อัง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๒๔๙.

^{๖๘๖} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๙/๑๓๒.

^{๖๘๗} ชุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๓/๗๖.

^{๖๘๘} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๘๐.

ปิงคโลจฉนะ, พราหมณ์

พราหมณ์ปิงคโลจฉนะ ปรากฏชื่อในจุฬาสารปมสูตร^{๒๘๙} ความว่า พราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าขณะประทับอยู่ที่พระเชตะวัน เขตกรุงสาวัตถี กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับครูทั้ง ๖ ว่าเป็นผู้รู้จริงตามที่ปฏิญาณหรือไม่อย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสห้ามว่าอย่าไปสนใจ ให้ตั้งใจฟังสิ่งที่พระองค์จะตรัสจะดีกว่า

เมื่อปิงคโลจฉนะพราหมณ์ทูลสนองรับพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสอุปมาเรื่องคนแสวงหาแก่นไม้ แต่ไปคว้าเอากระพี้บ้าง เปลือกบ้าง สะเก็ดบ้าง กิ่งบ้าง ใบบ้าง เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ไม่สามารถยังประโยชน์ให้สำเร็จตามที่ปรารถนา เปรียบเทียบกับคนบางคนออกบวชจากเรือนเป็นบรรพชิต แสวงหาแก่นของพรหมจรรย์ แต่ก็ไปคว้าเอากิ่งและใบพรหมจรรย์บ้าง (ลาภสักการะ) สะเก็ดพรหมจรรย์บ้าง (ความสมบูรณ์แห่งศีล) เปลือกพรหมจรรย์บ้าง (ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ) กะพี้พรหมจรรย์บ้าง (ญาณทัสสนะ) ละทิ้งส่วนที่เป็นแก่นของพรหมจรรย์ (ความสิ้นไปแห่งอาสวะ)

ปิงคโลจฉนะพราหมณ์ได้ฟังพระดำรัสนี้แล้ว กล่าวชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าแจ่มแจ้ง ชัดเจน ไพเราะยิ่งนัก เกิดความเลื่อมใส แสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่นั้น

ปิงคิยะ, พระ

พระปิงคิยะ เกิดในครอบครัวพราหมณ์ ในเมืองสาวัตถี เป็น ๑ ใน ศิษย์ ๑๖ คน ของพราหมณ์พาวรี ประกอบด้วย อชิตะ ดิสสเมตเตยยะ ปุณณกะ เมตตคุ โธตะกะ อุบสีวะ นันทะ เหมกะ โตเทยยะ กัปปะ ชตักณณิ ภัทราวุธ อุทัย โปสาละ โมฆราช และปิงคิยะ^{๒๙๐} ทั้งหมดเป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ มีชื่อปรากฏแก่ชาวโลกทั่วไป เป็นผู้บำเพ็ญทาน ยินดีในทาน^{๒๙๑} ทุกคนกล้าชกฏา และครอง (นุ่งห่ม) หนึ่งเสื่อ^{๒๙๒} เคยรับราชการในราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล แต่ต่อมาเกิดความเบื่อหน่าย จึงได้ลาออกจากราชการบวชเป็นชฎิล ตั้งสำนักอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวารี ระหว่างดินแดนเมืองอัสนกะและเมืองอาฬหะต่อกัน ภายหลังต่อมาทั้งหมดได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ได้สละเพศชฎิลบวชในพระพุทธศาสนาทั้งหมด

ปิงคิยามาณพ ได้รับการมอบหมายจากอาจารย์ให้ไปทูลถามปัญหาแก่พระพุทธเจ้า โดยในส่วนของปิงคิยามาณพ ได้กราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องละชาติและชราในโลกนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ปิงคิยามาณพว่า (๑) “ชนทั้งหลายเห็นชนอื่นๆ เตือนร้อนอยู่เพราะรูปทั้งหลายแล้ว ยังประมาทเจ็บปวดอยู่เพราะรูปทั้งหลาย ปิงคิยะ เพราะฉะนั้น เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสียให้ได้ เพื่อจะไม่เกิดอีกต่อไป”^{๒๙๓} (๒) “เธอจงเพ่งพิจารณาหมู่มนุษย์ผู้ถูกตัณหาครอบงำจิตเกิดความเร่าร้อน ถูกชราครอบงำแล้ว ปิงคิยะ เพราะฉะนั้น เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละตัณหาเสียให้ได้ เพื่อจะไม่เกิดอีกต่อไป”^{๒๙๔}

^{๒๘๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑๒/๓๔๘.

^{๒๙๐} ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๐๑๕/๗๔๐.

^{๒๙๑} ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๐๑๖/๗๔๐.

^{๒๙๒} ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๐๑๗/๗๔๑.

^{๒๙๓} ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๑๒๘/๗๗๓.

^{๒๙๔} ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๑๓๐/๗๗๔.

ปิงคิยามาณพ นับเป็นศิษย์เพียงคนเดียวที่ไม่สามารถบรรลुพระอรหันต์ทันทีที่ได้รับการพยากรณ์ปัญหาจากพระพุทธเจ้า เนื่องจากจิตฟุ้งซ่านนึกถึงอาจารย์ คงได้บรรลुแต่โสดาบัน แต่ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าอีกครั้ง ก็ได้บรรลुเป็นพระอรหันต์

ปิงคิยานี

ปิงคิยานี ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ปรากฏ ๒ สถานะ ๑) ปิงคิยานีพราหมณ์ และ ๒) พระนางปิงคิยานี ผู้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าพรหมทัต

๑. ปิงคิยานีพราหมณ์

ปิงคิยานีพราหมณ์ เป็นพราหมณ์ผู้เป็นอริยสาวก บรรลุนาคามิผล พราหมณ์ผู้ทำกิจวัตรประจำวันโดยการนำของหอม ระเบียบ ดอกไม้ไปบูชาพระพุทธเจ้าเป็นประจำ^{๒๙๕} ในการณปาฬีสสูตร^{๒๙๖} พรรณนาเรื่องราวการสนทนาระหว่างปิงคิยานีพราหมณ์กับการณปาฬีพราหมณ์ความสังเขปว่า

การณปาฬีพราหมณ์เห็นปิงคิยานีพราหมณ์กลับมาจากสำนักของพระผู้มีพระภาคก็สอบถามถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ทรงเป็นบัณฑิตใหม่ ? ปิงคิยานีพราหมณ์ตอบว่า ตนไม่อาจยืนยันอย่างนั้นได้หรอก เพราะปัญญาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พันวิสัยที่ตนจะไปตัดสิน การณปาฬีพราหมณ์ถามต่อไปว่า ทำไมปิงคิยานีพราหมณ์จึงสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้านัก พราหมณ์ก็ตอบไปอีกว่า ตนไม่จำเป็นต้องสรรเสริญพระผู้มีพระภาค เพราะชาวโลกสรรเสริญยกย่องพระองค์เหนือเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอยู่แล้ว เมื่อการณปาฬีพราหมณ์ถามต่อไปว่า ทำไมจึงเลื่อมใสพระพุทธเจ้า ปิงคิยานีพราหมณ์ได้แจกแจงเหตุผลเป็นข้อ ๆ สรุปเป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. บุคคลได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว จะไม่ปรารถนาลัทธิสมณะอื่น ๆ อีกต่อไป เปรียบเหมือนบุรุษได้ลิ้มรสอันเลิศแล้ว ย่อมไม่ปรารถนารสที่เลวอื่น
๒. บุคคลได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมได้ความพอใจ ความเลื่อมใส
๓. บุคคลได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมได้ปราโมทย์ โสมนัส
๔. บุคคลได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมสามารถดับโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะได้

๕. บุคคลได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมดับความเร่าร้อนทั้งปวงได้

พราหมณ์ปิงคิยานีกล่าวจบ ก็ประครองอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ เปล่งอุทานแสดงความนอบน้อม ๓ ครั้ง ว่า นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ แปลความว่า “ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น”^{๒๙๗}

๒. พระนางปิงคิยานี

พระนางปิงคิยานี ปรากฏในกุณฑลิกชาดก^{๒๙๘} ระบุว่า เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าพรหมทัต แต่พระนางเป็นผู้มีกมมากในกาม จึงได้แอบเป็นชู้กับคนเลี้ยงม้า ทำให้พระนางไม่ได้พบคนเลี้ยงม้า และไม่ได้ครองตำแหน่งอัครมเหสีอีกต่อไป

^{๒๙๕} อจ.ปญจก.(ไทย) อ.๓/๑๙๔/๗๕.

^{๒๙๖} อจ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๔/๓๓๐.

^{๒๙๗} อจ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๔/๓๓๒.

^{๒๙๘} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๖๔/๑๙๐.

ปิณโฑลภารทวาชะ,พระ

พระปิณโฑลภารทวาชะ ปรากฏหลายแห่งทั้งในพระวินัย และพระสูตร ในพระวินัยเช่น จุฬวรรคแห่งพระวินัยปิฎก ว่าด้วยเรื่องบาตรไม้จันทน์^{๖๙๙} ในพระสูตร เช่นในการทวาชสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๗๐๐} ปิณโฑลภารทวาชสูตร^{๗๐๑} และเอตทัคควรรค แห่งอังคุตตรนิกาย^{๗๐๒} ความพรรณนาไว้พอสังเขปดังต่อไปนี้

ในขุททกวัตถุ พรรณนาเรื่องราวเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ได้ไม้จันทน์มา และปรารถนาจะทดสอบว่ามีพระอรหันต์จริงหรือไม่ จึงสั่งให้นำไม้จันทน์ไปทำเป็นบาตร แล้วแขวนไว้ที่ไม้ผูกต่อๆ แล้วก็ประกาศว่า ถ้ารูปใดเป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์ก็ให้เหาะไปเอา หลายวันผ่านไป มีแต่ผู้แสดงตนจะเหาะไปเอา แต่ไม่ได้เหาะไปเอาจริง ทำให้เศรษฐีหมดความหวังที่จะได้เห็นพระอรหันต์ พระมหาโมคคัลลานะ บิณฑบาตผ่านมาทราบเรื่องราว จึงได้มอบหมายให้พระปิณโฑลภารทวาชะแสดงฤทธิ์เหาะไปเอาบาตรลงมา กระทั่งกลายเป็นเรื่องบานปลาย เพราะมหาชนที่มาทีหลัง ปรารถนาจะเห็นพระเถระแสดงฤทธิ์ ต่างก็พากันอ้อนวอนให้ท่านแสดงฤทธิ์ให้ดูอีกครั้ง พร้อมทั้งติดตามท่านไป ส่งเสียงอึกกะทิก ครีกโครมถึงพระกรรมพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงทราบเรื่องราวความเป็นไปแล้ว ก็ทรงยกเป็นเหตุบัญญัติพระวินัย ห้ามพระแสดงฤทธิ์อวดศฤหส์ส รูปใดแสดงต้องอาบัติทุกกฏ^{๗๐๓}

ในการทวาชสูตร พระเจ้าอุเทนได้เสด็จเข้าไปหาพระปิณโฑลภารทวาชะ ขณะพักอยู่ที่โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ตรัสถามถึงสาเหตุที่ทำให้คนหนุ่มยอมละทิ้งกามทั้งหลายออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ตลอดชีวิต และปฏิบัติอยู่ได้นาน

พระปิณโฑลภารทวาชะ ได้ยกพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในการวางจิตต่อสตรีให้ถูกต้อง กล่าวคือ ตั้งจิตในสตรีอายุคราวมารดาว่าเป็นมารดา ตั้งจิตในสตรีอายุคราวพี่น้องสาวว่าเป็นพี่สาวน้องสาว ตั้งจิตในสตรีอายุคราวลูกสาวว่าเป็นลูกสาว

เมื่อพระปิณโฑลภารทวาชะถวายพระพรเช่นนั้น พระเจ้าอุเทนก็ตรัสถามต่อว่า จิตใจของคนเราโลเล เอาแน่นอนไม่ได้ บางครั้งก็เกิดความปรารถนาในสตรีคราวมารดา คราวพี่สาวน้องสาว หรือแม่แต่คราวลูก จะทำอย่างไร ถ้าความรู้สึกอย่างนี้เกิดขึ้น ท่านได้ถวายพระพรว่า พระพุทธเจ้าตรัสให้พิจารณาร่างกายตั้งแต่เบื้องบนกระทั่งถึงปลายเท้าว่าเป็นของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ พร้อมกับตรัสสอนให้สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย

ในปิณโฑลภารทวาชสูตร ได้พรรณนาถึงเรื่องราวพระปิณโฑลภารทวาชะ ขณะพำนักอยู่ที่โฆสิตารามเช่นกันว่า ท่านได้พยากรณ์พระอรหันต์ ภิกษุทั้งหลายได้นำเรื่องไปกราบทูลให้พระศาสดาทรงทราบ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรับรองการพยากรณ์ พร้อมทั้งยกเหตุ ๓ ประการ ที่ทำให้พระปิณโฑลภารทวาชะพยากรณ์พระอรหันต์ คือเพราะท่านอบรม กระทำให้มากแล้วในสัทอินทรีย์ สมานินทรีย์ และปัญญินทรีย์

^{๖๙๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๒/๑๖.

^{๗๐๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๒.

^{๗๐๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๙/๓๓๑.

^{๗๐๒} อจ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๙๕/๒๖.

^{๗๐๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙.

ส่วนในเขตทศวรรค พรรณนาถึงพระพุทธเจ้าได้ตั้งพระปณโทลการทวาชะไว้ในตำแหน่งสาวกผู้เลิศในการบ้นลือสีหนาท

ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย^{๗๐๔} ได้พรรณนาประวัติของพระปณโทลการทวาชะไว้ดังนี้

พระปณโทลการทวาชะ ได้บำเพ็ญบารมีไว้ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ โดยคราวนั้นได้บังเกิดในกำเนิดสีหะ อยู่ที่เชิงเขา พระพุทธเจ้ามองเห็นอุปนิสัย จึงได้เสด็จไปที่ถ้ำที่อยู่ขณะที่สีหะนั้นออกล่าเหยื่อ ครั้นกลับมาเห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งที่ปากถ้ำก็คิดว่า บุรุษนี้เป็นใคร จึงไม่เกรงกลัว มานั่งขัดสมาธิในที่อยู่ของตนได้เพียงนี้ คงจะไม่เป็นคนธรรมดาเป็นแน่แท้ เกิดความเลื่อมใส จึงได้นำดอกไม้ในป่ามาลาดเป็นอาสนะดอกไม้ถวาย พร้อมทั้งยื่นทำความเคารพกระทั่งถึงรุ่งเช้า ครั้นถึงรุ่งเช้าก็เอาดอกไม้เก่าออก นำดอกไม้ใหม่มาเปลี่ยน ทำเช่นนั้นครบ ๗ วัน

ครั้นครบ ๗ วัน พระพุทธเจ้าได้เสด็จเหาะไปที่อื่น ตั้งแต่บัดนั้น สีหะก็เกิดความทุกข์เพราะไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าอีก สุตท้ายตรอมใจตาย และได้มาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลในกรุงหงสาวดี เจริญวัยแล้ว ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า บำเพ็ญทานตลอด ๗ วัน ทำกาลจากอดีตภาพนั้น เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเวทดาและมนุษย์ ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ในเมืองราชคฤห์ ศึกษาจบไตรเพท มีอายุ ๕๐๐ คน เป็นบริวาร ต่อมาได้พบพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรม เกิดศรัทธาออกบวช บำเพ็ญวิปัสสนา ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

อนึ่ง ในอรรถกถาขุททกนิกาย อุทาน^{๗๐๕} ระบุว่า เหตุที่ท่านได้ชื่อว่า ปณโทละ เพราะบวชเสาะแสวงหาก่อนข้าว ชื่อเดิมของท่านเรียกตามโคตรว่า การทวาชะ แต่เพราะท่านเห็นลาภสักการะเป็นอันมากเกิดขึ้นแก่สงฆ์ จึงออกบวช ในคัมภีร์ระบุมุวีกว่า ท่านเป็นสาเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้ถลกบาตร ทั้งนี้เพื่อป้องกันการสึกกร่อนของบาตร

เนื้อความพรรณนาถึงพระปณโทลการทวาชะในคัมภีร์อื่น ๆ ส่วนใหญ่มีเนื้อหาซ้ำกับที่กล่าวมาแล้ว จึงด ไม่นำมากล่าวซ้ำอีก

ปุนัพพสุกะ, พระ

พระปุนัพพสุกะเป็นเพื่อนกับพระอัสสชิ ท่านพำนักประจำอยู่ในนิคมชื่อภูิกาศีร์ ชื่อเสียงของท่านที่ปรากฏในคัมภีร์ มักเป็นด้านลบ ท่านจัดอยู่ในกลุ่มภิกษุฉัพพัคคีย์ และได้จับคู่กับพระอัสสชิ ไปอยู่ไปอยู่ที่ภูิกาศีร์ชนบท เมืองนี้มี ๒ ฤดู ปีหนึ่งท่านได้ ๓ ครั้ง ท่านไปสร้างสำนักใกล้ ๆ เมือง ปลูกไม้ดอกไม้ผล สงเคราะห์ชาวเมืองด้วยไม้ดอกไม้ผลเหล่านั้น ให้กุลบุตรของตระกูลบวช ขยายบริษัทจนใหญ่โต ขณะเดียวกันก็ก่ออธิกรณ์ขึ้นหลายครั้ง เป็นต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทหลายสิกขาบท (ดู ฉัพพัคคีย์, ภิกษุ)

ปุราณะ, พระ

พระปุราณะ ปรากฏชื่อในจุฬวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๗๐๖} เนื้อความปรากฏว่า เมื่อพระมหาเถระมีพระมหากัสสปะได้ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ เสร็จแล้ว พระปุราณะเที่ยวจาริกอยู่ในทักษิณาศีร์ชนบทพร้อมด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ ๕๐๐ รูป ได้เข้าไปหาพระเถระเหล่านั้นที่เมืองราชคฤห์ ครั้นสนทนากัน

^{๗๐๔} อ.เจ. (ไทย) ๑/๑/๓๒๒.

^{๗๐๕} ข.อ. (ไทย) ๑/๓/๔๔๒.

^{๗๐๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๔/๓๘๕.

พอสมควรแล้ว พระมหาเถระก็ได้แจ้งให้ท่านทราบว่า พระเถระทั้งหลายได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยเสร็จแล้ว ขอให้พระปุราณะรับทราบมติที่สังคายนาแล้วนั้น

พระปุราณะได้กล่าวกับพระเถระเหล่านั้นว่า การที่พระเถระทั้งหลายทำสังคายนาพระธรรมวินัยก็เป็นการดีแล้ว ส่วนตนจะทรงจำตามที่ได้ยินเฉพาะพระพักตร์ ตามที่ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น การกล่าวเช่นนี้ของพระปุราณะ เท่ากับเป็นการปฏิเสธ ไม่ยอมรับการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่กระทำโดยมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน ในปัญจสติกขันธกะจึงได้ระบุชัดเจนว่า “ท่านปุราณะเดินทางมาจากทักขิณาคิริชนบท ไม่ยอมรับผลการสังคายนา” ^{๗๐๗}

ปุกกุสบัณฑิต

ปุกกุสบัณฑิต ปรากฏในทศนณกชาดก แห่งขุททกนิกาย ^{๗๐๘} เนื้อความพรรณนาถึงพระราชดำริสถามปัญหาเกี่ยวกับอายุรบัณฑิต ปุกกุสบัณฑิต และเสนกบัณฑิตเกี่ยวกับเรื่องที่ทำได้ยาก โดยทรงเริ่มจากการตั้งโจทย์ว่า ดาบทศนณกะที่คมกริบ แต่ชายผู้นี้กลับเข้าไปในทางกลางมหาชนที่อยู่เหตุที่ยากกว่านี้ มีอีกไหม

อายุรบัณฑิต กราบทูลว่า มี จากนั้นก็กราบทูลว่า การพูดว่า ให้ ยากกว่าการกลืนดาบ ปุกกุสบัณฑิต กราบทูลว่า การที่ผู้ใดให้แล้วไม่ติดใจ ยากกว่า ส่วนเสนกบัณฑิตได้กราบทูลว่า ทานไม่ว่าน้อยหรือมาก ก็ควรให้ แต่เมื่อแล้ว ไม่เดือดร้อนภายหลัง การกระทำของผู้นั้นยากกว่า

ในปัญจบัณฑิตชาดก ปุกกุสบัณฑิต ถูกพระราชดำริสถามว่า เรื่องที่ควรดีเทียบก็ดี เรื่องที่ควรสรรเสริญก็ดี ซึ่งเป็นความลับของเรา ควรเปิดเผยแก่ใครดี ได้กราบทูลตามทัศนะของตนว่า ควรเปิดเผยแก่พี่ชายคนโต คนกลาง หรือแก่น้องชายผู้มีศีลตั้งมั่น มีตนมั่นคง ^{๗๐๙} ในขณะที่บัณฑิตที่เหลือก็ได้เสนอแตกต่างกันออกไป บางท่านเสนอว่า ความลับนั้นควรปกปิดไว้ ไม่ควรเปิดเผย บ้างก็ว่า ควรเปิดเผยแก่มารดาบิดา บ้างก็ว่า ควรเปิดเผยแก่เพื่อน

คัมภีร์อรรถกถามีเนื้อความพรรณนาถึงปุกกุสบัณฑิตเพิ่มเติมว่า ท่านเป็นอำมาตย์รับราชการในราชสำนักของพระเจ้ามัทวะ วันหนึ่ง พระเจ้ามัทวะได้มอบพระราชเทวีให้แก่บุตรของปุโรหิตให้อภิรมย์ ๗ วัน ต่อมาทั้ง ๒ ได้หนีไปอยู่ที่อื่น ไม่สามารถตามตัวพบ ทำให้พระราชเทวีเกิดความเศร้าโศกอย่างหนัก เสนกบัณฑิตจึงออกอุบายให้มีการแสดงกลืนกินดาบต่อหน้าพระที่นั่ง เมื่อทรงเห็นการแสดงก็จะตรัสถามว่า นอกเหนือจากนี้แล้ว มีการแสดงอะไรที่ยากกว่านี้บ้าง

เหล่าบัณฑิตในราชสำนักจึงได้กราบทูลเรื่องที่ทำได้ยากที่สุดดังกล่าวข้างต้น ทำให้พระราชเทวีได้ทรงอุทิศสิ่งที่พระองค์ได้กระทำลงไป กล่าวคือ พระองค์ได้เคยตรัสว่าให้แล้ว แต่ก็ยังทรงตามเศร้าโศกอยู่อีก ทำให้พระราชเทวีคลายความเศร้าโศกในที่สุด

ปุกกุสชาติ

ปุกกุสชาติ ออกจากเรือนบวชอุทิศเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยที่ยังไม่เคยเห็นพระพุทธรูปมาก่อน วันหนึ่งท่านเดินทางรอนแรมไปถึงเมืองราชคฤห์ ได้เข้าไปขอพักที่บ้านนายช่างหม้อ ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จมาที่เมืองราชคฤห์ และได้เข้าไปขอพักที่บ้านนายช่างหม้อ

^{๗๐๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๙๑.

^{๗๐๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๙/๒๖๑.

^{๗๐๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๑๙/๕๒๕.

เหมือนกัน แต่หลังปุกกุสาตีเล็กน้อย นายช่างหม้อจึงบอกเสียงไปว่า ถ้าบรรพชิตรูปก่อนอนุญาต ก็เชิญพักตามสบาย

อนึ่ง ในอรรถกถาที่มณีกาย ระบุว่า ปุกกุสาตินั้นเกิดในราชสกุลในกรุงตักกสิลา เป็นพระราชพาพระนามว่า ปุกกุสาตี ต่อมาออกบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า^{๗๑๐}

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้เข้าไปภายในศาลา และก็ได้กล่าวขออนุญาตปุกกุสาตีขอพักอยู่สักคืนหนึ่ง ซึ่งปุกกุสาตีก็อนุญาต เพราะศาลากว้างใหญ่ เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว พระผู้มีพระภาคก็ได้ลาดสัดทัดหญ้า แล้วประทับนั่งสมาธิ ตั้งพระวรกายตรง ดำรงพระสติไว้เฉพาะหน้า ประทับนั่งจนล่วงเลยราตรีไปมาก แม้ปุกกุสาตีก็นั่งจนล่วงเลยราตรีไปมากเหมือนกัน

ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า พระผู้มีพระภาคได้เสด็จตลอดระยะทาง ๔๕ โยชน์ไปเมืองราชคฤห์ครั้งนี้ มีพระประสงค์จะโปรดปุกกุสาตีเป็นการเฉพาะ^{๗๑๑} ด้วยเหตุนี้ จึงทรงแวะที่บ้านนายช่างหม้อ

พระผู้มีพระภาคเห็นกิริยาของปุกกุสาตีก็ทรงเลื่อมใส จึงได้ตรัสถามว่า บวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร^{๗๑๒} ปุกกุสาตีได้ตอบไปว่า ตนบวชอุทิศพระสมณโคตมศากยบุตร กิตติศัพท์ของพระองค์งามขจรไปอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ข้าพเจ้าชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

พระผู้มีพระภาคได้สดับเช่นนั้นก็ตรัสถามต่อไปอีกว่า พระผู้มีพระภาคนั้นประทับอยู่ที่ไหน ท่านเคยเห็นพระองค์ไหม ถ้าเห็นจะรู้จักพระองค์ไหม ปุกกุสาตีตอบว่า ตอนนี้รู้แต่เพียงว่า พระองค์ประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี ยังไม่เคยเห็นพระองค์ หรือถึงเห็นก็คงไม่รู้จัก

พระผู้มีพระภาคเจ้าทราบว่ ปุกกุสาตีบวชอุทิศพระองค์ จึงได้บอกให้ตั้งใจฟังให้ดี จะแสดงธรรมให้ฟัง จากนั้นก็ทรงแจกแจงเรื่องธาตุโดยนัยต่าง ๆ นับตั้งแต่ ธาตุที่เป็นแดนเกิดผัสสะทั้ง ๖, ธาตุมีปฏิวิธธาตุเป็นต้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรมจบ ปุกกุสาตีก็ทราบทันทีว่า ผู้ที่อยู่เบื้องหน้าตนคือพระพุทธเจ้า จึงได้ลุกขึ้นจากอาสนะ ห่มผ้าเฉวียงบ่า หมอบกราบแทบพระบาท พร้อมทั้งขอให้ทรงอดโทษต่อกิริยาที่แสดงออกไป จากนั้นจึงทูลขออุปสมบท แต่เนื่องจากเธอยังไม่มีบาตร จีวร จึงตรัสบอกให้ไปหาบาตรจีวรมาก่อน

ปุกกุสาตีได้แสวงหาบาตรและจีวรอยู่ เธอได้ถูกแม่โคขวิดตาย เมื่อเรื่องทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสรับรองว่า ปุกกุสาตีได้เป็นพระอนาคามี ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ได้แล้ว เป็นโอปปาติกะ จะนิพพานในโลกล้วน ไม่หวนกลับมาโลกนี้อีก

อนึ่ง ในสังยุตตนิกายระบุว่า ท่านไปบังเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา^{๗๑๓}

ปัญญาลักขณา,นาง

^{๗๑๐} ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/๔๐๒.

^{๗๑๑} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑/๕๒๖.

^{๗๑๒} ม.อุปปริ.(ไทย) ๑๔/๓๔๒/๔๐๒.

^{๗๑๓} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๐๕/๑๑๔.

นางบุญญลักษณ์ ปรากฏในสิริชาดก^{๗๑๔} ปรารภเรื่องสมบัติยอมเกิดขึ้นแก่คนมีบุญ คนมีบุญจะมีศีลปะหรือไม่มีศีลปะก็ตามที่ ขวนขวายทรัพย์ใดไว้ ย่อมได้ใช้สอยทรัพย์นั้น เหมือนนางบุญญลักษณ์ เทวีเกิดขึ้นแก่นาถปิณฑิกเศรษฐีผู้ทำแต่บุญไว้แล้ว

ในคัมภีร์อรรถกถาระบุไว้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้ด้วยทรงปรารภเรื่องพราหมณ์โจรสลักสิริ ของอนาถปิณฑิกเศรษฐี โดยทำทำนำเครื่องบรรณาการไปให้ จากนั้นก็เอ่ยปาก โดยขณะเอ่ยปากขอก็สังเกตเห็นว่าสิริอยู่ที่ไหนก็จะขอสิ่งนั้น เริ่มตั้งแต่เอ่ยปากขอไก่ ขอแก้วมณี ขอไม้จรวัด สุดท้ายเมื่อสิริเลยไปอยู่บนศีรษะของนางบุญญลักษณ์ ผู้เป็นภรรยาเอกของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ก็ไม่อาจเอ่ยปากขอได้อีก จึงสารภาพตามความเป็นจริง จากนั้นก็หลีกไป^{๗๑๕}

ปุณณะ

ปุณณะมีปรากฏในคัมภีร์หลายคน ประมวลสรุปได้ดังนี้

๑. นายปุณณะผู้ประพาศโควัตร

นายปุณณะผู้นี้ ในคัมภีร์เรียกว่า นายปุณณะ โกลิบุตร หรือบุตรของชาวโกลิเยชื่อปุณณะผู้ประพาศโควัตร^{๗๑๖} คำว่า โควัตร หมายถึง ประพาศเลียนแบบโค คือ ผูกเขา ผูกหางเที่ยวไปกับฝูงโค ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับซีเปลือยชื่อเสนียะผู้ประพาศโควัตร (ประพาศเลียนแบบสุนัข หรือกิริยาอาการเหมือนสุนัขทุกอย่าง เช่น เวลาจะนั่งก็จะตะกุกแล้วจึงนั่ง) เมื่อไปถึงนายปุณณะก็ได้ถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ซีเปลือยชื่อเสนียะ ผู้ประพาศโควัตรนี้ทำสิ่งที่ทำได้ยาก กินอาหารที่เขากองไว้ที่พื้น สมทานุกุวัตรทุกอย่างสมบูรณ์แบบมานาน คดีของเขาจะเป็นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสห้ามนายปุณณะถึง ๓ ครั้ง แต่เมื่อเห็นว่ายังย้าถามอยู่อย่างนั้น จึงตรัสว่า คนที่บำเพ็ญกุศลวัตร ตายแล้วก็ยอมไปบังเกิดในหมู่สุนัข แม้เขาบำเพ็ญด้วยคิดว่า ตายไปแล้วจะได้บังเกิดในหมู่เทวดา คดีของเขาก็มีเพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ (๑) ประพาศได้สมบูรณ์ ก็ไปบังเกิดเป็นเดรัจฉาน (๒) ประพาศบกพร่อง ก็ไปบังเกิดในนรก

สิ้นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า ซีเปลือยชื่อเสนียะถึงกับร้องไห้ น้ำตานองหน้า จากนั้นจึงได้กราบทูลถามว่า นายปุณณะประพาศโควัตรอย่างสมบูรณ์มาเป็นระยะเวลาช้านาน คดีข้างหน้าของเขาจะเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามโดยนัยดังกล่าวข้างต้น แต่เมื่อเสนียะยืนยันต้องการคำตอบ ก็ทรงตรัสคดี ๒ ประการ คือ (๑) ประพาศได้สมบูรณ์ก็ได้บังเกิดเป็นโค (๒) ประพาศบกพร่อง ก็ไปเกิดในนรก

สิ้นพระดำรัส นายปุณณะก็ร้องไห้เช่นเดียวกัน แต่ไม่ได้เป็นเพราะเสียใจ หากใจที่ได้ยินพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ตรัสอย่างตรงไปตรงมา ทำให้ตนสามารถตัดสินใจเลิกประพาศโควัตรได้เด็ดขาด

พระผู้มีพระภาคเจ้าเห็นอหยาตย์ของนายปุณณะ และซีเปลือยชื่อเสนียะแล้ว จึงได้แสดงกรรม ๔ ประการ คือ (๑) กรรมดำ มีวิบากดำ หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วย การเบียดเบียนทั้งทางกาย วาจา และใจ (๒) กรรมขาว มีวิบากขาว หมายถึง การกระทำที่ไม่ประกอบด้วย ความเบียดเบียนทั้ง

^{๗๑๔} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๒/๑๔๓.

^{๗๑๕} ขุ.ชา.(ไทย) อ.๓/๔/๒๗๕.

^{๗๑๖} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๘/๗๕.

ทางกาย วาจา และใจ หมายถึง การกระทำที่ประกอบทั้งการเบียดเบียน และไม่เบียดเบียนคละคล้ำกันไป (๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว (๔) กรรมทั้งไม่ดำ ไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำ และไม่ขาว หมายถึงการกระทำที่มุ่งละทั้งกรรมที่มีวิบากดำ และกรรมที่มีวิบากขาว

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสสาธิตจบแล้ว นายปุณณะ ได้แสดงตนขอถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิตส่วนนายเสนียะ ได้กราบทูลขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา และพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ยกกรณีนี้เป็นตัวอย่าง ทรงวางเงื่อนไขว่า ผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์มาก่อน หากประสงค์จะอุปสมบทในพระธรรมวินัยของพระองค์ ต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน^{๗๑๗}

๒. พระปุณณ ผู้เป็นบุตรนางมันตานี

พระปุณณะ เป็นบุตรของนางมันตานี^{๗๑๘} และพราหมณ์มหาศาลในบ้านโทณวัตถุ เมืองกบิลพัสดุ์ ซึ่งเป็นบ้านเดียวกับพระอัญญาโกณฑัญญะ ความที่ท่านเป็นบุตรของนางมันตานี คนทั้งหลายจึงเรียกท่านว่า พระปุณณมันตานีบุตร^{๗๑๙} และท่านมีศักดิ์เป็นหลานของพระอัญญาโกณฑัญญะ ออกบวชเพราะการชักชวนของพระอัญญาโกณฑัญญะ นับเนื่องในพระอสีตมหาสาวก ๘๐ เป็นพระมหาเถระองค์หนึ่งที่ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ^{๗๒๐} ครั้งนั้นท่านเกิดในสกุลพราหมณ์ แต่ต่อมามองเห็นไตรเพทเหมือนต้นกล้วย ข้างนอกเกลี้ยงเกลา แต่หาแก่นสารไม่ได้ การถือไตรเพทเที่ยวไป เหมือนการบริโภคนกแลบ^{๗๒๑} จึงได้ออกบวชเป็นฤาษี ต่อมาได้มีโอกาสพบพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ทำสักการะใหญ่ พร้อมทั้งปรารถนาความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึก

ในรณวินีตสูตร^{๗๒๒} พรรณานาเนื้อความพระปุณณมันตานีบุตร ได้รับยกย่องจากเพื่อนพรหมจารีต่อหน้าพระพักตร์ของพระศาสดาว่า เป็นผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) มกัณเอย (๒) สันโดษ (๓) ขอบสงัด (๔) ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ (๕) ปรารถนาความเพียร (๖) บริบูรณ์ด้วยศีล (๗) บริบูรณ์ด้วยสมาธิ (๘) บริบูรณ์ด้วยปัญญา (๙) บริบูรณ์ด้วยวิมุตติ และ (๑๐) บริบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะ เป็นเหตุให้พระสารีบุตรมีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะได้สนทนาธรรมกับท่านสักครั้ง

ต่อมาเมื่อพระปุณณมันตานีบุตรได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ภายหลังเข้าเฝ้าแล้ว ท่านก็ปลีกตัวพักกลางวัน ณ ป่าอันธวัน พระสารีบุตรได้ทราบข่าวจากภิกษุรูปหนึ่ง จึงได้ถือผ้าสีนทะเล เดินตามพระปุณณมันตานีบุตร และพักกลางวัน ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่งเหมือนกัน ถึงเวลาเย็นจึงได้ออกจากที่พักเข้าไปหาพระปุณณมันตานีบุตร ครั้นได้สนทนาปราศรัยเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว ก็ได้ปรารถนาเป้าหมายแห่งพรหมจรรย์ตามลำดับวิสุทธิ ๗ ประการ

จากบทสนทนา แสดงให้เห็นว่า พระสารีบุตรได้พยายามถามถึงการประพัตติพรหมจรรย์ของพระปุณณมันตานีบุตรว่าเพื่อสลวิสุทธิ, จิตตวิสุทธิ, ทิณฐวิสุทธิ, กังขาวิตรณวิสุทธิ, มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ, ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ, ญาณทัสสนวิสุทธิ ใช่หรือไม่ แต่ท่านได้ปฏิเสธทั้งหมดแล้วกล่าวสรุปว่า ตนประพัตติพรหมจรรย์เพื่ออนุपाติเสสนิพพาน

^{๗๑๗} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๒/๘๒.

^{๗๑๘} ข.อุป.(ไทย) ๓๒/๔๕๔/๗๐.

^{๗๑๙} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๖๐/๒๘๓.

^{๗๒๐} ข.อุป.(ไทย) ๓๒/๔๒๕/๖๗.

^{๗๒๑} อ.จ.เอก.(ไทย) ๑/๑/๓๒๖.

^{๗๒๒} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๓.

พระปุลณมณตานีบุตรได้แสดงให้เห็นให้พระสารีบุตรเห็นว่า ทั้งสี่วิสุทธิก็ดี จิตตวิสุทธิ เป็นต้นก็ดี ไม่ใช่อนุปาทิสเนนิพพาน หากแต่เพียงเพียงปฏิบัติที่จะนำไปสู่ออนุปาทิสเนนิพพาน เปรียบเหมือนรถ ๗ ผลัดที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทใช้เสด็จพระราชดำเนินจากเมืองสาวัตถีไปเมืองสาเกตุ (ม.ม. ๑๒/๒๕๙/๒๘๑) จากการสนทนาดังกล่าวนี ทำให้พระสารีบุตรกล่าวชื่นชมพระปุลณมณตานีบุตรที่สามารถวิชันนาข้อธรรมได้อย่างลึกซึ้ง ถือเป็นลาภของท่านที่ได้สนทนาด้วย และด้วยการสนทนาครั้งนี้เอง ทำให้พระปุลณมณตานีบุตรทราบเป็นครั้งแรกว่า ผู้ที่ตนสนทนาด้วยนี้เป็นพระสารีบุตร ผู้เป็นอัครสาวกท่านจึงกล่าวชื่นชมพระสารีบุตรโดยนัยที่พระสารีบุตรได้กล่าวชื่นชมท่านนั่นเอง

ในอนันทสูตร^{๗๒๓} พระอานนท์เรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว กล่าวชื่นชมพระปุลณมณตานีบุตรว่า พระปุลณมณตานีบุตรนั้นเป็นผู้มีอุปการะมาก เพราะเป็นผู้กล่าวสอนธรรมโดยประการต่าง ๆ สุดท้ายก็สรุปว่า ที่ได้บรรลุธรรมก็เพราะได้ฟังธรรมจากพระปุลณมณตานีบุตร

พระปุลณมณตานีบุตร ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึก^{๗๒๔} ส่วนบั้นปลายชีวิตของท่านว่า ปรินิพพานที่ไหน อย่างไร ไม่มีระบุไว้

๓. พระปุลณะ ผู้อาศัยอยู่ในสุนาปรันตชนบท

พระปุลณะผู้นี้ คือผู้ที่อาสาพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่สุนาปรันตชนบท เพื่อทำหน้าที่เผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนให้แพร่หลาย ในปุณโณวาทสูตร^{๗๒๕} และปุณณสูตร^{๗๒๖} พรรณนารายละเอียดไว้ลักษณะเดียวกัน สรุปความได้ดังต่อไปนี้

พระปุลณะได้เข้าไปกราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคประทานโอวาท ก่อนที่จะปลีกตัวไปบำเพ็ญเพียรที่สุนาปรันตชนบท พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานโอวาท ให้พระปุลณะสำรวมระมัดระวัง ไม่ให้เกิดความเพลิดเพลิน เขยชม ยึดติดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เพราะความเพลิดเพลิน จะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อดับความเพลิดเพลินได้ ความทุกข์จึงดับ

หลังจากประทานโอวาทแก่พระปุลณะแล้ว ทรงปรารภขึ้นว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเป็นคนดุร้าย หยาดคาย ถ้ามนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทค่า บริกาษ เธอจะคิดอย่างไร พระปุลณะกราบทูลว่า ก็ยิ่งดีกว่าเขาประหารด้วยฝ่ามือ ทรงถามต่อไปอีกว่า ถ้าเขาประหารด้วยฝ่ามือละ จะคิดอย่างไร พระปุลณะกราบทูลว่า ดีกว่าเขาประหารด้วยก้อนดิน

“ถ้าเขาประหารด้วยก้อนดินละ” กราบทูลว่า “ดีกว่าเขาประหารด้วยท่อนไม้”

“ถ้าเขาประหารด้วยท่อนไม้ละ” กราบทูลว่า “ดีกว่ากว่าเขาประหารด้วยศัสตรา”

“ถ้าเขาประหารด้วยศัสตราละ” กราบทูลว่า “ดีกว่าเขาปลงชีวิตด้วยศัสตรา”

“ถ้าเขาปลงชีวิตด้วยศัสตราละ” พระปุลณะได้กราบทูลว่า “พระสาวกของพระผู้มีพระภาคบางรูป อึดอัด ระอา รังเกียจอยู่ด้วยร่างกาย และชีวิต แสวงหาศัสตราปลงชีวิตมีอยู่ โชคดีที่ข้าพระองค์ได้ศัสตราเครื่องปลงชีวิตโดยไม่ต้องแสวงหาเลย”

^{๗๒๓} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒.

^{๗๒๔} ส.นิ.อ.(ไทย) ๒/๓๘๑.

^{๗๒๕} ม.อุปรี.(ไทย) ๑๔/๓๙๕/๔๔๗.

^{๗๒๖} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๘๘/๘๔.

เมื่อพระปุณณะกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยลำดับเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสคำชม เชยว่า ถ้าประกอบด้วยความข่มใจ และความสงบใจเช่นนี้ เธอก็สามารถอยู่ในสุนาปรินตชนบทได้จากนั้นก็ทรงส่งพระปุณณะไป

พระปุณณะอาศัยอยู่ในสุนาปรินตชนบท ระหว่างพรรษานั้นเอง ท่านสามารถทำให้ชาวสุนาปรินตชนบทผู้ดูร้ายแสดงตนเป็นอุบาสก ๕๐๐ แสดงตนเป็นอุบาสิกา ๕๐๐ และในระหว่างพรรษานั้นเอง ท่านได้บรรลุวิชชา ๓ ต่อมาก็ได้ปรินิพพาน^{๗๒๗}

ปุณณก, มานพ

ปุณณกมานพ เป็น ๑ ใน ๑๖ ของศิษย์พราหมณ์พาวรี ที่ได้รับมอบหมายจากอาจารย์ให้ไปถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย อชิตะ ติสสเมตเตยยะ ปุณณกะ เมตตคุ โธตกะ อุปสีระนนทะ เหมกะ โตเทยยะ กัปปะ ชตุกัณณิ ภัทราวุธ อุทัย โปสาละ โมฆราช และปิงคิยะ^{๗๒๘}

ปุณณกมานพ ได้กราบทูลถามปัญหาต่อพระผู้มีพระภาคว่า พราหมณ์จำนวนมากในโลกนี้อาศัยอะไร จึงพากันบูชาัญญแก่เทวดาทั้งหลาย

ต่อปัญหานี้พระผู้มีพระภาคเจ้าพยากรณ์ว่า เพราะอาศัยชรา จึงพากันบูชาัญญ

ปุณณกมานพ ได้ทูลถามต่อไปอีกว่า เมื่อบูชาแล้ว คนเหล่านั้นสามารถข้ามพ้นชาติ และชราบ้างไหม? ทรงตอบว่า ไม่ได้ เพราะพราหมณ์เหล่านั้นยังกำหนดยินดีในภพ จากนั้นปุณณกะจึงกราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงเหตุที่ทำให้สามารถข้ามพ้นชาติ และชรา

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “บุคคลใดไม่มีความหวั่นไหวในโลกไหนๆ เพราะทราบชัดฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก (หมายถึง อัฐภาพของตนและอัฐภาพของผู้อื่น) บุคคลนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากควัน (หมายถึง ความชั่วทางกาย วาจา และใจ) ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว”^{๗๒๙}

ปุณณกมานพ ภายหลังต่อมา ได้ฟังคำพยากรณ์ปัญหาจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ได้บวชในพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ปุณณิกา, ภิกษุณี

ปุณณิกาภิกษุณี ปรากฏในปุณณิกาเถรียาปทาน^{๗๓๐} ความสังเขปว่า นางได้เป็นผู้มีบุญอันกระทำไว้แต่ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยศีล มีปัญญารักษาตน สำรวมอินทรีย์ อย่างไรก็ตาม ด้วยความที่นางเป็นคนมีมานะจัด ภพสุดท้ายนางได้บังเกิดในเรือนแห่งนางกุมภทาสีของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี สาเหตุที่ชื่อว่า ปุณณา เพราะตอนคลอดนั้นจำนวนทาสีครบ ๑๐๐ พอดี นางจึงได้รับสิทธิพิเศษ ไม่ต้องเป็นทาสี

วันหนึ่งนางได้ไปตักน้ำ เห็นโสถถียพราหมณ์หนาวสั่นอยู่ในน้ำ เพราะประสงค์จะชำระบาป นางจึงได้แสดงเหตุและผล ทำให้พราหมณ์เกิดความสลดใจ ออกบวช และได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ส่วนนางเอง ต่อมาได้ขอพรจากอนาถปิณฑิกเศรษฐีบวชเป็นภิกษุณี บำเพ็ญเพียรไม่นานก็ได้

^{๗๒๗} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๓๙๗/๔๕๑.

^{๗๒๘} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๓/๗๔๐.

^{๗๒๙} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๕๕/๗๕๐.

^{๗๓๐} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๔/๕๔๕.

บรรลอรุหัตผล เป็นผู้ชำนาญในฤทธิ์ ในทิพโสตา และในเจโตปริยญาณ รู้บุพเพนิวาสานุสติญาณ ลีลา
อาสวะทั้งปวง ไม่มีภพใหม่อีกต่อไป^{๗๓๑}

ปุณณิยะ, พระ

พระปุณณิยะ ปรากฏในปุณณิยสูตร อังคุตตรนิกาย^{๗๓๒} และในอังคุตตรนิกาย^{๗๓๓} ความ
สังเขปว่า พระปุณณิยะ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลเหตุปัจจัยที่เป็นเหตุให้พระธรรม
เทศนาของพระตถาคตเจ้าแจ่มแจ้งในบางคราว แต่ในบางคราวไม่แจ่มแจ้ง

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แสดงแก่พระปุณณิยะ เป็นลำดับว่า ผู้มีศรัทธาและเข้าไปหา เมื่อ
นั้นพระธรรมเทศนาแจ่มแจ้ง เมื่อมีศรัทธา เข้าไปหาแล้ว ให้เข้าไปนั่งใกล้ เข้าไปนั่งใกล้แล้ว ให้
สอบถาม เมื่อสอบถามแล้ว ให้เงี่ยโสตฟังธรรม เมื่อเงี่ยโสตฟังธรรมแล้ว ให้ทรงจำไว้ให้ดี เมื่อทรงจำไว้
ดีแล้ว ให้พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ เมื่อพิจารณาเนื้อความที่ทรงจำไว้แล้ว ให้ปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม เมื่อนั้น ธรรมเทศนาของพระตถาคตจึงจะแจ่มแจ้ง

ปุติคัตตติสสเถระ,

พระติสสเถระรูปนี้ เป็นโรคเรื้อรัง ร่างกายของท่านเน่าเปื่อย ไม่มีผู้ดูแลรักษา กระทั่ง
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปอนุเคราะห์เป็นการส่วนพระองค์ พร้อมทั้งตรัสเตือนสติด้วยพระ
คาถาว่า อีกไม่นาน ร่างกายนี้จักปราศจากวิญญาน ถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ไม่มี
ประโยชน์^{๗๓๔} ความพรรณนาไว้ในอรรถกถาธรรมบท^{๗๓๕} โดยสังเขป ดังนี้

พระติสสเถระ เดิมเป็นชาวเมืองสาวัตถี ไม่ปรากฏชื่อบิดามารดา คัมภีร์พรรณนาไว้แต่เพียงว่า
วันหนึ่งได้ฟังธรรมจากสำนักของพระศาสดา ถวายชีวิตบวชในพระศาสนา แต่ต่อมาเกิดโรคพุพอง
ร่างกายเต็มไปด้วยน้ำเหลือง ลุกลามไปถึงกระดูก ไม่สามารถลุกไปไหนได้ นุ่งผ้าชุ่มและผ้าห่มเปื้อนด้วย
หนองและเลือด แม้มีสัทธิวิหาริก ก็ไม่สามารถดูแลปฏิบัติได้ ต่างทิ้งให้ท่านนอนรอความตายอยู่เพียง
ลำพัง เป็นที่เวทนา

พระศาสดาได้ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ด้วยพระญาณอันเป็นทิพย์ มีพระ
ประสงค์จะอนุเคราะห์ จึงได้เสด็จไปยังสำนักของพระเถระ ครั้นเสด็จไปถึงแล้วก็ทรงจัดแจงล้างหม้อ
ใส่น้ำ ยกตั้งบนเตา ประทับยืนรอให้น้ำร้อน ครั้นทรงทราบว่าน้ำร้อนแล้ว ก็เสด็จไปจับปลายเตียงที่
พระติสสเถระนอน

ภิกษุทั้งหลายเห็นเช่นนั้น จึงได้เข้าไป กราบทูลขอให้ทรงหลีกไป จะช่วยกันจัดแจงเอง

พระศาสดารับสั่งให้นักรางมา เทน้ำร้อนใส่แล้ว รับสั่งให้ภิกษุเหล่านั้นเปลื้องผ้าห่ม ให้ขยำ
ด้วยน้ำร้อน แล้วให้ผึ่งแดด ทรงประทับยืนอยู่ในที่ใกล้ ทรงรดสรีระพระติสสเถระด้วยน้ำอุ่น ทรงลูสรีระ
ของเธอ ให้เธออาบน้ำแล้ว เมื่อผ้าแห้งแล้ว ก็ทรงช่วยให้เธอนุ่งห่ม ให้นอนบนเตียง เมื่อเห็นว่าเธอมีจิต
เป็นอารมณ์หนึ่ง ได้ทรงตรัสเตือนสติว่า ร่างกายนี้ เมื่อวิญญานไปปราศแล้ว หากอุปการะมิได้ จักนอน
บนแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้

^{๗๓๑} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๗/๕๔๖.

^{๗๓๒} อัง.อฎฐก.(ไทย) ๒๓/๘๒/๔๐๖.

^{๗๓๓} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๓๙๗/๔๕๑.

^{๗๓๔} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘.

^{๗๓๕} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๓๐๐-๓๐๔.

ในเวลาจบเทศนา พระพุทฺธิคตตติสสะได้บรรลุพระอรหัตต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาพร้อมทั้งปรินิพพาน พระศาสดาโปรดให้ทำสรীরกิจของท่าน ทรงเก็บอัฐิ แล้วโปรดให้ทำเจดีย์บรรจุไว้

หลังจากทำสรীরกิจ บรรจ้อัฐิพระตีสสเถระเสร็จแล้ว ก็ทรงคลายข้อสงสัยของภิกษุว่า ทำไมร่างกายของพระเถระผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสสัยแห่งพระอรหัตต์จึงเป็นเช่นนี้ โดยทรงยกบุพกรรมที่ได้เคยทำไว้สมัยเป็นนายพรานนก ได้เคยจับนกหักกระดูกแข็ง กระดุกปีกไม่ให้บินได้ กองเอาไว้ รุ่งขึ้นก็เอาไปขายบ้าง กินบ้าง ดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาการอย่างนี้

วันหนึ่งได้เห็นพระชีณาสพรูปหนึ่งเที่ยวบิณฑบาต เกิดความเลื่อมใส จึงได้ถวายอาหารบิณฑบาต แล้วไหว้พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์ พร้อมทั้งเปล่งวาจาว่า ขอให้ได้เข้าถึงธรรมที่พระคุณท่านถึงแล้ว พระเถระได้อนุโมทนาขอให้เป็นอย่างนั้น

ด้วยบุพกรรมที่เคยจับนก และกุศลที่ได้ถวายอาหารบิณฑบาต เกิดในชาตินี้ จึงมีโรคเกิดขึ้นที่ศีรษะเป็นที่รังเกียจ และวาระสุดท้ายชีวิต ก็ได้บรรลุพระอรหัตต์

ปุณณกัสสปะ

ปุณณกัสสปะ เป็น ๑ ในครุทั้ง ๖ ที่มีชื่อเสียง ประกอบไปด้วย ปุณณะ กัสสปะ, มักขลิ โคศาล, อชิตะ เกสกัมพล, ปุกุระ กัจจายนะ, สัญชัย เวลัฏฐบุตร และ นิครนถ์ นาฏบุตร ทั้งหมดได้รับการยกย่องว่าเป็น เจ้าหนู เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มียศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนเป็นอันมากสมมติว่าเป็นคนดี^{๗๓๖}

ปุณณกัสสปะ เดิมเป็นทาสในตระกูลหนึ่ง ตอนกำเนิดมา เขาเป็นทาสที่ ๙๙ คนพอดี ถือว่าเป็นเลขมงคล จึงชื่อว่า ปุณณะ เขาจึงกลายเป็นทาสที่เป็นมงคล ได้รับสิทธิพิเศษเหนือทาสคนอื่น ๆ กล่าวคือ จะทำดี หรือทำชั่ว ยังไม่ทำ หรือทำไม่เสร็จ ก็ไม่มีใครว่าอะไร ต่อมาเกิดความคิดว่า จะอยู่ที่นี้ทำไม จึงได้หนีไป แต่โชคร้ายถูกโจรแย่งผ้าถุงไป จึงเดินเปลือยกายไปยังหมู่บ้านแห่งหนึ่ง

มนุษย์ทั้งหลายเห็นเข้า เข้าใจว่าเป็นสมณะ เป็นพระอรหัตต์ เป็นผู้มักน้อย เกิดความเลื่อมใส จึงถือเอาอาหารคาวหวานไปถวาย ทำให้เขาเกิดความคิดว่า เพราะความที่ตนไม่ได้นุ่งผ้า ลากสักการะจึงเกิดเป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมา จึงไม่นุ่งผ้า ถือเอาการเปลือยกายนั้นแหละเป็นบรรพชา แม้นคนอื่น ๆ ประมาณ ๕๐๐ คน ก็พากันเลื่อมใส และบวชตาม อาศัยอยู่ในสำนักของปุณณกัสสปะนั้น^{๗๓๗}

สำนักของปุณณกัสสปะ ประกาศลัทธิ อภิกิริยวาทะ คือว่าที่ถือว่า ทำแต่ไม่เป็นอันทำ หมายความว่า การกระทำทุกอย่างที่ทาลงไปไม่มีผลอะไรต่อวิญญาน เพราะวิญญานนั้นไร้กัมมันต์ เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ร่างกายเท่านั้นเป็นเจ้าของพฤติกรรม วิญญานไม่เกี่ยวข้องกับดีหรือกรรมชั่วที่ร่างกายทำ แต่ร่างกายเป็นสิ่งที่ไร้เจตนา ดังนั้น เมื่อร่างกายทำอะไรใด ๆ ลงไป จึงไม่จัดเป็นบุญหรือบาปแต่อย่างใด ทุกสิ่งทุกอย่างที่กระทำลงไปจึงไม่มีผลอะไร เมื่อให้ทานก็ไม่จัดเป็นบุญ เมื่อฆ่าสัตว์ก็ไม่จัดเป็นบาป

“มหาบพิตร เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เปียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเปียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ตัดช่องย่องเบา ปล้น ทำ

^{๗๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑๒/๓๔๘.

^{๗๓๗} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๕๓.

โจรกรรมในบ้านหลังเดียว ดักขุมที่ทางเปลี่ยว เป็นขู พุดเทจ ผู้ทำ (เช่นนั้น) ก็ไม่จัดว่าทำบาป แม้หากบุคคลใช้จักรมีคมดุจมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ให้เป็นตุจลานตากเนื้อ ให้เป็นกองเนื้อเดียวกัน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลไปฝั่งขวาแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใ้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใ้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใ้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลไปฝั่งซ้ายแม่น้ำคงคา ให้เอง ใ้ให้ผู้อื่นให้บูชา เขาย่อมไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญมาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์^{๗๓๘}

ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย ระบุถึงครูทั้ง ๖ ว่า เกิดก่อน แสดงธรรมคือมีฉภาทิฎฐิที่มีมลทินเหมือนกระจายหนาม และราดยาพิษไปทั่วชมพูทวีป^{๗๓๙} ขณะที่ครูทั้ง ๖ ต่างก็ปฏิญาณตนว่าเป็นพระอรหันต์ในโลก^{๗๔๐} และมีมหาชนทั้งหลายเชื่อเช่นนั้น เช่น ครั้งหนึ่งมีทพภิกขุภัยเกิดขึ้นในเมืองเวสาลี ก็มีคนเสนอให้เชิญครูทั้ง ๖ มา เพราะเพียงแต่ครูทั้ง ๖ มา ภัยก็จะสงบไป^{๗๔๑}

ปุสสเทวะ, พระ

พระปุสสเทวะ เป็น ๑ ในพระมหาเถระผู้ทรงพระวินัย และนำสืบพระวินัยมาในศรีลังกา

ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก^{๗๔๒} ระบุชื่อพระมหาเถระ ประกอบด้วย พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคคะ พระโมคคัลลีสบุตร รวม ๕ รูป นำพระวินัยสืบ ๆ กันมาในชมพูทวีป จากนั้นก็มี พระมหินทะ พระอัญญิยะ พระอุตตยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต เดินทางมาจากชมพูทวีป มาเกาะสิงหล สอนพระวินัยปิฎกในเกาะตามพปณณิ สอนนิกาย ๕ และปรภณ ๗

จากนั้นก็ยังมีพระอริฎฐะ พระติสสทัตตบัณฑิต พระกาฬสมณะ พระทีฆเถระ และพระทีฆสมณบัณฑิต ถัดจากนั้นก็ยังมีพระกาฬสมณ พระนาคเถระ พระพุทธรักขิตะ พระติสสเถระ พระเทวะเถระ ถัดจากนั้นก็ยังมีพระสมณะ พระจุฬนาคะ พระธัมมปาติตะ พระเขมะ พระอุปติสสะ กระทั่งมาถึงพระปุสสเทวะ ถัดจากนั้นก็ยังมีพระสมณะ พระมหาปทุมะ พระมหาสีวะ พระอุบาลี พระมหานาคะ พระอภัย ฯลฯ ต่างก็นำพระวินัยสืบๆ ต่อกันมาในเกาะตามพปณณิ

เปชุนิยเศรชฐิ

เปชุนิยเศรชฐิ ปรากฎชื่อในสาฬหสูตร^{๗๔๓} เนื้อความในพระสูตรไม่ได้กล่าวถึงเศรชฐิโดยตรง หากแต่กล่าวถึงนายโรหณะ และนายสาฬหะ นายโรหณะนี้เป็นหลานของเปชุนิยเศรชฐิ ส่วนนายสาฬหะเป็นหลานของมิกคารเศรชฐิ ทั้งสองเป็นเพื่อนกัน

นายโรหณะผู้เป็นหลานของเปชุนิยเศรชฐิและนายสาฬหะผู้เป็นหลานของมิกคารเศรชฐิ ได้ชวนกันเข้าไปหาพระนันทกะเถระที่ปราสาทของนางวิสาขา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น

^{๗๓๘} ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๖/๕๓.

^{๗๓๙} ส.สคา.อ.(ไทย) ๑/๒/๑๒๐.

^{๗๔๐} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๒๘๙.

^{๗๔๑} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๔/๑๔๖.

^{๗๔๒} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕.

^{๗๔๓} อจ.ทก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๔.

พระนันทกะได้กล่าวถึงหลักความเชื่อ ๑๐ ประการ เป็นต้นว่า อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา, อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา ฯลฯ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเคยแสดงไว้ในเกสปุตตสูตร

เปสการธิดา

เปสการธิดา เป็นธิดาของช่างหูก พระผู้มีพระภาคตรัสถึงนางด้วยปรารภพระคาถาว่า “โลกนี้มีตมน คนในโลกนี้น้อยนักจักเห็นแจ้ง น้อยคนนักจักได้ไปสวรรค์ เหมือนนกติดข่าย น้อยตัวนักที่จะพ้นจากข่าย”^{๗๔๔} ความในอรรถกถา^{๗๔๕} มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

นางเปสการธิดา ได้เคยฟังมรณานุสสติจากพระพุทธรูปเจ้าเมื่อครั้งเสด็จเมืองอาฬวี ตั้งแต่นั้นมา นางก็เจริญมรณสติตลอดระยะเวลา ๓ ปี ขณะที่พระผู้มีพระภาค หลังจากแสดงธรรมครั้งแล้ว ก็เสด็จกลับพระเชตวัน ไม่ได้พบนางเปสการธิดาอีกเลยตลอดระยะเวลา ๓ ปี

ต่อมา พระศาสดาทรงตรวจดูโลก เห็นนางเข้าไปในภายในข่ายคือพระญาณ ทรงใคร่ครวญก็ทราบว่ นางกุมาริกานี้เจริญมรณสติตลอดระยะเวลา ๓ ปี เวลานี้ถ้าเราไปที่นั่นแล้ว ถ้ามปัญหา ๔ ข้อ นางกุมาริกานี้จักตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล เมื่อทรงเห็นดังนั้นแล้ว จึงได้พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป เสด็จออกจากพระเชตวันไปสู่อัคคาหวิหารโดยลำดับ

ฝ่ายชาวเมืองอาฬวีทราบข่าวพระศาสดาเสด็จมา ก็พากันไปเข้าเฝ้า แมธิดาช่างหูกทราบข่าวการเสด็จมาของพระศาสดา มีใจยินดีว่ พระบิดาของเราเสด็จมาแล้ว บัดนี้ เราจักได้เห็น และฟังธรรมอันเป็นโอวาทของพระองค์ จึงเตรียมตัวจะออกไป แต่ก็ถูกบิดาสั่งให้กรอด้ายได้ให้เร่งด่วน ทำให้นางจำต้องนั่งกรอด้ายให้บิดากระทั่งเสร็จ จึงได้ออกไป

ฝ่ายชาวเมืองอาฬวีอังกาสพระศาสดาแล้ว ได้รับบาตร ยืนอยู่เพื่อต้องการอนุโมทนา แต่พระศาสดาประทับนั่ง ไม่ตรัสคำใด ๆ ด้วยทรงดำริว่ "เราอาศัยกุลธิดาใดมาแล้วเส้นทาง ๓๐ โยชน์ กุลธิดานั้นไม่มีโอกาสแม้ในวันนี้ เมื่อกุลธิดานั้นได้โอกาส เราจักทำอนุโมทนา."

แม้นางกุมาริกา กรอด้ายแล้วใส่ในกระเช้าแล้ว ก็เร่งเดินไปทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ไปถึงแล้วถวายบังคมแล้ว ได้ยืนอยู่ในที่สุดบริษัท แม้พระศาสดาทอดพระเนตรนางแล้วก็ตรัสถามว่ กุมาริกา เธอมาจากไหน ? นางตอบว่ ไม่ทราบ เมื่อพระศาสดาตรัสถามว่ แล้วจะไปไหน นางก็ตอบอีกว่ ไม่ทราบ พระศาสดาตรัสถามต่อไปอีกว่ เธอไม่ทราบหรือ นางก็ตอบว่ ทราบ ครั้นพระศาสดาย้อนถามว่ เธอทราบใช้ไหม นางกลับตอบว่ ไม่ทราบ ทำให้บริษัททั้งหมดแสดงอาการไม่พอใจ และตำหนินางว่าไม่เคารพพระศาสดา

พระศาสดารับสั่งให้มหาชนเงียบเสียง จากนั้นก็ทรงให้ธิดาช่างหูกขยายความ นางได้ขยายความว่ ที่กราบทูลครั้งแรกว่ ไม่ทราบ เพราะพระประสงค์ที่ถามนั้น ทรงต้องการทราบว่ ก่อนจะมาสู่โลกนี้ เธอมาจากไหน ละจากอัตภาพนี้แล้ว จะไปไหนก็ไม่ทราบอีก จึงตอบคำถามถัดมาว่ ไม่ทราบ ส่วนที่ย้ำตรัสถามว่ ไม่ทราบหรือ แล้วตอบว่ ทราบ ก็เพราะว่านางทราบว่ นางจะต้องตายอย่างแน่นอน และที่ตอบว่ ไม่ทราบในคำถามสุดท้าย ก็เพราะนางไม่ทราบว่ จะตายวันไหน เวลาไหน

สิ้นคำกราบทูลของนางเปสการธิดา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสาธุการแก่นาง พร้อมกับเตือนบริษัทว่ ด่วนตำหนินางทั้ง ๆ ที่ไม่ทราบความจริง เปรียบเหมือนคนตาบอด จากนั้นจึงทรงตรัส

^{๗๔๔} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๗๔/๘๗.

^{๗๔๕} พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๖๑.

พระคาถาคความว่า “โลกนี้มีตมคน คนในโลกนี้น้อยนักจักเห็นแจ้ง น้อยคนนักจักได้ไปสวรรค์ เหมือนนกติดข่าย น้อยตัวนักที่จะพ้นจากข่าย”

จบพระคาถา นางเปสการธิดา ได้บรรลุโศดาปัตติผล แต่นางก็เสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุในวันนั้นนั่นเอง ทำให้บิดาของนางเสียใจมาก ถึงกับออกบวช และได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

เปสสะ, บุตรนายความช่าง

นายเปสสะ เป็นบุตรนายความช่าง ปรากฏในกัณฑ์ทรกสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย^{๗๔๖} ความสังเขปว่า นายเปสสะ และปริพาชกชื่อกัณฑ์ทรก ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ที่ใกล้สระโบกขรณีชื่อคัคครา เขตกรุงจำปา พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ กัณฑ์ทรกปริพาชกเห็นภิกษุสงฆ์นั่งเฝ้ายออยู่ก็กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า น้าอัครจริยยังนัก เพียงแค่นี้ก็ทราบแล้วว่า พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำของกัณฑ์ทรกปริพาชก จากนั้นก็ทรงแสดงสติปัญญา ๔ ที่เป็นเหตุให้ภิกษุทั้งหลายมีปกติสงบ มีความเป็นอยู่สงบ มีปัญญา มีความเป็นอยู่ด้วยปัญญา มีสติตั้งมั่นดีแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้น นายเปสสะก็รับรองว่า สติปัญญา ๔ นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เป็นไปเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย แม้ตนเองเป็นคฤหัสถ์หนุ่มชรา ก็ยังมีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัญญา ๔

โปกขรชาติ, พราหมณ์

โปกขรชาติพราหมณ์ ถือเป็น ๑ ในพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล เป็นผู้ทรงไตรเพท มีศิษย์ที่มีชื่อเสียงหลายคน เช่น วาเสฏฐมาณพ อัมพัฏฐมาณพ เป็นต้น ภายหลังต่อมาได้เห็นมหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ และได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใส ได้สละลัทธิของตนมานับถือพระพุทธศาสนา

โปกขรชาติพราหมณ์ ได้ครองเมืองอูกกัฏฐะ ซึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานเป็นการปูนบำเหน็จให้เป็นส่วนพรหมไทย^{๗๔๗} และอยู่ในฐานะเป็นที่ปรึกษาของพระเจ้าปเสนทิโกศล โปกขรชาติพราหมณ์ นับเป็น ๑ ใน พราหมณ์ที่ถูกระบุว่ามีอายุ ๑๒๐ ปี (ประกอบด้วย พระมหากัสสปะ, พระอานนท์, พระนางปชาบดีโคตรมี, พราหมณ์โปกขรชาติ, พราหมณ์พรหมายุ พราหมณ์เสลสะ, พราหมณ์พาวรี)

เรื่องราวของโปกขรชาติพราหมณ์ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง ประมวลเฉพาะที่สำคัญ ๆ ได้ดังนี้

ในอัมพัฏฐสูตร^{๗๔๘} พราหมณ์โปกขรชาติได้ฟังคำกล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคโดยประการต่าง ๆ ประสงค์จะทราบข้อเท็จจริง จึงเรียกอัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อตรวจสอบว่า คำกล่าวสรรเสริญดังกล่าวนั้นเป็นจริงหรือไม่อย่างไร โดยบอกอุบายว่า เมื่อเข้าไปเฝ้าแล้ว ให้สังเกตลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ พระผู้มีพระภาคทรงความประสงค์นั้น จึงได้ทรงบันดาลอิทธาภิสังขารให้เขามองเห็นพระคุษฐานซึ่งเร้นอยู่ในฝัก และทรงแลบพระชีวหาสอดเข้าช่องพระ

^{๗๔๖} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑/๑.

^{๗๔๗} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๕๕/๘๗.

^{๗๔๘} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๕๔/๘๗.

กรรมทั้ง ๒ ข้างกลับไปกลับมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้ง ๒ ข้างกลับไปกลับมา จนอัมพัฏฐมาณพ คลายสงสัย และกราบทูลลากลับไปรายงานโปกขรชาติผู้เป็นอาจารย์ให้ทราบ

ภายหลังต่อมา โปกขรชาติก็ได้เข้าเฝ้า และตรวจสอบลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ จนเป็นที่แน่ชัดแล้ว ก็กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหารในเรือน พระพุทธเจ้ารับนิมนต์ และต่อมาได้ทรงแสดงอนุปุพพิกา และอริยสัจ ๔ แก่โปกขรชาติพราหมณ์ กระทั่งได้ดวงตาเห็นธรรม^{๗๔๙}

ในอรรถกถาระบุว่า พระผู้มีพระภาค ได้ทอดพระเนตรเห็นอนุปนิสัยแห่งโสดาปัตติมรรค จึงเสด็จไปสัณหนทาง ๔๕ โยชน์ เพื่อประโยชน์แก่โปกขรชาติพราหมณ์ พร้อมด้วยบริวาร ๕๐๐ คน^{๗๕๐}

ในเทวิซสูตร^{๗๕๑} พรรณนาเรื่องราวเสฏฐมาณพกับภารทวาชมาณพ เดินเล่นและสนทนากันเรื่องทางและมิใช่ทาง ฝ่ายวาเสฏฐมาณพพรรณนาว่า ทางที่โปกขรชาติบอกไว้เท่านั้นเป็นทางตรง เป็นทางนำออก นำผู้เดินตามไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหมได้ ขณะที่ภารทวาชมาณพเห็นว่า ทางที่ตารุกขพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ของตนบอกเท่านั้น เป็นทางตรง ทางนำไปสู่ความเป็นผู้ร่วมกับพรหมได้ ทั้งสองไม่สามารถแย้งกันและกันให้ยินยอมได้ จึงได้ตกลงเข้าเฝ้าให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตัดสิน

พระผู้มีพระภาคได้แสดงให้เห็นว่า ลัทธิของพราหมณ์ทั้งหลายเลื่อนลอย เพราะพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ไม่มีผู้ใดเลยที่เคยเห็นพรหม แต่กลับแสดงทางเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหมเปรียบเหมือนชายปรารถนาถึงหญิงที่ตนรัก แต่หญิงนั้นตนกลับไม่เคยเห็น หรือเปรียบเหมือนบุรุษทำบันไดขึ้นปราสาท แต่ปราสาทนั้นตนไม่ได้เห็นมาก่อน

โปฐิลเถระ, พระ

พระโปฐิลเถระ ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๗๕๒} พระผู้มีพระภาคเจ้ายกขึ้นมาเพื่อแสดงพระคาถาว่า “ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบ ความสิ้นไปแห่งปัญญาเพราะการไม่ประกอบ บัณฑิตรู้ทาง ๒ แพร่งแห่งความเจริญและความเสื่อมนั้นแล้ว พึงตั้งตนไว้โดยประการที่ปัญญาจะเจริญขึ้น” ความในอรรถกถา^{๗๕๓} มีดังต่อไปนี้

พระโปฐิละนั้นเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกในศาสนาของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ บอกรวมแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป แต่ตนไม่ได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่สามารถยังคุณสักว่าโสดาบันให้บังเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาค เมื่อมีพระประสงค์จะให้เธอสังเวชใจ จึงตรัสเรียกด้วยวาหะ โปฐิละ แปลว่า คัมภีร์เปล่า

ท่านเกิดความละอายด้วยวาหะดังกล่าวนี้ จึงเข้าป่าบำเพ็ญสมณธรรม โดยไปขอร้องให้ภิกษุผู้อยู่ป่า ๓๐ รูปสอนพระกัมมัฏฐานให้ แต่ไม่มีใครสอน ด้วยพระโปฐิละนั้นได้เคยสั่งสอนธรรมภิกษุเหล่านั้นมาก่อน และภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นพระอรหันต์ มีความประสงค์จะขัดทิฐิมานะของพระเถระ จึงได้บอกปฏิเสธ และแนะนำให้ไปหารูปอื่นต่อเรื่อยๆ กระทั่งถึงลำดับสามเณร สุดท้ายจึงได้

^{๗๔๙} ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๘/๑๐๙.

^{๗๕๐} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑/๕๒๖.

^{๗๕๑} ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๘/๒๓๐.

^{๗๕๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๒/๑๒๐.

^{๗๕๓} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๓๘๔.

สามเณรเป็นผู้สอนกัมมัญฐานให้ โดยก่อนรับหน้าที่สอน สามเณรได้สั่งให้พระเถระลงสระทั้ง ๆ ที่ยังห่มจีวรอยู่ เมื่อเห็นว่าพระเถระปฏิบัติตาม จึงได้รับภาระ

พระโฏฐิตะ ด้วยความเป็นพหูสูตร เพียงแค่สามเณรพูดว่า ท่านผู้เจริญ ในจอมปลวกแห่งหนึ่ง มีช่องอยู่ ๖ ช่อง ในช่องเหล่านั้น เที้ยเข้าไปภายในโดยช่องๆ หนึ่ง บุคคลประสงค์จะจับมัน จึงอุดช่องทั้ง ๕ ที่เหลือทั้งหมด ทำลายช่องที่ ๖ แล้ว ก็จะสามารถจับเอาโดยช่องที่มันเข้าไปนั่นเอง, ในบรรดาทวารทั้งหกก็เช่นกัน ท่านจงปิดทวารทั้ง ๕ อย่างที่เหลือนั้นแล้ว จงเริ่มตั้งกรรมนี้ไว้ในมโนทวาร

พระโฏฐิตะเข้าใจคำของสามเณรอย่างแจ่มแจ้ง เริ่มบำเพ็ญสมณธรรม ต่อมาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์

โปตลิวุตร, ปริพพาชก

โปตลิวุตรปริพพาชก ปรากฏในมหากรรมวิภังคสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย^{๗๕๔} ความพรรณนาไว้ว่า โปตลิวุตรปริพพาชก ได้เข้าไปหาพระสมิทธิถึงที่อยู่ จากนั้นก็ได้ถามว่า ตนเองได้ฟังต่อหน้าพระพักตร์ว่า กายกรรมไม่จริง วาจกรรมไม่จริง มโนกรรมเท่านั้นจริง และว่า สมาบัติที่บุคคลเข้าแล้วไม่เสวยเวทนาอะไร ๆ ก็มีอยู่

พระสมิทธิ ยืนยัน พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เคยตรัสอย่างนั้น พระองค์ไม่เคยตรัสอย่างนั้นแน่นอน ทำให้โปตลิวุตรปริพพาชกอดชื่นชมพระสมิทธิไม่ได้ เพราะแม้จะบวชได้เพียง ๓ พรรษา ก็ยังปกป้องพระผู้มีพระภาคอย่างขันแข็ง ถึงกับกล่าวชื่นชมว่า ภิกษุบวชใหม่ยังปกป้องพระพุทธเจ้าถึงเพียงนี้ ถ้าเป็นพระเถระ ตนจะกล่าวอะไรได้

โปตลียะ, คหบดี

คหบดีชื่อโปตลียะ มาในโปตลียะสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย^{๗๕๕} ความสังเขปว่า โปตลียะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แต่ถูกพระผู้พระภาคตรัสเรียกว่า “คหบดี” ถึง ๓ ครั้ง ก็แสดงความไม่พอใจ จึงกราบทูลว่า ไม่สมควรเรียกตนอย่างนั้น เพราะตนสละทรัพย์สิ้นเงินทองทุกอย่างแล้ว ตัดขาดโหวหารทุกอย่างแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสการตัดขาดโหวหารในอริยวินัย ๘ ประการ ได้แก่ การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, พุดเท็จ, พุดส่อเสียด, ละความโลภ, ความกำหนดยินดี, การนินทาการประทุษร้าย, ความโกรธแค้น และละทิ้งความดูหมิ่น ต่อแต่นั้นได้ตรัสวิธีตัดขาดจากโหวหารในอริยวินัยแก่โปตลียะ เริ่มตั้งแต่แสดงโทษของกาม ๗ ประการ เมื่อเห็นโทษของกามแล้ว ย่อมมีอุเบกขาในอารมณ์ต่าง ๆ อุเบกขาที่เจริญให้มันคงแล้ว ย่อมมีอารมณ์เดียว เมื่อมีอารมณ์เดียวแล้ว ย่อมละความยึดถือในโลกามิสทั้งปวง

โปตลียะคหบดีได้ฟังพระดำรัสแล้ว เกิดความเลื่อมใส ประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

^{๗๕๔} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๒๙๘/๓๕๗.

^{๗๕๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑/๓๕.

ในโปตลียสูตรอีกพระสูตรหนึ่ง^{๗๕๖} พรรณนาถึงโปตลียปริพพาชก ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยในครั้งนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงบุคคล ๔ จำพวกแก่โปตลียปริพพาชก ได้แก่ (๑) คนที่กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล แต่ไม่กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล (๒) คนที่กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล แต่ไม่กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล (๓) คนที่ไม่กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล และไม่กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล (๔) คนที่กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล และกล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล

โปตลียะได้ฟังพระดำรัส เกิดความเลื่อมใส ได้ขอแสดงตนเป็นอุบาสก นับถือพระรัตนตรัย ตลอดชีวิต

โปฏฐุปาท, ปริพพาชก

โปฏฐุปาทปริพพาชก ถือเป็นเจ้าลัทธิอีกลัทธิหนึ่งที่มีชื่อเสียง มีบริษัทหมู่ใหญ่ พิจารณาจากหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎก พบว่า เคยนำคณะไปที่ศาลาได้ลัทธิเพื่อประกาศลัทธิของตน จำนวน ๓,๐๐๐ รูป^{๗๕๗}

ในโปฏฐุปาทสูตร^{๗๕๘} พรรณนาเรื่องราวของโปฏฐุปาทปริพพาชก ได้สนทนาเรื่องอภิสังขยานิโรธ กับพระพุทธเจ้าที่พระราชอุทยานของพระนางมัลลิกา โดยได้กราบทูลถามเรื่องอภิสังขยานิโรธตามที่ได้เคยได้ยินได้ฟังมาจากสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ข้อเท็จจริงเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคเห็นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ยกเอาทศณะของสมณพราหมณ์เหล่านั้นมาชี้ให้เห็นของบกพร่อง เช่น ทศณะที่ว่า สังขยาไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เกิดดับไปเอง ทศณะนี้ผิดตั้งแต่ต้น เพราะสังขยาของคนมีเหตุมีปัจจัย เป็นต้น ทำให้โปฏฐุปาทปริพพาชกเข้าใจแจ่มแจ้ง ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต^{๗๕๙}

ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า โปฏฐุปาทะ เดิมเป็นพราหมณ์มหาศาล เห็นโทษในกามทั้งหลายแล้ว ละกองโศกทรัพย์จำนวน ๔๐ โภกวิ บวชเป็นคณาจารย์ของเดียรถีย์ทั้งหลาย เป็นชาติบัณฑิต^{๗๖๐}

โปริสาท, ตาบส

โปริสาทตาบส ปรากฏในขุททกนิกาย ชาดก^{๗๖๑} ความในอรรถกถาชาดก^{๗๖๒} พรรณนารายละเอียดไว้ว่า พระมเหสีของพระเจ้าอุตตรปัญจาลราช ในกบิลรัฐ ประสูติพระโอรส แต่ได้ถูกยักษ์ฉิมิที่เป็นคู่เวรกันแต่ชาติปางก่อนจับกินถึง ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ ได้ประสูติพระโอรสพระนามว่า โปริสาท ก็ถูกนางยักษ์ฉิมิตามจับไปอีก แต่ครั้งนี้ นางยักษ์ฉิมิกลับได้ความรักเหมือนลูก จึงไม่ได้กินพระโอรส แต่ได้

^{๗๕๖} อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๐๐/๑๕๐.

^{๗๕๗} ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕.

^{๗๕๘} ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕.

^{๗๕๙} ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๒/๑๙๖.

^{๗๖๐} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒/๑๗๙.

^{๗๖๑} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๙๕/๕๕๓.

^{๗๖๒} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๗/๓๔๘.

นำไปเลี้ยงดูในป่ากระทั่งเติบโตใหญ่ กินเนื้อมนุษย์เป็นอาหาร กลายเป็นครึ่งคนครึ่งยักษ์ และเข้าใจว่า นางยักษ์ฉินเป็นมารดา โดยนางยักษ์ฉินได้มอบรากไม้วีเศษให้ ด้วยอาณูภาพรากไม้วีเศษนั้น ทำให้โปริสหา รากกุมารหายตัวได้ เทียวจับมนุษย์กินเป็นอาหาร ขณะที่นางยักษ์ฉินได้ปรณินบัติน้ำเวสสุวรรณหาราช อยู่ระยะหนึ่ง ก็ได้ทำกาลกิริยา

ต่อมาพระมเหสีของพระเจ้าอู่ตรปัญจาลราช ได้ประสูติพระราชโอรสอีกเป็นครั้งที่ ๔ ได้รับการถวายพระนามว่า ชัยทิสกุมาร ครั้นนี้พระราชโอรสปลอดภัยจากเงื้อมมือของนางยักษ์ฉิน เมื่อทรง เจริญวัยแล้ว ได้ศึกษาศิลปวิทยา ต่อมาได้ครองราชย์สืบสันตติวงศ์ต่อจากพระเจ้าอู่ตรปัญจาล

คราวนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดในพระครรภ์ของพระมเหสีของพระเจ้าชัยทิส และได้รับการ ถวายพระนามว่า อลินสัตตกุมาร เมื่อเจริญวัยแล้วได้ศึกษาศิลปวิทยา สำเร็จการศึกษาแล้ว ได้รับการ สถาปนาไว้ในตำแหน่งอุปราช

ฝ่ายโปริสหา เมื่อนางยักษ์ฉินตายแล้ว ก็ได้ทำรากไม้วีเศษหาย ทำให้ไม่สามารถหายตัวได้ ต้องเทียวจับมนุษย์กินเป็นอาหาร ทำให้ชาวเมืองได้รับความเดือดร้อน ร้องทุกข์ต่อพระราชบิดาเพื่อขอให้ จัดการกับโปริสหา แต่โปริสหาที่หนีฝางล้อมเข้าป่าไปได้ และตั้งแต่นั้นมาก็ไม่กลับเข้ามาถิ่นมนุษย์อีก อาศัยอยู่ในป่า คอยจับผู้คนที่เดินทางมาในป่า

วันหนึ่ง พระราชาพร้อมเสนา ได้ออกล่ากวาง พระราชาได้พลัดหลงไปในถิ่นของยักษ์ และ ถูกโปริสหาจับไว้ พร้อมเตรียมลูกนำไปฆ่าเป็นอาหาร พระราชาได้ร้องขอชีวิตไว้เป็นการชั่วคราวก่อน เพราะพระองค์ได้สัญญากับพราหมณ์ผู้หนึ่งไว้ว่า จะมอบทรัพย์ให้ ขอให้ได้กลับไปดำเนินการแล้วจะ กลับมาให้กินเป็นอาหารทุกประการ โปริสหาจึงได้ปล่อยพระราชบิดาไป

ฝ่ายพระราชบิดาเมื่อกลับไปแล้ว ก็จัดแจงมอบทรัพย์ให้แก่พราหมณ์ จากนั้นก็ทรงเรียกพระ ราชโอรสมา และมอบราชสมบัติให้ ทำให้พระราชโอรสเกิดข้อสงสัย สอบถามได้ความจริง จึงอาสาไป ให้โปริสหากินแทน ซึ่งก็ได้รับอนุญาต

อลินสัตตกุมาร เมื่อไปถึงป่าตามที่พระราชบิดาตรัสบอกเส้นทางแล้ว ได้สนทนากับโปริ สหาอย่างไม่สะทกสะท้าน พร้อมกับบอกว่า ยินดีตายแทนพระราชบิดา แม่โปริสหาสั่งให้ก่อไฟ ตมน้ำ ก็ไม่ได้มีความหวั่นไหวแม้แต่น้อย ทำให้โปริสหารู้สึกเกรงขาม เพราะไม่เคยเห็นคนอาญาเช่นนี้มา ก่อน จึงได้สอบถามว่า ทำไมไม่กลัวตาย

อลินสัตตกุมารได้บอกความแก่โปริสหาว่า ตนระลึกไม่ได้ครั้งหนึ่งว่า ได้เคยกระทำความชั่ว ไตๆ ไว้ ไม่ว่าจะทั้งในที่ลับ และในที่แจ้ง จึงไม่ได้วิตกกังวลว่า ชาติหน้าจะเป็นอย่างไร วันนี้จึงพร้อมที่ จะตายโดยมิต้องวิตกกังวล

เมื่อโปริสหาได้สนทนากับอลินสัตตกุมารอยู่อย่างนั้น ได้เกิดความเลื่อมใส จึงได้ปล่อยอลิน สัตตกุมารไป ขณะที่อลินสัตตกุมาร ได้พิจารณาถึงลักษณะต่าง ๆ ของโปริสหาแล้ว คิดว่า บุคคลผู้นี้ คงไม่ใช่อื่นไกล จะต้องเป็นพระเชษฐาของพระราชบิดา จึงได้ทำการพิสูจน์จนทราบความจริง และได้ เชิญกลับพระราชวัง

โปริสหาได้ตอบปฏิเสธ และต่อมาก็ได้บวชเป็นดาบสอยู่ในป่าแห่งนั้น ฝ่ายชัยทิสราชา เมื่อทราบความจริงจากพระราชโอรสที่ได้รับการปล่อยตัวมา ก็ได้รับสั่งให้ดูแลคุ้มครอง และถวายการ อุปถัมภ์โปริสหาตามสมควรแก่ฐานะ

ไปศาลมาณพ

โปสาลมาณพ เป็น ๑ ใน ๑๖ ของศิษย์พราหมณ์พาวรี ที่ได้รับมอบหมายจากอาจารย์ให้ไปถามปัญหาแก่พระพุทธรเจ้า ประกอบด้วย อชิตะ ดิสสเมตเตยยะ ปุณณกะ เมตตคุ โธตกะ อุปสีวะ นันทะ เหมกะ โตเทยยะ กัปะปะ ชตักณณิ ภัทราวุธ อุทัย โปสาละ โมฆราช และปิงคิยะ^{๗๖๓}

โปสาลมาณพ ได้ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคว่า ญาณของบุคคลผู้ไม่มีรูปสัญญา ผู้ละรูปกายได้ทั้งหมด ผู้พิจารณาทั้งภายในและภายนอกเห็นว่าไม่มีอะไร บุคคลผู้เช่นนั้น ควรแนะนำอย่างไร^{๗๖๔}

ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า พระองค์รู้วิญญูญาณฐิติทั้งหมด รู้จักบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ น้อมไปแล้ว ผู้มีอาภิกญจักญูญายตนสมาบัตินั้นเป็นที่มุ่งหมาย บุคคลนั้นรู้กัมมาภิสังขารว่าเป็นเหตุเกิดแห่งอาภิกญจักญูญายตนสมาบัติ รู้อุปราคาว่า มีความเพลิตเพลินเป็นเครื่องผูกไว้ ครั้นรู้กรรมอย่างนี้แล้ว ออกจากสมาบัตินั้น เห็นแจ้งธรรมที่เกิดในสมาบัตินั้น ญาณนี้ของพราหมณ์ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นญาณอันแท้จริง^{๗๖๕}

โปสาลมาณพได้ฟังพยากรณ์ปัญหาจบ ได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ และได้ขออุปสมบทพร้อมด้วยมาณพที่เหลือ

ผลคัมภิกษุ

ผลคัมภิกษุ เป็น ๑ ใน ๗ รูป ที่มฤการเทพบุตรกราบทูลรายงานต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นผู้บังเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา เพราะหลุดพ้น สิ้นราคะและโทสะแล้ว ข้ามคันทหาที่ซ่านไปในโลกได้แล้ว ประกอบด้วย พระอุปกะ, พระผลคัมภะ, พระปุกกุสาตี, พระภัททิยะ, พระขันชเทวะ, พระพุทนต์, และพระสิงคิยะ^{๗๖๖}

ผลิกสันทานะ,พระ

พระผลิกสันทานะ เป็น ๑ ในบรรดาเถระที่พักอาศัยอยู่ในกุฎกุฎาราม เขตกรุงปาตลีบุตร ประกอบด้วย พระนิลวาสีเถระ พระสาณวาสีเถระ พระโคปกเถระ พระภคเถระ และพระผลิกสันทานเถระ^{๗๖๗}

พระเถระเหล่านี้ ได้ทำหน้าที่ตอบปัญหาข้อสงสัยเกี่ยวกับพระวินัยของภิกษุ ๓ รูป ซึ่งจำพรรษาอยู่ในกรุงราชคฤห์ เนื่องชาวบ้านได้ถวายจีวรโดยระบุว่า “ขอถวายแต่สังฆ์” แต่เขามีเพียง ๓ รูป ยังไม่ใช่สังฆ์ จะปฏิบัติอย่างไร พระเถระเหล่านั้นได้ตอบข้อสงสัยว่า จีวรเหล่านั้นเป็นของภิกษุ ๓ รูปเท่านั้นจนถึงคราวเดาะกฐิน

ฝักคุนะ,พระ

^{๗๖๓} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๓/๗๔๐.

^{๗๖๔} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒๐/๗๗๑.

^{๗๖๕} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒๒/๗๗๑.

^{๗๖๖} ส.สค.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๔, ส.สค. ๑๕/๑๐๕/๑๑๔.

^{๗๖๗} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖.

ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า พระผัดคunque นี้ บางครั้งก็เรียกว่า โมลียผัดคunque เพราะเมื่อสมัยท่านเป็นฆราวาส ท่านไว้มวยผม (เมาลี) ใหญ่มาก คนส่วนใหญ่จึงรู้จักท่านตามลักษณะนั้น^{๗๖๘} ชื่อของท่านปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ประมวลสรุปได้ดังนี้

ในผัดคunqueปัญหาสูตร แห่งสังยุตตนิกาย^{๗๖๙} เนื้อหาในพระสูตรพรรณนาถึงพระผัดคunque ได้กราบทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เกี่ยวกับการบัญญัติพระพุทธเจ้าในอดีต ซึ่งปรินิพพานแล้ว โดยจักขุก็ตาม ชิวหา หรือโดยมโน จักขุ ชิวหา หรือมโนนั้นมีอยู่หรือ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า จักขุ ชิวหา หรือมโนที่บัญญัติในอดีตนั้น ไม่มี

ในกกุฏปมสูตร^{๗๗๐} พรรณนาเรื่องราวของพระโมลียผัดคunqueคลุกคลีกับภิกษุณีเกินเวลา ถ้ามีภิกษุบางรูปตำหนิภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าพระโมลียผัดคunque ท่านก็แสดงอาการโกรธ ไม่พอใจ ก่ออิริยขึ้น หรือถ้าแม้มีภิกษุบางรูปไปตำหนิพระโมลียผัดคunqueต่อหน้านางภิกษุณี นางภิกษุณีเหล่านั้นก็โกรธ ไม่พอใจ ถึงขั้นก่ออิริยขึ้น ภิกษุรูปหนึ่งจึงนำเรื่องนี้เข้าไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรียกพระโมลียผัดคunqueไปตรัสถาม ทราบความแล้ว ก็ทรงตรัสเตือนและสอนให้พระโมลียผัดคunqueฝึกระงับความโกรธด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นต้นว่า ให้ทำใจให้หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน, ทำใจให้ว่างเหมือนอากาศ, ทำใจให้เย็นเหมือนน้ำ เป็นต้น

ในโมลียผัดคunqueสูตร^{๗๗๑} พรรณนาเรื่องราวพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี ได้ทรงปรารภเรื่องอาหาร ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) กวฬิงการาหาร (๒) ผัสสาหาร (๓) มโนสญฺเจตนาหาร และ (๔) วิญญาณาหาร ซึ่งอาหารทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้บังเกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด

พระโมลียผัดคunqueได้ยินพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นก็ยกประเด็นเกี่ยวกับอาหารมาทูลถาม เช่น เมื่อตรัสเกี่ยวกับผัสสาหาร ก็ถามว่า ใครเล่ายอมถูกต้อง เมื่อตรัสเกี่ยวกับวิญญาณาหาร ก็ถามว่า ใครยอมกลืนกินวิญญาณาหาร หรือเมื่อตรัสเกี่ยวกับมโนสญฺเจตนาหาร ก็ถามว่า ใครยอมแสวงหาอารมณ์ เป็นต้น ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเตือนว่า เป็นคำถามที่ไม่สมควรถาม ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่า เวลาพระองค์ตรัสเรื่องผัสสาหาร พระองค์ไม่ได้ใช้คำว่า “ยอมถูกต้อง” แต่ทรงใช้คำว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เวลาตรัสเรื่องวิญญาณาหาร พระองค์ไม่ได้ใช้คำว่า “กลืนกิน” แต่ทรงใช้คำว่า วิญญาณาหารเป็นปัจจัยเพื่อให้เกิดภพใหม่ เป็นต้น

อนึ่งในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า พระโมลียผัดคunqueนี้เป็นคนว่ายากสอนยาก แม้ภิกษุ หรือพระพุทธเจ้าตักเตือนก็ไม่เชื่อฟัง เธอขัดข้องใจ สุดท้ายก็ลาสิกขาไปในที่สุด^{๗๗๒}

พ

พหุပ္พตติกา, เถรี

^{๗๖๘} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๒/๒๖๖.

^{๗๖๙} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๘๓/๗๖.

^{๗๗๐} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๒๒/๒๓๓.

^{๗๗๑} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒/๑๙.

^{๗๗๒} ส.นิ.อ.(ไทย) ๒/๑๗๔.

พหูปัตติกาเถรี ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท พระผู้มีพระภาคปรารภตรัสพระคาถาว่า ผู้เห็นธรรมอันสูงสุดแม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นธรรมสูงสุดที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี^{๗๗๓} ในอรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบท^{๗๗๔} มีเนื้อความพรรณนาเพิ่มเติมดังนี้

หญิงหม้าย สามิตายผู้หนึ่ง ในเมืองสาวัตถี นางมีลูก ๑๔ คน เป็นชาย ๗ หญิง ๗ ต่อมา บรรดาลูกเหล่านี้ ต่างก็ร้องขอให้มารดาแบ่งสมบัติให้ มารดาทนรบเร้าไม่ได้ก็เลยจัดแจงแบ่งทรัพย์ให้เท่า ๆ กัน โดยไม่เหลือส่วนของตนไว้เลยด้วยคิดว่า ลูก ๆ คงจะดูแล แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ นางอาศัยอยู่กับลูกคนโต ก็ถูกลูกสะใภ้พูดเปรย ๆ ทำนองว่า แม่อยู่แต่ในบ้านนี้เสมือนประหนึ่งว่า ทรัพย์สมบัติได้มอบให้เฉพาะบ้านนี้

นางได้ยินเช่นนั้นก็น้อยเนื้อต่ำใจ ออกจากบ้านไปอาศัยอยู่กับลูกคนรอง แต่ครั้งอยู่ได้ ๒-๓ วัน ก็ถูกลูกสะใภ้ของลูกคนรองพูดในลักษณะดังกล่าวให้ได้ยินอีก สุดท้ายนางเอือมระอา จึงหนีไปบวชเป็นภิกษุณี ปรากฏนามว่า พหูปัตติกาเถรี

พหูปัตติกาเถรีบวชแล้วไม่นาน ตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรม กลางคืนได้จับเสาดันหนึ่งภายใต้ปราสาท เดินเวียนเสานั้นกระทำสมณธรรม พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยแห่งอรรถผลของนาง จึงได้เปล่งรัศมีเหมือนประทับอยู่ตรงหน้า ตรัสชมเชยว่า ความเป็นอยู่แม้ครั้งเดียวของผู้เห็นธรรมที่พระองค์แสดง ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ของผู้ไม่เข้าถึงหรือไม่เห็นธรรมที่พระองค์แสดง จากนั้นจึงตรัสคาถาดังกล่าวข้างต้น จบพระคาถา นางได้บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา

พาหิยะ

พระพาหิยะในคัมภีร์พระไตรปิฎกมี ๓ รูป

๑. พระพาหิยะผู้ไม่ประมาท

พาหิยะ มาในพาหิยสูตร^{๗๗๕} ความว่า พระพาหิยะได้เข้าพระผู้พระภาคถึงที่ประทับ ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรมเพื่อเป็นแนวทางสำหรับการหลีกเลี่ยงผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้แสดงอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ เพื่อเป็นแนวทางให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด พระพาหิยะชื่นชมภาสิตของพระผู้มีพระภาค ลูกขึ้นถวายนภวาท กระทำประทักษิณแล้วหนีไป อยู่แต่เพียงผู้เดียว ไม่ประมาท ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

ในพาหิยสูตร แห่งสังยุตติกาย^{๗๗๖} ความคล้ายกับในสังยุตตนิคาย สฬายตนวรรค ต่างตรงที่พระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้แนะนำให้พระพาหิยะทำเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมกล่าวคือศีลให้หมดจดก่อน ต่อแต่นั้นจึงให้เจริญสติปัญญา ๔ ประการ

๒) พระพาหิยะผู้เป็นสัทธิวิหาริกของพระอนรุทระ

พระพาหิยะรูปนี้ ปรากฏในสังฆเภทกสูตร^{๗๗๗} ระบุว่า เป็นสัทธิวิหาริกของพระอนรุทระ เป็นผู้มุ่งทำลายสงฆ์ เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคตรัสเตือนให้พระอนรุทระรับจัดการชำระอธิกรณ์ ต่อ

^{๗๗๓} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๕/๖๖.

^{๗๗๔} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๖๕๕.

^{๗๗๕} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๘๘/๘๘.

^{๗๗๖} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๑/๒๓๖.

แต่นั้นทรงตรัสเหตุ ๔ ประการที่ทำให้ภิกษุผู้เลวทรามทำลายสงฆ์ ได้แก่ ๑) เป็นคนทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด มีความประพฤติน่ารังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่ใช่สมณะแต่บัญญัติญกว่าเป็นสมณะ ๒) เป็นมิฉฉาปฏิญญา ๓) มีมิฉฉาอาชีวะ และ ๔) ปรรณาลาภสักการะและชื่อเสียง

๓) พระพาหิยะผู้นุ่งผ้าเปลือกไม้

พระพาหิยะผู้นี้ เกิดในภารุกัจฉนคร^{๗๗๘} เป็นผู้มิบุญอันกระทำไว้แต่ชาติปางก่อน และตั้งความปรารถนาขอให้ได้ตรัสธรรมฉบับปล้นในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ^{๗๗๙} ในสมัยแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ได้เดินทางด้วยเรือ แต่เกิดอัปปาง วายน้ำขึ้นฝั่งโดยปราศจากผ้านุ่งห่ม จึงอาศัยเปลือกไม้เป็นเครื่องปกปิด อาศัยอยู่ที่ท่าสุปารกะ มหาชนสำคัญว่าเป็นพระอรหันต์ จึงบูชาด้วยสักการะต่าง ๆ แม้พาหิยะก็สำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์เช่นกัน เทวดาที่เคยเป็นเพื่อนกัน มาชาติปางก่อน ประสงค์จะสงเคราะห์ จึงได้กล่าวตักเตือน และแนะนำให้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค

พาหิยะจึงได้เดินทางไปเข้าเฝ้าเพื่อขอฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แต่ขณะนั้น พระองค์ทรงเที่ยวจาริกไปเพื่อบิณฑบาตจึงได้ตรัสห้าม แต่ก็ถูกร้องขอจากพาหิยะถึง ๓ ครั้ง เมื่อทรงเห็นว่า พาหิยะจะมีอันตรายแก่ชีวิต จึงได้ทรงแสดงธรรมโปรด สิ้นพระดำรัส พาหิยะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ อย่างไรก็ตาม เมื่อพระผู้มีพระภาคจากไปไม่นาน พาหิยะก็ถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิดเสียชีวิต

พระผู้มีพระภาคเสด็จกลับจากบิณฑบาต ทอดพระเนตรเห็น จึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายทำการฌาปนกิจสรีระของพาหิยะ จากนั้นทรงรับสั่งให้ทำสถูปประดิษฐานอัฐิของพระพาหิยะไว้^{๗๘๐}

พรหมทัต, มาณพ

พรหมทัตมาณพ เป็นศิษย์ของสุปยปริพพาชก ในพรหมชาลสูตร^{๗๘๑} พรรณนาไว้ว่า ทั้ง ๒ แม้จะเป็นอาจารย์และศิษย์กัน แต่ก็มีทัศนคติต่อพระพุทธเจ้าแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง พรหมทัตมาณพผู้ศิษย์กล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ขณะที่สุปยปริพพาชกผู้เป็นอาจารย์ กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตลอดระยะทางจากเมืองราชคฤห์กับเมืองนาลันทา เป็นที่ประหลาดใจแก่ภิกษุทั้งหลาย ถึงกับยกเรื่องนี้กราบทูลพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคได้ยกเรื่องนี้เป็นมูลเหตุ ได้ตรัสวิธีปฏิบัติเมื่อมีคนติเตียนหรือยกย่องพระรัตนตรัย เป็นต้นว่า (๑) ถ้าเขาติเตียน ก็ไม่ควรผูกอาฆาต แค้นเคือง ชุนใจ เพราะจะเป็นเหตุให้ประสบอันตราย แต่ควรชี้แจงให้เขาเห็นชัดว่า เรื่องนั้นไม่จริง (๒) ถ้าเขายกย่อง สรรเสริญ ก็ไม่ควรรื่นเริงยินดี เพราะจะเป็นเหตุให้ประสบอันตราย แต่ควรยืนยันให้เขารู้ชัดว่า อะไรเป็นเรื่องจริง อะไรถูกต้อง อะไรมีอยู่ และปรากฏในพวกเรา

ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า พรหมทัตมาณพมีความเห็นว่า อาจารย์ของตนจะต้องสิ่งที่ไม่ควรแต่ต้อง เหยียบสิ่งที่ไม่ควรเหยียบ กล่าวติเตียนพระรัตนตรัยซึ่งควรสรรเสริญเท่านั้น การกระทำของอาจารย์จะเป็นเหตุนำมาซึ่งความพินาศ เหมือนคนกลืนไฟ เหมือนคนเอามือลูบคมดาบ เหมือนเอา

^{๗๗๗} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๒๔๓/๓๕๙.

^{๗๗๘} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๐/๒๖๓.

^{๗๗๙} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๘/๒๖๒.

^{๗๘๐} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓-๑๘๗.

^{๗๘๑} ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑.

กำปั้นทำลายภูเขา เหมือนคนเล่นอยู่บนแถวที่เลื่อน หรือเหมือนคนเอามือจับข้างซบมันคร่ำย เมื่อจะคัดค้านคำของอาจารย์ จึงได้กล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัยโดยอเนกประการ^{๗๘๒}

พรหมทัต, พระราชา

พระเจ้าพรหมทัต เป็นสามัญนาม คือเป็นพระนามเรียกกษัตริย์หรือพระราชาในอดีตซึ่งปกครองเมืองพาราณสี แคว้นกาสิ และมักปรากฏต้นเรื่องชาดกต่าง ๆ ว่า “ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชย์สมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้บังเกิด.....”

อนึ่ง ในอุพพีริเปติวัตถุ ระบุพระเจ้าพรหมทัตผู้ครองราชสมบัติในแคว้นปัญจาละว่ามีจำนวนมากถึง ๘๖,๐๐๐ พระองค์^{๗๘๓}

พรหมายุ, พราหมณ์

พรหมายุพราหมณ์ เป็นชาวเมืองมิลิลา ในคัมภีร์ระบุว่า เป็นผู้มียายุยืนถึง ๑๒๐ ปี รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิพนธ์ศาสตร์ ภูมิศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ชำนาญในตบถและไวยากรณ์ ชำนาญในโลกายตศาสตร์ และลักษณะมหาบุรุษ^{๗๘๔} เป็นผู้เลิศกว่าพราหมณ์ และคบหาทั้งหลายในเมืองมิลิลา ไม่ว่าจะโดยโภาคะ มนตร์ อายุ และยศ^{๗๘๕}

ในพรหมายุสูตร พรรณนาเรื่องราวพรหมายุพราหมณ์ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อตรวจสอบมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ครั้นเห็นแล้วก็เกิดความเลื่อมใส ได้แสดงความเคารพพระผู้มีพระภาคเจ้าจนเป็นที่อัศจรรย์ของบริษัท เพราะไม่คิดว่า พราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงเช่นนี้จะแสดงความเคารพพระพุทธรูป

ในพระสูตรเดียวกันนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุพุทพิทกาแก่พรหมายุพราหมณ์ เมื่อทรงเห็นว่าพราหมณ์มีจิตควรแก่การบรรลุลิขิต จึงประกาศสามกัณฑ์เทศนา คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค จบพระธรรมเทศนา พราหมณ์ได้ดวงตาเห็นธรรม^{๗๘๖} ได้ถึงพระพุทธรูปเป็นสรณะตลอดชีวิต จากนั้นได้นิมนต์พระพุทธรูป และพระสาวกเพื่อรับอาหารบิณฑบาตในบริเวณของตน

พราหมณ์ได้ถวายอาหารอันประณีตแด่พระพุทธรูป พร้อมภิกษุสงฆ์ ตลอดระยะเวลา ๗ วัน ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จจาริกไปในแคว้นวิเทหะ และเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปแล้วไม่นานนัก พรหมายุพราหมณ์ก็ทำกาลกิริยา

พหูทัตติ, ภิกษุ

พหูทัตติภิกษุ เป็น ๑ ในภิกษุ ๗ รูป ที่ขุททกปิฎกบรรยายเหตุถวายรายงานพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ละจากอภัตถาพนี้แล้ว ได้ไปบังเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา เพราะหลุดพ้น สิ้นราคะ และโทสะแล้ว ข้ามพ้นต้นเหตุที่ซ่านไปในโลกได้แล้ว ประกอบด้วย ท่านอุปกะ ท่านผลคณณะ ท่านปุกกุสาติ ท่านภัททียะ ท่านขันชทเวหะ ท่านพหูทัตติ และท่านสังคิยะ^{๗๘๗}

^{๗๘๒} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๓๓.

^{๗๘๓} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๗๔/๒๒๖.

^{๗๘๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๑.

^{๗๘๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๐/๔๘๓.

^{๗๘๖} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๕/๔๘๘.

^{๗๘๗} ส.สค.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๔.

พิกุลละ, พระ

พระพิกุลละ เป็นพระมหาเถระผู้มีพรรษามากรูปหนึ่ง ในรัชสมัยนิกาย ระบุถึงปริพาชกชื่อ อเจลกัสสปะ ผู้เป็นสหายเก่าได้เข้าไปหาพระพิกุลละ พร้อมกับสอบถามว่า บวชมานานเท่าไรแล้ว พระพิกุลละตอบว่า ตนบวชมาได้ ๘๐ พรรษาแล้ว^{๗๘๘}

ในพิกุลลัตถะจฉริยัพภูตสูตร^{๗๘๙} ได้ระบุถึงสิ่งมหัศจรรย์เกี่ยวกับพระพิกุลละไว้โดยประการต่าง ๆ เช่น (๑) ตลอดระยะเวลาที่บวชมา ๘๐ พรรษา ไม่รู้สึกว่ามีกามสัญญาเกิดขึ้น (๒) ตลอดระยะเวลาที่บวชมา ๘๐ พรรษา ไม่เคยรู้สึกว่ามีพยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญาเคยเกิดขึ้น (๓) ไม่เคยรู้สึกยินดีกับขี้จิวร (๔) ไม่รู้สึกยินดีกับกิณนิมิต (๕) ไม่รู้จักฉันทยาโดยที่สุดแม้เท่าขึ้นสมอ (๖) ตลอดระยะเวลาที่บวช ๘๐ พรรษา ไม่เคยจำพรรษาในเสนาสนะใกล้บ้าน (๗) ฉันทบิณฑบาตของชาวแวนแคว้น ๗ วันเท่านั้น วันที่ ๘ ก็ได้บรรลุอรหัตผล เป็นต้น

พระพิกุลละได้เล่าถึงอัจฉริยธรรมของตนแก่อเจลกัสสปะแล้ว ทำให้อเจลกัสสปะเกิดความเลื่อมใส และขอบวชในพระธรรมวินัย ครั้นบวชแล้วไม่นาน เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกาย และใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัต

พระพิกุลละ เมื่อถึงเวลาปรินิพพาน ท่านได้เดินเคาะประตูวิหารทุก ๆ หลังที่มีพระภิกษุอยู่ พร้อมกับบอกให้ออกไปรวมกัน วันนี้เป็นวันที่ตนจะปรินิพพาน เมื่อภิกษุออกมารวมกันแล้ว ท่านได้นั่งปรินิพพานท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ซึ่งถือเป็นเรื่องอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏมาก่อน^{๗๙๐}

พระพิกุลละ ได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีอาพาธน้อย^{๗๙๑} ข้อนี้เป็นอานิสงส์ที่ท่านได้เคยพยาบาลพระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสีขณะทรงอาพาธคราวเสด็จหาที่หลีกเร้น^{๗๙๒}

พันธุมตี, พระนาง

พระนางพันธุมตี เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เป็นพระมเหสีของพระเจ้าพันธุมมา กษัตริย์แห่งเมืองพันธุมตี^{๗๙๓} มีชีวิตอยู่นับจากกัปนี้ถอยหลังไป ๙๑ กัป^{๗๙๔}

พันธุมมา, พระเจ้า

พระเจ้าพันธุมมา เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี มีพระมเหสีพระนามว่าพระนางพันธุมตี ทรงเป็นกษัตริย์แห่งเมืองพันธุมตี^{๗๙๕} มีชีวิตอยู่นับจากกัปนี้ถอยหลังไป ๙๑ กัป^{๗๙๖}

พิลังคิเก, พระ

^{๗๘๘} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๒๐๙/๒๔๒.

^{๗๘๙} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๒๐๙/๒๔๒.

^{๗๙๐} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๒๑๓/๒๔๖.

^{๗๙๑} อง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๒๖/๒๙.

^{๗๙๒} ชุ.อุป.(ไทย) ๓๒/๓๙๒/๖๓๕.

^{๗๙๓} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

^{๗๙๔} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖/๑๐.

^{๗๙๕} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

^{๗๙๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖/๑๐.

พระพิลังคิยะ เดิมเป็นพราหมณ์ภารทวาชโคตร วันหนึ่งทราบข่าวว่า พราหมณ์ภารทวาชโคตรออกบวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระพุทธเจ้า โกรธ ไม่พอใจ จึงได้เข้าไปหาพระพุทธเจ้าถึงสำนัก เพื่อต่อว่า แต่พระผู้มีพระภาคทราบความคิด จึงได้ปรารภพระคาถาขึ้นว่า ผู้ใดประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน บาบยอมกลับมาถึงบุคคลนั้นซึ่งเป็นคนพาลอย่างแน่แท้ เปรียบเหมือนผงธูที่ละเอียดที่บุคคลชดไปทวนลม^{๗๙๗}

พิลาระ, เศรษฐี

พิลาระเศรษฐี มาในพิลารโกสัยชาดก^{๗๙๘} เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “เศรษฐีตีนแมว” พระผู้มีพระภาคตรัสชาดกเรื่องนี้ปรารภภิกษุรูปหนึ่งที่มีอัธยาศัยในการให้ทานเป็นอย่างยิ่ง จนเป็นที่เลื่องลือในหมู่ภิกษุทั้งหลายว่า เดิมทีเดียวกษัตริย์ชาติก่อนมีความตระหนี่อย่างยิ่ง แม้แต่หยดน้ำมันเดียวก็ไม่ยอมให้ใคร แต่ถูกพระองค์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะทรมาน กระทั่งเปลี่ยนอัธยาศัยเป็นผู้ให้ตั้งแต่บัดนั้น จากนั้นก็ทรงแสดงชาดกความสังเขปดังต่อไปนี้

พิลาระเศรษฐี เป็นบุตรคนที่ ๖ ของเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี เมื่อบิดาสิ้นชีวิตแล้ว ได้รับมรดกสืบทอดมา แต่ว่าเป็นคนไม่มีศรัทธา มีจิตกระด้าง ไม่รักการให้ทาน สั่งรื้อโรงงานที่บิดาสั่งสร้างเอาไว้ ยากจนเสียใจที่เคยมารับทานก็สั่งให้ไล่ทุบตี ประกาศงดให้ทานทั้งหมดตั้งแต่บัดนั้น

ท้าวสักกะ ซึ่งอดีตก็คือบิดาของพิลาระเศรษฐี ได้ตรวจดูสมบัติของตน เห็นพฤติกรรมของพิลาระเศรษฐีบุตรชายคนที่ ๖ ได้ทำลายวงศ์ที่เคยสืบทอดกันมา เกิดความสังเวชใจ จึงได้ชวนเทพบุตรอีก ๔ องค์ลงมาทรมาน ทำให้พิลาระเศรษฐีกลับใจ เริ่มตั้งแต่แปลงเพศเป็นพราหมณ์ เข้าไปบิณฑบาตที่เรือนของเศรษฐีแล้วถูกเศรษฐีไล่ แต่อาศัยการเจรจาที่ไพเราะ ทำให้เศรษฐีเชิญขึ้นนั่งบนเรือน จากนั้นก็ให้นำเอาเข้าเปลือก ข้าวสารมาถวาย พราหมณ์ไม่รับ เศรษฐีจึงให้คนเอาอาหารโคมาถวาย พราหมณ์ทั้ง ๕ กินข้าวสำหรับโคแล้วแกล้งทำเป็นข้าวติดคอตายต่อหน้าเศรษฐี

พิลาระเศรษฐีกลัวความผิด จึงให้คนให้นำข้าวสำหรับโคไปทิ้ง แล้วให้คนนำข้าวที่มีรสโอชามาใหม่ แล้วก็เอาไปตั้งไว้ข้างๆ พราหมณ์ จากนั้นก็ออกไปพนทนาหน้าบ้านว่า พราหมณ์พวกนี้ละโมบกินอาหารไม่รู้จักประมาณ จึงติดคอตาย จากนั้นจึงให้ประชุมบริษัทชี้แจงว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดตนไม่มีความผิดแต่อย่างใด

ขณะที่พราหมณ์กำลังพูดอยู่ในท่ามกลางมหาชนนั่นเอง พราหมณ์ทั้ง ๕ ก็ลุกขึ้น พร้อมกับชี้แจงข้อเท็จจริงให้ทราบทั้งหมด ทำให้พิลาระเศรษฐีได้รับการตำหนิจากมหาชนเป็นอย่างมาก พราหมณ์ผู้เป็นหัวหน้าจึงได้แสดงให้มหาชนได้เห็นว่าคุณเป็นท้าวสักกะ และพราหมณ์ที่เหลือก็เป็นเทพบุตร ผู้เป็นบุตร ๔ คน จากนั้นก็ประกาศว่า ทรัพย์สมบัติทั้งหมดนั้นเป็นของตน แต่พิลาระเศรษฐีนี้ตระหนี่ เมาโรงงาน ทำลายสิ่งที่บรรพชนได้ทำมาเสียสิ้น

เมื่อความจริงประจักษ์ชัดเช่นนี้ พิลาระเศรษฐีก็สลดใจ ประคองอัญชลี ให้ปฏิญญาแก่ท้าวสักกะจักเดินตามรอยที่บิดาได้เคยปฏิบัติมาแล้วทุกประการ^{๗๙๙}

^{๗๙๗} ส.สค.(ไทย) ๑๕/๑๙๐/๒๗๐.

^{๗๙๘} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒๕/๓๔๓.

^{๗๙๙} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๙๑๖-๙๓๐.

พิมพิสาร, พระราชา

กษัตริย์ปกครองแคว้นมคธ มีเมืองหลวงชื่อราชคฤห์ นับเป็นกษัตริย์ที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จออกผนวชแสวงหาโมกขธรรม ได้ทูลขอพรกับพระพุทธเจ้าว่า หากได้บรรลุธรรมแล้ว ขอให้มาแสดงธรรมโปรดพระองค์ด้วย

ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ก็เสด็จพระดำเนินไปเมืองราชคฤห์ และได้แสดงอนุบุพพิกา ๕ ประการ (ทานกถา, สีลกถา, สัตตกถา, กามาทีนวกถา, เนชัมมานิสังสกถา) โปรดพระเจ้าพิมพิสาร พร้อมด้วยบริวาร ๑๒ นหุต (๑ นหุต=๑๐,๐๐๐ คน) จบพระธรรมเทศนา พระราชาพร้อมด้วยบริวาร ๑๑ นหุต บรรลุโสดาบัน ส่วนอีก ๑ นหุต ตั้งอยู่ในพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

พระเจ้าพิมพิสารเมื่อครั้งเป็นพระกุมาร มีความปรารถนา ๕ ประการ ได้แก่ ๑) ปรารถนาราชสมบัติ ๒) ปรารถนาให้พระพุทธเจ้ามาสู่แคว้นของพระองค์ ๓) ปรารถนานั่งใกล้พระพุทธเจ้า ๔) ปรารถนาให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่พระองค์ และ ๕) ปรารถนารู้ทั่วถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว^{๘๐๐} เมื่อความปรารถนาสำเร็จตามพระประสงค์แล้ว ทรงนิมนต์พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ไปฉันในพระราชนิเวศน์ และได้ทรงถวายสวนเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

พระเจ้าพิมพิสารถือเป็นพระราชาที่ทรงทศพิธราชธรรมอย่างมั่นคง ทรงให้ความอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา เมื่อว่างจากราชการ ก็มักจะเสด็จพระราชดำเนินไปเฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่เนือง ๆ ทรงให้สิทธิพิเศษหลายประการแก่พระภิกษุในพระพุทธศาสนา ถึงกับทรงมีพระบรมราชานุญาตไว้ว่า กุลบุตรเหล่าใดได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ใคร ๆ จะทำอะไรมิได้ เพราะธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว^{๘๐๑}

นอกจากนี้ พระองค์ยังเป็นต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติพระวินัยหลายสิกขาบท เช่น สิกขาบทห้ามบรรพชาอุปสมบทแก่ผู้เป็นราชภัฏ (ข้าราชการ) ที่ยังไม่ได้รับอนุญาตจากฝ่ายบ้านเมือง^{๘๐๒}, สิกขาบทห้ามบรรพชาอุปสมบทแก่โจรผู้มีความหมายจับจากแผ่นดิน^{๘๐๓}, ต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้ประชุมฟังธรรมในวัน ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ แห่งปักข์^{๘๐๔}, ต้นบัญญัติอนุญาตให้มีคนวัดรับใช้พระสงฆ์^{๘๐๕} เป็นต้น

พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นโรคริตสีดวงทวาร ต่อมาได้รับการรักษาจากหมอชิวโกโกมารภัจจ จนหายเป็นปกติด้วยยาเพียงหยิกเล็บเดียว^{๘๐๖} ความสามารถของหมอชิวโกในครั้งนี้ ทำให้พระเจ้าพิมพิสารโปรดปรานมาก และได้ทรงตั้งไว้ในฐานะเป็นหมอหลวงประจำราชสำนัก

ชีวิตในบั้นปลายของพระเจ้าพิมพิสาร ได้ถูกพระราชโอรสคือพระเจ้าอชาตศัตรูยึดราชสมบัติ และจับไปขังคุกทรมาน กระทั่งเสด็จสวรรคตในคุก

^{๘๐๐} วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๗/๖๘.

^{๘๐๑} วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๒/๑๔๘.

^{๘๐๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๐/๑๔๖.

^{๘๐๓} วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๓/๑๔๘.

^{๘๐๔} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๘.

^{๘๐๕} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๐/๖๔.

^{๘๐๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๑/๑๘๖.

พระเจ้าพิมพิสาร ยังถือเป็นบุคคลต้นเหตุที่ทำให้เกิดประเพณีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับเปตชนทั้งหลาย^{๘๐๗} ปัจจุบัน เรียกวันดังกล่าวว่า วันสารท เป็นวันที่มีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติที่ล่วงลับไปแล้วเป็นกรณีพิเศษ นิยมกระทำกันในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ของทุกปี

พีชกะ,กุมาร

พีชกกุมาร เป็นลูกของพระสุทินกับภรรยาเก่า มีเรื่องเล่าว่า พระสุทินผู้เป็นบิดาของพีชกะกุมารได้รับการขอร้องจากมารดาให้ทิ้งทายาทไว้สืบสกุลหากไม่ต้องการลาสิกขา ท่านจึงยอมมีเพศสัมพันธ์กับภรรยาเก่า ต่อมาภรรยาได้ตั้งครรภ์และคลอดลูกออกมาเรียกชื่อว่า พีชกะ ภายหลังทั้งพีชกะกุมาร และมารดาของพีชกะกุมารก็ได้ออกรบวช และได้บรรลุประอรหันต์ทั้งคู่^{๘๐๘}

พุทธรักรัษิตะ,พระ

พระพุทธรักรัษิตะในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนูปการ ๒ รูป ได้แก่

๑. พระพุทธรักรัษิต ผู้ทรงจำพระวินัย

พระพุทธรักรัษิตรูปนี้ ปรากฏในพระวินัยปิฎก^{๘๐๙} ในฐานะผู้ทรงจำพระวินัย และนำพระวินัยสืบต่อ ๆ กันมาในเกาะตามพโยน มีพระอรหันต์ พระติสสทัตตะ พระกาฬสมณะ พระทีฆะ พระนาคะเถระ พระพุทธรักรัษิต พระติสสเถระ และพระเทวเถระ เป็นต้น

๒. พระพุทธรักรัษิตะ

พระพุทธรักรัษิตะ เป็น ๑ ใน ๓ ชื่อที่ดีที่เป็นมูลเหตุแห่งการบัญญัติพระวินัยห้ามด่า สบประมาท เปรียบเปรยด้วยชื่อที่ดี ประกอบด้วย พระพุทธรักรัษิตะ พระธรรมรักรัษิตะ และพระสังฆรักรัษิตะ และด่าเปรียบเปรยด้วยชื่อที่เลว ประกอบด้วย พระอวกัณณกะ พระชวักณณกะ พระสวิญญะ พระกุลวัชฌกะ โดยปรับโทษปาจิตตีย์ทุก ๆ คำพูดบ้าง^{๘๑๐} ปรับอาบัติทุกกฏทุก ๆ คำพูดบ้าง^{๘๑๑}

ข้อวินัยดังกล่าว ต่อมาถือเป็นมารยาททางสังคมทั่วไปด้วย โดยเฉพาะสังคมไทย การด่า สบประมาท หรือเปรียบเปรย ไม่ว่าจะเอาดีเปรียบเปรยชั่ว เอาชั่วเปรียบเปรยดี ดีเปรียบเปรยดี หรือชั่วเปรียบเปรยชั่ว โดยการปรารภถึงตระกูล การงาน ศิลปวิทยา ความเจ็บไข้ รูปลักษณ์ กิเลส อาบัติ คำด่าหยาบ คำด่าสุภาพ กำเนิด ชาติ อย่างใดอย่างหนึ่ง ถือเป็นเรื่องที่ไม่สมควร และควรหลีกเลี่ยงทั้งสิ้น เพราะเป็นเหตุให้เกิดความทะเลาะหรือบาดหมาง

เพลิงธุฎกัจจานะ, พราหมณ์

เพลิงธุฎกัจจานพราหมณ์ มาในเพลิงธุฎกัจจานวัตถุแห่งเสัชชขันธกะ^{๘๑๒} ความสังเขปดังนี้
ขณะที่พราหมณ์เพลิงธุฎกัจจานะเดินทางไกลจากกรุงราชคฤห์ไปยังอันธกวินทชนบท พร้อมด้วยคาราวานเกวียน ๕๐๐ เล่ม บรรทุกน้ำอ้อยบเต็มเกวียน ระหว่างนั้นได้มีโอกาสพบพระพุทธเจ้า

^{๘๐๗} ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑/๑๕, ขุ.ขุ.อ.(ไทย) ๑/๑/๒๕๕.

^{๘๐๘} วิ.มहा.(ไทย) ๑/๓๖/๒๕.

^{๘๐๙} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๒/๒๖.

^{๘๑๐} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๑๗/๒๐๖.

^{๘๑๑} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๒๗/๒๑๔.

^{๘๑๒} วิ.มहा.(ไทย) ๕/๒๘๔/๙๓.

พร้อมด้วยภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป จึงได้แจ้งความประสงค์ขอถวายน้ำอ้อยงบแก่ภิกษุรูปละ ๑ หม้อ แต่พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งให้พราหมณ์ถวายเพียง ๑ หม้อเท่านั้น

เมื่อพราหมณ์นำน้ำอ้อยงบมาแล้ว พระผู้มีพระภาครับสั่งให้นำไปถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย ครั้นถวายแล้ว น้ำอ้อยงบเหลือเป็นจำนวนมาก จึงกราบทูลถามว่า จะให้ทำอย่างไรต่อ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ถวายแก่ภิกษุตามความต้องการ และแม้พราหมณ์จะถวายภิกษุตามความต้องการแล้ว น้ำอ้อยงบก็ยังคงเหลืออีก จึงทรงรับสั่งให้นำไปคนกินเดน พราหมณ์นำไปให้คนกินเดนแล้ว น้ำอ้อยงบก็ยังคงเหลืออีกเป็นจำนวนมาก สุดท้าย พระผู้มีพระภาครับสั่งให้พราหมณ์นำไปเททิ้ง เมื่อพราหมณ์นำน้ำอ้อยงบไปเททิ้ง น้ำอ้อยงบนั้นได้เดือดส่งเสียงดัง ฉี่ๆ ฟ่นไอควนขึ้นเหมือนผาลเหล็กที่ร้อนโชนทั้งวัน ถูกจุ่มด้วยน้ำ ทำให้เขาเกิดขลุ่ยชูขึ้น เข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคเห็นว่าพราหมณ์มีจิตอ่อนควรแก่พระธรรมเทศนาแล้ว จึงได้ตรัสอนุပ္พิกกถา และอริยสัจ ๔ ธรรมจักขุอันปราศจากอภิวินัยได้เกิดขึ้นแก่พราหมณ์ พราหมณ์หมดความสงสัยในพระรัตนตรัย ได้แสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

เพ็ญฐีสีเสเถระ, พระ

พระเพ็ญฐีสีเสเถระ ในวินัยปิฎก มหาวรรค^{๘๑๓} ระบุว่า เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระอานนทและท่านอาพาธเป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง พวกภิกษุต่างก็ใช้น้ำชุบผ้าเหล่านั้นแล้วค่อยๆ ดึงออกมา พระผู้มีพระภาคทราบเรื่อง จึงทรงอนุญาตให้ใช้มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม ต้าเป็นผงสำหรับภิกษุผู้เป็นหิด ตุ่มพุพอง ฝีดาษ หรือมีกลิ่นตัวแรง

อนึ่ง อาการอาพาธของพระเพ็ญฐีสีเสเถระ ยังเป็นมูลเหตุให้พระพุทธเจ้าอนุญาตผ้าปิดผิวก่อนภิกษุที่อาพาธเป็นหิด ตุ่มพุพอง หรือฝีดาษ^{๘๑๔}

โพธิราชกุมาร

โพธิราชกุมาร ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่าเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอุเทนกับพระนางवासุถัตตา พระธิดาของพระเจ้าจันทปัทม โดยทั้ง ๒ พระองค์ได้ลักลอบเสียกันในระหว่างที่พระเจ้าอุเทน ถูกจับอยู่ในดินแดนของพระเจ้าจันทปัทม^{๘๑๕}

ในอรรถกถาชาดก^{๘๑๖} ระบุว่า ขณะประทับอยู่ที่สูงสูมาศศิริ โพธิราชกุมารรับสั่งให้ช่างไม้สร้างปราสาทชื่อโกกนุท ครั้นสร้างเสร็จแล้ว ก็จับนายช่างควักลูกตาทั้งสองออก เพราะไม่ประสงค์จะให้ช่างสร้างปราสาทเช่นนี้ในที่อีก ภิกษุทั้งหลายทราบเรื่อง ต่างก็ตำหนิว่าช่างกักขะ หยาบซ้าสาหัสนัก พระศาสดาจึงได้ตรัสถึงบุญกรรมของโพธิราชกุมารว่า ในอดีตกาลก็เป็นคนกักขะ หยาบซ้าแบบนี้เหมือนกัน จากนั้นจึงทรงเล่าความที่โพธิราชกุมารควักพระเนตรกษัตริย์ ๑,๐๐๐ องค์ ให้ปลงพระชนม์ ทำพิธีกรรมด้วยเนื้อกษัตริย์นั้น

^{๘๑๓} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘.

^{๘๑๔} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๔/๒๒๘.

^{๘๑๕} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/๑๓๘.

^{๘๑๖} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๓๒๒.

อรรถกถาธรรมบท^{๘๑๗} มีข้อความแปลกกันเล็กน้อยคือ สัญชีวกผู้เป็นพระสหายของโพธิราชกุมารทราบเรื่องเข้า จึงได้นำความไปบอกนายช่าง นายช่างทราบข่าวนั้น จึงได้วางแผนทำนกรุขทหนือออกจากปราสาท ไปลงที่หิมวันตประเทศ สร้างเมืองขึ้นเมืองหนึ่ง สถาปนาตนเองเป็นพระราชา พระนามว่า กัฏฐวาหนะ

ในพระไตรปิฎก มีหลายคัมภีร์พรรณนาถึงโพธิราชกุมาร เช่น จุฬวรรค^{๘๑๘} มีชฌิมนิกาย^{๘๑๙}, ขุททกนิกาย เป็นต้น เนื้อความสอดคล้องกัน กล่าวคือ พรรณนาถึงโพธิราชกุมาร สร้างปราสาทใหม่ ประสงค์จะนิมนต์พระพุทธเจ้าและพระสาวกมาฉันเพื่อเป็นมงคล จึงสั่งให้สัญชีวกาบุตรไปกราบทูลนิมนต์ เมื่อทราบว่าพระพุทธเจ้ารับนิมนต์แล้ว ก็จัดแจงตระเตรียมการ

นอกเหนือจากการนิมนต์พระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์มาฉันเพื่อเป็นมงคลในครั้งนี้แล้ว โพธิราชกุมารยังมีวัตถุประสงค์อื่นแฝง กล่าวคือ ต้องการเสียดายด้วย จึงได้สั่งให้คนปลูดาผ้าขาววางไว้ตรงบันได จากนั้นก็กราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงเหยียบเพื่อความเป็นสิริมงคล แต่แม้โพธิราชกุมารจะกราบทูลนิมนต์ถึง ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าก็ทรงดูขงัณภาพ กระทั่งพระอานนท์สั่งให้โพธิราชกุมารนำผ้าขาวที่ปูออก

ในอรรถกถาระบุว่า^{๘๒๐} สาเหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ยอมเหยียบผ้าขาวที่โพธิราชกุมารปูไว้ ด้วยท้าวเธอมีความคิดว่า ผู้ที่ทำการสักการะพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะได้สิ่งที่ปรารถนาสมใจ จึงตั้งความปรารถนาว่า ถ้าพระองค์จะได้บุตร ขอพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจงทรงเหยียบผ้า และโพธิราชกุมารจะไม่มีบุตร เพราะมีมูลเหตุที่ได้ทำบาปกรรมไว้แต่ชาติปางก่อน

อนึ่ง ในคัมภีร์ยังมีบันทึกไว้อีกว่า หลังจากพระพุทธเจ้าทำภักตกิจเสร็จแล้ว โพธิราชกุมารได้กราบทูลว่า พระองค์มีความเห็นว่า บุคคลจะไม่ประสบความสำเร็จด้วยความสุข แต่บุคคลจะประสบความสำเร็จด้วยความสุขด้วยความทุกข์เท่านั้น ซึ่งต่อที่ขณะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า แต่ก่อนการตรัสรู้ พระองค์ก็มีความคิดอย่างนี้ จึงได้บำเพ็ญทุกกรกิริยามิประการต่าง ๆ แต่หลังจากที่ได้พิสูจน์แล้ว จึงเห็นว่าไม่ถูกต้อง จึงได้ทรงละทุกกรกิริยา หันมาบำเพ็ญเพียรทางจิตกระทั่งได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณในที่สุด

ในโพธิราชกุมารสูตร^{๘๒๑} มีเนื้อความต่างออกไปว่า สัญชีวกาบุตร กับโพธิราชกุมารสนทนากัน โดยสัญชีวกาบุตรกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า และปรารถนาถึงโพธิราชกุมารว่า ไม่ได้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ โพธิราชกุมารได้ตรัสทักท้วง พร้อมกับบอกว่า ตนเองนั้นถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา จากนั้นทรงเล่าเรื่องราว พระมารดาเมื่อยังทรงพระครรภ์ ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมกับกราบทูลว่า ลูกที่อยู่ในครรภ์หม่อมฉัน จะเป็นชายก็ตาม หญิงก็ตาม เขายอมถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ครั้งที่ ๒ เมื่อคลอดมาแล้ว แม่นมเคยนำเข้าเฝ้าถึงที่ประทับ และกราบทูลอีกว่า โพธิราชกุมารนี้ ย่อมถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ

โพชฌมา, อุบาลิกา

^{๘๑๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๑๘๘.

^{๘๑๘} วิ.จ.(ไทย) ๗/๒๖๘/๔๙.

^{๘๑๙} ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๔/๓๙๒.

^{๘๒๐} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๑๒๗.

^{๘๒๑} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๖/๔๒๐.

นางโพชฌาอุบาสิกา ปรากฏในโพชฌาสูตร^{๘๒๒} ความพรรณนาไว้ว่า นางได้เข้าพระผู้มีพระภาค ณ วัดพระเชตุวัน และพระผู้มีพระภาคได้ตรัสสรรเสริญการถือศีลอุบาสกว่ามีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แม้ไพศาลมาก เพราะได้ชื่อดำเนินตามปฏิบัติแห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย

อนึ่ง ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่า การได้ครอบครองราชสมบัติ ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุบาสกที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ข้อนี้เป็นเพราะราชสมบัติเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับสุขที่เป็นทิพย์ ถือว่าเป็นของเล็กน้อย จากนั้นจึงทรงแจกแจงให้เห็นอายุขัยของเทวดาชั้นต่าง ๆ เพื่อเทียบเคียงให้เห็นว่า สมบัติที่ได้ครอบครองในโลกของมนุษย์นั้นเล็กน้อย มีระยะเวลาสั้น เช่น ๕๐ ปีของมนุษย์ เทียบได้แค่วันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราชเท่านั้น และหากเทียบกับเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ต้องใช้ระยะเวลาถึง ๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์ จึงจะเท่ากับวันและคืนหนึ่ง

ภ

ภุชชอุบาสก

ภุชชอุบาสก เป็น ๑ ในผู้ที่ดับชีพในนาทิกคาม และได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่าเป็นโอปปาดิกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก^{๘๒๓} โดยความก็คือตายขณะที่ได้บรรลุเป็นอนาคามี

อนึ่ง กลุ่มอุบาสกในนาทิกคามที่ได้บรรลุเป็นพระอนาคามีระบุมิจำนวน ๕๐ คน เป็นสกทาคามี ๙๖ คน เป็นโสดาบัน ๕๑๐ คน ภุชชอุบาสก จัดอยู่ในกลุ่ม ๕๐ คน

ภระตะ

ปรากฏชื่อ ๒ ครั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ชื่อแรกปรากฏในฐานะทรงเป็นกษัตริย์ผู้ครองเมืองโรฎกะ รัฐโสวีรานะ^{๘๒๔} เป็น ๑ ใน ๗ มหาราชในชมพูทวีป^{๘๒๕} ประกอบด้วย พระเจ้าสัตตภู พระเจ้าพรหมทัต พระเจ้าเวสสภู พระเจ้าภระตะ พระเจ้าเรณู พระเจ้าอตรฐแห่งกรุงจำปา และพระเจ้าอตรฐแห่งกรุงพาราณสี

ชื่อที่ ๒ ปรากฏในฐานะเป็นนายพรานชื่อภระตะ เป็นชาวแคว้นพาหิกะ^{๘๒๖} นายพรานผู้นี้เคยจับลิงมาถวายพระเจ้าพรหมทัต ต่อมาลิงตัวนี้ พร้อมกับสัตว์อีก ๘ อย่างในพระราชวัง เกิดร้องในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน ทำให้พระราชาประหลาดใจ และเกิดความหวาดกลัว จึงไปถามพราหมณ์ และพราหมณ์ก็ได้พยากรณ์ว่า กำลังจะมีภัย พร้อมกับกราบทูลให้ทรงแก้ไขด้วยการบูชาด้วยสัตว์อย่างละ ๔ ชนิด

ภค

ชื่อ ภค ปรากฏในคัมภีร์ ๒ สถานะ ดังต่อไปนี้

^{๘๒๒} อัง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๔๕/๓๑๔.

^{๘๒๓} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๒.

^{๘๒๔} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๐/๒๔๒.

^{๘๒๕} ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/๕๘.

^{๘๒๖} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๕/๒๘๗.

๑. ภค, ฤาษี

ฤาษีภค เป็นหนึ่งในฤาษีที่ถือเป็นบูรพาจารย์ของพราหมณ์ทั้งหลาย ในคัมภีร์ระบุไว้หลายท่าน เช่น ฤาษีอัญญกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตร ฤาษีมัตคคิ ฤาษีอังคิรส ฤาษีภาร์ทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ ฤาษีภค^{๘๒๗} ทั้งหมดล้วนเป็นผู้ผู้กมนตร์ บอกรมนตร์แก่พราหมณ์ผู้ได้ไตรเพท

๒. ภค, พระ

พระภค เป็น ๑ ใน ๖ เจ้าศากยะที่บวชตามพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย พระภัททิยะ, พระอนุรุทธะ, พระอานนท์, พระภคะ, พระกิมพิละ, พระเทวทัต, รวมเป็น ๗ กับทั้งพระอุบาลี ผู้เป็นช่างกลบก^{๘๒๘}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พบเรื่องราวเกี่ยวกับพระภคแต่เพียงว่า ท่านชอบปลีกล้วยอยู่ตามที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นพาลกโลณการกคาม^{๘๒๙} วัดกุกกุฎาราม^{๘๓๐} และพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จแวะไปเยี่ยมถามถึงอรรถภาพความเป็นอยู่

ภคคะ, ปริพาชก

ภคคะ หรือภคควโคตรปริพาชก

ในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค^{๘๓๑} พบบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับภคควปริพาชก ปรารภเรื่องสุนัขขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้บอกคืน หรือเล็กน้อยพระพุทธเจ้า ว่าข้อเท็จจริงเป็นประการใด พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า เป็นความจริง แต่ก็มีความจริงยิ่งไปกว่านั้นคือ พระองค์ไม่เคยบอกให้สุนัขขัตตะมาเคารพนับถือพระองค์ ทั้งสุนัขขัตตะก็ไม่เคยพูดกับพระองค์ว่า จักเคารพนับถือพระผู้มีพระภาค

ภคคะ, นายช่างหม้อ

นายช่างหม้อชื่อภคคะ ปรากฏในธาคูวิมังคสูตร^{๘๓๒} รายละเอียดระบุว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อครั้งเสด็จจาริกในแคว้นมคธ ได้เสด็จเข้าไปหา และขอพักแรมในศาลาของนายช่างหม้อผู้นี้ ทั้งนี้ มีพระประสงค์จะโปรดกัลบุตรชื่อปุกกุสาติ ซึ่งได้ออกบวชจากเรือนอุทิศเฉพาะพระผู้มีพระภาคทั้ง ๆ ที่ยังไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้ามาก่อน

ภัญญปริพาชก

ภัญญปริพาชก เป็น ๑ ในปริพาชกที่ถือลัทธิเหตุกวาทะ อกริยวาทะ และนัตถิกะวาทะ อาศัยอยู่ในอุกกลขนบท^{๘๓๓} ถือหลักการสำคัญ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) หลักภาษา ๒) หลักการตั้งชื่อ

^{๘๒๗} ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๕/๑๐๔.

^{๘๒๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๐.

^{๘๒๙} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๔๔๔/๒๓๑.

^{๘๓๐} วิ.ม.(ไทย) ๕/๑๖๔/๑๗๖.

^{๘๓๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓/๒.

^{๘๓๒} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๓๔๒/๔๐๑.

^{๘๓๓} อ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๔๙.

และ ๓) หลักการบัญญัติว่า ไม่ควรตีเตียน ไม่ควรคัดค้าน เพราะจะเป็นเหตุให้ถูกนิทา ใส่โทษ และ ถูกคัดค้าน^{๘๓๔} ความในบาลีปรากฏเพียงเท่านี้

ภัททะ, พระ

ในภัททเถรคาถา^{๘๓๕} พระภัททะได้กล่าวถึงประวัติของตนไว้ว่า ท่านเป็นลูกคนเดียว เป็นที่รักของบิดามารดาอย่างมาก เพราะก่อนหน้าที่ท่านจะเกิด มารดาบิดาได้ประพตวิตร และบวงสรวง มากมาย ครั้นเกิดมา เจริญวัยได้พอสมควรแล้ว มารดาบิดาก็นำไปถวายพระพุทธเจ้าเพื่อไว้เป็นคนรับใช้ พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งให้พระอานนท์บวชให้ รับสั่งแล้วก็เสด็จเข้ากุฏิ เมื่อพระอาทิตย์ยังไม่อัสดง สามเณรก็เริ่มวิปัสสนา จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวง จึงได้รับอุปสมบทด้วยวิธีพิเศษจากพระพุทธเจ้า ขณะที่มีอายุได้เพียง ๗ ขวบ

พระภัททะ ปรากฏในปฐมกุกกุฏารามสูตร^{๘๓๖} ความพรรณนาถึงการสนทนาธรรมกับพระอานนท์ ณ กุกกุฏาคาม เขตเมืองปาฏลิบุตร เนื้อหาสนทนา เริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามของพระภัททะ ว่า อะไรคือ อพรหมจรรย์ พระอานนท์ตอบว่า มีฉนามรรคมืองค์ ๘ มีมีฉนาทิฏฐิ มีฉนาสังกัปปะ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิ เป็นที่สุด เรียกว่า อพรหมจรรย์

ส่วนในทุติยกุกกุฏารามสูตร^{๘๓๗} พระภัททะได้ถามพระอานนท์ว่าอะไรคือ อพรหมจรรย์ ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ เป็นอย่างไร ต่อปัญหานี้ พระอานนท์ตอบว่า คำว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ อริยมรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นต้น ส่วนที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ได้แก่ธรรมที่เป็นที่สิ้นไปแห่งราคะ โทสะ และโมหะ

ในตติยกุกกุฏารามสูตร^{๘๓๘} พระภัททะได้ถามพระอานนท์ว่า พรหมจรรย์ พรหมจारी และที่สุดแห่งพรหมจรรย์ เป็นอย่างไร ต่อปัญหานี้ พระอานนท์ตอบว่า อริยมรรคมืองค์ ๘ เรียกว่า พรหมจรรย์ บุคคลที่ประกอบด้วยอริยมรรคมืองค์ ๘ เรียกว่า พรหมจारी ส่วนธรรมที่เป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เรียกว่า ที่สุดแห่งพรหมจรรย์

ในสี่ลสูตร^{๘๓๙} พระภัททะ ได้ถามพระอานนท์ว่า พระพุทธเจ้าตรัสศีลที่เป็นกุศลทั้งหลาย เอาไว้ มีพระประสงค์อะไร ต่อปัญหานี้ พระอานนท์ตอบว่า พระพุทธเจ้าตรัสมีพระประสงค์เพื่อเจริญสติปัญญา ๔ ประการเท่านั้น

ในจิริฐิติสูตร^{๘๔๐} พระภัททะได้ถามพระอานนท์ถึงเหตุที่ทำให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ และอยู่ได้ไม่นาน ต่อปัญหานี้ พระอานนท์ตอบว่า ถ้าบุคคลเจริญ หรือกระทำให้มากในสติปัญญา ๔ พระสัทธรรมก็ตั้งอยู่ได้นาน ถ้าไม่ใส่ใจ ไม่ทำให้มาก ก็ตั้งอยู่ได้ไม่นาน

^{๘๓๔} อภ.กถา.(ไทย) ๓๗/๒๙๖/๒๑๕.

^{๘๓๕} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๗๓/๔๒๐.

^{๘๓๖} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘/๒๑.

^{๘๓๗} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘/๒๒.

^{๘๓๘} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐/๒๒.

^{๘๓๙} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๗/๒๔๕.

^{๘๔๐} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๘/๒๔๖

ในปรีหานสูตร^{๘๔๑} พระภัททะได้ถามพระอานนท์ถึงเหตุที่ทำให้พระสัทธรรมเสื่อม ไม่เสื่อม ต่อปัญหานี้ พระอานนท์ตอบว่า เพราะสติปัญญา ๔ ประการที่บุคคลไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว พระสัทธรรมจึงเสื่อม ถ้าเจริญ ทำให้มากแล้ว พระสัทธรรมจึงไม่เสื่อม

ภัททกาปิลานี, ภิกษุณี

ในภัททกาปิลานีเถรียาปทาน^{๘๔๒} ระบุว่า นางภัททกาปิลานี เป็นธิดาของกบิลพราหมณ์ มารดาชื่อสุจิมตี ในมัททชนบท นครสาละ เมื่อเติบโตใหญ่ บิดามารดาให้แต่งงานกับปิผลิมานพ ชายผู้มีสกุลเสมอกัน แต่ทั้ง ๒ เป็นผู้เคยมีบารมีทำร่วมกันมาแต่ชาติปางก่อน และในชาตินี้ บารมีได้เต็มเปี่ยมแล้ว จึงได้ออกบวชพร้อมกัน นางภัททกาปิลานีได้บำเพ็ญพรตของปริพาชกเป็นระยะเวลา ๕ ปี ต่อมาได้บวชในสำนักของพระนางปชาบดีโคตมี ไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตผล ส่วนปิผลิมานพได้บวชในสำนักของพระผู้มีพระภาค ปรากฏชื่อต่อมาว่า พระมหากัสสปะ

ในขุททกนิกาย เถรียาคา^{๘๔๓} ระบุว่า “เราทั้ง ๒ (หมายถึง นางภัททกาปิลานีกับปิผลิมานพ หรือพระมหากัสสปะ-ผู้วิจัย) เห็นโทษทางโลก แล้วออกบวช ผีกฝนตน ลี้นอาสวะ เป็นผู้เย็นดับสนิทแล้ว”

ในภิกษุณีวิงศ์ระบุว่า นางภัททกาปิลานี “เป็นพหูสูต เป็นนักพูด แก่ล้าแล้ว สามารถกล่าวธรรมมีกถา ทั้งได้รับการสรรเสริญว่ามีคุณสมบัติยิ่งกว่า”^{๘๔๔} คำว่า มีคุณสมบัติยิ่งกว่า อรรถกถาหมายเอา ท่านบวชจากตระกูลใหญ่หรือประเสริฐกว่า และประเสริฐกว่าโดยคุณทั้งหลาย^{๘๔๕} และด้วยคุณสมบัติดังกล่าวนี้เอง ครั้งหนึ่งเมื่อนางภัททกาปิลานีซึ่งพักจำพรรษาอยู่ที่เมืองสาเกตุ แต่มีความประสงค์จะเดินทางไปเมืองสาวัตถี และขอพักที่สำนักนางภิกษุณีถูลลันทา คนทั้งหลายทราบข่าวก็มาหานางภัททกาปิลานีเถรีก่อนแล้วจึงเข้าไปหานางภิกษุณีถูลลันทา ทำให้นางโกรธ ไม่พอใจ และไล่นางภัททกาปิลานีออกจากสำนัก^{๘๔๖}

นางภัททกาปิลานี น่าจะมีอันตเวาสินีที่อยู่ในการดูแลมากพอสมควร จะเห็นได้จากหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎก พบเรื่องราวเหล่าอันตเวาสินีเหล่านั้นก่อปัญหาอยู่เนื่อง ๆ เช่น ในสังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๓ อันตเวาสินีของนางทะเลากับภิกษุณีทั้งหลายแล้วหนีเข้าบ้านคนเดียวโดยไม่บอกใคร เป็นที่มาของการบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุณีเข้าละแวกบ้านคนเดียว^{๘๔๗} ในอันธกาวรรค อันตเวาสินีของนางยีนสนทนากับชายสองต่อสองในที่มืด เป็นมูลเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุณียืนเคียงคู่ หรือสนทนาสองต่อสองกับชายในเวลามืดค่ำ^{๘๔๘} อันตเวาสินีของนางภัททกาปิลานี ยังเป็นมูลเหตุการบัญญัติห้ามภิกษุณียืนกับชายในที่กำบังสองต่อสอง^{๘๔๙} เป็นมูลเหตุห้าม

^{๘๔๑} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๙/๒๔๗.

^{๘๔๒} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐๐/๔๔๔.

^{๘๔๓} ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๖๖/๕๖๖.

^{๘๔๔} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๙๔๑/๒๑๗.

^{๘๔๕} วิ.อ.(ไทย) ๒/๙๔๑/๕๐๕.

^{๘๔๖} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๙๕๐/๒๒๒.

^{๘๔๗} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๖๘๗/๓๖.

^{๘๔๘} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๘๓๙/๑๕๖.

^{๘๔๙} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๘๔๓/๑๕๙.

ภิกษุณียื่นเคียงคู่หรือยื่นสนทนากันสองต่อสองกับชายในที่แจ้ง^{๔๕๐} เป็นมูลเหตุห้ามการโพนทนาที่เกิดจากความเข้าใจผิด^{๔๕๑}

ภัททชิ,พระ

ในภัททชิเถรปาทาน^{๔๕๒} ระบุว่า พระภัททชิ ได้เคยบำเพ็ญบารมีมาตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ โดยครั้งนั้นท่านละกาม ออกบวชเป็นดาบส ได้ถวายภิกษาหาร และเหง้าบัวแก่ พระพุทธเจ้า ได้รับการอนุโมทนาจากพระพุทธเจ้าให้ได้รับความสุขอันไพบูรณ์ ต่อมาขณะถือเหง้าบัว กลับอาศรม ระลึกถึงทานของตน เกิดพายุ ฝนตก พ้าผ่าลงที่ศีรษะตายแล้วก็ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกหลายแสนกัป ไม่รู้จักทุกขเลย ด้วยอานิสงส์แห่งการถวายเหง้าบัวนั้น

ในอรรถกถามีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า ในพุทธอุปทานนี้ ท่านเป็นบุตรคนเดียวของภัทททีย เศรษฐี ผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฏิในภัทททียนคร ประกอบด้วยอิสริยยสมบัติ โภคสมบัติ และบริวารสมบัติ เหมือนพระโพธิสัตว์ในภพสุดท้าย ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ณ ชาตียาวัน บรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๆ ที่ยังประดับประดาด้วยอาภรณ์ทั้งปวง^{๔๕๓}

เมื่อภัททชิบรรลุพระอรหันต์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เรียกภัทททียเศรษฐีมาตรัสว่า ภัททชิบุตรชายได้บรรลุพระอรหันต์แล้ว การบวชของภัททชิกุมารเท่านั้นสมควร ถ้าไม่บวชจักต้องปริณิพพาน เศรษฐีทราบเช่นนั้น จึงอนุญาตให้บวช ทั้งนี้ด้วยประสงค์ไม่ต้องการให้บุตรปริณิพพาน ด้วยยังอยู่ในวัยอันไม่สมควร

ความที่ท่านบวชไม่นาน ทำให้ภิกษุผู้เป็นปุถุชนทั้งหลายไม่เข้าใจพฤติกรรมของท่าน ครั้งหนึ่ง ณ บ้านโกฏิกาม ขณะรอพระพุทธเจ้าตรัสอนุโมทนา ท่านได้ออกนอกบ้าน และเข้านิโรธสมาบัติ รออยู่ท่าเรือ โดยอธิษฐานว่า จะออกจากนิโรธสมาบัติก็ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงแล้วเท่านั้น ดังนั้นเมื่อพระมหาเถระทั้งหลายมาถึงก่อน ท่านจึงไม่ออกจากสมาบัติ ทำให้ภิกษุผู้เป็นปุถุชนเหล่านั้นตำหนิว่าไม่ยอมลุกรับ พระผู้มีพระภาคทราบเหตุนี้ เมื่อจะประกาศอานุภาพของพระภัททชิ จึงตรัสเรียกพระภัททชิให้ลงเรือลำเดียวกับพระองค์ จากนั้นก็บอกให้แสดงรัตนปราสาทที่เคยครอบครองมา

พระภัททชิรับพระดำรัสแล้ว ได้เหาะขึ้นไปในอากาศ จากนั้นก็ใช้หัวแม่เท้ากรัตนปราสาทขึ้นแสดง ญาติทั้งหลายเกิดเป็นปลา เต่า กบด้วยความโลภในปราสาท เมื่อปราสาทถูกยกขึ้น ได้ตกลงไป พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้นจึงตรัสว่า ญาติทั้งหลายจะลำบาก พระภัททชิจึงปล่อยปราสาทลงตามเดิม

ในภัททชิสูตร^{๔๕๔} พรรณนาเรื่องราวพระภัททชิสนทนากับพระอานนท์เกี่ยวกับเรื่องสิ่งที่เลิศ นับตั้งแต่การเห็นที่เลิศ การได้ยินที่เลิศ ความสุขที่เลิศ สัญญาที่เลิศ ภพที่เลิศ เป็นต้น ซึ่งต่อปัญหานี้ พระอานนท์เฉลยว่า การเห็นตามความเป็นจริง เลิศกว่าการเห็นทั้งหลาย ผู้ได้ยินตามความเป็นจริง เลิศกว่าการได้ยินทั้งหลาย ความสุขจากการสิ้นไปแห่งอาสวะ เลิศกว่าความสุขทั้งหลาย

^{๔๕๐} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๘๔๗/๑๖๒.

^{๔๕๑} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๘๗๐/๑๗๗.

^{๔๕๒} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๘/๓๕๐.

^{๔๕๓} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๒/๑๐๔.

^{๔๕๔} อง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๐/๒๘๕.

บุคคลผู้มีสัญญาตามความเป็นจริง เลิศกว่าสัญญาทั้งหลาย และความเป็นอยู่ของผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว เลิศกว่าภพทั้งหลาย

ภัททวัคคีย์, พระ

ภัททวัคคีย์ เป็นชื่อเรียกกลุ่มสหายกัน ๓๐ คน ซึ่งได้พบพระพุทธเจ้าขณะเสด็จจาริกจากเมืองพาราณสีไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม^{๘๕๕} ทั้งหมดกำลังตามหญิงแพศยาผู้หนึ่ง ซึ่งนำมาบำเรอในป่าฝ่าย แต่นางได้ขโมยของหนี จึงได้พากันออกติดตาม พระพุทธเจ้าแนะนำให้เลิกตามหาผู้หญิง แล้วหันมาตามหาตัวเองจะดีกว่า จากนั้นจึงทรงแสดงอนุปพุทธิกถา จบพระเทศนา ภัททวัคคีย์ทั้ง ๓๐ คน บรรลุเป็นพระโสดาบัน และขอบวช พระพุทธเจ้าได้ทรงบวชให้ด้วยพระองค์เอง ถือเป็นกลุ่มหนึ่งในบรรดาพระภิกษุ ๑,๓๔๑ รูป ที่ได้รับการบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา^{๘๕๖} และถือเป็นภิกษุกลุ่มแรกที่ถูกส่งไปประกาศศาสนา

ภัททบัณฑิต, พระ

พระภัททบัณฑิต เป็นหนึ่งในพระเถระที่ได้รับการระบุถึงในฐานะเป็นผู้ทรงจำพระวินัยสืบๆ กันมาในเกาะตามพินธุ ในคัมภีร์ระบุว่าคุณเดินทางมาจากชมพูทวีป ซึ่งประกอบด้วย พระมหินทระ พระอัญญาญะ พระอติตติยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต^{๘๕๗} ทั้งหมดทำหน้าที่สอนพระวินัยปฏิภูกนิกาย ๕ และปกรณ ๗

ภัททากัจจานา, เถรี

ภัททากัจจานา เป็นพระนามเรียกอีกพระนามหนึ่งของพระนางยโสธรา หรือพิมพา ผู้เป็นพระธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะกับพระนางอมิตาเทวี ประสูติในโกถิลวงค์ ถือเป็น ๑ ในสหชาติทั้ง ๗ ประกอบด้วย พระนางภัททากัจจานา พระอานนท์ พระฉันทะ พระกาฬุทายี ม้ากัณฑกะ ต้นศรีมหาโพธิ์ และขุมทรัพย์ทั้ง ๔ เหตุที่ได้พระนามว่า ภัททากัจจานา เพราะเป็นผู้มีผิวพรรณดังทองคำชั้นดีที่สุด^{๘๕๘}

ครั้งเจริญวัยได้ ๑๖ พรรษาแล้ว พระนางได้อภิเษกกับเจ้าชายสิทธัตถะ ต่อมาได้ประสูติพระโอรสพระนามว่าราหุลกุมาร ในวันที่พระราหุลกุมารประสูติ เจ้าชายสิทธัตถะได้ออกผนวช ครั้นตรัสรู้แล้ว ได้เสด็จสงเคราะห์โลก มาถึงเมืองกบิลพัสดุ์โดยลำดับ เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะปรินิพพานแล้ว พระนางปชาบดีโคตมี พร้อมด้วยหญิงบริวาร ๕๐๐ ได้ขอบรรพชาในสำนักของพระศาสดา พระนางก็ได้ขอบวชในสำนักของพระเถรีนั้น จำเดิมแต่นางบวชแล้ว ได้ปรากฏชื่อว่า ภัททากัจจานาเถรี ต่อมาเจริญวิปัสสนาไม่นานก็บรรลุพระอรหันต์ เป็นผู้ชำระในอภิญญาทั้งหลาย^{๘๕๙}

นางภัททากัจจานาภิกษุณี ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้บรรลุอภิญญา^{๘๖๐} นางนับเป็น ๑ ใน ๔ ของพระสาวกและสาวิกาของพระพุทธเจ้าที่บรรลุ

^{๘๕๕} วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๖/๔๕.

^{๘๕๖} วิ.ม.(ไทย) ๑/๑/๗๗๐.

^{๘๕๗} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕.

^{๘๕๘} อง.เอก.(ไทย) ๑/๒/๔๘.

^{๘๕๙} อง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๔๙.

^{๘๖๐} อง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๔๕/๓๑.

อภิญาใหญ่ ประกอบด้วยพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระพากุล และพระนางภัททากัจจนาเถรี คัมภีร์ระบุต่อไปอีกว่า พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งๆ จะมีผู้บรรลุอภิญาใหญ่ได้เพียง ๔ ท่านเท่านั้น^{๘๖๑}

พระภัททากัจจนาเถรีปรินิพพานในพรรษาที่ ๔๓ ขณะมีพระชนมายุได้ ๗๘ พรรษา ก่อนที่พระนางจะนิพพาน พระนางได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อขอขมาในการล่วงเกินพระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้งทางกาย วาจา ใจ ในครั้งเมื่อใช้ชีวิตคู่ร่วมกันหลายกัปในกาลก่อน

ภัททาคุณทลเกสา, ภิกษุณี

พระภัททาคุณทลเกสาเถรี มีประวัติพรรณนาไว้โดยย่อในภัททาคุณทลเกสาเถรีคาถา^{๘๖๒} ว่า “เมื่อก่อนเราถอนนม อมขี้ฟัน มีผ้าผืนเดียว เทียวไป สำคัญในสิ่งที่ไม่มิโทษว่ามีโทษ และเห็นในสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ เราจากที่พักกลางวันบนภูเขาชิกขุ ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากกิเลส แวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุ จึงคุกเข่าถวายบังคม ทำอัญชลีเบื้องพระพักตร์ พระองค์ได้ตรัสว่า มาเถิดภัททา พระดำรัสนั้น ทำให้เราได้อุปสมบท เมื่อก่อน เราบริโภคน้ำของชาวแคว้นอย่างหนึ่ง จาริกไปทั่วแคว้นอังคะ มคธ วัชชี กาสี และโกศล ตั้งแต่พบพระศาสดา เราบริโภคน้ำของชาวแคว้นแคว้นอย่างหนึ่งมา ๕๐ ปีแล้ว”

อนึ่งประวัติที่พรรณนาดังกล่าวนี้อาจเป็นช่วงชีวิตที่นางได้ออกบวชในสำนักปริพพาชก ซึ่งมีวัตรปฏิบัติอย่างนั้น โดยเฉพาะการปลงผม ใช้ชีวิตอดด้วยด้วยก้านแปรงตาล เมื่อผมออกมาใหม่ ผมของนางมีลักษณะเป็นปมๆ จึงได้สร้อยนามว่า คุณทลเกสา

ในอรรถกถาเอกนิบาต^{๘๖๓} มีเนื้อหาพรรณนาเพิ่มเติมว่า นางธิดาของเศรษฐีในเมืองราชคฤห์ แต่ต่อมาได้หลงรักโจรผู้มีอาญาแผ่นดิน เตือดร้อนถึงเศรษฐีผู้เป็นบิดาต้องนำทรัพย์ ๑ พันกหาปณะไปติดสินบนเจ้าพนักงาน พาตัวออกมาจัดแจงแต่งตัวมอบให้แก่ธิดา สมความประสงค์ของนางทุกประการ

ภายหลังต่อมาโจรออกอุบายลวงนางภัททาไปฆ่าชิงทรัพย์ แต่นางก็ใช้อุบายฆ่าสามีโจรตาย และนางไม่กล้ากลับเรือนด้วยเกรงถูกบิดาลงโทษ จึงได้หนีออกไปบวชเป็นปริพพาชกา นางได้เรียนลัทธิอาจารย์จนชำนาญแล้ว ก็ออกไต่वाะตามหัวเมืองต่าง ๆ กระทั่งมาเจอพระสารีบุตร และแพ้ประลองตอบปัญหาพระเถระ นางหมอบกราบ ขอร้องพระสารีบุตรเป็นสรณะ พระสารีบุตรแนะนำให้ถึงพระศาสดาเป็นสรณะ จากนั้นจึงนำไปยังสำนักพระศาสดา นางได้ฟังธรรมจากพระศาสดาแล้วก็ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา จึงทูลขอบรรพชา พระศาสดารับสั่งให้นางบรรพชาอุปสมบท

ภัททาคุณทลเกสาเถรี ได้รับการยกย่องจากพระศาสดาว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้รู้แจ้งได้เร็ว^{๘๖๔} เพราะนางได้ฟังธรรมจากพระศาสดาด้วยพระคาถาเพียง ๘ บทเท่านั้นก็ได้บรรลุพระอรหันต์

ภัททาลี, พระ

พระภัททาลี เป็นภิกษุต้นบัญญัติสิกขาบทห้ามบริโภคอาหารในวิกาล

^{๘๖๑} อ.เอก.(ไทย) ๑/๒/๘๔.

^{๘๖๒} ข.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๐๗/๕๗๓.

^{๘๖๓} อ.เอก.(ไทย) ๑/๒/๓๘.

^{๘๖๔} อ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๔๓/๓๐.

ในภัททาสิสูตร^{๘๖๕} พระผู้มีพระภาคมีพระดำรัสให้ภิกษุฉันมือเดียว เพราะการฉันมือเดียว ทำให้มีอาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพละนามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ เวลานั้นพระภัททาสิได้ขอผ่อนผัน ว่า ตนไม่สามารถฉันมือเดียวได้ เพราะจะทำให้กระวนกระวาย และมีความเดือดร้อน พระผู้มีพระภาค จึงผ่อนผันให้รับนิมนต์ ณ ที่ใดแล้ว ฉันส่วนหนึ่ง แล้วนำอีกส่วนมาฉันได้ ถึงขนาดนี้พระภัททาสิก็ยัง ต่อรองว่ายังไม่สามารถทำได้ ทำให้พระผู้มีพระภาคดำหนิ พร้อมทั้งบัญญัติสิกขาบทห้ามฉันของเคี้ยว ของบริโภคในเวลาวิกาล^{๘๖๖}

พระภัททาสิเมื่อถูกดำหนิ จึงไม่สามารถเผชิญหน้าพระผู้มีพระภาคตลอดระยะเวลา ๓ เดือน ต่อมาเธอสำนึกผิด ได้เข้าไปกราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าอดโทษ พระผู้มีพระภาคได้ตรัส เตือนพระภัททาสิโดยประการต่าง ๆ จากนั้นได้ทรงอดโทษให้ เพราะทรงเห็นว่า การเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม พร้อมทั้งสำรวมระวังต่อนั้น ถือเป็นความเจริญในอริยวินัย^{๘๖๗}

ภัททียะ

พระภัททียะปรากฏ ๓ รูป

๑. พระภัททียะ ๑ ในพระปัญจวัคคีย์

พระภัททียะ เป็นหนึ่งในปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ประกอบด้วย พระอัญญาโกณฑัญญะ พระ วิปสะ พระภัททียะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ ทั้งหมดออกบวชติดตามปรณนิบัติพระพุทธเจ้าเมื่อ ครั้งออกผนวชใหม่ ๆ ด้วยหวังว่า เมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จะได้มีส่วนแห่งธรรมที่ พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว จึงได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรด กระทั่งได้บรรลุ เป็นพระอรหันต์

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ปัญจคีย์วัชฎ, ภิกษุ

๒. พระภัททียะ ๑ ในเจ้าศากยะที่ออกบวชตามพระพุทธเจ้า

พระภัททียะ เป็นพระโอรสของพระนางกาฬิโคธา^{๘๖๘} ซึ่งเป็นเจ้าหญิงแห่งศากยะ ทรงดำรง อีสริยยศเป็นพระราชาของเจ้าศากยะทั้งหลาย ต่อมาถูกเจ้าอนุรุทธะชวนออกบวช จึงสละราชสมบัติ ออกบวชพร้อมกับเจ้าชายอีก ๕ พระองค์ ประกอบด้วย พระอนุรุทธะ พระอานนท์ พระภคคุ พระกิ มพิละ และพระเทวทัต ท่านบวชแล้วไม่นาน คือภายในพรรษานั้นนั่นเอง ท่านได้บำเพ็ญวิปัสสนาจนได้ บรรลุปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖^{๘๖๙} สมาทานอุตงค์ ๑๓ ประการ^{๘๗๐} และได้รับการยก ย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เกิดในตระกูลสูง ทั้งนี้ด้วยเหตุผลว่าท่านเป็นกษัตริย์ ออกผนวช และตลอดระยะเวลา ๕๐๐ ชาติที่ผ่านมา ท่านก็ดำรงสถานะเป็นกษัตริย์มาตลอด^{๘๗๑}

พระภัททียะเป็นผู้มีปกติเปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ทำให้เพื่อนพรหมจารี ทั้งหลายเข้าใจผิดคิดว่า ท่านหวนระลึกถึงสุขในราชสมบัติ จึงได้นำเรื่องไปกราบทูลพระพุทธเจ้า จึงมี

^{๘๖๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๔/๑๕๐.

^{๘๖๖} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๓๓๘.

^{๘๖๗} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๓/๑๕๔.

^{๘๖๘} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๐/๒๐๖.

^{๘๖๙} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๙/๑๓๖.

^{๘๗๐} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๔๒/๔๘๐.

^{๘๗๑} อัง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๓๑๖.

รับสั่งให้เข้าเฝ้าเพื่อสอบสวน เมื่ออยู่ต่อหน้าพระพักตร์ พระภักทียะได้กราบทูลตามความเป็นจริงว่า สมัยเมื่อท่านเป็นพระราชบิดา ได้รับการอารักขาคุ้มครองอย่างดีทั้งภายในวัง ทั้งภายนอกวัง แต่ก็ยังมี ความกลัว และรู้สึกไม่ปลอดภัย แต่เวลานี้ ไม่ว่าจะไปไหน อยู่ที่ไหน แม้จะเพียงลำพัง ก็ไม่กลัว หวาดหวั่น ไม่สะอึกสะอื้นแต่อย่างใดเลย มีความโปร่งเบากายอย่างยิ่ง ครองชีวิตด้วยปัจจัยที่ผู้อื่นให้ มี จิตอิสระสุขุมถุก ท่านเห็นประโยชน์อย่างนี้ จึงมักจะเปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ^{๘๗๒}

๓. เจ้าภักทียะ ผู้เป็นเจ้าลิจฉวี

ในภักทียะสูตร ^{๘๗๓} พรรณนาถึงเจ้าภักทียะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ภูฏาคารศาลา ป่า มหาวัน เขตกรุงเวสาลี กราบทูลถามถึงข้อเท็จจริงที่มีคนเล่าลือว่า พระพุทธเจ้ารู้มาว่าทำให้พวก สาวกเดียรฉัตรกลับใจ ข้อเท็จจริงเป็นประการใด พระพุทธเจ้าจึงตรัสเตือนเจ้าภักทียะว่า อย่าปลงใจ เชื่อเพราะการฟังตามกันมา ถือสืบ ๆ กันมา เล่าลือกันมา อ้างตำราหรือคัมภีร์ เป็นต้น จากนั้นก็ทรง ชี้แจงว่า แท้จริงแล้ว มนต์ที่ทำให้เดียรฉัตรกลับใจนั้นเป็นเพราะพระองค์แสดงให้เห็นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาโดยไม่ต้องเชื่อพระองค์อีกต่อไป หาใช่มนตร์อื่นไม่

ภักธา,ภิกษุณี

นางภักธาเถรี ปรากฏในภักธาเถรีคาถา พระเถรีกล่าวเตือนตนเองว่า “ภักธา เธอบวชแล้ว ด้วยศรัทธา จงยินดีในธรรมที่ต้งาม เจริญกุศลธรรมเพื่อบรรลुरुธรรมที่ยอดเยี่ยม ซึ่งปลอดโปร่งจากโยคะ กิเลสเถิด” ^{๘๗๔}

คัมภีร์อรรถกถาระบุว่า ^{๘๗๕} พระภักธาเถรี เป็นชาวกบิลพัสดุ์ เป็นสนมของพระโพธิสัตว์ ออกบวชพร้อมกับพระนางปชาบดีโคตมี บรรลุพระอรหันต์ด้วยคาถาเกิดจากโอภาส ที่ปรากฏชื่อว่า บวชพร้อมกันได้แก่ นางติสสาเถรี พระธีราเถรี พระวีราเถรี พระมิตตาเถรี พระภักธาเถรี และนางอุป समाเถรี

ภักธาธุธ,มาณพ

ภักธาธุธ เป็นหนึ่งในมาณพ ๑๖ คนผู้เป็นศิษย์พราหมณ์พาวรี ได้เข้าไปถามปัญหาหะพระ ผู้มีพระภาคโดยขอให้พระองค์ตรัสธรรมที่พระองค์ทรงทราบชัดแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นร ชนทั้งหลายควรทำลายเครื่องยึดมั่นทั้งปวง ทั้งชั้นสูง ชั้นต่ำ และชั้นกลาง เพราะสัตว์ทั้งหลายเข้าไป ยึดถือชั้นนี้ใด ๆ ในโลก มารย่อมติดตามสัตว์เพราะยึดสิ่งที่ยึดถือมั่นนั้นแล ^{๘๗๖}

หลังจากพระพุทธเจ้าวิสันาปัญหาครบทั้ง ๑๖ หมวดแล้ว มาณพทั้ง ๑๕ คน เว้นปิงคิย มาณพได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ โดยปิงคิยมาณพซึ่งทูลถามปัญหาคนสุดท้ายขณะฟังวิสันาอยู่มัวแต่ ฟุ้งซ่านคิดถึงพราหมณ์พาวรีผู้เป็นลุงของตน ว่าเสียายที่ลุงไม่ได้มาฟังพระธรรมเทศนาที่แจ่มแจ้ง เช่นนี้ ปิงคิยมาณพจึงได้บรรลุธรรมแค่พระโสดาบัน

^{๘๗๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๒/๑๗๓.

^{๘๗๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓.

^{๘๗๔} ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๙/๕๕๔.

^{๘๗๕} ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๒๑

^{๘๗๖} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๙/๓๐.

หลังจากทั้ง ๑๖ คนบวชแล้ว ได้กลับไปแจ้งคำตอบแก่พราหมณ์พาวรีๆ ได้บรรลุเป็นพระอนาคามีบุคคล ส่วนท่านพระปิงคิยะภายหลังได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจึงได้บรรลุพระอรหันต์

อนึ่ง มาณพ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ประกอบด้วย อชิตะ ติสสมเตยยะ ปุณณกะ เมตตคุ โธตกะ อุปสึวะ นันทะ เหมกะ โตเทยยะ กัปปะ ชตุกัณณิ ภัทราวุธ อุทัย โปสาละ โมฆราช และปิงคิยะ^{๘๗๗}

ภัลลิกะ, พ่อค้า

ภัลลิกะ เป็น ๑ ในพาวนิช ๒ คน ที่ร่วมเดินทางไปค้าขายต่างเมือง ซึ่งได้พบพระพุทธเจ้าหลังจากทรงตรัสรู้แล้ว ถือเป็นผู้ได้เข้าถึงพระรัตนะ ๒ (เทววาจิกอุบาสก) เป็นคนแรกในโลก^{๘๗๘} ร่วมกับสหายอีกคนหนึ่งของเขาคือตปุสสะ คัมภีร์ระบุไว้ว่า พาวนิช ๒ คนนี้ เดินทางไกลมาจากอูกกลชนบท^{๘๗๙} ได้นำข้าวตุงและข้าวตุก้อนปรงด้วยน้ำผึ้งเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค

การทวาชะ

การทวาชะ เป็นชื่อโคตร และถือเป็นตระกูลพราหมณ์มหาศาลตระกูลหนึ่ง จากหลักฐานในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา พบพราหมณ์ในตระกูลนี้ออกบวชหลายท่าน ที่ระบุชื่อก็มี ที่ไม่ระบุชื่อคือระบุแต่โคตรก็มี เช่น

๑. พระพิลังคิกการทวาชะ

พระพิลังคิกการทวาชะ ปรากฏในพิลังคิกสูตร^{๘๘๐} ความพรรณนาไว้ว่า พิลังคิกพราหมณ์ทราบข่าวว่าพราหมณ์การทวาชโคตรออกบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ก็แสดงอาการโกรธ ไม่พอใจ จึงเข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง

พระพุทธเจ้าทราบความคำหริของเธอ จึงตรัสเตือนว่า ผู้ประทุษร้ายต่อผู้ไม่ประทุษร้ายบาปย่อมมาถึงบุคคลนั้น เหมือนโปรยธูลีทวนลม พิลังคิกการทวาชะได้ยินเกิดความเลื่อมใส ขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า และต่อมาก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๒. พระสุรินทริกการทวาชะ

พระสุรินทริกการทวาชะ ปรากฏในสุรินทริกสูตร^{๘๘๑} มีรายละเอียดระบุว่า เป็นพราหมณ์บูชาไฟ วันหนึ่งบูชาไฟอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสุนทริกา ครั้นบูชาแล้วก็เหลียวดูทิศทั้ง ๔ โดยรอบ มีความคิดว่าใครหนอ ควรบริโภคน้ำข้าวปายาสที่เหลือจากการบูชาครั้งนี้ ครั้นเห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งคลุมพระวรกายตลอดพระเศียรอยู่ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ก็ถือข้าวปายาสที่เหลือจากการบูชาไป พร้อมกับร้องเรียกว่าสมณะโสน์ ๆ จากนั้นก็ถามถึงชาติตระกูลของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าตรัสว่า อย่าถามถึงชาติเลย ให้ถามถึงความประพฤติดีกว่า เพราะบุคคลแม้เกิดในตระกูลต่ำก็เป็นมุนีได้ ผู้กีดกันอกุศลธรรมได้ด้วยหิริ ฝีกตนด้วยสัจจะ ประกอบด้วยทมะ ถึงที่สุดเวท อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ผู้ใดได้บูชามุนีเช่นนี้ ชื่อว่าบูชาพระทักษิณชนบุคคล พราหมณ์ได้ยินเช่นนั้น

^{๘๗๗} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๔๙/๓๖.

^{๘๗๘} อ.ง.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๔๘/๓๑.

^{๘๗๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖/๙.

^{๘๘๐} ส.ส.ค. (ไทย) ๑๕/๑๙๐/๒๖๙.

^{๘๘๑} ส.ส.ค. (ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๕.

จึงน้อมอาหาร เชื่อเชิญให้พระพุทธรูปเจ้าบริโศก แต่ได้รับการปฏิเสธ เพราะพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายไม่รับอาหารที่ได้มาเพราะการกล่าวคาถา เมื่อพราหมณ์กราบทูลว่า จะให้ทำอะไร จึงทรงแนะนำให้นำไปทิ้ง ณ ที่ปราศจากของเขียว หรือทิ้งให้จมลงในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ พราหมณ์ก็ปฏิบัติตาม

ขณะที่พราหมณ์นำข้าวปายาสจากการบูชาไปเทลงในน้ำ เกิดมีเสียงดังเหมือนเอาของร้อนจัดจุ่มลงในน้ำ พร้อมทั้งเกิดควันคลุ้ง ทำให้พราหมณ์ประหลาดใจจนลุกชูชัน ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคอีกครั้ง

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเตือนพราหมณ์ว่า “ท่านกำลังเผาไหม้อยู่ อย่าสำคัญว่าบริสุทธิ” จากนั้นได้แสดงธรรมโปรดพราหมณ์ ทำให้พราหมณ์เกิดความเลื่อมใส ในคัมภีร์ระบุว่า พระสุนทรภทรทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๘๘๒}

๓. พระปณิโกลการทวาชะ

พระปณิโกลการทวาชะ ปราภหลายแห่งทั้งในพระวินัย และพระสูตร ในพระวินัยเช่น จุฬวรรคแห่งพระวินัยปิฎก ว่าด้วยเรื่องบาตรไม้จันทน์^{๘๘๓} ในพระสูตรเช่น ในภทรทวาชะสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๘๘๔} ปณิโกลการทวาชะสูตร^{๘๘๕} และเอตทัคควรรค แห่งอังคุตตรนิกาย^{๘๘๖}

ดูรายละเอียดใน พระปณิโกลการทวาชะ

๔. พระภทรทวาชะ

ปรากฏในธัญยานิสุตระ ระบุว่าแต่เดิมเป็นพราหมณ์ ไม่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ต่อมาได้อาศัยนางธัญยานี ผู้เป็นภรรยาและเป็นพุทธสาวิกา จึงได้มีโอกาสเข้าเฝ้า และฟังธรรมจากพระพุทธรูป เกิดความเลื่อมใส ขอบวชในสำนักของพระพุทธรูป ครั้นบวชแล้วไม่นาน หลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๘๘๗}

๕. สามณเฎการทวาชะ

ปรากฏในอัคคัณญสูตร ที่มณีนิยาย^{๘๘๘} ความพรรณนาไว้ว่า สามณเฎการทวาชะ หวังความเป็นภิกษุ จึงอยู่อบรมในสำนักของภิกษุทั้งหลาย วันหนึ่งเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจงกรมอยู่ในที่ร่มเงาของปราสาทของนางวิสาขาในบุพพาราม จึงได้มีโอกาสเข้าเฝ้าเพื่อฟังธรรม โดยการชักชวนของสามณเฎชื่อว่าเสฏฐะ

จากบทสนทนาในพระสูตรนี้ ทำให้ทราบว่า สามณเฎการทวาชะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เมื่อออกบวชจึงถูกพวกพราหมณ์ด่าด้วยถ้อยคำเหยียดหยาม เพราะพวกพราหมณ์ถือว่า วรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะที่ประเสริฐสุด วรรณะอื่นเลว พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ ผู้มิใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ เพราะพราหมณ์เกิดจากพรหม เป็นทายาทของพรหม ภทรทวาชะละวรรณะประเสริฐสุด เข้าไปอยู่ในวรรณะที่เลวทราม คือสมณะโล้น

^{๘๘๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๘.

^{๘๘๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๒/๑๖.

^{๘๘๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๒.

^{๘๘๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๙/๓๓๑.

^{๘๘๖} อ.เอ.ก. (ไทย) ๒๐/๑๙๕/๒๖.

^{๘๘๗} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๕.

^{๘๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า จริง ๆ แล้ว พวกพราหมณ์ลึ้ม “กำพืด” พราหมณ์ทุกคนตลอดมาจากช่องคลอดของนางพราหมณี แต่กลับบอกว่าเกิดจากพรหม เป็นการกล่าวดู พูตเท็จ จากนั้นจึงทรงแสดงความบริสุทธิ์แห่งวรรณะทั้ง ๔ ว่า โดยที่สุดแล้วขึ้นอยู่กับกรกระทำ ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๘๘๙}

ภารทวาชะ, ฤาษี

ฤาษีภารทวาชะ เป็น ๑ ในบรรดาฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ ประกอบด้วย ฤาษีอัญญกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตตะ ฤาษีมัตถคิ ฤาษีอังคิรส ฤาษีภารทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ ฤาษีภคฺ ทั้งหมดเป็นผู้แต่งมนต์ สอนมนต์ที่พวกพราหมณ์ในเวลานี้สวดสอนซึ่งบทมนต์เก่าที่ท่านสวด สอนรวบรวมไว้ สอนได้ถูกต้องตามที่ท่านสอนไว้ บอกได้ถูกต้องตามที่ท่านบอกไว้ ฤาษีเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ฉันอาหารในราตรี งดฉันในเวลาวิกาล^{๘๙๐}

ภิกษุโยสะ, พระ

พระภิกษุโยสะ ในคัมภีร์ระบุว่า เป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมณะ คู่กับพระอูดตระ^{๘๙๑} พระโกนาคมณะพระพุทธเจ้ามีชีวิตอยู่ในภัทรกัป เกิดในชนเผ่าโรหิตัสสะ ประมาณอายุของมนุษย์ในภัทรกัปนี้ได้ ๓๐,๐๐๐ ปี

ภุมมชกะ, พระ

พระภุมมชกะ จัดอยู่ในกลุ่มภิกษุฉัพพัคคีย์ ทั้งสองก่ออภิกรรมในหมู่สงฆ์ มีเรื่องราวปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์พระวินัยปิฎก พระภุมมชกะจับคู่กับพระเมตติยะ ได้สร้างสำนักอยู่ใกล้ ๆ เมืองราชคฤห์ ปลูกผลไม้ต่าง ๆ ส่งเคราะห์ชาวเมืองด้วยผลไม้เหล่านั้น ให้พวกเด็กหนุ่มของตระกูลบวช ขยายบริษัทจนมีกำลังใหญ่ และได้ก่ออภิกรรมในหมู่สงฆ์ขึ้นหลายครั้ง (ดูฉัพพัคคีย์)

ภุมิชะ, พระ

พระภุมิชะ ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่าเป็นพระเจ้าลุงของชยเสนราชกุมาร^{๘๙๒} ในภุมิสสูตร^{๘๙๓} มีเนื้อความระบุถึงพระภุมิชะ ได้เข้าไปในพระราชวังของชยเสนราชกุมาร

ชยเสนราชกุมารได้เข้าไปถามข้อสงสัยประเด็นที่มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งแสดงทัศนะเกี่ยวกับการตั้งหรือไม่ตั้งความปรารถนาไม่มีผลต่อการบรรลุธรรมผล เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีความเห็นอย่างไร

พระภุมิชะได้ออกตัวว่า ตนไม่ได้สดับมาต่อหน้าพระพักตร์ แต่ประเด็นนี้ เป็นไปได้ที่พระพุทธเจ้าจะพยากรณ์ว่า จะตั้งความปรารถนาหรือไม่ตั้งความปรารถนา ไม่ใช่ประเด็นสำคัญ ประเด็นสำคัญอยู่ที่การประพฤติพรหมจรรย์โดยอุบายแยบคายหรือไม่ต่างหาก ถ้าประพฤติพรหมจรรย์โดยอุบายแยบคาย จะต้องหรือไม่ตั้งความปรารถนา ก็สามารถบรรลุธรรมได้ หลังจากพระ

^{๘๘๙} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๖/๘๗.

^{๘๙๐} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๐.

^{๘๙๑} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙/๔.

^{๘๙๒} ม.อุ.อ.(ไทย) ๓/๒/๑๐๙.

^{๘๙๓} ม.อุ.ปริ.(ไทย) ๑๔/๒๒๓/๒๕๖.

ภูมิชะถาวยวิสัยชนา และกระทำกตกิจเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็กลับไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ เพื่อฟังคำวินิจฉัย พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรับรองคำพูดของท่านว่าชอบแล้ว

ในภูมิขสุตร สังยุตตนิกาย^{๘๙๔} พรรณนาถึงพระภูมิชะได้เข้าไปถามปัญหาแก่พระสารีบุตร ประเด็นเรื่องทัศนคติเกี่ยวกับความสุขและความทุกข์ ซึ่งมีสมณพราหมณ์บางพวกกล่าวไว้ว่า เป็นสิ่งที่ตนเองกระทำ อีกพวกบอกว่าผู้อื่นเป็นผู้กระทำ บางพวกบอกว่า ทั้งตนเองและผู้อื่นกระทำ บางพวกก็บอกว่าไม่ใช่ทั้งตนเองและผู้อื่นกระทำ ข้อนี้ พระศาสดามีทัศนคติอย่างไร ต่อปัญหานี้ พระสารีบุตรยกเรื่องปฏิจจสมุปบาทมาขยายความ ว่าโดยสรุปคือ สุข ทุกข์ อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น

ม

มขเทวะ, พระราชา

พระเจ้ามขเทวะ เป็นพระราชาปกครองเมืองมิลิตา ประวัติของพระองค์ได้ถูกนำมาปรารภ เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่อัมพวันของพระเจ้ามขเทวะ ระหว่างนั้น ทรงระลึกถึงเหตุในอดีต จึงแยมพระสรวล พระอานนท์เห็นจึงกราบทูลถามสาเหตุของการแยมพระสรวล จึงได้ตรัสตอบว่า สถานที่ตรงนี้ ก็เคยมีพระราชาพระนามว่ามขเทวะปกครองเช่นกัน พระองค์ทรงเป็นพระราชาผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา เป็นมหาราชผู้ตั้งมั่นในธรรม ทรงประพฤติธรรมในพราหมณ์และคหบดี ในชาวนิคมนและชนบท ทรงรักษาศีลอุโบสถทุกวันธรรมสวันะ เคยรับสั่งกับช่างกลบกระจำพระองค์ว่า หากเห็นผมหงอกบนพระเศียรเมื่อไรให้บอกพระองค์ เมื่อพระเกสาหงอก นายช่างก็กราบทูลตามความเป็นจริง พระองค์ยกเรื่องนี้เป็นเหตุ สละราชสมบัติออกผนวช พร้อมกับสั่งพระราชโอรสให้ถือปฏิบัติอย่างนี้ ต่อ ๆ กันไป^{๘๙๕}

พระเจ้ามขเทวะ จึงถือเสมือนเป็นพระราชาผู้ทรงทศพิธราชธรรมในอุดมคติ ที่ได้รับการปรารภถึงบ่อยครั้ง

มหกะ

มหกะ ปรากฏในพระไตรปิฎก ๒ ฐานะ ดังนี้

๑. สามเณรมหกะ

สามเณรมหกะ ปรากฏในกัณฐกวัตถุแห่งวินัยปิฎก^{๘๙๖} และถือเป็นต้นบัญญัติสิกขาบทห้ามพระภิกษุมีสามเณรอุปัฏฐาก ๒ รูป รูปใดมี ปรับอาบัติทุกกฏ มูลเหตุมาจากการที่สามเณรมหกะและสามเณรกัณฐกะ ซึ่งเป็นอุปัฏฐากของพระอุปนันทศากยบุตร ชอบบรังแกกันและกัน เป็นเหตุให้ภิกษุทั้งหลายติเตียน ความทราบถึงพระศาสดา จึงทรงบัญญัติสิกขาบทไว้

๒. พระมหกะ

พระมหกะ ปรากฏในมหกปาฏิหาริยสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๘๙๗} ความพรรณนาถึงพระมหกะ และภิกษุผู้เป็นพระเถระหลายรูปอยู่ที่อัมพวัน เขตเมืองมัจฉิกาสันท์ ครั้งนั้นจิตตคหบดีได้เข้าไปหาพระเถระ และนิมนต์รับภัตตาหารที่โรงวัว พระเถระทั้งหลายก็รับนิมนต์โดยดุชฌิภาพ

^{๘๙๔} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๕/๔๘.

^{๘๙๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๘/๓๓๒.

^{๘๙๖} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๑/๑๕๖.

^{๘๙๗} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๔๖/๓๗๘.

ครั้นถึงเวลาเช้าพระเถระเหล่านั้นก็ไปยังเรือนของคหบดี โดยมีพระมหกะซึ่งเป็นผู้ใหม่กว่าทุกรูปในหมู่ภิกษุ นั้น หลังจากทำภัตกิจเสร็จแล้ว พระเถระทั้งหลายก็เดินทางกลับ โดยมีคหบดีเดินทางตามเวลานั้นอากาศร้อนจัด พระมหกะก็เลยปรารภว่า ถ้ามีลมเย็นๆ พัดมา ฝนโปรยลงมาหน่อย ๆ ก็คงดี พระเถระทั้งหลายก็เห็นด้วย พระมหกะจึงบันดาลให้ลมพัด และฝนตกปรอยๆ ทำให้จิตคหบดีซึ่งเดินทางตามหลังแอบคิดไปว่า ขนาดพระใหม่ยังมีอานภาพขนาดนี้

วันต่อมาจิตคหบดีได้เข้าไปหาพระมหกะ พร้อมทั้งขอให้ท่านแสดงฤทธิ์ให้ดูอีก พระมหกะจึงให้คหบดีเอาผ้าปูที่ระเบียง จากนั้นก็ให้เกลี่ยฟ่อนหญ้าไว้ ต่อแต่นั้นท่านก็เข้าไปยังวิหาร ปิดประตู บันดาลให้เปลวไฟลอยออกจากช่องลูกตาล ไหม้กองหญ้า แต่ไม่ให้ไหม้ผ้าห่ม ทำคหบดีตกใจรีบสละผ้าห่ม ยืนขนลุกอยู่ข้าง ๆ

จิตคหบดีเห็นเช่นนั้นก็เกิดความเลื่อมใส และนิมนต์ท่านอยู่ที่อัมพวาฏกวัน และปวารณาจะบำรุงดูแลด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยบริวาร พระมหกะได้ยินเช่นนั้นก็บอกว่า “โยมพุดดี” วันต่อมาท่านก็เก็บงานเสนาสนะออกจากเมืองมัจฉิกาสน์ และไม่กลับมาอีกเลย

มณีจุฬกะ, ผู้ใหญ่บ้าน

นายมณีจุฬกะ ในคัมภีร์^{๘๙๘} ระบุว่า เป็นผู้ใหญ่บ้าน วันหนึ่งมีการประชุมในราชบริษัทภายในพระราชวัง เกิดมีปัญหาขึ้นในสมาคมนั้นว่า “เงินและทองสมควรแก่พระสมณะเชื้อสายศากยบุตร หรือพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรยินดีทองและเงินได้หรือ พวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรรับทองและเงินได้หรือ”

นายมณีจุฬกะนั่งอยู่ในบริษัทนั้นด้วย ก็ได้กล่าวชี้แจงให้บริษัทเข้าใจว่า “ทองและเงินไม่สมควรแก่พระสมณะเชื้อสายศากยบุตร พวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรไม่ยินดีทองและเงิน ไม่รับทองและเงิน ปล่อยวางแก้วมณีและทอง ปราศจากทองและเงิน” เมื่อชี้แจงให้ราชบริษัทเข้าใจเช่นนั้นแล้ว ก็ได้เข้าไปกราบทูลรายงานให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรับรองการชี้แจงของนายมณีจุฬกะว่า ชี้แจงตามความเป็นจริง ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระพุทธพจน์ จากนั้นจึงตรัสกับผู้ใหญ่บ้านมณีจุฬกะว่า “ผู้ใหญ่บ้าน ทองและเงินควรแก่รูปใด แม้กามคุณ ๕ ก็ควรแก่ผู้นั้น กามคุณ ๕ ควรแก่รูปใด ท่านพึงทรงจำผู้นั้นโดยส่วนเดียวว่า ไม่มีสมณธรรม ไม่มีธรรมของเชื้อสายศากยบุตร”

มธุระ, พระราชา

พระเจ้ามธุระ ปรากฏในมธุรสสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย^{๘๙๙} ความระบุดังพระเจ้ามธุระ แห่งเมืองมธุรา ได้เสด็จไปเยี่ยมพระมหากัจจายนะ ณ ป่าคุณธาวิน เขตกรุงมธุรา เมื่อเสด็จไปถึงได้ถือโอกาสสนทนาธรรมเกี่ยวกับวาทะที่พราหมณ์ทั้งหลายประกาศว่า วรรณะพราหมณ์เท่านั้นประเสริฐที่สุด ท่านพระมหากัจจายนะมีความเห็นอย่างไร

พระมหากัจจายนะได้แสดงให้เห็นตามความเป็นจริงว่า วาทะที่กล่าวอ้างนั้น “เป็นเพียงคำโฆษณาในโลกเท่านั้น” ว่าตามความเป็นจริงแล้ว กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทรก็ตาม ต่างก็ประเสริฐเพราะการกระทำ หากทำความชั่วด้วยกาย วาจา และใจ ย่อมบังเกิดในอบาย

^{๘๙๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๘/๓๙๗.

^{๘๙๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๗/๓๘๒.

ทุกติ วินิบาต นรกกะเหมือนกันหมด กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทรก็ตาม กระทำการตัดช่องย่อง เบา ปล้นเรือน ตักใจในทางเปลี่ยว เป็นชู้ ถ้าราชบุรุษจับได้ ย่อมได้ชื่อว่าเป็น “นักโทษ” และก็จะต้อง ได้รับโทษเหมือนกัน ไม่มีข้อยกเว้น

พระเจ้ามธุระเมื่อพระมหากัจจายนะถวายพระพรอย่างนั้น ทรงเลื่อมใส แสดงพระองค์เป็น อุบาสก นับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่บัดนั้น

ในคัมภีร์ระบุอีกว่า เดิมทีเดิยวนั้นพระเจ้ามธุระขอถึงพระมหากัจจายนะเป็นสรณะ แต่ถูก ห้ามไว้ พร้อมทั้งได้รับการแนะนำว่าให้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ เพราะพระองค์เป็นศาสดา ตนเป็น เพียงพระสาวกเท่านั้น

พระเจ้ามธุระได้ทรงปฏิบัติตาม พร้อมกับแสดงพระประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ก็ได้รับทราบจากพระมหากัจจายนะว่า เวลานี้ พระองค์ปรีนิพพานแล้ว ท่านจึงแสดงพระองค์เป็น อุบาสก ถือพระพุทธเจ้าแม้ปรีนิพพานแล้ว ว่าเป็นสรณะ พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์

มหาวิจิตรราช, พระราชา

พระเจ้ามหาวิจิตรราช ปรากฏในกฎทนต์สูตร แห่งทีฆนิกาย^{๙๐๐} พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างแสดงแก่กฎทนต์พรหมณ์ ซึ่งได้เข้าเฝ้า ณ สวนอัมพลิน္ณูฏิกา ที่เฝ้าเข้าเพื่อกราบ ทูลถามเรื่องยัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ เพื่อเป็นแนวทางประการที่พระองค์จะทำการ บูชายัญ โดยทรงยกตัวอย่างกรณีของพระเจ้ามหาวิจิตรราชในอดีต

ยัญสมบัติ ๓ ประการ ของพระเจ้ามหาวิจิตรราช ได้แก่ ๑) การพระราชทานพันธุ์พืชและ อาหารให้แก่พลเมืองผู้ชะมัดเข้มแข็งในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ ๒) พระราชทานต้นทุนแก่ พลเมืองผู้ชะมัดเข้มแข็งในพาณิชย์กรรม และ ๓) พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยัน ชำนาญในบ้านเมือง

พระเจ้ามหาวิจิตรราช ทรงบูชายัญด้วยอาการ ๑๖ อย่าง เป็นต้นว่า ๑) ทรงเชิญเจ้า ผู้ปกครองเมืองที่อยู่ในนิคมและในชนบทมาปรึกษา ๒) ทรงเชิญอำมาตย์ราชบริพารที่อยู่ในนิคมและใน ชนบทมาปรึกษา ๓) ทรงเชิญพราหมณ์มหาศาลที่อยู่ในนิคมและในชนบทมาปรึกษา ๔) ทรงเชิญ คหบดีผู้มั่งคั่งในนิคมและชนบทมาปรึกษา ๕) ทรงเป็นกษัตริย์ที่บริสุทธิโดยพระชาติกำเนิดทั้งฝ่ายพระ ชนกและชนนี เป็นต้น และที่สำคัญนั้น ในการบูชายัญไม่มีการฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุนัข และสัตว์นานา ชนิด

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน กฎทนต์พรหมณ์

มักขลิโคศาล, เจ้าลัทธิ

มักขลิโคศาลเป็นบุตรทาสคนหนึ่ง เพราะความที่เกิดในโรงวัว จึงได้นามว่า โคศาล วันหนึ่ง ถูกนายให้อุ้มหม้อน้ำไปตามถนนที่มีเปลือกตม ถูกนายกำชับว่า อย่าลื่นนะ แต่ด้วยความประมาทก็ลื่น หกล้ม เพราะความกลัวถูกลงโทษจึงวิ่งหนี นายอุตชายผ้าไว้ เขาทิ้งผ้า แล้วก็หนีไป^{๙๐๑}

มักขลิโคศาล เป็น ๑ ในเจ้าลัทธิ หรือที่เรียกว่า ครูทั้ง ๖ ประกอบด้วย ปุณณกัสสปะ มักขลิ โคศาล อชิตเกสกะมพล ปุกุถกัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร นิครนถ์นาฏบุตร ในคัมภีร์ระบุว่าเป็นเจ้าหมู่

^{๙๐๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓/๑๒๕.

^{๙๐๑} มังคล.(ไทย) ๑/๖๔.

เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้ชี้ชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องว่าเป็นคนดี^{๙๐๒} ทั้งหมดอ้างตนว่าเป็นพระอรหันต์ในโลก^{๙๐๓}

มักขลิโคศาลมีปฏิญญาว่า “สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ บริสุทธิ์เอง ไม่มีการกระทำของตนเอง ไม่มีการกระทำของผู้อื่น ไม่มีการกระทำของบุรุษ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีเรี่ยวแรงของบุรุษ ไม่มีความบากบั่นของบุรุษ สัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวง ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร แปรไปตามเคราะห์ดีเคราะห์ร้าย ตามความประจวบ ตามความเป็นเอง”^{๙๐๔}

เหตุผลที่มักขลิโคศาลมีปฏิญญาเช่นนั้น เพราะเขามีความเชื่อว่า “ทุกๆ ร้อยปี คนนำน้ำหยดหนึ่งไปจากสระใหญ่ประมาณเท่านี้ ด้วยปลายหญ้าคา ทำสระน้ำนั้นให้ไม่มีน้ำ ๗ ครั้ง เป็นมหากัปหนึ่ง มหากัปเห็นปานนี้สิ้นไป ๘ ล้าน ๘ แสนครั้ง ทั้งคนโง่และคนฉลาดย่อมสิ้นทุกขได้”^{๙๐๕}

ลัทธินี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อเหตุกวาท หรือ อเหตุกปฏิญญา

มัญญุกุณฑลี, มาณพ

มัญญุกุณฑลีมาณพ ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๙๐๖} พระผู้มีพระภาคตรัสปรารภพระคาถาว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจดี ก็จะทำดีหรือหรือทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น” ความสังเขปในอรรถกถา^{๙๐๗} ดังต่อไปนี้

มัญญุกุณฑลี เป็นบุตรของอทินนปุพพกเศรษฐี สาเหตุที่ชื่อมัญญุกุณฑลี เพราะใส่ตุ้มหูเกลี้ยง ๆ ที่ตีโดยฝีมือเศรษฐีผู้เป็นบิดา ด้วยเหตุผลเพียงว่า บิดาไม่กล้าจ้างช่างทองตีให้ ด้วยกลัวเสียเงินค่าจ้าง และเหตุที่ชื่อว่า อทินนปุพพกเศรษฐี เหตุเพราะเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เคยหยิบยื่นอะไรๆ ให้แก่ใคร

มัญญุกุณฑลี ครั้นเติบโตใหญ่วัย ๑๖ ขวบปี เกิดเป็นโรคผอมเหลือง แต่เศรษฐีผู้เป็นบิดาก็ไม่กล้าพาไปหาหมอเพราะกลัวเสียทรัพย์ ได้แต่ไปสอบถามอาการจากหมอคนนั้นบ้าง คนนี้บ้าง จากนั้นก็ไปหายาปรุงให้บุตรรับประทานด้วยตนเอง กระทั่งโรคกำเริบหนัก จึงไปหาหมอมารักษา แต่พอมอมาถึงตรวจดูอาการ ก็บอกลา ด้วยรู้ว่า ยังไงก็ไม่รอด เศรษฐีรู้ว่ามัญญุกุณฑลีจะไม่รอดแล้ว ก็เลยให้หามไปนอนนอกชานเรือน ด้วยเกรงว่า ถ้าไว้ในเรือน คนมาเยี่ยมดูอาการก็จะเห็นทรัพย์สินเงินทอง มัญญุกุณฑลีจึงได้มานอนรอความตายอยู่นอกกระเบื้อง

วันนั้น พระศาสดาตรวจดูความเป็นไปของโลก เห็นเหตุดังกล่าว จึงอาศัยพระเมตตา เสด็จบิณฑบาตผ่านเรือนเศรษฐี ประทับเปลี่ยนแปลงพระรัศมีไปกระทบฝาผนังบ้าน ส่งสัญญาณให้มัญญุกุณฑลี ซึ่งนอนหันหน้าเข้าหาฝาผนังบ้านให้รู้สึกตัว

^{๙๐๒} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๘/๒๘๑.

^{๙๐๓} วิ.จ.อ.(ไทย) ๗/๒/๑๓.

^{๙๐๔} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑/๒๙๖.

^{๙๐๕} ที.สี.อ.(ไทย)๑/๑/๓๘๕.

^{๙๐๖} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒/๒๔.

^{๙๐๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒๕.

มัญญกุนทลีเห็นพระรัศมีสะท้อนกระทบสายตา ก็เกิดความสงสัย พลิกตัวกลับมา เห็นพระผู้มีพระภาคประทับยืนอยู่หน้าบ้าน เกิดความเลื่อมใส จึงได้น้อมจิตคารวะ ด้วยเวลานั้น ไม่มีแม้แต่แรงยกมือ จึงได้แต่ส่งใจไป พระผู้มีพระภาคทราบว่าเธอมีจิตอ่อนแล้ว ก็เสด็จจากไป ไม่นานนักก็ได้กระทำกาละ ไปบังเกิดบนสรวงสวรรค์ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น

ฝ่ายบิดา เมื่อมัญญกุนทลีจากไปแล้ว ก็ได้ให้คนนำศพไปเผาที่ป่าช้า เผาศพแล้ว ตัวก็ยังเศร้าโศก ไปป่าช้าทุก ๆ วัน นั่งคร่ำครวญร้องไห้ถึงบุตรที่ตายไปแล้ว หลายวันเข้า มัญญกุนทลีเทพบุตรก็ลงมาเตือนให้สำนึก พร้อมทั้งประกาศให้เห็นถึงพุทธานุภาพแห่งความเลื่อมใส ทำให้เศรษฐีกลางแคลงใจ และนำไปสู่การเข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลถามข้อเท็จจริง แต่ก็ถูกพระพุทธเจ้าย้อนว่า ทำไมต้องสงสัย ข้อเท็จจริงทุกอย่างบุตรชายบอกชัดเจนแล้วมิใช่หรือ

ในโอกาสนี้พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมโปรดอทินนบุพพกเศรษฐี ในกาลที่สิ้นสุดแห่งพระเทศนา มัญญกุนทลีเทพบุตรได้บรรลุโสดาบัน ขณะที่อทินนบุพพกเศรษฐีเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่นั้นมาก็กลับใจกลายเป็นเศรษฐีใจบุญ หวานสมบัติไว้ในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก

มัทธรูปี, พระราชธิดา

พระนางมัทธรูปี ในอัมพัฏฐสูตร^{๙๐๘} ระบุว่า เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าโอกกากราช ต่อมาถูกฤาษীগัณหะมาสู่ขอ เบื้องต้นพระองค์ทรงกริ้วมาก เพราะฐานะของฤาษীগัณหะนั้นไม่คู่ควรแก่พระราชธิดา จึงทรงขึ้นศรธนูเพื่อยิงฤาษี แต่ไม่สามารถปล่อยลูกธนูได้ ทั้งไม่สามารถวางธนูลง ด้วยอานุภาพของฤาษี สุดท้ายจึงต้องยกพระราชธิดาให้ฤาษี ต่อมา อาศัยการอยู่ร่วมกัน จึงได้ให้กำเนิดอัมพัฏฐมาณพ และถือเป็นต้นตระกูลอัมพัฏฐะ

มันตานี, นาง

นางมันตานี ปรากฏชื่อแต่เพียงว่าเป็นมารดาของพระปุลณณะ^{๙๐๙} ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ พระปุลณณะ ต่อมาจึงมีสร้อยนามเรียกว่า พระปุลณณมันตานีบุตร มีความหมายว่า พระปุลณณะผู้เป็นบุตรของนางมันตานี

ธรรมเนียมอินเดียสมัยพุทธกาล นิยมเรียกชื่อลูกโดยการอ้างชื่อแม่ เช่น สารีบุตร หมายถึง บุตรของนางสารี มันตานีบุตร หมายถึง บุตรของนางมันตานี โมคคัลลีบุตร หมายถึง บุตรของนางโมคคัลลี เป็นต้น

มัลละ, เจ้า

เจ้ามัลละ เป็นสามัญนาม ในคัมภีร์พระไตรปิฎกพบเจ้ามัลละที่ระบุชื่อที่ระบุชื่อเป็นจำเพาะก็มี เช่น เจ้ามัลละพระนามว่า โรชะ^{๙๑๐}, เจ้ามัลละพระนามว่า ปุกกุสะ^{๙๑๑} เป็นต้น

^{๙๐๘} ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๓/๙๕.

^{๙๐๙} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕๔/๗๐.

^{๙๑๐} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๑/๑๓๓.

^{๙๑๑} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๒/๑๔๑.

ในโรชมัลลวัตถุ^{๙๑๒} ระบุว่า เจ้ามัลละพระนามว่าโรชะเป็นสหายพระอานนท์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จกรุงกุสินารา ได้ถวายการต้อนรับ ครั้นเสร็จแล้วก็เข้าไปหาพระอานนท์ และได้รับการชื่นชมจากพระอานนท์ว่า ต้อนรับพระผู้มีพระภาคได้สมพระเกียรติ แต่เจ้าโรชะปฏิเสธ ที่ทำไปเพราะพวกญาติได้ทำกติกากว่า ใครไม่ต้อนรับพระผู้มีพระภาค จะถูกปรับสินไหม ๕๐๐ กหาปณะ ที่ทำไปเพราะกลัวถูกปรับสินไหม พระอานนท์ได้ยินอย่างนั้นก็แสดงความไม่พอใจ ได้เข้าเฝ้า และกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระผู้มีพระภาคได้แค้นใจจึงไปที่เจ้าโรชะ จากนั้นก็เสด็จเข้าไปในพระวิหาร

เจ้าโรชะได้พอรับกระแสพระเมตตาจิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็กระวนกระวายปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อได้รับคำแนะนำจากภิกษุทั้งหลายว่า พระองค์ประทับอยู่ในพระวิหาร จึงได้เข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคได้แสดงอนุพุททิกถา เมื่อเห็นว่าเจ้าโรชะมีจิตอ่อนโยนแล้ว ก็ทรงประกาศสามกัณฐิกธรรม จบพระธรรมเทศนา เจ้าโรชะตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล หมดความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยตั้งแต่บัดนั้น

ในมหาปริณิพพานสูตร^{๙๑๓} เจ้ามัลละพระนามว่าปุกกุสะ ซึ่งเป็นนัถ้ออาหารดาบส ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค กล่าวชื่นชมอาหารดาบสว่าเป็นผู้สัรรวมระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง แม้เกวียน ๕๐๐ เล่มเดินผ่านไปก็ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยินเสียง ทั้งที่มีสัญญาณ และไม่ได้หลับ

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า ระหว่างทำแบบนั้นกับการที่คนยังมีสัญญาณ เมื่อฝนตก ฟ้าแลบ ฟ้าร้อง ก็ไม่เห็น ไม่ได้ยิน อันไหนทำได้ยากกว่า เมื่อเจ้าปุกกุสะกราบทูลว่า อย่างหลังทำได้ยากกว่า พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเล่าเรื่องที่พระองค์อยู่ที่โรงกระเบื้องในเขตเมืองอาตุมา ฝ้าฝ้าใกล้โรงกระเบื้อง พระองค์ไม่ได้ยินเสียงฟ้าผ่า ไม่เห็นฟ้าแลบ

เจ้าปุกกุสะ เมื่อได้ยินพระผู้มีพระภาคตรัสเช่นนั้น ก็รู้สึกอัศจรรย์ ได้กล่าวชื่นชมพระผู้มีพระภาค และแสดงตนเป็นผู้นัถ้อพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

เจ้ามัลละ ถือว่ามีบทบาทสำคัญในคราวพุทธปรินิพพาน เพราะเมื่อพระผู้มีพระภาคได้เลือกเมืองกุสินาราคือที่ปรินิพพาน และเมืองกุสินารานี้ก็อยู่ในความปกครองของเจ้ามัลละทั้งหลาย เหตุนี้เมื่อหลังจากตัดสินพระทัยปลงมาลัยสังขารแล้ว ก็รับสั่งให้พระอานนท์แจ้งข่าวถึงเจ้ามัลละทั้งหลายทรงทราบเพื่อเตรียมการ เมื่อพระองค์เสด็จมาถึงเมืองกุสินารา ก็ได้รับการต้อนรับจากเจ้ามัลละทั้งหลาย เจ้ามัลละทั้งหลายได้จัดแจงตามรับสั่งในเรื่องการจัดการพระบรมศพ และการณ์ต่าง ๆ อย่างสมพระเกียรติ ทุกประการ

มัลลิกา, พระเทวี

๑. พระนางมัลลิกาเทวี อัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระนางมัลลิกา เดิมเป็นธิดาของนายมาลาการ ในพระนครสาวัตถี มีรูปโฉมเลอเลิศ มีปัญญามาก^{๙๑๔} มีหน้าที่ออกไปเก็บดอกไม้ในสวนเพื่อนำมาให้บิดาทำพวงมาลัย หรือไม่ก็จัดดอกไม้ให้เป็นระเบียบเพื่อไว้ขายเป็นประจำ นอกจากนี้นางยังได้เคยถวายดอกไม้ และได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้ากระทั่งได้บรรลุโศดาปัตติผลตั้งแต่อายุยังน้อย

^{๙๑๒} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๑/๑๓๓.

^{๙๑๓} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๒/๑๔๑.

^{๙๑๔} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๔๒๐.

คัมภีร์อรรถกถาระบุไว้ว่า เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา วันหนึ่ง พระนางมัลลิกาถือขนมจากตลาด เข้าไปรับประทานในสวนดอกไม้ ระหว่างทางได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้า มีภิกษุเป็นบริวารกำลังแสวงหาอาหาร เกิดความเลื่อมใส ได้ถวายขมนั้นแด่พระผู้มีพระภาค ด้วยยานิสงค์ของการถวายขมนั้นครั้งนั้น จึงได้รับการพยากรณ์จากพระศาสดาว่า พระนางมัลลิกาได้ถวายอาหารแก่พระองค์เป็นคนแรก วันนี้นางจักได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งก็เป็นไปตามนั้น วันนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงปราศรัยต่อพระเจ้าอชาตศัตรู ทรงเล่าถอยกลับมาสู่พระนคร ด้วยความกลัวพระวรกาย จึงเสด็จเข้าไปยังสวนดอกไม้เพื่อพักผ่อนและรอคอยหมู่ทหาร พระนางมัลลิกาเห็นจึงได้ถวายการดูแลรักษา ทำให้ทรงทราบซึ่งพระทัย จึงโปรดให้รับนางเข้าสู่เมือง และสถาปนาไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี^{๙๑๕} ในคัมภีร์พระไตรปิฎกกระบุว่า พระนางมัลลิกาทรงมีพระธิดากับพระเจ้าปเสนทิโกศล ๑ พระองค์^{๙๑๖} พระนามว่า วชิรกุมาร^{๙๑๗}

ครั้งหนึ่ง ขณะประทับอยู่บนปราสาท พระเจ้าปเสนทิโกศล มีความประสงค์จะทดสอบพระนางมัลลิกาเหวี่ยงว่าทรงรักพระองค์มากน้อยแค่ไหน ได้ตรัสถามว่าใครเป็นที่รักของพระนาง หรือมีคนทีพระนางรักยิ่งกว่าตัวบ้างไหม พระนางก็ตอบตามความเป็นจริงว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นที่รักของนาง แต่คนที่พระนางรักยิ่งกว่าตัวพระนางเองนั้นไม่มี ด้วยไม่ต้องการเสแสร้ง ตรัสเพียงเพื่อเอาพระทัย

เพื่อแสดงให้ทรงเห็นเป็นเรื่องธรรมดาหรือธรรมชาติของมนุษย์ นางจึงตรัสย้อนถามพระเจ้าปเสนทิโกศลด้วยคำถามเดียวกัน ซึ่งก็ได้รับคำตอบแบบเดียวกันคือ ไม่มีใครรักคนอื่นมากกว่าตัวเอง หลังจากได้คำตอบแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลก็เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลคำถามและคำตอบที่พระองค์และพระนางมัลลิกาเหวี่ยงได้สนทนามา พระผู้มีพระภาคทรงสดับดังนั้น ก็ตรัสยืนยันเช่นเดียวกัน ค้นหาตลอดทั่วทุกทิศแล้ว ไม่พบใครซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตน^{๙๑๘}

พระนางมัลลิกาเหวี่ยงว่ามีบทบาทสำคัญหลายประการ และได้รับการบันทึกไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในระดับบาลี และอรรถกถา เช่น ทรงมีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนพระทัยของพระเจ้าปเสนทิโกศลให้ทรงหันไปนับถือพระพุทธศาสนา ให้ทรงเลิกทำการบูชายัญตามคำแนะนำของปุโรหิต และทรงทำอสทิสถาน เป็นต้น

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลมีนิมิตประหลาดเกิดขึ้นในพระราชวัง และได้รับการพยากรณ์จากปุโรหิตว่าเป็นนิมิตร้าย ให้ทำการบูชายัญจึงจะช่วยแก้เคราะห์ดังกล่าว พระองค์รับสั่งให้เตรียมพิธีบูชายัญใหญ่ มีการฆ่าสัตว์อย่างละ ๕๐๐ ตัว พระนางมัลลิกาทรงทัดทานมิให้พระองค์ทำบาป และได้แนะนำให้พระองค์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอรับคำแนะนำซึ่งพระองค์ก็ ทรงทำตาม และยกเลิกพิธีบูชายัญ กระทั่งพระเจ้าปเสนทิโกศลยกเลิกพิธีบูชายัญ^{๙๑๙}

เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลแข่งกับชาวเมืองทำบุญกัน ประชาชนมักจะทำทานอันประณีต และมีโภหาร พระเจ้าปเสนทิโกศลจนพระทัยไม่รู้จะทำประการใด จึงจะทำให้ทานของพระองค์มีโภหารและแปลกใหม่กว่าประชาชน จึงขอรับคำแนะนำจากพระนางมัลลิกา ซึ่งพระนางมัลลิกาก็

^{๙๑๕} ส.สคา.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๓๗.

^{๙๑๖} ส.สคา. (ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐.

^{๙๑๗} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๗๖.

^{๙๑๘} ส.สคา.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๓๖.

^{๙๑๙} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๑๖๐.

แนะนำให้พระองค์ทรงทำ “อสนทิสทาน” ด้วยการเสริมใช้พระธิดาภคินีต่าง ๆ มาช่วยในการถวายทานครั้งนี้^{๙๒๐} ซึ่งทำให้ได้เปรียบชาวเมือง ชนะการแข่งขันในที่สุด นับว่าเป็นความเฉลียวฉลาดอันเกิดจากสติปัญญาของพระนางมัลลิกาอย่างแท้จริง^{๙๒๑}

นอกจากนี้ ยังทรงให้ความสำคัญ และส่งเสริมลัทธิศาสนา เห็นได้จากทรงรับสั่งให้สร้างสถานที่ได้ลัทธิเพื่อเป็นแหล่งเผยแพร่ศาสนาสำหรับเจ้าลัทธิต่าง ๆ ไว้ที่มุ่มเมือง ทรงให้ปลูกต้นมะพลับเป็นแถวล้อมรอบศาลา เรียกต่อมาว่า มัลลิกายาราม หรืออารามของพระนางมัลลิกา^{๙๒๒} หลักฐานจากคัมภีร์ระบุถึงการไต่वाทะในศาลาได้ลัทธินี้บ่อยครั้ง แม้พระพุทธเจ้า ตลอดพระสงฆ์สาวกก็เคยใช้สถานที่แห่งนี้ในการไต่वाทะกับปริพาชก หรือนิครนถ์ต่าง ๆ บ่อยครั้ง ตัวพระนางเองก็มีความสนพระทัยในการศึกษาพระธรรม ถึงกับกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคส่งพระสาวกมาสอนธรรมในพระราชวังเป็นประจำ^{๙๒๓}

จากหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พระนางมัลลิกาเทวี น่าจะมีความสนิทสนมกับพระผู้มีพระภาคเจ้าพอสมควร ดังจะเห็นได้จากครั้งหนึ่ง พระเจ้าปเสนโกศลวิวาทได้เลี้ยงเรื่องสิริ บ้างก็ว่าเรื่องที่บรรทม ถึงกับทรงกริ้วไม่สนพระทัยพระนางอยู่หลายวัน เหตุการณ์ครั้งนี้ได้ทราบถึงพระกรรมของพระผู้มีพระภาค พระองค์ได้เสด็จมาที่พระราชนิเวศน์ และทรงทำที่ถามหานางพระนางมัลลิกาเทวี พระเจ้า ปเสนทโกศลก็กราบทูลไปว่าจะทรงสนพระทัยไปทำไม แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ แล้ว ทั้งสองพระองค์ก็กลับปรองดองดังเดิม^{๙๒๔}

อนึ่ง จากหลักฐานในคัมภีร์ระบุว่า พระนางมัลลิกาเทวีทิวคตก่อนพระเจ้าปเสนทโกศล^{๙๒๕} อรรถกถาธรรมบทระบุว่า พระนางได้เคยทำสนทนะกับสุนัขทรงเลี้ยง เมื่อทิวคตจึงไปบังเกิดในนรกเป็นระยะเวลา ๗ วัน^{๙๒๖} ครบ ๗ วัน จึงได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

๒. นางมัลลิกา,ภรรยาของพันธุเสนาบดี

พระนางมัลลิกา เป็นธิดาเจ้ามัลละแห่งเมืองกุสินารา เมื่อเจริญวัย ได้แต่งงานกับพันธุเสนาบดี แต่ไม่มีบุตรด้วยกัน ทำให้พันธุเสนาบดีผิดหวัง และส่งพระนางกลับคืนตระกูล แต่ก่อนกลับพระนางได้เข้าไปกราบทูลลาพระพุทธเจ้า และได้รับการทัดทานจากพระพุทธเจ้าว่า ไม่ต้องกลับ ฝ่ายพันธุเสนาบดีเมื่อพระนางมัลลิกาบอกว่า พระพุทธเจ้าทรงให้พระนางกลับคืนก็ไม่กล้าคัดค้าน เพราะคิดว่า พระพุทธเจ้าคงจะทรงมองเห็นการณ์ไกล ซึ่งก็เป็นจริง เพราะต่อมา นางมัลลิกาก็ตั้งครรภ์ และคลอดบุตรชายแฝด ๓๒ คน ทั้งหมดเป็นผู้แก่ล้าแก่ ถึงพร้อมด้วยกำลัง สำเร็จศิลปวิทยาทั้งปวง คนหนึ่งๆ มีบริวารพันหนึ่ง^{๙๒๗}

ภายหลังต่อมามีคนยุยงว่าพันธุเสนาบดีพร้อมด้วยบุตร ๓๒ คนจะก่อการกบฏ พระราชาจึงวางแผนออกไปนอกเมือง แล้วจับพันธุเสนาบดี พร้อมด้วยบุตร ๓๒ คน ประหารชีวิตทั้งหมด นาง

^{๙๒๐} ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/๔๗.

^{๙๒๑} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๒๖๓.

^{๙๒๒} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒/๑๘๐.

^{๙๒๓} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๕๖.

^{๙๒๔} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๔๑๔.

^{๙๒๕} อัง.ปญจก.อ.(ไทย)๓/๑๑๔.

^{๙๒๖} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๑๖๘.

^{๙๒๗} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๓๐.

มัลลิกาทราบข่าวเรื่องนี้ ขณะอังการพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แต่ก็ไม่ได้แพร่พรายให้คนอื่นทราบ กระทั่งมีคนงานยกกับข้าวมา และทำภาชนะตักแด่หน้าพระพักตร์ พระพุทธเจ้าตรัสเตือนว่า อย่าคิดมาก เพราะของมีอันแตกไปเป็นธรรมดา นางจึงแก้หนังสือออกจากชายพก แล้วกราบทูลว่า สามีกับบุตร ๓๒ คนถูกฆ่าตายทั้งหมดยังไม่คิด จะไปคิดอะไรกับภาชนะแตกเพียงแค่นี้^{๑๒๘}

นางมัลลิกาครีนพระผู้มีพระภาคเสด็จกลับวิหารแล้ว ก็ให้เรียกสะใภ้ทั้ง ๓๒ คนมาแล้วก็สั่งสอนว่า สามีของพวกเธอทั้งหมดไม่มีความผิด ได้ผลกรรมแต่ชาติปางก่อน อย่าเศร้าโศกไปเลย และก็อย่าทำการผูกแค้นใจเจ็บต่อพระราชา

ฝ่ายพระราชาเมื่อทราบความจริงจากสายลับที่ส่งไป ก็เกิดความเศร้าโศกพระทัย ได้เสด็จไปยังเรือนของนางมัลลิกา ให้นางมัลลิกาและหญิงสะใภ้อดโทษ และได้พระราชทานพรแก่นางมัลลิกานางได้ขอพรให้นางและสะใภ้ทั้ง ๓๒ กลับคืนสู่ตระกูล เมื่อพระราชารับแล้ว นางก็ส่งสะใภ้กลับเรือนตระกูลทั้งหมด ส่วนนางก็กลับเรือนตระกูลของตนในเมืองกุสินารา^{๑๒๙}

มหากาล, พระ

พระมหากาลเถระ ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๓๐} บรรยายพระคาถาว่า “มารย่อมครอบงำบุคคลผู้พิจารณาเห็นความงาม ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อนเหมือนพายุพัดต้นไม้ที่ไม่มั่นคงให้หักโค่นลงได้ ในอรรถกถา^{๑๓๑} มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

พระมหากาลเถระ เดิมเป็นกุกุมพีชาวเสตัพพนคร มีพี่น้องร่วมท้องกัน ๓ คน ประกอบด้วย จุลกาล มัชฌิมกาล และมหากาล ทั้งหมดมีอาชีพค้าขายต่างเมือง จุลกาลและมหากาลทำหน้าที่นำสิ่งของมา ส่วนมัชฌิมกาล ทำหน้าที่ขายสินค้าที่นำมา

อยู่มาวันหนึ่งมหากาลบรรทุกสินค้าไปที่เมืองสาวัตถี พักเกวียนระหว่างเมืองสาวัตถีกับพระเชตวัน ได้เห็นมหาชนไปฟังธรรมเวลาเย็น จึงถือโอกาสน้องชายเฝ้าคาราวานเกวียน ส่วนตนก็ไปฟังธรรมกับชาวเมือง เมื่อไปถึงก็นั่งที่สุดบริษัท

พระพุทธเจ้าทราบอริยาศยของมหากาล จึงได้ตรัสอนุပ္พุพิกา สิ้นกระแสพระเทศนา เกิดความเลื่อมใส จึงกลับมาลาน้องชายขอบวช แม้จะถูกทัดทานจากน้องชายแล้วก็ตาม แต่ก็ยังยืนยันเจตนากระทั่งได้บวชในที่สุด ขณะที่จุลกาลก็ไปบวชเช่นกัน แต่มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อจะชวนพี่ชายสึก

พระมหากาลบวชแล้ว ได้เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า บำเพ็ญวิปัสสนาในป่าช้าแห่งหนึ่ง ได้อาศัยหญิงเฝ้าป่าช้าถวายความอุปถัมภ์ ไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย ขณะที่พระจุลกาลน้องชาย ถูกภรรยาวางแผนจับสึกในที่สุด

ฝ่ายภรรยาของพระมหากาล เห็นภรรยาของพระจุลกาลทำเช่นนั้น ก็วางแผนจะจับพระมหากาลสึกบ้าง วันหนึ่งเมื่อพระมหากาลกระทำกัตกิจในบ้าน พระศาสดามอบให้กระทำอนุโมทนา ท่านจึงต้องกลับที่หลัง นางได้โอกาสจึงล่อมเพื่อจะเปลื้องผ้าพระเถระออก แต่พระมหากาลล่วงรู้เหตุก่อน จึงได้เหาะหนีกลับพระเชตวัน

^{๑๒๘} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/๒๐๔.

^{๑๒๙} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๓๓.

^{๑๓๐} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗/๒๖.

^{๑๓๑} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๖๔.

มหากาล, อุบาสก

มหากาลอุบาสก มาขุททกนิกาย ธรรมบท^{๙๓๒} พระผู้มีพระภาคตรัสปรารภพระคาถาว่า “บาปที่ตนเองทำ เกิดในตน มีตนเป็นแดนเกิด ย่อมทำลายคนมีปัญญาทราม เหมือนเพชรที่เกิดจากหินทำลายแก้วมณี” ความในอรรถกถา^{๙๓๓} มีรายละเอียดพอสังเขปดังต่อไปนี้

มหากาลเป็นอุบาสกรักษาศีลอุโบสถ ๘ วันต่อเดือน ฟังธรรมกถาตลอดคืนยังรุ่งในวิหาร พวกโจรลักของในเรือนหลังหนึ่งในเวลากลางคืน ถูกเจ้าของติดตาม ต่างหนีกระจัดกระจายไป แต่มีโจรคนหนึ่งหนีไปทางวิหาร และทิ้งห่อสิ่งของที่ขโมยมาไว้ข้างริมสระน้ำ จึงหวมมหากาลลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เดินไปที่สระน้ำเพื่อล้างหน้าพอดี พวกมนุษย์ตามมาเห็นเข้า เข้าใจผิดคิดว่าเป็นโจร จึงพาจับและรมตีจนเสียชีวิต และทิ้งศพไว้ข้าง ๆ สระน้ำนั่นเอง

ต่อมาภิกษุทั้งหลายพบศพมหากาล จึงได้นำเรื่องไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ พร้อมกับกราบทูลว่า มหากาลนั้นไม่สมควรตายแบบนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองว่า จริงอยู่ มหากาลไม่สมควรตายแบบนี้ก็จริง แต่เธอตายสมควรแก่เหตุที่ได้ทำไว้ในชาติปางก่อน จากนั้นก็ทรงเล่าเรื่องมหากาลในอดีตที่มหากาลได้เคยทำร้ายชายผู้หนึ่งถึงแก่ความตาย เพราะเหตุหลงรัก และประสงค์จะแย่งภรรยาของเขามาเป็นภรรยาของตน

มหากัจจายนะ, พระ

พระมหากัจจายนะ หรือบางครั้งก็เรียกว่ามหากัจจानะ เป็นบุตรของติปิติวัจฉพราหมณ์ ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทปัชโชต ในพระนครอุชเชนี มารดาชื่อจันทนปทุมมา ในวันขนานนามท่าน มารดาบิดาปรึกษากันว่าบุตรของตนนั้นมีสิริระมณีผิวดั่งทอง จึงขนานนามท่านว่า กาญจนะ^{๙๓๔} ครั้นเจริญวัยแล้ว ได้ศึกษาไตรเพทจนจบสิ้น ต่อมาเมื่อบิดาท่านวายชนม์แล้ว ท่านก็ได้รับตำแหน่งปุโรหิตสืบแทนท่านบิดา

ครั้งหนึ่งพระเจ้าจันทปัชโชตทรงประชุมเหล่าอำมาตย์แล้วมีพระราชดำรัสถามว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงบังเกิดขึ้นในโลกแล้ว จะมีผู้ใดสามารถทูลอาราธนาพระพุทธองค์มาได้ อำมาตย์ทูลว่า กาญจนพราหมณ์ท่านนั้นที่จะเป็นผู้สามารถทูลอาราธนาพระพุทธองค์มาได้ พระเจ้าจันทปัชโชตจึงให้ตรัสเรียกกัจจายนะอำมาตย์มาเข้าเฝ้า ตรัสมอบหมายให้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และทูลเชิญเสด็จมายังเมืองอุชเชนี กัจจายนะอำมาตย์รับสนองพระราชโองการ แต่ก็ทูลขอพรว่า ถ้าอนุญาตให้ท่านได้บวชท่านก็จะไป พระเจ้าจันทปัชโชตก็ทรงอนุญาต

ก่อนออกเดินทาง กัจจายนะอำมาตย์ ได้คัดเลือกผู้ที่จะไปพร้อมกับตน ๗ คน และออกเดินทาง ครั้นเมื่อไปถึง และได้ฟังพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรม เมื่อจบเทศนาหมู่อำมาตย์นั้นก็ได้บรรลुพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้ง ๗ ท่าน ได้ทูลขออุปสมบท พระบรมศาสดาก็ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา

เมื่อกิจของตนถึงที่สุดแล้ว พระมหากัจจายนะก็กราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์เพื่อเสด็จไปกรุงอุชเชนี แต่ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอาศัยเหตุอันหนึ่ง จึงไม่เสด็จไปสู่ที่ที่ไม่สมควรเสด็จ

^{๙๓๒} พ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๑/๘๒.

^{๙๓๓} พ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๑๔๐.

^{๙๓๔} พ.อ.ป.(ไทย) ๓๓/๒๑/๒๔๐.

เพราะฉะนั้นจึงทรงมอบหมายให้พระมหากัจจายนะนั้นแหละไป ท่านจึงถวายบังคมพระตถาคต แล้วกลับไปกรุงอุชเชนีพร้อมกับภิกษุทั้ง ๗ รูปที่มาพร้อมกับตนนั้น

พระราชาทรงทราบว่า พระมหากัจจายนะกลับมาถึงแล้ว ได้ทรงกระทำสักการะใหญ่ พระเถระได้แสดงธรรม ยังมหาชนให้เลื่อมใส บวชในสำนักของพระเถระเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่นั้น ท้าวพระนครก็รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาวพัตร์ แม้พระเทวีก็ทรงเลื่อมใสในพระมหากัจจายนะอย่างยิ่ง ได้ขอพระราชานุญาตสร้างวิหารถวายพระเถระในพระราชอุทยาน พระเถระยังชาวอุชเชนีให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว จึงกลับไปเฝ้าพระศาสดาอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาภายหลังพระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ เชตวัน ทรงกระทำพระสูตร ๓ สูตร เหล่านี้คือ มรฺุณิณตฺกิสฺสูตฺร, กัจจายนเปยยาลิสฺสูตฺร, ปฺรายณิสฺสูตฺร ให้เป็นเหตุเกิดเรื่องแล้ว ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุ ผู้จำแนกอรธแห่งพระดำรัสที่ทรงตรัสโดยย่อให้พิสดารแล้ว

จากตำแหน่งเอตทัคคะของท่านนี้ ทำให้มีภิกษุแวะเวียนมาสอบถามข้อธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แต่โดยย่อ ให้พระมหากัจจายนะช่วยอธิบายให้พิสดาร เพื่อความเข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังปรากฏหลักฐานหลายแห่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่น ในมรฺุณิณตฺกิสฺสูตฺร ภิกษุทั้งหลายเข้าไปถามปัญหาให้ขยายความเรื่องปัญจจรธม^{๙๓๕} มรฺุณิสฺสูตฺร พระเจ้ามรฺุณเสตฺติจตุลถามปัญหาเรื่องข้อถกเถียงเรื่องวรรณที่ประเสริฐ^{๙๓๖} มหากัจจายนภทเทกรตฺติสฺสูตฺร เหล่าภิกษุเข้าไปขอรับรองให้ท่านขยายความอุทเทสที่พระพุทธเจ้าแสดงเกี่ยวกับผู้มีราตรีเดียวเจริญให้พิสดาร^{๙๓๗} อุทเทสวิภังคิสฺสูตฺร ภิกษุเข้าไปขอให้พระมหากัจจายนะขยายความเรื่องพิจารณาโดยประการที่วิญญานจะไม่ฟุ้งไปในภายนอก^{๙๓๘} หลิททิกานิสฺสูตฺร พรรณนาความคบดีชื่อหลิททิกานีเข้าไปขอให้ท่านขยายความพระคาถาว่า บุคคลละที่อยู่แล้ว ไม่เที่ยวชานไปหาที่อยู่อาศัย ไม่ทำความเยื่อใยในบ้าน วางจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหวังอติภาพต่อไป ไม่พึงกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน^{๙๓๙} เป็นต้น

ความที่พระมหากัจจายนะอยู่ในชนบท ท่านประสบปัญหาที่เนื่องด้วยข้อวินัยบางประการ เมื่อศิษย์ของท่านคือพระโสณภิกฺกัณณะประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านจึงฝากกราบทูลเพื่อขอผ่อนผันพระวินัยบางประการ ดังนี้

๑. ในวันดีที่กัชฌิณชนบทมีภิกษุน้อย ขอพุทธานุญาตผ่อนผันการอุปสมบทด้วยคณะน้อยกว่า ๑๐ รูปได้

๒. ในวันดีที่กัชฌิณชนบท พื้นดินมีสีดามาก แข็ง มีรอยแตกกระแหว่งเหมือนกิบโค ขอพุทธานุญาตพิเศษให้ภิกษุในวันดีที่กัชฌิณชนบทใช้รองเท้าหลายชั้นได้

๓. ในวันดีที่กัชฌิณชนบท มนุษย์นิยมการอาบน้ำ ถือน้ำน้ำทำให้สะอาด ขอพุทธานุญาตพิเศษให้ภิกษุในวันดีที่กัชฌิณชนบทอาบน้ำได้เป็นนิตย

^{๙๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙๙/๒๐๙.

^{๙๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๗/๓๘๒.

^{๙๓๗} ม.อุปริ. (ไทย) ๑๔/๒๗๙/๓๓๐.

^{๙๓๘} ม.อุปริ. (ไทย) ๑๔/๓๑๓/๓๘๐.

^{๙๓๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓/๑๑.

๔. ในวันตีทักษิณาชนบท นิยมใช้หนังแกะ หนังแพะ หนังมฤคเป็นเครื่องลาด เหมือนที่มีขมิ้นชนบทนิยมหญ้าตีนกา หญ้าหางนกยูง หญ้าหวดแมว หญ้าหางช้าง ขอฟุทธาอนุญาตพิเศษให้ภิกษุในวันตีชนบทใช้หนังแกะ หนังแพะ หนังมฤคเป็นเครื่องลาดได้

๕. ชาวบ้านถวายจีวรฝากภิกษุทั้งหลาย ขอฟุทธาอนุญาตพิเศษให้ภิกษุสามารถรับฝากจีวรเพื่อภิกษุอื่นได้โดยไม่ต้องอาบัตินิสัสคคียปาจิตตีย์

พระผู้มีพระภาคได้สอบถามเหตุผลต่าง ๆ แล้ว ก็ทรงอนุญาต^{๙๔๐}

อนึ่ง จากมธุรสสูตร^{๙๔๑} ทำให้ทราบว่า พระมหากัจจายนะนั้นมีชีวิตอยู่หลังพุทธปรินิพพาน รายละเอียดในคัมภีร์ระบุว่า เมื่อพระเจ้ามธุระได้สดับความพิสดารแห่งอุทเทสที่ยกขึ้นตรัสถามแล้ว ทรงเลื่อมใสขอถึงพระมหากัจจายนะเป็นสรณะ แต่ท่านให้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ พระเจ้ามธุระจึงตรัสถามถึงพระพุทธเจ้าว่าขณะนี้ทรงประทับอยู่ที่ใด ซึ่งท่านได้ถวายพระพรไปว่า พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว

มหากัปปิณะ, พระ

พระมหากัปปิณะ เดิมเป็นพระราชาครองราชย์อยู่ในกุกกุฏดินนคร ในปัจฉิมประเทศ มีอาณาเขตประมาณ ๓๐๐ โยชน์^{๙๔๒} ในมหากัปปิณสูตร ได้พรรณานาบุคลิกลักษณะของพระมหากัปปิณะไว้ว่า “ชาวโปรง จมูกโด่ง”^{๙๔๓}

วันหนึ่งขณะเสด็จประพาสอุทยาน ได้ทรงทราบข่าวการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าจากพ่อค้ากลุ่มหนึ่ง จึงได้พระราชทานทรัพย์แก่พ่อค้า พร้อมฝากพระราชสาส์นไปถวายพระมหะสี ส่วนพระองค์ได้เสด็จออกอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมเหล่าอำมาตย์ ๑ พันคนที่ติดตามพระองค์ ทรงข้ามแม่น้ำคงคา แม่น้ำจันทกาคาด้วยสักกิริยา แม้พระศาสดาเมื่อทรงทราบข่าวด้วยพระญาณ ก็เสด็จออกมาต้อนรับตลอดระยะทาง ๑๒๐ โยชน์^{๙๔๔} ทรงประทับแปลงพระฉัพพรรณรังสี ณ โคนต้นไทร ใกล้ริมฝั่งแม่น้ำจันทกาคา ประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา และให้พระราชาร่วมกับอำมาตย์เหล่านั้นตั้งอยู่ในพระอรหัตตผลในวันนั้นนั่นเอง^{๙๔๕}

ในมหากัปปิณสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชมพระมหากัปปิณะว่า “ภิกษุนี้มีฤทธิ์มาก สมบัติที่เธอไม่เคยเข้า เธอก็เข้าได้โดยง่าย เธอได้กระทำให้แจ้งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน”^{๙๔๖}

^{๙๔๐} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๘.

^{๙๔๑} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๓/๓๙๑.

^{๙๔๒} ส.นิ.อ.(ไทย) ๒/๗๘๔.

^{๙๔๓} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๕/๓๓๘.

^{๙๔๔} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑/๕๒๖.

^{๙๔๕} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒๓๑/๓๓๕.

^{๙๔๖} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๕/๓๓๘.

พระมหากษัตริย์ หลังจากที่ได้บรรลุกิจในพระศาสนาแล้ว พักอยู่ในที่ใด ๆ ก็ตาม มักเปล่งวาจาเนื่อง ๆ ว่า อโห สุโข อโห สุโข แปลว่า สุขหนอ สุขหนอ ทำให้ภิกษุทั้งหลายเข้าใจผิดคิดว่าท่านคิดถึงสุขในราชสมบัติ^{๙๔๗}

ในมหากษัตริย์ ปราบปรามพระมหากษัตริย์หลักเรือนอยู่ในมัททกัจฉิมฤคทายวัน เขตกรุงราชคฤห์ เกิดข้อสงสัยว่า ตนได้บรรลุพระอรหันต์ ปลีกวิเวกอยู่เช่นนี้ ควรจะทำอุโบสถหรือไม่ พระผู้มีพระภาคทราบความดำริเธอ จึงได้ไปปรากฏต่อหน้า พร้อมกับตรัสเตือนอย่าได้คิดอย่างนั้น เพราะถ้าเธอไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชาอุโบสถแล้ว ใครเล่าจักสักการะ เคารพ นับถือ บูชาอุโบสถ^{๙๔๘}

พระมหากษัตริย์ ได้รับการยกย่องจากพระศาสดาในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้กล่าวสอนภิกษุ เนื่องจากมีความสามารถสอนภิกษุ ๑ พันรูปให้ได้บรรลุพระอรหันต์ในการประชุมครั้งเดียว^{๙๔๙}

มหากัสสปะ, พระ

พระมหากัสสปะ นามเดิม ปิณฑิล เป็นบุตรของกบิลพราหมณ์ ในบ้านมหาติตตะ กรุงราชคฤห์ เมื่อเติบโตใหญ่บิดามารดาที่มีความประสงค์จะให้แต่งงาน แต่ปิณฑิลมาณพหามีความประสงค์ต้องการครองเรือนไม่ ตั้งใจอยู่ว่า จะทำหน้าที่ปฏิบัติบิดามารดาจนกว่าท่านทั้งสองจะเสียชีวิต จากนั้นจะขอออกบวช แต่ก็ถูกรับเร้าจากบิดามารดาอยู่เนื่อง^{๙๕๐}

ปิณฑิลมาณพเห็นว่าถูกรับเร้าอยู่บ่อย ๆ ก็หาวิธีจะให้บิดามารดายอม จึงไปเอาทองคำสี่สุกมา แล้วให้ช่างทองทำรูปหญิงคนหนึ่ง เมื่อขัดและบุบเรียบเรียบร้อยแล้ว แต่งชุด และประดับประดาเสร็จก็นำไปวางต่อหน้ามารดา พร้อมกับบอกว่า ถ้าได้หญิงสาวมีรูปอย่างนี้ จึงจะแต่งงาน

มารดาเป็นคนฉลาด คิดว่าลูกของตนคงมีบุญวาสนา จึงได้แต่งตั้งพราหมณ์ ๘ คน มอบหมายให้ไปแสวงหาสตรีผู้มีรูปร่างเหมือนอย่างรูปหุ่นที่บุตรมอบให้ และด้วยบุญบารมีของปิณฑิลมาณพ ก็ทำให้พราหมณ์ทั้ง ๘ ได้พบกับบุตรของโกสิยพราหมณ์ชื่อนางภัททกาปิลานี ในสาคลนคร แคว้นมัททราช จากนั้นก็กลับมารายงานให้กบิลพราหมณ์ทราบ

กบิลพราหมณ์ได้แจ้งแก่ปิณฑิลมาณพว่า ได้สตรีมีรูปร่างตามที่ลูกต้องการแล้ว จะดำเนินการสู่ขอให้เป็นไปตามประสงค์

ปิณฑิลมาณพ ความที่ไม่ต้องการแต่งงาน และต้องการจะออกบวชตั้งแต่ต้น เกรงว่าจะเสียการตามที่ตั้งใจไว้ จึงได้แอบเขียนจดหมายให้คนไปส่งให้นางภัททกาปิลานีทราบ ใจความจดหมายระบุว่า ให้นางหาชายที่เหมาะสมแต่งงานด้วยเถิด ส่วนตนเองไม่ต้องการอยู่ครองเรือน แต่มีความประสงค์จะออกบวช

^{๙๔๗} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒๓๑/๓๓๖.

^{๙๔๘} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๗/๒๑๔.

^{๙๔๙} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒๓๑/๓๓๗.

^{๙๕๐} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๒๙๓.

หนังสือที่ส่งไปก็ถูกคนของกบิลพราหมณ์ผู้เป็นบิดาจับได้ จึงได้แปลงหนังสือใหม่ แม้ใน ส่วนของนางภัททกาปิลานีก็ไม่มีความปรารถนาแต่งงาน นางได้เขียนหนังสือแจ้งมาในลักษณะเดียวกัน แต่ก็ถูกจับได้ และถูกแปลงสาร จนในที่สุดทั้งสองก็ได้แต่งงานกันทั้ง ๆ ที่ไม่ปรารถนา

ทั้งคู่อยู่ด้วยกันตลอดระยะเวลาที่บิดามารดามีชีวิตอยู่ แต่ไม่เคยสัมผัสถูกต้องตัวกันเลย

วันหนึ่งปิบลิลิมาณพถามนางภัททกาปิลานีว่า ตอนมาจากบ้านนำทรัพย์สมบัติมาเท่าไร เมื่อนางบอกจำนวนทรัพย์ ก็กล่าวต่อไปว่า ทรัพย์ทั้งหมด รวมกับของตนมี ๘๗ โกฏิ ขอยกให้เธอ ทั้งหมด ส่วนเราจะขอออกบวช

นางภัททกาปิลานี ได้ฟังคำของปิบลิลิมาณพเช่นนั้น ก็แจ้งความประสงค์ของตน เช่นเดียวกัน ทั้งสองจึงโกนศีรษะให้แก่กัน นุ่งห่มด้วยผ้ากาสาวะที่ได้จากร้านตลาด สละทรัพย์สมบัติ ทั้งหมดถือบวชอุทิศพระอรหันต์ในโลก ส่วนข้าทาสบริวารก็ให้พ้นจากความเป็นทาส

พระผู้มีพระภาค ประทับนั่งอยู่ที่กุฏิในพระวิหารเชตวัน ได้ทรงพิจารณาเห็นผู้ประกอบด้วย คุณอันยิ่งใหญ่ของบุคคลทั้งสอง จึงได้ทำการสงเคราะห์ด้วยการเสด็จออกไปต้อนรับเพียงลำพัง พระองค์ โดยประทับนั่งที่โคนต้นพทุพุตตกนิโครธระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา ทรงเปล่งรัศมี แสดงพุทธานุภาพให้ปรากฏ

พระมหากัสสปะได้มองเห็นแต่ไกลก็คิดว่า ผู้นี้แหละจักเป็นศาสดาของเรา เราบวชอุทิศ พระศาสดาพระองค์นี้ จำเต็มแต่มองเห็นก็น้อมกายไหวในที ๓ แห่ง แล้วกราบทูลว่า พระผู้มีพระภาค เจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นพระสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า “กัสสป ถ้าเธอจะพึงทำการบวชบวชนี้ไว้ในมหาปฐพีไซร์ แม้มหาปฐพีนั้นก็ไม้อาจรองรับเอาไว้ได้ การบวชที่เธอกระทำ ย่อมไม่อาจทำแม้ชนของเราให้สิ้น เพราะตถาคตมีคุณใหญ่หลวงอย่างนี้ นิ่งลงเถิดกัสสปะ เราจะให้ทรัพย์อันเป็นมรดกแก่เธอ”^{๙๕๑}

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประทานอุปสมบทแก่พระมหากัสสปะเถระด้วยโอวาท ๓ ประการ ได้แก่ (๑) กัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า ‘เราจักเข้าไปตั้งหิริและโอตตปโยอย่างแรงกล้าใน ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ ผู้เป็นมัชฌิมะ’ (๒) กัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า ‘เราจักพึง ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยกุศล จักกระทำธรรมนั้นทั้งหมดให้เป็นประโยชน์ มนสิการ ถึงธรรมนั้นทั้งหมด จักประมวลจิตมาทั้งหมด เจียใส่ตสดับธรรม’ (๓) กัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ ว่า ‘เราจักไม่ละกายคตาสติ ที่ประกอบด้วยความยินดี’^{๙๕๒}

ครั้นประทานแล้วก็เสด็จออกจากโคนต้นพทุพุตตกนิโครธ เสด็จเดินทางมีพระเถระเป็น ปัจจาสมณะ เมื่อเสด็จไปได้หน่อยหนึ่งก็ทรงแวะข้างทาง ประทับนั่งพักที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง พระเถระ ได้ใช้ผ้าที่ต้นห่มพับเป็น ๔ ชั้นปูลาดถวาย

พระศาสดาประทับนั่งบนผ้าสังฆาฏินั้นแล้ว เอาพระหัตถ์ลูบคลำเนื้อผ้าตรัสว่า กัสสปะ สังฆาฏี อันทำด้วยผ้าเก่าผืนนี้ของเธอนุ่มดี พระเถระคิดว่า พระศาสดาตรัสถึงสังฆาฏีของเรานุ่ม คงจักประสงค์จะห่ม จึง กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห่มสังฆาฏีเถิด พระศาสดาตรัสว่า กัสสปะ เธอ จะห่มอะไร? พระเถระกราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้ผ้านุ่งของพระองค์ จึงจักห่ม พระศาสดาตรัสว่า กัสสปะ ก็

^{๙๕๑} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๓๐๒.

^{๙๕๒} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๘.

เธอจักอาจทรงผ้าบังสุกุลที่ใช้จนเก่าผืนนี้อย่างนี้ได้หรือ ด้วยว่ามหาปฐพีได้ไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดิน ในวันที่เราซักผ้าบังสุกุลผืนนี้ ธรรมดาว่าจีวรที่เก่าเพราะใช้ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ ถึงเก่าแล้ว คนที่มีคุณนิตนน้อยไม่อาจครองได้ จีวรเก่าดังกล่าวนี้ อันบุคคลผู้อาจสามารถในการบำเพ็ญข้อปฏิบัติ ผู้ถือผ้าบังสุกุลมาแต่เดิมจึงจะควรรับเอา แล้วทรงเปลี่ยนจีวรกับพระเถระ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปลี่ยนจีวรอย่างนี้แล้ว ทรงห้ามจีวรที่พระเถระห้ามแล้ว พระเถระห้ามจีวรของพระศาสดา ในสมัยนั้นมหาปฐพีนี้แม้ไม่มีจิตใจก็ไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดินเหมือนจะกล่าวว่ามีแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก จีวรที่พระองค์ห้ามแล้ว ชื่อว่าเคยได้ประทานแก่พระสาวกไม่มี (คือไม่เคยมีการประทานจีวรที่ทรงห้ามแล้วแก่สาวก) ข้าพระองค์ไม่อาจรองรับคุณของพระองค์ได้ แม้พระเถระก็มีได้กระทำเหยื่อหยิ่งว่า เต็มใจนี้เราได้จีวรสำหรับใช้สอยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สิ่งที่เราจะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปในบัดนี้ยังมีอยู่หรือ จึงได้สมทานธุดงค์คุณ ๑๓ ข้อในสำนักของพระพุทธเจ้านั้นแหละ เป็นปฤชนเพียง ๗ วันในอรุณที่ ๘ ได้บรรลุประอรหัต^{๑๕๓}

พระมหากัสสปะได้รับการยกย่องในเรื่องธุดงค์คุณมาก คัมภีร์พรรณนาไว้ว่า “เว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสีย สาวกอื่น ใครเล่าผู้เสมอเหมือนพระมหากัสสปะด้วยธุดงค์คุณ ๑๓ ไม่มี”^{๑๕๔}

เกียรติคุณของท่าน ได้แผ่จรจาย ในหมู่สงฆ์ ท่านเป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่คณะสงฆ์ให้การเคารพ ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว คณะสงฆ์ยังไม่ยอมถวายพระเพลิงพระบรมศพจนกว่าพระมหากัสสปะจะเดินทางมาถึง^{๑๕๕}

ในหมู่เทวดา มีหลักฐานในพระสูตรหลายแห่งพรรณนาถึงความเคารพและความห่วงใยของเทวดาที่มีต่อพระมหากัสสปะ เช่น คราวหนึ่งท่านอาพาธ เทวดา ๕๐๐ องค์ ห่วงว่าท่านจะลำบากด้วยบิณฑบาต จึงพากันแปลงกายมาเป็นคนยาก คอยถวายอาหารบิณฑบาตท่าน^{๑๕๖} แม้แต่ท้าวสักกะจอมเทพ ก็เคยปลอมพระองค์ถวายบิณฑบาตพระเถระ^{๑๕๗}

หลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน พระมหากัสสปะได้เป็นประธาน และคัดคัดเลือกพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่^{๑๕๘} ถือเป็นคุณูปการที่ท่านมีต่อพระพุทธศาสนาตราบเท่าปัจจุบัน

มหาโกฏิฐิตะ,พระ

พระมหาโกฏิฐิตะ เป็นบุตรของพราหมณ์ ชื่ออัสสลายนะ กับนางพราหมณ์ชื่อจันทวดี^{๑๕๙} ซึ่งเป็นตระกูลที่มีทรัพย์สมบัติมาก ในพระนครสาวัตถี เมื่อถึงคราวตั้งชื่อ มารดาบิดาได้ตั้งชื่อท่านว่าโกฏิฐิตะ เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นก็เล่าเรียนจบไตรเพท

^{๑๕๓} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๓๐๓.

^{๑๕๔} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๒๔๐.

^{๑๕๕} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๓/๒๓๔.

^{๑๕๖} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๖/๑๗๘.

^{๑๕๗} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๒๒๒.

^{๑๕๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๕.

^{๑๕๙} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๔๓/๒๗๑.

ต่อมาเมื่อบิดาของท่านได้พบพระพุทธเจ้า^{๔๖๐} ได้ฟังธรรมเกิดความเลื่อมใส โภกฺกัฏฐิตะจึงได้รับการปลูกฝังในพระพุทธศาสนาด้วย โดยวันหนึ่ง เมื่อท่านได้เข้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใส ได้ขอบวช โดยมีพระมหาโมคคัลลานะเป็นอาจารย์ พระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์ โดยขณะกำลังอุปสมบทอยู่นั้น ท่านได้ตัดทิฏฐิพร้อมด้วยมูรธาภิเษกได้ขณะปลงผม เมื่อกำลังนุ่งผ้ากาสาვე ก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา^{๔๖๑}

พระมหาโภกฺกัฏฐิตะ เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษารูปหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎก ท่านได้เข้าไปหาพระสารีบุตร และเรียนถามปัญหาอยู่เนืองๆ ดังตัวอย่างที่ปรากฏในพระสูตรดังต่อไปนี้

ในนพกลาปิสูตร^{๔๖๒} พระมหาโภกฺกัฏฐิตะ ขณะพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้เข้าไปถามปัญหากับพระสารีบุตรว่า ชรา และมรณะเป็นสิ่งที่ตนกระทำให้เอง หรือเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ เป็นสิ่งที่ตนกระทำให้เองด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย หรือชราและมรณะเกิดเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำให้เองก็ไม่ใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็ไม่ใช่ ต่อปัญหานี้ พระสารีบุตรได้ตอบโดยอาศัยนัยแห่งปฏิจจสมุปบาท คือ เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี

ในสีลวันตสูตร^{๔๖๓} พระมหาโภกฺกัฏฐิตะ ขณะพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้เข้าไปถามปัญหากับพระสารีบุตรว่า ธรรมเหล่าไหนที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยกกาย ต่อปัญหานี้ พระสารีบุตรได้ตอบว่า อุปาทานชั้นทั้ง ๕ เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยอุบายอันแยกกาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น บังคับไม่ได้ เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ และเป็นอนัตตา

ในหุติยสมุททยธรรมสูตร^{๔๖๔} พระมหาโภกฺกัฏฐิตะ ขณะพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้เข้าไปถามปัญหากับพระสารีบุตรว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชา อวิชชา นี้ อวิชชา เป็นอย่างไร และด้วยเหตุเพียงไร บุคคลจึงชื่อว่าตกอยู่ในอวิชชา ต่อปัญหานี้ พระสารีบุตรตอบว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สติบ ไม้รู้ชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่มีความเกิดขึ้น เสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง นี้แหละเรียกว่า อวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงชื่อว่าตกอยู่ในอวิชชา

ในปฐมสารีบุตรตโกภกฺกัฏฐิตสูตร^{๔๖๕} ขณะพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้เข้าไปถามปัญหากับพระสารีบุตรว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหรือ, หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีกหรือ เป็นต้น ซึ่งต่อประเด็นนี้ พระสารีบุตรตอบว่า ปัญหาเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคไม่พยากรณ์

ในมหาโภกฺกัฏฐิตสูตร^{๔๖๖} พระมหาโภกฺกัฏฐิตะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตร และได้เรียนถามว่า “เพราะผัสสายตนะ ๖ ประการดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ อะไรอื่นยังมีอยู่หรือ” ต่อปัญหานี้ พระสารีบุตรได้ตอบว่า “อย่างกล่าวอย่างนั้น” “เพราะผัสสายตนะ ๖ ประการดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ อะไรอื่นไม่มีอยู่หรือ” ต่อปัญหานี้ พระสารีบุตรก็ได้ตอบว่า “อย่างกล่าวอย่างนั้น” เป็นต้น เหตุผลที่พระสารี

^{๔๖๐} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๑/๕๐๑.

^{๔๖๑} ข.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๕/๒๗๑.

^{๔๖๒} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๗/๑๓๔.

^{๔๖๓} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕.

^{๔๖๔} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๗/๒๒๓.

^{๔๖๕} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๔๑๒/๔๗๘.

^{๔๖๖} อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๗๓/๒๔๔.

บุตรตอบเช่นนี้ เพราะท่านมองว่า การตั้งคำถามเช่นนั้น เป็นเรื่องของการปรุงแต่ง คำตอบของท่านจึง เป็นเสมือนเตือนว่า ไม่ควรปรุงแต่ง เพราะการปรุงแต่งนั้นเป็นปญฺจธรรม

พระมหาโกฏิฐิตะ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บรรลุ ปฏิสัมภิตา^{๙๖๗}

มหาจุนทะ, พระ

พระมหาจุนทะ เป็นน้องชายของพระสารีบุตร บิดาชื่อวังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อนางสารี พราหมณ์^{๙๖๘} กำเนิดที่อุปติสสคาม ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์ มีพี่น้องร่วมท้องกัน ๗ คน ชาย ๔ คน ประกอบไปด้วย อุปติสสะ อุปเสนะ เรวตะ จุนทะ หนิง ๓ คน ประกอบด้วย นางจาลา อุจจาลา และ สีสุจาลา โดยทั้งหมดในออกบวชในธรรมวินัยของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าในเวลา ที่ไล่เลี่ยกัน

ตามประวัติเล่าว่า มารดาท่านเป็นมิจฉาทิภูติ ท่านจึงสั่งภิกษุทั้งหลายไว้ว่า หากเห็น น้องชายหนีมาขอบวช ก็ให้ดำเนินการบวชให้ตามประสงค์ โดยไม่ต้องให้ไปลาบิดามารดา ให้ถือเสมือน ท่านเป็นมารดาและบิดาของจุนทะ ดังนั้นเมื่อจุนทะหนีออกจากบ้านได้ พระเถระเหล่านั้นก็ดำเนินการ บวชให้ท่านทันที โดยเบื้องต้นได้บวชเป็นสามเณร เนื่องจากอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปี โดยในช่วงที่ท่านยังเป็น สามเณรอยู่นั้น ก็ได้มีโอกาสปฏิบัติหน้าที่อุปัฏฐากด้วย ครั้นเมื่ออายุครบอุปสมบท ท่านจึงได้รับการอุปสมบทโดยมีพระอานนท์เป็นพระอุปัชฌาย์^{๙๖๙}

ในสัลเลขสูตร บันทึกเรื่องราวพระจุนทะเข้าเฝ้าทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำอุบายหลายประการ นับตั้งแต่เรื่องทิวาญญู รูปฌาน อรูปฌาน ข้อปฏิบัติเป็นไป เพื่อการขัดเกลากิเลสทั้งหลาย เพื่อความดับสนิทแห่งกองกิเลสทั้งหลาย มีนัยเป็นต้นว่า “จุนทะ นั้น โคนต้นไม้ นั้นเรื้อนวาง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจเถิด อย่าประมาท อย่าได้เดือดร้อนในภายหลังเลย นี้ เป็นคำพรั่ำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย”^{๙๗๐}

ในมหาจุนทสูตร^{๙๗๑} บันทึกเรื่องราวพระมหาจุนทะได้ให้แนวทางในการปฏิบัติต่อกัน ระหว่างพระธรรมกถึก และพระนักปฏิบัติที่มักจะมีปัญหากระทบกระทั่งกัน กล่าวคือ พระธรรมกถึกก็ มักจะเพ่งโทษพระนักปฏิบัติว่า ไม่ได้ปฏิบัติเพื่อแก้กมลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เป็นต้น ขณะที่พระปฏิบัติก็มักจะเพ่งโทษพระธรรมกถึกว่า เป็นพวกฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พุดพรั่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น เป็นต้น ทำให้เกิดความขัดแย้ง ทางที่ถูกต้อง พระธรรมกถึก ควร สรรเสริญซึ่งกันและกัน^{๙๗๒}

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ทรงประชวร ได้รับความทุกข์ พระอาการหนัก พระมหาจุนทะได้มีโอกาสเข้า และได้รับการขอให้สาธยายโพชฌงค์ ๗

^{๙๖๗} อจ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๑๘/๒๘.

^{๙๖๘} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๖/๑๘๖.

^{๙๖๙} ส.ม.อ.(ไทย) ๕/๑/๔๓๗.

^{๙๗๐} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๘๘/๘๑.

^{๙๗๑} อจ.ฉก.(ไทย) ๒๒/๔๖/๕๑๒.

^{๙๗๒} อจ.ฉก.(ไทย) ๒๒/๔๖/๕๑๓.

ประการถวายพระผู้มีพระภาค เมื่อท่านได้สาธยายจบ อากาธอาหารของพระพุทธเจ้าก็หายขาด จึงได้ตรัสชมพระมหากุณฑลว่า “กุณฑล โภชนมคค์ตินิก กุณฑล โภชนมคค์ตินิก” ^{๙๗๓}

ในฉันทโนวาทสูตร ^{๙๗๔} ขณะที่พักอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ พระมหากุณฑล และพระสารีบุตร ได้มีโอกาสเข้าไปเยี่ยมอาการอาหารของพระฉันทน โดยทั้งสองรูปได้ให้โอวาท และชวนพระฉันทนสนทนาเพื่อบรรเทาความยึดมั่นถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หลังจากการสนทนา และพระเถระทั้ง ๒ รูปกลับไปแล้ว พระฉันทนก็ได้ปลงชีวิตตัวเอง พร้อมกับจิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวง

เมื่อครั้งพระสารีบุตรจะเข้าสู่ปริณิพพาน พระมหากุณฑลได้เป็นพระติดตามไปที่บ้านเกิด และเมื่อจัดแจงสรีริกกิจของพระสารีบุตรเสร็จแล้ว ท่านก็ได้นำบาตรและจีวรของพระสารีบุตรมาถวายพระอานนท์ พระอานนท์จึงชวนพระมหากุณฑลเข้าเฝ้า กราบทูลถวายรายงานการปริณิพพานของพระสารีบุตรให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ ^{๙๗๕} ส่วนอัฐิก็ได้ห่อด้วยผ้ากรองน้ำ นำไปถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า

อนึ่ง พระมหากุณฑล มีบทบาทสำคัญในการเสนอแนะให้มีการรื้อกรองธรรมวินัย โดยท่านได้เห็นตัวอย่างจากการถึงแก่กรรมของนิครนถ์ นาฏบุตร หลังจากนั้นไม่นาน ศิษย์ของนิครนถ์ก็แตกออกเป็น ๒ พวก ท่านจึงชวนพระอานนท์เข้าเฝ้า เพื่อให้พระผู้มีพระภาคทรงมีวินิจฉัยต่อไป ^{๙๗๖} โดยเบื้องต้น พระองค์ทรงให้แนวทางไว้ว่า “กุณฑล ธรรมทั้งหลายที่เราแสดงไว้แล้วเพื่อความรู้อย่าง บริษัททั้งหมดนั้นแหละ พึงพร้อมเพรียงกันประชุม สอบทานอรรถกับอรรถ พยายามกับพยายามในธรรมนั้น แล้วพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกัน เพื่อพรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน” ^{๙๗๗}

มหานาคะ, พระ

พระมหานาคะ เป็นหนึ่งในพระเถระที่ได้รับการบันทึกไว้ว่า เป็นผู้สืบทอดพระวินัยต่อๆ กันมาตั้งแต่พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ และพระโมคคัลลีสบุตร ในชมพูทวีปเรื่อยมากระทั่งถึงศรีลังกา ซึ่งในศรีลังกาก็มีพระเถระผู้นำพระวินัยสืบๆ กันมาหลายรูป ๑ ในจำนวนนั้นก็คือ พระมหานาคะ ซึ่งในคัมภีร์ระบุว่า “เป็นผู้มีปัญญามาก ฉลาดในวงศ์พระธรรม” ^{๙๗๘}

มหาปทุมะ, พระ

พระมหาปทุมะ เป็น ๑ ในพระมหาเถระผู้ทรงพระวินัย และนำสืบพระวินัยมาในศรีลังกา ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก ^{๙๗๙} ระบุชื่อพระมหาเถระ ประกอบด้วย พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ พระโมคคัลลีสบุตร รวม ๕ รูป นำพระวินัยสืบ ๆ กันมาในชมพูทวีป จากนั้นก็มี พระมหินทะ พระอัญญาณะ พระอุตตยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต เดินทางมาจากชมพูทวีปมาเกาะสิงหล สอนพระวินัยปิฎกในเกาะตามพปณณิ สอนนิกาย ๕ และปรกณ ๗

^{๙๗๓} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๑.

^{๙๗๔} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๓๘๙/๔๔๒.

^{๙๗๕} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๙/๒๓๒.

^{๙๗๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๕/๑๒๖.

^{๙๗๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๗๗/๑๓๘.

^{๙๗๘} วิ.ป.(ไทย) ๘/๘/๑๔.

^{๙๗๙} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕.

จากนั้นก็ยังมีพระอริกษุณะ พระติสสทัตตบัณชิต พระกาฬสุนนะ พระทิมเถระ และพระทิมสุนนบัณชิต ถัดจากนั้นก็ยังมีพระกาฬสุนน พระนาคเถระ พระพุทธรักชิตะ พระติสสเถระ พระเทวเถระ ถัดจากนั้นก็ยังมีพระสุนนะ พระจุฬนาคะ พระธัมมปาละเถระ พระเขมะ พระอุปติสสะ กระทั่งมาถึงพระปุสส เทวะ ถัดจากนั้นก็ยังมีพระสุนนะ พระมหาปทุมะ พระมหาสีวะ พระอุบาลี พระมหานาคะ พระอภยะ ฯลฯ ต่างก็นำพระวินัยสืบทอดกันมาในเกาะตามปณณิ

มหาปนาทะ, พระราชา

พระเจ้ามหาปนาทะ ปรากฏในจักกวัตตสูตร ตอนว่าด้วยการอุปติขึ้นของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเมตไตรย เป็นคำพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าว่า เมื่อนุชนมีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย จักเสด็จอุปติขึ้นในโลก จักทรงแสดงธรรมอันมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วน และครั้งนั้น พระเจ้าสังขะ จักรับสั่งให้ยกปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะโปรดให้สร้างไว้ แล้วประทับอยู่ ทรงสละบำเพ็ญทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วนิพก และยากจกทั้งหลาย จักทรงปลงพระเกศา และพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวัตร เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเมตไตรยนั้น^{๔๘๐}

ปราสาทของพระเจ้ามหาปนาทะ ได้รับการพรรณนาไว้ว่า เป็นปราสาททองคำ กว้าง ๑๖ ชั่วโมง สูง ๑,๐๐๐ ชั่วโมง มีพื้น ๑๐๐ ชั้น ประดับประดาด้วยธงแก้วมณีสีเขี้ยว มีนักฟ้อนอยู่ ๖,๐๐๐ คน แบบออกเป็น ๗ พวก^{๔๘๑}

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถา มีพระเจ้ามหาปนาทะอีก ๑ พระองค์ แต่พระองค์นี้ เป็นอดีตชาติของพระภัททชิ ครั้งนั้นพระองค์ก็มีปราสาททองคำกว้างกึ่งโยชน์ สูง ๒๕ โยชน์ มี ๑,๐๐๐ ชั้น มีคนธรรพ์ประมาณ ๖,๐๐๐ คน แบ่งเป็น ๗ พวก ฟ้อนอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าต้องการจะเชิดชูพระภัททชิให้ปรากฏในหมู่ภิกษุทั้งหลาย จึงรับสั่งให้พระภัททชิแสดงปราสาทที่เคยครอบครองในอดีตชาติที่ผ่านมา^{๔๘๒}

มหาโมคคัลลานะ, พระ

พระมหาโมคคัลลานะ ชื่อเดิมของท่านคือ โกลิตะ เป็นบุตรของนางโมคคัลลีพราหมณี อยู่บ้านโกลิตคาม แขวงเมืองราชคฤห์ ตำนานเล่าว่า ขณะที่นางพราหมณีผู้เป็นมารดาของโกลิตะตั้งครรภ์ แม้มารดาของอุปติสสะ (สารีบุตร) ก็ตั้งครรภ์ด้วย^{๔๘๓} ครั้นคลอดออกมา ทั้งสองก็ได้เป็นเพื่อนกัน ในพุทธวงศ์ ระบุถึงผิวพรรณของพระมหาโมคคัลลานะไว้ว่า “มีผิวพรรณเสมอเหมือนดอกอุบลเขียว”^{๔๘๔}

ชีวิตช่วงวัยรุ่น ชอบเที่ยวหาความสำราญก่อนออกแสวงหาโมกขธรรม วันหนึ่ง พร้อมกับเพื่อนคืออุปติสสะ (พระสารีบุตร) ไปเที่ยวงานมหรสพในเมืองราชคฤห์ แต่วันนั้นเกิดความเบื่อหน่าย ตั้งคำถามขึ้นกับตัวเองว่า พวกเรามัวเที่ยวแสวงหา และดูสิ่งที่ไร้สาระแก่นสารเหล่านี้เพื่อประโยชน์อัน

^{๔๘๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๘/๗๙.

^{๔๘๑} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๔๐/๑๒๙.

^{๔๘๒} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๒/๑๐๗.

^{๔๘๓} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๑๒๒.

^{๔๘๔} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๕๘/๕๖๔.

โต สุดท้ายจึงได้ชวนกันแสวงหาโมกขธรรม เบื้องต้นได้ไปฝากตัวเป็นศิษย์ของอาจารย์สัญญาชัย จำเดิมแต่กาลที่ทั้งสองบวชในสำนักอาจารย์สัญญาชัยแล้ว ได้ถึงความพร้อมด้วยลาภและยศอย่างเหลือเฟือ เรียนจบลัทธิของอาจารย์ เมื่อเห็นว่ายังไม่ใช่ทางหลุดพ้น จึงได้ลาอาจารย์ออกแสวงหาโมกขธรรมต่อไป^{๙๘๕}

เมื่ออุปติสสมาณพได้ไปพบและฟังธรรมจากพระอัสสชิ จนได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว อุปติสสมาณพได้นำคำสอนของพระอัสสชิไปแจ้งให้โกถิตมาณพทราบ โกถิตมาณพก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน ทั้งสองได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดเวฬุวนาราม และได้ทูลขออุปสมบทต่อพระพุทธเจ้า

หลังจากอุปสมบท พระมหาโมคคัลลานะ ได้บำเพ็ญความเพียรอยู่ที่กัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ ถูกกนิมิตระ ได้แก่ อากาธรังว ครอบงำ พระบรมศาสดาทอดพระเนตรเห็นด้วยทิพจักขุญาณ ได้ทรงหายไปจากป่าเภสกลามิคทายวัน เขตกรุงสูงสุมาคิระ แคว้นภคคะ ไปปรากฏต่อหน้าพระมหาโมคคัลลานะ พร้อมทั้งตรัสบอกอุบายแก้ง่วง ๗ ประการ คือ (๑) ออยามนสิการถึงสัญญาที่จะทำให้ความง่วงครอบงำได้ (๒) ให้พิจารณาธรรมตามที่ได้สดับ ได้เล่าเรียนมา (๓) ให้สาธยายธรรมตามที่ได้สดับ ได้เล่าเรียนมาโดยพิสดาร (๔) ให้ลองยอนช่องหูทั้ง ๒ ข้าง แล้วใช้มือบีบนิ้วตัว (๕) ลูกขี้ยืนใช้น้ำลูบตา มองไปรอบ ๆ ตัว (๖) ให้พิจารณาว่าเป็นกลางวัน (๗) ให้เดินจงกรมกลับไปกลับมา ไม่คิดออกนอกตัว หากทำตามดูทั้งหมดแล้ว ยังไม่สามารถละความง่วงได้ ให้กำหนดสหัสไสยาสน์ มีสติสัมปชัญญะ กำหนดหมายจะลุกขึ้นในใจ พอตื่นขึ้นก็ให้รีบลุกทันที^{๙๘๖}

เมื่อตรัสอุบายแก้ง่วงให้แก่พระมหาโมคคัลลานะแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานโอวาทแก่พระโมคคัลลานะ ประการ ดังนี้ (๑) ไม่พึงชูงวง (ถือมานะ) เข้าสู่ตระกูล (๒) ไม่พึงกล่าวถ้อยคำเป็นเหตุให้ทุมเถียงกัน (๓) พึงหลีกเลี่ยงการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ (๔) ไม่ควรยึดมั่นในธรรมทั้งปวง ท่านรับโอวาทจากพระบรมศาสดาแล้ว บำเพ็ญเพียรสามารถกำจัดกนิมิตระ พิจารณาธรรมทั้งปวงด้วยปัญญา ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันที่ ๗ หลังจากอุปสมบท

ในอรรถกถาสรรกษาคาด^{๙๘๗} พรรณนาถึงการมรณภาพของพระมหาโมคคัลลานะไว้ว่า พระเถระเที่ยวไปในโลกโลกบ้าง นรกบ้าง กลับมาแจ้งมนุษย์ได้ทราบว่า ผู้นั้น ผู้นี้ ตายแล้วไปบังเกิดในที่ต่าง ๆ ทำให้เป็นที่เสื่อมใส ลาภสักการะได้เกิดขึ้น ขณะที่ลาภสักการะของพวกเดียรถียก็เสื่อมลง พวกเดียรถียทั้งหลายจึงได้จ้างโจรซื้อสมณกุตต์ด้วยเงิน ๑ พันกหาปณะ ให้ฆ่าพระเถระเสีย ขณะที่พักอยู่ที่ถ้ำกาฬศิลา

พระมหาโมคคัลลานะ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้ทรงอภิญญา เลิศทางมีฤทธิ์มาก และได้รับการแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย คู่กับพระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวา ด้วยเหตุนี้เองท่านจึงเป็นกำลังสำคัญในการประกาศศาสนา และปรับวาทะเหล่าเดียรถียทั้งหลาย

มหานามะ, เจ้าศากยะ

เจ้ามหานามะ เป็นพระราชโอรสของเจ้าอมิตทนะ ผู้เป็นอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ มีพระเชษฐา และอนุชาร่วมอุทรเดียวกัน ๓ พระองค์ ประกอบด้วย พระนางโรหิณี เจ้า

^{๙๘๕} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๑๒๒.

^{๙๘๖} อจ.สตตค.(ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖.

^{๙๘๗} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๗/๕๘๙.

มหานาม และเจ้าอนุรุธะ ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย ระบุว่า เจ้ามหานามะ บรรลุโสดาบันตั้งแต่ได้มี โอกาสเฝ้าพระพุทธเจ้าครั้งแรก^{๙๘๘}

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธาราม เจ้ามหานามะทราบว่ภิกษุสงฆ์ลำบากด้วย อาหารบิณฑบาต จึงได้เข้าไปกราบทูลขอพุทธานุญาตอุปถัมภ์เป็นระยะเวลา ๔ เดือน เมื่อได้รับพุทธานุญาตแล้ว ก็จัดแจงกิจที่ควรแก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานโดยไม่บกพร่อง และเมื่อครบกำหนด ก็ได้ขอพุทธานุญาตต่ออีก ๔ เดือน รวมเป็น ๘ เดือน โดยทำนองนี้ ทำให้เจ้ามหานามะมีชื่อเสียงปรากฏทั่วชมพูทวีป และได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่า อุบาสกทั้งหลายผู้ถวายทานอันประณีต^{๙๘๙}

มหาปชาบดีโคตมี

พระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะ แห่งกรุงเทวทหะ พระประยูรญาติขนาพระนามว่า โคตมี เป็นพระกนิษฐภคินีของพระนางมหายา เมื่อพระนางสิริมหามายา สวรรคต พระนางก็ได้รับสถาปนาจากพระเจ้าสุทโธทนะให้เป็นอัครมเหสีสืบต่อมา

เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกมหาภิเนษกรรม และได้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้เสด็จนิวัตพระนคร โปรดพระเจ้าสุทโธทนะให้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล ต่อมาเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะได้บรรลุพระอรหันต์ ปรินิพพานเสวตฉัตรแล้ว พระนางปชาบดีโคตมีก็ตำหรือออกผนวช โดยได้ชักชวนบาทปาริจาริกาของพระกุมาร ๕๐๐ องค์ ออกผนวช เบื้องต้น พระศาสดาจะไม่ทรงอนุญาต ทรงตรัสห้ามถึง ๓ ครั้งว่า “อย่าเลยโคตมี เธออย่าขอบใจการที่มามตุคามได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”^{๙๙๐} ต่อมาพระนางได้เรียกช่างกลับมากมา ทรงให้ตัดพระเกศา ทรงครองผ้าอ้อมด้วยน้ำฝาด ทรงพานางสาภิยานีเหล่านั้นทั้งหมดไปกรุงเวสาลี ขอให้พระอานนท์ช่วยทูลอ้อนวอนพระศาสดา แต่ก็ถูกพระพุทธเจ้าห้ามถึง ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ จึงทรงอนุญาต พระนางปชาบดีโคตมีจึงได้รับการบรรพชาอุปสมบทด้วยครุธรรม ๘ ประการ^{๙๙๑}

ครุธรรม ๘ ประการ ประกอบด้วย (๑) ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไว้ ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม ทำสามิจกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น (๒) ห้ามภิกษุณีจำพรรษาในที่ที่ไม่มีภิกษุ (๓) ภิกษุต้องทำอุโบสถ และรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือนตลอดชีวิต (๔) ภิกษุณีจำพรรษาแล้วต้องปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (๕) ภิกษุณีเมื่อต้องครุธรรมแล้วต้องประพตูปักขมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (๖) ผู้จะบวชภิกษุณี ต้องประพตีสิกขมานา ๒ ปี ครั้นครบ ๒ ปีแล้ว จะอุปสมบท ต้องอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (๗) ห้ามภิกษุณีดำ บริภาษภิกษุไม่ว่าภิกษุใด ๆ และ (๘) ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี

เมื่อพระนางมหาปชาบดีอุปสมบทแล้ว ก็เข้าเฝ้าพระศาสดา ได้ฟังธรรม และรับพระกัมมัฏฐานจากสำนักพระศาสดาเท่านั้น ก็ได้บรรลุพระอรหันต์ผล ส่วนเหล่าภิกษุณีที่อุปสมบทพร้อม

^{๙๘๘} อ.เจ.อ.(ไทย) ๑/๒๕๒/๓๙๙.

^{๙๘๙} อ.เจ.อ.(ไทย) ๑/๒๕๒/๔๐๐.

^{๙๙๐} วิ.จ.(ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓.

^{๙๙๑} วิ.จ.(ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖.

พระนาง ๕๐๐ รูปที่เหลือ ได้บรรลุประอรหัตผลในเวลาพระผู้มีพระภาคแสดงนันทโกวาทสูตรจบลง^{๙๙๒}

เรื่องราวเกี่ยวกับพระนางมหาปชาบดีโคตรมีเถรี ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายสถาน เฉพาะอย่างยิ่ง พระนางเป็นภิกษุณีรูปแรก คณะแรก เมื่ออุปสมบทมาแล้ว จึงมีรายละเอียดที่เป็นข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ตามมา ประมวลพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

ในโกสิยวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๙๙๓} พระนางมหาปชาบดีโคตรมีเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ครั้นถวายอภิวัตแล้ว ได้ประทับยืน ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามถึงความเป็นอยู่ของนาง ภิกษุทั้งหลายว่าไม่ประมาท มีความเพียร มีความมุ่งมั่นอยู่หรือไม่ พระนางได้กราบทูลตามความเป็นจริงว่า หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะนางภิกษุณีทั้งหลายมักถูกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ชก ย่อม สงวนเจียมอยู่ตลอดเวลา ทำให้พลาดโอกาสในการต่อการศึกษาและปฏิบัติ ต่อมาพระผู้มีพระภาคได้ยกเรื่องนี้เป็นเหตุ ตรัสเรียกพระภิกษุทั้งหลายประชุม และบัญญัติสิกขาบทห้ามใช้ภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติให้ชก ย่อม สงวนเจียม^{๙๙๔}

ในโอวาททวารวค^{๙๙๕} ภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลายได้เข้าไปเยี่ยมพระนางปชาบดีโคตรมี ซึ่งกำลังอาพาธหนัก พระนางได้ขอร้องให้พระเถระเหล่านั้นแสดงธรรม แต่พระเถระเหล่านั้นได้ปฏิเสธ ด้วยมีพระวินัยบัญญัติห้ามแสดงธรรมแก่นางภิกษุณีผิดเวลา ในวันต่อมา พระผู้มีพระภาคได้เสด็จเยี่ยม และตรัสถามอาการ พระนางก็กราบทูลถวายรายงาน และปรารถนาถึงการห้ามแสดงธรรมแก่ภิกษุณี นอกเวลา ทำให้พระนางพลาดโอกาสที่จะฟังธรรม พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงบัญญัติพระวินัยเพิ่มเติม โดยยกเว้นกรณีเจ็บไข้ แม้ไม่ใช่เวลา ก็อนุญาตให้แสดงธรรมได้^{๙๙๖}

ในภิกษุณีขันธกะ^{๙๙๗} ระบุ แต่เดิมยังไม่มีกรรปการปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ภิกษุณี ภิกษุทั้งหลาย จึงกราบทูลเรื่องนี้ต่อพระพุทธเจ้า พระองค์จึงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุยกปาติโมกข์แสดงแก่ภิกษุณี เมื่อภิกษุเข้าไปแสดงปาติโมกข์ในสำนักภิกษุณี ก็ทำให้เกิดมีเสียงตำหนิตีเดียในเชิงชู้สาวตามมา เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ภิกษุณี และปรับอาบัติทุกกฏหากล่วงละเมิด

ในทักษิณาวีรังคสูตร^{๙๙๘} ปรารถนาพระนางปชาบดีโคตรมีมีพระประสงค์จะถวายผ้าไหมใหม่ที่จัดแจงกรอด้วย ทอเองแต่พระพุทธเจ้าเป็นการส่วนพระองค์ แต่ทรงแนะนำให้ถวายแต่สังฆ์ เบื้องต้นพระนางไม่ยินยอม เพราะมีพระประสงค์ถวายแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้น พระพุทธเจ้าอาศัยเหตุนี้ จึงจำแนกปาฏิปุคคิกทาน ๑๔ ประเภท นับตั้งแต่ถวายเจาะจงแต่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ พระผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์ เป็นต้น กระทั่งถึงการให้แก่สัตว์เดรัจฉาน เป็นที่สุด จากนั้นทรงจำแนกการถวายทานในสังฆ์ ๗ ประเภท นับตั้งแต่ถวายแก่สังฆ์ ๒ ฝ่าย มีพระพุทธเจ้าเป็น

^{๙๙๒} อจ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒๓๕/๓๕๓.

^{๙๙๓} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๖/๑๐๑.

^{๙๙๔} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๗/๑๐๒.

^{๙๙๕} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕๙/๓๓๑.

^{๙๙๖} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๖๐/๓๓๒.

^{๙๙๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๗/๓๒๔.

^{๙๙๘} ม.อุปรี.(ไทย) ๑๔/๓๗๖/๔๒๔.

ประธาน กระทั่งถึงถวายแก่ภิกษุณีที่เจาะจงจากสงฆ์ ทรงประมวลสรุปว่า แม้สงฆ์จะทุศีล มีธรรมเลวทราม ถึงกระนั้น ทานที่ถวายในสงฆ์เช่นนี้ ก็ยังมีอานิสงส์มากกว่าปาฏิศลิกทานทั้ง ๑๔ ประเภท

ในสังขัตตสูตร^{๙๙} พระนางปชาบดีโคตรมีได้เข้าไปทูลขอให้พระพุทธเจ้า ขณะทรงประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา เมืองเวสาลี แสดงธรรมโดยย่อ และเพียงพอที่พระนางสามารถปลื้มอยู่เพียงลำพังได้ พระผู้มีพระภาคจึงแสดงเกณฑ์การตัดสินธรรมวินัย ๘ ประการ ได้แก่ (๑) เป็นไปเพื่อคลายกำหนด (๒) เป็นไปเพื่อสลัดออก (๓) เป็นไปเพื่อการไม่สั่งสม (๔) เป็นไปเพื่อความไม่มกมาก (๕) เป็นไปเพื่อความสันโดษ (๖) เป็นไปเพื่อความสลัดออกจากหมู่ (๗) เป็นไปเพื่อความไม่เกียจคร้าน (๘) เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย

พระนางมหาปชาบดีโคตรมี ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย เป็นผู้รัตัญญู^{๑๐๐} ตามความปรารถนาที่นางได้เคยปรารถนาเอาไว้เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ^{๑๐๑}

หลักฐานในคัมภีร์อุปทานระบุว่า พระนางปชาบดีโคตรมีเข้าสู่นิพพานก่อนพระศาสดา ขณะพระนางมีพระชนมายุ ๑๒๐ ปี ก่อนนิพพาน พระนางได้เข้าไปกราบทูลลา โดยมีพระดำรัสตอบว่า “โคตรมีผู้ประดับด้วยคุณ ชื่อว่านิพพานก็สมควรแก่เธอ จะมีโทษอะไร เมื่อเธอบอกว่าจะลา นิพพาน ตถาคตจักไปว่าอะไรเธอให้มากเล่า”^{๑๐๒} การลา นิพพานของพระนาง ทำให้พระอานนท์ถึงกับหลังน้ำตา พร้อมกับเปล่งคาถาว่า “พระโคตรมีเถรีตรัสอยู่หลัง ๆ ก็เสด็จนิพพาน คงอีกไม่นานเลย แม้พระพุทธเจ้าก็จะเสด็จดับขันธปรินิพพานเหมือนไฟหมดเชื้อแล้ว”^{๑๐๓}

ในคัมภีร์ระบุไว้อีกว่า เมื่อได้ทำลายสรีระสังขารของพระนางแล้ว พระอานนท์ได้นำอัฐิพระนางใส่บาตร น้อมถวายพระพุทธเจ้า พระองค์รับมาแล้วก็ตรัสว่า “ต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้น ถึงจะมีลำต้นใหญ่ ก็พึงหักทำลายได้ เพราะความไม่เที่ยง อานนท์พุทธมารดาปรินิพพานแล้ว เหลือเพียงสรีระธาตุ เธอไม่ควรเศร้าโศกคร่ำครวญ คนอื่น ๆ ก็ไม่ควรเศร้าโศกถึงพระนางผู้ข้ามห้วงน้ำคือสังสารวัฏไปแล้ว”

มหาวิระ

มหาวิระ ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นคำร้องเรียกพระนามของพระพุทธเจ้า มีปรากฏอยู่ทั่วไป ที่พบส่วนใหญ่มีทั้งแทนพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และเป็นคำร้องเรียก พระพุทธเจ้าในอดีต ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“วัตรในเสนาสนะ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นพระมหาวิระทรงบัญญัติไว้แล้ว”^{๑๐๔} “พระมหาวิระทรงบัญญัติปาราชิกซึ่งเป็นมูลเหตุแห่งการขาดอย่างไม่ต้องสงสัย”^{๑๐๕} “พระตถาคตทั้งหลาย ผู้เป็นมหาวิระ บรรลุศุภผลญาณ ข้ามต้นหาอันเป็นเหตุชานไปในโลกได้แล้ว จึงกล้าบันลือในท่ามกลาง

^{๙๙} อ.อ. (ไทย) ๒๓/๕๓/๓๓๘.

^{๑๐๐} อ.อ. (ไทย) ๒๐/๒๓๕/๓๐.

^{๑๐๑} อ.อ. (ไทย) ๑/๒๓๕/๓๕๓.

^{๑๐๒} ข.อป. (ไทย) ๓๓/๑๔๖/๔๐๖.

^{๑๐๓} ข.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๑/๔๐๘.

^{๑๐๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๒/๒๗๓.

^{๑๐๕} วิ.ปริ. (ไทย) ๘/๒๐๕/๒๐๘.

บริษัท”^{๑๐๖} “พระมหาวิระผู้ถึงซึ่งฝั่งธรรมทั้งปวงแล้ว ได้ทรงพร่ำสอนสอน”^{๑๐๗} “พระมหาวิระพระนามว่าโกนาคมนะ ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรที่มฤคทายวัน”^{๑๐๘} “พระมหาวิระพระนามว่ากัสสปะ ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ผู้สูงสุดแห่งนรชน ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรที่มฤคทายวัน”^{๑๐๙}

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่า มหาวิระ เป็นพระนามเรียกศาสดาของศาสนาเซนด้วย แต่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาไม่ใช้คำนี้ จะเลี่ยงไปใช้คำเรียกศาสดาของศาสนาเซนว่า นิครนธ์ นาฏบุตร ไม่ใช้คำว่า พระมหาวิระ เหมือนที่นิยมใช้อยู่ในปัจจุบัน

มหาสึวะ,พระ

พระมหาสึวะ ปรากฏชื่อในคัมภีร์ปวิวารแห่งพระวินัยปิฎก ๓ ครั้ง ระบุเป็นมหาธรรมกถึก ฉลาดในพระไตรปิฎกทั้งหมด^{๑๑๐} เป็นหนึ่งในพระเถระที่ทรงจำพระวินัยสืบกันมาในเกาะตามพปณณ ข้อความแบบเดียวกันทั้ง ๓ แห่ง

มาคัณทียะ,ปริพาชก

มาคัณทียะปริพาชก ปรากฏในมาคัณทียสูตร^{๑๑๑} ความระบุงถึงมาคัณทียปริพาชกเดินเล่น และเข้าไปที่โรงบูชาไฟของพราหมณ์ภารทวาชโคตร ได้เห็นเครื่องลาดทำด้วยหญ้า จึงเกิดความสงสัย ว่าคงจะมีสมณะมาพัก ซึ่งก็เป็นดั่งนั้น เพราะวันนั้นพระผู้มีพระภาคได้เข้ามาขอพักที่โรงบูชาไฟของพราหมณ์ภารทวาชโคตรพอดี

มาคัณทียปริพาชกเมื่อทราบข่าวพระผู้มีพระภาคมาประทับอยู่ที่โรงไฟ ก็กล่าวกับพราหมณ์ภารทวาชโคตรว่า ได้เห็นที่นอนของท่านพระโคตมผู้ทำลายความเจริญ นับว่าได้เห็นสิ่งที่ไม่เป็นมงคล พราหมณ์ภารทวาชโคตรได้ยินเช่นนั้นจึงกล่าวเตือน และขอให้จำคำพูดของตัวเองไว้ให้ดี แต่มาคัณทียปริพาชกหาสะทสะท้านไม่ และแสดงความปรารถนาอยากจะพบพระพุทธเจ้าเพื่อยืนยันว่าพระที่ตนเองกล่าวไปแล้วนั้นต่อหน้าพระพักตร์

พระผู้มีพระภาคได้สดับคำสนทนาด้วยโสตอันเป็นทิพย์ จึงได้เสด็จออกจากที่เรือนเข้าไปยังโรงไฟ และตรัสถามว่าได้เจรจาโต้ตอบกันอย่างไรบ้าง ทำให้พราหมณ์ภารทวาชโคตรถึงกับตะลึงงันลุก เพราะไม่นึกว่า พระพุทธเจ้าจะตรัสถามเรื่องที่ตนได้สนทนากับมาคัณทียปริพาชก แต่ก็ได้กราบทูลตามความเป็นจริงทุกประการ

มาคัณทียปริพาชก เมื่ออยู่ต่อหน้าพระพักตร์ ก็ได้ยืนยันความเห็นของตนต่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทำลายความเจริญ

ต่อที่คเณสดังกล่าวนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสยอมรับ แต่ก็ทรงอธิบายเพิ่มเติมว่า ความเจริญด้วยกามคุณ ๕ ทั้งหลาย ไม่ว่าจะป็นกามคุณที่เป็นของมนุษย์ และกามคุณที่เป็นของทิพย์ พระองค์ได้

^{๑๐๖} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๔๘/๑๘๘.

^{๑๐๗} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๖/๓๒๗.

^{๑๐๘} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๗๑๐.

^{๑๐๙} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๓๗/๗๑๖.

^{๑๑๐} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖.

^{๑๑๑} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๗/๒๔๕.

ทำลายหมด ทรงสลัดกามทั้งหลายได้แล้ว ถึงอมตธรรมอันเป็นแดนเกษม ถึงความเป็นผู้ไม่มีโรคคือ
ทุกข์ทั้งหลายเสียดแทง เข้าถึงพระนิพพานอันเป็นบรมสุข

ภายหลังต่อมา เมื่อพระผู้มีพระภาคแสดงโทษของกามทั้งหลาย มาคัมภีร์ปริพาชก เกิด
ความเลื่อมใส ได้แสดงตนเป็นผู้ถึงพระรัตนตรัย และได้ขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระ
ภาค โดยเบื้องต้น ทรงให้อยู่ปริวาส ๔ เดือน หลังจากครบ ๔ เดือนแล้ว จึงให้การอุปสมบท ครั้น
อุปสมบทแล้วไม่นาน ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ก็ได้บรรลุพระอรหันต์

มาคัมภีร์ยา,นาง

นางมาคัมภีร์ยา เป็นมเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าอุเทน พระนางเป็นชาวแคว้นกुरू

พระเจ้าอุเทน ทรงมีพระมเหสี ๓ พระองค์ ประกอบด้วย พระนางสามาวดี ซึ่งเป็นบิดาบุญ
ธรรมของโฆสกเศรษฐี, พระนางवासุทตตา ซึ่งเป็นพระธิดาของพระเจ้าจันชปชโซต, และพระนางมา
คัมภีร์ยา ซึ่งเป็นธิดาของมาคัมภีร์ยาพราหมณ์

ประวัตินางมาคัมภีร์ยาระบุไว้ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๐๑๒} ว่า นางเป็นธิดาของพราหมณ์ชื่อมา
คัมภีร์ยา ในแคว้นกुरू มารดา อา ก็ชื่อมาคัมภีร์ยาเหมือนกัน นางเป็นคนมีรูปร่างเปรียบเหมือนเทพ
อักษร พราหมณ์ไม่ยอมยกลูกสาวให้ใครๆ ด้วยคิดว่า ยังไม่มีตระกูลใดที่คู่ควรกับบุตรสาวของตน วัน
หนึ่งไปเห็นพระพุทธเจ้า ได้ตรวจดูลักษณะต่าง ๆ แล้ว เห็นว่ามีคุณลักษณะครบถ้วนทุกประการ จึงได้
เข้าไปหาบอกว่า อย่าเพิ่งไปไหน จะยกลูกสาวให้ ส่วนตนเองก็กลับมาเรือน เรียกหาภรรยา ถามหาลูก
สาว จากนั้นก็พาไปหาพระพุทธเจ้ายังที่ที่นัดแนะเอาไว้

พราหมณ์ นางพราหมณี และบุตรสาวมาถึงที่นัดหมาย ได้เห็นแต่รอยพระบาทที่ทรง
ประทับเอาไว้ นางพราหมณีได้ตรวจดูรอยพระบาทก็เห็นว่า นี่ไม่ใช่รอยเท้าของคนมีกิเลส จึงได้บอก
พราหมณ์ผู้เป็นสามี พราหมณ์ผู้เป็นสามีบอกให้นางเจียบไว้ จากนั้นก็เดินตามหา พบพระพุทธเจ้า
ประทับอยู่ที่ร่มไม้อีกแห่งหนึ่ง จึงได้ตรงเข้าไปหา พร้อมกับเสนอยกลูกสาวให้ ก่อนที่จะตอบรับใด ๆ
พระพุทธเจ้าขอตรัสกับพราหมณ์ ซึ่งพราหมณ์ก็ไม่ขัดข้อง

พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพราหมณ์ว่า พระองค์ถูกมารติดตามตั้งแต่ประทับนั่งบำเพ็ญเพียร
อยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ก้าวข้ามพันธิดามารโดยสิ้นเชิงแล้ว มิได้มีความพอใจในเมถุน เพราะเห็นนาง
ตันทา นางอรดี และนางราคา โฉนเหล่านี้ก็มีความพอใจเพราะเห็นธิดาของพราหมณ์ ซึ่งเต็มไปด้วยของ
ไม่สะอาด พระองค์ไม่ปรารถนาจะถูกต้องธิดาของพราหมณ์แม้ด้วยเท้า

นางมาคัมภีร์ยา ได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าเช่นนั้น ก็ผูกอาฆาต เจ็บแค้นใจว่า ไม่
ต้องการก็ไม่เห็นจำเป็นต้องพูดเหยียดหยามขนาดนั้น ตนมีรูปสมบัติขนาดนี้ ภายภาคหน้า หากได้สามี
ที่ถึงพร้อมด้วยชาติ ยศ ตระกูลแล้ว คงจะได้เห็นด้วยกัน

คัมภีร์ระบุไว้ว่า พราหมณ์และนางพราหมณีผู้เป็นบิดา-มารดาของนางมาคัมภีร์ยา ได้ฟัง
ธรรมจากพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใส มอบนางมาคัมภีร์ยาให้กับน้องชายดูแล ส่วนตนเองได้ขอบวช
ต่อมาก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ส่วนนางมาคัมภีร์ยา ต่อมาได้ถูกนำไปถวายตัวแด่พระเจ้าอุเทน ซึ่งก็
เป็นที่โปรดปรานมาก นางจึงได้รับการสถาปนาไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี

^{๑๐๑๒} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๒๖๙.

นางมาคันทियाเมื่อได้มาอยู่ในวังเดียวกันกับนางสามาวดีซึ่งเป็นพุทธสาวิกา เมื่อทำอะไร พระพุทธเจ้าไม่ได้ ก็คอยหาโอกาสเล่นงานนางสามาวดี เริ่มตั้งแต่ใส่ร้ายว่านางสามาวดีมีชู้ ต่อมาก็จ้างคนไปตำพระพุทธรูปเจ้าเวลาบิณฑบาต ถัดมาก็ใส่ความเรื่องไก่ ต่อมาก็ใส่ความเรื่องปล่อยุง ครั้งหลังสุดนี้ได้ทำให้พระเจ้าอุเทนกริ้วมาก ถึงกับรับสั่งให้ประหารชีวิตนางสามาวดี อย่างไรก็ตาม ด้วยเมตตาจิต ลูกธนูที่เพชฌฆาตปล่อยออกไป กลับแดงกลับมาเกือบจะถูกพระราชา ทำให้พระองค์ตกพระทัย และกัทบหวนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในที่สุดก็ทรงทราบความจริง จึงทรงขอให้พระนางสามาวดีอดโทษ พร้อมทั้งประทานพรพิเศษให้ เมื่อนางสามาวดีพ้นโทษแล้ว นางก็ขอพร โดยการทูลขอพระราชนุญาตนิมนต์ พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลายมาฉันในพระราชวัง ซึ่งก็ทรงได้รับอนุญาต ทำให้ความอาฆาตแค้นได้ย้อนกลับไปนางมาคันทियाอีกเท่าตัวเพราะเหตุนี้

นางมาคันทियाเมื่อเห็นว่าแผนการทั้งหมดที่ตนทำมาตั้งแต่ต้นล้มเหลว ก็วางแผนใหม่ คราวนี้ถึงกับวางแผนลอบฆาตที่นางสามาวดีอยู่ โดยให้คนแอบดำเนินการขณะที่คนบนเรือนทั้งหมดกำลังหลับ ครั้งนี้งานสำเร็จ นางสามาวดีพร้อมด้วยบริวารตายในกองเพลิงสมควรแค้น ชาวไฟไหม้ตำหนักนางสามาวดีแพร่สะพัดไปทั้งเมืองในไม่กี่พริบตา แม้ภิกษุทั้งหลายในวัดก็จับกลุ่มคุยกันว่า นางสามาวดีตายอย่างนี้ไม่สมควรเลย

ฝ่ายพระเจ้าอุเทน เมื่อทราบเรื่องก็ทรงเศร้าโศกมาก ทรงทบหวนไปมาเพื่อหาผู้ก่อการ ก็ได้แต่สงสัยนางมาคันทिया จึงได้วางแผนลวง เพื่อทดสอบความจริง สุดท้ายก็เป็นจริงอย่างที่พระองค์ดำหรือไว้แต่ต้น นางมาคันทियाจึงถูกลงโทษประหารพร้อมด้วยหมู่ญาติ และถือเป็นการลงโทษที่น่าอนาถใจที่สุด กล่าวคือ ทรงรับสั่งให้ขุดหลุมฝังครึ่งตัว จากนั้นเอาฟางเกลียวไว้เบื้องบน แล้วจุดไฟเผา เมื่อทุกคนถูกไฟครอกตายหมดแล้ว ก็รับสั่งให้เอาเถ้าเหล็กไถให้เป็นชั้นๆ เท่านั้นยังไม่พอ ยังรับสั่งให้เชือดชิ้นเนื้อจากร่างนางมาคันทियाมาทอดแล้วเสวย

ชีวิตของนางมาคันทियाจบลงด้วยผลกรรมชั่วที่ทำเอาไว้สนองผล ขณะที่นางสามาวดี แม้ชาตินี้จะสร้างแต่คุณงามความดี แต่ด้วยผลกรรมร้ายแรงที่ทำไว้ในอดีต พระนางก็ถูกใส่ร้ายหลายต่อหลายครั้ง และสุดท้ายก็จบชีวิตบนกองเพลิงอย่างน่าสะพรึงกลัว

มานทีนนะ,คหบดี

นายมานทีนนะ ปรากฏในมาทีนนสูตร สังยุตตนิกาย มหาวรรค^{๑๐๑๓} ความว่า มาทีนนคหบดีป่วย ได้รับทุกขเวทนาอย่างหนัก ได้เรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งให้ไปหาพระอนันท์ พร้อมกับเรียนอาการให้ท่านทราบ พระอนันท์ทราบข่าว จึงได้เข้าไปหา พร้อมทั้งสอบถามอาการ

มาทีนนคหบดี ได้เล่าอาการถวายพระอนันท์ตามความเป็นจริง พร้อมทั้งบอกว่า แม้นตนจะมีอาการหนักขนาดนี้ ก็ยังมีสติ เจริญพระกัมมัฏฐาน พิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ละอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการได้แล้ว

ความในพระสูตรมีเพียงเท่านี้

มานัตถัถะ, พราหมณ์

^{๑๐๑๓} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๖/๒๕๔.

มานัตถ์ทพรหมณ์ ปรากฏในมานัตถ์ตสุตตรสังยุตตนิกาย^{๑๐๑๔} ความระบุว่า มานัตถ์ทพรหมณ์ อาศัยอยู่ที่เมืองสาวัตถี เป็นกระด้างกระเดื่อง ถี้อตัว แม้แต่บิดามารดา อาจารย์ พี่ชาย เขาก็ไม่แสดงความเคารพ ไม่ไหว

หนึ่งหนึ่งมานัตถ์ทพรหมณ์เห็นพระพุทธเจ้ากำลังแสดงธรรมอยู่ท่ามกลางบริษัทก็มีความคิดจะเข้าเฝ้า แต่ก็ยังตั้งใจว่าถ้าพระพุทธเจ้าทรงทักทาย ท่านก็จะทักทายตอบ ถ้าไม่ทรงทักทายตนเองก็จะไม่ทักทายตอบเหมือนกัน เมื่อไปถึง พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงทักทาย ทำให้พรหมณ์เตรียมหันกลับ ด้วยคิดว่าพระพุทธเจ้าไม่รู้เรื่องอะไร

พระผู้มีพระภาคทราบความคิดเขา ก็ตรัสขึ้นว่า “พรหมณ์ ในโลกนี้ ใครที่ยังมีมานะ ไม่ดีเลย บุคคลมาด้วยประโยชน์ใด พึงเพิ่มพูนประโยชน์นั้นไว้” พรหมณ์ได้ยินเข้าก็ทราบว่ พระพุทธเจ้าทราบวาระจิตของตน จึงได้หมอบกราบ และจุ้มพิตพระบาท พร้อมทั้งประกาศชื่อของตน ทำให้เป็นที่อัศจรรย์ของบริษัท เพราะทราบว่า พรหมณ์ผู้นี้กระด้างกระเดื่อง ไม่ไหวแม้แต่บิดามารดาของตน แต่พระพุทธเจ้าทำให้ละมานะดังกล่าวนี้ได้

ต่อมาพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโปรดมานัตถ์ทพรหมณ์ให้ละมานะถี้อตัว และมีความเคารพยำเกรงในบิดามารดา ครูอาจารย์ และสุดท้าย พรหมณ์ก็แสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่นั้น

มาลุงกยบุตร, พระ

พระมาลุงกยบุตร ปรากฏในจุฬมาลุงกยสูตร^{๑๐๑๕} เนื้อความระบุถึงพระมาลุงกยบุตรได้ กราบทูลถามอภัยกตปัญหากับพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ก็ไม่ได้รับคำตอบ จึงคิดว่า ครั้นนี้ถ้าไม่ทรงตอบอีกก็จะลาสิกขา จึงได้เข้าเฝ้าอีกครั้ง พร้อมทั้งแสดงเจตนารมณ์ให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสย้อนถามพระมาลุงกยบุตรไปว่า พระองค์ได้เคยรับรองไว้ที่ไหนว่า ถ้ามาลุงกยบุตรมาบวชแล้ว จะทรงแสดงอภัยกตปัญหาให้ฟัง หรือมาลุงกยบุตรเคยพูดไว้ที่ไหนว่า จะประพฤติพรหมจรรย์ ถ้าพระผู้มีพระภาคจักตรัสตอบปัญหา เช่นนี้แล้ว จะมาทวงอะไรกับใครเล่า จากนั้นได้ทรงแสดงเหตุของการไม่ตรัสอภัยกตปัญหาว่า เป็นเพราะไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อเบื้อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อบิพพาน^{๑๐๑๖}

ในมหาลุงกยสูตร^{๑๐๑๗} ความระบุถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามมาลุงกยบุตรว่า จำที่ที่เคยทรงแสดงเรื่องโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ ประการได้หรือไม่ พระมาลุงกยบุตรได้กราบทูลว่า จำได้ จากนั้นก็กราบทูลรายละเอียดของโอรัมภาคียสังโยชน์ นับตั้งแต่วิจิกิจฉา สีสัพพตปรามาส กามฉันทะ พยาบาท

เมื่อพระมาลุงกยบุตรกราบทูลเช่นนั้น ก็ทรงตรัสเตือนว่า ถ้าทรงตรัสเพียงเท่านั้น พวกอัญญเดียรถีย์ก็ทักล้างได้ว่า เด็กเกิดใหม่ ยังไม่รู้เสียงสาก็ไม่มีวิจิกิจฉา สีสัพพตปรามาส กามฉันทะ และพยาบาทเหมือนกัน พระอรานนท์ได้ยินเช่นนี้ จึงได้กราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคตรัสโอรัมภาคีย

^{๑๐๑๔} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๒๐๑/๒๙๑.

^{๑๐๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒/๑๓๓.

^{๑๐๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๒/๑๔๑.

^{๑๐๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๓/๑๔๒.

สังโยชน์โดยละเอียดอีกครั้ง จากนั้นพระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงแสดงโอรัมภาคียสังโยชน์ พร้อมทั้งข้อปฏิบัติเพื่อการละโดยละเอียด จบพระธรรมเทศนา พระมาลुकยบุตรได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

มายาเทวี, พระนาง

พระนางมายาเทวี เป็นพระพุทธรมาตา ดังปรากฏในมหาปทานสูตร^{๑๐๑๘} ว่า “บัดนี้ เรามีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระบิดา พระนางมายาเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด” ในพุทธวงศ์ก็ระบุว่า “พระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระบิดาของเรา พระมารดาบังเกิดเกล้าของเรา ชาวโลกเรียกพระนามว่า มายาเทวี”^{๑๐๑๙}

พระนางมายาเทวี เดิมเป็นพระธิดาในพระเจ้าอัญชนะแห่งโกถิววงศ์ มีพระเชษฐา ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าสุปพุทธะ และพระเจ้าทัณฑปาณี มีพระชนิษฐา ๑ พระองค์ คือ พระนางมหาปชาบดีโคตรมี พระชนกและพระชนนีเป็นเครือญาติกัน สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าโอกกากราช

พระนางมายาเทวี หลังจากประสูติพระโอรสได้ ๗ วัน ก็สวรรคต ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์อุทานว่า “จริงอย่างนั้น อานนท์ จริงอย่างนั้น อานนท์ มารดาพระโอรสตัวนี้มีอายุน้อย เมื่อพระโอรสตัวประสูติได้ ๗ วัน มารดาก็สวรรคตไปเกิดยังหมู่เทพชั้นดุสิต”^{๑๐๒๐}

มิกขาละ, พระ

พระมิกขาละ ปรากฏในปฐมมิกขาลสูตร^{๑๐๒๑} ทุตติยมิกขาลสูตร^{๑๐๒๒} ความระบุว่า พระมิกขาละได้เข้าไปทูลถามปัญหาประเด็นที่ทรงตรัสว่า “มีปกติอยู่ผู้เดียว” กับ “มีปกติอยู่กับเพื่อน” มีความหมายว่าอย่างไร

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ยังมีความเพลิดเพลิน เชนชม ยึดติดในรูปารมณ สัททารมณ เป็นต้น ชื่อว่า “มีปกติอยู่กับเพื่อน” ส่วนผู้ที่ละความเพลิดเพลิน เชนชม ยึดติดในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณได้แล้ว ชื่อว่า “มีปกติอยู่ผู้เดียว”

จากบทนิยามดังกล่าว ภิกษุทั้งหลาย แม้จะมีปกติอยู่ในที่หลีกเร้น อยู่ในที่ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้ ถึงกระนั้น ก็ยังเรียกว่า “มีปกติอยู่กับเพื่อน” หากสภาวะจิตยังมีความเพลิดเพลิน ยึดติดในอารมณ์ต่าง ๆ อยู่

ส่วนในพระสูตรที่ ๒ ระบุพระมิกขาละ ได้เข้าไปกราบทูลขอคำชี้แนะเพื่อเป็นแนวทาง ก่อนที่ตนจะหลีกออกจากหมู่เพื่อบำเพ็ญสมณธรรมเพียงลำพัง พระผู้มีพระภาคได้ทรงแนะนำให้สำรวมระมัดระวังไม่เกิดความเพลิดเพลินยินดี ยึดติดในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณอันน่าใคร่ น่าชอบใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด เพราะนั่นเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ทั้งปวง

มิกสาลา, อุบาสิกา

^{๑๐๑๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๖.

^{๑๐๑๙} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๓/๗๑๙.

^{๑๐๒๐} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๒/๒๕๔.

^{๑๐๒๑} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๖๓/๕๓.

^{๑๐๒๒} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๖๔/๕๕.

มิกสาลาอุบาสิกา เป็นบุตรสาวของปุราณะ ปรากฏในมิกสาลาสูต^{๑๐๒๓} ความระบุว่า นางมิกสาลาอุบาสิกา ได้เข้าไปถามปัญหาแก่พระอานนท์ ประเด็นเรื่องคติของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ และไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่ามีคติเสมอกัน จะรู้ได้อย่างไร โดยนางได้ยกตัวอย่างบิดาของนางเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ งดเว้นจากเมถุนธรรม ตายแล้วได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า ได้ไปบังเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต ขณะที่นายอิสิทัตตะ เพื่อนของพ่อ ไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ถือสหารสันโดษ ตายไปแล้ว พระพุทธเจ้าก็ยังพยากรณ์ว่าได้บังเกิดในชั้นดุสิต พระอานนท์ได้ยืนยันว่าพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนั้นจริง แต่หลังจากวันนั้นไปท่านก็ได้กราบทูลประเด็นดังกล่าวให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคได้สดับอย่างนั้น ก็ตรัสตอบว่า มิกสาลาอุบาสิกาพูดอย่างนั้นก็เพราะยังไม่มีญาณเครื่องกำหนดรู้อินทรีย์ของแต่ละบุคคล แต่พระองค์แม้จะเคยตรัสอย่างนั้น ก็ตรัสโดยอาศัยญาณเป็นเครื่องกำหนดรู้อินทรีย์ จึงได้จำแนกให้เห็นความแตกต่างของคติของแต่ละบุคคลได้ เช่น บางคนไม่ได้ทำกิจด้วยการฟัง ไม่ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต ไม่ได้แทงตลอดดีด้วยทิวณฺฐิ ไม่ได้วิมุตตตามเวลาอันสมควร บางคนเป็นผู้มักโกรธ ถือตัว มีโลภธรรมเกิดขึ้น เป็นต้น อนึ่ง ในอังกุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตทรงจำแนกบุคคล ๖ ประเภท ขณะที่ในอังกุตตรนิกาย ทสกนิบาต^{๑๐๒๔} ทรงจำแนกบุคคล ๑๐ ประเภท

มิกรมาตา, วิสาขามหาอุบาสิกา

มิกรมาตา เป็นชื่อหนึ่งที่ใช้เรียกยกย่องนางวิสาขา ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเมื่อเอ่ยชื่อนางมักระบุชื่อว่า นางวิสาขามิกรมาตา

อรรถกถาธรรมบท^{๑๐๒๕} ระบุว่า วิสาขามิกรมาตา เกิดในตระกูลเศรษฐี ในเมืองภัททิยะ แคว้นอังคะ บิดาชื่อว่า ธนัญชัย มารดาชื่อว่าสุมนาเทวี และปู่ชื่อเมณฑกเศรษฐี พระผู้มีพระภาคได้มองเห็นอุปนิสัยแห่งโสดาปัตติผลตั้งแต่นางยังมีอายุ ๗ ขวบ จึงได้เสด็จไปโปรดถึงบ้านของนาง

เมื่อเมณฑกเศรษฐีได้ทราบข่าวว่า พระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จำนวนมากกำลังเสด็จมาสู่เมืองภัททิยะ จึงได้มอบหมายให้วิสาขาร่วมด้วยบริวาร ออกไปทำการรับเสด็จที่นอกเมือง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับพักผ่อนพระอิริยาบถอยู่นั้น วิสาขาร่วมด้วยบริวาร เข้าไปเฝ้ากราบถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่อันสมควร พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้พวกเธอฟัง เมื่อจบลงก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันด้วยกันทั้งหมด^{๑๐๒๖}

ส่วนเมณฑกเศรษฐี เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมาถึงแล้วจึงรีบเข้าไปเฝ้าได้ฟังพระธรรมเทศนาก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันเช่นกัน แล้วกราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ที่ติดตามเสด็จทั้งหมดเข้าไปรับอาหารบิณฑบาต ณ ที่บ้านของตนตลอดระยะเวลา ๑๕ วันที่ประทับอยู่ที่ภัททิยนครนั้น

สมัยนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งเมืองสาวัตถี และพระเจ้าพิมพิสารแห่งเมืองราชคฤห์ มีความเกี่ยวข้องกันโดยต่างก็ได้เป็นพระภักสตาของพระภคินีกันและกันมาเป็นมเหสี แต่เนื่องจากในเมือง

^{๑๐๒๓} อัง.ปณจก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๕๐๒.

^{๑๐๒๔} อัง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๕/๑๖๓.

^{๑๐๒๕} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๓๖๐-๓๘๑.

^{๑๐๒๖} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๒/๓๖๑.

สาวตรีของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น ไม่มีเศรษฐีตระกูลใหญ่ ๆ ผู้มีทรัพย์สมบัติมากเลย และได้ทราบข่าวในเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสารนั้น มีเศรษฐีผู้มีทรัพย์สมบัตินับไม่ถ้วนอยู่ถึง ๕ คน พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงเสด็จมายังเมืองราชคฤห์ และเข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารเพื่อขอพระราชทานตระกูลเศรษฐีในเมืองราชคฤห์นี้ไปอยู่ในเมืองสาวตรีสักหนึ่งตระกูล

พระเจ้าพิมพิสารได้สดับแล้วตรัสตอบว่า “การโยกย้ายตระกูลใหญ่ ๆ เพียงหนึ่งตระกูลก็เหมือนกับแผ่นดินทรุด” แต่เพื่อรักษาสัมพันธไมตรีต่อกันไว้หลังจากที่ได้ปรึกษากับอำมาตย์ทั้งหลายแล้ว เห็นพ้องต้องกันว่าสมควรยกตระกูลธัญชัยเศรษฐี ให้ไปอยู่เมืองสาวตรี

ธัญชัยเศรษฐีได้ขนย้ายทรัพย์สมบัติพร้อมทั้งบริวารและสัตว์เลี้ยงทั้งหลายเดินทางสู่พระนครสาวตรีพร้อมกับพระเจ้าปเสนทิโกศล และเมื่อเดินทางเข้าเขตแคว้นของพระเจ้าปเสนทิโกศลแล้ว ขณะที่พักค้างแรมระหว่างทางก่อนเข้าเมืองธัญชัยเศรษฐีเห็นว่าภูมิประเทศบริเวณที่พักนั้นเป็นชัยภูมิเหมาะสมดี อีกทั้งตนเองก็มีบริวารติดตามมาเป็นจำนวนมาก ถ้าไปตั้งบ้านเรือนภายในเมืองก็จะคับแคบ จึงขออนุญาตพระเจ้าปเสนทิโกศลก่อตั้งบ้านเมืองลง ณ ที่นั้น และได้ชื่อเมืองใหม่นี้ว่า “สาเกต” ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองสาวตรี ๗ โยชน์^{๑๐๒๗}

ในเมืองสาวตรีนั้น มีเศรษฐีตระกูลหนึ่งเป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า มิคารเศรษฐี มีบุตรชายชื่อ ปุณณวัณณกุมาร เมื่อเจริญวัยสมควรที่จะมีภรรยาได้แล้ว บิดามารดาขอให้เขาแต่งงานเพื่อสืบทอดวงศ์ตระกูล แต่เขาเองไม่มีความประสงค์จะแต่งงานเมื่อบิดามารดาบร่ำมาขึ้น เขาจึงหาอุบายเลี้ยงโดยบอกแก่บิดามารดาว่า ถ้าได้หญิงที่มีความงามครบทั้ง ๕ อย่าง (ผมงาม เนื้องาม กระจุกงาม ผิวงาม และวัยงาม) ซึ่งเรียกว่า เบญจกัลยาณี แล้วจึงจะยอมแต่งงาน

บิดามารดาเมื่อได้ฟังแล้วจึงให้เชิญพราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญในด้านอิตถีลักษณะมาถามว่า หญิงผู้มีความงามดังกล่าวนี้มีหรือไม่ เมื่อพวกเขาพราหมณ์ตอบว่ามี จึงส่งพราหมณ์เหล่านั้นออกเที่ยวแสวงหาตามเมืองต่าง ๆ พร้อมทั้งมอบพวงมาลัยและเครื่องทองหมั้นไปด้วย

พวกเขาพราหมณ์เที่ยวแสวงหาไปตามเมืองต่าง ๆ ทั้งเมืองเล็กเมืองใหญ่ จนมาถึงเมืองสาเกต ได้พบนางวิสาขามีลักษณะภายนอกถูกต้องตามตำราอิตถี ลักษณะครบทุกประการ ขณะที่นางพร้อมทั้งหญิงบริวารออกมาเที่ยวเล่นน้ำกันที่หน้าน้ำ ขณะนั้นฝนตกลงมาอย่างหนัก หญิงบริวารทั้งหลายพากันวิ่งหลบหนีฝนเข้าไปในศาลา แต่นางวิสาขายังคงเดินด้วยอาการปกติ ทำให้พวกเขาพราหมณ์ทั้งหลายรู้สึกแปลกใจประจวบกับต้องการจะเห็นลักษณะฟันของนางด้วยจึงถามนางว่า “ทำไม เธอจึงไม่วิ่งหลบหนีฝนเหมือนกับหญิงอื่น ๆ” นางวิสาขตอบว่า ชน ๔ พวกเมื่อวิ่งจะดูไม่งาม ได้แก่ (๑) พระราชาผู้ได้อภิเษกแล้ว ทรงเครื่องประดับต่าง ๆ (๒) ช่างมกคลของพระราชาที่ประดับประดาแล้ว (๓) บรรพชิต และ (๔) สตรี^{๑๐๒๘}

พวกเขาพราหมณ์ได้เห็นปัญญาอันชาญฉลาด และคุณสมบัติ เบญจกัลยาณี ครบทุกประการแล้ว จึงขอให้นางพาไปที่บ้านเพื่อทำการสู่ขอตามประเพณี เมื่อสอบถามถึงชาติตระกูลและทรัพย์สมบัติก็ทราบว่า มีเสมอกัน จึงสวมพวงมาลัยทองให้นางวิสาขาเป็นการหมั้นหมายและกำหนดวันวิวาห์มงคล

^{๑๐๒๗} พ.ร.บ. (ไทย) ๑/๕๒/๓๖๒.

^{๑๐๒๘} พ.ร.บ. (ไทย) ๑/๕๒/๓๖๕.

ธนัชชัยเศรษฐี ได้สั่งให้ช่างทองทำเครื่องประดับช้อมหาลดาปสาธน์ เพื่อมอบให้แก่ลูกสาว ซึ่งเป็นเครื่องประดับชนิดพิเศษ เป็นชุดยาวติดต่อกันตั้งแต่ ศีรษะจรดปลายเท้า ประดับด้วยเงินทองและรัตนอันมีค่าถึง ๙ โกฎิกหาปณะ ค่าแรงฝีมือช่างอีก ๑ แสน เป็นเครื่องประดับที่หญิงอื่น ๆ ไม่สามารถจะประดับได้เพราะมีน้ำหนักมาก นอกจากนี้ ธนัชชัยเศรษฐี ยังได้มอบทรัพย์สินเงินทองของใช้ต่าง ๆ รวมทั้งข้าทาสบริวารและฝูงโคอีกจำนวนมากมาย อีกทั้งส่งภุมณีผู้มีความชำนาญพิเศษด้านต่าง ๆ ไปเป็นที่ปรึกษาดูแลประจำตัวอีก ๘ นายด้วย

ก่อนที่นางวิสาขาจะไปสู่ตระกูลของสามี ธนัชชัยเศรษฐีได้อบรมมารยาทสมบัติของกุลสตรีผู้จะไปสู่ตระกูลของสามี โดยให้โอวาท ๑๐ ประการ^{๑๐๒๙} เป็นแนวปฏิบัติ คือ

๑. ไฟในอย่านำออก หมายความว่า อย่านำความไม่ดีของพ่อผัวแม่ผัวและสามีออกไปพูดให้คนภายนอกฟัง

๒. ไฟนอกอย่านำเข้า หมายความว่า เมื่อคนภายนอกตำหนิพ่อผัวแม่ผัวและสามีอย่างไร อย่านำมาพูดให้คนในบ้านฟัง

๓. ควรให้แก่คนที่ให้เท่านั้น หมายความว่า ควรให้แก่คนที่ยืมของไปแล้วแล้วนำมาส่งคืน

๔. ไม่ควรให้แก่คนที่ไม่ให้ หมายความว่า ไม่ควรให้แก่คนที่ยืมของไปแล้ว แล้วไม่นำมาส่งคืน

๕. ควรให้ทั้งแก่คนที่ให้และไม่ให้ หมายความว่า เมื่อมีญาติมิตรผู้ยากจนมาขอความช่วยเหลือสิ่งฟุ้งพาวาศัย เมื่อให้ไปแล้วจะให้คืนหรือไม่ให้คืน ก็ควรให้

๖. ฟุ้งนึ่งให้เป็นสุข หมายความว่า ไม่นิ่งในที่กีดขวางพ่อผัว แม่ผัวและสามี

๗. ฟุ้งนอนให้เป็นสุข หมายความว่า ไม่ควรนอนก่อนพ่อผัวแม่ผัวและสามี

๘. ฟุ้งบริโภคให้เป็นสุข หมายความว่า ควรจัดให้พ่อผัว แม่ผัวและสามีบริโภคแล้ว ตนจึงบริโภคภายหลัง

๙. ฟุ้งบำเรอไฟ หมายความว่า ให้มีความสำนึกอยู่เสมอว่า พ่อผัว แม่ผัวและสามีเป็นเหมือนกองไฟ และพญานาคที่จะต้องบำรุงดูแล

๑๐. ฟุ้งนอบน้อมเทวดาภายใน หมายความว่า ให้มีความสำนึกอยู่เสมอว่า พ่อผัว แม่ผัวและสามีเป็นเหมือนเทวดาที่จะต้องให้ความนอบน้อม

ธนัชชัยเศรษฐี ให้เวลาถึง ๔ เดือนในการเตรียมทรัพย์สินสมบัติเพื่อมอบให้แก่นางวิสาขา สำหรับใช้สอยเมื่อไปอยู่ในตระกูลของสามี เฉพาะเครื่องประดับมหาลดาปสาธน์เพียงอย่างเดียว ก็ใช้เวลาทำถึง ๔ เดือน เช่นกัน เมื่อถึงกำหนดนางวิสาขาได้ออกเดินทางไปยังตระกูลของสามี พร้อมด้วยข้าทาสบริวารทรัพย์สินเงินทองของใช้ของเนกอนันต์ และโคกระบืออีกมากมายมหาศาลที่บิดาจัดการมอบให้

แม้กระนั้น โโคกระบือที่อยู่ในคอกยังทำลายคอกวิ่งออกตามขบวนของนางวิสาขาไปอีกจำนวนมาก ทั้งนี้ด้วยอานิสงส์แห่งการทำบุญถวายทานที่นางทำไว้ในอดีตชาติ คือ ในครั้งที่นางวิสาขาเดิมเป็นธิดาของพระเจ้ากิกิ ครั้นพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ นางได้ถวายอาหารแก่พระภิกษุสามเณรเป็นประจำ และทั้ง ๆ ที่พระภิกษุสามเณรกล่าวว่า “พอแล้ว ๆ” ก็ยังตรัสว่า

^{๑๐๒๙} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๒/๓๗๒.

“พระคุณเจ้าสิ่งนี้อร่อย สิ่งนี้น่าฉัน” แล้วก็ถวายเพิ่มขึ้นอีก ด้วยยานิสงส์แห่งการถวายเพิ่มนี้ บันดาลให้โคเหล่านั้นแม้จะมีคนห้ามมีคอกกั้นอยู่ก็ยังคงโดดออกจากคอกวิ่งตามขบวนของนาง วิสาขาไปอีกจำนวนมาก

เมื่อนางวิสาขา เข้ามาสู่ตระกูลของสามีแล้ว เพราะความที่เป็นผู้ได้รับการอบรมสั่งสอน เป็นอย่างดีตั้งแต่วัยเด็ก และเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีน้ำใจ เจริญไฟเพราะ ให้ความเคารพผู้ ที่มีวัยสูงกว่าตน จึงเป็นที่รักใคร่และชอบใจของคนทั่วไป ยกเว้นมีคารุณาสรีผู้เป็นบิดาของสามี ซึ่งมี จิ

ฝักใฝ่ในนักบวชขอแจกชีเปลือย โดยให้ความเคารพนับถือว่าเป็นพระอรหันต์ และนิมนต์ให้มา บริโภคโภชนาหารที่บ้านของตนแล้ว ส่งให้คนไปตามนางวิสาขามาไหว้พระอรหันต์ และให้มา ช่วยจัดเลี้ยงอาหารแก่อแจกชีเปลือยเหล่านั้นด้วย

นางวิสาขา ผู้เป็นพระอรียสาวิกาชั้นโสดาบันพอได้ยินคำว่า อรหันต์ ก็รู้สึกปีติยินดีรีบ มาয়งเรือนของมีคารุณาสรี แต่พอได้เห็นแจกชีเปลือย ก็ตกใจจึงกล่าวว่า ผู้ไม่มีความละอาย เหล่านี้ จะเป็นพระอรหันต์ได้อย่างไร ^{๑๐๓๐} จึงกล่าวติเตียนมีคารุณาสรีแล้วกลับที่อยู่ของตน

ต่อมาอีกวันหนึ่ง ขณะที่มีคารุณาสรีกำลังบริโภคอาหารอยู่ โดยมีนางวิสาขาคอย ปรนนิบัติอยู่ใกล้ ๆ ได้มีพระเถระเที่ยวบิณฑบาตผ่านมาหยุดยืนที่หน้าบ้านของมีคารุณาสรี นางวิสาขาทราบดีว่าเศรษฐีแม้จะเห็นพระเถระแล้วก็ทำเป็นไม่เห็น นางจึงกล่าวกับพระเถระว่า “นิมนต์พระคุณเจ้าไปข้างหน้าก่อนเถิด ท่านเศรษฐีกำลังบริโภคของเก่าอยู่” ^{๑๐๓๑}

เศรษฐี ได้ฟังดังนั้นแล้วจึงโกรธ หยุดบริโภคอาหารแล้วสั่งให้บริวารมาจับ และขับไล่ นาง วิสาขาให้ออกจากบ้านไป แต่ก็ไม่มีใครกล้าเข้ามาจับ นางวิสาขาขอชี้แจงแก่กุฎุมพี ๘ นายที่คุ้มพ่อได้ ส่งมาช่วยดูแลนางก่อน และเมื่อมีคารุณาสรีให้คนไปเชิญกุฎุมพีมาแล้วแจ้งโทษของนางวิสาขาให้ฟัง ซึ่งนางก็แก้ด้วยคำว่า “ที่ดิฉันกล่าวอย่างนั้น หมายถึง มีคารุณาสรีบิดาของสามีกำลังบริโภคบุญเก่าอยู่ มิใช่บริโภคของบูดเน่าอย่างที่เข้าใจ” กุฎุมพีทั้ง ๘ จึงกล่าวกับเศรษฐีว่า “เรื่องนี้นางวิสาขามีความผิด”

เมื่อมีคารุณาสรี ฟังคำชี้แจงของลูกสะใภ้แล้วก็หายโกรธชดเคื่อง และกล่าวขอโทษนาง พร้อมทั้งอนุญาตให้นางนิมนต์พระบรมศาสดาพร้อมภิกษุสงฆ์มารับอาหารบิณฑบาตในเรือน ของตน ขณะที่นางวิสาขাজัดถวายภัตตาหารแด่พระบรมศาสดาและภิกษุสงฆ์อยู่นั้น ก็ได้ให้คน ไปเชิญมีคารุณาสรีมาร่วมถวายภัตตาหารด้วย แต่เศรษฐีเมื่อมาแล้วไม่กล้าที่ออกไปสู่ที่เฉพาะ พระพักตร์พระศาสดา เพราะไม่มีศรัทธาเลื่อมใสจึงแอบนั่งอยู่หลังม่าน เมื่อเสร็จภัตกิจแล้วพระ บรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนา ส่วนมีคารุณาสรีแม้จะหลบอยู่หลังม่านก็มีโอกาสได้ฟัง ธรรมด้วยจนจบ และได้สำเร็จเป็นพระโสดาบันเป็นสัมมาทิฎฐิบุคคลตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

มีคารุณาสรีได้ออกมาจากหลังม่านแล้วตรงเข้าไปหานางวิสาขาใช้ปากดูกลิ่น ของลูกสะใภ้ และประกาศให้ได้ยินทั่วกัน ณ ที่นั้นว่า “ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปขอเธอจงเป็นมารดา ของข้าพเจ้า” และตั้งแต่นั้นมานางวิสาขาก็ได้นามว่า “มีคารุณาสรี” คนทั่วไปนิยมเรียกนางว่า

^{๑๐๓๐} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๒/๓๗๔

^{๑๐๓๑} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๒/๓๗๕.

“วิสาขามิคารมารดา” เศรษฐีเมื่อจะบูชาคุณของนางวิสาขาให้ปรากฏ จึงได้สั่งให้ทำเครื่องประดับชื่อ
 ฆนัมภูฏกะ ซึ่งมีราคา ๑ แสนกหาปณะ^{๑๐๓๒}

ในบรรดาอุบาสิกาทั้งหลาย นางวิสาขานับว่าเป็นผู้มีบุญสั่งสมมาตั้งแต่อดีตชาติมากเป็นพิเศษกว่าอุบาสิกาคนอื่น ๆ หลายประการ เช่น

๑. ลักษณะของผู้มีวัยงาม คือ แม้ว่านางจะมีอายุมาก มีลูกชาย-หญิง ถึง ๒๐ คน ลูก
 เหล่านั้นแต่งงานมีลูกอีกคนละ ๒๐ คน นางก็มีหลานนับได้ ๔๐๐ คน หลานเหล่านั้นแต่งงานมี
 ลูกอีกคนละ ๒๐ คน คนจำนวน ๘,๔๒๐ คน มีต้นกำเนิดมาจากนางวิสาขา นางมีอายุยืนได้เห็นหลาน
 ได้เห็นเหลนทุกคน แม้นางมีอายุถึง ๑๒๐ ปี แต่ขณะเมื่อนางนั่งอยู่ในกลุ่มของลูก หลาน เหลน นางจะ
 มีลักษณะวัยใกล้เคียงกับคนเหล่านั้น คนพวกอื่นจะไม่สามารถทราบได้ว่านางวิสาขาคือคนไหน แต่จะ
 สังเกตได้เมื่อเวลาจะลุกขึ้นยืน ธรรมดาคนหนุ่มสาวจะลุกได้ทันที แต่สำหรับคนแก่จะต้องใช้มือยันพื้น
 ช่วยพยุงกาย และจะยกกันขึ้นก่อน นั้นแหละจึงจะทราบว่าเป็นนางวิสาขา

๒. นางมีกำลังมากเท่ากับช้าง ๕ เชือกรวมกัน ครั้งหนึ่งพระราชามีพระประสงค์จะ
 ทดลองกำลังของนาง จึงรับสั่งให้ปล่อยช้างพลายตัวที่มีกำลังมากเพื่อให้วิ่งชนนางวิสาขา นาง
 เห็นช้างวิ่งตรงเข้ามา จึงคิดว่า “ถ้ารับช้างนี้ด้วยมือข้างเดียวแล้วผลักไป ช้างก็จะเป็นอันตรายถึง
 ชีวิต เรา ก็จะเป็นบาป ควรจะรักษาชีวิตช้างไว้จะดีกว่า” นางจึงใช้นิ้วมือเพียงสองนิ้วจับช้างที่
 วงแล้วเหวี่ยงไปปรากฏว่าช้างถึงกับล้มลงที่พระลานหลวง^{๑๐๓๓}

ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวนี้ชนทั้งหลายเมื่อขจัดงานมงคลในบ้านเรือนของตนจึงพากันเชิญ
 นางวิสาขาให้ไปเป็นประธานในงาน มอบให้นางเป็นผู้นำในพิธีต่าง ๆ แม้แต่อาหารก็ให้นางทาน
 ก่อน เพื่อความเป็นสิริมงคล จนนางวิสาขาไม่มีเวลาดูแลปฏิบัติพระภิกษุที่มาฉันในบ้านของตน
 ต้องมอบให้ลูก ๆ หลาน ๆ ดำเนินการให้

ในวิสาขาสู่ตร^{๑๐๓๔} นางวิสาขามิคารมาตา มีผ้าเปียก ผมเปียกได้เข้าเฝ้าพระผู้พระภาค
 ขณะพระผู้มีพระภาคประทับ ณ บุพพาราม เวลานั้นหลานสาวผู้เป็นที่รักเป็นที่พอใจอย่างยิ่งของนาง
 ได้ถึงแก่กรรมลง ทำให้นางเศร้าโศกเสียใจ พระผู้มีพระภาคครั้งตรัสถามทราบความแล้วก็ปรารถนา
 ธรรมเตือนสติ โดยทรงยกถ้อยคำของนางวิสาขาที่เคยปรารถน่ายังอยากมีบุตรหลานเท่ากับจำนวน
 ชาวกรุงสาวัตถียุอีกหรือ เมื่อมิคารมาตา กราบทูลว่า ยังคงเป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่า
 ชาวกรุงสาวัตถียุเสียชีวิตลงวันละเท่าไร จากนั้นนั้นก็ทรงย้อนถามนางมิคารมาตาว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น เธอก็
 คงมีหน้าเปียกชุ่มด้วยน้ำ ตาโดยไม่มีวันแห้งเหือด เพราะคนในโลกนี้ ผู้ใดมีสิ่งเป็นที่รัก ๑๐๐ ผู้นั้นก็จะ
 มีทุกข์ถึง ๑๐๐ ผู้ใดมีสิ่งเป็นที่รัก ๕๐ ผู้นั้นก็จะมีทุกข์ถึง ๕๐ เช่นกัน

นางวิสาขามิคารมาตา เมื่อได้ฟังพระพุทธดำรัสสอนจบลงแล้ว ก็คลายจากความเศร้า
 โศก แต่เพราะความที่นางมีลูกหลานหลายคน ซึ่งต่อจากนั้นอีกไม่นานนักหลานสาวอีกคนหนึ่ง ที่นาง
 ใ

มอบหมายหน้าที่การปฏิบัติดูแลพระภิกษุสงฆ์ซึ่งนิมนต์มาฉันที่บ้านเป็นประจำก็ได้ถึงแก่ความ

^{๑๐๓๒} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๒/๓๘๐.

^{๑๐๓๓} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๒/๓๘๒.

^{๑๐๓๔} ขุ.อ.(ไทย) ๒๕/๗๘/๓๓๙.

ตายลงอีก นางวิสาขาก็ต้องเสียน้ำตาทำให้ด้วยความรักความอาลัยต่อหลานสาวเป็นครั้งที่สอง และพระพุทธองค์ทรงเทศนาโปรดนางให้คลายความเศร้าโศกลงดูเดียวกับครั้งก่อน

โดยปกตินางวิสาขาจะไปวัดวันละ ๒ ครั้ง คือ เช้า-เย็น และเมื่อไปก็จะไม่ไปมือเปล่า ถ้าไปเวลาเช้าก็จะมีของเคี้ยวของฉันเป็นอาหารไปถวายพระ ถ้าไปเวลาเย็นก็จะถือน้ำปานะไปถวาย เพราะนางมีปกติทำอย่างนี้เป็นประจำ จนเป็นที่ทราบกันดีทั้งพระภิกษุสามเณร และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย แม้นางเองก็ไม่กล้าที่จะไปวัดด้วยมือเปล่า ๆ เพราะละอายที่พระภิกษุหนุ่มสามเณรน้อยต่างก็จะมองดูที่มือว่านางถืออะไรมา และก่อนที่นางจะออกจากวัดกลับบ้าน นางจะเดินเยี่ยมเยือนถามไถ่ความสุข ความทุกข์ และความประสงค์ของพระภิกษุสามเณร และเยี่ยมภิกษุใช้จนทั่วถึงทุก ๆ องค์ก่อนแล้วจึงกลับบ้าน

วันหนึ่งมีงานมหรสพอุทยาน นางประดับเครื่องประดับจะออกไปเที่ยวงาน ก็เปลี่ยนใจไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อนางมาถึงวัด นางได้ถอดเครื่องประดับมหาลดาปสาธน์ มอบให้หญิงสาวผู้ติดตามถือไว้^{๑๐๓๕} เมื่อเสร็จกิจการฟังธรรมแล้ว ขณะเดินกลับบ้าน นางได้บอกให้หญิงรับใช้ส่งเครื่องประดับให้ แต่หญิงรับใช้ลืมไว้ที่ศาลาฟังธรรม นางจึงให้กลับไปนำมา แต่สั่งว่าถ้าพระอานนท์เก็บรักษาไว้ก็ไม่ต้องเอาคืนมาให้มอบถวายท่านไปเลย เพราะนางคิดว่าจะไม่ประดับเครื่องประดับที่พระคุณเจ้าถูกต้องสัมผัสแล้ว ซึ่งพระอานนท์ท่านก็มักจะเก็บรักษาของที่อุบาสกอุบาสิกาถือไว้เสมอ และก็เป็นที่นางคิดไว้จริง ๆ แต่นางก็กลับคิดได้อีกว่า “เครื่องประดับนี้ไม่มีประโยชน์แก่พระเถระ” ดังนั้นนางจึงขอรับคืนมาแล้วนำออกขายในราคา ๙ โกลี กับ ๑ แสนกหาปณะ ตามราคาทุนที่ทำไว้ แต่ก็ไม่มีใครมีทรัพย์พอที่จะซื้อไว้ได้

นางจึงซื้อเอาไว้เอง ด้วยการนำทรัพย์เท่าจำนวนนั้นมาซื้อที่ดินและวัสดุก่อสร้างดำเนินการสร้างวัดถวายเป็นพระอารามที่ประทับของพระบรมศาสดา และเป็นที่อยู่อาศัยจำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์สามเณร พระบรมศาสดารับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานะ เป็นผู้อำนวยการดูแลการก่อสร้าง ซึ่งมีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น มีห้องสำหรับพระภิกษุพักอาศัยชั้นละ ๕๐๐ ห้อง โดยใช้เวลาในการก่อสร้างถึง ๙ เดือน และเมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ได้นำมาว่า “พระวิหารบุพพาราม”

โดยปกตินางวิสาขา จะกราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์มาเสวยและฉันภัตตาหารที่บ้านของนางเป็นประจำ เมื่อการจัดเตรียมภัตตาหารเสร็จเรียบร้อยพร้อมแล้ว ก็จะให้สาวใช้ไปกราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ให้เสด็จไปยังบ้านของนาง วันหนึ่ง สาวใช้ได้มาตามปกติเหมือนทุกวัน แต่วันนั้นมีฝนตกลงมาพระสงฆ์ทั้งหลาย จึงพากันเปลือยกายอาบน้ำฝน เมื่อสาวใช้มาเห็นเข้าก็ตกใจเพราะความที่ตนมีปัญญาน้อยคิดว่าเป็นนักบวชชี่เปลือย จึงรีบกลับไปแจ้งแก่นางวิสาขาว่า วันนี้ที่วัดไม่มีพระอยู่เลย เห็นมีแต่ชี่เปลือยแก้ผ้าอาบน้ำ กันอยู่

นางวิสาขาได้ฟังคำบอกเล่าของสาวใช้แล้ว ด้วยความที่นางเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน เป็นมหาอุบาสิกา เป็นผู้ที่มีปัญญาศรัทธาเลื่อมใส มีความใกล้ชิดกับพระภิกษุสงฆ์ จึงทราบเหตุการณ์โดยตลอดว่า พระบรมศาสดาทรงอนุญาตให้พระภิกษุมีผ้าสำหรับใช้สอยเพียง ๓ ผืน คือ ผ้าจีวรสำหรับห่ม ผ้าสังฆาฏิสำหรับห่มซ้อน และผ้าสบงสำหรับนุ่ง ดังนั้นเมื่อเวลาพระภิกษุจะอาบน้ำจึงไม่มีผ้าสำหรับผลัดอาบน้ำ ก็จำเป็นต้องเปลือยกายอาบน้ำ

^{๑๐๓๕} วิ.มทา.(ไทย) ๒/๕๐๓/๕๙๔.

อาศัยเหตุนี้ เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมาประทับที่บ้านและเสร็จภารกิจแล้ว นางวิสาขา จึงได้เข้าไปกราบทูลขอพร เพื่อถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่พระภิกษุสงฆ์ พระพุทธองค์ประทานอนุญาตตามที่ขอนั้น และนางวิสาขาก็เป็นบุคคลแรกที่ได้ถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่พระภิกษุสงฆ์

นางวิสาขา ได้ชื่อว่าเป็นมหาอุบาสิกาผู้ยิ่งใหญ่ เป็นยอดแห่งอุปัฏฐากิภา ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศในทางถวายทาน^{๑๐๓๖} นางได้ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยวัตถุจตุปัจจัยไทยทานต่าง ๆ ทั้งที่ถวายเป็นของสงฆ์ส่วนรวม และถวายเป็นของส่วนบุคคลคือแก่พระภิกษุแต่ละองค์ ๆ การทำความปรารถนาทั้งปวงให้สำเร็จบริบูรณ์^{๑๐๓๗}

ความปรารถนาเหล่านั้นของนางวิสาขาสำเร็จครบถ้วนทุกประการ สร้างความเอิบอิ่มใจแก่นางยิ่งนัก นางจึงเดินเวียนรอบปราสาทอันเป็นวิหารทานพร้อมทั้งเปล่งอุทานดังกล่าว พระภิกษุทั้งหลายได้เห็นกิริยาอาการของนางวิสาขาแล้ว ต่างก็รู้สึกประหลาดใจ ไม่ทราบว่าจะเกิดอะไรขึ้นกับนาง จึงพร้อมใจกันเข้าไปกราบทูลถามพระบรมศาสดาว่า ตั้งแต่ได้พบเห็นและรู้จักนางวิสาขาก็เป็นเวลานาน ไม่เคยเห็นนางขับร้องเพลงและแสดงอาการอย่างนี้มาก่อนเลย แต่วันนี้ นางอยู่ในท่ามกลางการแวดล้อมของบรรดาบุตรธิดาและหลาน ๆ ได้เดินเวียนรอบปราสาทและบ่นพี ่ม พี้ คล้ายกับร้องเพลง เข้าใจว่าดีของนางคงจะกำเริบ หรือไม่นางก็คงจะเสียชีวิตไปแล้ว

พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า วิสาขามีศรมาตา มิได้ขับร้องเพลงหรือเสียชีวิตอย่างที่เข้าใจหรอก แต่ที่เธอเป็นอย่างนั้นก็เพราะความปีติยินดีที่ความปรารถนาที่ตั้งไว้นั้นสำเร็จจุลวงสมบูรณ์ทุกประการ นางจึงเดินเปล่งอุทานออกมาด้วยความอึดอัดใจ ด้วยเหตุที่นางวิสาขาได้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์ และได้ถวายวัตถุจตุปัจจัยในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ดังกล่าวมา พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงประกาศยกย่องนางในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้เป็นทายิกา

มุสิละ, พระ

พระมุสิละ ปราภฏในโกสัมพิสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๐๓๘} ความระบุดังพระมุสิละ พระปริกฐะ พระนารทะ และพระอานนท ณะพักอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ระหว่างนั้น พระปริกฐะได้ถามพระปัญหากับพระมุสิละ

พระมุสิละ ปราภฏในโกสัมพิสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๐๓๙} ความระบุดังพระมุสิละ พระปริกฐะ พระนารทะ และพระอานนท ณะพักอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ระหว่างนั้นท่านพระปริกฐะ กับสหธรรมิกประกอบด้วยพระมุสิละ พระนารทะ และพระอานนท พักอยู่ที่โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ทั้งหมดนั่งปุจฉา-วิสัชนาธรรมว่าด้วยความรู้เกี่ยวกับปฏิจจสมุปปาท โดยพระปริกฐะเป็นฝ่ายถาม พระมุสิละเป็นฝ่ายตอบ

จุดประสงค์ของการถามตอบเหมือนต้องการเช็ควุฒิธรรม ดังจะเห็นได้จากเมื่อถามไปโดยลำดับเกี่ยวกับการมีความรู้เฉพาะในปฏิจจสมุปปาทแล้ว พระมุสิละก็ยืนยันว่าตนมีความรู้ จากนั้น

^{๑๐๓๖} อง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๕๙/๓๒.

^{๑๐๓๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๒/๓๘๗.

^{๑๐๓๘} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘.

^{๑๐๓๙} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘.

พระปวิภูฏะก็สรุปว่า “ถ้าเช่นนั้น ท่านมุสิละก็เป็นพระอรหันตชีนาสพะละสิ?” เมื่อพระมุสิละไม่ตอบ ท่านนารทะก็ขอให้พระปวิภูฏะถามตนบ้าง จากนั้นพระปวิภูฏะก็ถามพระนารทะโดยนัยเดียวกัน ในคัมภีร์อรรถกถา ไม่ได้พรรณนาประวัติใด ๆ อื่นนอกเหนือจากนี้

มุคปักษะ,เจ้าลัทธิ

เจ้าลัทธิชื่อมุคปักษะ เป็น ๑ ในครุทั้ง ๖ ในอดีต ประกอบด้วย ครุสุเนตตะ ครุมุคปักษะ ครุอรเนมิ ครุกุททาลกะ ครุหัตถิपालมาณพ และครุโชติपालะ ครุทั้ง ๖ นี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีจิตปราศจากความกำหนัดในการทั้งหลาย ผู้ใด เมื่อครุทั้ง ๖ นี้แสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้บังเกิดในพรหมโลก หากสาวกเหล่านั้นไม่ทำจิตให้เลื่อมใส ตายไปแล้วก็จะบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสาวกเหล่าใด มีจิตเลื่อมใส สาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้วก็ได้บังเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๑๐๔๐}

เมฆิยะ,พระ

พระเมฆิยะ ปรากฏชื่อในเมฆิยสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๐๔๑} ระบุว่า เคยเป็นพุทธอุปัฏฐากรูปหนึ่ง วันหนึ่ง ขณะเดินไปตามฝั่งแม่น้ำกิมิกวา ได้เห็นปามะม่วงนำรินรมย์ จึงกลับมาทูลขอพุทธาอนุญาตเพื่อปลีกวิเวก บำเพ็ญเพียรในปามะม่วงแห่งนั้น

เวลานั้นพระผู้มีพระภาคทรงประทับอยู่เพียงลำพัง ไม่มีภิกษุอื่นคอยอุปัฏฐาก จึงตรัสขอให้รอก่อนจนกว่าจะมีภิกษุรูปอื่นมาสับเปลี่ยน แต่พระเมฆิยะก็หาเชื่อฟังพระพุทธรองค์ไม่ แม้จะทรงห้ามถึง ๓ ครั้ง แต่ก็ไม่เป็นผล นอกจากนั้นยังกราบทูลไปอีกว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงต้องมีกิจที่ทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก แต่ตนเองนั้นยังมีกิจต้องทำ ขอให้พระองค์ทรงอนุญาต เมื่อทรงเห็นว่า พระเมฆิยะยืนยันจะไปให้ได้ ก็ทรงอนุญาต

พระเมฆิยะเมื่อเข้าไปอยู่ในปามะม่วง อุกุศลวิตกได้เกิดขึ้น ทำให้เกิดความประหลาดใจว่าตนเองบวชมาด้วยความศรัทธาแท้ๆ แต่ยังถูกบาปธรรมรุมเร้าจิตได้ จึงได้กลับไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคได้แสดงเหตุ ๕ ประการที่เป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติ ได้แก่ (๑) ความมีมิตรดี สหายดี (๒) ความเป็นผู้มีศีล สำรวมในปาติโมกข์ (๓) ได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลา เป็นที่สัพปายะ (๔) ปราศจากความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม และ (๕) เป็นผู้มีปัญญา เมื่อดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการแล้ว ฟังเจริญธรรม ๕ ประการให้ยิ่งขึ้น ได้แก่ (๑) เจริญอุสุภะเพื่อละราคะ (๒) เจริญเมตตาเพื่อละพยาบาท (๓) เจริญอาณาปานสติเพื่อละวิตก และ (๔) เจริญอนิจจสัญญาเพื่อถอนอัสสมิมานะ^{๑๐๔๒}

ในเมฆิยสูตรแห่งขุททนิกาย อุทาน^{๑๐๔๓} ความคล้ายกัน จึงไม่น่ามากล่าวอีก

เมฆุฏฐะ,พระ

^{๑๐๔๐} อ.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๓๐.

^{๑๐๔๑} อ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓/๔๓๐.

^{๑๐๔๒} อ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓/๔๓๔.

^{๑๐๔๓} วิ.จ.(ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑.

พระเมณฑุระ ปรากฏในจุฬวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๑๐๔๔} ความระบุนั้นว่า ท่านเป็นพี่น้องกับ พระโกณฑุระ เกิดในสกุลพราหมณ์ พุดจาอ่อนหวาน มีเสียงไพเราะ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อขอพทุธานุญาตยกพระพุทธรูปขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต แต่ก็ไม่ได้รับพทุธานุญาต ขณะเดียวกัน กลับทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามยกพระพุทธรูปด้วยภาษาสันสกฤต รูปใดละเมิด ปรับอาบัติทุกกฏ แต่ ทรงอนุญาตให้เล่าเรียนพทุทวจนะด้วยภาษาของตน

เมณฑุระ, คหบดี

เมณฑุคคหบดี ปรากฏในมหาวรรคแห่งวินัยปิฎก^{๑๐๔๕} ความระบุนั้นว่า เมณฑุคคหบดี ตั้ง บ้านเรือนอยู่ในพระนครภัททิยะ เป็นผู้มั่งมีบุญญาธิการ คนในครอบครัวของท่าน นับตั้งแต่ภรรยา บุตร สะใภ้ และทาส ล้วนเป็นผู้มั่งมีบุญญาธิการ ในลักษณะที่แตกต่างกันไป เช่นในส่วนของคหบดี เพียงแค่ให้ กวาดฉางข้าวนี้อยู่นอกประตู ท่อธารข้าวเปลือกตกจากอากาศเต็มฉาง ภริยาเพียงแค่นั่งใกล้กระถาง ข้าวสุกขนาดจุ่มน้ำหนึ่งอาพหกะใบเดียว และแกงหม้อหนึ่งเท่านั้น สามารถเลี้ยงอาหารแก่บุรุษที่เป็น ทาสและกรรมกรได้หมดทั้งบ้าน โดยที่อาหารนั้นไม่หมดจนกว่านางจะลุกขึ้นจากที่ บุตรของเขาเพียง แค่อธิอัญเงินพันหนึ่ง อัญเดียวเท่านั้น แล้วแจกเบี้ยหวัดกลางปีแก่ทาสและกรรมกร เงินนั้นไม่หมดสิ้น ตลอดเวลาที่อัญเงินยังอยู่ในมือของเขา สะใภ้ แค่นั่งใกล้กระถางข้าว ๔ ทะนานใบเดียวเท่านั้น แล้ว แจกข้าวกลางปีแก่ทาสและกรรมกร ข้าวนี้มิได้หมดสิ้นตลอดเวลาที่นางยังไม่ลุกไปจากที่ ส่วนทาส เมื่อเขาไถนาด้วยไถคันเดียว มีรอยไถถึง ๗ รอย

พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนามาคธราชได้ทรงสดับข่าวจากนครภัททิยะ มีพระประสงค์จะ ทราบความจริง จึงได้ส่งอำมาตย์ผู้สำเร็จราชการ พร้อมเสนา ๔ เหล่า เดินทางไปตรวจสอบว่า ข้อเท็จจริงเป็นอย่างไร ครั้นไปถึงแล้วก็เข้าไปหาเมณฑุคคหบดี พร้อมกับขอทดสอบบุญญาธิการ ดังกล่าวข้างต้น เห็นชัดแจ้งทุกประการแล้วก็กลับมาราบทูลพระเจ้าพิมพิสารตามความเป็นจริง

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระนครเวสาลีตามพุทธประสงค์แล้ว เสด็จจาริกทาง พระนครภัททิยะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป เสด็จจาริกโดยลำดับ ได้เสด็จถึง พระนครภัททิยะแล้วทราบว่า พระองค์ประทับอยู่ ณ ชาตียวัน เขตพระนครภัททิยะนั้น

เมณฑุคคหบดีได้สดับข่าวพระสมณะโคดมศากยบุตร ทรงผนวชจากศากยตระกูล เสด็จโดย ลำดับถึงพระนครภัททิยะ ประทับอยู่ ณ ชาตียวัน เขตพระนครภัททิยะ ก็พระกิตติศัพท์อันงามของ ท่านพระโคดมพระองค์นั้นขจรไป ก็มีความปรารถนาจะเข้าเฝ้า จึงได้ให้จัดแจงรถยนต์ออกนอก พระนครภัททิยะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค

พวกเดียรถีย์เป็นอันมาก ได้เห็นเมณฑุคคหบดีกำลังมาแต่ไกล จึงได้สอบถามว่าจะไปไหน กัน ครั้นได้รับคำตอบว่า จะไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ก็แสดงอาการไม่เห็นด้วย โดยให้เหตุผลว่า พระพุทธเจ้าเป็นพวกอกิริยวาท และพระองค์ก็ทรงสอนพระสาวกอย่างนั้น

ลำดับนั้น เมณฑุคคหบดีคิดว่า พระผู้มีพระภาค จักเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแน่ แท้ไม่ต้องสงสัย เพราะฉะนั้น เดียรถีย์พวกนี้จึงพากันริษยา แล้วไปด้วยรถยนต์ตลอดภูมิภาคที่

^{๑๐๔๔} ข.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๑.

^{๑๐๔๕} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๖/๑๒๐.

ยวดยานจะไปได้ ลงจากยวดยานแล้ว เดินเข้าไปในพุทธสำนัก ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงอนุบุพพิกาแก่เมณฑกคหบดี ทรงประกาศ ทานกถา ศิลกถา สักคกถา โทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย และอานิสงส์ในความออกจากกาม เมื่อเมณฑกคหบดีมีจิตคล่อง มีจิตอ่อน มีจิตปลอดจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค สิ้นกระแสพระเทศนา ดวงตาเห็นธรรมปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ท่านเมณฑกคหบดีว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับเป็นธรรมดา

เมณฑกคหบดีเห็นธรรมแล้ว ได้กราบทูลชมเชยพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าว่า เปรียบเหมือนบุคคผลหยายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปให้ในที่มืด จากนั้นก็ได้แสดงตนขอถึงพระผู้มีพระภาค พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ประกาศตนเป็นอุบาสกผู้มอภชีวิตถึงพระรัตนตรัยว่าสรณะ จำเดิมแต่นั้น พร้อมกันนั้นก็ได้นิมนต์พระพุทธเจ้ากับภิกษุสงฆ์รับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น

ครั้นเมณฑกคหบดีทราบการรับอาราธนาของพระผู้มีพระภาคแล้ว ลุกจากที่นั่ง ถวายบังคมทำประทักษิณกลับไป แล้วสั่งให้ตกแต่งของเคี้ยวของฉันอันประณีตโดยผ่านราตรีนั้น แล้วให้เจ้าหน้าที่ไปกราบทูลกตกาลแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราวาสก ถือบาตรจีวรเสด็จพระพุทธดำเนินเข้าไปทางนิเวศน์ของเมณฑกคหบดี ครั้นถึงแล้วประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ที่จัดไว้ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์

ขณะนั้น ภรรยา บุตร สะใภ้ และทาสของเมณฑกคหบดี ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอนุบุพพิกาในสมาคมนั้น กล่าวคือ ทรงประกาศทานกถา ศิลกถา สักคกถา โทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย และอานิสงส์ในความออกจากกาม เมื่อชนเหล่านั้นมีจิตคล่อง มีจิตอ่อน มีจิตปลอดจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จบพระธรรมเทศนาทั้งหมดได้ดวงตาเห็นธรรม

ครั้นชนเหล่านั้นบรรลุธรรมแล้วแล้ว ได้กราบทูลชมเชยภาษิตของพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งขอถึงพระผู้มีพระภาค พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ แสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาผู้มอภชีวิตถึงสรณะจำเดิมแต่นั้น

ครั้นเมณฑกคหบดีอังกาสภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยขาทนียโภชนียาหารอันประณีตเสร็จ ได้กราบทูลปวารณาแด่พระผู้มีพระภาคว่า ตราบใดที่พระองค์ยังประทับอยู่ ณ พระนครภัททิยะ ขอถวายภัตตาหารเป็นประจำแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เมณฑกคหบดีเห็นแจ้งสมาทาน อัจฉาญ ร่าเริงด้วยธรรมมีกถา แล้วทรงลุกจากที่ประทับเสด็จกลับไป

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระนครภัททิยะพอสมควรแล้ว ไม่ได้ทรงลาเมณฑกคหบดีเสด็จพระพุทธดำเนินไปทางชนบทอังกุตตราปะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป เมณฑกคหบดีได้ทราบข่าวแน่ชัดว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จพระพุทธดำเนินไปทางชนบทอังกุตตราปะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป จึงสั่งทาสและกรรมกรบรรทุกเกลือบ้าง น้ำมันบ้าง

ข้าวสารบ้าง ของขบฉับบ้าง ลงในเกวียน และคนเลี้ยงโค ๑,๒๕๐ คน พาแม่โคนม ๑,๒๕๐ ตัว เพื่อเตรียมเลี้ยงพระสงฆ์ด้วยน้ำนมสดอันรีดใหม่ที่มีน้ำยังอุ่นๆ ณ สถานที่ๆ ได้พบพระผู้มีพระภาค

เมณฑกคหบดีตามไปพบพระผู้มีพระภาค ณ ระหว่างทางกันดาร จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลอาราธนาว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมกับภิกษุสงฆ์ จงทรงพระกรุณาโปรดรับภัตตาหารของข้าพระพุทธเจ้าเพื่อเจริญบุญกุศล และปิติปราโมทย์ในวันพรุ่งนี้ด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคทรงรับอาราธนาโดยดุชฌิมภาพ ครั้นเมณฑกคหบดี ทราบการทรงรับอาราธนาของพระผู้มีพระภาคแล้ว ลุกจากที่นั่งถวายบังคมทำประทักษิณกลับไป แล้วสั่งให้ทักแตงของเคี้ยวของฉับอันประณีต โดยผ่านราตรีนั้นแล้วให้คนไปกราบทูลภัตตาหารแด่พระผู้มีพระภาค

ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราวาสกแล้ว ถือบาตรจีวรเสด็จพระพุทธดำเนินเข้าสู่สถานที่อังกาสของเมณฑกคหบดี ครั้นแล้วประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ที่เขาปลาดถวยพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เมณฑกคหบดีส่งคนเลี้ยงโค ๑,๒๕๐ คนช่วยกันจับแม่โคนมคนละตัว แล้วยืนใกล้ๆ ภิกษุรูปละคนๆ เลี้ยงพระด้วยน้ำนมสดอันรีดใหม่ที่มีน้ำยังอุ่นๆ ครั้นแล้วได้อังกาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยขานนียาโภชนียาหารอันประณีต และด้วยน้ำนมสดอันรีดใหม่ด้วยมือของตน

เมื่อเมณฑกคหบดีอังกาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขแล้ว ได้กราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคว่า หนทางกันดาร อัดคัตน้ำ อัดคัตอาหาร ภิกษุไม่มีเสปียงจะเดินทางไป ทำให้ไต่ได้ง่าย ขอประทานพระวโรกาสอนุญาตเสปียงเดินทางสำหรับภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงก็ทรงอนุเคราะห์อนุญาตให้ภิกษุรับประเคนโครส ๕ คือ นมสด นมส้ม เปรียง เนยข้น เนยใส นอกจากนั้นยังทรงอนุญาตให้แสวงหาเสปียงได้ คือ ภิกษุต้องการข้าวสาร ถั่วเขียว ถั่วราขมาส เกลือ น้ำอ้อย น้ำมัน เนยใส ก็สามารถแสวงหาได้ หรือหากแม้ชาวบ้านมีศรัทธาเลื่อมใส เขามอบเงินทองไว้ในมือกับปियการกสั่งว่า สิ่งใดควรแก่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ขอท่านจงถวายสิ่งนั้นด้วยกับปियภักดิ์นี้ ทรงอนุญาตให้ยินดีของอันเป็นกับปियะจากกับปियภักดิ์นั้นได้ แต่ทรงห้ามยินดี การแสวงหาทองและเงินไม่ว่าจะโดยประการใดๆ

เมตตคุ, พระ

พระเมตตคุ เป็น ๑ ในศิษย์ ๑๖ คน ของพราหมณ์พาวรี มีประวัติปรากฏในเมตตคุเถราปทาน^{๑๐๔๖} ความระบุว่า ท่านบริจจาคเงิน ๖๐ โกลี แล้วออกบวชแสวงหากุศลบางอย่างอยู่ จึงได้เข้าไปหาพราหมณ์พาวรี ต่อมาได้บวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้บรรลุลวิชา ๓ ปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ โดยลำดับ ได้กระทำให้แจ้งคำสอนของพระพุทธเจ้า

พระเมตตคุ เมื่อครั้งยังเป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ได้ผูกปัญหาถามพระพุทธเจ้าว่า “ทุกข์หลายรูปแบบอะไรก็ตามในโลก ทุกข์เหล่านั้นเกิดมาจากที่ไหน”^{๑๐๔๗} ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคได้พยากรณ์ว่า “ทุกข์หลายรูปแบบอะไรก็ตามในโลกนี้ ล้วนเกิดมาแต่อุปธิเป็นต้นเหตุ”^{๑๐๔๘} ผู้ใด

^{๑๐๔๖} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๖๖๐.

^{๑๐๔๗} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๕๖/๗๕๑.

^{๑๐๔๘} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๕๗/๗๕๑.

แลไม่มีปัญหา ก่ออุปธิ ผู้นั้นจัดว่าเป็นคนเขลา ย่อมเข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ เพราะฉะนั้น บุคคลรู้ชัดอยู่ เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นทุกข์ว่า มีชาติเป็นแดนเกิด ไม่ควรก่ออุปธิ^{๑๐๔๙}

เมื่อได้รับคำพยากรณ์จากพระผู้มีพระภาคแล้ว พระเมตตคุได้กราบทูลขอโอกาสถามคำถามต่อไปอีกว่า “นิกปราษณ์ทั้งหลายจะข้ามโอชะ ชาติ ชรา โสกะ และปริทเวหาได้อย่างไรหนอ”^{๑๐๕๐} ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “บุคคลรู้ชัดธรรมใดแล้ว มีสติ เทียวไปอยู่ พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่า วิสัฏฐิกา ในโลกได้”^{๑๐๕๑}

เมตตियะ,พระ

พระเมตตियะเป็นเพื่อนของพระภุมมชกะ จัดอยู่ในกลุ่มพระฉัพพัคคีย์ สร้างสำนักอยู่ใกล้ ๆ เมืองราชคฤห์ ปลูกผลไม้ต่าง ๆ สงเคราะห์ชาวเมืองด้วยผลไม้เหล่านั้น ให้พวกเด็กหนุ่มของตระกูลบวช ขยายบริษัทจนใหญ่โต และได้ก่ออิริกรรมต่างๆ ขึ้นในหมู่สงฆ์

ชื่อเสียงด้านลบของพระเมตตियะ และพระภุมมชกะ น่าจะเป็นที่ทราบแก่สาธารณชนอยู่พอสมควร เห็นได้จากครั้งหนึ่ง คุณพ่อบิดท่านหนึ่งต้องการถวายภัตตาหาร แต่ครั้งทราบข่าว พระที่ถูกจัดมาฉันภัตตาหารวันนั้นเป็นศิษย์ของพระเมตตियะและพระภุมมชกะ ก็เอ่ยปากขึ้นว่า ทำไมจัดภิกษุช้วนฉันที่บ้านเช่นนั้น ครั้นกลับถึงบ้านก็สั่งคนใช้ทำอาหารเลวถวาย ทั้งให้ฉันในชूमนอกบ้าน ทั้งคบตีเจ้าของบ้านก็ไม่อยู่ต้อนรับ สร้างความไม่พอใจแก่พระเมตตियะและพระภุมมชกะเป็นอย่างมาก พาลโกรธไปถึงพระทัฬห มัลลบุตรผู้ทำหน้าที่แจกภัต^{๑๐๕๒} จึงคอยหาเรื่อง และใส่ร้ายพระทัฬหมัลลบุตรอยู่หลายครั้ง เช่น ให้นางภิกษุณีใส่ร้ายว่าเสพเมถุน ต้องปาราชิก^{๑๐๕๓} ให้เจ้าลิจฉวีไปฟ้องร้องว่าพระทัฬหมัลลบุตรเสพเมถุนกับภรรยาของเจ้าลิจฉวี^{๑๐๕๔}

เมตตिया,ภิกษุณี

ชื่อเมตตियाภิกษุณีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกในฐานะเป็นผู้สมคบกับพระเมตตियะและพระภุมมชกะฟ้องพระทัฬหมัลลบุตรในข้อหาข่มขืน เป็นการโจทก์ด้วยอาบัติปาราชิกไม่มีมูล^{๑๐๕๕} เมื่อพระพุทธเจ้ารับสั่งให้สอบสวนได้ความแล้ว จึงรับสั่งให้สีกนางเมตตियाภิกษุณีเสีย

พระเมตตियะและพระภุมมชกะทราบข่าว จึงได้สารภาพว่า อย่าให้นางเมตตियाภิกษุณีเสียเลย นางไม่มีความผิด การใส่ความพระทัฬหมัลลละ พวกตนเป็นผู้อยู่เบื้องหลัง สาเหตุมาจากความโกรธ ไม่พอใจพระทัฬหมัลลบุตรเป็นการส่วนตัว ทำให้บรรดาภิกษุผู้มักน้อย สันโดษตำหนิ และนำเรื่องไปกราบทูลพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถาม ทราบความจริงแล้ว จึงทรงตำหนิ และบัญญัติสิกขาบทหาใส่ความภิกษุอื่นด้วยอาบัติปาราชิกไม่มีมูล หากละเมิด ปรับอาบัติสังฆาทิเสส^{๑๐๕๖}

^{๑๐๔๙} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๕๘/๗๕๑.

^{๑๐๕๐} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๕๙/๗๕๒.

^{๑๐๕๑} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖๐/๗๕๒.

^{๑๐๕๒} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๓/๔๑๖.

^{๑๐๕๓} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๓/๔๑๗.

^{๑๐๕๔} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๖๕/๔๔.

^{๑๐๕๕} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๓/๔๑๗.

โมฆราช,พระ

พระโมฆราช เป็น ๑ ในศิษย์พราหมณ์พาวรี ๑๖ คน ที่ได้รับการมอบหมายให้ไปกราบทูลถามปัญหาแก่พระพุทธเจ้า ประกอบด้วย ๑) อชิตะ ๒) ติสสมตเตยยะ ๓) ปุณณกะ ๔) เมตตคุ ๕) โธตกะ ๖) อุปสีวะ ๗) นันทะ ๘) เหมกะ ๙) โตเทยยะ ๑๐) กัปปะ ๑๑) ชตุกัณณิ ๑๒) ภัทราวุจ ๑๓) อุทัย ๑๔) โปสาละ ๑๕) โมฆราช และ ๑๖) ปิงคิยะ

โมฆราช ได้กราบทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเป็นลำดับที่ ๑๕ ว่า “บุคคลพึงพิจารณาโลกอย่างไร มัจจุราชจึงมองไม่เห็น”^{๑๐๕๗} ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า เธอจงพิจารณาโลกโดยความว่างเปล่า มีสติทุกเมื่อ พึงถอนอัตตานุทิฐิเสีย โดยอาการอย่างนี้ มัจจุราชจึงมองไม่เห็น^{๑๐๕๘}

พระโมฆราช ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ทรงจิรวรศรัทธามอง^{๑๐๕๙}

โมลิตยัคคฺคุนะ

พระโมลิตยัคคฺคุนะ เดิมชื่อ ฝัคคุ บางครั้งก็เรียกว่า โมลิตยัคคฺคุนะ เพราะเมื่อสมัยท่านเป็นฆราวาส ท่านไว้มวยผม (เมาลี) ใหญ่มาก คนส่วนใหญ่จึงรู้จักท่านตามลักษณะนั้น^{๑๐๖๐} ชื่อของท่านปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ประมวลสรุปได้ดังนี้

ในฝัคคุนปัญหาสูตร แห่งสังยุตตนิกาย^{๑๐๖๑} เนื้อหาในพระสูตรพรรณนาถึงพระฝัคคุนะ ได้กราบทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เกี่ยวกับการบัญญัติพระพุทธเจ้าในอดีต ซึ่งปรินิพพานแล้ว โดยจักขุก็ตาม ชิวหา หรือโดยมโน, จักขุ ชิวหา หรือมโนนั้นมีอยู่หรือ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า จักขุ ชิวหา หรือมโนที่บัญญัติในอดีตนั้น ไม่มี

ในกกุญปมสูตร^{๑๐๖๒} พรรณนาเรื่องราวของพระโมลิตยัคคฺคุนะคลุกคลีกับภิกษุณีเกินเวลา ถ้ามีภิกษุบางรูปตำหนิภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าพระโมลิตยัคคฺคุนะ ท่านก็แสดงอาการโกรธ ไม่พอใจ ก่ออธิกรณ์ขึ้น หรือถ้าแม้มีภิกษุบางรูปไปตำหนิพระโมลิตยัคคฺคุนะต่อหน้านางภิกษุณี นางภิกษุณีเหล่านั้นก็โกรธ ไม่พอใจ ถึงขั้นก่ออธิกรณ์ขึ้น ภิกษุรูปหนึ่งจึงนำเรื่องนี้เข้าไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรียกพระโมลิตยัคคฺคุนะไปตรัสถาม ทราบความแล้ว ก็ทรงตรัสเตือนและสอนให้พระโมลิตยัคคฺคุนะฝึกระงับความโกรธด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นต้นว่า ให้ทำใจให้หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน, ทำใจให้ว่างเหมือนอากาศ, ทำใจให้เย็นเหมือนน้ำ เป็นต้น

^{๑๐๕๖} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๔/๔๑๙.

^{๑๐๕๗} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒๕/๗๗๒.

^{๑๐๕๘} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒๖/๗๗๒.

^{๑๐๕๙} อง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๓๔/๓๐.

^{๑๐๖๐} ม.ม.(ไทย) ๑/๒/๒๖๖.

^{๑๐๖๑} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๘๓/๗๖.

^{๑๐๖๒} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๒๒/๒๓๓.

ในโมลียผัดคุนสูตร^{๑๐๖๓} พรรณนาเรื่องราวพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี ได้ทรงปรารภเรื่องอาหาร ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) กวฬิงการาหาร (๒) ผัสสาหาร (๓) มโนสญฺเจตนาหาร และ (๔) วิญญาณาหาร ซึ่งอาหารทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้บังเกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด

พระโมลียผัดคุนะได้ยินพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นก็ยกประเด็นเกี่ยวกับอาหารมาทูลถาม เช่น เมื่อตรัสเกี่ยวกับผัสสาหาร ก็ถามว่า ใครเล่ายอมถูกต้อง เมื่อตรัสเกี่ยวกับวิญญาณาหาร ก็ถามว่า ใครยอมกลืนกินวิญญาณาหาร หรือเมื่อตรัสเกี่ยวกับมโนสญฺเจตนาหาร ก็ถามว่า ใครยอมเสวยอารมณ์ เป็นต้น ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเตือนว่า ถามคำถามที่ไม่สมควรถาม ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่า เวลาพระองค์ตรัสเรื่องผัสสาหาร พระองค์ไม่ได้ใช้คำว่า “ยอมถูกต้อง” แต่ทรงใช้คำว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เวลาตรัสเรื่องวิญญาณาหาร พระองค์ไม่ได้ใช้คำว่า “กลืนกิน” แต่ทรงใช้คำว่า วิญญาณาหารเป็นปัจจัยเพื่อให้เกิดภพใหม่ เป็นต้น

อนึ่งในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า พระโมลียผัดคุนะนี้ เป็นคนว่ายากสอนยาก แม้อภิกษุ หรือพระพุทธเจ้าตักเตือนก็ไม่เชื่อฟัง เธอขัดข้องใจ สุดท้ายก็ลาสิกขาไปในที่สุด^{๑๐๖๔}

โมฬียสิวกะ, ปริพาชก

โมฬียสิวกะ เป็นปริพาชก ปรากฏในสิวกสูตร^{๑๐๖๕} ความระบุว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ โมฬียสิวกปริพาชก ได้เข้าเฝ้าและกราบทูลถามปัญหาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่าสุข ทุกข์ที่บุคคลเสวยนั้นเพราะเหตุที่ได้ทำไว้ในปางก่อน ประเด็นนี้พระโคตมผู้เจริญตรัสไว้อย่างไร

พระพุทธเจ้าได้ปฏิเสธปัญหาดังกล่าวนี้ โดยยกตัวอย่างให้เห็นว่า เวทนาบางอย่างมีดีเป็นสมุฏฐานก็มี มีเสลด ลม เสลดและลมร่วมกัน การเปลี่ยนฤดู การบริหารกายไม่สม่ำเสมอ การถูกทำร้ายก็มี เวทนาบางอย่างเกิดจากผลกรรมก็มี

โมคคัลลีสิบุดร, พระ

พระโมคคัลลีสิบุดร เป็น ๑ ใน ๕ พระเถระผู้ทรงจำพระวินัยในชมพูทวีป ประกอบด้วย พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ และโมคคัลลีสิบุดร^{๑๐๖๖} ต่อจากนั้นก็ยังมีพระมหินทะ พระอัญญาชยะ พระอุตตยะ พระสัมพละ เป็นต้น นำสืบต่อมาในเกาะตามพปณณิ

พระโมคคัลลีสิบุดรนี้ ในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้เป็นประธานในการคัดเลือกภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป เพื่อทำสังคายนา อรรถกถาที่ขนิทาย ปาฎิกวรรคจึงบันทึกไว้ว่า “การสังคายนามี ๓ ครั้ง คือ การสังคายนาที่พระมหากัสสปะกระทำ ๑ สังคายนาที่พระยสเถระกระทำ ๑ สังคายนาที่พระโมคคัลลีสิบุดรกระทำ ๑”^{๑๐๖๗} และเป็นผู้แสดงกถาวัตถุในที่ประชุมสังคายนา นอกจากนี้ ในคราวพระ

^{๑๐๖๓} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒/๑๙.

^{๑๐๖๔} ส.นิ.อ.(ไทย) ๒/๑๗๔.

^{๑๐๖๕} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๒๖๘/๓๐๑.

^{๑๐๖๖} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕.

^{๑๐๖๗} ที.ป.อ.(ไทย) ๓/๑/๒๔๘.

เจ้าอโศกมีพระราชประสงค์จะนำต้นโพธิ์ไปประดิษฐานที่เกาะลังกา คณะสงฆ์ก็ได้มอบให้เป็นภาระแก่พระโมคคัลลบุตรเถระ

ในอรรถกถาพุทธวงศ์^{๑๐๖๘} มีข้อความระบุว่า “คัมภีร์พุทธวงศ์ได้พระเถระทั้งหลาย เป็นต้นว่า พระสารีบุตรเถระ พระภัททชิ พระติสสะ พระสิริควะ พระโมคคัลลบุตร พระสุทัตตะ พระธัมมิกะ พระทาสกะ พระโสณกะ พระเวรตะ นำสืบกันมาถึงสังคายนาครั้งที่ ๓”

อนึ่ง พระโมคคัลลบุตรนี้ ในที่บางแห่งก็เรียกว่า พระโมคคัลลบุตรติสสะเถระ สันนิษฐานน่าจะเป็นคนเดียวกัน เพราะเนื้อหาระบุถึงท่านเป็นผู้ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ และเป็นผู้แต่งคัมภีร์กถาวัตถุเช่นเดียวกัน

อวรรค

ย

ยมกะ, พระ

พระยมกะ ปรากฏในยมกสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๐๖๙} ความระบุว่า ท่านเกิดความเข้าใจผิดว่า รู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงไว้ว่า ภิกษุชีนาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก ภิกษุทั้งหลายที่เป็นสหายกันไม่สามารถทำให้เธอเปลี่ยนทัศนะดังกล่าวได้ จึงได้เข้าไปขอร้องให้พระสารีบุตรได้ช่วยอนุเคราะห์

พระสารีบุตรได้เข้าไปหาพระยมกะ จากนั้นก็เริ่มสนทนา เพื่อชี้ให้เห็นว่า ทัศนะของพระยมกะนั้นไม่ถูกต้อง เพราะขัดแย้งกันเอง เพราะเมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแล้ว จิตของพระชีนาสพย่อมไม่มีอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อเป็นเช่นนั้น การพูดว่า “ภิกษุชีนาสพหลังจากตายไปแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก” ย่อมไม่เป็นการถูกต้อง

พระยมกะได้ฟังธรรมจากพระสารีบุตรแล้ว ก็เข้าใจถูกต้อง สละทัศนะเดิมของตน จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย

อนึ่ง พระยมกะนี้ ในวิสสารสูตร^{๑๐๗๐} ระบุว่า เป็นข้าราชการบริพารของพระเจ้าเอเพยยะ ซึ่งเคารพศรัทธาในคำสอนสำนักสมณรามบุตร ส่วนประวัติท่านได้เข้ามาขอบรรพชาอุปสมบทเมื่อไรอย่างไร ไม่ปรากฏหลักฐาน แต่หลักฐานในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๐๗๑} ระบุว่า พระสารีบุตรเห็นว่า พระยมกะนั้นไม่เห็นข้อบกพร่องในลัทธิของตน จึงได้เข้าไปหาเพื่อปรับทัศนคติให้ถูกต้อง

ยสะ, พระ

พระยสะ เดิมเป็นลูกเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี บิดามารดาสร้างปราสาท ๓ หลัง สำหรับอาศัย ๓ ฤดู พร้อมทั้งให้บำเรอด้วยกามคุณ ไม่มีบุรุษเจอบน อยู่บนปราสาทฤดูฝนตลอด ๔ เดือน วันหนึ่งตื่นขึ้นมากลางดึก เห็นบริวารกำลังหลับ แต่ละคนมีอาภรณ์ต่าง ๆ ปรากฏแก่ยสะเหมือนป่าช้าผีดิบ

^{๑๐๖๘} ขุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๙/๒/๒๒.

^{๑๐๖๙} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๘๕/๑๔๗.

^{๑๐๗๐} อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๗๐.

^{๑๐๗๑} ส.ข.อ.(ไทย) ๓/๒๖๓.

เกิดความเบื่อหน่าย จึงเปล่งอุทานว่า ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ^{๑๐๗๒} จากนั้นก็สวมรองเท้าเดินออกจากประตูนี้ไปเพียงลำพัง

ครั้นราตรีย่างรุ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นจงกรมอยู่ ณ ที่แจ้ง ได้ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ จึงได้ตรัสเรียกว่า ยสะ ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง มาเกิด ยสะ จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ^{๑๐๗๓} ยสะได้ยินพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาค เกิดความชุ่มชื่นเบิกบานใจ จึงได้เข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคได้แสดงอนุพุททิกขา และอริยสัจ ๔ โปรดยสะ สิ้นพระธรรมเทศนา ยสะได้ดวงตาเห็นธรรม

ครั้นรุ่งเช้า เศรษฐีทราบข่าวการหายตัวไปของยสะจากภรรยา จึงได้สั่งให้เหล่าบริวารกระจายกำลังออกติดตามทุกทิศ ส่วนตนเองก็ออกติดตาม กระทั่งไปถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พบรองเท้าวางอยู่ก็จำได้ จึงได้เดินเข้าไป พบพระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่ จึงได้กราบทูลถามหาบุตรชาย

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้เศรษฐีนั่งลงก่อน ทรงลอบให้เศรษฐีเบาใจว่า ลูกชายนั่งอยู่แถวนี้แหละ เศรษฐีคลายความห่วงเรื่องลูกชาย เพราะพระพุทธรูปเจ้ารับรองแล้ว จึงได้นั่งลง ณ ส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเห็นว่า เป็นโอกาสเหมาะ จึงได้แสดงอนุพุททิกขา และอริยสัจ ๔ ให้เศรษฐีผู้เป็นบิดาของยสะฟัง สิ้นพระธรรมเทศนา เศรษฐีได้ตั้งอยู่ในโสตปาตติผล พร้อมประกาศตนเป็นผู้เข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นคนแรกในโลก ขณะที่ยสะซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้นด้วย (แต่เศรษฐีมองไม่เห็นด้วยอำนาจของพระพุทธรูปเจ้าบันดาลบังไว้) ก็ได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์

ยสกาภิกษุชกบุตร, พระ

พระยสกาภิกษุชกบุตร ในคัมภีร์ไม่ระบุว่าชาวเมืองใด ระบุแต่เพียงว่า ท่านพักอาศัยอยู่ที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี^{๑๐๗๔} บิดามารดาของท่านก็ไม่ปรากฏ แต่ก็พอสันนิษฐานได้จากชื่อ “ยสกาภิกษุชกบุตร” เหมือนกรณีพระเถระหลายรูปที่มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยพระพุทธเจ้า เช่น พระสารีบุตร บุตร นางสารีพราหมณี เป็นต้น ท่านมีชีวิตอยู่หลังพุทธกาล เพราะในคัมภีร์มีระบุไว้ว่า ๑๐๐ ปี หลังพุทธกาล ภิกษุชาววัชชีได้แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ ก่ออธิกรณ์ขึ้น เป็นเหตุให้สังฆมณฑลเกิดปัญหาข้อขัดแย้งเรื่องธรรมวินัย

หลักฐานในคัมภีร์ระบุว่า พระยสกาภิกษุชกบุตรถูกภิกษุชาววัชชีบุตรลงปฏิสารณียกรรมสาเหตุเพราะท่านตำหนิอุบาสก อุบาสิกาที่ถวายเงินและทองแก่ภิกษุ และท่านได้ปฏิเสธการรับเงินและทองที่พวกภิกษุชาววัชชีบุตรยื่นให้ ด้วยหวังจะให้ท่านเป็นพวกด้วย เมื่อท่านเห็นว่า การลงปฏิสารณียกรรมครั้งนี้ไม่ชอบด้วยธรรม ท่านจึงขอให้ตั้งอนุพุทธ และพาอนุพุทธนี้ไปเพื่อขอชี้แจงเหตุผลว่าทำไมท่านจึงตำหนิการถวายเงินและทอง โดยได้ยกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าได้เคยทรงวินิจฉัยไว้แล้ว^{๑๐๗๕}

พระยสกาภิกษุชกบุตร มีบทบาทสำคัญในการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ เพราะท่านได้เป็นประธานในการชักชวนพระอรหันต์ ๗๐๐ รูป ทำสังคายนาพระธรรมวินัย ปราบปรามเหตุภิกษุชาววัชชีบุตรแสดง

^{๑๐๗๒} วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๕/๓๑.

^{๑๐๗๓} วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๖/๓๒.

^{๑๐๗๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓.

^{๑๐๗๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๕.

วัตถุประสงค์ ๑๐ ประการ การทำสังคายนาครั้งนี้ ได้พระเวรตะ เป็นผู้ถาม และพระสัพพกามีเป็นผู้วิสัชนา^{๑๐๗๖} มีพระเจ้ากาลาโศกทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ กระทำที่วาลิการาม เมืองเวสาลี เมื่อประมาณพุทธศักราช ๑๐๐ ปี ใช้เวลา ๘ เดือน

วัตถุประสงค์ ๑๐ ประการ ประกอบด้วย^{๑๐๗๗}

๑. สิ่งใดโดนกับปะ เกลือเก็บไว้ในเข่งแล้วฉนกับอาหารรสไม่เค็มได้
๒. ท้วงคูลกับปะ ฉนอาหารเมื่อเงาเลยเที่ยงไป ๒ องค์กรได้
๓. คามันตรกับปะ เข้าบ้านฉนอาหารที่ไม่เป็นเดนได้
๔. อวารสกับปะ ทำอุโบสถแยกกันในอวารสที่มีสีมาเดียวกันได้
๕. อนุมติกับปะ ทำสังฆกรรมในเมื่อภิกษุทั้งหลายยังมาไม่พร้อมแล้วขออนุมติภายหลังได้
๖. อาจิณณกับปะ ประพฤติตามแบบที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์เคยประพฤติมาได้
๗. อมถิตกับปะ ฉนนมสคที่แปรไปแล้ว แต่ยังไม่เป็นนมเปรี้ยวได้
๘. ซโลคิ ตีมสุร่าอ่อนๆ ได้
๙. อทสกนีสัทนะ ใช้ผ้ารองนั่งไม่มีชายได้
๑๐. ชาตुरुปรชนะ รับเงินรับทองได้

ยสวดีเทวี,พระนาง

พระนางยสวดีเทวี เป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุปตติยะแห่งเมืองอนมะ พระนางเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขิ^{๑๐๗๘} ประวัตินคัมภีร์ปรากฏเพียงเท่านี้

ยมตคคิ,ฤาษี

ยมตคคิฤาษี เป็น ๑ ในบรรดาฤาษีชั้นผู้ใหญ่ผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ทั้งหลายในคัมภีร์^{๑๐๗๙} ระบุชื่อไว้หลายตน เป็นต้นว่า ฤาษีอัญญกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทพ ฤาษีเวสสามิตตะ ฤาษุยมตคคิ ฤาษีอังคีระสะ ฤาษีภารทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ และฤาษีภค ฤาษีเหล่านี้ ถือว่าเป็นผู้แต่งมนต์ บอคมนตร์ที่พราหมณ์ทั้งหลายขับตามกันอยู่ในปัจจุบัน

ยโสชะ,พระ

พระยโสชะ ไม่ปรากฏรายละเอียดเกี่ยวกับชาติภูมิ แต่มีเรื่องราวพรรณนาไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาไว้ดังนี้

ในเภสัชขันธ์กะ พรรณนาถึงพระยโสชะเป็นไข้ คนทั้งหลายนำเภสัชมาถวายท่าน ภิกษุทั้งหลายให้เก็บเภสัชไว้ข้างนอก จึงถูกสัตว์กินบ้าง ขโมยลักไปบ้าง เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคอนุญาตกับปิยภูมิ (ที่เก็บ) ๔ ชนิด ได้แก่ กับปิยภูมิที่ประกาศให้รู้กันตั้งแต่เริ่มสร้าง, กับปิยภูมิที่เคลื่อนที่ได้, เรือนคหบดีที่เขาถวายให้เป็นกับปิยภูมิ และ กับปิยภูมิที่สงฆ์สมมติขึ้นเอง^{๑๐๘๐}

^{๑๐๗๖} ดูรายละเอียดตั้งแต่ วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๕๒/๔๐๓ เป็นต้นไป.

^{๑๐๗๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๕๖/๓๙๓.

^{๑๐๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒/๕.

^{๑๐๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗.

^{๑๐๘๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๙๕/๑๒๐.

ในโยสสุต^{๑๐๘๑} ระบุถึงพระยโสชะ พากษุ ๕๐๐ รูป เดินทางเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นมาถึงก็จัดแจงที่พักอาศัย ทำให้เกิดเสียงดัง พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้พระอานนท์เรียกภิกษุเหล่านั้นมา และขับไล่ออกจากสำนัก ทั้งหมดจึงพากันไปสร้างกุฏิมุงด้วยใบไม้ จำพรรษาอยู่ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา จากนั้นท่านก็สั่งสอนให้ภิกษุทั้งหลายไม่ประมาท ส่วนตัวท่านก็ปลีกตัวไป ไม่ประมาทอุทิกายและใจอยู่ ภายในพรรษานั้นนั่นเอง ท่านก็ได้บรรลุวิชชา ๓ แม้ภิกษุผู้เป็นบริวารก็ทำนองเดียวกัน

ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๐๘๒} ระบุว่า เมื่อพระยโสชะและบริวารบรรลุพระอรหันต์แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสรรเสริญ พรรณนาคุณโดยอ้างทิศที่พระภิกษุเหล่านั้นอาศัยอยู่โดยนัยเป็นต้นว่า “อานนท์ ทิศนั้นเหมือนแสงสว่างของเรา” คัมภีร์ระบุด้วยว่า เมื่อพระยโสชะและบริวารบรรลุพระอรหันต์แล้ว พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งให้พระอานนท์เรียกภิกษุเหล่านั้นเข้าเฝ้า แต่ครั้นเข้าเฝ้าแล้ว ก็ทรงเข้าอาเนญชาสมาธิ แม้ภิกษุเหล่านั้นมาถึง ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสมาธิอยู่ ก็นั่งเข้าอาเนญชาสมาธิทำนองเดียวกัน

อนึ่ง พระยโสชะนี้ จัดเป็น ๑ ในกลุ่มอสีติมหาสาวก^{๑๐๘๓} คือเป็นพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่ที่มีอภินิหารมากกว่าสาวกอื่นๆ

อสีติมหาสาวก ประกอบด้วย พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ พระอัสสชิ พระนาลกะ พระยสะ พระวิมลสะ พระสุพาหุ พระปุณณชิ พระควัมปตี พระอุรุเวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ พระคยากัสสปะ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระมหากัจจายนะ พระมหาโกฏิฐิตะ พระมหากัปปินะ พระมหาจุนทะ พระอนุรุทธะ พระกัณฑาเวตตะ พระอานันทะ พระนันทกะ พระภคฺ พระนันทะ พระกิมพิละ พระภัททิยะ พระราหุล พระสิวลี พระอุบาลี พระทัฬพะ พระอุปเสนะ พระขทิวณิยเรวตะ พระปุณณมันตานีบุตร พระปุณณสุนาปรันตะ พระโสณกุฏิกัณณะ พระโสณโกหิวิสสะ พระราธะ พระสุภูติ พระเสลละ พระอุปวานะ พระเมฆิยะ พระสาครตะ พระนาคิตะ พระลูกณฏกภัททิยะ พระปิลโฑถการทวาชะ พระมหาป็นถะ พระจุฬป็นถะ พระพากุละ พระกุนทธานะ พระทวารุจิริยะ พระยโสชะ พระอชิตะ พระติสสเมตเตยยะ พระปุณณกะ พระเมตตคุ พระโธตะกะ พระอุปสิวะ พระนันทะ พระเหมกะ พระโตเทยยะ พระกัปปะ พระชตุกัณณิ พระภัทราวุระ พระอุทยะ พระโปสาละ พระโมฆราชะ และพระปิงคิยะ

โยธาชีวะ, ผู้ใหญ่บ้าน

นายโยธาชีวะ เป็นผู้ใหญ่บ้านแห่งหนึ่งไม่ระบุชื่อ

ในโยธาชีวะสูตร^{๑๐๘๔} พรรณนาความ นายโยธาชีวะ เข้าเฝ้ากราบทูลถามปัญหาข้อสงสัยที่เคยมีคำกล่าวของบูรพาจารย์ที่สอนพวกนักรบอาชีวะว่า “นักรบอาชีวะคนใดอุตสาหะพยายามในการสงคราม นักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีวะผู้อุตสาหะพยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้ว จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต” ข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ เป็นประการใด

^{๑๐๘๑} ขุ.อ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๒๑๔.

^{๑๐๘๒} ขุ.อ.(ไทย) ๑/๓/๓๑๖.

^{๑๐๘๓} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๔/๕๖๑.

^{๑๐๘๔} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๕๕/๓๘๘.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสห้ามนายโศซะถึง ๓ ครั้ง แต่เมื่อเห็นว่ายังคงคัดค้านต้องการคำตอบ จึงได้ตรัสตามความเป็นจริงว่า คำสอนที่ว่านั้นเป็นมิจฉาทิฎฐิ แท้จริงนักรบเหล่านั้นมีคติเพียง ๒ อย่างเท่านั้นคือ นรค หรือกำเนิดเดรัจฉาน

นายโศซะได้ยื่นพระดำรัสเช่นนั้น ถึงกับร้องไห้เสียใจที่ได้หลงเชื่อถ้อยคำบุรพจารย์ของพวกนักรบเหล่านั้น เมื่อทราบความจริงแล้ว จึงกล่าวชื่นชมพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งแสดงตนเป็นอุบาสกเข้าถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิตตั้งแต่นั้น

ร

รัฐบาล,พระ

พระรัฐบาล เป็นบุตรของตระกูลชั้นสูงในกุลลโกฏิตินคม แคว้นกुरु^{๑๐๘๕} คัมภีร์อุปทานระบุว่า เกิดในตระกูลที่เจริญ มีโภคทรัพย์มาก^{๑๐๘๖} ได้ชื่อ รัฐบาล เพราะความสามารถในการดำรงรักษา รัฐที่แบ่งแยกได้^{๑๐๘๗} ต่อมาสละโภคทรัพย์ออกบวชในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระรัฐบาลเถระ ตั้งแต่เป็นเด็กจนเจริญเติบโตได้รับการเอาใจใส่เลี้ยงดูอย่างดีจากบิดาและมารดา เพราะเป็นลูกคนเดียวของครอบครัว และเป็นครอบครัวที่มีฐานะร่ำรวย ได้แต่งงานตั้งแต่วัยหนุ่ม แต่ไม่มีบุตรธิดา เป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวาง จึงมีเพื่อนมาก

ในรัฐบาลสูตร^{๑๐๘๘} ระบุว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังกุลลโกฏิตินคม แคว้นกुरु บ้านเกิดของท่าน ชาวกรูได้พากันมาฟังธรรม รัฐบาลก็มาฟังธรรมด้วย หลังจากฟังธรรมแล้วประชาชนได้กลับไป ฝ่ายรัฐบาลเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลขอบวช พระพุทธเจ้าตรัสบอกเขาให้ไปขออนุญาตบิดาและมารดาก่อน เขากลับไปบ้านขออนุญาตบิดาและมารดา เพื่อจะบวชแต่ไม่ได้รับอนุญาตจึงอดอาหาร บิดาและ มารดา กลัวลูกตายสุดทายเป็นจึงอนุญาตให้บวชตามประสงค์^{๑๐๘๙} เขาไปเฝ้าพระพุทธองค์แล้วทูลขอบวช พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้บวชได้ โดยมอบหมายให้พระเถระรูปหนึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์^{๑๐๙๐}

เมื่อพระรัฐบาลเถระบวชได้ประมาณ ๑๕ วัน พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากกุลลโกฏิตินคม ไปประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี พระรัฐบาลได้ปลีกออกไปอยู่รูปเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็บรรลุที่สุดของพรหมจรรย์

พระรัฐบาลเถระนั้น ครั้นบรรลุพระอรหันต์แล้วได้กลับไปยังแคว้นกुरुบ้านเกิดของท่านโปรดโยมบิดาและมารดาให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ท่านพักอยู่ที่มคจีวันอันเป็นพระราชอุทยานของพระเจ้าโกวัฬยะ เจ้าผู้ครองแคว้นกुरु ถึงเวลาเช้า ได้เข้าไปบิณฑบาตที่หมู่บ้าน ผ่านนิเวศน์ของบิดาของตน

เวลานั้น บิดาของพระรัฐบาลกำลังให้ช่างตัดผมสาบผมอยู่ เห็นพระรัฐบาลกำลังเดินมาแต่ไกล จำไม่ได้ จึงไม่ได้ใส่ใจ ทั้งยังกล่าวขึ้นด้วยความไม่พอใจว่า พวกสมณะโล้นเหล่านี้บวชลูกชายคน

^{๑๐๘๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๔/๓๕๐.

^{๑๐๘๖} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๖/๑๑๗.

^{๑๐๘๗} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/๔๗.

^{๑๐๘๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๓/๓๔๙.

^{๑๐๘๙} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๘/๓๕๕.

^{๑๐๙๐} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/๕๒.

เดียวของเรา วันนั้นท่านจึงไม่ได้อาหารบิณฑบาตจากเรือนของบิดา ได้เพียงขนมกุมมาสค้ำคั้นที่หญิงคนใช้จะนำไปทิ้ง

ต่อมาเมื่อบิดามารดาทราบความจริง จึงได้นิมนต์พระรัฐบาลมาฉันในวันรุ่งขึ้น พร้อมกับวางแผนให้ท่านลาสิกขา โดยประการต่าง ๆ นับตั้งแต่เอาทรัพย์สมบัติมากองต่อหน้า กระทั่งให้ภรรยาเก่าออกมาเกลี้ยกล่อม แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ครั้นรับอาหารบิณฑบาตเสร็จแล้ว ท่านก็ปลีกตัวออกไปพักอยู่ที่พระราชอุทยานของพระเจ้าโกรัพยะ

ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าโกรัพยะเสด็จประพาสพระราชอุทยานทอดพระเนตรเห็นท่านทรงจำได้เพราะเคยรู้จักมาก่อน จึงเสด็จเข้าไปหาเพื่อสนทนาธรรม ได้ตรัสถามว่า บุคคลบางพวกประสบความสำเร็จ ๔ อย่าง^{๑๐๙๑} คือ (๑) ความชรา (๒) ความเจ็บ (๓) ความสิ้นโภคทรัพย์ (๔) ความสิ้นญาติ จึงออกบวช แต่ท่านไม่ได้เป็นอย่างนั้น ท่านรู้เห็นอย่างไรจึงได้ออกบวช

พระเถระได้ถวายพระแก่พระเจ้าโกรัพยะว่า สาเหตุที่ออกบวชเพราะรู้ เห็น และได้ฟังธรรมเทศ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) โลกคือหมู่สัตว์ อันชราเข้าไปถึงแก่ความตายไม่ยั่งยืน (๒) โลกคือหมู่สัตว์ ไม่มีผู้ป้องกัน ไม่มีใครเป็นใหญ่เฉพาะตน (๓) โลกคือหมู่สัตว์ ไม่มีอะไรเป็นของ ๆ ทุกคน จำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป และ (๔) โลกคือหมู่สัตว์ พร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิม เป็นทาสแห่งตัณหา^{๑๐๙๒} พระเจ้าโกรัพยะทรงเลื่อมใส ตรัสชมเชยท่านอย่างมาก แล้วได้ทรงลากลับไป

พระรัฐบาลเถระ เป็นผู้มีความศรัทธาเลื่อมใสตั้งใจบวช บวชในพระพุทธศาสนา แต่กว่าจะบวชได้ก็แสนจะลำบาก ต้องเอาชีวิตเข้าแลก ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้บวชด้วยศรัทธา^{๑๐๙๓}

อนึ่ง พระรัฐบาลได้สร้างสมบุญบารมีไว้มากมายหลายพุทธันดร จนมาได้รับพยากรณ์ว่าจะสมประสงค์ในสมัยพระพุทธองค์ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ^{๑๐๙๔} ต่อจากนั้นก็มีการสร้างชาติที่ไม่มีความย่อท้อ จนมาถึงพุทธบูชาทกาลแห่งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย จึงได้ถึงที่สุดสาวกบารมีญาณ มีประการดังกล่าวมา

พระรัฐบาลเถระ ครั้นจบกิจส่วนตัวของท่านแล้ว ได้ช่วยพระศาสดาประกาศพระพุทธศาสนา ดังกล่าวมา สุดท้ายก็ได้นิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพาน ดับสังขารตามวัฏหารที่ว้าชาติสิ้นแล้ว ภพใหม่ไม่มีอีกแล้ว

ราธะ,พระ

พระราธะ เกิดในสกุลพราหมณ์อยู่ในกรุงราชคฤห์ ถูกบุตรและภรรยาทอดทิ้ง และไล่ออกจากบ้าน จึงได้เข้าไปหาภิกษุทั้งหลายเพื่อขอบรพชาอุปสมบท แต่พระเถระทั้งหลายไม่ประสงค์ให้บวช ด้วยเห็นว่าเป็นคนแก่เฒ่า ต่อมาวันหนึ่งได้ไปสู่อำนาจของพระผู้มีพระภาค ได้ทำปฏิสนธิฐานแล้ว^{๑๐๙๕} ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง

^{๑๐๙๑} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๔/๓๖๒.

^{๑๐๙๒} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๕/๓๖๔.

^{๑๐๙๓} อง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๑๐/๒๘.

^{๑๐๙๔} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๗/๑๑๖.

^{๑๐๙๕} อง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๙๕.

พระผู้มีพระภาค ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ จึงได้ตรัสถามชีวิตครอบครัวว่า ได้รับการดูแล ประนบัติจากบุตรภรรยาหรือไม่อย่างไร พราหมณ์ได้กราบทูลตามความเป็นจริงว่า ตนถูกบุตรภรรยาไล่ออกจากบ้านด้วยเห็นว่าแก่แล้ว จึงได้มาอาศัยอยู่ที่วัด แม้ปรารถนาจะบวช แต่ก็ไม่มีภิกษุรูปใดบวชให้ จึงได้ทรงประทานพุทธานุญาตมอบหมายให้พระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์ ดำเนินการบวชให้พราหมณ์ตามประสงค์ พร้อมทั้งมอบหมายให้พระสารีบุตรดูแลพราหมณ์ผู้นี้ด้วยความเพื่อเพื่อ

พระราชา เมื่อได้รับการอุปสมบทแล้ว ก็ได้รับการดูแลจากพระสารีบุตรในเรื่องของอาหาร บิณฑบาต และที่อยู่อาศัย เพราะท่านเป็นพระบวชใหม่ ท่านได้ที่อยู่เป็นที่สบาย ได้กรรมฐานเป็นที่สบาย ขวนขวายไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ครั้งนั้นพระสารีบุตรได้พาท่านไปเฝ้าพระทศพล พระศาสดาทรงทราบก็ตรัสถามว่า นิสิตที่พระองค์มอบหมายให้เป็นอย่างไร พระสารีบุตรได้กราบทูลตามความเป็นจริงว่า พระราชาเป็นผู้ยินดียิ่งในพระศาสนา ควรนับเป็นแบบอย่างได้

เหตุการณ์ครั้งนี้ ทำให้พระสารีบุตรปรากฏในท่ามกลางสงฆ์ว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที พระศาสดาทรงสดับเรื่องนั้น จึงเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า พระสารีบุตรไม่ใช่เป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีเฉพาะในชาตินี้เท่านั้น ชาติก่อนเธอก็เป็นคนผู้มีความกตัญญูกตเวทีเหมือนกัน จากนั้นจึงตรัสชาติก่อนเรื่องพระยาช้างถูกเลี้ยงดำน้้ำ และได้รับการพยาบาลจากช่างไม้กลุ่มหนึ่งกระทั่งหายเป็นปกติ พระยาช้างต้องการจะตอบแทน จึงได้นำลูกช้างของตนมามอบให้ช่างไม้เพื่อไว้ใช้สอยเป็นการตอบแทน ลูกช้างได้ช่วยช่างไม้ชนทัพสัมภาระต่าง ๆ ได้ทำอุปการะแก่ช่างไม้^{๑๐๙๖}

อนึ่ง ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๐๙๗} เล่าประวัติพระราชาว่า เป็นพราหมณ์ตกยากในเมืองสาวัตถี ได้เข้าไปอาศัยภิกษุเลี้ยงชีวิตอยู่ รับประทานภิกษุทั้งหลายด้วยกัจฉน้อยใหญ่ ยังอัตภาพให้เป็นไป ต่อมาปรารถนาจะบวช แต่ไม่มีภิกษุรูปใดบวชให้ จึงชুবพอมด้วยตรอมใจไม่สมหวัง

พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของราชา จึงได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสถามว่า ใครระลึกถึงคุณของพราหมณ์ผู้นี้ได้บ้าง พระสารีบุตรซึ่งอยู่ในที่ประชุมสงฆ์เวลานั้นได้แสดงตนว่า ระลึกถึงคุณที่พราหมณ์ผู้นี้เคยถวายอาหารบิณฑบาตที่พิพหนึ่ง พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้พระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์บวชให้ราชาในวันนั้น^{๑๐๙๘} ถือเป็นภิกษุรูปแรกที่ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธีอุตติจตุตถกรรมวาจา^{๑๐๙๙} พระราชาครั้นบวชแล้วไม่นาน ไม่ประมาท มีความเพียรก็ได้บรรลุถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์

พระราชาเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษารูปหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากหลักฐานในพระสูตรต่าง ๆ มีเรื่องราวท่านเข้าไปกราบทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคอยู่เนือง ๆ หรือบางครั้ง แม้พระราชาไม่ได้กราบทูลถาม แต่พระผู้มีพระภาคก็ยกธรรมขึ้นปรารภกับพระราชา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในราธสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๑๐๐} ระบุพระราชาเข้าไปเฝ้า กราบทูลปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ทำอย่างไรถึงละอหังการ มมังการ และมานานุสัยได้ ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคแนะนำให้

^{๑๐๙๖} อัง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๘๘.

^{๑๐๙๗} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๒๘๖.

^{๑๐๙๘} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๒๘๗.

^{๑๐๙๙} วิ.ม.อ.(ไทย) ๔/๑/๑๗๒.

^{๑๑๐๐} สั.ข.(ไทย) ๑๗/๗๑/๑๑๑.

พิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอย่างไร
อย่างหนึ่ง ล้วนไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อดีตของเรา

ในมารสูตร แห่งสังยุตตนิกาย^{๑๑๑} ระบุพระราชาได้เข้าเฝ้า และทูลถามปัญหาแก่พระผู้มี
พระภาคขณะทรงประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี พร้อมกับกราบทูลถามปัญหาเกี่ยวกับเรื่องมาร ต่อปัญหานี้
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อมีรูป มีเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จึงมีมาร

ในสัตตสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๑๒} ระบุพระราชาได้เข้าไปกราบทูลถามปัญหาขณะที่พระผู้
มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันว่า ที่เรียกว่า “สัตว์” เพราะอาศัยเหตุอะไร ต่อปัญหานี้ พระผู้มี
พระภาคตรัสตอบว่า ที่ชื่อว่าสัตว์ เพราะข้องติดอยู่ในความพอใจ ความกำหนัด ความเพติดเพลิน
ความทะยานอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

ในปริญญายสูตร แห่งสังยุตตนิกาย^{๑๑๓} พระผู้มีพระภาคยกข้อธรรมแสดงแก่พระราชา
ขณะที่เธอเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทรงแสดงธรรมที่ควรกำหนด ได้แก่รูป เวทนา สัญญา
สังขาร และวิญญาณ, ความกำหนดรู้ ได้แก่ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ, และบุคคลผู้
กำหนดรู้ ได้แก่พระอรหันต์

พระราชาเถระท่านดำรงอายุสังขาร ช่วยกิจการพระศาสนา พอสมควรแก่กาลเวลาแล้ว ก็
ดับขันธปรินิพพาน ในคัมภีร์ไม่ระบุว่าท่านดับขันธปรินิพพานที่ใด แต่ท่านคงดำรงขันธอยู่พอสมควร
แก่กาลจึงดับขันธปรินิพพาน

ราหุล,พระ

พระราหุล เป็นพระโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะ กับพระนางยโสธรา (พิมพา) เป็นพระ
นัดดาของพระเจ้าสุทโธทนะ ผู้ครองนครกบิลพัสดุ์^{๑๑๔} เมื่อพระบรมศาสดาได้ตรัสรู้แล้วเสด็จมา
เทศนาโปรดพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ ประทับอยู่ที่นิโครธาราม วันหนึ่งพระองค์เสด็จไปที่พระ
ราชนิเวศน์ของพระนางยโสธราพระราชเทวีเก่าของพระองค์ พระนางได้ส่งพระราหุลกุมาร ผู้เป็น
พระโอรสออกมาทูลขอพระราชสมบัติที่ควรจะได้ราหุลกุมารออกไปเฝ้าเจรจาปราศรัยแสดงความรัก
ใคร่มีประการต่าง ๆ ครั้นเห็นพระบรมศาสดาจะเสด็จกลับ จึงร้องทูลขอราชสมบัติพลางตามเสด็จพระ
บรมศาสดาทรงดำริว่า ทรมณ์สมบัติทั้งหลาย ที่จะมั่นคงถาวร และประเสริฐยิ่งกว่าอริยทรัพย์นั้นไม่มี
ควรที่เราจะให้อริยทรัพย์แก่ราหุลเถิด

เมื่อพระพุทธรองค์ทรงดำริอย่างนี้แล้ว จึงตรัสสั่งพระสารีบุตรว่า สารีบุตร ถ้าอย่างนั้น เธอ
จงให้ราหุลบวชเถิด ขณะนั้นราหุลกุมารยังเยาว์อายุยังไม่ครบอุปสมบท พระสารีบุตรจึงทูลถามว่า
จะโปรดให้เข้าพระพุทธรเจ้าบวชราหุลกุมารอย่างไร พระบรมศาสดาทรงปรารถนาเรื่องนี้ให้เป็นเหตุ จึงทรง
อนุญาตให้ภิกษุบวชกุลบุตรที่มีอายุยังไม่ครบอุปสมบทให้เป็นสามเณร ด้วยการให้สรณคมน^{๑๑๕} นับ
ได้ว่าราหุลเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธรศาสนา

^{๑๑๑} ส.ข.(ไทย) ๑๓/๑๖๐/๒๕๓.

^{๑๑๒} ส.ข.(ไทย) ๑๓/๑๖๑/๒๕๔.

^{๑๑๓} ส.น. (ไทย) ๑๓/๑๖๓/๒๕๖.

^{๑๑๔} ดู ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๓-๑๕/๗๑๘.

^{๑๑๕} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๕.

การบวชของสามเณรราหุล เป็นเหตุให้พระเจ้าสุทโธทนะไม่สู้จะพอพระทัยมากนัก เพราะผู้ที่พระองค์คาดหวังจะให้ป็นรัชทายาท ได้ออกบวชตามลำดับนับตั้งแต่พระพุทธเจ้า พระนันทะ กระทั่งถึงพระราหุล จึงได้ทรงทูลขอพรมิให้บวชแก่กุลบุตรที่บิดามารดาไม่อนุญาต^{๑๑๖}

เมื่อราหุลกุมารบวชเป็นสามเณรแล้ว ตามเสด็จพระบรมศาสดา และพระอุปัชฌาย์ของตน ไป ครั้นมีอายุครบแล้วก็ได้อุปสมบทเป็นภิกษุ

วันหนึ่งในขณะที่พระราหุลพักอยู่ ณ ปราสาทชื่ออัมพลัญฐิกา พระบรมศาสดาเสด็จเข้าไป ทรงแสดงจุฬารุโลวาทสูตร เปรียบเทียบความเป็นสมณะของบุคคลที่ไม่มีความละเอียด ก้าวเท็จ เท็จทั้งที่รู้ว่าเสมือนน้ำในทะเลือในชั้นหลังจากเท้างพระบาทไปแล้ว^{๑๑๗} ตรัสสอนให้พระราหุล สำเนียงเรื่องการพิจารณาให้คึกก่อนทำ พูด และคิด โดยทรงยกตัวอย่างเปรียบเทียบเรื่องกระจกมี ประโยชน์สำหรับส่องดู^{๑๑๘} ลิ่นกระแสพระเทศนา พระราหุลได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลุเป็นพระ โสดาบัน

ส่วนในมหาภารุโลวาทสูตร^{๑๑๙} มีข้อความระบุไว้ว่า วันหนึ่งขณะพระราหุลได้ตามเสด็จ ไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้ผินพระพักตร์ไปรับสั่งกับพระราหุลให้พิจารณา รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน โดยความเป็นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา จากนั้นก็ทรง แนะนำวิธีการเจริญเจริญอานาปานสติก็มีพื้นฐานแก่พระราหุล

พระราหุลเป็นต้นเหตุบัญญัติผ่อนผันการอนุญาตให้ภิกษุนอนร่วมกับบ่อนุปสัมบันได้ ๒-๓ คืน เหตุเกิดเมื่อสมัยท่านยังเป็นสามเณร ภิกษุไม่อนุญาตให้สามเณรราหุลนอนด้วย เนื่องจากมีพุทธา อนุญาตห้ามไว้ ทำให้สามเณรราหุลไม่มีที่นอน ต้องไปอาศัยวัจกฐิของพระพุทธเจ้า ครั้นพระผู้มีพระภาค เสด็จเข้าไปพบเข้า จึงได้วางอนุบัญญัติเพิ่มเติม^{๑๑๐}

ในราหุลสังยุต^{๑๑๑} พรรณนาเรื่องราวพระราหุล ได้เข้าไปกราบทูลขอโอวาทเพื่อประโยชน์ แก่การปลีกวิเวก ครั้นนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสให้โอวาทด้วยการยกเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ, รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน เป็นต้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา การ กำหนดรู้อย่างนี้ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด จิตหลุดพ้นเพราะรู้ชัดตามความ เป็นจริง

ในราหุลสูตร^{๑๑๒} พรรณนาความถึงพระราหุลได้เข้าไปกราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมอันเป็นเหตุให้คลายอหังการ มมังการ และมานานุสัย พระผู้มีพระภาคได้ประทาน โอวาทให้พิจารณา รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน ทั้งเป็นในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ทั้งภายใน และภายนอก โดยความเป็นอนัตตา แม้ในราหุลโลวาทสูตร^{๑๑๓} ก็ทรงให้โอวาทแก่พระราหุลโดย

^{๑๑๖} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๗.

^{๑๑๗} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๗/๑๑๗.

^{๑๑๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๗/๑๑๗.

^{๑๑๙} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๓/๑๒๕.

^{๑๑๐} วิ.ม.ห.(ไทย) ๒/๕๐/๒๓๘.

^{๑๑๑} ส.น.(ไทย) ๑๖/๑๘๘/๒๘๘.

^{๑๑๒} ส.ช.(ไทย) ๑๗/๙๑/๑๗๔.

^{๑๑๓} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๑๒๑/๑๔๗.

ทำนองเดียวกันนี้ ส่วนในราหูสูตรในจตุกกนิบาต^{๑๑๔} ทรงประทานโอวาทให้พระราหูพิจารณาธาตุ ๔ มีดิน น้ำ ไฟ และลมโดยความเป็นอนัตตา

พระราหูนั้น ท่านเป็นผู้ใคร่ในการศึกษาธรรมวินัย ตามประวัติกล่าวไว้ว่า ครั้นท่านลุกขึ้น แต่เช้าก็ไปกอบทรายให้เต็มฝ่าพระหัตถ์แล้ว ตั้งความปรารถนาว่า ในเวลานี้ข้าพเจ้าพึงได้รับซึ่งโอวาท คำสอนจากสำนักของพระบรมศาสดา หรือจากสำนักของอุปัชฌาย์อาจารย์ทั้งหลายให้ได้มากประมาณ เท่าเม็ดทรายในกำมือแห่งข้าพเจ้านี้ ด้วยเหตุนี้เอง พระราหูจึงได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ใคร่ในการศึกษา^{๑๑๕} ครั้นท่านดำรงชนมายุสังขารโดยสมควรแก่กาล แล้วก็ดับขันธปรินิพพาน

ราสียะ, ผู้ใหญ่บ้าน

ราสียะ เป็นชื่อผู้ใหญ่บ้าน ปรากฏในราสียะสูตร^{๑๑๖} ระบุว่า ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับ กราบทูลถามข้อเท็จจริงกรณีพระผู้มีพระภาคตรัสตำหนิตบะทุกชนิด ทรงชี้โทษ และคัดค้านการบำเพ็ญตบะว่า เป็นอยู่เศร้าหมองโดยส่วนเดียว ข้อเท็จจริงเป็นประการใด ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนที่พูดอย่างนั้น ชื่อว่าพูดไม่ตรงตามที่พระองค์ตรัสไว้ ถือเป็นการกล่าวต่อพระองค์ด้วยถ้อยคำอันเป็นเท็จ

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแจกแจง โดยทรงยกตัวอย่างเช่น อตตกิลมัตถานุโยค และกามสุขัลลิกานุโยค ถือเป็นที่สุด ๒ อย่างที่บรรพชิตไม่ควรเสพ มีขมิมาปฏิบัติ เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน แต่ผู้บริโภคมกก็ยังคั่งมีอยู่ ในบรรดาผู้บริโภคมก บางคนแสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบ ได้ทรัพย์แล้ว ก็ไม่เลี้ยงตนให้อิ่มนำ และไม่แจกจ่ายก็มี อย่างนี้ พระองค์ติเตียนทั้ง ๓ สถาน แต่บางคนแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ครั้นได้ทรัพย์แล้วก็ไม่เลี้ยงตนให้อิ่มนำ และไม่แจกจ่าย อย่างนี้ พระองค์สรรเสริญการแสวงหา แต่ทรงติเตียนที่ไม่เลี้ยงตนเอง และไม่แจกจ่าย เป็นต้น

อนึ่ง ตบะบางอย่าง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทำตนให้เดือดร้อน ไม่เป็นเหตุบรรลุกุศลธรรม ไม่เป็นเหตุให้แจ้งญาณที่ชนะที่ประเสริฐก็มี แต่บางอย่างทำตนให้เดือดร้อน แต่เป็นเหตุให้บรรลุกุศลธรรมก็มี บางอย่างทำตนให้เดือดร้อน แต่ก็เป็นเหตุให้บรรลุกุศลธรรมด้วย ทั้งยังเป็นเหตุให้รู้แจ้งญาณที่ชนะอันประเสริฐ การกล่าวหาว่าพระผู้มีพระภาคตำหนิตบะโดยส่วนเดียว จึงเป็นการกล่าวเท็จ และเป็นการกล่าวต่อพระพุทธเจ้า

ผู้ใหญ่บ้านชื่อราสียะ เมื่อได้ฟังคำจากพระผู้มีพระภาคแล้ว เกิดความเลื่อมใส เข้าใจแจ่มชัด กล่าวชื่นชมภษิตของพระผู้มีพระภาค ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่นั้น

รูปันทาเถรี, ภิกษุณี

^{๑๑๔} อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙.

^{๑๑๕} อง.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๐๙/๒๘.

^{๑๑๖} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๑๙.

รูปนันทาเถรี เป็นธิดาของเจ้าศากยะพระนามว่าเขมกะ เดิมชื่อ นันทา ความที่พระนางเป็นผู้มีรูปงาม พระญาติจึงเฉลิมพระนามเพิ่มว่า รูปนันทา^{๑๑๑๗} ในทุกนิบาตระบุคำว่า “อภिरูปนันทาเถรี”^{๑๑๑๘} และเพราะความที่พระนางรูปงามนี้เอง จึงทำให้เกิดการวิวาทกันใหญ่โตในหมู่เจ้าศากยะ สาเหตุเพราะต่างก็ประสงค์จะได้ตัวพระนางมาครอบครอง พระบิดาเห็นว่าเรื่องจะบานปลาย จึงขอร้องให้พระนางบวช^{๑๑๑๙}

ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๑๒๐} ระบุสาเหตุของการออกผนวชของพระนางไว้ว่า เป็นเพราะสินหาในพระญาติ กล่าวคือ พระนางเห็นว่า เจ้าพีใหญ่ (พระพุทเจ้า) ก็สละราชสมบัติผนวช พระราหุลกุมารก็ผนวชแล้ว เจ้าพีของพระนาง (พระนันทะ) ก็ผนวชแล้ว แม้พระมารดาที่ผนวชแล้วเช่นกัน เมื่อพระญาติเหล่านี้ผนวชแล้ว พระนางจะอยู่เพื่ออะไร พระนางจึงตัดสินใจผนวชเพื่อจะได้อยู่ใกล้ชิดกับพระญาติเหล่านั้น

พระนางรูปนันทาเถรี ครั้นบวชแล้ว ก็ไม่กล้าเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพราะได้ฟังมาว่า พระองค์ทรงตีเตียนรูป ต่อมาพระผู้มีพระภาคได้ทรงใช้อุบายให้นางเข้าเฝ้า ครั้นเข้าเฝ้าแล้ว ก็ทรงเนรมิตหญิง ๓ คน ด้วยฤทธิ์ คือหญิงสาวสวยเหมือนเทพอัปสร หญิงชรา และหญิงที่ตายแล้ว ทำให้นางเกิดความสลดใจ มีความเบื่อหน่ายในภพ ครั้นได้รับการตรัสเตือนจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นางก็อบรมจิต เจริญอุสภกัมมฐาน พิจารณาร่างกายโดยความเป็นของไม่สะอาด เปื่อยเน่า ไหลเข้าออก อยู่ด้วยของไม่สะอาด สุดท้ายก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภทา

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาขยายความ “อุบาย” ที่นางรูปนันทากล่าวถึงดังนี้ “พระศาสดาทรงทราบว่ พระนางหลงมัวเมาพระสิริโฉม จึงตรัสว่า ภิกษุณีทั้งหลายต้องมารับโอวาทด้วยตนเอง ส่งภิกษุณีรูปอื่นไปแทนไม่ได้ แต่นั้น พระนางรูปนันทา เมื่อไม่เห็นทางอื่น ก็ไปรับพระโอวาท ทั้งที่ไม่ปรารถนา”^{๑๑๒๑}

นางรูปนันทาเถรี ได้รับการยกย่องจากพระพุทเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ยินดีในฉาน

เรวดี,นาง

นางเรวดี เป็นภรรยาของนนทियะอุบาสก ทั้งสองอาศัยอยู่ในเมืองพาราณสี ปราภฏในวิมานวัตถุ^{๑๑๒๒} ความระบุงถึงภพภูมิของทั้ง ๒ หลังจากสิ้นชีวิตไปแล้ว โดยในส่วนของนนทियะอุบาสก เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ เป็นคนดีมีศีลธรรม สังสมกุศลกรรมไว้มาก เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว เหล่าเทพทั้งหลายจึงมาต้อนรับเหมือนเห็นญาติและสหายผู้มีใจดี ต้อนรับคนที่ร่างแรมไปนาน ขณะที่นางเรวดีผู้เป็นภรรยานั้น เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ ประพฤติชั่วช้า เป็นคนตระหนี่ มักโกรธ มีบาปธรรม ประตุนรกจึง

^{๑๑๑๗} อภ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๓๒.

^{๑๑๑๘} ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๙/๕๕๗.

^{๑๑๑๙} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๒/๕๔๐.

^{๑๑๒๐} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๑๕๘.

^{๑๑๒๑} อภ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๓๓.

^{๑๑๒๒} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๖๑/๑๐๑.

เปิดรับนาง^{๑๑๒๓} นางถูกจับโยนลงไปในคูณรกรชื่อ สังสวกะ ซึ่งเต็มไปด้วยอุจจาระ ปัสสาวะ และสิ่งสกปรก มีกลิ่นเหม็น เพราะผลแห่งกรรมชั่วนั้น^{๑๑๒๔}

เรวตะ, พระ

พระเรวตะ ปรากฏในจุลวรรคแห่งวินัยปิฎก^{๑๑๒๕} ระบุคุณสมบัติไว้ว่า “เป็นพหูสูต เชี่ยวชาญปริยัติ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา”

พระเรวตะรูปนี้ มีชีวิตอยู่ภายหลังจากพุทธปรินิพพานไปแล้ว ดังหลักฐานปรากฏเมื่อครั้งภิกษุชาว วัชชีบุตรยกวัตถุ ๑๐ ประการขึ้นมาแสดง ภิกษุทั้งหลายต่างก็หวังความช่วยเหลือจากท่าน ทราบข่าวว่าท่านพักอยู่ที่เมืองโสเรยยะ ก็มุ่งเดินทางไปเมืองโสเรยยะ เพื่อเกลี้ยกล่อมให้ท่านเป็นพวกด้วย แต่พอท่านทราบข่าวด้วยทิพโสต ท่านก็ปลีกตัวหลบไปที่เมืองสังกัสสะ เมื่อถูกตามไปที่เมืองสังกัสสะอีก ท่านก็ปลีกตัวไปที่เมืองกัณณกุชชะ เมืองอุฑฺฑุระ เมืองอัคคหปุระ เมืองสหชาตินคร ตามลำดับ^{๑๑๒๖}

อย่างไรก็ตาม ต่อมาท่านก็ได้รับนิมนต์จากพระยสกาภิณฑกบุตร ร่วมกำจัดเสี้ยนหนามของพระศาสนา ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ หลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๑๐๐ ปี การทำสังคายนาครั้งนี้ พระเรวตะรับหน้าที่เป็นผู้ถาม มีพระสัพพกามีเป็นผู้วิสัชนา มีพระกาลาโศกราชเป็นผู้อุปถัมภ์ กระทำที่วาลิการาม เมืองเวสาลี ใช้เวลา ๘ เดือน

เรวตขทิวรณียะ, พระ

พระเรวตขทิวรณีย ชื่อเดิมคือ เรวตะ เป็นบุตรของวงศ์นตพราหมณ์ กับนางสารีพราหมณ์ มีศักดิ์เป็นน้องร่วมท้องเดียวกันกับพระสารีบุตร^{๑๑๒๗} ได้ชื่อว่า “ขทิวรณีย” เป็นนามสร้อย เพราะท่านอาศัยอยู่ในป่าสะแกมีหนามขาว (ขทะเล แปลว่าไม้ตะเคียนก็มี) และได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้า ในตำแหน่งเอดท์คคะว่าเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่าเป็นวัตร^{๑๑๒๘}

อรรถกถาขุททกนิกายา ธรรมบทพรรณนาไว้ว่า นับตั้งแต่พระสารีบุตรพาน้องชาย และน้องหญิงไปบวช เหลือเพียงเรวตะผู้เดียว นางสารีพราหมณ์ก็ไม่ค่อยวางใจ เกรงว่า พระสารีบุตรจะพาน้องชายคนสุดท้ายไปบวชอีก จึงได้จับแต่งงานตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ วันส่งตัวบ้านเจ้าสาว ญาติได้ทำพิธีและอวยพรทำนองให้ถือไม้ท้าวยอดทอง กระบองยอดเพชรเหมือนคุณยาย เรวตะก็ถามว่า คนไหนเป็นยาย ญาติก็ชี้ไปที่หญิงชราวัย ๑๒๐ ปี ซึ่งเป็นยายของเจ้าสาว ก็เกิดความเบื่อหน่าย นึกถึงพระสารีบุตรผู้เป็นพี่ชายว่า คงจะเห็นเหตุนี้กระมังจึงได้ออกบวช จึงได้ออกอุบายหนีไปบวชพระกับกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในป่าซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตรผู้เป็นพี่ชาย หลังจากบวชแล้ว ก็เกรงว่าญาติ ๆ จะตามค้นหา จึงได้เรียนกัมมัญฐานจากพระเถระในป่านั้นแล้วก็ปลีกตัวไปอยู่ที่ป่าสะแกห่างจากนั้นไป ๓๐ โยชน์

^{๑๑๒๓} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๖๓/๑๐๑.

^{๑๑๒๔} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๗๑/๑๐๒.

^{๑๑๒๕} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๕๒/๔๐๓.

^{๑๑๒๖} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๕๑/๔๐๒-๔๕๓.

^{๑๑๒๗} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๕๘๕.

^{๑๑๒๘} อง.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๐๓/๒๗.

สามเณรเวรตะได้ทำความเพียร และภายในพรรษานั้นเองก็ได้บรรลุประอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา

ฝ่ายพระสารีบุตร เมื่อทราบว่าน้องชายออกบวชแล้ว ก็มีความประสงค์จะไปเยี่ยม แต่ได้ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้ายับยั้งไว้ เพราะมีพระประสงค์จะเยี่ยมเช่นกัน ครั้นออกพรรษาปวารณาแล้ว จึงได้เสด็จออกไปเยี่ยมสามเณรเวรตะ พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป

สามเณรเวรตะ ทราบข่าวพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาเยี่ยม ก็เนรมิตพระคันธกุฎีสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า เนรมิตเรือนยอดที่จิงกรม ที่พักกลางวัน และที่พักลางคืนรับรองสำหรับเหล่าภิกษุ ๕๐๐ รูป พระศาสดาได้ประทับอยู่ที่ป่าสะแกสี่วันระยะเวลาถึงเดือน

บรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูป ภิกษุแก่ ๒ รูป ในเวลาที่พระศาสดาเสด็จเข้าสู่ป่าไม้สะแก ก็เกิดความคิดว่า เวรตะสร้างสิ่งก่อสร้างมากมายอย่างนี้ จะมีเวลาบำเพ็ญสมณธรรมที่ไหน ที่พระพุทเจ้าเสด็จมาก็เป็นเพราะทรงเห็นว่าเป็นน้องพระสารีบุตร มิเช่นนั้นก็คงไม่เสด็จมา พระศาสดาทราบความดำริของภิกษุ ๒ รูป ในเวลาเดินทางกลับ จึงทรงอธิฐานให้เธอทั้งสองลืมสัมภาระ เพื่อจะได้กลับไปเห็นสภาพป่าหลังจากที่สามเณรเวรตะคลายฤทธิ์แล้ว ส่วนภิกษุ ๒ รูป เมื่อกลับเข้ามาอีกครั้ง ก็พบแต่ป่าไม้สะแก และเห็นสัมภาระของตนห้อยอยู่บนกิ่งไม้

หลังจากออกจากที่พักของสามเณรเวรตะแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าก็พาภิกษุทั้งออกเดินทางสี่วันระยะทางอีกถึงเดือนก็เสด็จถึงบุพพาราม อารามที่นางวิสาขาสร้างถวาย ทรงประทับอยู่ในบุพพารามนั้น โดยได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากนางวิสาขาเป็นอย่างดี

นางวิสาขาครัั้นได้สอบถามถึงที่อยู่ของเวรตะ กลุ่มหนึ่งก็บอกว่า ที่อยู่ของเวรตะนั้นมีแต่หนาม เหมือนที่อยู่ของเปรต ขณะที่ภิกษุอีกกลุ่มหนึ่งบอกว่า ที่ของเวรตะเหมือนทิพยวิมาน ที่ตกแต่งด้วยฤทธิ์ ไม่อาจพรรณนาได้ เกิดความสงสัย จึงได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าอีกครั้ง เพราะปรารถนาเรื่องนี้เป็นเหตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรุปว่า พระอรหันต์อยู่ในสถานที่ใด จะเป็นบ้าน ป่า ที่ลุ่ม ที่ดอนก็ตาม ที่นั้นย่อมเป็นรมณีสถาน^{๑๒๙}

อนึ่ง ในมหาโคสิงคสูตร มีปรารถนาเรื่องทัศนะของพระมหาเถระที่มีต่อป่าโคสิงควันในยามราตรีจันทร์กระจ่างเช่นนี้งามเหมือนอะไร ? พระเวรตะได้แสดงทัศนะไว้ว่า “งามเหมือนภิกษุผู้หลีกเลี่ยงหมันประกอบความเพียรเครื่องระงับจิต ไม่เห็นห่างจากฉาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรื่อว่างอยู่^{๑๓๐}

โรหิณี, พระนาง

พระนางโรหิณี เป็นพระชนิษฐาของพระอนุรุทธะ

พระนางโรหิณี เดิมเป็นโรคผิวหนัง เมื่อพระอนุรุทธะมาเยี่ยมที่พระตำหนักในเมืองกบิลพัสดุ์ พระนางละอาย ไม่กล้าปรากฏกายให้เห็น พระอนุรุทธะจึงให้คนไปอัญเชิญมา สอบถามทราบความแล้ว ก็แนะนำขอให้พระนางชายเครื่องประดับที่ใส่สร้างโรงฉัน ๒ ชั้น เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ให้จัดแจงปิดกวาด ปูอาสนะไว้ ตั้งหมอน้ำต้มไว้ พระนางโรหิณีได้กระทำกิจต่าง ๆ ที่ควรทำในโรงฉัน วันหนึ่งขณะที่พระนางกำลังกวาดโรงฉันอยู่นั้นแล โรคผิวหนังก็ราบ

^{๑๒๙} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๙๐.

^{๑๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๔/๓๖๘.

ต่อมาเมื่อโรงฉันสร้างเสร็จแล้ว พระนางก็นิมนต์ภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธานุภาพเป็นประมุขมาถวาย ภัตตาหาร ครั้นพระพุทธานุภาพ และพระภิกษุสงฆ์มา พระนางก็ให้บริวารจัดแจง ส่วนพระนางยังละอาย ไม่กล้าออกมาด้วยละอายที่เป็นโรคผิวหนัง พระพุทธานุภาพจึงรับสั่งให้เรียกพระนางมาเฝ้า พร้อมกับตรัสถามเหตุผล เมื่อทรงทราบแล้ว ก็ตรัสสมุทเหตุของโรคว่าเกิดแต่กรรมเก่าที่พระนางเป็นคนมักโกรธ ผูกอาฆาตในหญิงนักฟ้อนผู้หนึ่ง จึงได้แก้มึงเอาลูกเต่าร้างมาตำเป็นผง แล้วโรยใส่ที่นอน ผลของการกระทำครั้งนั้น ทำให้หญิงนักฟ้อนได้รับความทุกข์ทรมาน มาชาตินี้จึงทำให้พระนางเป็นโรคผิวหนัง^{๑๑๓๑} จากนั้นจึงทรงแสดงโทษของความโกรธ จบพระธรรมเทศนา พระนางโรหิณีได้ตั้งอยู่ใน โสดาปัตติผล

ล

ลกุณฏกภัททิยะ, พระ

พระลกุณฏกภัททิยะเถระ เกิดในตระกูลเศรษฐีผู้มั่งคั่งในเมืองสาวัตถี เดิมชื่อภัททิยะ แต่ด้วยความที่ร่างกายของท่านเล็ก เตี้ยเหมือนเด็ก ๑๐ ขวบ คนทั้งหลายจึงให้สร้อยนามท่านว่า “ลกุณฏกะ” ซึ่งมีความหมายว่า ต่ำ หรือเตี้ย ดังพระดำรัสของพระพุทธานุภาพที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นหรือไม่ ภิกษุซึ่งกำลังเดินมา มีวรรณะไม่งาม ไม่น่าดู เตี้ย เป็นที่ดูแคลนของภิกษุทั้งหลาย”^{๑๑๓๒} ในอรรถกถา ระบุว่า สาเหตุที่ทำให้ท่านมีรูปร่างเตี้ย เพราะรังเกียจ และชอบแกล้งคนแก่ด้วยวิธีการแปลก ๆ เช่น ให้เก๋ล้มมวยผมผูกไว้ที่รักแก้มบ้าง ให้เล่น หรือทำพิเรน ๆ ตามใจชอบบ้าง^{๑๑๓๓} ในอรรถกถาชาดกระบุว่า เป็นเพราะผลกรรมที่ชอบแกล้งสัตว์ สตรีชรา ชายชราด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น กระแทกที่ท้องให้ล้มลงบ้าง ให้ตีลังก้างบ้าง เป็นต้น^{๑๑๓๔}

วันหนึ่ง วันหนึ่งได้ตามประชาชนไปฟังธรรม ณ พระเชตะวัน ได้เกิดความเลื่อมใสจึงขอบวชใน พระพุทธานุภาพ ไม่นานท่านก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน ต่อมาได้เข้าไปสนทนาธรรมกับพระสารี บุตรหลายเรื่อง จนในที่สุดทำยส่งกระแสจิตพิจารณาตามธรรมสัจจวจนได้บรรลุนิพพานในขณะ สนทนาธรรมนั่นเอง^{๑๑๓๕} ท่านเป็นหนึ่งในพระอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์^{๑๑๓๖}

พระลกุณฏกภัททิยะเถระ เป็นคนมีรูปร่างเตี้ยมาแต่กำเนิด ทำให้ท่านมักถูกพระรูปอื่นจับหัว เล่นอยู่เสมอ ๆ ด้วยคิดว่าเป็นเพียงสามเณรน้อย จนพระพุทธานุภาพต้องแสดงให้พระสงฆ์ทราบทั่วกันว่า ท่านเป็นพระอรหันต์แล้ว พระลกุณฏกภัททิยะเถระนั้นปรากฏว่าท่านมีปกติเจรจาได้ไพเราะเสนาะโสด มาก ด้วยเหตุนี้ พระพุทธานุภาพจึงยกย่องท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะผู้เลิศกว่าพระสงฆ์ทั้งหลายในผู้มี เสียงไพเราะ

พระลกุณฏกภัททิยะเถระ ดำรงอายุสังขาร ช่วยกิจการพระพุทธานุภาพพอสมควรแก่กาลเวลา แล้วก็ดับขันธปรินิพพาน

^{๑๑๓๑} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๔๒๙.

^{๑๑๓๒} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๐/๓๓๒.

^{๑๑๓๓} ส.นิ.อ.(ไทย) ๒/๗๖๗.

^{๑๑๓๔} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๓/๒๘๓.

^{๑๑๓๕} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๑/๓๐๙.

^{๑๑๓๖} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๓/๒๘๑.

ลขุมา, อุบาสิกา

ลขุมาอุบาสิกา เป็นชาวเมืองพาราณสี บ้านอยู่ใกล้ทางออก ถัดจากประตูแก้วกฐิตวารไปก็เป็น หมู่บ้านของนาง^{๑๑๓๗} โดยปกติที่หมู่บ้านของนางจะมีพระสงฆ์สาวกเที่ยวบิณฑบาตเป็นประจำ นางมีใจเลื่อมใส ได้ถวายข้าวสุก ขนมสด ผักดอง พร้อมทั้งเครื่องดื่มด้วยส่วนผสมต่าง ๆ มีข้าวและเกลือเป็นต้น^{๑๑๓๘} ครั้นถึงวันอุโบสถ นางก็เข้าจำอุโบสถศีลทุกวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำ มิได้ขาด^{๑๑๓๙} นางเป็นผู้สำรวม รมัตระวังในศีลตลอดเวลา ทั้งยังมีใจยินดีในทาน ให้ทานด้วยความเคารพ ด้วยอานิสงส์ดังกล่าว เมื่อนางสิ้นชีวิตแล้ว จึงได้ครอบครองวิมานเป็นทิพย์

อนึ่ง ในอรรถกถาขุททกนิกาย วิมานวัตถุ^{๑๑๔๐} ระบุว่า นางเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศรัทธาและความรู้ เห็นภิกษุทั้งหลายเข้าไปบิณฑบาตทางประตูนั้น ไหว้แล้วก็นิมนต์ไปเรือนของตน ถวายภิกขา ทัพพีหนึ่ง และเพราะความคุ้นเคย ศรัทธาได้เพิ่มพูน นางจึงให้สร้างโรงฉันหลังหนึ่ง นำอาสนะเข้าไปถวายภิกษุทั้งหลายที่เข้าไปในโรงฉันนั้น ตั้งน้ำใช้ น้ำฉันไว้ ได้ถวายข้าวสุก ขนม ผักดองที่มีอยู่ในเรือนแก่ภิกษุทั้งหลาย นางได้ฟังธรรม ตั้งอยู่ในสรวณคณน์ เรือนวิปัสสนา และได้บรรลุโสดาบัน

ลิจฉวี, เจ้า

เจ้าลิจฉวี เป็นสาบานยาม ระบุถึงคณะผู้ปกครองแคว้นวัชชี ซึ่งมีเมืองไพสาลีเป็นเมืองหลวงในครั้งพุทธกาล ในคัมภีร์มีระบุถึงเจ้าลิจฉวีหลายคน เช่น เจ้าลิจฉวีนามว่าสุนักขัตตะ^{๑๑๔๑} เจ้าลิจฉวีนามว่า ทุมมุขะ^{๑๑๔๒} เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลี^{๑๑๔๓} เจ้าลิจฉวีพระนามว่าภักทียะ^{๑๑๔๔} เจ้าลิจฉวีพระนามว่าสาหะ เจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัก^{๑๑๔๕} เจ้าลิจฉวีนามว่ามหานามะ^{๑๑๔๖} เป็นต้น

ในคัมภีร์ระบุว่า เจ้าลิจฉวีได้ประชุมคณะเจ้าลิจฉวีเพื่อทำการตัดสินคดีชายาของเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งประพฤตินอกใจพระสวามี ที่ประชุมได้มีมติให้เจ้าลิจฉวีผู้เป็นพระสวามีสามารถจัดการ (ฆ่า) นางได้ตามความประสงค์ที่ร้องขอได้ ทำให้พระนางหนีไปบวชอยู่สำนักของนางภิกษุณีในเมืองสาวตถิของพระเจ้าปเสนทิโกศล^{๑๑๔๗}

ในลิจฉวีวัตถุ มหาวรรค แห่งวินัยปิฎก พระพุทธเจ้าทรงทอดพระเนตรเห็นการแต่งกายของเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ทรงอาภรณ์สีหลากหลาย ประกอบด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ ถึงกับทรงปรารภว่า ถ้าใครไม่เคยเห็นเทวดาชั้นดาวดึงส์ ก็ให้ดูเจ้าลิจฉวี^{๑๑๔๘}

ในพระไตรปิฎก มีกล่าวถึงเจ้าลิจฉวีหลายอยู่ทั่วไป มีทั้งแง่ดี และแง่ไม่ดี

^{๑๑๓๗} ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๗๗/๓๑.

^{๑๑๓๘} ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๗๘/๓๒.

^{๑๑๓๙} ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๗๙/๓๒.

^{๑๑๔๐} ขุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๑๖๗.

^{๑๑๔๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑/๑.

^{๑๑๔๒} ม.มฺว.(ไทย) ๑๒/๓๖๐/๓๙๗.

^{๑๑๔๓} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐/๙๗.

^{๑๑๔๔} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓.

^{๑๑๔๕} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๖.

^{๑๑๔๖} อัง.ปณจก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕.

^{๑๑๔๗} วิ.ภิกขุณี.(ไทย) ๓/๖๘๒/๓๐.

^{๑๑๔๘} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๙/๑๐๖.

ในแง่ไม่ดี เช่น ในพระวินัยปิฎก กล่าวถึงเรื่องราวเจ้าชายลิจฉวีได้กระทำเรื่องเสียหายหลายประการ มีการจับภิกษุให้เสพเมณุกับนางภิกษุณีบ้าง กับนางสิกขมานาบ้าง กับหญิงแพศยาบ้าง หญิงบัณฑิตะบ้าง หญิงคฤหัสถ์บ้าง หรือแม้กระทั่งบังคับภิกษุให้เสพเมณุกันเอง^{๑๑๔๙} เจ้าวัฑฒลิจฉวีใส่ความพระทัฬหฬลบุตร กระทั่งพระพุทธเจ้าประกาศให้สงฆ์คว่ำบาตร^{๑๑๕๐} เป็นต้น

ในแง่ดี เช่น เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ได้ชื่อว่าเป็นนักรบที่กล้าหาญ มีระเบียบวินัย มีความสมัครสมานกลมเกลียว ไม่ประมาท ทำให้แม้แต่แคว้นมหาอำนาจอย่างมคธก็ยังเกรงขาม

เจ้าลิจฉวีหลายพระองค์ยังมีความฝักใฝ่ในบุญกุศล เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรมอยู่เนืองๆ ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เคยแสดงอภิธานิยธรรม ๗ ประการ แก่เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย^{๑๑๕๑} เป็นต้น

ลักษณะ,พระ

พระลักษณะในอรรถกถาสังยุตตนิกาเยระบุว่า ได้รับการอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นผู้หนึ่งในระหว่างชฎิล ๑,๐๐๐ คน บรรลุพระอรหันต์เพราะฟังพระธรรมเทศนาชื่ออาทิตตปริยายสูตร เป็นพระมหาสาวกรูปหนึ่ง เพราะเหตุที่ท่านประกอบด้วยอัทธภาพสมบูรณ์ด้วยลักษณะ บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง เสมอด้วยพรหม จึงได้สมญานามว่า ลักษณะ^{๑๑๕๒}

พระลักษณะ ปรากฏในมหาวรรคแห่งพระวินัยปิฎกหลายแห่ง และมักปรากฏชื่อของท่านพร้อมกับพระมหาโมคคัลลานะด้วยเสมอ โดยทั้ง ๒ รูป มักจะสนทนาปรารภเปรตที่ตนพบเห็นในสถานที่ต่าง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ พระลักษณะและพระมหาโมคคัลลานะพักอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ ครั้นถึงเวลาเช้าพระมหาโมคคัลลานะได้ชวนพระลักษณะไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ขณะลงจากเขา พระมหาโมคคัลลานะได้แสดงอาการแยมให้ปรากฏ พระลักษณะจึงถามสาเหตุ แต่ก็ได้รับคำตอบว่า กลับจากบิณฑบาต เมื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว ค่อยถามปัญหา^{๑๑๕๓}

หลังจากกลับจากบิณฑบาตเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้ว พระลักษณะก็ถือโอกาสถามพระมหาโมคคัลลานะอีกครั้ง พระมหาโมคคัลลานะจึงได้กล่าวตามความเป็นจริงว่า ระหว่างบิณฑบาตนั้นตนได้เห็นเปรตมีแต่ร่างกระดูก (อัญญิสสังขลิกเปรต) ลอยขึ้นสู่อากาศ ผุ่งแรง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขั้วไขว้จิกทั้งแย่งเนื้อที่ติดอยู่ตามระหว่างซี่โครงกระดูกสะบัดไปมาจนมันร้องครวญคราง ตนเห็นก็เลยเกิดความคิดว่า น่าอัศจรรย์ที่ได้เห็นสัตว์ที่มีลักษณะ อัทธภาพอย่างนี้^{๑๑๕๓}

เช่นเดียวกัน ครั้งหนึ่ง ขณะที่พระมหาโมคคัลลานะและพระลักษณะลงจากเขาไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ พระมหาโมคคัลลานะก็แสดงอาการแยมให้ปรากฏอีก ทำให้พระลักษณะเกิดความสงสัย และถามสาเหตุ พระมหาโมคคัลลานะก็รื้อให้กลับจากบิณฑบาตก่อน แล้วจะเล่าให้ฟัง

^{๑๑๔๙} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๐/๗๒.

^{๑๑๕๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๕/๔๔.

^{๑๑๕๑} อง.สตุตถก.(ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑.

^{๑๑๕๒} ส.นิ.อ.(ไทย) ๒/๗๐๓.

^{๑๑๕๓} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๘/๒๒๑.

หลังกลับจากบิณฑบาต และเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระมหาโมคคัลลานะก็เล่าให้พระลักษณะฟังว่า ขณะที่ยืนจากภูเขานั้น ตนได้มองเห็นเปรตที่มีแต่ชิ้นเนื้อ (มังสเปสิเปรต) ลอยขึ้นสู่อากาศ ผุ้งแรง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ชวักไขว้จิกทิ้งยื้อแย่งเปรตนั้นสะบัดไปมาจนมันร้องครวญคราง น่าอัศจรรย์ที่ได้เห็นสัตว์ที่มีลักษณะ อตภาพอย่างนี้^{๑๑๕๔} น่าอัศจรรย์ที่ได้เห็นสัตว์ที่มีลักษณะ อตภาพอย่างนี้^{๑๑๕๕}

อนึ่ง ในมหาวิทยาลัยแห่งพระวินัยปิฎก พรรณนาเรื่องราวพระลักษณะสนทนากับพระมหาโมคคัลลานะเรื่องเปรตชนิดต่าง ๆ ที่พบเห็นระหว่างลงจากเขาคิชฌกูฏเพื่อเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ เช่น เปรตร่างมีขนเป็นดาบ เปรตร่างไม่มีผิวหนัง เปรตร่างมีขนเป็นหอก เปรตร่างมีขนเป็นลูกศร เปรตร่างมีขนเป็นเข็ม เปรตมีร่างถูกเข็มหมุดทิ่มแทง เปรตมีอذنทะโตเท่าหม้อ เปรตจมหลุมคูถ เปรตกินคูถ เปรตร่างไม่มีผิวหนัง เปรตรูปร่างน่าเกลียด เปรตร่างถูกไฟลวก เปรตศีรษะขาด เปรตมีรูปเป็นภิกษุ เปรตมีรูปเป็นภิกษุณี เปรตมีรูปเป็นสิกขมานา เปรตมีรูปเป็นสามเณร เปรตมีรูปเป็นสามเณรี เป็นต้น

โลมสกังคิยะ,พระ

พระโลมสกังคิยะ ปรากฏในโลมสกังคิยภัทเทรตตสูตร^{๑๑๕๖} ความระบุว่า เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เขตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เมืองสาวัตถี สมัยนั้น พระโลมสกังคิยะพักอยู่ที่นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ จันทนเทพบุตรได้เข้าไปพระโลมสกังคิยะในช่วงราตรีของวันหนึ่ง ทั้ง ๒ ได้สนทนาถึงอุทเทสและวิงศ์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ โดยทั้งพระโลมสกังคิยะและเทวดาต่างก็จำอุทเทสและวิงศ์ไม่ได้ แต่เทวดาจำคาถาที่แสดงถึงบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญได้ จึงได้สาธยายถวายพระเถระโดยนัยว่า^{๑๑๕๗}

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว
ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง
สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นละไปแล้ว
และสิ่งใดที่ยังมาไม่ถึง สิ่งนั้นก็เป็นอันยังมาไม่ถึง
ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน
ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ
บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง
บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วินาทีเดียว
ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้
เพราะว่า ความผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น
ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย
พระมุนีผู้สงบเรียกบุคคลผู้มีความเพียร
ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน

^{๑๑๕๔} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๘/๒๒๑.

^{๑๑๕๕} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๙/๒๒๒.

^{๑๑๕๖} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๒๘๖/๓๔๓.

^{๑๑๕๗} ม.อุปริ.(ไทย) ๑๔/๒๘๖/๓๔๓.

ซึ่งมีปกติอยู่อย่างนี้นั้นแล้ว ผู้มีราตรีเดียวเจริญ

หลังจากเทวดาสายจบแล้ว ก็แนะนำให้พระโลมสกังคิยะศึกษา เล่าเรียน และจำอุทเทสและวิงศ์นี้ไว้ เพื่อประโยชน์ในการประพจน์พรหมจรรย์ ฝ่ายพระโลมสกังคิยะ ครั้นรุ่งเช้า ก็เก็บง่าเสนาสนะ ถือบาตร และจีวรจาริกไปทางกรุงสาวัตถี เมื่อถึงพระเชตวัน ก็เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค

กราบทูลรายงานความที่เทวดามอบอกอุทเทสดังกล่าวให้ทรงทราบ จากนั้นก็กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงอุทเทสและวิงศ์อีกครั้ง

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอุทเทสและวิงศ์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญโดยนัยที่เทวดาแสดงแล้วนั่นเอง พร้อมได้ทรงขยายความอุทเทสโดยพิสดารอีกครั้ง เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสภษิตแล้ว พระโลมสกังคิยะก็มีใจยินดี ชื่นชมภษิตของพระผู้มีพระภาค

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาขณิกาย ได้อธิบายที่มาของชื่อโลมสกังคิยะว่า เป็นเพราะความที่กายของพระเถระนั้นมีขนนิตหน้อย ส่วนชื่อเดิมของท่านจริง ๆ คือ พระอังคเถระ^{๑๑๕๘} ขณะที่อรรถกถาขุททกนิยาย มีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า พระโลมสกังคิยะนี้ เกิดในศากยตระกูล ในกรุงกบิลพัสดุ์ ที่ฝ่าเท้าของท่านมีขนเมื่อพระโสณะ ชนทั้งหลายจึงขนานนามว่า โลมสกังคิยะ^{๑๑๕๙}

ในคัมภีร์อรรถกถาขุททกนิยายยังระบุอีกว่า จันทนเทพบุตรผู้เคยเป็นสหายของท่าน เห็นท่านประมาท จึงได้เข้ามาตักเตือน และให้ระลึกถึงภัทเทรัตตปฏิบัติที่เคยอบรมไว้แล้วในชาติปางก่อน โดยแนะนำให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ครั้นเข้าเฝ้า และได้ฟังภัทเทรัตตปฏิบัติแล้วก็เกิดความเลื่อมใส ลาปิตามารดาของบวชในพระพุทธศาสนา เรียนกัมมัฏฐานจากพระผู้มีพระภาค เข้าไปสู่ป่าบำเพ็ญสมณธรรม ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๑๑๖๐}

โลมสกังคิยะ, พระ

พระโลมสกังคิยะ ปรากฏในกัณฑ์เขยสุต^{๑๑๖๑} ความระบุว่า เมื่อครั้งพระโลมสกังคิยะพักอยู่ที่นิโครธาณ เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ เสด็จเข้าไปหาท่าน ตรัสถามระหว่างเสขวิหารธรรมกับตถาคตวิหารธรรมว่าเป็นอย่างเดียวกัน หรือแตกต่างกัน พระโลมสกังคิยะได้ถวายพระพรว่า ไม่ใช่อย่างเดียวกัน

พระโลมสกังคิยะ ได้ถวายรายละเอียดสรุปว่า เสขวิหารธรรม เป็นธรรมเครื่องอยู่ของเหล่าภิกษุผู้ยังไม่บรรลุพระอรหันต์ผล และปรารถนาธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ละนิวรณ์ ๕ ประการ ส่วนตถาคตวิหารธรรม เป็นธรรมเครื่องอยู่ของเหล่าภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ละนิวรณ์ ๕ ประการได้เด็ดขาดแล้ว

โลสุทหายี, พระ

พระโลสุทหายี ปรากฏในขุททกนิยาย ธรรมบท พระผู้มีพระภาคตรัสปรารภพระคากาว่า คนมีการศึกษาน้อย แก่เปล่า เหมือนโคที่เจริญแต่เนื้อหนัง แต่ปัญญาไม่เจริญตามไปด้วย^{๑๑๖๒} และพระ

^{๑๑๕๘} ม.อุปริ.(ไทย) อ.๓/๒/๒๔๙.

^{๑๑๕๙} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๑/๑๘๐.

^{๑๑๖๐} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๑/๑๘๒.

^{๑๑๖๑} ส.มทา.(ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๐.

^{๑๑๖๒} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๕๒/๗๙.

คาถาว่า มนตร์มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน เรือนมีความไม่ขยันหมั่นเพียรเป็นมลทิน ผิวดมพรหมมีความ
เกียจคร้านเป็นมลทิน ผู้รักษามีความประมาทเป็นมลทิน^{๑๖๓}

ความในอรรถกถา^{๑๖๔} มีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

พระโลหุทายี เข้าไปสู่เรือนของผู้คนผู้ทำการมงคลก็กล่าวอวมงคล ไปเรือนของผู้ทำการ
อวมงคล ก็ไปกล่าวมงคลคาถา ภิกษุทั้งหลายฟังกาถของท่านแล้วก็นำไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค
พระพุทธเจ้าทรงทราบความนั้นแล้ว ก็ตรัสว่า ไม่ใช่เป็นแต่บัดนี้เท่านั้นชาติก่อนโน้น พระโลหุทายีก็
เป็นแบบนี้เหมือนกัน จากนั้นจึงทรงเล่าบุพกรรมของพระโลหุทายีเมื่อครั้งชวานาไปทูลขอพระราชทาน
โคจากพระเจ้าแผ่นดิน ตอนเข้าเฝ้าขอพระราชทานจริงได้กราบทูลถ้อยคำไม่ตรงกับตอนที่ชักซ้อมไว้ ทำ
ให้เป็นที่ยิ่งขบขันของพระราชทาน

ความในอรรถกถาธรรมบท^{๑๖๕} อีกแห่งหนึ่งระบุว่า อริยสาวกทั้งหลายในเมืองสาวัตถีได้
ถวายทานมีประการต่าง ๆ แล้วก็ไปวิหาร ฟังธรรมแล้วก็พากันสรรเสริญคุณของพระสารีบุตร และพระ
มหาโมคคัลลานะ

พระโลหุทายีเถระ ได้ยินเช่นนั้นก็กล่าวขึ้นว่า พวกท่านได้ฟังธรรมกาถของพระเถระ ๒ รูป
ยังกล่าวสรรเสริญขนาดนี้ ถ้าได้ฟังธรรมกาถของเราจะกล่าวอย่างไรหนอ มนุษย์ทั้งหลายได้ยินเช่นนั้น
ก็คิดว่า พระเถระองค์นี้คงจะเป็นพระธรรมกถึกองค์หนึ่งแน่แท้ จึงได้นิมนต์ท่านแสดงธรรมในช่วง
กลางวันของวันนั้น ครั้นถึงเวลา พระโลหุทายีเถระขึ้นสู่ธรรมาสน์ จับพัดอันวิจิตรสั้นอยู่ ไม่เห็นบท
ธรรมแม้บทเดียว จึงกล่าวว่า จะรอสวดที่หลัง ให้ภิกษุอื่นกล่าวธรรมกาถเถิด

พวกมนุษย์ทั้งหลายก็ให้ภิกษุรูปอื่นกล่าวธรรมกาถ ครั้นเสร็จแล้วก็นิมนต์พระโลหุทายีสวด
แต่ครั้นขึ้นธรรมาสน์แล้ว พระโลหุทายีก็นึกบทสวดอะไร ๆ ไม่ออก จึงขอผลัดให้ภิกษุรูปอื่นสวด ตนขอ
เลื่อนไปกล่าวในเวลากลางคืน แต่พอถึงเวลากลางคืน ท่านก็ไม่เห็นบทธรรมอะไร ๆ อีก จึงขอผลัดไป
ผลัดรอบดึก รอบใกล้รุ่ง เป็นเหตุให้มนุษย์ทั้งหลายต่างไม่พอใจ พากันคว้าก้อนดิน และท่อนไม้ ไล่ลง
จากธรรมาสน์ ตามคุกคามอยู่ พระโลหุทายีเห็นท่าไม่ดีก็รีบหนี และตกลงที่หลุมเว็จกุฎีแห่งหนึ่ง
กระทั่งเป็นที่กล่าวขานในเวลาต่อมา

โลหิจจะ, พรหมมณ

โลหิจจะพรหมมณ ปรากฏในโลหิจจะสูตร ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค^{๑๖๖} และในสังยุตต
นิกาย สหายตนวรรค^{๑๖๗} ความระบุว่า โลหิจจะพรหมมณปกครองหมู่บ้านสาวัตถิกา (หมู่บ้านนี้ล้อม
ด้วยไม้สาละ จึงได้ชื่อนั้น^{๑๖๘}) ซึ่งมีประชากร และสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหาร และน้ำ
หย้าอุดมสมบูรณ์ เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย

โลหิจจะพรหมมณมีความเห็นผิดว่า พวกสมณพรหมมณทั้งหลายเมื่อได้บรรลุลุทธิแล้ว ไม่
ควรสอนคนอื่น เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้

^{๑๖๓} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๑/๑๐๗.

^{๑๖๔} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๑๑๔.

^{๑๖๕} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๓๒๒.

^{๑๖๖} ที.สี.(ไทย) ๙/๕๐๑/๒๒๑.

^{๑๖๗} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๐.

^{๑๖๘} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒/๒๕๔.

วันหนึ่งพราหมณ์ได้มอบหมายให้ช่างกลับไปนิมนต์พระพุทธเจ้ามารับภัตตาหารที่บ้าน ช่างกลับรับคำแล้วก็ไปกราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้า โดยไม่ลืมที่จะกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรง แก้ไขความเห็นผิดของโลหิจพราหมณ์ด้วย ครั้นถึงเวลา พระผู้มีพระภาคก็เสด็จไปยังเรือนของ พราหมณ์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงกระทำภักติกในเรือนของพราหมณ์เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็ตรัสถาม ความเห็นของพราหมณ์ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งพราหมณ์ก็ยอมรับตามความเป็นจริง

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงชี้แจงให้พราหมณ์ละความเห็นผิดดังกล่าว โดยทรงเริ่มต้นชี้แจง ให้พราหมณ์เห็นตามความเป็นจริง นับตั้งแต่ทรงถามความเห็น ว่า ถ้ามีคนบอกให้พราหมณ์รับ ผลประโยชน์ที่เกิดในหมู่บ้านสาละวตีกาแต่เพียงผู้เดียว ไม่ควรแบ่งให้คนอื่น พราหมณ์จะอย่างไร ซึ่ง พราหมณ์ก็ชี้แจงว่า ทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะจะทำให้คนอื่นที่อาศัยตนเดือดร้อน จากนั้นก็ทรงถาม พราหมณ์ต่อไปอีกว่า ถ้ามีคนกล่าวว่า พระเจ้าบเสนทิโกศลปกครองแคว้นกาสิกับแคว้นโกศลควรรับ ผลประโยชน์ที่เกิดในแคว้นทั้งสองเพียงลำพัง ไม่ควรพระราชทานให้ผู้อื่น พราหมณ์เห็นเป็น อย่างไร ซึ่งพราหมณ์ก็ยังยืนยันเหมือนเดิมว่า ทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะยังจะทำให้คนที่อาศัยบรมโพธิ สมภารของพระองค์เดือดร้อน เมื่อทรงเห็นว่าพราหมณ์ยืนยันอย่างนั้น พระองค์ก็ทรงแสดงเหตุ เทียบเคียงว่า ท่านองเดียวกัน สมณพราหมณ์ทั้งหลาย เมื่อได้บรรลुरुธรรมแล้ว ไม่ควรเก็บไว้ผู้เดียว ควร แสดง ครอบสอนให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์จากการบรรลुरुธรรมของตนด้วย จึงจะถือเป็นการปฏิบัติเป็นไป เพื่อประโยชน์สุขแก่คนทั้งหลาย

โลหิจพราหมณ์ได้ฟังภาษิตของพระผู้มีพระภาคเช่นนั้น ก็เกิดความเลื่อมใส ประกาศตน เป็นอุบาสก นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิตตั้งแต่นั้น

ส่วนในโลหิจสูตรแห่งสังยุตตนิกาย มีเนื้อหาระบุว่า ศิษย์ของโลหิจพราหมณ์เข้าไปยังกุฎิ ของพระมหากัจจानะ แสดงอาการไม่เคารพ พร้อมกับพูดเหยียดหยามท่านว่าเป็นคนรับใช้ วรรณะต่ำ เกิดจากบาทของพรหม

พระมหากัจจानะออกจากกุฎิ พร้อมทั้งกล่าวห้ามส่งเสียงดัง จากนั้นก็กล่าวธรรมกถาแก่ มาณพเหล่านั้น แต่มาณพเหล่านั้นก็โกรธเคือง ไม่พอใจ ได้เข้าไปหาโลหิจพราหมณ์ พร้อมทั้งรายงาน ให้ท่านทราบว่า พระมหากัจจानะค่อนข้างอด คัดค้านมนต์ของพราหมณ์ ทำให้โลหิจพราหมณ์ก็พลอย ชัดเคือง ไม่พอใจพระมหากัจจานะด้วย แต่พราหมณ์ก็ยังมิสติ หักห้ามใจว่า ไม่ควรด่า เหน็บแนม บริภาษพระมหากัจจานะเพราะฟังของมาณพฝ่ายเดียว พราหมณ์จึงได้พามาณพเหล่านั้นไปหาท่าน มหากัจจานะ พร้อมทั้งสอบถามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น

พระมหากัจจานะได้ชี้แจงตามความเป็นจริง จากนั้นก็ชวนโลหิจพราหมณ์สนทนาเรื่อง การคุ้มครองทวาร นับตั้งแต่การสำรวมตา ไม่ให้ยินดีในรูป สำรวมหู สำรวมจมูก สรรวมลิ้น สำรวม กาย และสำรวมใจไม่ให้ยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในธรรมารมณ์ที่ไม่น่ารัก เป็นต้น

โลหิจพราหมณ์ได้ฟังธรรมกถาของพระมหากัจจานะ เกิดความเลื่อมใส ได้พวารณาท่าน ด้วยปัจจัย ๔ อันควรแก่บรรพชิต พร้อมทั้งประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่นั้น

โลหิตกะ,ภิกษุ

พระโลหิตกะ เป็น ๑ ในภิกษุฉัพพัคคีย์ ๖ รูป ได้แก่ ๑) พระปณทกะ ๒) พระโลหิตกะ ๓) พระเมตตियะ ๔) พระกุมมชกะ ๕) พระอัสสชิ และ ๖) พระปุนัพพสุกะ^{๑๒๖๙} ทั้งหมดจัดเป็นกลุ่มภิกษุที่ ชอบก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์หลาย ประการ

ตามประวัติเล่าว่า ทั้ง ๖ รูปนี้เป็นชาวเมืองสาวัตถี เคยเป็นสหายร่วมกันมาตั้งแต่สมัยยัง ไม่ได้บวช ต่อมาทั้งหมดบวชในสำนักของพระอัครสาวกทั้งสอง เรียนมาติกาจนคล่อง ครั้นมีพรรษา ครบ ๕ แล้ว จึงปรึกษากันว่า ธรรมดาชนบท บางครั้งก็สมบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ บางครั้งก็ผิดเคือง ถ้าอยู่ รวมกันทั้งหมด จะลำบาก จึงได้แยกกันอยู่ ๓ แห่ง ๆ ละ ๒ รูป พระโลหิตกะได้รับมอบหมายให้อยู่ที่ เมืองสาวัตถีกับพระปณทกะ ทั้ง ๒ ท่านไปสร้างสำนักที่นั่น แล้วปลูกผลไม้ต่าง ๆ มีขนุน มะม่วง มะพร้าว เป็นต้น สงเคราะห์สกุลด้วยผลไม้เหล่านั้น ให้พวกเด็กหนุ่มของตระกูลเหล่านั้นบวช ขยาย บริษัทให้ยิ่งใหญ่ ขณะที่พระเมตตियะกับพระกุมมชกะ ไปอยู่เมืองราชคฤห์ ส่วนพระอัสสชิและพระปุนัพ พสุกะ ไปอยู่ที่กุฎีศรีชนบทตามลำดับ ด้วยวิธีการดังกล่าว ทำให้บริษัทของภิกษุฉัพพัคคีย์ขยายออก อย่างรวดเร็ว แต่ละกลุ่มมีบริวารรูปละ ๕๐๐ ร้อย

ในบรรดาภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้น กลุ่มพระปณทกะและพระโลหิตกะ พร้อมด้วยบริวาร เป็นผู้มีศีล ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะที่ ๒ กลุ่มที่เหลือเป็นอสังฆิก ได้ก่ออธิกรณ์ ขึ้นใน พระพุทธศาสนาอยู่เนื่อง ๆ^{๑๒๗๐}

ดูรายละเอียดใน ฉัพพัคคีย์

ว

วธปริพาชก,

วธปริพาชก ปรากฏในปริพาชกสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๒๗๑} ความระบุว่า วธปริพาชก เป็นปริพาชกผู้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วไป อาศัยอยู่ในอารามของปริพาชก รีมฝั่งแม่น้ำสปีปนี ใน อารามนอกจากจะมีวธปริพาชกแล้ว ยังมีปริพาชกที่มีชื่อเสียงอีกหลายท่านที่ปรากฏชื่อได้แก่ อัน นการปริพาชก สกุกุทายีปริพาชก

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคได้เสด็จเข้าไปยังสำนักของปริพาชก ได้ตรัสกับปริพาชกว่า มีบท ธรรม ๔ ประการที่รู้จักกันว่าล้ำเลิศ เป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกกลบล้าง สมณพราหมณ์ทั้งหลายไม่ คัดค้าน ได้แก่ อนภิชณา (ความไม่เพ่งเล็ง), อพยาบาท (ความไม่เบียดเบียน), สัมมาสติ (ความระลึก ชอบ), และสัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ) บุคคลใดก็ตามที่ติเตียน คัดค้านบทธรรม ๔ ประการนี้ บุคคล นั้นย่อมคล้อยตามวาทะไม่เป็นธรรมที่น่าติเตียน

วามกะ, ฤาษี

ฤาษีวามกะ เป็น ๑ ในบรรดาฤาษีชั้นผู้ใหญ่ผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ทั้งหลาย ในคัมภีร์^{๑๒๗๒} ระบุชื่อ ประกอบด้วย ฤาษีอัญญกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทพ ฤาษีเวสสามิตตะ ฤาษี

^{๑๒๖๙} ม.ม.อ.(ไทย) ๑๓/๑๗๕/๑๓๘.

^{๑๒๗๐} วิ.ม.ท.อ. (ไทย) ๑/๓/๖๓๑.

^{๑๒๗๑} อ.จ.ต.ก.ก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๔๖.

^{๑๒๗๒} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗.

ยมตคคิ ฤาษีอังคีรส ฤาษีภราทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ และฤาษีภค ฤาษีเหล่านี้ ถือว่าเป็นผู้
แต่งมนต์ บอกรวมกันที่พราหมณ์ทั้งห้าตามกันอยู่ในปัจจุบัน

ฤาษีเหล่านี้ ในคัมภีร์^{๑๑๗๓} ยังระบุว่า เป็นผู้บัญญัติพราหมณ์ไว้ ๕ จำพวก ได้แก่

๑) **พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม** หมายถึงพราหมณ์ผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและมารดา
ตลอด ๗ ชั่วโคตร ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็ก เรียนมนตร์ตลอด ๔๘ ปี แสวงหาทรัพย์
โดยชอบธรรมเท่านั้น เขาถือกระเบื้องเทียวไปขอทานอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์แล้ว
โกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัตร์แล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วบำเพ็ญ
บำเพ็ญพรตวิหิตธรรม เข้าถึงพรหมโลก

๒) **พราหมณ์ผู้เสมอด้วยเทวดา** หมายถึงพราหมณ์ผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและ
มารดาตลอด ๗ ชั่วโคตร ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็ก เรียนมนตร์ตลอด ๔๘ ปี แสวงหา
ทรัพย์โดยชอบธรรมเท่านั้น เขาถือกระเบื้องเทียวภิกขาจารอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์
แล้ว แสวงหาภรรยาโดยชอบธรรม สมสู่เฉพาะพราหมณ์ มีพราหมณ์เพียงเพื่อต้องการบุตรเท่านั้น
ไม่ใช่เพราะต้องการความใคร่ ต้องการสนุก กำหนดยินดี ครั้นมีบุตรหรือธิดาแล้วก็ออกบวชเป็น
บรรพชิต ตายเข้าถึงโลกสวรรค์

๓) **พราหมณ์ผู้ประพฤติดี** หมายถึงพราหมณ์ผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและมารดา
ตลอด ๗ ชั่วโคตร ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็ก เรียนมนตร์ตลอด ๔๘ ปี แสวงหาทรัพย์
สำหรับบูชาอาจารย์โดยชอบธรรม เขาถือกระเบื้องเทียวภิกขาจารอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับบูชา
อาจารย์แล้ว แสวงหาภรรยาโดยชอบธรรม สมสู่เฉพาะพราหมณ์เท่านั้น มีพราหมณ์เพียงเพื่อต้องการ
บุตรหรือธิดาเท่านั้น ครอบครองสมบัติ ไม่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ดำรงอยู่ในความดีงาม ไม่
ล่วงละเมิดความประพฤติที่ดีงาม

๔) **พราหมณ์ผู้ประพฤติทั้งดีและชั่ว** หมายถึงพราหมณ์ผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและ
มารดาตลอด ๗ ชั่วโคตร ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็ก เรียนมนตร์ตลอด ๔๘ ปี แสวงหา
ทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์โดยชอบธรรม เขาถือกระเบื้องเทียวภิกขาจารอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับ
บูชาอาจารย์แล้ว แสวงหาภรรยาโดยชอบธรรมบ้าง โดยไม่ชอบธรรมบ้าง แสวงหาด้วยการซื้อขาย สม
สู่กับพราหมณ์บ้าง สตรีชั้นกษัตริย์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้าง จันฑาลบ้าง มีนางพราหมณ์เพื่อต้องการ
ความใคร่บ้าง ความสนุกบ้าง ความยินดีบ้าง ต้องการบุตรบ้าง ไม่ดำรงอยู่ในความประพฤติดีของ
พราหมณ์แต่ปางก่อน

๕) **พราหมณ์ผู้เป็นจันฑาล** หมายถึงพราหมณ์ผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและมารดา
ตลอด ๗ ชั่วโคตร ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็ก เรียนมนตร์ตลอด ๔๘ ปี แสวงหาทรัพย์
สำหรับบูชาอาจารย์โดยชอบธรรมบ้าง โดยไม่ชอบธรรมบ้าง มอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์แล้ว
แสวงหาภรรยาโดยชอบธรรมบ้าง โดยไม่ชอบธรรมบ้าง แสวงหาด้วยการซื้อขาย สมสู่กับพราหมณ์บ้าง
สตรีชั้นกษัตริย์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้าง จันฑาลบ้าง มีนางพราหมณ์เพื่อต้องการความใคร่บ้าง ความ
สนุกบ้าง ความยินดีบ้าง ต้องการบุตรบ้าง เลี้ยงชีพด้วยการงานทุกอย่าง

วามเทพ, ฤาษี

ฤๅษีวามเทพ เป็น ๑ ในบรรดาฤๅษีชั้นผู้ใหญ่ผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ทั้งหลาย ในคัมภีร์^{๑๑๗๔} ระบุชื่อ ประกอบด้วย ฤๅษีอัฐฤษกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามเทพ ฤๅษีเวสสามิตตะ ฤๅษี ยมตคคิ ฤๅษีอังคีระสะ ฤๅษีภารทวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ และฤๅษีภค ฤๅษีเหล่านี้ ถือว่าเป็นผู้ แต่งมนต์ บอคมন্ত্রที่พราหมณ์ทั้งขับตามกันอยู่ในปัจจุบัน

วาสกษัตติยา, พระนาง

พระนางวาสกษัตติยา เป็นพระธิดาของเจ้าศากยะมหานาม ประสูติในครรภ์ของทาสีชื่อ ว่า นาคมนธา ต่อมาได้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าโกศล พระนางประสูติพระราชโอรส. ก็ภายหลัง พระราชาทรงทราบว่าพระนางเป็นทาสี จึงทรงปลดจากตำแหน่ง แม่วิฑูทกะผู้เป็นพระโอรส ก็ถูกปลด จากตำแหน่งเหมือนกัน

ต่อมาพระศาสดาทรงทราบเรื่อง จึงได้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป ทรงชี้แจงเหตุ นับตั้งแต่สถานภาพของนางวาสกษัตติยา ว่าเป็นธิดาของกษัตริย์คือพระเจ้ามหานาม ต่อมาได้อภิเษกกับพระเจ้าปเสนทิโกศล เมื่อประสูติพระราชโอรส เหตุใดพระราชโอรสจึงไม่ได้ครองราช สมบัติ จากนั้นก็ทรงยกตัวอย่างพระราชินีในอดีตที่ได้พระราชโอรสในครรภ์ของหญิงหาฟีน เป็นภรรยา ชั่วคราว ก็ยังได้พระราชทานราชสมบัติให้^{๑๑๗๕}

ภายหลังพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลก็พอพระทัย ได้ประทาน ตำแหน่งแก่นางวาสกษัตติยา และพระเจ้าวิฑูทกะคืน

วาสกคามิกะ, พระ

พระวาสกคามิกะ ปรากฏในจุฬารรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๑๑๗๖} เป็น ๑ ในบรรดาภิกษุ ๔ รูป ชาวปราจีน ประกอบด้วย พระสัพพกามี, พระสาหะ, พระอุชชโสภิตะ, และพระวาสกคามิกะ ที่สงฆ์ คัดเลือกเพื่อระงับอธิกรณ์ด้วยอุพพาหิกวิธี กรณีภิกษุชาววัชชียกวัดถุ ๑๐ ประการขึ้นแสดงในสังฆ มณฑล

อุพพาหิกวิธี เป็นวิธีระงับอธิกรณ์กรณีประชุมสงฆ์นั้น ๆ มีความไม่สะดวกด้วยเหตุการณ์ บางอย่าง เช่น กรณีภิกษุชาววัชชีแสดงวัดถุ ๑๐ ประการ เมื่อสงฆ์จะระงับอธิกรณ์ ก็มีเสียงแข็งแ่ เกิดขึ้น ไม่มีใครฟังใคร ทำให้สนทนากันไม่รู้เรื่อง สงฆ์จึงได้มีการตั้งตัวแทนโดยเลือกภิกษุชาวปราจีน ๔ รูป และตัวแทนจากภิกษุชาวเมือง ๔ รูป เป็นคณะทำงานพิเศษ มีหน้าที่นำเรื่องไปวินิจฉัย^{๑๑๗๗}

วาสูเทพ, พระราชา

พระเจ้าวาสูเทพ ปรากฏในขตบัณชิตชาดก^{๑๑๗๘} ชาตกพรรณาถึงพระโพธิสัตว์เมื่อครั้ง เสวยพระชาติเป็นขตบัณชิต ความในอรรถกถา มีรายละเอียด^{๑๑๗๙} สรุปได้ดังนี้

^{๑๑๗๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗.

^{๑๑๗๕} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๒๖.

^{๑๑๗๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๕๖/๔๑๒.

^{๑๑๗๗} ดู วิ.อ.(ไทย) ๓/๒๓๑/๒๙๙ ประกอบ.

^{๑๑๗๘} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๖๕/๓๕๐.

^{๑๑๗๙} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๙๖๔-๙๘๓.

พระเจ้าวสุเทพเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระนางเทวคัพภากับอันธกเวณฑุทาส ในบรรดาพระโอรส ๑๐ พระองค์ ประกอบด้วย พลเทพ, จันทเทพ, สุริยเทพ, อัคคีเทพ, วรณเทพ, อัชชุนะ, ปิซุณะ, ฆตบัณฑิต และองค์ที่ ๑๐ พระนามว่า อังกุระ ทั้งหมดเมื่อเติบโตใหญ่แล้ว มีกำลังและเรี่ยวแรงมาก แต่มีอุปนิสัยหยาบช้า พวกกันเที่ยวปล้นประชาชน แม้คนนำบรรณาการไปถวายพระราชอา ประชาชนจึงร้องเรียนถวายฎีกาขอให้พระราชอาไปปราบ พระราชอารับสั่งให้เรียกตัวอันธกเวณฑุทาสผู้เป็นบิดามาคุกคาม

ฝ่ายผู้เป็นบิดาถูกภัยคุกคามจากพระราชอาเกรงพระอาญาจึงได้กราบทูลไปว่า กุมารเหล่านั้นไม่ใช่บุตรของตน แต่เป็นโอรสของอุปสาครอุปราช แล้วก็กราบทูลความลับให้ทรงทราบ พระราชอาทราบความจริงก็ตกพระทัย หาอุบายจับกุมารเหล่านั้นมาฆ่าทิ้งทั้งหมด แต่ก็ได้ทำการสำเร็จไม่ ด้วยถูกวสุเทพขวางจับไปตกถูกพระเศียรกษัตริย์สิ้นพระชนม์ กุมารเหล่านั้นจึงยึดราชสมบัติยกมารดาบิดาขึ้นครองราชย์แล้วก็ปรึกษากันจะชิงราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งหมด

วาเสฏฐะ

ชื่อวาเสฏฐะ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ประมวลสรุปได้ ๓ บุคคล ได้ต่อไปนี้

๑. สามเณรชื่อวาเสฏฐะ

สามเณรชื่อวาเสฏฐะ ปรากฏในอัครคัมภีร์สุตตรแห่งที่ขนิกา ^{๑๑๘๐} ความระบุว่า สามเณรวาเสฏฐะ และสามเณรภารทวาชะ บรรณานาจะอุปสมบทเป็นภิกษุ จึงได้อยู่อบรมในสำนักของภิกษุทั้งหลาย วันหนึ่งเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจรงกรมอยู่ จึงได้หาจังหวะเข้าเฝ้า เมื่ออยู่ต่อหน้าพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคได้สอบถามว่า ชาตีสกุลเดิมเป็นพราหมณ์ออกบวชอย่างนี้ พวกพราหมณ์ไม่ได้ว่าอะไรบ้างเลยหรือ

สามเณรทั้งสองได้กราบทูลตามความเป็นจริงว่า ถูกพวกพราหมณ์ด่าเสียๆ หายๆ เต็มที่ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสถามต่อไปว่า ค่าอย่างไบบ้าง สามเณรได้กราบทูลเรื่องพราหมณ์กวรรณะของตนมายกย่อง ขณะเดียวกันก็ดูหมิ่น ต่ำหนิวรรณะอื่นว่าเลว และพูดพาดพิงบรรพบุรุษของพระพุทเจ้าว่ามีวรรณะเลวทราม

พระผู้มีพระภาคได้ทรงสดับเช่นนั้นก็ตรัสขึ้นว่า พวกพราหมณ์กล่าวเช่นนั้น เป็นเพราะระลึกถึงเรื่องเก่าในอดีตไม่ได้ จากนั้นก็ทรงเล่าถึงต้นกำเนิดของพวกพราหมณ์ทั้งหลาย ว่าจริงๆ ก็ออกจากโยนีของนางพราหมณีเหมือนกัน

๒. อุบาสกชื่อวาเสฏฐะ

อุบาสกชื่อวาเสฏฐะ ปรากฏในภัลลิกาทีสุต ^{๑๑๘๑} ความระบุว่า วาเสฏฐอุบาสก เป็น ๑ ในผู้ที่พระผู้มีพระภาคพยากรณ์ว่า เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้เชื่อมั่นในพระตถาคต เห็นแจ้งอมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมอยู่ คือ ๑) เลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทเจ้า ๒) เลื่อมใสในพระธรรม ๓) เลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ๔) ประกอบด้วยอริยศีล ๕) ประกอบด้วยอริยญาณ และ ๖) ประกอบด้วยอริยวิมุตติ

^{๑๑๘๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓.

^{๑๑๘๑} อง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๐/๖๔๑.

อนึ่ง ในบรรดาอุบาสกที่พระผู้มีพระภาคตรัสพยากรณ์ในพระสูตรนี้ ประกอบด้วย ภัลลิกคหบดี, สุทัตตเศรษฐี, จิตตคหบดี, เจ้าศากยะพระนามว่ามหาหามะ อุคคตคหบดี หมอชีวกโกมารภัจจ์ ตวกัณณิกคหบดี นกุลปีตาคหบดี อิลีทัตตคหบดี สันธานคหบดี วิชัยคหบดี วิชชียมหิตคหบดี เมณฑกคหบดี วาเสฏฐอุบาสก อริฏฐอุบาสก สาทัตตอุบาสก

ในวาเสฏฐสูตร^{๑๑๘๒} (พระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน วาเสฏฐอุบาสกได้เข้าเฝ้า และพระผู้มีพระภาคได้แสดงอุโบสถศีล และอานิสงส์ของอุโบสถศีล มิไม่ถูกนิทาเข้าถึงสวรรค์ เป็นต้น วาเสฏฐอุบาสกได้ฟังพระดำรัสแล้ว ก็ได้กราบทูลสนับสนุนให้ทุกคนได้รักษาศีลอุโบสถ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขขตลอดกาลนาน

๓. ฤาษีชื่อวาเสฏฐะ

วาเสฏฐฤาษี เป็น ๑ ในบรรดาฤาษีชั้นผู้ใหญ่ผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ทั้งหลาย ในคัมภีร์^{๑๑๘๓} ระบุชื่อ ประกอบด้วย ฤาษีอัญญกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทพ ฤาษีเวสสามิตตะ ฤาษียมตคคิ ฤาษีอังคีระสะ ฤาษีการทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ และฤาษีภค ฤาษีเหล่านี้ ถือว่าเป็นผู้แต่งมนต์ บอคมन्ตร์ที่พราหมณ์ทั้งขับตามกันอยู่ในปัจจุบัน

วักกลี, พระ

พระวักกลีเกิดในสกุลพราหมณ์ในเมืองสาวัตถี ได้ชื่อว่า วักกลี เพราะความผิวกายของท่านปราศจากมลทิน เป็นเช่นกับก้อนทองคำ^{๑๑๘๔} ตอนวัยเด็กบิดามารดาเกรงภัยจากปีศาจเปียดเบียน จึงได้นำไปถวายพระพุทธรเจ้า ท่านจึงอยู่ในฐานะเป็นเด็กที่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระพุทธรเจ้าตั้งแต่วัยเด็ก เหตุดังกล่าวนี้เองจึงทำให้พระวักกลีติดพระพุทธรเจ้า ห่างพระพุทธรเจ้าเพียงครู่เดียวก็ร้องหา^{๑๑๘๕} กระทั่งอายุได้ ๗ ขวบ จึงได้บรรพชา

ในวักกลีเถราปทานระบุว่า พระวักกลี ได้บรรพชาตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ^{๑๑๘๖} ในคัมภีร์ระบุต่อไปอีกว่า ท่านหลงใหลในพระรูปของพระพุทธรเจ้า อยู่ห่างพระพุทธรเจ้าเพียงครู่เดียวก็กระวนกระวายใจ จึงได้ถูกพระพุทธรเจ้าตักเตือนว่า การยินดีในรูปกายเช่นนั้นเป็นวิสัยของคนพาล ผู้ที่เห็นธรรมเท่านั้นจึงจะเห็นพระองค์อย่างแท้จริง

อนึ่ง ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต^{๑๑๘๗} อรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๑๘๘} และในอรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา^{๑๑๘๙} ระบุความต่างเล็กน้อยว่า ท่านเรียนจบไตรเพท ครั้นเมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จจาริกในกรุงสาวัตถี ได้เห็นพระสรีระสมบัติของพระพุทธรเจ้า เกิดความหลงใหล ได้เที่ยวตามเสด็จไปกระทั่งถึงพระวิหาร เมื่อพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมอยู่ก็ยืมมอง ต่อมาประสงค์จะ

^{๑๑๘๒} อัง.อฏฐก. (ไทย) ๒๘/๔๔/๓๑๒.

^{๑๑๘๓} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗.

^{๑๑๘๔} ขุ.อป.อ.(ไทย) ๙/๑/๒๒๕.

^{๑๑๘๕} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๘/๒๔๔.

^{๑๑๘๖} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๑/๒๔๔.

^{๑๑๘๗} อัง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๓๙๐.

^{๑๑๘๘} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๔/๓๙๒.

^{๑๑๘๙} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๓/๑๐๗.

เห็นพระพุทธเจ้า จึงได้ทูลขอบรรพชา ครั้นบวชแล้วก็ตามเสด็จเพื่อมองดูพระพุทธเจ้าอย่างเดียว ไม่ได้ใส่ใจในพระกัมมัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคอรุณาทังญาณถึงความแสรบแล้ว จึงได้พูดตำหนิว่าเพี้ยตามรูปกายของพระตถาคตอันเนาเปื่อย ไม่ได้ประโยชน์อะไร ผู้ที่เห็นธรรมต่างหาก จึงได้ชื่อว่าเห็นพระองค์ แต่เมื่อเห็นว่าพระวัฏลีหาได้สังเวชสลดใจไม่ ออกพรรษาจึงทรงขับไล่พระวัฏลีออกจากสำนัก ทำให้พระวัฏลีเศร้าใจ ตั้งใจจะไปโดดเขาตาย แต่ก็ถูกพระพุทธเจ้าห้ามไว้ ด้วยทรงเห็นว่า จะทำลายอุปนิสัยแห่งอหัตมรรค วัฏลีเมื่อเห็นพระพุทธเจ้ามาตรัสห้าม ก็เกิดปิติ ลอยขึ้นต่อพระพักตร์ ช่มปิติในอากาศนั่นเอง บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา^{๑๑๙๐}

ในวัฏลีสูตร^{๑๑๙๑} ระบุพระวัฏลีอาพาธ ได้รับทุกข์ อรรถกถาระบุว่า เมื่อออกพรรษาแล้ว ท่านได้ออกเดินทางเพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ระหว่างทางอาพาธหนัก เข้าทั้งสองข้างก้าวไม่ออก ได้พักอยู่ที่เรือนช่างหม้อ^{๑๑๙๒} จากนั้นจึงได้ส่งอุปัฏฐากไปกราบทูลอาการให้ทรงทราบ พร้อมทั้งขอความอนุเคราะห์ให้พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมอาการ พระผู้มีพระภาครับนิมนต์ วันต่อมาก็ได้เสด็จไปเยี่ยมพระวัฏลี พร้อมทั้งปลอบโยนให้สบายใจ ทรงให้พระวัฏลีทบทวนศีลตัวเอง และทรงให้พระวัฏลีบันเทิงด้วยการสนทนาปรารภเรื่องไตรลักษณ์ ได้แก้ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน

ในพระสูตรยังระบุต่อไปอีกว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จลุกจากไปแล้ว พระวัฏลีได้บอกให้อุปัฏฐากหามไปยังวัดกาฬสิลา ช่างภูเขาสีคลิ เพราะคิดว่า พระอย่างตนนั้นจะมามรณะในบ้านดูจะไม่เหมาะสม เมื่อพระวัฏลีไปถึงกาฬสิลาแล้ว ก็ยังกาลให้ล่วงไปด้วยการพิจารณาธรรม จากนั้นท่านก็ได้ปลื้มชีวิตตนเองมรณภาพ พร้อมทั้งสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้นนั่นเอง^{๑๑๙๓}

พระวัฏลี นับเป็น ๑ ในพระมหาเถระที่นับเนื่องในอัสติมหาสาวก^{๑๑๙๔} ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นยอดแห่งพระสาวกผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา^{๑๑๙๕}

วังคีสะ, ภิกษุ

พระวังคีสะ ได้ชื่อเช่นนั้น เพราะเดิมเป็นชาววังคชนบท และเพราะเป็นใหญ่ในถ้อยคำ^{๑๑๙๖} เมื่อรู้เพียงสา อยู่ในวัยหนุ่ม ได้เห็นพระสารีบุตรในกรุงราชคฤห์ อุ้มบาตรสำรวม เพี้ยวิณฑบาทอยู่^{๑๑๙๗} ทำให้ท่านได้มีโอกาสสนทนากับพระสารีบุตร และถูกพระสารีบุตรชักชวนนำไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่อหน้าพระพักตร์พระผู้มีพระภาค วังคีสะได้กราบทูลวิชาเคาะกะโหลกศีรษะของตนว่า สามารถรู้คติเจ้าของกะโหลกกว่าไปเกิดที่ไหน

^{๑๑๙๐} อัง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๒๙๒.

^{๑๑๙๑} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗.

^{๑๑๙๒} ส.ข.อ.(ไทย) ๓/๒๘๑.

^{๑๑๙๓} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๖๒.

^{๑๑๙๔} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๔/๕๖๐.

^{๑๑๙๕} อัง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๐๘/๒๗.

^{๑๑๙๖} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๓๐๖.

^{๑๑๙๗} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๔/๓๐๖.

ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๑๙๘} มีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า วัจสีสะเที่ยวเดินเคาะกะโหลกศีระษะในเมืองราชคฤห์ พร้อมกับมีพราหมณ์หัวโล้นอีกหลายคนได้เห็นเป็นช่องทางที่จะใช้อาศัยเลี้ยงชีพ จึงได้เข้ามาช่วยเป็นกำลัง นุ่งผ้าแดง ๒ ผืน เที่ยวเดินประชาสัมพันธ์เชิญชวนคนทั้งหลายที่ประสงค์จะรู้จักกำเนิดของญาติที่ตายไปแล้วให้เอากะโหลกศีระษะไปให้วัจสีสะเคาะ โดยในแต่ละครั้ง พวกมนุษย์ได้ให้กะโหลก ๑๐ บ้าง ๒๐ บ้าง ๑๐๐ บ้าง ตามกำลัง กระทั่งทั้งหมดเดินทางไปถึงเมืองสาวัตถี พักอยู่ในที่ไม่ไกลจากพระเชตวัน จึงได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระศาสดาเพื่อทดสอบวิชา

พระพุทธเจ้าได้ทดสอบวิชาของวัจสีสะด้วยทรงนำกะโหลกศีระษะมา ๓ กะโหลกเพื่อให้วัจสีสะทดสอบ เคาะกะโหลกแรก กะโหลกที่สอง วัจสีสะก็สามารถตอบได้ว่าเป็นศีระษะของคนที่เกิดในนรก และเกิดในสวรรค์ แต่กะโหลกสุดท้ายไม่สามารถตอบได้ จึงทำให้วัจสีสะหมดมานะ แล้วทูลขอบรรพชาในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประสงค์จะขอเรียนมนต์สัก ๒-๓ วัน เท่านั้น

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท^{๑๑๙๙} ระบุความต่างกันเล็กน้อยคือ พระศาสดารับสั่งให้นำกะโหลกศีระษะมา ๕ กะโหลก คือ กะโหลกศีระษะของสัตว์ผู้บังเกิดในนรก กำเนิดดิรัจฉาน มนุษย์ เทวโลก และกะโหลกศีระษะพระอรหันต์ มาวางให้วัจสีสะทดสอบตามลำดับ

พระวัจสีสะ ได้รับการอุปสมบทโดยมีพระนิโครธกัปปเถระเป็นพระอุปัชฌาย์^{๑๒๐๐} หลังจากอุปสมบทแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ประทานกัมมัฏฐานมีอาการ ๓๒ โดยบอกว่าเป็นมนต์ และให้สาธยายให้คล่อง โดยนัยนี้ เพียง ๒-๓ วันเท่านั้น พระวัจสีสะก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๑๒๐๑}

พระวัจสีสะ ได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุสาวกของพระองค์ว่าเป็นผู้มีปฏิภาณ^{๑๒๐๒} ทั้งนี้เป็นเพราะท่านชอบกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าด้วย กาพย์กลอนหรือจินตกวีอยู่เนืองๆ^{๑๒๐๓}

วัจฉโคตร, ปริพาชก

ปริพาชกชื่อวัจฉโคตร เป็น ๑ ในนักบวชเปลือยหลายท่านที่ถูกกล่าวถึงในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่น นันทะ วัจฉโคตร กิสะ สังกัจจโคตร มัคชลิโคสาล ทั้งหมดเป็นอเจลก หรือนักบวชเปลือย นักบวชเหล่านี้มีวัตรปฏิบัติที่แปลกๆ หลายประการ เช่น ฉ้นเลียมือ เขาเชิญให้ไปรับประทานอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญให้อยู่รับอาหารก็ไม่หยุด ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งไว้ ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง ไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ ไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์ ไม่รับอาหารของหญิงที่กำลังให้บุตรตุนม ไม่รับอาหารในที่เลี้ยงสุนัข ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา รับอาหารในเรือนหลังเดียว ยังชีพด้วยข้าวคำเดียว รับอาหารในเรือน ๒ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๒ คำ รับอาหารในเรือน ๗ หลัง ก็ยังชีพด้วยอาหาร ๗ คำ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๗ ใบ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑ คืน เป็นต้น^{๑๒๐๔}

^{๑๑๙๘} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๔.

^{๑๑๙๙} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๔/๕๕๘.

^{๑๒๐๐} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๔๕/๕๘๐.

^{๑๒๐๑} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๔/๕๕๙.

^{๑๒๐๒} อง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๑๒/๒๘.

^{๑๒๐๓} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๓/๓๐๘.

^{๑๒๐๔} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๓๖๖/๔๐๒.

ในมหาวัจฉโคตตสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย^{๑๒๐๕} ระบุว่า วัจฉโคตรปริพาชกผู้นี้ ต่อมาได้มีโอกาสเข้าเฝ้า และได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใส จึงได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา แต่พระพุทธเจ้าทรงให้อยู่ปริวาส ๔ เดือน ตามเงื่อนไขก่อน แล้วจึงได้รับการบรรพชาอุปสมบท วัจฉโคตรได้แสดงความตั้งใจขอยู่ปริวาสเป็นระยะเวลา ๔ ปี ครบ ๔ ปีแล้ว จึงจะขอรับการบรรพชาอุปสมบท

ภายหลังจากอุปสมบทแล้วได้กึ่งเดือน ก็ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อเรียนสมณะและวิปัสสนา จากนั้นก็ปลีกออกจากหมู่อยู่แต่เพียงผู้เดียว ไม่ประมาท อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานก็ได้ทำที่สุดแห่งพรหมจรรย์ สำเร็จเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๑๒๐๖} ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้มีวิชา ๓ มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก

หากพิจารณาความจากคัมภีร์พระไตรปิฎกโดยภาพรวมจะเห็นว่า วัจฉโคตรปริพาชกผู้นี้ ก่อนหน้าที่จะได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เป็นผู้มีความสนใจในการเสาะแสวงหาความรู้ด้วยการสอบถาม และถกเถียงกับเหล่านักบวชทั้งหลายอยู่เนือง ๆ เช่น ในโมคคัลลานสูตร มีเรื่องราวของท่านได้เข้าไปหาพระโมคคัลลานะ และเริ่มตั้งคำถามเพื่อนำเข้าไปสู่การอภิปรายเรื่องปัญหาโลกเที่ยง ไม่เที่ยง โลกมีที่สิ้นสุด ไม่มีที่สิ้นสุด ชีวะกับอชีวะเป็นอย่างไรกัน หรือเป็นอย่างอื่น เป็นต้น^{๑๒๐๗} ในวัจฉโคตตสูตร ก็ได้เข้าไปกราบทูลถามปัญหาเดียวกันนี้กับพระผู้มีพระภาคเจ้า^{๑๒๐๘} ในอานนทสูตร วัจฉโคตรปริพาชกได้เข้าไปสอบถามพระผู้มีพระภาคเจ้าเกี่ยวกับเรื่องอัตตามีอยู่หรือไม่มีอยู่ พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ วัจฉโคตรจึงได้ลุกเดินออก แล้วก็ไปสอบถามเรื่องเดียวกันนี้กับพระอานนท์เถระ^{๑๒๐๙} ในสภิกกัจจานสูตร ก็ได้เข้าไปหาท่านพระสภิกกัจจานะ จากนั้นก็สอบถามเรื่องชีวิตหลังความตายว่า ตายแล้วเกิดอีก หรือว่าตายแล้วไม่เกิดอีก^{๑๒๑๐} เป็นต้น

วัจฉนชะ,ดาบส

วัจฉนชดาบส เป็นดาบสโพธิสัตว์ ปรากฏในวัจฉนชชาดก แห่งขุททกนิกาย^{๑๒๑๑} อรรถกถาวัจฉนชชาดก^{๑๒๑๒} มีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า พระโพธิสัตว์ออกบวชเป็นดาบสอยู่ในหิมวันตประเทศ เป็นระยะเวลาช้านาน ต่อมาต้องการเสพรสเปรี้ยวรสเค็ม จึงได้ออกจากป่าเข้าสู่เมืองพาราณสี ครั้งนั้นมีเศรษฐีคนหนึ่งเลื่อมใส จึงได้นิมนต์ไปสุ่เรือน ได้ถวายอาหาร และนิมนต์ให้ท่านอยู่ในสวนในที่ไมไกล เพื่อที่จะได้ปรนนิบัติรับใช้

ต่อมาทั้ง ๒ ก็เกิดความรักใคร่สนิทสนม และคุ้นเคยกันเป็นอย่างยิ่ง ฝ่ายเศรษฐีเห็นการดำรงชีวิตอยู่ของดาบส ดูเหมือนจะเคร่งครัด และลำบาก จึงได้เอ่ยปากชักชวนท่านสึกออกมาครอง

^{๑๒๐๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๗/๒๓๔.

^{๑๒๐๖} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๙/๒๓๘.

^{๑๒๐๗} ส.สพ.(ไทย)๑๘/๔๑๖/๔๘๔.

^{๑๒๐๘} ส.สพ.(ไทย)๑๘/๔๑๗/๔๘๘.

^{๑๒๐๙} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๔๑๙/๔๙๓.

^{๑๒๑๐} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๔๒๐/๔๙๔.

^{๑๒๑๑} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๖๙/๑๑๐.

^{๑๒๑๒} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๓/๔๔๙.

เรือน โดยรับปากว่าจะแบ่งสมบัติให้ครึ่งหนึ่ง พร้อมกันนั้นก็ให้พรณาคณของการอยู่ครองเรือน และโทษของการบวชเพื่อเป็นประกอบการตัดสินใจ

วิจฉนขตบาส ได้ยินเศรษฐีกล่าวเช่นนั้น ก็เอ่ยขึ้นว่า เศรษฐีกล่าวคุณของการอยู่ครองเรือน โทษของการบวช ก็เพราะความไม่รู้ จากนั้นท่านก็กล่าวโทษของฆราวาสวิสัย และคุณของการบวชให้เศรษฐีฟังบ้าง พร้อมกับปฏิเสธคำเชิญชวนของเศรษฐี แล้วก็กลับไปยังอุทยานดังเดิม

วัชชีบุตร, ภิกษุ

ภิกษุวัชชีบุตร เป็นสามานยนาม ใช้เรียกภิกษุชาวกรุงเวสาลี ไม่ได้ระบุชื่อเป็นการเฉพาะ มีทั้งที่เป็นส่วนบุคคล กลุ่ม และคณะใหญ่ ปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีทั้งเป็นผู้ก่อการดีและไม่ดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในสันถตถาถนวาร เล่าเรื่องพวกภิกษุวัชชีบุตรหลายรูป ฉันทอาหาร จำวัด และสร่งน้ำพอกแก้ความต้องการ มนสิการโดยไม่แยบคาย ไม่บอกคืนสิกขาบท ไม่เปิดเผยความท้อแท้ พากันเสพเมถุนธรรม ลีอกออกไปแล้ว แต่ไม่ประสบความสำเร็จในชีวิต จึงได้เข้าไปหาพระอานนท์ ขอโอกาสบวชอีกครั้ง โดยให้สัญญาว่า ถ้าได้บวชคราวนี้ จะตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ พระอานนท์จึงนำเรื่องไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคได้ยกเรื่องนี้เป็นเหตุ ได้บัญญัติสิกขาบทเพิ่มเติมว่า ภิกษุไม่ยังไม่ลาสิกขา เสพเมถุนธรรมโดยที่สุดแม้กับสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย ต้องอาบัติปาราชิก หาสังวาสมิได้^{๑๒๑๓}

ในสังฆเภทถา^{๑๒๑๔} พรรณนาเรื่องราวพระเทวทัตชวนพระภิกษุวัชชีบุตร ๕๐๐ รูปผู้บวชใหม่ ยังไม่รอบรู้ธรรมวินัย เข้าเป็นพวกเพื่อทำลายสงฆ์ จากนั้นก็แยกออกคณะสงฆ์เดินทางไปพักอยู่ต่างหากที่คยาสิสประเทศ พระผู้มีพระภาคได้ทรงมอบหมายให้พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเดินทางไปทำความเข้าใจ นำภิกษุวัชชีบุตรเหล่านั้นกลับคืนมา

ในสัตตสติกขันธกะ^{๑๒๑๕} แสดงปฐมเหตุการณ์ทำสังคายนาครั้งนี้ ๒ โดยปรารภเรื่องราวของภิกษุวัชชีบุตร แสดงวัตถุ ๑๐ ประการในกรุงเวสาลี จากนั้นก็แสวงหาพรรคพวก แสวงหากำลังสนับสนุน เป็นเหตุให้พระยสภากัณฐบุตรยกเหตุการณ์ครั้งนี้ขึ้นเป็นเหตุ ได้ชักชวนพระสัมภุตสาณวาสี ชำระอธิกรณ์ โดยอาศัยกำลังภิกษุชาวเมืองปาฐะยะ และภิกษุชาววันตีทักขิณาบถ ร่วมประชุมหารือเบื้องต้น จากนั้นก็วางแผนทำสังคายนากำจัดเสี้ยนหนามของพระศาสนา

ในวัชชีบุตรตสูตร^{๑๒๑๖} พรรณนาเรื่องราวภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่ง อยู่ ณ ราวป่าเขตกรุงเวสาลี เวลานั้นในเมืองมีมรสพตลอดทั้งคืน ท่านได้ฟังเสียงดนตรีที่ตั้งมาถึงที่อยู่ จึงได้กล่าวเป็นคาถาว่า ตนอยู่ในป่าคนเดียว เหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้ง ใครหนอจะเร็วกว่าเราในราตรีเช่นนี้ เทวดาทราบความคิดของท่าน จึงได้เข้าไปหาท่าน พร้อมกับกล่าวเป็นคาถาว่า ท่านอยู่ผู้เดียวในป่า ดุจท่อนไม้ที่ถูกทิ้ง เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมากยังรักท่านอยู่ ดุจสัตว์นรกยินดีต่อผู้ที่จะไปสวรรค์ ท่านได้ฟังเทวดาพรรณนาเช่นนั้นก็เกิดความสลดใจ

^{๑๒๑๓} วิ.มทา.(ไทย) ๑/๔๔/๓๒.

^{๑๒๑๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๔/๒๐๓.

^{๑๒๑๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๔๓.

^{๑๒๑๖} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๒๒๙/๓๓๐.

ในรัชชูปุตตสูตร^{๑๒๑๗} ภิกษุวัชชีบุตรผู้หนึ่งได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงสาวัตถี กราบทูลปัญหาที่เกี่ยวกับทรงจำสิกขาบท ๑๕๐ ข้อที่จะยกขึ้นแสดงทุกกึ่งเดือนว่าไม่สามารถจดจำนำมาปฏิบัติได้ทั้งหมด พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำให้ศึกษาในสิกขา ๓ คือ อธิสัสสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา

วัชชณฺณฉวี, เจ้า

เจ้าวัชชณฺณฉวี ปรากฏเรื่องราวในจุฬวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๑๒๑๘} ความว่า พระเมตติยะและพระภุมมชกะ ไม่พอใจพระทัฬหฬลบุตร จึงได้วานให้เจ้าวัชชณฺณฉวีในฐานะเป็นสหาย ได้ช่วยใส่ความโดยให้เข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระทัฬหฬลบุตรได้ทำมีติมีร้ายกับปชาบดีของตน

พระผู้มีพระภาค แม้จะทรงทราบว่าเป็นเรื่องถูกใส่ร้าย เพราะเป็นไปไม่ได้ที่พระทัฬหฬลบุตร ซึ่งเป็นพระอรหันต์แล้วทำเช่นนั้น แต่ก็ทรงตรัสเรียกภิกษุมาประชุมกัน และพิจารณาความในท่ามกลางสงฆ์ โดยตรัสถามพระทัฬหฬลบุตรได้ทำจริงตามที่กล่าวหาหรือไม่ ตอนพระทัฬหฬลบุตรได้กราบทูลว่า พระพุทธเจ้าย่อมทราบดีว่าเป็นอย่างไร ถึง ๓ ครั้ง แต่ได้รับเตือนจากพระผู้มีพระภาคว่าอย่าแก้คำกล่าวหาอย่างนี้ ท่านจึงได้กราบทูลใหม่ว่า ตั้งแต่เกิดมา ยังไม่รู้จักการเสพเมถุนแม้ในความฝัน ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเมื่อตื่นอยู่

จากคำกราบทูลดังกล่าว พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้สงฆ์ว่าบาตรเจ้าวัชชณฺณฉวี เพราะใส่ความพระอรหันต์ด้วยศีลวิบัติอันไม่มีมูล เจ้าวัชชณฺณฉวีทราบข่าวจากพระอานนที่เช่นนั้น ถึงกลับสลบเพราะถือเป็นเรื่องร้ายแรง เมื่อฟื้นขึ้นมาก็นึกผิด และได้นุ่งผ้าเปียกผมเปียก เข้าเฝ้าขอขมาให้สงฆ์ยกโทษให้ เมื่อเห็นว่าวัชชณฺณฉวีสำนึกโทษแล้ว ก็ทรงยกโทษโดยให้สงฆ์ประกาศหาบาตร

มูลเหตุที่อนุญาตให้ทรงคว่ำบาตร มี ๘ ประการ^{๑๒๑๙} คือ ๑) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของภิกษุทั้งหลาย ๒) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ของภิกษุทั้งหลาย ๓) ขวนขวายเพื่อความอยู่ไม่ได้แห่งภิกษุทั้งหลาย ๔) คำบริภาษภิกษุทั้งหลาย ๕) ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน ๖) กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า ๗) กล่าวติเตียนพระธรรม และ ๘) กล่าวติเตียนพระสงฆ์

วปปะ,เจ้าศากยะ

เจ้าศากยพระนามว่าวปปะ ในอรรถกถาระบุว่ามีศักดิ์เป็นพระเจ้าอาของพระพุทธเจ้า^{๑๒๒๐} เป็นผู้เคยนับถือนิครนถ์ และเป็นอุปัฏฐากนิครนถ์มาก่อน ในวปปุสตร^{๑๒๒๑} มีเนื้อความระบุว่า วันหนึ่ง เจ้าศากยะพระนามว่าวปปะ ได้เข้าไปหาพระมหาโมคคัลลานะ ได้สนทนาเกี่ยวกับเรื่องอาสวะที่เป็นปัจจัยแห่งทุกข์ขเวทนาติดตามบุคคลไปยังสัมปรายภาพ โดยเจ้าศากยะพระนามว่าวปปะได้แสดงทัศนะว่า บาปกรรมนั้นเป็นอาสวะที่เป็นปัจจัยทำให้ทุกข์ขเวทนาติดตามบุคคลไปสู่สัมปรายภาพระหว่างที่สนทนากันอยู่นั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จเข้าไป และทรงตรัสถามเรื่องที่กำลังสนทนากันอยู่

^{๑๒๑๗} อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐.

^{๑๒๑๘} วิ.จ.(ไทย) ๗/๒๖๕/๔๔.

^{๑๒๑๙} วิ.จ.(ไทย) ๗/๒๖๕/๔๖.

^{๑๒๒๐} อัง.จตุกก.อ.(ไทย) ๒/๔๙๕.

^{๑๒๒๑} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๙๒.

จากนั้นก็ทรงแจกแจงปฏิปทาที่เหตุให้อาสาละสิ้นไป ทุกขเวทนาไม่สามารถติดตามไปยังสัมปรายภพได้อีกต่อไป

เจ้าศากยะพระนามว่าวัปปะ ครั้นได้ฟังภษิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว เกิดความเลื่อมใสประกาศตนนับถือพระพุทธเจ้าเป็นสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่นั้น

วชิรกุมารี, พระนาง

พระนางวชิรกุมารี เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระนางมัลลิกาเทวี เรื่องราวของพระนางมีกล่าวถึงเล็กน้อยในปิยชาติกสูตร^{๑๒๒} ความระบุงถึงการสนทนาระหว่างพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระนางมัลลิกาเทวีเรื่อง ความทุกข์ย่อมเกิดจากสิ่งที่เป็นที่รัก โดยพระนางมัลลิกาเทวีได้ยกตัวอย่างหากพระนางวชิรกุมารีเป็นอะไรไป ทั้งสองพระองค์ก็ต้องเศร้าโศก เป็นทุกข์หาประมาณมิได้ เหตุที่เป็นเช่นนั้นพระนางวชิรกุมารีทรงเป็นที่รักยิ่ง

ความที่เกี่ยวข้อกับพระนางวชิรกุมารีมีเพียงเท่านี้

วัสสการพราหมณ์

วัสสการพราหมณ์ เป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นกษัตริย์แห่งแคว้นมคธ รัชการในตำแหน่งนี้มากระทั่งถึงรัชสมัยของพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร จึงถือเป็นอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่ที่รับราชการมายาวนาน ๒ รัชกาล และมีความเกี่ยวข้อกับพระพุทธศาสนาดังปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกหลายแห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ มีเรื่องราววัสสการพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาจับกุมเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่เอาไม้หลงไปถวายพระธนิยกุมการบุตร เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามถือเอาสิ่งที่ไม่ได้ให้เกินราคา ๕ มาสก^{๑๒๒๓} นอกจากนี้ ในอรรถกถา อุตตรเถรคาถา ก็มีเรื่องราววัสสการพราหมณ์ตัดสินคดีอุตตรสามเณรถูกกล่าวหาว่าเป็นโจร โดยสั่งลงโทษให้จับเสียบหลาวทั้งเป็น โดยที่ยังไม่สอบสวนพยานหลักฐาน เพราะมีความอาฆาตส่วนตัวในอุตตรสามเณรมาก่อน^{๑๒๒๔} ในอรรถกถาอุตตรเถรปทานระบุว่า เหตุที่วัสสการพราหมณ์แค้นสามเณรเป็นการส่วนตัว เนื่องจากในอดีตเคยยกลูกสาวให้ เพราะชื่นชมอุตตรสามเณรมีวิชา แต่ถูกปฏิเสธเพราะอุตตรสามเณรนั้นมีอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์^{๑๒๒๕}

ในวัสสการสูตร^{๑๒๒๖} พรรณนาเรื่องราววัสสการพราหมณ์ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ เวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ กราบทูลถามการบัญญัติบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการว่าเป็นมหาบุรุษผู้มีปัญญามากในมุมมองของพระพุทธเจ้า ต่อประเด็นนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ผู้เป็นมหาบุรุษผู้มีปัญญามาก ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ดังนี้ ๑) ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากเพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก ให้คนหมู่มากตั้งอยู่ในอริยธรรม ๒) จะตรึกตรองเรื่องใด ก็ตรึกตรองเรื่องนั้น ไม่ปรารถนาจะตรึกตรองเรื่องใด ก็ไม่ตรึกตรองเรื่องนั้น ปรารถนาจะดำริเรื่องใด ก็ดำริเรื่องนั้น ไม่

^{๑๒๒๒} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๗/๔๓๙.

^{๑๒๒๓} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๙/๗๘.

^{๑๒๒๔} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๒/๒.

^{๑๒๒๕} ขุ.อป.อ.(ไทย) ๙/๑/๕๖๙.

^{๑๒๒๖} อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๕/๕๕.

ปรารถนาจะดำริเรื่องใด ก็ไม่ดำริเรื่องนั้น ถึงความเชี่ยวชาญในจิตในแนวทางแห่งการตรีกตรอง ทั้งหลาย ๓) ได้มาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาโดยไม่ยาก ไม่ลำบาก และ ๔) กระทำให้แจ่มแจ้งไตรมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่อาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญา อันยิ่งเอง

ในวัสสการสูตร^{๑๒๒๗} พรรณนาเรื่องราววัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ เวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับความเป็นไปได้ หรือความเป็นไปไม่ได้กรณีอัสตบรูชจะพึงรู้จักอัสตบรูช หรืออัสตบรูชจะพึงรู้จักอัสตบรูช พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นไปไม่ได้ แต่เป็นไปได้ที่อัสตบรูชจะพึงรู้จักอัสตบรูช หรืออัสตบรูชจะพึงรู้จักอัสตบรูชนั้น

ในวัสสการสูตร^{๑๒๒๘} และในมหาปรินิพพานสูตร^{๑๒๒๙} พรรณนาเรื่องราวพระเจ้าอชาตศัตรูมีความประสงค์จะปราบแคว้นวัชชี จึงได้ส่งวัสสการพราหมณ์ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค และให้กราบทูลพระประสงค์ในการปราบแคว้นวัชชีให้ทรงทราบ พร้อมทั้งกำชับว่า พระพุทธเจ้าตรัสอย่างไรก็ให้จำไว้ให้ดี แล้วกลับมารายงานให้ทรงทราบ เมื่อวัสสการพราหมณ์ได้เข้าเฝ้ากราบทูลทุกอย่างแล้ว พระองค์หันไปตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับเจ้าวัชชีว่า ตราบใดยังตั้งอยู่ในอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ ประการ ตราบนั้น จะไม่มีใครสามารถทำลายแคว้นวัชชีได้ วัสสการพราหมณ์ได้ฟังพระดำรัสเช่นนั้น ก็กราบทูลลาเข้าเฝ้าพระเจ้าอชาตศัตรู กราบทูลรายงานให้ทรงทราบ และวางแผนทำลายความสามัคคีของเจ้าวัชชีทั้งหลาย กระทั่งสามารถยึดแคว้นวัชชีได้ในเวลาต่อมา

วิชา, ภิกษุณี

วิชาภิกษุณี ปรากฏในวิชาสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๒๓๐} ความพรรณนาถึงวิชาภิกษุณีครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาต ภายหลังจากฉันเสร็จแล้ว จึงนั่งพักกลางวันที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง เวลานั้นมารผู้มีบาปประสงค์จะให้วิชาภิกษุณีเกิดความกลัว และเคลื่อนจากสมาธิ จึงได้เข้าไปหาแล้วกล่าวเชิญชวนร่วมบรรเลงดนตรี นางภิกษุณีทราบว่าเป็นมาร จึงได้กล่าวตอบไปว่า รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่น่ารื่นรมย์ใจ ตนละได้แล้ว กามตัณหาเราก็ก่อนได้แล้ว เชิญท่านคนเดียวเถิด

มารทราบว่วิชาภิกษุณีรู้จักตน ก็รู้สึกผิดหวัง เพราะแผนการที่วางไว้ไม่ประสบความสำเร็จ จึงหายตัวไป ณ ที่นั่นเอง

วิปัสสี, พระพุทธเจ้า

พระวิปัสสีพระพุทธเจ้า มีพรรณนาไว้ในมหาปทานสูตร^{๑๒๓๑} ความสรุปได้ว่า ทรงอุบัติขึ้นมาในโลก นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๙๑ กัป ทรงมีพระชาติเป็นกษัตริย์ เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์ มีพระชนมายุประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี ตรัสรู้ที่ควงต้นแคฝอย ทรงมีคู่อัครสาวกได้แก่พระชันชະและพระติสสะ ทรงมีการประชุมพระสาวก ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีภิกษุ ๑๖๘,๐๐๐ รูป ครั้งที่ ๒ มีภิกษุ

^{๑๒๒๗} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๖๘.

^{๑๒๒๘} อัง.สตตก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๓๒.

^{๑๒๒๙} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๑/๗๗.

^{๑๒๓๐} ส.สค.(ไทย) ๑๕/๑๖๕/๒๒๐.

^{๑๒๓๑} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖/๑๐.

๑๐๐,๐๐๐ รูป และครั้งที่ ๓ มี ๘๐,๐๐๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันต์ ทรงมีพระภิกษุโสกะเป็นอุปัฏฐาก มีพระเจ้าพันธุมาเป็นพระบิดา พระนางพันธุมาตีเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด กรุงพันธุมดีเป็นราชธานีของพระเจ้าพันธุมา

เมื่อครั้งประสูติ พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีก็ได้รับการพยากรณ์จากเหล่าพราหมณ์ โหราจารย์ว่า ถ้าอยู่ครองเรือนจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกผนวช จักได้เป็นพระอรหันต์ สัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะทรงประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะครบ ๓๒ ประการ ทรงได้รับการเลี้ยงดูจากพระเจ้าพันธุมาเป็นอย่างดี พระราชบิดาทรงสร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อให้พระราชกุมารประทับอยู่ใน ๓ ฤดู ทรงมีพระจักษุอันเป็นทิพย์ สามารถมองเห็นได้ไกลตลอด ๑ โยชน์โดยรอบ ทั้งกลางวันและกลางคืน ได้รับการขนานพระนามว่าวิปัสสี เพราะเหตุเวลาเพ่งดูจะไม่กระพริบพระเนตรเหมือนเหล่าพวกเทวดาทั้งหลาย

เวลาพระเจ้าพันธุมาประทับในศาลพิจารณาคดี จะทรงให้พระวิปัสสีราชกุมารประทับนั่งบนพระเพลา เพราะช่วยให้พระองค์พิจารณาอรรถคดีดำเนินไปด้วยพระญาณ ข้อนี้ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พระองค์ได้รับการขนานพระนามว่า วิปัสสี

กาลเวลาผ่านไปหลายพันปี ได้เสด็จประพาสอุทยาน ทรงทอดพระเนตรเห็นเทวดาทั้ง ๔ เกิดความสังเวชสลดใจ น้อมพระทัยในการบรรพชา จึงได้ปลงพระเกศาและหนวด ครองผ้ากาสา พัสตร์สเด็จออกผนวชเป็นบรรพชิตที่อุทยานนั่นเอง ต่อมามหาชนในกรุงพันธุมดีประมาณ ๘๔,๐๐๐ คน ได้ทราบข่าว ก็พากันออกผนวชตาม ทรงปลีกพระองค์ออกจากหมู่ บำเพ็ญเพียรทางจิต พิจารณาปฏิจางมุปบาทตามกระแสการเกิด และการดับไปแห่งทุกข์ ได้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงรำพึงว่า ธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้นลึกซึ้ง ยากสำหรับหมู่ชนที่ยังรุ่มรัง ในอาลัย ทำให้น้อมพระทัยไปในทางที่จะไม่แสดงธรรม ทำวามหาพรหมทราบความดำริ จึงได้ลงมากร่าบทุลอรารอนให้ทรงแสดงธรรม ด้วยทรงเห็นว่า สัตว์ผู้มีสติในนัยน์ตาน้อยก็ยังมีอยู่ ทรงพิจารณาเห็นสัตว์โลกเหมือนดอกบัว พวกที่อยู่จมใต้น้ำก็มี กลางน้ำก็มี พื้นน้ำแล้วก็มี จึงได้ตัดสินพระทัยประกาศศาสนา ทรงเริ่มต้นแสดงธรรมโปรดพระราชโอรสพระนามว่าชัณณะ และบุตรปุโรหิตชื่อติสสะ เป็นกลุ่มแรก ซึ่งต่อมาก็ได้กลายเป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย-ขวา ต่อมาก็มีคนออกบวชติดตาม และบรรลุพระอรหันต์มากถึง ๑๖๘,๐๐๐ รูป จึงได้ส่งภิกษุเหล่านั้นไปประกาศศาสนา

พระประวัติเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีนี้ ถือว่ามีความสมบูรณ์กว่าอดีตพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ เพราะถือเป็นการแสดงถึงกำลังบุพเพนิวาสานุสสติญาณในท่ามกลางบริษัทของพระพุทธเจ้า ว่าทรงมีกำลังเพียงใด จึงทรงเลือกพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ซึ่งถือว่ามีน้อย หลังไปนานที่สุดในบรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

อนึ่ง ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี นับเป็น ๑ ใน ๓ ของศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีตที่ดำรงอยู่ไม่นาน เพราะไม่ค่อยได้แสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกั ชาดก อัมภุตธรรม และเวทลละของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นี้จึงมีน้อย^{๑๒๓๒}

วิสุทธิกะ, พระเจ้า

^{๑๒๓๒} วิ.มทา.(ไทย) ๑/๑๙/๑๑.

พระเจ้าวิฑูทกะเป็นพระโอรสในพระเจ้าปเสนทิโกศล กับพระนางवासภขัตติยาราชธิดาของท้าวมหามานแห่งศากยวงศ์ เมื่อเติบโตใหญ่ได้รับตำแหน่งเสนาบดี ต่อมาได้สมคบกับเหล่าอำมาตย์ยึดอำนาจจากพระเจ้าปเสนทิโกศล ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๒๓๓} มีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า

พระเจ้าปเสนทิโกศล มีพระประสงค์จะเป็นพระญาติกับพระพุทธเจ้า จึงได้ทรงส่งทูตไปเมืองกบิลพัสดุ์เพื่อไปสวามิภักดิ์ขอเจ้าหญิงแห่งราชวงศ์ศากยะมาเพื่ออภิเษกด้วย พวกเจ้าศากยะเป็นคนมีความถือตัวในชาติสกุล จึงได้หาทางหลีกเลี่ยงโดยการยกนางवासภขัตติยา ซึ่งมีมารดาเป็นหญิงทาสีให้ โดยที่ทูตไม่ทราบเรื่องมาก่อน เมื่อได้นางवासภขัตติยา มา พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรงดีพระทัยมาก ถึงกับแต่งตั้งให้พระนางเป็นหนึ่งในมเหสีเอกของพระองค์ และต่อมานางก็ได้ประสูติพระโอรสพระองค์หนึ่ง ทรงขนานนามพระโอรสพระองค์นี้ว่า วิฑูทกะ

เมื่อเจ้าชายวิฑูทกะมีพระชนมายุ ๑๖ พรรษา ได้เสด็จไปเยือนพระเจ้ามหานามะและเจ้าชายในศากยวงศ์ทั้งหลาย เมื่อเสด็จไปถึงเจ้าชายวิฑูทกะทรงได้รับการต้อนรับด้วยดี แต่บรรดาราชกุมารทั้งหลายที่พระชนมายุอ่อนกว่าได้ถูกส่งไปอยู่ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ด้วยไม่ต้องการให้พวกราชกุมารเหล่านี้ทำความเคารพเจ้าชายวิฑูทกะ หลังจากประทับอยู่ที่กรุงกบิลพัสดุ์อยู่ ๒-๓ วันเจ้าชายวิฑูทกะและคณะผู้ติดตามก็ได้เสด็จกลับแคว้นโกศล

หลังจากที่พระเจ้าวิฑูทกะเสด็จออกจากพระราชวังไปแล้วนั้น ทาสหญิงคนหนึ่งได้นำน้ำนมมาล้างพระแท่นที่ประทับนั่งของเจ้าชายวิฑูทกะ พลังปากก็ร้องด่าแข่งไปว่า ลูกทาสีมันงบนแผ่นดินกระดานนี้ ทำให้พวกตนต้องลำบาก เวลานั้นทหารในคณะผู้ติดตามของเจ้าชายวิฑูทกะคนหนึ่งกลับมาเอาของที่ลืมไว้ ก็จึงได้ยื่นคำพูดของพวกทาสเหล่านั้นเข้าพอดี เมื่อสอบถามรายละเอียดก็ได้ความว่า มารดาของเจ้าชายวิฑูทกะเป็นลูกของทาสหญิงคนหนึ่งซึ่งกำเนิดจากพระเจ้ามหานามะ ก็ได้กลับไปรายงานความจริงให้พระเจ้าวิฑูทกะทราบ

เจ้าชายวิฑูทกะเมื่อได้ทรงทราบเรื่อง ก็ทรงพิโรธมาก และได้ทรงประกาศว่า สักวันหนึ่งพระองค์จะทรงเอาเลือดจากลำคอของพวกเจ้าศากยะมาล้างพระแท่นที่ประทับนั้นให้จงได้ และเมื่อพระองค์ได้รับการอภิเษกเป็นพระราชแล้ว พระองค์ก็ได้ทรงกระทำตามที่ได้ทรงประกาศเอาไว้เมื่อครั้งนั้น โดยพระองค์ทรงกรีธาทัพบุกไปสังหารพวกเจ้าศากยะทั้งหมด เหลือไว้เพียงพระเจ้ามหานามะและคนไม่กี่คนที่อยู่กับพระองค์

หลังจากจัดการล้างแค้นเจ้าศากยะเสร็จแล้ว ในระหว่างทางที่ทรงยกทัพกลับแคว้นโกศล พระเจ้าวิฑูทกะ และกองทัพของพระองค์ได้ตั้งค่ายพักแรมอยู่บนหาดทรายในแม่น้ำอจิรวดี คือนั้นได้เกิดฝนตกลงมาหนักมากทางด้านเหนือน้ำ เกิดน้ำหลากไหลมาพัดพาทหารในกองทัพรวมทั้งพระเจ้าวิฑูทกะที่นอนอยู่บนหาดทรายจมหายลงไปในมหาสมุทร

วิฐุระ,พระ

พระวิฐุระ เป็นอัครสาวกของพระเจ้าพุทธเจ้าพระนามว่ากุกุสันธะคู่กับพระสัทธวัช^{๑๒๓๔}

^{๑๒๓๓} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๑๑.

^{๑๒๓๔} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙/๔.

อนึ่ง พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ อุบัติขึ้นในภัทรกัป มีพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์อุบัติขึ้นใน ภัทรกัป ประกอบด้วย พระกกุสันธะ, พระโกนาคมนะ, และพระกัสสปะ ทรงอุบัติขึ้นในหมู่มนุษย์เผ่า ติวรา มนุษย์เผ่านี้มีอายุขัย ๔ หมื่นปี^{๑๒๓๕}

วิรุณบัณฑิต

วิรุณบัณฑิต เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญปัญญาบารมีให้บริบูรณ์^{๑๒๓๖} ความในอรรถกถาชาดก และอรรถกถาจริยาปิฎก มีรายละเอียดเพิ่มเติมสรุปได้ดังนี้

วิรุณบัณฑิต ถือกำเนิดในตระกูลบุโรหิตของพระเจ้าธัญชัย เติบใหญ่แล้วได้รับการศึกษา ศิลปะทุกชนิดที่เมืองตักกศิลา กลับมาที่อินทปัตถนครแล้ว ได้รับตำแหน่งบุโรหิตผู้ถวายอภรณ์แด่ พระราชาแทนที่บิดาที่ล่วงลับไปแล้ว

ในอรรถกถาระบุว่า วิรุณบัณฑิต ได้ช่วยแก้ปัญหาการบริหารกองทัพ กล่าวคือพระราชาไม่ ทรงคำนึงถึงทหารเก่า ทำการการสงครามที่เฉพาะทหารใหม่เท่านั้น เมื่อเข้าศึกประชิดชายแดน ทหาร เก่าก็ไม่รบ ด้วยคิดว่าทหารใหม่ที่ทรงสงครามจักรู้หน้าที่ ฝ่ายทหารใหม่ก็ไม่รบด้วยคิดว่าไม่ใช่หน้าที่ ตนเช่นเดียวกัน ทำให้พระราชาพ่ายแพ้ เมื่อทรงพ่ายแพ้ ก็ทำให้ทรงคิดได้ว่าเป็นเพราะเหตุที่ละเลย การสงครามที่ทหารเก่า จึงทรงเรียกวินิจฉัยมาสอบถาม

วิรุณบัณฑิตได้กราบทูลขอให้ทรงเปลี่ยนวิธีการ เพราะในอดีตมีพระราชาที่ทำเช่นนี้ และทำ ให้เกิดปัญหาการบริหารลักษณะนี้เช่นกัน พระเจ้าธัญชัยจึงได้เปลี่ยนนโยบายการบริหารใหม่ หันมา ให้ความสนใจคนภายใน

วิมลละ, พระ

พระวิมลละ เป็น ๑ ในสหาย ๔ คนของยสะที่ออกบวชติดตามพระยสะ ประกอบด้วย วิมลละ สุพาหุ ปุณณชิ และควัมปตี ทั้งหมดเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงพาราณสี มูลเหตุออกบวช ปรรภาการออก บวชของพระยสะผู้เป็นสหายว่า ธรรมวินัยและบรรพชาที่ยสกุบุตรโกณณมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสา ยะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตนั้น คงจะไม่ใช่เรื่องธรรมดาเป็นแน่ จึงเข้าไปหาพระยสะถึงที่อยู่ จากนั้นพระยสะก็ได้พาสหายทั้ง ๔ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค

วิมลละ และสหาย ได้ฟังอนุพุทพิกถา ได้ดวงตาเห็นธรรม กราบทูลขอบรรพชาในสำนักของ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นอุปสมบทแล้วไม่นาน ได้รับพระโอวาทเพิ่มเติม ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระ อรหันต์ ทำให้มีพระอรหันต์เพิ่มเติมในโลกเวลานั้นจำนวน ๑๑ รูป^{๑๒๓๗}

วิสาขอุบาสก

วิสาขอุบาสก เป็นอดีตสามีของพระธัมมทินนาเถรี^{๑๒๓๘} ในอรรถกถาจุฬาทิลลสูตร^{๑๒๓๙} และอรรถกถาธรรมบท^{๑๒๔๐} มีรายละเอียดเพิ่มว่า วิสาขอุบาสก เป็นหนึ่งในจำนวนคนที่ได้เข้าเฝ้า

^{๑๒๓๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๓/๒๓๐.

^{๑๒๓๖} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๗.

^{๑๒๓๗} วิ.มทา. (ไทย) ๔/๓๐/๓๗-๓๘.

^{๑๒๓๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๒๑/๑๖๗.

พระพุทธเจ้าครั้งแรกเมื่อครั้งเสด็จโปรดพระเจ้าพิมพิสารพร้อมบริวาร ๑ แสน ๒ หมื่นคน โดยได้สำเร็จเป็นโสดาบันตั้งแต่บัดนั้น และต่อมาก็ได้บรรลุสุกทาคามิ อานาคามีตามลำดับ

หลังจากที่วิสาขอุบาสกได้บรรลุอนุาคามีแล้ว กิ่งตักสิลาธรรมต่าง ๆ นับตั้งแต่ไม่ทานอาหารเย็น ไม่นอนร่วมกับนางธมมทินนา ทำให้นางรู้สึกผิดสังเกตุ ต่อมาได้สอบถามทราบความจริงว่าสามีได้บรรลุโลกุตตรธรรมแล้ว จึงได้ขออนุญาตวิสาขอุบาสกบวชตั้งแต่นั้น

ในจุฬเวทลลสูตร^{๑๒๔๑} พรรณนาเรื่องราววิสาขอุบาสก ได้เข้าไปหาภิกษุณีชื่อธมมทินนาถึงที่อยู่ น้อมไหว้แล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้ถามปัญหาเรื่องสักกายะที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ นางธมมทินนาภิกษุณีได้ตอบไปว่า คำว่า สักกายะ หมายถึงอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ได้แก่อุปาทานในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ วิสาขอุบาสกได้ถามต่อไปถึงเรื่องสักกายสมุทัย สักกายะนิโรธ สักกายะนิโรธคามินีปฏิปทาตามลำดับ แม้นางภิกษุณีก็ตอบตามลำดับโดยนัยเป็นต้นว่า กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา คือสักกายสมุทัย ความดับไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาศัยในตัณหานั้น เรียกว่า สักกายนิโรธ ส่วนอริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกว่า สักกายะนิโรธคามินีปฏิปทา

อนึ่ง จากบทสนทนานี้เอง ทำให้วิสาขอุบาสกทราบว่า พระนางธมมทินนาเถรี ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ซึ่งทำให้ตนหมดหวัง จึงได้อ้อนูโมทนา และชื่นชมภาชิตของนาง กระทำประทักษิณแล้วก็ลุกไปเข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องราวที่ตนได้สนทนากับภิกษุณีธมมทินนาเถรี ซึ่งก็ได้รับการยืนยันว่า หากวิสาขอุบาสกมาถามพระองค์ พระองค์ก็จะทรงพยากรณ์เหมือนที่นางธมมทินนาเถรีพยากรณ์นั่นเอง

วิสาขปัญจาลบุตร, พระ

พระวิสาขปัญจาลบุตร ปรากฏในวิสาขสูตร แห่งสังยุตตนิกาย^{๑๒๔๒} ความสรุปได้ว่า พระวิสาขปัญจาลบุตรได้ชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายในศาลาเป็นที่บำรุงเห็นชัด ชวนให้โยยกรับเอาไปปฏิบัติด้วยวาจาอันไพเราะ สละสลวยปราศจากโทษ นับเนื่องในสังขจะ ๔ ไม่อิงอาศัยวิญญูะ กระทั่งพระผู้มีพระภาคทรงได้ยิน จึงได้เสด็จมาตรัสถามว่า เป็นพระรูปใด เมื่อทรงทราบแล้วก็รับสั่งให้เรียกมา และตรัสชมเชยว่าทำได้ดีแล้ว

เนื้อความที่เกี่ยวข้องกับพระวิสาขปัญจาลบุตร มีเพียงเท่านี้

วิสาข, อุบาสิกา

ดู มิคารมาตา, วิสาขามหาอุบาสิกา

วีณา,

นางวีณา ชื่อเทพธิดา

วีระระ, พระ

^{๑๒๓๙} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๓/๓๓๔.

^{๑๒๔๐} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๔/๕๖๒.

^{๑๒๔๑} ม.ม.อ.(ไทย) ๑๒/๔๖๐/๕๐๐.

^{๑๒๔๒} ส.น.ิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๑/๓๓๓.

พระวีระเถระ ปรากฏในวีระเถระ แห่งขุททกนิกาย เถรคาถา^{๑๒๔๓} คาทาระบุความที่ท่านเป็น
 ดื้อ แต่ก็ถูกพระศาสดาฝึก กลายเป็นคนสันโดษ หมัดข้อสงสัย ชนะกิเลสได้ ปราศจากความขมพอง
 สยองเกล้า มีจิตคงที่ ดับสนิทแล้ว ความในคัมภีร์อรรถกถา พรรณนาเรื่องราวของท่านเพิ่มเติมว่า

ท่านเป็นผู้มีบุญบารมีสร้างไว้แล้วตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ในพุทธอุปาทาน
 ได้เกิดในตระกูลอำมาตย์ของพระเจ้าปเสนทิโกศล ในกรุงสาวัตถี คนขนานนามท่านว่า วีระ ด้วยเป็นผู้
 ประกอบด้วยพละ และความคล่องแคล่ว อาจหาญในสนามรบ ต่อมามารดาบิดาได้หาภรรยาให้ และมี
 บุตรด้วยกัน ๑ คน ภายหลังต่อมากุศลกรรมตกเดือน จึงได้ออกบวช เพียรพยายามอยู่ไม่นาน ก็ได้
 บรรลุอิทธิญา ๖ ขณะที่ภรรยาของท่าน กลับหาจิ้งหะวะ โอกาส และพยายามเกลี้ยกล่อมให้ท่านสึกอยู่
 หนึ่งๆ กระทั่งท่านเกิดความสังเวช จึงได้กล่าวคาถาดังกล่าวขึ้น เพื่อเป็นการเตือนนางให้ทราบว่
 บัดนี้ ท่านหมดกิเลสแล้ว การยั่วยวนด้วยกามคุณทั้งหลาย ไม่ต่างอะไรกับคนที่ต้องการทำให้เขาสิเนรุ
 สันสะเทือน เหนื่อย ลำบากเสียเปล่า เมื่อนางทราบว่สามีไม่หวนกลับมาคืน เพราะบรรลุพระอรหันต์
 แล้ว นางก็ตัดสินใจบวชในสำนักภิกษุณีทั้งหลาย ต่อมาก็ได้บรรลุอรหันต์เช่นเดียวกัน

เวทณสปริพาชก

เวทณสปริพาชก ปรากฏในเวทณสสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย^{๑๒๔๔} ความระบว่ เวทณสปริพา
 ชกได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เมื่อได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ
 พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว ก็ได้เปล่งอุทานขึ้นว่า “นี่เป็นวรรณะสูงสุด นี่เป็นวรรณะสูงสุด” พระผู้มีพระ
 ภาคได้ตรัสถามว่า ทำไม่ถึงพูดอย่างนั้น วรรณะสูงสุดเป็นอย่างไร

เวทณสปริพาชกได้กราบทูลว่า วรรณะใดไม่มีวรรณะอื่นยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า วรรณะ
 นั้นเป็นวรรณะสูงสุด พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าปริพาชกยังไม่เข้าประเด็น ก็ตรัสถามอีกว่า ก็แล้วเป็น
 วรรณะไหน ซึ่งพราหมณ์ก็ยังคงตอบเหมือนเดิมคือ วรรณะใดไม่มีวรรณะอื่นยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า
 วรรณะนั้นแหละเป็นวรรณะสูงสุด พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าพราหมณ์ยังยึดเยื้ออยู่ ก็ทรงชักใช้ไล่เสียง
 กระทั่งเวทณสปริพาชกไม่พอใจ จึงกล่าวเย้ยหยันพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ก็ไม่วู้ แต่ก็ยังปฏิญาณว่รู้
 ช่างน่าหัวเราะ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่ ใครไม่วู้ เมื่อถูกข่มก็ชอบอยู่ เรื่องนี้พระองค์จะไม่ต่อล้อต่อเถียง
 พระองค์สนพระทัยแต่เพียงว่ ขอให้เป็นคนที่ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เป็นคนซื่อตรง พระองค์ก็จะสั่ง
 สอน จักแสดงธรรม ไม่นานก็จักรู้ได้เอง

เวทณสปริพาชกได้ยินพระดำรัสเช่นนั้นก็ผ่อนคลาย ซีนชมภาชิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 และประกาศตนเป็นอุบาสก นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาเวทณสสูตร^{๑๒๔๕} ระบว่ เวทณสปริพาชก ได้ส่งสกุลทายีปริพาชก
 ไปโต้ปัญหากับพระพุทธเจ้า แต่แพกลับมามีรูปร่าง ทั่ว ๆ ที่เป็นศิษย์เอกที่ฝึกมาอย่างดี จึงได้เข้าไป
 เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยตนเอง จึงเดินทางไกล ๔๕ โยชน์จากราชคฤห์ไปเมืองสาวัตถีเพื่อเฝ้า
 พระพุทธเจ้า

^{๑๒๔๓} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘/๓๐๖.

^{๑๒๔๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๘/๓๓๑.

^{๑๒๔๕} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๖๔๙.

เวภาระ, จักรพรรดิ

พระจักรพรรดิพระนามว่าเวภาระ เป็นอดีตประวัติของพระสุกตาเวหะเถระ ซึ่งในคัมภีร์อุปทาน^{๑๒๔๖} ระบุว่า ได้เคยน้อมพวงมาลัยที่เตรียมไว้แต่พระราชมาถวายแต่พระพุทธรูปพระนามว่าสิขี ในปีที่ ๓๑ จึงไม่รู้จักทุกคติเลย ครั้นถึงปีที่ ๒๕ ก็ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเวภาระ มีกำลังมาก มีพละนาภามาก

เวรัญชพราหมณ์

เวรัญชพราหมณ์ เป็นชาวเมืองเวรัญชา เดิมไม่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พบพระพุทธรูปครั้งแรกได้กล่าวตำหนิตัวด้วยประการต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูปไม่มีสัมมาคารวะ, เป็นคนไม่มีรส, ไม่มีสมบัติ, สอนให้คนขี้เกียจ, สอนให้ล้างผลาญ, เป็นคนไม่ได้พูดไม่ได้เกิด เป็นต้น

พระพุทธรูปแก้ข้อตำหนิตัวแต่ละข้อจนแจ่มแจ้ง ทำให้เวรัญชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใส กล่าวชื่นชมภักดีของพระพุทธรูปว่ามีภักดีไพเราะจับใจ แจ่มแจ้ง เหมือนหงายของที่คว่ำ เป็นเหมือนผู้เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง เป็นผู้ตามประทีปในที่มืด พร้อมทั้งรับรองว่าพระพุทธรูปเป็นพี่ใหญ่ เป็นผู้ประเสริฐที่สุด

เวรัญชพราหมณ์ก็ได้แสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต ทั้งยังเป็นผู้อารธนาให้พระพุทธรูปพร้อมกับภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษาที่เมืองเวรัญชา^{๑๒๔๗}

อรรคถาธรรมบท และอรรคถาชาดกมีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า ในช่วงปฐมโพธิกาล พระพุทธรูปเสด็จเมืองเวรัญชา พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป เวรัญชพราหมณ์นิมนต์ให้พระพุทธรูปอยู่จำพรรษาในเมืองเวรัญชา แต่ถูกมารดลใจ ประกอบกับบ้านเมืองเกิดข้าวยากหมากแพง ทำให้ไม่ได้ระลึกถึงพระพุทธรูปแม้แต่วันเดียว พระภิกษุดำรงอัตภาพอยู่ด้วยความยากลำบากกระทั่งออกพรรษา^{๑๒๔๘}

ในอรรคถาขุททิกาย อปทาน พระพุทธรูปได้แสดงบุพกรรมของพระองค์ว่า ที่ต้องประสบความลำบาก เสวยข้าวแดงตลอด ๓ เดือนในเมืองเวรัญชา เพราะความที่พระองค์เคยบริภาษพระภิกษุในศาสนาของพระพุทธรูปพระนามว่า ผู้สละ ว่า พวกท่านจงเคี้ยว จงกินแต่ข้าวแดง อย่าเคี้ยวกินข้าวสาลีเลย^{๑๒๔๙}

เวสสกุ, พระพุทธรูป

พระพุทธรูปพระนามว่าเวสสกุ เป็นอดีตพระพุทธรูป ทรงอุบัติขึ้นในโลกในปีที่ ๓๑ ซึ่งนับเป็นภัทรกัป^{๑๒๕๐} พระบิดาทรงพระนามว่าพระเจ้าสุปปติตะ มีพระนางยสวดีเทวีเป็นพระมารดา ผู้ให้กำเนิด ทรงอุบัติขึ้นในเมืองอนมะ^{๑๒๕๑} ทรงมีพระอุปสันตะ เป็นอัครอุปัฏฐาก^{๑๒๕๒} ทรงมีคู่อัคร

^{๑๒๔๖} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๖/๓๙๗.

^{๑๒๔๗} วิ.มท. (ไทย) ๑/๑/๑, อง.อ.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๒๑๙.

^{๑๒๔๘} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๓๔๙, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๖๔๑.

^{๑๒๔๙} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๓๓.

^{๑๒๕๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔/๒.

^{๑๒๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒/๕.

^{๑๒๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

สาวกคือพระโสมณะและพระอุตตระ^{๑๒๕๓} ทรงมีการประชุมพระสาวก ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูป ครั้งที่ ๒ มีภิกษุ ๗๐,๐๐๐ รูป และครั้งที่ ๓) มีภิกษุ ๖๐,๐๐๐ รูป^{๑๒๕๔}

อนึ่ง ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู นับเป็น ๑ ใน ๓ ของศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีตที่ดำรงอยู่ไม่นาน เพราะไม่ค่อยได้แสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยากรณ์ คาทา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัปภูตธรรม และเวทลละของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นี้จึงมีน้อย^{๑๒๕๕}

เวสสามิตตะ, ฤาษี

ฤาษีเวสสามิตตะ เป็น ๑ ในบรรดาฤาษีชั้นผู้ใหญ่ผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ทั้งหลาย ในคัมภีร์^{๑๒๕๖} ระบุชื่อ ประกอบด้วย ฤาษีอัญญกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทพ ฤาษีเวสสามิต ฤาษีมัตถคิ ฤาษีอังคีระ ฤาษีการทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ และฤาษีมกุ ฤาษีเหล่านี้ ถือว่าเป็นผู้แต่งมนต์ บอคมन्ตรที่พราหมณ์ทั้งขับตามกันอยู่ในปัจจุบัน

เวลัฏฐีสีสะ, ภิกษุ

พระเวลัฏฐีสีสะ เป็นต้นบัญญัติห้ามภิกษุฉันของเคี้ยวของฉันที่เก็บสะสมไว้^{๑๒๕๗} ในสันนิธิการกสิกา ระบุเรื่องราวไว้ว่า ท่านเที่ยวบิณฑบาตได้มากมาย เอาเข้าสุกเปล่าไปตากแห้งไว้ที่อาราม คราวที่ต้องการภัตตาหารก็นำเอามาแช่น้ำแล้วฉัน นาน ๆ จึงจะเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน เป็นเหตุให้ภิกษุนำเรื่องไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรียกมาสอบสวน ทราบความแล้ว ทรงดำหนิ พร้อมกับทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามฉันของเคี้ยวหรือของฉันที่เก็บสะสมไว้^{๑๒๕๘}

ในมหาวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๑๒๕๙} ระบุว่า ท่านเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระอนนท ป่วยเป็นโรคอัสสุกไอสี ผ่าชุ่มห่มเปื้อนน้ำเหลืองแห้งติดตัว ภิกษุผู้อุปัชฌาย์จากเอาน้ำชุบๆ ผ่าแล้วก็ค่อยดึงออกมา พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเห็น จึงทรงอนุญาตเภสัชชนิดผง และทรงอนุญาตครก สาก

เวฬุกัณฐิกินันทมาตา, อุบาสิกา

นางเวฬุกัณฐิกินันทมาตาอุบาสิกา ปรากฏในอายุจนวนวรรค แห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๒๖๐} และอายุจนวนสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๒๖๑} ความระบุไว้แต่เพียงว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรับรองว่า ชุชชุตตราและเวฬุกัณฐิกินันทมาตานี้เป็นบรรพตฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสิกาสาวิกาของพระองค์

^{๑๒๕๓} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙/๔.

^{๑๒๕๔} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐/๔.

^{๑๒๕๕} วิ.มहा.(ไทย) ๑/๑๙/๑๑.

^{๑๒๕๖} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗.

^{๑๒๕๗} วิ.ป.(ไทย) ๘/๙๑/๖๗.

^{๑๒๕๘} วิ.มहा.(ไทย) ๒/๒๕๓/๔๐๘.

^{๑๒๕๙} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘.

^{๑๒๖๐} อจ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๔/๑๑๗.

^{๑๒๖๑} อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๗๖/๒๔๘.

อุบาสิกามีศรัทธา ดังนั้นเมื่อผู้ใดผู้หนึ่งพึงปรารถนาโดยชอบ พึงปรารถนาขอให้เป็นเช่นกับอุบาสิกา
ชุชชุตตราและอุบาสิกาเวฬุกันณุกีนั้นหมาดเถิด

ความข้างต้น แสดงให้เห็นว่า นางเวฬุกันณุกีนั้นหมาดเถิด เป็นอุบาสิกาตัวอย่าง
พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำให้อุบาสิกาทั้งหลายถือเป็นแบบอย่าง รายละเอียดนอกเหนือจากนี้เกี่ยวกับ
นางเวฬุกันณุกีนั้นหมาดเถิด ไม่ปรากฏทั้งในชั้นบาลี และอรรถกถา หากเทียบเคียงประวัติของนางชุชชุต
ตรา ซึ่งเป็นคู่อุบาสิกาที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงก็คือ นางชุชชุตตรานั้นเป็นทาสรับใช้พระนางสามาวดี แต่
นางมีโอกาสได้ฟังธรรมและบรรลุโสดาบัน ได้ทำหน้าที่แสดงธรรมแก่นางสามาวดีผู้เป็นนายหญิงกระทั่ง
ได้บรรลุโสดาบันตาม นางจึงได้พ้นจากความเป็นทาส ได้รับการยกย่องในฐานะเป็นมารดาและอาจารย์
ของนางสามาวดี มีหน้าที่ในการไปฟังธรรมจากสำนักพระศาสดา แล้วก็นำมาแสดงให้นางสามาวดีฟัง
กระทั่งนางกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก

วุฑฒิชะ, ภิกษุ

พระวุฑฒิชะ ในคัมภีร์^{๑๒๖๒} ระบุว่า เป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กุสันธะ
รายละเอียดนอกจากนี้ ไม่ปรากฏ

ส

สกุลา, พระภคินี

พระนางสกุลา เป็นพระภคินีของพระเจ้าปเสนทิโกศล เรื่องของพระนางปรากฏในกัณณกัถ
ถลสูตร^{๑๒๖๓} ความระบุว่า พระนางทรงทราบว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลจะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค จึง
ได้ฝากกราบถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค ฝากถามถึงพระสุภาพพลานามัย ความอยู่สำราญของพระ
ผู้มีพระภาค เมื่อความทราบถึงพระผู้มีพระภาค จึงตรัสถามพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า พระภคินี สกุลาไม่
ทรงได้ผู้อื่นเป็นบุตรแล้วหรือ จากนั้นก็ทรงถวายพระพรให้พระภคินีสกุลาทรงพระสำราญ

อนึ่ง นอกจากพระนางสกุลาแล้ว ยังมีพระภคินีของพระเจ้าปเสนทิโกศลอีกพระองค์หนึ่ง
พระนามว่า พระนางโสมมา ทั้งสองพระองค์น่าจะมีความคุ้นเคยกับพระผู้มีพระภาคพอสมควร มิเช่นนั้น
คงไม่ฝากถามข่าวคราวเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค และพระผู้มีพระภาคก็ทรงฝากถวายพระพรให้พระ
นางด้วยเช่นกัน

สกุลาเถรี, ภิกษุณี

ภิกษุณีสกุลาเถรี^{๑๒๖๔} เป็นผู้มีบุญญาธิการอันได้กระทำไว้แล้วตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าพระ
นามว่า ปทุมุตตระ ครานั้นนางบังเกิดในเรือนสกุล ในอรรถกถาขุททกนิกาย เถรีกถา^{๑๒๖๕} ระบุว่า เป็น
ราชธิดาของพระเจ้าอนันนทราชในพระนครหงสาวดี พระนามว่า เจ้าหญิงนันทา เป็นพระภคินีต่าง
มารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ต่อมาได้ฟังธรรมกถาของพระศาสดา เห็นพระศาสดา

^{๑๒๖๒} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

^{๑๒๖๓} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๕/๔๖๐.

^{๑๒๖๔} อ.จ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓๖.

^{๑๒๖๕} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๔/๑๕๕.

กำลังทรงสถาปนาภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าพวกภิกษุณีสาวิกาผู้มีทิพจักขุ ทำกุศลให้ยิ่งยวดแล้ว ปรารถนาในตำแหน่งนั้น

อนึ่งในอรรถกถาขุททกนิกาย เถริกถา^{๑๒๖๖} ระบุเพิ่มเติมว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ นางเกิดในตระกูลพราหมณ์ ได้บวชเป็นปริพาชก ถีลลธิเที่ยวไปผู้เดียวอยู่ วันหนึ่งเที่ยวภิกขาน้ำมัน ได้น้ำมันแล้ว เอาน้ำมันนั้นทำการบูชาด้วยประทีปตลอดคืนยังรุ่งที่เจดีย์ของพระศาสดา จุตีจากอัฐภาพนั้นแล้วก็ได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

นางวนเวียนอยู่ในเทวดาและมนุษย์ตลอดแสนกัป ในพุทธูปาทนี้ ได้บังเกิดในเรือนสกุลกรุงสวตถิ ได้ศรัทธาเป็นอุบาสิกาในคราวพระศาสดาทรงรับพระเชตวัน ต่อมาได้ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดา (ในอรรถกถาขุททกนิกาย เถริคถา ระบุว่า ได้ฟังธรรมในสำนักของพระเถระชินาสพองค์หนึ่ง เกิดความสังเวช ออกบวช) ได้ศรัทธาออกบวชจากเรือน เจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖

พระนางสกุลาเถรี ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเลิศกว่าบรรดาภิกษุณีทั้งหลายฝ่ายผู้มีทิพจักขุ^{๑๒๖๗}

สกุลทายี, ปริพาชก

สกุลทายีปริพาชก ปรากฏในมหาสกุลทายีสูตที่แห่งมัชฌิมนิกาย^{๑๒๖๘} ความระบุว่า สกุลทายีปริพาชก เป็น ๑ ในบรรดาปริพาชกผู้มีชื่อเสียง ที่มาอาศัยอยู่ที่อารามของปริพาชกอื่นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเสด็จออกบิณฑบาต เมื่อยังทรงเห็นว่าพอมิเวลา จึงได้แวะเข้าไปหาสกุลทายีปริพาชก เมื่อประทับนั่งแล้ว ก็ได้ตรัสถามปริพาชกว่ากำลังสนทนาเรื่องอะไรกัน สกุลทายีปริพาชกเสียงไม่ตอบ โดยกราบทูลว่า ไม่ใช่เรื่องสำคัญอะไร จากนั้นก็กราบทูลถามความเห็นของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับครุทั้ง ๖ ที่ชาวแคว้นอังคะ และมคธต่างก็กล่าวยกย่อง สรรเสริญ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบความประสงค์ของปริพาชก จึงตรัสทำนองว่า ข้อที่ชาวแคว้นยกย่อง สรรเสริญไว้ก็เรื่องหนึ่ง แต่ข้อที่บริษัทของครุทั้ง ๖ นั้นพูดถึงอาจารย์ของตนก็อีกเรื่องหนึ่ง จากนั้นก็ทรงยกตัวอย่างกรณีสาวกคนหนึ่งของครุปุณณกัสสะ กล่าวตำหนิอาจารย์ของตนว่าไม่รู้เรื่องที่เขาถาม ตนต่างหากที่รู้ ดังนั้นขอให้ถามตนเอง อย่าถามครุปุณณกัสสะ บางก็ตำหนิว่า ครุปุณณกัสสะไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัย ตนต่างหากที่รู้ เป็นต้น ขณะที่บริษัทของพระองค์ เมื่อพระองค์แสดงธรรม เพียงแค่มิพระรูปหนึ่งไ้ขึ้น ยังมีเพื่อนใช้เขาสะกิดเตือนอย่าสงเสียดัง

ในพระสูตรนี้ ได้พรรณนาถึงการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับสกุลทายีปริพาชกหลายประการ ที่สำคัญยิ่งคือแนวทางในการปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งพระนิพพาน ทำให้สกุลทายีปริพาชกเกิดความเลื่อมใส ได้กราบทูลขอบรรพชาอุปสมบท แต่ก็ได้รับการคัดค้านจากลูกศิษย์

ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย มีข้อความระบุว่า “อุบาสกมีอนาถบิณฑิกะเป็นต้น ก็ประเสริฐกว่าอุบาสกทั้งหลาย อุบาสิกามีนางวิสาขาเป็นต้น ก็ประเสริฐกว่าอุบาสิกาหลายร้อย ปริพาชกมีสกุลทายีเป็นต้น ก็ประเสริฐกว่าปริพาชกหลายร้อย มหาสาวิกามีอุบลวันณาเถรีเป็นต้น ก็ประเสริฐกว่า

^{๑๒๖๖} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๔/๑๕๕.

^{๑๒๖๗} อ.จ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๔๒/๓๐.

^{๑๒๖๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๗/๒๗๘.

ภิกษุณีหลายร้อย”^{๑๒๖๙} ข้อนี้สอดคล้องกับคัมภีร์มัชฌิมนิกายที่กล่าวถึงข้างต้นว่า เป็นปริพาชกผู้มีชื่อเสียง

สรณานิ, เจ้าศากยะ

เจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิปรากฏในปฐมสรณานิสักกสูตร^{๑๒๗๐} และทุติยสรณานิสักกสูตร แห่งสังยุตตนิกาย^{๑๒๗๑} เนื้อความคล้ายกัน สรุปลสาระสำคัญได้ว่า เจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ สวรรคต แต่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า ท้าวเธอเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ จึงเกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ เพราะความเป็นจริงที่ทราบคือ เจ้าศากยะพระองค์นี้ เคยบวช แต่ต่อมาเบื่อหน่าย ลาสิกขาไป และก็เสวน้ำจันท์ โดยความก็เหมือนจะสื่อความว่า แบบนี้ไม่น่าจะเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำเหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคตรัส

พระผู้มีพระภาคสดับเช่นนั้นก็ตรัสเตือนว่า ที่ถูกควรจะพูดอย่างนี้ว่า เจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิเป็นอุบาสก ผู้ถึงพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะตลอดกาลนาน พระองค์จะถึงความตกต่ำได้อย่างไร ทรงยืนยันว่า เป็นเพราะเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ ได้บำเพ็ญสิกขาให้บริบูรณ์ในเวลาจะสวรรคต

สภิกัจจมานะ, พระ

พระสภิกัจจมานะ ปรากฏในสภิกัจจมานสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๒๗๒} เนื้อความระบุว่า ขณะที่ท่านพักอยู่ ณ พระตำหนักอิฐในหมู่บ้านญาติกะ วัจฉโคตรปริพาชกได้เข้าไปหาท่าน สอบถามเรื่องตายแล้วเกิดหรือว่าตายแล้วสูญเป็นต้น ซึ่งพระสภิกัจจมานะได้ตอบไปว่า ปัญหาดังกล่าวนั้น พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์

วัจฉโคตรปริพาชกได้สอบถามปัญหาหลายประการ แต่พระสภิกัจจมานะก็ตอบคำถามได้โดยไม่ติดขัด ปริพาชกจึงสอบถามว่าบวชได้กี่พรรษาแล้ว เมื่อทราบที่ท่านบวชได้เพียง ๓ พรรษา ก็กล่าวชื่นชมว่า บวชได้เพียง ๓ พรรษา ก็ยังสามารถถึงเพียงนี้

อนึ่ง ในอนุรุธสูตร^{๑๒๗๓} ระบุเรื่องราวพระสภิกัจจมานะ ได้เข้าไปสอบถามปัญหาเกี่ยวกับรัศมีของของเทวดาโดยประการต่างๆ เป็นต้นว่า เทวดามีรัศมีเล็กน้อย หรือมีไม่จำกัด อะไรคือเหตุปัจจัยที่ทำให้เทวดามีรัศมีมากน้อยแตกต่างกัน อะไรคือเหตุปัจจัยที่ทำให้รัศมีเทวดาเศร้าหมอง หรือบริสุทธิ์แตกต่างกัน

สมิทธิ, พระ

พระสมิทธิ เป็นพระที่มีรูปงาม เหตุนี้จึงได้นามว่า สมิทธิ^{๑๒๗๔} ในอรรถกถาสมิทธิเถรคาถา^{๑๒๗๕} ระบุว่า ท่านมีบุญญาธิการที่ได้กระทำไว้แล้วในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ในกัปที่ ๙๔

^{๑๒๖๙} อัง.ปณจก. (ไทย) ๓/๔๒๖.

^{๑๒๗๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๒๙.

^{๑๒๗๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๒.

^{๑๒๗๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๒๐/๔๙๔.

^{๑๒๗๓} ม.อุปริ. (ไทย) ๑๔/๒๓๓/๒๗๒.

^{๑๒๗๔} ส.สคา. (ไทย) อ.๑/๑/๑๐๗.

^{๑๒๗๕} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๑/๒๕๗.

แต่ภักทรกับนี้ เป็นผู้มีจิตใจเลื่อมใส เอาดอกไม้ผูกเป็นช่อแล้ว ได้ทำการบูชา ด้วยบุญนั้น ได้ท่องเที่ยวอยู่ใน
ในสุดคติภูมิ ในพุทธอุปบาทกาลนี้ นับตั้งแต่เกิดมา ครอบครัวยังเจริญมั่นคงด้วยทรัพย์ และข้าวเปลือก
ต่อมาได้เห็นพุทธานุภาพในสมาคมของพระเจ้าพิมพิสาร มีศรัทธา จึงได้ออกบวชบำเพ็ญสมณธรรมไม่
นานก็ได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์

ในสมิทธิสูตร^{๑๒๗๖} พรรณนาเรื่องราวเวทดาเห็นพระสมิทธิยังหนุ่มแน่น แต่ก็ปลีกตัวออก
จากหมู่ อยู่แต่เพียงผู้เดียว จึงโน้มน้าวให้ท่านคลายความเพียร หันมาบริโภคมกคุณ จะได้ไม่เสียที่ที่ได้
เกิดมา พระสมิทธิได้ยินเวทดาถ้อยคำเช่นนั้นก็กล่าวตอบว่า กามทั้งหลายพระพุทธรเจ้าตรัสว่ามีทุกข์มาก
มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งนัก

ในสมิทธิสูตรอีกพระสูตรหนึ่ง^{๑๒๗๗} พรรณนาเรื่องราวพญามารเห็นพระสมิทธิปลีกเร้นอยู่
ในที่สงัด จึงแกล้งให้กลัวด้วยการทำเสียงดังน่าสะพรึงกลัว นำหวาดเสียว เสมือนแผ่นดินจะถล่ม ท่าน
ได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้วก็ตรัสให้พระ
สมิทธิกลับไปบำเพ็ญความเพียร ไม่ประมาท อุทิศกายและใจอยู่ในที่นั้น มารเห็นท่านกลับไปก็แกล้ง
เนรมิตร่างกายให้น่ากลัว พระสมิทธิทราบว่าเป็นมารก็ได้กล่าวตอบไปว่า ต่อให้บันดาลรูปร่างให้น่ากลัว
ขนาดไหน ก็ทำให้ท่านหวั่นไหวไม่ได้^{๑๒๗๘}

ในปฐมสมิทธิมารปัญหาสูตร^{๑๒๗๙} พรรณนาเรื่องราวพระสมิทธิได้เข้าไปกราบทูลถามพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเรื่องมารว่าเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ
ธรรมารมณ์นั้นแหละคือมาร พระสมิทธิได้ตรัสถามปัญหาเรื่องสัตว์^{๑๒๘๐} เรื่องทุกข์^{๑๒๘๑} และปัญหา
เรื่องโลก^{๑๒๘๒}

ในสมิทธิสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๒๘๓} ความพรรณนาถึงพระสมิทธิสนทนาธรรมกับพระ
สารีบุตร โดยพระสารีบุตรเป็นฝ่ายเริ่มตั้งคำถามว่า สังกัปวิตก มีอะไรเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ต่างกันที่
ไหน มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นที่ประชุม มีอะไรเป็นประมุข มีอะไรเป็นใหญ่ มีอะไรเป็นยิ่ง มีอะไร
เป็นแก่น มีอะไรเป็นที่หยั่งลง เป็นต้น ต่อปัญหานี้ พระสมิทธิได้ตอบว่า สังกัปวิตกมีรูปเป็นอารมณ์
ต่างกันที่ธาตุ มีผัสสะเป็นเหตุเกิด มีเวทนาเป็นที่ประชุม มีสมาธิเป็นประมุข มีสติเป็นใหญ่ มีปัญญา
เป็นยิ่ง มีวิมุตติเป็นแก่น มีนิพพานเป็นที่หยั่งลง

สมิทธิ, พระโพธิสัตว์

พระสมิทธิโพธิสัตว์ ปรากฏในสมิทธิชาดก^{๑๒๘๔} พรรณนาความเทพิตาหลงรักพระสมิทธิ
โพธิสัตว์ เห็นท่านรูปร่างงาม บวชแต่ด้วยยังหนุ่มแน่น จึงประเล้าประโลม และชักชวนด้วยกามคุณโดยนัย

^{๑๒๗๖} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๒๐/๑๘.

^{๑๒๗๗} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๕๘/๒๐๓.

^{๑๒๗๘} ดุสมิทธิเถรคาถา ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๖/๓๒๐.

^{๑๒๗๙} ส.สหา.(ไทย) ๑๘/๖๕/๕๖.

^{๑๒๘๐} ส.สหา.(ไทย) ๑๘/๖๖/๕๗.

^{๑๒๘๑} ส.สหา.(ไทย) ๑๘/๖๗/๕๗.

^{๑๒๘๒} ส.สหา.(ไทย) ๑๘/๖๘/๕๘.

^{๑๒๘๓} อัง.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๔/๔๖๒.

^{๑๒๘๔} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๓/๗๒.

เป็นต้นว่า ท่านยังไม่เคยลิ้มรสของกาม แต่กลับมามากมายเที่ยวภิกขาจาร สึกไปบริโศกคามคุณ เสียก่อนแล้วค่อยบวชไม่ดีกว่าหรือ

พระสมิทธิโพธิสัตว์ได้ตอบนางเทพธิดาไปว่า ชีวิตนั้นสั้นนัก ไม่รู้จะตายวันไหน บอกไม่ได้ จะเอามัวสนใจใฝ่ใถ่อะไรกับกามคุณทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เราจึงต้องเร่งชวนชวายเป็นบำเพ็ญสมณธรรม ไม่ให้เวลาสูญเปล่าไป

สมุทท์ตตะ, พระ

พระสมุทท์ตตะ จัดอยู่ในกลุ่มเพื่อนของพระเทวทัต หลักฐานชั้นพระบาลี ปรากฏเพียงแห่งเดียวคือเป็นคณะร่วมกับพระเทวทัต พระโกกาลิกะ พระกฏโมรกตีสสกะ และพระขันทเทวีบุตร ร่วมกันบวชให้กับนางสิกขามานารูปหนึ่ง การบวชครั้งนี้ได้รับการตำหนิเพราะนางภิกษุณีอุลลันนทาได้นิมนต์พระเถระทั้งหลายมาบวชให้ แต่ครั้นเห็นของเคี้ยวของฉันจำนวนมาก ก็นิมนต์ให้พระเถระเหล่านั้นกลับไปแล้วก็กลุ่มพระเทวทัตเป็นผู้บวชให้แทน^{๑๒๘๕}

สวิญญูระ, พระ

พระสวิญญูระ ปรากฏในสวิญญูสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๒๘๖} ความว่า พระสวิญญูระและพระมหาโกฏิฐิตะได้เข้าไปหาพระสารีบุตร ทั้ง ๓ ได้สนทนาเกี่ยวกับเรื่องบุคคล ๓ ประเภทในโลก คือ กายสักขีบุคคล ทิฏฐิปัตตบุคคล และ สัทธาวิมุตตบุคคล โดยพระสารีบุตรได้ถามพระสมิทธิและพระมหาโกฏิฐิตะว่า ชอบใจบุคคลประเภทไหน พระสวิญญูระได้ตอบไปว่า ตนชอบใจสัทธาวิมุตตบุคคล ขณะที่พระมหาโกฏิฐิตะตอบไปว่า ตนชอบใจกายสักขีบุคคล ส่วนพระสารีบุตรได้ตอบว่า ตนชอบใจทิฏฐิปัตตบุคคล

หลังจากสนทนากันจบแล้ว ทั้ง ๓ รูปก็ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อขอฟังมติว่า พระพุทธเจ้าจะทรงเห็นประการใด ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า การตอบปัญหาโดยส่วนเดียวว่าบุคคลนี้ดีกว่า ประณีตกว่า ไม่ใช่จะทำได้ง่าย เพราะอาจเป็นไปได้ว่า ทั้งกายสักขีบุคคล ทิฏฐิปัตตบุคคล หรือสัทธาวิมุตตบุคคลอาจเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์

สวิญญูระ,

สวิญญูระ เป็น ๑ ใน ๕ ชื่อพจนานุกรมที่นับว่าเป็นชื่อชั้นต่ำ เป็นชื่อเลว ประกอบด้วย อวกัณณกะ ขวักกัณณกะ ธนัญญูระ สวิญญูระ และกุลวัฑฒกะ ในพระบาลีระบุว่า “เป็นที่ชื่อที่เขาเหยียดหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในห้องถ้ำนั้นๆ จัดเป็นชื่อที่เลว^{๑๒๘๗} ภิกษุใดนำชื่อเหล่านี้มากล่าวเสียดสีเพื่อนพรหมจารีด้วยกัน ทรงปรับอาบัติปาจิตตีย์^{๑๒๘๘}

สังกัจจะ, สามเณร

^{๑๒๘๕} วิ.ภิกขุณี.(ไทย) ๓/๑๑๖๖/๓๕๑.

^{๑๒๘๖} อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๑/๑๖๖.

^{๑๒๘๗} วิ.มहा.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๒.

^{๑๒๘๘} วิ.มहा.(ไทย) ๒/๑๗/๒๐๖.

สามเนรสังกิจจะ ปรากฏในในขุททกนิกาย ธรรมบท ^{๑๒๘๙} พระผู้มีพระภาคตรัสปรารภ พระคาถาเพื่อโอวาทแก่พระภิกษุ ๕๐๐ รูป ใจความว่า ผู้มีศีล เฟ่งพินิจ แม้มมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าคนทุศีล ไม่มีจิตตั้งมั่นที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี และในสังกิจจเถรคาถา ^{๑๒๙๐} ปรารภคาถาที่ อุบาสกผู้ถึงถามว่า ทำไมหลบมาอยู่หน้าฝน ที่อยู่ที่ไม่สบาย ท่านจะพอใจได้หรือ เพราะความสงบเป็นที่ ต้องการของผู้เจริญมาน

ประวัติสามเนรในอรรถกถาธรรมบท ^{๑๒๙๑} และอรรถกถาสังกิจจเถรคาถา แห่งขุททกนิกาย เถรคาถา ^{๑๒๙๒} ระบุว่า เป็นบุตรธิดาเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถีคนหนึ่ง ในขณะที่อยู่ในท้องมารดานั้นเอง มารดาได้เสียชีวิตลง ญาติพี่น้องจึงนำนางไปเผา ในขณะที่ไฟกำลังไหม้ร่างกายของนางอยู่นั้น เป็นอัศจรรย์ที่ไฟไม่ไหม้ส่วนท้อง พวกสัปเหร่อได้ใช้หลาวเหล็กแทงส่วนท้องที่ไฟไม่ไหม้นั้นเสร็จแล้วก็ กลับด้วยถ่านเพลิง พอกลบถ่านเพลิงเข้ากับส่วนที่ยังไม่ไหม้แล้ว ก็พากันกลับบ้าน

วันรุ่งขึ้น พวกสัปเหร่อมาดับเชิงตะกอน เห็นทารกนอนอยู่อย่างนั้น ก็พากันแปลกใจ ไฟไม่ได้ทำอันตรายใด ๆ เลย มีเพียงปลายคิ้วเท่านั้นที่มีรอยที่เกิดขึ้นจากการใช้เหล็กหลาวแทงก่อนยกเข้าไปใส่กองไฟเผา อรรถกถาอธิบายเหตุผลประเด็นนี้ว่า ที่เป็นเช่นนั้นเพราะผู้ที่เกิดในภพสุดท้าย ถ้ายังไม่บรรลุนิพพานแล้ว อะไรก็ไม่สามารถทำให้เสียชีวิตได้

พวกสัปเหร่อได้อุ้มเด็กกลับบ้านไปให้พวกหมอทำนายชีวิตดู หมอทำนายไว้ ๒ ด้าน คือ ถ้าเด็กอยู่ครองเรือน พวกเครือญาติ ๗ ชั่วโมงจักไม่ยากจน ถ้าออกบวชจักมีพระ ๕๐๐ รูปเป็นบริวาร แวดล้อม พวกญาติจึงตั้งชื่อให้ว่า สังกิจจะ เพราะหางตาเป็นแผลเพราะถูกหลาวเหล็ก

สังกิจจกุมาร มีอายุได้ ๗ ขวบเมื่อทราบประวัติของตนเองจากปากของเด็กเพื่อนบ้าน ก็ปรารถนาจะบวช พวกญาติจึงพาไปขอบวชจากพระสารีบุตร ในวันบวชพระเถระให้ตั้งปัญจกกรรมฐานแล้วให้บวช สามเนรได้บรรลุพระอรหันต์ผล พร้อมด้วยปฏิสัมภทาในขณะที่ปลงผมเสร็จนั้นเอง

ความในอรรถกถาธรรมบท ^{๑๒๙๓} มีเนื้อความระบุดูต่อไปอีกว่า ครั้งหนึ่ง กุลบุตรชาวเมืองสาวัตถีประมาณ ๓๐ คน ได้ฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใส ได้ขอบวชถวายชีวิตในพระพุทธศาสนา อยู่ในสำนักครบ ๕ พรรษาแล้ว ได้เรียนวิปัสสนากรรมฐานจากพระพุทธเจ้าแล้ว กราบทูลไปบำเพ็ญสมณธรรมที่ป่าแห่งหนึ่ง พระพุทธองค์เห็นภัยจะเกิดแก่ภิกษุเหล่านี้ และมีสามเนรสังกิจจะเท่านั้นที่จะช่วยเหลือได้ พระองค์จึงรับสั่งให้ภิกษุเหล่านั้นไปอำลาพระสารีบุตรก่อนแล้วค่อยไป

เมื่อเดินทางไปถึง พระสารีบุตรทราบความนัยจึงบอกให้พาสามเนรสังกิจจะไปด้วย ตอนแรกภิกษุเหล่านั้นปฏิเสธด้วยเกรงว่าจะเป็นภาระ พระเถระได้ยืนยันว่าสามเนรนี้จักไม่เป็นภาระ แต่เป็นผู้ทำหน้าที่เปลื้องภาระกายภาคหน้า พวกภิกษุจึงยอมพาสามเนรไปด้วย จากนั้นทั้งหมดเป็น ๓๑ รูป รวมทั้งสามเนรก็อำลาพระเถระแล้วก็ออกเดินทาง มนุษย์พวกหนึ่งเห็นภิกษุทั้งหลาย เกิดความเลื่อมใส จึงได้นิมนต์ให้อยู่จำพรรษา และรับปากจะพากันอุปถัมภ์บำรุงตลอดพรรษา ภิกษุเหล่านั้นจึงรับนิมนต์

^{๑๒๘๙} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๐/๖๔.

^{๑๒๙๐} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๙๗/๔๔๓.

^{๑๒๙๑} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๔๖๖.

^{๑๒๙๒} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๓/๔๑๘.

^{๑๒๙๓} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๔๖๕.

ในวันเข้าพรรษา ภิกษุเหล่านั้นได้ตั้งกติกากันว่า "ยกเว้นเวลาเข้าบิณฑบาต และเวลาเย็นบำรุงพระเถระเท่านั้น เวลาที่เหลือให้ปฏิบัติธรรม ห้ามอยู่ด้วยกัน ๒ รูป ต้องบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุดุธรรมให้ได้ภายในพรรษา ถ้ารูปใดไม่สบายก็ให้ศิระฆังบอก ภิกษุที่เหลือจะมาปรุงยาถวาย เมื่อทำกติกาดตกลงกันอย่างนี้แล้ว ก็แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรม

ต่อมาวันหนึ่ง มีชายยากไร้คนหนึ่งหนีภัยแล้งมาจากต่างเมือง หวังจะไปขอพึ่งพาลูกสาวอีกเมืองหนึ่ง เดินผ่านมาถึงหมู่บ้านนั้นด้วยอาการอดโรย ขณะนั้นภิกษุทั้งหลายได้กลับมาจากบิณฑบาตและกำลังทำภตกิจพอดี พบเขาจึงสอบถาม ทราบเรื่องแล้วเกิดความสงสาร จึงได้ให้อาหารที่เป็นเดนไปรับประทาน เขาเห็นอาหารเหลือมากมายก็สงสัย จึงถามภิกษุเหล่านั้นว่า มีกิจนิมนต์หรือจึงมีอาหารมากมายขนาดนี้ ภิกษุเหล่านั้นก็ตอบว่า ไม่มีกิจนิมนต์ แต่พวกตนได้อาหารเช่นนี้ทุกวัน

ชายยากไร้คิดว่า ตนเองทำงานแทบตายก็ไม่ได้กินอาหารดีเช่นนี้ จะไปอยู่ที่ไหนที่อื่น อยู่อาศัยกับภิกษุเหล่านี้สบายกว่า จึงขออาศัยอยู่ทำวัตรปฏิบัติอุปัฏฐากพระสงฆ์ด้วย พวกพระภิกษุก็อนุญาต เขาขยันทำงานช่วยเหลือพระภิกษุเหล่านั้นเป็นอย่างดี ผ่านไป ๒ เดือน ก็หวนคิดถึงลูกสาวจึงแอบหนีออกจากอารามโดยไม่บอกกล่าวอำลาผู้ใด เพราะเกรงว่าจะไม่ได้รับอนุญาต

อย่างไรก็ตาม หนทางที่ชายยากไร้นั้นไปจะต้องผ่านป่าดงใหญ่ ในดงนั้นมีโจร ๕๐๐ คน ได้บนบานเทวดาว่าจะถวายพลีกรรมด้วยมนุษย์ในวันที่ ๗ วันนั้นเป็นวันที่ ๗ พอตีเมื่อชายยากไร้นั้นเดินผ่านเข้าไปกลางดงก็ถูกพวกโจรจับตัวมัดไว้ เตรียมที่จะทำพิธีพลีกรรมแก่เทวดา เขาตกใจกลัวตายได้ร้องขอชีวิตไว้และเสนอว่า เขาเป็นคนจันทาลวรรณะต่ำซ้ำยากไร้ เทวดาอาจจะไม่พอใจ พวกภิกษุเป็นผู้มีศีลสูงส่ง เทวดาจึงจะพอใจ ไปจับพวกภิกษุมาทำพลีกรรมจะดีกว่า พวกโจรเห็นดีด้วยจึงให้เขาพอไปที่อารามที่ภิกษุเหล่านั้นพักอาศัยอยู่ เมื่อไปถึงก็ได้บอกให้โจรเคาะระฆังเป็นสัญญาณ ภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ยินเสียงระฆังก็เข้าใจว่ามีภิกษุไม่สบายก็มารวมกันที่ศาลา หัวหน้าโจรจึงประกาศให้ทราบว่าการภิกษุ ๑ รูป เพื่อไปทำพลีกรรม

ภิกษุแต่ละรูปต่างก็อาสาให้โจรนำตนไปทำพลีกรรม หาได้มีใครยอมใครไม่ สามเณรจึงขอโอกาส และเสนอตัวไปเอง แต่ก็ได้รับการคัดค้านจากภิกษุทั้งหลาย เพราะสามเณรเป็นศิษย์ของพระสารีบุตรฝักมา ถ้าให้โจรนำสามเณรไปฆ่าทำพลีกรรมก็เกรงว่าพระสารีบุตรจำตำหนิเอาได้ สามเณรจึงต้องชี้แจงให้ทราบว่า พระพุทธเจ้าและพระอุปัชฌาย์ให้ตนมาก็เพื่อมาแก้ปัญหานี้เอง จึงยกมือไหว้พวกภิกษุเดินตามพวกโจรไป

พวกภิกษุซึ่งยังเป็นปุถุชนต่างก็ร้องไห้ส่งสารสามเณร พร้อมกับกำชับหัวหน้าโจรว่า ในช่วงที่พวกตระเตรียมพิธีนั้น ให้นำสามเณรไปไว้ที่อื่นก่อน เพราะเกรงสามเณรจะกลัว หัวหน้าโจรก็รับปากจากนั้นก็ได้นำสามเณรไปที่ดง เมื่อตระเตรียมทุกอย่างเสร็จแล้ว หัวหน้าโจรได้ถือดาบเดินเข้าไปหาสามเณรหวังจะตัดคอ สามเณรได้นั่งเข้าฌานนิ่งอยู่ พอไปถึงหัวหน้าโจรก็ฟันลงเต็มแรงปรากฏว่าดาบงอพับ เขาเข้าใจว่าฟันไม่ดี จึงยกดาบขึ้นฟันใหม่ ปรากฏว่า ดาบพับม้วนจนถึงด้าม

หัวหน้าโจรเห็นปาฏิหาริย์เช่นนั้นก็ตกใจ และเกิดอัศจรรย์ใจ เพราะปกติดาบของตนฟันหินยังขาด แต่พอฟันคอสามเณรกลับงอพับดั่งใบตาล จึงคิดว่า ดาบไม่มีจิตใจยังรู้คุณของสามเณร ส่วนตนมีจิตใจยังไม่สำนึกเสียอีก จึงได้ทิ้งดาบลงดินแล้วคุกเข่าลงกราบสามเณร พร้อมกับกล่าวว่า คนเป็นพินเห็นพวกตนแล้วต้องตัวสั่นวิ่งหนีไป แต่สามเณรกลับไม่แสดงอาการสะทกสะท้านใด ๆ ทั้งหน้าตาก็ผุดผ่องแจ่มใส

ครั้งนั้น สามเณรได้ออกจากฉานแล้วแสดงธรรมแก่หัวหน้าโจรว่า ธรรมด้าตภาพของ พระอรหันต์เป็นเหมือนของหนักวางอยู่บนศิระษะ พระอรหันต์เมื่ออตภาพนี้แตกไปยอมยินดี พระ อรหันต์จึงไม่กลัวตาย ทุกข์ทางใจยอมไม่มีแก่พระอรหันต์ผู้ไม่มีความห่วงใย ผู้ก้าวล่วงภัยทุกอย่างได้ แล้ว

หัวหน้าโจรพอได้ฟังคำสามเณรแล้ว พร้อมลูกน้องทั้งหมดได้ให้สามเณรแล้วขอบวช สามเณรได้ตัดผม และชายผ้าด้วยดาบของโจรเหล่านั้นแล้วให้บวชเป็นสามเณรถือศีล ๑๐ เสร็จแล้วได้ พาสามเณร ๕๐๐ รูปเหล่านั้นกลับไปยังอาราม รายงานให้พวกภิกษุทราบความปลอดภัยเพื่อความเบา ใจ มีแก่ใจในการปฏิบัติธรรม จากนั้นก็ได้อำลาภิกษุเหล่านั้นแล้วพาสามเณร ๕๐๐ รูป ไปเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคได้ยกเรื่องนี้เป็นเหตุ ได้ทรงแสดงธรรมแก่สามเณรเหล่านั้น สิ้นพระธรรม เทศนา ทั้งหมดได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ทูลขออุปสมบท

สังการวามานพ

สังการวามานพ ปรากฏในสังการวสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย ^{๑๒๙๔} ความระบุไว้ว่า สังการว มานพอาศัยอยู่ในบ้านปัจฉลกับปะ เรียนจบไตรเพท พร้อมทั้งนิชฌิตศาสตร์ เกฏฐศาสตร์ พร้อมกับ อักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญในโลกายตศาสตร์และลักษณะมหา บุรุษ

วันหนึ่งนางธัญชานีพราหมณ์พลัง ได้เปล่งอุทานปรารภพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ให้สังการวามานพได้ยิน จึงได้รับการตำหนิ ด่าทอด้วยความไม่พอใจว่ากล่าวถึงสิ่งอปมงคล พราหมณ์ผู้ ทรงไตรเพทหนึ่งอยู่ แต่กลับไปกล่าวสรรเสริญคุณของสมณะหัวโล้น นางจึงได้กล่าวตอบว่า พราหมณ์ยังไม่รู้จักศีล และปัญญาของพระพุทธเจ้า ถ้ารู้จักคงไม่พูดเช่นนั้น สังการวามานพได้ยินนางกล่าวได้ตอบ เช่นนั้น ก็สั่งกำชับว่า หากพระพุทธเจ้ามาถึงหมู่บ้านก็ให้บอก จะได้ชักใช้ไล่เสียดปัญญาคุณ นางก็ รับปาก และเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึง ก็ได้แจ้งแก่สังการวามานพ

สังการวามานพครั้งทราบข่าวการเสด็จมาหมู่บ้านปัจฉลกับปะ ก็ได้เข้าเฝ้าทูลถามว่าทรง เป็นสมณะจำพวกไหน พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า พระองค์เป็นสมณผู้รู้ยิ่งในปัจจุบันด้วยพระองค์ เอง มิใช่สมณะผู้เป็นผู้ฟังตามกันมา จากนั้นก็ทรงเล่าประวัติของการบำเพ็ญสมณธรรมของพระองค์ นับตั้งแต่การบำเพ็ญเพียรในสำนักอาหารดาบส การบำเพ็ญทุกกรกิริยาโดยประการต่าง ๆ กระทั่งหัน ไปบำเพ็ญเพียรทางจิต และได้บรรลุเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า สิ้นพระภาสิตของพระผู้มีพระ ภาค สังการวามานพเกิดความเลื่อมใส แสดงตนเป็นอุบาสก นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

สัณชัยเวลัฏฐบุตร,เจ้าลัทธิ

สัณชัยเวลัฏฐบุตร เป็น ๑ ในเจ้าลัทธิครูทั้ง ๖ ที่ปรากฏตนเองว่าเป็นพระอรหันต์ ในทีฆ นิกายระบุว่า เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงมีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมาก ยกย่องกันว่าเป็นคนดี มีประสพการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ^{๑๒๙๕} ได้แก่ ปุณณกัสส ปะ, มักขลิโคศาล, นิครนถ์นาฏบุตร, อชิตเกสกัมพล, ปุกุถัจจายน, และสัณชัยเวลัฏฐบุตร ซึ่งเป็นเจ้า

^{๑๒๙๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๗๓/๕๘๘.

^{๑๒๙๕} ที.สี.(ไทย) ๘/๑๕๕/๔๘.

ลัทธิที่หลบเลี่ยงไม่แน่นอน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อมราวิกเขปวาทะ อธิบายว่า สัจจะเวลัญญบุตรนี้ เมื่อมีใครถามปัญหา ก็มักจะเลี่ยงไม่ตอบตรงๆ เช่น ครั้งหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูตรัสถามถึงผลของความเป็นสมณะ ก็กลับตอบว่า ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า โลกหน้ามีจริงหรือ หากอาตมาภาพมีความเห็นว่ามีจริง ก็จะทูลตอบว่ามีจริง แต่อาตมาภาพมีความเห็น ว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มีใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มีใช่ จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็มีใช่^{๑๒๙๖} เป็นต้น

ในพระวินัยปิฎกระบุว่า พระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะ เมื่อครั้งเที่ยวออกแสวงหาโมกขธรรม ก็ได้ประพาศพรหมจรรย์ในสำนักของครูสัจจะ^{๑๒๙๗} แต่ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้วก็ละทิ้งสำนักครูสัจจะไปขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค การออกจากสำนักครั้งนั้น ทำให้อาจารย์สัจจะเสียใจมาก ถึงกับกระอักเลือด^{๑๒๙๘}

ในอรรถกถาที่ขนิทายมีหลักฐานระบุว่า สาวกของครูสัจจะเวลัญญบุตร เป็นนักบวชปริพาชกนิกายหนึ่งที่มุ่งผ้าขาว^{๑๒๙๙} เหตุที่ได้ชื่อว่า เวลัญญบุตร เพราะเป็นบุตรของช่างสาน^{๑๓๐๐}

สัจจปริพาชก,

สัจจปริพาชก ปรากฏในสัจจสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๓๐๑} ความระบุว่า สัจจปริพาชกได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลถึงข้อสงสัยที่ว่า พระอรหันตชินาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว จะไม่ล่วงละเมิดฐานะ ๕ ประการคือ ๑) ไม่อาจจงใจปลงชีวิตสัตว์ ๒) ไม่อาจถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ๓) ไม่อาจเสพเมถุนธรรม ๔) ไม่อาจพูดเท็จทั้งที่รู้ และ ๕) ไม่อาจสะสมบริโภคมกามเหมือนคฤหัสถ์ ข้อเท็จจริงเป็นประการ ยังทรงยืนยันอยู่หรือไม่

พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า ที่ตรัสว่าจะไม่ล่วงละเมิดฐานะ ๕ ประการ แต่ครั้งนี้ทรงเพิ่มอีก ๔ ประการ คือ ๖) ไม่อาจบอกคินพระพุทธเจ้า ๗) ไม่อาจบอกคินพระธรรม ๘) ไม่อาจบอกคินพระสงฆ์ และ ๙) ไม่อาจบอกคินสิกขา

สัจจิกขาบุตร,

สัจจิกขาบุตร ปรากฏในในคัมภีร์จุลวรรค^{๑๓๐๒} โพธิราชกุมารสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย^{๑๓๐๓} เนื้อความพรรณนาถึงโพธิราชกุมารได้สร้างปราสาท ประสงค์จะนิมนต์พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์มาฉันที่ปราสาท จึงได้รับสั่งให้สัจจิกขาบุตรรับภาระเดินทางไปกราบทูลนิมนต์

ความในพระบาลีมีเพียงเท่านั้น ส่วนในอรรถกถา ไม่มีรายละเอียดอื่นนอกเหนือจากนี้

สัจจชีวะ

^{๑๒๙๖} ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๙/๕๙.

^{๑๒๙๗} วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

^{๑๒๙๘} วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๒/๗๗.

^{๑๒๙๙} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๓๕.

^{๑๓๐๐} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑๓๒.

^{๑๓๐๑} อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๘/๔๔๗.

^{๑๓๐๒} วิ.จุ.(ไทย) ๗/๒๖๘/๔๙.

^{๑๓๐๓} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๔/๓๙๒.

สัญญาชีวमाणพ ปรากฏในคัมภีร์ชาดก^{๑๓๐๔} อรรถกถาขยายความว่า พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้ปรารถนาเหตุที่ภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนาถึงพระเจ้าอชาตศัตรูยกย่องพระเทวทัต สุดท้ายก็จะทรงกลายเป็นเหยื่อของพระเทวทัต หลงชื่อคำของพระเทวทัต ยึดอำนาจการปกครอง และทำปิตุฆาต แม้จะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ก็ไม่อาจบรรลุคุณวิเศษใด ๆ ได้

สัญญาชีวमाणพ เป็นศิษย์ของอาจารย์ทศปาโมกข์ในเมืองพาราณสี เรียนมนต์ทำให้ฟื้น แต่ยังไม่ได้รับมนต์แก้ แต่ก็เกิดร้อนวิชา อยากจะเอาตัวเพื่อน ๆ ที่ไปด้วยกัน ในระหว่างทางไปหาฟื้นจึงได้เสกเสื่อตายตัวหนึ่งให้กลับฟื้นขึ้นมา เสื่อตัวดังกล่าวเมื่อฟื้นขึ้นมา ก็กัดสัญญาชีวमाणพที่กำนคอ ถึงแก่ความตาย^{๑๓๐๕}

สันตกายเถระ, พระ

พระสันตกายเถระ ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท^{๑๓๐๖} พระผู้มีพระภาคตรัสปรารถนาพระคาถาว่า ภิกษุผู้มีกาย วาจา และใจสงบ มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว และเป็นผู้ละโลกามิสได้ จึงทรงเรียกว่า ผู้สงบระงับ ความในอรรถกถาธรรมบท^{๑๓๐๗} มีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้ พระสันตกายเถระ เป็นพระผู้มีอาจารย์ระงดงาม ไม่เคยปรากฏให้เห็นว่า ท่านคะนองมือ คะนองเท้า หรือแสดงการบิตกาย เป็นต้น กระทั่งเป็นที่กล่าวขานกันในหมู่ภิกษุทั้งหลายว่า ไม่เคยเห็นภิกษุผู้มีอาจารย์ระงดงามเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคทราบความนั้น ได้ยกพระสันตกายเถระเป็นแบบอย่างแก่ภิกษุทั้งหลาย

อนึ่ง นามว่า สันตกาย ก็ได้มาจาก อากัปกิริยา อาจารย์ระงดงามของท่าน

สันตติมหาอำมาตย์

สันตติมหาอำมาตย์ ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท^{๑๓๐๘} ความในอรรถกถาธรรมบท^{๑๓๐๙} ว่า เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าปเสนทิโกศล เคยได้รับความดีความชอบจากการปราบปรามปัจฉินตชนบท พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงพระราชทานราชสมบัติให้ครอบครองเป็นระยะเวลา ๗ วัน

ตลอดระยะเวลาที่ได้ครอบครองราชสมบัติ สันตติมหาอำมาตย์กลับใช้เวลาที่มีอยู่ทั้งหมด เสพสุขด้วยสุราและนารีตลอด ๗ วัน ครั้นถึงวันที่ ๗ ได้ประดับประดาด้วยเครื่องอสังการทุกอย่าง ประทับนั่งบนคอช้างไปสู่งทำอาบน้ำ ระหว่างทางเห็นพระศาสดาเสด็จเข้าไปปนิทบาต จึงได้ผงกศีรษะถวายบังคม

พระศาสดาทรงทำการแย้ม ทำให้พระอานนท์สงสัย กราบพูลถามสาเหตุ จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า สันตติมหาอำมาตย์ จะมาสู่สำนักของพระองค์ บรรลุพระอรหัตต์ และจักนั่งบนอากาศ ชั่วโมง ๗ ลำดล ปรีนิพพานในวันนี้ มหาชนได้ยินคำสนทนา ก็เกิดความคิด ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกคิดว่า สมณโคตมสักแต่จะมีปากตรัสไปเรื่อย คนเมฆาขนาดนั้น จะบรรลุพระอรหัตต์ ปรีนิพพานบนอากาศได้อย่างไร ขณะที่กลุ่มที่สองคิดว่า วันนี้จักได้เห็นพุทธานุภาพ

^{๑๓๐๔} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๕๐/๖๑.

^{๑๓๐๕} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๒/๖๑๒-๖๑๓.

^{๑๓๐๖} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๗๘/๑๕๐.

^{๑๓๐๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๕๕๒.

^{๑๓๐๘} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๔/๗๕.

^{๑๓๐๙} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๑๑๓.

ฝ่ายสันตติมหาอำมาตย์ ระหว่างที่เพลิงเปลวอยู่ที่ทำน้ำ ชมการแสดงของหญิงพื่อนอยู่นั้นเอง หญิงพื่อนก็เกิดลมพิษในท้อง ปากกล้า ตาเหลือก ล้มลงตายทันทีทันใด ทำให้สันตติมหาอำมาตย์ตกใจ และเกิดความเสียใจเป็นอย่างมาก ถึงกับสร้างเมฆาตันที่ คร่ำครวญหา จะมีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะบรรเทาความเศร้าโศกนี้ได้ จึงได้พาพลกายทั้งหมดไปเฝ้าพระศาสดา

พระศาสดา ครั้นสันตติมหาอำมาตย์มาถึง ถวายบังคมแล้ว ได้ตรัสพระคาถาว่า “กิเลสเครื่องกังวลใจ มีอยู่ในกาลก่อน เธอจงยังกิเลสเครื่องกังวลนั้นให้ห่างไป กิเลสเครื่องกังวล จงอย่ามีแก่เธอในภายหลัง ถ้าเธอจักไม่ยึดถือข้อนี้ในท่ามกลาง จักเป็นผู้สงบระงับเที่ยวไป”^{๑๓๑๐} จบพระคาถาสันตติมหาอำมาตย์บรรลุประอรหัตต์ ครั้นพิจารณาอายุสังขารของตน จึงได้กราบทูลลาเพื่อปรินิพพาน เมื่อได้รับพุทธานุญาตแล้ว จึงได้กราบถวายบังคม จากนั้นก็เหาะขึ้นในบนอากาศชั่วลำตาล เล่าประวัติของตนในอดีตชาติเสร็จแล้ว เข้าเตโชธาตุปรินิพพานดั่งนัยแห่งพระดำรัสทุกประการ

หลังปรินิพพานของสันตติมหาอำมาตย์แล้ว ก็ทำให้เกิดปัญหาตามมาในระหว่างภิกษุทั้งหลายว่า จะเรียกสันตติมหาอำมาตย์ว่าอย่างไร จะเป็นได้สมณะหรือไม่อย่างไร พระผู้มีพระภาคทรงทราบ จึงได้ตรัสว่า ความเป็นพราหมณ์ สมณะ หรือภิกษุ ไม่ได้เป็นกันที่เครื่องอาภรณ์ภายนอก หากเป็นที่ความประพฤติที่ประเสริฐ

สัตตภู, พระเจ้า

พระเจ้าสัตตภู เป็นพระเจ้าแผ่นดินปกครองกรุงทันตปุระ แคว้นกาลิงคะ ทรงเป็น ๑ ในบรรดาพระราชา ๗ พระองค์ที่ปรากฏในทีฆนิกาย มหาวรรค^{๑๓๑๑} ว่าเป็นพระราชาผู้ได้สำเร็จในสิ่งที่พึงปรารถนาทุกประการ ประกอบด้วย พระเจ้าสัตตภู แห่งเมืองทันตปุระ, พระเจ้าพรหมทัตแห่งเมืองโปตนะ, พระเจ้าเวสสภู แห่งเมืองมาหิสสตี, พระเจ้าภรตนะ แห่งเมืองโรรุกะ, พระเจ้าเรณู แห่งเมืองมิถิลา, พระเจ้าอตรฐ แห่งเมืองจำปา และพระเจ้าอตรฐ แห่งเมืองพาราณสี

สัตตรสวัคคีย์, ภิกษุ

ภิกษุสัตตรสวัคคีย์ ตามศัพท์มีความหมาย กลุ่มภิกษุ ๑๗ รูป ทั้งหมดเป็นชาวเมืองราชคฤห์ เคยเป็นสหายกันมาตั้งแต่สมัยยังไม่ได้บวช มีอุปาสีเป็นหัวหน้า ในคัมภีร์พรรณนาไว้ว่า ภิกษุเหล่านี้เมื่ออยู่ก็จะอยู่ด้วยกัน เมื่อจะไปก็ไปด้วยกัน^{๑๓๑๒} และมักก่ออภิกรรม เป็นต้นเหตุบุญผู้ติลิกขาบทหลายสิกขาบทตั้งหลักฐานปรากฏในพระวินัย

สมัยหนึ่ง พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ ได้ช่วยกันนั่งทับภิกษุรูปหนึ่งในกลุ่มภิกษุฉัพพัคคีย์ จนถึงแก่ภรรณภาพด้วยตั้งใจจะลงโทษ ต่อมาเกิดร้อนใจเกรงว่าต้องอาบัติปาราชิก จึงได้นำเรื่องไปกราบทูลเพื่อทรงวินิจฉัย กรณีนี้ตรัสว่า ไม่เป็นปาราชิก แต่ทรงปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่พวกเขา^{๑๓๑๓}

สมัยหนึ่งกลุ่มภิกษุสัตตรสวัคคีย์ ได้ปูที่นอนในวิหารสงฆ์แห่งหนึ่ง เมื่อจะจากไป ไม่เก็บ ไม่ใช้คนอื่นเก็บ ทั้งไม่ได้มอบ พากันจากไป เสนาสนะถูกปลวกกัด เป็นเหตุให้ภิกษุทั้งหลายผู้มักน้อย

^{๑๓๑๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๐/๒๔๒.

^{๑๓๑๑} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๐/๒๔๒.

^{๑๓๑๒} วิ.มทา.(ไทย) ๒/๑๑๔/๒๕๕.

^{๑๓๑๓} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๘๗/๑๖๙.

ตำหนิ ต่อมาความทราบถึงพระผู้มีพระภาค ทรงยกเรื่องนี้เป็นเหตุ บัญญัติสิกขาบท วางโทษปรับ ปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด^{๑๓๑๔}

ครั้งหนึ่ง ภิกษุสัตตรสวัคคีย์ ได้พากันซ่อมวิหารหลังหนึ่งด้วยหวังจะจำพรรษาที่นั่น พวกภิกษุฉัพคคีย์เห็นนั้นก็ชักชวนกันจะไปไล่ออก แต่อีกกลุ่มห้ามไว้ โดยบอกว่า ให้ซ่อมแซมเสร็จแล้วค่อยไปไล่ เมื่อภิกษุสัตตรสวัคคีย์ซ่อมแซมเสร็จ ภิกษุฉัพคคีย์ก็พากันไปไล่ออก โดยบอกว่า วิหารนี้เดิมเป็นของพวกตน จากนั้นก็ฉุดคร่าพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ออกจากวิหาร ซึ่งข้อเท็จจริงแล้วเป็นของสงฆ์ เรื่องจึงบานปลายทราบถึงพระผู้มีพระภาค จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามฉุดคร่าภิกษุออกจากวิหารซึ่งเป็นของสงฆ์ และทรงปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ผู้ล่วงละเมิด^{๑๓๑๕}

ภิกษุสัตตรสวัคคีย์ยังเป็นต้นเหตุของการบัญญัติห้ามบริโภคอาหารในเวลาวิกาล^{๑๓๑๖} ต้นบัญญัติของการบัญญัติพระวินัยห้ามภิกษุเล่นน้ำ^{๑๓๑๗}

สัตตฤกะ, นาย

นายสัตตฤกะ ปรากฏในสุลลสาชาดก^{๑๓๑๘} ความในอรรถกถา^{๑๓๑๙} ระบุว่า นายสัตตฤกะเป็นโจร มีกำลังเท่าช้างสาร เวลากลางคืนก็ออกปล้น สร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชน กระทั่งมีพระบรมราชโองการสั่งให้ทหารนำจับตัวมาลงโทษตามอาญาบ้านเมือง แต่ขณะที่กำลังถูกนำตัวไปประหารชีวิตนั้น หญิงงามเมืองชื่อสุลลสาเห็นเข้า เกิดความรักปรารถนาจะได้มาเป็นสามี จึงได้วางแผน และติดสินบนเจ้าพนักงานนำตัวออกมา อยู่กินฉันทามีภรรยาได้ ๔ เดือน นิสัยโจรเดิมาก็เริ่มวางแผนการชั่ว

วันหนึ่งจึงออกอุบายว่า ตนได้เคยบนบานไว้ ถ้าวอดชีวิตจะกลับไปถวายบรรณาการแก่รุกขเทวดาที่ยอดเขาแห่งหนึ่ง จากนั้นก็ชวนนางสุลลสาผู้เป็นภรรยาแต่งอาภรณ์เครื่องประดับที่มีราคา ออกเดินทางไปที่ภูเขาแห่งหนึ่ง แต่เมื่อไปถึงก็ชักมีดออกมาเตรียมจะฆ่านางและชิงเอาทรัพย์ทั้งหมดไป หากแต่ด้วยไหวพริบของนาง ทำให้นายสัตตฤกะหลงตายใจ สุดท้ายก็ถูกนางสุลลสาผลักเทวดาในที่นั่งนั่นเอง

ชาดกเรื่องต้องการสะท้อนให้เห็นถึงปัญญาไหวพริบของหญิงในการเอาตัวรอด ดังคาถาสรูปชาดกที่ว่า ชายจะเป็นบัณฑิตในที่ทุกแห่งก็หาไม่ แม้หญิง ก็เป็นบัณฑิตมีปัญญาเฉลียวฉลาดได้เหมือนกัน เหมือนนางสุลลสา คิดอุบายหาทางจรรอดพ้นจากเงื้อมมือของโจร

สันตฤฎฐะ, อุบาสก

อุบาสกชื่อสันตฤฎฐะ ปรากฏในทีฆนิกาย มหาวรรค^{๑๓๒๐} ความระบุว่า เป็น ๑ ในผู้ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า หลังจากตายไปแล้ว เพราะเหตุที่ละสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการได้แล้ว จะปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก

^{๑๓๑๔} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๑๑๕/๒๙๖.

^{๑๓๑๕} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๑๒๕/๓๐๓.

^{๑๓๑๖} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๒๔๘/๔๐๕.

^{๑๓๑๗} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๓๓๖/๔๗๑.

^{๑๓๑๘} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๘/๒๘๘.

^{๑๓๑๙} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๔๘๘.

^{๑๓๒๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑.

ในคัมภีร์ไม่ได้ระบุอะไรไว้มาก กล่าวแต่เพียงว่า สันตฤทธอุบาสกนี้ เป็นชาวบ้านนาทิกาคาม วันหนึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปพร้อมกับพระอานนท์ ทรงพักอยู่ที่พระตำหนักอิฐ นาทิกาคาม อานนท์ก็ได้กราบทูลถามถึงบุคคลที่อยู่ในนาทิกาคามนับตั้งแต่แต่ พระสาหะ ภิภษุณินันทา สุทัตตะ อุบาสก สุชาติอุบาสก วมถึงสันตฤทธอุบาสก เป็นต้น ตายไปแล้วบังเกิดที่ไหน พระพุทธเจ้าได้พยากรณ์ว่า ท่านเหล่านั้นบางท่านเป็นสกทาคามี จะกลับมาอีกครั้ง แต่บางท่านก็เป็นอนาคามี จะไม่กลับมาเกิดอีก

สันทกะ, ปริพาชก

สันทกะปริพาชก ปรากฏในสันทกะสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย^{๑๓๒๑} ความสังเขปว่า เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี สมัยนั้นสันทกะปริพาชก พร้อมด้วยหมู่ปริพาชก ประมาณ ๕๐๐ คน อาศัยอยู่ ณ ถ้ำปลักชะ ทั้งหมดกำลังสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ ด้วยเสียงอื้ออึงระหว่างนั้นเองพระอานนท์ได้เดินเข้าไปในบริษัทของปริพาชกเหล่านั้น สันทกะปริพาชกได้นิมนต์พระอานนท์นั่งบนอาสนะที่เหมาะสม จากนั้นก็เชิญชวนพระอานนท์แสดงลัทธิธรรม พระอานนท์ได้แสดงลัทธิไม่ใช่การประพุดิพรหมจรรย์ ๔ และพรหมจรรย์ที่ไม่น่าไว้วางใจ ๔ ประการนี้ วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพุดิ

ลัทธิที่ไม่น่าไว้วางใจว่าเป็นการประพุดิพรหมจรรย์ ๔ ได้แก่ ๑) ลัทธิที่สอนว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้ ทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี ๒) ลัทธิที่สอนว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดช่องย่องเบา เป็นขู้ พุดเท็จ ผู้ทำเช่นนั้นก็ไม่จัดว่าทำบาป ๓) ลัทธิที่สอนว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ๔) ลัทธิที่สอนว่า สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืนมั่นคงคงอยู่อดุญเขา

พรหมจรรย์ที่ไม่น่าไว้วางใจ ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ศาสดาที่ตั้งตนเป็นสัพพัญญู รู้เห็นธรรมทั้งปวง ปฏิญาณญาณทัสสนะอย่างเบ็ดเสร็จว่า เมื่อเราเดินอยู่ หยุดอยู่ หลับอยู่ และตื่นอยู่ ญาณทัสสนะย่อมปรากฏต่อเนื่องตลอดไป ๒) ศาสดาที่เชื่อถือการฟังตามกันมา ด้วยการถือสืบๆ กันมา และด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ ๓) ศาสดาที่เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา ศาสดาที่แสดงธรรมปฏิญาณของตน ตามเหตุผล และการคาดคะเนความจริง และ ๔) ศาสดาที่เป็นผู้โง่เขลา งามาย เมื่อถูกถามปัญหาก็ไม่กล้าตอบ แบ่งรับแบ่งสู้ อย่างนั้นก็ไม่ใช่ อย่างนี้ก็ไม่ใช่

สันทกะปริพาชก ได้ฟังธรรมจากพระอานนท์ เกิดความเลื่อมใส จึงได้ชวนบริวารทั้งหมด ประพุดิพรหมจรรย์ในศาสนาของพระโคตม

สันธะ, พระ

^{๑๓๒๑} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๓/๒๖๐.

พระสันระ ปรากฏในสันธสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๓๒} ความสังเขปว่า พระสันระเข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิเษกแล้วนั้น ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนให้พระสันระคิดอย่างม้าอาชาไนย อย่าคิดอย่างม้ากระจอก

ม้ากระจอก ถูกนำไปผูกใกล้รางข้าวเหนียว ก็คิดถึงแต่ข้าวเหนียว ไม่ได้มีความคิดว่าจะทำอะไรเป็นการตอบแทนสารถิผู้ฝึก เปรียบเหมือนคนบางคนในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนต้นไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี มีจิตถูกกามราคะกลุ้มรุม ครอบงำ ไม่รู้วิธีสลัดกามราคะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง ส่วนม้าอาชาไนยตรงกันข้าม

สัปทาสเถระ, พระ

พระสัปทาสเถระ ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๓๒๓} พระผู้มีพระภาคปรารภตรัสพระคาถาความว่า ผู้มีความเพียรมั่นคง แม้ชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้เกียจคร้าน ไม่มีความเพียรที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี

ความในอรรถกถา^{๑๓๒๔} มีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

พระสัปทาสเถระ เดิมเป็นกุลบุตรอาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี ได้ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว เพียรพยายามอยู่หลาย ๒๕ พรรษา^{๑๓๒๕} ก็ไม่ได้ความสงบใจแม้เพียงลัดนิ้วมือ จึงคิดฆ่าตัวตาย เบื้องต้นได้ให้งูมีพิษกัด แต่งูก็ไม่กัด แม้จะเอามือสอดเข้าไปในปาก งูก็ไม่ทำอันตรายใด ๆ แก่ท่าน ต่อมาจึงเอามัดโกนปลงผมเตรียมจะเชือดคอตนเอง ระหว่างนั้นก็ได้ระลึกถึงศีลของตนเองตั้งต้นแต่บรรพชาอุปสมบท เห็นศีลของตนบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน เกิดปีติแผ่ซ่านไปทั่ว สรีระ ช่มปีติได้แล้ว เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย

อนึ่ง เหตุที่งูไม่กัดท่านเพราะเหตุว่า งูตัวดังกล่าวนี้ได้เคยเกิดเป็นทาสของท่าน จึงไม่อาจกัดสรีระของผู้เป็นนายของตน เหตุนี้ท่านจึงได้นามว่า สัปทาสเถระ

สัพพกามี, พระ

พระสัพพกามี เป็นสัทธีวิหาริกของพระอานนท์ เป็นพระเถระที่มีอายุยืนถึง ๑๒๐ ปี^{๑๓๒๖} ท่านเป็นกำลังสำคัญในการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ โดยทำสังคายนาครั้งนี้ ทำภายหลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๑๐๐ ปี มีพระยสภากัณทกบุตรเป็นประธาน พระเรวตะเป็นผู้ถาม ส่วนพระสัพพกามีทำหน้าที่เป็นผู้วิสัชนา ประการวิภูษิต ๑๐ ประการที่ภิกษุชาววัชชีบุตรยกขึ้นแสดง

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๓๒๗} ระบุว่า พระสัพพกามีเกิดในตระกูลกษัตริย์ในนครเวสาลี ได้นามว่า สัพพกามะ ครั้นเจริญวัยญาติทั้งหลายก็จัดให้มีเหย้าเรือน แต่เพราะความเป็นผู้มีอัธยาศัยในการออกจากทุกข์ เกลียดการครองเรือน จึงออกบวชในสำนักพระธรรมกัณทาคาริก ครั้งหนึ่งได้เข้าไปในบ้านพร้อมกับอุปัชฌาย์ ได้เห็นภรรยาของตนก็เกิดความสงสาร พลันกิเลสเกิดขึ้นด้วยอำนาจ อโยนิ

^{๑๓๒๒} อัง.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๙/๔๐๓.

^{๑๓๒๓} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒/๖๕.

^{๑๓๒๔} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๔๘๓.

^{๑๓๒๕} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๐๕/๔๐๙.

^{๑๓๒๖} วิ.จุ.(ไทย) ๗/๔๕๕/๔๐๙.

^{๑๓๒๗} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๓/๒๓๑.

โสมนสิการ ท่านเกิดความสังเวชใจ จึงได้ไปยังป่าช้า กำหนดอสุณิมิต ทำฌานให้เกิดในป่าช้านั้นให้เป็นบาท เจริญวิปัสสนาก็ได้บรรลุพระอรหันต์

สัพพัตต์, พระเจ้า

พระเจ้าสรรพัตต์ มาในยุธัญชยชาติก^{๑๓๒๘} อรรถกถา^{๑๓๒๙} ระบุแต่เพียงว่า พระราชาพระองค์นี้ครองราชย์เมืองรัมมะ ทรงมีพระราชโอรส ๑,๐๐๐ พระองค์ ทรงพระราชทานพระราชโอรสพระองค์ใหญ่พระนามว่า ยุธัญชยะ เป็นพระอุปราช พระราชโอรสองค์ใหญ่นี้ ต่อมาให้พิจารณาเห็นไตรลักษณ์ ขณะเสด็จประพาสอุทยาน เกิดสังเวชสลดใจ ต่อมาให้กราบทูลลาพระราชบิดาออกผนวช บำเพ็ญกุศลสมาบัติ เข้าถึงพรหมโลก

สัพพมิตตะ,

พระสัพพมิตตะ ปรากฏในทีฆนิกาย มหาวรรค^{๑๓๓๐} ระบุไว้แต่เพียงว่า เป็นพระผู้ทำหน้าที่อุปัชฌาย์พระพุทธรูปเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นี้ ทรงอุบัติขึ้นในกัปที่ ๓๑ นับเป็นกัทรกัป

อนึ่ง ในกัทรกัป มีพระพุทธรูปเจ้าอุบัติขึ้น ๕ พระองค์ ประกอบด้วย พระพุทธรูปเจ้าพระนามว่า เวสสกุ พระพุทธรูปเจ้าพระนามว่า กุสันธะ พระพุทธรูปเจ้าพระนามว่า โกนาคมนะ พระพุทธรูปเจ้าพระนามว่า กัสสปะ และพระพุทธรูปเจ้าพระนามว่า โคดม

สัมพละ, พระ

พระสัมพละ ปรากฏในคัมภีร์ปริวาร^{๑๓๓๑} ความระบุว่า เป็น ๑ ในบรรดาพระเถระที่เดินทางจากชมพูทวีปมาเกาะสิงหล ประกอบด้วย พระมหินทะ พระอัญญิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต ทั้งหมด ทำหน้าที่เป็นผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา สอนพระวินัยปิฎกที่เกาะตามพโยณนิ สอนนิกาย ๕ ปกรณ์ ๗

สัมพุละ, พระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าสัมพุละ เป็นอดีตชาติของพระนัสเสนิทายกเถระ ปรากฏในนัสเสนิทายกเถราราพทาน^{๑๓๓๒} ทรงอุบัติขึ้นในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ มีพระนามว่า สัมพุละ เพราะมีพลานุภาพมาก

สัมพูลา, พระนาง

พระนางสัมพูลา ปรากฏในสัมพูลาชาตก^{๑๓๓๓} เป็นพระชายาของเจ้าชายโสติสเสน ผู้เป็นพระราชบุตรพระเจ้ากรุงพาราณสี อรรถกถาชาตก^{๑๓๓๔} มีรายละเอียดว่า พระนางมีพระรูปโฉมงดงาม

^{๑๓๒๘} ขุ.ชา.๒๗/๗๓/๓๖๖.

^{๑๓๒๙} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๖/๖๕.

^{๑๓๓๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

^{๑๓๓๑} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕.

^{๑๓๓๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙/๓๓๙.

^{๑๓๓๓} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๙๗/๕๘๓.

มีผิวพรรณเปล่งปลั่ง ต่อมา เจ้าชายโสทธิเสนเกิดเป็นโรคเรื้อน พวกแพทย์ไม่สามารถเยียวยาได้ จึงตัดสินใจหนีเข้าป่าไปตายดาบหน้าเพียงลำพัง มีเพียงพระนางสัมพุลาท่านนั้นที่ขอติดตามเสด็จไปด้วย

พระราชกุมารได้สร้างอาศรมอยู่ในป่า โดยมีพระนางสัมพულาทรงปฏิบัติบำรุงนับตั้งแต่กวาดพระอาศรม ตักน้ำใช้ น้ำฉัน บดยาทาแผล แสงหาผลไม้นวดพั้นคั้นพระพระสรีรกาย เป็นต้น อย่างไม่มีข้อบกพร่องทุกประการ

วันหนึ่งขณะพระนางออกไปหาผลไม้อยู่ อสุรตนหนึ่งแสวงหาอาหาร เห็นพระนางเข้าลงอาบน้ำที่ลำธารแห่งหนึ่ง ก็เกิดมีจิตปฏิพัทธ์ จึงได้เชิญชวนไปอยู่ด้วย แต่นางปฏิเสธ เพราะว่ามีสามีแล้ว ฝ่ายอสุรก็พยายามยกเหตุผลมาเกลี้ยกล่อมต่าง ๆ นานา เมื่อไม่สมประสงค์ จึงจับพระนางเพื่อเคี้ยวกินเป็นอาหาร ด้วยอานุภาพแห่งความซื่อสัตย์ที่พระนางมีต่อพระราชกุมาร ทำให้ท้าวสักกะลงมาช่วยให้รอดพ้นจากเงื้อมมือของอสุร ได้กลับไปพบพระราชกุมารอีกครั้ง

ในคัมภีร์ระบุว่า เมื่อพระนางกลับมา ก็ถูกพระราชกุมารต่อว่า และเคลือบแคลงสงสัยในพฤติกรรมของพระนาง ด้วยทรงเห็นว่า วันนี้นางกลับผิดเวลา คงจะไปแอบมีสัมพันธ์กับพวกพรานไพร่ ดาบส หรือวิชาธรเป็นแน่ สุดท้ายพระนางก็ตักน้ำอธิษฐานแสดงความบริสุทธิ์ใจว่า พระนางนั้นมีความซื่อสัตย์ รักเดียวใจเดียว ไม่เคยมีบุรุษอื่นยิ่งกว่า ด้วยอำนาจสัจจวาจา ขอให้โรคในพระวรกายระงับดับหายไป

เมื่อพระนางสัมพულาทำสักการี้อย่างนี้ แล้วรณน้ำถวายเป็นโรคเรื้อนของโสทธิเสนราชกุมารก็ระงับหายทันที ทั้งสองจึงได้ออกจากป่า กลับไปยังเมืองพาราณสี สร้างความปลาบปลื้มยินดีให้แก่พระราชบิดาเป็นอย่างมาก พระองค์ได้ทรงยกเศวตฉัตรให้แก่โสทธิเสน และให้อภิเษกพระนางสัมพულาไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี ส่วนพระองค์ได้ออกผนวชเป็นฤาษี

สัมภุตสาณวาสี, พระ

พระสัมภุตสาณวาสี ปรากฏในจลวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๑๓๓๔} ความสังเขปว่า เมื่อครั้งที่ท่านพักอยู่ที่โอคังคบรรพต พระยสกาภิกษุชุกบุตรได้เข้าไปหา ชักชวนให้ร่วมมือกันชำระอธิกรณ์กรณีภิกษุวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลีแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ ซึ่งท่านก็ได้รับปากและร่วมมือ กระทั่งนำมาซึ่งการระงับอธิกรณ์ด้วยอุพพาหิกวิธี โดยให้สงฆ์เลือกภิกษุชาวปราจีน ๔ รูป ประกอบด้วย พระสัพพกามี พระสาหะ พระอุชชโสภิต พระวาสภคามิกะ และภิกษุชาวเมืองปาฐะยุยะ ๔ รูป ประกอบด้วย พระเรวตะ พระสัมภุตสาณวาสี พระยสกาภิกษุชุกบุตร พระพระสุมนะ ทำหน้าที่ชำระ

อนึ่ง อุพพาหิกวิธี คือ วิธีระงับอธิกรณ์ในกรณีประชุมสงฆ์มีความไม่สะดวกด้วยเหตุผลบางอย่าง เช่น มีเสียงแข็งแรงแ ไม่มีใครฟังใคร จำเป็นต้องตั้งตัวแทนในที่ประชุมนั้นเป็นคณะทำงานแล้วมอบให้นำไปวินิจฉัย

สัมมชชนเถระ, พระ

^{๑๓๓๔} ขุ.ชา.(ไทย) อ.๓/๗/๔๙๖.

^{๑๓๓๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๕๐/๔๐๐.

พระสัมมาชชนเถระ ปรากฏในขุททนิกาय ธรรมบท^{๑๓๓๖} พระผู้มีพระภาคตรัสปรารภพระคาคาว่า ผู้ใดประมาทในกาลก่อน ภายหลังไม่ประมาท ผู้นั้นย่อมทำให้โลกนี้สว่างไสว ดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ ฉะนั้น ความในอรรถกถา^{๑๓๓๗} มีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

พระสัมมาชชนเถระเที่ยวกวาดไม่รู้จักเวลา ไม่หยุดไม่หย่อน วันหนึ่งถือไม้กวาดไปที่สำนักของพระเวตเถระซึ่งกำลังนั่งพักกลางวันอยู่ แล้วก็พูดเชิงตำหนิว่า เกียจคร้าน บริโภคอาหารที่ชาวบ้านถวายด้วยศรัทธาแล้วยังมานั่งเฉย ไม่รู้จักเอาไม้กวาดมากวาดที่ใดที่หนึ่ง พระเวตเถระได้ยินเข้า จึงสั่งให้ไปอาบน้ำแล้วเข้ามาหาท่าน

เมื่อพระสัมมาชชนเถระมาแล้ว พระเวตเถระก็ได้กล่าวสอนว่า การเที่ยวเดินกวาดทั้งวัน ไม่รู้จักเวลานั้น ไม่สมควร ที่ควรภิกษุควรกำหนดเวลากวาดแต่เช้าตรู่ จากนั้นก็เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตแล้วก็มานั่งที่พักกลางวันหรือที่พักกลางคืน สาธยายอาการ ๓๒ ประการ เริ่มปรารภความเสื่อมไปในอติภาพ จากนั้นจึงลุกขึ้นกวาดในเวลาเย็น ทำเช่นนี้ จึงจะได้ชื่อว่าไม่ตัดโอกาสของตน

พระสัมมาชชนเถระ ตั้งอยู่ในโอวาทของพระเวตเถระแล้ว ไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ภายหลังเพื่อภิกษุไม่เห็นท่านเดินกวาดเหมือนแต่ก่อนก็ถามว่า ทำไมไม่กวาด ท่านตอบว่า แต่ก่อนตนประมาท เดียวนี้ไม่ประมาทแล้ว จึงไม่ได้เดินกวาดเหมือนแต่ก่อน ภิกษุทั้งหลายกล่าวโทษว่าท่านพยากรณ์พระอรหันต์ผล จึงได้กราบทูลพระพุทธรูปเจ้า

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรับรองว่า บัดนี้พระสัมมาชชนเถระได้บรรลุพระอรหันต์แล้ว

สัมมิลลหาสินี, ดาบสินี

นางสัมมิลลหาสินี ปรากฏในอนนุโสจยชาดก^{๑๓๓๘} ปรารภเหตุที่ทุกคนไม่ควรเศร้าโศก ความในอรรถกถา^{๑๓๓๙} ระบุว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ปรารภภุมมพินธุหนึ่งภรรยาตาย เศร้าโศกเสียใจ ไม่ยอมรับประทานอาหาร เข้าไปป่าชำระรังให้คร่ำครวญแต่เพียงผู้เดียว พระผู้มีพระภาคทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโศกาปิตมรรค จึงได้เสด็จไปโปรด ทรงแสดงธรรมให้ภุมมพินธุคลายความเศร้าโศกด้วยทรงยกอนนุโสจยชาดก

เนื้อความชาดกปรารภพระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์ ถูกบิดามารดาหว่านล้อมให้แต่งงาน แต่พระโพธิสัตว์ประสงค์จะออกบวช เมื่อขัดใจบิดามารดาไม่ได้ ก็ให้คนปั้นรูปหญิงงาม จากนั้นจึงบอกกับบิดามารดาว่า ถ้าได้หญิงงามเห็นปานนี้ จะยอมแต่งงาน บิดามารดาก็รับปาก โดยให้คนนำรูปปั้นเที่ยวแสวงหาหญิงผู้มีลักษณะดังกล่าว กระทั่งไปเจอนางสัมมิลลหาสินีธิดาของพราหมณ์ผู้มั่งคั่งในเมืองกาสิ จึงได้ทำการสู่ขอนางมาแต่งให้กับลูกชาย

ทั้ง ๒ ครั้งแต่งงานแล้ว แม้จะนอนที่นอนเดียวกัน ก็ไม่ได้แลดูกันและกันด้วยอำนาจกิเลส แต่อยู่ในสถานที่เดียวกันเหมือนภิกษุ ๒ รูป เหมือนพรหม ๒ องค์ จำเนียรกาลล่วงไป เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตแล้ว ทั้งสองก็สละสมบัติทั้งหมด ออกบวชเป็นดาบส-ดาบสินี อยู่ที่หิมวันตประเทศ มีรากไม้และผลไม้เป็นอาหาร

^{๑๓๓๖} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๒/๘๖.

^{๑๓๓๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๑๕๘.

^{๑๓๓๘} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๙/๑๗๙.

^{๑๓๓๙} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๕๖๙.

ต่อมานางสัมมิลลหาสินี เกิดอาพาธลงโลหิต ประกอบกับไม่ได้รับการดูแลรักษาที่ถูกต้อง ทำให้นางเสียชีวิตลง ขณะที่ดาบสกำลังเข้าไปในบ้านเพื่อบิณฑบาต ครั้นกลับมาเห็นมหาชนกำลังเศร้าโศกอยู่นั้น ดาบสนั่งบนแผ่นกระดานที่นางนอนอยู่ บริโภคอาหารตามปกติ เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น ทำให้มหาชนสงสัย จึงได้ถามว่า นางเป็นอะไรกับท่าน ดาบสก็ตอบว่า เมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์นางเป็นภรรยาของเรา เมื่อได้ยินดังนั้น มหาชนยิ่งสงสัยหนักเข้า เพราะขนาดพวกตนไม่ได้เป็นอะไรกับนางยังเศร้าโศกเสียใจ อดทนไม่ได้ เพราะเหตุใดท่านจึงไม่ร้องไห้

ดาบสได้ตอบไปว่า ตอนที่นางยังมีชีวิตอยู่ นางเป็นยังเป็นอะไรกับเรา แต่บัดนี้ ไม่ได้เป็นอะไรกันแล้ว เพราะนางไปสู่อุปรโลก ไปสู่อำนาจของคนอื่นแล้ว จะต้องร้องไห้เพราะเหตุใด เมื่อกล่าวเสร็จดาบสก็ได้แสดงธรรมแก่มหาชน จากนั้นทั้งหมดก็ช่วยกันทำการจาปนกิจศพนางสัมมิลลหาสินี

สาเกตะ,พระ

พระสาเกตะ เป็นต้นบัญญัติห้ามภิกษุดื่มสุราและเมรัย^{๑๓๔๐} ในคัมภีร์ระบุว่า พระสาเกตะได้ทำการทรมานนาคซึ่งมีฤทธิ์มาก ทำให้ชาวบ้านเลื่อมใส ปวารณาว่า ปวารณาสิ่งใดขอให้บอก จะจัดถวาย พระเถระจึงขอหัวเชื้อสุราที่หายาก ชาวบ้านก็ตั้งใจ พากันเตรียมไว้ทุกหลังคาเรือน พอเห็นพระสาเกตะเดินบิณฑบาตก็นิมนต์ท่านดื่ม กระทั่งเมาไม่ได้สติ นอนกลิ้งอยู่ที่ประตูเมือง

พระผู้มีพระภาคเสด็จมาพร้อมกับภิกษุทั้งหลายทอดพระเนตรเห็นเข้า ก็รับสั่งให้นำไปที่อาราม ให้นอนหันศรีษะไปทางพระผู้มีภาค แต่พระสาเกตะก็นอนกลิ้ง พลิกหันเท้าไปทางพระผู้พระภาคเจ้า

พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรอาการเช่นนี้ จึงตรัสถามว่า แต่ก่อนพระสาเกตะเคารพยำเกรงในตถาคต แต่บัดนี้เป็นอย่างไร แต่ก่อนสาเกตะมีฤทธิ์ สามารถสู้กับนาคได้ แต่สภาพตอนนี้เป็นอย่างไรร จากนั้นจึงได้ทรงยกเรื่องนี้เป็นเหตุ ได้ทรงบัญญัติห้ามภิกษุดื่มสุราและเมรัย ผู้ใดล่วงละเมิดต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๓๔๑}

พระสาเกตะ ถือเป็นพุทธอุปฐากรูปหนึ่งของพระพุทธเจ้า ความในคัมภีร์มหาวรรค^{๑๓๔๒} ระบุว่า ท่านเคยได้นำกุลบุตร ๘๐,๐๐๐ คน เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งแสดงฤทธิ์ต่อหน้าพระพักตร์และต่อหน้ากุลบุตร ๘๐,๐๐๐ คนนั้น เป็นเหตุให้กุลบุตรเหล่านั้นเลื่อมอย่างยิ่งในพระพุทธเจ้า เพราะเพียงได้เห็นฤทธิ์ของพระสาวกยังน่าอัศจรรย์ถึงเพียงนี้

อนึ่ง ในคัมภีร์อุปทาน^{๑๓๔๓} ระบุว่า พระสาเกตะนี้ ได้เคยบำเพ็ญบารมีไว้แล้วในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกเป็นระยะเวลายาวนาน ในสมัยแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม แรงกุศลกรรมได้กระตุ้นเตือน ได้ออกบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาค ครั้นบวชแล้วก็ได้เว้นกายทุจริต วจีทุจริต ขำระอาชีวะให้บริสุทธิ์ เป็นผู้ฉลาดในเตโชธาตุ กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว อยู่อย่างไม่มีอาสวะ ถึงพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖

^{๑๓๔๐} วิ.ม.หา.(ไทย) ๒/๓๒๖/๔๖๒.

^{๑๓๔๑} วิ.ม.หา.(ไทย) ๒/๓๒๗/๔๖๕.

^{๑๓๔๒} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๒.

^{๑๓๔๓} ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗/๑๕๒.

สาณวาสี, พระ

พระสาณวาสี มีชื่อปรากฏอยู่ในมหาวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๑๓๔๔} เพียงแห่งเดียว ความระบุน่า ท่านจำพรรษาอยู่กุกกุฎาราม เขตกรุงปาตลีบุตรพร้อมกับพระเถระอีกหลายรูป คือ พระนิลวาสี พระโคปกะ พระภค และพระผลิกสันทานะ โดยในระหว่างนี้ มีภิกษุ ๓ รูป จากเมืองปาตลีบุตร ได้เดินทางไปสอบถามปัญหาข้อวินัย กรณีอยู่ในวัดไม่ครบ ๔ รูป จะรับจีวรที่เจ้าภาพถวายแก่สงฆ์ได้หรือไม่ ซึ่งได้รับการยืนยันว่า จีวรที่เกิดขึ้นเป็นสิทธิ์ของภิกษุที่อยู่ในอาวาสนั้นๆ จนถึงคราวเตาะกะฐิน

สาณ, สามเณร

สามเณรสาณมีชื่อปรากฏในสาณสูตร แห่งสังยุตตนิกาย^{๑๓๔๕} ความระบุน่า ท่านเป็นบุตรของอุบาสิกาผู้เคร่งครัดผู้หนึ่ง ในกรุงสาวัตถี ต่อมาเมื่อเหตุการณ์ถูกอมนุษย์เข้าสิง เพราะท่านคิดจะลาสิกขา ทำให้เกิดความโกลาหลไปชั่วขณะหนึ่ง

ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๓๔๖} ระบุน่า สามเณรเป็นบุตรคนเดียวของอุบาสิกา นางให้บรรพชาในเวลาเป็นหนุ่ม สามเณรเป็นคนเฉลียวฉลาด ขยันหมั่นเพียร บวชมาแล้วก็ทำวัตรอุปัชฌาย์ อาจารย์ และทำกิจต่าง ๆ จนเป็นที่รักของภิกษุทั้งหลาย

วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายได้มอบหมายให้สามเณรกล่าวบทสรภัญญะ สามเณรก็ได้กล่าวสรภัญญะด้วยเสียงอันไพเราะ หลังจากลงจากธรรมาสน์แล้วก็ได้อุทิศส่วนกุศลให้แก่มารดาของตน มารดาบิดาไม่ทราบว่ามีสามเณรอุทิศส่วนกุศลไปให้ แต่นางยังมิเป็นผู้เป็นมารดาของสามเณรในภพก่อน ได้มานุโมทนาส่วนบุญของสามเณร พวกเทวดาทั้งหลายรู้ว่านางยังมิเคยเป็นมารดาของสามเณรก็ยกย่องให้เกียรติ ด้วยเคารพในสามเณร

ภายหลังต่อมา สามเณรเกิดอยากสึก แม้อุบาสิกาผู้เป็นมารดาของท่านพยายามห้าม แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ จะสึกให้ได้ วันนั้นจึงได้เข้าไปในบ้านแต่เพียงผู้เดียว มารดาเห็นว่าสามเณรจะมาลาสิกขา ก็ประวิงเวลาด้วยการจัดแจงอาหารถวายสามเณร ให้สามเณรนั่งคอยก่อน ขณะที่นางยังมิได้ทำตามตรวจดูอยู่ เห็นสามเณรนั่งอยู่ที่บ้าน ประรณานาจะลาสิกขา เกิดความละอาย จึงได้ไปที่บ้านเพื่อทำลายแผนการลาสิกขาของสามเณร โดยเข้าสิงสามเณร บิดคอให้ล้มลงที่พื้น มีนัยน์ตาเหลือก น้ำลายไหลดินอยู่ที่พื้น

ฝ่ายมารดาเห็นกิริยาอันแปลกของสามเณรก็วิ่งมาประคองให้นอนบนขา ชาวบ้านแตกตื่นมาช่วยกันทำพิธีกรรมต่าง ๆ เมื่อฟื้นขึ้นมาเกิดความรู้สึกละอายที่ตนถูกอมนุษย์สิง เพราะธรรมดาผู้มีศีลอมนุษย์ไม่สามารถเข้าสิงได้ ท่านกลับได้หิริและโอตตปปะ จึงได้บอกมารดาว่า ไม่ต้องการสึกจะสึกแล้ว มารดาได้ยินก็ดีใจเป็นอย่างยิ่ง และเมื่อสอบถามอายุแล้วครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ก็ได้จัดแจงให้สามเณรได้อุปสมบท ครั้นอุปสมบทแล้วไม่นาน ก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

สาติ, พระ

พระสาติ ปรากฏในมหาตัตถสัจจสูตร^{๑๓๔๗} ความระบุน่า พระสาติ เดิมมีเป็นบุตรชาวประมง มาบวชในพระธรรมวินัยแล้วเกิดมีทิฏฐิรามกว่า ตนรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงว่า

^{๑๓๔๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖.

^{๑๓๔๕} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๒๓๙/๓๔๒.

^{๑๓๔๖} ส.สค.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๙๙.

วิญญาณนี้นั้นแลไม่ใช่อื่น ท่องเที่ยวไป เล่นไป ภิภุชทั้งหลายเห็นว่าไม่ถูกต้อง และเพื่อต้องการเปลี่ยน ทัศนคติดังกล่าว จึงนำตัวไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสถามพระสาคิวว่า วิญญาณคืออะไร พระสาคิวก็กราบทูลว่า วิญญาณ คือสภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยวิบากกรรมทั้งหลายทั้งส่วนดีและส่วนชั่วในทันทีนั้น ^{๑๓๔๘} เมื่อทรงสดับ คำกราบทูลของพระสาคิวเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคก็ตรัสตำหนิว่า พระองค์ไม่เคยสอนเช่นนั้น แล้วจะมากล่าวว่า “รู้ทั่วถึงธรรม” ได้อย่างไร จากนั้นจึงได้ทรงแสดงปัจฉยาการแห่งวิญญาณโดยพิสดาร และทรงแสดงตัมหาสังขยวิมุตติ พร้อมกับทรงห้ามมิให้ภิภุชทั้งหลายรับทราบว่าเป็นพระสาคิวบุตรชาวประมง เป็นผู้ติดอยู่ในข่ายคือตัมหา และกองแห่งตัมหาใหญ่ ^{๑๓๔๙}

สาธินะ, พระราชา

พระเจ้าสาธินะ ปรากฏในสาธินราชชาดก ^{๑๓๕๐} พระราชาพระองค์นี้ครองราชเมืองมิลิถานนคร เป็นผู้มีบุญญาธิการ กระทั่งพระอินทร์ประสงค์จะทอดพระเนตร จึงได้ให้มาตลีเทพบุตรไป อัญเชิญเสด็จไปยืนเมืองสวรรค์ ครั้นไปถึงพระอินทร์ก็ได้ให้บำรุงบำเรอด้วยกามอันเป็นทิพย์ แต่พระเจ้าสาธินะหาได้เพลิดเพลินยินดีไม่ ได้ตรัสกับพระอินทร์ว่า แต่ก่อนพระองค์ก็อยู่เมืองสวรรค์ ยินดีในสมบัติของสวรรค์ แต่บัดนี้หาได้ยินดีไม่ ด้วยทรงเห็นว่า สมบัติที่ได้มาเพราะผู้อื่นหยิบยื่นให้ ก็ไม่ต่างอะไรกับของยืม อยากรู้เสียก็สู้ทำเอง สร้างเองไม่ได้

สามา, หญิงคนฉกา

นางสามา ปรากฏในกณเวรชาดก ^{๑๓๕๑} ความในอรรถกถา ^{๑๓๕๒} สรุปลงข้อนี้ได้ดังนี้
นางสามาได้ชื่อว่าเป็นหญิงคนฉกา อาศัยอยู่ในเมืองพาราณสี มีค่าตัว ๑ พันกหาปณะ เป็นที่โปรดปรานของพระราชา มีบรรณทาสี ๕๐๐ คนเป็นบริวาร แต่นางมีจิตปฏิพัทธ์โจรที่กำลังถูกนำไป ประหารชีวิต จึงวางแผนตดสินบน

บุตรเศรษฐีผู้หนึ่ง มีจิตปฏิพัทธ์นางสามา ให้เงิน ๑ พันกหาปณะทุกวัน แม้คืนวันนั้นก็นำเงิน มาให้นาง นางรับเงินแล้ววางบนขาอ่อนแล้วก็นั่งร้องไห้ พร้อมกับระบายความในใจว่า พี่ชายถูกจับ ข้อหาเป็นโจร แต่ได้พูดคุยกับผู้ควบคุมแล้ว ถ้าได้เงิน ๑ พันกหาปณะจะปล่อยตัว บัดนี้ได้เงินแล้ว แต่ ยังหากคนช่วยจัดแจงเป็นธุระให้ไม่ได้

บุตรเศรษฐีได้ยินเช่นนั้น เพราะความที่หลงรักนางสามา บุตรเศรษฐีจึงอาสาเป็นธุระนำเงิน ไปมอบให้ผู้ควบคุม แต่เมื่อไปถึงก็ถูกกักตัวไว้ และถูกนำไปประหารชีวิตในเวลาต่อมา ส่วนโจรก็ได้รับการปล่อยตัว โดยให้หนึ่งในยานที่ปกปิด แล้วนำไปส่งเรือนของนางสามา

นางสามาได้อภิรมย์อยู่กับโจรชั่วระยะเวลาหนึ่ง ก็ถูกโจรวางแผนฆ่าชิงทรัพย์ ด้วยการลวง ออกไปเที่ยวนอกบ้าน ขณะที่นางสามาเผลอต้ว ก็แอบไปข้างหลังรัดคอให้ล้มลง จากนั้นก็เปลี่ยน

^{๑๓๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๖/๔๒๗.

^{๑๓๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๘/๔๓๐.

^{๑๓๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๔/๔๕๑.

^{๑๓๕๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๐๒/๔๕๕.

^{๑๓๕๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๙/๑๗๐.

^{๑๓๕๒} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๔๙๗.

เครื่องประดับอาภรณ์หนีไป ดวงของนางสามายังไม่ถึงฆาต กลับฟื้นมาอีกครั้ง ครั้นฟื้นแล้วก็ได้สั่งให้นักแสดงกลุ่มหนึ่งทำหน้าที่ตามหาโจรผู้เป็นสามี กระทั่งไปเจอที่ชนบทแห่งหนึ่ง

นักแสดงกลุ่มนั้นพยายามสื่อสารว่า นางสามายังไม่ตาย และมีความประสงค์จะให้โจรกลับไปคืนรักกับนาง แต่โจรปฏิเสธด้วยเห็นว่า นางเป็นหญิงที่ไม่ซื่อสัตย์ สามารถเปลี่ยนชายที่เคยเชยชิตประจำให้ไปตายแทนตนเองได้ ต่อไปนางก็อาจจะทำเช่นนี้กับตนก็ได้

ความในชาตกรเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสอนภิกษุรูปหนึ่งที่กระสันอยากสึก เพราะนึกถึงภรรยาเก่า โดยหารู้ไม่ว่า ภรรยาเก่าผู้นี้ ได้เคยทำให้ตนเองถูกฆ่าตัดคอมาแล้วในอดีตชาติสมัยเป็นบุตรเศรษฐี หลงรักหญิงคนिकाชื่อสามา

สามาวดี, พระนาง

นางสามาวดี ปรากฏในอุทกนิกาย ธรรมบท^{๑๓๕๓} และในอุเทนสูตร อุทกนิกาย อุทาน^{๑๓๕๔} ความระบุดัง ฤกษ์ทั้งหลายได้กราบทูลถามถึงคติของนางสามาวดี พระมเหสีของพระเจ้าอุเทน พร้อมด้วยบริวาร ๕๐๐ ถูกลอบวางเพลิง และถูกไฟคลอกตายที่พระราชวังทั้งหมดว่าคติของหญิงเหล่านั้นเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้พยากรณ์ว่า หญิงเหล่านั้นขึ้นตำเป็นโสดาบัน ทั้งหมดชื่อไม่ตายเปล่า

ความในอรรถกถาธรรมบท^{๑๓๕๕} มีรายละเอียดดังนี้

นางสามาวดี เป็นธิดาของเศรษฐีนามว่าภัททวดี แห่งแคว้นภัททวดี เดิมชื่อว่า “สามา” ได้ชื่อว่าสามาวดีเพราะนางสามารถทำร้ายกันจัดแจงให้คนที่เข้าไปรับทานในโรงทานของโสกเศรษฐีให้มีความเป็นระเบียบ ไม่มีเสียงอึกทึกครึกโครมเหมือนแต่ก่อน

ความในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า เมื่อครั้งเกิดภัยแห้งแล้ง (ฉาดกภัย) ในเมืองภัททวดี เศรษฐี ได้พาภรรยา และลูกสาวอพยพหนีไปยังเมืองโกสัมพี เพื่อขอพักอาศัยกับโสกเศรษฐีผู้เป็นสหาย แต่เคราะห์กรรมซ้ำเข้าอีก ด้วยสภาพร่างกายที่อดอาหารมาหลายวัน อีกทั้งความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าจากการเดินทางไกล ทำให้ไม่กล้าไปพบสหายด้วยสภาพอย่างนั้น จึงอาศัยในศาลาใกล้ ๆ โรงทานของโสกเศรษฐีนั้น ตั้งใจว่าเมื่อร่างกายแข็งแรงดีแล้วจึงจะเข้าไปหาเพื่อน วันรุ่งขึ้น ให้ลูกสาวเข้าไปรับอาหารที่โรงทานของโสกเศรษฐี ความที่นางเป็นกุลสตรี เมื่อไปถึงก็ยืนเอียงอาย ไม่กล้าไปยื่นเบียดเสียดทำเสียงดังเหมือนขอทานคนอื่น ๆ ทำให้คนจัดทานสังเกตเห็น จึงเรียกมาถาม ทราบความแล้ว จึงมอบข้าวให้ ๓ ก้อน ครั้นได้มาแล้วก็นำไปมอบให้บิดามารดา

ฝ่ายบิดา ด้วยความหิวโหยมานาน กินเกินประมาณก็เลยตาย วันต่อมานางจึงรับมาแต่เพียง ๒ ก้อน วันนั้น ช่วงเวลากลางคืน ภรรยาของเศรษฐีก็ตายตามไปอีกคน วันรุ่งขึ้นนางจึงรับมาเพียงก้อนเดียวเท่านั้น ทำให้คนแจกทานประหลาดใจ จึงได้ซักถาม ครั้นทราบความจริงว่านางเป็นธิดาของภัททวดีเศรษฐี จึงได้รับนางมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม

^{๑๓๕๓} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๑๓๕๔} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๐/๓๑๙.

^{๑๓๕๕} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑๐๑.

หลังจากที่นางสามาวดีได้มาอาศัยในเรือน นางก็ช่วยจัดแจง ทำให้โรงงานเกิดความเรียบร้อย ทำให้โฆสกเศรษฐีเกิดความสงสัยว่า จึงเรียกมาสอบถาม ครั้นทราบความจริงแล้วก็ให้นำสามาวดีมา และตั้งนางไว้ในตำแหน่งธิดา พร้อมกับจัดหญิงสาว ๕๐๐ คนที่มีวัยเดียวกันให้เป็นบริวาร

ภายหลังวันหนึ่งพระเจ้าอุเทนได้ทอดพระเนตรเห็นนางสามาวดีพร้อมด้วยบริวารก็ทรงเกิดความสงสัย ได้ตรัสสอบถาม ครั้นทราบว่าป็นธิดาของโฆสกเศรษฐีก็รับสั่งให้คนไปแจ้งพระประสงค์เบื้องต้นเศรษฐีได้ขัดพระประสงค์ ทำให้พระเจ้าอุเทนทรงกริ้ว รับสั่งให้ปิดประตูตึตราทั่วทุกเรือนไม่ให้คนเข้าไปข้างใน นางสามาวดีกลับมาเห็นบิดามารดานั่งอยู่นอกบ้านก็ตกใจ สอบถามได้ความแล้ว จึงขอร้องให้บิดามารดาไปกราบทูลพระเจ้าอุเทนใหม่ ว่า นางยินดีที่จะทำตามพระประสงค์ทุกประการ แต่มีข้อแม้ว่าขอนำหญิงบริวาร ๕๐๐ คนไปอยู่ในวังด้วย ตั้งแต่นั้นมา นางสามาวดีก็ได้รับการอภิเษกเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอุเทน โดยทรงยกปราสาทหลังหนึ่งให้เป็นที่ประทับ

ในบรรดาหญิงบริวารของนางสามาวดี ๕๐๐ คนนั้น หญิงคนหนึ่งชื่อนางชูชุตตรา รับหน้าที่จัดซื้อดอกไม้มาให้นางสามาวดีทุกวัน ต่อมาวันหนึ่ง ขณะที่นางไปซื้อดอกไม้ตามปกตินั้น ได้มีโอกาสฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดาในบ้านของนายสุนนมาลาการผู้ขายดอกไม้ จนได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อนำดอกไม้ไปให้นางสามาวดีแล้ว ได้แสดงธรรมที่ตนฟังมานั้นแก่นางสามาวดี พร้อมทั้งหญิงบริวาร จนได้บรรลุเป็นพระโสดาบันด้วยกันทั้งหมด ตั้งแต่นั้นมา นางสามาวดี พร้อมด้วยบริวารมีจิตศรัทธาเลื่อมใสตั้งมั่นอยู่ในพระรัตนตรัย พวกกันสนใจในการฟังธรรม ปฏิบัติธรรม และสมาทานรักษาศีลอุโบสถเป็นประจำ

กาลต่อมาอีก พระเจ้าอุเทนได้พระนางवासุสทัตตา พระราชธิดาของพระเจ้าจัมทปชโชต แห่งกรุงอุชเชนี มาอภิเษกเป็นมเหสีองค์ที่สอง และได้นางมาคันทิยา สาวงามแห่งแคว้นกुरू มาอภิเษกเป็นมเหสีองค์ที่สาม และด้วยความงามเป็นเลิศทำให้พระเจ้าอุเทนทรงเสนาหา นางมาคันทิยายังนักได้พระราชทานหญิงบริวาร ๕๐๐ คนไว้คอยรับใช้นาง

อนึ่ง สำหรับนางมาคันทิยา ก่อนหน้าที่จะได้อภิเษกเป็นมเหสีของพระเจ้าอุเทน นางได้เคยมีความแค้นต่อพระพุทธเจ้าเป็นการส่วนตัวอยู่แล้ว ด้วยคราวหนึ่ง บิดาประสงค์จะยกนางให้กับพระพุทธเจ้า แต่ถูกพระพุทธเจ้าปฏิเสธอย่างไม่ใยดี พระดำรัสว่า ไม่ประสงค์จะสัมผัสนางแม้ด้วยปลายเท้า ทำให้นางผูกอาฆาต และหาทางแก้แค้นอยู่ตลอดเวลา นับตั้งแต่ว่าจ้างให้คนไปด่าพระพุทธเจ้า กระทั่งอาณนทหนไม้ไหว เชิญเสด็จไปอยู่เมืองอื่น แต่พระองค์ก็หาได้ใส่พระทัยคำด่าเหล่านั้นไม่

นางมาคันทิยา เมื่อไม่สามารถทำอะไรพระพุทธเจ้าได้ เห็นนางสามาวดีพร้อมบริวารเป็นสาวิกาของพระพุทธเจ้า ก็หันมาทำร้ายนางสามาวดีแทน โดยเริ่มจากคิดอุบายนับตั้งแต่ใส่ความแก่นางสามาวดี เรื่องส่งไก่ไปให้ทำพระกระยาหารถวาย แต่นางไม่ยอมทำ แต่ครั้งบอกให้ทำไปถวายพระพุทธเจ้า นางกลับชวนชวาย อุบายครั้งนี้ แม้จะไม่ทำให้พระเจ้าอุเทนหัวนไหวนัก แต่ก็มิผลพอสมควร

ต่อมานางมาคันทิยาก็กว้างแผนยุยงเรื่องนางสามาวดีวางแผนปลงพระชนม์พระเจ้าอุเทนด้วยการนำงูเข้าไปปล่อยในห้องบรรทม ครั้นนี้ทำให้พระเจ้าอุเทนกริ้วมาก ถึงกับลงโทษประหารชีวิตพระนางสามาวดี พร้อมด้วยบริวาร ๕๐๐ คน ด้วยการยิงด้วยธนู แต่ด้วยอานุภาพแห่งเมตตา ทำให้ลูกธนูไม่สามารถทำอันตรายแก่นางนางได้ ซ้ำลูกธนูที่ทรงยิงออกไป ยังกระเด็นย้อนพุ่งกลับมาเกือบจะถูกพระองค์ ทำให้ทรงตกใจ พลางดำหริว่า ธรรมดาลูกศรนี้ย่อมแทงทะลุแม้กระทั่งแผ่นหิน บัดนี้ สิ่งที่เป็นวัตถุที่จะกระทบในอากาศก็ไม่มี เหตุใดลูกศรจึงหวนกลับเข้าหาเรา ลูกศรนี้แม้จะไม่มีชีวิตจิตใจ แต่

ก็ยังรู้จักคุณของพระนางสามาวดี เราเสียอีกแม้เป็นมนุษย์กลับไม่รู้คุณของพระนาง ทันใดนั้น ท้าวเธอก็ตั้งคณธนูแล้วประนมหัตถ์ประคองอัญชลี กราบที่พระบาทของพระนางสามาวดี อ้อนวอนให้พระนางยกโทษให้ และขอถึงพระนางเป็นที่พึ่งตลอดไป พระนางสามาวดีกราบทูลให้พระราชาทรงถึงพระบรมศาสดาเป็นสรณะที่พึ่งเหมือนอย่างที่ท่านกระทำอยู่ ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้าอุเทนทรงมีศรัทธาในบวรพระพุทธศาสนา ทรงรักษาศีลฟังธรรมร่วมกับพระนางสามาวดีตามกาลเวลาและโอกาสอันสมควร

เมื่อแผนการทำร้ายพระนางสามาวดีหลายครั้งยังไม่ประสบผลสำเร็จ ยิ่งทำให้พระนางมาคันทียาเพิ่มความโกรธแค้นยิ่งขึ้น แล้วแผนการอันโหดเหี้ยมของพระนางก็เกิดขึ้นวันหนึ่งขณะที่พระเจ้าอุเทนเสด็จประพาสราชอุทยาน พระนางมาคันทียาสั่งคนรับใช้ให้เอาผ้าชุบน้ำมันแล้วนำไปพันที่เสาทุกต้น ในปราสาทของพระนางสามาวดี จากนั้นก็ลั่นกลอนข้างนอกแล้วจุดไฟเผาปราสาท

พระนางสามาวดี ขณะเมื่อไฟกำลังลุกลามเข้ามาใกล้ตัวอยู่นั้น มีสติมั่นคงไม่หวั่นไหว ให้โอวาทแก่หญิงบริวารทั้ง ๕๐๐ ให้เจริญเมตตาไปยังบุคคลทั่ว ๆ ไปแม้ในพระนางคันทียา ให้ทุกคนมีสติไม่ประมาท ให้มีจิตตั้งมั่นในเวทนาปริคหกัมมัฏฐานอย่างมั่นคง บางพวกบรรลูนาคามิผล ก่อนที่จะถูกไฟเผาผลาญกระทำกาละถึงแก่กรรม ได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ทั้งหมด

ภิกษุทั้งหลายทราบการตายของพระนางสามาวดี ก็พากันนั่งสนทนาว่า นางสามาวดีไม่สมควรตายอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเสด็จมาในที่ประชุมนั้น ตรัสถาม ทราบความแล้วก็ตรัสว่า นางสามาวดีไม่สมควรตายอย่างนี้ในชาตินี้ก็จริง แต่ความตายของนางสมควรแล้วแก่เหตุที่นางได้ทำไว้ในชาติปางก่อน จากนั้นก็ทรงตรัสอดีตชาติของพระนางที่ได้เคยจุดไฟเผาพระปัจเจกพุทธเจ้า

อนึ่ง พระนางสามาวดี ผู้มีปกติอยู่ประคบด้วยเมตตา (เมตตาวิหาร) ได้รับความยกย่องจากพระบรมศาสดา ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้อยู่ด้วยเมตตา^{๑๓๕๖}

สารีบุตร,พระ

พระสารีบุตร เป็นอัครสาวกเบื้องขวา คู่กับพระมหาโมคคัลลานะ ซึ่งเป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย นามเดิมคือ อุบัติสสะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ในหมู่บ้านนาลกะ ใกล้เมืองราชคฤห์ บิดาชื่อวังคันตะพราหมณ์ มารดาชื่อนางสารีพราหมณี มีน้องร่วมท้องเดียวกัน ๖ คน ได้แก่ พระจุนทะ, พระอุปเสน, พระเรวตะ, นางจาลา, นางอุปจาลา, และนางสีสุปจาลา ทั้งหมดได้บวชในสำนักของภิกษุ และภิกษุณี

ก่อนออกบวชแสวงหาโมกขธรรม ได้พร้อมกับเพื่อนคือโกลิตะ (นามเดิมของพระมหาโมคคัลลานะ) ไปเที่ยวงานมหรสพในเมืองราชคฤห์ แต่วันนั้นทั้ง ๒ เกิดความเบื่อหน่าย ตั้งคำถามกับตัวเองว่า เทียวแสวงหา และดูสิ่งที่ไร้สาระแก่สารเหล่านี้เพื่อประโยชน์อันใด สุดท้ายจึงได้ชวนกันแสวงหาโมกขธรรม โดยเบื้องต้นได้ไปฝากตัวเป็นศิษย์อยู่ในสำนักของอาจารย์สัญชัยปริพพาชก^{๑๓๕๗} จำเดิมแต่กาลที่ทั้งสองบวชในสำนักอาจารย์สัญชัยแล้ว ได้ถึงความพร้อมด้วยลาภและยศอย่างเหลือเฟือ เรียนจบลัทธิตของอาจารย์ เมื่อเห็นว่ายังไม่ใช่ทางหลุดพ้น จึงได้ลาอาจารย์ออกแสวงหาโมกขธรรมต่อไป^{๑๓๕๘}

วันหนึ่งอุบัติเหตุสสะได้พบพระอัสสชิ ๑ ในปัญจวัคคีย์ กำลังเดินบิณฑบาตด้วยอาการสำรวม เกิดความเลื่อมใส จึงเข้าไปถามถึงศาสนา และธรรมที่ศาสนาสั่งสอน พระอัสสชิอ้อมตัว ตอบไปว่า ตน

^{๑๓๕๖} อ.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๖๑/๓๒.

^{๑๓๕๗} วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๐/๓๒.

^{๑๓๕๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๑๒๒.

บวชไม่นาน จึงแสดงธรรมให้ฟังสั้น ๆ ว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุ และความดับแห่งเหตุอันนั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๑๓๕๙}

อุปติสสะได้ฟังธรรมเพียงเท่านั้น ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระโสดาบัน มีความยินดีเป็นอย่างมาก สอบถามพระอัสสชิว่า ขณะนี้พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหน ครั้นได้ความแล้วก็แจ้งความประสงค์ว่า จะกลับไปบอกเพื่อนก่อน จากจึงจะไปเฝ้าพระศาสดา

หลังอำลาพระอัสสชิแล้ว สารีบุตรก็กลับไปบอกโกลิตะผู้เป็นสหาย พร้อมกับแสดงธรรมที่พระอัสสชิแสดงแก่ตนให้แก่โมคคัลลานะฟัง โมคคัลลานะได้ฟังธรรมจากอัสสชิแล้ว ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันเช่นเดียวกัน^{๑๓๖๐} จากนั้นทั้งสองจึงนึกถึงอาจารย์สัญญาชัย อยากให้ท่านได้ดื่มอมตธรรมด้วย จึงได้พากันไปยังสำนักอาจารย์สัญญาชัยอีกครั้ง พร้อมทั้งเล่าเรื่องราวให้ฟัง และชวนไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ได้รับการปฏิเสธ เพราะอาจารย์สัญญาชัยถือว่าตนเองเป็นเจ้าลัทธิใหญ่แล้ว การไปเป็นศิษย์ผู้อื่นเปรียบเสมือนกับจระเข้อยู่ในคู่ม^{๑๓๖๑} ในคัมภีร์ระบุไว้ว่า เมื่อสารีบุตรและโมคคัลลานะพาบริพาชก ๒๕๐ คน ออกจากสำนัก อาจารย์สัญญาชัยถึงกับกระอักเลือด^{๑๓๖๒}

เมื่ออาจารย์ไม่ยอมไปด้วย ทั้งอุปติสสะและโกลิตะก็ได้ชวนอันตเวาลิกของตนทั้งหมดไปเฝ้าพระศาสดา

พระศาสดาขณะประทับแสดงธรรมอยู่ท่ามกลางบริษัท ทรงทอดพระเนตรเห็นอุปติสสะและโกลิตะเดินมาแต่ไกลก็ปรารภขึ้นว่า คู่แห่งอัครสาวกของเรามาแล้ว เมื่ออุปติสสะและโกลิตะมาถึงแล้ว ก็ได้เข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้าขออุปสมบท พระศาสดาประทานอุปสมบทให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ภายหลังจากอุปสมบทแล้ว ๑๕ วัน พระสารีบุตรก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ จากการได้ฟังเวทนาปริคคหสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ที่ชนชอคิเวสนโคตร ณ ถ้าสูกรชาตา แขวงเมืองราชคฤห์ และต่อมาก็ได้รับการแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้ดำรงตำแหน่งอัครสาวกเบื้องขวา

พระสารีบุตร มีบทบาทสำคัญต่อคณะสงฆ์ และพระพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ ประมวลนำมากล่าวแต่พอสังเขป ดังนี้

ในมหาวิงค์แห่งพระวินัยปิฎก^{๑๓๖๓} ได้กราบทูลถามถึงสาเหตุที่พรหมจรรย์ของพระศาสดาแต่ลพระองค์ดำรงอยู่ได้นานไม่เท่ากันว่าเป็นเพราะสาเหตุใด พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ที่พรหมจรรย์ของพระศาสดาอยู่ได้นานเพราะ ทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก ทำให้สุดตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อภัยุตธรรม เวทิลละของพระศาสดาพระองค์นั้นมีมาก อีกทั้งยังทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่พระสาวก บัญญัติให้มีการแสดงปาติโมกข์ แม้หมดพระพุทธเจ้าแล้ว และสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล พาให้พรหมจรรย์อยู่ได้นาน เหมือนดอกไม้มีนานาพรรณที่ถูกร้อยไว้ ย่อมไม่ถูกพัดกระจัดกระจายไป ส่วนที่สาเหตุที่ทำให้พรหมจรรย์อยู่ไม่ได้นั้นก็มิ้นยตรงกันข้าม

^{๑๓๕๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

^{๑๓๖๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๑/๗๕.

^{๑๓๖๑} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๑๒๘.

^{๑๓๖๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๑/๗๗.

^{๑๓๖๓} วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๘/๑๐.

พระสารีบุตรได้ฟังคำพยากรณ์ดังกล่าวแล้ว จึงได้กราบทูลให้พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติสิกขาบท ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวก เพื่อให้พระศาสนาดำรงอยู่ได้นาน แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบว่า รอให้ถึงเวลาเหมาะสมก่อน

เมื่อครั้งที่ภิกษุชื่ออัสสชิและปณพสุกะ ซึ่งเป็นสัทธินิกรของพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลณะประพาศเสียหายโดยประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า ปลุกไม้ดอก ร้อยมาลัย ฉันทอาหารในภาชนะเดียวกัน นอนเตียงเดียวกัน ฉันทอาหารในเวลาวิกาล ตีมน้ำเมา ขับร้อง ฯลฯ ครั้งนี้ พระสารีบุตรก็ได้รับรับสั่งจากพระพุทธเจ้าให้ทำปาปพหานิกรรมแก่พระอัสสชิและพระปณพสุกะ (วิ.มหา. ๑/๔๓๓/๔๖๔)

เมื่อคราวพระเวททัตทำสังฆเภท พากษุผู้บวชใหม่ ๕๐๐ รูป แยกออกจากคณะสงฆ์ไปตั้งสำนักอยู่ที่ตำบลคยาสีสะ พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลณะก็ได้รับรับสั่งจากพระพุทธเจ้าให้ไปชี้แจงและพากษุเหล่านั้นกลับคืนมา^{๑๓๖๔}

ในสังคิติสูตรแห่งที่ฌนิกาย^{๑๓๖๕} ได้พรรณนาเรื่องราวพระสารีบุตรเห็นตัวอย่างของนิกรนถ์แตกแยกกันหลังจากศาสดาถึงแก่กรรมแล้วไม่นาน จึงชักชวนภิกษุทั้งหลายทำสังคายนา โดยเบื้องต้นได้แจกแจงสั่งสอนของพระพุทธเจ้าออกเป็นหมวด นับตั้งแต่หมวด ๑-๒-๓ เป็นต้น ตามลำดับ กระทั่งถึงหมวด ๑๐ เมื่อพระสารีบุตรแสดงจบ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสชื่นชมพระสารีบุตรที่ได้แสดงแนวทางแห่งการสังคายนาแก่ภิกษุทั้งหลาย^{๑๓๖๖}

พระสารีบุตร เป็นอุปชฌาย์ของพระเถระหลายรูป เช่น พระสีวลี^{๑๓๖๗} พระราธะ^{๑๓๖๘} พระมหาโกฏฐิกะ^{๑๓๖๙} เป็นต้น

พระสารีบุตรเป็นแบบอย่างของพระที่ได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้มารดาของตน ดังปรากฏใน สารีบุตรตเถรมาตุเปตวิตถุ^{๑๓๗๐} ความเป็นมาว่า วันหนึ่งท่านได้เห็นเปรตตนหนึ่งมีร่างกายชubbม มีแต่ซี่โครง เปลือยเปล่า ผิวพรรณน่าเกลียด จึงได้สอบถาม นางได้เล่าความเป็นมาของตนว่า เป็นอดีตมารดาของท่านเมื่อครั้งเกิดในตระกูลศากยะ เวลานั้นเสวยผลกรรม ได้รับความลำบาก ต้องกินน้ำลายน้ำมูก เสมหะที่เขาถ่มทิ้งแล้ว กินโลหิตของคนที่มีแผล ขอให้พระบุตรชายได้ช่วยเหลือให้พ้นจากทุกข์นี้ด้วย

พระสารีบุตรทราบเช่นนั้น จึงได้ปรึกษาพระมหาโมคคัลลณะ พระอนรุทธะ และพระกัปปินะ จากนั้นก็ได้สร้างกุฎี ๔ หลัง แล้วถวายแต่สงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ อุทิศส่วนกุศลให้แก่มารดา พันทีที่พระเถระได้อุทิศส่วนกุศล อาหาร น้ำดื่ม และเครื่องนุ่งห่ม ได้เกิดขึ้นแก่เปรต นางมีร่างกายหมดจด นุ่งผ้าสะอาดได้เข้าไปหาพระโมคคัลลณะ พร้อมทั้งเล่าถึงผลบุญที่ได้รับจากการอุทิศให้ครั้งนั้น

อนึ่ง เมื่อพระสารีบุตรได้พิจารณาเห็นว่าอายุสังขารจวนสิ้นแล้ว พรารถนาจะไปโปรดมารดาเป็นครั้งสุดท้ายก่อนจะนิพพาน เนื่องจากว่านางสารีพราหมณีผู้เป็นมารดา ไม่ศรัทธาเลื่อมใสใน

^{๑๓๖๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๕/๒๐๕.

^{๑๓๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๖/๒๔๗.

^{๑๓๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๙/๓๖๖.

^{๑๓๖๗} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๔/๒๙๖.

^{๑๓๖๘} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๙๖/๒๗๘.

^{๑๓๖๙} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๑/๒๖๘.

^{๑๓๗๐} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๑๖/๑๘๗.

พระพุทธศาสนา และลึกๆ ยังมีความเสียใจที่พระสารีบุตรและน้อง ๆ พวกกันออกบวช จึงได้พยายามชักจูงมารดาให้นำนับถือพระพุทธศาสนาหลายครั้งแล้ว แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ท่านจึงได้ใช้โอกาสสุดท้ายของชีวิตท่านเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามที่วางไว้

พระสารีบุตรได้กราบทูลลาพระพุทธเจ้าไปนิพพานที่บ้านเกิด โดยออกเดินทางกับพระจุนทะผู้เป็นน้อง พร้อมพระที่เป็นบริวาร ๕๐๐ องค์ ถึงหมู่บ้านนาลันทะ นางสารีพราหมณ์ผู้เป็นมารดาได้จัดให้พระสารีบุตรพักในห้องที่เกิด และจัดเสนาสนะสำหรับเป็นที่อยู่ของภิกษุ ๕๐๐ องค์ ที่เป็นบริวาร ในคืนวันนั้น ท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ องค์ มีท้าวเวสสุวัณ เป็นต้น ได้มานมัสการพระสารีบุตรซึ่งกำลังนอนอาพาธอยู่ เมื่อท้าวจาตุมหาราชกลับไปแล้ว ท้าวสักกะได้มานมัสการ เมื่อท้าวสักกะกลับไปแล้ว ท้าวสัทมบดีมหาพรหมก็ได้มานมัสการ มีรัศมีเปล่งปลั่งดั่งกองเพลิง ทำให้สว่างไสวไปทั้งห้อง เมื่อท้าวมหาพรหมกลับไปแล้ว นางสารีพราหมณ์จึงได้ถามพระจุนทะเถระว่า ใครเข้ามาหาพี่ชายของท่าน พระจุนทะเถระเล่ารายละเอียดให้ฟัง

นางสารีพราหมณ์ได้ฟังดังนั้นก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธา คิดว่าพระลูกชายของเรายังเป็นใหญ่กว่าท้าวจาตุมหาราช ท้าวสักกะ และท้าวมหาพรหม พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นครูของพระลูกชายของเราจะต้องมีอิทธิศักดานุภาพยิ่งใหญ่ พระสารีบุตรได้รู้ว่า บัดนี้มารดาได้เกิดความปีติโสมนัส และศรัทธาในพระพุทธเจ้าแล้ว ถึงเวลาที่จะเทศนาทดแทนพระคุณของมารดาและโปรดมารดาให้เป็นสัมมาทิฐิ จึงได้เทศนาสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า เมื่อจบเทศนาแล้ว นางสารีพราหมณ์ก็ได้พระโสดาปัตติผล

ในเวลารุ่งเช้า พระสารีบุตรก็นิพพาน พระจุนทะเถระได้ทำมาปนกิจสรีระพระสารีบุตรเก็บอัฐิธาตุนำไปถวายพระพุทธเจ้า ซึ่งประทับอยู่ พระเชตวัน เมืองสาวัตถี พระพุทธเจ้าได้โปรดให้ก่อพระเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของพระสารีบุตรไว้ ณ ที่นั้น

สาลาวดี,หญิงงามเมือง

นางสาลาวดี คัมภีร์^{๑๓๗๑} ระบุว่า เป็นมารดาของหมอชีวกโกมารภัจ รายละเอียดพรรณนาไว้ว่า นางเป็นหญิงมีรูปร่าง น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง จึงได้รับคัดเลือกให้เป็นหญิงงามเมือง เมื่อได้รับการคัดเลือกให้เป็นหญิงงามเมืองไม่นาน เธอก็กลายเป็นผู้ชำนาญในการฟ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี หากใครต้องการร่วมอภิรมย์กับเธอ ต้องจ่ายค่าตัวคืนละ ๑๐๐ กหาปณะ ต่อมาเธอเกิดตั้งครรภ์ จึงได้ใช้อุบายว่าไม่สบาย งดรับแขกกระทั่งว่าคลอดทารก ครั้นคลอดแล้วก็ส่งให้คนนำไปทิ้งที่กองขยะ ต่อมาเจ้าชายอภัยได้ไปพบเด็กคนนี้เข้าในเช้าวันหนึ่ง จึงได้นำมาชุบเลี้ยงไว้ในพระราชวัง เด็กคนนี้ต่อมาก็ปรากฏชื่อเสียงเป็นที่รักจักกว่า หมอชีวกโกมารภัจ

สาพหะ, นาย

นายสาพหะ เป็นหลานของนางวิสาขามหาอุบาสิกา ในพระวินัยปิฎก^{๑๓๗๒} มีเรื่องพรรณนาไว้ว่า นางวิสาขา ประสงค์จะสร้างวิหารถวายภิกษุณีสงฆ์ จึงมอบหมายให้นายสาพหะผู้เป็นหลานทำหน้าที่ควบคุม ดูแล การก่อสร้าง ในส่วนของภิกษุณีสงฆ์ ก็ได้มอบหมายให้ภิกษุณีสาวรูปงามนาม

^{๑๓๗๑} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๗/๑๘๐.

^{๑๓๗๒} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๑.

สุนทรินันทา เป็นผู้ดูแลการก่อสร้าง อาศัยการทำงานร่วมกันบ่อยๆ ทำให้ทั้งนายสาหะและภิกษุณี สุนทรินันทามีใจต่อกัน โดยเฉพาะนายสาหะ ได้พยายามหาโอกาสอยู่กับนางภิกษุณีสุนทรินันทาสอง ต่อสองเสมอ

วันหนึ่งนายสาหะวางแผนนิมนต์ภิกษุณีไปฉันในบ้าน ขณะเดียวกันก็วางแผนปูอาสนะ สำหรับนางสุนทรินันทาไว้ต่างหากพอที่จะทำมีติมีร้ายได้ แต่นางเกรงว่าจะเกิดเรื่องอื้อฉาว จึงไม่ยอม ไปกิจนิมนต์ พร้อมกับฝากไปแจ้งนายสาหะด้วยว่าไม่สบาย

นายสาหะครั้นทราบข่าว นางภิกษุณีสุนทรินันทาไม่สบาย ก็สั่งให้คนองคาสภิกษุณีสงฆ์ ส่วนตนเองก็ไปที่วัด นางภิกษุณีเห็นนายสาหะมาก็แสร้งนอนเอาผ้าคลุมอยู่ เมื่อถูกนายสาหะถาม อาการก็ตอบไปทำนองว่า รักคนที่เขาไม่รัก ก็มีอาการอย่างนี้แหละ นายสาหะได้ฟังเช่นนั้นก็เกิดความกำหนัด ได้ถูกต้องตัวนางภิกษุณีนันทาผู้มีความกำหนัดเช่นกัน ซึ่งระหว่างนั้นเอง มีภิกษุณีชรา รูปหนึ่ง มีอาการเจ็บเท้า ไม่ได้ไปกิจนิมนต์ได้เห็นเข้าพอดี จึงได้กล่าวตำหนิ และนำเรื่องทั้งหมดไปบอก แก่ภิกษุณีทั้งหลาย

ภิกษุณีทั้งหลายได้นำเรื่องไปบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย ๆ ก็นำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค เจ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบแล้ว ก็ทรงตำหนิ จากนั้น ทรงอาศัยเรื่องนี้เป็นเหตุได้ทรงบัญญัติสิกขาบท ปรับอาบัติปาราชิกแก่ภิกษุณีที่มีความกำหนัด ยินดี การจับต้อง ลูบคลำอวัยวะตั้งแต่ใต้รัก ขวัญลงมา และเหนือเข้าขึ้นไป

เรื่องราวของนายสาหะกับนางภิกษุณีสุนทรินันทาน่าจะไม่จบเพียงเท่านั้น ในคัมภีร์มี พรรณนาไว้อีกว่า ต่อมานางก็ตั้งครรภ์กับนายสาหะ แต่เรื่องถูกเก็บไว้เป็นความลับ เพราะนาง ถูกลั่นนันทาภิกษุณีสั่งให้เอาไว้ ด้วยเกรงจะเสียหายบานปลายใหญ่โต ประเด็นดังกล่าวนี้ก็ไต่เป็นที่มา ของการบัญญัติสิกขาบท ปรับอาบัติปาราชิกแก่ภิกษุณีผู้ปกปิดอาบัติปาราชิกของภิกษุณีรูปอื่น^{๑๓๗๓}

ลีสี่, พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าพระนามว่าลีสี่ ทรงอุบัติขึ้นในโลกนบย่อนหลังไป ๓๑ กัป^{๑๓๗๔} ทรงอุบัติขึ้น ในตระกูลกษัตริย์ โภณฑัญญะโคตร^{๑๓๗๕} พระบิดาทรงพระนามว่าพระเจ้าอรุณะ พระนางมารดา ทรงพระนามว่าภาวดีเทวี มีกรุงอรุณวดีเป็นราชธานี^{๑๓๗๖} มีพระชนมายุ ๗๐,๐๐๐ ปี^{๑๓๗๗} ทรงตรัสรู้ ที่ต้นมะม่วง^{๑๓๗๘} มีคู่แห่งอัครสาวก ๒ รูป ได้แก่พระอภิกุ และพระสัมภวะ^{๑๓๗๙} มีการประชุมพระ สาวก ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป ครั้งที่ ๒ มีภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูป ครั้งที่ ๓ มีภิกษุ ๗๐,๐๐๐ รูป^{๑๓๘๐} มีพระเขมังกรเป็นอุปัฏฐาก^{๑๓๘๑}

^{๑๓๗๓} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๖๖๕/๑๑.

^{๑๓๗๔} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔/๒.

^{๑๓๗๕} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕/๓.

^{๑๓๗๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖/๓.

^{๑๓๗๗} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๕.

^{๑๓๗๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗/๓.

^{๑๓๗๙} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๓.

^{๑๓๘๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐๙/๔.

^{๑๓๘๑} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐/๔.

ในอรุณวตีสู่ตร^{๑๓๘๓} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสปรารภพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ได้ชวน พระอัครสาวกไปยังพรหมโลก จากนั้นจึงทรงรับสั่งให้พระอภิกุแสดงธรรมแก่บริษัทของพรหม พรหมทั้งหลายได้ฟังธรรมแล้วก็พากันดำหนินว่า เพราะเหตุใดเมื่อพระศาสดาประทับอยู่เฉพาะหน้า พระสาวก จึงแสดงธรรม พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เมื่อจะทรงให้พรหมเกิดความสลุดใจ จึงรับสั่งให้พระอภิกุแสดงธรรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้น

พระอภิกุรับพระดำรัสแล้ว ปรากฏกายแสดงธรรมบ้าง ไม่ปรากฏกายแสดงธรรมบ้าง ปรากฏกายเฉพาะท่อนล่าง เฉพาะท่อนบนแสดงธรรมบ้าง นอกจากนี้ เสียงแสดงธรรมของพระอภิกุ ยังได้ยินไปถึงภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในมนุษยโลก ทำให้พรหมบริษัทเกิดความอัศจรรย์ใจว่า สมณะเหล่านี้ มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก

ลิตควะ,พระ

พระลิตควะ เป็น ๑ ในพระเถระ ๕ รูป ผู้ทำหน้าที่นำพระวินัยสืบๆ กันมาในชมพูทวีป คัมภีร์ปริวาร แห่งพระวินัยปิฎก^{๑๓๘๔} ระบุชื่อไว้ ๕ รูป ประกอบด้วย พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระลิตควะ และพระโมคคัลลีสบุตร

สิงคาลกะ,มาณพ

สิงคาลกมาณพ เป็นบุตรคหบดีชาวเมืองราชคฤห์ผู้หนึ่ง ปรากฏในสิงคากสูตร^{๑๓๘๕} ความระบุไว้ว่า สิงคาลกมาณพได้ไหว้ทิศตามคำสั่งเสียของบิดาก่อนตาย โดยลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ มีผ้าเปือก ผมเปือก ประคองอัญชลีไว้ทิศทั้ง ๖ อยู่ (ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเบื้องบน และทิศเบื้องล่าง) ขณะทำการไหว้ทิศอยู่นั้น พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองทอดพระเนตรเห็นเข้า จึงได้ตรัสถามสาเหตุ สิงคาลกมาณพก็กราบทูลตามความเป็นจริงดังกล่าวข้างต้น

พระผู้มีพระภาคทรงเหตุแล้ว ก็ตรัสว่า ในอริยวินัยเขาไม่ไหว้ทิศแบบนี้ จากนั้นก็ทรงแสดง การไหว้ทิศในอริยวินัยนับตั้งแต่การละกรรมกิเลส ๔ ประการ ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ การไม่ข้องแวะในอบายมุข ๖ ประการ ทำได้เช่นนี้ ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า หลังจากตายไปย่อมบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์

กรรมกิเลส ๔ ได้แก่ ๑) ปาณาติบาต ๒) อทินนาทาน ๓) กาเมสุมิฉจาจาร และ ๔) มุสาวาท^{๑๓๘๖} ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ฉันทาคติ ๒) โทสาคติ ๓) โมหาคติ และ ๔) ภัยาคติ^{๑๓๘๗} อบายมุข ๖ ได้แก่ ๑) เสพของมีนเมา ๒) เที่ยวกลางคืน ๓) ดูการละเล่น ๔) เล่นการพนัน ๕) คบคนชั่วเป็นมิตร และ ๖) เกียจคร้านทำการงาน^{๑๓๘๘}

^{๑๓๘๒} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

^{๑๓๘๓} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๘๕/๒๕๖.

^{๑๓๘๔} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕.

^{๑๓๘๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๔๙.

^{๑๓๘๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๐.

^{๑๓๘๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑.

^{๑๓๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

การไหว้ทิศในอริยวินัย ทรงแสดงเรื่องบทบาทหน้าที่ตามฐานะแห่งความสัมพันธ์ ๖ ประการ ประกอบด้วย ๑) หน้าที่บิดามารดา มีห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี เป็นต้น หน้าที่ บุตรธิดา มีเลี้ยงเรามา เลี้ยงท่านตอบ ช่วยทำกิจของท่าน เป็นต้น ๒) หน้าที่ศิษย์ มีลุกขึ้นยืนรับ คอย รับใช้ เชื้อฟุ้ง เป็นต้น หน้าที่อาจารย์ มีแนะนำให้เป็นคนดี ให้เรียนดี ให้ความรู้ในศิลปวิทยาด้วยดี เป็นต้น ๓) หน้าที่สามี มียกย่องให้เกียรติ ไม่ดูหมิ่น ไม่นอกใจ เป็นต้น หน้าที่ภรรยา มีจัดการงานดี สงเคราะห์คนข้างเคียง ไม่นอกใจ เป็นต้น ๔) หน้าที่มิตร มีแบ่งปัน กล่าววาจาเป็นที่รัก ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ เป็นต้น หน้าที่สหาย มีป้องกันมิตรผู้ประมาท ป้องกันมิตรผู้ประมาท เมื่อมีภัยก็พึ่งพิงได้ เป็นต้น ๕) หน้าที่นาย มีการจัดงานให้ตามกำลัง ให้อาหารและค่าจ้าง ดูแลรักษายามเจ็บไข้ เป็นต้น หน้าที่ทาสมรรคมกร มีถือเอาแต่ของที่นายให้ ทำงานให้ดีขึ้น สรรเสริญคุณของนาย เป็นต้น ๖) หน้าที่ สมณพราหมณ์ มีห้ามไม่ให้ทำชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วยจิตใจงาม เป็นต้น หน้าที่ศาสนิกข ของศาสนา มี ทำ พุด คิด สิ่งใดก็ด้วยเมตตา เปิดประตูต้อนรับ และถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

จกัษรรมีกถาของพระผู้มีพระภาค สิงคาลกมาณพเกิดควมเลื่อมใส ได้ประกาศตนเป็น อุบาสก นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต^{๑๓๘๙}

สิงคิยะ,พระ

พระสิงคิยะ ปรากฏในขุททกนิกาย^{๑๓๙๐} ความระบุว่า ท่านเป็น ๑ ใน ภิกษุ ๗ รูปที่ขุททกนิกายทพบุตรกราบทูลรายงานพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นผู้บังเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา ประกอบด้วย ท่านอุปกะ ท่านผลคัมชะ ท่านปุกกุสาติ ท่านภัททิยะ ท่านชัมทเทวะ ท่านพหุทันตี และท่านสิงคิยะ

สินีปุร, พระราชกุมาร

สินีปุรราชกุมาร ทรงเป็น ๑ ใน ๔ พระราชโอรสของพระเจ้าโอกกากราช ต้นตระกูล ศากยะ ในคัมภีร์^{๑๓๙๑} ระบุพระนามดังนี้ พระเจ้าอุกกามุขราชกุมาร พระกรกัณฐราชกุมาร พระหัตถินิกรราชกุมาร และพระสินีปุรราชกุมาร โดยทั้ง ๔ พระองค์นี้ ถูกเนรเทศออกจากเมืองเนื่องเพราะพระเจ้าโอกกากราชได้ยกราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสของพระมหะสิผู้เป็นผู้โปรดปราน

ในคัมภีร์ระบุต่อไปอีกว่า พระราชโอรสทั้ง ๔ พระองค์นี้ ได้ถูกเนรเทศพร้อมกับพระราชธิดาอีก ๕ พระองค์ โดยทั้งหมดได้ไปอาศัยอยู่ในราวป่าสาณะใหญ่ ริมฝั่งสระโบกขณีย์ เชนงูเขาหิมพานต์ และทรงอยู่ร่วมกันฉันทามีภรรยา เพราะเกรงพระชาติจะปนกับผู้อื่น

สิริคุตต์,อุบาสก

สิริคุตต์อุบาสก มีชื่อปรากฏอยู่ในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๓๙๒} ในคัมภีร์อรรถกถามีประวัติพรรณนาเพิ่มเติมว่า เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า และเป็นสหายของนายครทินันท์ ซึ่งเป็นสาวกของนิครนถ์^{๑๓๙๓}

^{๑๓๘๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๔/๒๑๘.

^{๑๓๙๐} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๕๐/๖๔.

^{๑๓๙๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๖๗/๙๒.

^{๑๓๙๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๔๕.

นายสิริคุตต์ได้รับการชักชวนจากนายครหทินน์ให้หันมานับถือนิครนถ์ เนื่องจากเห็นว่าเป็นคนมีฐานะ หากเขาหันมาเลื่อมใส ก็จักกลายเป็นกำลังสำคัญของนิครนถ์ เขาจึงได้รับการชักชวนจากนายครหทินน์บ่อยครั้ง ทุกครั้งที่มีโอกาสนายครหทินน์ก็พยายามโน้มน้าวว่า เข้าไปหาสมณะโคดมแล้วได้อะไร ทำไมไม่เข้าไปหาอาจารย์ของเราดูบ้าง พร้อมกันนี้ก็พยายามโอ้อวดคุณสมบัติอาจารย์ของตนเองว่า เป็นผู้ล่วงรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง รู้ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต กายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ทั้งหมด เหตุควร ไม่ควร

สิริคุตต์ได้ฟังคำของครหทินน์บ่อยๆ ก็เกิดความรำคาญ ได้ทำที่เป็นเลื่อมใส และแสดงความประสงค์จะถวายไทยธรรมแก่นิครนถ์ทั้งหลาย จึงได้มอบหมายให้ครหทินน์นิมนต์นิครนถ์ทั้งหลายไปฉันในเรือนของตน ขณะเดียวกันก็วางแผนทดสอบสิ่งที่ครหทินน์ได้พูดเอาไว้ โดยการขุดหลุมพราง หลอกให้ดูเหมือนว่ามีการเตรียมการเพื่อการบุญใหญ่โต ครั้นถึงเวลาอาหาร นิครนถ์ทั้งหลายมาถึง ก่อนเชื่อเชิญเข้าบ้านก็อธิษฐานจิตว่า ถ้านิครนถ์เป็นผู้มีญาณหยั่งรู้จริงก็ขออย่าได้เข้าไปในบ้าน เพราะในบ้านไม่ได้เตรียมอาหารใดๆ ไว้เลย ด้านล่างที่นั่งซึ่งเตรียมต้อนรับนิครนถ์ ก็เต็มไปด้วยคูถ ถูกวางกลเอาไว้ สามารถชักเชือกข้างหนึ่งให้นิครนถ์เหล่านั้นตกลงไปในหลุมคูถได้

ฝ่ายนิครนถ์ทั้งหลายไม่ทราบเหตุทั้งปวง ด้วยตนไม่มีญาณหยั่งรู้จริง เมื่อได้รับคำเชิญจากสิริคุตต์ก็พากันเข้าไปประจำที่อาสนะของตน ๆ เมื่อนั่งพร้อมแล้ว สิริคุตต์ก็ให้สัญญาณบริวารของตนดึงเชือกข้างหนึ่ง ทำให้นิครนถ์ไหลลื่นตกลงไปในหลุมคูถ จากนั้นก็สั่งให้บริวารตีสังข์สอน ทำให้นิครนถ์ได้รับความอับอายอย่างมาก กระทั่งมีการฟ้องร้องขึ้นโรงขึ้นศาล แต่ครหทินน์ก็ได้รับการตัดสินให้แพคดี ยิ่งสร้างความคับแค้นใจ ขณะเดียวกันก็ถูกต่อว่าจากนิครนถ์ทั้งหลายจนเข้าหน้ากันไม่ติด ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ครั้นนานวันเข้า ครหทินน์ก็กลับคิดว่า หากปล่อยสถานการณ์ให้เป็นไปเช่นนี้ ไม่เป็นผลดีกับตนและนิครนถ์ทั้งหลาย จึงได้ทำที่เข้าไปตีสนิทกับสิริคุตต์ผู้เป็นสหายอีกครั้ง เมื่อเห็นว่าสถานการณ์กลับเข้าสู่ภาวะปกติ ก็ได้วางแผนเตรียมล้างแค้นให้นิครนถ์ผู้เป็นอาจารย์ของตน โดยทำที่ว่ามีเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า และปรารถนาจะถวายภัตตาหารเช้า ขอให้สิริคุตต์เป็นภาระนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยเหล่าพระภิกษุสงฆ์เพื่อฉันภัตตาหารเช้าที่เรือนของตน

ฝ่ายสิริคุตต์เมื่อรับปากครหทินน์แล้วก็ได้เข้าเฝ้า กราบพูลเรื่องราวทั้งหมดให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทราบ พร้อมทั้งขอกังวลต่าง ๆ ที่คิดว่า อาจเป็นแผนการของครหทินน์เตรียมล้างแค้นตนที่ได้เคยทำกับนิครนถ์ทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องราวโดยตลอดว่าจะเกิดอะไรขึ้น แต่ก็ทรงรับนิมนต์ ด้วยทรงพิจารณาเห็นประโยชน์จะเกิดขึ้นในสมาคมแห่งนั้น

ฝ่ายครหทินน์เล่า เมื่อทราบว่าพระพุทธเจ้ารับนิมนต์แล้ว ก็วางแผนการเช่นเดียวกันที่สิริคุตต์ได้เคยทำเอาไว้ จะต่างก็ตรงที่เปลี่ยนหลุมคูถให้เป็นหลุมถ่านเพลิง เป้าหมายคือชีวิตของพระพุทธเจ้าและเหล่าภิกษุสงฆ์ ไม่ใช่เพียงแค่สังข์สอนให้เข็ดหลาบเหมือนอย่างทีสิริคุตต์ได้เคยทำเอาไว้กับอาจารย์ของตนเท่านั้น

ครั้นรุ่งเช้าได้เวลาภัตตาหาร พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยเหล่าพระภิกษุสงฆ์ก็ไปถึงเรือนรับรองของครหทินน์ ได้รับการต้อนรับจากครหทินน์เหมือนดังนัยที่สิริคุตต์ต้อนรับนิครนถ์ทั้งหลายก่อนหน้า

นั้น โดยก่อนการอัญเชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ครหทินนี้ได้อิच्छฐานในใจว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มีญาณหยั่งรู้อริยธรรมที่ขอย่าได้เข้าไปในบ้าน เพราะในบ้านไม่ได้เตรียมอาหารใดๆ ไว้เลย ด้านล่างที่นั่งซึ่งเตรียมต้อนรับพระองค์และเหล่าภิกษุสงฆ์ ก็เต็มไปด้วยถ่านเพลิง ภูควางกลเอาไว้ สามารถชักเชือกข้างหนึ่งให้พระองค์และเหล่าภิกษุสงฆ์ตกลงไปในหลุมถ่านเพลิงได้

พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ทราบเหตุการณ์ทั้งปวง แต่ก็เสด็จพระดำเนินไปยังที่รับรองตามปกติ เสือล่าแพนที่นครณภูปลาตไว้ ทันทที่ที่พระพุทธเจ้าพระบาทเหยียบไปเท่านั้นก็อันตรายหายไประลอกบัวประมาณเท่าล่อผุดขึ้นมาทำลายหลุมถ่านเพลิง พระผู้มีพระภาคทรงเหยียบกลีบดอกบัวเสด็จไปประทับบนอาสนะที่เขาปลาตไว้อย่างนั้น แม้ภิกษุทั้งหลายก็เข้าไปนั่งบนอาสนะอย่างนั้น

ครหทินเห็นเช่นนั้นก็เกิดความเดือดร้อน กังวลใจ ด้วยตนเองไม่ได้เตรียมอาหารไว้แต่อย่างใด จึงได้วิ่งไปหาสิริคุตต์ และเล่าความเป็นจริง และความเดือดร้อนใจให้ฟัง พร้อมทั้งขอให้ช่วยเป็นที่พึ่งให้ด้วย จากนั้นสิริคุตต์จึงได้แนะนำให้ครหทินไปตรวจดูหม้อ ตุ่ม ภาชนะต่าง ๆ ที่ได้ตระเตรียมไว้ แม้จะรู้ว่าไม่มีอาหารที่ตระเตรียมไว้แต่ต้น แต่ก็เชื่อในพุทธานุภาพ

ครหทินเกิดความลังเลชั่วขณะ เพราะรู้ว่า ตนไม่ได้ตระเตรียมอาหารใด ๆ ไว้แต่ต้น แต่เมื่อไม่เห็นที่พึ่งอื่น ก็ได้ไปตรวจดูภาชนะต่าง ๆ ตามคำแนะนำของสิริคุตต์ผู้เป็นสหาย ซึ่งก็เกิดความอัศจรรย์ใจ เพราะภาชนะเหล่านั้น ต่างเต็มไปด้วยอาหารหลากหลายชนิด เกิดความปีติยินดี ให้บริวารตักไปอังกาสพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ด้วยความศรัทธาเลื่อมใส ครั้นเสร็จภัตกิจ ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลพร้อมกับสิริคุตต์ผู้เป็นสหาย

สิริมา, นาง

นางสิริมา ปรากฏในวิมานวัตถุ^{๑๓๔๔} ความระบุว่า นางเป็นพระสนมของพระเจ้าพิมพิสาร มีความชำนาญในการฟ้อนรำ ขับร้อง อรรถกถาขุททกนิกายธรรมบท^{๑๓๔๕} มีสถานะเป็นน้องสาวของหม้อชิวก^{๑๓๔๖} และอรรถกถาขุททกนิกาย วิมานวัตถุ^{๑๓๔๗} เดิมเป็นหญิงโสเภณี ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าได้บรรลุโสดาบันจึงเลิกอาชีพโสเภณี ได้ตั้งสลาภภัต ๘ ที่ (อัญญาภัต) ถวายสงฆ์ทุกวัน ต่อมานางป่วยหนักเสียชีวิตตั้งแต่ยังสาว ได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาอยู่ในสิริมาวิมาน

ในอรรถกถาธรรมบทอีกแห่งหนึ่ง^{๑๓๔๘} ความระบุว่า นางสิริมาเคยได้รับการว่าจ้างให้ไปบำเรอสามีของนางอุตตราเป็นเวลา ๑๕ วัน ๆ ละ ๑,๐๐๐ กหาปณะ ต่อมานางก็เกิดสำคัญผิดคิดว่าตนเป็นเจ้าของที่แท้จริง ได้แสดงอาการหึงหวงเมื่อนางอุตตรายืมให้กับสามี ถึงกับลงมือฆ่าเอาเนยใสเดือดเทราดใส่นางอุตตรา แต่ด้วยอำนาจของเมตตา นางอุตตราก็พ้นภัย สุดท้ายได้ฟังธรรมจากพระศาสดา และได้บรรลุโสดาบัน

อนึ่ง เรื่องความงามของนางสิริมาในอรรถกถาธรรมบทพรรณนาไว้ถึงขนาดว่า พระที่ไปปรับบาตรนางทุกเช้าถึงกับกลับมาเล่าต่อ ๆ กันว่า “การได้เห็นนาง ดีเสียยิ่งกว่าไทยธรรมของนางเสียอีก”

^{๑๓๔๔} ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๓/๒๕.

^{๑๓๔๕} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๑๔๘.

^{๑๓๔๖} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๑๕๐.

^{๑๓๔๗} ขุ.วิ.อ.(ไทย) ๑๒๗/๘๑.

^{๑๓๔๘} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๔๔๒.

เกียรติศัพท์ดังกล่าว ทำให้ภิกษุรูปหนึ่งเกิดความรักขึ้นมาโดยที่ยังไม่เคยเห็นตัว ครั้นต่อมา เมื่อมีโอกาสได้ไปรับบาตรที่บ้านนางสิริมา

วันที่ภิกษุนั้นไปรับบาตร เผอิญว่าเป็นวันที่นางสิริมาไม่สบาย ต้องให้คนใช้พุงตุ้มมายืนอยู่ห่าง ๆ โดยมีผู้แทนช่วยจัดแจงถวายอาหารบิณฑบาตจนครบทุกรูป ครั้นเสร็จแล้ว นางก็ให้คนพุงไปหาพระ ภิกษุรูปนั้นเห็นนางสิริมาก็เกิดความคิดว่า ขนาดนางเป็นไข้ ไม่สบายยังสวยขนาดนี้ เวลาปกติจะงดงามเพียงไร คิดได้เท่านั้นก็เลสที่สังสมไว้กำเรียบ ไม่สามารถฉันอาหารได้ ถือบาตรกลับวิหาร ปิดบาตรวางไว้ ปูจีวรแล้วก็นอนไม่ยอมฉันอาหาร แม้เพื่อนภิกษุด้วยกันจะอ่อนวอนอย่างไรก็ไม่ฟัง

เย็นวันนั้นเอง นางสิริมาได้ถึงแก่กรรม พระเจ้าพิมพิสารได้ส่งพระราชสาส์นไปถวายพระศาสดาว่า นางสิริมาได้ทำกาลกิริยาแล้ว พระศาสดาทรงสดับเรื่องนั้น จึงได้ส่งข่าวให้พระราชาทราบว่า อย่าเพิ่งทำการฌาปนกิจศพนาง พระราชาก็สนองรับสั่ง มีพระพระราชโองการให้นำศพนางสิริมาไปเก็บไว้ที่ป่าช้าผิติดิบ แล้วให้คนเฝ้าป้องกันกาและสุนัขกัดกิน ถึงวันที่ ๔ เมื่อสรีระขึ้นฟอง หมู่นอนเริ่มไต่ออกทางทวารทั้งหลาย จึงรับสั่งให้ตีกลองประกาศทั่วเมืองให้คนไปดูศพนางสิริมา ผู้ใดไม่ไปมีโทษปรับ ๘ กหาปณะ ส่วนคณะสงฆ์ ก็ทรงพระราชสาส์นไปกราบทูลให้มาดูศพนางสิริมาเช่นกัน

วันนั้นพระพุทธรูปเจ้าพร้อมด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ก็ไปที่ป่าช้า แม้ภิกษุรูปนั้น ได้ข่าวว่าพระพุทธรูปเจ้าจะไปเยี่ยมนางสิริมา ก็ถึงกับลุกลั่งบาตร ออกไปพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย เมื่อไปถึงพระพุทธรูปเจ้าก็รับสั่งให้พระราชาตีกลองประกาศว่าผู้ใดปรารถนานางสิริมาให้อาหารพรมมา ๑ พันกหาปณะ เมื่อไม่มีใครปรารถนาก็สั่งให้ลดราคาเรื่อยๆ กระทั่งเหลือ ๑ กากณิก ก็ยังไม่มีใครปรารถนาสุดท้ายแม้จะเสนอให้เปล่าๆ ก็ไม่มีใครต้องการตัว

จากเหตุการณ์ดังกล่าว พระพุทธรูปเจ้าก็ได้ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ดูเอาเถิด มาตุคามที่เป็นที่รัก เป็นที่ปรารถนาของมหาชน แต่ก่อนผู้คนยอมเสียเงินพันแห่งตัวนางสิริมาไปรวมอภิมรณ เวลานี้ให้เปล่าก็ไม่มีใครปรารถนา จากนั้นก็ทรงภาสิตพระคาถาให้ภิกษุทั้งหลายได้พิจารณาอุตภาพอันอาดูร ที่มีมหาชนไม่ปรารถนา สิ้นพระเทศนาภิกษุรูปนั้นก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน

สิริวัฑฒะ, คหบดี

สิริวัฑฒคหบดี ปรากฏในสิริวัฑฒสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๓๙๙} ความพรรณนาไว้โดยสังเขปว่า เมื่อครั้งพระอานนท์พักอยู่ ณ เวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ สิริวัฑฒคหบดีป่วยหนัก จึงได้ส่งให้คนใช้ไปเรียนให้พระอานนท์ทราบ พร้อมทั้งให้นิมนต์พระอานนท์มาโปรดที่บ้าน

วันรุ่งขึ้นพระอานนท์ก็ได้เข้าไปยังเรือนของสิริวัฑฒคหบดี สอบถามอาการ คหบดีก็เรียนถวายว่า เห็นท่าจะไม่รอด อาพาธครั้งนี้หนักยิ่ง พระอานนท์ทราบเช่นนั้น จึงเตือนสติให้คหบดีระลึกถึงพระกัมมัฏฐานนับตั้งแต่กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนา จิตตา และธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สิริวัฑฒคหบดีได้พิจารณาตามอาการที่พระอานนท์แนะนำกระทั่งได้บรรลุเป็นพระอนาคามี

ความในพระบาลีปรากฏเพียงเท่านี้ แม้ในคัมภีร์อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ก็ไม่ได้ให้รายละเอียดใด ๆ เพิ่มเติม

สินธุ, มถพ

สินธุมาณพ ปรากฏในบาลีเปตวัตถุ แห่งขุททกนิกาย^{๑๔๐๐} ความในอรรถกถา^{๑๔๐๑} ระบุชื่อสินธุมาณพ มีหน้าที่เป็นช่วยเหลืออังกุระพาณิผู้บ่าเพ็ญมหาทาน คัมภีร์ระบุว่ อังกุระพาณิผู้นี้เป็นคนใจบุญสุนทาน วันไหนบริจาคทานแล้วมีคนมารับทานมาก ก็จะดีใจ แต่วันไหน คนรับทานน้อย ก็เกิดความทุกข์ใจ ทั้งนี้เพราะเป็นผู้มีอหยาตย์น้อมไปในการให้ทานเป็นอย่างยิ่งนั่นเอง

สีพี, พระเจ้า

พระเจ้าสีพี ปรากฏในสิริราชาดก^{๑๔๐๒} ความระบุว่า พระองค์เป็นพระราชานัอมพระทัยในการบริจาคเป็นอย่างยิ่ง ความทราบถึงท้าสัักกะ จึงได้จำแลงเป็นขอทานดาบอดมาขอดวงตาพระองค์ข้างหนึ่ง

พระเจ้าสีพีแทนที่จะบริจาคดวงตาเพียงข้างเดียว กลับแจ้งพระประสงค์จะพระราชทานดวงพระเนตรทั้ง ๒ ของพระองค์ให้แก่ขอทานผู้นั้น ทำให้เกิดเสียงทัดทาน และขอให้ทรงเลิกพระประสงค์เช่นนั้น โดยยกเหตุผลต่าง ๆ นานามาประกอบ และขอให้ทรงสละสิ่งอื่นๆ ให้แก่ขอทานผู้นั้นแทน ไม่จำเป็นต้องสละดวงพระเนตรก็ได้ แต่พระเจ้าสีพีก็หาได้ละความประสงค์ไม่ ทรงยืนยันว่าคนเรานั้นวาจาไปแล้ว หากไม่ทำตามก็บ่ว่าเลวยิ่งกว่าเลว ที่สำคัญ คนเราควรให้สิ่งที่ของที่เขาต้องการเท่านั้น สิ่งใดที่เขาไม่ต้องการก็ไม่ควรให้

เมื่อทรงยกเหตุผลขึ้นมากล่าวจนถึงที่สุดแล้ว ก็รับสั่งให้นายแพทย์ได้ควักดวงพระเนตรมอบให้แก่พราหมณ์ ขอทานได้กลับมองเห็น ขณะที่พระราชาก็กลายเป็นผู้มีพระเนตรบอดตั้งแต่นั้น อย่างไรก็ตามในคัมภีร์ระบุว่ หลังจากนั้น ๓ วัน พระราชาก็กลับได้ดวงพระเนตรใหม่ และทันทีที่ทรงทอดพระเนตรได้ ก็ทรงให้ผู้คนตระเตรียมบารุงแวนแคว้นให้เจริญรุ่งเรืองให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

สีสุปจาล, สามเณร

สีสุปจาละสามเณร ปรากฏในขทิวณียเถรคาถา^{๑๔๐๓} บรรณาคาถาที่พระเทรวนียเถระกล่าวเตือนสติสามเณร ๓ รูป ให้ตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรมด้วยการระลึกรู้ยู่ตลอดเวลา สามเณรทั้ง ๓ รูป ประกอบด้วย สามเณรจาละ สามเณรอุปจาละ และสามเณรสีสุปจาละ ทั้งหมดมีศัคดิ์เป็นหลานของพระสารีบุตร

อนึ่ง สามเณรสีสุปจาละ ในอรรถกถา^{๑๔๐๔} ระบุว่ เป็นบุตรของของนางสีสุปจาลา ผู้เป็นน้องสาวของพระสารีบุตร และพระเรวตะ โดยสามเณรทั้ง ๓ รูปนี้ เมื่อพระเรวตะกลับไปเยี่ยมบ้านเกิดได้นำมาบวชในสำนักของตน ให้เรียนพระกัมมัฏฐาน

สีสุปจาลา, ภิกษุณี

^{๑๔๐๐} ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๙๕/๒๑๕.

^{๑๔๐๑} ขุ.เปต.(ไทย) ๒/๒/๒๗๒.

^{๑๔๐๒} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๕๒/๔๗๘.

^{๑๔๐๓} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๒/๓๑๘.

^{๑๔๐๔} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๑/๒๔๑.

สี่สุภาลาภิกษุณี เป็นน้องสาวของพระสารีบุตร ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๔๐๕} ระบุว่า เมื่อพระสารีบุตรบวชแล้ว นางก็เกิดความคิดว่า ธรรมวินัยที่พี่ชายออกบวชคงไม่ต่ำทรามแน่ ต่อแต่นั้นก็เกิดอุตสาหะแรงกล้าอำลาญาติๆ ออกบวช พากเพียรไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตผล

ในพระบาลี^{๑๔๐๖} ระบุว่า มารเห็นนางออกบวชแต่้วยังสาว จึงชักชวนให้นางตั้งจิตปรารถนาในกามคุณเหมือนแต่ก่อน แต่นางทราบว่าเป็นมาร จึงได้กล่าวตอบว่า กามคุณเหล่านั้นทำให้เวียนว่ายในภพอยู่ตลอดเวลา สุดท้ายก็เล่นไปสู่ชราและมรณะ โลกทั้งปวงถูกไฟลุกไหม้อยู่ พระพุทธเจ้าแสดงธรรมที่ไม่หวั่นไหว ซึ่งไม่ได้ ปุชชนเสพไม่ได้ นางโปรดธรรมนั้น มีใจยินดีในธรรมนั้น จึงไม่ปรารถนากามคุณแม้ที่เป็นทิพย์

สีวิกะ, นายแพทย์

นายสีวิกะ ปรากฏในขุททกนิทาย ชาดก^{๑๔๐๗} ความในคัมภีร์ระบุไว้แต่เพียงว่า เป็นผู้ทำหน้าที่ในการผ่าตัดดวงพระเนตรของพระเจ้าสีพีให้แก่ขอทานตาบอดผู้หนึ่ง ซึ่งมาของพระราชทานดวงพระเนตร

สีหะ, สามเณร

สามเณรสีหะ เป็นหลานชายของพระนาคิตะ^{๑๔๐๘} ชื่อของท่านปรากฏในมหาสิสุต^{๑๔๐๙} ความระบุว่า ท่านได้ทำหน้าที่เข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้า เพื่อขอพุทธอนุญาติให้ทูตชาวโกศล และชาวมคธ รวมทั้งเจ้าโอรุทฐัทธิจฉวีจำนวนมากเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้ามีรับสั่งให้สามเณรสีหะไปปูอาสนะไว้ในร่มเงาวิหาร เสด็จออกต้อนรับทูตชาวโกศล และชาวมคธเหล่านั้น พร้อมทั้งเจ้าโอรุทฐัทธิจฉวี

สีหะ, เสนาบดี

สีหะเสนาบดี เป็นเสนาบดีของพระเจ้าปเสนทิโกศล เดิมเป็นสาวกของนิครนถ์มาก่อน^{๑๔๑๐} แต่ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาค เกิดความเลื่อมใส หันมานับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ก่อนที่สีหะเสนาบดีจะหันมานับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนว่าคิดให้รอบคอบ เพราะสีหะเสนาบดีเป็นคนมีชื่อเสียง คนรู้จักมาก เมื่อทรงเห็นว่าสีหะเสนาบดีไม่เปลี่ยนใจ ก็ตรัสเตือนว่า เคยนับถือนิครนถ์มานาน ก็ไม่ควรทิ้งนิครนถ์เหล่านั้น ให้ดูแลเหมือนที่เคยปฏิบัติมา ซึ่งการที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเช่นนี้ ก็ยิ่งสร้างความเคารพศรัทธามากยิ่งขึ้น

ในสีหะปติสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๔๑๑} มีเรื่องราวเกี่ยวกับสีหะเสนาบดีความสรุปว่า เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี สีหะเสนาบดีได้เข้าเฝ้ากราบทูลถามปัญหาเกี่ยวกับผลทานที่พึงเห็นได้ในปัจจุบัน

^{๑๔๐๕} ขุ.เถรี.(ไทย) อ.๒/๔/๒๗๙.

^{๑๔๐๖} ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๙๖/๕๘๗.

^{๑๔๐๗} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๖/๖๖/๔๘๑.

^{๑๔๐๘} ที.สี.อ.(ไทย) ๓๖๒/๒๗๘.

^{๑๔๐๙} ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๒/๑๕๒.

^{๑๔๑๐} อัง.อญฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๒๒๖.

^{๑๔๑๑} อัง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๔/๕๔.

พระผู้มีพระภาคได้แสดงผลทานที่เห็นได้ในปัจจุบันแก่สีหเสนาบติ ๕ ประการ คือ ๑) ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก ๒) เป็นที่คบหาของสัตว์บุรุษ ๓) กิตติศัพท์ย่อมขจรไป ๔) เข้าบริษัทใดๆ ก็ไม่ก่อกวน และ ๕) หลังจากตายแล้วก็ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

สีหเสนาบติได้ยินพระดำรัสเช่นนั้น ก็กราบทูลว่าตนเองมีความเชื่อในผลทานทั้ง ๔ ประการ เพราะประสบมาอย่างนั้นจริง ๆ ส่วนประการที่ ๕ นั้น แม้นตนเองจะยังไม่ได้เห็น แต่ก็เชื่อพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค

ในสีหเสนาบติสูตรอีกพระสูตรหนึ่งในสัตตกนิบาต^{๑๔๒} ความระบุนั้นสีหะ เสนาบติได้เข้าไปกราบทูลปัญหาเรื่องผลของทานที่สามารถเห็นได้เอง ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคได้ยอนตรัสถามสีหเสนาบติถึงคน ๒ ประเภท คือคนที่มีศรัทธา กับคนที่ไม่มีศรัทธา พระอริยเจ้าทั้งหลายจะสงเคราะห์ผู้ใดก่อน ถ้าจะเข้าไปหา จะเข้าไปหาใครก่อน เมื่อจะรับทาน จะรับทานของใครก่อน เมื่อจะแสดงธรรม จะแสดงธรรมโปรดใครก่อน กิตติศัพท์อันงามของใครควรขจรไปก่อน ซึ่งได้รับการกราบทูลว่า พระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมสงเคราะห์คนที่มีศรัทธาก่อน

เมื่อสีหเสนาบติกราบทูลอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงชี้ให้เห็นถึงผลทานที่บุคคลพึงเห็นได้เองตามนัยที่สีหเสนาบติแล้วกราบทูลแล้วนั้น

สุขวิจฉนะ, มาณพ

สุขวิจฉนะมาณพ ปรากฏในสีลวิมังสาชาดก^{๑๔๓} ความระบุนั้นแต่เพียงว่า สุขวิจฉนะมาณพ พร้อมด้วย ทูชัจจมาณพ สุชัจจมาณพ นันทมาณพ วัชฌมาณพ และอัทธวัสสีมาณพ มีความต้องการด้วยหญิงสาว จึงพากันละธรรมเสีย ความในอรรถกถา^{๑๔๔} มีรายละเอียดเพิ่มเติม สรุปได้ดังนี้

พระพุทธเจ้าได้ตรวจดูภิกษุด้วยทิพจักขุญาณ เห็นภิกษุเหล่านั้นกำลังตริกถึงกามวิตก จึงรับสั่งให้พระอานนท์เรียกประชุมเป็นการด่วน เมื่อภิกษุเหล่านั้นมาประชุมกันแล้ว ก็ทรงเตือนเรื่องการทำบาปในที่ลับว่า อย่าคิดว่าไม่มีใครเห็น จากนั้นจึงทรงยกชาดกเมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในเมืองพาราณสีว่ามีอาจารย์ทศปาโมกข์ผู้หนึ่ง ประสงค์จะทดสอบศีลของศิษย์ โดยประกาศยกลูกสาวให้แก่ศิษย์ที่สามารถขโมยผ้า เครื่องประดับของญาติๆ มาให้โดยที่ญาติเหล่านั้นไม่รู้ตัวเท่านั้น

ตั้งแต่นั้นมา ลูกศิษย์ก็วางแผนขโมยผ้า เครื่องประดับ เมื่อได้มาก็นำมามอบให้แก่อาจารย์ ๆ ก็สั่งให้นำผ้าและเครื่องประดับเหล่านั้นเป็นกอง ๆ ขณะที่พระโพธิสัตว์ ไม่ได้นำอะไรๆ มาให้อาจารย์เลย ทำให้อาจารย์สงสัย จึงได้สอบถามเหตุผล

พระโพธิสัตว์ได้ให้เหตุผลว่า ตนเองไม่เห็นที่ไหน ๆ จะเป็นที่ลับสำหรับการทำความชั่วด้วยเหตุนี้ จึงไม่ได้นำผ้า และเครื่องประดับใด ๆ มาให้ ทำให้อาจารย์เกิดความเลื่อมใส จึงแจ้งความจริงให้ทราบทั่ว แท้จริงแล้ว ต้องการทดสอบหาผู้มีศีลสมบูรณ์เท่านั้น ไม่ได้ต้องการทรัพย์สินอะไร

^{๑๔๒} อง.สตตก.(ไทย) ๒๓/๕๗/๑๐๙.

^{๑๔๓} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๙/๑๖๐.

^{๑๔๔} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๔๐๗.

จากนั้นจึงได้ยกลูกสาวของตนให้แก่พระโพธิสัตว์ พร้อมกับสั่งให้นำผ้าและเครื่องประดับที่ขโมยมาทั้งหมดคืนเจ้าของ

สุขวัจฉนมาณพ ถือเป็น ๑ ในมาณพ ๖ คน ที่เป็นศิษย์ของอาจารย์ทศปาโมกข์ที่ละเมิดธรรมเพราะเหตุแห่งสตรี คืออยู่ในกลุ่มที่ไปขโมยผ้า และเครื่องประดับของญาติๆ มาให้อาจารย์ตามเงื่อนไขที่อาจารย์ได้วางลงเอาไว้

สุขะ, สามเณร

สุขสามเณร ปรากฏในขุททกนิทาย ธรรมบท^{๑๔๑๕} พระพุทธเจ้าตรัสปรารภพระคาถาว่า “คนไข่น้ำ ย่อมไข่น้ำ ช่างศร ย่อมดัดลูกศร ช่างไม้ ย่อมถากไม้ ผู้มีวัตรดี ย่อมฝึกตน” ความในอรรถกถาธรรมบท^{๑๔๑๖} มีเนื้อความสังเขปดังต่อไปนี้

สุขสามเณรเป็นผู้มีบุญญาธิการ ได้เคยถวายอาหารที่ตนรับจ้างคั้นธเศรษฐีเป็นระยะเวลา ๓ ปี แต่พระปัจเจกพุทธเจ้า ได้สมบัติทันตาเห็น กลายเป็นเศรษฐี ในพุทธอุปมาพจน์ นี้ได้เกิดในตระกูลอุปัฏฐากพระสารีบุตร ตอนมารดาตั้งครรภ์สุขสามเณร เกิดแพ้ท้องอยากนุ่งผ้ากาสาจะ ถือชั้นทองนึ่ง ทำยอาสนะ รับประทานอาหารที่เป็นเดนภิกษุทั้งหลาย ตั้งแต่คลอดบุตรออกมา ทุกข์ใด ๆ ที่เคยมีได้หายไปหมดสิ้น จึงได้ตั้งชื่อบุตรชายว่า “สุข” ครั้นเจริญวัยได้ ๗ ขวบ เด็กชายสุขก็แสดงความปรารถนาขอบรรพชา ฝ่ายมารดาไม่ขัดข้อง จัดแจงให้ต้องตามประสงค์ทุกประการ ด้วยตั้งใจแต่ต้น

หลังจากบรรพชาแล้ว สามเณรได้ติดตามพระเถระไปบิณฑบาต ระหว่างทางได้เห็นเหมือนก็เกิดความคิดว่า น้ำไม่มีชีวิตคนยังสามารถผันให้ไหลตามใจชอบได้ แม้นตนก็ควรจักฝึกตนเช่นนั้น เมื่อคิดได้อย่างนั้นก็กราบเรียนพระอุปัชฌาย์ว่า ขอให้บิณฑบาตมาเพื่อ ส่วนตนขออนุญาตกลับวิหารก่อน พระอุปัชฌาย์ทราบอภัยจึงไม่ขัดขวาง

สามเณรหลังจากลาพระอุปัชฌาย์แล้ว ก็กลับมายังวิหาร เข้าห้องปิดประตูบำเพ็ญสมณธรรม เจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ทั้งนี้โดยการช่วยเหลือของท้าวสักกะ และท้าว महाराช ทั้ง ๔ มาช่วยปกป้องคุ้มครองอันตรายที่จะพึงเกิดขึ้นในระหว่างปฏิบัติธรรม แม้พระศาสดาทรงเล็งเห็นอันตรายจากพระสารีบุตรจะนำอาหารมาก่อนเวลาที่สามเณรจะได้บรรลุ จึงได้เสด็จออกมายืนอารักขาที่ซุ้มประตู

วันที่สามเณรบำเพ็ญสมณธรรม จึงได้เกิดเหตุการณ์ประหลาด กล่าวคือ เวลาเข้ายาวนานกว่าปกติ ทั้งนี้ด้วยเหตุท้าว महाराช ทั้ง ๔ จันทเทพบุตร สุริยเทพบุตร ต่างก็ป้องกันรักษาให้สามเณรได้บรรลุธรรมก่อน จึงเป็นที่มาของพระพุทธพจน์ตรัสรับรองว่า เป็นเรื่องธรรมดาของผู้มีบุญทั้งหลาย^{๑๔๑๗}

สุจිරตะ, พราหมณ์

พราหมณ์สุจिरตะ ปรากฏในสัมภวชาดก^{๑๔๑๘} ความระบุว่า พราหมณ์สุจिरตะ เป็นบุโรหิตอยู่ในสำนักของพระเจ้าไกรภพยะ ซึ่งทรงมีพระราชประสงค์จะประพடுத்தธรรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงได้ตั้ง

^{๑๔๑๕} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๕/๗๖.

^{๑๔๑๖} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๘๓.

^{๑๔๑๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๘๓.

^{๑๔๑๘} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๓๘/๕๖๑.

คำถามว่า จะทำอย่างไรถึงจะไม่ถูกนิรโทษในโลกนี้ ละจากโลกนี้ไปแล้วก็ไม่ถูกนิรโทษ ทรงปรารถนาจะทำตามตามอรรถ ตามธรรมจึงขอให้พราหมณ์ช่วยตอบคำถาม

พราหมณ์สุจิตระ เห็นว่าคำถามนี้ มีแต่วิรุฬพราหมณ์เท่านั้นจะแก้ได้ จึงได้กราบทูลให้ทรงทราบ พระราชาจึงได้ทรงมอบหมายให้สุจิตระพราหมณ์เป็นผู้แทนพระองค์ไปถามปัญหานี้กะวิรุฬพราหมณ์ พร้อมด้วยเครื่องสักการะใหญ่

สุจิตระพราหมณ์ได้ออกจากเรือน เดินทางไปยังสำนักของวิรุฬพราหมณ์ พร้อมกับแจ้งพระราชประสงค์ให้ทราบ วิรุฬพราหมณ์ทราบพระราชประสงค์แล้วก็ไม่ยอมตอบ แต่แนะนำให้สุจิตระพราหมณ์ไปถามภัทรรการพราหมณ์ผู้เป็นบุตรแทน แม้ภัทรรการพราหมณ์ เมื่อไม่สามารถตอบคำถามได้ ก็แนะนำให้ไปถามสัจญชัยกุมารผู้เป็นน้องชายแทน แม้สัจญชัยกุมารเมื่อทราบปัญหาจากสุจิตระพราหมณ์ ก็ไม่อาจตอบคำถามได้เช่นเดียวกัน จึงแนะนำให้ไปถามสัมภวะพราหมณ์ผู้เป็นน้องชายคนเล็ก

สุจิตระพราหมณ์เกือบจะสิ้นหวัง เพราะเข้าใจว่า ขนาดวิรุฬพราหมณ์ซึ่งเป็นพราหมณ์ผู้ใหญ่มากับบุตรอีก ๓ คน ยังไม่สามารถแก้ปัญหานี้ได้ แล้วจะให้สัมภวะกุมารซึ่งเป็นเด็กตอบปัญหานี้ได้อย่างไร แต่เมื่อได้รับคำชี้แจง ประกอบกับไม่มีหนทางอื่น จึงได้เข้าไปหาสัมภวะกุมารเพื่อถามปัญหา

สัมภวะกุมารเมื่อทราบพระราชประสงค์จากสุจิตระพราหมณ์แล้ว ก็ได้ตอบคำถามไปว่า จริงๆ พระราชาทรงทราบอุบาย เพียงแต่ว่าพระองค์จะทรงกระทำหรือไม่ อย่างไรก็ตามเมื่อทรงถามมา ก็จะตอบตามความเป็นจริง จากนั้นจึงได้ตอบปัญหาไปว่า ๑) ราชกิจที่ควรทำในวันนี้ อย่าทำในวันพรุ่งนี้ ๒) อย่าเดินสู่นทางซั่ว ๓) อย่าหลงลืมตน ๔) อย่าประพฤติดุธรรม และ ๕) อย่าหยิ่งลงในลัทธิที่ผิด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

สุชาดา,นาง

นางสุชาดา ปราภฏชื่อในคัมภีร์หลายสถานะ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) นางสุชาดาผู้ถวายข้าวมธุปายาสเป็นคนแรก

นางสุชาดาในคัมภีร์^{๑๔๑๙} ระบุว่า เป็นธิดาของเสนานิกุมุมพี ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นอุบาสิกาผู้ถึงสรณะก่อน ในอรรถกถาที่ขนิทาย^{๑๔๒๐} ระบุว่า นางอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านอุรุเวลคาม

ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย^{๑๔๒๑} มีเนื้อความระบุว่า นางสุชาดา ได้แต่งงานกับคนคนผู้มีสกุลเสมอกัน แต่ไม่มีบุตรหรือธิดา จึงได้ไปบนบานที่ต้นไทรต้นหนึ่งว่า หากได้บุตรชายท้องแรก จะมาเช่นสรวง นางสำเร็จความปรารถนานั้นแล้ว จึงได้เตรียมเครื่องสังเวทไปเพื่อบูชาแต่เช้า ครั้นมาถึง ได้มองเห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ สำคัญว่าเป็นเทวดา จึงได้น้อมข้าวมธุปายาสถวาย

ในอรรถกถาที่ขนิทาย^{๑๔๒๒} ระบุว่า ต่อมาภายหลังนางสุชาดาทราบว่า ผู้ที่ตนถวายข้าวมธุปายาสวันนั้น ไม่ใช่เทวดา หากแต่เป็นพระโพธิสัตว์ และบิณฑบาตที่บางถวายวันนั้น ทำให้พระองค์ดำรงอยู่ได้ถึง ๗ สัปดาห์ ก็ทำให้นางเกิดความรู้สึกปลาบปลื้มยินดีอย่างมาก

^{๑๔๑๙} อง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๕๘/๓๒.

^{๑๔๒๐} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๖๙.

^{๑๔๒๑} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๒/๔๕๕.

^{๑๔๒๒} ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๔๑๓.

อนึ่ง บุตรชายคนแรกของนางสุชาดา ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๔๒๓} ระบุว่า คีอัยสะกุลบุตร ผู้เห็นนางบำเรอนอนเปิดร่างในยามราตรี แล้วเกิดความสังเวชสลดใจ เดินออกไปนอกปราสาท พร้อมกับบ่นพ้อว่า ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ซัดซ้องหนอ กระทั่งได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า และบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา

(๒) นางสุชาดา สะใภ้ของอนาถปิณฑิกเศรษฐี

นางสุชาดาในอังคุตตรนิกาย^{๑๔๒๔} ระบุว่า เป็นสะใภ้ของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เดิมเป็นคนไม่เชื่อฟังพ่อแม่ แม่ไม่เชื่อฟังสามี แม้แต่พระผู้มีพระภาคนางก็ไม่สักการะ ไม่เคารพ วันหนึ่งขณะเสด็จเข้าไปเรือนของเศรษฐี มีเรื่องอะอะเสียงดัง ตรัสถามทราบความว่ามีสาเหตุมาจากนางสุชาดา จึงรับสั่งให้เข้าเฝ้า

อนึ่ง ในอรรถกถาสุชาตชาดก^{๑๔๒๕} ระบุว่า นางสุชาดานั้นเป็นน้องหญิงของนางวิสาขา ธิดาของธัญชัยเศรษฐี เข้าไปยังเรือนของอนาถปิณฑิกเศรษฐีด้วยศ้อย่างใหญ่หลวง นางจึงมีความถือตัว คิดว่าตนเป็นธิดาของตระกูลใหญ่ วันเกิดเหตุ นางทะเลาะกับทาสและกรรมกร พระผู้มีพระภาค จึงตรัสถามสาเหตุ ครั้นทรงทราบความ จึงรับสั่งให้เรียกเข้าเฝ้า

เมื่อนางสุชาดาเข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า เธอเป็นภรรยาประเภทไหน ในภรรยา ๗ ประเภทนี้ คือ ภรรยาดุจเพชรฆาต ภรรยาดุจโจร ภรรยาดุจนายหญิง ภรรยาดุจมารดา ภรรยาดุจพี่น้องสาว ภรรยาดุจเพื่อน และภรรยาดุจทาสี

นางสุชาดาไม่เข้าใจในพุทธดำรัส จึงได้กราบทูลถามรายละเอียด

พระผู้มีพระภาค ได้ทรงแสดงลักษณะของภรรยา ๗ ประเภทตามลำดับ เป็นต้นว่า ภรรยาใดคิดประทุษร้าย ไม่เกื้อกูลอนุเคราะห์ ยินดีต่อชายเหล่าอื่น ดุหมั่นสามี เป็นหญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี ภรรยาเช่นนี้เรียกว่า ภรรยาดุจเพชรฆาต

ภรรยาใดมุ่งจะยกยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อยที่สามีประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมได้มาภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า ภรรยาดุจนางโจร, ภรรยาใดไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินจุหยาบคาย ดุร้าย มักพูดคำชั่วหยาบ ข่มขี้สามีผู้ขยันหมั่นเพียร ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า ภรรยาดุจนายหญิง

ภรรยาใดเป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์ทุกเมื่อคอยทะนุถนอมสามี เหมือนมารดาคอยทะนุถนอมบุตร รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้ ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า ภรรยาดุจมารดา, ภรรยาใดเป็นเหมือนพี่สาวน้องสาว มีความเคารพในสามีของตน มีใจละอายต่อบาป ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว, ภรรยาใดเห็นสามีแล้วชื่นชมยินดี เหมือนเพื่อนเห็นเพื่อนผู้จากไปนานแล้วกลับมา เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติต่อสามี ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า ภรรยาดุจเพื่อน, ภรรยาใดถูกสามีขู่จะฆ่าจะเขี่ยนตี ก็ไม่โกรธ สงบเสงี่ยม ไม่คิดขุ่นเคืองสามี อดทนได้ ไม่โกรธประพฤติก้อยตามอำนาจสามี ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า ภรรยาดุจทาสี

^{๑๔๒๓} อ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๘๕.

^{๑๔๒๔} อ.ส.ต.ต.ก.(ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒.

^{๑๔๒๕} ข.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๑๔๘.

ในอรรถกถาสุชาตชาดก^{๑๔๒๖} ระบุว่า สิ้นพระธรรมเทศนา นางสุชาดาได้ตั้งอยู่ในโสตดาปัตติผล ดังนั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคแสดงลักษณะภรรยาทั้ง ๗ ประการโดยละเอียดแล้ว นางสุชาดาก็ราบทูลว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ขอให้พระผู้มีพระภาคทรงจำนางไว้ว่า เป็นภรรยาดุจทาสี

(๓) นางสุชาดาในมณีโจรชาดก

นางสุชาดาในมณีโจรชาดก เป็นหญิงมีรูปร่างงดงามอัปสร ถึงพร้อมด้วยศีลาจารวัตร เมื่อเจริญวัยได้แต่งงานกับพระโพธิสัตว์ซึ่งเกิดในตระกูลคหบดีในหมู่บ้านไม่ไกลจากเมืองพาราณสี นางปฏิบัติสามี และปฏิบัติตนในฐานะลูกสะใภ้เป็นอย่างดี จึงเป็นที่รักและโปรดปรานของพระโพธิสัตว์ตลอดมา

อยู่มาวันหนึ่งนางประสงค์จะไปเยี่ยมมารดาบิดา จึงได้แจ้งความประสงค์แก่พระโพธิสัตว์ เมื่อไม่มีอะไรขัดข้อง ทั้งสองจึงเตรียมเสบียงและออกเดินทาง ครั้นถึงพระนคร เจ้ากรุงพาราณสีได้เสด็จมาพบเข้าพอดี เกิดความพอพระทัยในนางสุชาดาถึงนัก แม้จะทราบว่ามีสามีแล้วก็ตาม จึงได้วางแผนฆ่าพระโพธิสัตว์ด้วยข้อหาขโมยปิ่นมณีของพระองค์ จากนั้นก็ส่งลงโทษให้โยกก่อนนำตัวไปประหารชีวิต

นางสุชาดาไม่สามารถช่วยพระโพธิสัตว์ ได้แต่ร้องไห้พรี่าพื่อ ด้วยความน้อยอกน้อยใจว่า สามีต้องรับทุกข์เพราะตนเอง ทั้งๆ ที่ไม่มีความผิด เมื่อเห็นว่าไม่มีที่พึ่งอื่นแล้ว จึงได้อธิษฐานหากเทพเทวามีจริงก็ขอให้ช่วยสามีให้พ้นจากมรณภัยครั้งนี้

ด้วยอำนาจแห่งศีล และแรงอธิษฐานของนางสุชาดา เป็นเหตุให้ท้าวสักกะมองเห็นความชั่วของพระราชา จึงได้บรรดาลให้พระราชาลงจากพระราชอาสน์ แล้วไปอุ้มพระโพธิสัตว์มาไว้บนพระราชอาสน์แทน ส่วนพระองค์ก็ไปบรรทมบนตะแลงแกงที่ประหาร และถูกเพชรฆาตตัดพระเศียรสิ้นพระชนม์ ครั้นแล้วท้าวสักกะก็แสดงพระองค์ และกระทำราชาภิเษกพระโพธิสัตว์ไว้ในตำแหน่งพระราชาสีบราชสมบัติแทน โดยก่อนจากไป ท้าวสักกะได้ตรัสเตือนให้พระโพธิสัตว์ครองแผ่นดินโดยธรรม หากไม่แล้ว จะเกิดภัย ๓ ประการ ได้แก่ ภัยจากความอดอยาก ภัยจากโรค และภัยจากศัตรู^{๑๔๒๗}

(๔) พระนางสุชาดาผู้เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า

นางสุชาดา ปรากฏว่าเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ ได้แก่ เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ โดยทรงเป็นพระมเหสีของกษัตริย์พระนามว่านันทะ ผู้ครองราชย์สมบัติอยู่ในเมืองรัมมวดี^{๑๔๒๘} และพระนางสุชาดาผู้เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ โดยทรงเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอานนท์ ผู้ครองเมืองหงสาวดี^{๑๔๒๙}

สุชาตกุมาร

สุชาตกุมาร มีพระชนม์อยู่หลังพุทธปรินิพพาน ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอัสสกราช พระมารดาไม่ปรากฏพระนาม หลักฐานระบุไว้แต่เพียงว่า สิ้นพระชนม์ตั้งแต่พระกุมารยังเยาว์วัย เป็นเหตุพระเจ้าอัสสกราชมีพระมเหสีใหม่ ส่วนสุชาตกุมาร ได้ถูกเนรเทศออกจากแคว้นแคว้น เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ ชันษา เพราะปัญหาเรื่องการแย่งชิงราชสมบัติ จึงได้เข้าป่า อาศัยพวกพรานอยู่

^{๑๔๒๖} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๑๔๘.

^{๑๔๒๗} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๓/๒๔๔.

^{๑๔๒๘} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๕๙๙.

^{๑๔๒๙} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๔๓.

ต่อมาด้วยบารมีที่เคยสั่งสมในชาติปางก่อน เทพบุตรผู้เคยเป็นสหายของท่านจึงได้มาดลใจให้ท่านได้พบกับพระมหากัจจายนะ

พระมหากัจจายนะครั้งได้พบกับสุชาตกุมารแล้วก็ทราบความจริงว่า สุชาตกุมารนี้จะมีอายุเหลืออีกเพียง ๕ เดือนเท่านั้น จึงได้แจ้งให้สุชาตกุมารทราบ และขอให้รีบเปลี่ยนตน แสวงหาทางแห่งความหลุดพ้น จากนั้นก็ให้พระกุมารรับสรณคมน์ และแนะนำให้กลับไปยังพระราชวัง แจ้งให้พระราชบิดาทรงทราบ

สุชาตกุมารได้ขอร้องให้พระเถระไปช่วยอนุเคราะห์ตนด้วยการไปเฝ้าพระราชบิดาพร้อมกับตนเอง ซึ่งพระเถระก็รับอนุเคราะห์เข้าไปในพระราชวังพร้อมกับพระกุมาร แจ้งเรื่องราวต่างๆ ให้พระราชบิดาทรงทราบ

พระราชบิดาทรงทราบความทั้งปวงแล้ว ก็ได้สร้างวิหารใหญ่ จากนั้นก็นิมนต์พระมหากัจจายนะพร้อมกับภิกษุสงฆ์มาอนุเคราะห์มหาชน ทรงบำรุงด้วยปัจจัย ๔ ให้สุชาตมารได้มีโอกาสบำเพ็ญกุศลอย่างตลอดระยะเวลา ๔ เดือนที่ยังเหลืออยู่ ครั้นครบกำหนดแล้ว สุชาตกุมารก็สิ้นพระชนม์ เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ด้วยอานิสงค์แห่งกุศลที่ได้บำเพ็ญมาดีแล้ว ^{๑๔๓๐}

สุทิน,พระ

เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สุทินกลันทบุตร ^{๑๔๓๑} เพราะเป็นบุตรเศรษฐีชาวกลันทคาม ไม่ห่างจากกรุงเวสาลี

วันหนึ่งไปธุระในเมืองกับเพื่อน ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใส อยากออกบวช แต่ไม่ได้รับอนุญาตจากบิดามารดา ด้วยเหตุว่าเป็นบุตรชายเพียงคนเดียว ต้องสืบสกุล มิเช่นนั้นทรัพย์สมบัติจะตกเป็นของแผ่นดิน

ท่านอ้อนวอนขออนุญาตจากบิดามารดาหลายครั้งเพื่อขอบวช เมื่อไม่ได้รับอนุญาต จึงได้อดข้าวประทัง แมื่บิดามารดาพยายามให้เพื่อนสนิทไปเกลี้ยกล่อม ก็หาสำเร็จไม่ สุดท้ายจึงอนุญาตให้บวช เมื่อบวชแล้วได้ตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์

กาลต่อมาท่านกลับไปเยี่ยมบ้าน และได้ถูกบิดามารดาขอร้องให้ลาสิกขา เพราะไม่มีใครดูแลทรัพย์สมบัติ แต่ท่านก็หาอินดีในทรัพย์สมบัติไม่ สุดท้ายจึงได้รับการขอร้องให้มีเพศสัมพันธ์กับภรรยาเก่า เพื่อจะได้มีทายาทไว้สืบสกุล ซึ่งท่านก็ยินยอมทำตาม

เวลานั้น ยังไม่มีการบัญญัติสิกขาบทเรื่องการเสพเมถุน ท่านจึงเป็นต้นบัญญัติในเรื่องนี้ ^{๑๔๓๒}

สุนีระ,อำมาตย์

สุนีระอำมาตย์ เป็นอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่แห่งแคว้นมคธ และได้รับมอบหมายภารกิจสำคัญๆ จากพระเจ้าพิมพิสารหลายประการ เช่น เป็นผู้ควบคุมดูแลการสร้างเมืองที่ปาฏลีคามเพื่อป้องกันการ

^{๑๔๓๐} ชุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๕๐๓-๕๑๔.

^{๑๔๓๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๘/๓๗๘.

^{๑๔๓๒} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘/๒๗.

รุกรานของพวกวัชชี^{๑๔๓๓} ครั้นสร้างเสร็จแล้วก็ได้นิมนต์พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยเหล่าพระสาวกไปรับ บิณฑบาตเพื่อเจริญกุศล ครั้นเสร็จกิจแล้วก็ พระพุทธเจ้าได้เสด็จออกทางทิศใต้ ก็ให้ตั้งชื่อประตุนั้น ว่าประตูโคดม ผ่านท่าน้ำใด ก็ให้ตั้งชื่อท่าน้ำนั้นว่า ท่าโคดม ทั้งนี้เพื่อถวายเป็นอนุสรณ์

เรื่องสุนีระอำมาตย์ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง เนื้อความคล้ายกัน คือ พรรณนาเรื่องราวการได้รับมอบหมายให้การสร้างเมืองที่ปาฏลิกาม ร่วมกับวัสสการอำมาตย์ ครั้นสร้าง เสร็จแล้วก็ได้นิมนต์พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระสาวกมาฉัน และได้ตั้งชื่อท่าน้ำ ประตูเมืองที่ พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านว่า ท่าโคดม ประตูโคดม เพื่อถวายเป็นอนุสรณ์ ดังได้กล่าวข้างต้น

สุตโสม,พระเจ้า

พระเจ้าสุตโสม ปรากฏในจุฬสุตโสมชาดก^{๑๔๓๔} และมหาสุตโสมชาดก^{๑๔๓๕} และสุตโสม จรียา^{๑๔๓๖} ความในอรรถกถาจุฬสุตโสมชาดก^{๑๔๓๗} สรุปดังต่อไปนี้

พระเจ้าสุตโสม เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพรหมทัต ผู้ครองเมืองสุทสนะ เหตุที่ได้ชื่อว่า “โสม” เพราะพระพักตร์ของพระกุมารนั้นมีสิริประหนึ่งดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ครั้นเติบโตใหญ่ขึ้นมา เป็นผู้ มีความสนใจในการศึกษา ประชาชนจึงถวายพระนามว่า “สุตโสม” ทรงศึกษาศิลปวิทยาในเมืองตัก กศิลาสำเร็จกลับมาแล้ว ได้รับการสถาปนาไว้ในราชสมบัติ ทรงครองราชย์โดยธรรม ต่อมาไม่นานก็ ทรงเบื่อหน่ายในราชสมบัติ จึงได้ลาผนวช เทียวไปแต่พระองค์เดียว เหมือนช้างตัวประเสริฐ อาศัยอยู่ ริมหิ้งแม่น้ำคงคาในหิมวันตประเทศ ต่อมาเมื่อออกบวชตามเป็นจำนวนมาก ทั้งหมดตั้งอยู่ในโอวาทของ มหาสัตว์แล้ว ได้เข้าถึงพรหมโลก

ความในอรรถกถามหาสุตโสมชาดก^{๑๔๓๘} และอรรถกถามหาสุตโสมจรียา^{๑๔๓๙} สรุปได้ดังนี้ พระเจ้าสุตโสมเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าโกรพยะ ผู้ครองราชย์โดยธรรมในพระนคร อินทปัต เพราะความที่พระพักตร์ของพระกุมารเป็นดังดวงจันทร์ และมีนิสัยในการศึกษา มหาชน จึง ขนานพระนามว่า สุตโสม

เมื่อเจริญวัย สุตโสมกุมารได้ศึกษาศิลปวิทยาที่เมืองตักกศิลา และได้รับจักกับพรหมทัตกุมาร ซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสิกราชในพระนครพาราณสี ทั้ง ๒ พระองค์ศึกษาศิลปวิทยาในสำนัก อาจารย์คนเดียวกัน ร่วมกันพระราชบุตรอื่น ๆ ในชมพูทวีปอีกประมาณ ๑๐๑ พระองค์

สุตโสมกุมาร ศึกษาศิลปะอยู่ไม่นานก็สำเร็จวิชา ครั้นสำเร็จแล้วก็ช่วยสอนศิลปะวิทยาแก่ พรหมทัตกุมารกระทั่งสำเร็จวิชา เมื่อสำเร็จศิลปะวิทยาแล้ว ทั้งหมดต่างก็อาลาอาจารย์กลับไปยังพระ นคร แสดงศิลปะแก่พระราชมารดาบิดาแล้ว ได้รับการอภิเษกในราชสมบัติ ต่างส่งเครื่องบรรณาการให้ กันและกันเพื่อให้ทราบความที่ตนตั้งอยู่ในราชสมบัติแล้ว

^{๑๔๓๓} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๐.

^{๑๔๓๔} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙๕/๖๒๗.

^{๑๔๓๕} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๗๑/๑๕๘.

^{๑๔๓๖} ขุ.จรียา.(ไทย) ๓๓/๑๐๕/๗๗๑.

^{๑๔๓๗} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๗/๗๐๓.

^{๑๔๓๘} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๔/๑/๖๔๐.

^{๑๔๓๙} ขุ.จรียา.(ไทย) ๓๓/๓/๕๐๘.

ต่อมาพระเจ้าพรหมทัตแห่งเมืองพาราณสี ได้เสวยเนื้อมนุษย์ และทรงติดในรส จึงได้รับสั่งให้ฆ่ามนุษย์ กระทั่งถูกขับออกจากแคว้นแคว้นหนีไปอาศัยอยู่ในป่า ระหว่างนั้นเกิดตอตาที่เท้า จึงได้ทำการบวงสรวงเทวดาจะนำเลือดในลำคอของกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์มาเช่นสังเวียงเพียงขอให้แผลหายเป็นปกติ เมื่อแผลหายปกติก็เข้าใจว่าเป็นเพราะอำนาจเทวดา จึงได้จับกษัตริย์เหล่านั้นมาเพื่อเตรียมทำพิธีกรรม แต่เทวดาที่สิงสถิตอยู่ที่ต้นไทรได้หาอุบาย ให้ไปนำพระเจ้าสุทโสมมาอีกพระองค์หนึ่ง จึงจะชื่อว่าได้ตามที่บนบานเอาไว้

พระเจ้าพรหมทัตเห็นเทวดาแสดงตนก็ดีใจ ได้วางแผนจับพระเจ้าสุทโสมมาในวันหนึ่ง แต่ต่อมาก็เกิดเลื่อมใสในความสัจย์ของพระเจ้าสุทโสม ประกอบกับได้ฟังสตราหคคาที่พระเจ้าสุทโสมแสดงให้ฟัง ทำให้เกิดความปิติ มีจิตอ่อนโยนสุดท้ายก็ยอมปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ และละเว้นการกินเนื้อมนุษย์ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

สุตวา, ปริพาชก

สุตวาปริพาชกปรากฏในสุตวาสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๔๔๐} ความพรรณนาว่า สุตวาปริพาชกได้เข้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ กราบทูลถามข้อสงสัยกรณีที่เคยได้ยินมาจากพระพักตร์ว่า พระอรหันตชีนาสพะจะไม่ล่วงละเมิดฐานะ ๕ ประการ คือ ๑) ไม่ฆ่าสัตว์ ๒) ไม่ลักทรัพย์ ๓) ไม่เสพเมถุนธรรม ๔) ไม่พูดเท็จ และ ๕) ไม่สั่งสมทรัพย์สมบัติเหมือนคฤหัสถ์ ข้อเท็จจริงยังทรงยืนยันอยู่หรือไม่

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสยืนยันว่าจริงอย่างนั้น และยังทรงยืนยันยิ่งไปอีกว่า นอกจากฐานะ ๕ ประการนั้นแล้ว พระอรหันตชีนาสพะจะไม่ล่วงฐานะอีก ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ไม่ลำเอียงเพราะชอบ ๒) ไม่ลำเอียงเพราะชัง ๓) ไม่ลำเอียงเพราะหลง และ ๔) ไม่ลำเอียงเพราะกลัว

ความในสูตรมีเพียงเท่านี้ แม้ในอรรถกถาก็ไม่มีรายละเอียดเพิ่มเติม

สุเมธา, พระนาง

พระนางสุเมธา^{๑๔๔๑} เดิมเป็นพระธิดาของพระเจ้าโกญจะ กษัตริย์แห่งกรุงมันทาวดี ส่วนพระมารดาไม่ปรากฏนาม นางทรงมีพระจริยาวัตรงดงาม และมีศรัทธา ด้วยทรงมีบุญญาธิการอันสั่งสมไว้แล้วในสมัยแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ จึงมีพระทัยน้อมไปในการบรรพชา ด้วยทรงมองเห็นภัยของภพ และโทษของกามทั้งหลาย จึงได้กราบทูลลาพระชนก-ชนนี ขอนวชเป็นภิกษุณีในสำนักของพระผู้มีพระภาค เบื้องต้น ไม่ได้พระบรมราชานุญาต พระนางจึงทรงอดข้าวขอยอมตายหากไม่ได้บรรพชา

ฝ่ายพระชนก ชนนีก็พยายามเกลี้ยกล่อม โดยประการต่าง ๆ นับตั้งแต่เรื่องการอภิเษกสมรสกับพระเจ้าอนิกรัต ซึ่งได้ทำการหมั้นไว้แล้ว ทรงประวิงเวลา จากนั้นก็ส่งข่าวให้พระเจ้าอนิกรัตจัดการเรื่องอภิเษกสมรสแต่โดยเร็ว ฝ่ายพระเจ้าอนิกรัตเองก็สนองรับสั่ง ทรงแวดล้อมด้วยบริษัทเสด็จมาเพื่อประกอบพิธีอภิเษกในระยะเวลากระชั้นชิด

พระนางสุเมธาทราบข่าวพระเจ้าอนิกรัตเสด็จมา ก็ทรงปิดห้อง ใช้พระขรรค์ตัดพระเกศา จากนั้นก็เข้าปฐมนิมนต์ เจริญอุบาสกอยู่อย่างนั้น พระเจ้าอนิกรัตจะเสด็จมาอ้อนวอนอย่างไร นาง

^{๑๔๔๐} อ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗/๔๔๕.

^{๑๔๔๑} ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๕๐/๖๒๙.

ก็หาได้ใส่ใจไม่ ทรงแสดงโทษของกามแก่พระเจ้าอนิกรัตโดยประการต่าง ๆ พระเจ้าอนิกรัตเมื่อเห็นว่า พระนางสุเมธามีจิตน้อมไปในพระนิพพานอย่างยิ่งเช่นนั้น ก็ตัดพระทัย และกราบทูลขอให้พระชนก พระชนนียินยอมให้พระนางผนวช สุตท้ายพระนางสุเมธาก็ได้รับพระราชานุญาตให้ผนวช

นางผนวชแล้วไม่นาน ไม่ประมาทอยู่ ได้ทำให้แจ้งอภิญญา ๖ และได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

สุลสา,หญิงงามเมือง

นางสุลสา เป็นหญิงงามเมือง ปรากฏในสุลสาชาดก^{๑๔๔๒} ความระบุว่า นางเกิดหลง ประหารผู้หนึ่ง ได้ติดสินบนเจ้าพนักงาน และนำนักโทษดังกล่าวมาอยู่กินฉันทามีภรรยาในเรือน แต่ต่อมาด้วยนิสัยใจกร ทำให้นางถูกลวงไปฆ่าเพื่อชิงทรัพย์ แต่ด้วยสติปัญญา นางก็สามารถพลิก สถานการณ์ฆ่าโจร เอาตัวรอดกลับมาได้

ในอรรถกถาสุลสาชาดก^{๑๔๔๓} ระบุว่า พระพุทธเจ้าตรัสชาดกเรื่องนี้ด้วยทรงปรารถนาถึงนาง ทาสีของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ซึ่งยืมเครื่องประดับของนายหญิงไปเที่ยวงาน ระหว่างนั้นถูกลวงไปฆ่า ชิงทรัพย์ นางไหวตัวทัน จึงได้วางแผนซ้อนแผน ฆ่าโจรนั้นด้วยมือของตนเอง ทำให้มีเสียงเล่าขาน ทำนองชื่นชมในสติปัญญาของนางที่สามารถเอาตัวรอดมาได้ พระพุทธเจ้าทราบเรื่อง จึงได้ตรัสเสริมว่า ไม่ใช่เฉพาะแต่บัดนี้เท่านั้น แม้ชาติก่อนนางก็ฆ่าโจร เอาตัวรอดมาได้เหมือนกัน จากนั้นจึงทรงเล่าเรื่อง นางสุลสาหญิงงามเมืองให้ฟังดังกล่าวข้างต้น

สุนทร,พระ

พระสุนทรเป็นชาวเมืองราชคฤห์ บวชด้วยศรัทธา วันหนึ่งท่านเดินไปตามถนน สตรีผู้หนึ่ง เห็นเข้าจึงนิมนต์ให้ท่านหยุด เพื่อจะได้ทำความเคารพ เมื่อท่านหยุดแล้ว นางก็ไปนั่งกระโหยงตรงหน้า แต่แทนที่จะทำความเคารพ กลับใช้มือเลิกผ้าสบงของท่านขึ้นแล้วใช้ปากอมอวัยวะเพศท่าน โดยไม่ให้ ตั้งตัว

พระสุนทรเกิดความรังเกียจ เกรงว่าจะต้องอาบัติ จึงได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ขณะนั้นเธอยินดีหรือไม่ เมื่อได้รับคำตอบว่า ไม่ยินดี ก็ทรงวินิจฉัยว่า ไม่ต้อง อาบัติปาราชิก^{๑๔๔๔}

สุนทรสมุท,พระ

พระสุนทรสมุท ปรากฏในสุนทรสมุททเถรวัตถุ แห่งขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๔๔๕} พระผู้มี พระภาคตรัสปรารภพระคาถาว่า “ผู้ใดในโลกนี้ละกามได้ ออกบวชเป็นบรรพชิต เป็นผู้สิ้นกามและภพ ทรงเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์” ความในอรรถกถาธรรมบท^{๑๔๔๖} มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

พระสุนทรสมุทเกิดในตระกูลใหญ่ ในเมืองสาวัตถี มีสมบัติ ๔๐ โภกวิ วันหนึ่งเห็นมหาชน ไปพระเชตวันเพื่อฟังธรรม ก็ปรารถนาจะไปด้วย วันหนึ่งจึงได้ติดตามมหาชนไปนั่งอยู่ท้ายบริษัท พระ

^{๑๔๔๒} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๓/๑๘/๒๘๘.

^{๑๔๔๓} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๔๘๗.

^{๑๔๔๔} วิ.มहा.(ไทย) ๑/๗๒/๖๐.

^{๑๔๔๕} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๕/๑๖๕.

^{๑๔๔๖} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๔/๕๑๒.

ศาสตราภราชปัทมาศของเธอก็ได้แสดงอนุப்புพิภพ ลิ่นพระธรรมเทศนา เกิดความเลื่อมใส
ปรารถนาจะบวช จึงได้เข้ากราบทูลขอให้พระพุทธรูปเจ้าบวชให้ แต่ไม่ทรงอนุญาต ด้วยยังมิได้รับ
อนุญาตจากบิดามารดา เขาก็กลับมาอ่อนน้อมด้วยความพยายามอันอย่างยิ่งเหมือนกรณีพระภิกษุ
เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว ก็ได้รับพรพาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

ภายหลังได้รับการอุปสมบทแล้ว ท่านก็ออกจากเมืองสาวัตถีไปอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ด้วยไม่
ต้องการให้ญาติๆ มารบกวน ท่านใช้ชีวิตอยู่ในเมืองราชคฤห์เป็นเวลาหลายปี กระทั่งวันหนึ่ง มารดา
ของท่านเห็นว่าจะบวชนานไป ก็เลยประกาศหาคนที่จะทำให้พระสุนทรสมุทรรู้สึกให้ได้ หญิงแพศยาคน
หนึ่งจึงรับอาสาเป็นผู้จัดการ พร้อมกับค่าจ้างในการดำเนินการ จากนั้นก็ออกเดินทางไปเมืองราชคฤห์
ไปเข้าบ้านหลังหนึ่ง ซึ่งเป็นทางโคจรบิณฑบาตประจำของพระเถระอยู่

รุ่งเช้าเมื่อพระเถระมาบิณฑบาต นางก็ตักบาตรตามปกติ หลายๆ วันเช้า กระทั่งเกิด
ความคุ้นเคย ก็เริ่มวางแผนโดยการนิมนต์ให้ท่านมาฉันที่บ้าน ครั้งแรกก็นิมนต์ให้ฉันที่ระเบียงนอกบ้าน
หลายๆ วันเช้าก็ว่าจ้างเด็กให้มาทำเสียงรบกวนบ้าง ทำให้เกิดฝุ่นบ้าง เมื่อทำที่ห้ามเด็กไม่ฟัง ก็นิมนต์
พระเถระเข้าไปในบ้าน หนักๆ เข้าก็นิมนต์ท่านขึ้นบน

วันหนึ่งได้จังหวะ นางนิมนต์พระเถระขึ้นปราสาทชั้นบน จากนั้นก็ลือคประตุ จากนั้นก็เริ่ม
วางแผนยั่วพระเถระด้วยประการต่าง ๆ หากแต่มองดูด้วยความสังเวชสลดใจ ระหว่างนั้นเอง พระผู้มี
พระภาคได้ตรวดดู เห็นเหตุการณ์ จึงได้แผ่รัศมีเสมือนไปประทับอยู่ตรงหน้า ตรัสสอนพระสุนทรสมุทรร
ด้วยพระคาถาดังกล่าวแล้วข้างต้น จบพระคาถา พระสุนทรสมุทรรได้บรรลุพระอรหันต์ เหาะขึ้นสู่เวหาส
ด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ ทะลุฉนวนช่อฟ้าออกไปถวายบังคมพระศาสดา

สุนทรภักการทวาชะ,พราหมณ์

พราหมณ์ชื่อสุนทรภักการทวาชะปรากฏในมัชฌิมนิกาย^{๑๔๔๗} สุนทรภักการทวาชะแห่งสังยุตต
นิกาย^{๑๔๔๘} และสุนทรภักการทวาชะแห่งขุททกนิกาย^{๑๔๔๙} ความสรุปได้ดังนี้

ในมัชฌิมนิกายระบุว่า พราหมณ์ชื่อสุนทรภักการทวาชะนั่งอยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค
ครั้งได้โอกาสจึงได้กราบทูลถามว่าทำไมพระองค์ไม่ไปล้างบาปที่แม่น้ำพุกาบ้าง แม่น้ำอิทกิกกะ
แม่น้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา หรือแม่น้ำสรัสตีบ้าง เพราะผู้ใดได้อาบน้ำในแม่น้ำดังกล่าว ย่อมสามารถ
ล้างบาปกรรมออกไปได้

พระผู้มีพระภาคได้เตือนว่าการอาบน้ำในทำน้ำเหล่านั้นไม่สามารถให้คนบริสุทธิ์ได้
บาปกรรมที่ทำก็ยังคงอยู่อย่างนั้น แต่ในศาสนาของพระองค์สอนเรื่องการไม่เบียดเบียน ไม่พูดเท็จ ไม่
พูดคำหยาบ ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประกอบด้วยศรัทธา ไม่ตระหนี่ โดยที่สุทธากหวัง
ความบริสุทธิ์ ก็ต้องงดทำบาปกรรมทั้งหลาย

พราหมณ์ได้ฟังพระดำรัส เกิดความเลื่อมใส ได้กราบทูลขออุปสมบท ครั้นอุปสมบทแล้วไม่
นาน ท่านสุนทรภักการทวาชะก็ไม่ประมาท ขวนขวายอยู่เป็นนิตย์ เสร็จกิจในพระศาสนา บรรลุเป็นพระ
อรหันต์รูปหนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย

^{๑๔๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙/๖๘.

^{๑๔๔๘} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๓๘.

^{๑๔๔๙} ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๔๕๘/๖๐๔.

ในสุนทรภู่ และสุนทรภู่ทวาทศสูตรแห่งขุททกนิกาย ระบุว่า เดิมพระสุนทรภู่ทวาทศ เป็นถือลัทธิบูชาไฟ ตั้งอาศรมอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำสุนทรภู่ ครั้นบูชาไฟแล้วก็นั่งมองดูทิศทั้ง ๔ โดยรอบด้วยคิดว่า ใครหนอเหมาะสมที่จะบริโภคน้ำปายาสจากการบูชานี้ ครั้นมองเห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งคลุมพระเศียรอยู่ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง จึงได้ถือเอาข้าวปายาสด้วยหวังจะให้ ครั้นไปถึงก็ได้สอบถามถึงชาติกำเนิด

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนว่า อย่าถามถึงชาติกำเนิดเลย ให้ถามถึงความประพฤติดีกว่า เพราะไฟย่อมเกิดจากไม้ บุคคลแม้เกิดในตระกูลต่ำก็เป็นมุนีได้ หลังจากสนทนา พราหมณ์เกิดความเลื่อมใส จึงได้น้อมข้าวปายาสถวาย แต่พระพุทธเจ้าก็ปฏิเสธ และทรงแนะนำให้อาไปเททิ้งพื้นปราศจากของเขียว หรือไม้ที่หลงน้ำ เพราะนอกจากพระพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่มีใครสามารถทานอาหารนี้ได้ พราหมณ์ได้ทำตามที่ทรงแนะนำ โดยนำลงในน้ำ

ขณะที่พราหมณ์ข้าวปายาสลงในน้ำ ก็เกิดเดือดควันคลุ้งมีเสียงดังจีจีเหมือนผาลร้อนเพราะถูกแดดทั้งวันถูกรวดด้วยน้ำ ทำให้พราหมณ์เกิดขนพองสยองเกล้า ได้เข้าไปหาพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเตือนพราหมณ์เป็นต้นว่า ท่านกำลังเผาไหม้อยู่ อย่าสำคัญว่าตนบริสุทธิ์ เพราะยังเต็มไปด้วยมานะ ความโกรธ และบาปธรรมอื่น ๆ ทรงแนะนำให้พราหมณ์ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระองค์ สุดท้ายพราหมณ์ก็ได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา และได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

สุนทรินันทา,ภิกษุณี

นางสุนทรินันทาภิกษุณี มีพี่น้องร่วมท้องกัน ๔ คน ประกอบด้วย นันทา นันทวดี สุนทรินันทา และกมลนันทา โดยทั้งหมดบวชอยู่ในสำนักภิกษุณี ในจำนวนนี้นางสุนทรินันทา บวชตั้งแต่วัยสาว ทั้งมีรูปร่างงามน่าดู น่าชม เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา ขยัน ไม่เกียจคร้าน ประกอบด้วยปัญญาไตร่ตรองในงานนั้น ๆ นางจึงเป็นที่ไว้วางใจจากภิกษุณีสงฆ์^{๑๔๕๐} และนางก็เป็นต้นบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ สำหรับภิกษุณี

ในพระวินัยปิฎก^{๑๔๕๑} มีเรื่องพรรณนาไว้ว่า นางวิสาขา ประสงค์จะสร้างวิหารถวายภิกษุณีสงฆ์ จึงมอบหมายให้นายสาหะเป็นผู้เป็นหลานทำหน้าที่ควบคุม ดูแล การก่อสร้าง ในส่วนของภิกษุณีสงฆ์ ก็ได้มอบหมายให้ภิกษุณีสุนทรินันทา เป็นผู้ดูแลการก่อสร้าง อาศัยการทำงานร่วมกันบ่อยๆ ทำให้ทั้งนายสาหะและภิกษุณีสุนทรินันทามีใจต่อกัน โดยเฉพาะนายสาหะ ได้พยายามหาโอกาสอยู่กับนางภิกษุณีสุนทรินันทาสองต่อสองเสมอ

วันหนึ่งนายสาหะวางแผนนิมนต์ภิกษุณีไปฉันในบ้าน ขณะเดียวกันก็วางแผนปูอาสนะสำหรับนางสุนทรินันทาไว้ต่างหากพอที่จะทำมีตมีย้ายได้ แต่นางเกรงว่าจะเกิดเรื่องอื้อฉาว จึงไม่ยอมไปกิจนิมนต์ พร้อมกับฝากไปแจ้งนายสาหะด้วยว่าไม่สบาย

นายสาหะครั้นทราบข่าว นางภิกษุณีสุนทรินันทาไม่สบาย ก็สั่งให้คนองคาสภิกษุณีสงฆ์ ส่วนตนเองก็ไปที่วัด นางภิกษุณีเห็นนายสาหะมาก็แสร้งนอนเอาผ้าคลุมอยู่ เมื่อถูกนายสาหะถามอาการก็ตอบไปทำนองว่า รักคนที่เขาไม่รัก ก็มีอาการอย่างนี้แหละ นายสาหะได้ฟังเช่นนั้นก็เกิดความกำหนัด ได้ถูกต้องตัวนางภิกษุณีนันทาผู้มีความกำหนัดเช่นกัน ซึ่งระหว่างนั่นเอง มีภิกษุณีชรา

^{๑๔๕๐} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๒.

^{๑๔๕๑} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๑.

รูปหนึ่ง มีอาการเจ็บเท้า ไม่ได้ไปกิจนิมนต์ได้เห็นเข้าพอดี จึงได้กล่าวตำหนิ และนำเรื่องทั้งหมดไปบอกแก่ภิกษุณีทั้งหลาย

ภิกษุณีทั้งหลายได้นำเรื่องไปบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย ๆ ก็นำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบแล้ว ก็ทรงตำหนิ จากนั้น ทรงอาศัยเรื่องนี้เป็นเหตุได้ทรงบัญญัติสิกขาบท ปรับอาบัติปาราชิกแก่ภิกษุณีมีความกำหนด ยินดี การจับต้อง ลูบคลำอวัยวะตั้งแต่ใต้รักขวัญลงมา และเหนือเข้าขึ้นไป^{๑๔๕๒}

เรื่องราวของนางภิกษุณีสุนทรินันทากับนายสาหะน่าจะไม่น่าจะจบเพียงเท่านี้ ในคัมภีร์มีพรรณนาไว้อีกว่า ต่อมานางก็ตั้งครรภ์กับนายสาหะ แต่เรื่องถูกเก็บไว้เป็นความลับ เพราะนางถูกลั่นหนาทภิกษุณีสั่งให้เอาไว้ ด้วยเกรงจะเสียหายบานปลายใหญ่โต ประเด็นดังกล่าวนี้ก็จะได้เป็นที่มาของการบัญญัติสิกขาบท ปรับอาบัติปาราชิกแก่ภิกษุณีผู้ปกปิดอาบัติปาราชิกของภิกษุณีสุนทริน^{๑๔๕๓}

สุนทรี, ปริพาชิกา

นางสุนทรีปริพาชิกา ปรากฏชื่อในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๔๕๔} พระพุทธเจ้าตรัสปรารภพระคาถาว่า คนที่ชอบกล่าวคำไม่จริง หรือคนที่ทำความชั่วแล้วกล่าวว่า ไม่ได้ทำ ต่างก็ตกนรก ตายไปแล้วก็มีคติเท่าเทียมกันในโลกหน้า และในสุนทรียสูตร แห่งขุททกนิกาย อุทาน^{๑๔๕๕} ความสรุปได้ว่านางร่วมมือกับพวกเดียรฉัตร ใส่ร้ายพระพุทธเจ้า สาเหตุมาจากนับตั้งแต่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมาในโลก พวกเดียรฉัตรต่างพันกันเสื่อมลาภสักการะ จึงหาอุบายทำลายชื่อเสียง

เดียรฉัตรวางแผนให้นางทำที่เข้าไปในพระเชตวันบ่อยๆ จากนั้นก็วางแผนฆ่านาง แล้วนำศพไปทิ้งในคูรอบพระเชตวัน แล้วก็พากันไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลแจ้งความว่านางสุนทรีปริพาชิกายหายไป 999ขอให้ทรงสอบสวนความ พร้อมทั้งให้เบาะแสว่า ก่อนหน้านั้นเห็นนางเข้าออกพระเชตวันเป็นประจำ จึงขอให้ตรวจสอบ และค้นหานางดู

พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงรับสั่งให้ค้นพระเชตวันตามคำของเดียรฉัตรทั้งหลาย และพบศพนางสุนทรีปริพาชิกาถูกหมกอยู่ที่คูน้ำ ในขณะที่หามศพนางไปยังเมืองสาวัตถี ก็ให้คนโพนทนากล่าวให้ร้ายพระสงฆ์ในวัดว่ากระทำการไม่มีมายางอายุ ทำที่ว่าประพฤติพรหมจรรย์ แต่แอบทำกรรมชั่วร้าย ช่มชู้นางสุนทรีปริพาชิกาแล้วก็ฆ่านางทิ้งเสีย ช่างน่าละอายยิ่งนัก ชาวเมืองไม่ทราบเรื่องราวแท้จริงได้ยินเข้า ต่างก็โพนทนาต่าง ๆ นานา

พวกภิกษุทั้งหลายกลับจากบิณฑบาตในเมือง ทราบความอย่างนั้น ก็กลับมาราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ จากนั้นก็ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายอดทน ไม่เกิน ๗ วันเรื่องก็จะเงียบหาย และให้ภิกษุทั้งหลายกล่าวตอบไปแต่เพียงว่า คนที่ชอบกล่าวคำไม่จริง หรือคนที่ทำความชั่วแล้วกล่าวว่า ไม่ได้ทำ ต่างก็ตกนรก ตายไปแล้วก็มีคติเท่าเทียมกันในโลกหน้า

วันหลังต่อมา ชาวบ้านได้ยินภิกษุกล่าวตอบเช่นนั้น ต่างก็กลับคิดได้ว่า สมณะเหล่านี้คงไม่ได้ทำความผิด มิเช่นนั้นคงไม่พูดอย่างนั้น เสียงโจษจึงเงียบหายไปภายใน ๗ วันตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ทุกประการ

^{๑๔๕๒} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๖๕๗/๕.

^{๑๔๕๓} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๖๖๕/๑๑.

^{๑๔๕๔} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐๖/๑๒๘.

^{๑๔๕๕} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๒๔๖.

ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๔๕๖} ระบุว่า หลังจากเกิดเรื่องราว พระเจ้าปเสนทิโกศลได้รับสั่งให้หน่วยสืบราชการลับออกหาข่าว กระทั่งในที่สุดก็ไปพบเหตุการณ์พวกโจรที่ฆ่านางสุนทรกำลังกินเหล้าอยู่ พอมาได้ที่ต่างก็คุยอวดว่าตนเป็นคนลงมือฆ่านางอย่างนั้นอย่างนี้ ทั้งหมดจึงถูกจับ และนำมาสอบสวนค้นหาความจริง พร้อมทั้งค้นหาตัวผู้บงการ เมื่อความจริงถูกเปิดเผย พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงให้คนไปจับกุมเดียรฉัตรเหล่านั้นมาลงโทษตามกฎหมายบ้านเมือง

สุทโธทนะ, พระเจ้า

พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเป็นพุทธบิดา พระราชประวัติของพระองค์ประมวลมาพอสังเขปดังต่อไปนี้

พระเจ้าสุทโธทนะพระองค์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสีหหนุกับพระนางกัญญา มีพระอนุชาและพระกนิษฐาร่วมพระชนกชนนีอีก ๖ พระองค์^{๑๔๕๗} ได้แก่ สุทโธทนะ อมิโตทนะ โธโตทนะ ฆนิโตทนะ ปมิตา และอมิตา

พระเจ้าสุทโธทนะ มีพระอัศวมเหสีนามว่าพระนางสิริมหามายา เจ้าหญิงโกลิวงค์จากกรุงเทวทหะ และมีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งคือ เจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งต่อมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และหลังจากพระสิทธัตถะราชาภิเษกได้ ๗ วัน พระนางสิริมหามายาก็สวรรคต พระสุทโธทนะจึงอภิเษกสมรสใหม่กับพระนางมหาปชาบดีหรือโคตมี ซึ่งเป็นพระกนิษฐาร่วมชนนีกับพระนางสิริมหามายา และมีพระโอรสคือ เจ้าชายนันทะ และพระธิดาคือ เจ้าหญิงรูปนันทา

พระเจ้าสุทโธทนะเป็นกษัตริย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมและยึดมั่นในราชประเพณีอย่างเคร่งครัดในการปกครองบ้านเมือง ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขตลอดรัชสมัยของพระองค์ ทรงมุ่งหวังที่จะให้เจ้าชายสิทธัตถะสืบราชบัลลังก์ต่อจากตน จึงทรงให้สร้างปราสาท ๓ หลังเพื่อเป็นที่ประทับแก่เจ้าชาย พร้อมทั้งให้บำเรอด้วยกามคุณทั้งหลาย แต่เจ้าชายสิทธัตถะกลับน้อมพระทัยในการบรรพชา และได้เสด็จออกผนวชแสวงหาโมกขธรรมในเวลาต่อมา กระทั่งได้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพอทราบว่า เจ้าชายสิทธัตถะได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จึงส่งทูตไปอัญเชิญพระศาสดากลับมาที่กรุงกบิลพัสดุ์

พระบรมศาสดาเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์คราวนี้ ในวันที่ ๒ ได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าวก็เสด็จไปหา ตรัสว่า การที่พระพุทธองค์เสด็จเที่ยวบิณฑบาตอย่างนี้ ทำให้พระองค์ละอายยิ่งนัก แต่พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า การบิณฑบาตนั้นเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จากนั้นก็ตรัสพระคาถาเรื่องการไม่ประมาทในบิณฑบาต เป็นต้น จบพระคาถาพระเจ้าสุทโธทนะได้บรรลุโสดาบัน ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเข้านิเวศน์ ก็ได้แสดงธรรมแก่พระเจ้าสุทโธทนะเป็นต้นว่า ฟังประพาศธรรมให้สุจริต ไม่ฟังประพาศธรรมให้ทุจริต เป็นต้น คราวนี้พระเจ้าสุทโธทนะได้บรรลุสกทาคามีผล วันต่อมาก็ได้สดับธรรมपालชาดก ได้ทรงบรรลุอนาคามีผล และก่อนที่พระเจ้าสุทโธทนะจะสวรรคต ก็ทรงบรรลุพระอรหัตผลในที่สุด^{๑๔๕๘}

^{๑๔๕๖} ชุ.อ.อ.(ไทย) ๑/๓/๔๖๑.

^{๑๔๕๗} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๒/๑๔๕.

^{๑๔๕๘} วิ.อ.(ไทย) ๓/๑๐๕/๗๑-๗๒.

อนึ่ง พระเจ้าสุทโธทนะ เป็นผู้ที่ขอพรจากพระพุทธเจ้า ห้ามพระสงฆ์บวชกุลบุตรที่บิดามารดาไม่อนุญาติ^{๑๔๕๙} ทั้งนี้เนื่องจากพระองค์ได้ประสบความทุกข์อย่างหนักจากการที่พระพุทธเจ้าออกผนวช และต่อมาเจ้าชายนันทะ และเจ้าชายราหุลก็ออกผนวชอีก ทำให้ขาดรัชทายาทที่จะสืบต่อราชบัลลังก์

สุทตตะ, เศรษฐี

สุทตตะเศรษฐี เป็นนามเดิมของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เป็นชาวเมืองสาวัตถี เหตุที่ได้ชื่อว่าอนาถปิณฑิกเศรษฐีเพราะ มักมีปกติสังเคราะห์คนอนาถด้วยก้อนข้าว^{๑๔๖๐} ท่านได้ตั้งโรงงานช่วยเหลือคนตกทุกข์ได้ยากเป็นประจำทุกวัน ส่วนสาเหตุที่ได้นามว่า สุทตตะ เพราะเห็นว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยประสงค์ทุกอย่าง^{๑๔๖๑} ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ได้บรรลุโสดาบัน สร้างพระวิหารเชตวันถวายพระพุทธเจ้า และได้ทำการอุปถัมภ์พระสงฆ์ตลอดชีวิตของท่าน ท่านจึงมีความคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้า เหล่าพระสาวกทั้งหลาย แม้พระพุทธเจ้าเองก็ประทับจำพรรษาที่วัดพระเชตวันถึง ๑๙ พรรษา มากกว่าวัดใด ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยพุทธกาล

เรื่องราวของอนาถปิณฑิกเศรษฐี มีปรากฏมากมายในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องราวที่แสดงถึงความศรัทธา ความมีสติปัญญา และความเอาใจใส่ในการบำรุงพระพุทธศาสนา ทำให้ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็น อุบาสกผู้เลิศในการเป็นผู้ถวายทาน

ในอนาถปิณฑิกวัตถุ^{๑๔๖๒} พรรณนาถึงการได้พบพระพุทธเจ้าของอนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นครั้งแรกว่า อนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นน้องเขยของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ วันหนึ่งเดินทางไปเมืองราชคฤห์ด้วยกิจบางอย่าง เห็นเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์กำลังจัดแรงงานต่างๆ ให้ทาสกรรมกรอยู่ เกิดความสงสัยว่ากำลังจะมิงานอะไร เมื่อทราบข่าวว่าเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์เตรียมจะเลี้ยงพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานในวันพรุ่งนี้ก็ย้าถามด้วยความตื่นเต้นถึง ๓ ครั้ง แสดงความปรารถนาที่จะขอเข้าเฝ้าในเวลานั้นให้ได้ แต่ก็ถูกห้ามไว้ว่ายังไม่ใช่เวลาที่เหมาะสม ต้องรอให้ถึงรุ่งเช้าก่อน ค็นนั้นจึงได้แต่นอนนึกถึง ลูกต๋นกลางดึกถึง ๓ ครั้ง เพราะเข้าใจว่าสว่างแล้ว

ครั้นเวลาใกล้รุ่งสาง จึงได้เดินฝ่าความมืดเข้าป่าสีตะวัน เพื่อเข้าเฝ้าแต่เพียงลำพัง เมื่อไปถึง พระผู้มีพระภาคก็ตรัสเรียก “มาเถิดสุทตตะ” ทำให้อนาถปิณฑิกเศรษฐีดีใจว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกตน จึงได้เข้าเฝ้าถึงที่ประทับ ชบศิระลงแทบพระบาทแล้วก็ทูลถามว่า ทรงประทับอยู่เป็นสุขดีหรือ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า ผู้ดับกิเลสแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุขทุกเมื่อ ผู้ไม่ติดในกาม ย่อมเยือกเย็น ผู้ตัดเครื่องข้องได้แล้ว ย่อมไม่มีความกระวนกระวายใจ จากนั้นจึงทรงแสดงอนุพุพิกถาและอริยสัจ แก่อนาถปิณฑิกเศรษฐี สิ้นพระธรรมเทศนา อนาถปิณฑิกเศรษฐีได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน

อนึ่ง หลังจากกลับเมืองสาวัตถีแล้ว อนาถปิณฑิกเศรษฐีก็ได้ดำริ ชักชวนมิตรสหายสร้างวัดพระเชตวัน เตรียมการต้อนรับพระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย โดยขอซื้อที่ดินของเจ้าเชตราชกุมาร ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากหมู่บ้านมากนัก เป็นทำเลที่เหมาะสม แม้จะถูกเจ้าเชตวางเงื่อนไขหลายประการ นับตั้งแต่วัดที่สร้างขึ้นใหม่ ต้องใช้ชื่อของเจ้าเชตราชกุมาร ทุกตารางนิ้วของที่ดินที่จะซื้อ

^{๑๔๕๙} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๗.

^{๑๔๖๐} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๔๙.

^{๑๔๖๑} ขุ.ปฎิ.อ.(ไทย) ๗/๒/๒๘๓.

^{๑๔๖๒} วิ.จ.(ไทย) ๗/๓๐๔/๑๑๑.

ต้องนำหาปณะไปโรยให้เต็มพื้นที่ เป็นต้น แต่ด้วยความศรัทธาต่อพระรัตนตรัย ก็ยินยอมรับเงื่อนไขทุกประการ ทำให้งานสร้างวัดสำเร็จลุล่วงตามความประสงค์ ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๔๖๓} ระบุว่า เศรษฐีใช้ทรัพย์ดำเนินการทั้งสิ้น ๕๔ โกฏิ โดยแบ่งเป็นค่าที่ดิน ๑๘ โกฏิ ค่าก่อสร้างเสนาสนะ ๑๘ โกฏิ ค่าทำการฉลองอีก ๑๘ โกฏิ^{๑๔๖๔} ใช้เวลาในการฉลองถึง ๙ เดือน^{๑๔๖๕} ได้ถวายทานต่าง ๆ หาประมาณมิได้ ในอรรถกถาหมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก^{๑๔๖๖} จึงมีข้อความกล่าวยกย่องอนาถปิณฑิกเศรษฐีว่า ไม่มีใครทัดเทียมในเรื่องของการบริจาคทรัพย์อุทิศพระพุทธเจ้า

มิใช่เฉพาะเรื่องการบริจาคทานเท่านั้น แต่อนาถปิณฑิกเศรษฐี หลังจากที่ได้บรรลุโสดาบันแล้ว ท่านรักษาศีล ๕ ไม่มีขาด ทั้งภรรยา บุตร ธิดา ทาส กรรมกร คนทำงานรับจ้างของท่าน พวกักรักษาศีลเหมือนกันหมดทุกคน กระทั่งได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า อนาถปิณฑิกเศรษฐีตนเองก็สะอาด บริวารก็สะอาดประพาศธรรมอยู่^{๑๔๖๗}

จากหลักฐานในอนาถปิณฑิกสูตร^{๑๔๖๘} และในปฐมอนาถปิณฑิกสูตร^{๑๔๖๙} ทูตียอนาถปิณฑิกสูตร^{๑๔๗๐} ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ส่วนตัวแล้ว อนาถปิณฑิกเศรษฐี มีความสนิทนสม และเคารพนับถือพระสารีบุตรเป็นกรณีพิเศษ เห็นได้จากคราวหนึ่งเมื่อท่านป่วยหนัก ท่านก็ส่งคนใช้ไปกราบเรียนให้พระสารีบุตรมาอนุเคราะห์ที่บ้าน พระสารีบุตรก็เข้าไปเยี่ยมอาการอนุเคราะห์ตามประสงค์ พร้อมทั้งถือโอกาสแจกแจงองค์เครื่องบรรลุโสดาบันด้วยอาการ ๑๐ ประการให้อนาถปิณฑิกเศรษฐีฟัง กระทั่งหายจากอาการอาพาธ แม้ในยามที่มีชีวิตหาไม่แล้ว ได้ไปบังเกิดเป็นเทวดาด้วยอานิสงส์แห่งบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมาดีแล้ว ท่านก็ยังลงมาสรรเสริญคุณของพระสารีบุตร แนะนำให้คนคบหาพระสารีบุตรจะได้ประโยชน์สูงสุด

สุธรรมเถระ, พระ

พระสุธรรมปรากฏชื่อในจุฬารรลแห่งพระวินัยปิฎก^{๑๔๗๑} ความระบุว่า ท่านเป็นพระนักก่อสร้าง รับภัตตาหารประจำในอาวาสของจิตตคหบดี เมืองมัจฉิกาสถนธ์ โดยทุกครั้งที่จิตตคหบดีต้องการนิมนต์สงฆ์ คณะ หรือบุคคล จะต้องเรียนรายงานให้พระสุธรรมทราบก่อนเสมอ แต่อยู่มาวันหนึ่งพระเถระชั้นผู้ใหญ่มีพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัจจายนะ พระมหากัปปินะ เป็นต้นมาถึง คหบดีทราบข่าวจึงได้เข้าไปหา และนิมนต์พระเถระเหล่านั้นฉันภัตตาหารที่อาวาสของตนในวันรุ่งขึ้น จากนั้นจึงเข้าไปหาพระสุธรรมเพื่อนิมนต์รับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้นเช่นกัน

ครั้งนี้พระสุธรรมมีอาการเคืองจิตตคหบดี ด้วยทราบภายหลังว่า มีการนิมนต์พระเถระเหล่านั้นโดยที่ไม่บอกตนล่วงหน้าเหมือนอย่างที่เคยปฏิบัติมา จึงไม่ยอมรับนิมนต์ แม้จะได้รับการอ่อน

^{๑๔๖๓} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๙.

^{๑๔๖๔} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๕๐.

^{๑๔๖๕} อง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๖๐.

^{๑๔๖๖} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๒/๔๓๓.

^{๑๔๖๗} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๗๔.

^{๑๔๖๘} ส.สค.า.(ไทย) ๑๕/๑๐๑/๑๐๗.

^{๑๔๖๙} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๒/๕๓๖.

^{๑๔๗๐} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๓/๕๔๐.

^{๑๔๗๑} วิ.จ.อ.(ไทย) ๖/๓๓/๖๕.

วอนถึง ๓ ครั้ง แต่พระสุธรรมก็ยังยืนยันไม่รับนิมนต์ จิตตคหบดีไม่รู้จะทำประการใด ก็ได้แต่ทำความเคารพแล้วก็หลีกไป

ครั้นถึงเวลารุ่งเช้า พระสุธรรมมีความประสงค์จะดูว่า จิตตคหบดีจัดเตรียมภัตตาหารเรียบร้อยหรือยัง จึงได้ลุกไปแต่เช้าตรู่ เมื่อไปถึงจิตตคหบดีก็ถวายการต้อนรับ ในช่วงตรวจตราภัตตาหารอยู่นั่นเอง พระสุธรรมก็พูดขึ้นทำนองว่า ของครบทุกอย่าง ขาดแต่ “ขนมแดกงา” ทำให้จิตตคหบดีพูดออกไปว่า พระพุทธพจน์มีอยู่มากมาย แต่ท่านกลับพูดถึงขนมแดกงา จากนั้นก็เปรียบเปรยเรื่องพ่อค้านำแม่ไก่มาผสมพันธุ์กับกา เมื่อลูกออกมา เวลาจะร้องอย่างกา ก็ร้องผสมเสียงไก่ เวลาขันอย่างไก่ ก็ขันผสมเสียงกา ทำนองเดียวกันกับเรื่อง “ขนมแดกงา”

พระสุธรรมได้ย่นจิตตคหบดีเปรียบเปรยเช่นนั้น ก็แสดงอาการไม่พอใจ ทว่าจิตตคหบดีดำกรหาบทตัวเอง จึงลาออกจากเจ้าอาวาส พร้อมกับบอกคืนเสนาสนะที่เคยดูแลทั้งหมด แม้จะได้รับการขอร้องจากจิตตคหบดีถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ฟัง เก็บบาตรจีวรออกจากวัดไปมุ่งหน้าไปเมืองสาวดี เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคทราบเรื่องราวทั้งหมดแล้ว ก็ทรงดำหนิพระสุธรรมว่ากระทำการไม่เหมาะสม สั่งให้สงฆ์ลงปฏิสารณียกรรมแก่พระสุธรรม โดยสั่งให้ไปขอมาจิตตคหบดี ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๔๗๒} ระบุว่า ครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ จิตตคหบดีไม่ยอมยกโทษให้ ครั้งที่ ๓ พระพุทธเจ้าจึงให้อุบายโดยส่งภิกษุอนุทูตไปด้วย จิตตคหบดีจึงยอมยกโทษให้ พระสุธรรมก็คลายมานะทิฎฐิ และได้บรรลुพระอรหันต์ในเวลาต่อมา

อนึ่ง ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๔๗๓} ระบุว่า จิตตคหบดีผู้นี้ เลื่อมใสในพระมหานามะ ๑ ในปัญจวัคคีย์ เกิดความเลื่อมใส จึงได้ถวายอาหารบิณฑบาต และได้ฟังธรรมจากท่าน ได้บรรลुเป็นโสดาบัน ต่อมาได้สร้างวัดอัมพวาณวันถวาย มีพระสุธรรมเถระเป็นเจ้าอาวาส ต่อมาอัครสาวกทั้ง ๒ ได้ทราบเกียรติคุณของจิตตคหบดี จึงได้ไปโปรดคหบดีกระทั่งได้บรรลुเป็นอนาคามี

สุนัขขัตตะเจ้าลิฉฉวี

สุนัขขัตตะ เป็นบุตรของเจ้าลิฉฉวี^{๑๔๗๔} ในคัมภีร์ระบุไว้ว่า เคยเข้ามาบวชในธรรมวินัย ประพฤติพรหมจรรย์อยู่พักหนึ่ง และเคยทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐากอยู่พักหนึ่ง แต่ต่อมาไม่พอใจพระผู้มีพระภาค จึงได้ลาสิกขา ครั้นลาสิกขาไปแล้วก็กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าไม่มีญาณที่ชนะที่ประเสริฐธรรมที่ทรงแสดงก็ได้มาด้วยการตรึงตรองคิดค้น^{๑๔๗๕} ในปาฎิกสูตร^{๑๔๗๖} ระบุว่า สาเหตุที่สุนัขขัตตะไม่พอใจและบอกคืนสิกขาสาเหตุเพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ไม่ได้แสดงทฤษฎีกำเนิดโลก ตามคำกราบทูล

ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๔๗๗} ระบุว่า สุนัขขัตตะนี้ เมื่อตอนบวช ได้สำเร็จทิพจักขุญาณ แต่ไม่สามารถบำเพ็ญบริกรรมเพื่อได้ทิพยโสด เพราะในอดีตชาติเคยตีกกหูกษผู้มีศีลรูปหนึ่ง เป็นเหตุให้

^{๑๔๗๒} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๒๔๖.

^{๑๔๗๓} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๒๔๖.

^{๑๔๗๔} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๓๔๔/๓๙๐.

^{๑๔๗๕} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๔๑.

^{๑๔๗๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓/๒.

^{๑๔๗๗} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒/๑๐๖.

ภิกษุรูปนั้นทูลทวนก เมื่อไปขอเรียนบริการกรมเพื่อได้ทิพยโสตร์ พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาเห็นบุพกรรม นั้นจึงไม่ทรงสอนให้ เขาจึงผูกอาฆาตในพระศาสนา และบอกคืนสิกขาบท

สุปปติเต, พุทธบิดา

พระเจ้าสุปปติเต เป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ทรงมีพระมเหสีพระ นามว่า ยสวดี ครองกรุงอโนมะ^{๑๔๗๘}

สุปปพุทธะ

ชื่อสุปปพุทธะปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ๒ สถานะ ได้แก่

๑. สุปปพุทธะผู้เป็นโรคเรื้อน

นายสุปปพุทธะผู้เป็นโรคเรื้อน ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๔๗๙} และในขุททกนิกาย อุทาน^{๑๔๘๐} ความระบุว่า นายสุปปพุทธะ เป็นโรคเรื้อน ซ้ำยังยากจน กำพร้ายากไร้ ในอรรถกถาสัง ยุตตนิคาย^{๑๔๘๑} ระบุรายละเอียดเพิ่มเติมว่า สาเหตุที่ชื่อสุปปพุทธะเพราะทำคนนอนสบายให้ตื่น กล่าวคือ ด้วยความที่เนื้อตัวเต็มไปด้วยน้ำเหลืองไหล ได้รับทุกขเวทนา อาศัยตรอกนอนร้องโหยหวน ตลอดคืน ด้วยเสียงร้องนั่นเอง ทำให้พวกมนุษย์ในทุกถนนไม่ได้นอนตลอดคืน

สมัยต่อมา พระพุทธเจ้าเสด็จกรุงราชคฤห์ ชาวเมืองนิมนต์ได้ถวายทานฉลองมหามณฑป นายสุปปพุทธะได้เข้าไปยังโรงทาน ครั้นบริโภคมื้อแล้ว มีจิตเป็นอารมณ์เดียว เห็นคนกำลังนั่งฟังธรรม ก็ปรารถนาจะฟังธรรมบ้าง จึงได้นั่งลง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง เพื่อฟังธรรมเทศนา^{๑๔๘๒}

พระผู้มีพระภาค ทรงเห็นอุปนิสัยของเขา จึงได้ตรัสอนุพุทฺธิกา เมื่อทรงเห็นว่าเขามีจิตใจ อ่อนโยนแล้ว จึงได้ตรัสอธิบาย ๔ ลัทธิพระธรรมเทศนา สุปปพุทธะชายโรคเรื้อนก็ได้บรรลุโสดาบัน ประกาศตนขอถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต จากนั้นก็ได้กราบลาพระพุทธเจ้าแล้วก็หลีกไป แต่ไปไม่ได้ไม่ ไกล ก็ถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิดตาย

ในคัมภีร์ระบุต่อไปอีกว่า สาเหตุที่ทำให้สุปปพุทธะเป็นโรคเรื้อนก็เพราะในอดีตชาติ เห็น ปัจเจกพุทธเจ้าเดินบิณฑบาตอยู่ ไม่พอใจคำว่าขี้เรื้อน แล้วก็ถ่มน้ำลายแสดงอาการรังเกียจ ผลแห่ง กรรมนั้นทำให้เขาถึงทุกตติอยู่ในนรกหลายแสนปี เมื่อวิบากกรรมยังไม่สิ้น ได้มาบังเกิดในกรุงราชคฤห์ ในรูปคนขี้เรื้อน ยากไร้ แต่ด้วยกุศลธรรมที่เคยทำไว้ ก็ส่งผลให้ได้บรรลุโสดาบัน

อนึ่ง ในอรรถกถาธรรมบทระบุว่า^{๑๔๘๓} นายสุปปพุทธะ ครั้นได้บรรลุโสดาบันแล้ว ปรารถนาจะแสดงตนให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทราบ แต่ไม่ได้โอกาส จึงได้หลบออกไป ครั้นเห็นว่าปลอดภัย คนพอสมควรแล้ว ก็ได้เข้าไปยังวิหาร ระหว่างนั้นได้ถูกท้าวสักกะทดสอบ จึงได้ไปปรากฏตรงหน้า ขอให้เขาพูดว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระพุทธเจ้า พระธรรมไม่ใช่พระธรรม พระสงฆ์ไม่ใช่พระสงฆ์ โดย ยื่นข้อเสนอว่าจะให้สมบัติทุกอย่างที่ปรารถนา แต่เขาหาได้ทำตามไม่ พร้อมทั้งกล่าวตำหนิท้าวสักกะ

^{๑๔๗๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๕.

^{๑๔๗๙} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๖/๔๗.

^{๑๔๘๐} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕.

^{๑๔๘๑} ส.สคา.อ.(ไทย) ๑/๒/๕๐๐.

^{๑๔๘๒} ส.สคา.อ.(ไทย) ๑/๒/๕๐๑.

^{๑๔๘๓} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๑๙๔.

เป็นอันธพาล ไร้ยางอาย ทำวสั๊กกะไต้ยีนเซนนั่นก็นำเรื่องราวไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรับรองว่า เวลานี้ ไม่มีใครสามารถเปลี่ยนใจสุปปพุทธะพุดอย่างนั้นได้แล้ว

๒. สุปปพุทธะผู้เป็นเจ้าของศากยะ

เจ้าศากยะสุปปพุทธะ ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท ^{๑๔๘๔} ความในอรรถกถา ^{๑๔๘๕} มีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า เจ้าสุปปพุทธะมีความแค้นพระศากยะ เพราะทรงทิ้งพระนางยโสธราซึ่งเป็นพระธิดาของตนออกผนวช วันหนึ่งจึงทรงนั่งเสวยน้ำจันทน์ขวางทางบิณฑบาต พร้อมกับตรัสทำทนายว่า พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้เป็นใหญ่กว่าตนเอง แม้พวกมหาดเล็กจะกราบทูลเตือน ก็หารับฟังไม่ ด้วยผลกรรมที่ทรงทำครั้งนั้น ทำให้สุปปพุทธะถูกธรณีสูบสิ้นพระชนม์ในวันที่ ๗ หลังจากเกิดเหตุการณ์ครั้งนั้น

ในคัมภีร์ระบุไว้ด้วยว่า ทรงพยากรณ์ว่า กรรมที่เจ้าสุปปพุทธะขวางทางบิณฑบาต จะทำให้ถูกธรณีสูบภายใน ๗ วัน เจ้าสุปปพุทธะทราบเรื่องแทนที่จะสำนึก กลับทำทนายจะจับเท็จพระดำรัสให้จงได้ จึงได้ขึ้นไปอยู่ปราสาทชั้นที่ ๗ พร้อมทั้งให้คนปิดประตู ตั้งคนรักษาประตูไว้อย่างหนาแน่น

พระศากยะทราบเรื่องนั้นก็ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ต่อให้เจ้าสุปปพุทธะเหาะอยู่ในอากาศ นั่งอยู่บนเรือ หรือเข้าไปอยู่ในซอกเขาก็ตาม ก็ไม่พ้นจากการถูกธรณีสูบ ซึ่งก็เป็นตามพุทธะดำรัสทุกประการ เพราะในวันที่ ๗ ม้าทรงของเจ้าสุปปพุทธะเกิดพะยศขึ้นมา ไม่มีใครจัดการได้ ทำให้ต้องทรงลงมาจัดการด้วยพระองค์เอง แต่พอพระบาทเหยียบลงบนพื้นเท่านั้น ธรณีก็เปิดช่องรับพระองค์ สิ้นพระชนม์ที่เชิงบันไดนั่นเอง

สุปปวาสา, โกลิยธิดา

นางสุปปวาสา เป็นธิดาเจ้าเมืองโกลิยนคร เมื่อเติบโตใหญ่ ได้อภิเษกกับพระเจ้ามทลิลิจฉวี มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ ซึ่งต่อมาได้ออกผนวช ปรากฏนามว่า พระสิวลี ^{๑๔๘๖} ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีลาภมาก

ในสุปปวาสาสูตร ^{๑๔๘๗} พรรณนาเรื่องราวพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของพระนางสุปปวาสา เมื่อพระนางสุปปวาสาถวายภัตตาหารอันประณีตแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุโมทนาว่า อริยสาวิกาสู่ให้โภชนะชื่อว่าให้ฐานะ ๔ ประการแก่ปฎิกาทก คือ อายุ วรรณะ สุขะ และพละ ครั้นให้แล้ว ย่อมเป็นผู้ส่วนได้อายุ วรรณะ สุขะ และพละอันเป็นทิพย์

ในสุปปวาสาสูตร แห่งขุททกนิกาย ^{๑๔๘๘} ระบุว่า นางสุปปวาสาทรงพระครรภ์นานถึง ๗ ปี ๗ วัน ได้รับทุกขเวทนาอย่างหนัก จึงได้ฝากพระสวามีไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระผู้มีพระภาคครั้งทรงทราบแล้วก็ตรัสขอให้พระนางสุปปวาสามีความสุข อย่าได้มีโรค ประสูติพระโอรสผู้ไม่มีโรค และด้วยพระดำรัสนี้ ทำให้นางสุปปวาสาหายจากโรค และประสูติพระโอรสผู้ไม่มีโรค หลังจากได้รับความสวัสดิแล้ว พระนางก็ได้กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์มารับภัตตาหารในเรือนตลอด ๗ วัน ช่วงหนึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถามนางสุปปวาสาว่า ตลอดตลอดสิวลีได้รับทุกขเวทนาอย่างหนัก เวลานี้ยังทรงต้องการมีพระโอรสอีกหรือไม่ เมื่อนางสุปปวาสากราบทูลว่ายัง

^{๑๔๘๔} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๘/๗๑.

^{๑๔๘๕} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๖๑.

^{๑๔๘๖} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๑/๓๐๐.

^{๑๔๘๗} อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๕๗/๙๕.

^{๑๔๘๘} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๑๙๙.

ปรารถนาจะได้พระโอรสอีก ๗ พระองค์ จึงทรงเปล่งอุทานว่า สิ่งที่ไม่น่ายินดี ย่อมครอบงำคนผู้ประมาทด้วยอาการที่น่ายินดี สิ่งไม่น่ารัก ย่อมครอบงำคนผู้ประมาทด้วยอาการที่น่ารัก สิ่งที่เป็นทุกข์ ย่อมครอบงำคนผู้ประมาทด้วยอาการที่เป็นสุข

นางสุปวาสา ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เลิศกว่าอุบาสิกา สาวิกาผู้ถวายรสอันประณีต^{๑๔๘๙}

สุปปิยะ, อุบาสก

สุปปิยะอุบาสก ปรากฏชื่อในพระวินัยปิฎก^{๑๔๙๐} ตอนว่าด้วยการทรงห้ามฉันเนื้อมนุษย์ ความระบุว่า สุปปิยะอุบาสก และอุบาสิกาชื่อสุปปิยาผู้เป็นภรรยาเป็นคนมีศรัทธา เป็นผู้บำรุงพระสงฆ์ในกรุงพาราณสี วันหนึ่งภรรยาไปที่อาราม ได้สอบถามภิกษุใช้ว่า ปรารถนาสิ่งใดให้บอก จะได้นำมาถวาย

เวลานั้นมีภิกษุรูปหนึ่งฉันยาถ่าย จึงได้บอกอุบาสิกาว่า ตนฉันยาถ่าย ต้องการน้ำดื่มเนื้ออุบาสิการับปากว่าจะนำเนื้อมาถวายเป็นพิเศษ หลังจากนั้นกลับไปบ้านสั่งให้คนใช้ไปหาซื้อเนื้อ แต่วันนั้นเป็นวันห้ามฆ่าสัตว์ หาซื้อเนื้อไม่ คนใช้จึงกลับมารายงานตามความเป็นจริง อุบาสิกาคิดว่า ถ้าภิกษุใช้ไม่ได้ฉันน้ำดื่มเนื้อ อาพาธอาจกำเริบมรณภาพได้ ตนเองรับปากแล้วไม่จัดหาไปถวายก็ไม่เหมาะสม จึงได้หยิบมีดเฉือนเนื้อขาอ่อนของตนให้คนใช้นำไปถวาย ส่วนตนเองก็เอาผ้าพันแผลนอนอยู่บนเตียง

สุปปิยะอุบาสก เมื่อไม่เห็นสุปปิยาอุบาสิกาก็ถามหา ครั้นทราบความทั้งหมดแล้วเกิดความรำเริงยินดีว่า นางสุปปิยา มีศรัทธาถึงกับสละเนื้อตนเอง สิ่งอื่นใดทำไมนางจะทำได้ จากนั้นจึงได้เข้าเฝ้ากราบทูลพร้อมทั้งกราบทูลนิมนต์ให้มารับภัตตาหารในวันพรุ่ง

ครั้นถึงเวลารุ่งเช้าวันใหม่ พระผู้มีพระภาคก็ได้เสด็จไปยังเรือนของสุปปิยะอุบาสก เมื่อไปถึงก็ตรัสถามหานางสุปปิยา ทรงให้คนพยุงบานมา ทันทิที่นางได้เห็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น แผลก็หายเป็นปกติ มีผิวเรียบสนิท ทำให้ทั้งสุปปิยะ และนางสุปปิยา ตื้นตันใจ ต่างช่วยกันจัดแจงภัตตาหารอันประณีตมาถวายแต่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน

หลังจากวันนั้นมา พระพุทธเจ้าก็รับสั่งเรียกประชุมสงฆ์ ตรัสสอบถามหาภิกษุต้นเหตุที่ออกปากขอเนื้อ จากนั้นก็ตรัสสอบสวนความเป็นมาทั้งหมด พร้อมกับทรงตำหนิภิกษุใช้รูปนั้นว่า ฉันเนื้อโดยไม่ได้พิจารณา รู้ตัวหรือไม่ว่าฉันเนื้อมนุษย์เข้าไปแล้ว การกระทำครั้งนี้จะเป็นเหตุให้คนเสื่อมศรัทธา หลังจากทรงตำหนิแล้ว ก็วางบทบัญญัติห้ามภิกษุฉันเนื้อมนุษย์ รูปใดฉันต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๔๙๑}

สุปปิยา, อุบาสิกา

นางสุปปิยา เป็นอุบาสิกาผู้มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในพระรัตนตรัย นางภรรยาของสุปปิยะอุบาสก เคยเฉือนเนื้อตัวเองถวายภิกษุอาพาธครั้งหนึ่ง กระทั่งเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทห้ามฉันเนื้อมนุษย์^{๑๔๙๒} ดูสุปปิยะอุบาสก

^{๑๔๘๙} อง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๖๓/๓๓.

^{๑๔๙๐} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๐/๘๐.

^{๑๔๙๑} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๐/๘๓.

^{๑๔๙๒} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๐/๘๓.

สุพาหุ, พระ

พระสุพาหุ เป็น ๑ ใน ๔ คนผู้เป็นสหายของพระยสะ และออกบวชตามพระยสะ ประกอบด้วย วิมล สุพาหุ ปุณณชิ และควัมปตี ทั้งหมดเป็นบุตรตระกูลเศรษฐีใหญ่น้อยในกรุงพาราณสี^{๑๔๓} ทั้งหมดได้ฟังอนุพุททิกถา และอริยสัจ ๔ จากพระพุทธเจ้า ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน แล้วจึงได้ขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระพุทธเจ้า ครั้นบวชแล้วไม่นานก็ได้บรรลุเป็นอรหันต์ ทำให้มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลกเวลานั้นจำนวน ๑๑ รูป

ในขุททกนิกาย เถรคาถา^{๑๔๔} มีระบุถึงภษิตของพระสุพาหุ ได้กล่าวไว้เป็นคาถาว่า “ฝนตกลงมา เสียงดังกระหึ่มคล้ายเสียงเพลงอันไพเราะ กุฎีของเราสบาย มุงบังมิดชิดดี จิตเรที่ตั้งมั่นดีแล้ว ถ้าต้องการจะตกก็จงตกลงมาเถิดฝน”

สุภัททะ, พระ

พระสุภัททะ เป็นภิกษুবวชตอนแก่ เมื่อพระศาสดาปรินิพพาน ได้นั่งอยู่ในที่ประชุมกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า พอที่เกิด พวกท่านอย่าไศกเศร้าย่ อย่าคร่ำครวญเลย พวกเรารอดพ้นดีแล้วจากมหาสมณะรูปนั้นที่คอยจ้ำจี้จ้ำไชพวกเราอยู่ว่า สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ บัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จักทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่ทำสิ่งนั้น^{๑๔๕}

คำพูดของพระสุภัททะครั้งนั้น ถือเป็นการดูหมิ่นพระธรรมวินัย และเป็นมูลเหตุให้พระมหากัสสปะเกิดความสังเวชสลดใจ หากปล่อยไว้ จะทำให้เสียหายต่อพระศาสนาในภายภาคหน้า จึงได้ชักชวนสงฆ์ทำสังคายนาเป็นครั้งแรก ภายหลังพุทธปรินิพพานแล้วได้ ๓ เดือน

สุภัททะ, บริพพาชก

สุภัททบริพพาชก เป็นชาวเมืองกุสินารา ถือเป็นภิกษุรูปสุดท้ายที่ได้บวชทันเห็นพระพุทธเจ้า ความในทีฆนิกาย มหาวรรค^{๑๔๖} ระบุว่า สุภัททะทราบข่าวการเสด็จเมืองกุสินาราของพระพุทธเจ้า เพื่อปรินิพพาน มีความประสงค์จะทูลถามปัญหาข้อสงสัยบางประการ จึงได้ขอเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะทรงบรรทมอยู่บนแท่นปรินิพพาน โดยเบียดันได้ถูกพระอานนที่ขัดขวาง ไม่ยอมให้เข้า เพราะจะเป็นการรบกวนพระองค์มากจนเกินไป

สุภัททะพยายามอ้อนวอนพระอานนที่อยู่ถึง ๓ ครั้ง แต่พระอานนก็ไม่ยินยอม กระทั่งเสียงเจรจาของทั้งสองดังถึงพระกรรณ จึงตรัสบอกพระอานนที่อนุญาตให้สุภัททะเข้ามา

สุภัททะครั้นเข้ามาแล้ว ก็กราบทูลปัญหาเรื่องความรู้ของเจ้าลัทธิดูทั้ง ๖ ว่า ใครรู้แท้ รู้เทียม พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า เป็นคำถามที่ไม่มีประโยชน์ จึงตรัสตอบไปว่า ธรรมวินัยใดไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมวินัยนั้นย่อมไม่มีโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และพระอรหันต์ ธรรมวินัยของพระองค์มีอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และพระอรหันต์จะมีอยู่เฉพาะใน

^{๑๔๓} วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๐/๓๗.

^{๑๔๔} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๒/๓๒๒.

^{๑๔๕} วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๖.

^{๑๔๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๒/๑๖๐.

ธรรมวินัยของพระองค์เท่านั้น จากนั้นก็ทรงตรัสรับรองว่า หากภิกษุทั้งหลายเป็นอยู่โดยชอบ โลกจะไม่
ว่างจากพระอรหันต์^{๑๔๙๗}

สุภัททะได้ฟังพระดำรัส เกิดความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เมื่อ
พระพุทธเจ้าตรัสเงื่อนไขว่า ผู้เป็นเดิยรถีย์ถ้าจะบวชต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือนก่อน จึงจะบวชได้ สุภัททะ
ได้แสดงความประสงค์อย่างแรงกล้า ขออยู่ปริวาส ๔ ปี เมื่อครบแล้ว ถ้าสงฆ์พอใจอนุญาตให้บวชจึงจะ
บวช

พระพุทธเจ้าเห็นเจตนาแรงกล้าของสุภัททะเช่นนั้น จึงรับสั่งเรียกพระอานนท์เข้าเฝ้า ทรง
ผ่อนผันเรื่องการอยู่ปริวาส ๔ เดือน และอนุญาตให้พระอานนท์เป็นผู้ดำเนินการจัดการให้สุภัททะบวช
ในวันนั้นเอง สุภัททะครั้นบวชแล้วไม่นาน ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ได้บรรลุเป็น
พระอรหันต์ เป็นสักขีสาวก คือสาวกองค์สุดท้ายที่ได้ทันเห็นพระพุทธเจ้า

สุภัททาเทวี, พระนาง

พระนางสุภัททาเทวี เป็นพระอัครมเหสีพระเจ้ามโหสถที่ ๓ แห่งกรุงกุสาวดี ซึ่งเคย
ยิ่งใหญ่เกรียงไกรในอดีตกาลอันนานโพ้น

ในมหาสุทนต์สูตร^{๑๔๙๘} ระบุว่าพระเจ้ามโหสถที่ ๓ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีเมือง
ประเทศราช ๘๔,๐๐๐ เมือง พระพุทธเจ้ายกเรื่องนี้มาแสดงเพื่อชี้แจงให้พระอานนท์ทราบถึงเหตุผลว่า
ทำไมพระองค์จึงเลือกเมืองกุสินารา ซึ่งเป็นเมืองเล็ก ๆ ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว เมืองกุสินารา ก็คือ
ดินแดนที่เคยเป็นเมืองกุสาวดีที่เคยเกรียงไกรมาในอดีตนั่นเอง ที่สำคัญยิ่งคือ พระเจ้ามโหสถที่ ๓
พระองค์นี้ เป็นพระจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ทรงรักษาศีลอุโบสถทุกกึ่งเดือน ในรัชสมัยของพระองค์จึงมี
จักรแก้วอันเป็นทิพย์เป็นสัญลักษณ์คู่พระราชบัลลังก์

อนึ่ง ในคัมภีร์ระบุว่า เมืองกุสาวดีนี้ ทิศตะวันตกและตะวันออกยาว ๑๒ โยชน์ ทิศเหนือ
และทิศใต้กว้าง ๗ โยชน์ มีประชากรหนาแน่น เศรษฐกิจดี มีกำแพงล้อม ๗ ชั้น มีต้นตาลล้อม ๗ แถว
ยามต้องลมจะมีเสียงไพเราะ

สุภฎะ, อุบาสก

สุภฎะอุบาสกเป็นชวานาทิกคาม และเป็น ๑ ในอุบาสก ๕๐ คน เมื่อตายไปแล้ว ได้รับการ
พยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ละสังโยชนเบื้องต่ำ ๕ ประการได้แล้ว จะปรินิพพานในภพนั้น ไม่
หวนกลับมาจากโลกนี้อีก^{๑๔๙๙}

สุภูติ, พระ

พระสุภูติชาติกำเนิดในราชสกุลโศภกากราช สละทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฏิ พร้อมทั้งทาส
และกรรมกรจำนวนมาก บวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคตม^{๑๕๐๐}

^{๑๔๙๗} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

^{๑๔๙๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๘๑.

^{๑๔๙๙} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๒.

^{๑๕๐๐} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๑๒๗.

ในสุกฺกิตฺตสูตร^{๑๕๐๑} ความระบุว่า คราวหนึ่งพระสุกฺกิตฺตได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วย ภิกษุผู้มีศรัทธาอีกรูปหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามพระสุกฺกิตฺตถึงพระรูปที่เข้าเฝ้าด้วยว่าชื่ออะไร พระสุกฺกิตฺตได้กราบทูลว่า ภิกษุรูปนี้มีศรัทธา เป็นบุตรของอุบาสกผู้มีศรัทธา ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ด้วยศรัทธา พระผู้มีพระภาคจึงตรัสย้อนไปว่า ภิกษุรูปนี้เห็นลักษณะของผู้มีศรัทธาหรือไม่ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ พระสุกฺกิตฺตจึงกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคแสดงถึงลักษณะของผู้มีศรัทธา

พระผู้มีพระภาคได้แสดงลักษณะของผู้มีศรัทธาดังต่อไปนี้

๑. เป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒. เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ ฟังธรรมมากที่มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พยานุเคราะห์ บริสุทธบริบูรณ์ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้คล่องปาก ชื่นใจ แห่งตลอดด้วยทิว

๓. เป็นผู้มีมิตตติ สหายดี เพื่อนดี

๔. เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำสั่งสอน โดยเคารพ

๕. เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจการงานที่ต้องช่วยกันทำ ทั้งงานสูงและงานต่ำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในกิจการงานที่ต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้

๖. เป็นผู้ใคร่ในธรรม เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในอภิธรรม อภิวินัย

๗. เป็นผู้ปรารถนาความเพียรเพื่อละกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๘. เป็นผู้ได้มาน ๔ อันมีในจิตซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาโดยไม่งยาก ได้โดยไม่ลำบาก

๙. เป็นผู้มีปกติระลึกชาติได้ จะเป็น ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติ หรือหลายแสนชาติก็ตาม

ฯลฯ

อนึ่งพระผู้มีพระภาคได้แสดงลักษณะผู้มีศรัทธาเช่นนี้ เป็นลำดับ ๆ ไปกระทั่งถึงการบรรลุอรหัตผล ทั้งนี้ ด้วยพระประสงค์จะตรวจสอบคุณลักษณะของภิกษุผู้มาเฝ้าพร้อมกับพระสุกฺกิตฺตว่าสถานะเป็นอย่างไร ซึ่งก็ได้รับการกราบทูลว่า ภิกษุรูปนี้มีคุณสมบัติครบทุกประการตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสมา หลังจากตรัสชื่นชมแล้ว พระผู้มีพระภาคก็ตรัสว่า ถ้าภิกษุประกอบด้วยศรัทธาเช่นนี้ หากมีความประสงค์จะมาเยี่ยมพระองค์ ก็มาได้ตลอดเวลา

พระสุกฺกิตฺตได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นภิกษุผู้เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลาย ผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่มีกิเลส^{๑๕๐๒} และผู้เป็นทักขิไนยบุคคล^{๑๕๐๓}

^{๑๕๐๑} อัง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔/๔๒๐.

^{๑๕๐๒} อัง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๐๒/๒๗.

^{๑๕๐๓} อัง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๐๓/๒๗.

สุมนะ, พระ

นายสุมนะ เป็น ๑ ใน ๔ รูป ที่ได้รับคัดเลือกเป็นตัวแทนของภิกษุชาวเมืองปาฐะยะเพื่อทำหน้าที่ระงับอธิกรณ์กรณีพระภิกษุวัชชีบุตรยกวัด ๑๐ ประการ ขึ้นแสดง ประกอบด้วย พระเรวตะ พระสัมภุตสาณวาสี พระยสกาถกชกบุตร และพระสุมนะ สำหรับตัวแทนภิกษุชาวปราจีน ๔ รูป ประกอบด้วย พระสัพพกามี พระสาฬหะ พระอุชชโสภิตะ และพระวาสวกคามิกะ

มูลเหตุที่ต้องคณะทำงานเพื่อวินิจฉัย และตัดสินในลักษณะเช่นนี้ เนื่องจากในที่ประชุมสงฆ์มีความไม่สะดวกด้วยเหตุบางอย่าง ในกรณีนี้คือมีเสียงดัง ต่างฝ่ายต่างจะพูด ไม่มีใครฟังใคร การตัดสินอธิกรณ์ในลักษณะนี้ เรียกว่า อุพพาหิกวิธี^{๑๕๐๔}

อนึ่ง ในคัมภีร์ปรีวาร^{๑๕๐๕} ระบุว่า พระสุมนะ เป็นผู้เชี่ยวชาญพระวินัย และเป็นผู้นำพระวินัยสืบๆ กันมาในชมพูทวีป ร่วมกับพระเถระอีกหลายรูป เช่น พระมหาปทุมะ พระมหาสีวะ พระอุบาลี พระมหานาคะ พระอภยะ พระติสสะ เป็นต้น โดยพระสุมนะนี้เป็นศิษย์ของพระติสสะอีกทอดหนึ่ง

สุมนะ, นายมาลาการ

นายสุมนะผู้นี้ ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๕๐๖} ระบุว่า เป็นช่างจัดดอกไม้ พระพุทธเจ้ายกเรื่องขึ้นมาเพื่อตรัสพระคาถาว่า คนทำกรรมใดแล้วไม่เดือดร้อนภายหลัง อิมเอิบ ดีใจ เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่า เป็นกรรมดี

ความในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๕๐๗} มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

นายสุมนมาลาการ ทำหน้าที่บำรุงพระเจ้าพิมพิสารด้วยดอกมะลิ ๘ ทะนานทุกวัน แต่อยู่มาวันหนึ่งเห็นพระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์หมู่ใหญ่ จึงนำเอาดอกไม้ที่จะนำไปถวายพระราชาถวายแด่พระพุทธเจ้าแทน ทั้งนี้ด้วยความเลื่อมใส และไม่คิดเสียดายชีวิตหากจะต้องถูกลงพระอาญา ว่ากันว่า การบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้ครั้งนี้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตของนายสุมนะเป็นอย่างมาก ประการแรกคือ ภรรยาที่เคยอยู่กินกันมาเป็นระยะเวลาช้านาน เกรงจะถูกลงอาญาด้วย ถึงกับขอหย่า แยกทางกับนายสุมนมาลาการ ประการต่อมา พระพุทธเจ้าทรงทราบว่า การบูชาครั้งนี้ของนายสุมนมาลาการ เป็นการแลกด้วยชีวิต จึงแสดงอานุภาพให้คนทั้งหลายได้เห็นให้เป็นการอัศจรรย์ กล่าวคือ ดอกไม้ที่บูชาแต่ละพวง ได้ลอยอยู่บนพระเศียรของพระศาสดา ๒ พวง ลอยย้อยลงมาอยู่ทางด้านพระหัตถ์ขวาอีก ๒ พวง ลอยย้อยลงมาอยู่ทางด้านพระหัตถ์ซ้าย ๒ พวง และลอยไปอยู่ด้านพระอุษณางค์อีก ๒ ทำให้คนในพระนครแตกตื่นมาดู

การบูชาด้วยพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้สำหรับสำหรับราชสำนัก ได้ทราบข่าวถึงพระเจ้าพิมพิสารตั้งแต่แรก เพราะภรรยาของนายสุมนมาลาการเมื่อขอแยกทางสามี ก็ได้นำเรื่องไปกราบทูลให้ทรงทราบ เพื่อที่ตนจะได้ไม่ต้องอาญาด้วย โดยครั้งแรกพระเจ้าพิมพิสารทรงทำเป็นกริ้ว และจะลงโทษ นายสุมนมาลาการภายหลัง แต่จริงแล้ว ทรงเลื่อมใสการกระทำของนายมาลาการเป็นอย่างมาก ภายหลังจึงได้ทรงพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ อย่างละ ๘ ชนิด แก่นายสุมนมาลาการ ประกอบด้วย

^{๑๕๐๔} วิ.จ.(ไทย) ๗/๔๕๖/๔๑๒.

^{๑๕๐๕} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖.

^{๑๕๐๖} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๘/๔๘.

^{๑๕๐๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒๐๔.

ช่าง ๘ เชือก ม้า ๘ ตัว ทาส ๘ คน ทาสี ๘ คน เครื่องประดับใหญ่ ๘ ชนิด กหาปณะ ๘ พัน นารี ๘ คน และบ้านส่วยอีก ๘ ตำบล

การบูชาของนายสุมนมาลาการครั้งนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า อย่าคิดว่ามีประมาณน้อย เพราะสิ่งที่นายมาลาการทำนั้น เป็นการเดิมพันด้วยชีวิต และด้วยอานิสงส์แห่งการกระทำครั้งนี้ จะทำให้เขาไม่รู้จักทุกข์ตลอดแสนกัป ภพสุดท้ายจะได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ

สุรจิ, พระเจ้า

พระเจ้าสุรจิ ปรากฏในขุททกนิกาย ชาดก^{๑๕๐๘} ความระบุว่า พระองค์เป็นกษัตริย์แห่งมิลินทร แคว้นวิเทหะ มีพระโอรสของพระองค์ก็ทรงพระนามว่าสุรจิเหมือนกัน เมื่อเติบโตเจริญวัยได้ไปศึกษาศิลปะวิทยา และได้รับจักสนิทสนมกับพรหมทัตถกุมาร ต่อมาได้ผูกมิตร สำเร็จศิลปวิทยาแล้วก็อำลาอาจารย์กลับ ก่อนแยกย้ายกัน ก็ได้ทำกติกากันว่า หากมีโอรส หรือธิดาจะให้อภิเษกกัน

เวลาต่อมาพระราชกุมารทั้งสองได้เสวยราชสมบัติ ต่อมาเมื่อมีพระราชโอรส ก็พระประยูรญาติก็ขนานพระนามว่าสุรจิมาร ส่วนพระเจ้าพรหมทัต มีพระธิดา พระประยูรญาติก็ขนานพระนามว่า สุเมธา เมื่อพระราชกุมารและพระราชธิดาของทั้งสองฝ่ายเจริญวัย สำเร็จศิลปวิชาแล้ว ก็จัดการอภิเษกตามที่เคยได้ทำกติกากันไว้ทุกประการ โดยก่อนจัดการอภิเษกได้วางเงื่อนไขไว้ว่า พระเจ้าสุรจิจะต้องมีพระนางสุเมธาแต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น ซึ่งพระองค์ก็ทรงรับปากและให้คำมั่นสัญญาทุกประการ

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระเจ้าสุรจิและพระนางสุเมธาอภิเษกสมรสแล้วหลายปี พระนางก็ยังไม่มีพระโอรส หรือพระธิดาเลย ทำให้เกิดความเดือดร้อนเรื่องไม่มีรัชทายาท ทำให้มีการประชุมหารือเพื่อแก้ปัญหา สุดท้ายมาลงที่ขอให้พระเจ้าสุรจิมีพระสนม แต่ที่ทรงปฏิเสธทั้งหมด ด้วยถือสัจย์ที่ได้เคยให้ไว้กับพระเจ้าพรหมทัตผู้สหาย

ฝ่ายพระนางสุเมธาเห็นพระสวามีถือสัจย์เช่นนั้น ประกอบกับเห็นปัญหาที่จะเกิดกับบ้านเมืองในภายภาคหน้า จึงได้เข้าไปจัดแจงดำเนินการหาสตรีมาถวายพระเจ้าสุรจิถึง ๓ ครั้ง ๆ ละหลายคน แต่สตรีเหล่านั้นก็ไม่มีผู้ใดเลยที่ได้พระโอรส กระทั่งนครต้องมาร้องขอให้ห่มเหสีแต่ละพระองค์ ทำพิธีเช่นสรวงบูชาขอพระโอรสต่อเทวดา รวมถึงพระนางสุเมธาด้วย

พระนางสุเมธาครั้นถึงดิถี ๑๕ ค่ำ ก็ทรงสมათานอุโบสถ ประทับเหนือแท่นอันสมควร ระลึกถึงศีลทั้งหลาย ขณะที่พระเทวีอื่น ๆ ต่างพากันประพาศวิตรต่าง ๆ อย่างเดียรถีย์ทั้งหลาย ทำวสัฏกะจึงได้ประทานโอรสให้แก่พระนางสุเมธาเท่านั้น และนางสุเมธาได้ประสูติพระโอรสผู้มีบุญญาธิการใหญ่ ชาวพระนครได้ขนานพระนามว่า มหาปนาทะ เมื่อทรงเติบโตใหญ่ได้สำเร็จศิลปะทุกอย่าง ที่รักของชาวพระนครเป็นอย่างยิ่ง

เสยยกะ, พระ

พระเสยยกะ ปรากฏชื่อในกัมมขันธกะ ตอนว่าด้วยนิสยกรรม^{๑๕๐๙} ความสรุปว่า ท่านประพาศไม่เหมาะสม จึงถูกสงฆ์ลงนิสยกรรม (ถอดยศ) โดยให้กลับไปถือนิสัยใหม่ หลังจากนั้นท่านก็สำนึกกลับตัวใหม่ ฟังคำแนะนำจากกัลยาณมิตร กระทั่งเป็นพหูสูต เชี่ยวชาญปริยัติ ทรงธรรม ทรง

^{๑๕๐๘} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๒/๔๔๐.

^{๑๕๐๙} วิ.จ. (ไทย) ๖/๑๗/๓๔.

วินัย ทรงมาติกา เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา หายเย่อหยิ่ง สงฆ์เห็นท่านกลับประพฤติชอบแล้ว ก็กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้ว รับสั่งให้ภิกษุระงับนิสัยกรรมแก่พระเสยยกะคีน

เสยยสกเถระ, พระ

พระเสยยสกะ ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๕๑๐} ระบุว่า เป็นสัทธวิฬาริกของพระโฆสพุกะ วันหนึ่ง ท่านถูกกามราคะครอบงำ ปราศจากสติปัญญา จึงเข้าไปหาพระโฆสพุกะ ถูกพระโฆสพุกะแนะนำให้สำเร็จความใคร่ด้วยตนเอง เมื่อมีความกำหนดเกิดขึ้น ท่านก็ทำตามคำแนะนำนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องนั้น จึงได้รับสั่งให้เรียกมาตำหนิว่าทำกรรมหนัก ไม่สมควร จากนั้นก็ตรัสพระคาถาใจความว่า ถ้าหากทำบาป ไม่ควรทำบาปนั้นบ่อยๆ ไม่ควรทำความพอใจในบาปนั้น เพราะการสั่งสมบาปเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

เสนียะ, พระ

เสนียะอดีตเป็นนักบวชชีเปลือย ประพฤติกุกุรวัตร คือวัตรเลียนแบบสุนัข เช่น เวลาจะนั่งก็ทำท่าตะกุกก่อนแล้วจึงนั่ง เวลากินอาหาร ก็เทกองบนพื้น จากนั้นก็ใช้ปากเลียที่พื้น ในคัมภีร์อรรถกถาจึงอธิบายไว้ว่า “ทำกิริยาอาการเหมือนสุนัขทุกอย่าง”^{๑๕๑๑} เขาสำคัญตนผิดว่า ทำสิ่งที่บุคคลอื่นทำได้ยาก

วันหนึ่ง เสนียะชีเปลือยได้ชวนเพื่อนที่ประพฤติวัตรในลักษณะเดียวกัน (ประพฤติโควัตร) ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า สอบถามว่า ตนเองทำสิ่งที่คนอื่นทำได้ยากอย่างนี้โดยไม่บกพร่องมาเป็นระยะเวลานาน ตายแล้วจะมีคดียังไงบ้าง เบื้องต้นพระพุทธเจ้าตรัสห้ามไม่ให้ถาม แต่เมื่อทั้งสองยืนยันอยากทราบ จึงทรงพยากรณ์ว่า คนที่ประพฤติกุกุรวัตร คือประพฤตินิสัยเลียนแบบสุนัข ตายไปแล้วจะไปบังเกิดเป็นสุนัข แต่ถ้าทำวัตรบกพร่อง ก็จะไปบังเกิดในนรก ส่วนผู้ประพฤติโควัตร ก็เช่นกัน เมื่อตายแล้วจะไปบังเกิดเป็นโค แต่ถ้าประพฤติวัตรนั้นบกพร่อง ก็จะไปบังเกิดในนรก

เสนียะชีเปลือยได้ยินเช่นนั้นก็หึงให้ด้วยความดีใจว่า พระผู้มีพระภาคสามารถตรัสให้ตนสามารถเปลี่ยน หรือละจากการประพฤติกุกุรวัตรที่เคยประพฤติมาช้านานได้ จากนั้นจึงกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมโปรด พระผู้มีพระภาคได้แสดงกรรม ๔ ประการ กล่าวคือ ๑) กรรมดำ มีวิบากดำ ๒) กรรมขาว มีวิบากขาว ๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว ๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อสิ้นกรรม

สิ้นพระธรรมเทศนา ชีเปลือยเสนียะเกิดความเลื่อมใส ได้ขอบวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้วางเงื่อนไข ให้อยู่ปริวาส ๔ เดือน เสนียะได้ประกาศเจตนาต่อพระผู้มีพระภาคขอยู่ปริวาสเป็นระยะเวลา ๔ ปี

ในคัมภีร์^{๑๕๑๒} พรรณนาต่อไปอีกว่า เมื่อเสนียะได้บวชแล้ว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

^{๑๕๑๐} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๙.

^{๑๕๑๑} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๗๘/๗๕.

^{๑๕๑๒} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๒/๘๓.

เสละ, พราหมณ์

เสลพราหมณ์ ในคัมภีร์ระบุไว้ว่า อาศัยอยู่ในอาปณนิคม เป็นผู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิพนธ์ศาศาสตร์ เกฏศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญในโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ ทั้งยังสอนมนตร์แก่มาณพจำนวน ๓๐๐ คน^{๑๕๑๓}

วันหนึ่งเสละพราหมณ์ได้ผ่านไปเยี่ยมเกษียชฎิลกำลังเตรียมอาหารและเสบียงต่าง ๆ ก็ประหลาดใจว่ามีงานแต่ง หรือว่าทูลเชิญพระเจ้าพิมพิสารจอมมคมาเสวยพระกระยาหารหรืออย่างไร จึงเตรียมการใหญ่โตอย่างนี้ เกษียชฎิลได้เล่าความจริงให้ฟังว่า ในวันพรุ่ง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ ๑,๒๕๐ รูปจะเสด็จผ่านอาปณนิคม ตนจึงเตรียมภัตตาหารต้อนรับ

เสลพราหมณ์ได้ยินคำว่า พุทธะ ก็เกิดปลื้มปิติ ได้ย้าถามเกษียชฎิลถึง ๓ ครั้งเพื่อความมั่นใจ เมื่อได้รับการยืนยันหนักแน่น ก็แสดงความประสงค์อยากจะเข้าเฝ้า เพราะตนเองก็เคยได้ยินกิตติศัพท์มาบ้างแล้ว จึงได้สอบถามเกษียชฎิลว่าขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ใด เมื่อเกษียชฎิลชี้ทางแล้ว ก็พามาณพ ๓๐๐ คนเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่ออยู่ต่อหน้าพระพักตร์ ก็ตรวจดูมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ ตามตำราที่เรียนมา เห็นครบทุกประการเว้นแต่คุษฐาน (ของลับ) และพระชีวหา (ลิ้น)

พระผู้มีพระภาคทราบความประสงค์ของเสลพราหมณ์ จึงแสดงคุษฐาน และแลบพระชีวหาสอดเข้าไปในช่องพระกรรณทั้ง ๒ ข้างสลับไปมา ทรงแม่พระชีวหาปิดท้วมณฑลพระนลาฎ (หน้าผาก) พราหมณ์เสละเห็นมหาบุรุษลักษณะครบถ้วนแล้ว เกิดความเลื่อมใส พร้อมด้วยมาณพ ๓๐๐ คน บวชในสำนักของพระผู้มีพระภาค

หลังจากอุปสมบทแล้ว พระเสละและบริวารก็ปลีกตัวอยู่เพียงลำพัง ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจ ไม่นานก็กระทำให้งั่งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ได้เป็นพระอรหันต์ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย

อนึ่ง ความในเสลสูตรแห่งขุททกนิกาย สุตตนิบาต^{๑๕๑๔} ความคล้ายกับที่กล่าวแล้วในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์

สุจิมฺขี,ปริพาชกา

นางสุจิมฺขีปริพาชกา ปรากฏในสุจิมฺขีสูตรแห่งสังยุตตนิกา^{๑๕๑๕} ความระบุว่า นางได้เข้าไปหาพระสารีบุตรถึงที่อยู่ เห็นพระสารีบุตรกำลังฉันภัตตาหารอยู่ จึงได้ถามว่า ทำไมนั่งก้มหน้าฉัน พระสารีบุตรก็ตอบว่า ตนไม่ได้ก้มหน้าฉัน นางก็ถามต่อไปอีกว่า ไม่ก้มก็แสดงว่าเงยหน้าฉัน พระสารีบุตรก็ตอบไปว่า ไม่ได้เงยหน้าฉัน นางปริพาชกาได้ถามไปโดยลำดับว่า ถ้าอย่างก็แสดงว่ามองดูทิศใหญ่ฉัน มองดูทิศน้อยฉัน พระสารีบุตรได้ตอบปฏิเสธทั้งหมด นางจึงขอร้องให้พระสารีบุตรขยายความหมายที่พูดไป

พระสารีบุตรได้ขยายความดังนี้

นั่งก้มหน้าฉัน หมายถึง การเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เพราะเดรัจฉานวิชา คือวิชาดูพื้นที่

^{๑๕๑๓} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๗/๔๙๒.

^{๑๕๑๔} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๕๓/๖๓๐.

^{๑๕๑๕} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๑/๓๔๗.

นั่งเฝ้าหน้าฉันทน์ หมายถึง การเลี้ยงชีวิตด้วยมัจฉาชีพ เพราะเดรัจฉานวิชา คือวิชาดูดาวดูฤกษ์

มองดูทิศใหญ่ฉันทน์ หมายถึง การเลี้ยงชีวิตด้วยมัจฉาชีพ เพราะทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร

มองดูทิศน้อยฉันทน์ หมายถึง การเลี้ยงชีวิตด้วยมัจฉาชีพ เพราะเดรัจฉานวิชา คือวิชาดูดาวอวยวะ

นางสุจิมุขีปริพาชิกาฟังคำชี้แจงของพระสารีบุตรแล้ว เกิดความเลื่อมใส เมื่อเข้าไปในกรุงราชคฤห์ ได้ประกาศตามถนนสายต่าง ๆ เชิญชวนให้ชาวเมืองถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสมณศากยบุตรทั้งหลายที่แสวงหาอาหารโดยชอบธรรม ไม่มีโทษ

สุชาต, พระ

พระสุชาต ปรากฏในสุชาตสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๕๑๖} ความระบุว่า ครั้งหนึ่งพระสุชาตได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ที่พระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นท่านกำลังเดินมาก็ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรนี้ยอมงามด้วยสมบัติ ๒ ประการ คือ ๑) มีรูปงาม น่าดู น่าชม ประกอบด้วยผิวพรรณงามยิ่งนัก ๒) ได้ทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

สุชาต, พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาต ปรากฏในสุชาตพุทธวงศ์^{๑๕๑๗} ความระบุไว้โดยสังเขปว่า ทรงอุบัติขึ้นในมณฑลทักขิ สมัยนั้นมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ในตระกูลกษัตริย์ พระบิดาทรงพระนามว่าอุคคตะ พระมารดาทรงพระนามว่า ประภาวดี ทรงมีพระวรกายสูง ๕๐ ศอก ทรงครองขรรษาอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาท ๓ หลัง มีสนมกำนัล ๒๓,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่าสิรินันทา พระราชโอรสพระนามว่าอุปเสน ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช บำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงได้ตรัสรู้ ครั้นตรัสรู้แล้วทรงประกาศธรรมจักรที่สุมิงคโลนคร

พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาต มีพระอัครสาวกชื่อพระสุทัสนะ และพระสุเทวะ มีพระนารทะเป็นอุปัฏฐาก มีพระนาคาเถรี และพระนาคสมานาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้ที่ตรัสรู้คือต้นไผ่ใหญ่ มีสุทตตะอุบาสกและจิตตอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีนางสุภัททาและปทุมมาเป็นอัครปฎฐายิกา ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นจากทุกข์ได้จำนวนมาก ยังพระศาสนาให้คงงามด้วยพระอรหันต์ทั้งหลายเหมือนดวงดาวบนท้องฟ้า หาผู้เสมอเหมือนมิได้

สมณราชกุมารี, พระนาง

พระนางสมณราชกุมารี เป็นพระราชธิดาของพระเจ้ามहाโกศลแห่งแคว้นมคธ เป็นพระราชกนิษฐาของพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่มีพระนามว่า “สมณา” เพราะอดีตชาติเคยถวายสักการะด้วยพวงดอกมะลิแด่พระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า มีกุมารี ๕๐๐ คน ซึ่งล้วนแต่ประสูติในวันเดียวกันเป็นบริวาร มีธ ๕๐๐ คัน เป็นพาหนะ ซึ่งในชมพูทวีป มีกุมารีเพียง ๓ คน เท่านั้นที่มีธเป็นพาหนะ ๕๐๐

^{๑๕๑๖} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๘/๓๓๑.

^{๑๕๑๗} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๕๐.

คัน คือ จันทิราชกุมารี พระธิดาของพระเจ้าพิมพิสาร นางวิสาขา ธิดาของธัญชัยเศรษฐี และสุนนาราชกุมารี^{๑๕๑๘}

อนึ่ง ในสุนนสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๕๑๙} มีเนื้อความพรรณนาโดยสังเขปดังต่อไปนี้ พระนางสุนนาราชกุมารี ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะทรงประทับอยู่ที่พระเชตะวัน ได้กราบทูลถามว่ามีความแตกต่างกันระหว่างสาวกที่มีศรัทธาเสมอกัน ศีลเสมอกัน และมีปัญญาเสมอกัน แต่คนหนึ่งเป็นทายก อีกคนหนึ่งไม่ใช่ทายก ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคพยากรณ์ว่า มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ อายุ วรรณะ สุข ยศ อธิปไตยของสาวกเหล่านี้ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมมีผลแตกต่างกัน กล่าวคือ ของเทวดาผู้เป็นทายก ย่อมมีอายุ วรรณะ สุข ยศ และอธิปไตยเหนือสาวกผู้มิได้เป็นทายก และแม้จุติไปเกิดในโลกมนุษย์ ย่อมได้อายุ วรรณะ สุข ยศ และอธิปไตยเหนือสาวกผู้มิได้เป็นทายก พระนางสุนนาราชเทวี ได้สดับพระดำรัสเช่นนั้น ก็ชื่นชมพระดำรัสของพระพุทธเจ้า และกล่าวชื่นชมทาน ว่ามีอุปการะแม่แก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

สุเนตตะ, ครุ

ครุสุเนตตะ นับเป็น ๑ ใน ๖ บรรดาเจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล ประกอบด้วย ครุสุเนตตะ ครุมุคปักษะ ครุอรเนมิ ครุกุททาลกะ ครุหัตถิปาลมาณพ และครุโชติपालะ ในอังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสถึงในฐานะเป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนด มีสาวกหลายร้อยคน ได้แสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้บังเกิดในพรหมโลก^{๑๕๒๐} เป็นผู้หมดกลิ่นสาบ (ความโกรธ) มุ่งมั่นในกรุณา ล่วงพ้นกามสังโยชน์ คลายกามราคะได้ เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก^{๑๕๒๑} ในสุเนตตสูตร^{๑๕๒๒} มีพุทธดำรัสรับรองว่า ผู้ใดมีจิตประทุษร้ายในครุสุเนตตะ ผู้นั้นย่อมประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก

ในสัตตกนิบาต^{๑๕๒๓} ระบุว่า ครุสุเนตตะได้เจริญเมตตาจิตตลอด ๗ ปี แล้วไม่มาสู่โลกนี้ตลอด ๗ สังวัฏฏ์กับและวิวัฏฏ์กับ เมื่อโลกเสื่อม ครุสุเนตตะเข้าถึงพรหมโลกชั้นอภัสสระ เมื่อโลกเจริญครุสุเนตตะเข้าถึงพรหมวิมานอันว่างเปล่า ในพรหมวิมานนั้น ครุสุเนตตะเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นผู้ครอบงำ ไม่ใช่ถูกใครๆ ครอบงำ เป็นผู้เห็นแน่นอน มีอำนาจ ได้เป็นท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพถึง ๓๖ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต เป็นผู้ชนะสงคราม มีชนบทที่ถึงความมั่นคง ประกอบด้วยรัตนะ ๗ ประการ หลายร้อยชาติ

อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าก็ตรัสสรุปว่า ถึงกระนั้น ครุสุเนตตะก็ไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ ยังไม่หลุดพ้นจากทุกข์ ข้อนี้เพราะยังไม่รู้แจ้งแทงตลอด ธรรมประการ คือ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยวิมุตติ

^{๑๕๑๘} อัง.ปณจก.อ.(ไทย) ๓/๓๑/๑๔-๑๘.

^{๑๕๑๙} อัง.ปณจก.(ไทย) ๒๒/๓๑/๔๕.

^{๑๕๒๐} อัง.ฉกก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๙.

^{๑๕๒๑} อัง.ฉกก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๓๑.

^{๑๕๒๒} อัง.สตตก.(ไทย) ๒๓/๗๓/๑๖๖.

^{๑๕๒๓} อัง.สตตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๕.

อนึ่ง ครูสุนตตะนี้ในอรรถกถา^{๑๕๒๔} ระบุว่า ที่ชื่อสุนตตะ เพราะมีนัยน์ตาทั้งคู่งาม

สุมังคละ, นาย

นายสุมังคละ ปรากฏในสุมังคละชาดก ความในอรรถกถา^{๑๕๒๕} มีรายละเอียดพอสังเขป ดังต่อไปนี้

นายสุมังคละเป็นคนเฝ้าอุทยานของพระพรหมทัต และได้รับมอบหมายให้อุปัฏฐากดูแล พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ซึ่งพักอยู่ที่พระอุทยานนั้น นายสุมังคละได้ทำหน้าที่บำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าโดยเคารพ

วันหนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าได้ล่านายสุมังคละไปที่หมู่บ้านอื่น ๒-๓ วัน แต่ตอนกลับมา ไม่ได้บอก เอาบาตรจีวรเก็บไว้ ก็เดินจรกรรม จากนั้นเอาผ้าคลุมนั่งอยู่ ฝ่ายนายสุมังคละ วันนั้นมีแขก มาเยี่ยม จึงถือลูกศรเดินออกจากที่พัก เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นึกว่าเป็นเนื้อ จึงเอาลูกศรพาดสายยิง พระปัจเจกพุทธเจ้าเปิดผ้าคลุมเรียกนายสุมังคละ ทำให้นายสุมังคละตกใจ รีบเข้าไปหา พร้อมทั้งขอให้อภัยโทษ พระปัจเจกพุทธเจ้าได้เรียกให้เขาไปช่วยถอนลูกศร เขายกมือไหว้แล้วก็ถอนลูกศร เวทนาแก่กล้าได้บังเกิดแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ท่านทนพิษบาดแผลไม่ไหว ได้ปรินิพพาน ณ ที่นั่นเอง

นายสุมังคละเห็นเช่นนั้นก็ตกใจ เกรงพระอาญา จึงได้พาลูกเมียหนี

วันนั้น เมื่อทราบข่าวว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าปรินิพพาน ก็เกิดโกลาหลทั่วพระนคร ผู้คนต่างพากันไปที่พระอุทยาน พร้อมทั้งกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ ว่า คนสวนฆ่าพระปัจเจกพุทธเจ้า พระราชาเสด็จพระอุทยาน ให้ทำการบูชาศพ ๗ วัน จากนั้นก็ทรงทำฌาปนกิจด้วยสักการะใหญ่ เก็บพระธาตุ ก่อพระเจดีย์บรรจุพระธาตุนั้น บูชาพระเจดีย์นั้น ครอบครองราชย์สมบัติโดยธรรม

กาลผ่านไป ๑ ปี นายสุมังคละประสงค์จะทดสอบพระราชา จึงได้ขอความอนุเคราะห์ให้อำมาตย์ผู้หนึ่งนำเรื่องของตนกราบทูลพระราชา พระราชาทรงทราบก็นิ่ง ไม่ได้ตรัสอะไร ครั้นผ่านไปอีก ๑ ปี นายสุมังคละก็ทำเหมือนเดิม ครั่งนี้ พระราชาก็ทรงนิ่งเช่นกัน กาลเวลาผ่านไปอีก ๑ ปี ก็นายสุมังคละรู้ว่าพระราชามีจิตอ่อนแล้ว จึงได้พาลูกเมียมาขอเข้าเฝ้า พระราชาอนุญาต และได้ตรัสถามเหตุผลว่าทำไมฆ่าพระปัจเจกพุทธเจ้า นายสุมังคละจึงกราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบตั้งแต่ต้น

พระราชาทรงทราบเรื่องราวทั้งหมดแล้ว ก็ได้ตั้งให้นายสุมังคละทำหน้าที่เฝ้าพระอุทยานเหมือนเดิม

อำมาตย์เกิดความสงสัย จึงได้เข้าไปกราบทูลว่า ทำไม ครั่งที่ ๑ และครั่งที่ ๒ เมื่อได้สดับเรื่องของนายสุมังคละจึงทรงนิ่ง แต่พอถึงครั่งที่ ๓ จึงทรงเรียกมา และอนุเคราะห์ให้อยู่ในตำแหน่งเดิม พระราชาได้ตรัสว่า ๒ ครั้งแรกที่ทรงนิ่งเพราะยังโกรธนายสุมังคละอยู่ หากเรียกมาเกรงว่าจะละเมิดราชวัตร เมื่อถึงครั่งที่ ๓ ความโกรธได้จางหายไปแล้ว จึงได้เรียกมา จากนั้นก็ทรงแสดงราชวัตร มีนัยเป็นต้นว่า พระเจ้าแผ่นดินไม่ควรลงอาญาขณะทรงกริ้ว ไม่ควรถืออคติครอบงำ ทรงยินดีในทศพิธราชธรรม ย่อมไม่เสื่อมจากสิริ

สุราระ, พระ

^{๑๕๒๔} ออง.ฉก.อ. (ไทย) ๓/๗๐๔.

^{๑๕๒๕} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๔๙๘.

พระสุราระ ปรากฏในสุรารสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๕๒๖} ความระบุว่า พระสุราระ ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า บุคคลรู้ เห็นอย่างไร จึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญานนี้ รวมถึงในนิมิตทั้งปวงในภายในและภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับหลุดพ้นดีแล้ว

ต่อปัญหานี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า สุราระ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไกลหรือใกล้ก็ตาม ทั้งหมดให้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่เรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ทำได้เช่นนี้ ก็จักก้าวล่วงอหังการ มมังการเสียได้

อนึ่ง ในคัมภีร์ระบุว่า พระสุราระ ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย

สุสันธิ, พระนาง

พระนางสุสันธิ ปรากฏในขุททกนิกาย ชาตก^{๑๕๒๗} ความในอรรถกถา^{๑๕๒๘} มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

พระนางสุสันธิ เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าตัมพราช ครองราชย์อยู่ในนครพาราณสี พระนางมีพระสิริโฉมเลอเลิศ ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดนาค อยู่ที่เกาะเศรษฐทวีป วันหนึ่งได้แปลงเพศออกมาเล่นสกากับพระเจ้าตัมพราช จึงทำให้มีโอกาสดำเนินพบกับพระนางสุสันธิ และทั้ง ๒ ก็มีจิตปฏิพัทธ์ต่อกัน พระยานาคจึงได้ใช้ฤทธิ์บันดาลให้เกิดลม และท้องฟ้ามืดมิด จากนั้นก็ลักพาตัวพระนางสุสันธิไปยังภพแห่งนาค อภิรมย์กับพระนางในภพแห่งนาค ขณะเดียวกันก็ยังคงแวะเวียนมาเล่นสกากับพระราชา โดยที่พระองค์ก็ไม่ทรงทราบเรื่อง

หลังจากพระนางสุสันธิหายออกจากพระราชวังอย่างไร้ร่องรอย พระราชาก็รับสั่งให้สืบและติดตาม แต่ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จ วันหนึ่งจึงได้มอบหมายให้คนธรรพ์ชื่ออัคคะออกติดตาม

นายอัคคะได้ออกติดตามไปยังที่ต่าง ๆ วันหนึ่งได้เดินทางกับคณะเรือที่ไปค้าขายยังสุวรรณภูมิ เรือได้เกิดอับปางลง เขาอาศัยแผ่นกระดานลอยไปตามลมกระทั่งถึงต้นไทรใกล้กับที่อยู่ของนาค ทำให้ได้มีโอกาสพบกับพระนางสุสันธิ ซึ่งเวลานั้นเดินเล่นอยู่ที่ชายฝั่ง พระนางสุสันธิจำนายอัคคะได้ จึงได้สอบถาม ครั้นทราบความแล้วก็นำไปสู่สำนักพิภพ ทำการเยียวยา ให้อยู่ในนาคพิภพนั้นเป็นการลับไม่ได้ให้พระยานาครู้ เวลาพระยานาคออกไปเล่นสกา นางก็ได้อภิรมย์กับนายอัคคะนั้น

ครั้นล่วงไปถึงเดือน นายอัคคะก็มีโอกาสได้พาพระนางสุสันธิกลับมาเมืองพาราณสี โดยได้พักนางสุสันธิไว้แห่งหนึ่ง จากนั้นก็เข้าเฝ้าพระเจ้าตัมพราช ขณะทรงเล่นสกาอยู่พระยานาค ช่วงหนึ่งพระยานาคได้ขับถวายพระราชา เนื้อหาเพลงขับได้ปรารภถึงพระนางสุสันธิ ที่อยู่ห่างไกลถึงขนาดนั้น แต่ก็ยังมีคนข้ามห้วงน้ำไปอภิรมย์กับพระนางได้

นายอัคคะได้ทราบว่าพระยานาครู้ความลับตนแล้ว ก็ได้กล่าวตอบตามความเป็นจริง ครั้นทราบความจริงแล้ว ก็เดือดร้อนใจว่า ตนอยู่ในภพของนาคแท้ๆ ยังไม่สามารถรักษานางไว้ได้

^{๑๕๒๖} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๗๒/๑๑๒.

^{๑๕๒๗} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๕๕/๒๐๙.

^{๑๕๒๘} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๗๘๖.

ประโยชน์อะไรกับนางผู้ทุศีลเช่นนี้ ตั้งแต่นั้นมา พระยานาคก็กลับสู่नाคพิภพ และไม่ได้กลับมาอีกเลย

สุสีมะ, พระเจ้า

พระเจ้าสุสีมะ ปรากฏในสุสีมชาดก^{๑๕๒๙} ความในอรรถกถา^{๑๕๓๐} มีเนื้อความสรุปพอสังเขปดังต่อไปนี้

ในอดีตกาลที่กรุงสาวัตถี ได้มีพระราชานามว่าสุสีมะ ส่วนพระโพธิสัตว์บังเกิดในครรภ์ของพราหมณ์ของพราหมณ์ผู้เป็นบุโรหิตของพระราชานี้ ครั้นอายุได้ ๑๖ ปี บิดาก็ถึงแก่กรรม ต่อมา มีราชพิธีเกี่ยวกับช้างมงคลซึ่งตระกูลนี้เคยรับผิดชอบมา ๗ ชั่วตระกูล แต่เวลานี้ไม่มีผู้สืบทอด ทำให้พราหมณ์ทั้งหลายปรึกษากันว่า จะทำพิธีเอง เพราะบุตรของบุโรหิตยังเล็กนัก ไม่รู้ไตรเพท และสูตรต่างๆ ที่ใช้ในการมงคลนี้ มารดาของพระโพธิสัตว์จึงร้องไห้เสียใจที่พิธีกรรมที่บรรพบุรุษเคยรับผิดชอบมาจะต้องตกไปอยู่ในมือของคนอื่น

พระโพธิสัตว์เห็นมารดาเศร้าโศกเสียใจก็คิดหาหนทางแก้ไข โดยได้สอบถามหาอาจารย์ที่เชี่ยวชาญจากมารดา ครั้นทราบแล้วก็ออกเดินทางไปหาอาจารย์ แจ้งความประสงค์ และขออาจารย์เรียนเป็นกรณีพิเศษด้วยตนเองมีเวลาแค่ ๔ วันเท่านั้น พิธีการต่าง ๆ ก็จะเริ่มขึ้น อาจารย์ได้จัดแจงให้ตามประสงค์ ใช้เวลาเรียน ๑ วันก็จบมนต์ของอาจารย์ เดินทางกลับ สามารถเสนอตัวให้พระราชายินยอมให้ประกอบพิธีแทนบุโรหิตผู้เป็นบิดาได้โดยไม่มีพราหมณ์ผู้ใดคัดค้าน ทั้งนี้เพราะพระโพธิสัตว์ได้ประกาศให้พราหมณ์ทุกคนในที่ประชุมออกมาประลองไตรเพท และมนต์พิธีต่าง ๆ หากผู้ใดสามารถชนะตนได้ ก็จะยินยอมยกให้พราหมณ์ผู้นั้นเป็นผู้รับช่วงในการประกอบพิธี ซึ่งไม่มีพราหมณ์คนไหนสามารถเอาชนะได้ พระโพธิสัตว์จึงได้รับการยอมรับ และเป็นผู้สืบทอดในการประกอบพิธีกรรมนี้แทนบิดาสืบต่อมา

โสการักษ์, อำมาตย์

นายโสการักษ์ เป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้ามณฑล ปรากฏในนารทสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต^{๑๕๓๑} ความสรุปพอสังเขปได้ดังนี้

เมื่อพระมหะสีของพระเจ้ามณฑลสวรรคต เป็นเหตุให้พระองค์ประสบทุกข์อย่างหนัก ไม่เป็นอันบำเพ็ญราชกิจ นายโสการักษ์ผู้เป็นอำมาตย์เห็นว่าจะทำให้เกิดความเสียหาย จึงได้หาอุบายทูลเชิญเสด็จไปสนทนาธรรมกับพระนารทที่ถูกกฏาราม เขตเมืองपालตีบุตร เมื่อทรงตอบรับ นายโสการักษ์ผู้เป็นอำมาตย์ก็รับสนองดำเนิการเรื่องการข้ามแดนเพื่อให้พระราชานำเสด็จไปพบพระนารทได้โดยสะดวก

เมื่อเสด็จไปถึง พระนารทได้แสดงฐานะ ๕ ประการที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครไม่พึงได้ ฐานะ ๕ ประการ ได้แก่ ๑) ของสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่ ๒) ของสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บ ๓) ของสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา อย่าตาย ๔) ของสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้น ๕) ของสิ่งที่มีความฉิบหายเป็นธรรมดา อย่าฉิบหาย

^{๑๕๒๙} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๕/๗๐.

^{๑๕๓๐} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๓/๘๕.

^{๑๕๓๑} อง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๘๒.

หลังจากที่พระราชินีได้สดับพระเทศนาของพระนารทโดยพิสดารแล้ว ก็ทรงคลายจากความเศร้าโศก รับสั่งให้พระราชทานเพลิงศพนางภัททาราชเทวีแล้วให้ทำสฐูปไว้ ต่อแต่นั้นก็ทรงกลับมาสนใจราชกิจดังเดิมทุกประการ

โสมโกพิวิสะ, พระ

โสมณะ หรือโสมโกพิวิสะ เดิมเป็นบุตรคหบดีในกรุงจำปา เป็นคนมีลักษณะละเอียดอ่อน พิเศษคือมีขนขึ้นที่ฝ่าเท้าทั้งสอง ต่อมาพระราชามีพระประสงค์จะทอดพระเนตร จึงได้ส่งราชทูตไปเรียกตัวให้เข้าเฝ้าเพื่อทอดพระเนตร ครั้นทอดพระเนตรแล้วก็ส่งไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยมาณพอีก ๘๐,๐๐๐ คน พร้อมกับรับสั่งว่า พระองค์สอน หรือแนะนำได้เฉพาะประโยชน์ในปัจจุบันเท่านั้น ส่วนประโยชน์ในภายหน้า ขอถวายเป็นภาระของพระพุทธเจ้า มาณพเหล่านั้นจึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้ฟัง มาณพ ๘๐,๐๐๐ คน ได้บรรลุโสดาบัน ส่วนนายโสมณะได้กราบทูลขอบรรพชาในสำนักของพระผู้มีพระภาค ก่อนจะประทานการบวช ทรงเตือนว่า การบรรพชานั้นไม่ใช่เรื่องทำได้โดยง่าย ขอให้ไตร่ตรองให้ดี เมื่อทรงเห็นว่า โสมณะตั้งใจแน่วแน่แล้ว ก็ทรงประทานอนุญาต

พระโสมณะครั้นบวชแล้วไม่นานก็พักอยู่ ณ ป่าสีตวัน ปรารภความเพียรอย่างหนัก ทำให้เท้าทั้งสองแตก เลือดเปื้อนเต็มสถานที่เดินจงกรม ต่อมาท่านเกิดความคิดว่า ตนเองบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก แต่ก็ไม่ได้บรรลุ จึงเกิดความท้อแท้ ปรารถนาจะลาสิกขา

พระศาสดาทรงทราบความคิดของเธอ จึงทรงหายจากภูเขาคิชฌกูฏ มาปรากฏที่ป่าสีตวัน ทอดพระเนตรเห็น ลานจงกรมเปื้อนไปด้วยเลือดก็ตรัสถาม ทรงทราบความแล้ว จึงได้เสด็จเข้าไปยังที่อยู่ของพระโสมณะ จากนั้นทรงแสดงความเพียรเปรียบเทียบพิณ ๓ สาย พระโสมณะได้ยึดพระดำรัสเป็นแนวทางปฏิบัติ บำเพ็ญเพียรแต่พอดี ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๑๕๓๒}

โสมณะ, พระ

พระโสมณะ เป็น ๑ ในพระมหาเถระที่ได้รับการระบุว่าเป็นผู้นำพระวินัยสืบๆ กันมาในชมพูทวีปอันมีสิริ ประกอบด้วย พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสมณะ พระสิคควะ และพระโมคคัลลีบุตร^{๑๕๓๓} ซึ่งถัดจากพระเถระเหล่านี้แล้ว ก็มีพระมหินทะ พระอัญญิยะ พระอุตตยะ พระสัมพละ และภัททบัณฺฑิต ได้เดินทางจากชมพูทวีปมาที่เกาะสิงหล ทำหน้าที่สืบทอดพระวินัย สอนนิกาย ๕ และปกครอง ๗

โสมณุกฎิกัณณะ, พระ

^{๑๕๓๒} ดูโสมโกพิวิสวัตถุ ใน วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๑.

^{๑๕๓๓} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕.

พระโสณกุฎิกัณณะ ปรากฏในโสณกุฎิกัณณวัตถุ มหาวรรค แห่งพระวินัยปิฎก^{๑๕๓๔} ระบุว่า พระโสณกุฎิกัณณะ เป็นอุบาสกผู้เป็นอุปัฏฐากของพระมหากัจจายนะ วันหนึ่งได้เข้าไปหาแจ้งความประสงค์ขอบวชในสำนักของท่าน ครั้งแรกพระเถระได้เตือนว่า การบวชนั้นลำบาก อยู่เป็นฆราวาสก็สามารถปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ ท่านได้ยินพระเถระพูดอย่างนั้นก็เจ็บใจไม่พูดถึงการบรรพชาอีก

ต่อมาไม่นาน ท่านก็ตัดสินใจเข้าไปหาพระมหากัจจายนะอีก ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ พระมหากัจจายนะจึงอนุญาตให้บวช แต่เนื่องจากติดขัดเรื่ององค์สงฆ์ที่จะให้การอุปสมบทคือ ๑๐ รูป ในเวลานั้นติดขัด ทำให้เวลาล่วงเลยไปถึง ๓ ปี พระโสณกุฎิกัณณะจึงได้มีโอกาสบรรพชาอุปสมบท

ครั้นบวชแล้ว มีความประสงค์จะเห็นพระพักตร์พระศาสดา จึงได้เข้าไปขออนุญาตพระมหากัจจายนะ เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว ท่านก็เตรียมตัวออกเดินทาง โดยก่อนไป พระเถระได้ฝากให้พระโสณกุฎิกัณณะกราบทูลขออนุญาตผ่อนผัน (๑) การอุปสมบทในชนบทจากที่กำหนดองค์สงฆ์ไว้ ๑๐ รูป เป็น ๕ รูป ด้วยเหตุหาภิกษุได้ยาก (๒) ขอพุทธาณุญาตให้ภิกษุสวมรองเท้าได้ เนื่องจากในชนบทพื้นดินมีสีดามาก แข็ง มีรอยระแหงไม่สม่ำเสมอ (๓) พุทธาณุญาตผ่อนผันสามารถอาบน้ำได้เป็นนิตย (๔) พุทธาณุญาตเครื่องลาดทำด้วยหนังแกะ หนังแพะ และหนังเนื้อ และ (๕) พุทธาณุญาตสามารถรับฝากจีวรถวายรูปอื่น โดยไม่ต้องปรับอาบัติเพราะการครอบครองเกินกำหนด

พระโสณกุฎิกัณณะ ครั้นรับคำพระเถระแล้ว ก็ออกเดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อไปถึง พระพุทธเจ้าได้มีรับสั่งให้พระอานนท์จัดที่พักให้อยู่ในวิหารหลังเดียวกับพระองค์ ครั้นนั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในที่แจ้งจนตึกจึงเสด็จเข้าไปพระวิหาร แม้พระโสณกุฎิกัณณะก็พักอยู่กลางแจ้งจนตึกจึงเข้าไปพระวิหาร ครั้นถึงเวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคก็ทรงเชื้อเชิญพระโสณะให้กล่าวธรรม พระโสณกุฎิกัณณะรับสนองพระดำรัสแล้วก็สวดพระสูตรทั้งหมดในอัฐกวรรคโดยทำนองสรภัญญะ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสชื่นชมพระโสณกุฎิกัณณะ พร้อมกับตรัสถามว่าบวชนานเท่าไรแล้ว เมื่อพระโสณกุฎิกัณณะกราบทูลว่า เพิ่งบวชได้พรรษาเดียวก็ตรัสถามว่า ทำไมเพิ่งบวช อาศัยจังหวะนี้เอง ท่านก็เล่าเรื่องความยากลำบากในชนบท จากนั้นก็กราบทูลขอพุทธาณุญาตผ่อนผัน ๕ ประการที่พระอุปัชฌาย์ฝากมาให้ทรงทราบ

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาแล้วเห็นความจำเป็น จึงทรงอนุญาตผ่อนผัน^{๑๕๓๕} ตามที่พระมหากัจจายนะกราบทูลฝากมาทุกประการ

อนึ่ง ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๕๓๖} ระบุว่า ช่วงขณะที่พระโสณกุฎิกัณณะสวดพระสูตรจบลง ภูมิมัญจุกเทวดา นาค และสุบรรณ ได้ให้สาธุการเป็นทอด ๆ กระทั่งถึงพรหมโลก แม้เทวดาที่อยู่ในเรือนของมารดาพระโสณกุฎิกัณณะก็เปล่งสาธุการเช่นเดียวกัน ทำให้นางแปลกใจ เพราะก่อนหน้านี้ไม่เคยได้ยินเสียงสาธุการจากเทวดา

เทวดาได้เล่าให้ฟังว่า ที่เปล่งสาธุการ ไม่ใช่เปล่งให้นาง แต่เปล่งให้พระลูกชายของท่าน พร้อมกับเล่าเรื่องราวให้นางฟังว่า วันนี้พระบุตรชายของท่านได้แสดงธรรมแก่พระศาสดา พระศาสดาสดับแล้วทรงเลื่อมใส จึงได้ประทานสาธุการ เพราะเหตุนี้เทวดาทั้งหลายจึงได้ให้สาธุการแก่พระ

^{๑๕๓๔} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๗/๓๒.

^{๑๕๓๕} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๙.

^{๑๕๓๖} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๔/๓๗๐.

บุตรชายของท่านด้วย ทำให้นางเกิดปิติ และแสดงความปรารถนาให้พระบุตรชายแสดงธรรมให้ฟังเมื่อกลับจากเฝ้าพระศาสดา

ในอรรถกถาธรรมบทยังระบุไว้ด้วยว่า วันที่นางนัดแนะให้พระโสณกฏิกัณณะแสดงธรรมโจรส๐๐ คน ได้ถือโอกาสปล้นบ้าน แต่ด้วยอานุภาพแห่งความดีที่นางได้ทำ ทำให้โจรเกิดความเลื่อมใส และขอบวชในสำนักของพระโสณกฏิกัณณะทั้งหมด

โสณา, ภิกษุณี

นางโสณาภิกษุณี มีประวัติกล่าวถึงเล็กน้อยในเถรีคาถา^{๑๕๓๗} ความระบุว่า นางมีบุตร ๑๐ คน เมื่อแก่ตัวได้ไปวัด และได้ฟังธรรมจากสำนักของภิกษุณีเรื่องขันธ อายตนะ และธาตุ เกิดความเลื่อมใส จึงได้โกนผมบวช ครั้นบวชแล้ว ขวนขวายได้สำเร็จพระอรหันต์ และก็ได้ทิพยจักขุญาณสามารถระลึกชาติได้

ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย^{๑๕๓๘} มีข้อมูลเพิ่มเติมว่า นางเกิดในครอบครัวชาวเมืองสาวตถิ ต่อมาได้แต่งงาน และมีบุตรธิดามาก ครั้นบุตรธิดาได้แต่งงานมีครอบครัวแล้ว นางก็ถูกทอดทิ้ง เมื่อไม่เห็นที่พึ่งอื่น จึงได้ไปบวชในสำนักภิกษุณี ครั้นบวชแล้ว ไม่รู้ข้อวัตร เป็นเหตุให้นางถูกทำทัมชกรรม บุตรธิดาของนางทราบข่าวว่านางต้องทัมชกรรม แทนที่จะเห็นอกเห็นใจ กลับพูดทำนองดูหมิ่นว่าแม่สิขาเล็กน้อยก็ไม่รู้

นางได้ยื่นคำพูดของบุตรธิดาเหล่านั้น เกิดความสลัดใจ คิดว่า ควรชำระคดีของตน ตั้งแต่นั้น ได้สาธยายอาการ ๓๒ ทั้งอิริยาบถนั่งและอิริยาบถยืน วันหนึ่งเหล่าภิกษุณีได้สั่งให้นางต้มน้ำถวาย ภิกษุณีสงฆ์ นางต้มน้ำในโรงไฟ ขณะเดียวกันก็ท่องบ่นอาการ ๓๒ พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็น จึงได้เปล่งโอภาสแสดงธรรมโปรดนาง จบพระคาถา นางก็บรรลุเป็นพระอรหันต์

ครั้นนางได้บรรลุพระอรหันต์แล้ว เกรงว่าคนอื่นไม่รู้ ปฏิบัติตนนางไม่ถูกต้อง จะประสบบาปกรรมมาก นางจึงได้แสดงนัยให้ภิกษุณีทั้งหลาย โดยการต้มน้ำโดยไม่ใช้ไฟ คือตั้งแต่น้ำไว้บนเตา ตอนแรกภิกษุณีที่ไม่รู้จักตำหนินาง ว่าจนถึงบัดนี้ยังไม่ก่อไฟ ครั้นนางให้ไปเทเอาน้ำ ภิกษุณีเหล่านั้นจึงเอามือจุ่มดูจึงรู้ว่า เป็นน้ำร้อน ภิกษุณีทั้งหมดทราบความที่นางเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงได้หมอบกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ขอขมาในกิริยาที่ล่วงเกิน

อนึ่ง นางโสณาภิกษุณี ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ปรารถนาความเพียร^{๑๕๓๙}

โสณทัณฑะ, พราหมณ์

โสณทัณฑะพราหมณ์ ปรากฏในโสณทัณฑสูตร แห่งทีฆนิกาย^{๑๕๔๐} ความระบุว่า พราหมณ์โสณทัณฑะ ได้ครอบครองนครจำปา จากพระเจ้าพิมพิสารพระราชทานบำเหน็จให้เป็นส่วนของพรหมไทย วันหนึ่งทราบข่าวว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาพร้อมด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ ๕๐๐ รูป จึงได้ร่วมเดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย

^{๑๕๓๗} ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๐๒/๕๗๒.

^{๑๕๓๘} อัง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๓๔.

^{๑๕๓๙} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๒/๔๘๔.

^{๑๕๔๐} ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๘/๑๑๘.

พวกพราหมณ์ทั้งหลายทราบข่าวว่าโสณทัณฑพราหมณ์จะกำลังเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ก็พากันไปห้ามเพราะถือเป็นการเสียเกียรติ และเป็นการไม่เหมาะสม ทางที่ถูกพระพุทธเจ้าต่างหากที่ต้องเป็นฝ่ายมาหา

โสณทัณฑพราหมณ์ได้ยืนอย่างนั้น จึงได้กล่าวห้าม พร้อมทั้งยืนยันว่าตนต่างหากควรเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า จากนั้นก็กล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณโดยประการต่างๆ

อนึ่ง โดยปกติโสณทัณฑพราหมณ์เป็นคนโง่ ไม่ฉลาด เมื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ก็เกิดความห้วนแกรง ไม่กล้าคำถาม หรือกลัวตอบคำถามพระพุทธเจ้าไม่ได้ จะทำให้เสียหน้าท่ามกลางคนหมู่มาก พระพุทธเจ้าทรงทราบความดำหริของพราหมณ์ จึงได้ถามเรื่องไตรเพท ซึ่งเป็นเรื่องที่พราหมณ์รู้จักเป็นอย่างดี พราหมณ์จึงสามารถตอบคำถามได้เป็นอย่างดี

ประเด็นที่พระพุทธเจ้าตรัสถามพราหมณ์ เป็นเรื่องคุณสมบัติของพราหมณ์ว่ามีกี่อย่าง ซึ่งพราหมณ์ได้แจกแจงคุณสมบัติหลัก ๕ ประการ จากนั้นก็ทรงให้ลดลงว่า สุดท้ายขาดคุณสมบัติข้อไหนแล้วเป็นพราหมณ์ไม่ได้ สุดท้ายจึงเหลือคุณสมบัติ ๒ ประการ คือ ศีล กับปัญญา ซึ่งพราหมณ์ยืนยันว่าขาด ๒ ประการนี้ไม่ได้

การที่พราหมณ์โสณทัณฑจะได้กราบทุกเช่นนั้น ทำให้พราหมณ์เป็นจำนวนมากไม่พอใจ และกล่าวหาว่าพราหมณ์โสณทัณฑกำลังดูหมิ่นพวกพราหมณ์ พระพุทธเจ้าจึงประกาศให้ผู้ที่เห็นว่าพราหมณ์กล่าวไม่ถูกให้ลุกโต้แย้ง โสณทัณฑพราหมณ์จึงขอทำหน้าที่ชี้แจงต่อหน้าบริษัทให้เห็นว่าที่ตนกล่าวนั้นเป็นการถูกต้องแล้ว โดยได้ยกตัวอย่างอังกะมาณพผู้เป็นหลานมาเป็นอุทาหรณ์

อังกะมาณพเป็นพราหมณ์มีรูปร่าง ทั้งรู้มนต์ เรียนจบคัมภีร์นิฆนตฺ คัมภีร์เกตุกะ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะ และมหาบุริสลักษณะ เธอบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายบิดาและมารดา ๗ ชั่วโคตร ไม่มีใครติเตียนได้ แต่อังกะมาณพก็ยังประพฤติผิดศีลธรรม ฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง คบหาภริยาบุคคลอื่นบ้าง กล่าวเท็จบ้าง พูดคำหยาบบ้าง ดื่มน้ำเมาบ้าง ฐานะจักทำอะไรได้ มนต์จะทำอะไรได้ ขาดิจจะทำอะไรได้

ภายหลังจากนั้นพระพุทธเจ้าได้แสดงเรื่องจุลศีล มัชฌิมศีล ที่พระองค์ยึดปฏิบัติมาจกภพพราหมณ์โสณทัณฑจะเกิดความเลื่อมใสศรัทธา กล่าวชมเชยพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค จากนั้นได้ปฏิญาณตนเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

โสปากะ,สามเณร

โสปากะสามเณร ปรากฏในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ^{๑๕๔๑} ว่าด้วยการถามปัญหาเกี่ยวกับสามเณรโสปากะ นับตั้งแต่อะไรชื่อว่า ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ ฯลฯ กระทั่งถึงคำถามว่า อะไรชื่อว่า ๑๐ ซึ่งสามเณรได้ตอบว่า ๑ คืออาหาร, ๒ คือ นามและรูป, ๓ คือ เวทนา ๓, ๔ คือ อริยสัจ ๔, ๕ คือ อุปาทานชั้น ๕, ๖ คือ อายุตนะ ๖, ๗ คือ โพชฌงค์ ๗, ๘ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘, ๙ คือ สัตตवास ๙ และ ๑๐ คือ บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์คุณ ๑๐ ประการ

ในอรรถกถาวิภังค์ แห่งพระวินัยปิฎก^{๑๕๔๒} ระบุว่า สามเณรปากะนี้ ได้รับการอุปสมบทและบรรลุประภษาตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ เหตุผลเพราะสามารถแก้ปัญหาที่ติดเกี่ยวกับสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้า ถือเป็นการบวชด้วยวิธีพิเศษ เรียกว่า ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา

^{๑๕๔๑} ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑/๕.

^{๑๕๔๒} วิ.มทา.(ไทย) ๑/๑/๗๗๒.

ในอรรถกถาโสปากเถรคาถา^{๑๕๔๓} ระบุว่า ท่านกำเนิดในท้องของหญิงยากจนคนหนึ่ง ในนครสาวัตถี ตลอดตลอดมารดาทุกข์ทรมาณจนสลบ ไม่สามารถคลอดได้ นอนเหมือนคนตายเป็นระยะเวลานาน คนทั้งหลายเข้าใจว่าตายแล้ว จึงนำป่าช้าเตรียมทำการฌาปนกิจ แต่ด้วยอำนาจแห่งกุศลที่บำเพ็ญมาจะต้องสำเร็จพระอรหันต์ในชาตินี้ เทวดาจึงบันดาลให้ฝนตก ไม่สามารถก่อไฟติด สุดท้ายคนจึงทิ้งไว้ที่ป่าช้า ต่อมาทารกได้ออกมาจากครรภ์มารดา ต่อมาเทวดาได้นำท่านไปวางไว้ที่บ้านคนเฝ้าป่าช้า และได้รับการเลี้ยงดูจากคนเฝ้าป่าช้าจนกระทั่งเติบโตใหญ่ เพราะความที่เกิดและเจริญเติบโตในป่าช้า จึงได้นามว่า โสปากะ

วันหนึ่งพระพุทธเจ้ามองเห็นเขาเข้ามาสู่ชายคือพระญาณ จึงได้เสด็จไปที่ป่าช้า แสดงธรรมโปรด เขาเกิดความเลื่อมใส จึงได้ขอบรรพชา ครั้นได้บรรพชาแล้ว ได้เจริญเมตตากรรมฐานเป็นอารมณ์ ยังฉานมีเมตตาให้เกิดขึ้นแล้ว ต่อมาไม่นานนัก ทำฌานให้เป็นบาท เจริญวิปัสสนา กระทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์

โสภะ, พระราชา

พระเจ้าโสภะ ปรากฏพระนามในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค^{๑๕๔๔} ความระบุถึงแต่เพียงว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ มีพราหมณ์ยัญญูทนต์เป็นพระบิดา นางพราหมณ์อุตตราเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด สมัยนั้น ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าโสภะ กรุงโสภะดีเป็นราชธานีของพระเจ้าโสภะ

ขุททนิกาย พุทธวงศ์^{๑๕๔๕} ระบุว่า ตระกูลใหญ่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ในพระนครนั้น

โสमतต, พราหมณ์

โสमतตทตพราหมณ์ ปรากฏในโสमतตชาดก^{๑๕๔๖} ความในอรรถกถา^{๑๕๔๗} พรรณนาว่า โสमतตเกิดในตระกูลยากจน จึงคิดหาหนทางไปศึกษาศิลปะวิทยาเพื่อยกสถานะของตนเอง ครั้นศึกษาสำเร็จแล้วก็ได้รับราชการในราชสำนักตามความประสงค์ และเป็นทีโปรดปรานของพระราชา

อยู่มาวันหนึ่ง โคที่บ้านของโสमतตเกิดตายไปตัวหนึ่ง บิดาจึงมาปรับทุกข์ ขอให้บุตรชายนำเรื่องกราบทูลขอพระบรมราชานุญาตคราะห์วัวอีกตัวหนึ่ง เพื่อใช้ในการไถนา แต่โสमतตเห็นว่า ตนเองรับราชการได้ไม่นาน จะขอเห็นเป็นการไม่สมควร จึงแนะนำให้บิดาเป็นผู้ขอเอง โดยเบื้องต้นได้ชักซ้อมเกือบขบปีเพื่อไม่ให้เกิดความประหม่า เมื่อเห็นว่าพอสมควรแล้วก็นัดแนะวันเข้าเฝ้าขอพระราชทานวัว

บิดาของโสमतตเมื่ออยู่ต่อหน้าพระที่นั่ง ได้เกิดความประหม่า แทนที่จะขอพระราชทานโคจากพระราชา กลับพูดกลับกันว่า ตนมีวัว ๒ ตัว ตัวหนึ่งได้ตายไป จึงขอถวายตัวที่ ๒ พระราชาทรงพระสรวล พร้อมกับตรัสว่า ในบ้านคงจะมีวัวหลายตัว

^{๑๕๔๓} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๑/๒๐๓.

^{๑๕๔๔} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๕.

^{๑๕๔๕} ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๗๐๙.

^{๑๕๔๖} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒๑/๙๗.

^{๑๕๔๗} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๓/๓๒๓.

โสมทัดเห็นบิดาพลาด ก็เลยกราบทูลว่า ถ้าพระองค์พระราชทาน ก็จะมีหลายตัว ทำให้พระราชาทรงรู้สึกพอพระทัย ได้พระราชทานวัว ๑๖ ตัว พร้อมกับเครื่องประดับ และบ้าน เป็นรางวัล แล้วส่งพราหมณ์กลับไป

โสมนัส, พระราชกุมาร

ความในอรรถกถา^{๑๕๔๘} ระบุว่า โสมนัสกุมาร เป็นพระโพธิสัตว์ ประสูติจากครรภ์ของพระนางสุธรรมมาราชเทวี พระราชบิดาทรงพระนามว่าพระเจ้าเรณुरาช ผู้ครองกรุงอุตตฺตฺรปัญจาลนคร แคว้นกูรุในอดีตกาล

เมื่ออายุได้ ๗ ขวบ ขณะที่พระราชบิดาเสด็จไปปราบจลาจลในชนบท ได้รับสั่งให้พระกุมารช่วยดูแลพระดาบสที่อยู่ในพระราชอุทยาน อย่านำได้ประมาท พระกุมารก็ได้เสด็จเข้าไปในพระราชอุทยาน พบพระดาบสนั่งผ้ากาสาวะหยักรั้งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง สองมือกำลังหิวหม้อน้ำรดผักอยู่ ก็ทราบว่าเป็นพระดาบสไม่ได้บำเพ็ญสมณธรรมที่เหมาะสม จึงได้เอ่ยขึ้นเพื่อให้พระดาบสละลายด้วยพระดำรัสว่า คหบดี พ่อค้าผัก และไม่ได้แสดงความเคารพ ทำให้พระดาบสเคือง ตั้งแต่นั้นมาก็หาทางกำจัดพระกุมาร

วันหนึ่ง พระดาบสทราบข่าวว่าพระราชเสด็จกลับจากปราบจลาจลในชนบทแล้ว ก็แกล้งทุบต๋อยหม้อน้ำ เครื่องใช้ไม้สอยในบรรณศาลา เอาน้ำมันทาตัว จากนั้นก็นอนคลุมโปงอยู่บนเตียง พระราชาเมื่อเสด็จกลับมา ก่อนจะเข้าพระนครก็เสด็จเข้าไปไหว้พระดาบส ครั้นทอดพระเนตรเห็นอาการผิดปกติก็ตรัสถามสาเหตุ พระดาบสจึงปรับทุกข์ว่าถูกพระกุมารเบียดเบียน

พระราชาทรงสดับเช่นนั้นก็ทรงกริ้ว ไม่พอพระทัย รับสั่งให้ไปจับพระราชกุมารมาประหารชีวิต แล้วเอาพระเศียรมาถวาย ราชบุรุษทั้งหลายก็ดำเนินการตามรับสั่ง ได้ไปจับพระราชกุมารเพื่อเตรียมประหารชีวิต แต่ก็ได้รับขอร้องจากพระราชกุมารเพื่อขอโอกาสเข้าเฝ้าพระราชบิดาก่อน ราชบุรุษทั้งหลายจึงได้นำพระราชกุมารเข้าเฝ้า

พระราชกุมาร เมื่อได้เข้าเฝ้าแล้ว ก็กราบทูลเรื่องราวต่าง ๆ ให้ทราบ นับตั้งแต่ได้เห็นพระดาบสรดน้ำผักอยู่ เอาผักไปขายในตลาด ทำตัวเหมือนชาวบ้าน และตนจึงได้เรียกพระดาบสนั้นด้วยวาหะว่าคหบดี อย่างนี้จะถือว่าเป็นความผิดหรือไม่ เพราะพฤติกรรมของพระดาบสเป็นอย่างนั้น จากนั้นกราบทูลให้พิสูจน์ด้วยการสอบถามพ่อค้าในตลาด ตรวจสอบบรรณศาลาดูหาปณที่ดาบสสั่งสมจากขายผักว่าเป็นจริงตามที่กราบทูลหรือไม่

พระราชบิดาเมื่อได้ตรวจสอบเห็นจริงตามนั้น ก็ตัดสินใจให้พระราชกุมารพ้นผิด แต่ก็ยังทรงเข้าข้างดาบสว่าเป็นผู้ไม่ประมาท รู้จักเก็บรักษาสิ่งของ ทำให้พระราชกุมารตัดสินใจตีสินพระทัยลาผนวช เพราะไม่อาจอยู่กับพระราชบิดาผู้ไม่เคารพธรรมได้

โสมทัสกุมารได้กราบทูลลาพระชนก พระชนนี เสด็จออกบรรพชาที่หิมวันตประเทศ ถิ่นเพศเป็นดาบส อยู่ในบรรณศาลา จวบพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ยังฉานและอภิญญาให้เกิดขึ้นแล้ว ได้เข้าถึงพรหมโลก

โสภิตะ, พระ

^{๑๕๔๘} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๗/๑๖๘.

พระโสภิตะในมหารวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๑๕๔๙} ระบุว่า ท่านถูกพระภิกษุด้วยกันตำหนิ เพราะอวดอุตริมนุสสรธรรม โดยพูดกับภิกษุทั้งหลายว่าตนเองระลึกชาติได้ ๕๐๐ กัป เรื่องของท่านถูก นำไปกราบทูลให้พระศาสดาทรงทราบ พระศาสดาครัั้นทรงทราบแล้วก็ได้ปรับอาบัติแต่อย่างใด เพราะทรงเห็นว่าคำที่พระโสภิตะกล่าวนั้นเป็นจริง

ในอังคุตตรนิกาย^{๑๕๕๐} ระบุว่า พระโสภิตะนี้ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าเป็นผู้เลิศ กว่าภิกษุทั้งหลายผู้ระลึกชาติได้

โสมมา,พระนาง

พระนางโสมมา เป็นพระภคินีของพระเจ้าปเสนทิโกศล เรื่องของพระนางปรากฏในกัณณกัถ ถลสูตร^{๑๕๕๑} ความระบุว่า พระนางทรงทราบว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลจะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค จึง ได้ฝากกราบถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค ฝากถามถึงพระสุขภาพพลานามัย ความอยู่สำราญของพระ ผู้มีพระภาค เมื่อความทราบถึงพระผู้มีพระภาค จึงตรัสถามพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า พระภคินี โสมมาไม่ ทรงได้ผู้อื่นเป็นทนต์แล้วหรือ จากนั้นก็ทรงถวายพระพรให้พระภคินีโสภิตาทรงพระสำราญ

อนึ่ง นอกจากพระนางโสมมาแล้ว ยังมีพระภคินีของพระเจ้าปเสนทิโกศลอีกพระองค์หนึ่ง พระนามว่า พระนางสกุลา ทั้งสองพระองค์น่าจะมีความคุ้นเคยกับพระผู้มีพระภาคพอสมควร มิ เช่นนั้น คงไม่ฝากถามข่าวคราวเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค และพระผู้มีพระภาคก็ทรงฝากถวายพระพร ให้พระนางด้วยเช่นกัน

โสติชชะ,พระ

พระโสติชชะในทีฆนิกาย มหารวรรค^{๑๕๕๒} ระบุว่า เป็นพุทธอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าพระนาม โภจนาคมนะ ประวัตินอกเหนือจากนี้ ไม่ปรากฏรายละเอียด

ห

หัตถินิกะ, พระราชกุมาร

พระหัตถินิกราชกุมาร เป็น ๑ ในพระราชกุมาร ๔ พระองค์ ของพระเจ้าโอกกากราช แต่ ถูกเนรเทศออกจากเมือง เนื่องจากพระองค์มีพระประสงค์จะยกราชสมบัติแก่พระโอรสของมเหสีที่ โปรตปราน โดยพระราชโอรสทั้ง ๔ พระองค์นี้ ได้ไปสร้างเมืองใหม่ที่ราวป่าสัก ริมฝั่งสระโบกขรณี เชิง ภูเขาหิมพานต์ และถือเป็นต้นกำเนิดกบิลพัสดุ์ และต้นตระกูลศากยวงศ์ โกลียวงศ์ในเวลาต่อมา

พระราชโอรสทั้ง ๔ พระองค์ ได้แก่ พระอุกกาสมุขราชกุมาร พระกรกัณษุราชกุมาร พระ หัตถินิกราชกุมาร และพระสินีปุรรราชกุมาร

หัตถิสารีบุตร,พระ

พระหัตถิสารีบุตร หรือพระจิตตหัตถิสารีบุตร มาในหัตถิสารีบุตรสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต^{๑๕๕๓} ความสังเขปดังต่อไปนี้

^{๑๕๔๙} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๒/๒๔๗.

^{๑๕๕๐} อง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๒๗/๒๙.

^{๑๕๕๑} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๕/๔๖๐.

^{๑๕๕๒} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี พระภิกษุจำนวนมากนั้นสนทนาเกี่ยวกับภริชธรรมในโรงฉัน ขณะนั้นพระจิตตหัตถิสารีบุตรได้พูดสอดขึ้น ในระหว่าง พระมหาโกณฑัญญะจึงได้กล่าวห้าม ทำให้อันตเตวาสิกของพระจิตตหัตถิสารีบุตรไม่พอใจ กล่าวทักท้วงเช่นกันว่า แม้พระมหาโกณฑัญญะก็อย่ารุกรานพระจิตตหัตถิสารีบุตร ๆ ก็เป็นบัณฑิต สามารถกล่าวภริชธรรมกับภิกษุผู้เป็นพระเถระได้

พระมหาโกณฑัญญะได้ยืนอย่างนั้นก็เอ่ยขึ้นว่า ผู้ที่ไม่ทราบวาระจิตของบุคคลอื่น ย่อมไม่รู้ (๑) ผู้มีอาการสงบเสงี่ยมของบุคคลบางคนเฉพาะเวลาที่อยู่ต่อหน้าครู หรือต่อหน้าศาสดา (๒) ผู้สงัดจาก กามและอกุศลได้บรรลุปฐมฌาน แต่ยังคงคลุกคลีด้วยหมู่คณะอยู่ (๓) ผู้มีวิตกวิจารณ์ระงับไป ได้บรรลุทุติย ฌานแล้ว แต่ยังคงคลุกคลีด้วยหมู่คณะอยู่ (๔) ผู้มีปีติจางหายไป อยู่ด้วยอุเบกขา ได้บรรลุตติยฌานแล้ว แต่ยังคงคลุกคลีด้วยหมู่คณะ (๕) ผู้ละทุกข์และสุขได้แล้ว บรรลุจตุตถฌานแล้ว แต่ยังคงคลุกคลีด้วยหมู่คณะ (๖) ผู้ไม่มีมนสิการในนิमितทั้งปวง เข้าถึงเจโตสมาธิแล้ว แต่ยังคงคลุกคลีด้วยหมู่คณะอยู่

ความหมายของพระมหาโกณฑัญญะก็คือ ถ้ายังอยู่ในภาวะอย่างนี้ ก็ยังเอาแน่นอนไม่ได้ นัย หนึ่งเท่ากับเป็นการปรามอันตเตวาสิกของพระจิตตหัตถิสารีบุตร ซึ่งก็จริงดังนั้น เพราะหลังจากนั้นไม่ นาน พระจิตตหัตถิสารีบุตร ก็ลาสิกขาคืนสู่ความเป็นคฤหัสถ์ ทำให้อันตเตวาสิกของพระจิตตหัตถิสารี บุตรแปลกใจ ได้เข้าไปถามพระมหาโกณฑัญญะว่ารู้วาระจิตของพระจิตตหัตถิสารีบุตร หรือว่าเทวดามา ได้มาแจ้งข่าวให้ทราบ พระมหาโกณฑัญญะได้บอกว่า ทั้งรู้เอง และเทวดาก็มาบอกเนื้อความนี้ด้วย

ต่อมาภิกษุเหล่านั้นก็ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลเรื่องราวที่พระจิตตหัตถิสารี บุตรลาสิกขาให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้าทราบเรื่องแล้ว ก็ทรงตรัสว่า อีกไม่นาน พระจิตตหัตถิ สารีบุตรก็จะระลึกถึงคุณของเนกขัมมะ และกลับมาบรรพชาอุปสมบทอีกครั้ง ซึ่งก็เป็นจริงอย่างนั้น เพราะหลังจากนั้นไม่นาน พระจิตตหัตถิสารีบุตรก็ได้กลับมาบวชอีกครั้ง คราวนี้ท่านไม่ประมาท หลีก ออกจากหมู่ บำเพ็ญสมณธรรม ได้เข้าบรรลุพระอรหันต์ในที่สุด

หัตถกอาฬวกะ, อุบาสก

หัตถกอุบาสก เป็นชาวเมืองอาฬวี จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระหัตถกอาฬวกะ ส่วนใน คัมภีร์อรรถกถาระบุว่า ที่ได้สร้อยนามว่า หัตถก อาฬวกะ เพราะเมื่อครั้งเป็นเด็ก พระผู้มีพระภาค ทรงรับมาจากมือของอาฬวกยักษ์ ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ทารกน่าจะถูกยักษ์จับไป แต่ได้อาศัยพระบารมี ของพระพุทธเจ้านำกลับมาคืนให้กับบิดามารดา

ในพุทธยหัตถกสูตร^{๑๕๕๔} มีรายละเอียดว่า หัตถกอุบาสก มีอุบาสก ๕๐๐ คน เป็นบริวาร ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้เคยตรัสถาม มีบริษัทมากอย่างไร บริหารจัดการอย่างไร ท่านได้กราบทูล ว่า ใช้หลักสังคหัตถุ ๔ ประการ พระผู้มีพระภาคได้ประทานสาธุการ พร้อมกับทรงยืนยันว่า หลักสังคหัตถุนี้ สามารถใช้เป็นเครื่องสงเคราะห์บริษัทจำนวนมากได้จริง

หัตถกอุบาสก ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ คือ เป็นผู้มีความศรัทธา ศีล หิริ โอตตปเปะ พหุสูต จาคะ ปัญญา และมีความมักน้อย ในปฐมหัตถกสูตร^{๑๕๕๕}

^{๑๕๕๓} อภ.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๖๐/๕๕๔.

^{๑๕๕๔} อภ.สตต.ก. (ไทย) ๒๓/๒๔/๒๖๗.

^{๑๕๕๕} อภ.สตต.ก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๒๖๔.

มีปรากฏข้อความว่าท่านได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าด้วยคุณสมบัติพิเศษ ๗ ประการ ท่านจึงได้กราบเรียนสอบถามภิกษุรูปหนึ่งว่า ฆราวาสนุ่งขาวอย่างท่าน ไม่มีในตำแหน่งที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์บ้างเลยหรือ ภิกษุทราบความนั้นจึงได้กลับไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงให้ภิกษุทั้งหลายทรงจำหัตถกะอุบาสกว่า เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมนำอัครรรยไม่เคยมามีมาคือ ความเป็นผู้ไม่ปรารถนาให้คนอื่นรู้จักคุณธรรมที่มีอยู่ในตน

หัตถกศากยบุตร, พระ

พระหัตถกะ รูปนี้เป็นชาวเมืองศากยะ จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า หัตถกศากยบุตร ในคัมภีร์ธรรมบท^{๑๕๕๖} ระบุว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถึงท่านด้วยทรงปรารถนาพระคาถาที่ว่า ผู้ไม่มีวัตร พุเตจาหลายแหลาย โลเล แม้บวชเป็นพระ ก็ไม่ได้ชื่อว่าเป็นสมณะ ส่วนผู้ระงับบาปใหญ่่น้อยลงได้สิ้นเชิง จึงจะเรียกว่า สมณะ ในพระวินัย^{๑๕๕๗} ระบุว่า ท่านเป็นต้นบัญญัติของสิกขาบท ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ มูลเหตุมาจากการที่ท่านขบคุ้ยไฉ้วอด ว่าเคยทำไฉ้วาทะกับเดียรฉัตร เวลาถูกถามก็มักพูดกลบเกลื่อนไปมาหาความจริงไม่ได้

สอดคล้องกับความในอรรถกถาธรรมบท^{๑๕๕๘} สรุปพอสังเขปดังนี้

พระหัตถกะ มักชอบพูดฟุ้งไป บางครั้งก็กล่าวอวดตนว่า ทำไฉ้วาทะกับพวกเดียรฉัตร แต่พวกเดียรฉัตรก็กลัวไม่กล้ามาโต้ด้วยบ้าง บ้างก็พูดจากกลบเกลื่อน พระผู้มีพระภาคทรงทราบความ จึงได้ตรัสให้เรียกตัวมาตักเตือนโดยนัยแห่งพระคาถาที่กล่าวข้างต้น สิ้นพระคาถา ชนเป็นอันมากได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน แต่ในคัมภีร์ไม่ได้ระบุว่าพระหัตถกะได้บรรลุด้วยหรือไม่

ความเกี่ยวกับพระหัตถกะ มีเพียงเท่านี้

หัตถาโรหะ, ผู้ใหญ่บ้าน

ผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะ ปรากฏในหัตถาโรหสูตร แห่งสังยุตตนิกาย^{๑๕๕๙} ความระบุว่าผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลถามถึงกรณีตนเองได้รับการสั่งสอนมาแต่อาจารย์ก่อนๆ ว่า การทำหน้าที่สังหารในสนามรบของพวกนักรบทั้งหลาย ตายไปแล้วจะได้ไปบังเกิดในเหล่าเทพชื่อสรชิต ข้อเท็จจริงเป็นประการไร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสห้ามว่า อย่าพูดถึงปัญหานี้เลย ถึง ๓ ครั้ง แต่ผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะหาได้ยินยอมไม่ แสดงความประสงค์ต้องการทราบอย่างเดียว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตามความเป็นจริงว่า แท้จริงแล้ว จักไปบังเกิดในนรกชื่อสรชิต

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้น ผู้ใหญ่บ้านก็ร้องไห้ พร้อมกับกราบทูลว่า ที่ร้องไห้เพราะเสียใจที่ถูกอาจารย์หลอกให้หลงผิด เข้าใจผิดมาเป็นระยะเวลายาวนาน และตั้งแต่นั้นต่อไป ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

หัตถิปาละ, เจ้าลัทธิ

^{๑๕๕๖} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๖๔/๑๑๔.

^{๑๕๕๗} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒/๑๘๖.

^{๑๕๕๘} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/ ๘๒.

^{๑๕๕๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๖/๓๙๙.

ครูหัตถิपालะ ถือเป็น ๑ ใน ๖ ของเจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล ประกอบด้วย ครูสุเนตตะ ครูมุคปิกกะ ครูอรณมิ ครูกุกทาลกะ ครูหัตถิपालะ และครูโชติपालะ ทั้งหมดมีสาวกหลายร้อยคน และถือเป็นครูผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก ทั้งได้รับการยืนยันจากพระผู้มีพระภาคว่า ผู้ใดเลื่อมใสคำสอน ปฏิบัติตามครูเหล่านี้ ก็จะเป็นเหตุให้เกิดในพรหมโลก^{๑๕๖๐}

หุทุกชาติ, พราหมณ์

พราหมณ์หุทุกชาติ ปรากฏในอชปาลกถา^{๑๕๖๑} และขุททนิกาย ขุททกปาฐะ^{๑๕๖๒} ความพรรณนาไว้ว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ใหม่ๆ พราหมณ์ผู้นี้ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลถามถึงธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ใดลอยบาปธรรมเสีย ไม่ตวาดผู้อื่นว่า หี หี ไม่มีกิเลสจุน้ำฝาด สำรวมตน เรียบจบไตรเพท อยู่จบพรหมจรรย์ พราหมณ์นั้นไม่มีกิเลสเครื่องพัวในอารมณีนานๆ ในโลก ก็ควรเรียกว่า พราหมณ์โดยธรรม

อนึ่งอรรถกถาระบุว่า พราหมณ์หุทุกชาติ มีทิวฐิว่า สิ่งที่เห็นแล้วเป็นมงคล ชอบเที่ยวตวาดคนอื่นว่า หี หี เพราะความถือตัว และเพราะความโกรธ^{๑๕๖๓}

เหมกมะ, มาณพ

เหมกมาณพ เป็น ๑ ในมาณพ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์พราหมณ์พาวรี ได้รับการมอบหมายจากอาจารย์ให้นำปัญหามาถามพระพุทธเจ้า หลังสิ้นสุดการพยากรณ์ปัญหา เหมกมาณพได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และขอบวชในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า รวมทั้งมาณพทั้งหมดที่เหลือ

ปัญหาธรรมที่เหมกมาณพกราบทูลถามพระพุทธเจ้าก็คือ ขอให้พระพุทธเจ้าตรัสบอกธรรมที่เป็นเครื่องกำจัดตัณหาชื่อวิสัฏฐิกา ซึ่งต่อปัญหานี้ ได้ตรงตอบว่า นิพพานเป็นเครื่องบรรเทาฉันทราคะในรูปอันเป็นที่รักที่ได้เห็น ได้ยิน และที่รับรู้ได้ในโลก คนเหล่าใดมีสติ รู้นิพพานนั้นแล้ว เห็นธรรมดับกิเลสได้แล้ว ย่อมสงบทุกเมื่อ เป็นผู้ข้ามตัณหาชื่อ วิสัฏฐิกา ในโลกได้

พ

อ

อชาตศัตรู, พระเจ้า

พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธ กับพระนางเวเทหิ ซึ่งเป็นพระธิดาของพระเจ้ามหาโกศล^{๑๕๖๔} ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๕๖๕} ระบุว่า เมื่อครั้งพระนางเวเทหิทรงพระครรภ์ เกิดแพ้พระครรภ์อยากเสวยพระโลหิตจากพระพาด้าเบื่องขวาของพระเจ้าพิมพิสาร พระนางเห็นว่าเป็นเรื่องไม่บังควร จึงได้มิได้ทรงแพร่กระจาย กระทั่งชูปมอมผิวพรรณซีดลง ทำให้พระเจ้าพิมพิสารสงสัย ครั้นตรัสถามพระนางก็ไม่ยอมบอก กระทั่งถูกพระเจ้าพิมพิสารทรงรบ

^{๑๕๖๐} อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๙.

^{๑๕๖๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๔/๗.

^{๑๕๖๒} ข.อุ. (ไทย) ๒๕/๔/๑๗๖.

^{๑๕๖๓} ข.อุ.อ. (ไทย) ๔/๕๕.

^{๑๕๖๔} ข.ทุก.อ. (ไทย) ๓/๓/๕๖๔.

^{๑๕๖๕} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๓๙.

รื้อบ่อย พระนางจึงกราบทูลตามความเป็นจริง เมื่อทรงทราบความจริงแล้ว ก็ทรงเรียกหม่อมมา ให้เอา มีดกรีดพระพาหา แล้วรองพระโลหิตด้วยจอกทองคำ เจือด้วยน้ำแล้วให้พระนางดื่ม อาการแพ้พระ ครรภ์ก็หายกำเริบ

โนหราจารย์ทั้งหลายได้พยากรณ์ว่า พระโอรสองค์นี้จักเป็นศัตรูแก่พระราชชา พระราชาจัก ถูกปลงพระชนม์จากพระโอรสองค์นี้ พระมเหสีครั้นทรงทราบเช่นนั้น แอบทำลายพระครรภ์ให้ตกไป แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ กระทั่งถูกพระเจ้าพิมพิสารจับได้ พระองค์ได้เสด็จเข้าไปหาพระมเหสีพร้อมทั้งทรง ขอร้องอย่าทำลายเด็กในครรภ์ เมื่อเห็นว่าพระมเหสียังแอบทำลายครรภ์อยู่ ก็ทรงตั้งอารักขากระทั่ง พระมเหสีประสูติพระโอรส ต่อมาได้ขนานพระนามว่า อชาตศัตรู เพราะเป็นศัตรูต่อพระบิดาตั้งแต่วัย ยังไม่ประสูติ^{๑๕๖๖}

ในวัยเยาว์ พระเจ้าอชาตศัตรูทรงได้รับการเลี้ยงดูเป็นอย่างดี และได้รับการสถาปนาเป็น รัชทายาท เมื่ออย่างเข้าวัยรุ่นก็ทรงมีสติปัญญาเฉียบแหลม ต่อมาได้รู้จักกับพระเทวทัตซึ่งขณะนั้นกำลัง วางแผนยึดอำนาจการปกครองจากพระพุทธเจ้า จึงต้องการความช่วยเหลือจากผู้มีอำนาจทาง บ้านเมือง และด้วยที่พระเจ้าอชาตศัตรูขาดประสบการณ์ สามารถชักจูงได้ง่าย พระเทวทัตได้อาศัย ช่องทางนั้น แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ โนมน้ำวให้พระเจ้าอชาตศัตรูเกิดความเลื่อมใส จากนั้นก็ยุบแหย่ไปว่า ชีวิตคนเรานั้นสั้นนัก ไม่น่าจะจะได้ครองราชย์สมบัติ ทางที่ดีควรปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารเสีย แล้วขึ้นครองราชย์แทน ส่วนตนก็จักปลงพระชนม์พระศาสดาแล้วทำหน้าที่ปกครองสงฆ์

พระเจ้าอชาตศัตรูก็หลงเชื่อ พระองค์ก็ได้นำพระกริชมาแนบกับพระขงฆ์ และห่มผ้าปิดไว้ แล้วไปเข้าเฝ้าพระราชบิดาที่ตำหนักเพื่อลอบปลงพระชนม์ แต่องครักษ์ก็ได้เห็นสังเกตความผิดปกติ ของราชกุมารจึงขอตรวจค้นพระองค์จนพระกริชที่ซ่อนไว้ จึงแน่ใจว่าอชาตศัตรुरาชกุมารกำลังจะลอบ ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสาร จึงได้นำตัวพระราชกุมารไปให้เหล่าเสนาอำมาตย์ตัดสินลงโทษ เหล่า เสนาอำมาตย์ก็ได้ต่อสู้กับพระราชกุมารจนพระองค์ยอมรับและตรัสว่าถูกพระเทวทัตยุยง

ขณะนั้น เหล่าเสนาอำมาตย์เกิดความคิดแตกแยกเป็น ๓ พวก พวกแรกมีความเห็นว่าให้ ควรประหารพระเทวทัต พระราชกุมาร และพร้อมด้วยภิกษุสาวกของพระเทวทัตเสีย พวกที่สองมี ความเห็นว่าให้ควรประหารพระเทวทัตและพระราชกุมารเท่านั้น ส่วนเสนาอำมาตย์พวกที่สามซึ่งนำ โดยวัสสการ พราหมณ์อำมาตย์มีความเห็นว่าไม่ควรประหารพระเทวทัต พระราชกุมาร และภิกษุ สาวกของพระเทวทัต พร้อมทั้งเสนอให้นำพระราชกุมารไปให้พระเจ้าพิมพิสารทรงตัดสิน

พระเจ้าพิมพิสารทรงตัดสินโดยการปลดตำแหน่งแก่พวกเสนาอำมาตย์พวกแรก ลด ตำแหน่งแก่พวกเสนาอำมาตย์ที่สอง และให้เลื่อนตำแหน่งแก่วัสสการพราหมณ์อำมาตย์ จากนั้นก็ทรง สอบสวน และตรัสถามเหตุผลของพระราชกุมารว่าทำไมถึงทำอย่างนี้ เมื่อพระราชโอรสได้ตรัสตอบว่า ต้องการราชสมบัติ พระเจ้าพิมพิสารทรงตัดสินพระทัยสละราชสมบัติมอบให้แก่อชาตศัตรुरาชกุมาร

หลังจากอชาตศัตรुरาชกุมารได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าอชาตศัตรูแล้ว พระเทวทัตก็ยังยุ ยงต่อไปอีกว่าแม้พระเจ้าพิมพิสารจะทรงสละราชสมบัติแล้ว แต่พระองค์ก็อาจจะมาแย่งชิงตำแหน่ง คืนก็เป็นไปได้ พระเจ้าอชาตศัตรูลงเชื่อจึงมีรับสั่งให้จับพระเจ้าพิมพิสารไปจองจำขังในคุกและ ทรมานโดยวิธีการต่าง ๆ จนพระบิดาสิ้นพระชนม์ หลังพระบิดาสิ้นพระชนม์ก็สำนึกได้ว่าได้ทำกรรม อันหนักยิ่ง จึงทรงบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ เพื่อลบล้างความผิดให้เจือจางลงไปบ้าง และทรงปฏิญาณตนเป็น

^{๑๕๖๖} พ.ช.อ.(ไทย) ๓/๔/๖๓๔.

อุบาสกบริษัท ตั้งมั่นในคำสอนของพระพุทธองค์ แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมขั้นใดๆ ได้ เพราะการกระทำหนักคือปีติฆาต^{๑๕๖๗}

พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงพระชนมายุภายหลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว ๒๔ จึงเสด็จสวรรคต^{๑๕๖๘}

อชิตเกสกัมพล, ครู

ครูอชิตเกสกัมพล เป็น ๑ ในเจ้าลัทธิครูทั้ง ๖ ในสมัยพุทธกาล ประกอบด้วย ปุณณกัสสปะ มกขลิโคสาล อชิตเกสกัมพล ปกุธกัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร และนิครนถ์นาฏบุตร ทั้งหมดมีพรรณนาไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง ความคล้ายๆ ว่า “เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี มีประสบการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก”^{๑๕๖๙}

เจ้าลัทธิอชิตเกสกัมพล มีทฤษฎีว่า ตายแล้วสูญ ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสร้างก็ไม่มีผล ผลแห่งวิบากกรรมที่ทำความชั่วก็ไม่ดี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดาไม่มีคุณ มารดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้า ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งไม่มีในโลก มนุษย์คือที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ เมื่อสิ้นชีวิตธาตุดินไป ตามธาตุดิน ธาตุน้ำ ไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ มนุษย์มีเตี้ยนอนเป็นที่ ๕ นำศพไป ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกขาวโพลนดุจสิ่งกพิราบ การเช่นสร้างสิ้นสุดลงแค่ถ้าถ่าน คนเขลาบัญญัติทานนี้ไว้ คำที่คนบางพวกย่ำว่ามีผลนั้นว่างเปล่า เท็จ ไร้สาระ เมื่อสิ้นชีวิตไม่ว่าคนเขลาหรือคนฉลาดย่อมขาดสูญไม่เกิดอีก^{๑๕๗๐}

อชิตะ, มานพ

อชิตมานพ เป็น ๑ ในศิษย์พราหมณ์พาวรี ๑๖ คน ที่ได้รับมอบหมายให้ไปกราบทูลถามปัญหาแก่พระพุทธเจ้า ประกอบด้วย อชิตะ, ดิสสเมตเตยยะ, ปุณณกะ, เมตตคุ, โธตกะ, อุปสีวะ, นันทะ, เหมกะ, โตเทยยะ, กัปปะ, ชตุกัณณิ, ภัทราวุธ, อุทัย, โปสาละ, โฆฆราช, และปิงคิยะ

อุทยมานพ ได้กราบทูลถามปัญหาเรื่องศรัทธา และธรรมที่ทำให้ศรัทธาตกไป^{๑๕๗๑} ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคเฉลยว่า อวิชชาเป็นศรัทธา วิชชาที่ประกอบด้วยศรัทธา สติ สมาธิ ฉันทะ และวิริยะ เป็นธรรมที่ทำให้ศรัทธาตกไป

ในอชิตมานพปัญหา^{๑๕๗๒} ระบุปัญหาที่อชิตมานพถามพระพุทธเจ้าชุดแรกว่า “โลกถูกอะไรหุ้มห่อไว้ เพราะอะไร โลกจึงไม่สโตส อะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลกนี้ไว้ อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของ

^{๑๕๖๗} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๒๗.

^{๑๕๖๘} วิ.มหา.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๒๕.

^{๑๕๖๙} ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๓/๔๙.

^{๑๕๗๐} ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๑/๕๖.

^{๑๕๗๑} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๓๒/๗๔๓.

^{๑๕๗๒} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๓๙/๗๔๕.

โลก” ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่สดใสเพราะความตระหนี่ ความประมาทเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลก^{๑๕๗๓}

ปัญหาชุดที่สอง อชิตมาณพกราบทูลถามว่า อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย ขอให้ พระองค์ตรัสบอกเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย อะไรปิดกั้นกระแสทั้งหลาย^{๑๕๗๔} ต่อปัญหานี้ พระผู้มี พระภาคตรัสตอบว่า สติเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย ปัญญาปิดกั้นกระแสเหล่านั้นได้^{๑๕๗๕} ปัญหาชุด ที่สาม อชิตมาณพกราบทูลถามว่า ปัญญา สติ นาม และรูปนี้ ดับที่ไหน^{๑๕๗๖} ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระ ภาคตรัสตอบว่า นามและรูปดับไม่มีส่วนเหลือในที่ใด นามและรูปนั้นดับไปในที่นั้นเพราะวิญญาน ดับ^{๑๕๗๗}

สุดท้ายอชิตมาณพกราบทูลถามแนวทางในการดำเนินชีวิตของพระอรหันตชีนาสพ และ พระเสขะทั้งหลาย ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ไม่พึงปรารถนาสิ่งในกามทั้งหลาย เป็นผู้ มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติดำรงอยู่^{๑๕๗๘}

ในอรรถกถาขุททนิกาเย จุฬนิเทศ^{๑๕๗๙} ระบุว่า จบการพยากรณ์ปัญหาของพระพุทธเจ้า อชิตมาณพได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ หนึ่งเสื่อ ชฎา ผ้าคากรอง ไม้เท้า ลักจัน น้ำ ผม และหมวดของอ ชิตพราหมณ์ได้หายไป อชิตมาณพเป็นภิกษุครองผ้ากาสาวะเป็นบริวาร ทรงสังฆาฏิ บาตร และจีวร นั่ง ประนมอัญชลีนมัสการพระผู้มีพระภาค

อชิตะ, เสนาบดี

อชิตะเสนาบดี ในคัมภีร์^{๑๕๘๐} ระบุไว้แต่เพียงว่า เป็นเสนาบดีของเจ้าลิจฉวี ตายไปแล้วได้ บังเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ แต่ได้รับการพยากรณ์จากพวกนักบวชชีเปลือยว่า ไปบังเกิดในมหานรก ถือเป็นการกล่าวเท็จ

คัมภีร์อรรถกถา^{๑๕๘๑} ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า อชิตเสนาบดี เป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค เมื่อตาย ขณะถูกนำไปเผาปนกิจ ได้มีคนถามขึ้นว่า อชิตะตายแล้วไปเกิดที่ไหน ปาฏิกบุตรซึ่งเป็น นักบวชชีเปลือยได้บอกว่า ไปเกิดในมหานรก แต่อชิตะเสนาบดีครั้นตายแล้วก็ได้เข้าไปกราบทูลพระผู้มี พระภาคว่า ตนเองไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์ ถ้อยคำของปริพาชกนั้นเป็นเท็จ

อชิตะ, ปริพาชก

^{๑๕๗๓} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๐/๗๔๕.

^{๑๕๗๔} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๑/๗๔๕.

^{๑๕๗๕} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๒/๗๔๖.

^{๑๕๗๖} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๓/๗๔๖.

^{๑๕๗๗} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๔/๗๔๗.

^{๑๕๗๘} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๖/๗๔๗.

^{๑๕๗๙} ขุ.จุฬ.อ. (ไทย) ๖/๙๙/๓๗.

^{๑๕๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙/๑๕.

^{๑๕๘๑} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๘.

อชิตปริพาชก ปรากฏในอชิตสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๕๘๒} ความระบุว่า อชิตปริพาชกได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค และได้กราบทูลเชิงยกย่องเพื่อนปริพาชกด้วยกันว่าเป็นบัณฑิต เพราะมีจิตตูปบาท ๕๐๐ ดวง ซึ่งทำให้เดียรถีย์ทั้งหลายผู้ถูกข่มขี่แล้วรู้ว่าถูกข่มขี่ พระผู้มีพระภาคได้สดับเช่นนั้น จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถามถึงเหตุแห่งความเป็นบัณฑิต ภิกษุจึงได้กราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคแสดงเหตุแห่งความเป็นบัณฑิตอีกครั้ง

พระผู้มีพระภาคตรัสได้ตรัสว่า การสรรเสริญจะถือเป็นประมาณในการวัดว่าเป็นบัณฑิตไม่ได้ ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ผู้กล่าวสรรเสริญอาจตั้งอยู่หรือไม่ตั้งอยู่ในธรรมก็ได้ ดังนั้น จึงต้องพิจารณาสิ่งที่เป็นธรรมและไม่เป็นธรรมด้วย จากนั้นจึงแสดงแนวทางว่าอะไรเป็นธรรม อะไรไม่เป็นธรรม โดยทรงใช้หลักอริยมรรคเป็นเกณฑ์โดยนัยเป็นต้นว่า มิฉฉาภิภูฏฐิไม่เป็นธรรม สัมมาภิภูฏฐิ เป็นธรรม มิฉฉาสังกัปปะไม่เป็นธรรม สัมมาสังกัปปะเป็นธรรม

อนาถปิณฑิกเศรษฐี

อนาถปิณฑิกเศรษฐี เดิมชื่อสุทัตตะ เป็นชาวเมืองสาวัตถี เหตุได้ชื่อว่าอนาถปิณฑิกเศรษฐีเพราะ มักมีปกติสงเคราะห์คนอนาถด้วยก้อนข้าว^{๑๕๘๓} ท่านได้ตั้งโรงทานช่วยเหลือคนตกทุกข์ได้ยากเป็นประจำทุกวัน ส่วนสาเหตุที่ได้นามว่า สุทัตตะ เพราะเห็นว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยประสงค์ทุกอย่าง^{๑๕๘๔} ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ได้บรรลุโสดาบัน สร้างพระวิหารเชตวันถวายพระพุทธเจ้า และได้ทำการอุปถัมภ์พระสงฆ์ตลอดชั่วชีวิตของท่าน ท่านจึงมีความคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้า เหล่าพระสาวกทั้งหลาย แม้พระพุทธเจ้าเองก็ประทับจำพรรษาที่วัดพระเชตวันถึง ๑๙ พรรษา มากกว่าวัดใด ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยพุทธกาล

เรื่องราวของอนาถปิณฑิกเศรษฐี มีปรากฏมากมายในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องราวที่แสดงถึงความศรัทธา ความมีสติปัญญา และความเอาใจใส่ในการบำรุงพระพุทธศาสนา ทำให้ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็น อุบาสกผู้เลิศในการเป็นผู้ถวายทาน

ในอนาถปิณฑิกวัตถุ^{๑๕๘๕} พรรณนาถึงการได้พบพระพุทธเจ้าของอนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นครั้งแรกว่า อนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นน้องเขยของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ วันหนึ่งเดินทางไปเมืองราชคฤห์ด้วยกิจบางอย่าง เห็นเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์กำลังจัดแรงงานต่างๆ ให้ทาสกรรมกรอยู่ เกิดความสงสัยว่ากำลังจะมีงานอะไร เมื่อทราบข่าวว่าเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์เตรียมจะเลี้ยงพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานในวันพรุ่งนี้ก็ย้าถามด้วยความตื่นเต้นถึง ๓ ครั้ง แสดงความปรารถนาที่จะขอเข้าเฝ้าในเวลานั้นให้ได้ แต่ก็ถูกห้ามไว้ว่ายังไม่ใช่เวลาที่เหมาะสม ต้องรอให้ถึงรุ่งเช้าก่อน คืนนั้นจึงได้แต่นอนนึกถึง ลูกต๋นกลางดึกถึง ๓ ครั้ง เพราะเข้าใจว่าสว่างแล้ว

ครั้นเวลาใกล้รุ่งสาง จึงได้เดินฝ่าความมืดเข้าป่าสีตะวัน เพื่อเข้าเฝ้าแต่เพียงลำพัง เมื่อไปถึง พระผู้มีพระภาคก็ตรัสเรียก “มาเถิดสุทัตตะ” ทำให้อนาถปิณฑิกเศรษฐีดีใจว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกตน จึงได้เข้าเฝ้าถึงที่ประทับ ชบศิระชะลงแทบพระบาทแล้วก็ทูลถามว่า ทรงประทับอยู่เป็นสุขดีหรือ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า ผู้ดับกิเลสแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุขทุกเมื่อ ผู้ไม่ติดในกาม ย่อม

^{๑๕๘๒} อัง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๖/๒๖๖.

^{๑๕๘๓} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๔๙.

^{๑๕๘๔} ขุ.ปฎิ.อ.(ไทย) ๗/๒/๒๘๓.

^{๑๕๘๕} วิ.จ.ุ.(ไทย) ๗/๓๐๔/๑๑๑.

เยือกเย็น ผู้ตัดเครื่องชั่งได้แล้ว ย่อมไม่มีความกระวนกระวายใจ จากนั้นจึงทรงแสดงอนุพุพิกถา และอริยสัจ แก่อนาถปิณฑิกเศรษฐี ลีนพระธรรมเทศนา อนาถปิณฑิกเศรษฐีได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน

อนึ่ง หลังจากกลับเมืองสาวัตถีแล้ว อนาถปิณฑิกเศรษฐีก็ได้ดำริ ชักชวนมิตรสหายสร้าง วัดพระเชตุวัน เตรียมการต้อนรับพระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย โดยขอซื้อที่ดินของเจ้าเซตราชกุมาร ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากหมู่บ้านมากนัก เป็นทำเลที่เหมาะสม แม้จะถูกเจ้าเซตราชกุมารเงื่อนไขหลายประการ นับตั้งแต่วัดที่สร้างขึ้นใหม่ ต้องใช้ชื่อของเจ้าเซตราชกุมาร ทุกตารางนิ้วของที่ดินที่จะซื้อ ต้องนำหาปณะไปโรยให้เต็มพื้นที่ เป็นต้น แต่ด้วยความศรัทธาต่อพระรัตนตรัย ก็ยินยอมรับเงื่อนไขทุกประการ ทำให้งานสร้างวัดสำเร็จลุล่วงตามความประสงค์ ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๕๘๖} ระบุว่า เศรษฐีใช้ทรัพย์ดำเนินการทั้งสิ้น ๕๔ โกฏิ โดยแบ่งเป็นค่าที่ดิน ๑๘ โกฏิ ค่าก่อสร้างเสนาสนะ ๑๘ โกฏิ ค่าทำการฉลองอีก ๑๘ โกฏิ^{๑๕๘๗} ใช้เวลาในการฉลองถึง ๙ เดือน^{๑๕๘๘} ได้ถวายทานต่าง ๆ หาประมาณมิได้ ในอรรถกถาหมัชฌนิกาย มูลปณณาสก^{๑๕๘๙} จึงมีข้อความกล่าวยกย่องอนาถปิณฑิกเศรษฐีว่า ไม่มีใครทัดเทียมในเรื่องของการบริจาคทรัพย์อุทิศพระพุทธเจ้า

มิใช่เฉพาะเรื่องการบริจาคทานเท่านั้น แต่อนาถปิณฑิกเศรษฐี หลังจากที่ได้บรรลุโสดาบันแล้ว ท่านรักษาศีล ๕ ไม่มีขาด ทั้งภรรยา บุตร ธิดา ทาส กรรมกร คนทำงานรับจ้างของท่าน พวกนักรักษาศีลเหมือนกันหมดทุกคน กระทั่งได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า อนาถปิณฑิกเศรษฐีตนเองก็สะอาด บริวารก็สะอาดประพฤติธรรมอยู่^{๑๕๙๐}

จากหลักฐานในอนาถปิณฑิกสูตร^{๑๕๙๑} และในปฐมอนาถปิณฑิกสูตร^{๑๕๙๒} ทูตยอนาถปิณฑิกสูตร^{๑๕๙๓} ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ส่วนตัวแล้ว อนาถปิณฑิกเศรษฐี มีความสนทนสนม และเคารพนับถือพระสารีบุตรเป็นกรณีพิเศษ เห็นได้จากคราวหนึ่งเมื่อท่านป่วยหนัก ท่านก็ส่งคนใช้ไปกราบเรียนให้พระสารีบุตรมานุเคราะห์ที่บ้าน พระสารีบุตรก็เข้าไปเยี่ยมอาการอนุเคราะห์ตามประสงค์ พร้อมทั้งถือโอกาสแจกแจงองค์เครื่องบรรลุโสดาบันด้วยอาการ ๑๐ ประการให้อนาถปิณฑิกเศรษฐีฟัง กระทั่งหายจากอาการอาพาธ แม้ในยามที่มีชีวิตหาไม่แล้ว ได้ไปบังเกิดเป็นเทวดาด้วยอานิสงส์แห่งบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมาดีแล้ว ท่านก็ยังลงมาสรรเสริญคุณของพระสารีบุตร แนะนำให้คนคบหาพระสารีบุตรจะได้ประโยชน์สูงสุด

อตุลละ, อุบาสก

อตุลอุบาสก ปราภฏในโกธวรรคแห่งขุททนิกาย ธรรมบท^{๑๕๙๔} ความปรารถนาพระคาถาที่พระผู้มีพระภาคตรัสเป็นต้นว่า การนินทาและสรรเสริญนี้มีมานานแล้ว ไม่ใช่เพิ่งมีในวันนี้เท่านั้น คน

^{๑๕๘๖} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๙.

^{๑๕๘๗} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๕๐.

^{๑๕๘๘} อง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๖๐.

^{๑๕๘๙} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๒/๔๓๓.

^{๑๕๙๐} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๗๔.

^{๑๕๙๑} ส.ส.ค.(ไทย) ๑๕/๑๐๑/๑๐๗.

^{๑๕๙๒} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๒/๕๓๖.

^{๑๕๙๓} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๓/๕๔๐.

^{๑๕๙๔} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๗/๑๐๓.

อยู่เฉยๆ เขาก็นินทา คนพูดมากเขาก็นินทา แม้คนพูดน้อยเขาก็นินทา ไม่มีใครในโลกที่ไม่ถูกนินทา แนวทางที่ถูกต้อง วิญญูชนควรพิจารณาตน แล้วดำเนินชีวิตไม่ให้เป็นที่ตำหนิของปราชญ์ผู้มีปัญญา มีศีล

ความในอรรถกถา^{๑๕๕} มีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

อตุลอุบาสก เป็นอุบาสกชาวเมืองสาวัตถี มีอุบาสก ๕๐๐ คน เป็นบริวาร วันหนึ่งพาบริวารทั้งหมดไปหาพระเวรตะเพื่อฟังธรรม แต่เมื่อไปถึง พระเวรตะไม่ได้กล่าวอะไรกับอุบาสกเหล่านั้น เพราะอุปนิสัยของท่านชอบปลีกวิเวก อตุลจึงไม่พอใจ ชวนบริวารทั้งหมดไปหาพระสารีบุตร พร้อมกับเรียนให้ท่านทราบ

พระสารีบุตรทราบเช่นนั้น จึงให้อุบาสกเหล่านั้นนั่งลง จากนั้นก็ได้แสดงอิทธิธรรมอย่างละเอียด และยาวนาน ทำให้อุบาสกโกรธอีกว่า แสดงอิทธิธรรมละเอียดขนาดนี้ จะเอาไปทำอะไรได้ จากนั้นก็พากันลุกไปหาพระอานนท์ พร้อมกับเล่าเหตุการณ์ทั้ง ๒ กรณีให้ทราบ พระอานนท์ทราบเช่นนั้น จึงได้กล่าวธรรมกถาเพียงเล็กน้อยให้อตุลอุบาสกและบริวารฟัง อตุลอุบาสกได้ฟังก็ไม่พอใจอีก เพราะพระอานนท์พูดน้อยจนเกินไป จากนั้นก็พากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าเห็นอตุลอุบาสกพร้อมด้วยบริวาร ได้ตรัสถาม ทรงทราบความเป็นมาทั้งหมดแล้ว จึงปรารภธรรมเพราะเรื่องนี้เป็นเหตุ แสดงให้อตุลอุบาสกพร้อมบริวารรู้แจ้งตามความเป็นจริงว่า เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องเก่ามีมานานแล้ว จากนั้นก็ทรงสรุปว่า คนที่ถูกนินทาอย่างเดียว และคนที่ถูกสรรเสริญอย่างเดียวไม่มีในโลก แม้พระองค์ก็ตกอยู่ในฐานะอย่างเดียวกัน ประเด็นสำคัญตรงที่ว่า คำติเตียนหรือคำสรรเสริญของคนพาล เอาเป็นประมาณไม่ได้ คำติเตียนหรือคำสรรเสริญของบัณฑิตทั้งหลายเท่านั้น ชื่อว่าเป็นอันติเตียน หรือสรรเสริญ

จบพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า อุบาสกเหล่านั้นได้บรรลุโสดาบัน

อนุราธะ,พระ

พระอนุราธะ ปรากฏในอนุราธสูตรแห่งสังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค^{๑๕๖} และสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค^{๑๕๗} ความระบุว่า เมื่อครั้งท่านพำนักอยู่ที่กุฎิในป่าในภูฏาคารศาลาที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาคประทับ พวกเดียรถีย์ได้เข้าไปถามปัญหาที่คณะพระพุทธรเจ้าเกี่ยวกับเรื่องชีวิตหลังความตาย ในฐานะทั้ง ๔ ประการนี้ได้อย่างไร ได้แก่

๑. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก
๒. หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก
๓. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก
๔. หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็ไม่ใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่

พระอนุราธะ ได้กล่าวยืนยันต่อเดียรถีย์ทั้งหลายว่า พระพุทธรเจ้าทรงปฏิเสธฐานะ ๔ ประการนี้ เมื่อเดียรถีย์ได้ยินพระอนุราธะกล่าวอย่างนี้ ก็เอ่ยขึ้นว่า ท่านคงจะเป็นพระบวชใหม่ หรือไม่ก็เป็นพระเถระแต่ใจ ไม่ฉลาด จากนั้นก็เดินจากไป

^{๑๕๕} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๔๖๒.

^{๑๕๖} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๘๖/๑๕๓.

^{๑๕๗} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๔๑๑/๔๗๓.

หลังจากเดี๋ยวลี้จากไปแล้ว พระอนุรุธะก็เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบ พร้อมกับขอให้พระผู้มีพระภาคแนะแนวทางที่ถูกต้อง เพื่อจะได้ไม่เป็นการกล่าวดู່พระพุทฺธพจน์

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถามพระอนุรุธะเกี่ยวกับไตรลักษณ์ เริ่มตั้งแต่ตรัสถามว่ารูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือไม่ที่จะบอกว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา จากนั้นจึงตรัสให้พระอนุรุธะพิจารณาถึงคำว่า ตถาคต ซึ่งก็มีนัยเดียวกัน กล่าวคือไม่อาจกล่าวได้ว่า เกิดอีก ไม่เกิดอีก เพราะทุกอย่างล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ท้าวพระสูตร พระพุทฺธเจ้าได้ตรัสสรุปว่า ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ พระองค์บัญญัติทุกข์และความดับแห่งทุกข์เท่านั้น ^{๑๕๔๘}

อนุรุธะ, พระ

พระอนุรุธะเถระ เป็นพระญาติของพระพุทฺธเจ้า โดยท่านเป็นพระโอรสของพระเจ้าอมิตทหนะผู้เป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะ เจ้าชายอนุรุธะมีพระภคินีร่วมมารดาเดียวกันอีก ๒ พระองค์คือ พระเชษฐาพระนามว่ามหานามะ และพระกนิษฐภคินีพระนามว่าโรหิณี หลักฐานในคัมภีร์ระบุว่าท่านมีรูปร่าง แม้บวชแล้วก็ยังมีสตรีหลงใหลในรูปโฉมของท่าน ถึงกับวางแผนนิมนต์เข้าท่านเข้านอนในบ้านแล้วชวนเสพเมถุน แต่ท่านไม่ยินดี และเป็นที่มาของการบัญญัติสิกขาบทห้ามอนกัมาตุคาม ^{๑๕๔๙}

ในฉสัยกัปปัชชากถา ^{๑๖๐๐} ระบุว่า พระอนุรุธะ เมื่อยังเป็นฆราวาส ดำรงพระสถานะเป็นพระราชโอรสของกษัตริย์ผู้สุขุมลชาติ แม้แต่คำว่าไม่มีก็ไม่เคยรู้จัก ทรงมีปราสาท ๓ หลัง เป็นที่ประทับทั้ง ๓ ฤดู ถูกบำรุงบำเรอด้วยกามคุณทั้งหลายตลอดระยะเวลา ๔ เดือน ในฤดูฝน ไม่เคยลงมาจากปราสาทเลย

เมื่อเหล่าศากยราชกุมารพระองค์อื่นออกผนวชติดตามพระพุทฺธเจ้า เจ้ามหานามะผู้เป็นพระเชษฐาจึงปรารถนาเรื่องออกบวชกับท่านอนุรุธะว่า ควรตัดสินใจเลือกคนในตระกูลสักคนออกบวชบ้าง แต่ท่านอนุรุธะปฏิเสธว่าตนคงออกบวชไม่ได้เพราะเคยได้รับความสุขอยู่ไม่อาจจะบวชอยู่ได้ เจ้ามหานามะจึงรับอาสาบวช โดยก่อนออกบวช ได้สั่งสอนการวิธีการทำนาตั้งแต่ไถจนถึงเก็บเกี่ยว เวียนไปทุกฤดูกาลทุกปี ๆ ไป แก่ท่านอนุรุธะ ท่านอนุรุธะฟังแล้วคิดว่า การงานไม่มีที่สิ้นสุด จึงบอกว่าตนจะอาสาบวชเอง

จากนั้นท่านได้ไปขออนุญาตพระมารดา พระมารดาคงไม่ประสงค์ให้ท่านบวชจึงกล่าวท้าทายว่าถ้าหากชวนพระเจ้าภัททิยะออกบวชได้ จึงจะอนุญาตให้บวช ท่านจึงไปปรบเร้าและชวนพระเจ้าภัททิยะราชาให้ออกบวช ในขั้นแรกพระเจ้าภัททิยะราชาปฏิเสธ จนสุดท้ายพระอนุรุธะรบเร้าหนักเข้า และพระเจ้าภัททิยะราชาคงเห็นคุณแห่งการออกบวชจึงยอมสละราชสมบัติออกผนวชตาม

^{๑๕๔๘} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๘๖/๑๕๗.

^{๑๕๔๙} วิ.มท.(ไทย) ๒/๕๕/๔๒๑.

^{๑๖๐๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๐/๑๖๗.

ดังนั้นเจ้าชายอนรุทธะจึงพร้อมกับเจ้าราชกุมารทั้ง ๕ คือ พระเจ้าภักทียะศากยะราชา, เจ้าชายอานันทะ, เจ้าชายภักคุ, เจ้าชายกิมพิละ และเจ้าชายเทวทัตต์ พร้อมด้วยอุบาสีผู้เป็นช่างกลบกล ๑ ท่าน รวมเป็น ๗^{๑๖๐๑} ออกบวช ณ อนุปิยอัมพวัน แคว้นมัลละ โดยในวันผวนชนั้น เจ้าชายทั้ง ๖ ได้ตกลงกันให้นายอุบาสีผู้เป็นช่างภูษามาลาออกบวชก่อนตน เพื่อจะได้ทำความเคารพเป็นการลดทิฐิและมานะแห่งความเป็นเชื้อสายกษัตริย์ของตนลง โดยทั้งหมดได้อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา โดยตรงจากพระพุทธเจ้า

ในอนรุทธมหาวิตักกสูตร^{๑๖๐๒} ระบุว่า เมื่อพระอนรุทธะออกบวชแล้ว ได้ไปเรียนกัมมัฏฐานกับพระสารีบุตร แล้วเข้าไปปฏิบัติพระกรรมฐานในป่าปาจิณวังสมฤคทายวัน ได้ตรีกัมมัฏฐานปฐกัมมัฏฐาน ๗ ประการ ว่าเป็นธรรมชาติของผู้ปรารถนาล้นเกิน ยินดีด้วยสันโดษ ไม่ใช่ธรรมของผู้มักมาก พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงทรงทราบความนั้นจึงตรัสแสดงมหาปฐกัมมัฏฐานข้อที่ ๘ ว่าเป็นธรรมของผู้ไม่เน้นช้ำ และทรงแนะนำว่า หากปรารถนาความสิ้นไปแห่งทุกข์ ให้ตรีกัมมัฏฐานปฐกัมมัฏฐาน ๘ ประการนี้ จากนั้นก็ทรงแจกมหาปฐกัมมัฏฐานโดยละเอียด พระอนรุทธะเจริญจำพรรษาที่ป่าจิณวังสหายวัน แคว้นเจตตินันต์แล้วต่อไปอีก ท่านอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายาและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตตผลที่สิ้นสุดแห่งทุกข์ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง

อนึ่ง ในป่าจิณวังสหายคณนถา^{๑๖๐๓} และจุฬโคสิณคสูตร^{๑๖๐๔} มีบันทึกเหตุการณ์เมื่อครั้งพระอนรุทธะพักอยู่ที่ป่าจิณวังสหายวันกับพระนันทิยะ และพระกิมพิละ พระผู้มีพระภาคได้เสด็จมาเยี่ยม แต่คนเฝ้าสวนไม่รู้จัก จึงได้ห้ามไม่ให้เข้าไปรบกวน ต่อมาพระอนรุทธะได้ยินเสียง จึงได้กล่าวเตือนว่า ทรงเป็นศาสดา อย่าห้ามพระองค์เลย ณ ที่แห่งนี้ พระเถระทั้ง ๓ ได้กราบทูลความที่ตนมีความรัก พร้อมเพรียงกัน ร่วมใจกัน ไม่ทะเลาะ เพราะต่างฝ่ายต่างก็ตั้งเมตตาทายกรรม เมตตาวิจิตรกรรม และเมตตาโมกขกรรมต่อกัน ทั้งต่อหน้า และลับหลัง

หลังจากพระอนรุทธะได้บรรลุพระอรหัตตผลแล้ว ท่านขอตรวจดูสัตว์โลกด้วยทิพยจักขุอยู่เสมอ ในกัปปสหัสสสูตร^{๑๖๐๕} ระบุว่า ท่านสามารถระลึกได้ ๑,๐๐๐ กัปป ส่วนในทุตติย อนรุทธสูตรระบุว่า ท่านสามารถตรวจดูโลก ๑,๐๐๐ โลก ด้วยจักขุอันเป็นทิพย์ ตั้งแต่ยังไม่ได้บรรลุเป็นพระอรหัตต^{๑๖๐๖} ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงยกย่องท่านว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้าน ผู้มีตาทิพย์^{๑๖๐๗}

พระอนรุทธเถระ ดำรงชนมาตุมาถึงหลังพุทธปรินิพพาน ในวันที่พระบรมศาสดา นิพพานนั้น ท่านก็ร่วมอยู่เฝ้าแวดล้อม ณ สาโลโนทยานนั้นด้วย และท่านยังเป็นกำลังสำคัญในการช่วยจัดแจงเรื่องพระบรมศพ ครั้นถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว ต่อมาก็ได้ร่วมวางแผนทำสังคายนาครั้งสำคัญ โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน พระอุบาสีเถระวิสันนาพระวินัย และพระอานนท์เถระวิสันนาพระสูตรและพระอภิธรรม

^{๑๖๐๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๐.

^{๑๖๐๒} อง.อภฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๐/๒๗๘.

^{๑๖๐๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๖๕/๓๕๖.

^{๑๖๐๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๒๕/๓๕๗.

^{๑๖๐๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๙/๔๔๒.

^{๑๖๐๖} อง.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๑๓๑/๓๘๐.

^{๑๖๐๗} อง.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๙๒/๒๕.

ท่านพระอนุรุทธเถระ ดำรงอายุสังขาร โดยสมควรแก่กาลเวลาแล้วก็ดับขันธนิพพาน ณ ภายใต้อ้อมกอไผ่ ในหมู่บ้านเวฬุวะ แคว้นวัชชี

อรุณะ, พระเจ้า

พระเจ้าอรุณะ ปรากฏในทีฆนิกาย มหาวรรค^{๑๖๐๘} ความระบุว่า ทรงเป็นพระบิดาของ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี มีพระมเหสีพระนามว่าพระนางปภาวดี ครองกรุงอรุณวดีราชธานี ในอรรณ ถกกาไม่มีรายละเอียดใดๆ เพิ่มเติม

อภยะ, พระ

พระอภัย ปรากฏในคัมภีร์ปริวาร แห่งพระวินัยปิฎก^{๑๖๐๙} ความระบุว่า เป็นผู้ที่มีปัญญา ฉลาดในพระไตรปิฎกทั้งหมด และเป็นผู้รักษาพระศาสนาต่อกันมาอยู่ในชมพูทวีป ร่วมกับพระเถระอีก หลายรูป เช่น พระสมณะ พระมหาปทุมะ พระมหาสีวะ พระอุบาลี พระมหานาคะ พระติสสเถระ เป็นต้น

อธิมุตตเถระ, พระ

พระอธิมุตตเถระ ท่านเกิดในสกุลพราหมณ์ ในเมืองสาวัตถี อรรณถกกาขุททกนิกาย^{๑๖๑๐} ระบุว่า มารดาของท่านเป็นน้องสาวของพระสังกัจจเถระ ในอรรณถกกาขุททกนิกาย อปทาน^{๑๖๑๑} ระบุว่า ที่ได้ชื่อว่า อธิมุตตะ เพราะท่านเกิดในเรือนตระกูลที่มีความเลื่อมในพระศาสนา และเพราะท่านเอง ก็ตั้งอยู่ในศรัทธา

อธิมุตตะ ครั้นบรรลุนิติภาวะแล้ว ได้เรียนจบในวิชาของพราหมณ์ทั้งหลาย พิจารณาไม่ เห็นสาระในวิชาเหล่านั้น แสวงหาทางสิ้นทุกข์และสิ้นภพ เห็นพุทธธานุภาพในคราวรับพระวิหารเซ ตวัน ได้มีจิตศรัทธา บวชในสำนักของพระศาสดา เริ่มตั้งวิปัสสนา ไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์^{๑๖๑๒}

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรณถกกาขุททกนิกาย เถรคาถา^{๑๖๑๓} ระบุว่า ท่านบวชในสำนักของหลวงลุง บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร ครั้นล่วงวัยผ่านไปอายุครบ บวช จึงไปหา มารดา เพื่อแจ้งข่าว แต่ถูกโจรจับไปฆ่าทำพิธีกรรม

ในอรรณถกกาอธิมุตตะเถรคาถา^{๑๖๑๔} ระบุว่า ท่านถูกโจรจับตัวไปเพื่อฆ่าบวงสรวง แต่มีได้ แสดงความกล้าให้ปรากฏ กลับมีสีหน้าผ่องใส ทำให้หัวหน้าโจรเกิดความอัศจรรย์ เพราะโดยปกติแล้ว คนเมื่อรู้ตัวว่าจะถูกนำไปฆ่า ก็มักจะแสดงอาการดิ้นรน ร้องพึมพายต่าง ๆ นานา จึงได้ถามท่านอธิ มุตตะว่าทำไมไม่แสดงอาการอย่างนั้นบ้าง

ท่านอธิมุตตะตอบว่า ทุกข์ทางใจย่อมไม่เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่มีความห่วงใยในชีวิต ภาระทุกอย่าง ตนวางหมดแล้ว พรหมจรรย์ก็ประพฤดีดีแล้ว ถึงฝั่งแห่งภพ ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ทำกิจเสร็จแล้ว

^{๑๖๐๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

^{๑๖๐๙} วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖.

^{๑๖๑๐} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๒/๔/๔.

^{๑๖๑๑} ขุ.อป.(ไทย) ๘/๒/๑๕๕.

^{๑๖๑๒} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๑/๕๑๑.

^{๑๖๑๓} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๔/๔.

^{๑๖๑๔} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๔/๕.

หมดอาสวะ ย่อมยินดีเพราะเหตุความสิ้นอายุ เหมือนบุคคลพ้นแล้วจากการถูกประหาร ไม่มีความต้องการอะไรในโลกทั้งปวงอีกแล้ว ดังนั้นจึงไม่เศร้าโศกในเวลาตาย

พวกโจรได้ยื่นทำนองอริมุตตะกล่าวอย่างนั้น เกิดความเลื่อมใส บางพวกได้ขอบวชตาม บางพวกได้ประกาศตนเป็นอุบาสก

อภิญญา, พระ

พระอภิญญา เป็นคู่่อัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ร่วมกับพระสัมภวเถระ^{๑๖๑๕} ความในคัมภีร์ปรากฏเพียงเท่านั้น

อวกัณณะ, ทาส

อวกัณณะ ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติใด ๆ ในคัมภีร์พรรณนาไว้แต่เพียงว่า เป็น ๑ ใน ๕ ชื่อเลว ประกอบด้วย อวกัณณะ, ชวกัณณะ, ธนิฏฐกะ, สวิฏฐกะ, และกุลรัทตมะ^{๑๖๑๖}

อรรถกถาขยายความว่า ทั้งหมดเป็นชื่อของทาส ถือเป็นคนชั้นต่ำ^{๑๖๑๗} ถ้าภิกษุใดนำชื่อทั้ง ๕ ชื่อเหล่านี้ไปกล่าวเสียดสีอุปสมันด้วยหวังจะด่า สบประมาท ทำให้เก้อเขินอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องปรับอาบัติปาจิตตีย์บ้าง^{๑๖๑๘} ต้องอาบัติทุกกฏบ้าง^{๑๖๑๙}

จากหลักฐานที่อ้าง อนุมานได้ว่า อวกัณณะ น่าจะมีพฤติกรรมที่น่ารังเกียจของคนทั่วไป และพฤติกรรมน่ารังเกียจนี้ เป็นที่รู้จักแพร่หลาย ซื่อนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของ “คนเลว” การนำชื่อมาเปรียบเปรยกับภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จึงเป็นการไม่บังควร ถึงกำหนดโทษทางพระวินัยเอาไว้เช่นนั้น

อภัย, ราชกุมาร

อภัยราชกุมารเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร^{๑๖๒๐} ความที่เป็นผู้มีแววจลาดแต่เยาว์วัย พวกนิครนถ์ทั้งหลายจึงวางแผนสอนลัทธิต่าง ๆ ให้พระกุมาร กระทั่งพระกุมารเลื่อมใส และมีความชำนาญในการโต้ะวาทะ ต่อมาได้อาสาเป็นตัวแทนของนิครนถ์โต้ะวาทะกับพระพุทธเจ้า โดยก่อนไปได้วางแผนนำเด็กน้อยไปด้วย เพื่อว่า หากฝ่ายตนเพลี่ยงพล้ำก็จะหยิกเด็กให้ร้อง และใช้เป็นข้ออ้างในการที่จะไม่อยู่โต้ะวาทะต่อ

ในอภัยราชกุมารสูตร^{๑๖๒๑} ระบุปัญหาที่อภัยราชกุมารถามพระพุทธเจ้า ลักษณะปัญหามีเงื่อนไขว่า “มีบ้างไหมที่พระพุทธเจ้าตรัสวาจาอันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น” ซึ่งถ้าพระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “เคย” อภัยราชกุมารก็เตรียมข่มขู่ พระพุทธเจ้าก็ทำอะไรไม่แตกต่างจากปุถุชนทั่วไป แต่ถ้าตรัสตอบว่า “ไม่เคย” อภัยราชกุมารก็จะยกพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัส และพระดำรัสนี้ ทำให้พระเทวทัตโกรธ ไม่พอใจ ผูกอาฆาตพระพุทธเจ้าตราบเท่าถึงปัจจุบัน

^{๑๖๑๕} ขุ.อป.(ไทย) ๒๕/๒๐/๖๙๔.

^{๑๖๑๖} วิ.มทา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๒.

^{๑๖๑๗} วิ.อ. (ไทย) ๒/๑๕/๒๕๗.

^{๑๖๑๘} วิ.มทา.(ไทย) ๒/๑๗/๒๐๖.

^{๑๖๑๙} วิ.มทา.(ไทย) ๒/๒๗/๒๑๔.

^{๑๖๒๐} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๒๐๘.

^{๑๖๒๑} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๓/๘๔.

ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสตอบตามเงื่อนไขที่อภัยราชกุมารทูลถาม หากแต่ทรงแยกแยะว่า วาจาแบบไหนองค์ตรัส วาจาไหนพระองค์ไม่ตรัส โดยกำหนดเป็นเกณฑ์^{๑๖๒๒} ไว้ดังนี้

๑. วาจาใดไม่จริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจ วาจานั้นไม่ตรัส

๒. วาจาใดจริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจ วาจานั้นไม่ตรัส

๓. วาจาใดจริง ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจ ทรงเลือกเวลาตรัส

๔. วาจาใดไม่จริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ วาจานั้นไม่ตรัส

๕. วาจาใดจริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ วาจานั้นไม่ตรัส

๖. วาจาใดจริง ประกอบด้วยประโยชน์ วาจานั้นเป็นที่เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ ทรงเลือกเวลาตรัส

เมื่อพระพุทธเจ้าพยากรณ์ปัญหาอย่างนี้ อภัยราชกุมารเกิดความเลื่อมใส ชื่นชมภษิตของพระผู้มีพระภาคว่าชัดเจน ไพเราะยิ่งนัก เหมือนหงายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด จากนั้นได้แสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต^{๑๖๒๓}

ในอรรถกถา ขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๖๒๔} ระบุว่า คราวหนึ่งอภัยราชกุมารไปรบมีชัย ทำให้พระเจ้าพิมพิสารโปรดปราน ยกราชสมบัติให้ครอบครองเป็นเวลา ๗ วัน ช่วงดังกล่าว ทำให้พระองค์ได้เสพรสสำราญเต็มที แต่ก็มีเหตุที่ทำให้พระองค์ต้องประสบความทุกข์อย่างหนัก ด้วยเหตุหญิงนักฟ้อนคนหนึ่งเกิดตายกระทันหันขณะกำลังฟ้อนโชว์ต่อหน้าพระที่นั่ง เพื่อจะระงับความโศกดังกล่าว จึงได้ไปเฝ้าพระศาสดา

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอุบายระงับความโศกเศร้า ทรงชี้ให้พระราชากุมารได้ความจริงของโลก และตรัสเป็นพระคาถาว่า “ท่านทั้งหลายจงมาดูโลกนี้ อันตระการดุจราชรถ ที่พวกคนเขลาหมกอยู่ แต่ผู้รู้หาซ่องอยู่ไม่”^{๑๖๒๕} ทรงแจกแจงพระธรรมเทศนาโดยละเอียด สิ้นพระธรรมเทศนา อภัยราชกุมารได้บรรลुโสดาบันบ^{๑๖๒๖}

อนัตถิคันธะ, กุมาร

^{๑๖๒๒} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘.

^{๑๖๒๓} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๗/๘๙.

^{๑๖๒๔} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๒๓๘.

^{๑๖๒๕} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๑/๘๖.

^{๑๖๒๖} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๒๓๙.

อนัตติคันธกุมาร ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๖๒๗} บรรยายพระคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความโศกเกิดจากกาม ภัยเกิดจากกาม ผู้พ้นจากกามได้เด็ดขาด ย่อมไม่มีความโศกและภัยจากที่ไหนเลย

ความในอรรถกถาธรรมบท^{๑๖๒๘} มีเนื้อความสรุปพอสังเขปดังนี้

อนัตติคันธกุมาร เป็นสัตว์ที่จุติจากพรหมโลก เกิดในตระกูลมีโภคะมาก ในกรุงสาวัตถี ตั้งแต่เกิดมาเข้าใกล้ผู้หญิงไม่ได้ ถูกผู้หญิงถูกต้องตัวก็จะร้องไห้ พอเติบโตใหญ่มารดาบิดาได้ห่มนวมหมายผู้หญิงคนหนึ่ง แต่เขาก็ไม่ปรารถนาจะแต่งงาน เมื่อถูกรบเร้าบ่อยๆ จึงให้เรียกช่างมาปั้นรูปหญิงมีรูปงามยิ่ง จากนั้นก็ส่งไปให้มารดาบิดา พร้อมกับบอกว่า ถ้าได้หญิงมีลักษณะเช่นนี้ จึงจะแต่งงาน ในใจก็คิดว่า อย่างไม่เสียก็คงหาไม่ได้ แต่ผิดคาด มารดาได้สั่งให้คนเสาะแสวงหาหญิงผู้มีรูปลักษณะดังกล่าวจวบพบ และหมายห่มนวม พร้อมทั้งกำหนดเวลาแต่ง

ฝ่ายพระกุมาร ทราบข่าวว่า มารดาสามารถหาหญิงที่มีลักษณะดังกล่าวได้ ก็ดีใจปรารถนาจะเห็นนางยิ่งนัก จึงได้เร่งเร้าให้มารดารีบดำเนินการนำนางมาสู่เรือนเพื่อเข้าพิธีแต่งงาน มารดาบิดาก็ได้ดำเนินการตามประสงค์ แต่ในระหว่างทางนางเกิดโรคปัจจุบันทันด่วน ตายเสียในระหว่างทางนั่นเอง ทำให้อนัตติคันธกุมารเสียใจเป็นอย่างมาก

พระผู้มีพระภาค ทรงเห็นอุปนิสัยของกุมาร จึงได้เสด็จไปยังเรือน เมื่อทรงรับอังกาสแล้ว ก็ตรัสถามหาอนัตติคันธกุมาร และรับสั่งให้เรียกมาพอ จากนั้นก็ทรงแสดงธรรมใจความดั่งนัยแห่งพระคาถาข้างต้น

จบพระคาถา อนัตติคันธกุมารได้บรรลุโสดาบัน

อรณัม,ครู

ครูอรณัม ถือเป็น ๑ ใน ๖ ของเจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล ประกอบด้วย ครูสุเนตตะ ครูมุคปิกกะ ครูอรณัม ครูกุกทาลกะ ครูหัตถิปาละ และครูโชติปาละ ทั้งหมดมีสาวกหลายร้อยคน และถือเป็นครูผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก ทั้งได้รับการยืนยันจากพระผู้มีพระภาคว่า ผู้ใดเลื่อมใสคำสอน ปฏิบัติตามครูเหล่านี้ ก็จะเป็นเหตุให้เกิดในพรหมโลก^{๑๖๒๙}

อริฏฐะ,พระ

พระอริฏฐะ บรรพบุรุษเป็นพรานฆ่าแร้ง^{๑๖๓๐} รายละเอียดเกี่ยวกับครอบครัวปรากฏแต่เพียงว่า เป็นภิกษุรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนา ต่อมาได้เกิดความคิดว่า ตนได้รู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคว่า แท้จริงแล้ว สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าธรรมก่อนอันตราย ก็หาสามารถก่อนอันตรายแก่ผู้ปฏิบัติไม่

ที่มาของความคิดเช่นนี้ เนื่องจากท่านเห็นว่า ขมารวาสผู้ครองเรือนยังเกี่ยวข้องกับชองอยู่ในกามคุณ บางพวกยังเป็นโสดาบัน เป็นสกทาคามีก็มี หรือเป็นอนาคามีก็มี ก็แล้วทำไมภิกษุเกี่ยวข้องกับชองอยู่ใน

^{๑๖๒๗} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๕/๙๙.

^{๑๖๒๘} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๔๐๔.

^{๑๖๒๙} อัง.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๙.

^{๑๖๓๐} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๑๗/๕๒๕.

กามคุณจะบรรลุคุณวิเศษเหล่านี้ไม่ได้ การบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้าในเรื่องการเสพเมถุนจึงไม่เป็นการถูกต้อง และไม่เป็นอันตราภิกขกรรม คือไม่เป็นอันตราต่อการบรรลุมรรคผล

ภิกษุทั้งหลายทราบว่ายานมีความเห็นเช่นนั้น ต่างก็ตั้งเตือนว่า ความเห็นอย่างนี้ไม่ถูกต้อง ให้ละความเห็นอย่างนั้นเสีย พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสอย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงตำหนิกามไว้โดยประการต่าง ๆ แต่พระอรหันต์หาได้เชื่อฟังไม่ ยังคงยืนยันว่าความเห็นของตนถูกต้อง เมื่อเห็นว่าพระอรหันต์ไม่เชื่อฟัง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องไปกราบทูลพระศาสดาให้ทรงทราบ

พระศาสดาได้ครั้นทรงทราบแล้ว ก็รับสั่งให้เรียกพระอรหันต์เข้าเฝ้า พร้อมกับตำหนิโดยประการต่างๆ ขอให้ละความเห็นดังกล่าวเสีย เพราะผู้มีความเห็นอย่างนั้น เท่ากับเป็นการดูพระองค์ด้วยถ้อยคำอันเป็นเท็จ พระองค์ไม่เคยตรัสอย่างนั้น จากนั้นจึงทรงบัญญัติสิกขาบท ภิกษุกกล่าวต่อพระพุทธพจน์ด้วยถ้อยคำอันเป็นเท็จ หากเพื่อนภิกษุกกล่าวตักเตือน ๓ ครั้งแล้วยังไม่ละความเห็นนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๖๓๑}

อริยะ, นายพรานเบ็ด

นายพรานเบ็ดชื่ออริยะ ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๖๓๒} พระพุทธเจ้าตรัสปรารภพระคาถาว่า บุคคลไม่ชื่อว่าอริยะ เพราะยังเบียดเบียนสัตว์อยู่ แต่ชื่อว่าอริยะ เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง

ความในอรรถกถา^{๑๖๓๓} มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

พระผู้มีพระภาคทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโสดาปัตติมรรคของนายพรานเบ็ดชื่ออริยะ จึงได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในบ้านใกล้ประตูทิศอุดรเมืองสาวัตถี ระหว่างทางได้เสด็จผ่านนายพรานเบ็ด จึงได้ทรงหยุด และประทับยืนพร้อมกับถามชื่อพระสาวกที่ตามเสด็จไปด้วยทีละรูปๆ

นายพรานเบ็ดเห็นพระพุทธเจ้าตรัสถามชื่อสาวก ก็นึกอยากให้พระพุทธเจ้าตรัสถามชื่อตนบ้าง พระพุทธเจ้าทราบความในใจ จึงได้ตรัสถามชื่อนายพรานเบ็ดบ้าง นายพรานเบ็ดดีใจ รีบกราบทูลว่า ตนชื่ออริยะ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบไปว่า ผู้ที่ยังเบียดเบียนสัตว์อื่นอยู่ จะชื่ออริยะไม่ได้ คนที่ไม่ตั้งอยู่ในความเบียดเบียนเท่านั้น จึงจะสมควรเรียกว่า อริยะ จากนั้นจึงทรงตรัสพระคาถาดังกล่าวข้างต้น จบพระคาถา นายพรานเบ็ดตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล

อสิตาฎ, พระนาง

พระนางอสิตาฎ ปรากฏในขุททกนิกาย ชาดก^{๑๖๓๔} ความในอรรถกถา^{๑๖๓๕} มีรายละเอียดพอสังเขปดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองเมืองพาราณสี เกิดทรงระแวงพรหมทัตกุมารผู้เป็นพระราชโอรส จึงได้สั่งเนรเทศออกจากแคว้น พระราชกุมารได้พาพระมเหสีพระนามว่าอสิตาฎไปอยู่ที่

^{๑๖๓๑} วิ.มท. (ไทย) ๒/๔๑๘/๕๒๘.

^{๑๖๓๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๐/๑๑๖.

^{๑๖๓๓} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๙๐.

^{๑๖๓๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๖๗/๑๑๐.

^{๑๖๓๕} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๓/๔๔๔.

ป่าหิมพานต์ ต่อมาพระกุมารทรงทอดพระเนตรเห็นนางกินรี เกิดจิตปฏิพัทธ์ ได้ติดตามไปโดยที่ไม่คำนึงถึงพระนางอสิตาทูเป็นผู้เป็นมเหสี

พระนางเห็นเช่นนั้น จึงได้ตัดพระทัย ได้เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ เรียนบริการกรมกสิณ ยังอภิัญญาและสมบัติให้เกิดขึ้น นมัสการพระโพธิสัตว์แล้วก็กลับไปอาศรมตามเดิม

ฝ่ายพรหมทัตกุมาร เมื่อตามนางกินรีไป สุดท้ายหลงทาง ไม่พบนางกินรี ครั้นหมดหวังก็กลับคืนอาศรม พระนางอสิตาทูทอดพระเนตรเห็นพรหมทัตกุมารกลับมา ก็ลอยขึ้นสู่เวหา จากนั้นก็ตรัสว่า พระนางได้ความสุขนี้เพราะพรหมทัตกุมาร พระนางตัดอาลัยในความรักที่มีหมดแล้ว ต่อแต่นี้จะไม่กลับไปเป็นเหมือนเดิม จากนั้นพระนางก็เหาะไปอยู่ที่อื่น ทิ้งพรหมทัตกุมารไว้เพียงลำพัง

อสิพันธกบุตร, ผู้ใหญ่บ้าน

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร ปรากฏในอสนธกปุตตสูตร^{๑๖๓๖} ความสรุปพอสังเขปว่า ผู้ใหญ่บ้านได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ถวายบังคมแล้วก็กราบทูลถามว่า พวกพราหมณ์ชาวปัจฉาภูมิสามารถทำสัตว์ที่ตายไปแล้วให้ฟื้น ให้รู้ชอบ ให้ขึ้นสวรรค์ แล้วพระผู้มีพระภาคสามารถทำอย่างนั้นได้หรือไม่

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามผู้ใหญ่บ้านว่า ถ้าคนในโลกนี้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น หม่อมมหาชนมาประชุมสวด อ้อนวอน สวดสรรเสริญขอให้คนๆ นั้นหลังจากตายไปแล้วขึ้นสวรรค์ได้หรือไม่ ถ้าคนเอาก่อนหินโยนลงน้ำ แล้วมหาชนมาประชุมสวด อ้อนวอน ให้ก่อนหินลอยขึ้น จะทำได้หรือไม่ ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรได้กราบทูลว่า ไม่ได้

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ฉะนั้นเหมือนกัน เมื่อคนประกอบอกุศลกรรม ต่อให้สวด อ้อนวอน ก็ไม่สามารถทำให้เขาขึ้นสวรรค์ได้ ตายไปแล้ว มีแต่ต้องไปอบายอย่างเดียว แต่ถ้าเขาเว้นจากอกุศลกรรมทั้งหลาย แม้ไม่สวด ไม่อ้อนวอน หลังเขาตายไปแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้เขาบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร ได้ฟังพระดำรัสอย่างนั้น ก็กราบทูลสรรเสริญภิชิตของพระผู้มีพระภาค จากนั้นก็แสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่นั้น

อสุรินทภการทวาชะ, พระ

พระอสุรินทภการทวาชะ เดิมเป็นพราหมณ์ ต่อมาทราบข่าวว่าพราหมณ์ภการทวาชะโคตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็โกรธ ไม่พอใจ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ต่ำ บริภาษพระผู้มีพระภาคด้วยวาจาหยาบคาย เมื่อเห็นว่าพระผู้มีพระภาคเจ้านิ่ง ไม่ตรัสตอบ ก็กล่าวขึ้นด้วยความลำพองใจว่า ตนชนะพระพุทธเจ้าแล้ว

พระผู้มีพระภาคสดับเช่นนั้น จึงตรัสตอบว่า คนพาลกล่าววาจาหยาบคาย เข้าใจว่าตนชนะ แต่ความอดกลั้นได้ เป็นความชนะของบัณฑิตผู้รู้แจ้ง ผู้ใดโกรธตอบต่อผู้โกรธ ผู้นั้นย่อมเลวกว่าผู้โกรธ เพราะการโกรธตอบนั้น บุคคลผู้ไม่โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก

อสุรินทภการทวาชะ หลังจากที่ได้ฟังพระดำรัสแล้ว ก็เกิดความเลื่อมใส ต่อมาได้อุปสมบท และได้บรรลุเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๑๖๓๗}

^{๑๖๓๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๘/๔๐๑.

^{๑๖๓๗} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๘-๒๖๙.

อหิงสกะ

อหิงสกะ มีรายละเอียดปรากฏในอังคุตตรนิกาย มัชฌิมปิณฑนาค^{๑๖๓๘} ความสรุปได้ดังนี้

อหิงสกะ เป็นบุตรของคัคคะพราหมณ์ และนางมันตานี รู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งว่า องคุลิมาล เพราะฆ่าคนแล้วตัดนิ้วร้อยเป็นพวงมาลัยคล้องคอ ทำให้กิตติศัพท์เลื่องลือ เป็นที่หวั่นผวา และหวาดกลัวของประชาชนที่สัญจรไปมา พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงมีรับสั่งให้ราชบุรุษไปตามจับตัวมาลงโทษตามกฎหมายบ้านเมือง

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๖๓๙} ระบุไว้ว่า อหิงสกะนั้นเกิดในฤกษ์จร ตอนคลอดจากครรภ์มารดา อาวุธในพระนครกลับสว่างโชติช่วง โหรหลวงจึงถวายคำแนะนำให้เอาเด็กไปฆ่าทิ้งเสีย เป็นการตัดไฟแต่ต้นลม แต่พระราชาก็ทรงคัดค้านไม่เห็นด้วย เพราะเห็นว่ายังเป็นเด็ก และยังไม่ได้ทำผิดอะไร จึงรับสั่งให้เลี้ยงดูอย่างใกล้ชิด พร้อมทั้งขนานนามให้ดีกว่า อหิงสกะ แปลว่า ผู้ไม่เบียดเบียนใคร

อหิงสกะเมื่อเติบโตใหญ่ ได้ถูกส่งไปเรียนวิชาในสำนักอาจารย์ ด้วยความเป็นคนฉลาด จึงสามารถเรียนได้เร็ว และเป็นที่ยอมรับของศิษย์คนอื่น ๆ จึงถูกใส่ร้าย อาจารย์ผู้เป็นเจ้าสำนักหลงเชื่อหาทางกำจัดด้วยการวางแผนให้ฆ่าคนนำนิ้วมาให้ เพื่อแลกกับการได้เรียนวิชาสุดยอดในสำนัก นัยว่าเป็นการหลอกให้อหิงสกะทำความผิดต่ออาญาบ้านเมือง จากนั้นก็จะถูกอาญาบ้านเมืองลงโทษ โดยไม่ต้องลงมือฆ่าด้วยตัวเอง อหิงสกะหลงเชื่อ และเริ่มออกจากสำนัก เพื่อฆ่าคนนำนิ้วมือให้ครบ ๑,๐๐

๐ นิ้ว มามอบให้กับอาจารย์จตามเงื่อนไข

วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมองเห็นอุปนิสัยแห่งความเป็นพระอรหันต์ จึงได้เสด็จไปปักเส้นทางที่อหิงสกะจะเดินผ่าน ชาวบ้านเห็น จึงได้เข้าไปห้ามถึง ๓ ครั้ง เพื่อไม่ให้เสด็จไปทางนั้น แต่ก็ทรงนิ่งเฉย ยังคงเสด็จต่อไป กระทั่งพบอหิงสกะกำลังเดินตรงมาหาพระองค์

อหิงสกะรู้สึกแปลกใจ เพราะโดยปกติคนธรรมดาทั่วไปเห็นตนก็มักกลนลานวิ่งหนีไปด้วยความกลัว แต่สมณะองค์นี้กลับนิ่งเฉย แต่ก็ไม่ใส่อะไรมากนัก ยังคงถือดาบตรงเข้าไปหาพระพุทธรูปเจ้าหมายสังหารเอานิ้วตามปกติ แต่ด้วยพุทธานุภาพ แม้อหิงสกะจะพยายามเดินตามพระพุทธรูปเจ้า ก็ไม่สามารถตามได้ทัน แม้จะพยายามวิ่งไล่สุดกำลังแล้วก็ตาม สุดท้ายจึงตะโกนบอกให้หยุด พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสกลับมาว่า พระองค์หยุดแล้ว ท่านต่างหากจงหยุด

อหิงสกะ เกิดความสงสัย จึงย้อนถามไปว่า ท่านบอกว่าหยุดแล้ว แต่ยังเดินอยู่ หมายความว่าอย่างไร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบไปว่า พระองค์วางอาญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดตลอดกาล ส่วนตัวอหิงสกะกลับไม่สำรวม ยังคงเบียดเบียนสัตว์อยู่ จึงได้ชื่อว่ายังไม่หยุด

อหิงสกะได้ฟังดังนั้นก็กลับคิดได้ กล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคที่ทรงให้สติแก่ตนเอง จากนั้นก็ทิ้งดาบและอาวุธลงในแหว กราบถวายอภิวาทพระบาททั้งสอง แล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระผู้มีพระภาคได้ประทานอุปสมบทให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา จากนั้นก็ทรงพาพระอหิงสกะจาริกไปทางกรุงสาวัตถี กระทั่งถึงเมืองสาวัตถี และเข้าไปประทับอยู่ที่เชตวันมหาวิหาร

^{๑๖๓๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๗/๔๒๑.

^{๑๖๓๙} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/๑๕๔.

ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งเวลานั้นได้ออกติดตามพร้อมกองทหาร เพื่อตามจับอหิงสกะ ได้ทรงแวะไปที่พระเชตวัน พร้อมกับกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องราวของอหิงสกะ มาครั้งนี้ก็มีพระประสงค์จะกำจัดเสีย

พระผู้มีพระภาคสดับพระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสเช่นนั้น ก็ตรัสถามไปว่า หากทรงเห็นอหิงสกะปลงผมและหมวดครองผ้ากาสาวะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เว้นจากการฆ่าสัตว์ทั้งปวงแล้ว จะทำอย่างไร พระเจ้าปเสนทิโกศลได้กราบทูลว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น พระองค์ก็จะกราบไหว้ ลูกรับนิมนต์ให้ฉัน หรือเจาะจงนิมนต์ท่านด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยบริวาร หรือจัดการอารักขาคุ้มครองตามความเหมาะสม แต่อหิงสกะเป็นคนหยาบช้ำ จะออกบวชคงเป็นไปได้ยาก

เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคก็แสดงพระอหิงสกะให้ทอดพระเนตร ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเกิดความกลัว หวาดหวั่น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสปลอบโยนว่า ไม่ต้องกลัว บัดนี้อหิงสกะไม่เป็นอันตรายต่อใครๆ อีกแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเบาพระทัย และได้ประกาศปวารณาพระองค์ต่อพระอหิงสกะ จากนั้นก็กราบทูลลาพระผู้มีพระภาคกลับพระราชวัง

ในอังคุลมาลสูตร ยังระบุต่อไปอีกว่า วันต่อมาพระอหิงสกะ ได้ทำการช่วยเหลือหญิงมีครรภ์ผู้หนึ่งให้สามารถคลอดบุตรได้โดยง่าย ด้วยการตั้งสัจจะบารมีอธิษฐานว่า ตั้งแต่ตนบวชมา ไม่เคยมีความจงใจฆ่าชีวิตสัตว์เลย ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ทารกในครรภ์

อนึ่ง พระอหิงสกะ ครั้นบวชมาแล้วไม่นาน ได้ปลื้มตัวออกจากหมู่คณะ ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ก็ได้บรรลุพระอรหันต์ อยู่จบพรหมจรรย์ ในคัมภีร์ระบุต่อไปอีกว่า วันหนึ่งขณะเดินบิณฑบาต ท่านได้ถูกทำร้ายจากชาวบ้านระหว่างทาง พระผู้มีพระภาคพบเข้า จึงได้ตรัสสอนให้อดทนอดกลั้น เพราะนี่เป็นเศษวิบากกรรมที่จะต้องชดให้หมดสิ้นภายในชาตินี้

ชีวิตพระอหิงสกะหรือพระองค์อุสิมาณ เป็นตัวอย่างของผู้ที่เคยประมาทในชีวิตมาก่อน ต่อมาภายหลัง ไม่ประมาท สามารถทำให้โลกนี้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากเมฆ

อหิงสการทวาชะ, พรหมณ์

พรหมณ์อหิงสกะ ภารทวาชโคตร ปรากฏในอหิงสกสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๖๔๐} ความระบุว่า พรหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมกับประกาศชื่อตนเองให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า ถ้าชื่ออหิงสกะก็ไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ผู้ใดไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางกาย วาจา และใจ ผู้นั้นจึงควรชื่ออหิงสกะโดยแท้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว อหิงสการทวาชะพรหมณ์ได้กราบทูลชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาค ในคัมภีร์ระบุต่อไปอีกว่า อหิงสการทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย

อโกลสการทวาชะ, พรหมณ์

อโกลสการทวาชะพรหมณ์ ปรากฏในอโกลสสูตร แห่งสังยุตตนิกาย^{๑๖๔๑} ความระบุว่า อโกลสการทวาชะพรหมณ์ออกบวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระผู้มีพระภาค จึงไม่พอใจ เข้าไป

^{๑๖๔๐} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๙๑/๒๗๐.

^{๑๖๔๑} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๕.

พร้อมทั้งตำด้วยวาจาหยาบคายมากมาย เมื่อพราหมณ์ดำอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามพราหมณ์ว่า เวลาเมื่อเข้ามาเยี่ยมเยือนแล้วเราจัดของเคี้ยวของกินต้อนรับ ถ้าแขกเหล่านั้นไม่กิน สิ่งของเหล่านั้นเป็นของใคร พราหมณ์ตอบไปว่า “ก็เป็นของข้าพระองค์อย่างเดิม”

เมื่อพราหมณ์กราบทูลเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคก็ตรัสว่า ข้อนี้ก็เหมือนกัน ท่านดำเราผู้ไม่ดำ ท่านโกรธต่อเราผู้ไม่โกรธ ทะเลาะกับเราผู้ไม่ทะเลาะ คำดำเป็นต้นเหล่านั้นก็ตกเป็นของท่านผู้เดียว จากนั้นจึงตรัสสาธิตสอนอีกโกสการทวาชพราหมณ์ว่า ผู้ไม่โกรธตอบ ชื่อว่าฝึกตนดีแล้ว ส่วนผู้โกรธตอบต่อคนที่โกรธ ย่อมเร็วกว่าผู้โกรธ ผู้ไม่โกรธตอบชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธ แต่มีสติ สงบใจไว้ได้ ชื่อว่าประพฤติประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น ส่วนคนที่ไม่ฉลาดเข้าใจว่า การทำอย่างนี้เป็นคนโง่

จบภาษิตของพระผู้มีพระภาค พราหมณ์อีกโกสการทวาชเกิดความเลื่อมใส ได้ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค พร้อมกับขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค ครั้นอุปสมบทแล้วไม่นานอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ได้บรรลุพระอรหันต์

อัคคิกการทวาชะ

อัคคิกการทวาชะ ปรากฏในอัคคิกสูตร แห่งสังยุตตนิกาย ^{๑๖๔๒} ความระบุว่า พราหมณ์ได้ปรุงข้าวปายาสด้วยเนยใสด้วยประสงค์จะบูชาไฟ แต่ครั้งปรุงเสร็จได้เห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จภิกษาจารมาถึงพอดี จึงได้พูดเป็นนัยว่า คนที่เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด จบไตรเพท เป็นพหูสูต ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยาเท่านั้น จึงควรบริโภคน้ำข้าวนี้

พระผู้มีพระภาคได้สดับเช่นนั้น จึงตรัสว่า ถึงคนจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด สาธยายมนต์ได้เป็นอันมาก แต่เนาข้างใน มักโกหก ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ ส่วนมุนีผู้บรรลุฤทธิญา ระลึกชาติได้ เห็นสวรรค์ เห็นอบาย บรรลุความสิ้นชาติเพราะวิชา ๓ จึงเป็นพราหมณ์ผู้จบไตรเพท มุนีผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา นั้น จึงควรบริโภคน้ำข้าว

อัคคิกการทวาชะ ได้ฟังพระดำรัสเช่นนั้น เกิดความชอบใจ จึงนิมนต์พระพุทธรเจ้ารับบาตร แต่ถูกพระพุทธรเจ้าปฏิเสธว่า พระองค์ไม่ตรัสเพื่อประสงค์อาหาร เพราะไม่ใช่ธรรมของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย จากนั้นก็ทรงแนะนำให้อัคคิกการทวาชะบำรุงพระชีนาสพผู้ประกอบด้วยคุณทั้งปวง เพราะท่านเหล่านั้นเป็นบุญเขตของผู้แสวงบุญทั้งหลาย

จบภาษิตของพระผู้มีพระภาค อัคคิกการทวาชะมีความเลื่อมใส ต่อมาได้ขอบรรพชาอุปสมบท กระทำที่สุดแห่งทุกข์ ตั้งอยู่ในอรหัตผล เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย

อังคะ, พระราชา

พระเจ้าอังคะ ไม่ปรากฏว่าเป็นกษัตริย์เมืองใด หลักฐาน ^{๑๖๔๓} ระบุสรุปได้แต่เพียงว่า ทรงมีพระชนม์อยู่ภายหลังพุทธปรินิพพานไปแล้ว พระเจ้าอังคะได้ทรงพระราชทานเบี้ยเลี้ยงประจำแก่โฆฏมุขพราหมณ์ และโฆฏมุขพราหมณ์ผู้นี้ มีความเลื่อมใสในพระอุเทน จึงขอลี้พระอุเทนเป็นสรณะ แต่

^{๑๖๔๒} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๓.

^{๑๖๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๑/๕๒๘.

พระอุเทนได้ห้ามเอาไว้ พร้อมกับแนะนำให้ถึงพระผู้มีพระภาคแม่ปรีนิพพานเป็นสรณะ ซึ่งพราหมณ์ก็ปฏิบัติ จากนั้นโฆฏมุขพราหมณ์ก็ถวายเบี้ยเลี้ยงนั้นแก่พระอุเทน

พระอุเทนได้สอบถามว่าเบี้ยเลี้ยงดังกล่าวเป็นอะไร เมื่อทราบว่าเป็นทรัพย์ ๕๐๐ กหาปณะ จึงแนะนำไปว่า การรับเงินและทองไม่สมควรแก่สมณะ พราหมณ์จึงบวราณาขอสร้างวิหารถวายพระอุเทน แต่ท่านก็แนะนำให้สร้างโรงฉันถวายสงฆ์ในเมืองปาตลีบุตร พราหมณ์ก็ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำทุกประการ จนทั้งหลายรู้จักโรงฉันนั้นว่า “โฆฏมุขี” ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

อังกมมาณพ

อังกมมาณพ ปรากฏในโสณทัณฑสูตร แห่งที่ขนิกาย สีลขันธวรรค^{๑๖๔๔} ความระบุดังแต่เพียงว่า เป็นหลานของโสณทัณฑพราหมณ์ เป็นเด็กหนุ่มรูปงาม ผิวพรรณผุดผ่อง มีกายดุจพรม เว้นเสียจากพระพุทธรูปเจ้าแล้ว ไม่มีใครมีผิวเสมออังกมมาณพเลย นอกจากนี้อังกมมาณพ ยังคงแก่เรียน จบไตรเพท ทรงจำนตัม พร้อมทั้งนิพนธ์ศาสตร์ เกฏศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ชำนาญในโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ

อังกมมาณพ เป็นผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา บริสุทธิ์ ๗ ชั่วโคตร แต่ถึงกระนั้นเขาก็เป็นคนไม่มีศีล เขาเป็นคนมีปกติฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ล่วงละเมิดภรรยาของบุคคลอื่น กล่าวเท็จ ทั้งดื่มน้ำเมา เขาจึงถูกนำมาเป็นตัวอย่างว่า แม้จะบริสุทธิ์อย่างนั้น ก็ไม่สามารถนับเป็นพราหมณ์ได้ ศีลกับปัญญาจึงเป็นคุณสมบัติของพราหมณ์ที่ขาดเสียมิได้

อังคีรส, ฤาษี

ฤาษีอังคีรส เป็นหนึ่งในฤาษีที่เป็นบูรพาจารย์สอนพวกพราหมณ์ เป็นผู้แต่งมนต์ สอนมนต์ที่พวกพราหมณ์ทั้งหลายสวด ในคัมภีร์ระบุชื่อฤาษีเหล่านั้น ประกอบด้วย คือ ฤาษีอัญญกะ ฤาษีวิรามกะ ฤาษีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตตะ ฤาษีมัตตคคิ ฤาษีอังคีรส ฤาษีภารทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐกะ ฤาษีกัสสปะ และฤาษีกุ^{๑๖๔๕}

อชชุกะ, พระ

พระอชชุกะ เป็นชาวกรุงเวสาลี มีชื่อปรากฏในวินัยปิฎก มหาวรรค^{๑๖๔๖} ความระบุว่า คหบดีผู้เป็นอุปถัมภ์ของท่านมีลูก ๑ คน มีหลาน ๑ คน ก่อนตายได้สั่งเสียไว้ว่า ตนเองได้ฝังสมบัติไว้ที่แห่งหนึ่ง ลูก หรือหลานคนไหนมีศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนา ก็ขอพระอชชุกะยกทรัพย์สมบัติให้แก่บุตรหรือหลานคนนั้น ปรากฏว่า หลานเป็นผู้มีศรัทธา พระอชชุกะจึงยกสมบัตินั้นให้แก่หลาน

บุตรของคหบดีไม่ค่อยพอใจนัก เพราะธรรมดาลูกควรจะได้เป็นทายาทมรดก จึงได้นำเรื่องนั้นไปฟ้องร้องพระอานนท์ พระอานนท์จึงได้วินิจฉัยว่าเป็นปาราชิก พระอชชุกะเห็นพระอานนท์วินิจฉัยอย่างนั้นก็ขอให้พิจารณาใหม่ เวลานั้นพระอุบาลีได้เข้ามาและวินิจฉัยปัญหาใหม่ เพราะเห็นว่าพระอานนท์วินิจฉัยไม่ถูกต้อง เพราะกรณีอย่างนี้ จะปรับอาบัติใดๆ แก่พระอชชุกะไม่ได้ เพราะท่านเพียงแต่ทำตามพินัยกรรมของคหบดีเท่านั้น ไม่ได้เป็นผู้ยกให้เอง

^{๑๖๔๔} ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑๖/๑๒๑.

^{๑๖๔๕} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๐.

^{๑๖๔๖} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๘/๑๓๑.

อัญญกะ, ฤาษี

อัญญกะฤาษี เป็นหนึ่งในฤาษีที่เป็นบูรพาจารย์สอนพวกพราหมณ์ เป็นผู้แต่งมนต์ สอนมนต์ ที่พวกพราหมณ์ทั้งหลายสวด ในคัมภีร์ระบุงชื่อฤาษีเหล่านั้น ประกอบด้วย คือ ฤาษีอัญญกะ ฤาษีชีวาม กะ ฤาษีชีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตตะ ฤาษียมัตคคิ ฤาษีอังคิรส ฤาษีภารทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐกะ ฤาษีกัสสปะ และฤาษีภคุ^{๑๖๔๗}

อชชุนะ, พระเจ้า

พระเจ้าอชชุนะ เป็น ๑ ในพระราช ๔ พระองค์ ที่ได้รับการกล่าวถึงว่า ทำบาปกรรม ร้ายแรง ประกอบด้วย พระเจ้าทัณฑกั พระเจ้านาฬิกิระ พระเจ้าอชชุนะ และพระเจ้ากลาพู ใน คัมภีร์^{๑๖๔๘} ระบุว่า พระเจ้าทัณฑกันั้น ลงโทษกัศวัจฉดาบสด้วยการตัดจมูก จึงตกนรกหมกหม่อมอยู่ใน กุกกุพะ ถูกถ่านเพลิงในนรกเผาอยู่

พระเจ้านาฬิกิระ ก็เปียดเบียนบรรพชิตผู้ส่ำรวม ผู้กล่าวธรรม ตายไปแล้วตกนรก ถูกสุนัข รุมกัดกิน ดิ้นทุรนทุรายในปรโลก ขณะที่พระเจ้าอชชุนะ ทรงตกนรกชื่อสัตติสูละ มีเศียรห้อยลง พระ บาทชี้ขึ้นเบื้องบน เพราะทรงเปียดเบียนฤาษีอังคิรสโคตรมะ

พระเจ้างลาพู ได้ทำร้ายพระฤาษีผู้บำเพ็ญขันติบารมี ด้วยการตัดท่อนอกเป็นท่อน ๆ ได้ ตกนรกอเวจี มีความร้อนแรง มีเวทนาเผ็ดร้อน นำหวาดกลัว หมกหม่อมอยู่ในนรกนั้น

อนึ่ง พระเจ้าอชชุนะ ในสังกัจจายค^{๑๖๔๙} ระบุว่า ทรงเป็นใหญ่ในแคว้นเกตกะ มีพระ วรกายกำยำล่ำสัน ทรงเป็นนายขมังธนูผู้ยิ่งใหญ่ ทรงกำลังแขนพันถึงพัน ได้ถูกธรณีสูบหมกหม่อมอยู่ใน นรก

อตตทัตถเถระ, พระ

พระอตตทัตถเถระ ปราภูก่อชื่อในชุกทกนิกาย ธรรมบท^{๑๖๕๐} พระผู้มีพระภาคตรัสปรารภ พระคาถาว่า บุคคลไม่ควรให้ประโยชน์ตนเสียไปเพราะประโยชน์คนอื่นแม้มาก เมื่อรู้ประโยชน์ตนแล้ว ก็ควรชวนชวายนในประโยชน์ตน

ความในอรรถกถาธรรมบท^{๑๖๕๑} มีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อีก ๔ เดือนพระองค์จะปรินิพพาน ภิกษุ ประมาณ ๗๐๐ รูป ยังเป็นปุถุชน เกิดความสังเวชสลดใจ ไม่ละสำนักของพระผู้มีพระภาค เทียว ปรีกษาอยู่ว่าจะทำอย่างไร ขณะที่พระอตตทัตถเถระกลับมีความคิดว่า จะพยายามชวนชวายนให้ได้ บรรลุพระอรหันต์ในขณะที่ยังทรงพระชนม์อยู่ จึงไม่ยอมไปสำนักของพระศาสดา

ภิกษุทั้งหลายเห็นเช่นนั้นก็กล่าวต่ากันว่า ท่านไม่ช่วยจัดแจงอะไร ๆ ขณะที่เพื่อนภิกษุต่าง ก็ช่วยกัน จึงได้นำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสให้เรียกมา หา ตรัสถามเหตุผล

^{๑๖๔๗} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๐.

^{๑๖๔๘} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๗๐/๖๐๖.

^{๑๖๔๙} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๙๔/๔๙.

^{๑๖๕๐} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๖/๘๔.

^{๑๖๕๑} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๒๒๔.

พระอัครตัทธเถระได้กราบทูลให้ทรงทราบว่า ที่ปฏิบัติเช่นนี้เพราะมีความประสงค์จะให้
บรรลุนิพพานก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคสดับเช่นนั้น ก็ตรัสสรรเสริญว่า การทำ
เช่นนั้น ได้ชื่อว่าบูชาพระพุทธองค์ พร้อมทั้งให้ภิกษุทั้งหลายถือเอาพระอัครตัทธเถระเป็นตัวอย่าง

อन्नการ,ปริพาชก

อन्नการปริพาชก ปรากฏชื่อในมหาสุกฺขายีสุตระแห่งมัชฌิมนิกาย^{๑๖๕๒} ความระบุว่า อन्न
การปริพาชก เป็น ๑ ในปริพาชกผู้มีชื่อเสียง ได้ไปพักอาศัยอยู่ที่อารามของปริพาชกร่วมกับปริพาชก
ผู้มีชื่อเสียงอีกหลายท่าน เช่น วรตปริพาชก สุกฺขายิปริพาชก เป็นต้น เมื่ออยู่ร่วมกัน ต่างก็ยก
ประเด็นต่าง ๆ ขึ้นมาสนทนา ระหว่างนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จผ่านมา จึงได้ทรงแวะเข้าวงสนทนา
พร้อมทั้งตรัสถามเรื่องราวที่กำลังสนทนาอยู่

ปริพาชกเหล่านั้นได้ตัดบท ไม่เอ่ยถึงเรื่องที่พวกตนสนทนากันอยู่ หากแต่กราบทูลถาม
พระพุทธเจ้าเกี่ยวกับครู หรือเจ้าลัทธิทั้งหลายที่มีอยู่เวลานี้ ใครสาวกสักการะ เคารพ นับถือ บูชา
อาศัยครูหรือเจ้าลัทธิผู้นั้นอยู่

พระพุทธเจ้าได้ยกตัวอย่างให้เห็น เจ้าลัทธิหลายท่านแม้จะมีชื่อเสียง มีคนจะยกย่อง แต่
กลับไม่ได้ความเคารพ นับถือ บูชาจากสาวก ยกตัวอย่างครูปุณณกัสนปะ มักขลิโคศาล อชิตเกสภัมพล
ปุกุทกัจฉายณะ สัญชัยเวฬุภุตร และนิครนถ์นาฏบุตร แสดงธรรมอยู่ท่ามกลางบริษัท สาวกคนอื่นก็
ยังตะโกนพูดว่า อย่าถามเรื่องนี้กับครูเหล่านี้ ครูเหล่านี้ไม่รู้ ตนต่างหากที่รู้ หรือบางครั้งก็มีเสียง
เอะอะโวยวาย ไม่มีใครฟังใคร เป็นต้น ขณะที่บริษัทของพระองค์ เมื่อทรงแสดงธรรมอยู่ เพียงแค่มี
ภิกษุรูปหนึ่งไอ้ขึ้น เพื่อนพรหมจารีที่อยู่ข้าง ๆ ก็สะกิดให้เงียบเสียง อย่างส่งเสียงดัง พระผู้มีพระภาค
กำลังแสดงธรรมอยู่

หลังตรัสเทียบเคียงบริษัทจบแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรมเป็นเหตุให้ทำความ
เคารพ กล่าวโดยสรุปก็คือ ทรงทำอย่างไร ก็สอนพระสาวกอย่างนั้น เช่น ทรงสอนให้พระสาวกสันโดษ
พระองค์ก็ทำพระองค์สันโดษ ทรงสอนให้พระสาวกยินดีในที่สงัด พระองค์ก็ยินดีในที่สงัด เป็นต้น

อัมพปาลี, หญิงคณิกา

นางอัมพปาลี เป็นชาวเมืองเวสาลี สถานะนางเป็นหญิงงามเมือง ในอรรถกถาสังยุตต
นิกาย^{๑๖๕๓} ใช้คำว่า “หญิงผู้เข้าไปอาศัยรูปเลี้ยงชีพ” เพราะนางมีรูปร่าง น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุด
ผ่อง ชำนาญในการฟ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี ค่าตัวคนละ ๕๐ กหาปณะ ในคัมภีร์^{๑๖๕๔} ระบุ
ไว้ว่า เพราะนางอัมพปาลีนี้แหละที่ทำให้กรุงเวสาลีมีเสน่ห์ และมีความมั่งคั่งเป็นพิเศษ และถือเป็น
ต้นแบบที่ทำให้พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธได้นำมาใช้ในแผ่นดินของพระองค์

นางอัมพปาลี แม้จะเป็นหญิงคณิกา แต่ก็มีชื่อเสียงเลื่องลือในพระรัตนตรัย ครั้งหนึ่ง
นางทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของนาง นางได้เข้าไปถวายบังคม กราบทูลเสด็จ
รับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น จากนั้นก็ได้ถวายสวนมะม่วงแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน^{๑๖๕๕}

^{๑๖๕๒} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๗/๒๗๘.

^{๑๖๕๓} ส.ม.อ.(ไทย) ๕/๑/๓๔๘.

^{๑๖๕๔} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๖/๑๗๙.

^{๑๖๕๕} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๒/๑๐๘.

อนึ่ง นางอัมพปาลีมีบุตรชายผู้หนึ่ง ซึ่งต่อมาได้ออกบวชปรากฏนามว่า พระวิมลโกณฑัญญะ^{๑๖๕๖} ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๖๕๗} ระบุว่า พระเจ้าพิมพิสารเมื่อครั้งอยู่วัยหนุ่ม ทราบข่าวความงามของนางอัมพปาลี จึงปลอมพระองค์ไปเที่ยวที่เมืองเวสาลี และได้เข้าไปร่วมอภิรมย์กับนาง กระทั่งนางได้ตั้งครรภ์ และพระราชทานทรัพย์เลี้ยงดูกระทั่งนางคลอดเด็กผู้ชาย ต่อมาเมื่อเด็กเติบโตใหญ่ก็ได้บรรพชา และได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์

จากหลักฐานในอัมพปาลีเถรีคาถา^{๑๖๕๘} สรุปความได้ว่า ภายหลังจากต่อมา นางอัมพปาลีได้พิจารณาเห็นสังขาร เกิดความเบื่อหน่าย ได้ออกบวชเป็นภิกษุณี และได้บำเพ็ญเพียรกระทั่งได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์

ในอรรถกถาขุททนิกาย เถรีคาถา^{๑๖๕๙} มีเนื้อความเพิ่มเติมว่า เหตุที่ได้ชื่อว่า อัมพปาลี เพราะเกิดที่ใต้ต้นมะม่วง บิดามารดาของนางไม่ปรากฏชื่อ ประวัติระบุไว้แต่เพียงว่า มีคนเฝ้าสวนไปเห็นนางใต้ต้นมะม่วง จึงได้นำมาเลี้ยงไว้ ครั้นเติบโตใหญ่ นางมีรูปร่างสวยงาม เป็นที่หมายตาของพวกเจ้าลิฉวีทั้งหลาย กระทั่งเกิดการทะเลาะแย่งชิงกันเพราะนางเป็นเหตุ มีคดีฟ้องร้องถึงศาล สุดท้ายจึงได้มีการตั้งนางไว้ในตำแหน่งหญิงคนิกา เป็นสมบัติของทุกคนที่ปรารถนา

อัมพพัฏฐมาณพ,

อัมพพัฏฐมาณพ เป็นศิษย์ของพราหมณ์ไปกษรชาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำนต จบไตรเพท พร้อมทั้งนิพนธ์ศาสตร์ เกฏศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เป็นที่ยกย่องของอาจารย์ อัมพพัฏฐมาณพเองก็มั่นใจว่า ตัวเขามีความรู้เท่ากับที่อาจารย์มี^{๑๖๖๐}

ความเป็นคนมีความรู้มาก ทำให้อัมพพัฏฐมาณพพะงตัว เมื่อครั้งเฝ้าพระผู้มีพระภาค มิได้แสดงความเคารพ แม้เวลาสนทนา ก็เดินไปเดินมา นั่งบ้าง ยืนบ้าง พระผู้มีพระภาคเห็นกิริยาอย่างก็เลยถามว่า ปกติเวลาอยู่กับพวกพราหมณ์ผู้ใหญ่ ปฏิบัติตัวอย่างนี้หรือ อัมพพัฏฐมาณพได้กราบทูลว่า ถ้าอยู่กับพราหมณ์ก็จะปฏิบัติตัวอีกอย่างหนึ่ง แต่เวลานี้อยู่สมณะไลน์ เป็นพวกวรรณะต่ำ เป็นคนรับใช้ การปฏิบัติตนอย่างนี้ก็ถือว่าถูกต้องแล้ว

พระผู้มีพระภาคสดับคำของอัมพพัฏฐมาณพแล้วก็ตรัสตอบไปว่า อัมพพัฏฐะเข้าใจว่าตนมีการศึกษา แต่แท้จริงแล้วเป็นไรการศึกษา เข้าใจว่าตนมีมารยาท แต่แท้จริงแล้ว ไรมารยาท อัมพพัฏฐมาณพได้ยืนอย่างนั้น โกรธ ไม่พอใจ จึงกล่าววาระจนถึงบรรพบุรุษของพระพุทธเจ้าว่า จริง ๆ แล้วก็ป็นพวกรับใช้ และตามหลักแล้ว วรรณะกษัตริย์ก็ตาม แพศย์ หรือศูทรก็ตาม ล้วนต้องบำเรอพราหมณ์

เมื่ออัมพพัฏฐมาณพกล่าวอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามถึงต้นตระกูลของกัณหาณะว่า มาจากไหน จากนั้นก็ทรงไล่บรรพบุรุษของพระองค์กับบรรพบุรุษของอัมพพัฏฐมาณพย้อนหลังไปถึงพระสมัยพระเจ้าโอกกากราชทรงเนรเทศพระราชโอรส พระราชาธิดาออกจากเมืองไปสร้างเมืองใหม่ แล้วทั้งหมดก็ร่วมสามภรรยาเป็นต้นตระกูลของศากยะ ขณะที่ต้นตระกูลของอัมพพัฏฐะ เริ่มต้นจากทาส

^{๑๖๕๖} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๔/๓๒๖.

^{๑๖๕๗} ขุ.เถร.อ.๒/๓/๑/๓๒๔.

^{๑๖๕๘} ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๕๒/๕๙๖.

^{๑๖๕๙} ขุ.เถรี.อ.(ไทย) ๒/๔/๓๕๘.

^{๑๖๖๐} ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘.

ของพระเจ้าโศกการาชผู้หนึ่งชื่อนางทิสานางคลอดลูกชายคนหนึ่งชื่อกัมพะ และเด็กคนนั้นแหละคือบรรพบุรุษของพวกกัณหาณะ

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ มาณพทั้งหลายก็ได้ขอร้องพระพุทธเจ้าอย่าตำหนิต้นตระกูลของอัมพัฏฐมาณพเลย อัมพัฏฐะมีชาติตระกูลดี เป็นลูกผู้มีตระกูล ศึกษาามาก พุดเพราะฉลาดสามารถเจรจาโต้ตอบพระสมณโคดมได้ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสตอบว่า ถ้าคิดว่ามีชาติตระกูลดี มีความสามารถก็ขอมานพทั้งหลายนี้ แล้วปล่อยให้อัมพัฏฐะได้โต้วาทะต่อไป จากนั้นก็ทรงย้าให้อัมพัฏฐมาณพยืนยันถึงบรรพบุรุษของตนว่าเป็นจริงตามที่ตรัสหรือไม่

อัมพัฏฐมาณพถูกย้าถามถึง ๒ ครั้ง ก็ไม่กล้าตอบ พระผู้มีพระภาคตรัสเตือนว่า ผู้ที่พระองค์ตรัสถามโดยชอบธรรม ถ้าถึงครั้งที่ ๓ แล้วยังไม่ตอบ ศีรษะจะแตก ๗ เสียง อัมพัฏฐะได้ยินดังนั้นก็ตกใจตัวสั่น ได้เข้าไปขอร้องให้พระผู้มีพระภาคตรัสย้าอีกครั้งหนึ่งว่าถามอะไร พระพุทธเจ้าได้ย้าคำถามอีกครั้งให้มานพตอบ

อัมพัฏฐมาณพได้ตอบตามความเป็นจริงว่า บรรพบุรุษของตนมาจากนายกัณพะ ซึ่งเป็นลูกทาสีของพระเจ้าโศกการาชจริง ทำให้มานพทั้งหลายที่นั่งอยู่ในที่ประชุมนั้นก็ส่งเสียงอื้ออึงเพราะได้ทราบความจริง

พระผู้มีพระภาคเห็นว่าอัมพัฏฐมาณพรู้สึกไม่ค่อยดี ก็เลยตรัสเล่าถึงนายกัณพะว่า แม้จะเป็นลูกคนรับใช้ แต่ต่อมาก็ได้บวชเป็นฤาษี มีวิชาสำคัญ กระทั่งได้ไปทูลขอพระราชธิดาของพระเจ้าโศกการาชพระนามมัททรูปีมาเป็นภรรยา พระเจ้าโศกการาชทรงกริ้วมาก ไม่นึกว่าแค่ลูกหญิงคนรับใช้จะบังอาจมาทูลขอพระธิดา จึงได้ทรงยกศรขึ้นเตรียมจะยิง แต่ด้วยอำนาจบะของฤาษীগัณพะ จึงทำให้ไม่สามารถทรงปล่อยลูกธนูได้ สุดท้ายก็ทรงต้องยอมยกพระธิดาให้กัณพะฤาษี

หลังจากตรัสเรื่องนี้จบ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสถามอัมพัฏฐมาณพเรื่องวาระทั้งหลายว่า วาระไหนประเสริฐที่สุด ซึ่งสุดท้าย อัมพัฏฐมาณพก็ยอมรับเองว่า วาระกษัตริย์ประเสริฐที่สุด เริ่มตั้งแต่ทรงตั้งคำถามว่า ชัตติยกุมาร มีลูกกับนางพราหมณี เด็กนั้นได้รับการยกย่องให้นั่งร่วมวงกับกษัตริย์ได้ ทั้งได้รับสิทธิอภิเษกเป็นกษัตริย์ได้ แต่ถ้ากุมารพราหมณ์มีลูกกับชัตติยกัญญา ลูกที่เกิดมาได้สิทธิทุกอย่างที่พราหมณ์ควรจะได้ แต่ไม่สามารถอภิเษกเป็นกษัตริย์ได้ หรือกรณีพราหมณ์ทำความผิด ถูกจับโกนหัวเนรเทศ พราหมณ์นั้นหมดสิทธิทุกอย่างที่พราหมณ์ควรจะได้ แต่ขณะเดียวกัน กษัตริย์ทำความผิด ถูกจับปลงพระเกศา และถูกเนรเทศจากแว่นแคว้น แต่ก็ยังได้รับสิทธิให้นั่งร่วม กินร่วม เรียมมนต์ร่วมกับพราหมณ์ได้ จากนั้นก็ทรงอ้างคาถาของสุนังกุมารพรหมที่กล่าวไว้ว่า ในบรรดาตระกูลกษัตริย์ประเสริฐที่สุด

เมื่อเห็นว่าอัมพัฏฐมาณพยอมรับว่าวาระกษัตริย์ประเสริฐที่สุดแล้ว ก็ทรงแสดงวิชาและจรณะ โดยทรงชี้ให้เห็นว่า ในวิชาและจรณะนี้ ไม่มีการอ้างถึงชาติ ตระกูล วาระ สาธารณะแก่ชนทั้งหลายผู้ปรารถนา สมควรแก่เวลา อัมพัฏฐมาณพก็อำลากลับ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นมา อัมพัฏฐมาณพก็สิ้นพศตั้งอยู่ในสรวงคมน์

อัสสกะ, พระเจ้า

พระเจ้าอัสสกะ ปรากฏในอัสสกะชาดก^{๑๖๖๑} ความในอรรถกถา^{๑๖๖๒} ระบุว่า ทรงเป็นพระราชปากรองอยู่ในพระนครปาฏลี แคว้นกาสิ พระองค์มีพระมเหสีพระนามว่า อุพพรี เป็นที่รักโปรดปราน ต่อมาพระนางสวรรคต ทำให้พระเจ้าอัสสกะทรงเสียพระทัยมาก ถึงกับไม่ยอมพระราชทานเพลิงศพพระนาง รับสั่งให้ตองเอาไว้ แล้วนำไปประดิษฐานบนแท่น

ฤาษีคนหนึ่งตรวจดูโลกด้วยทิพจักขุ เห็นพระราชอาชฎาทรงเศร้าโศกอยู่ เห็นว่า ควรจะเป็นที่พึ่งให้กับพระองค์ จึงได้เหาะมานั่งเหนือแท่นในพระอุทยาน พระราชาหลังจากทรงทราบข่าวแล้ว ก็ได้เสด็จไปเยี่ยม พร้อมทั้งปรับทุกข์เรื่องพระมเหสีให้ฤาษีทราบ

ฤาษีได้แสดงให้พระราชาเห็นว่า ขณะนี้พระมเหสีได้ไปบังเกิดเป็นหนองมูลโค จากนั้นก็เรียกนางมาด้วยอำนาจฤทธิ์ พร้อมทั้งให้พระราชาได้ซักถาม นางหนองได้ตอบตามความเป็นจริงว่าชาติก่อนนางเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอัสสกะ ด้วยความหลงใหลในรูป ตายไปแล้วได้บังเกิดในหนองมูลโค พระราชาเป็นพระสวามีในชาติก่อน แต่เดี๋ยวนี้ต่างภพแล้ว พระเจ้าอัสสกะไม่ได้เป็นอะไรกันแล้ว จะเอาเลือดในลำคอมาล้างเท้าของหนองโคมัยผู้เป็นพวกก็ไม่รู้สึกอะไร

พระเจ้าอัสสกะได้สดับนางหนองมูลโคกล่าวอย่างนั้นก็เกิดความสลดพระทัย สร้างจากความโศกเศร้า รับสั่งให้ย้ายพระศพของพระเทวีออกไป ทรงสนานพระเศียรแล้วไหว้ฤาษี เสด็จเข้าไปในพระนคร ทรงอภิเษกสตรีอื่นเป็นอัครมเหสี ครองราชย์สมบัติโดยธรรม

อัสสชิ, พระ

พระอัสสชิ เป็นชาวเมืองกบิลพัสดุ์ และเป็น ๑ ในกลุ่มพระปัญจวัคคีย์ อันประกอบไปด้วย พระอัญญาโกณฑัญญะ, พระวัปปะ, พระภัททิยะ, พระมหานามะ, และพระอัสสชิ ทั้งหมดบวชตามเสด็จตามเจ้าชายสิทธัตถะด้วยหวังว่า เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จะได้มีส่วนแห่งธรรมนั้นด้วย เพราะมีความเชื่อตั้งแต่ต้นว่า เจ้าชายสิทธัตถะจะต้องออกผนวช และบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแน่นอน

แม้พระอัสสชิจะไม่ค่อยมีบทบาทเด่นมากนัก แต่ชื่อเสียงของท่านก็ได้รับการกล่าวถึงในฐานะที่ท่านเป็นผู้ที่พระสารีบุตรให้ความเคารพมาก ดังที่ทราบกันคือ หากทราบว่าพระอัสสชิอยู่ทางทิศใด พระสารีบุตรก็จะนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น

ขณะเดียวกันหลักฐานจากคัมภีร์พระไตรปิฎก สะท้อนให้เห็นว่า ท่านเป็นพระสาวกอีกรูปหนึ่งที่มีปฏิปทางดงาม ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “ขณะนั้นเวลาเช้า พระอัสสชิครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ มีกิริยาที่ก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู คุ้ข้าว เหยียดออก นำเลื่อมใส มีจักขุทอดลง ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ”^{๑๖๖๓}

ในคัมภีร์มีขณิกาย มีเรื่องราวเกี่ยวกับพวกสังจกนิครณณ์เข้าไปถามพระอัสสชิว่า พระศาสดาสอนว่าอย่างไร เมื่อพระอัสสชิตอบไปว่า พระศาสดาสอนเรื่องรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สังจกนิครณณ์ก็เห็นว่าเป็นช่องที่จะต้อนพระพุทธเจ้าให้จน จึง

^{๑๖๖๑} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๓๓/๙๔.

^{๑๖๖๒} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๓/๓๐๕.

^{๑๖๖๓} วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

ได้เข้าเฝ้าทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้า แต่ก็ถูกพระพุทธเจ้ารุกต้อนจนยอมจำนน ประกาศตนเป็นผู้
นับถือพระรัตนตรัย และได้นิมนต์พระพุทธเจ้าไปกระทำภัตกิจที่เรือนของตน^{๑๖๖๔}

พระอัสสชิปรินิพพานที่ไหน เมื่อไหร่ ไม่มีหลักฐานปรากฏ มีเพียงหลักฐานชิ้นเดียวใน
คัมภีร์สังยุตตนิกายพรมณาทถึงว่า ท่านอาพาธหนักอยู่ที่กัศสปาราม และมีความประสงค์จะถวาย
อภิเวทพระพุทธเจ้า ท่านจึงได้ส่งลูกศิษย์ไปกราบทูลอัญเชิญพระพุทธเจ้าเสด็จมานุเคราะห์

พระพุทธเจ้าได้อาศัยความอนุเคราะห์ จึงได้เสด็จมา และทรงปฏิสันถารกับพระอัสสชิด้วย
อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ^{๑๖๖๕}

อัสสชิ, พระ

พระอัสสชิรูปนี้เป็น ๑ ในกลุ่มพระฉัพพัคคีย์ ซึ่งต้นเหตุของการบัญญัติพระวินัยหลาย
สิกขาบท ท่านจับคู่กับพระpunัพสุกะแล้วไปสร้างสำนักอยู่ที่กัฏฐาคีรีชนบท ทำการสงเคราะห์ชาวบ้าน
ด้วยดอกไม้ ผลไม้ที่ตนปลูกขึ้น จนทำให้บริษัทใหญ่ขึ้น และก่ออิริยกรรมต่าง ๆ ให้คณะสงฆ์อยู่เนื่อง
ๆ^{๑๖๖๖}

อัสสลายนะ, มานพ

อัสสลายนมานพ เป็นพราหมณ์หนุ่มเป็นชาวเมืองสาวัตถี อายุได้ ๑๖ ปี ก็เรียนจบไตรเพท
พร้อมทั้งศาสตร์ต่าง ๆ ของพราหมณ์ทั้งหมด พวกเขาพราหมณ์ทั้งหลายเห็นว่าเขามีความฉลาด สามารถ
โต้ตอบกับพระพุทธเจ้าได้ จึงได้เข้าไปหา พร้อมกับขอร้องให้ทำหน้าที่ไต่สวนทักกับพระพุทธเจ้า

อัสสลายนมานพทราบต่อเหล่าพราหมณ์ไม่ไหว จึงรับปาก จากนั้นก็ชวนกันไปเฝ้าพระ
ผู้มีพระภาคด้วยคณะหมู่ใหญ่ เมื่อสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจแล้ว ก็กราบทูลพระผู้มีพระภาค
ว่า พราหมณ์กล่าวว่า พราหมณ์เป็นวรรณะที่ประเสริฐสุด วรรณะชาวคือพราหมณ์ วรรณะอื่นด่า
พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ วรรณะอื่นไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตรเกิดจากโอษฐ์ของพรหม เป็น
ทายาทของพรหม ข้อนี้ พระองค์เห็นประการใด

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบไปอีกว่า พวกกษัตริย์เท่านั้นที่ประพฤติชั่วมีทำปาณาติบาตเป็นต้น
ตายไปแล้วไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก พวกพราหมณ์ประพฤติชั่ว ตายไปแล้วไม่ต้องไปเกิดใน
อบาย ทุกติ วินิบาต และนรก พราหมณ์ก็ยืนยันว่า ไม่ใช่อย่างนั้น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร
ประพฤติชั่วมีทำปาณาติบาตเป็นต้น ล้วนเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต และนรกเหมือนกันหมด

พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไปอีกว่า พวกกษัตริย์เท่านั้นที่ประพฤติชั่วมีทำปาณาติบาตเป็นต้น
ตายไปแล้วไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก พวกพราหมณ์ประพฤติชั่ว ตายไปแล้วไม่ต้องไปเกิดใน
อบาย ทุกติ วินิบาต และนรก พราหมณ์ก็ยืนยันว่า ไม่ใช่อย่างนั้น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร
ประพฤติชั่วมีทำปาณาติบาตเป็นต้น ล้วนเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต และนรกเหมือนกันหมด

^{๑๖๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๔/๓๙๐.

^{๑๖๖๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๓.

^{๑๖๖๖} ดุจฉัพพัคคีย์ภิกษุ.

เมื่ออัสสลายนมาณพินยันอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสย้อนถาม เมื่อเสมอเหมือนกัน ด้วยการกระทำอย่างนี้ แล้วจะว่าพราหมณ์ประเสริฐที่สุดได้อย่างไร แท้จริง บุคคลจะประเสริฐ ไม่ประเสริฐ ไม่ใช่เพราะวรรณะ ชาติ หรือโคตร หากแต่ด้วยการกระทำ

หลังจากสนทนาแล้ว อัสสลายนมาณพได้ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค พร้อมกับแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงสรณะตลอดชีวิตจำเดิมแต่นั้น^{๑๖๖๗}

อัสสาโรหะ, ผู้ใหญ่บ้าน

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออัสสาโรหะ ปรากฏชื่อในอัสสาโรหสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๖๖๘} ความระบุไว้ว่า อัสสาโรหะได้เข้าไปกราบทูลถามปัญหาถึงกรณีถูกอาจารย์สอนสืบบ้าง ต่อกันมาว่า ผู้ที่เป็นทหารฆ่าศัตรูตายในสนามรบ จะได้ขึ้นสวรรค์เป็นสหાયร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต ข้อเท็จจริงเป็นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคทรงห้ามไม่ให้ผู้ใหญ่บ้านถามถึง ๓ ครั้ง แต่เมื่อทรงเห็นว่าผู้ใหญ่บ้านยังตั้งรู้ต้องการคำตอบ จึงได้ตรัสตอบตามความเป็นจริงว่า แท้จริงแล้ว ทหารที่อยู่ในสนามรบ จิตย่อมผูกพันอยู่กับการสังการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการฆ่า การเบียดเบียน เมื่อเป็นเช่นนั้น ฉะนั้น เมื่อตายไปย่อมไปบังเกิดในนรกชื่อสรชิต แต่ถ้าเขามีความเชื่อว่าการต่อสู้ในสนามรบ แล้วถูกฆ่าตาย เขาจะดับบังเกิดในสวรรค์ชื่อสรชิต ความเห็นดังกล่าวนี้ก็เป็นมิจฉาทิฎฐิ มิจฉาทิฎฐิย่อมมีคติ ๒ ประการ คือ นรก หรือกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ผู้ใหญ่บ้านชื่ออัสสาโรหะถึงกับร้องไห้ เสียใจที่ถูกหลอกมาเป็นระยะเวลายาวนาน เพิ่งมาทราบความจริงในวันนี้ จากนั้นก็ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค และได้แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

อากาศโคตร, นายแพทย์

นายแพทย์อากาศโคตร ปรากฏชื่อในสัตถกัมมปฏิกเขปกถา แห่งพระวินัยปิฎก^{๑๖๖๙} ความระบุแต่เพียงว่า เป็นนายแพทย์ที่ทำการผ่าตัดตริตสีดวงทวารให้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปใกล้ เขาได้กราบทูลให้พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรวัจมรรคของภิกษุรูปนั้น พร้อมพูดว่า “เหมือนปากเหี้ย” ทรงดำหริว่าโมฆบุรุษนี้เยาะเย้ยพระองค์ จึงเสด็จกลับ และสั่งเรียกภิกษุมาประชุมกัน พร้อมทั้ง พร้อมทั้งบัญญัติสิกขาบทห้ามทำการผ่าตัดในบริเวณที่แคบ เพราะในที่แคบผิวเนื้ออ่อน แผลหายยาก ผ่าตัดลำบาก รูปให้ให้ผ่าตัด ต้องปรับอาบัติอุลลัจจัย

อาหารดาบส

อาหารดาบส ถือเป็นครูคนแรกของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสด็จออกผนวชแสวงหาโมกขธรรม เกิดในตระกูลกาลามโคตร ในคัมภีร์^{๑๖๗๐} ระบุว่า “เป็นบัณฑิต ฉลาด ฉะียบแหลม มีปัญญา มีจตุสีนิตาน้อย” และเป็นบุคคลแรกที่พระพุทธเจ้าทรงนึกถึงเมื่อครั้งตรัสรู้ และดำหริที่จะแสดงธรรมเป็นครั้งแรก แต่เวลานั้น อาหารดาบสได้ทำกาละไปแล้ว ๗ วัน

^{๑๖๖๗} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๓/๕๑๕.

^{๑๖๖๘} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๕๗/๓๙๙.

^{๑๖๖๙} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๔/๗๙.

^{๑๖๗๐} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐/๑๕.

อาหารดาบส ได้สำเร็จสมบัติ ๗ ประการ เป็นผู้ที่มีสมาธิสูง ในที่ฌนิกาย^{๑๖๗๑} ได้พรรณนาว่า เมื่อครั้งท่านสมาธิอยู่ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง การวามเกวียน ๕๐๐ เล่มเดินผ่าน ผ้าของท่านเปื้อนฝุ่น แต่ท่านก็ไม่เห็น ไม่ได้ยินเสียง เพราะขณะนั้นท่านเข้าฌานอยู่ ปุกกุสะ โอรสของเจ้ามัลละ ซึ่งเป็นศิษย์คนหนึ่งของท่านเคยได้ยกเรื่องนี้ปรารภ และยกย่องต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเดินทางไปเมืองกุสินารา

พระพุทธเจ้าของเรา เมื่อครั้งเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อผนวชแล้วก็ได้ออกแสวงหาทางอันประเสริฐ ก็ได้เข้าไปอาศัยอาหารดาบส และประพาศพรหมจรรย์ในสำนักของอาหารดาบส กระทั่งเรียนจบในลัทธินี้ คือถึงอายุฉฬภษาตนสมาบัติ ซึ่งเป็นสมาบัติขั้นที่ ๗ ก็เห็นว่ยังไม่ใช่หนทางตรัสรู้ จึงได้อำลาจากเพื่อแสวงหาหนทางแห่งการหลุดพ้นต่อไป^{๑๖๗๒}

อานันทเศรษฐี

อานันทเศรษฐี ปรากฏในอานันทเสฏฐิวัตถุ แห่งขุททนิกาย ธรรมบท^{๑๖๗๓} พระผู้พระภาคตรัสปรารภพระศาสดาว่า คนพาลย่อมเดือดร้อนว่า เรามีบุตร เรามีทรัพย์ แท้จริง ตัวตนก็ไม่มี บุตรและทรัพย์จักมีแต่ที่ไหน

ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๖๗๔} มีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

อานันทเศรษฐี เป็นเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถี มีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ แต่เป็นคนตระหนี่ มักสอนบุตรของตนอยู่เนืองๆ ว่า อย่าคิดว่าทรัพย์ ๘๐ โกฏิมาก ใช้ทุกวันก็หมดได้ เหมือนยาหยอดตา ควรทำตัวเหมือนผึ้ง เหมือนปลวก สิ่งสมที่ละเอียดที่ละน้อยก็ทำให้มากได้ วันหนึ่งอานันทเศรษฐีได้ถึงแก่กรรมลง มุลสิริบุตรชายก็ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทนบิดา

อานันทเศรษฐี ครั้นตายแล้วก็ไปปฏิสนธิในท้องหญิงจันทาลคนหนึ่ง ครอบครัวยากจนมาก ซ้ำร้ายยังถูกเพื่อนบ้านรังเกียจ กล่าวหาว่าเป็นคนกาลกิณี เพราะหน้าตาพิกลพิการไม่เหมือนเด็กทั่วไป ซ้ำตั้งแต่เด็กทารกถือกำเนิดมา คนในหมู่บ้านต่างก็อดอยากแร้นแค้นหนักกว่าเดิม สุดท้ายจึงถูกขับออกจากหมู่บ้าน เทียวเร่ร่อนขอทาน

วันหนึ่งเด็กขอทานดังกล่าวได้เที่ยวขอทานไปกระทั่งถึงบ้านมุลสิริบุตรชาย เกิดระลึกได้ว่าเป็นบ้านของตน จึงได้เดินเข้าไป ทำให้คนในบ้านแตกตื่น มุลสิริบุตรชายเองก็สั่งให้คนในบ้านไล่ทุบตีกระทั่งเด็กขอทานได้รับบาดเจ็บนอนอยู่ที่ใกล้กองขยะ

วันนั้นพระศาสดา มีพระอานนท์เป็นผู้ติดตาม ได้เสด็จบิณฑบาตผ่านเรือนของมุลสิริเศรษฐีพอดี ครั้นทรงทอดพระเนตรเห็นขอทานนอนบาดเจ็บอยู่ ก็รับสั่งให้เรียกมุลสิริมา จากนั้นก็ตรัสถามว่า รู้จักเด็กคนนี้ไหม เมื่อมุลสิริปฏิเสธว่าไม่รู้จัก จึงตรัสบอกความจริงให้ทราบว่ แท้จริงแล้ว เด็กผู้นี้ก็คืออานันทเศรษฐีที่ตายไปแล้วกลับชาติมาเกิดใหม่ และเพื่อจะพิสูจน์ให้มุลสิริยอมรับ จึงตรัสให้เด็กขอทานบอกที่ซ่อนทรัพย์ทั้งหมด

^{๑๖๗๑} ที.สี.(ไทย) ๑๐/๑๙๒/๑๔๑.

^{๑๖๗๒} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๗๗/๓๐๐.

^{๑๖๗๓} ชุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๒/๔๖.

^{๑๖๗๔} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๑๘๒.

พระผู้มีพระภาคได้ยกกรณีบิดาของมุลลิสริมาเป็นตัวอย่าง ตรัสเทศนาสั่งสอนให้มุลลิสริตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิ ไม่ประมาทในชีวิต มีทรัพย์แล้วก็ใช้เกิดประโยชน์ ไม่ประมาท เพราะสุดท้ายแล้ว ทุกคนจำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป

อานนท์,พระ

พระอานนท์มีศักดิ์เป็นพุทธอนุชา เป็นพระโอรสของเจ้าอมิตทนะ ซึ่งเป็นพระอนุชาในพระเจ้าสุทโธทนะแห่งแคว้นสักกะ ต่อมาได้เสด็จออกผนวช และได้เป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า ได้รับการยกย่อง สรรเสริญจากพระพุทธเจ้าหลายประการ ทั้งยังมีบทบาทสำคัญต่อพระพุทธศาสนา ทั้งก่อนและหลังพุทธปรินิพพานไปแล้ว ประมวลสรุปได้ดังนี้

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับที่อนุปิยนิคมของพวกมัลลक्षัตริย์^{๑๖๗๕} เจ้าอานนท์ได้ตามเสด็จพระเจ้าภัททิยะ เจ้าอนุรุธะ เจ้ากมุ เจ้ากิมพิละ และเจ้าเทวทัตกับอุบาลีซึ่งเป็นช่างกลบ ออกบวชพร้อมกัน โดยกราบทูลขอให้บวชนายอุบาลีก่อน เจ้าชายทั้ง ๖ บวชภายหลัง ทั้งนี้เพื่อเป็นการลดทิฐิมานะของเจ้าศากยะ พระพุทธเจ้าทรงผนวชให้ตามพระประสงค์ โดยในส่วนของพระอานนท์นั้น มีพระเวฬุสฎีสะเป็นพระอุปัชฌาย์^{๑๖๗๖} และได้บรรลุนิเวศน์ภายในพรรษาแรกนั่นเอง^{๑๖๗๗}

ในอนันตสูตร^{๑๖๗๘} มีข้อความระบุว่า พระอานนท์ได้บรรลุนิเวศน์เพราะฟังธรรมจากพระปุลณมันตานีบุตร โดยได้ท่านปรารภเรื่องการบรรลุธรรมของท่านกับภิกษุทั้งหลายว่า พระปุลณมันตานีบุตร มีอุปการะแก่ท่าน ได้สั่งสอนท่านเรื่องความยึดมั่นถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่าเป็นเหตุให้เกิดตัวตน เราเขา แต่หากรู้จักขั้น ๕ ตามความจริงโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแล้ว ย่อมถอนทิฐิในเรื่องตัวตน เราเขาได้ จากธรรมเทศนานี้เอง ทำให้ท่านได้ดวงตาเห็นธรรม

ช่วงระหว่างพรรษาแรก-พรรษาที่ ๒๐ ยังไม่มีผู้ใดเป็นพุทธอุปัฏฐากประจำ ภิกษุหลายรูป เช่น พระนาคิตะ, พระอนุรุธะ, พระสุนักขัตตะ, พระอุปวาณะ, สามเณรจุนทะ เป็นต้น ผลัดเปลี่ยนทำหน้าที่พุทธอุปัฏฐาก บางรูปขณะทำหน้าที่อุปัฏฐาก ก็ละเลยหน้าที่ ปลีกตัวออกไปบำเพ็ญสมณธรรมตามความชอบใจของตน ทำให้พระผู้มีพระภาคเจ้าได้รับความลำบาก ไม่มีคนรับสนองงานที่ใกล้ชิด จึงได้รับสั่งให้ภิกษุประชุมกันตรัสถามความสมัครใจ สุดท้ายทรงคัดเลือกพระอานนท์ ทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก^{๑๖๗๙} โดยก่อนรับหน้าที่ พระอานนท์ได้กราบทูลขอพร ๘ ประการ คือ

๑. อย่าประทานจีวรอันประณีตแก่ข้าพระองค์
๒. อย่าประทานบิณฑบาตอันประณีตแก่ข้าพระองค์
๓. อย่าให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับร่วมกับพระองค์
๔. อย่าพาข้าพระองค์ไปในที่มีผู้นิมนต์
๕. ขอให้พระศาสดาเสด็จไปยังนิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้
๖. ขอให้ข้าพระองค์นำบริษัทผู้มาแต่ที่ไกลเข้าเฝ้าได้เสมอ

^{๑๖๗๕} ดูรายละเอียด วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๐/๑๖๗.

^{๑๖๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘.

^{๑๖๗๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๒.

^{๑๖๗๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒.

^{๑๖๗๙} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๖/๑๕.

๗. ขอให้ข้าพระองค์เข้าเฝ้าทูลถามความสงสัยได้ทุกครั้ง

๘. เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมเรื่องอะไร ที่ไหน ซึ่งข้าพระองค์มิได้ฟัง ขอให้ตรัสเทศนาธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วย

อนึ่ง ในบรรดาพรทั้ง ๘ ประการนี้ พร ๔ ข้อแรก พระอานนท์เถระขอเพื่อป้องกันความบริสุทธิ์สำหรับตนเอง เพื่อมิให้มีผู้ตำหนิว่ารับหน้าที่อุปัฏฐากเพราะเห็นแก่ผลตอบแทน พรข้อ ๕-๖ เพื่อป้องกันข้อครหาว่าไม่อาจอนุเคราะห์พุทธบริษัทได้ทั้งที่เป็นพระอุปัฏฐาก ส่วนพรข้อ ๘ ประการสุดท้าย เพื่อป้องกันข้อครหาว่าเป็นเสมือนกบเฝ้าอยู่ใกล้สระไม่รู้เลยว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องอะไร แก่ใคร ที่ไหน อย่างไร

ครั้นพระอานนท์ทูลขอพร ๘ ประการอย่างนี้แล้ว พระศาสดาก็ทรงอนุญาตตามที่ขอตั้งแต่นั้นมาพระอานนท์ก็ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระศาสดาด้วยความไม่ประมาท รวมระยะเวลายาวนานถึง ๒๕ ปี^{๑๖๘๐} ด้วยเหตุที่ท่านอยู่รับใช้ใกล้ชิดพระศาสดา ได้ฟังธรรมที่ทรงแสดงแก่ตน และผู้อื่น ทำให้ท่านมีสติทรงจำไว้พระพุทธรูปจนไว้ได้มาก จึงเป็นผู้ฉลาดในการแจกแจงกิจต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย พระศาสดาจึงทรงยกย่องสรรเสริญว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ๕ อย่างคือ

๑. เป็นพหูสูตร
๒. มีสติ
๓. มีคติ
๔. มีความเพียร
๕. เป็นพุทธอุปัฏฐาก

ด้วยเหตุที่ท่านขยันเรียน และมีความจำดีนี้เอง ท่านจึงได้รับยกย่องว่าเป็นพหูสูตร เป็นธรรมภักตาคาริก ทรงจำพระพุทธรูปได้ถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี คือท่านเรียนจากพระพุทธองค์ ๘๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรีและเรียนจากเพื่อนสหธรรมิกอีก ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี^{๑๖๘๑} แม้ท่านจะเป็นเพียงพระโสดาบันก็ตาม แต่ท่านก็มีปัญญาแตกฉานในปฏิสัมภิทา มีความรู้เชี่ยวชาญในเรื่องปฏิจกสัมปทา จึงสามารถสั่งสอนศิษย์ได้มากมาย ศิษย์ของท่านส่วนมากก็เป็นพหูสูตรเช่นเดียวกับท่าน

เกียรติคุณอีกอย่างหนึ่งที่ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้า คือ มีฝีมือในการออกแบบจิวรที่พระสงฆ์ใช้อยู่ในปัจจุบัน ในมหาวรรค แห่งพระวินัยปิฎก^{๑๖๘๒} มีเรื่องพรรณนาไว้ว่า ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจากนครราชคฤห์ไปสู่ทักขิณาคิริชนบท ได้ทอดพระเนตรเห็นคันทนาของชาวมคธเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีคันทนาสั้น ๆ คั่นในระหว่าง จึงตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า สามารถทำจิวรอย่างนั้นได้ไหม ท่านกราบทูลรับว่า สามารถทำได้ หลังจากนั้นท่านเย็บจิวรแล้วนำไปถวายให้ทรงทอดพระเนตร พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรแล้ว ตรัสชมเชยในท่ามกลางสงฆ์ว่า อานนท์เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก เข้าใจความหมายที่พระองค์กล่าวย่อๆ ได้อย่างพิสดาร

นอกจากนี้พระอานนท์เป็นผู้ที่ประหยัดและฉลาดในเรื่องนี้มาก ดังเหตุการณ์ที่พระมเหสีของพระเจ้าอุเทน แห่งนครโกสัมพี เสื่อมใสในการแสดงธรรมของพระอานนท์ จึงได้ถวายจิวรจำนวน ๕๐๐ ผืน แต่พระอานนท์ เมื่อพระเจ้าอุเทนทราบจึงดำนิพระอานนท์ว่ารับจิวรไปจำนวนมาก เมื่อได้

^{๑๖๘๐} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๖/๑๕.

^{๑๖๘๑} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๗/๕๐๘.

^{๑๖๘๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓.

โอกาสจึงนมัสการถามว่าเอาจิวรไปทำอะไร พระอานนท์ถวายพระพรโดยละเอียด ทำให้ทรงเลื่อมใส พระอานนท์ และนำผ้ามาถวายอีกจำนวน ๕๐๐ ผืน^{๑๖๘๓}

ภายหลังจากที่พระเจ้าสุทโธทนะสิ้นพระชนม์แล้ว พระนางมหาปชาบดี ได้มีศรัทธาที่จะ ออกอุปสมบทเป็นภิกษุณี จึงเสด็จพร้อมด้วยเหล่าศากยกุมารีหลายพระองค์ ได้ไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่พระพุทธองค์ทรงห้ามเสีย แม้พระนางจะได้กราบทูลขอถึง ๓ ครั้ง แต่พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงประทานพระพุทธานุญาต ทำให้พระนางเสียพระทัยมาก จึงทรงร้องให้อยู่หน้าประตูป่ามหาวัน พระอานนท์ทราบเข้า ประรณนาจะช่วยเหลือพระนางให้สมพระประสงค์ จึงได้ไปกราบทูลขอสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยอ้างเหตุผลต่างๆ ทำให้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทานพระพุทธานุญาต โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องรับครุธรรม ๘ ประการก่อน ถึงจะอุปสมบทได้ จากนั้นได้ทรงแสดงครุธรรม ๘ ประการแก่พระอานนท์ และพระอานนท์นำครุธรรม ๘ ประการนั้นไปบอกแก่พระนางมหาปชาบดี ซึ่งพระนางก็ทรงยอมรับครุธรรมนั้น และได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีรูปแรกของพระพุทธศาสนา^{๑๖๘๔}

ภายหลังจากที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว พระมหากัสสปเถระเจ้าได้ดำริจะให้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัย พระมหาเถระได้รับอนุมัติจากสงฆ์ให้เลือกพระภิกษุผู้เชี่ยวชาญในพระธรรมวินัย จำนวน ๕๐๐ รูป เพื่อทำปฐมสังคายนา ท่านพระมหากัสสปเถระเลือกได้ ๔๙๙ รูป^{๑๖๘๕} อีกรูปหนึ่งท่านไม่ยอมเลือก ความจริงท่านต้องการจะเลือกเอาท่านพระอานนท์ แต่ขณะนั้นท่านพระอานนท์ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ครั้นจะเลือกท่านพระอานนท์ก็เกรงจะถูกครหาว่า "เห็นแก่หน้า" เพราะท่านรักพระอานนท์มาก แต่ครั้นจะเลือกภิกษุอื่น ไม่เลือกท่านพระอานนท์ ก็เกรงว่าการทำสังคายนาครั้งนี้จักไม่สำเร็จผลด้วยดี เพราะท่านพระอานนท์ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นพหูสูต เป็นธรรมภักขาคาริก จึงได้ระบุชื่อพระเถระอื่นๆ ๔๙๙ รูป แล้วนิ่งเสีย ต่อเมื่อพระสงฆ์ลงมติว่าท่านพระอานนท์ควรจะเข้าร่วมทำสังคายนาครั้งนี้ด้วย ท่านจึงได้รับเข้าเป็นคณะสงฆ์ผู้จะทำสังคายนาครบจำนวน ๕๐๐ รูป

เมื่อได้รับคัดเลือกแล้ว ท่านได้เดินทางจากนครกุสินารากลับไปยังนครสาวัตถีอีก ในระหว่างทางท่านได้แสดงพระธรรมเทศนาแก่ประชาชนจำนวนมากที่เศร้าโศกเสียใจในการปรินิพพานของพระพุทธองค์ เมื่อถึงพระเชตวันมหาวิหาร ท่านก็ได้ปฏิบัติปิดกวาดพระคันธกุฎีเสมือนเมื่อพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ นอกจากปฏิบัติพระคันธกุฎีแล้ว ท่านได้ใช้เวลาส่วนมากให้หมดไปด้วยการยืนและนั่ง ไม่ค่อยจะได้จำวัด ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ท่านไม่สบาย ต้องฉันยาระบายเพื่อให้กายเบา ครั้นให้ปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ชำรุดในพระเชตวันสำเร็จแล้ว พอใกล้วันเข้าพรรษาจึงได้ออกเดินทางไปสู่กรุงราชคฤห์ เพื่อร่วมทำสังคายนา เมื่อถึงแล้ว ท่านได้ทำความเพียรอย่างหนักเพื่อให้สำเร็จอรหัตตผลก่อนการทำสังคายนาแต่ก็ยังไม่สำเร็จ เพื่อน ๆ ได้ตักเตือนท่านว่า ในวันรุ่งขึ้นท่านจะต้องเข้าไปนั่งในสังขสนนิบาตแล้ว ท่านเองเป็นพระเสขบุคคลอยู่ ขอให้ทำความเพียร อย่าประมาท ในคืนนั้น ท่านได้เดินจงกรม กำหนดกายคตาสติ จนจบปัจจุสมัยใกล้รุ่ง จึงลงจากที่จงกรม หมายใจจะหยุดนอนพักผ่อนในวิหารสักครู่ก่อน เพราะท่านปรารถนาความเพียรเท่าไรก็ยังไม่วางสัณนิบาตสักที แต่พอเอน

^{๑๖๘๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๙.

^{๑๖๘๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓.

^{๑๖๘๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๖.

กายลงนอน ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอนและเท้าทั้งสองยังไม่พ้นจากพื้น ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในอิริยาบถที่ไม่ได้ ยืน เดิน นั่ง นอน

ครั้นถึงเวลาประชุมทำสังคายนา พระมหาเถระรูปอื่น ๆ ก็พากันไปยังธรรมสภา ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา เขตเมืองราชคฤห์ กันอย่างพร้อมเพรียง และต่างรูปต่างก็นั่งอยู่ ณ อาสนะของตน ๆ แต่อาสนะของท่านพระอานนที่ยังว่างอยู่ เพราะท่านพระอานนที่คิดใคร่จะประกาศให้พระมหาเถระทั้งหลายได้ทราบว่าคุณได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงไม่ได้ไปพร้อมกับพระเถระอื่น ๆ เมื่อกำหนดกาลเวลาพอเหมาะแล้ว ท่านจึงแทรกดินลงไป และผุดขึ้น ณ อาสนะแห่งตน แต่บางท่านกล่าวว่า ท่านเหาะไปทางอากาศตกลงบนอาสนะของท่าน

ก่อนการสังคายนาพระธรรมวินัยจะเริ่ม พระมหากัสสปเถระได้ตั้งปัญหาหลายประการแก่พระอานนที่ อาทิ การใช้เท้าหนีบผ้าของพระศาสดาในขณะที่ปะหรือขุ่นผ้า การไม่อาราธนาให้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดำรงพระชนม์อยู่ แม้จะได้ทรงแสดงนิมิตโอกาสหลายครั้ง ก่อนที่พระองค์จะปลงสังขาร การเป็นผู้ชวนชายให้สตรีเข้ามาบวชในพุทธศาสนา การไม่กราบทูลถามเรื่องสิกขาบทเล็กน้อยที่พระพุทธองค์ตรัสให้สงฆ์ถือนได้ว่าเป็นสิกขาบทอะไรบ้าง และการจัดสตรีให้เข้าไปถวายบังคมพระพุทธศรีระก่อนบุรุษภายหลังปรินิพพาน ทำให้น้ำตาของสตรีเหล่านั้นเปื้อนพระพุทธศรีระ ถึงแม้พระอานนที่เถระจะอ้างเหตุผลมากว่าแก่ที่ประชุมสงฆ์ แต่เมื่อที่ประชุมสงฆ์เห็นว่าเป็นอาบัติ ท่านก็แสดงอาบัติต่อสงฆ์ หรือแสดงการยอมรับผิด^{๑๖๘๖}

การแสดงอาบัติของพระอานนที่นั้นเป็นกุศโลบายของพระมหากัสสปเถระที่ต้องการจะวางระเบียบวิธีการปกครองคณะสงฆ์ให้ที่ประชุมเห็นว่า อำนาจของสงฆ์นั้นยิ่งใหญ่เพียงใด คำพิพากษาวินิจฉัยของสงฆ์ถือเป็นคำเด็ดขาด แม้จะเห็นว่าตนไม่ผิด แต่เมื่อสงฆ์เห็นว่าผิด ผู้นั้นก็ต้องยอม เป็นตัวอย่างที่ภิกษุสงฆ์รุ่นหลังจะได้ยอมทำตาม

นอกจากนี้ยังเป็นการเสริมเกียรติคุณของพระอานนที่เถระ ให้เป็นตัวอย่างของผู้ว่าง่ายเคารพยำเกรงผู้ใหญ่ เป็นปฏิบัติที่ใครๆ พากันอ้างถึงด้วยความนิยมชมชอบในการต่อมา

ภายหลังสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอานนที่ได้เที่ยวจาริกสั่งสอนเวไนยสัตว์แทนองค์พระศาสดา จนชนมายุของท่านล่วงเข้า ๑๒๐ ปี (พ.ศ. ๔๐) ท่านจึงได้พิจารณาอายุสังขารของท่านพบว่า อายุสังขารของท่านนั้นยังอีก ๗ วันก็จะสูญสิ้นเข้าสู่พระนิพพาน ท่านจึงพิจารณาว่าท่านจะเข้านิพพาน ณ ที่ใด ก็เห็นว่าท่านจะเข้านิพพานที่ปลายแม่น้ำโรหิณีซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์ กับเมืองเทวทหะ ซึ่งมีพระประยูรญาติอยู่ทั้ง ๒ ฝ่าย จากนั้นท่านจึงได้ลาภิกษุสงฆ์ และชนทั้งหลาย จนครบ ๗ วันแล้ว ท่านจึงได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์นานาประการ แล้วตั้งจิตอธิษฐานให้กายของท่านแตกออกเป็น ๒ ภาค ภาคหนึ่งให้ตกที่ฝั่งกรุงกบิลพัสดุ์ อีกภาคหนึ่งตกที่เทวทหะ แล้วท่านได้เจริญเตโชกสิณ ทำให้เปลวเพลิงบังเกิดในร่างกาย เผาผลาญมังสะและโลหิตให้สูญสิ้นยังเหลือแต่พระอัฐิธาตุสีขาวดั่งสีเงิน พระอัฐิธาตุที่เหลือจึงแตกออกเป็น ๒ ภาค ด้วยกำลังอธิษฐานของท่าน บรรดาพระประยูรญาติและชนที่มาชุมนุมกัน ณ ที่นั้นต่างก็รองรับพระธาตุไว้ แล้วสร้างพระเจดีย์บรรจุไว้ทั้ง ๒ ฟากของแม่น้ำโรหิณี

อายุวัฒนกุมาร

^{๑๖๘๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๓/๓๘๔.

อายุวัฒนกุมาร ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๖๘๗} พระพุทธเจ้าตรัสปรารภพระคาถา ว่า ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่ผู้กราบไหว้ ผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ เป็น นิตย

ความในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๖๘๘} มีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

อายุวัฒนกุมาร เป็นชาวทีลัมพิกนคร บิดาเคยบวชในลัทธิเดียริยเป็นระยะเวลา ๔๘ ปี ต่อมาได้ลาสิกขา และแต่งงาน มีลูกคนหนึ่ง ได้การพยากรณ์จากนักบวชผู้เป็นสหายเก๋าว่า เด็กจะมี อายุได้เพียง ๗ วันเท่านั้น บิดาจึงได้ถวญวิธีป้องกันจากพราหมณ์ผู้เป็นสหาย และได้รับการแนะนำว่า มีผู้เดียวเท่านั้นที่จะช่วยแก้ไขได้คือพระพุทธเจ้า

พราหมณ์จึงได้พาลูกน้อยพร้อมภรรยาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาควันหนึ่ง พร้อมกับกราบทูล ขอบุบายแก้ไขอันตรายที่จะพึงเกิดขึ้นแก่เด็ก

พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำให้พราหมณ์ทำมณฑปใกล้ประตูเรือน ทำตั้งไว้ตรงกลาง ให้เด็ก นอนตรงกลาง ปูอาสนะ ๖ หรือ ๘ ที่ ล้อมตั้งนั้น แล้วให้พระสาวกนั่งล้อมรอบ สวดพระปริตรตลอด ๗ วัน ๗ คืน ครบกำหนดแล้ว เด็กก็จะพ้นจากอันตราย พราหมณ์ได้ปฏิบัติตามทุกประการ รุ่งเช้าวันที่ ๘ พราหมณ์ก็นำเด็กไปถวายบังคมพระศาสดา พระศาสดาพยากรณ์ว่า เด็กผู้มีจะมีอายุยืน ๑๒๐ ปี มารดาบิดาจึงขนานนามว่า อายุวัฒนกุมาร

ในคัมภีร์ระบุไว้ต่อไปอีกว่า อายุวัฒนกุมารนี้ ได้บรรลุโสดาบันในเวลาต่อมา

อารามทัณฑะ, พราหมณ์

อารามทัณฑะพราหมณ์ ปรากฏในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต^{๑๖๘๙} ความระบุว่า อารามทัณฑะ พราหมณ์ ได้เข้าไปหาพระมหากัจจายนะที่ริมฝั่งแม่น้ำกัทมทหะ เมืองวรรณ จากนั้นได้สอบถามถึง สาเหตุที่ทำให้ความขัดแย้ง

พระมหากัจจายนะได้ชี้แจงว่า สาเหตุของความขัดแย้งของพวกกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี ทั้งหลายมาจากการตกอยู่ในอำนาจของกามราคะ ถูกกามราคะกลุ้มรม และถูกกามราคะครอบงำ ส่วน สาเหตุของความขัดแย้งในเหล่าสมณพราหมณ์มาจากความยึดมั่นถือมั่น

หลังจากสนทนาเรื่องนี้จบแล้ว พราหมณ์อารามทัณฑะ ได้สอบถาม ใครล่วงพ้นจากอำนาจ ของกามราคะ และทฎฐิราคะเหล่านี้ พระมหากัจจายนะได้ชี้แจงว่า ในชนบทด้านทิศตะวันออก มีเมือง หลวงชื่อสาวัตถิ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่นั่น พระองค์ล่วงพ้นความยึดมั่นในกามราคะ ทฎฐิราคะ เหล่านี้

พราหมณ์อารามทัณฑะได้ยินดั่งนั้น ได้ห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง คุกเข่าข้างขวา ลงบน แผ่นดิน ประนมมือไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ อุทานขึ้นนอบน้อมพระผู้มีพระภาค พระ อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ๓ ครั้ง จากนั้นก็ชื่นชมภษิตของพระมหากัจจายนะ และได้ แสดงตนเป็นอุบาสกตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

อารุทธกะ, นิคเรณ

^{๑๖๘๗} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙/๖๔.

^{๑๖๘๘} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๔๕๙.

^{๑๖๘๙} อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๘๓.

อารุทธกะ เป็น ๑ ใน นักบวชประเภทหนึ่ง ที่พระผู้มีพระภาคระบุว่า ประกอบด้วยบาปกรรม ๕ ประการ เป็นเหตุให้ดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ได้แก่ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดพรหมจรรย์ พุดเท็จ และเสพของมีนเมา

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต^{๑๖๙๐} ระบุชื่อนิครนถ์ สวากของนิครนถ์ ดาบส ปริพาชก ที่ระบุชื่อเป็นรายบุคคล ได้แก่ มาคัณทิกะ เตคัณทิกะ อารุทธกะ โคตมกะ เทวธัมมิกะ

อาโรหิตะ,พระ

อาโรหิตะ อดีตเป็นอำมาตย์ ต่อมาเกิดความเลื่อมใสออกบวช แม้อภรรยาของท่านก็ออกบวชด้วย ในคัมภีร์^{๑๖๙๑} เล่าว่า วันหนึ่งพระอาโรหิตะฉันอยู่ในสำนักของภิกษุณี ขณะกำลังฉันอยู่ ภิกษุณีผู้เป็นอดีตภรรยา ก็เข้าไปยืนปรนนิบัติอยู่ใกล้ๆ ด้วยน้ำฉัน และการพัทวิ พุดเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว เมื่อพุดมากไป พระอาโรหิตะก็กล่าวเตือนว่าอย่าทำอย่างนี้ ไม่สมควร ภิกษุณีได้ฟังอย่างนั้นก็กล่าวย้อนไปว่า แต่ก่อนทำไมทำได้ แต่บัดนี้ทำไมแค่นี้ทำไม่ได้ พุดพลงก็เอาน้ำรดบนศีรษะแล้วใช้พัทติ

บรรดาภิกษุณีทั้งหลายทราบเรื่องก็พากันตำหนิ ว่าทำไม่เหมาะสม จากนั้นก็นำเรื่องไปเรียนให้ภิกษุทั้งหลายทราบ ภิกษุทั้งหลายได้นำเรื่องกราบทูลให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคได้ยกเรื่องนี้เป็นเหตุ ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุณีปรนนิบัติภิกษุผู้กำลังฉันอยู่ด้วยน้ำ หรือด้วยการพัทวิ ล่วงละเมิดต้องปรับอาบัติปาจิตตีย์^{๑๖๙๒}

อุทกดาบส

อุทกดาบส เป็น ๑ ในครูที่ได้สอนสมาบัติ ๘ ให้แก่พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งออกผนวชแสวงหาหนทางตรัสรู้ ในคัมภีร์^{๑๖๙๓} พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอุทกดาบสว่า “เป็นผู้ฉลาด ฉียบแหลม ปัญญา มีธูลีคือกิเลสในจักษุน้อย”

ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก^{๑๖๙๔} ระบุหลักฐานที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสวงหาโมกขธรรมตอนหนึ่ง ความว่า “เรานั้นเป็นผู้เสาะหาว่ากุศลเป็นอย่างไร ขณะที่แสวงหาทางสงบระงับอันประเสริฐ ซึ่งหาทางอื่นยิ่งกว่ามิได้ ได้เข้าไปหาอุทกดาบส รามบุตร แล้วกล่าวว่า ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้”

สรุปความว่า พระพุทธเจ้าได้ศึกษาสมาบัติ ๘ ต่อในสำนักอุทกดาบส กระทั่งสำเร็จความรู้ของอาจารย์ เมื่อเห็นว่ายังไม่ใช่ทางของการตรัสรู้ จึงได้ลาอาจารย์ออกแสวงหาหนทางแห่งความหลุดพ้นต่อไป โดยต่อมาได้ปลีกพระองค์ไปบำเพ็ญทุกกรกิริยาเป็นเวลา ๖ ปี ก่อนเปลี่ยนแนวทางใหม่ไปบำเพ็ญเพียรทางจิต และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในที่สุด

อุทัย,พระเจ้า

^{๑๖๙๐} อัง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๙/๔๐๖.

^{๑๖๙๑} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๘๑๕/๑๔๐.

^{๑๖๙๒} วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๘๑๖/๑๔๑.

^{๑๖๙๓} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐/๑๒.

^{๑๖๙๔} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๗๘/๓๐๒.

พระเจ้าอุทัย ปรากฏในคัมภีร์ชาดก^{๑๖๙๕} ความในอรรถกถา^{๑๖๙๖} มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

พระเจ้าอุทัยเป็นพระราชโอรสของพระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าเมืองพาราณสี เจริญวัยแล้วสำเร็จการศึกษาศิลปะทุกอย่าง เมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว ก็ได้ครองราชย์สมบัติ วันหนึ่งได้ทอดพระเนตรเห็นบุรุษเชษฐาใจดีเดินทางแต่ดั่งร้องเพลงอย่างไม่สะทกสะท้านต่อความร้อน ก็ทรงประหลาดใจ ประสงค์จะทราบเหตุผลที่บุรุษผู้นี้ไม่ย่อท้อต่อลมและแดดถึงเพียงนี้ จึงได้รับสั่งให้เรียกมาสอบถาม

บุรุษเชษฐาใจดีกราบทูลตามความเป็นจริง แดดเผาได้แดดเผาตนเองไม่ แต่ว่า วัตถุงามและกิเลสงามต่างหากที่แดดเผาอยู่ เมื่อพระเจ้าอุทัยได้ตรัสถามความประสงค์ จึงได้กราบทูลตามความเป็นจริงว่า ตนเองได้รับคำสั่งจากภรรยาให้เอาหาเงินที่ซ่อนเอาไว้เพื่อจะไปดูมหรสพ และได้อภิรมย์กับนาง พระเจ้าอุทัยได้ตรัสถามจำนวนเงินว่ามีมากน้อยเพียงใด เมื่อได้รับคำตอบว่า ครึ่งมาสก ก็ทรงเสนอทรัพย์ครึ่งมาสกให้เขา แล้วรับสั่งให้กลับ แต่เขาก็ยังยืนยันจะไปเอาทรัพย์ที่ซ่อน ทรงพยายามเพิ่มทรัพย์ให้เป็นลำดับ กระทั่งถึงเสนอตำแหน่งเศรษฐี เพื่อให้เขาทิ้งทรัพย์ครึ่งมาสกที่ฝังไว้ แต่ก็ยืนยันจะไปเอาทรัพย์นั้นให้จงได้ สุดท้ายจึงตรัสเสนอราชสมบัติให้ครึ่งหนึ่ง เขาจึงยอมรับ

บุรุษเชษฐาใจดีครั้งได้ครองราชย์สมบัติครึ่งหนึ่งแล้ว ก็เกิดความโลภ ประสงค์จะครอบครองราชสมบัติทั้งหมด จึงคิดจะปลงพระชนม์พระเจ้าอุทัย แต่พอชักดาบจะลงมือก็ระลึกได้ว่า ตนได้ครอบครองฐานะพระราชาก็เพราะอาศัยพระเจ้าอุทัย ถ้าตนฆ่าผู้มีบุญคุณถึงเพียงนี้ ก็เป็นเรื่องที่ไม่สมควรเลย จึงได้ยับยั้งสติ แต่ต่อมาก็เกิดความคิดอย่างนั้นอีกหลายครั้ง ครึ่งหลังเกิดความละอาย ได้ปลุกพระเจ้าอุทัยให้ทรงตื่นจากบรรทม หมอบกราบแทบพระบาท กราบทูลเรื่องราวต่าง ๆ ให้ทรงทราบ พร้อมทั้งกราบทูลให้ทรงพระราชทานอภัยโทษ กราบทูลถวายราชสมบัติกลับคืน ส่วนตนเองก็ลาผนวช ใช้ชีวิตอยู่ในหิมวันต ประเทศกระทั่งสิ้นอายุขัย

อุทยะ,มาณพ

อุทยะมาณพ เป็น ๑ ในศิษย์พราหมณ์พาวรี ๑๖ คน ที่ได้รับมอบหมายให้ไปกราบทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย อชิตะ, ติสสมตเตยยะ, ปุณณกะ, เมตตคุ, โธตกะ, อุปสิวะ, นันทะ, เหมกะ, โตเทยยะ, กัปปะ, ชตุกัณณิ, ภัทราวุธ, อุทัย, โปสาละ, โมฆราช, และปิงคิยะ

อุทยะมาณพ^{๑๖๙๗} ได้กราบทูลถามปัญหาเป็นข้อ ๆ และพระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบเป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. ปัญหาเรื่องอัญญาวิโมกข์ อัญญาวิโมกข์ หมายถึงความหลุดพ้นด้วยอรหัตผล ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลถึงอัญญาวิโมกข์ได้เพราะมีอุเบกขาและสติที่มีธรรมตรรกะเป็นเบื้องต้น เป็นเครื่องทำลายอวิชชา

^{๑๖๙๕} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๖/๒๙๑.

^{๑๖๙๖} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๕๑๒.

^{๑๖๙๗} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๑๒/๗๖๘.

๒. ปัญหาว่า สัตว์โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ อะไรเป็นเหตุเที่ยวไปของสัตว์โลกนั้น และเพราะอะไรได้ จึงเรียกว่านิพพาน พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า สัตว์โลกมีความเพติดเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ ความตรึกเป็นเหตุเที่ยวไปของสัตว์นั้น เพราะละตัณหาได้ จึงเรียกว่านิพพาน

๓. ปัญหาว่า สัตว์โลกมีสติเที่ยวไปอยู่อย่างไร วิญญาณจึงดับสนิท พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า สัตว์โลกไม่ยินดีเวทนาภายในและภายนอก มีสติเที่ยวไปอยู่อย่างนี้ วิญญาณจึงดับสนิท

ในขุททกนิกาย จุฬนิกาย^{๑๖๙๘} มีเนื้อหาระบุว่า หลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตอบปัญหาจบ อุทยมาณพได้ประกาศตัวเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า

อุทายี, พระ

พระอุทายี ปรากฏในพระบาลี ๓ รูป ได้แก่ ๑) อุทายีผู้เป็นอำมาตย์ ของพระเจ้าสุทโธทนะ และเป็นสหชาติของพระพุทธเจ้า เนื่องจากท่านมีผิวดำ จึงปรากฏนามต่อมาว่า กาฬุทายี ๒) พระอุทายี ผู้เป็นหัวหน้า มัคก้อธิกรณ์ เป็นต้นเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทหลาย และ ๓) พระอุทายีเถระ ในที่นี้ จะกล่าวถึงเฉพาะ ๒ รูปหลัง ส่วนรูปแรกได้กล่าวไว้ใน หมวด ก

๑. พระอุทายี หรือพระโลสุทายี

พระอุทายีรูปนี้ทราบแต่เพียงว่า เป็นบุตรของโกวริยพราหมณ์^{๑๖๙๙} ในสัญญาจิจจสิกขาบท^{๑๗๐๐} ระบุว่า สมัยเป็นคฤหัสถ์ท่านเป็นนักยิงธนู อรรถกถา^{๑๗๐๑} ขยายความต่อไปอีกว่า ท่านเชี่ยวชาญในศิลปะการใช้ธนู และเป็นอาจารย์ของนักแม่นธนูด้วย

พระอุทายี ในสุกกวิสุทธิสิกขาบท^{๑๗๐๒} ระบุว่า เป็นผู้แนะนำให้พระเสยยกะ สำเร็จความใคร่ตัวเอง กระทั่งเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคเจ้าบัญญัติสิกขาบทว่าด้วยการจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อนเป็นสิกขาบทแรกในอภัตตสังฆาติเสส ในกายสังสัคคสิกขาบท^{๑๗๐๓} สิกขาบทว่าด้วยการถูกต้องกายกับมาตุคาม ระบุว่า ท่านเป็นต้นบัญญัติของการบัญญัติสิกขาบทนี้ มีเรื่องเล่าว่า ท่านพาภรรยาพราหมณ์ผู้หนึ่งเดินชมวิหาร ระหว่างนั้นจึงได้ถือโอกาสจับต้องอวัยวะน้อยใหญ่ของนางพราหมณี กระทั่งนางได้นำไปฟ้องสามี เป็นเรื่องฟ้องร้องมาถึงพระพุทธเจ้าในเวลาต่อมา

ในทุฎฐุลลาจาสิกขาบท สิกขาบทว่าด้วยการพุดเกี่ยวหญิง^{๑๗๐๔} ระบุว่า ท่านเป็นต้นบัญญัติของการห้ามภิกษุเกี่ยวหญิง เหตุเกิดเมื่อครั้งท่านพาหญิงทั้งหลายชมวิหาร แต่ระหว่างนำชมอยู่นั้น ท่านก็พุดจาพาดพิงทวารหนัก ทวารเบาของหญิงเหล่านั้น หญิงที่ไม่กลัวบาปใจถึง ไม่มียางอายบ้างก็ยิ้ม บ้างก็หัวเราะ บ้างก็พุดยั่ว บ้างก็กระเช้าพระอุทายี ส่วนหญิงที่มีความละอายก็กลางตำหนิ เลี่ยงออกไปฟ้องภิกษุทั้งหลาย

^{๑๖๙๘} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๐/๒๘๒.

^{๑๖๙๙} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๓.

^{๑๗๐๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๘๒/๕๐๑.

^{๑๗๐๑} วิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๘๒/๔๑๑.

^{๑๗๐๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๔/๒๔๙.

^{๑๗๐๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๖๙/๒๙๑.

^{๑๗๐๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๓/๓๑๕.

ในอัตตกามาปริจจยสิกขาบท สิกขาบทว่าด้วยการพูดให้สตรีบำเรอความใคร่ของตน^{๑๗๐๕} มีเรื่องระบุไว้ว่า พระอุทายีเป็นต้นบัญญัติของการห้ามพูดให้หญิงบำเรอตนด้วยกาม มูลเหตุของเรื่องมาจากมีหญิงหม้ายคนหนึ่ง ไปปวารณาพระอุทายีว่าปรารถนาสิ่งใดให้บอก พระอุทายีจึงตอบไปว่า ปัจจัย ๔ หาได้ไม่ยาก ส่วนเมถุนธรรมหาได้ยาก นางจึงได้ยินเช่นนั้นจึงได้ถวายเมถุนธรรมแก่พระอุทายี แต่ถูกพระอุทายีพูดดูหมิ่นก่อน นางจึงนำเรื่องไปฟ้องร้อง

พระอุทายียังเป็นต้นบัญญัติของการบัญญัติสิกขาบทอีกหลายข้อ นับตั้งแต่เรื่องการชกสื้อให้ชายหญิงเป็นคู่เมียกัน^{๑๗๐๖} บัญญัติห้ามการนั่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง^{๑๗๐๗} บัญญัติห้ามนั่งในที่ลับทุกกับหญิงสองต่อสอง^{๑๗๐๘} บัญญัติห้ามใช้นางภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติชก ย่อม หรือทุกจีวรเก่า^{๑๗๐๙} บัญญัติห้ามภิกษุรับจีวรจากมือนางภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ^{๑๗๑๐} เป็นต้น

ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๗๑๑} ระบุว่า พระโลลูทายีเถระอยู่ในวิหารเดียวกับพระพุทธเจ้า แต่ไม่ได้ศึกษา เข้าไปสู่โรงธรรมแล้ว นั่งบนธรรมาสน์ ภิกษุอาคันตุกะเห็นเข้าก็นึกเป็นผู้เป็นพหูสูต จึงถามปัญหาจึงรู้ว่าไม่ได้มีความรู้อะไรเลย จึงได้กล่าวต่าหาว่า อยู่ในวิหารเดียวกับพระศาสดาแท้ๆ ธรรมสักว่า ชันธ ธาตุ อายตนะ ก็ไม่รู้ หลักฐานอีกแห่งหนึ่ง^{๑๗๑๒} ระบุว่า เมื่อพระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะแสดงธรรมจบ อุบาสกอุบาสิกาได้แสดงความชื่นชม พระโลลูทายีเห็นก็แสดงอาการโอ้อวดว่า ถ้าได้ฟังธรรมจากตนจะชมขนาดไหน อุบาสก อุบาสิกาได้ยินอย่างนั้นก็คิดว่า ภิกษุรูปนี้คงจะเป็นธรรมเถิกชั้น ยอดจึงนิมนต์ท่านแสดงธรรมรอบถัดไป

ครั้นถึงเวลานัดหมาย อุบาสกอุบาสิกานิมนต์พระโลลูทายีขึ้นธรรมาสน์แสดงธรรม แต่ด้วยความที่ไม่มีภูมิธรรม จึงทำให้เหงือตก นึกอะไรไม่ออก ขอผ่อนผัน ขอเทศน์รอบถัดไปๆ อยู่หลายครั้ง สุดท้ายก็ถูกไล่ลงจากธรรมาสน์ หนีตกลงไปในหลุมคู

๒. พระอุทายีเถระ

พระอุทายีเถระรูปนี้ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในเมืองกบิลพัสดุ์ บิดาชื่อมหาอุทายี^{๑๗๑๓} ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ระบุว่า เป็นบัณฑิต^{๑๗๑๔} ครั้นเจริญวัยแล้วเห็นพุทธานุภาพในสมาคมพระญาติของศาสดา มีศรัทธาออกบวช บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์

ความเป็นบัณฑิตของพระอุทายี สอดคล้องกับหลักฐานต่าง ๆ ในคัมภีร์ ที่มีปรากฏเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับตัวท่าน ในลักษณะเป็นผู้ใฝ่ใจ และใฝ่รู้ มีความสามารถในการแสดงธรรมเป็นที่ประจักษ์ ได้รับการยกย่อง ดังตัวอย่างยกมาพอสังเขป ต่อไปนี้

^{๑๗๐๕} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๒๙๐/๓๒๘.

^{๑๗๐๖} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๒๙๖/๓๓๘.

^{๑๗๐๗} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๔๔๓/๔๗๓.

^{๑๗๐๘} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๔๕๒/๔๗๙.

^{๑๗๐๙} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๕๐๔/๒๗.

^{๑๗๑๐} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๕๐๙/๓๔.

^{๑๗๑๑} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๒/๑๙๐.

^{๑๗๑๒} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๔/๒๒.

^{๑๗๑๓} ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๓/๕๐๗.

^{๑๗๑๔} ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๒๒๑.

ในเวรหัตถุจានิสูตฺร มีเรื่องมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์เวรหัตถุจานินโคตรได้เข้าไปหา และสนทนากับท่าน หลังจากสนทนาจบ ก็ได้กล่าวสรรเสริญพระอุทายีว่า “แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน”^{๑๗๑๕} เป็นเหตุให้นางพราหมณ์เลื่อมใส และนิมนต์ให้พระอุทายีรับอาหารบิณฑบาตในวันรุ่งขึ้น

ในอุทายสูตฺร^{๑๗๑๖} บันทึกเรื่องราวการสนทนาธรรมของท่านกับพระอานนท์ ขณะพักอยู่ที่โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี โดยท่านไปฝ่ายเข้าไปหาพระอานนท์แล้วขอให้ช่วยชี้แจง ขยายความเกี่ยวกับเรื่องอนัตตาที่พระผู้มีพระภาคแสดงไว้โดยประการต่าง ๆ

ในอุทายีวรรคแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๗๑๗} มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระอุทายีได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค จากนั้นก็ได้ตรัสถามปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับหลักธรรมโดยเฉพาะเรื่องโพชฌงค์ ๗ อันเป็นปฏิบัติทางเป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา เพื่อความดับตัณหา เพื่อการฆ่าแรากิเลส เพื่อละธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์

อุปจาละ, สามเณรี

สามเณรีอุปจาละ ปรากฏในขุททกนิกาย เถรคาถา^{๑๗๑๘} ความปรารถนาที่พระชทิวณียเถระกล่าวเตือนให้สามเณรีจาละ สามเณรีอุปจาละ และสามเณรีสีสุปจาละตั้งใจกำหนดสติเจริญพระกัมมัฏฐาน โดยยกหลวงลุง คือพระสารีบุตรมาเป็นตัวอย่างเพื่อให้กำลังใจแก่สามเณรทั้ง ๓ รูปได้เกิดความตั้งใจ

อนึ่ง สามเณรทั้ง ๓ รูปนี้ มีศักดิ์เป็นหลานของพระเวรตตะ อรรถกถา^{๑๗๑๙} ระบุว่า เมื่อครั้งพระเวรตตะได้กลับไปเยี่ยมบ้านเกิด ได้นำหลาน ๓ คน จาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา ซึ่งทั้งหมดเป็นบุตรของพี่สาว ๓ ทั้ง ๓ คน คือนางจาลา นางอุปจาลา และนางสีสุปจาลา มาแล้วให้บวช แนะนำพระกัมมัฏฐานอยู่เนืองๆ

อุปจาลา, ภิกษุณี

นางอุปจาลาภิกษุณี เป็นบุตรีนางสารีพราหมณี และมีฐานะเป็นน้องสาวของพระสารีบุตร ได้ออกบวชพร้อมกับพี่น้องสาวอีก ๒ ท่านคือ จาลา (พี่สาว) และสีสุปจาลา (น้องสาว) ในอรรถกถา^{๑๗๒๐} ระบุว่า ออกบวชเพราะเห็นพี่ชายคือพระสารีบุตรออกบวช เกิดความคิดว่า ธรรมวินัยที่พี่ชายของเราออกบวช คงไม่ต่ำทรามแน่ เกิดความอุตสาหะอย่างแรงกล้า พวกกันออกบวชท่ามกลางเสียงคัดค้านไม่เห็นด้วยจากแม่และเหล่าญาติทั้งหลาย ครั้นบวชแล้วไม่นานก็ได้บำเพ็ญ บรรลุพระอรหันต์ในที่สุด

^{๑๗๑๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓๓/๑๖๕.

^{๑๗๑๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๔/๒๒๘.

^{๑๗๑๗} ส.มท. (ไทย) ๑๘/๒๐๒/๑๓๕.

^{๑๗๑๘} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๒/๓๑๘.

^{๑๗๑๙} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๑/๒๔๑.

^{๑๗๒๐} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๔/๒๗๙.

ในอุปจาลาสูตรแห่งสังยุตตนิกาย^{๑๗๒๑} ความระบุงถึงมารได้เข้าไปหาท่าน ขณะพักกลางวันทีโคณฑันไม้แห่งหนึ่ง พร้อมแกลังถามว่า ทำไมถึงอยากจะเกิด เมื่อเห็นว่านางตอบว่า ไม่ได้ปรารถนาจะเกิดในที่ไหน ๆ มารก็กัโนมน้าวให้นางตั้งจิตปรารถนาไปเกิดในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ นางอุปจาลาภิกษุณีได้ฟังดังนั้นก็กล่าวเป็นคาถาสรุปรความได้ว่า ไม่ว่าจะสรรค้ชั้นไหนๆ ก็ตาม ล้วนยังผูกติดกับเครื่องผูกคืออกาม ยังต้องเวียนว่ายตายเกิด และโลกทั้งหมดต่างล้วนเร่าร้อน คุกกรุ่น ลูกโพลง สั่นสะเทือน ส่วนนางนั้นมีใจแน่วแน่ในพระนิพพานแล้ว จึงไม่ปรารถนาการเกิดอีก

อุปนันทะ, เจ้าศากยะ

พระอุปนันทะ เดิมเป็นเจ้าศากยะ จึงมีเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พระอุปนันทศากยะ

ในอรรถกถาธรรมบท^{๑๗๒๒} ระบุว่า ท่านเป็นผู้ฉลาดในการกล่าวธรรมกถา ภิกษุทั้งหลายจึงเชื่อเชิญท่านให้กล่าวธรรมกถาเรื่อยๆ และได้บูชาท่านด้วยจีวร ทำให้ท่านมีจีวรเป็นจำนวนมาก แม้ในยามเข้าพรรษา ท่านไปสู่ชนบท ก็ได้รับการนิมนต์ให้อยู่จำพรรษาพร้อม ๆ กันหลายวัด และท่านก็รับปาก โดยก่อนรับปากก็ถามว่า ถ้าจำพรรษาในวัดนี้ จะได้จำนำพรรษาก็ผืน ได้รับคำตอบว่า ๒ ผืนบ้าง ๓ ผืนบ้าง ๔ ผืนบ้าง ท่านก็วางรองเท้าบ้าง ไม่เท้าบ้าง กาน้ำบ้าง ไว้เป็นตัวแทน แล้วก็จำพรรษาอยู่ที่วัดที่ได้จำนำพรรษา ๔ ผืน ครั้นออกพรรษาแล้ว ท่านก็เดินเก็บเอาผ้าจีวรจากวัดต่าง ๆ เหล่านั้นกลับไป

ในอรรถกถาชาดก^{๑๗๒๓} มีข้อความระบุว่า พระอุปนันทศากยะนั้นบริโภคมาก มีความเยอะทะยานมาก ใครๆ ก็ไม่สามารถทำให้ท่านอิมหนาแม้ด้วยปัจจัยเต็มเล่มเกวียน ซึ่งก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ท่านได้รับการตำหนิบ่อยครั้ง และเป็นต้นเหตุของการบัญญัติหลายสิกขาบทในพระวินัย เช่น เป็นมูลเหตุของการบัญญัติสิกขาบทห้ามออกปากขอจีวรจากคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ^{๑๗๒๔} เป็นต้นเหตุของการบัญญัติสิกขาบทห้ามเข้าไปกำหนดชนิดจีวรที่เขาตระเตรียมไว้แล้ว พร้อมต้องการจีวรที่ดีกว่า^{๑๗๒๕} หรือมีเจ้าภาพ ๒ คน ไปพูดให้เขารวมเป็นค่าจีวรผืนหนึ่งที่มีราคา หรือลักษณะจีวรที่ตนต้องการ^{๑๗๒๖} เป็นต้นเหตุบัญญัติสิกขาบทภิกษุรับนิมนต์ไว้แล้ว แต่เที่ยวไปที่อื่นก่อน^{๑๗๒๗} เป็นต้นเหตุของการบัญญัติสิกขาบทห้ามจำพรรษาในอาวาส ๒ แห่ง เป็นต้น

อุปปาละ, พระ

พระอุปปาละ ปรากฏในกัณฐกสูตร^{๑๗๒๘} ความระบุว่า ขณะพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี พร้อมด้วยพระสาวกผู้เป็นเถระที่มีชื่อเสียงหลายรูป เช่น พระ

^{๑๗๒๑} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๑๖๘/๒๒๔.

^{๑๗๒๒} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๙๕.

^{๑๗๒๓} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๓๔๔.

^{๑๗๒๔} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๕๑๖/๔๑.

^{๑๗๒๕} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๕๒๘/๕๒.

^{๑๗๒๖} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๕๓๓/๕๘.

^{๑๗๒๗} วิ.มทา. ๒/๒๙๔/๔๓๘.

^{๑๗๒๘} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๘.

पालะ พระอุปปาละ พระกักกภู พระกหิมภะ พระนิกภู พระกภูิสสหะ เป็นต้น พวกเจ้าลิจฉวีพากัน
จัดขบวนพยุหยาตราทางสถลมารค เสด็จเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังป่ามหาวัน
ความที่ระบุงถึงพระอุปปาละ มีเพียงเท่านี้

อุปสันตะ, พระ

พระอุปสันตะ เป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู^{๑๗๒๙} ราชละเอียด
นอกเหนือจากนี้ ไม่ปรากฏ

อุปวาณะ, พระ

พระอุปวาณะ เป็น ๑ ในพระภิกษุที่ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ก่อนหน้าที่พระ
อานนท์จะมารับหน้าที่ประจำ และมีชีวิตอยู่จนกระทั่งถึงหลังพุทธปรินิพพาน ดังจะเห็นได้จากเมื่อ
คราวพุทธปรินิพพาน^{๑๗๓๐} พระอุปวาณะได้ยืนถวายงานพัด และมีรับสั่งจากพระพุทธเจ้าให้ท่านถอย
ออกไป ด้วยเวลานั้นเทพทั้งหลายต่างมาประชุมเพื่อเยี่ยมพระพุทธเจ้า

ในเทวहितสูตร^{๑๗๓๑} มีเนื้อหาระบุงถึงเมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน
อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เวลานั้นทรงประชวรด้วยโรคลม ก็ได้อาศัยพระอุปวาณะทำหน้าที่
อุปัฏฐาก จัดหาน้ำร้อนถวายเพื่อทรงसनาน และใช้น้ำร้อนละลายน้ำอ้อยถวายพระผู้มีพระภาค กระทั่ง
หายประชวร

ในพระสูตรต่างๆ พบเรื่องราวพระอุปวาณะเข้าไปกราบทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาค
เจ้า เช่น ในอุปวาณสูตร^{๑๗๓๒} เข้าเฝ้ากราบทูลถามความเข้าใจเรื่องทุกข์ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะมี
ความเห็นหลายอย่างที่ยังไม่ตรงกัน บางพวกบอกว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นทำให้ บางพวกบอกว่า ทุกข์
เป็นสิ่งที่ตนเองทำให้ บ้างก็บอกว่า ทั้งเองเป็นผู้กระทำ และผู้อื่นเป็นผู้กระทำ ในอุปวาณสันทิฎฐิก
สูตร^{๑๗๓๓} เข้าเฝ้ากราบทูลถามธรรมที่พึงเห็นได้เอง เป็นต้น และมีอีกหลายพระสูตรที่พระอุปวาณะเข้า
ไปถามปัญหาพระสารีบุตร^{๑๗๓๔} หรือพระสารีบุตรเข้าไปถามปัญหากับพระอุปวาณะ^{๑๗๓๕}

อุปวาฬะ, พระ

พระอุปวาฬะ ปรากฏในจุฬวรรค แห่งพระวินัยปิฎก^{๑๗๓๖} ว่าด้วยเรื่องการระงับอธิกรณ์
โดยการลงโทษแก่ผู้กระทำผิด (ตัสสปิยสิกา) ความสังเขปว่า ท่านต้องอาบัติ ถูกซักถามในท่ามกลาง
สงฆ์ ปฏิเสธแล้วก็รับ รับแล้วก็ปฏิเสธ เอาเรื่องหนึ่งมากล่าวกลบอีกเรื่องหนึ่ง กล่าวเท็จทั้งที่รู้ พระผู้มี

^{๑๗๒๙} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕.

^{๑๗๓๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๐/๑๔๙.

^{๑๗๓๑} ส.สคา.(ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๗.

^{๑๗๓๒} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๖/๕๑.

^{๑๗๓๓} ส.สหา.(ไทย) ๑๘/๗๐/๕๙.

^{๑๗๓๔} อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๗๕/๒๔๗.

^{๑๗๓๕} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๙/๑๒๔.

^{๑๗๓๖} วิ.จู.(ไทย) ๘/๒๐๕/๓๒๐.

พระภาคทรงซักถามทราบความจริงแล้ว จึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายลงโทษตามความผิดที่ได้กระทำ โดยให้ทำเป็นสังฆกรรม

อุปเสนวังคันทบุตร, พระ

พระอุปเสนวังคันทบุตร เดิมชื่ออุปเสน เพราะเป็นบุตรของวังคันทพราหมณ์ จึงได้ชื่อว่าอุปเสนวังคันทบุตร กับนางสารีพราหมณี ท่านมีสถานะเป็นน้องชายของพระสารีบุตร^{๑๗๓๗} และได้รับการนับเข้าในพระมหาสาวก ๘๐ รูป

อนึ่ง ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านได้เคยตั้งความปรารถนาขอให้ได้ดำรงตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เข้ามาซึ่งความเลื่อมใส เมื่อเจริญวัยได้เรียนจบไตรเพท ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระทศพล เกิดศรัทธา จึงได้ทูลขออุปสมบท^{๑๗๓๘} ครั้งอุปสมบทแล้ว ท่านสามารถทำให้สกุลทั้งหลายเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก พระพุทธเจ้าจึงยกไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะผู้เป็นที่เลื่อมใสของคนทั้งหลาย^{๑๗๓๙}

ในอรรถกถา^{๑๗๔๐} ระบุต่อไปอีกว่า ท่านบวชได้เพียงพรรษาเดียว ก็มีความปรารถนาจะแผ่ขยายบริษัท จึงได้ทำการอุปสมบทให้แก่กุลบุตรทั้งหลาย ความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงตำหนิว่ากระทำการไม่เหมาะสม จากนั้นจึงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุผู้มีพรรษาค่ำกว่า ๑๐ พรรษา ให้การอุปสมบทกุลบุตรทั้งหลาย^{๑๗๔๑}

อนึ่ง หลังจากได้รับคำตำหนิแล้ว ท่านปรารถนาจะให้พระพุทธเจ้าสรรเสริญ จึงได้เข้าป่าปลีควิวะ เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์

ในโกสิยวรรคแห่งพระวินัยปิฎก^{๑๗๔๒} มีเนื้อหาพรรณนาถึงท่านได้รับสิทธิพิเศษในการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะที่ทรงปลีควิวะอยู่เพียงลำพังพระองค์ ซึ่งโดยปกติแล้วจะไม่อนุญาตให้ใครเข้าเฝ้าเว้นไว้แต่ภิกษุผู้นำภัตตาหารไปถวายเพียงรูปเดียวเท่านั้น ถึงกับมีการกำหนดเป็นกติกาสงฆ์ชาวเมืองสาวัตถีไว้ว่า เวลาที่พระพุทธเจ้าหลีกเร้นจำพรรษาตลอดไตรมาส ใครๆ อย่าเข้าไปเฝ้า รูปใดเข้าเฝ้า ให้ภิกษุรูปนั้นแสดงอาบัติปาจิตตีย์ แต่จากกรณีการเข้าเฝ้าของพระอุปเสนวังคันทบุตร ทำให้พระผู้มีพระภาคผ่อนผันให้พิเศษเฉพาะภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตร สามารถเข้าเฝ้าได้ตามสะดวก

เมื่อเกิดกรณีตัวอย่างดังกล่าว ภิกษุทั้งหลายผู้มีความปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคต่างก็ละทิ้งเตียงและตั้ง เข้าป่าสมาทานอาริยญูถุดงค์บ้าง ปิณฑปาติกถุดงค์บ้าง บังสุกุลิกถุดงค์บ้าง นับเป็นอุบายส่งเสริมสัมมาปฏิบัติได้อีกหนทางหนึ่ง

^{๑๗๓๗} ขุ.อุ.อ.(ไทย) ๑/๓/๔๖๙.

^{๑๗๓๘} อัง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๒๐.

^{๑๗๓๙} อัง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๑๓/๒๘.

^{๑๗๔๐} อัง.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๔๒๑.

^{๑๗๔๑} วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๕/๑๐๔.

^{๑๗๔๒} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖๕/๘๙.

อุทัยจณี,นาง

นางอุทัยจณี ปรากฏในอุทัยจณีชาดก^{๑๗๔๓} ความในอรรถกถา^{๑๗๔๔} มีเนื้อหาสรุปพอสังเขปดังต่อไปนี้ นางอุทัยจณี เป็นหญิงชาวบ้านผู้หนึ่ง ได้เข้ามาเฝ้าโลมดาบสหนุ่มให้ลาจากเพศนักบวชไปใช้ชีวิตอยู่ฉันทามีภรรยาด้วยกัน แต่ก่อนจะออกจากอาศรมไป ดาบสผู้เป็นบิดาได้กล่าวเตือนว่า เมื่อไปอยู่กับนางแล้ว นางจะทำให้ตกอยู่ในอำนาจ จากนั้นก็จะเคี้ยวเชืงให้ทำตามความต้องการความเป็นจริงตามที่ดาบสผู้เป็นพ่อเตือนไว้ทุกประการ ดาบสหนุ่มจึงได้หนีกลับไปอยู่กับดาบสผู้เป็นบิดาตามเดิม

ความในอรรถกถามีเพียงเท่านี้

อุเทน,พระเจ้า

พระเจ้าอุเทน เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปรีตปะ แห่งกรุงโกสัมพี ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๗๔๕} ระบุว่า ขณะที่พระมารดา กำลังประทับตากแดดอยู่กลางแจ้ง นกหัสดีลิงค์ได้โฉบเอาพระนางซึ่งขณะทรงพระครรภ์แก่ ไปในป่าหิมวันตะ ต่อมาพระนางได้ใช้เซวัญปัญหากระทั่งพันภัย และได้ประสูติพระโอรส พระนามว่าอุเทน โดยได้รับการช่วยเหลือจากดาบสรูปหนึ่ง

ฝ่ายพระกุมาร เมื่อเจริญวัยแล้ว ก็ได้รับการสอนมนต์ไล่ช้าง เรียกช้างมาใช้งานได้ตามความปรารถนา ครั้นถึงเวลาอันเหมาะสม พระมารดา ก็ทรงเล่าเรื่องราวความเป็นมาให้ทรงทราบทั้งหมด พร้อมกับมอบหมายให้ไปชิงเอาราชสมบัติ

พระกุมารได้ทรงทำตามรับสั่ง ประทับนั่งบนหลังช้างตัวหนึ่ง จากนั้นก็ทรงกระซิบบอกช้างว่า พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปรีตปะในกรุงโกสัมพี ขอให้ช่วยยึดเอาราชสมบัติ ช้างได้ยินเช่นนั้นก็ร้องเรียกช้างทั้งหลายมาประชุมกัน คัดเอาเฉพาะช้างหนุ่มมีกำลัง จากนั้นก็ยกพลทั้งหมดเข้าประชิด ทรงล้อมเมืองเอาไว้ พร้อมกับส่งสาส์นแจ้งความประสงค์ให้ทราบว่า พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปรีตปะที่ถูกนกหัสดีลิงค์เคี้ยวไป บัดนี้มาเพื่อต้องการราชสมบัติของพระบิดา และเพื่อยืนยัน ได้รับความเชื่ออำมาตย์ต่างๆ พร้อมทั้งแสดงพระอำนาจ และผ้ากัมพล

อำมาตย์และชาวเมืองจำผ้ากัมพลสีแดง และพระอำนาจได้ จึงยอมเปิดประตู และอัญเชิญพระราชกุมารเข้าเมือง และประกอบพิธีอภิเษกไว้ในราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระเจ้าอุเทน ทรงมีพระมเหสี ๓ พระองค์ ได้แก่ พระนางสามาวดี (เป็นลูกสาวของโฆสกเศรษฐี) พระนางवासุลทัตตา (เป็นธิดาของพระเจ้าจันทปชโชติ) และพระนางมาคันทิยา (เป็นลูกสาวจุมพาคันทิยพราหมณ์)

พระเจ้าอุเทน ต่อมาได้ถูกอุบายจากพระเจ้าจันทปชโชติแห่งเมืองอุชเชนี จับไปเป็นเชลย และถูกนำไปขังไว้ในเรือนขังโจรหลังหนึ่ง พร้อมกับตั้งเงื่อนไขของการปล่อยตัวก็ต่อเมื่อพระเจ้าอุเทนสอน มนต์เรียกช้างให้ พระเจ้าอุเทนก็รับปาก แต่มีข้อแม้เหมือนกัน คือก่อนเรียนมนต์ พระเจ้าจันทปชโชติต้องทำความเคารพไว้พระองค์ก่อนจึงจะสอนให้ เงื่อนไขนี้ พระเจ้าจันทปชโชติไม่รับ จึงได้ส่งพระธิดาพระนามว่าवासุลทัตตาไปเรียนมนต์แทน และนี่เป็นเหตุที่ทำให้พระเจ้าจันทปชโชติเสียที

^{๑๗๔๓} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๖/๔๔.

^{๑๗๔๔} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๒/๔๐๖.

^{๑๗๔๕} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๒๒๓.

เพราะพระธิดานอกจากจะเรียนมนต์ไม่สำเร็จแล้ว ยังตกเป็นพระสนมของพระเจ้าอุเทน และได้ร่วมวางแผนหลอกพระเจ้าจัมทปชโชติพาพระเจ้าอุเทนหลบหนีกลับไปเมืองโกสัมพีได้สำเร็จ

นี่ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พระเจ้าอุเทนต้องอภิเษกพระนางवासुตาไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีอีกพระองค์หนึ่ง

ส่วนพระนางมาคันทิยานั้น เดิมเป็นลูกสาวของจุมพาคณคิยพราหมณ์ นางเป็นหญิงรูปร่างสวย หน้าตาดี เป็นที่หมายปองของชายหนุ่มทั้งหลาย แต่พราหมณ์ก็ไม่มีท่าทียกให้ชายหนุ่มผู้ใด กระทั่งมาเจอพระพุทธเจ้า เห็นว่ามีลักษณะดี จึงออกปากยกลูกสาวให้ แต่ถูกปฏิเสธ ทำให้นางมาคันทิยาผูกอาฆาตต่อพระพุทธเจ้าตั้งแต่นั้น ฝ่ายพราหมณ์เมื่อไม่เห็นชายที่เหมาะสม จึงได้นำตัวมาถวายพระเจ้าอุเทน และนางก็ได้รับอภิเษกในตำแหน่งอัครมเหสีอีกพระองค์หนึ่ง

ต่อมาได้เกิดเรื่องบานปลายใหญ่โตในพระราชวังของพระเจ้าอุเทน เนื่องจากความผูกอาฆาตแค้นพระพุทธเจ้าในครั้งนั้น เริ่มตั้งแต่จางคนให้ไปตำพระพุทธเจ้า ต่อมาก็วางแผนใส่ร้ายพระนางสามาวดี ซึ่งเป็นลูกศิษย์พระพุทธเจ้าถึง ๓ ครั้ง ครั้งสุดท้ายประสบผลสำเร็จ พระเจ้าอุเทนทรงเชื่อเอาโทษตาย แต่พระนางสามาวดีก็รอดพ้นภัยนั้นได้ด้วยพลังแห่งเมตตา

ต่อมาอีก พระนางมาคันทิยาก็กว้างแผนฆ่านางสามาวดี และบริวาร โดยให้จุดไฟเผาเรือนที่ประทับทอดไปทิ้งหลัง เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้พระเจ้าอุเทนเสียพระทัยมาก ทรงใช้อุบายสอบสวนหาผู้กระทำความผิด รู้ตัวว่าเป็นพระนางมาคันทิยาแล้ว ก็รับสั่งให้ลงโทษสถานหนัก พร้อมทั้งผู้เกี่ยวข้องทั้งหมด

ในคัมภีร์^{๑๗๔๖} ระบุว่า ทรงให้ชุดหลุมฝังพระนางมาคันทิยา พร้อมพรรคพวก ญาติทั้งหลายให้เหลือแค่ศีรษะ จากนั้นก็เอาปากกลบ แล้วเผาทั้งเป็น เผาเสร็จแล้วรับสั่งให้เอาไถไถให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่ เฉพาะในส่วนของพระนางมาคันทิยา ทรงรับสั่งให้เอามัดเชือดเนื้อมาทอดด้วยน้ำมัน แล้วก็เสวยดูจนหมด

อนึ่ง ในคัมภีร์จุฬวรรค แห่งพระวินัยปิฎก^{๑๗๔๗} ได้ทรงเลื่อมใสในความประหัยด และการใช้ผ้าจีวรอย่างคุ่มค่าของพระอานนท์ จึงทรงรับสั่งให้นำผ้าไตรจีวรไปถวายพระอานนท์จำนวน ๕๐๐ ผืน ซึ่งก่อนหน้านั้นทรงตำหนิพระมเหสีที่นำจีวรไปถวายพระอานนท์ถึง ๕๐๐ ผืนว่ามากเกินไป ท่านจะใช้อย่างไร แต่พอทราบข่าว พระอานนท์นำไปแจกพระผู้มีจีวรเก่า และมีการนำจีวรเก่าไปใช้ทำเพดาน ผ้าเพดานที่เก่าแล้ว นำไปเป็นปลอกฟูก ปลอกฟูกเก่าแล้ว นำไปเป็นผ้าปูพื้น ผ้าปูพื้นเก่าแล้ว นำไปเป็นผ้าเช็ดเท้า ผ้าเช็ดเท้าเก่าแล้ว นำไปโหลกขย่ำกับโคลนฉาบทาฝาปฏิตามลำดับ ก็ทรงเลื่อมใสและรับสั่งให้ถวายเพิ่มอีก ๕๐๐ ผืน

ในภราทวาสสูตร^{๑๗๔๘} มีเรื่องราวพรรณนาถึงพระเจ้าอุเทนได้เข้าไปพระปณิโกลการทวาชะ จากนั้นก็ทรงตรัสถามเหตุที่ทำให้พระหนุ่มๆ สามารถอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ หมดความรำเริงในกาม บวชปฏิบัติอยู่ได้นาน ไม่ลาสิกขา ซึ่งก็ได้รับการถวายพระพรว่า เป็นเพราะยึดในพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนให้ตั้งจิตในสตรีกวามารดาว่าเป็นมารดา คราวพี่สาวว่าเป็นพี่สาว คราว

^{๑๗๔๖} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๑/๒๔๘.

^{๑๗๔๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๗.

^{๑๗๔๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๒.

น้องสาวว่าเป็นน้องสาว คราวธิดาว่าเป็นธิดา เมื่อตั้งจิตอย่างนี้ กามราคะก็จะไม่ปรากฏ และสามารถประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้นาน

อุบาลี, พระ

พระอุบาลี อดีตเป็นช่างภูษามาลาประจำราชสำนัก แต่ต่อมาเพื่อเจ้าศากยะทั้ง ๖ ออกผนวช ก็ประสงค์จะออกบวชตามด้วย จึงได้ขออนุญาตเจ้าศากยะทั้ง ๖ เหล่านั้น และได้รับอนุญาตให้บวชก่อน เพื่อคลายทิฐิมานะของเจ้าศากยะทั้ง ๖ เหล่านั้นด้วย

ในอุบาลีเถรพทาน^{๑๗๔๙} ได้บันทึกประวัติพระอุบาลีไว้ว่า พระอุบาลีได้บำเพ็ญบารมีไว้ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ด้วยบารมีนั้นได้บังเกิดเป็นเทวราช ๑๘ชาติ พระเจ้าแผ่นดิน ๓๐๐ชาติ พระเจ้าจักรพรรดิ ๒๕ชาติ แต่ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ได้บังเกิดในสกุลต่ำชื่อว่าอุบาลี ภายหลังได้บวช คลายบาปได้แล้ว พระพุทธเจ้าประทานไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ได้บรรลุกุณวิเศษ คือ ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖

เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระอุบาลีได้ทำการวินิจฉัยปัญหาข้อวินัยหลายกรณีหลายครั้ง เช่น กรณีภิกษุชาวเมืองภารุกัจฉะรูปหนึ่งฝันเปียก เกรงว่าเป็นอาบัติ จึงได้สอบถามพระอุบาลี พระอุบาลีก็ได้ชี้แจงว่า เพียงแค่ความฝัน ไม่เป็นอาบัติ^{๑๗๕๐} กรณีท่านทำการสอบสวนกรณีกุลบุตรผู้หนึ่งแอบบวชเองเพื่อหวังโภคทรัพย์ ครั้นสอบสวนแล้วได้กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ ครั้นทราบแล้ว ก็ทรงวินิจฉัยให้สึกเสีย^{๑๗๕๑} คดีสำคัญที่สุดก็คือกรณีของกุมารกัสสปะที่มารดาตั้งครรภ์ขณะบวชเป็นนางภิกษุณี แล้วถูกพระเทวทัตตัดสินให้ปาราชิก ต่อมาได้มีการรื้อฟื้นคดีใหม่โดยพระพุทธเจ้าได้ทรงมอบหมายให้พระอุบาลี นางวิสาขา ทำหน้าที่ในการสืบสวน และวินิจฉัยต่อหน้าพระที่นั่ง กระทั่งได้ความกระจ่างว่า นางตั้งครรภ์ก่อนบวช^{๑๗๕๒}

นอกจากทำหน้าที่วินิจฉัยปัญหาพระวินัยต่าง ๆ แล้ว พระอุบาลียังเป็นคณาจารย์ใหญ่ทำหน้าที่สอนพระวินัยแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังหลักฐาน^{๑๗๕๓} ระบุไว้ว่า “ภิกษุเหล่านั้นจำนวนมากเป็นเถระก็มี เป็นนวกะก็มี เป็นมัชฌิมะก็มี พวกนั้นเล่าเรียนพระวินัยในสำนักของท่านพระอุบาลี ท่านพระอุบาลีก็ยืนสอนด้วยความเคารพภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระเถระ ฝ่ายภิกษุเถระทั้งหลายก็ยืนเรียนด้วยความเคารพธรรม” การยืนเรียน ทำให้พระพุทธเจ้าทรงเห็นความลำบาก ต่อมาจึงมีพุทธาอนุญาตให้นั่งเรียน

ในสังคฤศาสนสูตร^{๑๗๕๔} พระอุบาลีได้เข้าไปกราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคตรัสบอกธรรมโดยย่อ แต่เพียงพอให้สามารถหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวได้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ขอให้ทรงจำธรรมเหล่านั้นไว้ให้ดีไว้ นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสังคฤศาสน์

^{๑๗๔๙} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๑๖๗.

^{๑๗๕๐} วิ.ม.(ไทย) ๑/๗๘/๖๖.

^{๑๗๕๑} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๐/๑๗๕.

^{๑๗๕๒} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๓/๒/๑๙๑.

^{๑๗๕๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๒๐/๑๗๘.

^{๑๗๕๔} อง.สตุตถก.(ไทย) ๒๓/๘๓/๑๗๘.

พระอุบาลี มีชีวิตอยู่มาจนถึงภายหลังพุทธปรินิพพาน โดยช่วง ๓ เดือนหลังพุทธปรินิพพาน ท่านได้ทำหน้าที่สำคัญในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ร่วมกับพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน การทำสังคายนาครั้งนี้ ท่านได้ทำหน้าที่เป็นผู้วิสันหาพระวินัย^{๑๗๕๕}

อุบลวรรณา, ภิกษุณี

นางอุบลวรรณาเถรี ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท^{๑๗๕๖} และอรรถกถา^{๑๗๕๗} มีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า เกิดในสกุลเศรษฐี ณ กรุงสาวัตถี บิดามารดาก็ตั้งชื่อว่า อุบลวรรณา เพราะมีผิวพรรณเหมือนดอกกุบลเขียว เมื่อเติบโตใหญ่เข้าสู่วัยสาวแล้ว พระราชาทั้งหลายทั่วชมพูทวีป ต่างพากันส่งทูตไปยังสำนักเศรษฐีขอให้ยกธิดาให้ ทำให้เศรษฐีลำบากใจ เพราะไม่สามารถตอบสนองพระประสงค์ของพระราชาได้ทั้งหมด จึงขอร้องให้นางบวช ซึ่งนางก็ได้ปฏิบัติตามคำของบิดาทุทุกประการ เศรษฐีนั้นก็ทำสักการะแก่นาง นำไปสำนักภิกษุณีแล้วให้บวช

ครั้นบวชได้ไม่นานนัก ถึงเวรดูและโรงอุโบสถ นางจุดประทีปแล้วกวาดโรงอุโบสถ ยืนเพ่งนิมิตเปลวประทีปครั้งแล้วครั้งเล่า ก็สามารถทำสมาธิที่มีเตโชกสิณเป็นอารมณ์ให้บังเกิด กระทำสมาธิเป็นบาท เจริญวิปัสสนา ก็บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยอภิญญาและปฏิสัมภิทา

คราวหนึ่ง นางอุบลวรรณาเถรีได้เที่ยวจาริกไปในชนบท กลับมาแล้วเข้าไปสู่ป่าอันธวัณเวลานั้น พระศาสดายังไม่ทรงห้ามการอยู่ป่าของพวกนางภิกษุณี นางก็ได้พักที่กระท่อมหลังหนึ่งในป่า ชาวบ้านได้ตั้งเตียง กั้นม่านไว้ในป่านั้น ถวายพระเถรีนั้น ส่วนพระเถรีนั้น ก็เข้าไปนิพนธ์บาทในกรุงสาวัตถีออกมาแล้ว

ฝ่ายนั้นทมาณพ ผู้เป็นบุตรของลุงของพระเถรี ได้มีจิตปฏิพัทธ์ตั้งแต่ครั้งที่พระเถรียังเป็นคฤหัสถ์ รู้ข่าวว่าพระเถรีมา จึงเข้าไปสู่ป่าอันธวัณก่อนพระเถรีจะมา จากนั้นก็แอบเข้าไปซ่อนตัวอยู่ใต้เตียง พอเมื่อพระเถรีเข้ากระท่อม ปิดประตู นั่งลงบนเตียง นั้นทมาณพจึงออกมาจากภายใต้เตียง บังคับข่มขืนนางจนสำเร็จความใคร่ แม้จะนางจะร้องขอ ก็ไม่สนใจ กระทำกรรมตามที่ตนปรารถนา แล้วก็หนีไป แต่พอออกจากกระท่อมเหยียบพื้นดินได้ไม่นาน นั้นทมาณพก็ถูกรณีสืบไปบังเกิดในอเวจีมหานรก

หลังจากเกิดเหตุ นางอุบลวรรณาเถรี ได้เล่าเรื่องราวให้ภิกษุณีทั้งหลายทราบ ภิกษุณีก็ได้แจ้งเนื้อความนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายนำกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระศาสดาครัั้นสดับเรื่องนั้นแล้ว ได้ยกเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เป็นกรณีตัวอย่าง ได้วางสิกขาบทห้ามภิกษุณีอยู่ในอวาสาที่ ไม่มีภิกษุ^{๑๗๕๘} ทั้งนี้เพื่อป้องกันอันตรายอันเกิดจากคนบาปในลักษณะอย่างนี้

อุปกะ, ชีวก

ชีวกชื่ออุปกะ เป็นบุคคลแรกที่ได้พบพระพุทธเจ้าในระหว่างทางเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ ขณะเห็นก็รู้สึกได้ถึงความผ่องใสของผิวพรรณ จึงได้ทูลถามด้วยความสงสัยว่า พระองค์บวชอุทิศใคร มีใครเป็นศาสดา ชอบใจธรรมของใคร

^{๑๗๕๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๘/๓๗๘.

^{๑๗๕๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๔๘.

^{๑๗๕๗} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๑๓.

^{๑๗๕๘} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๔๗/๒๘๐.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า พระองค์ครอบงำธรรมทั้งปวง รู้ธรรมทั้งปวง มิแปดเปื้อน ในธรรมทั้งปวง ละธรรมทั้งปวงได้สิ้นเชิง ไม่มีอาจารย์ ไม่มีผู้เสมอเหมือน เป็นพระอรหันต์ เป็นศาสดา ผู้ยอดเยี่ยม ตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง

อุปกาศิวกได้ยินพระดำรัสพระพุทธรเจ้าเช่นนั้น ก็ทูลว่า “อาวุโส ท่านสมควรเป็นพระอนันต ชินะตามที่ท่านประกาศ” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ชนเหล่าใดถึงความสิ้นอาสวะแล้ว ชนเหล่านั้น ย่อมเป็นพระชินะ อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าพระชินะ”^{๑๗๕๙}

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว อุปกาศิวกก็ทูลว่า “อาวุโส ควรจะเป็นอย่างนั้น” โคลงศิระษะแล้วก็เดินสวนทางหลีกไป

ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่า พระพุทธรเจ้าทรงมองเห็นอุปนิสัยของอุปกาศิวกว่า เมื่อเขาได้ สนทนากับพระองค์แล้วก็จักหลีกไป แต่ในอนาคต เมื่ออุปกาศิวกเบื่อหน่ายแล้ว ก็จักกลับมาหาพระองค์ อีก และจักกระทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์^{๑๗๖๐}

อนึ่ง ในอรรถกถามีขณิกาย มูลปณณาสก^{๑๗๖๑} มีรายละเอียดเกี่ยวกับอุปกาศิวกบันทึก ไว้ว่า อุปกาศิวกนั้นอาศัยหมู่บ้านพรานล่าเนื้อ วันหนึ่งนายพรานออกไปล่าเนื้อ ทั้งลูกสาวชื่อจาปาไว้ใน เรือนเพียงลำพัง ครั้นอุปกาศิวกมาที่เรือน ได้รับการต้อนรับเลี้ยงดูจากนางก็เกิดความรักอย่างแรง ถึงกับคิดว่า ถ้าไม่ได้นางมาเป็นภรรยา จะขอตายอยู่ในป่า จึงไม่ยอมกลับไปทีเรือนนายพรานอีกเลย

นายพรานจากไป ๗ วัน กลับมาบ้าน ได้ถามลูกสาวถึงอุปกาศิวก ลูกสาวก็รายงานว่า มา ฉนที่บ้านได้เพียงวันเดียวก็หายไป ไม่กลับมาอีกเลย นายพรานสงสัยจึงได้ตามไปที่ป่า ไปถึงก็เห็นนอน ชมอยู่ จึงได้เข้าไปถามอาการ อุปกาศิวกก็ไม่ยอมตอบ ได้แต่นอนกลิ้งไปมา

นายพรานได้ปลอบโยน และหาหนทางช่วย ขอให้บอกความจริง จะช่วยทุกอย่าง และทำ ให้ทุกอย่าง อุปกาศิวกจึงบอกว่า ตนเองนั้นหลงรักลูกสาวนายพราน ถ้าไม่ได้นางก็จะไม่ขอมีชีวิตอยู่ นายพรานได้ถามว่า รู้ศิลปะอะไรบ้าง เพราะถ้าจะครองเรือน ก็ต้องมีศิลปะวิชาบ้าง อุปกาศิวกไม่รู้ ศิลปะใด ๆ จึงได้พูดกับนายพรานไปว่า ตนยอมทำทุกอย่าง เป็นลูกมีอนายพราน ช่วยขายเนื้อให้ก็ได้

เมื่อเห็นอุปกาศิวกยืนยันเช่นนั้น นายพรานก็หาผ้ามาให้ และจัดแจงแต่งนางจาปาผู้เป็นลูก สาวให้ และเพราะอาศัยการอยู่ร่วมกัน จึงก่อเนตบุตรผู้หนึ่งชื่อสุภัททะ ครั้นอยู่กินนานวันเข้า นางจา ปาก็มักพูดจากระแทกกระทอนอยู่เนื่อง ๆ แม้จะร้องเพลงกล่อมลูกก็หาเนื้อเพลงชนิดเสียดสี ทำให้อุปก ศิวกเกิดความเบื่อหน่าย สุดท้ายก็หนีไปบวชในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า

อุปกาศิวกครั้งได้บวชแล้วก็เพียรพยายาม ไม่นานก็ได้บรรลุอนุคามิผล กระทำกาละแล้วก็ ได้ไปบังเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาส

อูรุเวลกัสสปะ,ชฎิล

อูรุเวลกัสสปะ เป็น ๑ ในชฎิล ๓ พี่น้อง ประกอบด้วย อูรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และค ยากัสสปะ ทั้งหมดเป็นเจ้าลัทธินุชาไฟ มีบริวารรวม ๑,๐๐๐ คน ทั้งหมดตั้งอาศรมอยู่ที่ตำบลอูรุเวลา เสนานิคม^{๑๗๖๒} และเพราะอาศัยอยู่ที่ตำบลอูรุเวลา จึงได้นามบัญญัติว่า อูรุเวลกัสสปะ^{๑๗๖๓} ขณะที่ผู้

^{๑๗๕๙} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑/๑๗.

^{๑๗๖๐} ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๑๕๒.

^{๑๗๖๑} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๒/๔๖๔.

^{๑๗๖๒} วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

น้องอีกสองคนคือคนที่กัสสะปะ ตั้งอาศรมอยู่ใกล้แม่น้ำ จึงได้ชื่อว่า นทีกัสสะปะ ส่วนผู้น้องสุด ตั้งอาศรมอยู่ที่ตำบลคยา จึงได้นามว่า คยากัสสะปะ^{๑๗๖๔}

พระพุทธเจ้าเสด็จทรงมานชฎิล ๓ พี่น้อง ทรงใช้ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ถึง ๓,๕๐๐ วิธี^{๑๗๖๕} นับตั้งแต่ปาฏิหาริย์ที่โรงบูชาไฟ ปาฏิหาริย์เรื่องท้าวสักกะ ท้าวสัทหมบตีพรหมมาบำรุงพระพุทธเจ้า กระทั่งปาฏิหาริย์เรื่องน้ำท่วม แต่ชฎิลก็ยังถือตนว่าเป็นพระอรหันต์ กระทั่งพระผู้มีพระภาคตรัสเตือนว่า ท่านไม่ใช่พระอรหันต์ ปฏิบัติที่ปฏิบัติอยู่ก็ไม่ใช่ทางเป็นเหตุให้บรรลุพระอรหันต์ ทำให้ชฎิลเกิดความสลดใจ หมอบกราบแทบพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา^{๑๗๖๖}

หลังจากอรุเวลกัสสะปะยอมทิ้งบริวารชฎิลบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ได้ส่งข่าวต่อๆ ให้คยากัสสะปะ และนทีกัสสะปะได้ทราบตามลำดับ และทั้งหมดได้มารวมตัวกัน เมื่อได้ทราบความจริงทั้งหมดแล้ว ต่างก็สละบริวารชฎิลทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรท่ามกลางภิกษุผู้เคยเป็นชฎิล ๑,๐๐๐ รูป กระทั่งได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

การที่ชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมบริวารได้หันมานับถือ และบวชในพระพุทธศาสนา สร้างคุณูปการแก่พระพุทธเจ้าในการวางรากฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธเป็นอย่างดี เพราะพระเจ้าพิมพิสาร พร้อมด้วยชาวเมือง ล้วนต่างก็นับถือชฎิล ๓ พี่น้อง ทำให้ง่ายต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ชาวเมืองไม่มีความคลางแคลงใจอีกต่อไป

อนึ่ง อรุเวลกัสสะปะ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีบริวารมาก^{๑๗๖๗}

อุกกามุขราชกุมาร,

พระอุกกามุขราชกุมาร เป็น ๑ ใน ๔ พระราชโอรสของพระเจ้าโอกกากราช ได้แก่ พระอุกกามุขราชกุมาร พระกรกัณฐราชกุมาร พระหัตถินิกราชกุมาร พระสินีปุรราชกุมาร ที่ถูกเนรเทศให้ออกจากเมือง พร้อมด้วยพี่สาว น้องสาวอีก ๕ พระองค์ ทั้งหมดไปตั้งเมืองใหม่ที่ราวป่าสักใหญ่ริมฝั่งสระโบกขรณี เริงเขาหิมพานต์ และถือเป็นต้นกำเนิดศากยวงศ์ในเวลาต่อมา^{๑๗๖๘}

อุคคคหบดี

อุคคคหบดี อาศัยอยู่ที่บ้านหัตถิกาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี

อุคคคหบดี ปรากฏในพระสูตรหลายแห่ง แต่ละแห่งมีเนื้อความเกี่ยวข้องกับการเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะทรงประทับอยู่ ณ สถานที่ต่าง ๆ เพื่อทูลถามปัญหาบ้าง เพื่อฟังธรรมบ้าง หรือบางครั้งก็ปรากฏเรื่องราวพระผู้มีพระภาคเสด็จไปหาที่คฤหาสน์บ้าง ทำให้ได้มีโอกาสถามปัญหา และฟังธรรมอยู่เนืองๆ ดังตัวอย่างจะกล่าวต่อไป

^{๑๗๖๓} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘๖/๒๗๗.

^{๑๗๖๔} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘๗/๒๗๗.

^{๑๗๖๕} วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๓/๖๓.

^{๑๗๖๖} วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๑/๖๑.

^{๑๗๖๗} อัง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๒๔/๒๙.

^{๑๗๖๘} ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๗/๘๒.

ในเวสาลีสูตร^{๑๗๖๙} ขณะพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ก็ได้เข้าเฝ้าทูลถามปัญหาเกี่ยวกับเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน อะไรเป็นเหตุให้ปรินิพพานในปัจจุบัน ต่อปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคได้ชี้ให้เห็นว่า เหตุที่ไม่ทำให้ปรินิพพานในปัจจุบัน เพราะยังมีใจกำหนด ยินดี เพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบ

ในมณฑปทาสีสูตร^{๑๗๗๐} พระผู้มีพระภาคได้ถือบาตรเสด็จเข้าไปในเรือนของคหบดี เมื่อประทับนั่งแล้ว อุคคคหบดีก็ได้ถวายอภิวาท จากนั้นก็กราบทูลว่า เคยได้ยินพระดำรัสตรัสว่า ผู้ให้ของชอบใจ ย่อมได้ของชอบใจ จึงได้ถวายของต่าง ๆ เช่น ของเคี้ยวชื่อสาละปุปผกะบัง เนื้อสุกรอย่างดีบ้าง, นาลิยสาเกตอดบ้าง, ผ้าทอที่แคว้นกาสิบ้าง, บัลลังก์ที่ลาดด้วยผ้าโกเชาว์บ้าง, เตียงไม้จันทร์ราคาเกิน ๑ แส่นกหาปณะบ้าง เป็นต้น ซึ่งบางอย่างไม่ควรแก่พระผู้มีพระภาค แต่ก็ทรงอนุเคราะห์แก่คหบดี

อนึ่ง ด้วยความที่อุคคคหบดี ได้ถวายสิ่งที่น่าชอบใจนี้เอง จึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในฐานะผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลาย ผู้ถวายโภชนะเป็นที่น่าชอบใจ^{๑๗๗๑}

ในปฐมอุคคสูตร^{๑๗๗๒} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสยกย่องอุคคคหบดีว่า ประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ ประการ ไม่เคยปรากฏมาก่อน ได้แก่ ๑) เห็นพระพุทธเจ้าแต่ไกล ก็เลื่อมใส ๒) มีจิตเลื่อมใสแล้ว ได้เข้าไปนั่งใกล้ ได้ฟังอนุปพิภกา บรรลุธรรม หมดความกลางแคลงใจในพระรัตนตรัย ๓) มีภรรยา ๔ คน เมื่อประพฤติพรหมจรรย์แล้ว บอกภรรยาให้กลับไปยังเรือนตระกูล หรือแม่ได้มอบภรรยาให้ชายอื่นตามที่ปรารถนา ก็ไม่รู้สึกรว่าจิตหวนไหว ๔) ตระกูลมีทรัพย์พร้อม ได้นำมาจำแนกแจกจ่ายแก่ผู้มีศีล มีกัลป์ยามธรรม ๕) เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุใด ก็นั่งใกล้ด้วยความเคารพ ๖) ท่านแสดงธรรมให้ฟัง ก็ตั้งใจฟังโดยเคารพ หากท่านไม่แสดงธรรมให้ฟัง อุคคคหบดีก็เป็นฝ่ายแสดงธรรมให้ท่านฟัง ๗) เหวตมาบอกว่าธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ก็ไม่รู้สึกรว่าใจ เพราะรู้แจ้งด้วยตนเองแล้วว่า ธรรมพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว และ ๘) ไม่เล็งเห็นสิ่งโยชน์อะไรที่ตนยังละไม่ได้

อุคคคหบดี เมื่อถึงแก่กรรมแล้ว ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า เข้าถึงชั้นกามโมมัย^{๑๗๗๓} หมายถึง กายเทพ หรือพรหมกายของผู้ได้บำเพ็ญมานสมาบัติแล้วบังเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสด้วยอำนาจมาน

อุคคคหบดี

อุคคคหบดี มีปรากฏในภลลิกาทีสูตร^{๑๗๗๔} ความระบุแต่เพียงว่า เป็น ๑ ในคหบดีผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ คือ ๑) เลื่อมใสไม่หวนไหวในพระพุทธเจ้า ๒) เลื่อมใสไม่หวนไหวในพระธรรม ๓) เลื่อมใสไม่หวนไหวในพระสงฆ์ ๔) อริยศีล ๕) อริยญาณ และ ๖) อริยวิมุตติ เป็นผู้เชื่อมั่นในพระตถาคต เห็นอมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมอยู่

^{๑๗๖๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๔/๑๕๐.

^{๑๗๗๐} อ.ป.ป.จ. (ไทย) ๒๒/๔๔/๖๙.

^{๑๗๗๑} อ.จ. (ไทย) ๒๐/๒๕๓/๓๒.

^{๑๗๗๒} อ.อ. (ไทย) ๒๓/๒๑/๒๕๗.

^{๑๗๗๓} อ.ป.ป.จ. (ไทย) ๒๒/๔๔/๗๒.

^{๑๗๗๔} อ.จ. (ไทย) ๒๒/๑๒๐/๖๔๑.

ในอังคตฺรนิกาย เอกกนิบาต^{๑๗๗๕} ระบุว่า ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายผู้ปฏิบัติภาวนาพระสงฆ์

อุคคตสรีระ, พราหมณ์

อุคคตสรีระพราหมณ์ ปรากฏในทุติยอัคคิสูตฺร^{๑๗๗๖} ความระบุว่า อุคคตสรีระพราหมณ์ ตระเตรียมมหาภัย โศก ๕๐๐ ตัว ลูกโศก ๕๐๐ ตัว ลูกโศกตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว และ แกะ ๕๐๐ ตัว ถูกลำไปผูกไว้ที่หลักเพื่อการบูชาภัย จากนั้นพราหมณ์ก็เข้าไปสนทนากับพระผู้มีพระภาคว่า การก่อไฟ การปักหลักบูชาภัย ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

พระผู้มีพระภาคมิได้คัดค้าน เพียงแต่ตรัสตอบว่า พระองค์ก็เคยได้ยินว่า การก่อไฟ การปักหลักบูชาภัย ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ทำให้พราหมณ์เข้าใจผิดคิดว่า ความเห็นของตนกับความเห็นของพระพุทธเจ้าสอดคล้องกัน

พระอานนท์เห็นว่าพราหมณ์ถามไม่ถูกต้อง จึงแนะนำให้พราหมณ์ถามใหม่ว่า ขณะนี้ตนเองกำลังจะก่อไฟ ประสงค์จะบูชาภัย ขอให้พระผู้มีพระภาคตรัสเตือน พร่ำสอนเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน เมื่อพราหมณ์ได้ถามพระพุทธเจ้าใหม่ตามคำแนะนำของพระอานนท์ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เมื่อบุคคลจะก่อไฟ ปักหลักบูชาภัย ก่อนจะบูชาอ้อมเงือกส์ตรา ๓ ชนิด คือคัสตราทางกาย ทางวาจา และทางใจที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล จึงควรละกรรมเว้นคัสตราทั้ง ๓ ชนิดนั้น นอกจากนั้นควรละเว้นไฟ ๓ กอง ได้แก่ ไฟคือราคะ โทสะ และโมหะ ละเว้นได้แล้วอย่าไปสู้อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก จากนั้นควรบูชาไฟ ๓ กอง คือ ๑) บิฑามารดา ๒) บุตรภรรยา ทาส กรรมกร และ ๓) สมณพราหมณ์

อุคคตสรีระพราหมณ์ ได้ฟังเทศนาจบลง เกิดความเลื่อมใส แสดงตนเป็นอุบาสก เข้าถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต พร้อมสั่งให้ปล่อยสัตว์ที่จะนำบูชาภัยเหล่านั้นทั้งหมด เลิกพิธีบูชาภัยตั้งแต่นั้น

อุคคเสนะ, บุตรเศรษฐี

อุคคเสนะ เป็นบุตรเศรษฐี พระผู้มีพระภาคตรัสปรารภถึงพระคาถาว่า เธอจงเป็นผู้ปล่อยวางอดีต อนาคต และปัจจุบัน จงเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพ เธอผู้มีใจหลุดพ้นในธรรมทั้งปวงแล้ว จักไม่เข้าถึงชาติ และชราอีกต่อไป^{๑๗๗๗} ความในอรรถกถา^{๑๗๗๘} มีรายละเอียดพอสังเขปเพิ่มเติมดังนี้

อุคคเสนบุตรเศรษฐี ไปดูการแสดงกายกรรมโลดโผน ขณะที่ยืนดูอยู่นั้นก็เกิดต้องตาต้องใจ สาวนักแสดงคนหนึ่ง ถึงขนาดว่า ถ้าไม่ได้นางมาครอบครอง จะไม่ขอมีชีวิตอยู่อีกต่อไป ยิ่งเมื่อเรื่องราวได้ทราบถึงเศรษฐีผู้เป็นบิดามารดาแล้ว ยิ่งได้รับการคัดค้านอย่างหนัก ด้วยเห็นว่า หญิงนักแสดงผู้นั้นไม่เหมาะสมกับฐานะตระกูลของตน บุตรชายจึงยื่นคำขาด ขอตายสถานเดียว ทำให้ฝ่ายบิดามารดาต้องยอม และได้ไปเจรจาของให้พ่อของฝ่ายหญิงยินยอมยกลูกสาวให้มาอยู่ในเรือน

^{๑๗๗๕} อัง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๕๔/๓๒.

^{๑๗๗๖} อัง.สตตก.(ไทย) ๒๓/๔๗/๗๐.

^{๑๗๗๗} ชุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๔๘/๑๔๑.

^{๑๗๗๘} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๔/๓๐๒.

บิดาของฝ่ายหญิงไม่ยินยอม และได้ยื่นเงื่อนไขเสนอไปว่า ถ้าบุตรชายของเศรษฐีสามารถเที่ยวไปกับคณะแสดงของลูกสาวได้ จึงจะยอมรับ จึงเป็นอันตกลงว่า ฝ่ายอุคคเสนบุตรเศรษฐีต้องเป็นฝ่ายยอม ออกจากบ้าน เที่ยวไปกับคณะแสดง แม้ผู้เป็นพ่อจะคัดค้านไม่เห็นด้วยก็ตาม

อุคคเสน บุตรเศรษฐีเมื่อได้มาอยู่กับลูกสาวนักแสดงแล้ว ก็เที่ยวไปกับคณะแสดงตามบ้านและนิคม อาศัยการอยู่ร่วมกัน ก็ได้บุตรชายคนหนึ่ง กาลต่อมา ชีวิตครอบครัวก็เริ่มมีปัญหา และฝ่ายหญิงก็มักจะหาเรื่องพูดเยาะเย้ยบุตรเศรษฐีอยู่เนืองๆ ทำให้บุตรเศรษฐีไม่พอใจ สุดท้ายเพื่อต้องการชมนาง จึงได้ขอเรียนวิชาศิลปะการแสดงกับพ่อตา กระทั่งมีความรู้ มีความสามารถในการแสดงไม่แพ้กัน

วันหนึ่ง เขาเปิดการแสดงอยู่ที่เมืองราชคฤห์ พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นปารมีญาณของเขา จึงได้เสด็จผ่านไป จังหวะที่มหาชนกำลังชมการแสดงอย่างโลดโผนอยู่นั้นเอง เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไป ด้วยพุทธานุภาพ ไม่มีใครดูการแสดงของอุคคเสนเลย สายตาทุกคนมาจับอยู่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น ทำให้อุคคเสนรู้สึกผิดหวัง และน้อยใจ

พระผู้มีพระภาคทราบความคิดของเขา จึงรับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานะไปบอกให้อุคคเสนแสดงศิลปะของเขา ภายหลังเสด็จศิลปะเสร็จ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระคาถาดังกล่าวแล้วข้างต้น จบพระคาถา อุคคเสนบุตรเศรษฐีได้บรรลุพระอรหันต์บนปลายไม้ นั่นเอง ลงจากไม้ ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ก็ทูลขออุปสมบท

อุคคาหมานะ, ปริพาชก

ปริพาชกชื่อ อุคคาหมานะ ปรากฏในสมณมณฑกสูตร^{๑๗๗๙} ความโดยสังเขปว่า อุคคาหมานะ กับปริพาชกประมาณ ๕๐๐ คน พร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ อาศัยอยู่ในอารามของพระนางมัลลิกาเทวี อันเป็นสถานที่แสดงลัทธิ

ครั้งนั้น ช่างไม้ชื่อปัญจิงคะ ออกจากกรุงสาวัตถีเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาค แต่เนื่องจากเห็นว่า ยังไม่ถึงเวลาที่เหมาะสม จึงได้เข้าไปหาอุคคาหมานปริพาชกก่อน ถือโอกาสสนทนาเรื่องราวต่าง ๆ โดย ๑ ในเรื่องนั้น คือ อุคคาหมานะได้กล่าวถึงแนวคำสอนของตนเองว่า ใครก็ตามที่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้ ถือว่าเป็นผู้เพียรพร้อมด้วยกุศล เป็นผู้บรรลุธรรมชั้นสูง ไม่มีผู้ใดเทียบได้ ธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ไม่ทำความชั่วทางกาย ๒) ไม่ทำความชั่วทางวาจา ๓) ไม่ดำริความดำริชั่ว และ ๔) ไม่ประกอบอาชีพชั่ว

นายช่างไม้ไม่ได้คัดค้าน ไม่ได้เห็นด้วย แต่ได้เก็บข้อสนทนาเหล่านี้ ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เด็กน้อยไร้เดียงสา ก็ถือว่าเป็นผู้เพียรพร้อมด้วยกุศล มีกุศลยอดเยี่ยม บรรลุธรรมชั้นสูง ไม่มีใครเทียบได้เหมือนกัน เพราะเด็กไร้เดียงสาเหล่านั้น ก็ไม่ได้ทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ และไม่ได้ประกอบอาชีพชั่วใด ๆ เช่นกัน จากนั้นจึงทรงแสดงเสขธรรม ๑๐ ประการ มีศีลที่เป็นกุศล เป็นต้น

อุชชโสภิตะ, พระ

^{๑๗๗๙} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๐/๓๐๗.

พระอุชชโสภิตะ เป็น ๑ ใน ๔ ซึ่งเป็นตัวแทนของภิกษุชาวปราจีนที่ได้รับการคัดเลือกให้ทำหน้าที่พิจารณาอิทธิกรรมด้วยอุพพาหิกวิธี^{๑๗๘๐} ประกอบด้วย พระสัพพกามี พระสาหะ พระอุชชโสภิตะ และพระวาสภคามิกะ

อุพพาหิกวิธี คือ วิธีระงับอิทธิกรรม ในกรณีที่ประชุมสงฆ์มีความไม่สะดวกด้วยเหตุบางอย่าง สงฆ์จึงเลือกภิกษุบางรูปในที่ประชุม นั้น ตั้งเป็นคณะทำงานแล้วมอบเรื่องให้นำไปวินิจฉัย ในกรณีนี้เป็นเรื่องวัตถุ ๑๐ ประการที่ภิกษุชาววัชชีได้ยกขึ้นแสดง

อุชชยะ, พราหมณ์

อุชชยะพราหมณ์ ปรากฏในอุชชยสูตร^{๑๗๘๑} ความระบุว่า อุชชยะพราหมณ์ ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้ทูลถามกรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญของพวกพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์ไม่ได้สรรเสริญทุกอย่าง และก็ไม่ได้ตำหนิเสียทุกอย่าง จากนั้นก็ทรงแยกแยะว่า ยัญที่มีการฆ่าสัตว์ต่าง ๆ หรือทำให้สัตว์ต่าง ๆ เดือดร้อน ทรงติเตียน ส่วนยัญที่ทำโดยไม่เบียดเบียนสัตว์ เช่น อาหารถวายตามฉลาก ยัญที่บูชาตามลำดับตระกูล เป็นต้น พระองค์สรรเสริญ

ในอุชชยสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย^{๑๗๘๒} ระบุพราหมณ์ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค จากนั้นได้กราบทูลขอให้ทรงแสดงธรรมที่จะอำนวยผล เพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้ เพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้า

ธรรมที่เกื้อกูลในภพนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม ๔ ประการ ประกอบด้วย ๑) อุฏฐานสัมปทา ๒) อารักขสัมปทา ๓) กัลยาณมิตตตา และ ๔) สมชีวิตา จากนั้นทรงแนะนำให้ป้องกันทางเสื่อมทรัพย์ ๔ ประการ ได้แก่ ๑) เป็นนักเลงหญิง ๒) เป็นนักเลงสุรา ๓) เป็นนักเลงการพนัน และ ๔) เป็นผู้มิดรชั่ว สหายชั่ว เพื่อนชั่ว ส่วนธรรมที่เกื้อกูลในภพหน้า ทรงแสดงธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ๑) สัทธาสัมปทา ๒) สีลสัมปทา ๓) จาคสัมปทา และ ๔) ปัญญาสัมปทา

อุตติยะ, พระ

พระอุตติยะ เป็น ๑ ในพระเถระที่ทรงพระวินัยสืบต่อๆ กันมาในเกาะตามพปณนิ ประกอบด้วย พระมหินทะ พระอภิกษิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ^{๑๗๘๓} ส่วนในสังยุตตนิกาย มีพระสูตร^{๑๗๘๔} พรรณนาความพระอุตติยะเข้าเฝ้ากราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อ เพื่อที่จะได้ปลีกวิเวกแต่เพียงผู้เดียว

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนให้พระอุตติยะทำเบื้องต้นแห่งกุศลธรรม (ศีล) ให้หมดจดก่อน จากนั้นจึงเจริญสติปัญญา ๔ ประการ ได้แก่ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธรรมมานุปัสสนา ทำได้เช่นนี้ ก็จะถึงพระนิพพาน ถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์

พระอุตติยะรับโอวาทแล้ว ได้ปลีกอยู่เพียงลำพัง ขวนขวายไม่นาน ก็ได้บรรลุพระอรหันต์

^{๑๗๘๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๕๖/๔๑๒.

^{๑๗๘๑} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๙/๖๔.

^{๑๗๘๒} อง.อุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๕/๓๔๔.

^{๑๗๘๓} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๐๒/๒๐๖.

^{๑๗๘๔} อุตติยสูตร ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๒/๒๓๗.

อุตตรา, อุบาสิกา

นางอุตตรา เป็นธิดาของปุณณเศรษฐี^{๑๗๘๕} แต่แต่งงานกับลูกชายของสุมนเศรษฐี ซึ่งเป็นคนไม่มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา เมื่อมาอยู่ในเรือนสามี นางไม่ได้สักว่าให้ทาน แม้เวลาเข้าพรรษาก็ไม่ได้มีโอกาสได้รักษาศีลอุโบสถ ทำให้นางทุกข์ใจ จึงได้ส่งข่าวให้มารดาบิดาได้รับทราบ

ต่อมานางได้ขอให้มารดาบิดาส่งเงินมาให้ ๑๕,๐๐๐ กหาปณะ ครั้นได้มาแล้ว ได้จ้างหญิงคนิกาศื่อสิริมาทำหน้าที่ปรนนิบัติสามี ส่วนตนขอให้ทาน รักษาศีลตลอดระยะเวลาภายในพรรษาที่เหลืออยู่

นางสิริมา เมื่อมาอยู่ปรนนิบัติลูกชายปุณณเศรษฐีนานเข้า ก็เกิดความรู้สึกหึงหวง คิดว่าตนเองเป็นใหญ่ในเรือน วันหนึ่งเกิดอาการหึงหวงนางอุตตรากระทั่งล้มตัว ได้เอาน้ำมันเดือดเทรดบนศีรษะนางอุตตรา แต่ก็ไม่ได้รับอันตรายอะไร ด้วยข้าทาสบริวารได้ช่วยเหลือไว้ทัน นางอุตตราสำนึกผิดได้ขอร้องให้นางอุตตราอดโทษให้ แต่นางไม่ยอม และแนะนำให้ไปขอให้พระผู้มีพระภาคยกโทษให้แทน

นางสิริมาได้ทำตามคำแนะนำของนางอุตตราทุกประการ ได้เข้าไปหาพระผู้มีพระภาค และขอให้ทรงอดโทษให้ พระผู้มีพระภาคได้ทรงอดโทษให้ พร้อมกับแสดงธรรมเรื่องการเอาชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ เอาชนะคนไม่ดีด้วยความดี เอาชนะคนตระหนี่ด้วยด้วยการให้ เอาชนะคนพูดเท็จด้วยคำจริง จบพระเทศนา นางสิริมาได้บรรลุโสดาบัน

อุพพีเทวี, พระนาง

พระนางอุพพีเทวี ปรากฏในอัสสกะชาดก^{๑๗๘๖} ความในอรรถกถา^{๑๗๘๗} ระบุว่า ทรงเป็นพระมเหสีของพระราชาปกครองอยู่ในพระนครปาฏลี แคว้นกาสิ ทรงเป็นที่รักโปรดปรานของพระราชายิ่งนัก ต่อมาพระนางสวรรคต ทำให้พระเจ้าอัสสกะทรงเสียพระทัยมาก ถึงกับไม่ยอมพระราชทานเพลิงศพพระนาง รับสั่งให้ตองเอาไว้ แล้วนำไปประดิษฐานบนแท่น

ฤาษีคนหนึ่งตรวจดูโลกด้วยทิพจักขุ เห็นพระราชาผู้ทรงเศร้าโศกอยู่ เห็นว่า ควรจะเป็นที่พึ่งให้กับพระองค์ จึงได้เหาะมานั่งเหนือแท่นในพระอุทยาน พระราชาหลังจากทรงทราบข่าวแล้ว ก็ได้เสด็จไปเยี่ยม พร้อมทั้งปรับทุกข์เรื่องพระมเหสีให้ฤาษีทราบ

ฤาษีได้แสดงให้เห็นว่า ขณะนี้พระมเหสีได้ไปบังเกิดเป็นหนอนมูลโค จากนั้นก็เรียกนางมาด้วยอำนาจฤทธิ์ พร้อมทั้งให้พระราชาได้ซักถาม นางหนอนได้ตอบตามความเป็นจริงว่าชาติก่อนนางเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอัสสกะ ด้วยความหลงในรูป ตายไปแล้วได้บังเกิดในหนอนมูลโค พระราชาเป็นพระสวามีในชาติก่อน แต่เดี๋ยวนี้ต่างภพแล้ว พระเจ้าอัสสกะไม่ได้เป็นอะไรกันแล้ว จะเอาเลือดในลำคอมาล้างเท้าของหนอนโคมัยผู้เป็นผัวก็ไม่รู้สึกอะไร

พระเจ้าอัสสกะได้สดับนางหนอนมูลโคกล่าวอย่างนั้นก็เกิดความสลดพระทัย สร้างจากความโศกเศร้า รับสั่งให้ย้ายพระศพของพระเทวีออกไป ทรงสนทนากับพระเศียรแล้วไหว้ฤาษี เสด็จเข้าไปในพระนคร ทรงอภิเษกสตรีอื่นเป็นอัครมเหสี ครองราชย์สมบัติโดยธรรม

^{๑๗๘๕} อ.เอก.(ไทย) ๑/๒/๑๓๕.

^{๑๗๘๖} ข.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๓/๙๔.

^{๑๗๘๗} ข.ชา.อ.(ไทย) ๓/๓/๓๐๕.

องคฺลิมาล

ดฺวอหิงสกะ

โอกกการาช,พระเจ้า

พระเจ้าโอกกการาช ถือเป็นบรรพบุรุษของเจ้าศากยะทั้งหลาย พระผู้ที่มาสร้างเมืองที่ป่าสัก และสถาปนาเมืองกบิลพัสดุ์ขึ้น ก็คือพระราชโอรส และพระราชธิดาของพระเจ้าโอกกการาช ซึ่งถูกเนรเทศออกจากเมือง ด้วยเหตุพระเจ้าโอกกการาชได้ยกราชสมบัติให้กับพระโอรสซึ่งเกิดจากมเหสีรอง เพื่อป้องกันปัญหาตามมาในภายหลัง จึงโปรดให้พระราชโอรสและพระราชธิดาทั้งหมดออกจากเมือง

ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๗๘๘} ระบุว่า พระเจ้าโอกกการาชมีพระมเหสี ๕ พระองค์ คือ พระนางหัตถา พระนางจิตตา พระนางขันตุ พระนางชาลินี พระนางวิสาขา พระมเหสีองค์ใหญ่มีโอรส ๔ พระองค์ คือ เจ้าชายโอกกามุขะ เจ้าชายกาทันทะ เจ้าชายหัตถินิกะ เจ้าชายนิปุระ มีพระธิดา ๕ พระองค์ คือ เจ้าหญิงปิยา เจ้าหญิงสุปิยา เจ้าหญิงอานันทา เจ้าหญิงวิฆาตา เจ้าหญิงวิฆิตเสนา ครั้นพระมเหสีใหญ่ได้พระโอรสพระธิดา ๙ องค์แล้ว ก็สิ้นพระชนม์

พระมเหสีรองจึงทรงนำราชธิดาซึ่งยังสาว ทั้งมีรูปโฉมงดงามองค์อื่นมาตั้งไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี ต่อมาพระนางได้ประสูติพระโอรสองค์หนึ่ง พระญาติชานานพระนามว่าขันตุกุมาร ครั้นประสูติได้ ๕ วัน พวกนางนมได้ตกแต่งพระขันตุกุมารนำมาเฝ้าพระราชบิดา พระราชาทรงยินดีได้พระราชทานพรแต่พระอัครมเหสี พระนางจึงทรงปรึกษากับบรรดาพระญาติทูลขอราชสมบัติให้แก่พระโอรส แรกเริ่มพระราชบิดาทรงพิโรธ ไม่พอพระทัย แล้วไม่พระราชทานตามที่พระมเหสีทูลขอ พระอัครมเหสีประเล้าประโลมพระราชบิดาในที่ลับบ่อยๆ ครั้นให้ทรงพอพระทัยแล้ว ทูลวิงวอนซ้ำแล้วซ้ำอีก พร้อมทั้งยกพระราชดำรัสที่เคยตรัสไว้แล้วว่า เป็นกษัตริย์ตรัสแล้วไม่ควรคืนคำ กระทั่งทรงยอมตามทีพระนางทูลขอ

พระเจ้าโอกกการาชได้เรียกพระโอรสทั้งหลายมา พร้อมกับตรัสเล่าเรื่องราวให้พระราชโอรสและพระราชธิดาทราบทั้งหมด พร้อมกับขอร้องให้ออกจากเมือง ต่อเมื่อพระองค์สว่างลับไปแล้ว จึงขอให้พระราชโอรสมาครองราชสมบัติ จากนั้นก็ทรงส่งไปกับอำมาตย์ ๘ คน พระราชกุมารเหล่านั้นได้พาพระพี่นางพระน้องนางออกจากพระนครพร้อมด้วยจตุรงคเสนา พวกชาวพระนครรู้ว่าพระกุมารจะเสด็จมาครองราชสมบัติเมื่อพระบิดาสวรรคตแล้ว จึงต่างพากันออกติดตามไปอุปัฏฐากพระกุมารเหล่านั้นเป็นจำนวนมาก

พระราชกุมารทั้งหลายทรงดำริว่า พลนิกายมีมาก หากเราจะยกไปตีพระราชบิดาใกล้เคียงเมืองหนึ่งเมืองใดซึ่งเอาบ้านเมืองชนบททั้งหมดก็จะพ่ายแพ้เรา แต่ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติที่ได้มา เพราะเบียดเบียนผู้อื่นชมพูทวีปก็กว้างใหญ่ เราจะสร้างนครในป่า จึงพากันเสด็จบ้นหน้าไปยังป่าหิมพานต์

พระราชกุมารแสวงหาที่จะสร้างพระนคร ที่ป่านั้นมีพระดาบสชื่อกบิละ มีตบะแรงกล้าอาศัยอยู่ในป่าไม้สาเกตใกล้ฝั่งโบกขรณี ณ ป่าหิมพานต์พระราชกุมารไปถึงที่อยู่ของดาบสนั้น ดาบสเห็นพระราชกุมารเหล่านั้นจึงถาม ครั้นทราบเรื่องราวทั้งหมด จึงได้ทำการอนุเคราะห์พระราชกุมาร

เหล่านั้นด้วยการซื้อภูมิภาคให้ว่า ภูมิภาคนี้ เป็นพื้นปฐพีอันล้ำเลิศ จึงให้สร้างพระนคร ณ ที่นั้น

ครั้งนั้น พระดาบสได้ทูลพระราชกุมารว่า หากพระองค์จะสร้างพระนครใช้ชื่อของข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็ยินดี พระราชกุมารทรงรับคำดาบส พระดาบสกล่าวว่า แม้บุตรคนจันทาลสถิตอยู่ในที่นี้ ก็จะข่มขี่พระเจ้าจักรพรรดิด้วยกำลังได้ แล้วกราบทูลให้สร้างพระราชมณฑลเศียรสร้างพระนคร ณ ที่ตั้งอาศรม ครั้นดาบสถวายที่นั้นแล้ว ตนเองก็สร้างอาศรมอาศัยอยู่ ณ เขิงเขาไม้ไผ่กลั่น จากนั้นพระราชกุมารทั้งหลายจึงสร้างพระนคร ณ ที่นั้นให้จารึกชื่อว่า กบิลพัสดุ์ เพราะกบิลดาบสประสิทธิ์ให้

บทที่ ๔

การวิเคราะห์คตินิยมการตั้งชื่อบุคคลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๔.๑ แนวคิดและทฤษฎีการตั้งชื่อบุคคล

๔.๑.๑ แนวคิดทั่วไป

การตั้งชื่อเป็นส่วนหนึ่งของการใช้ภาษา แม้แรกเริ่มจะไม่มีกฎหมายหรือข้อบังคับใดๆ เกี่ยวกับการตั้งชื่อก็ตาม วัฒนธรรมในการตั้งชื่อบางวัฒนธรรม เช่น ชาวฮิว, ชาวเซอร์เบีย, ชาวไต้หวัน, ชาวซาฮาราในทวีปแอฟริกา, ชาวจีนโบราณ, ชาวกรีซโบราณ เป็นต้น มีการตั้งชื่อเด็กที่เกิดมาให้ความหมายในทางน่าเกลียด หรือชั่วร้าย (apotropaic names)^{๑๗๘๙} เพื่อหลอกให้ภูตผีปิศาจคิดว่าเด็กน่าตาน่าเกลียด น่ากลัว ไม่มารบกวน ทั้งนี้เนื่องจากมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องภูตผีปิศาจที่สามารถสร้างหรือทำลายชีวิตหลังกำเนิดได้ไม่นาน ซึ่งแท้จริงแล้วเป็นผลมาจากความไม่เจริญทางการแพทย์

ผู้ตั้งชื่อให้แก่เด็ก มักเป็นบิดามารดา พระภิกษุ ญาติผู้ใหญ่ ผู้รู้ หรือผู้เกี่ยวข้องกับเด็ก

ในส่วนวัฒนธรรมอินเดียโบราณ ปรีชา ช่างขวัญยืน ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ในคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ของอินเดียโบราณ กล่าวถึงการตั้งชื่อว่า พิธีการตั้งชื่อกำหนดเมื่อเด็กอายุได้ ๑๐-๑๒ วัน หรือวันพระจันทร์เต็มดวง วันฤกษ์ดี ชื่อของพราหมณ์ให้เกี่ยวกับสิ่งมงคล กษัตริย์เกี่ยวกับอำนาจ ไวศยะเกี่ยวกับความมั่งคั่ง ศูทรเกี่ยวกับสิ่งต่ำๆ อันน่าเกลียดเหยียดหยาม ชื่อที่เป็นลักษณะเด่นของพราหมณ์คือชื่อที่สื่อถึงความเจริญ กษัตริย์สื่อถึงการพิทักษ์รักษา ไวศยะ สื่อถึงความมั่งคั่ง ศูทร สื่อถึงการรับใช้ ชื่อสตรีต้องมีความหมายที่น่ายินดี ไม่แข็งกระด้าง ความหมายไปทางเรียบริ้อย มีเสน่ห์ มีโชค และลงท้ายด้วยทิมสระ คือสระเสียงยาว^{๑๗๙๐}

จากตัวอย่างสะท้อนให้เห็นว่า คตินิยมในการตั้งชื่อ ยังคงมีอิทธิพลต่อสังคมอินเดียนับตั้งแต่ก่อนพุทธกาล โดยเฉพาะชนชั้นกษัตริย์ และพราหมณ์ ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระนางสิริมหามายาประสูติพระราชโอรสได้แล้ว ๕ วัน ก็มีการอัญเชิญพราหมณ์ ๑๐๘ มาเลี้ยงอาหาร เสร็จแล้วได้คัดเลือกตัวแทนพราหมณ์ให้เหลือ ๘ คน เป็นผู้ทำหน้าที่ทำนายลักษณะพระกุมาร และมีพิธีขนานพระนามพระกุมารว่า สิทธิตถะ เพราะทรงทำความสำเร็จประโยชน์แก่โลกทั้งปวง^{๑๗๙๑}

จากหลักการดังกล่าวข้างต้น หากพิจารณาชื่อบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกดังกล่าวแล้วในบทที่ ๓ หากจำแนกประเภทตามวรรณะทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ ไวศยะ ศูทร พอมิตัวอย่างประกอบ ดังต่อไปนี้

๑. **กลุ่มวรรณะกษัตริย์** ชื่อมีลักษณะเกี่ยวกับอำนาจ การพิทักษ์ รักษา เช่น พรหมทัต, ปเสนทิโกศล, สุริยกุมาร, ยุธัญชัยกุมาร, พระเจ้าเอกราช, พระเจ้ายุดิฐิฐิละ, พระเจ้าอชาตศัตรู, พระเจ้าโกรัพพะยะ, พระเจ้าโอกกากราช, พระเจ้ากัปปินะ, พระเจ้าสรรพทัต, พระเจ้าชนสันธะ,

^{๑๗๘๙} “Naming Culture”, [online]: https://en.wikipedia.org/wiki/Apotropaic_magic (February 27, 2018).

^{๑๗๙๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน, “ชื่อเสียงเรียงนาม”, *วิพากษ์การใช้ภาษาไทย:รวมบทความจากคอลัมน์ปากกาชนนิก สังเกตภาษาและจับตาทาษาไทย*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๕๒.

^{๑๗๙๑} ข.อ.ป.อ.(ไทย) ๘/๑/๑๑๗.

พระเจ้ามหาวิจิตรราช, พระเจ้าชัยเสน, พระเจ้าปนาทะ, พระเจ้าทศรถ, ปุณฺณลักขณเทวี, โพธิราชกุมาร เป็นต้น

๒. กลุ่มวรรณะพราหมณ์ ซึ่งมีลักษณะสื่อถึงความเจริญ ความเป็นมงคล, เช่น โสถถียพราหมณ์, เกวัญพราหมณ์, ฉันทกพราหมณ์, โตทยพราหมณ์, เทวहितพราหมณ์, ธนัญชานีพราหมณ์, ปิงคิยะ, ปิงคิยานี, ปุณณกะ, พรหมายพราหมณ์, ยัญญทัต, วามเทพ เป็นต้น

๓. กลุ่มวรรณะไวยะ ซึ่งมีลักษณะสื่อถึงความมั่งคั่ง เช่น โชติपालะ, โชติยะ, ธนपालะ, ธนัญชัย, ยสะ, วิสาชา, อนาถปิณฑิกเศรษฐี, โฆสกเศรษฐี, สุทัตตะ, ปุณณะ, ภัลลิกะ, มัญญกุลทลี, สิริวิฑณะ, เมณฑกะ, สิริคุตต์ เป็นต้น

๔. กลุ่มวรรณะศูทร ซึ่งมีลักษณะสื่อถึงการรับใช้ มีความหมายต่ำ เช่น ทามริกะ, ทารุกัมมิกะ, นันทโคบาล, นิลียะ, อวักณณกะ, ชวกักณณกะ, ธนัญญกะ, สวิญญกะ, กุลวิฑณกะ, อวันณกทาส, กลันฑุกทาส, กากะ เป็นต้น

หากเปรียบเทียบการวิวัฒนาการการตั้งชื่อของคนไทยนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย^{๑๗๙๒} เป็นต้นมาพบว่า การตั้งชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัยนิยมเป็นคำพยางค์เดียว ความหมายของชื่อสะท้อนแนวคิดของคนในยุคสร้างบ้านแปลงเมือง ๒ ประการ คือ ความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ และแนวคิดเรื่องความมุ่งเอาความปลอดภัย ความมั่นคง และความเจริญเป็นหลัก ขณะที่ชื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี คิดค่าเฉลี่ยพยางค์ได้ ๑.๓ สำหรับชื่อชาย และ ๑.๒ พยางค์ สำหรับชื่อหญิง ภาษาที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นภาษาไทย ชายร้อยละ ๖๙ หญิง ร้อยละ ๘๓.๗ ที่เหลือนอกจากนั้นก็ยังมีภาษาอื่น ๆ เช่น บาลี สันสกฤต บาลีสันสกฤตผสมไทย ความหมายชื่อมักเป็นรูปธรรมที่สัมพันธ์กับชีวิตประจำวัน เช่น จันสน พลับ พู ทอง เป็นต้น หรือแสดงความหมายกิริยาเคลื่อนไหว เช่น มา พูน เลื่อน ผูก เขียน ชู เป็นต้น

ชื่อสมัยรัตนโกสินทร์หลัง พ.ศ.๒๔๗๕ เฉลี่ยใช้พยางค์ ๑.๑ พยางค์ สำหรับชื่อชาย และ ๑.๒ พยางค์ สำหรับชื่อหญิง ภาษาที่ใช้ส่วนใหญ่ชาย ร้อยละ ๘๖, หญิงร้อยละ ๘๗ ที่เหลือนอกนั้นเป็นภาษาบาลี สันสกฤต เขมร ความหมายชื่อสะท้อนคตินิยมและวิถีทางดำเนินชีวิตคล้ายกับสมัยอยุธยาและธนบุรี ส่วนชื่อในยุคหลัง พ.ศ.๒๔๗๕ ซึ่งถือว่าเป็นยุคประชาธิปไตย คิดค่าเฉลี่ยการใช้พยางค์ ชายใช้พยางค์ ๑.๕ ชื่อหญิงใช้พยางค์ ๑.๗ ใช้ภาษาไทยสำหรับชายร้อยละ ๖๑.๕ และหญิงร้อยละ ๖๑ มีการใช้ภาษาบาลี สันสกฤตเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ ๒๖.๔ สำหรับชื่อชาย และร้อยละ ๒๔.๙ สำหรับชื่อหญิง ความหมายของชื่อมีลักษณะแตกต่างกับคตินิยมเดิม คือ มีชื่อแสดงความหมายในเรื่องอำนาจ ชัยชนะ การทำสงคราม ความรู้ ความฉลาด การศึกษา เช่น เถลิผล อำนาจ มีชัย วิชัย โกวิท เวทย์ ปรีชา สุธี เป็นต้น ซึ่งจะไม่ปรากฏในชื่อในสมัยอื่น

อนึ่ง ชื่อของคนจีนในยุคก่อนราชวงศ์ถังส่วนมากก็มีพยางค์เดียว เมื่อรวมกับแซ่ก็เป็นสองพยางค์หรือสามพยางค์ในกรณีมีแซ่สองพยางค์ เช่น ชงชิว ม่อตี้ หลี่คู้ย โจโจ ฉิวอี้ โลซก เล่าปี่ สุมาอู้ จู

๑๗๙๒

ดูรายละเอียดใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของคนไทย, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), ดูหน้า ๘๒ เป็นต้นไป.

กัตเหลียง ต่อมาเมื่อมีคนมากขึ้น ชื่อพยางค์เดียวทำให้มีคนชื่อซ้ำกันมาก ชื่อสองพยางค์จึงค่อยๆ ได้รับความนิยมมากขึ้นตั้งแต่ยุคราชวงศ์เหนือ-ใต้ เป็นต้นมาจนแพร่หลายในราชวงศ์ถัง^{๑๗๙๓}

กล่าวโดยสรุป การตั้งชื่อ ถือกำหนดง่าย ๆ ว่า ถ้าเป็นเพศชาย นิยมเลือกชื่อที่มีความหมายไปในทางเข้มแข็ง มั่นคง มีอำนาจ มีศักดิ์ หรือภาคภูมิ ส่วนถ้าเป็นเพศหญิง ก็นิยมให้ความหมายเกี่ยวกับความงาม ความสุภาพอ่อนโยน ความยินดี หรือความชื่นบาน^{๑๗๙๔}

๔.๑.๒ แนวคิดในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องการตั้งชื่อในพระพุทธศาสนา ไม่มีกล่าวไว้เป็นการเฉพาะ หากแต่สามารถประมวลได้จากคัมภีร์ต่างๆ ได้ดังนี้

๑) นามสิทธิชาตก

นามสิทธิชาตก^{๑๗๙๕} เป็นชาตกที่สะท้อนแนวความคิดว่า ชื่อนั้นไม่มีผลต่อความสำเร็จหรือไม่สำเร็จของคน ที่มาของชาตกเรื่องนี้มาจากกฤษณะผู้หนึ่ง บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา อุปัชฌาย์ตั้งฉายาให้ว่า ปาปโก (แปลว่า ผู้มีบาป/ผู้ลามก) ต่อมาถูกร้องเรียกด้วยคำว่า ปาปกะ อยู่บ่อย ๆ ก็ไม่สบายใจ ด้วยเห็นว่าเป็นตัวกาฬกณี จึงไปขอร้องให้พระอุปัชฌาย์ตั้งชื่อให้ใหม่ เพราะชื่อเดิมไม่เป็นมงคล อาจารย์และอุปัชฌาย์ต่างก็กล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า ขึ้นชื่อว่าความสำเร็จประโยชน์ใดๆ ไม่ได้มีเพราะชื่อเลย เธอไม่ยินยอม ยืนยันจะให้เปลี่ยนชื่ออยู่อย่างนั้น ทำให้เป็นที่กล่าวขานในหมู่สงฆ์เวลานั้น

วันหนึ่ง พระศาสดาเห็นภิกษุทั้งหลายกำลังจับกลุ่มสนทนาเรื่องดังกล่าว จึงได้สอบถาม ครั้นทราบความแล้ว ก็ตรัสว่า ไม่ใช่เฉพาะบัดนี้เท่านั้น แม้ชาติก่อน ภิกษุรูปนี้ก็ชวนชวายเป็น เปลี่ยนชื่อเพื่อมุ่งหมายให้สำเร็จประโยชน์เหมือนกัน จากนั้นจึงได้ตรัสชาตก ปรรณายปาปกะ เรียนวิชาที่ตักศิลา ถูกร้องเรียกด้วยคำว่า ปาปกะอยู่บ่อย ๆ ก็ไปขอร้องให้อาจารย์เปลี่ยนชื่อให้อาจารย์ยังไม่เปลี่ยนให้ทันที แต่แนะนำให้ออกเดินทางท่องเที่ยวตามที่ต่าง ๆ ได้ชื่อที่เป็นมงคลอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วค่อยมาบอก แล้วจะเปลี่ยนให้ตามที่ต้องการ

นายปาปกะ ได้ออกเดินทางท่องเที่ยวไปตามชนบทตามคำแนะนำจากอาจารย์ วันหนึ่งไปพบคนกำลังศพชายผู้หนึ่งไปป่าช้า จึงถามว่า คนตายชื่ออะไร ได้รับคำตอบว่า ชื่อ ชิวกะ (ยัง) เขาได้ฟังแล้วก็เดินทางต่อไป พบหญิงคนหนึ่งกำลังถูกเจ้าหน้คูกคาม ทุบตี เนื่องจากนางไม่จ่ายดอกเบี้ยเงินยืม สอบถามได้ความว่านางชื่อธณาลี (คนเฝ้าทรัพย์) เขาทราบเรื่องราวแล้วก็เดินทางต่อไป พบชายผู้หนึ่งหลงทางเดินกลับไปกลับมา สอบถามจึงได้ทราบว่า ชื่อปันถก (ชำนาญทาง)

จากประสบการณ์ ทำให้นายปาปกะได้คิดว่า แท้จริงแล้ว ชื่อเป็นเพียงบัญญัติสำหรับเรียกกัน ความสำเร็จหรือไม่สำเร็จไม่ได้เป็นเพราะชื่อ จึงได้กลับไปเรียนอาจารย์ขอใช้ชื่อปาปกะเหมือนเดิม ไม่ขอเปลี่ยนชื่ออีกต่อไป

๒) พรานเบ็ดชื่ออริยะ

^{๑๗๙๓} ฉาวร ลิกขโกศล, ชื่อและแซ่ของคนจีน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๔๗.

^{๑๗๙๔} โสฬสเวท, มงคลนามและการตั้งชื่อ, (กรุงเทพมหานคร: แพรววิทยา, ๒๕๒๕), หน้า ๑๘.

^{๑๗๙๕} ชู.ชา.อ. (ไทย) ๓/๒/๓๗๐.

ขณะพระศาสดา พร้อมด้วยพระสาวกเสด็จเที่ยวบิณฑบาต ระหว่างทาง ได้พบพราน เบ็ดชื้ออริยะตกปลาอยู่ จึงได้สอบถามชื่อ นายพรานเบ็ดได้กราบทูลชื่อของตนตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นอุปนิสัยของนายพราน จึงได้ตรัสขึ้นว่า ผู้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตจะชื้ออริยะไม่ได้ ผู้ที่ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียนมหาชน จึงสมควรชื้ออริยะ^{๑๗๙๖}

๓) นายกาฬกัณณี

นายกาฬกัณณี เป็นสหายของอนาถปิณฑิกเศรษฐีตั้งแต่เด็ก ทั้งสองเรียนหนังสือสำนักอาจารย์เดียวกัน ต่อมาเกิดประสบเคราะห์กรรม ต้องลำบากยากไร้ ไม่อาจเลี้ยงชีวิตอยู่ได้ จึงได้ไปขออาศัยอนาถปิณฑิกเศรษฐี

อนาถปิณฑิกเศรษฐีได้อุปการะเป็นอย่างดี ขณะเดียวกันนายกาฬกัณณีก็นำเงินไปช่วยเหลือการทำงานของอนาถปิณฑิกเศรษฐีอย่างดียิ่ง เวลาทำงานคนในเรือนต้องห้ามปรามว่าพอแล้ว หยุดได้แล้ว พักก่อน กินก่อน

อย่างไรก็ตาม หมู่สหายของอนาถปิณฑิกเศรษฐีกลุ่มหนึ่ง ได้เข้ามาห้ามปรามอนาถปิณฑิกเศรษฐีว่า อย่าไว้ใจนายกาฬกัณณีนานนัก หรือพูดทำนองว่า เลี้ยงคนนี้ไว้ทำไม ชื่อไม่เป็นมงคล เดียวจะพลอยทำให้อนาถปิณฑิกเศรษฐีเศร้าหมองไปด้วย ท่านเศรษฐีได้แต่รับฟัง หาได้ทำตามไม่

วันหนึ่ง อนาถปิณฑิกเศรษฐีไม่อยู่บ้าน มอบหมายให้นายกาฬกัณณีรักษาเรือน โจรทราบข่าวจึงวางแผนปล้นเรือน ต่างถืออาวุธล้อมบ้านไว้ ฝ่ายฝ่ายกาฬกัณณีได้เตรียมตัวไม่ประมาทอยู่แล้ว เมื่อรู้ว่าโจรมาล้อมบ้าน เพื่อจะปลุกคนในเรือน ก็สั่งให้เป่าสังข์ ตีกลอง ทำเหมือนมีมหรสพใหญ่ พวกโจรได้ยินเสียงอีกทีก็ในบ้านก็คิดว่า ใครบอกว่าในเรือนเศรษฐีไม่มีใครอยู่ การข่าวของเราล้มเหลว ดังนี้แล้วก็พากันทั้งก้อนหินและไม้พลองเป็นต้นจากไป

รุ่งเช้าคนของเศรษฐีมาเห็นก้อนหินและไม้พลองถูกทิ้งไว้เช่นนั้น ก็พากันสลดใจคิดว่า ถ้าไม่ได้คนรักษาเรือนผู้มีความรู้ชื่อนายกาฬกัณณีนี้นี้ ปานนี้เรือนของเศรษฐีคงเสียหาย ถูกโจรปล้นไปหมดเป็นแน่ เพราะอาศัยมิตรผู้มั่งคั่งผู้นี้ ความเจริญจึงบังเกิดมีแก่เศรษฐี พากันกล่าวสรรเสริญนายกาฬกัณณีโดยประการต่าง ๆ และเมื่อเศรษฐีกลับมา ก็ได้เล่าเรื่องราวทั้งหมดให้ทราบ เศรษฐีจึงได้กล่าวเตือนบริวารของตนว่า ถ้าเราไล่เขาออกจากเรือนเหมือนที่พวกท่านแนะนำแต่ต้นแล้ว วันนี้ทรัพย์สินของเราจะไม่มีเหลือเลย ชื่อไม่เป็นประมาณ จิตที่เกื้อกูลกันต่างหาก เป็นประมาณ^{๑๗๙๗}

จากหลักกรณีตัวอย่างดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับชื่อว่า แม้ชื่อมีความหมายดี หากแต่การกระทำไม่เหมาะสม ก็ยังถือว่าใช้ไม่ได้ ชื่อดี หรือไม่ดี จึงยังไม่ใช่ประเด็นสำคัญ

๔.๑.๓ แนวคิดตามหลักทักษาปกรณ์

หลักทักษาปกรณ์ เป็นหลักการตั้งชื่อทางโหราศาสตร์ที่นิยมและใช้กันมากตราบเท่าปัจจุบัน เป็นหลักการตั้งชื่อตามอักษรวันเกิดตามคติของพราหมณ์ หลักทักษา จะทำให้ชื่อบุคคลแต่ละคนมีความเป็นไปตามกำลังดวงดาวแต่ละดวง และจะส่งผลให้แต่ละคนมีอำนาจาสนาที่แตกต่างกันตามทักษาทั้ง ๘ ประการ คือ บริวาร อายุ เดช ศรี มุละ อุตสาหะ มนตรี และกาลกัณ

^{๑๗๙๖} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๙๑.

^{๑๗๙๗} พ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๒/๒๘๕.

หลักทักษาทั้ง ๘ มีความหมายดังนี้

บริวาร หมายถึง หมายถึง บุตร สามี ภรรยา ลูกน้อง คนในปกครอง คนใน บ้าน รวมไปถึงเพื่อนและมิตรสหาย สัตว์เลี้ยง หรือคนที่ต่ำกว่าเรา หรือ ลูกน้องคนรับใช้ หรือผู้อยู่ให้ บังคับบัญชา คนที่ต้องอุปการะ หรือคนที่ต้องช่วยเหลือ ฯลฯ

อายุ หมายถึง สุขภาพทางกายและใจ หรือความสุภาพสบายใจ ความไม่มี โรคร้าย ความมีอายุยืน และชีวิตความเป็นอยู่ที่สุขสบายของเจ้าชาดา

เดช หมายถึง ความกล้าหาญ ความมีอำนาจ มียศศักดิ์ มีวาสนา มีบารมี ชื่อเสียงเกียรติยศ ตำแหน่งหน้าที่ มีความเข้มแข็ง ความกระตือรือร้น ความขยันขันแข็ง ความยำเกรง ของผู้คนรอบข้าง ความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน และฐานะทางสังคมของเจ้าชาดา

ศรี หมายถึง ความมีศิริมงคล ความเจริญรุ่งเรือง ความมีเสน่ห์ คนรักใคร่ เมตตา การยกย่องจากผู้คน ความดีของเจ้าชาดาและคุณงามความดีต่าง ๆ รวมถึง ความอุดมสมบูรณ์ ฐานะทางการเงิน ทรัพย์สินเงินทอง โชคลาภ

มูละ หมายถึง ความมีฐานะจากหลักทรัพย์หลักฐาน ทรัพย์สินเงินทอง ทุนทรัพย์ ที่ดิน บ้านเรือน มรดกตกทอด เรือกสวนไร่นา บ้านเรือน ญาติพี่น้อง ถิ่นกำเนิด ที่อยู่อาศัย สถานที่ทำ มาหากิน

อุตสาหะ หมายถึง หน้าที่การงาน ความพยายาม มีมานะ อุตสาหะ ความ ขยันหมั่นเพียร ทิฐิमानะ ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ และการเรียนรู้

มนตรี หมายถึง ผู้ใหญ่ที่ให้การอุปการะ เป็นที่พึ่ง หรือถ้าหญิงก็หมายถึงคู่ครอง การเกื้อหนุนส่งเสริม การให้ความคุ้มครอง จากผู้ใหญ่ เจ้านาย ผู้บังคับบัญชา หรือจากผู้มียศศักดิ์ หรือ การได้รับความอุปถัมภ์จากผู้อื่น

กาลกิณี หมายถึง สิ่งขัดข้อง ความชั่วร้าย สิ่งอันให้โทษแก่ดวงชาดา โชคร้าย อัปมงคล ศัตรูคู่แข่ง คู่อาฆาต อุปสรรค ความยุ่งยาก ติดขัด เสียหาย ความอัปโชค อุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ความยากลำบาก รายจ่าย มีคดีความ เสียชื่อเสียง ความหายนะ ทุกข์โศก ยากจน^{๑๗๙๘}

หลักทักษาทั้ง ๘ นี้ โหราจารย์ได้กำหนดให้มีการหมุนเวียนเป็นทักษิณาวรรต หรือเวียน ขวาตามเข็มนาฬิกา โดยแบ่งตารางออกเป็น ๘ ช่องตามทิศทั้ง ๘ คือ บูรพา อากเนย์ ทักษิณ หรือดี ประจิม พายัพ อุดร และอิสาน โดยเริ่มจาก ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘ และ ๖ ตามลำดับ คนที่เกิดวันใด ให้วันนั้นเป็นบริวาร และนับเวียนขวาตามลำดับต่อไป เขียนเป็นตารางได้ดังนี้

บริวาร (๑)	อายุ (๒)	เดช (๓)
กาลกิณี (๖)		ศรี (๔)
มนตรี (๘)	อุตสาหะ (๕)	มูล (๗)

๑๗๙๘

อาศรมศรีจักรนารท, “วิธีตั้งชื่อตามหลักทักษาปกรณ์”, [ออนไลน์].

แหล่งที่มา:

<http://www.astroneemo.net/web/index.php> (๒ มีนาคม ๒๕๖๑)

จากนั้นมีการกำหนดพยัญชนะให้สอดคล้องกับหลักทักขา เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่เจ้าของชื่อ ความหมายของชื่อจะคำนึงถึงหลักทักขา และความประสงค์ของผู้ตั้งชื่อที่มุ่งให้เกิดความหมายที่พึงประสงค์ ซึ่งกำหนดไว้ตามลำดับดังนี้^{๑๗๙๙}

๑.อาทิตย อ อา อี อี อู เอ โอ	๒.จันทร ก ข ค ฆ ง	๓.อังคาร จ ฉ ช ซ ฌ ญ
๖.ศุกร ศ ส ษ ห ฟ ฮ		๔.พุธ (กลางวัน) ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ
๘.พุธ (กลางคืน) ย ร ล ว	๕.พฤหัสบดี บ ป ผ ฝ พ ฟ ภ ม	๗.เสาร์ ด ต ถ ท ธ น

อนึ่ง ตามคติการนับทักขาเช่นนี้ กำหนดเกณฑ์ไว้ว่า เด็กเกิดวันใด ให้นับ หรือใช้วันเกิดนั้นเริ่มต้นนับเป็นบริวารเสมอ โดยนัยนี้ เด็กเกิดวันอาทิตย ถือ อ และสระทั้งหมดเป็นบริวาร, เกิดวันจันทร ถือพยัญชนะ ก ข ค ฆ ง เป็นบริวาร, เด็กเกิดวันอังคาร ถือพยัญชนะ จ ฉ ช ซ ฌ ญ เป็นบริวาร, เด็กเกิดวันพุธ ถือพยัญชนะ ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, เด็กเกิดวันพฤหัสบดี ถือพยัญชนะ บ ป ผ ฝ พ ฟ ภ เป็นบริวาร, เด็กเกิดวันศุกร ถือพยัญชนะ ศ ส ษ ห ฟ ฮ เป็นบริวาร, เด็กเกิดวันเสาร์ ถือพยัญชนะ ด ต ถ ท ธ น เป็นบริวาร, เด็กเกิดวันพุธกลางคืน ถือพยัญชนะ ย ร ล ว เป็นบริวาร

คตินิยมแต่โบราณถือว่า เพศชาย ใช้อักษรในวรรคเดช หรือมนตรินำหน้า หรือตามหลัง เพศหญิง ใช้อักษรในหมวดศรี มนตรินำหน้า หรือตามหลัง ส่วนในรายละเอียด บิดามารดาประสงค์จะให้บุตร หลานของตนเป็นไปทางใด ก็นิยมคิดเอาสิ่งนั้นมานำหน้าชื่อ เช่น หากต้องการให้เป็นคนมีอำนาจวาสนา มีบารมี เป็นที่ยำเกรง ก็ให้ใช้อักษรหมวดเดช นำหน้า หากต้องการให้เป็นคนมีเสน่ห์เป็นที่รักของคนทั่วไป มีคนเมตตาเอ็นดู ก็ใช้อักษรหมวดศรีนำหน้า หากต้องการให้มีผู้อุปการะ มีผู้ช่วยเหลืออุปถัมภ์ค้ำชู ก็ใช้อักษรหมวดมนตรินำหน้า เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ชื่อที่ตั้งขึ้นตามหลักทักขาปกรณนั้น จะต้องคำนึงถึงความไพเราะ ออกเสียงง่าย มีความหมายดี และมีอักษรวิธีที่ถูกต้องตามหลักภาษาไทย ทั้งนี้ จะต้องเว้นอักษรที่เป็นกาลกิณีโดยเด็ดขาด เพราะเชื่อว่าจะทำให้ดวงชะตาตกต่ำ

เด็กที่เกิดวันอาทิตย	ห้ามใช้อักษร	ศ ษ ส ห ฟ ฮ
เด็กที่เกิดวันจันทร	ห้ามใช้อักษร	อ และสระทั้งหมด
เด็กที่เกิดวันอังคาร	ห้ามใช้อักษร	ก ข ค ฆ ง

^{๑๗๙๙} ห่องโหรศรัมหาโพธิ์, ตำราพรหมชาติฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อานวยสาส์น, ๒๕๖๐), หน้า ๒๓๖.

เด็กที่เกิดวันพุธกลางวัน	ห้ามใช้อักษร	จ ฉ ช ซ ฌ ญ
เด็กที่เกิดวันพฤหัสบดี	ห้ามใช้อักษร	ด ต ถ ท ธ น
เด็กที่เกิดวันศุกร์	ห้ามใช้อักษร	ย ร ล ว
เด็กที่เกิดวันเสาร์	ห้ามใช้อักษร	ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ
เด็กที่เกิดวันราหูหรือพุธกลางคืน	ห้ามใช้อักษร	บ ป ผ ฝ พ ฟ ภ

๑๘๐๐

ม

ตัวอย่างในการตั้งชื่อ สมมติจะตั้งชื่อให้คนเกิดวันอังคาร อักษรที่ไม่ใช้เพราะเป็นกาลกิณี ได้แก่อักษรหมวด ก ได้แก่ ก ข ค ฌ ง พอทราบหลักการตั้งนี้แล้ว ก็หาอักษรที่เป็นหมวดเดช มนตรีต่อไป อักษรที่เป็นเดชสำหรับคนเกิดวันอังคารได้แก่ ด ต ถ ท ธ น ที่เป็นศรีได้แก่ บ ป ผ ฝ พ ฟ ภ ม ที่เป็นมนตรีได้แก่ สระทั้งหมด สมมติให้ชื่อว่า โพรธิ แยกได้ดังนี้ สระ โอ อี และการันต์ เป็นมนตรีทั้งหมด พ เป็นศรี ฐ เป็นเดช ดังนั้นชื่อนี้ก็เป็นอันใช้ได้ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะที่มีทั้งเดช-ศรี-มนตรี^{๑๘๐๑}

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งในการตั้งชื่อก็คือ มักตั้งชื่อเพื่อระบุเพศเจ้าของชื่อด้วย คือให้มีความหมายลักษณะความเป็นชาย และความเป็นหญิงอยู่ในชื่อ เช่น สาโรจน์ สำเร็จ วิทวัส สัมฤทธิ์ สามารถ เจริญ สวัสดิ์ จาตุรณ ชัยณรงค์ พงศ์ปวดี วิทยา อมร ผดุง ไพบูลย์ ชูพงษ์ อำนวนย เป็นต้น สำหรับชื่อระบุความเป็นชาย, ชิดขวัญ วัชรภรณ์ ภัทราพร จารุวรรณ จันทร์จิรา วิไลลักษณ์ สรวงสุดา ศิริรักษา สุธาวลัย อรสา อนุสราร อรสา อรวรรณ ชูศรี สุนันทา ธนิตา พิมพ์ศุภา ธนิษฐา ชนิตา วนิดา วรรณญา ปาริฉัตร เป็นต้นสำหรับชื่อระบุความเป็นหญิง

กล่าวโดยสรุป เงื่อนไขในการตั้งชื่อ มักคำนึงสิ่งเหล่านี้

๑. **เพศ** ใช้ชื่อในการกำหนดเพศชาย-หญิง ซึ่งเป็นที่นิยมมาตั้งแต่โบราณ และถือเป็นเงื่อนไขอันดับแรกของผู้ตั้งชื่อกำหนดถึง แม้สมัยก่อน คนไทยอาจตั้งชื่อปะปนกันทั้งเพศชายและเพศหญิง แต่ต่อมาสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ก็มีการออกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีกำหนดให้ประชาชนตั้งชื่อให้สอดคล้องกับเพศ โดยให้เหตุผลว่าเพื่อดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรม ส่งเสริมให้เฟื่องฟู เป็นสง่าราศีแก่ประเทศชาติ ทั้งเป็นสวัสดิมงคลแก่เจ้าของชื่อ^{๑๘๐๒}

๒. **หลักโหราศาสตร์** โหราศาสตร์มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตคนไทยมาตลอด จึงมักรู้สึกคุ้นใจหากชื่อของตนตั้งได้ถูกต้องตามหลักโหราศาสตร์

๓. **ความหมาย** มักนิยมตั้งชื่อให้มีความหมายเป็นมงคล

๔. **ความไพเราะ** ซึ่งจะพิจารณาจากเสียง ได้แก่ครุ ลหุ หรือวรรณยุกต์ เสียงที่ไพเราะมักลงท้ายด้วยเสียงครุ

๕. **ความแปลกใหม่** ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งที่มักคำนึงมากที่สุดอีกเรื่องหนึ่ง เพราะต้องการเอกลักษณ์เฉพาะตัว ไม่ต้องการให้ซ้ำกับใคร ทำให้มีการตั้งชื่อที่เกิดจากเสียงศัพท์ที่ไม่คุ้นหู หรือคำสะกดที่แปลกตา เป็นต้น

^{๑๘๐๐} ห้างโหรศรึมหาโพธิ์, ตำราพรหมชาติฉบับสมบูรณ์, อ่างแล้ว, หน้า ๒๓๘.

^{๑๘๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘.

^{๑๘๐๒} ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องชื่อบุคคล, ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๘, ตอนที่ ๔๑ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๔.

๖. บุคคลในครอบครัว คนไทยส่วนใหญ่มักตั้งชื่อบุคคลในครอบครัวให้สัมพันธ์กัน
๗. นามสกุล ความเจ้าบเทเจ้ากลอนของคนไทย เป็นต้นคำของการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับนามสกุล โดยสามัญชนน่าจะได้แบบจากการตั้งพระนามของเจ้านาย
๘. การเลียนแบบ คือเลียนแบบชื่อบุคคลที่ตนเคารพ ชื่นชอบ หรือชื่นชมเป็นพิเศษ
๙. เสียงที่อาจเกิดปัญหา คนไทยจะระมัดระวังชื่อที่ออกเสียง หรือมีเสียงที่จะก่อให้เกิดปัญหา เช่น คำพ้องเสียงที่สื่อไปในความหมายไม่ดี หรืออาจเป็นที่ล้อเลียนของเพื่อนฝูง

๔.๒ วิเคราะห์คตินิยมการตั้งชื่อบุคคลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

การตั้งชื่อบุคคลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แม้ไม่ปรากฏหลักฐานที่เป็นระเบียบหรือแบบแผนในการตั้งชื่อเหมือนอย่างในสมัยปัจจุบัน แต่จากการพิจารณาชื่อต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ก็มีระเบียบ แบบแผน หรือคตินิยมในการตั้งชื่อบุคคล วิเคราะห์รายละเอียด จัดกลุ่มได้ดังนี้

๔.๒.๑ การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด

การตั้งชื่อสัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด หมายถึง การตั้งชื่อตามลักษณะเด่น หรือลักษณะเฉพาะทางกายภาพของเด็กที่เกิดมา รวมถึงคติความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อที่ตั้งตามลักษณะกำเนิดดังกล่าว เช่น พระกาฬุทายี ตั้งตามลักษณะผิวดำคล้ำ, ภูทันทพรหมณ์ ตั้งตามลักษณะเป็นคนพินเหย็น, นางชูชุตตรา ตั้งตามลักษณะพิการหลังค่อมตั้งแต่กำเนิด, ชุชโชโสภิตะ ตั้งตามลักษณะหลังค่อมเล็กน้อย, ฤๅลันทา ตั้งตามลักษณะร่างอ้วนท้วม, นางอุบลวรรณาเถรี เมื่อครั้งคลอดออกมา เป็นเด็กมีผิวพรรณสะอาดสะอ้าน สีขาวเหมือนดอกอุบล บิดามารดาจึงขนานนามว่า อุบลวรรณา^{๑๘๐๓} สอดคล้องกับพระมหากัจจายนะ เมื่อแรกคลอดมีผิวพรรณสวยงามดังทอง จึงได้รับการขนานนามว่า กัจจายนะ^{๑๘๐๔} ปุณณกัสสปะ เดิมเป็นทาส แต่ตอนกำเนิด เขาเป็นทาสคนที่ ๙๙ พอดี ถือเป็นเลขมงคล นายจึงให้สิทธิพิเศษเหนือทาสอื่น ๆ จะทำดี ทำชั่ว ไม่ทำ หรือทำงานใดๆ ไม่เสร็จ ก็ไม่มีใครว่าอะไร เขาจึงได้รับการขนานนามว่า ปุณณะ, พิชกะ เป็นบุตรของพระสุทินกับภรรยาเก่าซึ่งมีเพศสัมพันธ์ที่ยังครองเพศสมณะ เหตุผลด้วยทนรบเร้าบิดาให้สึกไม่ได้ จึงยอมมีอะไรกับภรรยาเก่า เพื่อให้ได้มีทายาทสืบสกุล ลูกที่ถือกำเนิดออกมา จึงได้รับการขนานนามว่า พิชกะ มีความหมาย ผู้สืบเลือดเนื้อเชื้อไข

ราหุลกุมาร เมื่อประสูติ เจ้าชายสิทธัตถะประสงค์ หรือวางแผนเตรียมออกบวช จึงไม่ประสงค์จะมีพันธนาการใดๆ อีก แต่ครั้งได้ทราบข่าวว่าพระมหีสีประสูติพระกุมาร ก็แปลงอุทานออกมาว่า ราหุล ชาตึ คำว่า ราหุล จึงได้กลายเป็นพระนามของพระกุมารน้อยตั้งแต่นั้น, พระภททิยะ รูปร่างเตี้ยเหมือนเด็ก ๑๐ ขวบ คนทั้งหลายจึงเรียกร้อยนามท่านว่า ลูกณฏฐกัทธิยะ คำว่า ลูกณฏฐกะ มีความหมายว่า ต่ำ หรือเตี้ย เป็นต้น

๔.๒.๒ การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะแวดล้อม

ลักษณะแวดล้อม หมายถึงเอาทั้งสิ่งแวดล้อมที่เป็นที่อยู่อาศัย ที่กำเนิด การดำเนินชีวิตประจำวัน ความเกี่ยวข้องกันลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ชื่อที่ตั้งขึ้นตามคตินิยมอย่างนี้ พบใน

^{๑๘๐๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๑๓.

^{๑๘๐๔} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๑/๒๔๐.

พระไตรปิฎกและอรรถกถา มีตัวอย่างประกอบ เช่น พระเวรตะ ได้ชื่อว่า ขทิวินยเวรตะ เพราะอาศัยอยู่ที่ป่าตะเคียน, ชื่อคยาภิสะปะ เพราะตั้งอาศรมอยู่ที่ตำบลคยา^{๑๘๐๕} ชื่อทีกัสสะปะ เพราะตั้งอาศรมอยู่ใกล้แม่น้ำ, ชื่อว่าป็นถกะ เพราะมารดาคลอดในระหว่าง, พราหมณ์ชื่อจุฬาสากุ เพราะยากคนมาก มีผ้านุ่งเล็กๆ เพียงผืนเดียวต้องใช้ร่วมกันกับภรรยา, ชื่อพระฉัพพัคคีย์ เพราะมีสหาย ๖ รูปรวมอุดมการณ์ และรวมเป็นกลุ่มอยู่ด้วยกัน, ชิวโกมารภัจ ตั้งตามลักษณะแวดล้อม กล่าวคือเมื่อครั้งภักยราชกุมารทรงพบเด็กถูกทิ้งกองขยะ ได้ตรัสถามว่า เด็กยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ เมื่อทราบว่ายังมีชีวิตอยู่ ก็ทรงนำมาเลี้ยง ชิวโก มีความหมายว่า ยังมีชีวิต ส่วนโกมารภัจ มีความหมายว่า พระกุมารนำมาเลี้ยง, พระนิคมวาสีตีสสเถระ เรียกชื่อตามที่ท่านอาศัยอยู่ในนิคมแห่งหนึ่ง, ชื่อโกสัมพีวาสีตีสสเถระ เพราะท่านอาศัยอยู่ในเมืองโกสัมพี, พระนิโครธกัปปะ เรียกชื่อตามสภาพแวดล้อมที่ท่านอาศัยโคนต้นไทรอยู่^{๑๘๐๖}, นางอัมพปาลี หญิงงามเมืองชาวเวสาลี ได้ชื่ออย่างนั้นเพราะตอนเกิดใหม่ๆ มีคนนำนางไปทิ้งไว้ที่ใต้ต้นมะม่วง คนเฝ้าสวนมาเห็นเข้า จึงได้เก็บไปเลี้ยง และต่อมาได้ตั้งชื่อเด็กว่า อัมพปาลี^{๑๘๐๗}, นางพหูปัตติกาเถรี เมื่อครั้งเป็นฆราวาส นางมีบุตรมากถึง ๑๔ คน คนทั้งหลายจึงเรียกนางว่า พหูปัตติกา มีความหมายว่า หญิงมีลูกมาก^{๑๘๐๘}

๔.๒.๓ การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอาชีพ หรือการงาน

การตั้งชื่อตามลักษณะอาชีพ ถ้าเป็นชื่อที่ตั้งมาแต่กำเนิด มักกำหนดจากอาชีพของบิดามารดา แต่หากเป็นอาชีพของเจ้าของชื่อ ส่วนใหญ่ที่พบในคัมภีร์ มักเป็นชื่อที่ไม่ได้ตั้งตั้งมาแต่กำเนิด หากเป็นชื่อที่ใช้ร้องเรียกภายหลัง หรืออาจเป็นชื่อที่ไม่ได้มีตัวตนอยู่จริง หากแต่พระอรรถกถาจารย์สร้างขึ้นเป็นตัวละครเพื่อสื่อเรื่องราวอย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนใหญ่มักพบในระดับอรรถกถา เช่น ชื่อ นายขุฎติการะ เพราะประกอบอาชีพปั้นหม้อ, ชื่อจักขุपाल เพราะอดีตเคยประกอบอาชีพเป็นหมอรักษาตา (จักขุแพทย์), ชื่อทามริกะ เพราะดุร้าย และมีอาชีพเป็นโจร^{๑๘๐๙}, นิครนถ์ชื่อที่ฆตปัสสี เพราะได้บำเพ็ญตบะมาเป็นระยะเวลาช้านาน^{๑๘๑๐}, ชื่อธนपालะ เพราะเป็นเศรษฐีมีทรัพย์มาก, ชื่อนายนันทโคบาล เพราะมีอาชีพเลี้ยงโค เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ก็มีอีกหลายชื่อ ที่มีตัวตนอยู่จริง เช่น ชื่อนิครนถ์นาฏบุตร เพราะเป็นบุตรของนักฟ้อน^{๑๘๑๑} องคุลิมาล ก่อนเข้ามาบวชในพระธรรมวินัย ถูกล่อลวงจะให้เรียนวิชาชั้นสูงในสำนักอาจารย์ แต่ต้องฆ่าคนให้ครบพันก่อน องคุลิมาลได้ฆ่าคน จากนั้นก็ตัดเอานิ้วมือมาร้อยเป็นพวงมาลัย คำว่า องคุลิมาล มีความหมายว่า มีนิ้วมือเป็นพวงมาลัย เป็นต้น

๔.๒.๔ การตั้งชื่อให้ความสัมพันธ์กับบุตรในครอบครัว

การตั้งชื่อตามความสัมพันธ์ของบุตรในครอบครัว เท่าที่พบ มักเป็นครอบครัวที่มีบุตรชายหรือบุตรตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป เวลาตั้งชื่ออาจใช้ชื่อเดียวกัน แต่มีเติมสร้อยหน้า หรือหลังชื่อดังกล่าวเพื่อแสดงสถานะการเกิดก่อน เกิดหลัง เช่น ครอบครัวหนึ่งมีบุตร ๓ คน บิดามารดาตั้งชื่อบุตรคนโตว่า

^{๑๘๐๕} ขุ.อป. (ไทย) ๒๕/๒๘๗/๒๗๗.

^{๑๘๐๖} ส.สคา.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๐๕.

^{๑๘๐๗} ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๓๕๘.

^{๑๘๐๘} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๖๕๕.

^{๑๘๐๙} ม.อุปริ. (ไทย) อ.๓/๑/๓๐๒.

^{๑๘๑๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๕๖/๓๙.

^{๑๘๑๑} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๕๖/๑๓๒.

มหากาล คนรองลงมาว่า มัชฌิมกาล และคนเล็กสุดว่า จุกกาล ในที่นี้ ชื่อหลักคือ กาละ แต่นำคำว่า มหา (คนโต)-มัชฌิมะ (คนกลาง)-จุล (คนเล็ก) มากำหนดสถานการณ์เกิดก่อน-หลัง เรียกคนโตว่า มหากาล คนกลางว่า มัชฌิมกาล และคนเล็กว่า จุกกาล

บุตรสาวของธัญชัยเศรษฐี ได้เสียดำกับทานในเรือน มีบุตรด้วยกัน ๒ คน คนโตชื่อมหาปันถกะ คนเล็กชื่อว่าจุฬปันถกะ, หรือกรณีนางสารีพราหมณี กับวังคันตพราหมณ์ มีบุตรสาว ๓ คน ได้ตั้งชื่อบุตรสาวทั้ง ๓ คน เรียงลำดับว่า นางจาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา ตามลำดับ และทั้งหมดได้ออกบวชตามพระพี่ชายคือพระสารีบุตร^{๑๘๑๒}, สำหรับนางจาลา อุปจาลา และสีสุปจาลานี้ ก่อนออกบวช ก็มีบุตรสาวคนละ ๑ คน และตั้งชื่อเหมือนมารดาทั้ง ๓ คน คือ จาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา โดยทั้ง ๓ คนนี้ เมื่อเติบโตใหญ่พอสมควร ก็ได้ออกบวชเป็นสามเณรี

๔.๒.๕ การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอุปนิสัย หรือพฤติกรรม

คำว่า อุปนิสัย หมายถึงเอาลักษณะนิสัยเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของบุคคลนั้น ซึ่งเป็นพฤติกรรมเฉพาะส่วนบุคคล ที่กระทำงานเป็นปกติวิสัย ทำให้คนทั้งหลายรู้จักอภัยอาศัย หรือพฤติกรรมเฉพาะนั้น ชื่อในลักษณะเช่นนี้ ส่วนใหญ่มักเป็นสร้อยนามที่ตั้งขึ้นมาใหม่ ไม่ใช่ชื่อที่ได้มาแต่กำเนิด เช่น ชื่อพระเจ้าชนสันธะ เพราะทรงสงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ, พระเจ้าทศรถ เพราะทรงทำกิจที่พึงกระทำด้วยรถ ๑๐ คัน ด้วยรถของพระองค์เพียงคันเดียวเท่านั้น^{๑๘๑๓}, ชื่อสามเณรปัทมาปาทททยกตีสสะ เพราะมีบารมีสามารถถวายอาหารบิณฑบาตแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป, ชื่อกัมพลททยกตีสสะ เพราะมีความสามารถถวายผ้ากัมพลแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป, ชื่อพระปุตติคัตตตีสสะ เพราะท่านเป็นโรคพุพอง ร่างกายเป็นตุ่มพองแตกเปื้อนผ้าจีวรเนื้อตัวเน่าเหม็น, นางปฐาจารา เป็นชื่อที่ตั้งขึ้นภายหลังจากที่นางเสียดิ เนื่องจากสูญเสียบุคคลในครอบครัว คำว่า “ปฐาจารา” มีความหมายว่า เสียดิทำอะไรไม่รู้ตัว คำบาลีว่า มีอาจารย์อันตักไปแล้ว^{๑๘๑๔} พระโลลูทายี ได้ชื่ออย่างนี้เพราะประพฤติโลเลในธรรมวินัย และเป็นที่มาของการบัญญัติสิกขาบทหลายประการ, นางปติปูชิกา ตั้งแต่เกิดและจำความได้ นางทำบุญก็ปรารถนาขอให้ไปอยู่ในสำนักของสามี แม้แต่งงานมีสามีแล้ว นางก็ยังปรารถนาเช่นนั้น คนทั้งหลายจึงตั้งขนานนามนางปติปูชิกา^{๑๘๑๕} นางปญญุลักษณ์า ภรรยาของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ลักษณะชอบทำบุญกุศลเป็นเนืองนิตย์ ขวนขวายได้ทรัพย์มา ก็ใช้ทรัพย์นั้นทำกุศล จึงได้ชื่อว่า ปญญุลักษณ์า

พระโปลฐิละ ทรงจำพระไตรปิฎกไว้มาก เป็นคณาจารย์บอกธรรมแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป แต่ไม่ได้ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ไม่สามารถยังคุณสักว่าโสดาบันให้บังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสเรียกด้วยวาจาว่า โปลฐิละ มีความหมายว่า พระคัมภีร์เปล่า^{๑๘๑๖} พระฝัคคุนะ เมื่อสมัยเป็นฆราวาส ท่านไว้มวยผมใหญ่มาก คนส่วนใหญ่จึงมักเรียกท่านว่าโมลียฝัคคุนะ^{๑๘๑๗}, นางภัททกฤษณทลเกสา เมื่อครั้งเป็นศิษย์ปริพาชก คราวโกณम्म ใช้ก้านแปรงตาลถอนผมที่ละเส้น เมื่อผมออกใหม่ ผมของนางมีลักษณะเป็นปมๆ จึงได้สร้อยนามว่า กฤษณทลเกสา, พระเจ้าทสารหะ ได้ชื่ออย่างนี้เพราะพระองค์ถือเก็บ

^{๑๘๑๒} พุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๔/๒๗๙.

^{๑๘๑๓} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๓/๔/๕๖.

^{๑๘๑๔} อ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๒/๒๗.

^{๑๘๑๕} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๘/๔๒.

^{๑๘๑๖} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๓๘๔.

^{๑๘๑๗} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๒/๒๖๖

ภาคี ๑๐ ส่วน จากข้าวกกล้า^{๑๘๑๘} พระกฤษณะ ได้ชื่อเรียกอย่างนั้นเพราะมีรูปสตรีปรากฏข้างๆ ตัว ท่าน ทำให้คนเข้าใจผิด เป็นที่เย้ยหยันว่าพระเจ้า^{๑๘๑๙} เป็นต้น

การตั้งชื่อลักษณะดังกล่าวนี้ คล้าย ๆ กับแนวคิดเรื่องการตั้งชื่อเล่น หรือชื่อรองที่มีปรากฏ ครั้งแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เช่น กรณีฝรั่งเรียกสมเด็จพระนเรศวรว่า “พระองค์ดำ” และเรียกพระอนุชาคือพระเอกาทศรถว่า “พระองค์ขาว”^{๑๘๒๐} ครั้นต่อมาก็ยังคงมีปรากฏชื่อเล่นของเจ้านายหลายพระองค์ เช่น สมเด็จพระเจ้าเสือ ทรงมีพระนามเดิมว่า “เดื่อ” แต่ด้วยพระอุปนิสัยโปรดการผจญภัย คนทั่วไปจึงเรียกพระองค์ว่า “พระเจ้าเสือ” แม้ในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อพระองค์เจ้าอภัยทัต (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทพพลภักดิ์) และพระองค์เจ้าอรุโณทัย (สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ) ยังทรงพระเยาว์ เรียกกันว่า “พระองค์เสือ” และ “พระองค์ข้าง”^{๑๘๒๑} ตามลำดับ

ต่อมาการตั้งชื่อเล่น ได้รับความนิยมมากขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้น ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะสมัยนี้ พระนามของพระมหากษัตริย์ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์มักมีหลายพยางค์ ทำให้ไม่สะดวก จึงต้องมีวิธีเรียกให้สั้น จนกลายเป็นชื่อเล่น หรือชื่อรองที่ตั้งนิยมใช้อยู่ในปัจจุบัน

๔.๒.๖ การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับนามบิดา มารดา ตระกูลหรือโคตร

การตั้งชื่อตามนามบิดา มารดา หรือตามนามโคตร มี ๒ ลักษณะ ลักษณะแรกเป็นการนำชื่อบิดา หรือมารดามาเป็นสร้อยนำเสริมต่อท้าย หรือให้ทราบว่าเป็นบุตรของใคร เช่น พระทัพนมัลลบุตร เดิมเป็นพระราชโอรสของเจ้ามัลลราช พระนามเดิม ทัพนุมาร เรียกชื่อตามพระนามบิดาว่า ทัพนมัลลบุตร^{๑๘๒๒}, พระธนิยะ บิดาเป็นนายช่างหม้อ จึงได้ชื่อว่า ธนิยกุมการบุตร แปลว่า พระธนิยะผู้เป็นบุตรนายช่างหม้อ, ครูปุกุชกัจจายนะ เดิมชื่อปุกุช มีโคตรว่า กัจจายนะ เรียกรวมว่า ปุกุชกัจจายนะ^{๑๘๒๓}, พระอุปเสนวังคันทบุตร เดิมชื่ออุปเสน เพราะเป็นบุตรของวังคันทพราหมณ์ จึงได้ชื่อว่า อุปเสนวังคันทบุตร, พระปุณณมันตานีบุตร เดิมชื่อปุณณะ แต่เพราะมารดาของท่านชื่อนางมันตานี คนทั้งหลายจึงเรียกท่านว่า ปุณณมันตานีบุตร ซึ่งมีความหมายว่า ปุณณะ ผู้เป็นบุตรของนางมันตานี เป็นต้น

ลักษณะที่สอง เป็นการนำชื่อบิดา หรือมารดามากำหนดชื่อใหม่ เช่น พระสารีบุตร เดิมชื่ออุปติสสะ แต่เรียกว่า สารีบุตร เพราะมารดาของท่านชื่อสารี การเรียกชื่อสารีบุตร จึงเป็นการเรียกตามนามมารดาของท่าน, พระโมคคัลลานะ เดิมชื่อโกลิตะ แต่เรียกว่า โมคคัลลานะ เพราะเป็นบุตรของนางโมคคัลลีพราหมณ์ เป็นต้น

หากพิจารณาจากคตินิยมเรื่องการตั้งชื่อบุตรให้สัมพันธ์กับชื่อบุคคลในครอบครัว จะเห็นว่าคนไทยนิยมตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับชื่อบุคคลในครอบครัว ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีหลายลักษณะ เช่น

^{๑๘๑๘} ส.นิ.อ.(ไทย) ๒/๗๓๘.

^{๑๘๑๙} ขุ.อป.อ.(ไทย) ๒/๖๙.

^{๑๘๒๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๐๕), หน้า ๑.

^{๑๘๒๑} เสาวนิต, พระนามกษัตริย์ พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า, (พระนคร: ประมวลสารสัน, ๒๕๐๕), หน้า ๑๒.

^{๑๘๒๒} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๓/๔๗๗.

^{๑๘๒๓} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๕๔/๑๓๒.

สัมพันธ์ทางเสียงพยัญชนะต้นของพยางค์หน้า ซึ่งอาจจำแนกย่อยเป็นสัมพันธ์หมดทั้งครอบครัว เช่น อานนท์ (บิดา)+อัมพร (มารดา)=อมรรัตน์ (บุตร), อัญญรัตน์ (บุตร) สัมพันธ์เฉพาะบิดา เช่น ลิขิต+นันทนา=ลลิตา,ลลนา,ลลิตา สัมพันธ์เฉพาะมารดา เช่น ธรรมนาถ+มัลลิกา=เมธินีย์, มณฑนา,มัธยา เป็นต้น สัมพันธ์ทางเสียงสัมผัสสระ ซึ่งอาจแบ่งเป็น สัมผัสต่อจากชื่อบิดา เช่น อาทิตย์+ทองเตรียม=นิตยา,ศราวุธ,นุชจรี สัมผัสต่อจากชื่อมารดา เช่น คงศักดิ์+สุรภี=ธีรสันต์,ขวัญกมล หรือส่งสัมผัสเฉพาะชื่อบุตร เช่น เปรม+ปรีดา=สรยุทธ,วุฒิชชาติ,นาตยา,ผานิต,วิษณุ, สุวพงศ์ เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับนามบิดา มารดา ตระกูล หรือโคตรในสังคมอินเดีย

๔.๒.๗ การตั้งชื่อสัมพันธ์กับการเปลี่ยนชะตาชีวิต

การตั้งชื่อด้วยมีประสงค์จะเปลี่ยนชะตาชีวิตของเด็ก มักพบในกรณีที่เกิดเด็กมาไม่สบายหรือเกิดในอนาคตไม่ดี ทำให้บิดามารดาต้องหาวิธีแก้ไขเพื่อเปลี่ยนชะตาชีวิตให้ดีขึ้น เช่น อายุวัฒนกุมาร เมื่อครั้งคลอดออกมาได้รับการพยากรณ์ว่า จะมีอายุได้เพียง ๗ วันเท่านั้น ผู้เป็นบิดาจึงชวนขวายนแสวงหาวิธีให้ลูกปลอดภัย จึงได้ไปปรึกษาพระผู้มีพระภาคเพื่อขออุบายให้ลูกมีชีวิตรอด พระพุทธเจ้าได้แนะนำวิธี เมื่อปลอดภัยแล้ว บิดามารดาจึงตั้งชื่อให้ว่า อายุวัฒนกุมาร^{๑๘๒๔} อหิงสะ เมื่อตอนคลอดจากครรภ์มารดา เกิดเหตุอาเพศ อาวุธโพล่งทั่วทั้งเมือง โหรได้ทำนายชะตาว่า อนาคตจะเป็นโจรฆ่าคน ได้ถวายคำแนะนำให้พระเจ้าแผ่นดินฆ่าเด็กทิ้งเสีย แต่พระองค์ไม่เห็นด้วย จึงทรงแก้ปัญหาด้วยการรับเด็กนั้นมาเลี้ยงไว้ และพระราชทานนามเด็กนั้นว่า อหิงสะ แปลว่า ผู้ไม่เบียดเบียนใคร^{๑๘๒๕} พระเจ้าอชาตศัตรู เมื่อครั้งพระมารดาทรงพระครรภ์ ก็ได้รับการพยากรณ์ว่า ภายภาคหน้า จะเป็นผู้ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระบิดา พระองค์จึงถูกพระมารดาแอบทำลายพระครรภ์หลายครั้ง แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะเจ้าพิมพิสารจับได้ ต่อมาจึงทรงวางกำลังอารักขากระทั่งพระโอรสประสูติออกมา และทรงขนานพระนามว่า อชาตศัตรู^{๑๘๒๖}

๔.๓ สรุปท้ายบท

การตั้งชื่อ หรือการสร้างคำเพื่ออ้างถึงคน สัตว์ สิ่งของ ถือเป็นส่วนหนึ่งของการใช้ภาษา และถือเป็นส่วนจำเป็นและสำคัญในฐานะเป็นเครื่องจำแนกว่าผู้ใดเป็นผู้ใด เพื่อความสะดวกและความถูกต้องในการสื่อสาร ลักษณะการใช้ภาษาในการตั้งชื่อจึงสะท้อนค่านิยม คติความเชื่อของคนในแต่ละยุคสมัย และทุกชาติภาษา

การตั้งชื่อของคนไทยมีวิวัฒนาการที่สอดคล้องกับพัฒนาการของสังคมไทย กล่าวคือ สมัยที่สังคมเรียบง่าย ชื่อมักจะเป็นคำไทยสั้น ๆ ครั้นเมื่อสังคมเปิดกว้างและซับซ้อนขึ้น ชื่อก็ประกอบด้วยคำยืมมากขึ้น ยาวขึ้น และแปลกขึ้น นอกจากนี้ การตั้งชื่อของคนไทยยังสะท้อนแนวคิดและยุคสมัยไว้อีกด้วย เช่น สมัยสุขุขทัย ชื่อจะสะท้อนแนวคิดเรื่องความเป็นญาติ สมัยอยุธยาและธนบุรีสะท้อนการดำรงอยู่อย่างเรียบง่าย ขณะที่สังคมสมัยระบอบประชาธิปไตยสะท้อนถึงการพัฒนาสังคมตามรูปแบบตะวันตกด้วยการตั้งชื่อให้มีการเคลื่อนไหว มีชีวิตชีวามากขึ้น

^{๑๘๒๔} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๕๕๙

^{๑๘๒๕} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๕๔

^{๑๘๒๖} พ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๖๓๔.

สังคมนตรีเดียว มีการตั้งชื่อตามระบบวรรณะ กล่าวคือ ชื่อกษัตริย์มักเกี่ยวกับอำนาจ ไวศยะ เกี่ยวกับความมั่งคั่ง ศุภรเกี่ยวกับสิ่งต่ำๆ อันน่าเกลียดเหยียดหยาม ชื่อที่เป็นลักษณะเด่นของพราหมณ์ คือชื่อที่สื่อถึงความเจริญ กษัตริย์สื่อถึงการพิทักษ์รักษา ไวศยะ สื่อถึงความมั่งคั่ง ศุภร สื่อถึงการรับใช้ ชื่อสตรีต้องมีความหมายที่น่ายินดี ไม่แข็งกระด้าง ความหมายไปทางเรียบริ้อย มีเสน่ห์ มีโชค และลงท้ายด้วยที่ขจรระ คือสระเสียงยาว ถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างจากสังคมนตรีไทย

จากการวิเคราะห์คตินิยมการตั้งชื่อที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สังคมนตรีเดียวสมัยพุทธกาล นิยมตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด สิ่งแวดล้อม อาชีพหรือการงาน บุคคลในครอบครัว เช่น บุตรกับบุตร บุตรกับบิดามารดา การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอุปนิสัย หรือพฤติกรรม สัมพันธ์กับโคตร และการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับชะตาชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่มักเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี

บทที่ ๕

สรุปผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อสืบค้นชื่อบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อจัดคำอธิบายเกี่ยวกับบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยการจัดลำดับตามตัวอักษร

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) โดยดำเนินการตามลำดับขั้นตอนดังนี้ คือ ๑) สืบค้นหาชื่อบุคคลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกจากดัชนีท้ายเล่ม ๒) นำชื่อเหล่านั้นมาจัดเรียงลำดับตามตัวอักษรตามหลักการจัดทำพจนานุกรม หรือสารานุกรม ๓) คัดเลือกศัพท์ โดยตัดศัพท์ที่ซ้ำซ้อน และศัพท์ที่ไม่สำคัญออก ๔) จัดทำคำอธิบายประกอบ โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตีพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๓๕ ส่วนอรรถกถา ผู้วิจัยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ และ ๕) ตรวจสอบความถูกต้อง แล้วนำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ ก่อนนำเสนอคณะกรรมการของสถาบันเพื่อพิจารณาอนุมัติ ก่อนพิจารณาแหล่งตีพิมพ์เผยแพร่ตามเกณฑ์ต่อไป

ผลการวิจัยสรุปดังนี้

๑. ผู้วิจัยได้ดำเนินการสืบค้นจากดัชนีท้ายเล่มพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัดรายชื่อบุคคลที่จัดทำคำอธิบาย และตัดส่วนที่ซ้ำออกไปแล้ว ได้ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคลจำนวนทั้งสิ้น ๑,๐๘๕ รายชื่อ แบ่งเป็น เล่มที่ ๑ จำนวน ๔๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒ จำนวน ๒๓ ชื่อ, เล่มที่ ๓ จำนวน ๙ ชื่อ, เล่มที่ ๔ จำนวน ๒๒ ชื่อ, เล่มที่ ๕ จำนวน ๔๐ ชื่อ, เล่มที่ ๖ จำนวน ๔ ชื่อ, เล่มที่ ๗ จำนวน ๒๘ ชื่อ, เล่มที่ ๘ จำนวน ๒๖ ชื่อ, เล่มที่ ๙ จำนวน ๒๙ ชื่อ, เล่มที่ ๑๐ จำนวน ๔๒ ชื่อ, เล่มที่ ๑๑ จำนวน ๑๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๒ จำนวน ๑๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๓ จำนวน ๕๐ ชื่อ, เล่มที่ ๑๔ จำนวน ๑๕ ชื่อ, เล่มที่ ๑๕ จำนวน ๓๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๖ จำนวน ๒๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๗ จำนวน ๑๒ ชื่อ, เล่มที่ ๑๘ จำนวน ๒๖ ชื่อ, เล่มที่ ๑๙ จำนวน ๑๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒๐ จำนวน ๒๗ ชื่อ, เล่มที่ ๒๑ จำนวน ๑๐ ชื่อ, เล่มที่ ๒๒ จำนวน ๒๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒๓ จำนวน ๙ ชื่อ, เล่มที่ ๒๔ จำนวน ๙ ชื่อ, เล่มที่ ๒๕ จำนวน ๗๒ ชื่อ, เล่มที่ ๒๖ จำนวน ๔๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒๗ จำนวน ๑๑๓ ชื่อ, เล่มที่ ๒๘ จำนวน ๕๐ ชื่อ, เล่มที่ ๒๙ จำนวน ๕ ชื่อ, เล่มที่ ๓๐,๓๑ มีรายชื่อซ้ำกับที่เก็บไว้แล้ว, เล่มที่ ๓๒ จำนวน ๒๐๘ ชื่อ, เล่มที่ ๓๓ จำนวน ๗๔ ชื่อ, เล่มที่ ๓๔-๔๕ ไม่เก็บ เนื่องจากมีรายชื่อน้อย และซ้ำกับที่เก็บไว้ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก

หลังจากดำเนินการคัดกรองแล้ว คงเหลือชื่อบุคคลสำหรับการเขียนคำอธิบายนามานุกรมทั้งสิ้น จำนวน ๖๖๑ รายชื่อ จากเดิม ๑,๐๘๕ ส่วนใหญ่ที่ตัดออก เพราะเป็นชื่อที่ถูกกล่าวหาถึงเพียงครั้งเดียว หรือสองครั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก เมื่อสืบค้นในคัมภีร์อรรถกถาก็ไม่ได้มีรายละเอียดเพิ่มเติมพอที่จะอธิบายความได้ ชื่อลักษณะนี้ ส่วนใหญ่มักปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชาดก และย้อนระยะเวลาไกลออกไปมากเป็นกัป หรือแม้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ก็มักเป็นเรื่องราวที่พรรณนาถึงอดีตอันไกลโพ้น

๒. การจัดทำคำอธิบาย ผู้วิจัยได้จัดทำคำอธิบายโดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก และอาศัยคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก การดำเนินการได้ใช้โปรแกรมพระไตรปิฎก ๒ ชุด ได้แก่ โปรแกรมพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๑.๐ เป็นตัวช่วยในการสืบค้นหาคำ แต่ละคำที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ จากนั้นประมวลจัดทำคำอธิบายประกอบ ยกตัวอย่าง เช่น สารีบุตร, พระ มีกระบวนการจัดทำคำอธิบายโดย ๑) นำศัพท์ “สารีบุตร” ป้อนลงในโปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๑.๐ ว่า มีคำนี้ปรากฏอยู่ที่ครั้งในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม ซึ่งจากการค้นหา โปรแกรมได้รายงานพบทั้งสิ้น ๑,๕๕๑ ครั้ง ๒) ตรวจสอบเนื้อหาตามหลักฐานที่ค้นพบแต่ละครั้ง เพื่อจัดทำคำอธิบาย โดยตัดส่วนที่ไม่เกี่ยวข้อง ไม่จำเป็น หรือมีเนื้อหาซ้ำออก เทียบเคียงเนื้อหาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งจัดทำเชิงอรรถประกอบสำหรับการสืบค้น หรือตรวจสอบความถูกต้องทางวิชาการ และ ๓) ตรวจสอบเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเพิ่มจากคัมภีร์อรรถกถา ๔๘ เล่ม โดยใช้โปรแกรมพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑ ฉบับเรียนพระไตรปิฎก ในการสืบค้นคำที่กำหนดไว้แล้ว จากนั้นนำเนื้อหาที่ค้นพบมาอธิบายเพิ่มเติม ตัดส่วนที่มีเนื้อหาซ้ำออก คงเหลือไว้เฉพาะส่วนเนื้อหาที่ไม่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเท่านั้น จากนั้นเทียบเคียงคัมภีร์อรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อจัดทำเชิงอรรถประกอบการสืบค้น หรือตรวจสอบความถูกต้องทางวิชาการ

เนื้อหาหลักสำคัญในการจัดทำคำอธิบายประกอบด้วย ๑) ชาตัญญู มีรายละเอียดหลัก ๆ เช่น บิดามารดา สถานที่เกิด การศึกษา ๒) บทบาทสำคัญ มีรายละเอียดหลัก ๆ เช่น หน้าที่ การงาน การปฏิบัติตนทั้งในแง่ส่วนตน และในแง่สังคมที่พรรณนาไว้ในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถา การได้รับการยกย่องพิเศษ และ ๓) บั้นปลายชีวิต

ความสมบูรณ์ของเนื้อหาทั้ง ๓ ประเด็น ขึ้นอยู่กับหลักฐานที่ปรากฏ ไม่เสมอไปทุกนามบุคคลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ ทั้งนี้เนื่องจากว่า นามบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์นั้น แต่ละบุคคลมีบทบาทสำคัญมากน้อยแตกต่างกัน ที่มีความสำคัญมาก จะมีหลักฐานระบุไว้มาก สำคัญน้อย ก็จะมีหลักฐานปรากฏน้อยตามไปด้วย ชื่อบุคคลแต่ละชื่อจึงมีคำอธิบายมาก อธิบายน้อยแตกต่างกันตามไปด้วย โดยเฉพาะหลักฐานในส่วนประวัติที่เกี่ยวกับชาตัญญู หลักฐานส่วนใหญ่ที่ได้จะอาศัยคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก ในส่วนพระไตรปิฎกมักปรากฏรายละเอียดแต่พอสังเขปเท่านั้น

อนึ่ง เพื่อประโยชน์ในการศึกษาภายในภาคหน้า ผู้วิจัยได้วิเคราะห์คตินิยมเรื่องการตั้งชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งสามารถสรุปความได้ว่า สังคมอินเดีย มีการตั้งชื่อตามระบบวรรณะ กล่าวคือ ชื่อกษัตริย์มักเกี่ยวกับอำนาจ ไวศยะเกี่ยวกับความมั่งคั่ง ศูทรเกี่ยวกับสิ่งต่ำๆ อันน่าเกลียดเหยียดหยาม ชื่อที่เป็นลักษณะเด่นของพราหมณ์คือชื่อที่สื่อถึงความเจริญ กษัตริย์สื่อถึงการพิทักษ์รักษา ไวศยะ สื่อถึงความมั่งคั่ง ศูทร สื่อถึงการรับใช้ ชื่อสตรีต้องมีความหมายที่น่ายินดี ไม่แข็งกระด้าง ความหมายไปทางเรียบริ้อย มีเสน่ห์ มีโชค และลงท้ายด้วยที่ขมสระ คือสระเสียงยาว ถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างจากสังคมไทย

จากการวิเคราะห์คตินิยมการตั้งชื่อที่พบในคัมภีร์พระพุทธานุศาสน์ สังคมอินเดียสมัยพุทธกาล นิยมตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด สิ่งแวดล้อม อาชีพหรือการงาน บุคคลในครอบครัว เช่น บุตรกับบุตร บุตรกับบิดามารดา การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอุปนิสัย หรือพฤติกรรม สัมพันธ์กับโคตร และการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับชะตาชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่มักเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี

๕.๒ อภิปรายผล

จากการสืบค้นศัพท์บุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และนำมาจัดทำคำอธิบายตามหลัก และวิธีการจัดนามานุกรมทั่วไป ทำให้ทราบว่า ชื่อบุคคลที่ปรากฏอยู่นั้น มีทั้งที่เป็นชื่อบุคคลที่เกิดก่อนพุทธกาล สมัยพุทธกาล และหลังพุทธกาลมาแล้ว บางชื่อก็มีตัวตน มีหลักฐานประกอบ และมีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งก่อน ระหว่าง และหลังพุทธกาล แต่บางชื่อก็เป็นเพียง “บุคลาธิษฐาน” ที่ท่านยกขึ้นมาเพื่อมุ่งสื่ออารมณ์ต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับจริต หรืออุปนิสัยของผู้ฟัง

นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ชื่อบุคคลในคัมภีร์นี้ท้ายเล่มในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังมีการสะกดคำไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน หรือไม่ตรงกันอยู่บ้างเช่นกัน เช่น ดิชนิทายเล่มอรรถกถาธรรมบทฉบับมหาจุฬาฯ ระบุชื่อพระปฎาจารย์เถรีคลาดเคลื่อน กล่าวคือในคัมภีร์นี้ท้ายเล่มระบุว่า พระปฎิจาราลเถรี^{๑๘๒๗} พระเจ้าวิฑูฑาเย เขียนเป็น พระเจ้าวิฑูฑาเย^{๑๘๒๘} ชื่อเดียวกันในคัมภีร์เดียวกันสะกดต่างกันก็มี เช่น พระอุบลวรรณาเถรี, พระอุบลวันณาเถรี, พระมหากัจจายนะ, พระมหากัจจายนะ เป็นต้น ข้อนี้ทำให้การสืบค้นพระไตรปิฎกฉบับโปรแกรมคอมพิวเตอร์ประสบปัญหา เพราะฐานข้อมูลชื่อบุคคลในโปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๑.๐ กับโปรแกรมพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑ ฉบับเรียนพระไตรปิฎก ที่ใช้อยู่ทั่วไปในปัจจุบัน สะกดคำหรือศัพท์ที่ไม่เหมือนกัน

ชื่อบุคคลบางชื่อมีพ้องกัน เพื่อป้องกันความสับสน ในคัมภีร์มักมีการใช้สร้อยนามเพื่อระบุให้เห็นความแตกต่างกันสำหรับเรียกขาน เช่นกรณีพระติสสะ มีทั้งพระติสสะผู้ทรงพระวินัย พระติสสะผู้ว่ายาก พระติสสะผู้อยู่ในนิคม พระติสสะผู้มีร่างกายเน่าเปื่อย พระติสสะชาวเมืองโกสัมพี พระติสสะผู้อาศัยอยู่ในสกุลช่างแก้ว พระติสสะชาวเมืองสาวัตถิ พระติสสะผู้มีปากติดอยู่ที่เงื่อมเขา เป็นต้น

ในส่วนของการจัดทำคำอธิบายนามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา มีหลายชื่อที่ระบุที่มาของเหตุผลในการตั้งชื่อในลักษณะอย่างนั้น อย่างนี้ สะท้อนให้เห็นว่า สังคมอินเดียสมัยพุทธกาล นิยมตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด สิ่งแวดล้อม อาชีพหรือการงาน บุคคลในครอบครัว เช่น บุตรกับบุตร บุตรกับบิดามารดา การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอุปนิสัย หรือพฤติกรรม สัมพันธ์กับโคตร และการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับชะตาชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่มักเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี สอดคล้องในคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ของอินเดียที่กล่าวถึงการตั้งชื่อว่า ชื่อของพรหมณ์ให้เกี่ยวกับสิ่งมงคล กษัตริย์เกี่ยวกับอำนาจ ไวศยะเกี่ยวกับความมั่งคั่ง ศูทรเกี่ยวกับสิ่งต่ำๆ อันน่าเกลียดเหยียดหยาม ชื่อที่เป็นลักษณะเด่นของพรหมณ์คือชื่อที่สื่อถึงความเจริญ กษัตริย์สื่อถึงการพิทักษ์รักษา ไวศยะ สื่อถึงความมั่งคั่ง ศูทร สื่อถึงการรับใช้ ชื่อสตรีต้องมีความหมายที่น่ายินดี ไม่แข็งกระด้าง ความหมายไปทางเรียบริ้อย มีเสน่ห์ มีโชค และลงท้ายด้วยที่ชสระ คือสระเสียงยาว

อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบเงื่อนไขในการตั้งชื่อของคนไทยในสมัยโบราณ หรือแม้กระทั่งในปัจจุบัน การตั้งชื่อก็ยังใช้เพศ หลักโหราศาสตร์ ความหมาย ความสัมพันธ์กับบุคคลในครอบครัว เป็นเครื่องกำหนด มีเพียงความไพเราะทางด้านครุ ลหุ ความแปลกใหม่ การเลียนแบบชื่อคนมีชื่อเสียง การพ้องคำที่สื่อไปในความหมายไม่ดี อันจะก่อให้เกิดปัญหาในอนาคตเท่านั้นที่ไม่พบใน

^{๑๘๒๗} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๖๖๖.

^{๑๘๒๘} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๖๖๕.

เงื่อนไขของการตั้งชื่อ นอกจากนี้ การตั้งชื่อในสังคมอินเดียมัยโบราณ ก็ไม่มีความซับซ้อนเหมือนกับแนวคิดการตั้งชื่อตามหลักทฤษฎีการตั้งชื่อที่แสดงเห็นถึงพัฒนาการมาตามลำดับ

๕.๓ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “นามานุกรมบุคคลพุทธศาสน์” มีฐานข้อมูลสำหรับการอ้างอิงมาก ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตคัมภีร์เพียงพระไตรปิฎก และอรรถกถา ทำให้ต้องตัดฐานข้อมูลระดับฎีกา และอนุฎีกา ซึ่งอาจช่วยเติมเต็มเนื้อหา หรือคำอธิบายให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ นามบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาร่วมสมัย ทั้งที่เป็นชาวไทย ชาวต่างประเทศ ผู้วิจัยก็ยังไม่มีโอกาสในการเก็บรายละเอียด และจัดทำคำอธิบายให้ครบตามเจตนาที่เคยตั้งไว้ ทั้งนี้ด้วยเหตุข้อจำกัดด้านเวลา หากขอบเขตเนื้อหากว้างไป อาจไม่สามารถดำเนินการให้เสร็จทันกรอบระยะเวลาของการวิจัยได้ จึงเสนอแนะไว้ ๒ ประเด็น ดังนี้

๑. เห็นควรศึกษาเพิ่มเติมรายนามบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา แล้วจัดทำคำอธิบายเพิ่มเติม เพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหาที่นามานุกรมบุคคลพุทธศาสน์ยิ่งขึ้น

๒. เห็นควรจัดเก็บนามบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาร่วมสมัยทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศที่มีบทบาทสำคัญ แล้วจัดทำคำอธิบาย เพื่อเป็นหลักฐานสำหรับการอ้างอิงทางวิชาการในอนาคตต่อไป

บรรณานุกรม

ก. คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ๔๕ เล่ม. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ๙๑ เล่ม. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๕๒.

ข. หนังสือทั่วไป

กรมศิลปากร. นามานุกรมพิพิธภัณฑ์สถานในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ,

๒๕๔๙.

จรัส สุวรรณมาลา และคณะ. นามานุกรมมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นไทย : ประจำปี พ.ศ.๒๕๔๗. กรุงเทพฯ:

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๘.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. “ชื่อเสียงเรียงนาม” . วิชาการใช้ภาษาไทย:รวมบทความจากคอลัมน์ปากกา

ชน

นก สังกตภาษาและจับตภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องชื่อบุคคล. ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๘, ตอนที่ ๔๑ วันที่ ๒๔

มิถุนายน ๒๔๘๔.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. นามานุกรมขุนช้าง-ขุนแผน. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๖.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๘.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓๓. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๘.

_____. กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๕.

พินัย ศักดิ์เสนีย์. นามานุกรมพระเครื่อง. พระนคร: สำนักพิมพ์ดวงศีกษา, ๒๕๐๒.

พูนพิศ อมาตยกุล และคณะ. นามานุกรมศิลปไทยรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์:

รายงาน

ผลการวิจัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ถาวร สิกขโกศล. ชื่อและแซ่ของคนจีน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นานมีบุ๊คส์

พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๕๔.

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑-๒-๓. พิมพ์เนื่องในวโรกาสทรงเจริญ

พระชนมายุ ๕๐ พรรษา ๒ เมษายน ๒๕๔๙.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. นามานุกรมเครื่องจักรสาน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,๒๕๕๓.

สุขเขาวิน พลอยชุม. สารานุกรมพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุภาพรณ ฦ บางช้าง. การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของคนไทย. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

,๒๕๒๗.

โสฬสเวท, มงคลนามและการตั้งชื่อ. กรุงเทพมหานคร: แพรววิทยา, ๒๕๒๕. หน้า ๑๘.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๐๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดีศรีวิวัฒน์ ทรงแปล. พระคัมภีร์อภิธานัปทีปิกา, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สมบัติ จำปาเงิน. ภูมินามานุกรม. กรุงเทพฯ: สำนักสุภาพใจ,๒๕๔๕.

เสาวนิต. พระนามกษัตริย์ พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า. พระนคร: ประมวลสาส์น, ๒๕๐๕.

ห้องโหราศรึมหาโพธิ์. ตำราพรหมชาติฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อำนวยการสาส์น, ๒๕๖๐.

ศศิมา ทองคำ และคณะ. นามานุกรมเอดส์และเพศศึกษา. นครปฐม: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล,๒๕๔๒.

อรอนงค์ ชาคร และคณะ. นามานุกรมนักเขียน-นักแปล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ค. เว็บไซต์

การสืบค้น. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [https://lrckm.wordpress.com/2012/05/24/\(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐\).](https://lrckm.wordpress.com/2012/05/24/(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐).)

การสืบค้น. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [http://www.khaochamao.com/webboard-show_36405\(๒๒](http://www.khaochamao.com/webboard-show_36405(๒๒)

ธันวาคม ๒๕๖๐).

การสืบค้น. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [https://kmutt-lm.lib.kmutt.ac.th/opac/\(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐\).](https://kmutt-lm.lib.kmutt.ac.th/opac/(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐).)

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการจัดทำฐานข้อมูลออนไลน์และฐานข้อมูลฟรีออนไลน์. [ออนไลน์].

แหล่งที่มา:

[https://library.kku.ac.th/free-database/index.php?option=com_content&view=article&id=204&Itemid=7\(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐\).](https://library.kku.ac.th/free-database/index.php?option=com_content&view=article&id=204&Itemid=7(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐).)

ใบความรู้ที่ ๕ เรื่องหนังสืออ้างอิง. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/>

440947 (๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐).

นามานุกรม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://guru.sanook.com/2330/> (๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐).

นามานุกรม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://wachum.com/eBook/1630101/directory.html/>
(๒๙

ธันวาคม ๒๕๖๐).

อาศรมศรีจักรนารถ. .วิธีตั้งชื่อตามหลักทักษาปกรณ์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.astroneemo.net/web/index.php> (๒ มีนาคม ๒๕๖๑).

ภาคผนวก ก
บทความวิจัย

นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา

พระครูศรีปัญญาวิกรม, ผศ.ดร.

พระมหาพจน์ สุวโจ, ผศ.ดร.

ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อสืบค้นชื่อบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อจัดทำคำอธิบายเกี่ยวกับบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยการจัดลำดับตามตัวอักษร ผู้วิจัยได้ดำเนินการระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผลการดำเนินการสรุปได้ดังนี้

๑. รายชื่อบุคคลที่ได้จากการสืบค้นดัชนีท้ายเล่มพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตัดส่วนที่ซ้ำออกไปแล้ว คัดเฉพาะรายชื่อที่จะได้จัดทำคำอธิบาย จำนวนทั้งสิ้น ๑,๐๘๕ รายชื่อ

๒. ได้จัดทำคำอธิบาย โดยเรียงตามหมวดพยัญชนะวรรค ๔ หมวด คือ ก ข ค ฉ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฎ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, และพยัญชนะ อวรรค ได้แก่ ย ร ล ว ส ห ฬ อ ตามลำดับ ส่วนลำดับสระ ก็เรียงตามรูปสระ อ อา อิ อี เอ โอ ตามลำดับ การจัดทำคำอธิบายได้ใช้หลักฐานจากคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก คำอธิบายนามานุกรมจะประกอบไปด้วยสาระสำคัญ ๒ ส่วน ได้แก่ ชาติภูมิ และผลงานสำคัญ

อนึ่ง สังคมอินเดียสมัยพุทธกาล นิยมตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด สิ่งแวดล้อม อาชีพหรือการงาน บุคคลในครอบครัว เช่น บุตรกับบุตร บุตรกับบิดามารดา การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอุปนิสัย หรือพฤติกรรม สัมพันธ์กับโคตร และการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับชะตาชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่มักเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี

ด้วยข้อจำกัดด้านระยะเวลา การจัดทำนามานุกรมครั้งนี้ อาศัยเพียงฐานข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเป็นหลัก ทำให้ต้องละชื่อบุคคลในคัมภีร์อรรถกถา และชื่อบุคคลร่วมสมัยที่มีความสำคัญทั้งชาวไทย และต่างประเทศ จึงเสนอแนะไว้เพื่อการจัดทำในอนาคตต่อไป

Abstracts

The main proposes of Research title ‘Directories of Personal Names in Buddhism’ were (1) to search the personal names in Buddhist Canon (2) to make an explanation on the personal names by means of Directory and qualitative research methodology.

The result of research can be summarized as follow:

1. The personal names were collected form Index of Tripitaka Thai version of Mahachulalongkornrajavidyalaya University are 1,085 people for preparing explanation by means of Directory

2. The names were explained in accordance with groups of Pali alphabets and vowels: - k kh g gh n, c ch j jh ñ, ṭ ṭh ḍ ḍh ṇ, t th d dh n, p ph b bh m, y r l v s h ḷ

and a ä l í u ü e o. To make an explanation, Tripitaka and commentaries were used as the main Texts

Further, in Indian Paranormal Society, Naming is related to the nature of the environment, occupation or occupation, family members such as children with children and parents. Naming refers to the character or relationship with the descent, and naming in relation to destiny. Most of them turn bad to good.

With a limitation of time, this Directory based only on the Thai version of Tripitaka. The name of the person in the others texts and the names of contemporary people, both Thai and abroad, are important to collect for making explanation. So it is recommended to prepare for the next opportunity.

๑. บทนำ

หนังสือนามานุกรมเป็นแหล่งข้อมูลที่มีประโยชน์ต่อการติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวันของบุคคลทุกคน และของหน่วยงานทุกหน่วยงาน ทั้งที่เป็นของรัฐบาลและของเอกชนปัจจุบันจึงมีการจัดทำหนังสือประเภทนามานุกรมไว้หลายประเภท เช่น นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย^{๑๘๒๙} จัดทำโดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี, นามานุกรมมงคล ผลงานของโกวิท ตั้งตรงจิตร จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์คำ เป็นหนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการตั้งชื่อ หลักการคือ ก่อนที่จะพิจารณาตั้งชื่อ จำเป็นจะต้องสำรวจดูจากแผนภูมิตามหลักทักษาปกรณ์ให้ละเอียดก่อนว่า อักษรตัวไหนเป็น เดช ตัวไหนเป็น ศรี ตัวไหนเป็น กาลกิณี ซึ่งต้องพิถีพิถันในเรื่องนี้ก่อนประเด็นอื่น หากตั้งชื่อที่เป็นสิริมงคล ย่อมจะทำให้ชีวิตของบุคคลนั้นประสบความสำเร็จรุ่งเรือง แต่หากตั้งชื่อไม่ดี มีตัวกาลกิณีอยู่ร่วมด้วย ก็อาจจะนำความเสียหายหรือภัยพิบัติมาสู่เจ้าของชื่อได้

นามานุกรมนักเขียน-นักแปล^{๑๘๓๐} ของอรอนงค์ ชากร จัดพิมพ์ในนามโครงการวิชาการด้านวรรณศิลป์ สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม, นามานุกรมรามเกียรติ์^{๑๘๓๑} ผลงานของรีนฤทัย สัจจพันธุ์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สถาพร ปรับปรุงใหม่ล่าสุด ปี ๒๕๕๔ เป็นงานที่รวบรวมความเป็นมาของตัวละคร สถานที่ พิธี และอาวุธในเรื่องรามเกียรติ์ไว้อย่างละเอียด ถือเป็นหลักสำหรับการค้นคว้าข้อมูลเรื่องรามเกียรติ์ได้ทั้งหมด, นามานุกรมนวัตกรรมท้องถิ่นไทย^{๑๘๓๒} ผลงานของจรัส สุวรรณมาลา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย จัดพิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ.๒๕๕๘, นามานุกรม

^{๑๘๒๙} มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๕๔), ๒๖๔ หน้า.

^{๑๘๓๐} อรอนงค์ ชากร และคณะ, นามานุกรมนักเขียน-นักแปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), ๒๖๒ หน้า.

^{๑๘๓๑} รีนฤทัย สัจจพันธุ์, นามานุกรมรามเกียรติ์ ฉบับปรับปรุงใหม่, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สถาพรบุ๊คส์, ๒๕๕๔), ๒๓๔ หน้า.

^{๑๘๓๒} จรัส สุวรรณมาลา และคณะ, นามานุกรมนวัตกรรมท้องถิ่นไทย : ประจำปี พ.ศ.๒๕๕๗, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๘), ๒๙๑ หน้า.

วรรณคดีไทย^{๑๘๓๓} ผู้จัดทำแบ่งออกเป็น ๓ ชุด ชุดที่ ๑ ว่าด้วย ชื่อวรรณคดี ชุดที่ ๒ ว่าด้วย ชื่อผู้แต่ง และชุดที่ ๒ ว่าด้วย ตัวละคร ชื่อสถานที่ และชื่อปกิณณกะ, นามานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย^{๑๘๓๔} เป็นหนังสือที่รวบรวมรายชื่อและรายละเอียดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย โดย ภัณฑารักษ์และนักวิชาการของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทุกแห่งทั้งของราชการและเอกชน ซึ่งมี พิพิธภัณฑสถานทั้งสิ้น ๔๘๖ แห่ง จาก ๗๖ จังหวัด เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่อยู่ในแวดวง พิพิธภัณฑสถาน ผู้ที่เกี่ยวข้อง และผู้สนใจทั่วไป,

นามานุกรมขุนช้าง-ขุนแผน^{๑๘๓๕} ผู้แต่งคือ ประจักษ์ ประภาพิตยากร ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกโดยสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช พ.ศ.๒๕๐๘, นามานุกรมศิลปเพลงไทย^{๑๘๓๖} ผู้แต่งคือ พูนพิศ อมาตยกุล ได้รวบรวมศิลปเพลงไทยในรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๒, นามานุกรมพระเครื่อง^{๑๘๓๗} ผลงานของพินัย ศักดิ์เสนีย์ ให้ ความรู้เกี่ยวกับพระเครื่องต่าง ๆ สาระสำคัญมีความเกี่ยวข้องกับศิลปะและพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่า ยิ่ง, ภูมินามานุกรม^{๑๘๓๘} ของสมบัติ จำปาเงิน จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สุภาพใจ เป็นหนังสือที่ให้ ประโยชน์ในการเขียนชื่อประเทศ เมืองหลวง ทวีป เขต รัฐ ดินแดนต่างๆ ให้ถูกต้อง โดยยึดประกาศ ของราชบัณฑิตยสถาน, นามานุกรมเอดส์ และเพศศึกษา^{๑๘๓๙} เป็นหนังสือที่รวบรวมรายชื่อหนังสือ/ เอกสารด้านเอดส์ และเพศศึกษา ที่มีอยู่ในศูนย์ข้อมูลข่าวสารด้านเอดส์ ซึ่งปัจจุบันนี้อยู่ในมุมหนึ่งของ ห้องสมุดสถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน เพื่อส่งเสริมการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของผู้ใช้บริการทั้งคนไทย และชาวต่างชาติ, นามานุกรมเครื่องจักรสาน^{๑๘๔๐} ผลงานของวิบูลย์ ลีสุวรรณ รวมคำศัพท์เกี่ยวกับ เครื่องจักรสานมากกว่า ๑,๐๐๐ คำ สำพิมพ์เมืองโบราณจัดพิมพ์ ๒๕๕๓ เป็นต้น

จากรายละเอียดข้างต้นจะเห็นว่า นามานุกรม เป็นหนังสือที่มีประโยชน์ เพราะสามารถใช้เป็นฐานข้อมูลในการค้นหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคลด้านต่าง ๆ ได้โดยง่าย จึงมีการจัดทำนามานุกรม บุคคลออกมาเผยแพร่กันอย่างแพร่หลาย

อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาในวงการพระพุทธศาสนา หนังสืออ้างอิงลักษณะ ดังกล่าวนี้อย่างน้อย และส่วนใหญ่เป็นผลงานของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในอดีต เช่น คัมภีร์

^{๑๘๓๓} มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑-๒-๓, พิมพ์เนื่องในวโรกาส ทรงเจริญพระชนมายุ ๕๐ พรรษา ๒ เมษายน ๒๕๔๙.

^{๑๘๓๔} กรมศิลปากร, นามานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ, ๒๕๔๙), ๔๐๐ หน้า.

^{๑๘๓๕} ประจักษ์ ประภาพิตยากร, นามานุกรมขุนช้าง-ขุนแผน, (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๘), ๓๒๘ หน้า.

^{๑๘๓๖} พูนพิศ อมาตยกุล และคณะ, นามานุกรมศิลปเพลงไทยรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์: รายงานผลการวิจัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

^{๑๘๓๗} พินัย ศักดิ์เสนีย์, นามานุกรมพระเครื่อง, (พระนคร: สำนักพิมพ์ดวงศศิศึกษา, ๒๕๐๒), ๓๘๘ หน้า.

^{๑๘๓๘} สมบัติ จำปาเงิน, ภูมินามานุกรม, (กรุงเทพฯ: สำนักสุภาพใจ, ๒๕๔๕), ๒๙๖ หน้า.

^{๑๘๓๙} ศศิมา ทองคำ และคณะ, นามานุกรมเอดส์และเพศศึกษา, (นครปฐม: สถาบันพัฒนาการ สาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), ๓๓๘ หน้า.

^{๑๘๔๐} วิบูลย์ ลีสุวรรณ, นามานุกรมเครื่องจักรสาน, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๓), ๓๖๘ หน้า.

อภิธาน์ปทีปิกา^{๑๘๔๑} งานนิพนธ์พระมหาโมคคัลลานะ พระเถระชาวศรีลังกา, สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส^{๑๘๔๒} เป็นต้น ที่เป็นผลงานร่วมสมัยก็พอมืออยู่บ้าง เช่น พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์^{๑๘๔๓} ฉบับประมวลธรรม^{๑๘๔๔} และกาลานุกรม^{๑๘๔๕} ซึ่งเป็นงานนิพนธ์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

ผู้วิจัยมีความเห็นคัมภีร์พระไตรปิฎก มีชื่อบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก พิจารณาได้จากดัชนีท้ายเล่มของพระไตรปิฎกแต่ละเล่ม บางชื่อปรากฏซ้ำกันในหลายเล่ม ส่วนที่ซ้ำมีเนื้อหาซ้ำกันก็มี มีเนื้อหาแตกต่างกันออกไปก็มี หากมีการนำมาร้อยเรียง และจัดทำคำอธิบายโดยใช้หลักวิชาการสมัยใหม่เข้ามาช่วยในรูปของนามานุกรม จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อวงการศึกษพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม ทั้งสะดวก และกระชับในการสืบค้นข้อมูล

การเรียนรู้ประวัติบุคคลพุทธศาสน์ ก็เหมือนกับการได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในมิติต่าง ๆ ไปด้วย เพราะศัพท์บุคคลแต่ละคนที่ถูกเก็บนำมาเขียนคำอธิบาย ล้วนมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งย่อมจะมีความสำคัญ และเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม เท่ากับได้รวบรวมความหลากหลายมารวมอยู่ในหมวดหมู่เดียวกัน

นามานุกรมพุทธศาสน์ จึงน่าจะเป็นงานอีกชิ้นหนึ่งที่มีความจำเป็น และมีความสำคัญ เพราะเมื่อกล่าวถึงพระพุทธศาสนา มีเนื้อหา และขอบเขตกว้างขวางมาก แม้ขอบเขตที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลเพียงอย่างเดียว ก็น่าจะเป็นเรื่องใหญ่ และเป็นงานที่ทำหายความวิริยะอุตสาหะอยู่พอสมควร เพราะเหตุว่า บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มีทั้งส่วนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา นี่ยังไม่นับบุคคลร่วมสมัยที่มีบทบาทสำคัญต่อวงการพระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก การจัดทำนามานุกรมพุทธศาสตร์จึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง

อาศัยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเสนอโครงการวิจัยเรื่อง นามานุกรมพุทธศาสน์ เสนอต่อสถาบันวิจัย เพื่อของบประมาณสนับสนุน พร้อมทั้งดำเนินการให้เป็นรูปธรรมสืบต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒.๑ เพื่อสืบค้นชื่อบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๒.๒ เพื่อจัดคำอธิบายเกี่ยวกับบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยการจัดลำดับตามตัวอักษร

^{๑๘๔๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดีศรีวิวัฒน์ ทรงแปล. พระคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), ๕๒๐ หน้า.

^{๑๘๔๒} สุขเขาวิน พลายชุม, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), ๗๙๓ หน้า.

^{๑๘๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๘), ๖๐๐ หน้า.

^{๑๘๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๓, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๘), ๓๘๙ หน้า.

^{๑๘๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๕), ๒๗๕ หน้า.

๓. ขอบเขตของการวิจัย

๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

จัดทำนามานุกรมพุทธศาสนา โดยการคัดเลือกชื่อที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเรียงเรียงตามลำดับตัวอักษร โดยเริ่มจากพยัญชนะ วรรค ต่อด้วยพยัญชนะ อวรรค พร้อมกับจัดทำคำอธิบายประกอบโดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์อรรถกถาประกอบ

๓.๒ ขอบเขตของคัมภีร์

ผู้วิจัยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ๔๕ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับตีพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นหลัก ส่วนคำอธิบายประกอบ จะใช้คัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก

๔. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการตามลำดับดังต่อไปนี้

๕.๑ สืบค้นหาชื่อบุคคลที่ปรากฏอยู่ในดัชนีท้ายเล่มพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับตีพิมพ์พุทธศักราช ๒๕๓๕ คัดชื่อที่ซ้ำ และชื่อที่ไม่ใช่บุคคล เช่น เทวดา คนธรรพ์ นาค เป็นต้น ออกเสีย

๕.๒ นำชื่อบุคคลเหล่านั้นมาจัดเรียงลำดับตามตัวอักษร ยึดตามแบบแผนที่บูรพาจารย์ได้กำหนดไว้แล้ว คือ หมวด ก วรรค ประกอบด้วย ก ข ค ฉ ง, หมวด จ วรรค ประกอบด้วย จ ฉ ช ฌ ญ, หมวด ฎ วรรค ประกอบด้วย ฎ ฐ ฑ ฒ ณ, หมวด ต วรรค ประกอบด้วย ต ถ ท ธ น, หมวด ป วรรค ประกอบด้วย ป ผ พ ภ ม, หมวด อวรรค ประกอบด้วย ย ร ล ว ส ห พ อ ส่วนหมวดสระ เรียงลำดับดังนี้ อ อ อิ อี อุ อู เอ โอ

๕.๓ เขียนคำอธิบายประกอบ โดยใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลักในการจัดทำคำอธิบาย

๕.๓ จัดเขียนรายงานฉบับร่างส่งให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความถูกต้อง พร้อมทั้งแก้ไขตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ

๕.๔ จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์เสนอต่อสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๕.๕ จัดพิมพ์หรือเผยแพร่ผลงานวิจัยต่อสาธารณชนตามเกณฑ์มาตรฐานสืบต่อไป

๕. ผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อสืบค้นชื่อบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อจัดคำอธิบายเกี่ยวกับบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยการจัดลำดับตามตัวอักษร

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) โดยดำเนินการตามลำดับขั้นตอนดังนี้ คือ ๑) สืบค้นหาชื่อบุคคลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกจากดัชนีท้ายเล่ม ๒) นำชื่อเหล่านั้นมาจัดเรียงลำดับตามตัวอักษรตามหลักการจัดทำพจนานุกรม หรือสารานุกรม ๓) คัดเลือกศัพท์ โดยตัดศัพท์ที่ซ้ำซ้อน และศัพท์ที่ไม่สำคัญออก ๔) จัดทำคำอธิบายประกอบ โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตีพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๓๕ ส่วนอรรถกถา ผู้วิจัยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ และ ๕) ตรวจสอบความถูกต้อง แล้วนำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ ก่อน

นำเสนอคณะกรรมการของสถาบันเพื่อพิจารณาอนุมัติ ก่อนพิจารณาแหล่งตีพิมพ์เผยแพร่ตามเกณฑ์ต่อไป

ผลการวิจัยสรุปดังนี้

๑. ผู้วิจัยได้ดำเนินการสืบค้นจากดัชนีท้ายเล่มพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัดรายชื่อบุคคลที่จัดทำคำอธิบาย และตัดส่วนที่ซ้ำออกไปแล้ว ได้ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคลจำนวนทั้งสิ้น ๑,๐๘๕ รายชื่อ แบ่งเป็น เล่มที่ ๑ จำนวน ๔๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒ จำนวน ๒๓ ชื่อ, เล่มที่ ๓ จำนวน ๙ ชื่อ, เล่มที่ ๔ จำนวน ๒๒ ชื่อ, เล่มที่ ๕ จำนวน ๔๐ ชื่อ, เล่มที่ ๖ จำนวน ๔ ชื่อ, เล่มที่ ๗ จำนวน ๒๘ ชื่อ, เล่มที่ ๘ จำนวน ๒๖ ชื่อ, เล่มที่ ๙ จำนวน ๒๙ ชื่อ, เล่มที่ ๑๐ จำนวน ๔๒ ชื่อ, เล่มที่ ๑๑ จำนวน ๑๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๒ จำนวน ๑๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๓ จำนวน ๕๐ ชื่อ, เล่มที่ ๑๔ จำนวน ๑๕ ชื่อ, เล่มที่ ๑๕ จำนวน ๓๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๖ จำนวน ๒๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๗ จำนวน ๑๒ ชื่อ, เล่มที่ ๑๘ จำนวน ๒๖ ชื่อ, เล่มที่ ๑๙ จำนวน ๑๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒๐ จำนวน ๒๗ ชื่อ, เล่มที่ ๒๑ จำนวน ๑๐ ชื่อ, เล่มที่ ๒๒ จำนวน ๒๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒๓ จำนวน ๙ ชื่อ, เล่มที่ ๒๔ จำนวน ๙ ชื่อ, เล่มที่ ๒๕ จำนวน ๗๒ ชื่อ, เล่มที่ ๒๖ จำนวน ๔๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒๗ จำนวน ๑๑๓ ชื่อ, เล่มที่ ๒๘ จำนวน ๕๐ ชื่อ, เล่มที่ ๒๙ จำนวน ๕ ชื่อ, เล่มที่ ๓๐,๓๑ มีรายชื่อซ้ำกับที่เก็บไว้แล้ว, เล่มที่ ๓๒ จำนวน ๒๐๘ ชื่อ, เล่มที่ ๓๓ จำนวน ๗๔ ชื่อ, เล่มที่ ๓๔-๔๕ ไม่เก็บ เนื่องจากมีรายชื่อน้อย และซ้ำกับที่เก็บไว้ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก

หลังจากดำเนินการคัดกรองแล้ว คงเหลือชื่อบุคคลสำหรับการเขียนคำอธิบายนามานุกรมทั้งสิ้น จำนวน ๖๖๑ รายชื่อ จากเดิม ๑,๐๘๕ ส่วนใหญ่ที่ตัดออก เพราะเป็นชื่อที่ถูกกล่าวหาถึงเพียงครั้งเดียว หรือสองครั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก เมื่อสืบค้นในคัมภีร์อรรถกถาก็ไม่ได้มีรายละเอียดเพิ่มเติมพอที่จะอธิบายความได้ ชื่อลักษณะนี้ ส่วนใหญ่มักปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชาดก และย้อนระยะเวลาไกลออกไปมากเป็นกัป หรือแม้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ก็มักเป็นเรื่องราวที่พรรณนาถึงอดีตอันไกลโพ้น

๒. การจัดทำคำอธิบาย ผู้วิจัยได้จัดทำคำอธิบายโดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก และอาศัยคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก การดำเนินการได้ใช้โปรแกรมพระไตรปิฎก ๒ ชุด ได้แก่ โปรแกรมพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๑.๐ เป็นตัวช่วยในการสืบค้นหาคำแต่ละคำที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ จากนั้นประมวลจัดทำคำอธิบายประกอบ ยกตัวอย่าง เช่น สารีบุตร, พระ มีกระบวนการจัดทำคำอธิบายโดย ๑) นำศัพท์ “สารีบุตร” ป้อนลงในโปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๑.๐ ว่า มีคำนี้ปรากฏอยู่ที่ครั้งในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม ซึ่งจากการค้นหา โปรแกรมได้รายงานพบทั้งสิ้น ๑,๕๙๑ ครั้ง ๒) ตรวจสอบเนื้อหาตามหลักฐานที่ค้นพบแต่ละครั้ง เพื่อจัดทำคำอธิบาย โดยตัดส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องของ ไม่จำเป็น หรือมีเนื้อหาซ้ำออก เทียบเคียงเนื้อหาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งจัดทำเชิงอรรถประกอบสำหรับการสืบค้น หรือตรวจสอบความถูกต้องทางวิชาการ และ ๓) ตรวจสอบเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเพิ่มจากคัมภีร์อรรถกถา ๔๘ เล่ม โดยใช้โปรแกรมพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑ ฉบับเรียนพระไตรปิฎก ในการสืบค้นคำที่กำหนดไว้แล้ว จากนั้นนำเนื้อหาที่ค้นพบมาอธิบายเพิ่มเติม ตัดส่วนที่มีเนื้อหาซ้ำออก คงเหลือไว้เฉพาะส่วนเนื้อหาที่ไม่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเท่านั้น จากนั้นเทียบเคียงคัมภีร์อรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อจัดทำเชิงอรรถประกอบการสืบค้น หรือตรวจสอบความถูกต้องทางวิชาการ

เนื้อหาหลักสำคัญในการจัดทำคำอธิบายประกอบด้วย ๑) ซาติภูมิ มีรายละเอียดหลัก ๆ เช่น บิดามารดา สถานที่เกิด การศึกษา ๒) บทบาทสำคัญ มีรายละเอียดหลัก ๆ เช่น หน้าที่ การงาน การปฏิบัติตนทั้งในแง่ส่วนตน และในแง่สังคมที่พรรณนาไว้ในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถา การได้รับการยกย่องพิเศษ และ ๓) บั้นปลายชีวิต

ความสมบูรณ์ของเนื้อหาทั้ง ๓ ประเด็น ขึ้นอยู่กับหลักฐานที่ปรากฏ ไม่เสมอไปทุกนามบุคคลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ ทั้งนี้เนื่องจากว่า นามบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์นั้น แต่ละบุคคลมีบทบาทสำคัญมากน้อยแตกต่างกัน ที่มีความสำคัญมาก จะมีหลักฐานระบุไว้มาก สำคัญน้อย ก็จะมีหลักฐานปรากฏน้อยตามไปด้วย ชื่อบุคคลแต่ละชื่อจึงมีคำอธิบายมาก อธิบายน้อยแตกต่างกันตามไปด้วย โดยเฉพาะหลักฐานในส่วนประวัติที่เกี่ยวกับซาติภูมิ หลักฐานส่วนใหญ่ที่ได้จะอาศัยคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก ในส่วนพระไตรปิฎกมักปรากฏรายละเอียดแต่พอสังเขปเท่านั้น

อนึ่ง เพื่อประโยชน์ในการศึกษาสภาพภาคหน้า ผู้วิจัยได้วิเคราะห์คตินิยมเรื่องการจัดตั้งชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งสามารถสรุปความได้ว่า สังคมอินเดีย มีการตั้งชื่อตามระบบวรรณะ กล่าวคือ ชื่อกษัตริย์มักเกี่ยวกับอำนาจ ไวศยะเกี่ยวกับความมั่งคั่ง ศุทรเกี่ยวกับสิ่งต่ำๆ อันน่าเกลียดเหยียดหยาม ชื่อที่เป็นลักษณะเด่นของพราหมณ์คือชื่อที่สื่อถึงความเจริญ กษัตริย์สื่อถึงการพิทักษ์รักษา ไวศยะ สื่อถึงความมั่งคั่ง ศุทร สื่อถึงการรับใช้ ชื่อสตรีต้องมีความหมายที่น่ายินดี ไม่แข็งกระด้าง ความหมายไปทางเรียบริ่อย มีเสน่ห์ มีโชค และลงท้ายด้วยที่ขสระ คือสระเสียงยาว ถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างจากสังคมไทย

จากการวิเคราะห์คตินิยมการจัดตั้งชื่อที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สังคมอินเดียสมัยพุทธกาล นิยมตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด สิ่งแวดล้อม อาชีพหรือการงาน บุคคลในครอบครัว เช่น บุตรกับบุตร บุตรกับบิดามารดา การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอุปนิสัย หรือพฤติกรรม สัมพันธ์กับโคตร และการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับชะตาชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่มักเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี

๖. อภิปรายผล

จากการสืบค้นศัพท์บุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และนำมาจัดทำคำอธิบายตามหลัก และวิธีการจัดนามานุกรมทั่วไป ทำให้ทราบว่า ชื่อบุคคลที่ปรากฏอยู่นั้น มีทั้งที่เป็นชื่อบุคคลที่เกิดก่อนพุทธกาล สมัยพุทธกาล และหลังพุทธกาลมาแล้ว บางชื่อก็มีตัวตน มีหลักฐานประกอบ และมีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งก่อน ระหว่าง และหลังพุทธกาล แต่บางชื่อก็เป็นเพียง “บุคลาธิษฐาน” ที่ท่านยกขึ้นมาเพื่อมุ่งสื่อข้อธรรมต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับจริต หรืออุปนิสัยของผู้ฟัง

นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ชื่อบุคคลในคัมภีร์ทำyle่มในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังมีการสะกดคำไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน หรือไม่ตรงกัน เช่น ดิชนิทัยเลมมอรรถถาธรรมบทฉบับมหาจุฬาฯ ระบุชื่อพระปฎาจารย์เถรีคลาดเคลื่อน กล่าวคือในคัมภีร์ทำyle่มระบุว่า พระปฎาจารย์เถรี^{๑๘๔๖} พระเจ้าวิฑูฑะ เขียนเป็น พระเจ้าวิฑูฑะ^{๑๘๔๗} ชื่อเดียวกันในคัมภีร์เดียวกันสะกดต่างกันก็มี เช่น พระอุบลวรรณาเถรี, พระอุบลวณณาเถรี, พระมหากัจจายนะ, พระมหากัจจายนะ เป็นต้น ข้อนี้ทำให้การสืบค้นพระไตรปิฎกฉบับโปรแกรมคอมพิวเตอร์ประสบ

^{๑๘๔๖} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๖๖๖.

^{๑๘๔๗} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๖๖๕.

ปัญหา เพราะฐานข้อมูลชื่อบุคคลในโปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๑.๐ กับโปรแกรมพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑ ฉบับเรียนพระไตรปิฎก ที่ใช้อยู่ทั่วไปในปัจจุบัน สะกดคำหรือศัพท์ไม่เหมือนกัน

ชื่อบุคคลบางชื่อมีพ้องกัน เพื่อป้องกันความสับสน ในคัมภีร์มักมีการใช้สร้อยนามเพื่อระบุให้เห็นความแตกต่างกันสำหรับเรียกขาน เช่นกรณีพระติสสะ มีทั้งพระติสสะผู้ทรงพระวินัย พระติสสะผู้ว่ายาก พระติสสะผู้อยู่ในนิคม พระติสสะผู้มีร่างกายเนาเปื่อย พระติสสะชาวเมืองโกสัมพี พระติสสะผู้อาศัยอยู่ในสกุลช่างแก้ว พระติสสะชาวเมืองสาวัตถี พระติสสะผู้มีปีกติดอยู่ที่เอวเขา เป็นต้น

ในส่วนของการจัดทำคำอธิบายนามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา พบข้อเท็จจริงว่า สังคมอินเดียสมัยพุทธกาล นิยมตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด สิ่งแวดล้อม อาชีพหรือการงาน บุคคลในครอบครัว เช่น บุตรกับบุตร บุตรกับบิดามารดา การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอุปนิสัย หรือพฤติกรรมสัมพันธ์กับโคตร และการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับชะตาชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่มักเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี สอดคล้องในคัมภีร์มานุษยธรรมศาสตร์ของอินเดียที่กล่าวถึงการตั้งชื่อว่า ชื่อของพราหมณ์ให้เกี่ยวกับสิ่งมงคล กษัตริย์เกี่ยวกับอำนาจ ไวศยะเกี่ยวกับความมั่งคั่ง ศูทรเกี่ยวกับสิ่งต่ำๆ อันน่าเกลียดเหยียดหยาม ชื่อที่เป็นลักษณะเด่นของพราหมณ์คือชื่อที่สื่อถึงความเจริญ กษัตริย์สื่อถึงการพิทักษ์รักษา ไวศยะ สื่อถึงความมั่งคั่ง ศูทร สื่อถึงการรับใช้ ชื่อสตรีต้องมีความหมายที่น่ายินดี ไม่แข็งกระด้าง ความหมายไปทางเรียบริ่อย มีเสน่ห์ มีโชค และลงท้ายด้วยที่ขมสละ คือสระเสียงยาว

อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบเงื่อนไขในการตั้งชื่อของคนไทยในสมัยโบราณ หรือแม้กระทั่งในปัจจุบัน การตั้งชื่อก็กังใช้เพศ หลักโหราศาสตร์ ความหมาย ความสัมพันธ์กับบุคคลในครอบครัว เป็นเครื่องกำหนด มีเพียงความไพเราะทางด้านครุ ลหุ ความแปลกใหม่ การเลียนแบบชื่อคนมีชื่อเสียง การพ้องคำที่สื่อไปในความหมายไม่ดี อันจะก่อให้เกิดปัญหาในอนาคตเท่านั้นที่ไม่พบในเงื่อนไขของการตั้งชื่อ นอกจากนี้ การตั้งชื่อในสังคมอินเดียสมัยโบราณ ก็ไม่มีความซับซ้อนเหมือนกับแนวคิดการตั้งชื่อตามหลักทฤษฎาปกรณ์ ชื่อนี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการมาตามลำดับ

๗. ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา” มีฐานข้อมูลสำหรับการอ้างอิงมาก ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตคัมภีร์เพียงพระไตรปิฎก และอรรถกถา ทำให้ต้องตัดฐานข้อมูลระดับฎีกา และอนุฎีกา ซึ่งอาจช่วยเติมเต็มเนื้อหา หรือคำอธิบายให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ นามบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาร่วมสมัย ทั้งที่เป็นชาวไทย ชาวต่างประเทศ ผู้วิจัยก็ยังไม่มีโอกาสในการเก็บรายละเอียด และจัดทำคำอธิบายให้ครบตามเจตนาที่เคยตั้งไว้ ทั้งนี้ด้วยเหตุข้อจำกัดด้านเวลา หากขอบเขตเนื้อหากว้างไป อาจไม่สามารถดำเนินการให้เสร็จทันกรอบระยะเวลาของการวิจัยได้ จึงเสนอแนะไว้ ๒ ประเด็น ดังนี้

๑. เห็นควรศึกษาเพิ่มเติมรายนามบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา แล้วจัดทำคำอธิบายเพิ่มเติม เพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหา นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนายิ่งขึ้น

๒. เห็นควรจัดเก็บนามบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาร่วมสมัยทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศที่มีบทบาทสำคัญ แล้วจัดทำคำอธิบาย เพื่อเป็นหลักฐานสำหรับการอ้างอิงทางวิชาการในอนาคตต่อไป

๘. กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้โอกาสแก่ผู้วิจัยได้ทำวิจัยเรื่องนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสอ่านบททวนคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาซ้ำอีกรอบ ทำให้สัมผัสกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล และหลังพุทธกาลซึ่งได้รับการจารึกไว้เป็นหลักฐานโดยอรรถกถาจารย์ ซึ่งทุกครั้งที่อ่านสำรวจข้อมูล ผู้วิจัยมักจะได้ประสบการณ์ใหม่เพิ่มขึ้นทุกครั้ง

ประการต่อมา ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่ทำหน้าที่ตรวจสอบผลงาน พร้อมทั้งข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ ทำให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ขอขอบคุณเพื่อนร่วมงานในสาขาวิชาพระพุทธศาสนาที่บางครั้ง ได้ช่วยแบ่งเบาภาระงานประจำที่ผู้วิจัยรับผิดชอบอยู่แทน เพื่อให้ได้มีเวลาในการทุ่มเทงานให้สำเร็จลุล่วงตามกรอบระยะเวลาที่กำหนด สุดท้ายขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สำนักงานวิจัยพุทธศาสตร์ทุกท่าน ที่เกื้อกูล และใส่ใจรายละเอียดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทำให้งานเป็นไปด้วยดี ความดีใด ๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยขอยกให้แก่โยมพ่อผู้เป็นแบบอย่างชีวิตในวัยเด็ก พร้อมอุทิศส่วนกุศลแก่โยมแม่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

๙. เอกสารอ้างอิง

๙.๑ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ๔๕ เล่ม. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ๙๑ เล่ม. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

๙.๒ หนังสือทั่วไป

กรมศิลปากร. นามานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ,

๒๕๔๙.

จรัส สุวรรณมาลา และคณะ. นามานุกรมวัตถุธรรมท้องถิ่นไทย : ประจำปี พ.ศ.๒๕๔๗. กรุงเทพฯ:

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๘.

ปรีชา ช่างขวัญเย็น. “ชื่อเสียงเรียงนาม” . วิกิพจนานุกรมคำไทย: รวมบทความจากคอลัมน์ปากกาชน

นก สังกศตภาษาและจิตภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ประจักษ์ ประภาพิทยากร. นามานุกรมขุนช้าง-ขุนแผน. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๖.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๘.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓๓. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๘.

_____. กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๕.

พินัย ศักดิ์เสนีย์. **นามานุกรมพระเครื่อง**. พระนคร: สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, ๒๕๐๒.

พูนพิศ อมาตยกุล และคณะ. **นามานุกรมศิลปไทยรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์: รายงาน**

ผลการวิจัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ถาวร สิกขโกศล. **ชื่อและแซ่ของคนจีน**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. **นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นานมีบุ๊คส์

พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๕๔.

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑-๒-๓**. พิมพ์เนื่องในวโรกาสทรงเจริญ

พระชนมายุ ๕๐ พรรษา ๒ เมษายน ๒๕๔๙.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. **นามานุกรมเครื่องจักรสาน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๓.

สุเชาว์ พลอยชุม. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุภาพรณ ณ บางช้าง. **การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของคนไทย**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

, ๒๕๒๗.

โสฬสเวท, **มงคลนามและการตั้งชื่อ**. กรุงเทพมหานคร: แพรววิทยา, ๒๕๒๕. หน้า ๑๘.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๐๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดีศรีวิวัฒน์ ทรงแปล. **พระคัมภีร์อภิธานปิฎก**, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

สมบัติ จำปาเงิน. **ภูมินามานุกรม**. กรุงเทพฯ: สำนักสุขภาพใจ, ๒๕๔๕.

เสาวนิต. **พระนามกษัตริย์ พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า**. พระนคร: ประมวลสาร, ๒๕๐๕.

ห้องโหราศรัทธาโพธิ์. **ตำราพรหมชาติฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อำนวยการสารสิน, ๒๕๖๐.

ศศิมา ทองคำ และคณะ. **นามานุกรมเอดส์และเพศศึกษา**. นครปฐม: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

อรอนงค์ ชากร และคณะ. **นามานุกรมนักเขียน-นักแปล**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

๙.๓ เว็บไซต์

การสืบค้น. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [https://lrckm.wordpress.com/2012/05/24/\(๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐\)](https://lrckm.wordpress.com/2012/05/24/(๒๒%20ธันวาคม%20๒๕๖๐)).

การสืบค้น. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [http://www.khaochamao.com/webboard-show_36405\(๒๒](http://www.khaochamao.com/webboard-show_36405(๒๒)

ธันวาคม ๒๕๖๐).

การสืบค้น. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [https://kmutt-lm.lib.kmutt.ac.th/opac/\(๒๒](https://kmutt-lm.lib.kmutt.ac.th/opac/(๒๒) ธันวาคม ๒๕๖๐).

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการจัดทำฐานข้อมูลออนไลน์และฐานข้อมูลฟรีออนไลน์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

[https://library.kku.ac.th/free-database/index.php?option=com_content&view=article&id=204&Itemid=7\(๒๒](https://library.kku.ac.th/free-database/index.php?option=com_content&view=article&id=204&Itemid=7(๒๒) ธันวาคม ๒๕๖๐).

นามานุกรม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://guru.sanook.com/2330/> (๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐).

นามานุกรม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://wachum.com/eBook/1630101/directory.html/> (๒๙

ธันวาคม ๒๕๖๐).

อาศรมศรีจักรนารท. .วิธีตั้งชื่อตามหลักทักษาปกรณ์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.astroneemo.net/web/index.php> (๒ มีนาคม ๒๕๖๑).

ภาคผนวก ข
การนำไปใช้ประโยชน์

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่..... ๑ มิถุนายน ๒๕๖๑.....

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์.....

ข้าพเจ้า..... พระเทพปริยัติโมลี..... ตำแหน่ง..... เจ้าอาวาสวัดโมลีโลกยาราม

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน..... สำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม

ที่อยู่..... แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร.....

โทรศัพท์..... โทรสาร.....

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เรื่อง..... นามานุกรมบุคคลพุทธศาสน์.....

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ

..... พระครูศรีปัญญาวิกรม, ผศ.ดร., พระมหาพจน์ สุวโจ, ผศ.ดร. และ ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ.....

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน

การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา

การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนา

สิ่งประดิษฐ์

การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ

การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

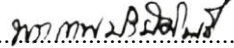
ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่..... ๒๔ มีนาคม ๒๕๖๑..... จนถึง..... ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๑.....

ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

..... ประโยชน์ในการสืบค้นข้อมูลบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนา.....

..... ความน่าเชื่อถือของข้อมูล ความสะดวกสบายในการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับบุคคล.....

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ.....

(พระเทพปริยัติโมลี)

ตำแหน่ง..... เจ้าอาวาสวัดโมลีโลกยาราม

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๑

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทิพย์ ชันแก้ว ตำแหน่ง รักษาการหัวหน้ากลุ่มงานห้องสมุด

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ที่อยู่ ๒๔๑ หมู่ ๑๓ ตำบลเสม็ด อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์ โทรสาร

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เรื่อง นามานุกรมบุคคลพุทธศาสน์

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ

พระครูศรีปัญญาวิกรม, ผศ.ดร., พระมหาพจน์ สวัสดิ์, ผศ.ดร. และ ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน

สอน

การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา

การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนา

สิ่งประดิษฐ์

การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ

การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๖๑ จนถึง ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๑

ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

สะดวกและรวดเร็วในการสืบค้นฐานข้อมูลประวัติบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนา

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทิพย์ ชันแก้ว)

ตำแหน่ง รก.หัวหน้ากลุ่มงานห้องสมุดและเทคโนโลยีสารสนเทศ

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่..... ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๑.....

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์.....

ข้าพเจ้า..... ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุนันทา กุลรัตน์..... ตำแหน่ง..... รก.ผู้อำนวยการสำนักวิทยบริการฯ

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน..... สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ.....

ที่อยู่..... มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์.....

โทรศัพท์..... โทรสาร.....

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เรื่อง นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา.....

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ

..... พระครูศรีปัญญาวิกรม,ผศ.ดร., พระมหาพจน์ สวโจ,ผศ.ดร.และ ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน

การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา

การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนา

สิ่งประดิษฐ์

การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ

การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่..... ๒๔ มีนาคม ๒๕๖๑..... จนถึง..... ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๑.....

ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

..... เป็นแหล่งสืบค้นข้อมูลในห้องสมุดเพื่อนักศึกษาใช้ประโยชน์ต่อไป.....

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ.....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุนันทา กุลรัตน์)

ตำแหน่ง..... ผู้อำนวยการสำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ.....

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่..... ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๑

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์.....

ข้าพเจ้า..... ผู้ช่วยศาสตราจารย์วุฒินันท์ รามฤทธิ..... ตำแหน่ง..... ผอ.วิทยาลัยชุมชนบุรีรัมย์

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน..... วิทยาลัยชุมชนบุรีรัมย์

ที่อยู่..... ถนนบุรีรัมย์-สตึก ตำบลหนองบัวทอง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

โทรศัพท์..... โทรสาร.....

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เรื่อง นามานุกรมบุคคลพุทธศาสน์

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ

..... พระครูศรีปัญญาวิกรม, ผศ.ดร., พระมหาพจน์ สวโจ, ผศ.ดร. และ ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน

การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา

การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนา

สิ่งประดิษฐ์

การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ

การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่..... ๒๔ มีนาคม ๒๕๖๑..... จนถึง..... ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๑.....

ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

..... มอบห้องสมุดให้นักศึกษาใช้อ้างอิงทางวิชาการในโอกาสต่อไป.....

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ.....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วุฒินันท์ รามฤทธิ)

ตำแหน่ง..... ผู้อำนวยการวิทยาลัยชุมชนบุรีรัมย์

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

ภาคผนวก ค
ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์
กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมา
และผลที่ได้รับของโครงการ

วัตถุประสงค์โครงการ	กิจกรรมที่วางแผน	กิจกรรมที่ดำเนินการ	ผลที่ได้รับตลอดโครงการ
<p>๑. เพื่อสืบค้นชื่อบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา</p>	<p>๑. เขียนโครงการ/เตรียมนำเสนอและทำสัญญาวิจัย/ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๕๙</p> <p>๒. สืบค้นและเก็บข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา/ธันวาคม ๒๕๕๙-กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐</p> <p>๓. เลือกศัพท์พร้อมจัดทำคำอธิบาย/ธันวาคม ๒๕๕๙-มิถุนายน ๒๕๖๐</p>	<p>๑. เขียนโครงการ/เตรียมนำเสนอและทำสัญญาวิจัย/พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๕๙</p> <p>๒. สืบค้นและเก็บข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา/ธันวาคม ๒๕๕๙-พฤษภาคม ๒๕๖๐</p> <p>๓. เลือกศัพท์พร้อมจัดทำคำอธิบาย/มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๐</p>	<p>สืบค้นคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาพบชื่อบุคคลที่คัดไว้เบื้องต้นจำนวน ๑๐๘๕ คน เมื่อพิจารณาเนื้อหา/บริบทที่เกี่ยวข้องกับบุคคลเหล่านั้นคัดเลือกเหลือ ๖๖๑ คน เพื่อจัดทำคำอธิบายส่วนที่ตัดออก เพราะเป็นชื่อที่เพียงถูกกล่าวพาดพิงไม่ได้มีรายละเอียดพอที่จะอธิบายความได้</p>
<p>๒. เพื่อจัดทำคำอธิบายเกี่ยวกับบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยการจัดลำดับตามตัวอักษร</p>	<p>๑. เขียนบทที่ ๑-๒-๓/ธันวาคม ๒๕๕๙-มีนาคม ๒๕๖๐</p> <p>๒. ตรวจสอบความถูกต้อง/เมษายน-มิถุนายน ๒๕๖๐</p> <p>๓. รายงานความก้าวหน้าเสนอผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบแก้ไข (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๖๐)</p> <p>๔. เขียนรายงานบทที่ ๔-๕ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๐)</p>	<p>๑. เขียนบทที่ ๑-๒-๓ (มกราคม ๒๕๖๐)</p> <p>๒. ตรวจสอบความถูกต้อง (มกราคม ๒๕๖๐)</p> <p>๓. รายงานความก้าวหน้าเสนอผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบแก้ไข (มกราคม ๒๕๖๑)</p> <p>๔. เขียนรายงานบทที่ ๔-๕ (พฤษภาคม ๒๕๖๑)</p> <p>๕. เสนอผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบร่างฉบับ</p>	<p>ได้จัดทำคำอธิบายโดยเนื้อหาหลักสำคัญในการจัดทำคำอธิบายประกอบด้วย</p> <p>๑) ขาดข้อมูลมีรายละเอียดหลักๆ เช่น บิดามารดา สถานที่ที่เกิด การศึกษา</p> <p>๒) บทบาทสำคัญมีรายละเอียดหลักๆ เช่น หน้าที่ การงาน การปฏิบัติตนทั้งในแง่ส่วนตน</p>

	<p>๕. เสนอผู้ทรงคุณวุฒิ ตรวจสอบร่างฉบับ สมบูรณ์/สิงหาคม ๒๕๖๐</p> <p>๖. แก่ ไข ต ำ ม ที่ ผู้ ท ร ง คุ ณ วุฒิ เสนอแนะ (สิงหาคม ๒๕๖๐)</p> <p>๗. เสนอตรวจรูปแบบ/ แก่ ไข รุ ป แ บ บ (พฤษภาคม ๒๕๖๐)</p> <p>๘. ส่งฉบับสมบูรณ์เพื่อ ข อ อ นุ ม ั ตี จ บ (มิ ถุ น า ย น - กรกฎาคม ๒๕๖๐)</p> <p>๙. ตีพิมพ์เผยแพร่ตาม เกณฑ์ที่กำหนด (มิ ถุ น า ย น - กรกฎาคม ๒๕๖๐)</p>	<p>สมบูรณ์ (มิถุนายน ๒๕๖๑)</p> <p>๖. แก่ ไข ต ำ ม ที่ ผู้ ท ร ง คุ ณ วุฒิ เสนอแนะ</p> <p>๗. เสนอตรวจรูปแบบ/ แก่ ไข รุ ป แ บ บ</p> <p>๘. ส่งฉบับสมบูรณ์เพื่อ ข อ อ นุ ม ั ตี จ บ (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๑)</p> <p>๙. ตีพิมพ์เผยแพร่ตาม เกณฑ์ที่กำหนด (๓๐ กรกฎาคม ๒๕๖๑)</p>	<p>และในแง่สังคมที่ พรรณนาไว้ใน พระไตรปิฎกหรือ อรรถกถา การ ได้รับการยกย่อง พิเศษ และ</p> <p>๓) บันปลายชีวิต</p> <p>ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ คตินิยมเรื่องการตั้ง ชื่อที่ปรากฏใน คัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถ กถา ซึ่งสามารถ สรุปความได้ว่า สังคมอินเดีย มีการ ตั้งชื่อตามระบบ วรรณะ กล่าวคือ ชื่อ กษัตริย์ มัก เกี่ยวข้องกับอำนาจ ไวศยะเกี่ยวกับ ความมั่งคั่ง ศูทร เกี่ยวกับสิ่งต่ำๆ อัน น่าเกลียดเหยียดหยาม ชื่อที่เป็น ลักษณะเด่นของ พราหมณ์คือชื่อที่ สื่อถึงความเจริญ กษัตริย์สื่อถึงการ พิทักษ์รักษา ไวศ ยะ สื่อถึงความมั่ง คั่ง ศูทร สื่อถึงการ รับใช้ ชื่อสตรีต้องมี ความหมายที่ น่ายินดี ไม่แข็ง ก ร ะ ต ้ า ง ความหมายไปทาง</p>
--	---	---	--

		<p>เรียบร้อย มีเสน่ห์ มีโชค และลงท้าย ด้วยที่ฆสระ คือสระ เสียงยาว ถือเป็น เอ ก ล ั ก ษ ณะ เฉพาะที่แตกต่าง จากสังคมไทย</p> <p>จากการวิเคราะห์ คตินิยมการตั้งชื่อที่ พบ ใน คัมภีร์ พระพุทธศาสนา สังคมอินเดียสมัย พุทธกาล นิยมตั้ง ชื่อให้สัมพันธ์กับ ลักษณะ กำเนิด สิ่งแวดล้อม อาชีพ หรือการงาน บุคคล ในครอบครัว เช่น บุตรกับบุตร บุตร กับบิดามารดา การ ตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับ อุปนิสัย หรือ พฤติกรรม สัมพันธ์ กับโคตร และการ ตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับ ชะตาชีวิต ซึ่งส่วน ใหญ่มักเปลี่ยนร้าย ให้กลายเป็นดี</p>
--	--	--

แบบสรุปโครงการ
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

<p>สัญญาวิจัยเลขที่ ๑๘๙/๒๕๖๐</p> <p>ชื่อโครงการ: นามานุกรมบุคคลพุทธศาสนา</p> <p>หัวหน้าโครงการ: พระครูศรีปัญญาวิกรม, ผศ.ดร.</p> <p>ผู้ร่วมโครงการ: พระมหาพจน์ สุวโจ, ผศ.ดร. ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ</p>
<p>ความเป็นมาของปัญหาและความสำคัญของปัญหา</p> <p>หนังสือนามานุกรมเป็นแหล่งข้อมูลที่มีประโยชน์ต่อการติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวันของบุคคลทุกคน และของหน่วยงานทุกหน่วยงาน ทั้งที่เป็นของรัฐบาลและของเอกชนปัจจุบันจึงมีการจัดทำหนังสือประเภทนามานุกรมไว้หลายประเภท เช่น นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย จัดทำโดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี, นามานุกรมมงคล ผลงานของโกวิท ตั้งตรงจิตร จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์คำ เป็นหนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการตั้งชื่อ หลักการคือ ก่อนที่จะพิจารณาตั้งชื่อ จำเป็นจะต้องสำรวจดูจากแผนภูมิตามหลักทักษาปกรณ์ให้ละเอียดก่อนว่า อักษรตัวไหนเป็น เดช ตัวไหนเป็น ศรี ตัวไหนเป็น กาลกิณี ซึ่งต้องพิถีพิถันในเรื่องนี้ก่อนประเด็นอื่น หากตั้งชื่อที่เป็นสิริมงคล ย่อมจะทำให้ชีวิตของบุคคลนั้นประสบความสำเร็จรุ่งเรือง แต่หากตั้งชื่อไม่ดี มีตัวกาลกิณีอยู่ร่วมด้วย ก็อาจจะนำความเสื่อมเสียหรือภัยพิบัติมาสู่เจ้าของชื่อได้</p> <p>นามานุกรมนักเขียน-นักแปล ของอรอนงค์ ชากร จัดพิมพ์ในนามโครงการวิชาการด้านวรรณศิลป์ สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม, นามานุกรมรามเกียรติ์ ผลงานของรีนฤทัย สัจจพันธุ์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สถาพร ปรับปรุงใหม่ล่าสุด ปี ๒๕๕๔ เป็นงานที่รวบรวมความเป็นมาของตัวละคร สถานที่ พิธี และอาวุธในเรื่องรามเกียรติ์ไว้อย่างละเอียด ถือเป็นหลักสำหรับการค้นคว้าข้อมูลเรื่องรามเกียรติ์ได้ทั้งหมด, นามานุกรมนวัตกรรมท้องถิ่นไทย ผลงานของจรัส สุวรรณมาลา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย จัดพิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ.๒๕๔๘, นามานุกรมวรรณคดีไทย ผู้จัดทำแบ่งออกเป็น ๓ ชุด ชุดที่ ๑ ว่าด้วย ชื่อวรรณคดี ชุดที่ ๒ ว่าด้วย ชื่อผู้แต่ง และชุดที่ ๒ ว่าด้วยตัวละคร ชื่อสถานที่ และชื่อปภินทกะ, นามานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย เป็นหนังสือที่รวบรวมรายชื่อและรายละเอียดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย โดยภัณฑารักษ์และนักวิชาการของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทุกแห่งทั้งของราชการและเอกชน ซึ่งมีพิพิธภัณฑสถานทั้งสิ้น ๔๘๖ แห่ง จาก ๗๖ จังหวัด เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่อยู่ในแวดวงพิพิธภัณฑสถาน ผู้ที่เกี่ยวข้อง และผู้สนใจทั่วไป,</p> <p>นามานุกรมขุนช้าง-ขุนแผน ผู้แต่งคือ ประจักษ์ ประกายพิทยากร ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกโดยสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช พ.ศ.๒๕๐๘, นามานุกรมศิลปินเพลงไทย ผู้แต่งคือ พูนพิศ อมาตยกุล ได้รวบรวมศิลปินเพลงไทยในรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๒, นามานุกรมพระเครื่อง ผลงานของพินัย ศักดิ์เสนีย์ ให้ความรู้เกี่ยวกับพระเครื่องต่าง ๆ สาระสำคัญมีความเกี่ยวข้องกับศิลปะและพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่ายิ่ง, ภูมินามานุกรม</p>

ของสมบัติ จำปาเงิน จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สุภาพใจ เป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์ในการเขียนชื่อประเทศ เมืองหลวง ทวีป เขต รัฐ ดินแดนต่างๆ ให้ถูกต้อง โดยยึดประกาศของราชบัณฑิตยสถาน, นามานุกรมเอดส์ และเพศศึกษา เป็นหนังสือที่รวบรวมรายชื่อหนังสือ/เอกสารด้านเอดส์ และเพศศึกษาที่มีอยู่ในศูนย์ข้อมูลข่าวสารด้านเอดส์ ซึ่งปัจจุบันนี้อยู่ในมุมหนึ่งของห้องสมุดสถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน เพื่อส่งเสริมการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของผู้ใช้บริการทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ, นามานุกรมเครื่องจักรสาน ผลงานของวิบูลย์ ลีสุวรรณ รวมคำศัพท์เกี่ยวกับเครื่องจักรสานมากกว่า ๑,๐๐๐ คำ สำพิมพ์เมืองโบราณจัดพิมพ์ ๒๕๕๓ เป็นต้น

จากรายละเอียดข้างต้นจะเห็นว่า นามานุกรม เป็นหนังสือที่มีประโยชน์ เพราะสามารถใช้เป็นฐานข้อมูลในการค้นหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคลด้านต่าง ๆ ได้โดยง่าย จึงมีการจัดทำนามานุกรมบุคคลออกมาเผยแพร่กันอย่างแพร่หลาย

อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาในวงการพระพุทธศาสนา หนังสืออ้างอิงลักษณะดังกล่าวนี้ ยังมีน้อย และส่วนใหญ่เป็นผลงานของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในอดีต เช่น คัมภีร์อภิธานปิทีปิกา งานนิพนธ์พระมหาโมคคัลลานะ พระเถระชาวศรีลังกา, สารานุกรมพระพุทธศาสนาประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นต้น ที่เป็นผลงานร่วมสมัยก็พอมืออยู่บ้าง เช่น พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ฉบับประมวลธรรม และกาลานุกรม ซึ่งเป็นงานนิพนธ์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

ผู้วิจัยมีความเห็นคัมภีร์พระไตรปิฎก มีชื่อบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก พิจารณาได้จากดัชนีท้ายเล่มของพระไตรปิฎกแต่ละเล่ม บางชื่อปรากฏซ้ำกันในหลายเล่ม ส่วนที่ซ้ำมีเนื้อหาซ้ำกันก็มี มีเนื้อหาแตกต่างกันออกไปก็มี หากมีการนำมาร้อยเรียง และจัดทำคำอธิบายโดยใช้หลักวิชาการสมัยใหม่เข้ามาช่วยในรูปของนามานุกรม จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อวงการศึกษพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม ทั้งสะดวก และกระชับในการสืบค้นข้อมูล

การเรียนรู้ประวัติบุคคลพุทธศาสน์ ก็เหมือนกับการได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในมิติต่าง ๆ ไปด้วย เพราะศัพท์บุคคลแต่ละคนที่ถูกเก็บนำมาเขียนคำอธิบาย ล้วนมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งย่อมจะมีความสำคัญ และเกี่ยวข้องกันกับพระพุทธศาสนาไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม เท่ากับได้รวบรวมความหลากหลายมารวมอยู่ในหมวดหมู่เดียวกัน

นามานุกรมพุทธศาสน์ จึงน่าจะเป็นงานอีกชิ้นหนึ่งที่มีความจำเป็น และมีความสำคัญ เพราะเมื่อกล่าวถึงพระพุทธศาสนา มีเนื้อหา และขอบเขตกว้างขวางมาก แม้ขอบเขตที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลเพียงอย่างเดียว ก็น่าจะเป็นเรื่องใหญ่ และเป็นงานที่ทำหาคความวิริยะอุตสาหะอยู่พอสมควร เพราะเหตุว่า บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มีทั้งส่วนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา นี้อย่างน้อยบุคคลร่วมสมัยที่มีบทบาทสำคัญต่อวงการพระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก การจัดทำนามานุกรมพุทธศาสตร์จึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง

วัตถุประสงค์ของโครงการ

๑. เพื่อสืบค้นชื่อบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
๒. เพื่อจัดคำอธิบายเกี่ยวกับบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยการจัดลำดับตามตัวอักษร

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยสรุปดังนี้

๑. เมื่อได้ดำเนินการสืบค้นจากดัชนีท้ายเล่มพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัดรายชื่อบุคคลที่จัดทำคำอธิบาย และตัดส่วนที่ซ้ำออกไปแล้ว เหลือศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคลจำนวนทั้งสิ้น ๑,๐๘๕ รายชื่อ แบ่งเป็น เล่มที่ ๑ จำนวน ๔๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒ จำนวน ๒๓ ชื่อ, เล่มที่ ๓ จำนวน ๙ ชื่อ, เล่มที่ ๔ จำนวน ๒๒ ชื่อ, เล่มที่ ๕ จำนวน ๔๐ ชื่อ, เล่มที่ ๖ จำนวน ๔ ชื่อ, เล่มที่ ๗ จำนวน ๒๘ ชื่อ, เล่มที่ ๘ จำนวน ๒๖ ชื่อ, เล่มที่ ๙ จำนวน ๒๙ ชื่อ, เล่มที่ ๑๐ จำนวน ๔๒ ชื่อ, เล่มที่ ๑๑ จำนวน ๑๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๒ จำนวน ๑๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๓ จำนวน ๕๐ ชื่อ, เล่มที่ ๑๔ จำนวน ๑๕ ชื่อ, เล่มที่ ๑๕ จำนวน ๓๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๖ จำนวน ๒๑ ชื่อ, เล่มที่ ๑๗ จำนวน ๑๒ ชื่อ, เล่มที่ ๑๘ จำนวน ๒๖ ชื่อ, เล่มที่ ๑๙ จำนวน ๑๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒๐ จำนวน ๒๗ ชื่อ, เล่มที่ ๒๑ จำนวน ๑๐ ชื่อ, เล่มที่ ๒๒ จำนวน ๒๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒๓ จำนวน ๙ ชื่อ, เล่มที่ ๒๔ จำนวน ๙ ชื่อ, เล่มที่ ๒๕ จำนวน ๗๒ ชื่อ, เล่มที่ ๒๖ จำนวน ๔๖ ชื่อ, เล่มที่ ๒๗ จำนวน ๑๑๓ ชื่อ, เล่มที่ ๒๘ จำนวน ๕๐ ชื่อ, เล่มที่ ๒๙ จำนวน ๕ ชื่อ, เล่มที่ ๓๐,๓๑ มีรายชื่อซ้ำกับที่เก็บไว้แล้ว, เล่มที่ ๓๒ จำนวน ๒๐๘ ชื่อ, เล่มที่ ๓๓ จำนวน ๗๔ ชื่อ, เล่มที่ ๓๔-๔๕ ไม่เก็บ เนื่องจากมีรายชื่อน้อย และซ้ำกับที่เก็บไว้ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก

หลังจากดำเนินการคัดกรองแล้ว คงเหลือชื่อบุคคลสำหรับการเขียนคำอธิบายนามานุกรมทั้งสิ้น จำนวน ๖๖๑ รายชื่อ จากเดิม ๑,๐๘๕ ส่วนใหญ่ที่ตัดออก เพราะเป็นชื่อที่ถูกกล่าวพาดพิงถึงเพียงครั้งเดียว หรือสองครั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก เมื่อสืบค้นในคัมภีร์อรรถกถาก็ไม่ได้มีรายละเอียดเพิ่มเติมพอที่จะอธิบายความได้ ชื่อลักษณะนี้ ส่วนใหญ่มักปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชาดก และย้อนระยะเวลาไกลออกไปมากเป็นกัป หรือแม้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ก็มักเป็นเรื่องราวที่พรรณนาถึงอดีตอันไกลโพ้น

๒. การจัดทำคำอธิบาย ผู้วิจัยได้จัดทำคำอธิบายโดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก และอาศัยคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก การดำเนินการได้ใช้โปรแกรมพระไตรปิฎก ๒ ชุด ได้แก่ โปรแกรมพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๑.๐ เป็นตัวช่วยในการสืบค้นหาคำแต่ละคำที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ จากนั้นประมวลจัดทำคำอธิบายประกอบ ยกตัวอย่าง เช่น สารีบุตร, พระ มีกระบวนการจัดทำคำอธิบายโดย ๑) นำศัพท์ “สารีบุตร” ป้อนลงในโปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๑.๐ ว่า มีคำนี้ปรากฏอยู่ที่ครั้งในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม ซึ่งจากการค้นหา โปรแกรมได้รายงานพบทั้งสิ้น ๑,๕๙๑ ครั้ง ๒) ตรวจสอบเนื้อหาตามหลักฐานที่ค้นพบแต่ละครั้ง เพื่อจัดทำคำอธิบาย โดยตัดส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องของ ไม่จำเป็น หรือมีเนื้อหาซ้ำออก เทียบเคียงเนื้อหาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งจัดทำเชิงอรรถประกอบสำหรับการสืบค้น หรือตรวจสอบความถูกต้องทางวิชาการ และ ๓) ตรวจสอบเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเพิ่มจากคัมภีร์อรรถกถา ๔๘ เล่ม โดยใช้โปรแกรมพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑ ฉบับเรียนพระไตรปิฎก ในการสืบค้นคำที่กำหนดไว้แล้ว จากนั้นนำเนื้อหาที่ค้นพบมาอธิบายเพิ่มเติม ตัดส่วนที่มีเนื้อหาซ้ำออก คงเหลือไว้เฉพาะส่วนเนื้อหาที่ไม่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเท่านั้น จากนั้นเทียบเคียงคัมภีร์อรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อจัดทำเชิงอรรถประกอบสำหรับการสืบค้น หรือตรวจสอบความถูกต้องทางวิชาการ

เนื้อหาหลักสำคัญในการจัดทำคำอธิบายประกอบด้วย ๑) ชาตภูมิ มีรายละเอียดหลัก ๆ เช่น บิดามารดา สถานที่เกิด การศึกษา ๒) บทบาทสำคัญ มีรายละเอียดหลัก ๆ เช่น หน้าที่ การงาน

การปฏิบัติตนทั้งในแง่ส่วนตน และในแง่สังคมที่พรรณนาไว้ในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถา การได้รับ การยกย่องพิเศษ และ ๓) บั้นปลายชีวิต

ความสมบูรณ์ของเนื้อหาทั้ง ๓ ประเด็น ขึ้นอยู่กับหลักฐานที่ปรากฏ ไม่เสมอไปทุกนาม บุคคลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ ทั้งนี้เนื่องจากว่า นามบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์นั้น แต่ละบุคคลมีบทบาท สำคัญมากน้อยแตกต่างกัน ที่มีความสำคัญมาก จะมีหลักฐานระบุไว้มาก สำคัญน้อย ก็จะมีหลักฐาน ปรากฏน้อยตามไปด้วย ชื่อบุคคลแต่ละชื่อจึงมีคำอธิบายมาก อธิบายน้อยแตกต่างกันตามไปด้วย โดยเฉพาะหลักฐานในส่วนประวัติที่เกี่ยวกับชาติภูมิ หลักฐานส่วนใหญ่ที่ได้จะอาศัยคัมภีร์อรรถกถา เป็นหลัก ในส่วนพระไตรปิฎกมักปรากฏรายละเอียดแต่พอสังเขปเท่านั้น

อนึ่ง เพื่อประโยชน์ในการศึกษาภายในภาคหน้า ผู้วิจัยได้วิเคราะห์คตินิยมเรื่องการจัดชื่อที่ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งสามารถสรุปความได้ว่า สังคมอินเดีย มีการตั้ง ชื่อตามระบบวรรณะ กล่าวคือ ชื่อกษัตริย์มักเกี่ยวกับอำนาจ ไวศยะเกี่ยวกับความมั่งคั่ง ศุภรเกี่ยวกับ สิ่งต่างๆ อันน่าเกลียดเหยียดหยาม ชื่อที่เป็นลักษณะเด่นของพราหมณ์คือชื่อที่สื่อถึงความเจริญ กษัตริย์ สื่อถึงการพิทักษ์รักษา ไวศยะ สื่อถึงความมั่งคั่ง ศุภร สื่อถึงการรับใช้ ชื่อสตรีต้องมีความหมายที่ น่ายินดี ไม่แข็งกระด้าง ความหมายไปทางเรียบริ้อย มีเสน่ห์ มีโชค และลงท้ายด้วยที่ขสระ คือสระ เสียงยาว ถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างจากสังคมไทย

จากการวิเคราะห์คตินิยมการจัดชื่อที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สังคมอินเดียสมัย พุทธกาล นิยมตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับลักษณะกำเนิด สิ่งแวดล้อม อาชีพหรือการงาน บุคคลในครอบครัว เช่น บุตรกับบุตร บุตรกับบิดามารดา การตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับอุปนิสัย หรือพฤติกรรม สัมพันธ์กับโคตร และการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับชะตาชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่มักเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

งานวิจัยเรื่อง นามานุกรมบุคคลพุทธศาสน์ เมื่อได้ดำเนินการตามกระบวนการของการวิจัย เสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยมีเจตนาปรับเป็นหนังสือตีพิมพ์เผยแพร่ ให้ได้อย่างน้อย ๑,๐๐๐ เล่ม จากนั้นจะแจกจ่ายตามสถานศึกษาทั้งระดับประถม มัธยม และอุดมศึกษา เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลอ้างอิง และแหล่งศึกษาสำหรับผู้สนใจสืบต่อไป

ประวัติคณะผู้วิจัย

๑. หัวหน้าโครงการวิจัย

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย)	พระครูศรีปัญญาวิกรม,ผศ.ดร.
ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ)	PhrakruSripanyavikrom
๒. ตำแหน่งปัจจุบัน	รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
ประธานหลักสูตรพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
๓. หน่วยงานและสถานที่ติดต่อ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เลขที่ ๒๘๑ หมู่ที่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง ตำบลเสม็ด
อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทร. ๐๔๔ ๖๓๗๒๖๑, ๐๔๔ ๖๓๗๒๕๖
มือถือ ๐๘๖-๔๕๖-๓๖๓๒
๔. วุฒิการศึกษา	๒๕๓๔ ป.ธ. ๖
๒๕๓๙ พธ.บ. (ปรัชญา)
๒๕๔๒ พธ.ม. (ปรัชญา)
๒๕๕๘ พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

๒. ผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย)	พระมหาพจน์ สุวโจ,ผศ.ดร.
ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ)	Phramaha Poj Suvaco,
๒. ตำแหน่งปัจจุบัน :	อาจารย์ประจำหลักสูตรพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
๓. หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
๔. ประวัติการศึกษา	ป.ธ. ๖
พธ.บ. (ปรัชญา)
พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)
Ph.D. (Buddhist Studies)

๓. ผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย)	ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ,
ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ)	Dr.Chayaporn Sukprasert
๒. ตำแหน่งปัจจุบัน :	อาจารย์ประจำหลักสูตรพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
๓. หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
๔. ประวัติการศึกษา	บศ.3
บธ.บ. (บัญชี)
MBA (การตลาดและการจัดการ)
ศน.ม.(พุทธศาสนศึกษา)
พธ.ด.(พระพุทธศาสนา)

